

21 A. cím lap. máj 752

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

HAVI FOLYÓIRAT

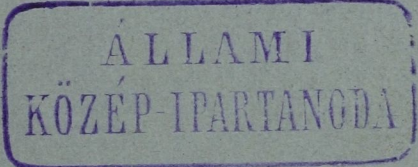
14/7
bör

A NEMZETGAZDASÁG, PÉNZÜGY ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL.

SZERKESZTI S A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

GYÖRGY ENDRE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

VII. FÜZET. — SZEPTEMBER.

BUDAPEST, 1885.

KILIÁN FRIGYES EGYETEMI KÖNYVÁRUS.

TARTALOM.

I. A világhforgalom főbb árucikkei. <i>Telkes</i> Simon-tól	504
II. Ricardo. <i>Pikler</i> Gyulá-tól. (Harmadik közlemény.)	545
III. V e g y e s e k. Áruforgalmunk az 1884. évben. 581. — A buza a nemzetközi piacon. 583. -- A magyar pénzüzetekről. 588. — Ausztria szesztermelése és szeszadószoigáztatása. 890. — A föld vasutai. 891.	
IV. Uj könyvek.	892

Az 1885. évi évfolyam VI. (junius) füzetének tartalma.

I. A legujabb bimetallista agitatio. Dr. <i>Fekete</i> Ignác-tól.	409
II. Ricardo. <i>Pikler</i> Gyulá-tól. (Második közlemény.)	422
III. Agrár-bank. <i>Parlagi</i> Ferencz-tól.	477
IV. V e g y e s e k. A török vasutak kiépítése. 502. — A sinai thea kivitele. 504.	
V. Uj könyvek.	504

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

JANUÁR.

I. FÜZET.

KÖZEGÉSZSÉGÜGYÜNK ÁLLAPOTA. *)

(Első közlemény.)

Magyarország közegészségi viszonyai régtől fogva rossz hirben állanak. E viszonyok, igaz, sohasem voltak kedvezők, azonban tény, hogy minden korban találkoztak számosan, kik azokat szándékosan feketébbeknek festették a valónál. E tekintetben kivált a 16. és 17-iki század orvosirói tüntek ki, kik hazánkat a járványok, ragályok, veszélyes lázak, a dögvész stb. fészkének rajzolták s hosszú, tudós (?) értekezéseket bocsátottak világgá oly betegségekről, melyek szerintük csak Magyarországon fordulnak elő, minők: a morbus hungaricus, bösertige hungarische Krankheit, febris hungarica, porcus cassovius stb. Ily hírek után keletkezett a példaszó, hogy Magyarország az idegenek sirja; ily hírek miatt nem merte a tudós Nikolai, középeurópai tanulmány-utjában hazánk határát átlépni; mintha csak a híres sorokat olvasta volna a magyar határra kiirva: *lasciate ogni speranza voi che entrate.*

Ha nem is ekkora túlzásokkal, ma is akadnak számosan, kik a hazán belül és kívül Budapestet a legegészségtelenebb városok, Magyarországot a legegészségtelenebb országok egyikének híresztelik, a tisztátalanságot, nagy halandóságot mint magyar specialitást tüntetik fel.

E sorok czélja, egy pillantást vetve a közegészségügy fejlődésére hazánkban, a jelen viszonyait oly színben mutatni be, minők azok a valóságban, jobbaknak se, de rosszabbaknak se.

Egyes, egészségügyre vonatkozó rendeleteket már régibb századokból találunk. A közegészségügy országszerte való rendezésé-

*) Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter, jelentései a törvényhozás mindkét házához az ország közegészségi viszonyaira vonatkozólag 1877—78; 1879., 1880. és 1881. évekről.

nek szükségét már a mult században belátták s az első kísérleteket ez irányban meg is tették. Így jött létre a *planum regulationis iure sanitatis*, a *generale normativum sanitatis*. Dr. Perliczy, majd prof. Schraud ily tárgyú javaslatokat tettek. 1738-ban megalakult az első magyar egészségügyi bizottság. 1756-ban egészségügyi biztosok küldettek ki.

1756-ban a halottvizsgálat országszerte kötelezővé tétetett. A városi s megyei tiszti orvosok és sebészek működésköre megállapított, számukra utasítások adtak ki; a gyógyszertárak hivatalos megvizsgálása az egész országban elrendeltetett; ragályos betegségek s járványokról, élelmi szerekről, temető-ügyről, orvos-törvényszéki esetekről, börtönökről, külön rendeletek intézkedtek. Kötetekre megy a rendeletek száma, melyek a közegészségügy előmozdítása érdekében kiadattak, a mint ezt dr. Linzbauer Ferencz nagy szorgalommal összegyűjtött „*Codex sanitario-medicinalis Hungariae*“ című művében láthatni; mindazáltal régen érzett égető szükség volt a közegészséget nem avult, régi rendeletekkel, melyeket könnyen kijátszhattak, jobbra-balra magyarázhattak, értelmezhettek s melyek alapján a mulasztást büntetés, birságolás alig sujtotta, hanem a modern igényeknek megfelelő erélyes és szigorú törvény által szabályozni.

Az 1876. évi XIV. törvény fordulópontot jelent közegészségügyünk történetében. Ez szabatosan körülírja a hatóságok egészségügyi kötelességeit, hatáskörét; megállapítja az egészségi ügyekben követendő eljárást, bíraskodást, megszabja a büntetéseket; részletesen megállapítja a közegészségi szolgálatot a községek-nél, törvényhatóságoknál; meghagyja, hogy *minden törvényhatóságban egészségügyi bizottság* alakíttassék, mely járvány idején a belügyminiszteriummal s más hatóságokkal közvetlen érintkező járvány-bizottsággá alakul, melynek határozatai a miniszteriumhoz csak birtokon kívül felelbezhetőek; elrendeli, hogy közegészségi ügyekben mint véleményező s indítványozó testület az országos közegészségi tanács állíttassék fel; megszabja a közegészségügy vezetésével megbízott belügyminiszter kötelességeit; behozza a városi s megyei tiszti-, kerületi-, járásorvosokon kívül a *körorvosok intézményét* országszerte; intézkedik a közegészségügy előmozdításáról, megőrzéséről, a lakóhelyek légkörének tisztántartásáról, pótolván az 1872. VIII. t. cz., ipartelepek egészségi viszonyairól

szóló szakaszait is; intézkedik az iskolák és gyermekek egészségügyéről, 7 éven aluli gyermekek gyógyítását kötelezővé teszi, előjáróságoknak a kisdedekre való felügyeletet megparancsolja, a népiskolákat közegészségi tekintetben a törvényhatóság felügyelete alá helyezi; intézkedik a kórházak és gyógyító-intézetekről, tébolyházakról, elmebetegekről; körülírja az orvosok teendőit, behozza az oly fontos *bejelentési kényszert*, nyugdíjat s nevelési pótlékot biztosít a járvány áldozatává lett orvos s betegápoló özvegyeinek s árváinak 10 évi szolgálaton belül is, intézkedik a védő-himlő-oltásról s felnőttek újra oltásáról, gyógyító-fürdők és ásványvizekről; megállapítja a hullak, temetkezés s a temetők körüli eljárást, (a halottkémlést az 1876. július 4-iki részletes belügyminiszteri rendelet szabályozza), intézkedik a gyógyszerészet ügyéről, élelmi szerek vizsgálatáról, állami fegyházak s bűnösökről, a balesetek alkalmával nyújtandó segélyről; szóval egy törvény keretén belül felöleli a közegészségügy minden ágát. E törvény szakaszait azóta számos belügyminiszteri rendelet s az 1879. 40. t. cz. számos idevágó szakasza egészítette ki (92—108. §§.). A közegészségügyi törvény 165. §-a meghagyja, hogy a törvényhozásnak az ország közegészségi viszonyairól jelentés tétessék.

A tisztii orvosoknak régóta meg van hagyva, hogy működési körük közegészségi viszonyairól, nevezetesen pedig a lefolyt járványokról jelentéseket tegyenek, azonban e jelentések legnagyobb része hiányos volt s nyilvánosság elé nem került.

Az 1787., 1805., 1850., 1857., 1870., 1880-iki népszámlálások elegendő adatot szolgáltatottak ugyan a népmozgalom megítélésére s az országos statisztikai hivatal 1874 óta nagy tevékenységet fejt ki a születési s halálozási aránynak megyénként s városenkénti megállapításában s az okok kifürkészésében, melyek arra befolyással bírnak; mindazáltal csak az 1876. XIV. t. cz. életbelépte óta vagyunk abban a helyzetben, hogy részletes kimutatások alapján láthatjuk, mily közegészségi szempontból fontosabb betegségek uralkodtak megyénként, városenként, milyen volt a betegségekben a halálozási százalék, milyen volt a hatóságok eljárása közegészségi ügyekben, a gyermekekre, iskolákra, élelmi szerekre való felügyelet stb.? Ily az egész ország közegészségügyét felölelő jelentés terjesztetett eddig a törvényhozás elé az 1877., 1878., 1879., 1880. és 1881. évekről.

Vizsgáljuk már most az említett népszámlálások, az országos statisztikai hivatal adatai nyomán az ország népmozgalmát, hasonlítsuk azt össze más országokéval s vizsgáljuk a belügyminiszterium jelentései alapján, a mennyire egy cikk keretében lehetséges, részletesen az ország közegészségi viszonyait.

Magyarország lakossága (az erdélyi részekkel, de Horvátország nélkül) volt :

1787-ben	6.667,578
1805-ben	6.888,890
1850-ben	11.364,220
1857-ben	11.838,582
1870-ben	13.561,245
1880-ban	13.728,622

Tehát az első népszámlálás összegének kétszerese (13.335,156) csak a hatvanas évek vége felé éretett el, vagyis Magyarországon arra, hogy a lakosság megkétszereződjék, mintegy 80 év szükséges. E lassu szaporulat még inkább szembeötlő, ha viszonyainkat más országokkal hasonlítjuk össze.

Anglia és Wales lakossága volt :

1821-ben	12.000,236
1881-ben	25.968,286

Poroszországé :

1819-ben	14.412,481
1880-ban	27.279,111

Németországé :

1820-ban	26.291,606
1880-ban	45.234,061

Finnországé :

1820-ban	1.177,446
1880-ban	2.060,782

Svédországé :

1820-ban	2.584,690
1881-ben	4.572,245.

Dr. Brachelli ¹⁾ ezen s több általa közölt adat alapján Európa országainak évenként szaporodását következő százalékokban fejezi ki :

¹⁾ Die Staaten Europas. Brünn, 1884. 60—62. l.

Szerbiáié	2·27
Romániáié	1·93
Anglia és Walesé	1·92
Görögországé	1·63
Norvégiáié	1·49
Dániáié	1·35
Svédországé	1·26
Finnországé	1·25
Németországé	1·20
Németalföldé	1·10
Oroszországé	0·94
Ausztriáié	0·93
Belgiumé	0·93
Olaszországé	0·86
Spanyolországé	0·74
Svájczé	0·69
Franciaországé	0·45
Magyarországé	0·37
Elsasz-Lothringiáié	0·36

E táblázatban első helyet foglalja el Szerbia, utolsót Elszasz-Lothringia, mindjárt erre következünk mi.

E számok hitelességéhez természetesen sok szó fér, s nevezetesen érthetetlen, hogy két oly ország mutatja a legkedvezőbb arányt, mely a török hódoltságból alig került ki s melyben a közegészségügy körül csak a legutóbbi években kezdtek — igaz, elismerésre méltó buzgalommal — áldozatokat hozni: Szerbia és Románia s a sorrendben csak ezután következik Anglia, melynek közegészségügye példásan rendezett. Itt nyilván az a hiba csuszott be, hogy említett országok területváltozásai a különböző évtizedekben figyelmen kívül hagyattak.

Magyarországról szóló adatai határozotsan hibásak, hiszen már 1820-ból 12.881,814-re teszi hazánk lakossága számát.

Az évi szaporodás volt	1850—57-ig	0·63%
	1857—69-ig	0·90%
Ellenben 1870—1880-ig csak		0·13%.

Látjuk e számokból, hogy a szaporodás évi közép száma nálunk igen nagy ingadozásoknak van alávetve az évtizedek szerint s lát-

juk azt is, hogy az aránylag legmagasabb középszám (0·99%), mely az e tekintetben legkedvezőbb évtized évi szaporodását fejezi ki, még mindig igen szerény a többi európai állam 60 évről számított évi százalékhöz képest.

Javithatnánk ugyan ez évi átlagon, ha Magyarországot külön számítanók Erdély nélkül, melynek lakossága 1850-ben 2.073,737 s 1880-ban 2.085,154 lévén, 30 év alatt csak 11,417-el szaporodott. Azonban még így is, ha a szaporodás százalékát tetemesen kisebbítő Erdélyt mellőzzük, még akkor is sokkal kisebb Magyarország 50—60 évről számított évi szaporodási százaléka, mint Németországé, melynél az évi átlagot szintén lenyomja Bajorhon (0·70), Württemberg (0·65), de kivált Elzász-Lothringia (0·36), vagy Nagybritannia és Írland együttesen számított átlaga, melyet Írlandé (0·53) szintén igen megcsökkent.

Mik e sajnós jelenség okai?

Talán ritkábbak nálunk a házasságok, melyeket Österlen — minthogy a házaselek élettartamát, a statisztika tanúsága szerint, átlag meghosszabbítják — a halandóság és betegülés regulátorainak nevez, s melyet kivált a törvényes gyermekek egészségügyi szabályozójának lehetne nevezni? Korántsem. Ellenkezőleg a Wappaeus-féle tételt, hogy a házasságok száma dél- s kelet felé szaporodik, a hazánkról közölt adatok is igazolják. Esik 10,000 lakosra esetek: ¹⁾

Szerbiában	114
Magyarországon	102
Oroszországban	99
Németthonban	87
Ausztriában	85
Poroszországban	81
Finnországban	80
Franciaországban	79
Olaszthonban	75
Írlandban	49

E tekintetben tehát Magyarországot Európa államai közt csak Szerbia mulja felül. Mig Ausztria 1865—1882-ig 1000 lélekre

¹⁾ Movimento dello stato civile 1880. (Roma 1882.)

6·5—9·7%-ot mutatott, addig Magyarország arányszáma 8—13·3 százalékra emelkedett. ¹⁾ (Horvátországban általában magasabb az arányszám, mint Magyarországon, de Erdélyben kisebb).

A mi a házasságra lépők korviszonyait illeti, ezek tudvalevőleg döntő befolyással bírnak a születések szaporaságára s a jövőbeli nemzedék egészségére. ²⁾ Hazánkban a korai házasságok sokkal nagyobb számarányban fordulnak elő, mint Ausztriában, Olaszországban, Belgumban, Bajorhonban, Württembergben. ³⁾

Ha tehát a házasságok, mi több, az idejekorán kötött házasságok jelentékeny nagy száma nem magyarázza meg Magyarország népességének lassu szaporodását, talán a születések csekély számában kell azt keresni? Épen nem. Igaz, vannak az országban egyes területek, melyek kevésbé termékenyek. Így pl. ismeretes az erdélyi százok kétgyermekes rendszere (Zweikindersystem), mely annyira elüt a németországi szaporaságtól. ⁴⁾ Tolnamegye egyes járásai is híresek arról. Mindazáltal az egész ország születési százaléka, ha nem is éri el Guanaxuato tartomány magas számarányát, mely 1000 lélekre 62, s melyet Quetelet mint unicumot említ, vagy Oroszorszáégét, mely 49·5, — Európában csak öt ország születési százalékánál kisebb.

Esik Európában 1000 lélekre: ⁵⁾

Franciaországban	(1865—80.)	25·6
Irlandban	" "	26·5
Görögországban	" "	28·5
Romániában	(1870—79.)	30·5
Svájcban	" "	30·6

¹⁾ Magyarország népességi statisztikája. Irta Láng Lajos és Jekelfalussy József. Budapest, 1884. (317—324. l.)

²⁾ Lásd ezt statisztikai adatokkal bizonyítva *Göhlertnél* Sitz. b. d. Wiener Akad. d. Wiss. XII. 1854.

³⁾ Láng L. id. m. 332. l.

⁴⁾ E középkori szokás alapoka voltakép e nép kapzsisága. Külföldi németek előtt röstellik is e tulajdonságukat bevallani, de külföldön sem titok az s leglelkesebb barátaik, mint Boner Károly, Bergner Rudolf (l. Siebenbürgen, Lipcse, 1854. 44. l.) elítélik e „beavatkozást a természet törvényeibe.“

⁵⁾ Bodio Movim. d. Stat. civile.

Belgiumban	(1865—80.)	32·0
Elsasz-Lothringia	(1872—80.)	34·3
Finnországban	(1865—80.)	35·0
Angliában	” ”	35·4
Németországban	(1872—80.)	35·8
Olaszországban	(1865—80.)	36·7
Ausztriában	” ”	38·6
Szászországban	” ”	42·1
Magyarországban	” ”	42·2
Oroszországban	” ”	49·5.

DR. KOVÁCH IMRE.

(Befejező közlemény a februári füzetben lesz.)

A KÖZTISZTVISELŐK HELYZETE, KINEVEZÉSE, ELŐLÉPTETÉSE ÉS NYUGDIJA. *)

Az iparos-teendőknel az emberek könnyen osztályozódnak; elég, ha teljes szabadságot adnak erre nekik. A vállalkozók különös érdeke mindig megegyező lévén a közérdekkel, mindig teljes erejükből dolgoznak és úgy, a hogy csak tőlök telik, igyekezvén, hogy foglalkozásaik teljesítésével elérjék mindazon tökéletességet, a mennyit csak képzelni tudnak, és az általok alkalmazott emberektől a lehető legnagyobb és legjobb munkát kívánják meg.

Egyáltalában másként áll a dolog a közhivataloknál, a hol a szolgálati főnökök magánérdeke a legtöbb esetben (talán azt is mondhatnók, hogy mindig) ellentétben van a közérdekkel, és a hol semmi szükséges viszony nem áll fenn a fizetés és a teljesített szolgálat közt. Ez azon lényeges különbség, mely megköveteli, hogy mesterséges intézkedések tétessenek a köztisztviselők kinevezése és előléptetése végett.

Milyenek ma ez intézkedések? Mint volnának ezek hasznosan

*) Courcelle-Seneuil, a híres francia nemzetgazda, jelen értekezése csak kiegészítő része annak, a mi ugyancsak az ő tollából „Sur le mandarinat français“ czim alatt megjelent, valamint a vasuti irodalomban is jól ismert Lamè-Fleury cikksorozatának ugyanezen tárgyról.

A versenyvizsgák elve az előléptetéseknél sikerrel alkalmaztatik Olaszországban; a kinevezéseknél Angliában stb. Így a nyugdíjazás rossz következményei ellen, melyek hivatalnoki proletariatust és szellemszegénységet teremtenek, a restséget és tanulatlanságot ápolják; az elmozdíthatlanság és a hivatalnoki merevség ellen csakugyan kellene tenni nálunk is valamit. A napi lapok s hivatalos testületek most sokat beszélnek a hivatalnok-kérdésről s a hivatalnokok sorsáról. Érdekes lesz e tanulmányból megtudni, hogy gondolkoznak arról mások.

módosíthatók vagy helyettesíthetők? Ime, ez azon két kérdés, melyet megvizsgálni óhajtunk.

I. A kinevezés és előléptetés tényleges módja.

A közhivatalokba ma két ajtón lehet belépni : 1-ör iskolai bizonyítvány vagy diploma útján ; 2-or a végrehajtó hatalom fejének, vagy helyesebben azok egyikének, a kik aláírásáról rendelkeznek, kinevezése alapján.

Azoktól, a kik egy bizonyos meghatározott számú állomást kérnek, megkövetelik vagy az irodalmi, vagy a tudományi baccelaureatust, és e kivánalom inkább gyarapodik, semmint fogyna. Más hivataloknál megkivánják a műegyetemi iskola, vagy más gyakorlati iskola bevégezését, mint a minő a mérnökkari, bányászati vagy erdészeti iskola stb., vagy pedig egy különös iskola bevégezését, mint a minő a Saint-Cyri és a Bresti, a melyek a szárazföldi és tengeri hadsereg tisztjeit képezik.

Azok, kik ez uton lépnek be, gyermekkoruk óta egy meghatározott foglalkozásra neveltettek ; nem kíséreltek meg, még csak nem is álmodtak más helyzetről, mint a köztisztviselőé. Az anyatejjel szívták be a testületi szellemet és ifjuságuk óta mezgyőződve vannak értelmi és erkölcsi felsőbbségükről minden más, nem hivatalnok felett. Ők, véleményük szerint, egy válogatott csoportot képeznek, egy uralkodó és kormányzó osztályt. Különben nincs, sőt nem is lehet legkisebb ismeretök sem a közönséges életről, a földmivelés, ipar és kereskedelem szabad foglalkozásaiban. Ezen foglalkozásokat ők épannyira megvetik, mint a hogy nem ismerik, és cseppet sen törődnek azon, hogy azok, a kik e foglalkozásokat gyakorolják, tudniillik a földmivesek és kereskedők, képezik a nemzetet, a melynek, — ugy kellene, — hogy a köztisztviselők volnának szolgálói.

Természetes hát, hogy a köztisztviselőknek kiképzése az iskolák és azon diploma-pályázatok útján, a melyeket mi ismerünk, siralmas eredményeket szül, sőt, hogy e siralmas eredményt még csak megjobbitani sem lehet, mivel az egymagában a rendszerben gyökeredzik. De megadja-e hát legalább a tehetség biztosítékait? Nem, mivel ez iskolák csaknem kivétel nélkül az emlékező tehetség gyakorlására szoritkoznak, és egyáltalán nem fejlesztik az ítélő te-

hetséget. Egy más hiba tehát, a melyet époly kevésbé lehet később jóvá tenni, mint az előbb említett, az, hogy nem fejlesztik az ítélő tehetséget. mert hisz azt csupán az élet gyakorlata fejtheti ki, és nem lehet megtanítani semmi tanszékből, nem lehet megtanulni semmi könyvből és semmi eljárás által.

Ennélfogva, a nélkül, hogy vizsgálnók azon tanfolyamokat, a melyek be vannak rendezve a hivatalnok-inasok és hivatalnok-legények részére, a nélkül, hogy kutatónk, vajjon e tanfolyamok olyanok-e, a milyeneknek kellene lenniök, és feltévén, hogy azok tökéletesek, mégis állithatjuk, hogy mindazok, a kik iskolai bizonyítvány alapján léptek be a közszolgálatokba, kizárólagos testületi szellem által vezéreltetnek, nem ismerik sem a mindennapi élet viszonyait, sem azon foglalatosságokat, a melyekhez alkalmazni kellene nekik saját teendőiket, vagyis határozott és tanított tudatlanságban vannak épen azon tárgy felől, a melyet a legnagyobb szükségök volna megismerni.

Azok, a kik a kormány választása útján lépnek be, kétségkívül ügyesek az utánjárásban. De van-e nekik képességök arra a hivatalra, a melyet elfoglalnak? Meg vannak-e nekik azon ismereteik, a melyek azoknak jól betöltésére képesítnék őket? Ezt nem lehet mondani, mert a választás semmiféle módon nincs szabályozva. Ők egyformán lehetnek képesek vagy képtelenek, tudósok vagy tudatlanok, az egyes esetek szerint. De figyelembe kell venni, hogy az, a ki kinevezi őket, semmi személyes érdekléssel nem bír arra, hogy jól igyekezzenek választani, és hogy nagyon természetesen épen azok zaklatják legjobban, a kik nem voltak képesek, nem tudtak, vagy nem akartak előnyös helyzetet a szabad foglalkozások közt elfoglalni. Ez kedvezőtlen feltevés. Mindenesetre azonban azok mellett, a kik ily választás után lépnek be, van ajánlatuk legalább egy negatív minőség, s ez az, hogy nem nyerték meg már gyermekségtől kezdve a különös rendeltetés bélyegét, és bármilyenek legyenek is a szemrehányások, melyekkel néha igazsággal, néha igaztalanul illetik őket, talán épen ezért elibe teendő azon tisztviselőknak, a kik az iskola és diploma alapján jutnak be.

Bármint lépett be azonban, akár diploma, akár választás által, a francia tisztviselő rendesen tulajdonosa foglalkozásának, vagyis elmozdithatlan. Néha a törvény formai módon is kimondja elmozdithatlanságát, néha a nélkül, hogy határozottan kimondaná az el-

mozdithatlanságot, a törvény azt magában foglalja és feltételezi, azt szentesítvén például a levonások és nyugdíjak rendszere által. A gyakorlat megerősíti és kiterjeszti e tekintetben a törvény rendelkezéseit : s tényleg nemcsak a tulajdonképen ugynevezett hivatalnok, hanem a kapus és irodaszolga is elmozdithatlan minden közigazgatási hatóságnál ; nem mentik fel s nem helyettesítik, kivéven valami súlyos vétség esetét.

Innen származik aztán az a vélemény, a mely mélyebb gyökeret vert, mint a katekizmus bármely tana, az nevezetesen, hogy az, a ki közhivatalnok volt egy bizonyos időig, *jogot* szerzett magának arra, hogy az legyen egész életében, vagy legalább nyugalmaztatásáig. Ez a közhivatalnokokra nézve fundamentális dogma, valóságos hitcikkely. Arra a kérdésre, hogy vajjon ez a hivatal szükséges-e, azaz, hogy a hivatalnok képes-e abban hasznos munkát teljesíteni, hogy vajjon ő képes-e e munkát megtenni és meg is teszi-e tényleg : soha sem gondolt egyetlen hivatalnok sem.

Igy hát a *munkához való jog*, a melyet szerencsésen elfojtottak, midőn az iparba való behozataláról volt szó, teljes fényében ragyog a francia közhivatalnokoknál és a rangfokozatok egész terjedelmében virágzik. Hivatalnoknak lenni : az *állás* ; az a folyton mozgó és változó társadalom közepette valami állandó viszony, a mely hozzá van növe egy személyhez egész élete tartamára, sőt még utódainak is biztosít valami előnyt. Hogy van-e a közönségnek valami szüksége a hivatalnok szolgálatára, vagy nincs ; hogy képes-e arra, vagy sem : az egyre jár, a hivatal hozzá tartozik, neki *joga* van arra. Ime ez az, a mi a mandarinságot teremti meg.

Az elmozdithatlanság jó feltétel-e arra, hogy a hivatalnok legalább annyi munkát megtegyen, a mennyire képes ? Nem, szembeeszköleg nem, mivel a leghatalmasabb ingerek egyikét nyomja el, azt, a mely az iparban oly erélyes erő kifejtéseket teremt, nevezetesen a helyje elvesztésétől való félelmet. Hogyha a tisztviselő munkáját leszállítja egész a minimumig, egyáltalán nem kockáztat semmit sem vele, mert hiszen ő *joga* által van biztosítva. Felette áll minden kételynek ; azonban talán az emberi restség más ingerlő eszköze csalja őt a munkához, talán az a remény, hogy javíthatja sorsát az előléptetés reménye által ?

Hogy történik nálunk a közhivataloknál az előléptetés ? Általános szabályként az anciennitás szerint. A közszolgálatok minden

ágaiban az anciennitás szerint való előléptetés valami neme a közjognak, mindenesetre pedig oly elv, a mely ellen soha sem jutott eszébe francia hivatalnoknak tiltakozni, bármilyen lett légyen is az előre léptetett egyén képtelensége vagy méltatlan volta. Az érdem szerint való előléptetés, akármily szembeszökő is az, rendesen úgy tekintetik, mint *mellőzés* (ez a szentesített kifejezés) és rossz szemmel nézik.

Nem szükséges sokat gondolkodni, hogy belássuk, hogy az anciennitás egymagában véve nem adhat semmi *valódi* jogot az előléptetésre, mert nincs semmi ok sem feltenni, hogy a régibb tisztviselő szorgalmasabb és képesebb is a felsőbb hivatalt betölteni. Az anciennitás tehát legfeljebb elővéleményt ad? Egyáltalában nem. Nem biztosít semmi mást, csak a routine és a testületi szellem túlsúlyát. Ott, a hol az idősebbek foglalják el végzettszerűleg az első rangot, biztosak lehetünk, hogy minden reform-kísérlet, bármely jó és hasznos lehessen is az, elkedvetlenítettik, elnyomatik, elfojtatik. Mindnyájan, ha öregszünk, oly szellemi és kedélyi szokásokat veszünk fel, a melyek alkotják jellemünket és a melyek nem változnak meg többé; nem tudunk másként sem gondolkozni, sem érezni, mint a hogy gondolkoztunk és éreztünk, láttuk gondolkozni és érezni azokat. kikkel érintkezünk. És mennyire hatalmasabbá, elnyomóbbá és makacsabbá válik e megszokás annál, a ki gyermekora óta egy állásra készült és ugyanazon egy állásra tartozó emberek által környeztetett! Az ő értelmi és erkölcsi vénülése 25 éves korától, vagyis azon kortól kezdődik, midőn első vizsgáit letévén és köztisztviselővé levén, feloldva látta magát az ítélet és a munka alól.

A választás szerint való előléptetés rendesen gáncsolgatik, kétségkívül, mert a *protectio* nagy szerepet játszik abban. Azonban, ha mindent összeveszünk, ez az előléptetési mód talán hasznosabb a szolgálatnak, mint az anciennitás szerint való előléptetés; és valahányszor csak, nehéz pillanatokban, szükség volt arra, hogy a szolgálatban a rendesnél nagyobb értelmiség és tevékenység foglaljon helyet, rendesen el kellett hagyni az anciennitás szerint való előléptetést, és azon kívül a választás szerint kellett előléptetni.

A régi uralkodás alatt a választás, és ezzel együtt a kedvezés volt az előléptetési vezérelv. Egy férfi, a ki ismerte jól a tényeket, a melyekről beszélt, száz évvel ezelőtt így irt: „Emlékezetet túlhaladó szokás szerint, az állomások, kitüntetések és nyugdíjak

három negyede nem a szolgálatért, de a kedvezés és kitüntetés által határozottak meg. E kedvezést rendszerint a születés, összeköttetések, vagyon határozták meg, azonban csaknem mindig a *protectio* vagy *intrigua* a valódi ok. Ez eljárás oly erősen van szervezve, hogy az igazsággént tiszteltetik még azok által is, a kik legtöbbet szenvedtek attól . . . A kék szalag, a piros szalag ép így adatnak, sőt néha Saint-Louis keresztje is. A püspökségek és apátságok még gyakrabban vannak így betöltve; a mi a pénzügyi hivatalokat illeti: nem is merek szólani rólok.“ (*Correspondance secrète entre Marie-Therèse et le comte de Merey Argenteau. — Vermont apát, a királynő Mária Antoinette olvasójának levele Merey Argenteauhoz 1774. jun. 5-ről.*) Ezek voltak azon idő visszaélései, a melyek a közvéleményben előnyt adnak az iskolákból való kinevezésnek és az anciennitás szerint való előléptetésnek, a melyek a mostani eljárás alapját képezik.

De ezen eljárás helyes-e arra, hogy a köztisztviselőktől a lehető legjobb szolgálatot és a lehető legjobb áron kapjuk meg? Nem, szembeszökőleg nem. Első ifjúságában, akár az iskolában, akár az alsóbb hivatalokban, a hivataluok nem a fegyelmet tanulja meg, hanem, a mi ettől teljesen különbözik, az engedelmességet; nincs sem kezdeményezése, sem felelőssége, és felsőbbjeitől várja a rendeleteket és utasításokat; minden tevőleges és értelmi tehetségét kívül alkalmazza, bármi módon is, hivatalán. És kik e főnökök? Emberek, kik megvénültek az alsóbb hivatalokban, a kik megszoktak engedelmeskedni okoskodás nélkül, és nem felelni soha tényeik vagy tétlenségökért a közönség előtt. Ez emberek nem ismerték soha a verseny ingerlő erejét, mert minden testületben, valóságos hitcikkelyül van elfogadva, hogy a felsőbb fokozatokhoz nem lehet csak az alsóbb fokozatokon át jutni, a mely elvek rendeltetése az, hogy a hivatalnokok helyzetének oly állandóságot biztosítson, a mely független az ő érdeme és az ő munkájától. Neki, hogy előbbre haladjon, elég az, hogy éljen, hogy ne tüzzön össze főnökeivel, hogy ne kezdeményezzen soha semmiféle dolgot, és hogy szolgál-tasson annyi munkát, a mennyit átlag szolgálat azon testület, a melyhez ő tartozik.

Jeleztük már a testületi szellemnek, mely ezen nevelésből ered, fő jellemvonásait. A hivatalnok szemében az események fontossága a szerint méretik, a mily befolyást gyakorolhat az az ő

előléptetésére. Reá nézve az irodai legkisebb esemény végtelenül nagyobb érdekekkel bír, mint az oly dolog, mely az egész társadalmat megrázza; és — ha ő foglalkozik is ez utóbbi dologgal — csak azért van, hogy megtudja, mily következményei lehetnek annak az ő saját, vagy az általa ismert egyének előléptetésére. Csak hallani kellett volna a tisztek beszélgetését az utolsó háború alatt! Egyáltalában nem foglalkoztak a haza szerencsétlenségével; az előléptetés és emelkedés körül forgott az.

A szolgálatban a hivatalnok alkalmazkodik azon testület szokásaihoz, a melyhez tartozik, a nélkül, hogy megkísértené valaha többet vagy jobbat csinálni, és erős hajlammal mindig arra, hogy kevesebbet csináljon. Miért? Egyszerűen azért, mert az ily eljárás legjobban megegyezik a testületi szellemmel és épen ezért legkedvezőbb az előléptetésre.

Jól lehetett látni az utolsó háborúkor. A tisztek legnagyobb része megtette, vagy körülbelül megtette azt, a mi a rendeletekben és szabályzatokban körül volt írva, de soha eszébe sem jutott, hogy többet tegyen még azon túl is. A mi őket érdekelte, az nem annyira a háboru érdeke, vagy a polgárok véleménye volt, mint inkább a testület véleménye. A személyes kezdeményezés tényei is felette ritkák voltak náluk és nagy részök nem látott mást a fegyverletételben, mint egy oly eseményt, a mely őket feloldozza a felelősség alól. Azok csekély száma, a kik kezdeményezni is bátorkodtak, vagy kimenekülvén az ellenség kezei közül, vagy lelkesedéssel harczolván a köztársaság seregeiben, láthatták később azon elbánási modorból, melyet velök szemben gyakoroltak, hogy mily nagy volt a testületi szellem hatalma és túlsulya.

A közhivatalnokok állandó helyzete egy folyvást mozgó társadalom közepén, felelősségtől ment voltuk, szembetéve a szabad foglalkozások kikerülhetlen felelősségével, a közhivataloknak képzeletben sokkal nagyobb értéket tulajdonít, mint a milyen az tényleg. Ugy keresik azt, mint *biztos állást*, a melyben megelégesznek a a legszerényebb javadalmazással; és a fiatal emberek, betanítatva családjuk által, rászánják magokat már előre a középszerűsége, nehogy kényszerülve legyenek jobb helyzetet érdemelni meg. Így vetik el, így ápolják náluk a kedély azon gyávaságát, a melyet sokan közülök oly keserűen siratnak meg később, csakhogy már nagyon későn.

Némely családban, mely a közhivataloknak szentelte magát több nemzedék óta már, nem ismerik e bánatot. Ott az atyák, néha a nagyatyák és ősök oly jól megtanulták a maguk elhelyezésének és előléptetésének mesterségét, annyira szert tettek mindenféle támpontokra és viszonyokra, hogy azok őket rendesen sokkal magasabbra emelik fel, mint korábbi társai állanak. Ezek aztán egy kasztot formálnak lassan. Így van a dolog a koldusoknál is, a kiknél vannak családok, melyek nemzedékről-nemzedékre megszoktak a közalamizsnán élösködni és mindig ügyesebben tudják kicsikarni a szegény hivatalok alamizsnáit az ujonjötteknél. Mind a két esetben : a főmesterség a zaklatás, a cél ugyanaz : élni lehető legjobbban, munka nélkül, vagy a lehető legkevesebb munkával.

Ezen eredményeit azon rendszernek, a mely szerint történik ma a francia köztisztviselők kinevezése és előléptetése, a legfelültebb szemlélő is meg fogja találni ; fennhangon bizonyítják ezek a rendszer büneit ; mert nem lehet nagyobb hiba, mint azon tény ellen, melyeket mindenki lát és sirat, ez vagy ama tisztviselő rossz-szaságának tulajdonítani ; együtt nőttek fel azok a régi rendszerrel, a mely, ime, máris meghozta természetes gyümölcseit, és mely öregedvén, folyvást súlyosabb lesz. Valóban észre lehet venni, hogy azon hivatalnokok után, a kiket a forradalom képzett ki, oly hivatalnokok következtek, a kik már gyengébbek voltak, és hogy minden új nemzedékkel sülyedt a tehetség, a mint könnyű lett volna előre látni, ha akarták volna előre látni.

Egy szóval, hogy ha magasból és előítéletek nélkül vizsgáljuk azon szabályokat, a melyek szerint neveztetnek, működnek és emelkednek a közhivatalnokok, el kell ismernünk, hogy társadalmi szervezetünk ezen egész része a távol kelet társadalmi elveire van alapítva, vagy — a mi mindegy — a régi társadalmak elvére : hogy az öröksége a multnak, archaismus, ellentétben és ellentmondásban a modern társadalom alapjával : „*a munka szabadsága és örök verseny,*“ a mely szabályozza a szabad foglalkozásokat, a polgárok óriás többségének, a valódilag ugynevezett nemzetét.

Kísértsük meg kutatni, mily módon lehetne a közhivatalnokokat annyira hasonló viszonyok közé helyezni, a mennyire csak lehetséges a szabad foglalkozásokkal, a mely utóbbinak a tapasztalás minden nap mutatja fensőbbiségét. Ne vezettessük magunkat e kutatásban nagy szavak és szokásos frázisok által : keressük csupán

azt, mily módon lehetne az átlagos embertől, a mint mi is ismerjük azt, lehetőleg jó és lehetőleg olcsó szolgálatot nyerni.

II. A kinevezés és előléptetés új rendszeréről.

Fáradság nélkül fel lehet fogni, hogy a kinevezés és előléptetés feltételei nem lehetnek ugyanazonosak a közsolgálatok különböző ágaiban, és hogy e tekintetben a különbségek kikerülhetlenek. Ezen különbségek, a melyek érdekes és termékeny tanulmányok tárgyait tehetik, nem férhetnek be ezen tanulmány keretébe, a mely csupán az általános feltételeket vizsgálja.

Azt hiszszük, hogy nem kell bizonyítani, miként a köztisztviselőnek kell szolgálni a nemzetet, és nem — mint tartja polgártársaink nagyobb része — a nemzet van azért, hogy a közhivatalnokok szükségsei és tetszésének eleget tegyen.

Ezen alapból indulva ki, a mely talán nagyon különösnek tetszik, mi azt akarnók, hogy a tisztviselők a nemzetből vétessenek, és nem azon testületekből, a melyek bármely módon kívül állanak a nemzeten, és a melyeknek testületi szelleme ellenkező azzal. Más szavakkal azt akarnók, hogy töröljék el a diploma minden kiváltságát, töröljenek el minden kiváltságolt különös iskolát, hogy ne neveljen többé senki senkit arra, hogy közhivatalnok legyen.

Annak biztosítására, hogy a közhivatalnok ténylegesen a nemzethez tartozzék, helyes volna megkövetelni tőle mindenek előtt *öt vagy tíz évi tartamu szabad foglalkozást*, hogy így élhesse magát bele a modern életbe és szünjék meg azon ásatag ember lenni, a milyennek mi ismerjük.

De micsoda botrány! Micsoda rettenetes zápora ömlik reánk az ellenvetések és feljajdulásoknak! Hogy-hogy? egy jövő hivatalnok alázza meg magát annyira, hogy a szántóföldön, a gyárban és a magánirodában nevelkedjék? Nos, hát miért nem? Nem arra van-e rendelve, hogy szolgálja azokat, a kik a mezőn, a gyárban vagy irodában dolgoznak? Nem ezek-e azok, kik őt fizetendik? Nem kell-e, hogy foglalkozzék azok dolgaival és nem hasznos-e, ha ismeri azokat? Nem lesz-e azok alkalmazottja, mihelyt közhivatalnokká lesz? Micsoda megaláztatás az, ha egynek hivatalnoka az, a ki mindnek hivatalnoka akar lenni? Ez megfordult világ! — Fájdalom az! Mivel a valóságban a hivatalnokok az urak, kiknek szolgálknak kellene lenniök.

Azért kívánunk tehát először is öt vagy tíz évi szabad foglalkozást, mert *mindenek előtt* szükséges, hogy a közhivatalnok ismerje a szabad ügyeket és munkát, hogy tudja, melyek az élet általános viszonyai, hogy megszerezze elméletének és ítéletének azt az érettségét, a melyet nem adhat meg semmi iskola, sem pedig a közhivatalok gyakorlata.

Ezen lépcsőt más okért is megkívánjuk : szembeszökő, hogy daczára az elnyomatásnak, mely századok óta nehezült reájuk, daczára az akadályoknak, melyek még ma is nehezitik állapotát, a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi foglalkozások jó személyezettel vannak ellátva a verseny elve mellett, és annyival jobb ez, mennél általánosabb és mennél szabadabb a verseny. Miért ne utánoznók e példát, s miért nem vennők a közhivatalnokokat is verseny szerint, az ipari verseny példájára, a mennyire a dolog természete megengedi?

Kellene tehát, hogy verseny nyitassék az így előkészülők közt, de hogy a verseny komoly legyen, azaz nagyon különböző attól, a melyet mi ismerünk. Mit kell megkívánni a jelölttől? Azt, hogy bizonyítsa be, miszerint kellőleg tudja, és jobban versenytársainál mindazt, a mit szükséges tudni azon hivatal betöltésére, a melyre pályázik. A bizonyítékoknak számosaknak, különbözőeknek kellene lenni, és inkább a tényleges tudást, mint a beszélni tudást venni alapul. Ezért elég, ha gyakorlati jelleg adatik neki, és például a helyett, hogy a jelölttől valamely tudományos igazság elmondása kivántatnék, az kivántatik meg tőle, hogy tegyen valami olyat, mit csak akkor tehet meg, ha ez igazságot nemcsak ismeri, *de azt fel is tudja használni.*

Ha egyszer így megismerték aztán a jelöltek különös készültségét : helyes volna megismerni és összehasonlítani általános műveltségét is, megtudni mindegyiktől, hogy mit tud a program és a szakon túl, egyenlő esetben előnyt adván annak, a kinek általános készültsége kiterjedtebb. Hasznos volna továbbá, hogy a versenyzők egymást is kérdezhetnék, hogy így jobban megmutathassák a bírának viszonylagos értékük mértékét és az emlékező tehetség előnyeit annyira vonhassék le, a mennyit az tényleg ér.

Tegyük fel, hogy lovassági századosi állásról van szó. A pályázónak oda adnak egy századot, a melyet vezetnie kell egyik

helyről a másikra, mezőn, határozatlan uton, az ellenséggel szemben. A pályázó kezébe veendi a térképet, megválasztja utját, elmondandja választása, mint szintén menetrende okait; utra megy, feltéve, hogy az ellenség egyik vagy másik ponton jeleztetik; megteszi a szükséges intézkedéseket a helyszínén. — Aztán sátort kell ütni, vagy tartózkodni egy faluban: milyen intézkedéseket teend? Mint használja fel a vasutakat és közutakat? Mint fogja vezetni százada igazgatását béke és háboru idején? Mit tesz meg, hogy a katonának jó dolga legyen, gyorsan és buzgalommal teljesíti-e kötelmeit? stb. Ezen kísérletek, a melyek a versenyzők szemei előtt tétetnek meg, és a melyeket ők szabadon bírálhatnak meg; bizonyosan komolyak volnának és könnyű volna hasonló eljárást állapítani meg minden közhivatalra való pályázásnál. Ennyi volna a kinevezésekre nézve a dolog.

Szükséges volna-e a vizsgát megújítani minden fokozatnál, vagy elég volna-e a pályára belépés alkalmára szorítani csak a vizsgát? Mi azt hiszszük, hogy sem az egyik, sem a másik részt nem szükséges elfogadni. Mert, hogy ha elég egyszer pályázni minden fokon, az, a ki egyszer szerencsésen túlesett e vizsgán, nem bir többé ingerrel a dologra és elalszik. Más részről pedig a fokozatok oly számosak ugy a polgári, mint a katonai hivataloknál, hogy ha pályázni kellene minden fokra, soha sem volna vége. S maga a verseny, hogyha csak egy kissé roszul van szervezve, árthat az önkéntes és komoly tanulmányoknak. Legalább így észleljük ezt az orvosi pálya némely fokainál már ma is.

Lehetséges volna, hogy a közszolgálat minden ágában csak azokat szorítsuk versenyre, kik egy bizonyos számfokozatra törekeshetnek, tetszésére bizván a főnököknek az előléptetést a közbeneső fokoknál, oly módon, hogy egy pálya minden fokának elérésére négyszer vagy hatszor kellene versenyezni.

Már most az, a ki versenyutján közhivatalt nyert, tulajdonosa lenne-e e hivatalnak, azaz elmozdithatlan-e? Igen, tényleg; de nem jogilag. Mindig elmozdithatónak kellene lennie nagy hiba, vagy szokásos hanyagság miatt, a felügyelőkből alkotott bíróság ítélete által, a melynek szervezetét felesleges volna vitatni. A közbeneső fokoknál az előléptetés azoknak tartassék fent, a kik verseny utján lépnek be az alsó fokozatba; de a mikor egy verseny alá tartozó fokról van szó, előjoguk megszűnnék.

Hogy-hogy? Hát lehetne valaki tábournok, a nélkül, hogy kapitány lett volna? Miért nem, hogy ha ugy találják, miszerint bir mindazon ismeretekkel, a melyek szükségesek a tábournok kötelezettségeinek teljesítésére?

De nem volna többet sem életpálya, sem biztos előléptetés! Nem, mivel a biztos életpálya és biztos előléptetés eredménye a rendkívüli veszteség szülője és a semmittévők biztos utja. Ellenkezőleg szükséges, hogy minden versenynél a verseny a lehetőségig életteljes legyen, hogy nyílt helye legyen minden érdeknek az igazság elnyerésében. Igy követeli ezt meg a szolgálat érdeke, és hogyha még ma sem ismerik ezt fel, ez egyszerűen azért van, mert a hivatalnokok szűkre mért érdekeiből, és nem a közönség érdekeiből indulnak ki.

Micsoda jogon követelhetnék a hivatalnokok azt a felelősség nélküli állandóságot, a melyet élveznek ma, midőn a szabad foglalkozások, a melyek sokkal jobban alávetvék a munkának, felelősök és pedig nemcsak a nagy hibákért, hanem a kis hanyagságért is, és megbüntetvék haladék és könyörület nélkül? A birtokos, az iparos, a kereskedő, a ki dologban rontja el magát, a munkás, a kinek egyszerre csak nem akad munkája, emel-e igényt az adózók ellen, még akkor is, hogy ha romlásuk és nélkülözésük épen azon hatalom tényeiből ered, a mely őket védeni volna köteles? Számba veszik-e náluk az öregséget, a gyengeséget és azt, hogy némely balesetet csaknem teljesen lehetetlen előre látniok? Nem. Rájok nézve, pedig hát épen ők a valódi és tiszteletre méltó hivatalnokai a társadalomnak, nincs sem irgalom, sem semminemű segély. Micsoda jogczimen követelhetnék a megbizottak, a közhivatalnokok azt, hogy jövőre is részesüljenek oly kedvezményes ellátásban, a mely igaztalan a legnagyobb mértékben?

Mi jól tudjuk, mennyire ellenkezik minden eddigi fogalommal azon javaslat, mely szerint a felsőbb fokozat versenyére odabocsátatnának azok is, a kik nem mentek át az alsóbb fokokon. Mindazáltal azt hisszük, hogy az ez által sem kevésbé igazságos, sem kevésbé jó, és mindenesetre ártalmatlan a valódi jogokra nézve. Valóban, hogy ha biztos az, hogy az alsóbb fokok gyakorlata készít elő a felsőbb fokokra, világos az is, hogy azok, kik átmentek az elsőkn, nagy előnnyel fognak birni a versenynél a kívülről jövő jelöltekkel szemben. Ezek nem bukhathnak el, csak oly érdemmel

szemben, mely kivételes és teljesen felsőbb. Azonban maga az ily érdem sem volna elégséges ma, és mindaddig, míg a tényleges hivatalnokkarból vétetnének a pályázathoz szükséges bírák. Később azonban, ha a verseny szelleme egyszer behatol a közhivatalokba, a valódi érdemnek több erélye volna arra, hogy megbecsültsék.

Az anciennitás azonban sehol, semmi hivatalnál sem lehetne jogczim az előléptetésre.

Nem volna többé sem visszatartás, sem nyugalmazás. Fel kell tenni, hogy a közhivatalnok nagykoru, és van annyi belátása, mint más embernek, saját érdekei kezelésére; hogy ennél fogva nincs szüksége arra, miszerint javadalmazása egy része visszatartassék nyugdíja biztosítására. Ez a személyes előrelátás kérdése, melyet kiki tetszése szerint oldhat meg az életbiztosítások által. Nem kellene nyugdíj adni, csak azoknak, a kik feláldozták magukat, és azok özvegyei és árváinak, a kik erőszakos halállal haltak el a szolgálatban és a szolgálat által, mint például a katonák a csatasíkon. Soha sem kellene adni nyugdíjat azon érdemért, hogy átuszott valaki harmincz éven, és e foglalkozásban természetesen megkapta az öreg kor gyengeségeit.

Előre látjuk a számos ellenvetést, és sietünk, hogy felelhesünk reá. De még egy pillanatig igényeljük az olvasó türelmét, kérve tőle az engedelmet, követni fejtegetésünket s kifejtteni a feltevést, a melybe bele helyeztük magunkat.

Először is feltesszük, hogy a kormány teendői megszorítottván, a közhivatalok nagy része megszüntethető. De a pénzügy és a száraz és tengeri hadsereg megmarad szükségképen, és ez elegendő a mi tanulmányunk céljára.

Feltesszük továbbá és javasoljuk, hogy mindarra nézve, a mi a tulajdonképi irodai munkát illeti, más csoportosítási rendszer fogadtassék el, mint a tényleg létező. Tényleg ugyanis, a hivatalnok névleges és kizárólagos alárendeltsége daczára, mindnyájan oly függetlenséget bírnak a restségre, a mely nagyon messze megy, és egynek a munkája a másikéval úgy össze van keverve, hogy minden — még az erkölcsi — felelősség is teljesen elenyészik. Jobb volna, úgy tetszik nekünk, oly módon osztani meg a munkát, hogy azt néhány szolgálati főnökre biznók, a kik maguk választanak és fizetnék alkalmazottaikat, a kapusokat, irodaszolgákat stb., egy meghatározott összeg mellett kötelezve lévén személyes felelősségök

terhe mellett a munkát rendes folyamán tartani. Volnának tehát érdekelt emberek arra, hogy az ügyek lelkiismeretesen és pontosan kezeltessenek, a jelenleginél sokkal jobb felügyelő szemek és a közönség felügyelete mellett.

Mert a hivatalnokoknak, mivel a közönség alkalmazottai és nem urai, megbíráhatóknak kell lenniök minden tetteikben, kiszolgáltatva a sajtónak, minden más menedék nélkül a közönséges jögon kívül, és készen arra, hogy vita tárgyául szolgáljanak. A sajtószabadság az egyedüli hatékony eszköz a lehetőségesség határán belül, biztosítani a hivatalnokok felelősségét. A hol e szabadság nem létezik, a hivatalnok, minden függetlenség nélkül kitéve a főnök szeszélyeinek, nem felelős a közönség előtt.

Ezen módon az állam megszabadulna a kis-hivatalnokok, irodaszolgák, kiadók stb. azon myriádjaitól, a kik ma az irodákban oly nagy helyet foglalnak el. Nem volna ily módon aztán lehetetlen oly eszközöket használni fel, mint a milyent használ minden más forgalom, például másolásra a sajtót stb. Nem kellene mással foglalkozni, csak a felelős főbb hivatalnokokkal, a kikre rá lehetne bizni, hadd válasszák meg, fizessék, tartsák meg vagy bocsássák el alkalmazottaikat, mint szintén az irodai költségeket, a fűtést és világítást egy átlag mellett, a mely rendszert már használnak is, bár nagyon félénken némely ágaiban a közigazgatásnak, például a főnökségeknél.

Térjünk át most már az ellenvetésekre, s hogy végezzünk velök, csak a főbbeket vizsgáljuk.

„Hogyha előbb szabad foglalkozást kívánunk meg, azon prestige, mely ma emeli a közhivatalokat, leomlik, és vagy nem lesz pályázó, vagy drágábban fog kelleni megfizetni. Még ekkor is ki volnánk téve annak, hogy csak az jönne, ki megbukott a földművelés-, ipar- vagy kereskedésnél.“

Ez ellenvetés némely tekintetben alapos. Valóban szükséges volna sokkal, néha egész az ötszöröséig felemelni sok oly javadalmaszást, mely ma nevetséges. De e teher bőven kifizetné magát a nagyobb tevékenység és értelmesebb munka által, a mely kevesebb tisztviselő alkalmazását tenné lehetőségessé. Kevesebb hivatalnok, de tehetséges és munkás, im ezt keresi és találja meg végül minden kereskedő, minden értelmes iparos, ki az olcsót keresi. Csakhamar ugyanazon eredmény éretnek el a közhivatalokban, ha megenged-

tetnék, hogy azon alkalmazott, a ki képesnek érzi magát két alkalmazott munkáját teljesíteni, tegye azt, és kapjon kettős javadalmaszt. Ily módon a verseny mindig nyitva volna oly módon, a mely a lehetőleg legjobban hasonlít azon verseny viszonyaihoz, mely a szabad foglalkozásokban uralkodik.

Most már vajjon igaz-e, hogy közhivatalra nem mennének csak azon egyének, kik nem tudnak helyet szereznii maguknak a szabad foglalkozásokban? Én alig hiszem. Mindazáltal tegyük fel azt és nézzük, vajjon így is rosszabbul volnának-e betöltve a közhivatalok, mint vannak ma. Jegyezzük meg előre is, hogy a legvégső salak, a mint hívják, a száraz gyümölcsök, kimaradnának a verseny kívánalmái folytán : lehetséges, sőt valószínű is, hogy a bebocsátott egyének, talán gyengébbek a szabad foglalkozások elsőrangú egyéneinél, mégis sokkal különbek volnának a tényleges közhivatalnoknál.

Valóban, az a kinevezési és előléptetési rendszer, mely nálunk van gyakorlatban, együtt azon erkölcsökkel, a melyek közt fejlődik ki, eléri azt, hogy bizonyos közhivatalok felé tolja az iskolák első ifjait, a legértelmesebb és legjobban megáldott gyermekeket, melyeknek legnagyobb része a vegyes foglalkozásokat keresi. Mindenesetre azonban középszerű egyén az, a ki ifjuságától fogva elfogad egy rest és alárendelt életet, azon reményért, hogy keveset kelljen dolgozni és biztosítva legyen sorsáról erőlködés, verseny nélkül. És aztán, hány ifju van teljesen gyöngé, a ki épen azért lép be a közhivatalokba, mert gyöngé. A kereskedés és ipar főnökei fáradságot, és nagy fáradságot vesznek maguknak arra, hogy alkalmas hivatalnokokat találjanak; de tudjuk és látjuk, hogy senki sem eléggé képtelen arra, hogy állami hivatalnok ne lehessen. Maguk azok, a kik elsőrendű egyének voltak, mikor beléptek a közhivatalokba, nem maradnak olyanok. A súly, mely rájuk nehezedik, az ellenőrzés és felelősség hiánya, a tétlenség, melyre kárhóztatvák, és a szűk eszmék, melyek környezik, csakhamar elölik tehetségeit : a tehetetlenség annyival inkább gyógyíthatlanul vesz erőt rajtuk, mert nem is érzik. Semmi sem közönségesebb, mint látni belépni a közhivatalba egy eszes, munkás, nemeslelkűség és emelkedett óhajokkal teljes ifjut, és úgy találni azt néhány év multán, mint a kit kicsinyes előítéletek raja lepott el, félszeg értelmek uralnak, belezárva a hivatalnoki légbe, a routineba, az előléptetésbe, szelleme és

szive elzárva mindattól, a mely a nyílt téren alkotja magát az életet. A míg e tehetséges fiatal ember süllyed és hanyatlik : társai, kiket kevésbé kegyelt a természet és szerencse, és épen ezért kénytelenek voltak helyet szerezni maguknak a szabad foglalkozások közt, ott küzködnek, haladnak, fejlődnek, és a nélkül, hogy észrevennék, oly tulajdonságokat szereznek maguknak, melyeknek lételéről sem álmodtak. Ha tiz év mulva a ragyogó tehetség, a ki közhivatalokba lépett be, kényszerítve látná magát versenyezni a szabad foglalkozásokban, csaknem mindig képtelen volna ott feuntartani magát, annál inkább ott sikert aratni, míg ha ugyanakkor betennék a közhivatalokba azokat, a kik a szabad foglalkozásokra szoritkoztak, elég gyorsan, habozás és fáradság nélkül megtanulná a tőle követelt új munkát.

Bármilyen legyen is azonban a kinevezési és előléptetési rendszer, a melyet elfogadunk a közhivataloknál, nem kell remélnünk, főleg jövőre, hogy megkapjuk a legtehetségesebb egyéneket; a szabad foglalkozások és különösen a kereskedés, mindig jobb javadalmazást biztosít annál, a melyet becsületesen betöltött közhivataltól lehet várni. A családok elvakultsága, a mely gyermekkoruk óta rossz irányt ad nagyszámu egyénnek, nem tarthat örökké. Hány fiatal ember veszi észre 25 vagy 30 éves korában, hogy rossz úton van, bármily eredményt vivott is ki.

Meg kell tehát nyugodni ebben és megelégedni a közhivataloknál a másodrangu egyénekekkel, csak arra ügyelni, hogy csak emelkedjenek ott, a helyett, hogy süllyednek, és nem kell bámi, ha eltűnik az a prestige, mely őket környezi. Ezen prestigének, mely különben is csak a hatalom függeléke, melylyel használhat vagy árthat a hivatalnok, meg kell szünnie a jobb renddel. Azon felvilágosodott becsüléssel lehet és kell ezt helyettesíteni, a melyre joga van minden embernek, a ki lelkiismeretesen és az egyenes úton dolgozik. Talán észszerűbb szervezet mellett meg lehetne nyerni a legtehetségesebb emberek szolgálatát, nem pályájuk kezdetén, de annak vége felé, midőn elég vagyont szerezvén már maguknak a közhivatalok gyakorlatában, csak polgártársaik tiszteletét és szeretetét keresnék.

De hogy ez eredmény éressék el, szükséges, hogy a közvélemény nagy változásokon menjen át. Szükséges először is, hogy mindenki meggyőződjék, mint ma a felvilágosodottabbak, hogy a köz-

hivatalok nem kívánják meg a legnagyobb képességet, és hogy a becsületesség öntudattal és jóakarattal bőven elég oda; kell, hogy megtudják, hogy a közhivatalok, bármely magasak is, nem állanak az első rangban, és nem jöhetnek a közbecsülésben, csak a szabad foglalkozások után. Ekkor — és csak ekkor — éri el a társadalom az észszerű hivatalnoki kart, a mely megegyeztethető a teljes szabadság oly rendszerével, a milyent megkíván a modern civilizáció.

De hogyha a közhivatalnoki foglalkozás megszűnik pályá, állás lenni, ha oda épugy lépnek be és ki, mint a hogy bemennek és kijönnek egy kereskedő házból, mivé lesz a különös tanítás, a hagyomány, a részletes szabályzatok ismerete, s mindaz, a mi a bürokraták műszaki tudását teszi ma?

Felelni ez ellenvetésre egy példával fogunk. A régi kormány alatt volt ipari szabályzat, mely Turgot tanúsága szerint 4 kötetet töltött meg 4-edrétben. Kevés ember ismerte azt, és e szabályzatok ismerete becsesnek tartatott az egykorú irodákban. S ime! ma nem kérdi senki, és nem fáj utánna sem az iparnak, sem a kereskedésnek a feje: ellenkezőleg. Micsoda szabályzatot, körrendeletet stb. alkalmazhatnák ma az ipari élet hasznára!

A mi a hasznos szabályzatokat illeti, azokat fenntartja minden erőlködés nélkül a verseny, és aztán állomásokon a hasznos hivatalnokok. Abból, hogy lehet kilépni és belépni szabadon, nem következik az, hogy minden perczen ki- és belépés legyen ott; nem következik főleg, hogy minden hivatalnok megcserélje helyét. A kereskedő- és iparosházak példája elég világosan mutatja nekünk, hogy a nagy szabadság létele egyáltalán nem összeférhetlen a nagy állandósággal.

Azon reformok, melyeket javasluunk, kétségkívül súlyosak, sőt vakmerőknek is fognak látszani a restség és routine előtt; de ha valaki szükséges voltokról akar itélni, elég megkérdeni egy kereskedői vagy iparos-vállalkozót, egy ház fejét, bárminők legyenek is különben politikai és vallásos nézetei. Melyikök alkalmazná saját házában, hivatalnokai kinevezése és előléptetésénél az állam által elfogadott rendszert: a belépésnél a diplomát, az előléptetésnél szabályszerűleg az anciennitást és az elmozdithatlanságot? Nem hiszszük, hogy csak egyetlen egy is találkozzék, és ha ezt javasolnák, így felelne kétség kívül:

„A mi célunk az, hogy megkapjuk lehető legolcsóbban a lehető legjobb szolgálatot, és ezt nem érhetnők el az állam rendszere által. Ezen rendszer elfogadásából az következnek először, hogy nagyon drágán fizetnők meg a nagyon közepszerű szolgálatot, továbbá, hogy hivatalnokainkat tennők az urakká nálunk, és hogy magunkat köteleznők teljes romlásunkig dolgozni, csakhogy őket restségökben tápláljuk.“

A javasolt reformok nem elegendők ugyan a kereskedési és ipari vállalkozók rendszerének elfogadására, hanem nekik mégis elfogadhatóbb volna így e rendszer, tehát jobb volna.

III. Következtetés.

Kifejtettük azon általános eszméket, melyeket óhajtanánk behozni közhivatalnokaink kinevezési és előléptetési rendszerébe. Jól tudjuk, hogy alkalmazásokban a különböző szolgálatok szükségleteihez képest különböző alakban kellene azoknak megjelenni; hogy türelem és hosszú idő kell az átmenetelre, stb. De csupán néhány általános elvet akarunk javasolni eszmény gyanánt, a nélkül, hogy a részletekbe menjünk be, a mi már gyakorlat dolga, az idők, az emberek és a viszonyok változása szerint

Az általános elvek, melyek nekünk legfontosabbaknak látszanak, ezek:

1. Szükséges kiirtani a testületi szellemet, mely elválasztja a közhivatalnokokat a nemzettől és feláldoztatja velök a közérdeket a nyomorultul értett együttes érdek rutinéjának.

2. Csupán a szolgálat szükségét kell tekinteni, a mint gyakorolja azt a kereskedés és ipar, a melynek szervezete veendő, a mennyire lehetséges, mint a gyanánt.

3. Gátolni a magánérdeket, a mely vezeti az ipart és kereskedést, de a melylyel nem vezettethetjük a közhivatalokat, oly módon, hogy a sajtó vitája lehetséges legyen minden felett, mi a közszolgálatot és annak szervezetét illeti.

4. Alkalmazni a versenyt oly gyakran, a mint csak lehet, őszintén, szigorúan s minden alaku nyilvánossággal.

5. Megszüntetni az elmozdithatlanságot, a visszatartást, a nyugdíjat, az anciennitás szerint való előléptetést, a melyek a lehető legsiralmasabbá teszik a hivatalnoki kart.

Ily módon lehetne visszaadni az életet köztisztviselőink decrepitus testületébe. De sürgős dolog, hogy ehhez folyamodjunk, mert az érvényben levő rendszer kikerülhetlen következménye a gyors és biztos hanyatlás, az, hogy a hivatalnokok minden új nemzedékének értelmi és erkölcsi niveauja hanyatlik, mint tapasztalhatták az idősebb emberek, a kiknek volt tapasztalatuk a közügyek körül. Ezen hanyatlás már árt a nemzetnek is; ez volt szerencsétlenségeink főoka, és hogyha nem vetünk gátat neki, közel jövőben még nagyobbakat és még döntőbbeket hozhat maga után.

EGY AMERIKAI MEZŐGAZDASÁGI ÉS IPAREGYETEM.

Az oktatásügy Északamerikában sokkal gyakorlatiasabb, irányt követ, mint hazánkban. Mindenik állam az unioban maga rendezte ugyan be közoktatásügyi organisatióját s azért az az egyes államokban nagyon elüt egymástól. De a congressus bizonyos alapelveket állapított meg, melyeket mindenik állam követni tartozik, s ép ez alapelvek adják meg az északamerikai tanrendszernek kiváló gyakorlatiasságát. E tekintetben tehát mi is tanulhatnánk egyet s mászt Északamerikától s ezért érdemesnek tartom megismertetni a következőkben az *Illinois állami iparegyetemet* azon leírás után, melyet a Chicagóban megjelenő *Prairie Farmer* című jeles gazdasági szaklap 1884. aug. 23-iki száma élén közöl.

E leírásból megtanulhatjuk azt, hogy Északamerikában nagy súlyt fektetnek arra, hogy oly ismereteket sajátítsanak el a növendékek, a melyeknek *az életben minden körülmények között nagy hasznát vehetik*; és az ipari pályán különösen nagy súlyt fektetnek arra, hogy egy-egy tanuló *többféle* oly ismeretet sajátíthasson el, a melyek lehetővé teszik, hogy egy iparról másra is könnyen átmehessen. Az a *közvetlenség*, a *mely az ipart és mezőgazdaságot egy tantételben egyesíti*, a gazdaközönségnek is nagy előnyére szolgál. Mert a mezőgazda az ipar számos ágát, a melyre a nagyobb szabásu gazdaság berendezésénél szüksége lehet, minők az egyes építési iparágak s azon kívül a gépészeti, kulturmérnöki ismereteket is elsajátíthatja, s magát igazán sokoldalulag kiképezheti.

Kívánatos volna ezen gyakorlati irányt hazánk felsőbb szakoktatásügyében is meghonosítani s a harmadik egyetem kérdését például az által lehetne megoldani, hogy ha az egyetem Pozsonyban állíttatnék fel, akkor Szegeden ipar és mezőgazdasági egyetem lé-

tesítették ¹⁾ olyan forma keretben, mint a minő az Illinois államban Champaignban épült egyetem, melyet amerikai szólásmód szerint egyszerűen iparegyetemnek (industrial university) szoktak mondani, mert ott az intenzív mezőgazdaságot is industriának hívják.

És most átadom a szót a Prairié Farmer szerkesztőjének, ki a Champaignban felállított egyetemet így írja le:

A legnagyobb kérdések egyike, hogy minő nevelést adjunk gyermekeinknek, hogy őket azon művészetekben és ismeretekben kiképezzük, a melyek leginkább képesíteni fogják arra, hogy nemcsak művelt, befolyásos és hasznos polgárok lehessenek a jövőben, hanem egyszersmind jobb munkások is legyenek és az életben könnyebben boldogulhassanak.

Ezt tartva szem előtt, alkalmat vettünk magunknak személyesen megvizsgálni Illinois államban a fő ipari tanintézetet. Őszintén mondhatjuk, hogy ámbár a Champaignban épült ipari egyetemről előzetesen is jó véleménynyel voltunk, de most nézetünk annak működéséről, szervezetéről és jelentőségéről még emelkedett. S azt hisszük, hogy igen számos polgár van magában Illinoisban is, a kik ép ily kellemesen lesznek meglepetve, ha megnézik *Champaignban* az iparegyetemet.

Bejárva az intézethez tartozó földeket, kísérleti telkeket, műhelyeket, könyvtárt, muzeumokat, termeket stb., könnyü felismerni a *gyakorlati szellemet*, mely az egészet átlengi és mindig is éreztetni fogja hatását. Bárki keresi fel ez intézetet, legyen az gazda, vagy iparos, vagy más foglalkozásnak élő, emelkedettebb hangulatban fog onnan távozni, és ha abban tanulmányokat tett, a hazának hasznosabb és gazdagabb polgára is fog válni belőle.

Fel is hívjuk mindjárt a gazdaközöniséget, hogy tegyenek egy kirándulást Champaignba; menjenek oda az asszonyokkal és a gyermekekkel, ha csak egy napra is és nézzék meg, hogy mi mindent lehet ott tanulni. Bizony nagyobb hasznuk lesz e kirándulásból, mint ha nagy költséggel megteszik az utat az Oczeánon át Európába és ott sok mindenféle muzeumot és képtárt bebarangolnak.

¹⁾ Mondanunk is felesleges, hogy ez eszme a t. cikkíró ur egyéni óhajtása. Szerk.

A szobrászati mintázó nagy teremben igen élénken emlékezetünkbe jöttek azon eredeti szobrok, melyeket Rómában s az ó-világban máshol láthatunk. Illinois államnak majdnem minden részéből egy nap alatt meg lehet tenni az utat Champaign-be, oly kifejlődött a vasuti hálózatunk. Nem is képzelhetünk hát kirándulást, a melyen oly rövid idő alatt oly kevés költséggel annyi érdekest, s főkép a 10—12 éves ifjakra nézve annyi tanulságost lehetne látni, mint ez intézetben.

Az ipari egyetem célja oktatni, kutatás által szem elé vezetve és gyakorlat által elsajátítva az ismereteket. Az elméletet a gyakorlat teszi itt szemlélhetővé s a gyakorlatot az elmélet vezeti. Ennek példáit minden lépten-nyomon látjuk. Figyelmünket főkép arra irányoztuk, hogy a műszaki tanítás meg legyen könnyítve, mely a életben előforduló munkának legnagyobb részét is képezi. Az alaptörvény azon vezérelve : hogy „azon ágakat kell tanítani, amelyek az iparos osztály *szabad és gyakorlati nevelését a különböző életpályákon* elősegítik“ (az 1862. júl. 2-iki kongresszusi akta), Illinois állam által bizonyára sem feledve, sem mellőzve nem lett a fő-kormánytól felajánlott eszközök hovatfordításában.

Az egyetemi épületek és földek azon vasutvonal mentén fekszenek, mely elválasztja *Champaign* és *Urbana* városokat egymástól, de *Urbana* határába esnek. Sajátlagos használatuknak megfelelőleg építették és rendeztettek be. S az olvasó, a kinek nincs alkalma személyesen megnézni ez intézetet, némi fogalmat alkothat magának, ha leírásunkat figyelemmel követi.

Mi legelőször is az *ács és gépész-csarnokot* tekintettük meg. (Az építési tanoncok osztályai rajz és mintázat számára máshol vannak, a hol a tanuló az izlésnek, czélszerűségnek és tartósságnak megfelelő minták készítésében gyakorolhatja magát.) Elméleti tanítás helyett e csarnokban mindjárt megtanítják a tanulót a szerzőkkel jól bánni, hogy mindenféle gerendákat, szarufákat, léczeket s a mi e mesterségben csak előfordul, faragni tudjon, hogy megtanuljon lépcsőket csinálni kőből, téglából és vasból. E csarnokban feltaláljuk a fa megmunkálására szükséges gépeket, a melyekkel a kézi munka számára készítik elő a fát. Az épület 126 láb hosszú és 88 láb széles. A földszint egy részét a már ismertetett helyiség foglalja el; a másik rész *a gép-csarnoké, gép- és kazán-teremmel*; van ezenkívül abban egy *mintázó-csarnok*, egy nagy terem,

telve gépekkel és eszközökkel, gyaluló-, esztergályozó-, furó-padokkal; és egy hozzá ragasztott új épületben van a kovácműhely, tűzhelyekkel és üllőkkel, melyeknél 16 tanonc dolgozhat egyszerre. Egy magas kemence vasolvasztásra majd egészen kész. A mellett fog épülni aztán egy terem, a melyben a mintákat fogják az olvasztáshoz készíteni. A 16 lóerejű gépet, valamint több más nagy gépet és eszközt már itt helyben készítették a tanoncok az első évben. Az első tanév elemi dolgokra terjed ki. A következő években az egyes géprészek összetételét tanulják a növendékek. Ily gépek eladásra készíttetnek.

Ezen osztályban *minden tanonc maga választ ki bizonyos gépet magának*, a melyet a rajzolástól kezdve minden legkisebb részében egészen magának kell elkészíteni. Előbb azonban az osztályokban elméletileg meg kell tanulni, hogy aztán a formákat s minden előzetes munkát elkészíthessen s tehát képes legyen a munka kivitelét minden részében vezetni és mások munkáját ellenőrizni.

A műhelyek felett, ugyanabban az épületben van a *fegyvertár* és a *céllövölde*, melyben katonai oktatást nyernek a növendékek és célba löhetnek olyankor, mikor a szabadban alkalmatlan célt löni. Ezen tantárgy kötelező minden növendékre nézve, azt a szervezeti szabály írja elő.

A műhelyekből a *faiskolán* át sétáltunk. Az egy jókora nagy térség, a melyen mindenféle fát lehet találni, mely jól megterem az államban. Mintegy 100-féle fa-speciest találni itt facsemetékben s jól kifejlett fákban. E kis erdőn egy patak folyik keresztül, a mely az erdei patakok képét egészen jellemzetesen tünteti fel: egy helyen erős zuhatagot képez, más helyen elapadni látszik. Felkuszva a merdek hegyre, melyen champaigni tehének legelésznek, az egyetemi parkba érünk. Ez egy gyönyörű pázsit, rövidre nyirva s szórványosan virágos és más növényágakkal, közbe-közbe bokrokkal és fakkal ültetve. Ez a darab föld az izletes, — de nem extravagans — szép rendben tartott *diszkertészet* példányképe, a mely az egyetemen szintén a rendes tantárgyak közé tartozik.

Elhagyva most a főépületet és az üvegházakat, lehaladunk a kísérleti gazdaság fősétányán. Balfelől egy szerény épület van, az *observatorium*, mely az előhaladt növendékek munkálatai számára van berendezve. Jobbra egy tanterem, bonczterem és kórházi terem van az *állatgyógyászat* számára. Alkalmas időszakonkint rendszere-

sen tartatnak állatgyógyászati előadások, melyekre a környékbeli gazdák felkéretnek, sánta és beteg állatjaikat vihetik s itt azok ingyen gyógykezeltetnek. Az esetek elegendő számmal fordulnak elő; ámbar *Prentice* állatgyógyász azt állítja, hogy amióta a gyógyintézetet berendezték, a környéken az állatok rendkívül egészségesek. Jelenleg az állatgyógyászati termekben különböző selyem-hernyókkal tesznek kísérleteket. A szomszéd *Osage* község kerítéseiben szolgáltatnak eperfaleveleket. Az idei eredmény legkevesébb sem bátorító; a selyemhernyók közt nagy járvány pusztított, úgy hogy nyolczvan ezer hernyóból alig néhány száz gubó lett s azokban is élettelenek a kukacok. A betegség nem az, mely Európában tett nagy pusztítást. Most dr. *Burill* tette e kórt gondos tanulmányozása tárgyává, a kinek műve a bakteriákról már oly széles körben szerzett neki hirnevet.

A kísérleti táblákat a főfasor két oldalán új fűvekkel, alfalfa és más takarmánynövényekkel találtuk beültetve, hogy azok akkimasatiója és termőbősége kipróbáltassék; különböző tengeri is volt ültetve kísérletül a különböző művelési mód, a különböző időben való ültetés, stb. kipróbálására; hasonló kísérletek történtek pöszméte és más apró gyümölcsök különböző fajával, hogy azok jövedelmezőségét kitüntessék; szintugy kereskedelmi növényekkel ugyancsak a termés értékesítésére való tekintetből.

A kísérleti gazdaságból mintegy *negyvenhat gyümölcsös*, a melyen több mint ezerféle almafa van ültetve, mindenikből legalább két fa, s minden tizedik fasort sövény választ el egymástól. Mint előre látható volt, több almafa másnak közelsége miatt egészen elveszté sajátságát.

Egy más helyen *erdei fák* vannak *magról* ültetve: fenyőfák fehér és osztrák, norvég szurok-fenyő, angol vörös-fenyő, kemény és lágy juhar, szilfa, kőrifa, gyertyánfa és számos más fanemek képezik ezen kísérleti telek faanyagát.

A kísérleti gazdaság központján van az északi majorság egy hozzá tartozó, jól berendezett tejszin-csarnokkal. Ebben *Morrow* tanár a tehéntejet 12 órai állás után felezi le, s a lefelezett tejet megfelelő anyagok hozzáadása után bornyukkal eteti meg. A leszedett tejjel élő bornyuk zsenge korokban nem látszottak oly telteknek, mint azok, a melyek tejfeles tejet esznek; de a tanár azt állítja, hogy egy éves korban a kétféle bornyuk közt már nem lehet kü-

lönbséget tenni. Pedig hát a vaj-számla nagy különbséget tesz a tehénészetben.

E majorságban néhány igen szép marha van, főleg shorthorn és jersey faj. Az állatokat igen jól tartják s jól össze vannak válogatva. Kivánatos volna többféle fajjal kísérletet tenni, hogy Morrow tanár állattenyésztési tanítása, a melyben oly nagy hire van, bővebb illusztrációt nyerhessen. A herefordi, hollsteini, polledi fajok tenyésztői nemcsak szívesen látnák tenyészállatjaikat az állami egyetem telkén, hanem e célra készségesen fel is ajánlanának néhány kiváló példányt. Igaz, hogy többféle faj tehénnek tiszta fenntartása nagyobb költséget igényelne. De a kitünő tartás mellett ez állatok meg is térítenék a költséget.

A mintagazdaságban jófajta berkshirei és lengyel chinai sertést, shropshiredowni juhot és plymouth rock tyukokat is lehet találni.

A kísérleti gazdaságtól délre s egy keskeny földszalaggal attól elválasztva az egyetemnek *négyszáz hold földje* van : *Stock Farm* név alatt. Ez a gazdaság a környék egyik legrégibb művelésben levő gazdasága és igen szépen fekszik. Mindezen földek egy részét képezik azon dotaczióknak, a melylyel Champaign megye és Champaign és Urbana városok az államot megajándékozták, hogy az egyetemet megnyerhessék. Ez a gazdaság, mint neve is mutatja, piacra való marha tenyésztésére szolgál. A gazdasági üzem vitelében itt is tétetnek némi kísérletek. Mintegy 150 drb szarvasmarha, néhány drb ló és megfelelő számú sertés, rendszerint állandóan tartatik e gazdaságban, s azok számára szénát, gabonát és kukoriczát is vesznek. Kedvező évszakban a legjobb eladásra való faj *magvakkal is tesznek itt kísérleteket*, főleg, hogy azok csiraképessége pontosan kipróbáltassék. A közönségnek ezen kísérletek nagy hasznára vannak, mert a biztos csiraképességű magvak után mindig van jó tudakozódás, de jó magot nem mindig lehet kapni.

Az eladásra nevelt szarvasmarha főleg jó faj bikaborjuktól áll, melyeket e célra vásárolnak. Az állatoknak különböző czélra való kitünő sajátságait, minők a hus-, zsirgazdagság, korai fejlettség stb. hasonlólag kipróbálták itt. E czélra együtt vásároltatnak különböző fajú, egyenlő korú állatok és azok egyforma tartásba vétetnek. A tartásban nagy súlyt fektetnek arra, hogy az lehetőleg kevésbe kerüljön, mint a hogy a gazdák szokták rendesen tartani

szarvasmarháikat. Többnyire egész telivér állatokat vesznek. Így például egy csoportban van most 2 shorthorni, 2 herefordi, 2 devoni, 2 air-shirei és 2 közönséges belföldi. Az állatok úgy vannak megválogatva, hogy mikor azokat vették, korra, súlyra, kinézésre a lehetőségig egyenlők voltak s az ilyen vásárlásoknál egy-egy megfelelő példányt bizony néha nagyon is jól megfizetnek. A tartás alatt egészen egyforma bánásmódban részesülnek az állatok, az időjárás viszonyosságainak is egyformán ki vannak téve, időközönként pontosan megméretnek s a súly feljegyeztetik, a kellő időben aztán az állatok piacra szállíttatnak s az eladási ár is feljegyeztetik. A chicagói hizott szarvasmarha-kiállításon ez állatok több jutalomdíjat nyertek. S mindezen eredmények alkalmas módon a gazdaközönségnek is a tudomására jutnak.

Más irányban is tétettek rendszeres kísérletek, mint például *istállózásban* a szemes kukoriczával és kukoricza-darával való hizlalással, más takarmányozással, főtt és nyers állapotban. Hasonló kísérletek tétettek különböző faj *sertésekkel*, a melyeket pontos vegytani analysisek követtek.

A gazdasághoz tartozó föld nagy része *alagcsövezve* van, a szokásos eredménnyel. S gazdasági telkek, táblák szerint szépen el vannak különítve; többnyire szeges drót kerítéssel s köztük elegendő fával, hogy szépen nézzen ki a gazdaság. Mindkét gazdaság egy-egy mezőgazdasági tanár közvetlen vezetése alatt áll, kik mellett segítők vannak alkalmazva. Azonkívül, hogy e gazdaságok tanítási célokra szolgálnak, minden évben jelentékeny jövedelmet is hoznak az egyetemi alapba. Az tán hátrányára is van a gazdasági tanításnak, hogy a földek nagyon is kitűnők; kevésbé jó földeken többféle talajjavítást lehetne eszközölni.

A gazdaságokat körüljárva, az egyetemi *főépületbe* léptünk. Ez kőalapra épített téglaeépület. Ez épület egy négyszögnek három oldalát foglalta el, a negyedik oldalon van a fűtőház és szénraktár. A főépület homlokzata 214 láb hosszú, a két oldalépületé 122 láb. Az épület négyemeletes s abban elegendő termék vannak minden közhasználati célra. Tűz ellen a nyugati szárny jobban van biztosítva, s azért itt vannak a nagyobb gyűjtemények.

Az első emeleten van egy *természettörténelmi muzeum* emlécsök, madarak, hüllők, csontvázak, kagylók, rovarok és megkövesült

állatok gyűjteményeivel. A geológiai formációk még nincsenek eléggé képviselve, pedig ez is igen lényeges oktatási eszköz.

A *könyvtár* 14 ezer kötetnél többet számlál. Minden tanárnak alkalma van onnan a szakjába vágó műveket megszerezni. A könyvek a könyvtárban, mely reggel 8-tól d. u. 5-ig van nyitva, használatnak. A könyvtár feletti emeletben van a Nyugat legnagyobb *művészeti gyűjteménye*. Az óvilág műkincseinek utánzatai több száz példányban felfalálhatók. A leghiresebb férfiakról, képekről, szobrokról, épületekről fényképek vannak. Egy ilyen nagyszerű művészeti gyűjtemény, mely olyan jól össze van válogatva, hathatósan kell hogy fejlessze annak a testületnek a művészeti izlését, a melynek a rendelkezésére áll, s a tanulók által az állam minden részének hasznára szolgál. A közel városokon kivált meg is látni már e jó hatást. Az iparművészet nagyon gyarapszik s a művészeti gyűjtemény alapját erősen igénybe veszi.

Még egy emelettel magasabbra menve, a *mérnöki és építészeti muzeumba* jutunk. Itt vannak a növendékek rajzai, a szabadalmi minták, különböző vegytani processusok által tartóssá tett fák gyűjteményei és a mérnök-iskolától kapott hidépitési minták.

A keleti szárnyban van a *kápolna*, 800 üléssel és még kétannyi állóhelylyel; a *természetrajzi* előadási terem és dolgozó *műhely* a *rajz- és festészeti* termek és a vonalzó terem. Az egyes osztálytermekben az előadásokhoz szükséges *kisebb gyűjtemények* is vannak, melyek például mezőgazdaság, növénytan, élettan, állatgyógyászat stb. tanításánál használatnak. Ekként a tanítás könnyen megy, mert a tanulók mindent a szemök előtt látnak.

A *vegytan* egy egész nagy épületet elfoglal. A műhelyben itt 160 tanuló dolgozhat egyszerre, mindeniknek külön van fiókja lángra, vizcsöve és vegyi szerekből való gyűjteménye. Két előadási terem van, egy magán laboratórium a tanárok számára, egy gyógyszer-műhely, egy-egy terem kutatások, fényképészet, gázvegybontás, minőségi, mennyiségi és fuvó-vegybontás számára. A gyógyszerészeti, mezőgazdasági, technológiai vegytan és ásványtan, mind külön tekintetbe vételt talál ez épületben.

Az egyetemi munka *négy szakra*, vagyis collegiumra van osztva. Ezek közül *három technikai* és *egy irodalmi*. A collegiumok ismét *külön-külön szakiskolákra* oszlanak. Így nevezetesen van mezőgazdasági, mérnöki, természetrajzi és tudomány és irodalmi collé-

gium. Mindenik iskolának megvan a maga sajátlagos tanfolyama, — a mely általában véve háromféle munkából áll. Az első mind a négy évi tanfolyamra kiterjedő, a tanfolyamnak *sajátlagos műszaki tárgyait* öleli fel; a másik oly tárgyakat ölel fel, a melyek az illető technikai tárgyakkal rokonságban vannak, de már általánosabb természetűek; a harmadik még távolabb álló tárgyakkal áll, a melyek azért választattak, hogy a tanulónak szélesebb látköre, általánosabb műveltsége legyen; hogy az ember ne csak jó munkás, hanem művelt mechanikus is legyen; ha gazda, hogy azok között foglaljon helyet, a kik gondolkoznak és gondolkozás által mások gondolatait idomitják és vezetik. Mindenkinek, akármelyik szakban legyen, jól meg kell tanulnia az ő szakába vágó munkát és elméleti tudományokat. Minden technikusnak kellő nyelvismerettel is kell birnia, hogy anyanyelvén legalább világosan és szabatosan kifejezhesse magát szóval és írásban. Megkövetelik tőle, hogy anyanyelvén kívül legalább még egy modern nyelvet értsen.

Az *irodalmi tanfolyam* ugyanezen általános elméletnek megfelelőleg van berendezve. Az angol és modern nyelvekkel először is alapos kiképzés jár az angol irodalomban; aztán egy más modern nyelvet és irodalmat kell tudni; azon kívül valamely gyakorlati tudományt, s ezen kívül történelmet, nyelvészetet, észjogot, politikai tudományt stb. A klasszikus nyelvfolyamban a görög és római nyelv megtartotta hagyományos kiváltságát s azokkal jár a modern nyelvek és tudományok ismerete.

A kik tudorságot akarnak elnyerni, azoknak természetesen az illető szakcsoport tudományaiban kell magokat kiképezniök, de egyébként mindenik tanuló tetszése szerint maga választhatja meg a tudományokat, a melyeket hallgatni akar s e tekintetben csupán a programmban körülírt okszerűség képez némi korlátozást. S mikor egy tanuló 36 egyetemi tantárgyat végig hallgatott, azokból vizsgát tehet s bizonyítványában kitéttetik, hogy mely tantárgyakból mit tud. S akkor aztán egyetemet végzettnek tekintetik.

Az egyetemen 15 tanár és 10 segédtanár működik, kik mindannyian igen képzett s gyakorlott férfiak. Az egyetem kerete oly tág, és a tantárgyak száma oly nagy, hogy a tanároknak tulságosan is sok dolguk van a tantermekben és nem szentelhetik idejüket elegendő mértékben eredeti munkának, mint ily intézetben kívánatos volna.

Az állam lakosságának csak jobban kellene ismernie ez egyetemet, hogy annak becsét felfoghassa. Azért, mint előbb mondtam, tömegesen meg kellene látogatni ez egyetemet, hogy megérthessék, mit lehet ott tanulni. Illinos állam tanulóinak nincs szükségük szülőföldjüket elhagyni, hogy magokat alaposan kiképezzék. Illinois nagy és gazdag állam, több mint három millió lakossal és háromezer millió dollárt meghaladó vagyonnal, s ugyyszólván semmi adóssága nincs. Ez állam nem lehet fukar magasabb tanintézetei iránt.

A lakosság, a gazdák, az iparosok, a tudományos pályán levők a nagy és tőkepénzesek közösen felkarolhatják ez egyetemet, mely máris anyira megmutatta, hogy méltó a közönség támogatására. Kettőzzék meg a pártolást, és úgy szerezzék meg a javadalmaszást, egyszóval adjanak annak oly bőkezű támogatást, aminőt megérdemel.

Közli : MUDRONY PÁL.

A NEMZETKÖZI CZUKORKERESKEDELEM.

A nemzetközi czukorkereskedelem állapotáról a legutóbbi 30 év alatt igen részletes emlékiratot nyújtott be Giffen Richard, híres angol statisztikus s nemzetgazda a „Board of trade“-hez, mely ez emlékiratot a parlament elé terjesztette. E nagy fontosságú s napjainkban kiválóan édekes irat végkövetkeztetései a következők:

1. A czukor termelése s fogyasztása az utóbbi 30 év alatt rendkívüli módon emelkedett. Rueb és Ledebóer számítása szerint — néhány távol eső országot (India, Sina stb.) kivéve — 1853-ban 1.423,000 tonnát tett (1 tonna = 1000 kilogramm), 1855-ben már 1.564,000 tonnát s 1882-ben több mint 4 milliót. Minden tíz év alatt tehát mintegy 30 százalék emelkedés mutatkozik.

2. A termelés emelkedése minden czukorfajra kiterjed, répaczukorra s nádczukorra egyaránt. Anglia nádczukortermelése 1853—1855 közt 261,000 tonna volt s 1880—1882-ben 419,000 s más helyen ugyancsak a nádczukor mennyisége 972,000 tonnáról 1.490,000 tonnára emelkedett.

3. A répaczukor termelésének aránya az összes termeléshez 30 évvel ezelőtt 14 százalék volt, most 46 százalék, míg a nádczukor termelése Angliában 18 százalékról 12-re, más helyeken pedig 68 százalékról 42-re süllyedt. 1868 óta azonban az angol nádczukor aránya folytonosan 12 százalék volt s így a répaczukor termelési arányának emelkedése kizárólag az idegen nádczukor rovására történt. E számok azonban magától érthetőleg csak az arányra vonatkoznak; a termelés mennyisége ellenben, mint említettük, mindenik czukorfajnál emelkedett, csak a brit nádczukor maradt 1868-tól fogva mennyiség s arány tekintetében állandó.

4. Nyugotindiában s Brit-Guyanában azonban a brit nádczukortertermelés is emelkedett. Mióta 1877—79-ben először emelkedtek hangok ez iparág hanyatlásáról s e panaszt 1879—80-ban egy külön e célra küldött bizottság részletesen tanulmányozta, Rueb és Ledebóer adatai szerint a termelés 210,000 tonnáról 230,000-re, emelkedett, tehát mintegy 10 százaléknnyira.

5. Az angol czukortertermelés Nyugotindiában s Brit-Guyanában, néhány, Rueb és Ledebóer által tekintetbe nem vett angol birtokot ide számítva, 1877—79-ben 5.200,000 métermázsát tett, 1880—82-ben 5.546,000-et, 1883-ban 5.892,000-et, a mi 260,000, 277,300 és 294,600 tonnának felel meg.

6. A legutóbbi években a répaczukortertermelő országok között különösen Németország haladt nagyon, hol 1880—81-ben 569,000 tonnát termeltek, 1883—84-ben ellenben 840,000 tonnát. Magyarország-Ausztria termelése ez időben 498,000 tonnáról 415,000-re Franciaországé pedig 330,000-ről 425,000-re emelkedett.

7. A nádczukor behozatala Nagybritannia s Irlandba 1853—1855 óta a répaczukor behozatallal szemben hanyatlást mutat, azonban a behozott nádczukor mennyisége (kizárva az idegen provenienziákat) óriásilag emelkedett, és pedig nem finomított nyers czukornál 1853—55-től 389,000 tonnáról 1880—82-ig 697,000 tonnára s finomított nyers czukornál 52,000 Cwt-től 136,000-re. A brit gyarmatokból behozott nyers czukor mennyisége azonban valamit hanyátlott. A nyers czukor nagyobbodott termelése ugy a brit birtokokban, mint másutt, főkép az északamerikai, jelentékenyen gyarapodott bevitelben s az ausztráliai szintén igen emelkedett fogyasztásban talált új piacokat. 1849—52 óta az Egyesült-Államok bevitel tisztán Braziliából 5000 tonnáról 92,000-re, Brit-Guyanából Nyugotindiából igen jelentéktelen mennyiségről 78,000 tonnára emelkedett, mely utóbbi összegből Nyugotindiára 43,000 s Brit-Guyanára 35,000 tonna esik. Általában Amerikában a czukorbevitel igen gyorsan emelkedett.

8. A czukorfogyasztás Nagybritanniaiban s Irlandban jelenleg 1.083,000 tonna óriási összegre nőtt, azaz 68 angol fontot tesz az összes lakosságnál minden egyes lélekre. A három egyesült királyság lakossága ennél fogva 30 millió font sterlinget ad ki czukorért, a mi félannyi, mint a mit kenyérért fizetnek, ha ugyanis a

gabona árát nagyjában 40 shillingnek vesszük quarterenkint. 1840-ben a fogyasztás fejenként 15 angol fontot tesz s így a cukor abban az időben még fényűzési cikk volt, most ellenben már tényleges alkatrésze a népesség táplálékának, melynek jelentőségét még a búzáéval szemben sem lehet kevésre becsülni.

9. Nagybritannia s Irland érdeke e viszonyokban sokkal nagyobb, mint másutt. A Nyugotindiában termelt cukor értéke a termelés helyén közel 45 millió font sterling, míg a cukorfinomításba befektetett tőke megközelítőleg csak 275 millió font sterlinget tesz. Van azonban Angliában is több iparág, melynek fennállása a cukor olcsó voltától függ.

10. A cukorpraemiumok ellen agitálók számításai szerint a cukorár hanyatlása a praemiumok folytán egy angol fontnál $\frac{1}{4}$ pennyt tesz, azaz Anglia összes fogyasztását véve alapul $2\frac{3}{4}$ millió font sterlinget. A nyugotindiai bizottság újabb számítása szerint ez a reductio jelenleg egy tonnánál körülbelül öt font sterlinget tesz ki, a mi Anglia lakosságának évenként több mint öt millió forint hasznót ad, azaz többet, mint a nyugotindiai cukortermelés évi értéke s kétszer annyit, mint a mennyi az angol cukorfinomítóba fektetett tőke.

11. A cukoripar a munkaerő nagy s folyvást emelkedő alkalmazását igényli. A népszámlálás szerint a cukorfinomítók száma 1851-ben 2820 volt, 1881-ben 4484. 1880 s a mai idő között a finomított cukor mennyisége évenként 700,000, sőt több mint 800,000 tonnával szaporodott, különösen Londonban. Ezenkívül a yamesgyökér feldolgozásánál s a cukrárszoknál évenként több mint 100 ezer tonna finomított cukor szükséges s itt körülbelől 12,000 ember talál foglalkozást — nem is említve más cukorral foglalkozó iparosokat, — minők a kétszersült-készítő pékek, ásványviz-készítők, sörgyárok stb.

12. Ez iparágak némelyikében különösen idegen finomított cukorfajt használnak fel, mint nyers anyagot.

13. A finomítást illetőleg a fentebb közölt számokat, melyek ez üzlet emelkedését a legutóbbi években tanusítják, jelentékenyen megerősítik a finomításhoz használt nyersanyag mennyiségére vonatkozó számok, melyek 1853—1856-ról 320,000 tonnát, 1862—1864-ről 400,000-et, 1877—1879-ről 650,000-et, s a jelenkorban több mint 800,000 tonnát mutatnak.

14. A keményczukor finomítása, melyről azt állítják, hogy aránylag nagyobb munkát igényel, mint más fajok finomítása, a legutóbbi években szintén gyarapodott, amennyiben 1880-ban 55 ezer tonna, s ma 60,000 tonna készítettik.

15. A finomított czukor behozatala Angliába 1877 óta nem gyarapodott, bár 1883-ban a bevitel nagyobb volt, mint a megelőző évek átlaga. 1884-ben hasolóan lehetett észlelni 1883-al szemben egy kis emelkedést a behozatalban, különösen az Egyesült-Államokból; azonban 1883-ig nem volt ok aggodalmaskodni az Angliába behozott finomított czukor nagy mennyisége miatt s mindenesetre korai az 1884-iki — még le nem zárt — adatokat számításba venni. Az Egyesült-Államok behozataláról újabb tanulmányok tétettek.

16. A finomított czukor kivitele Angliából most is megtartotta 1877-iki állapotát, sőt a megelőző évek átlagához képest haladás mutatkozik, azaz 1879-ben 45,000 tonna s 1883-ban 58 ezer tonna.

17. Sem Franciaországban, sem Hollandiában, mely országok kiviteli praemia felett panaszkodtak, pedig a finomított czukorra tekintettel legtöbbet, nem volt nagyobb a kivitel, mint tiz évvel ezelőtt, habár Hollandiában mutatkozik egy kis emelkedés 1881 óta, azaz 60,000 tonnáról 72 ezerre. Ez emelkedés azonban egészen jelentéktelen az angol finomított czukor kivitelének emelkedésével szemben, mely az utóbbi 4 év alatt sokkal többet tesz ki, mint Hollandia finomított czukorának összes kivitele.

18. A czukor ára nem hanyatlott jobban, mint más árúké. Ha az 1882-iki évet az 1861-ivel összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy például a thea ára sokkal jobban hanyatlott, a búzáé és gyapoté csaknem ugyanannyit, a gyapjué, épületfáé s rizsé pedig jelentékenyen jobban. A czukor árának jelenlegi feltűnő hanyatlása csaknem teljesen megegyezik a buza árának hanyatlásával.

19. Tévedés azt állítani, hogy az összes répaczukortermelés, vagy inkább annak emelkedése a praemiumoknak tulajnonitható. Mivel e praemiumok kizárólag a kivitelnek nyújtatnak, a praemiumokkal bíró répaczukor mennyiségének maximuma nem lehet nagyobb, mint a mennyit a praemiumot nyújtó országok kivitele tesz; ez pedig Rueb és Ledebóer szerint Ausztria-Magyarország, Németország s Belgiumra vonatkozólag körülbelül 700,000 tonna, azaz 4.200,000 t. ösz-

szes termelésnek 16 százaléka, vagyis a 6 millió tonnát tevő összes cukortermelésnek 11 $\frac{1}{2}$ százaléka. Ha tehát ez állítás szerint a répacukor-termelés többé-kevésbé a praemiumok nyújtása által nyerné gyarapodását, ez esetben 3 font sterling praemium tonnánként a fentebb kimutatott 700,000 tonna kivitelre vonatkozólag az összes 2 millió tonnát tevő répacukortermelésnél tonnánként csak egy font sterlinget tenne s ez összeg igen jelentéktelen arra, hogy az állított hatást előidézze. Teljesen jogosult azonban az az állítás, hogy ha a praemiumok által előidézett nyomás megszűnik, rögtön támadnának természetes források, hogy a praemiummal bíró répacukortermelés fogyása által támadt hiányok fedezve legyenek.

20. Hasonlóan az a cukormennyiség maximuma, melyekért finomítási praemiumok nyújtatnak, mintegy 3 millió finomított cukortermelés mellett körülbelül csak 270,000 tonnát tesz. Látható, hogy e szám is sokkal csekélyebb, semhogy megváltoztassa a természetes ipar túlsúlyát.

21. A cukor termelésében s finomításában a legutóbbi években tapasztalt növekedés nemcsak a praemiumokkal ellátott cikkeknel mutatkozik. Az utolsó 30 évre vonatkozó adatokat összehasonlítva, láthatjuk, hogy 26 millió tonna cukor termelésénél csak 700,000 tonna nyert kiviteli praemiumot, míg a gyarapodás általában más okokra vezethető vissza. Ezenkívül a nyers répacukor termelésében 756,000 tonna gyarapodás mutatkozik, melyet a praemiumoktól külön álló okoknak kell tulajdonítani, további 685,000 tonna gyarapodás a nádcukornál, melyből 158,000 tonna esik a brit nádcukorra. A finomítást illetőleg pedig látható, hogy míg a praemiummal kitüntetett mennyiség 300,000 tonnánál kevesebb, magában az amerikai Egyesült-Államokban a termelés 1862—64 óta maig 600 ezer tonnáról 820,000 tonnára emelkedett, azaz 220,000 tonnával többre, mint az összes finomított mennyiség, mely praemiumban részesül. Ebből látható, hogy a *természetes forgalom rendkívül túlszárnyalja a mesterséges kereskedelmet* s ma meg épen nem lehet tartani attól, hogy a praemiumok következtében a természetes kereskedelem elnyomassék s monopól-árak létesüljenek.

Ezek a feltétlen szabad kereskedés elvének hatása alatt álló angol nemzetgazda nézetei, melyek, bár specifice angol viszonyokra vonatkoznak is, nagyjában tagadhatlanul általános érdekűek s megérdemlik az ismertetést. Hozzá tehetjük még a fejtegetésekhez,

hogy a cukor árának hanyatlása sem tekinthető jelentékeny bajnak ez elv alapján, mert — miként Anglia példája mutatja — a fogyasztást ez jelentékeny mértékben képes emelni.

Hogy a kontinentális praemium-rendszert nem mindenki tekinti oly szemmel, mint az angol Giffen, azt felesleges emlitenünk, de azt kiemelhetjük, hogy sehol és senki sem foglalt állást e rendszer mellett oly hatalmas érvekkel s oly statisztikai adatokkal oly gazdagon ellátott müben, mint Giffen jelen dolgozatában ellene.

IRODALOM.

Rácz Vilmos : A kender nemzetgazdaságunkban. 1884.

A magyar kenderről Bácsmegye közgazdasági előadója, Rácz Vilmos, a fentebbi czim alatt figyelemre méltó röpiratot adott ki. Fejtegetéseinek menete a következő :

A magyar kender, különösen a bácskai, bátran versenyezhet az olasz és francia kenderrel. A trieszti kiállításon kenderünk így neveztetett : kiváló tulajdona a 2 m. 50 cm. hosszúságban, finom, hajlékony, aczélos és rugékony, sikamlós rost; tiszta áztatás és mosás, ez által üde, természetes szín. Olasz magból ritkábban vetve, tudományos gyakorlati módszer szerint termelve, áztatva és törve. Csepümentes, hosszú, kóczytalan rojtok, mi által a gerebenezéssel minden eddig ismert kenderek fölött szokatlan gazdagon fizet; ugyanis 50 százalékkal egész hosszú, finom gerebenezett, tiszta szálát, 18% kaescot, 18% kóczyt ad, e szerint a hulladék csakis 4 százalék.

A földmivelési miniszterium közvetlen kezelése alatt levő péklai minta-telepen termett kenderről Bakay Nándor szakértő, ki a trieszti kiállításon mint szakbiztos működött, Bodola Lajoshoz, a telep felügyelőjéhez következő sorokat intézte : A kenderekből a próbagerebenezést megtartottam. A péklai olasz magból termett kender fizetőképessége rendkívül nagy. Maga az aránylag csekély kóczy, a mi a gerebenezésnél esett, oly szép és értékes, hogy az ember nem tudja, minek örvendjen inkább : a kitünő hosszú vanga kendernek, vagy a gyönyörű kóczynek? Az első 50%, a második 28%, a harmadik 18—19%, ugy hogy a hulladék alig 4%-ra tehető. E szerint a nyers kender értéke 40 frt, a gerebenezett hosszúé 80 frt, a kacscé 40 frt, a kóczyé 24 frt métermázsánként.

E szakértő nyilatkozat a lehető legkedvezőbb a péklai kenderről. Kendervidékünknek egyébiránt hire van mindenfelé. Ki ne hallott volna a híres futtaki kenderről? A trieszti kiállításon különféle kenderterményeink szerepeltek, ugymint kaccsból és kóczból fonószalagok, előfonatok, fonalok, czérnák és szövetek, szalagfonál- és kötélmintázatok, finom műkötelek, zsinórok, szijak, hevederek stb. és finomabb gazdasági tárgyak.

A bácskai kender, mint külföldön keresett czikk, különösen kétféle nyomós észrevétel alá esik; az első az, hogy kezelése nem tökéletes s a másik, hogy csekély mérvben termeltetik. A termelést hosszú időn át valódi hanyatlás jellemezte s csakis legutóbb kezd ismét lábrakapi.

A kezelés alatt értjük a nyersanyag mikénti feldolgozását. Eltekintve attól, hogy a folyó és álló vizek használata áztatási czéla ugy közegészségi, mint rendőri szempontból elítélendők, megfoghatatlan valami, hogy népünk ragaszkodik a hagyományos primitív áztatási módhoz, meg nem fontolván, hogy ez által a kitűnő fajtulajdonsággal megáldott nyersanyag értékének rovására cselekszik. A legelső és legfontosabb lépés, mit a kender feldolgozása végett tegyünk: jó áztatók berendezése. Vajha a kezelés jobbitását magában foglaló szövetkezetek alakíttatnának.

Hazánkban az ötvenes években tekintélyes területet foglalt el a kender, a viszonyokhoz képest többet a mainál. 1870-ben 17,900 kat. holdat tett ki, s pár évre rá magában a Bácskában Bodola szerint 4000 holddal kevesbedett. Volt a Bácskában 1882-ben learatott terület 12,245 hold, ezen termett mag 88,750, fon. 85,037, átlag 1 holdon mag 7.25, fon. 6.94. — 1883-ban learatott terület 12,755, maghozam 51,719, fon. 60,487, átlag 1 holdon mag 4.65, fon. 4.74: tehát esik többlet a múlt évre: területben 515, ellenben a hozam kevesebb. A gyarapodás tehát a legutóbbi időkre esik, s akarjuk hinni, hogy visszaéléssel nem lesz dolgunk, mivel az annyiszor hangoztatott vadvizek pusztításai foganatba vétetett kulturmérnöki munkálatok következtében máris jelentékenyen csökkentek.

Bácska talaj- és klimatikus viszonyainál fogva az ország legelső és legnagyobb kendertermelő kontingense; a len inkább a felvidéké, mely nálunk a múlt évben 40 holdig terjedt.

A bácskai kendertermelés egymagában milliókat érő fokra emelhető, csak szakítani kell hagyományos elvekkel, félretenni,

szembeszállni a nehézségekkel, szentelni erélyt és kitartást : a befektetett munka és tőke nagyszerűen kamatozónak. A jelenlegi kenderterület nagyon kevés arra, a mit ez irányban tenni lehetne és kellene. A megyében (a szab kir. városokon kívül) 1.085,286 hold szántóföld van (1882.), a melynek a kender csak másfél – két százalékát teszi ki!

Hogy a kendertermelés nem fejlődhetett kellően, annak egyik oka a gyárpar. A gyapot és jutakelmék gyárilag olcsóbban állíttatnak elő, s ezekkel elárasztották piacunkat, míg a kender a kézi munkaerőre volt szorulva, mely szintén drágult. Nevezett kelmék versenye azonban épenséggel nem zárja ki azt, hogy a kenderanyag feldolgozásának költségét czélszerű kézigépek alkalmazása és en gros gyárak berendezése által ne kevesbitsük, sőt inkább az egész világpiaczon szükséges és kedvelt kender intenzív értékesítéséhez elmulaszthatlan feladatunkat képeznék, hogy a nyersanyag itthon dolgoztassék fel, és kiváló kendertermelő vidéken, mint a Bácskában, egy vagy több kendergyár állíttassék, hogy a nyers kender a termelők által minden mennyiségben könnyen értékesíthető legyen.

Ma kenderiparunk karaktere a megyében leginkább abból áll, hogy a nép — nem minden községben, de nagyobbbrészt — jobbára télen át, amolyan régi szerkezetű szövőszéken állítja elő a közvetlen fogyasztásra szükségeset. A nyersanyag nagyban és egészben vállalkozóknak adatik el, a kik becsomagoltatják és szállítják külföldre. A kész árú aztán visszajön Magyarországra. Ilyen gazdálkodást viszünk mi a nagyfontosságú kender-ipar terén. A java-pénzt külföldnek adjuk.

A kereskedelmi miniszterium jelentékeny kedvezményeket biztosít a kézmárki fonógyárnak. Ez remélni engedi, hogy a kézmárkiak az összes nyersanyagot ezentul Magyarországhban szerzik be, s mellőzni fogják az eddig jó részben igénybe vett orosz és lengyel kendert.

Kenderünk forgalmára nézve nagyon fontos tényező annak mikénti kezelése, mert hibás kezeléssel sokat árthatunk neki, s azért meg kell tiltani a kézimunkás parasztnak azt, hogy egyes csomagokba két-három különbözőleg tilott kender marokot foglaljon, hanem markonkint csomagoljon, azaz egy marokból egy csomagot csináljon. Az orosz kendert állítólag ép azért teszik a mienk elé,

mert tisztább és tökéletesen van csomagolva. Ugyanez állhat esetleg más oldalról is.

Kétségbevonhatlan horderővel birna egy egyesület, — önálló szövetkezet vagy bár szakosztály — a nép felvilágosítása, ösztönzése és serkentése végett. Egy üzleti testület rendszerint több érdekrugóval működik, s kötései nagyobb biztosítékul szolgálhatnak a kenderáztatás, kezelés okszerűsítésében. Hogy pedig az ilyen társulás sok helyen kifizetné-e magát, nehezen jön kérdés alá. Ha tudnak egyes vállalkozók szépen boldogulni, miért ne boldogulhatna egy üzleti szövetkezet?

A kenderföld ma alig teszi ki a szántóföld két százalékát, mennyivel nagyobb lesz az arány, ha rendes forgóba vesszük! Milliókkal fölér a különbség. Tegyük a dolgot megbeszélés tárgyává. A mit egyes ember nem vihet keresztül, társuljon másokkal. Hanem ott, hol a föltételek megengedik, sőt kedveznek a kendernek, mellőzni ezt minden helyes alap nélkül — határos lenne azzal, hogy gazdasági bajaink orvoslását — az idők eseményeitől várjuk.

VEGYESEK.

Dohánykivitelünk — Benedek S. közzétett tanulmánya szerint — az 1875—1882. évek alatt következő volt:

A) Az osztrák dohánykezelőség részére nyers dohány és félgyártmány szállított:

	súly klgrmokban	értéke frt
1875-ben	17.513,914	4.468,690
1876-ban	25.139,337	6.339,835
1877-ben	25.028,542	5.839,489
1878-ban	23.175,570	5.774,995
1879-ben	20.099,324	4.852,552
1880-ban	20.448,564	5.497,475
1881-ben	33.911,221	7.697,627
1882-ben	24.370,620	6.115,341

B) A kincstár által külföldi kivitelre eladott dohánygyártmány:

	szivar darabokban	burnót klgrmokban	értéke forint
1875-ben	—	2,700	2,052
1876-ban	250,100	2,400	4,124
1877-ben	1,000	2,200	1,681
1878-ban	—	2,550	2,856
1879-ben	60,300	2,100	12,156
1880-ban	—	1,900	2,090
1881-ben	3,900	2,100	2,894
1882-ben	2,000	2,000	2,730

C) A dohánykereskedők által külföldre szállított nyersdohány:

	suly klgrmokban	értéke frt
1875-ben	5.476,899	1.396,609
1876-ban	9.758,700	2.483,589
1877-ben	7.684,011	1.792,679
1878-ban	5.591,875	1.393,495
1879-ben	5.981,703	1.443,983
1880-ban	8.443,171	2.269,946
1881-ben	7.842,201	1.780,197
1882-ben	6.094,402	1.529,085

Dohánykivitelünk tehát összeségében következő értéket képviselt :

1875-ben	5.867,351 forintot
1876-ban	8.887,548 „
1877-ben	7.633,849 „
1878-ban	7.171,346 „
1879-ben	6.308,700 „
1880-ban	7.769,511 „
1881-ben	9.480,700 „
1882-ben	7.647,156 „

Ezek a számok nem mutatnak ugyan valami kedvezőtlen arányt, habár kivitelünk folytonos lebegése tagadhatatlanul a mellett bizonyít, hogy az biztos fejlődésnek nem indult; de ha meggondoljuk azt, hogy a kimutatott összegeknek csaknem 80%-át az osztrák dohánykezelőség fizeti a részére évenként beváltott és szállított nyers dohányért és félégyártmányokért, látni fogjuk, hogy a tulajdonképeni külföldi kivitel épen nem felel meg ama dohánytermelési erőnek, mely Magyarország talajában rejlik. E bajon azonban egyelőre alig lehet segíteni. Először azért nem, mert a magyar dohány szivargyártásra nem alkalmas, másodszer azért nem, mert minden állam védi a maga monopoliumát magas behozatali vámokkal, s főként azért nem, mert meglevő gyáraink a belföldi szükséglet rohamos emelkedése miatt alig képesek annyit gyártani, mely a hazai szükségletet kielégítse. S hogy a belföldi eladás még mindig növekedésben van, mutatja az, hogy 1883. évben 30.789,940 frt folyt be a belföldi eladásból, tehát 1.254,234 frttal több, mint az 1882. évben, s hogy folyó évi január hó 1-től június hó végéig dohányeladás fejében nettóban 2 és 1/2 millió frttal több folyt be, mint 1883. évben ugyanazon idő alatt.

Ha már dohányunkat gyártmány alakjában külföldön nem értékesíthetjük, úgy az államnak pénzügyi, mint a termelők közgazdasági érdeke azt hozná magával, hogy nyersdohányunk a külföldi piacon tért foglaljon el; pedig a mint a felsorolt statisztikai adatokból látható, e tekintetben nem is a stagnatió, hanem a hanyatlás korszakát éljük, s a külföldre kiszállított dohány értéke 1881-ben 2.269,946 frtról 1.780,179 frtra, az 1882. évben pedig 1.529,085 forintra apadt.

Kétségtelen az, hogy kivitelünk hanyatlásának oka nem más, mint hogy dohányunk minőség tekintetében is hanyatlik s hogy a külföld izlésének meg nem felel. Ezért már Franciaországban is kezdünk lezorulni a dohánypiaczról, pedig ott még 1880. évben 3·3 millió klgr. magyar dohány kelt el, s elég jó áron, mennyiben 100 klgr. átlagos vételára 110 frk 30 ctmet tett.

Ha azt akarjuk, hogy dohányunk továbbra is megtartsa a külföldi piacot, hogy annak külkiviteli forgalma emelkedjék, azon kell törekedni, hogy dohányaink minősége javuljon. Ez pedig csak úgy érhető el, ha úgy a termelők, mint az állam saját hatáskörében megteszik amaz intézkedéseket, melyektől a dohánytermények javulása várható. A termelő tanuljon okszerűen termelni, az állam pedig tanítson.

A tapasztalás azt mutatja, hogy a nagy termelők sokkal jobb dohányt termelnek, mint a kis termelők, a mi különben igen természetes. A nagytermelőnek van tőkéje és szakértő munkása. Azért nem volna szabad elaprózni a dohánytermelési területeket. Az 1875. évben minden dohánytermelőre átlag 1 hold, 1,111 □ öl termelési terület esett, 1882-ben pedig már 2 hold és 753 □ öl terület. Ebből látszik, hogy a termelők száma és termelési terület közti arány az utóbbi időben javult, de még mindig igen sok az apró területeken termelők száma, kik alig képesek csak türhető dohányt is előállítani.

A dohány minőségére, mint minden mezőgazdasági termelvény minőségére elhatározó befolyással van a talaj. Az állam saját érdekében tesz tehát, ha a dohánytermelésre alkalmas talajon kiterjeszti, a kedvezőtlen talajon pedig megvonja a dohánytermelési engedélyeket. De sokszor éppen a jó minőségű dohányt termő vidéken kell megszorítani a termelést, mert a csempészet az ilyen helyeken burjánzik. Teljesen igaz, hogy a csempészet hallatlan mérveket

öltött s hogy sokkal kellemesebb foglalkozás ott csempészni, hol jó dohány terem, mint ott, hol a dohány minősége a napraforgó leve-
lének ízével versenyez. A magyar dohányjövédéki kezelőség a do-
hány-eladási eredmények havonkinti egybevetéséből az 1860. évben
2.983,063 frtra teszi azt az összeget, melyet a csempészet az állam
bruttó bevételéből elvont, pedig az 1860. évben az összes belföldi
eladás csak 14.920,803 frtra rugott. Most tehát, tekintettel a bel-
földi eladásból származó 30 millió felül levő bevételre s arra, hogy
az eladásból befolyó összegnek körülbelül $\frac{2}{3}$ -ad része képezi az ál-
lam tiszta jövedelmét, bátran el lehet mondani, hogy a csempészet
évenként 6 millió brutto bevételt s 4 millió tiszta hasznot vesz ki
az állam zsebéből. A csempészet eme nagyságából, s a jóminőségű
dohányt termelő vidékeken üzött visszaéléseiből azonban nem az
következik, hogy az ily helyeken megvonjuk a dohánytermelési
engedélyeket, hanem következik az, hogy megszüntessük a csempé-
szetet.

Bármily nehéz a csempészet megszüntetésére orvosságot ta-
lálni, az tagadhatatlan, hogy a dohánykereskedésnek az állam üz-
letkörébe vonása, a külkivitelre és főként a saját használatra való
termelésnek megszüntetése, kellő szigorú jövédéki törvények mel-
lett, üdvösen hatna a csempészet csökkenésére, a mit az állam im-
már sokáig nem is kerülhet el.

Igy aztán a dohánytermelésnek az alkalmas talajokra szori-
tása, s a termelés okszerű folytatása által elérhetjük azt, hogy do-
hányaink minősége javul s e fontos mezőgazdasági termelvény nem
vész el a külkiviteli kereskedés czikkei közül. Ami annyival inkább
kívánatos, mert igen valószínű az, hogy gazdáink a buza-árak nyo-
mása alatt inkább-inkább reflektálni fognak a dohányra, mely a
mezőgazdaságnak eddig is igen fontos, sokszor az egész gazdálko-
dást felsegitő termelvénye volt.

Fiume forgalmának emelkedéséről a fumei kereskedelmi
kamara évi jelentése 1883-ról nagyon kedvező képet nyújt. Szára-
zon s vizen ez évben az összes árúforgalom 10.962,785 métermázsát
tett 123.001,104 forint értékben, az 1882-iki forgalommal szemben
az emelkedés 1.957,969 métermázsá s 26.480,801 forint érték.
1883-ban 6880 hajó fordult meg a fumei kikötőben 1.160,799

tonna tartalommal, az 1882-iki forgalomhoz képest 757 hajó s 191,062 tonna tartalommal több. Egyes ipartelepeknél is nagy emelkedés mutatkozik. Whitehead torpedo-gyára 3200 métermázsas vasat, 4000 métermázsas aczelt, 2700 métermázsas más érczet, 16 ezer mmázsas kőszentet s 10,000 mmázsas kokszot használt fel. Smith és Meynier papirgyára 11,800 mmázsas papírt készített, a rizshántómalom 125,715 mmázsas indiai, 20,431 mmázsas japáni s 2177 mm. magyarországi rizst dolgozott fel. Hasonló emelkedése volt a vegytani s petroleumfinomító gyáraknak. Jóformán csak a hajóépítés ügye hanyatlott, azonban a hajók száma folytonosan szaporodik, a mint azt a következő táblázat mutatja.

Év	Összes forgalom		A gőzhajók %-okban	
	hajó	tonnatart.	hajó	tonnatart.
1874.	5,569	365,189	24·85	56 22
1877.	5,441	330,538	33·34	57·58
1880.	5,342	681,930	32·72	75·16
1881.	5,395	804,407	31·56	85·31
1882.	6,123	969,737	30·83	72·14
1883.	6,880	1.160,799	31·38	71·88

A forgalom jelentékeny emelkedését leginkább mutatja, ha az utóbbi évek forgalmát a trieszti kikötőjével összehasonlítjuk. Szolgáljon erre a következő táblázat:

Év	Behozatal tengeren		Kivitel tengeren	
	Fiume	Trieszt	Fiume	Trieszt
	f o r i n t		é r t é k b e n	
1878.	6.471,832	133.534,451	12.375,589	112.507,605
1879.	6.942,357	144.871,873	22.701,193	116.633,441
1880.	7.851,655	135.033,299	19.362,498	117.194,636
1881.	12.179,211	157.171,729	22.323,810	134.330,468
1882.	14.828,127	162.778,719	29.149,865	147.488,604
1883.	21.712,293	185.093,165	43.001,562	146.913,868

A legutóbbi hat év alatt tehát Trieszt összes tengeri forgalma 25·8 százalékkal emelkedett, Fiuméé azonban ugyanazon idő alatt 18·8 millióról 64·7 millióra jutott, azaz 343·35 százalékkal gyarapodott. Ez a feltűnő arány az egyes árúnemeknél is tapasztalható. A kávé behozatala Triesztben 274·5 százalék emelkedést mutat, Fiumenél 1290·85 százalékot. Hasonló az eset a rizsnél és petroleumnál.

Fiume főkiviteli czikkei, a fa és liszt, pedig ma már felülmulják Trieszt e nemű forgalmát. Egy pár szám elég tájékoztatást nyújt.

		Fiume	százalékban	Trieszt	százalékban.
Lisztkivitel	1879.	697,482 mm.	50·1	694,302 mm.	49·9
	1883.	804,547 „	58·2	577,599 „	41·8
Dongakiv.	1879.	15.201,800 db	33·5	30.164,844 db	65·5
	1883.	43.373,700 „	71·9	16.959,780 „	28·1
Deszka és gerendakiv.	1879.	3.324,873 „	20·4	12.937,994 „	79·6
	1883.	5.440,821 „	27·3	14.524,523 „	72·7
Czukorkiv.	1879.	3,907 mm.	1·0	415,504 mm.	99·0
	1883.	15,364 „	2·6	586,041 „	97·4
Rizsbehoz.	1879.	1,588 „	1·5	114,219 „	98·5
	1883.	24,346 „	20·0	96,917 „	80·0
Petroleum-behozatal	1879.	6,571 „	1·5	425,924 „	98·5
	1883.	337,774 „	51·4	319,140 „	48·6

Öt fontos galonaneműt: buza, rozs, árpa, tengeri, zab együvé foglalva, az arány a két kikötő forgalma közt százalékokban a következő volt:

	1879.		1883.	
	Fiume	Trieszt	Fiume	Trieszt
Behozatal	16·5	83·5	11·5	85·5
Kivitel	22·8	77·2	62·0	38·0
Összes forgalom . .	19·0	81·0	33·0	67·0.

Tehát Fiuménél az összes forgalom s különösen a kivitel emelkedik rendkívül gyorsasággal. Trieszt túlsulya természetesen még rendkívül nagy, azonban mint látjuk, a túlsúly egyes tárgyaknál, melyek Fiume specialitását képezik, már megszűnt vagy megszűnőben van, s ha a fiumei kereskedelem képes lesz kellő összeköttetéseket szerezni új világforgalmi piacokkal, a jelenlegi emelkedést egészen egészségesnek tarthatjuk.

A gyümölcsaszalás ujabban, a kaliforniai rendkívüli siker következtében, nagyobb iparaggá emelkedett. Hazánkból 1883-ban a statisztikai kimutatások szerint tisztán aszalt szilvából 10.613,052 forint értékű vitetett ki, míg a behozatal csak 3.211,792 forintot tett. Mind a mellett ez iparágat virágzóznak nem lehet mondani, sőt Villási Pál, a keszthelyi gazdasági tanintézet szakavatott főkerté-

szének adatai szerint maga a gyümölcstenyésztés is nagyon hanyatlak hazánkban, mivel a gazdák a gyümölcsöt nem tudják jól értékesíteni, így p. 1883-ban Szatmártt 100 kgr. alma ára csak 1 frt 80 kr. volt. Ha ezzel szemben felemlítjük, hogy az Alden szerint aszalt almaszeletek ára 42 frt, mely ár a nyers alma 100 kilogrammjának értékesítését azon az alapon, hogy száz kilogramm alma-aszalvány első állításába 500 kgr. nyers alma szükséges, legalább 4—5 forinttal teszi lehetővé, beláthatjuk, hogy a gyümölcsaszalás nagyobb mértékben meghonosítása nálunk igen fontos nemzetgazdasági érdek. Szatmármegyében p. egy nagyobb mérvű aszalótelep felállítása jól kifizetné magát, különösen, ha a Szamoson propeller-közlekedés létesítené. Igaz, hogy a besztercei s duranczi szilva könnyű kezelése miatt ennek ára, még aszalva is, nagyon leszálott s ezért igyekezni kellene az ageni szilvához hasonló nagy szilvafajokat (Althan s Victoria) meghonosítani. Az aszalók felállítása nagy költséggel nem jár. Mily nagy fontossággal bírna ez iparág reánk nézve, megérthető abból az adatból, hogy Északamerikában már 2 millió hektár gyümölcsös van s gyümölcstermése a múlt évben 300 millió dollár volt, a mi a gabnaterméseknek majdnem fele s Franciaországban 600 millió frankra becsülik a gyümölcstermést, melylyel azonban saját szükségleteit sem képes fedezni.

A jégkárokról az osztrák tartományokban érdekes statisztikai kimutatást közöl Kraffe a „Stat. Monatschrift“ egyik utóbbi füzetében. A statisztikai felvételek 1872 óta történnek s mindenek előtt azt tanúsítják, hogy bár jégverések május-augusztus hónapokban fordulnak elő tömegesebben, néha márcziusban s egy esetben decemberben is történt jégesés s így 11 év alatt tulajdonkép csak január s február hónapokban nem hullott jég. A napok száma, melyeken jég hullott, átlag 129 volt, áprilban 6, májusban 21, júniusban 29, júliusban 30, augusztusban 27, szeptemberben 14 nap az átlag. A napok száma különben keveset határoz. 1882-ben, midőn a legtöbb (150) napon át volt jég hullás, nem okozott oly nagy károkat, mint más években, midőn kevesebbszer van. Egyes országok szerint megosztva, június hóban Felső-Ausztriában s Csehországban, augusztusban ellenben Dalmáciában van a legtöbb jégkár. Az egész

11 évi időköz alatt 4.331,703 mivelte hektár szenvedett jégkár miatt, évenként tehát átlag 393,791 hektárnyi terület, azaz az összes terület 2·75%-a, legkevesebbet szenvedtek Felső-Ausztria, Morvaország, Szilézia és Bukovina, legtöbbit Stíria, Dalmácia s a tengerpart; azonban egyetlen tartomány sem maradt mentetlenül. Még messzebb menve a részletekben négy év alatt, midőn a jégverés leginkább pusztított, az osztrák tartományok 327 kerülete közül csak 67-ben nem történt jégkár. Az okozott kár nagysága 11 év alatt 117¹/₄ millió frtot tett, évi átlagban 10·65 milliót és pedig hektáronként 27 forintot. Legnagyobb kár (24¹/₄ millió frt) volt 1880-ban, legkisebb (5 millió) 1876-ban. A kár mennyiségét pontosan megállapítani különben alig lehetséges, mivel a jégkárbiztosítás még nagyon kevésbé fejlődött ki Ausztriában, már az adóleengedés szempontjából nagyobbnak mondják a kárt, mint a minő valóban. Legtöbb kár volt e miatt Stírriában, hol évenként átlag minden földmivesre 1 frt 90 kr. jut a jég által okozott kárból, legcsekélyebb Galicziában (34 kr. fejenként). A jégverés átlag sokkal csekélyebb kárt okoz, mint a tűzvész, mert az 1872—1882. adatok szerint a jégverés által okozott kár évenként 10·6 millió forint volt, a tűz által okozott pedig 17·9 millió frt, azaz 68·9 százalékkal nagyobb. Világos azonban az adatokból, hogy a jégkárok maximuma s minimuma sokkal inkább ingadozik, mint a tűzkároké. A tűzkároknál Ausztriában 1879-ben volt a minimum 14 millióval s a maximum 1874-ben 22 millióval; ellenben, mint láttuk, a jégkároknál az ingadozás 5—24¹/₄ millió között váltakozik s így a maximum a tűzkárok maximumát 2¹/₄ millióval mulja felül. A jégkárokért nyújtott összes kárpótlás 6·4 millió frtot tett, azaz az okozott kárnak csak 5·47 százalékát. Igaz, hogy az utóbbi években a biztosítás ügye is jelentékenyen haladt, azonban míg 1882-ben is csak 7·86 százalék térítettett meg a kárból. Legjobban áll e tekintetben Csehország, hol a biztosító társulatok az okozott kárnak 52·2%-át fizették ki, ellenben az alpesi s tengerpart vidéki tartományokban oly kevés nyoma van a biztosításnak, hogy 11 év alatt jóformán semmi jégkárt nem fizettek ki. E bajok oka részben a biztosító társaságok magas díjtételeiben rejlik.

A német parasztbirtok helyzete felett a „Verein für Socialpolitik“ az utolsó két év alatt nagyérdekű írásos enquête-t tartott. Az erre vonatkozó kutatások három kötetes munkában jelentek meg és általános érdeklődést keltettek. Az egyletnek legutóbbi Frankfurtban tartott közgyűlésén is ugyanezen tárgy volt napirendre tűzve, előadó gyanánt Conrad hallei egyetemi tanár és Buchenberger miniszteri tanácsos szerepeltek.

Conrad tanár kifejtette, hogy a kérdésre vonatkozó adatok a helyzetet a valóságnál kedvezőtlenebb színben tüntetik föl, t. i. az enquête-k útján nyert adatok. Föltűnt neki pl., hogy valamennyi jelentés kiemeli a gabonaárak hanyatlásának hátrányos befolyását, de az állati termények árának emelkedéséről csak kevesen szólnak. A legtöbb cikk árának hanyatlásából származó előnyös befolyást szintén nem említik. Alig szólnak a kamatláb csökkenésének befolyásáról a mezőgazdaságban, de az adók emelését mindenütt megemlítik. A dolog természetében rejlik, hogy az enquête-k mindig kedvezőtlenebb eredményeket tüntetnek föl.

Szükség van helyesebben vezetett mezőgazdasági statisztikára, melynek a következő viszonyokról kell felvilágosítást nyújtania : 1. A földmivesek, illetőleg a földtulajdonosok száma, a birtok nagyságával, esetleg a kataszteri tiszta jövedelemmel. 2. A gazdasági complexusok száma, nagyság- és kataszteri tiszta jövedelem szerint. 3. Ezen viszonyok változása ha lehet évről-évre. 4. A jelzálogi megterheltetés elkülönítve a városi és mezőgazdasági földbirtokot, combinálva a jelzálogi terhet a becsértékkel vagy a kataszteri tiszta jövedelem szerinti értékkel. 5. Az ingatlanok forgalmának kimutatása a nagyság és a kataszteri tiszta jövedelmi érték szerint. 6. A földbirtok ellen vezetett végrehajtások, nagyság és kataszteri tiszta jövedelmi érték szerint. Ellenben az eddigi aratási statisztika, mint meglehetősen értéktelen, elmaradhat.

A földmivelés kedvezőtlen helyzetét nem tagadhatni, erre mutat az eladósodás fokozódása, a jószágárak és haszonbérek hanyatlása. A nagyon gyakori birtokváltás arra mutat, hogy a tulajdonosok helyzete megingott. Egy további jelet a végrehajtások és a parasztbirtokok eldarabolása képeznek. De ezért az adatokból azon meggyőződést meríté, hogy a gazdáknak sincs több okuk panaszkodni, mint a kereskedőknek, iparosoknak, gyárosoknak, a kiknek

jóléte az utolsó években szintén szenvedett. Meggyőződése szerint nem általános hanyatlásról, hanem csak krízisről szólhatni. Ennek kézzel fogható bizonyítékát látja abban, hogy a földmivelés technikája, egy-két vidék kivételével, mindenütt emelkedett. Nagyon veszélyes a mezőgazdákat megfosztani önérzetüktől és őket az államéra utalni, mely rajtuk majdnem semmit sem segíthet. Ezt a veszélyt a nyilvános discussio szaporíthatja.

A parasztság helyzete kedvezőtlenebb, mint a nagybirtoké, de csak ott rosszabbodott lényegesen, a hol a parasztság hátramaradt. Így keleti és közép Németországban a hármasszorgású gazdálkodás divik, a trágya elpredáltatik, sok paraszt személyesen el van adósodva. Általánosan nem lát szerencsétlenséget a parasztok számának csökkenésében, mert ennek csak ott kell bekövetkeznie, a hol a parasztbirtok más birtokokkal szemben csekély. Mindegy, akár a nagybirtok által szivatik fel a parasztbirtok, vagy pedig parcelláztatik. A latifundiumoktól nem fél ugyan, de a hitbizományokat mellőzni kell, A socialdemocratia elleni védelmet látják a nagy parasztsztyában, de ezt a védelmet még inkább nyújthatja az, ha a kis parasztok száma szaporodik. A kultúra minden emelkedése a föld nagyobb földarabolását vonja maga után. Extrem eszközök, mint a minimum megállapítása, több okból nem ajánlíhatók. Életképes házi iparágak meghonosítása haszonnal járhat. Szónok nem hiszi, hogy a gazda helyzete a legközelebbi jövőben lényegesen javuljon vagy rosszabbodjék. A mivel Észak-Amerika versenye csökken, annyival nagyobbodik Canada és Kelet-Indiáé. A védvámok által való mesterséges javítást nem tartja keresztülvihetőnek, mert olyan magas vámok, hogy azoknak hatása legyen az árképződésre és valósággal segítyt nyujtsanak a gazdáknak, az ipart a külfölddel szemben versenyképtelenné tennék és a fogyasztókra elviselhetlen súlylyal nehezédnének. A vámokat csakis mint retorsio-vámokat ajánlíhatja Amerika ellen, de csak azon föltevésével, hogy legalább is Németország, Ausztria és Franciaország, ha lehet Anglia is, egyesülnek, hogy így kényszerítsék a farmereket, illetőleg az államot arra, hogy európai árúknak fogadják el terményük árát. Ez azonban inkább használna az iparnak, mint a kereskedelemnek.

A paraszton segíthetni az által, ha egyesülés útján megszerzi a nagy termelés föltételeit és ha az árúkelet szerveztetik. Az érvényes örökjog kedvezőtlen hatásu, hasonlóképen az iparszerűleg gya-

korolt földeldarabolás. Az első tekintetben több javaslatot tettek: a végrendelkezési szabadság megszorítását, (ez legbiztosabban vezet a latifundiumokhoz, mert a paraszt nem veszi hasznát és az alimentatio kötelezettségét nem lehet levenni róla) stb. Szóló a származási jog (Anerbenrecht) szabályozásában látja a javulás egyetlen eszközét és különös sulyt fektet a paedagogiai tényezőre, az örökösöket arra kell utalni, hogy az előnyösítés nem jogtalanság, hanem a természetes jog. Végrendelet hiányában a háromlási jog álljon be. Esetleg a Höferecht is elfogadható, a lajstromba vezetett parasztbirtoknak nyújtott némi adókedvezményvel. Tovább menő rendszabályokat nem ajánlhat, az állami segélynek csak sürgős szükség esetén van helye. Az iparszerű földeldaraboláson csak úgy lehet segíteni, ha a parcellizálás bizonyos időre a hatóságok beleegyezésétől tétetik függővé és ha azok, kik ezt iparszerűleg gyakorolják, különösen sulyosan megadóztatnak. A parcellizálás eltiltása sok esetben káros. A földbirtokosok panaszkodnak az adók, különösen a községi adók terhe miatt.

Végül szónok az eladósodásról beszélt. Nézete szerint a paraszt nem áll rosszabbul, mint a nagybirtokos. Ezt a statisztika kétségbevonhatlanul kiderítette és a pessimisták a legnagyobb erőfeszítést tették a kedvező eredmény megdöntésére. A parasztnak is bele kell magát élnie. A pénzfölvétel nem mindig jelent eladósodást, hanem produktív. A veszély a hitel felmondhatóságában rejlik és ezen mezőgazdasági hitelintézetek szervezésével kell segíteni. Az egyéni jelzálogok eltiltásától nem óvakodhatni eléggé, mielőtt nincs kárpótlásról gondoskodva. Vázolja a Schäftele és mások javaslatait, a melyek azért nem ajánlhatók, mert a gyakorlati életben vagy nem lenne eredményük, vagy nem javítanák a helyzetet.

A realis terheknél sokkal veszélyesebbek a parasztra a személyes adósságok. A parasztnak az uzsorától való megmentése céljából kölcsönpénztárakat kell fölállítani, nem pedig a parasztot hitelképtelenné tenni a váltóképeség megszorítása és annak kimondása által, hogy az ingatlan személyes adósságok miatt nem támadható meg. Mi lett volna a kézműiparos osztályból, ha annak idején megfosztották volna a váltóképeségtől. A parasztot föl kell világosítani a hitelviszonyokról. Helyesli Rodbertus javaslatát, hogy állítsassék egy központi személy- és jelzáloghitelintézet, kis, vidéki fiókokkal a gazdák önkormányzata mellett. Végül azon meggyőződésnek ad

kifejezést, hogy a németek nem hanyatlanak, hanem krízisben, haladásban vannak.

Conrad tanár előadása után Buchenberger min. tanácsos előadó szólt körülbelől hasonló irányban, a parasztkérdést eminenter művelődési és nevelési kérdésnek tartja; a pessimismusra nincs semmi ok. A jelenlegi helyzet átmenet a parasztság teljes fölgyűgyulásához.

A reformok előadása után megindult a vita, melyben Schultze heidelbergi tanár, Thiel titk. tanácsos, Miguel frankfurti főpolgármester, Hegl nagyiparos, Lambert földbirtokos, Arend berlini magántanár, dr. Mestyen tanár, Donnerberg szerkesztő, báró Reitzenstein min. tanácsos és dr. Meyer hannoveri tanár vettek részt.

A vita és az előadások eredményét Nasse elnök következőleg összegezte :

A két előadásnak az a jelentősége, hogy visszautasítják azon pessimistikus nézetet, mintha a parasztságnak elkerülhetlenül el kellene pusztulnia, mert annak okai az ország institutióiban rejlenek, továbbá az, hogy rámutatnak, hogy a segély főleg magától a parasztság fejlődésétől, morális és intellectualis haladásától várható. Az Anerbenrecht meghagyását és megszilárdítását egyhangulag ajánlják mindenütt, a hol az átment a parasztság régi meggyőzésébe. Bizonyos vidékeken nem mellőzhető, úgy gazdasági, mint jogi okokból az egyenlő örökrész, de a hol az Anerbenrecht divik, azt nem kell mellőzni. A Höferecht általános helyeslésre talált. Conrad tanár kivételével valamennyi szónok ellenezte az intestat örökjog általános megváltoztatását. Viszont azonban egyhangulag helyeselték, hogy az osztálynál ne a földbirtokok eladási értéke, hanem hasznértéke legyen irányadó. A legtöbb művelt állam adórendszere súlyos a földbirtokosra, különösen a parasztra, főleg a községi adó tekintetében. A városok tekintetében nagy az eltérés, de valamennyi szónok megegyezik abban, hogy egyesek által nem tartható fenn a parasztság, a hol a felszívás vagy felaprózás következtében szenved. A túlságos elaprózás nagy akadálya a rendes gazdálkodásnak. A hitel tekintetében valamennyi szónok ajánlotta a hitelintézetek szervezését, melyek egyesítik a fölmondhatlanság és az olcsó kamatláb előnyeit. Első sorban localisált kölcsönpénztárak kívánatosak, melyek meg is tanítják a parasztot a hitel használatára, de ellen is őrizhetik annak fölhasználását. Az ilyen pénztárak-

nak nagyobb vidékre kiterjedő szövetkezete egy központtal ajánlatos. Az iparszerűleg gyakorolt uzsora ellen rendszabályok alkotandók; azok, kik a pénzkölcsönzést iparszerűleg gyakorolják, egyenlő elbánásban részesüljenek az iparszerű zálogkölcsönzőkkel. Kivánatosnak jelezték a bevásárlás és eladás szervezését is önszegélyző egyletekkel, melyeknek megalkotását a községek kezdeményezhetik.

A selyemkereskedés. A „Bulletin des soeries“ kimutatása szerint Franciaország 1884 első felében 138.480,000 frank értékű selymet vitt ki, a megelőző év hasonló felében ellenben 149.650 ezernyit; Németország kivitele 2.544,090 kgr. (1883-ban az első felévben 2.929,000); Svájc 1.904,900 kgr. (előbb 1.720,900); Olaszorszáé 1884 első felében 9.921,000 lira (1883 első felében 6.504,000 lira); Angliáé 1884 első felében 1.087,991 font sterling (1883 első felében 1.174,542). — Ez adatok szerint tehát 1884 első felében a selyemárúk kivitele csekélyebb volt, mint a megelőző év hasonló szakában; csak Svájcban s Olaszországban mutatkozik emelkedés. Ami a behozatalt illeti, Franciaország 1884 első felében 21.100,000 frank értékűt hozott be, míg 1883 megfelelő szakában 20.970,005 franknyit; Németországban 1884 első felében 342,900 kgr., 1883 első felében pedig 317,409; Svájcban 1884 első felében 80,300 kgr., egy évvel előbb 62,100 kgr.; Olaszország behozatala 1884 első felében tett 16.910,000 lira értékűt, 1883 első felében 13.350,000 lirányit. Anglia behozatala volt 1884 első felében 6.180,410 font sterling, 1883 első felében 5.730,021. Az Egyesült-Államok behozatala végre 1884 első felében készített 18.820 ezer dollár értékűt, míg a megelőző év hasonló szakában 14.160,000 dollárnyit.

Idegen lakosság Svájcban. A legutolsó 1880. december 1-én eszközölt népszámlás szerint Svájc 2.846,102 lakosa közül a berni statisztikai hivatal újabb közleménye szerint 211,035 külföldi volt, azaz oly bevándorlott idegen, ki nem szerezte meg a svájci honosságot. Ez idegeneknek körülbelül fele (95,262) német volt, francia 53,653, olasz 41,645, osztrák 12,735, angol 2.812 magyar 459.

A többi 4469 más nemzetiségűek között oszlott meg. Családi állapot szerint volt ez idegenek között :

nőtlen s hajadon	74,395	férfi és	60,636	nő,
nős s férjes	35,500	" "	31,974	" "
özvegy	2,332	" "	5,937	" "
elvált	84	" "	177	nő.

Az idegeneknek, kik községi jogokkal nem bírhatnak, hivatalra nem választhatók, a megélhetés nehezebb, mint a benszülötteknek, a mint ezt a házasságkötések csekély száma is mutatja. Mindamellett az idegenek beözönlése folyvást tart (pedig a fentebbi számban touristák alig vannak), míg a benszülött lakosság a hazában nyújtott előnyök daczára, tömegesen vándorol külföldre, különösen tengerentúl fekvő országokba. Glarus, Graubünden s Tessin kantonok lakosságának nagy része van állandóan külföldön, mint iparos vagy kereskedő. Jogos tehát a svájcziai aggodalma, hogy hazájukban lassanként egészen idegen elem lesz az uralkodó. Már jelenleg is a 15—16 év közt (tehát productiv munkásságra főképp képes) lakosok számára 58·4% esik a benszülötteknél, míg 72% az idegeneknél s ha csak a férfiakat számítjuk, a benszülötteknél az arány csak 28% a lakosság között, míg az idegenek között 38% munkaképes férfi van. E számok igen tanuságosak s elég világosan mutatják, miként alakul át napjainkban Svájez lakossága.

Az agrumenkereskedés Siciliában, különösen mióta néhány palermoi üzlet az Egyesült-Államokban eszközölt kiviteluél rendkívüli nyereségre tett szert, igen kedvelt lett s sok birtokos a kevésbé jövedelmező olaj- s fügefafa helyett most narancsot s citromot termeszt. Catana, Syracus s más városok környéke e fákkal van tele. De elterjedt ez Olaszország többi részeire is, továbbá Spanyolországba, az azori szigetekre, Braziliába, Floridába, Cubára s Algirba. Az agrumen legjelentékenyebb fogyasztója még most is az Egyesült-Államok, mely szükségletét főképp Délolaszországból s Siciliából szerzi meg. 1883. nov. 1-étől 1884. május végeig Olaszországból az Egyesült-Államokban 678,916 láda narancsot s 922 ezer 279 láda citromot küldtek. A mult év megfelelő szakához képest az emelkedés 400,000 láda. Régebben az agrumenkereskedést rendszeren közvetítők végezték, most ez megszűnt s az árak is jelen-

tékenyen leszállottak. 1873-ban Newyorkban 16—17 dollárt fizettek egy láda kitünő minőségű citromért, melynek ára ma 2—3 dollár. Cor, palermoi francia konzul jelentése szerint ez árcsökkenés annyira ment, hogy az 1884. év első négy hónapjában innen Amerikába küldött 40 millió kgr. citrom és narancs már alig jövedelmezett többet, mint a szállítási költségek.

A távirdák hossza a Fokföldön az újabb időkben jelentékenyen gyarapodott, mely körülmény, mint az Ausztráliában s az Egyesült-Államok nyugati részében is tapasztaltatott, a modern czivilizáció haladásával függ össze. 1874 óta, midőn az angol kormány a fokföldi táviró-hálózat kiegészítését kezébe vette, a vonalok hossza csaknem négyszeresre s a huzaloké több mint kétszeresre emelkedett, s a távirdák száma 13-szor nagyobb lett. A fejlődésről általában a következő számok adnak felvilágosítást:

Évek	vonalok	huzalok	Az irodák	A táviratok
	hossza kilométerekben		s z á m a	
1874	1,512	1,512	22	45,534
1875	2,624	3,264	37	71,210
1876	3,348	4,282	65	126,719
1877	3,920	5,047	82	183,114
1878	4,341	5,720	98	284,763
1879	4,341	5,720	101	303,068
1880	5,024	6,564	121	398,277
1881	5,216	7,256	118	541,549
1882	5,546	11,122	128	621,269

Különösen feltünő a huzalok hosszának rendkívüli emelkedése 1882-ben. Ez onnan eredt, hogy Fokváros-Sommerset East, továbbá George-Port Elisabet és Fort Beaufort-Umzikulu közt második huzal tétetett le, valamint Umzikulu s Pietermeritzburg között is a natali kormány által, mely fővárosát King-Williams-Townnal, szin-

tén második sodronnyal kötötte össze. A fokföldi távirók intézményében nevezetes reform lépett életbe 1882. augusztus 1-én, midőn a régi köröv-rendszer helyett egységes díjszabályt állítottak fel. Egy tíz szóból álló közönséges sürgöny árát 1 shillingre s az utánna következő minden öt szóért 6—6 pennyvel többre állapították meg, (a városi forgalomban 1 sh.-re 20 szó esik). Titkos jelző sürgönyök 50%-al drágábbak, míg a hírlapok sürgönyeinek ára a díj egy negyedrésze, azonban egy shillingnél nem kevesebb. Ez intézkedés következtése lett, hogy a táviratok száma 1882 utolsó öt havában a megelőző év hason szakához képest 11·8 százalékkal növekedett, azonban a sürgönyök egyidejűleg rövidebbek lettek s a szavak száma csak 3·2 százalékkal gyarapodott.

Az Egyesült-Államok vasuti hálózatáról a „Poors Manual“ a következő kimutatást közli : 1882-ben a vasuti hálózat hossza volt 92,147 angol mértföld ; befektetett tőke 2,708.673,375 dollár ; elsőbbségi kötvények értéke 2,530.874,943 ; lebegő adósság 162 m. 489,939 dollár. 1883-ban pedig a hálózat hossza 120,552 angol mértföld ; befektetett tőke 3,708.060,583 ; elsőbbségi részvények 3,455.040,383 ; lebegő adósság 332.370,345. 1883-ban a bruttó-bevétel tett 834.772,924 dollárt, a netto 336.911,884 dollárt ; a fizetett kamatok összege volt 173.139,064 dollár s az osztalék-mennyiség 102.054,548 dollár. Az 1883-ban amerikai vasutakon szállított árúk mennyisége 400 millió tonnát tett ki.

UJ KÖNYVEK.

Coneha, Gy. Ujkori alkotmányok.	2 frt 40 kr.
Bosnyák, Zs. A birtokminimum, mint agrárreform Magyarországon.	30 kr.
Lavergne, Az angol mezőgazdaság.	2 frt 40 kr.
Schwarz, B. Ágio tanulmányok.	50 kr.
Censor, Társadalmunk és nemzeti hivatásunk.	1 frt.
Montferrier, H. Voyage de fantaisie politique en Autriche-Hongrie en Serbie et en Bulgarie.	2 frt 10 k.
Macé, H. La police parisienne. Le service de la sureté.	2 frt 10 kr.
Jourdan, A. Des rapports entre le droit et l'économie politique.	4 frt 20 kr.
Fey, E. Codes des assurances sur la vie.	2 frt 10 kr.
Rogron, J. A. Code civil expliqué par ses motifs, par des exemples et par la jurisprudence 20-tème édition. 2 vls.	9 frt.
Ihering, R. Scherz und Ernst in der Jurisprudenz.	4 frt 80 kr.
Lehr, F. Beiträge zur Statistik der Preise. Mit 16 graph. Darstellungen.	1 frt 50 k.
Gilies, F. Demokratie und Bismarck. Ein Wort über das Recht auf Arbeit.	1 frt 08 kr.
Kleinwächter, F. Die Grundlagen und Ziele des sogenannten wissen- schaftlichen Socialismus.	2 frt 40 kr.
Maier, W. Der Staatssocialismus und die persönliche Freiheit.	2 frt 40 kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

FEBRUÁR.

II. FÜZET.

AZ ANGOL ÉS A FRANCZIA ADÓRENDSZERRŐL. *)

Lukács Béla ur neve eléggé ismeretes közéletünkben, de sokkal kevésbé ismeretes irodalmunkban. Pedig alig van fiatalabb közgazdasági íróink közt valaki, kinek munkái inkább megérdemelnék az olvasást, mint az övéi. Bizonyos jóltevő, nyugodt hang, és a világosságnak az a faja vonul át rajtok, a melyet Bacon száraz világosságnak nevezett el. Tárgynál marad minden iratában, sokkal jobban hat világos részleteivel, semmint hosszas magyarázatokat kockáztatna. Szinte látszik az előadás világosságán az átdolgozás menete. Egymás mellett levő adatok, összefüggő logika, s a kész következtetés minden sallang, minden erőltetés nélkül.

Ugy tetszik nekünk, hogy az akadémia egyik legközelebbi pályakérdése adott alkalmat a jelen művek megírására. Ha ez úgy van : egy okkal több tiltakozni azon irány ellen, mely az akadémiai pályakérdések kitűzésénél hova-tovább elharapózik. Igen nagy terjedelmű kérdések, a melyeknek csak tételes részének megoldása is több kötetnyi felette nehéz munkát igényel, egyáltalán és szükségképen vezetnek a pályázatok meddő voltára. Egy, vagy legfelebb másfél év felette rövid idő arra, hogy pl. az európai adórendszerek ismertetése alapján oldassék meg a magyar viszonyokhoz legjobban hozzásimuló adórendszer kérdése.

Mert ezen a téren Lukács Béla ur műve a magyar irodalomban teljesen uttörő. Ugyancsak ő tőle, ezelőtt mintegy nyolcz éve, jelent volt meg egy mű, mely a magyar és osztrák adóügyet összehasonlítólólag tárgyalta („Ausztria és Magyarország pénzügyei és adórendszere“); de azt véljük, ma ő maga sem fogadná el sem az

*) Államháztartás és adózás Angliában. — Államháztartás és adózás Franciaországban. Irta *Lukács Béla*. Budapest, Légrády testvérek, 1884.

anyag terjedelme, sem a feldolgozás minősége szempontjából jelen műveinek összehasonlító alapjául ezt. Kivüle még van egy nagybecsű hivatalos jelentés, az azóta sajnálatunkra oly korán elhunyt Dobner Rudolf tollából, de ez csupán az egyenes adókat tárgyalta, sem az indirekt adózásra, sem az államháztartási eredményekre nincs tekintettel; e mellett, a tervezett adóreformok, illetőleg adóemelések — közvetlenül a földadó kataszteri törvény — indokolásához kerülvén, az egyenes adórendszerek fejlődésénél minden oly momentumot figyelmen kívül hagyott, a mi a tényleges helyzet megítélésére szükséges nem volt.

Lukács Béla ur művének főelőnye a tiszta, világos előadáson kívül főleg a történeti háttér. Weninger Vinczének a Budapesti Szemle régibb folyamában közölt ismertetése alapján e sorok írója is behatóan foglalkozván Vocke jeles művével, majd később az angol adórendszerrel, nagy háládatossággal konstatálhatja azon tényt, hogy ugy Vocke, mint az angol újabb jelentékenyebb írók, péld. Northcote, Peso stb. a történeti alapra fektették át az adórendszer megismertetését, s hogy csakugyan specialiter az angol adóügy ismertetésénél a fejlődés történetének ismertetése teljesen mellőzhetlen feltétel. Hasonló áll a többi adórendszerekre nézve is.

Lukács Béla ur beosztása és feldolgozása e szempontból csak elismeréssel fogadható. Nehezen lesz könyveinek csak egy-egy része is, a melyet a történeti és államháztartási resumék alapján teljesen meg ne érthetne a leglaikusabb olvasó is, s a melyet épen azért nemcsak nagy haszonnal, hanem ezen felül nagy gyönyörűséggel ne olvashatna a szakértő is.

I.

„Anglia adórendszere egy gazdag nép adórendszere“, — mondja szerzőnk — és kétségkívül igaza van. Az angol adórendszer története, különösen a Peel-téle reformok óta, egy hosszú és fáradalmas munkálat az adóteher egyenlő s arányos megosztásának terén. A mint lassan-lassan előtérbe lép az arányos teherviselés szüksége, a mint az indirekt adók növekvése belföldön megteremti ugyan a vagyonomegosztás rosszabbulásának szomorú, de természetes következményeit, de kénytelen fedezni a kincstár megnagyob-

bodó szükségéit, s a mint e helyzet természetes következményeül Sir Robert Peel kénytelen ismét felvenni a Castlareagh-féle hagyományokat : természetes volt ez irány megszilárdulása. Mindazonáltal a reform óvatosan vitetik keresztül, maga a reform alapját képező Income-tax ideiglenes gyanánt hozatik be, s ideiglenesnek állittatik még akkor is, midőn a fokozatos vámleszállítások által okozott hiánylatoknak más módon való fedezése lehetetlennek tűnneti fel annak megszüntetését minden elfogulatlan előtt; más oldalról magának az adónak módosításai fokozatosan vitetnek az arányos tehermegosztás, és a kisebb jövedelmek kiméltése felé.

Szerzőnk kissé messze megy szerintünk az angol adórendszer iránti elösmérésében. Elismeri ugyan, hogy — ha az egyes adóneket külön tekintjük — sok kívánni valót hagy fenn, s az elmélet és tudomány szempontjából alaposan kifogásolható, de azt véli, hogy összeségében és együttműködésében egyike a leggyakorlatiasabbaknak és valamennyi ez idő szerint fennálló adórendszerek közt a legszerencsésebben egyezteteti össze a fiskális érdekeket egy jó és helyes adórendszer egyéb feltételeivel. Azt véljük, az állítás kissé túllő a czélon. Eltekintve attól, hogy egy adórendszer soha sem tekinthető egészen tisztán elvontan, hanem mindig és kizárólag csak azon közgazdasági és közigazgatási viszonyok keretébe illesztve, a melyek közt történelmileg kifejlődött; hogy, mint szerző mondja, az angol adórendszer az angol nép számára való, s más helytt utánozni a legnagyobb igaztalanságokat szülné : ugyan hogy lehetne az elvont igazság keretében is igazolni s az adórendszerek tökéletessége mintájául állítani fel az angol rendszert, mely az ingatlant — a land tax nominalis terhének kivételével — csupán a helyi megadóztatás alapjául jelöli ki, a mely tudvalevőleg magának a poor rate-nek természeténél fogva is, esetről-esetre, mondjuk parishról parishra, a legnagyobb egyenlőtlenségeket mutatja fel, úgy hogy azoknak egységesítése, ugynevezett nationalisation-ja az angol közvélemény egyik csatakiáltása lett; hogy lehet mintául felállítani magát, a különben kétségkívül kitünő genialitással szerkesztett Income Taxot majdnem évről-évre változó penny tételeivel, a mikor nálunk — és jogosan — oly nagy súly fektettetik ez adótétel állandóságára; hogy lehet mintául tekinteni az indirekt adók rendszerét, mely Anglia insuláris helyzetét leszámítva, sehol másutt meg nem valósítható; sőt hogy lehet kiindulási pontul venni az

angol adórendszert egyáltalában akkor, midőn az önkormányzati viszonyok folytán az agendák s ezzel kapcsolatosan a vele járó terhek oly különbözőleg vannak felosztva ott és másutt.

Azt vélem, hogy a közigazgatás némely kérdéseit leszámítva, épen az adórendszer az, hol legtovább fent fognak maradni a nemzeti jellem természetes sajátágai. Szerzőnk igen alaposan és igen szépen mutatja ki jelen műveiben is több helyen a két tagadhatatlan tényt, azt nevezetesen, hogy az elmélet befolyása fokozatos nivellázásra vezet az adóügy terén is, s hogy minden változás, mely az újabb időkben az adóügy terén hozatott, fokozatosan közelebb és közelebb hozta az egyes adótörvényhozásokat nemcsak az elmélethez, hanem ezen közvetítő által természetesen egyiket a másikhoz is; mint szintén azt is, hogy ennek daczára minden ország adórendszere magán viseli nemcsak a történelmi fejlődés nyomait, hanem ezzel kapcsolatosan a nemzet individualitását, a nemzeti jellegnek lehető praegnans kifejezését. S ha ez áll, — a minthogy szerintünk kétségbevonhatlanul áll is, — akkor felette nehéz dolog az adórendszereket osztályozni, mert az adórendszernek nem elég az elméleti követelményeknek megfelelni (szerintünk ugyan az angol adórendszer ennek sem felel meg), hanem azonfelül a különös viszonyokhoz kell alkalmazkodni. Az indirekt adók azon túltengését nehezen birná meg pl. hazánk.

Felette érdekes az összehasonlítás, melyet szerzőnk von a XIX. század elejéig fennállott angol adózási rendszer és az 1848 előtt fennállott magyar adófejlődés között von.

Az angol landtax hasonmását — ugymond — feltaláljuk a magyar hadi adóban. Mindkettő kiterjeszkedik a keresetre és az ingó vagyronra is, de főleg az ingatlanra nehezedik, s idővel mindinkább ingatlan adóvá válik.

A kormányzati teendők nagy részét mindkét országban az önkormányzat végzi. Angliában a grófságok, nálunk a megyék. Mindkettő nemcsak a tagozottabb önkormányzat feladatával foglalkozik, hanem a honvédelem, igazságszolgáltatás és közigazgatás egyéb teendőivel is. Az országlásnak csak magasabb feladatai összpontosulnak a király, illetőleg az államkormány kezében. E czélból itt is, ott is külön királyi, illetőleg állami jövedelmek jelöltettek ki.

Az önkormányzat költségeit Angliában a helyi adók, nálunk

a házi adó fedezi. Mindkettő főleg az ingatlant terheli. Hogy Angliában az adók többfélék : oka az önkormányzati feladatok magasabb felfogása, — közlekedés, élet- és vagyonbiztonság, szegényügy, egészségügy nagyobb gondozása s az erre vonatkozó igények gyorsabb fejlődése. De a fejlődés közös jellemvonásán a mérték nem változtat.

Az állami, illetőleg királyi jövedelmi források közé tartoznak a dominimumok, a vámok, regalék (só). A monopoliumok iránt mindkét országban nagy az ellenszenv. Az italadók kifejlesztését akadályozza nálunk — a politikai indokokon kívül — a földesuri jog, mely Angliában korán megszüntették. •

Anglia kénytelen behozni újabb s újabb (állami) adókat, kiterjeszti indirekt adórendszerét, fejleszti direct adózását s behozta a kiegészítő s fényüzési adókat; míg Magyarország ezen időben minden újabb adónak vagy adóemelésnek sokáig ellenszegül. Mindezek oka a két állam különböző politikai helyzetében keresendő. Anglia ezen időszakban egy külön, nagy, hatalmi aspiratiókat követő önálló birodalom; míg Magyarország a török uralom alól alig felszabadulva, kifelé sem terjeszkedési, sem hatalmi érdekeket nem hajhász; inkább belbajainak orvoslásával s az állami organismusa ellen intézett idegen befolyások és törekvések elleni küzdelemmel van elfoglalva. Angliának, hogy hatalmi érdekeit követhesse, nagyobb bevételi forrásokra van szüksége. Magyarországnak, — mely hatalmi aspiratiókat nem követ, melynek nevében politikáját idegen helyen róla, nélküle intézik, — megfelelnek, elégségesek azon bevételek, melyekkel bir s melyek, ha szaporittatnának is, idegen befolyás által talán nem a nemzet érdekeinek megfelelően kezeltetnének.

Igaz, van egy nagy különbség a magyar 1848 előtti és az angol 1842 előtti adózási viszonyok közt. És az : hogy Angliában a direct adózás terén az elvi különbség és előjog korábban megszűnik. Az önkormányzat ép úgy, mint az állami terhek viselésében résztvett a lord és lovag is, míg Magyarországon a nemes adómentes. Oka abban rejlik, hogy a nemesség honvédelmi kötelezettsége Angliában korábban megszűnik, míg Magyarországon az insurrectio fennáll s fenntartatik sokáig a nemzet által, nem csak azért, hogy az országot külellenség ellen megvédeni lehessen, de az alkotmány s a nemzet önállósága ellen intézett gyakori törekvések és merényletek miatt is.

Egy nagy rázkódás (1848) és évtizedekig tartó erőszakos idegen uralom megakasztja a magyar adózás nemzeti fejlődését. Idegen rendszer foglalja el az ősinek helyét, s innen túl az angol fejlődéssel rokon vonásokra nem találunk.

A mily igaz azon felfogás, a mely a történeti alapon fejlődés tanából indulva ki, a magyar közigazgatás és az angol közigazgatás illő elemeinél rokonságot keres: ép oly igaz az adózásnál is a történelmi fejlődés ezen egymás mellettsége. Ugyanazon tények ugyanazon, hasonló körülmények hasonló eredményeket szültek. Nem lehetetlen, hogy 1848-ban, ha fejlődésünk meg nem akasztatik erőszakosan, az akkor divó francia chablonszerű eljárás helyett, melynek tudvalevőleg a Kossuth-féle adórendszer-programm is megfelelt, az angol minta szerinti történelmi fejlődés lépett volna ugy a közigazgatás terén általában, mint különösen az adórendszer terén. Az aristokratikus hajlam, a kontinens népeitől elütő vérmérséklet, az önkormányzati jogok historikus fejlődése, mindenek felett pedig a törvénytisztelet és a jogérzés azon magasabb nyilvánulása, mely az angol és a magyar társadalmat kezdettől fogva oly előnyösen különböztette meg a többi népektől, valószínűleg hasonló irányba terelte volna nálunk is a törvényhozást.

A mai angol rendszer azonban teljesen eltér már a mienktől, a melyben különben sem lehet felismerni az 1848 előtti rendszer nyomait, még sokkal nagyobb lévén a különbség a mi régi és új rendszerünk közt, mint a francia ancien régime és az új rendszer adói közt, egyszerűen azért, mert 1848 nálunk nemcsak a régi társadalmat tette tabula rasává az új társadalommal szemben, mint a francia, hanem e mellett be is zárta a tisztán nemzeti fejlődést, s egészen új, addig teljesen ismeretlen elemekkel építette fel adórendszereket, melyeket aztán 1867-ben ignorálni nem lehetett.

Az állami bevételek 1881-ben Angliában következőleg oszlottak meg millió forintokban:

Vámok	191·3
Accisok és licensek	253·0
Bélyeg	119·4
Föld- és házadó	27·4
Income tax	106·5
Posta	67·0
Távirda	16·0

	Áthozat	781·6
Államjavak		3·9
Aktiv kamatok		12·5
Különfélék		42·9
	Összesen	<u>840·9</u>

Mint látszik, az angol bevételeknek túlnyomóan nagy része a közvetett adókból fedeztetik, mert a szorosán egyenes adók a 840 millióból (a föld és házadó az Income taxxal együtt) 134 milliót adnak csak. Hanem, hogy igazságosak legyünk, eme kiadásokhoz hozzá kell venni az önkormányzat kiadásainak adóval fedezett részét is, a mely köztudomás szerint kizárólag az egyenes adó terhével egyenértékű, s a melynek főösszege 308·1 millió forintra rug.

Érdekesek azon elvek, a melyeket a parlamentnek a budgettel szemben való eljárása tekintetében szerzünk felemlit. Ámbár Todd ismeretes művében részletesen vannak ezek fejtegetve, miután nagyon szükséges mennél többször emlékezetbe hozni, talán nem lesz felesleges ismételni itt is.

1. A tartós szükségletek fedezésére kívánt bevételek állandósítva vannak.

2. Állandósítva, s az évi megszavazás esélyei alól ki vannak véve azon kiadások is, melyek szerződési jelleggel bírnak, s melyeknek megfizetése kérdés tárgyát nem képezheti, mint az államadóságok stb. Továbbá azon kiadások, melyeket — az illető testületek függetlensége érdekében — a változó politikai pártok és többségek befolyása alól helyes kivenni, mint pl. a bíróságok és a kormánykezelést ellenőrző hatóságok stb. járandóságai.

3. Minden egyéb kiadás szigorú megrostálásnak van alávetve s nincs állandósítva.

4. Az évi megszavazás csakis azon kevesekben van fenntartva, melyekben az állam rendes kormányzata fennakadást nem szenved.

5. Budget-megtagadást az angol parlamentarizmus gyakorlat nem ismer, két századon át egyetlen egy eset volt 1784-ben, midőn a korona alkotmányellenes törekvései folytán a parlament ez eszközhöz nyult, de akkor is több kárt okozott, mint hasznot.

6. Pénzösszeget tárgyzó határozatokról a bizottságok a háznak rögtöni jelentést nem tehetnek. Midőn 1860. május 10-én az

alsóházban egy eset alkalmából azonnal jelentés tétetett, a következő napokon tartott tárgyalás folytán a ház, bizottságának javaslatát semmisnek jelenté ki, mivel a ház szabályai és szokásai ellenére sürgős szükség nélkül azonnal jelentést tett. Átalában pénzüsszegeket tárgyaló előterjesztéseket, illetőleg elvből van kizárva az elhamarkodás; szabály, hogy egy napon a tárgyalásnak csak egy stádiumán mehet át az illető javaslat.

7. A kiadások szaporítása tekintetében is korlátokat vont az angol parlament maga körül. Az alsóháznak 1866. márcz. 20-iki szabályzata azt mondja: „a ház a korona javaslata nélkül nem tárgyal semmi oly kérvényt vagy indítványt, mely a közigazgatás terheit emelné, vagy a bevételeket terhelné.“ Uj adót átalában csak a kormány hozhat javaslatba, s ehhez a korona előleges sanctiója szükséges. Hasonló korlátot képez ugyanezen szabályzat azon rendelkezése, hogy egy az állam terhére eső kiadást tartalmazó indítvány, vagy olyan, mely a nép terheit emelné, nem tárgyalható azonnal, hanem egy a ház által meghatározandó későbbi napon, s akkor is előbb a ház bizottságához utasítandó. És sem a kormány nem javasol, sem a ház nem rendel el oly kiadást, melyre egyszersmind a fedezetet ki nem jelölné. Így kormány és parlament mindig élénk érzetével bir annak, hogy minden új kiadás az adófizető nép terheit fokozza.

8. A kiadások leszállítására s a közterhek enyhítésére nézve átalában az eljárás meg van könnyítve. A ház kezdeményezheti fennálló vagy javasolt adók eltörlését, vagy leszállítását; de nem kezdeményezheti a közterhek fokozását, az adó felemelését.

Ezen elvek szemmeltartása mellett kétségkívül könnyen volt gyakorolható a budget-jog s nem vezetett soha sem végletekre, dacára annak, hogy az angol közvélemény az adózás szempontjából felette érzékeny és felette ingerült volt mindig. Az Income Tax esetét kivéve, a hol inkább az adóbevallás módzatai képezték az ingerültség fő okát, valóban alig volt komolyabb nehézség az adópolitika terén. Szerzőnk — s ezen művének leggondosabb részlete épen ez — nagyon világosan és részletesen rajzolja e küzdelmeket, a melyeket nemcsak az ellenzék, de, mondhatni, maga az angol nép vivott a helyzet kényszerűségével szemben a Pitt-féle 1798-i s a későbbi 1803-i mindig ideiglenesekül szerepelt adóknál. Mint támasza meg az elsőt a Whig ellenzék, hogy fenntartsa, midőn kor-

mányra kerül, mint támadja meg az utóbbit Pitt, hogy ismét védelmezze Fox ellen, midőn annak helyét elfoglalja, mint buktatja azt meg 1816-ban Castlareagh kormányával együtt kitörő örömmel a nemzeti lelkesedés; mint proponálja ismét 1842-ben Peel Robert, mint támadja meg folyton az ellenzék, Gladstone ugy, mint Disraeli, mint védte újra és újra a kormány, Gladstone ugy, mint Disraeli: érdekes tünemények mind a pénzügytan köréből, s régi igazolása a nagy igazságnak, hogy egészen mások a whigek kint (az ellenzéken), mint bent (a kormányon).

Lukács Béla ur műve nagy gonddal, látható előszeretettel adja e változások történetét. Nemcsak a külső motivumokat tárgyalja, hanem — a mi nem kevésbé érdekes — röviden, de sikeresen jelzi, hogy e változások között mint módosult, tökélyesült maga az adó nemcsak fölveiben, mert hisz a mai meglehetősen elüt a régi kísérletektől, hanem magának az adótechnikának szempontjából is, minden újabb tárgyalás, minden újabb enquete növelvén előnyeit s apasztván hiányait.

Igen érdekes részlet a helyi adókról szóló részlet is. Szerzőnk igen szépen fejtegeti ezen részt. Az öt fő helyi adó: 1. a kerületi (törvénykezési és rendészeti) adó, a County Rate; 2. a városi (törvénykezési és rendészeti) adó, a Borough Rate; 3. a templomadó, Church Rate; 4. a községi, vagyis szegényadó, valamennyi helyi adónak alapja, a Poor Rate; s végül 5. az utrovatal, Highway Rate, a melyek mindnyájan a főadón, a szegényadón alapulnak, s arra viszonyulnak.

Erzsébet királyné foglalkoztatni akarta a szegényeket, segíteni a munkaképteleneket, felnevelni a vagyontalanok gyermekeit, s e czélból elrendelte, hogy a földek és házak, tizedek és bányák, erdőségek tényleges birtokosaitól becslések útján hajtassanak be a szükséges összegek. Kezdetben csak a szegényügy terheinek ellátására hozatott be, de ma abból fedeztetnek ezenkívül a rendészeti kiadások, a mennyiben a községet terhelik, némely büntető ügyek, katona-előállítás, mértékHITELESÍTÉS, esküdt-lajstromok összeállítása, kivándorlás, veszélyes tébolyodottak, himlőoltás, népszámlálás, némely tisztviselők díjai, dologházak, világítás, választási lajstromok, közhelyek költségei stb.

A megoszlás mérve főleg a föld- és házbirtokot sújtja, kizárólag az ingatlanra nehezedvén, a törvény szavai szerint a község-

ben levő, látható és használható reallajdon lévén az adótárgy (visible and profitable property in the parish).

Ha tehát az ingatlan megterhelhetését vesszük tekintetbe, nem szabad szemet hunynunk az évenként mintegy 300 forintnyi teher előtt, a mely megfordítja az arányt, ha az ingatlan birtok megterhelhetését összehasonlítjuk Angliában és másutt, mert természetesen a landtax, e hűbéri maradvány, és az Income Tax Sched. B.-jét kivéve, az ingatlan további adóval azután Angliában nem terhelhetik, de igazságosan nem is terhelhetnék.

Ugy, hogy részünkről is igazat adunk szerzőnknek, hogy a párhuzam a magyar földadó és az angol adózás közt lehetetlen, mert az alapok nem egyformák. Igaz, hogy a % jóval kisebb Angliában, mint Magyarországon, de ott majdnem a brutto s nem egy közép, átlagos gazdasági jövedelem vétetik alapul, mint nálunk, hanem a legmagasabban elért vagy elérhető tiszta jövedelem. Ott időnkénti hivatalos becslés, nálunk egy állandó jelleggel bíró kataszteri; ott az income tax mellett fennáll még a landtax, nálunk a földadó mellett még a jövedelmi adó. Végül a szintén elég nagy helyi adók Angliában mint külön direkt adók csakis az ingatlan birtokot terhelik; míg nálunk a községi s egyéb pótlékok az állami földadórendszerhez, illetőleg az összes direkt adókhoz fordulnak. Mind oly következtetések, melyek az alapos következtetéseket szerfelett megnehezítik. Az bizonyosnak látszik szerző szerint is, hogy az ingatlan birtok Angliában is erősebben van adókkal terhelve, mint más jövedelmi forrás, s hogy a magyarországi ingatlant aránylag súlyosabb adó terheli, mint az angol ingatlan birtokot.

Szépen és szerencsésen rajzolja szerzőnk a határvám époly érdekes, mint tanulságos történetét, utalva Sir Róbert Peel és Gladstone nagy reformjaira, a melyet a jövedelmi adó segélyével mind a vámoknál, mind az accisoknál a vagyon egyenlőbb megosztásának természetes következményével keresztül vitt. Tiszta, világos előadása e tárgyalásoknál felette tanulságossá teszik műveit, melyet még nem szakemberek is épen e tulajdonságánál fogva valódi örömmel és élvezettel olvashatnak.

II.

Nem kevésbé érdekes szerzőnknek másik műve, az „Államháztartás és adózás Franciaországban.“ Itt is ugyanazon sorrendet követi az államháztartási viszonyok feltüntetésénél, mint az angol viszonyokról irt művében. Az államháztartás és adózás történeti fejlődésénél három korszakot különböztet meg : a nagy forradalom előtti, a nagy forradalom és az 1870. év közötti, s végül a legujabb éveket. Ha a nagy forradalom határozott határkö jellegével bír is, a mennyiben mind az államháztartási viszonyokat gyökeresen felforgatta, mind az adózási rendszeren nevezetes változásokat eszközölt : kétségkívül annál kevesebb jogosultsága van az 1870. év felvételének s annál önkényesebb az. Némi tekintetben módosul ugyan Thiers befolyása következtében s különösen a német háboru következtében az államháztartás jellege, de maga szerzőnk találólag mutatja ki művében, hogy a módosulások csak kevésbé érintették a lényegét s különösen az adózási rendszer alapvonásait egyáltalán nem változtatták meg. Csupán szerzőnk gyakorlati céljaira való tekintettel fogadható tehát el ezen megkülönböztetés, a ki a jelen rendszert óhajtván teljes világításba helyezni, természetesen nem hunyhatott szemet azon tény előtt, sőt nagyon világosan akarta előtérbe állítani az 1870-es évek által behozott változtatásokat.

Ezen történelmi része munkájának, mint szintén az egyes adók történelmi fejlődése felette becses. Maguk a francia írók, mint pl. a legismeretesebb köztük Parieu, „Traité des imposs“ -ja, sokat szenvednek az anyag túltömöttségében. Lukács művének fővonása itt is a világosság, s az anyag judiciosus szétválasztása. Egymásután mutatja be Szép Fülöp kísérletein túl a reformokat, melyeket Sully és Colbert hoznak be, majd az utóbbi bukása után a XIV. XV. és XVI. Lajos korszakának kapkodásait, azon nyomort és a pénzügyi kezelés minden ágára súlyosan nehezető rendetlenségeket, visszaéléseket, melyek a nagy forradalmat közvetlenül megelőzték. Rendkívül érdekesek e korszak viszonyai általános elméleti szempontból ma is, Malesherbesnek — szerzőnk által is idézett — felterjesztéseiből az igaztalanul üldözötteknek jaja és nyomora csendül meg, de egyszersmind az adókötelezettség és egyáltalában az adójognak oly tiszta, világos meghatározása, mely valóban a férfias bátorság és a kötelesség-teljesítés mintaképül vehető a „Cour

des aides“ elnökénél. „A tulajdon, a vagyon szentsége, — mondja egyikben — legkiválóbb joga egy oly népnek, mely nem rabszolga. Az adó, bár szükséges, tagadhatatlanul korlátozása e jognak. De eredetét tekintve, az adó a nép beleegyezésével lőn megállapítva, képviselői által megszavazva. Hogy ezen törvényhozó testületek megszüntek, ez ama föltételen nem változtat, mert a nép jogai ép oly elévülhetlenek, mint a fejedelemé. A fejedelem jogai szaporodhatnak, uralmának határai kiszélesedhetnek, de alattvalóinak vagyonát soha meg nem hódíthatja stb.“ Ez elvek kétségkívül nemcsak felállítva, hanem régen elfogadva is voltak már Angliában, de mindenesetre merész és hatalmas szó voltak akkor Franciaországban, a fejvesztettség azon állapotában, és épen a végrehajtásra hivatott egy fő állami közeg fejétől. Ugyanezen hangot teszi magáévá a parlament; az inség és nyomor fullajtárjaivá szegődik a szabad eszméknek, Necker bukik, a helyzet sulyosbodik, és kezdődik azon irtózatoss és véres leszámolás, a melyet francia forradalomnak nevez a történelem.

Szerzőnk részletes kimutatást ad a forradalom előtti adók és bevételekről, hogy annál szembeszökőbb legyen a nagy átalakulás, mert, helyesen jegyzi meg, a forradalom először letörölte Franciaország állami szervezetének lapjáról az ancien régime intézményeit. Adózási tekintetben is először eltörölte az ancien régime adórendszerét. Kedvező pillanat egy új szervezkedésre. A tabula vasára aztán reá írta saját eszméit, saját elveit, saját felfogását. Itt-ott visszanyul ugyan oly dolgokra is, melyek már a régi királyság alatt fennálltak, de a mit a fehér lapra irt : alapjában mégis egy új rendszer, egy valóságos szerves egészet képező, meggondolt és következetes rendszer, minőt csak egy oly forradalom ereje képes decretálni, mely a fennálló intézmények kimeléséhez, multak hagyományaihoz s a különféle érdekek tekintetbe vételéhez nincs kötve.

Szerzőnk kimutatja, hogy mindjárt kezdetben az ingatlan adó mellett az ingó vagyon, a munka és kereset szabályos megadóztatása is decretáltatott, s így azon felfogás, mintha a forradalom az „egyetlen adóval“ tett volna a fiziokraták domináló befolyása alatt kísérletet, téves. A földbirtok kizárólagos megadóztatását decretáló felfogást nem tette a nemzetgyűlés magáévá, s bár az ingatlan adó mindenesetre a fő, és az ingatlan vagyonnak akkori nagy szerepé-

nél, valamint az adózási technika fejletlenségénél fogva a legjelentékenyebb bevételi forrást képezte, de nem volt az egyetlen állami jövedelem, sőt ellenkezőleg az ingó vagyoni adóknak, a páteus-adónak, az illetékeknek és a vámoknak is jelentékeny szerep jutott az állami háztartásban. Nevezetesen a forradalom egyenes adóiból 335 millió frt bevételt várt; ez összegből az ingatlan adó 240, az ingó vagyon 60, a páteus-adó 19, s az ajtó és ablakadó 16 millió frankot hozott volna be. Helyesen jegyzi meg szerzőnk birálatában, hogy a Constituante által 1770-ben fővonásaiban megteremtett adórendszer egy szellemes conceptio, következetes az alapeszmékhez, sok gyakorlati előnnyel is birt. S hogy mennyire el volt találva benne a francia nép hangulata, természete és felfogása: leginkább bizonyítja az, hogy ez a rendszer keresztül élt különféle forradalmakat, monarchikus kormányformákat és köztársaságokat; módosult, javult vagy rosszabbult néha lényeges részleteiben is, de alapjában és fővonásaiban fennmaradt mind e mai napig.

Egyike e tünemény a legcsodálatosabbaknak a francia közélet terén. És a mellett, hogy csodálatos, nem is egyedül áll. A nagy francia forradalom tényei, a melyek által az új elvekhez hozzásimittattak az állami élet összes szervei, az adminisztrációnak összes kerekerei változatlanul éreztetik hatásukat mai napig s majdnem sértetlenül élték át azon nagy változásokat, melyekkel Franciaország oly gyakran lepte meg századunkat. Mig fent a felszinen nem is annyira alkotmány-, mint inkább államfő-kérdések miatt a legnagyobb zavarok dultak; s mig az alkotmányozó törvények egymásután hozattak és — feledtettek el: addig az adminisztrációnak csaknem minden ága folytonosan a megszokott nyomon haladt; sem a közigazgatási keretek, sem a kereteknek egymáshoz viszonya, sem a mozgató erők és tényezők, s ezeknek egymással szemben elfoglalt helyzete, sem a közhatóság és az egyéni szabad mozgás közti viszony, sem a hatósági funktiók mértéke, minősége és eljárási módja ugyszólván semmi változást nem szenvedett. A mily meglepő e tény mindazok előtt, a kik nem tanulmányozták közéről a francia viszonyok történelmi kifejlődését, ép annyira megmagyarázza más oldalról azon megnyugvást és anyagi jóllétet, melyet a változások dacára a francia népnél annyiszor csodálunk.

Röviden, de felette érdekesen csoportosítja szerzőnk azon nagy változásokat, a melyeket a francia forradalom az adózás terén

behozott a régi rendszerhez képest. Az egyik az elvi álláspont. A nemzetgyűlés 1789. okt. 7-én kimondja, hogy „minden bárminemű adó és közteher minden polgár és tulajdonos által vagyona és adóképessége arányában viselendő“; az 1791. és 1795-i alkotmány: „minden adó a közczél érdekében rendeltetik el s az adóköteles egyének közt vagyonuk arányában vetendő ki“; az 1817., 1830. és 1848-i alkotmányok pedig így szólnak: „minden francia különbség nélkül vagyona arányában köteles hozzájárulni az állam közterheihez“. Szóval az adóképesség szerinti általános közteherviselés alapelvévé válik a francia adórendszernek. Az adó megszűnt, mint királyi jövedelem. Az állam fenségi joga lépett a királyi jog helyébe. A királyi háztartást az állami váltotta fel. Az adó egy oly szolgáltatássá vált, melyet minden polgárnak jövedelmi arányában a közszükségletek fedezésére kellett fizetnie. Nyilvánosság és ellenőrzés vert gyökeret az államháztartásban. Az adózó az általa befizetett adót az államnak fizette. A nemzet adómegszavazási joga teljes érvényben van.

A kiváltságos osztályok letűntek. Adózási tekintetben rang, születés, királyi kegy vagy nagyobb befolyás többé különbséget nem tett. Mindenkinek adóznia kell, a ki igényt tart a francia polgári czimre és élvezi a francia törvények által nyújtott biztosságot.

A tartományok külön állása megszűnt s ezáltal az egyenlő adózásnak egy nagy akadálya hárttatott el. Ép oly lelkesedéssel, mint szenvedélylyel mondja ki a forradalom a nemzet egyesítését. Irtózatoss volt a rázkódás, de egy pillanat alatt halomra dőltek mindazon szabadalmak, melyeket a monarchia nem birt ledönteni, sőt mikor érdekei úgy kívánták, dédelgetett. Immár a francia birodalom egy egységes testületet képezett s azon különleges szabadalmak, melyeket az egyes provinciák és városok történelmi jogaik alapján élveztek, megszűntek. S ha az ingatlan adó ma is egyenlőtlenül oszlik meg helyenkint és vidékenkint: azt többé nem az egyes tartományoknak külön állása, a birodalomhoz való közjogi viszonya, hanem magának az adónak helytelen kezelési módja és hiányossága okozza.

A közbeeső vámsorompók, melyek az egyes tartományokat egymástól elválasztották, a forgalmat bénították, s a melyek lehetlenné tettek egy egészségesebb vámpolitikát, szintén megszűntek. Nem többé az egyes tartományok helyi- és különleges érdekei, ha-

nem a nemzet öszzgazdaságának érdekei érvényesültek a vámtarifában és vámpolitikában.

Az adó kivetése, mely előbb tág tért engedett az önkénynek, meghatározott alapokra, mérsékletre és mennyiségekre vezetett vissza. Mig az aucien régime direkt adói bizonytalan, ingatag jövedelmi adók voltak, a forradalom után törvények és részletes utasítások állapították meg az adó mértékét és nagyságát, s mig az aucien régime idejében soha sem tudta senki, hogy mennyi adót vesznek meg rajta, a forradalom adórendszere nem az egyénekre, hanem a jövedelem és az adóképesség ismereteire fektette a fősulyt.

Innen a jövedelem-kinyomozások, kutatások mellőzése. Innen az, hogy a jövedelem-adózás elemei valamennyi európai adórendszer közt a francia egyenes adók rendszerében vannak legkevésbé kifejlődve. A forradalom mellőzte mindazon adónemeket, melyek a háztartások és gyárok, az iparvállalatok kutatását vagy a jövedelmek egyéni kinyomozását föltételezték. Az egyenes adóknál, ott, hol egyéb ismérveket nem talált, fölvette az ajtók és ablakok számát, a lakásbért, a munkanap értékét, az iparok és keresetforrások természetét és azok alapján állapította meg az adó mértékét. Azokat az adókat pedig, melyek, mint a só, dohány, bor, szesz, pálinka, sör, olaj, papir, gyertya, lámpa, fagygyú, hajpor-adó stb. csak ugy jövedelmezhetek, ha ugy a termelők, mint az eladók és fogyasztók bizonyos ellenőrzési intézkedéseknek, kutatásoknak s üldöztetéseknek vették alá, — egyszerűen eltörölte.

Az adó összege minden évben változott, a leggyakrabban a király személye diktálta; az egyéni repartíálás a legigazságtalanabb módon történt; corruptio és hatalmi befolyás érvényesült az adólajstromok összeállításánál : ez volt az aucien régime adórendszere.

Fix és változatlan összegben megállapított adóösszeg; szétosztva mindazokra, kik jövedelemmel bírnak; a jövedelem forrásai megállapítva ingatlan vagyonban, ingó vagyonban és keresetben; az ingatlan vagyonra nézve a jövedelem ismérve gyanánt egy állandó s az önkényes megadóztatást a lehetőségig kizáró kataszter; az ingó vagyonra nézve a lakás véve alapul, mint a vagyonosság és adóképesség ismérve; a munka és keresetre nézve a munka értéke;

kereskedelem és iparra nézve a törvényben megállapított fix ismérvek : ezen alapokra fektette a forradalom adórendszerét.

A bérleti kezelés szintén elejtetett. Az adót, melyet az állam polgáraitól követelt, nem osztotta meg többé a nagy bérlő társaságokkal, nem szolgáltatva ki a polgárokat ezek zsarolásának.

S a közigazgatási szervezet rendezésével és javításával javult az adók kezelése is. Az adókető vagy eljáró közegek önkényével vagy zsarolásával szemben egy jól rendezett jogszolgáltatás biztosítja az adózót.

A humanitas szelleme bevonul az adótörvények paragrafusaiába is. Az állam megkövetelte jogát és következetesen keresztülvitte az állami érdek érvényesítését, de nem sujtotta a szegénységet és nem tette tönkre polgárait.

Ezen elválasztó határ ezeknek alapján szükségképen egészen más mederbe terelte a francia adótörvényhozást. Ellentétben Angliával, hol a történeti fejlődés nyomai még a reformok legnagyobb győzelmei közt, péld. Sir Robert Peel korszakában is respektáltatnak, egészen új irányt szabott, a régi kormányzattal teljesen ellenkező alapon Franciaország adóügyének is a nagy forradalom, de a mely nyomok annál hűségesebben megőriztetek azután.

S csakugyan a nagy francia forradalom óta lényeges változások alig jönnek elő. A császárság, a restauratio, azután a juliusi kormány, a köztársaság és a második császárság a tört nyomon haladnak. Louis b. és Viltele gr., kiknek működését a pénzügyi administratio terén méltán emeli ki szerzőnk, helyreállítják az egyensúlyt, jövedelmezőbbé téve az egyes adónemeket, Lajos Fülöp kormánya nagy gonddal és lelkiismerettel vezetik a pénzügyeket, a második császárság befektetési politikája mellett az adójövedelmek fokozását az adóképesség emelésében látja, a vagyonmegoszlás rosszabbuló irányával szemben megköti az angol kereskedelmi szerződést, a mely a vámbevételek csökkenését a nagyobb gazdasági fellendülés által bőven paralyálta. Helyesen emeli ki szerzőnk a második császárság különös emlékeül, hogy bár — a nagy német-francia háború költségeitől eltekintve — 3,036 millió frank háború-költséget kellett előteremtenie, a nemzet adóerejét kimélve, a nemzet adóképességét emelte. E politika eredményei egész nagyságukban csak akkor bizonyultak be, midőn egy nagy katasztrófa nehezedett Franciaországra. Ekkor előteremtettek 700 millió

franknál több rendes évi bevételt az adórendszernek felforgatása, megerősítése, sőt minden lényegesebb átalakítása nélkül.

Érdekes tünemény, hogy az új köztársaság pénzügyi politikája minden lényeges átalakítás nélkül maradt a régi nyomokon. Az egyetlen adó eszméje, egy általános vagyoni vagy jövedelmi adó, egy kiegészítő általános adó, a nyers anyagok vámja, a kereskedelmi eladások adója, a létező adók általános felemelése, — azon fontosabb javaslatok, melyek részint a kormány, részint mágnások által megpendítették, — elvették. Az új adók és az adóemelések következőleg oszlottak meg.

I. Egyenes adók adótöbblete 93.698,000 frank.

Főtételek itt : a pátensadó 60%-os pótléka 44, a kocsik és ló-tartás új adója $10\frac{1}{4}$, az osztalékadó $34\frac{3}{4}$ millió frank évi bevétellel.

II. Illeték és bélyeg adótöbblete 169.685,000 frank.

Főtételek itt : a lajstromozási illeték pótléka 50, a bélyegfel-emelés $12\frac{3}{4}$, az átruházási illeték felemelése $10\frac{1}{4}$, az ingatlan-átruházási illeték felemelése 12, a kereskedelmi ügyletek illeték-felemelése $24\frac{1}{4}$, a nyugtabélyeg és chequek $14\frac{1}{4}$, a fokozatos állandó illeték 12, a vasuti szállító leveleké $8\frac{3}{4}$, a biztosítási illetéké $8\frac{1}{4}$ millióval.

III. A vámok bevételi többlete 86.143,000 frank.

Főtételek benne : a kávé $49\frac{1}{2}$, a cacao $6\frac{1}{2}$, a kőolaj $12\frac{1}{2}$, a statisztikai illeték $5\frac{3}{4}$ millióval.

IV. Fogyasztási adók többlete 309.185,000 frank.

Főtételek benne : az emeléseknél az italadók, a szesz, bor és pálinkánál $98\frac{1}{2}$, a sör 5, a pótdecime $14\frac{1}{4}$, a cukoradó $64\frac{1}{4}$, a dohány 57, a só $7\frac{3}{4}$ millióval; az új adóknál a gyufa 16, a cikoria 5, a papír 12, a világító olaj $12\frac{1}{2}$, az eczet $2\frac{3}{4}$, a szappan $5\frac{3}{4}$ millió frankkal.

V. A szállítási adó többlete 75.423,000 frank.

Ebből a vasuti személyszállítási adó emelése $26\frac{3}{4}$, a posta- és távirdai díjak emelése $24\frac{3}{4}$, és a vasuti teherszállításra kivetett új adó $22\frac{1}{2}$ millió frankkal szerepel.

Összesen 734 millió franknyi évi többlet fedeztetett ezen új adók és adóemelések által. Ezen új teher nagyságát bámulatos könnyen viselte Franciaország; a teher felosztása az egyes csoportok közt lehet ingatlan, a mint sokan annak tartják is, de az

kétségtelen, hogy a régi keretek közt mozog, s hogy Franciaország legutóbbi pénzügyi zavarainak oka nem ezekben, hanem azon elhirtelenkedett beruházási nagy conceptiókhoz van fűzve, melyeket a Freycinet tervei keltettek fel s vittek győzelemre. Az 1876-ik év már egyensúlylyal záródott le, s beállott az adóleszállítások munkája, mely 1881-ig 277 millióra ment, úgy, hogy Franciaország az 1870-i adóemeléseknek ma már csak $\frac{2}{3}$ -adát viseli.

A francia adórendszer mai irányában a következő adókra szorítkozik:

I. Egyenes adók, mint felosztások (repartition) adók: telekadó, személyes és lakbéradó, ajtó és ablakadó; aztán kereseti adó, osztalék és kamatadó és kiegészítő adókként a bányászati, az illeték egyenértéke és fényüzési adók.

II. Közvetett adók: fogyasztási és forgalmi adók (bor, szesz és pálinka, sör, só, cukor, papír, világítás, ecet, kártyaadó, kékités, fémjelzés); vámok, jövedékek (dohány, lőpor, gyufa); bélyeg, illetékek és díjak.

A tehermegosztás következőleg állítható különböző időszakokban millió frankokban:

	1815.	1830.	1848.	1869.	1882.
Egyenes adók pótlékokkal	357·5	330·5	423·4	576·2	788·7
Közvetett adók	322·7	549·6	771·5	1415·0	2107·2
Posta és távirtda . . .	19·2	32·8	53·3	94·6	153·2

A fősúly a közvetett adókon van. 1815-től az egyenes adók megkétszereződtek, a közvetett adók 7-szer magasabbak lettek.

Sorra veszi szerzőnk aztán itt is, épúgy, mint Angliában az egyes adónemeket, mindegyiknek adva történetét (különösen érdekes az ancien régime egyenes adórendszeréről szóló rész), jelen szervezetét (igen szép világossággal van fejtegetve a híres complicált italadó), a financialis eredményeket, mindenütt megjegyzésekkel kísérve, s mindenütt teljes mértékben szemünk elé állítva.

Terünk nem engedi, hogy őt a részletekbe is kövessük. Utalunk egyszerűen magára a munkára, hol minden szükséges anyagot együtt talál meg az olvasó.

Lukács Béla ur munkája — mindent összevéve — hűséges képet nyújt Anglia és Franciaország államháztartásáról és adó-

rendszeréről. A mit művének programmjául tűzött ki, hogy tudniillik tiszta, világos képet adva e két nagy kulturállam pénzügyi multjáról és jelenéről, lehetővé tegye a konklusiókat, azt határozottan elérte velök.

Kiváncsian várjuk a kötetek megígért folytatását, és őszintén kívánjuk, hogy sokan olvassák és tanulmányozzák e szép tisztasággal és világossággal irt munkákat, melyek valósággal nyereségei irodalmunknak.

GYÖRGY ENDRE.

EURÓPAI NAGYVÁROSOK HÁZTARTÁSA.

Finánczstatisztikai tanulmány.

Irta *Kőrösi József*, a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója. *)

A ki tudja, mily vesződséggel jár csak egyetlen egy állam vagy akár csak egy város háztartásának statisztikai feldolgozása, az méltányolni fogja azon nehézségeket, melyekkel *nemzetközi* finánczstatisztikának küzdenie kell s így ilyenemű vállalattal szemben igényeit is illő mértékre fogja alászállítani. Nemzetközi finánczstatisztikában egyáltalában csak azon legfontosabb szempontokat lehet tárgyalni, melyeknek a helyi intézmények nagy különfélesége daczára a dolog természeténél fogva mindenhol ismétlődniök kell. Ez oknál fogva úgy a nagyvárosok finánczstatisztikáját tárgyaló nagyobb munkámban, ¹⁾ valamint az ilyenemű nemzetközi statisztika érdekében készült és a kilenczedik nemzetközi statisztikai Kongressus által elfogadott tervezetem alapján kiadott évi összeállításaimban a következő czimekre kellett szoritkoznom: *Bevételek*: összesen; továbbá adók, ingatlan és ingó vagyon jövedelme, külön vállalatok jövedelme, nyilvános terek bérbeadása, cselekvő tőkék eladása, kölcsön és segélyek; *kiadások*: összesen; továbbá rendőrség, utcztisztogatás és öntözés, világítás, tűzoltóság, csatornázás, közlekedési utak, iskolák, szegényügy, kórházak, különös vállalatok hiányának fedezése, általános közigazgatási költségek, kamat és

*) Jelen tanulmányt, mely — nemzetközi megbizásból eredvén — francia és német nyelven is megjelent, a szerkesztőség kérésére szerző ur volt szives magyar nyelven is kidolgozni. Szerk.

¹⁾ Statistique internationale des grandes villes. Deuxième section. Statistique des finances. Rédigé par Joseph Kőrösi. Budapest, Paris, Berlin. 1877. 354 old. 4°.

adósságtörlesztés, cselekvő tőkék szerzése. Tekintve továbbá azon fontosságot, melylyel a nagyvárosok *vagyoni állapotának* feltüntetése bir, felvettem még e nemzetközi mintába az aktívák (városi épületek, egyéb házak, földbirtok, uradalmak, pénzkészlet, elhelyezett cselekvő tőkék, értékpapírok, ingó vagyon, követelések) és passzívák (állósított és függő adósság) állapotát is. E minta ellen azt a kifogást emelték, hogy kelletténél szűkebb körre van szorítva; de több évi tapasztalat és Európa legkülönfélébb városainak hatóságaival folytatott hosszadalmas levelezésem csak megerősítettek azon, már eleinte kifejezett meggyőződésemben, hogy e keretet inkább még szűkebbre, mint bővebbre kellene fogni.

Az említett statisztikai kongressusban nyert azon megbízás folytán, hogy a nagyvárosok pénzügyi gazdálkodásáról nemzetközi évi bulletint léptessenek életbe, 1878-ban az 1877-ik közigazgatási évről szóló kimutatás egybeállítását megkezdtem és kérdőíveket küldöttem szét — természetesen a nélkülözhetetlen utasítások kíséretében — Európa és Amerika mindazon nagyvárosaihoz, melyek részéről támogatást remélhettem. Sajnos, hogy e mellett Angolország oly számos és fontos nagyvárosairól már előre is le kellett mondanom. Az angol városi közigazgatások szervezete és hatásköre ugyanis a kontinensen szokásostól annyira eltér, és a csatornán túl oly fontos közigazgatási teendőket végeznek a városi szervezeten kívül álló hatóságok, hogy pénzügyi viszonyaiknak egybevetése nem igen mutatkozott kivihetőnek.

Hálásan kell felemlitenem azon hathatós támogatást, melyben e nemzetközi vállalat egyrészt a magas kormányok, másrészt — még pedig kiváló mérvben — számos nagyvárosi hatóság által részesült. Ez utóbbiak támogatását annál nagyobb köszönettel kell kiemelnem, miután reájuk nézve nem csekély föladat volt, a legkülönbözőbb alapelvek szerint egybeállított saját zárszámadásaik tételeit, a nemzetközi keret egységes alakjába beilleszteni. Ily módon fél évtizeden át pártolva és Budapest főváros hatóságának bőkezűsége által annyiban is támogatva, hogy ez utóbbi nemcsak a munka nyomtatási költségeit fedezte, hanem egy segédmunkás díjazására szerény segélyösszeget is rendelkezésemre bocsátott; sok fáradsággal ugyan, de lehetségessé vált, hogy a bulletinból ¹⁾ immár

¹⁾ Bulletin annuel des finances des grandes villes I, II, III, IV, V année 1877—1881. Budapest, Paris, Berlin, 1879—1882.

öt évfolyamot tettem közzé. A „Statistique internationale“ többnyire tíz évi időközre vonatkozó kimutatásaival kapcsolatosan e két közlemény nem kevesebb, mint 45 nagyvárosnak ¹⁾ egységes alapelvek szerint szerkesztett finánczstatisztikáját tartalmazza, bár ezek közül csak kevés város van az egész tizenöt évi időközre következetesen föltüntetve.

Talán nem lesz minden érdek híján, 37 európai nagyváros pénzügyi viszonyainak az utolsó öt év alatti fejlődését rövid egybeállításban szemügyre venni, mit a következőkben meg akarunk kísértetni. Egyszerűség kedvéért az abszolút számadatokat jobbadán mellőzzük és csak a lakosság egy-egy fejére eső hányadokat említjük.

Már az *összes bevételek és kiadások* egybeállítása is nehézségekbe ütközik. Mindenek előtt tekintetbe kell vennünk, hogy né mely város háztartásának képét megzavarja azon körülmény, hogy a hatóság nem éppen a városi teendők körébe vágó olyan vállalatokkal is foglalkozik, minők a bányászat, bankok, takarékpénztárak uradalmak, fürdők stb. E tekintetben tehát a szigoruan bruttószámadás elvétől annyiban el kellett térnem, hogy az ilyenü vállalatok csakis üzleteredményeik (fölslegük, illetve hiányuk) által voltak a statisztikai egybeállításban képviselhetők. Nem ritkán szaporították az egyes évek tételeit nagyobb mértékben keresztülvitt *adósságátalakítások* (converziók), melyek — amennyiben e körülmény fölismerhető volt — szintén számíttáson kívül maradtak. Olasz városoknál továbbá azon sajátságosság található, hogy eltérve a közönséges eljárástól, mely szerint oly városokban, melyek a fogyasztási adó jövedelmében részesülnek, ez adó behajtása állami közegek által eszközöltetik, az említett városokban községi hivatal-

¹⁾ E városok: Amsterdam, Antwerpen, Bécs, Berlin. Bologna, Bordeaux, Boston, Breslau, Budapest, Bukarest, Christiania, Düsseldorf, Flórencz, M. m. Frankfurt, Génua, Grác, Köln, Königsberg, Koppenhága, Lille, Lipce, Lisszabon, London, Lüttich, Magdeburg, Milano, Moszkva, München, Odessza, Palermo, Párizs, Prága, Riga, Róma, Rotterdam, San-Francisko, St.-Louis, Szt.-Pétervár, Stockholm, Stuttgart, Trieszt, Turin, Velence, Varsó, Washington. (A dőlt betűkkel nyomtatott városok részéről mindkét rendü közleményben található adatok.)

nokok szedik be a fogyasztási adót, ennek a kincstárra eső jelentékenyebb részét pedig csak utólag szolgáltatják át az állami pénztárnak. Az ily tételeket is átfutóknak tekintettem és a számadásból kihagytam. A bevételek és kiadások végösszegeit azonban mind ez elővigyázati intézkedések sem teszik eléggé összehasonlíthatókká. Elég utalnunk azon egy körülményre, hogy sok városban a kórházak és egyéb jótékonyági intézetek költségeit külön alapokból fedezik; míg pedig néhány városban a közigazgatás ezen ágai a háztartás keretén egészen kívül maradnak, (a mint pl. Párizsban az „Assistance publique“ pénzügyeit egész önnállóan kezelik, úgy, hogy ezek a városi számadásokat csakis az esetleges segélyösszegek erejéig befolyásolják), addig másutt a különböző jótékonyági intézetek egész költségvetéseit belevonják a város évi számadásaiba. Hozzájárul még ehhez, hogy némely városban a közigazgatás egyes ágait külön alapítványok gyanánt kezelik, mint pl. Berlinben a csatornázást és a telekszerzést. A bevételek és kiadások főösszegei tehát, melyek ezen kívül még a rendkívüli tételek (kölcsonök, eladások, vételek stb.) által lényeges ingadozásoknak vannak kitéve, sokkal kevésbé alkalmasak nemzetközi összehasonlításokra, mint az egyes külön tételek, melyek ugyanazért méltán is keltenek nagyobb érdeklődést.

A bevételek és kiadások összegeinek megfigyelése tehát leginkább csak annyiban érdekelhet, amennyiben azt kutatjuk, hogy hosszabb időköz folytán a kiadások (illetve bevételek) emelkedésére általában hajlandóság észlelhető-e. E föltevés mellett szól a következő egybeállítás, mely 26 európai nagyvárost azon sorrendben mutat, melyet azok a lakosság egy-egy fejére eső bevétel-, illetőleg kiadásrészletnek az utolsó 13—17 év alatt mutatkozó évenkénti emelkedése tekintetében elfoglálnak; a felsorolt 26 város közül 14 a kiadásrészlet emelkedését, 12 pedig csökkenését mutatja, mi mellett még figyelembe kell vennünk, hogy az utóbbiak közt 6 városnál a visszapillantás csak 3—4 év rövid időtartamára szorítkozik.

Nagyvárosok bevételeinek és kiadásainak változása az utóbbi években.

Összes bevételek.				Összes kiadások.					
Város	Időszak	Fejenkénti bevételek az időszak elején		Fejenkénti bevételek az időszak végén		Évenkénti változás a kezdeti részlet százalékában			
		előjén	végén	előjén	végén				
1. Stockholm . . .	1874—1881	59.42	101.39	+10.09	1. Stockholm . . .	1874—1881	49.09	80.04	+9.01
2. Stuttgárt . . .	1864—1881	27.28	66.99	+8.56	2. Lüttich . . .	1865—1877	54.11	111.71	+8.87
3. Lüttich . . .	1865—1877	56.97	109.09	+7.62	3. Königsberg . . .	1877—1881	28.95	34.00	+4.36
4. Amsterdam . . .	1878—1881	39.93	50.10	+6.37	4. Stuttgárt . . .	1864—1881	37.27	62.27	+3.95
5. Velence . . .	1878—1881	45.22	54.90	+5.35	5. Bécs	1865—1881	49.11	76.90	+3.54
6. Königsberg . . .	1877—1881	28.95	34.00	+4.36	6. Breslau	1867—1881	27.39	39.37	+3.12
7. Budapest . . .	1875—1881	52.66	65.74	+4.14	7. Velence	1878—1881	49.74	55.44	+2.86
8. Lipse	1877—1881	42.68	49.49	+3.99	8. Kopenhága . . .	1870—1881	33.74	42.37	+2.46
9. Bécs	1865—1881	47.38	69.79	+2.96	9. Budapest	1875—1881	55.24	60.34	+1.60
10. Kopenhága . . .	1870—1881	35.32	42.77	+1.92	10. München	1877—1881	109.94	115.23	+1.20
11. München	1877—1881	117.27	121.41	+0.88	11. Lipse	1870—1881	40.99	42.89	+1.16
12. Palermo	1865—1874	34.90	35.54	+0.20	12. Trieszt	1865—1874	61.70	65.14	+0.51
13. Breslau	1867—1881	34.43	33.49	-0.19	13. Palermo	1865—1874	34.71	35.19	+0.25
14. Florenz	1868—1878	55.63	54.50	-0.20	14. Florenz	1868—1878	87.75	89.26	+0.17
15. Trieszt	1870—1881	67.18	62.63	-0.62	15. Géna	1867—1881	55.69	49.21	-0.83
16. Géna	1867—1881	55.87	50.56	-0.68	16. Lille	1878—1881	45.65	44.46	-0.87
17. Varsó	1878—1881	15.69	14.05	-2.61	17. Varsó	1878—1881	15.42	13.53	-3.06
18. Antwerpen . . .	1865—1874	78.63	58.11	-2.90	18. Bologna	1878—1881	31.47	27.62	-3.06
19. Lille	1878—1881	43.77	39.17	-3.50	19. Turin	1872—1881	56.03	34.12	-3.68
20. Bologna	1878—1881	32.98	27.41	-4.22	20. Antwerpen . . .	1865—1874	17.25	49.43	+4.00
21. Párizs	1872—1881	193.12	122.63	-4.56	21. Christánia	1874—1881	82.56	58.18	-4.22
22. Turin	1872—1881	61.41	35.08	-4.76	22. Párizs	1873—1881	178.74	114.52	+4.91
23. Christánia	1874—1881	83.28	50.14	-5.68	23. Amsterdam	1878—1881	56.79	45.64	-4.91
24. M m Frankfurt . . .	1878—1881	102.92	76.75	-6.36	24. M m Frankfurt . . .	1878—1881	102.77	76.75	-6.33
25. Bukarest	1875—1878	42.14	30.70	-9.05	25. Bukarest	1875—1878	38.60	30.70	-6.82
26. Berlin	1877—1881	74.07	43.67	-10.26	26. Berlin	1877—1881	70.40	41.89	-10.12

A városi háztartások különböző **bevételi forrásai** közt kétségkívül az *adók* a legfontosabbak. A községi adószolgáltatás mértéke (közvetlen és közvetett adókat együtt véve) az említett városokban fejenkénti 8—9 franktól (3—3½ ft) ez összeg tizszereséig változik. Valamennyi felsorolt város közt aránylag legnagyobb az adószolgáltatás Párizsban, hol a lakosság minden fejére 80—90 frank községi adó esik, minek azonban majdnem 85%-át közvetett adó alakjában fizetik. Párizs után következnek az európai városok közül Bécs, Stockholm, Génua, Christiánia, M. m. Frankfurt, melyekben a községi adó fejenkénti 35—40 frank közt ingadozik. Harmadsorban, fejenként még mindig tekintélyes 30—35 frankkal, következnek Lille, Prága, Budapest és Stuttgárt. Ellenben legcsekélyebb községi adót, fejenként 8—16 frankot, mutatnak Varsó, Riga, Moszkva, Szt.-Pétervár és Odessa, tehát az orosz városok, hol a községi hatóságok működési köre úgy mint a velök szemben emelt igények is sokkal korlátoltabbak mint egyebütt. Föltűnően csekély továbbá a városi adó összege Königsbergben (13 fr.) és Magdeburgban (14 fr.).

Az említett városok egyikében sem fedezik az adóteher oly nagy részét *közvetett adóztatás* által, mint Párizsban, hol a lakosság minden fejére (tehát a csecsemőket is beszámítva) 70—75 fr. fogyasztási adó esik, mely súlyos, bár részben az ott járó idegenekkel is megosztott teherrel szemben a közvetett adószolgáltatás Berlinben (0·72 fr.), Lipszében (0·28 fr.), Magdeburgban (0·20) és Königsbergben (0·17) egész elenyészőnek tetszik. A magas közvetett adóval bíró városok közé számítandók az olasz városok is, melyekben a lakosság egy-egy fejére 16—30 frank közvetett adó jut. Érezhetően magasnak kell még tartanunk a közvetett adót Stockholmban (23·42 fr.), Münchenben (14·91 fr.) és Budapesten (12 fr., kétszer annyi mint Bécsben).

Ha azonban a *közvetlen adókat* vesszük szemügyre, úgy Párizs a mérsékeltén megadóztatott (12—13 fr.) városok sorába esik, míg M. m. Frankfurt (36·26 fr.), Christiánia (33·42 fr.), Bécs (32·97), Berlin (25·74 fr.) és Prága (24·57 fr.) a legmagasabb közvetlen községi adószolgáltatást mutatják. Hogy azonban e városokban nagyobb adóteher sulyosodik-e az egyes egyénekre, vagy a nagyobb adószolgáltatás nagyobb jólétnek felel-e meg : erre pusztán a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok alapján, válasz nem adható.

Azon fontos kérdésre, vajjon a nagyvárosokban az adóteher általában emelkedőben van-e, az előttünk fekvő adatok alapján igenlőleg kell válaszolnunk. 23 város közül, melyeket 4—5 évi egybehasonlításnak vethetünk alá, az adóteher csak ötnél csökkent, u. m. Berlinben, Szt.-Pétervárott, Budapesten, Triesztben és Christiániában (a két utolsóban leginkább a közvetett adók csökkenése folytán); háromnál, Bécsben, Varsóban és Königsbergben, csaknem változatlan maradt, 15-nél pedig emelkedett. Ha a vizsgálódást nagyobb időszakra terjesztjük ki, akkor azon városok száma, melyekben az adóteher alább szállt, hétére emelkedik. A következő egybeállítás 19 nagyvárost azon sorrendben mutat, melyet azok a lakosság egy-egy fejére eső adószolgáltatás évenkénti emelkedése tekintetéből elfoglalnak.

Az adóteher ingadozása.

V á r o s	Időszak	Fejenkénti adó az időszak		Évenkénti változás a kezdeti részlet százalékában
		elején	végén	
Bukarest	1875—1878	14·18	24·02	+23·13
M./m. Frankfurt	1878—1881	26·46	38·80	+15·55
Stuttgárt	1864—1881	10·53	30·58	+11·20
Bécs	1865—1881	20·16	38·94	+ 5·82
München	1877—1881	22·79	27·00	+ 4·62
Lipcse	1877—1881	20·15	23·54	+ 4·20
Stockholm	1874—1881	34·64	42·79	+ 3·36
Párizs	1873—1881	67·36	84·60	+ 3·20
Breslau	1867—1881	13·72	19·43	+ 2·97
Kopenhága	1270—1881	20·58	27·20	+ 2·92
Christiánia	1871—1881	30·65	35·59	+ 1·61
Velenceze	1865—1881	20·55	25·63	+ 0·94
Génua	1867—1881	43·19	41·68	— 0·25
Flórencz	1868—1878	48·33	41·16	— 1·48
Budapest	1875—1881	29·92	27·03	— 1·61
Turin	1872—1881	32·29	24·58	— 2·65
Trieszt	1877—1881	27·07	22·86	— 3·89
Berlin	1877—1881	34·64	26·46	— 5·90
Szt. Pétervár	1877—1880	16·25	12·22	— 8·27

E sorrend megfigyelésénél természetesen arra is tekintettel kell lennünk, hogy az adórészlet emelkedése csak úgy vezethető vissza az adócsavar nagyobb megszorítására, mint az általános jólét emelkedésére.

Áttérve a **kiadások** fontosabb tételeire, mindenek előtt a *rendőri költségek* tekintetében meg kell jegyeznünk, hogy ezek az állami és községi közigazgatások közt e tekintetben fönnálló különböző viszony szerint, nagyon különféleképpen alakulnak. Königsbergben és Kölnben pl. a városi hatóság rendőri kiadásai csak a tárgyi igényekre szorítkoznak, míg a személyi kiadásokat a kinestár fedezi; más részről pl. Budapesten a rendőri kiadásokat az állam több éven át majdnem kizárólag a város járulékából fedezte stb. Megjegyzendő még, hogy a rendőri teendők ügykörét, valamint a tudományban úgy a gyakorlatban is nagyon különbözőképpen fogják fel; így pl. Bécsben az állami kezelés alatt álló helyi rendőrség költségein kívül még a főcsatornák főtartási és tisztogatási költségeit, a vízvezeték, vágóhidak, vásárfelügyelőség, helyi közegészségügy és árvizek elleni intézkedések pénzigényeit is a rendőri kiadások közé számítják. Ily körülmények közt azon voltam, hogy a rendőri költségek fogalmát lehetőleg mindenütt a *biztonsági rendőrségért* tett kiadásokra szorítsam. Így azután legmagasabbnak találtam a rendőri költségeket Párizsban, fejenkénti 12—13 frankkal, legkisebbeknek Berlinben (1·22 fr.), Münchenben (0·77 fr.) és Magdeburgban (0·35 fr.). Ezen szélsőségeket nem tekintve, a rendőrségre fordított kiadások a többi városban ritkán lépnek túl fejenkénti négy frankon.

Az *utczatisztogatás és öntözés* költségei kisebb ingadozásokat mutatnak. Párizs a maga rengeteg nyilvános vízfogyasztásával, nagy készüléktelepeivel és utczaseprőinek tekintélyes számával, itt is, fejenkénti 4¹/₄ fr. kiadásával legelső helyen áll. Másodsorban következik Rotterdam hasonló összeggel, azután Bécs 3·45 frankkal, mivel szemben Berlin 1¹/₂ franknyi hányadával elég szerénynek mutatkozik. A tisztaságukról híres hollandiai városok közül még egy mutat feltűnő magas hányadot, t. i. Amsterdam 2·68 frankot. Prága városa hasonló átlagösszeggel aránylag szintén sokat áldoz a köztisztaságért. A többi város közt a fejenkénti átlag egészen ¹/₂ frankig ingadozik, mi mellett természetesen a talaj minőségére és a különböző városok nagyobb vagy kisebb

mértékben kifejlett iparos jellegére is tekintettel kell lennünk. Ugyanazért, ily dolgokban sem lehet általános átlagösszegeket számítani, sem pedig általános összehasonlításokat eszközölni: adott esetben a saját viszonyok megítélése végett jó lesz az egybevetésnél lehetőleg hasonló körülményekkel bíró városokra szorítkozni. Mindamellettt figyelemre méltó, hogy az olasz városok, Róma kivételével ($2\frac{1}{4}$ fr.) meglehetősen keveset költenek az utcák tisztogatására; így Turin fejenként 1·20, Milánó 1·09 frankot, míg a többi olasz város, melyek részéről adatokkal rendelkezünk, még fejenkénti 1 franknál is kisebb kiadást mutatnak. Ugyanez áll az orosz városokról: Moszkva (0·27 fr.), Riga (0·27 fr.), Szt.-Pétervár (0·47 fr.) és Odessza (0·47 fr.). A közegészségügy követelményei iránt tanusított figyelem növekvésének örvendetes jelét találjuk azonban azon tapasztalatban, hogy az utcatisztogatásra fordított költségek csaknem mindenhol emelkedőfélben vannak, így kiváltképpen Párizsban, M. m. Frankfurtban, Antwerpenben és Kopenhágában.

A *világítás költségei* azon városok részére, melyeknek tulajdon gázgyáruk van (ilyenek Berlin, Breslau, Kopenhága, Köln, Königsberg, Düszeldorf), nem igen állapíthatók meg. Európa többi nagyvárosa közt megint Párizs foglalja el az első helyet, amennyiben utcavilágítási kiadásai már évek óta állandóan fejenként mintegy $2\frac{3}{4}$ frankot képviselnek, mely tételét a felsorolt nagyvárosok közül egy sem mulja felül.¹⁾ Feltűnően sokat költenek utcáik világítására az olasz városok, így Róma (1871—74) 2—3 frankot, Turin $2\frac{1}{4}$ frankot, Flórencz, Bologna és Génua mintegy 2 frankot, Venece $1\frac{3}{4}$ frankot; legkisebbek ellenben a világítási kiadások Lilleben (0·88 fr.), Christiániában (0·66 fr.), Amsterdamban (0·65 fr.) és Varsóban (0·34 fr.). Egyébként úgy látszik, hogy az utcavilágítási költségek általában apadnak, mi talán a világító gáz olcsóbb előállítási módjára volna visszavezethető.

A *tűzoltóságra* az európai nagyvárosok közül aránylag legtöbbet költ Berlin: 1·90 frankot a lakosság egy-egy fejére. Utána következik Stockholm (1·32 fr.), Varsó (1·29 fr.), Christiánia (1·22 fr.), Kopenhága (1·17 fr.) és Lipcse (1·16 fr.). Párizs a községi

¹⁾ Csakis Washington részéről ismerek aránylag még nagyobb világítási költséget, ugyanis fejenként 3 frankot.

pénztárból e célra alig költ fejenként 10 cent.-ot, miután ott a tűzoltás feladatai a rendőrség ügykörébe tartoznak.

A legfontosabb kiadási czimek egyike a *közoiktatásügy*. Szabadjon tehát e helyen a tárgyalt európai nagyvárosokat azon sorrendben felsorolnom, melyet azok az iskolai czélokra (pusztán az intézetek föntartására, tehát az építkezések mellőzésével) hozott áldozatok tekintetében elfoglalnak. Első helyen e mellett német (még pedig legelől Frankfurt és Lipcse) és osztrák városokat találunk, utánuk következnek Franciaország, Magyarország, Skandinávia és Olaszország, a sor végén pedig Portugal és a Kelet.

Iskolák fentartási költségei.

Szám	Város	Év	Fejenkénti	Szám	Város	Év	Fejenkénti
			iskolakölt- ség				iskolakölt- ség
			frank				frank
1.	M. m. Frankfurt	1881	13.44	21.	Koppenhága .	1881	4.21
2.	Lipcse	"	11.80	22.	Flórencz	1878	4.18
3.	Bécs	"	8.94	23.	Miláno	1879	3.96
4.	Berlin	"	8.77	24.	Bordeaux	1880	3.90
5.	Breslau	"	8.74	25.	Bologna	1881	3.84
6.	Köln	1880	8.67	26.	Grác	"	3.71
7.	Amsterdam	1881	8.54	27.	Magdeburg	"	3.61
8.	Prága	"	7.76	28.	Róma	1874	3.56
9.	Trieszt	"	7.56	29.	Velence	1881	2.95
10.	München	"	7.46	30.	Königsberg	"	2.86
11.	Düsseldorf	"	7.16	31.	Odessza	1878	2.09
12.	Rotterdam	1879	7.03	32.	Palermo	1874	1.85
13.	Stuttgárt	1881	6.61	33.	Riga	1880	1.54
14.	Párizs	"	6.58	34.	Moszkva	1879	0.97
15.	Lille	"	6.38	35.	Szt. Pétervár	1880	0.59
16.	Budapest	"	6.28	36.	Bukarest	1878	0.50
17.	Christiánia	"	5.85	37.	Lisszabon	1879	0.45
18.	Turin	"	5.68	38.	Varsó	1881	0.45
19.	Génuva	"	5.13				
20.	Stockholm	"	4.99				

Szegényügy és kórházak. Már a bevételek és kiadások fösszegeinek tárgyalásánál rámutattunk azokra az eltérésekre, melyek a szegény- és kórházügy kezelése körül a különböző nagyvárosok közt észlelhetők. Ez az oka egyuttal annak is, hogy a rendelkezésre álló adatok csekély összehasonlíthatóságot mutatnak; egyes esetekben a felöl is hiányzik a felvilágosítás, hogy az idegen honosság-

nak ápolásáért megtérített összegek le vannak-e vonva. Mind ezekenél fogva azon megjegyzésre szorítkozom, hogy ennél a fejezetnél is a nagyvárosi közigazgatás oly ágával állunk szemben, melyért általában mindig nagyobb-nagyobb áldozatokat hoznak.

Útcák burkolata, hidak. Megint Párizs városa az, mely e czélra a legnagyobb kiadásokat szenteli. Mig ugyanis Bécs és Berlin 1877—1881-ig évenként átlag mintegy $3\frac{1}{2}$ frankot költöttek a lakosság egy-egy feje rovására a közlekedési utakra, Párizs városa ezen öt év leforgása alatt utak előállítására és fentartására nem kevesebbet mint $198\frac{3}{4}$ millió frankot fordított, egy-egy fejre tehát átlag 19·70 frankot évenként. Sőt az 1877. évben e kiadás fejenkénti 40 frankra emelkedett, miután ez év alatt egyebek közt csak magáért a St.-Germain boulevardért $20\frac{3}{4}$ milliót, az Avenue de l'Opéraért pedig $14\frac{1}{4}$ milliót költöttek. A többi európai város közül Stuttgart és M./m. Frankfurt fejenkénti 7 frankkal, München és Turin 5—6, Budapest 4—5 frankkal mutatnak nagyobb mérvű kiadást. Ha csak az utak fentartására fordított összegeket vesszük tekintetbe, az egyes városok háztartásaiban még mindig lényeges eltéréseket találunk. Párizs városának aránytalanul magas kiadásai e mellett még szembe ötlőbbek, miután itt a fentartási munkálatokra az említett öt év alatt évenként átlag 9·10 frankot költöttek, Bécsben ellenben fejenként csak 1·15 frankot, sőt Berlinben csak 0·61 frankot. Valamennyi felsorolt német város közt München fordít aránylag legtöbbet e czélra, t. i. átlag évenként 3·85 frankot a lakosság egy-egy fejére. Harmadik helyen következik M./m. Frankfurt évenkénti 3 frankkal; valamint Budapest is fejenkénti $2\frac{1}{3}$ frankkal (tehát a berlini részletszám ötszörösével) azon városok közé sorakozik, melyek közlekedési utjaikra sokat áldoznak; szintugy Turin még Prága is 2 franknál nagyobb átlagszámmal. Legkevesebbet költenek Berlin (0·61 fr.), Varsó (0·60 fr.), Magdeburg (0·45 fr.), Kopenhága (0·40 fr.) és Odessza (0·36 fr.).

A *személyi kiadások* a tárgyalt czimek mindegyikénél számba vannak ugyan véve, tekintve azonban azt az általános érdeklődést, mellyel a személyi kiadások főösszegeinek nemzetközi összehasonlítása találkozni szokott, a „Bulletin“ ezeket még külön rovatban is feltünteti. Némely város e tekintetben csak a központi közigazgatás kiadásait mutatja ki (tehát a tanítók, rendőrök, orvosok, lelkészek stb. fizetései nélkül), mint Berlin, Kopenhága, Lille, Köln,

melyeket ez okból az összehasonlításból ki is kell zárunk. Azon városok közt, melyekre nézve az összes személyi kiadások kimutathatók, első helyen állanak Lipcse és M./m. Frankfurt, különösen magas tanítói fizetések folytán fejenkénti 20 frankra rugó részlet-számmal. Messze mögöttük következik azután a többi városok sora, melyekben a személyi kiadások fejenkénti 12—15 fr. közt ingadoznak; így Stockholm $15\frac{1}{2}$, Trieszt 14, Köln, Génua, Bécs, Christiánia és Amsterdam 13, Budapest $12\frac{1}{2}$ — $13\frac{1}{2}$, Turin 12, Düszeldorf és München körülbelül 13, Prága $9\frac{3}{4}$, Bologna és Stuttgárt 9 frankon tulmenő személyi kiadással a lakosság egy-egy fejére számítva.

Adósság. A községi kormányzat működésével szemben emelt igények folytonos növekvése — részben talán az adósságaikat folyton szaporító államok példája is — azt hozza magával, hogy a nagyvárosok adósságterhe folytonos emelkedésben van. Párizsban az ostrom esztendejében felvett óriási kölcsönök után némi szünetelés állott be és a város zárszámlái, a törlesztési részletek fizetése folytán, az adósállapot gyenge javulását mutatják. Hasonló képet nyújt Bécs városa, hol a nyilvános építkezések és a vízvezeték felállítása céljából 1867—1875. évek közt felvett nagy kölcsönök után nem csináltak új adósságokat. A többi 9 nagyváros közül, melyeknek álló adóssága az 1877-től 1881-ig terjedő évtizedre nézve áttekinthető, csak Königsberg adóssági állapota mutat lassankénti törlesztések folytán némi apadást, míg a fönmaradó 8 városban az adóssági teher az említett időszak alatt tetemesen emelkedett. Ha figyelmen kívül hagyjuk Párizst, melynek $1,907\frac{1}{2}$ millió franknyi tartozása egész kis királyságok adósságát fölülmulja (így pl. a görög királyságét négyszeresen!), azt találjuk, hogy a többi tiz nagyváros (Berlin, Bécs, Budapest, Kopenhága, München, Stockholm, Lipcse, Trieszt, Königsberg és Christiánia) adóssága az 1877. év végén 428 millió frankra rugott, mely teher azonban a legközelebbi négy év folytán $538\frac{1}{2}$ millió frankra, évenként tehát átlag közel $6\frac{4}{10}$ -kal növekedett. Ha elgondoljuk, hogy e városok lakossága ugyanazon idő alatt átlag csak mintegy évenkénti $3\frac{0}{10}$ -kal szaporodott, kiváltképpen pedig, hogy e városok anyaországai ugyanazon négy év leforgása alatt adósságuk terhét csak mintegy évenkénti $3\frac{0}{10}$ -kal növelték, ugy a nagyvárosi adósságok e rémitő növekedését csak gyanus szemmel tekinthetjük és az ily irányban követett lépések lassítását óhajthatjuk.

Már a mi azt illeti, hogy az adósság összes terhe mikép oszlik el átlag a lakosság egy-egy fejére, Flórencz vávosának 1878. évi részletszáma még Párizsét is túlhaladja, hol a lakosság egy-egy fejére 854 $\frac{1}{2}$ fr. tartozás jut, míg Flórenczben 165·8 millió franknyi tartozásból egy-egy lakosra átlag 933 $\frac{1}{3}$ fr. esett, mely óriási adósság terhe alatt e város háztartásának menthetlenül össze kellett roskadnia. Tudva levő, hogy Flórencz tulzott pénzügyi erőfeszítései leginkább azon időből valók, midőn Olaszország fővárosává lett; így azután a kormány székhelyének Rómába való áthelyezésével a bukás elkerülhetlenné vált. Flórencz és Párizs után jó távol következik M./m. Frankfurt fejenkénti 308 $\frac{3}{4}$ fr. tartozással; továbbá Lüttich, Génua, Milánó, München, Lipese és Bécs egy-egy lakosra 300—200 fr. tartozással. Legkisebb az adóssága az orosz városoknak; így Varsóban 4·51 fr., Szt.-Pétervárott 11·41 fr., Rigában 19·58 fr. adósság jut egy-egy fejre.

Vagyoni állapot. A különböző városoknak föntebb vázolt adóssági állapotából levont következtetések egyoldaluak volnának, ha más részt vagyonukra (azaz a terhek levonása után fenmaradó tiszta vagyonukra) is nem vagyunk kellő tekintettel. Megjegyzendő e mellett, hogy az aktívák egybeállításánál a közvagyon (mint utak, hidak, rakpartok stb.) valamint a muzeumok, képtárak stb. elvileg mellőztettek. Nem szabad azonban elhallgatnom, hogy sok városi hatóság a cselekvő vagyon felszámolásánál meglehetősen optimisztikus eljárást követ, amennyiben gyakran nem csak nyilvános épületeket becsülnek teljes építési költségük összegéig, hanem néha még oly tételeket is szerepeltetnek aktívák gyanánt, melyeknek csereértéke messze elmarad a becslés alapjául szolgáló használati értékük mögött. Annál nyomósabbnak találhatjuk azt a tényt, hogy 30 város közül, melyeknek vagyommérlege előtünk fekszik, nem kevesebb mint tizenkettő mutat *szenvedő* egyenleget. Első helyen áll, föntebbi fejtegetéseink értelmében, Flórencz 88·8 millió franknyi fedezetlen tartozásával, melyből 508 fr. jut a lakosság egy-egy fejére. Második helyen következik Párizs, hol a szenvedő egyenleg 655 milliófrankot, fejenként tehát 292 frankot tesz.

A következő egybeállítás a tárgyalt nagyvárosokat a lakosság egy-egy fejére eső tiszta vagyonrészlet sorrendjében mutatja.

	év	Cselekvő összesen	egyenleg fejenként
1	M./m. Frankfurt	1881	43.648,563 316.30
2	Budapest	"	93.312,639 247.56
3	Odessza	1878	30.043,080 150.21
4	Lipcese	1881	20.620,167 136.00
5	Stuttgárt	"	12.212,664 102.20
6	Breslau	"	27.740,814 100.15
7	Kopenhága	"	23.351,661 96.89
8	Berlin	1877	91.179,561 90.80
9	Magdeburg	1881	7.525,001 78.79
10	Trieszt	"	10.881,522 76.28
11	Christiánia	"	7.726,961 63.32
12	Lille	"	10.624,635 59.77
13	Riga	1880	9.726,043 57.64
14	Varsó	1881	17.776,200 46.29
15	Königsberg	"	5.233,900 36.30
16	Düsszeldorf	"	2.710,466 26.76
17	Bécs	"	16.484,393 22.55
18	Prága	"	2.018,942 12.62

M./m. *Frankfurt, Budapest, Odessza és Lipcese* tehát Európa leggazdagabb városai közé tartoznak.

Szenvedő egyenleggel zárja vagyoni mérlegét a következő 12 város:

	év	Szenvedő összesen	egyenleg fejenként
1	Flórencz	1878	88.802,250 508.23
2	Párizs	1881	655.226,955 292.50
3	Köln	1879	23.237,097 170.32
4	Miláno	"	48.198,214 161.20
5	Génua	1881	15.036,410 83.76
6	Lüttich	1877	8.725,606 73.86
7	München	1881	11.754,510 50.45
8	Velenceze	"	5.012,371 35.39
9	Bologna	"	3.863,080 31.34
10	Turin	"	2.988,209 11.82
11	Stockholm	"	1.008,294 5.84
12	Bukarest	1878	860,100 4.84

KÖZEGÉSZSÉGÜGYÜNK ÁLLAPOTA. *)

(Befejező közlemény.)

Sem a házassági, sem a születési arány nem képes tehát, mint az első cikkben láttuk, a szaporodás csekély voltát megmagyarázni, sőt ellenkező eredményre számíthatnánk.

Ismeretes, hogy a törvénytelen gyermekek közt igen magas a betegség és halálozás százaléka. A halálozás Európában Fodor ¹⁾ szerint mintegy 30—35%-al nagyobb, mint törvényesek közt. Wappäus ²⁾ szerint a halálozás 100 törvényes gyermekre Európa államaiban 21·8, törvénytelenekre 32·5; a halva szülöttek száma is törvénytelen születéseknél csaknem két akkora. ³⁾ Baumann szerint alig éli túl 1 tizede a törvényteleneknek a gyermekéveket. Nézzük tehát, nem a törvénytelen születések nagy száma gátolja-e az ország nagyobb arányu szaporodását?

Esett Európában 1000 születésre törvénytelen szülött: ⁴⁾

Szerbiában	(1865—80)	4·7
Görögországban	" "	12·6
Irlandban	" "	26·8
Oroszországban	(1867—75)	28·7
Hollandiában	(1865—80)	34·2
Romániában	(1870—79)	39·9
Angliában	(1865—80)	53·6

*) Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter, jelentései a törvényhozás mindkét házához az ország közegészségi viszonyaira vonatkozólag 1877—78; 1879., 1880. és 1881. évekről.

¹⁾ Közegészségügy Angolországban. Budapest, 1873. 29. l.

²⁾ Allgemeine Bevölkerungsstatistik. Lipcse, 1859. II. 214. l.

³⁾ Statist. de la France. X. 1861.

⁴⁾ Bodio — Láng Lajos.

Elszász-Lothringiában	(1872—80)	71·1
Belgiumban	(1865—80)	71·5
Magyarországon	" "	72·0
Franciaországban	" "	73·4
Szászországban	" "	133·1
Ausztriában	" "	134·8
Bajorhonban	" "	157·9

„Hazánk e tekintetben a közép helyet foglalja el Európa államai között, azon helyet, mely úgy gazdasági, mint kulturális viszonyainak megfelel“ (Láng).

A törvénytelen születések száma tehát nem magyarázza népességünk szaporodása lassuságát, mert pl. Ausztriában, Bajorhonban kétakkora e százalék s ez országok szaporodása mégis tetemesen nagyobb.

Talán igen nagy nálunk a halvaszülöttek aránya? A statisztika ellenkezőt állit. Jutott Európában 1000 születésre halvaszülött : ¹⁾

Spanyolhonban	(1865—70)	9·9
Horvátországban	(1874—80)	11·0
Magyarországon	(1876—80)	14·0
Romániában	(1870—79)	19·3
Ausztriában	(1865—80)	23·2
Bajorhonban	" "	33·8
Poroszországban	" "	40·8
Franciaországban	" "	44·6
Hollandiában	" "	51·4

Szaporodásunk oka népességünk halálozási arányának szerföltött magas voltában keresendő. Esett Európában 1000 lakosra halálozás :

Norvégiában	(1865—80)	17·0
Irlandban	" "	17·6
Svédországban	" "	19·0
Dániában	" "	19·7
Göröghonban	" "	21·1
Skócziában	" "	21·8
Angliában	" "	21·9

¹⁾ Bodio id. m. Lángnál.

Belgiumban	(1865—82)	23·0
Franciaországban	" "	23·9
Poroszországban	" "	26·6
Romániában	(1870—80)	26·7
Orosz-Lengyelhonban	(1865—79)	27·1
Finnlandban	(1865—80)	27·2
Olaszthonban	" "	29·8
Ausztriában	" "	31·3
Szerbiában	" "	32·4
Oroszországban	(1867—74)	36·7
Magyarországban	(1865—80)	37·8
Horvátországban	(1870—80)	41·9

E táblázat megdöbbentő képet nyújt Magyarország halálozásáról, szemben más államokéval; azonban — szerencsére — a kép nem felel meg a valóságnak. Magas születésű aránynyal általában magas halálozási arány jár; hiszen tudjuk, hogy az 5 éven alul meghalt gyermekek száma csaknem felét szokta tenni a népesség összes halálozási eseteinek. Mindaz, mi a gyermekhalálozást növeli, öregbíti az összes halálozást is; magas születési arányt mutató országok tehát már a születések nagy száma miatt is nagyobb halálozást fognak feltüntetni. Már Wappäus ¹⁾ konstataálta, hogy teteme-sebb halálozás s magasabb születési arány rendszeren találkoznak. Casper, ki 60 millió ember születési s halálozási viszonyait tanulmányozta, azt állítja, hogy „a népesség halálozásának mértéke mindenütt egyenes arányban áll termékenysége arányával; a hol legkevesebb gyermek születik, ott legkevesebb ember hal meg, nagyobb az élettartam s megfordítva. ²⁾

E szerint hibás eredményekhez jutunk, ha az egyes országokat csupán halálozásukra nézve hasonlítjuk össze s a születési arányt tekintetbe nem vesszük. Österlen ³⁾ kimutatja, hogy 15 állam egészen más rangsorozatban következik egymásután, a szerint, a mint csak az első körülményt, vagy a második mozzanatot is vizsgáljuk, s hogy utóbbi táblázat fejezi ki hivebben a közegészség állapotát.

¹⁾ Allgemeine Bevölkerungsstatistik. Lipcse, 1859. 166. l.

²⁾ Wahrscheinliche Lebensdauer. 191. l.

³⁾ Handbuch der mediz. Statistik. 107 l.

De bár tény, hogy ily alaposabb összehasonlítás javítana rangsorozatunkon, elvitázhatatlan, hogy a halálozási százalék Magyarországon igen magas. Nézzük tehát, mely kor az, melyben arányunk oly kedvezőtlen, mely vidékek azok, hol a halálozás legnagyobb, s mily betegségek azok, melyek annyi áldozatot szednek?

Nézzük először is a gyermekhalálozást. Esik Európában gyermekhalálozás 1000 halálra :

Irlandban . . .	(1878—80)	236	225	256
Franciaországban	(1877—79)	284	285	264
Norvégiában . . .	(1876—78)	325	333	328
Svájcban . . .	(1878—80)	354	325	333
Svédhonban . . .	„ „	379	342	333
Dániában . . .	„ „	349	328	357
Belgiumban . . .	„ „	359	356	391
Elszász-Lothr. . .	(1879—80)	—	389	407
Angliában . . .	(1878—80)	416	379	424
Romániában . . .	(1878—79)	421	429	—
Finnlandban . . .	(1878—80)	483	443	443
Thüringiában . . .	„ „	441	431	471
Badenben . . .	„ „	469	455	461
Olaszországban . . .	„ „	469	466	454
Poroszországban . . .	„ „	481	462	482
Ausztriában . . .	„ „	497	483	481
Bajorhonban . . .	„ „	507	493	502
Magyarországban	(1876—80-ig átlag)		512	
Württembergben	(1878—80)	521	531	537
Szászországban . . .	(1879—80)	—	534	573
Oroszországban . . .	(1870—74, 1875)	573	596	— ¹⁾

Dr. Weszelovsky Károly, kit a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése a magyarországi nagy gyermekhalálozás okainak kutatásával bizott meg, figyelemkeltő statisztikai tanulmányában ²⁾ régebben sürgeti, hogy a halálokokról, az elhaltak

¹⁾ Bodio Láng Lajosnál. Magyarország népességi statisztikája. 394—395 lap.

²⁾ Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. 1875. — A gyermekek halandósága Magyarországon, a magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmánya megbízásából. Budapest, 1882. 121 l.

éveiről, foglalkozásáról s általában minden fontosabb közegészségi mozzanatról orvosi statistika vezettség, mert csak ilyen alapján lehet a közegészségügy valódi bajait felismerni s orvosolni. Oly orvosi statistika, mely minden e nemű kívánalmat kielégítsen, hazánkban eddig tudtommal csak a fővárosban vezetetik, hol a halottvizsgáló a szemlelapot csak a kezelő orvos bizonyítványa alapján tölti ki, s a tiszti főorvosi s fővárosi statistikai hivatalt külön lapon értesíti az elhunyt koráról, neméről, vallásáról, lakhelyéről (mely kerületben, utczában, mely szám alatt fekszik, földszinti, emeleti, pincze-, padláslakás-e?) a lakók számáról, a betegség nevééről, tartamáról, a közvetlen halálokról; gyermekeknél: törvényesek, törvénytelenek-e? tejen, mesterségesen neveltettek? dajkaságba adtak-e? ragályos betegségnél: elkülönítés eszközöltetett-e? himlőnél: oltás történt-e s mily eredménnyel? Van-e még lakó a házban? Jelentés a ragályos esetről tétetett-e? Járt-e a beteg iskolába, s melyikbe? Van-e a családban vagy a lakásban iskolába járó gyermek?

Ily alapon készült statistika aztán megállapítja az egyes kerületekben elért átlagkort, kideríti, hogy pl. az átlagkor a Ferencz-József és belvárosban emelkedőben van; a vagyonosság befolyását az életkorra, a halálokra, (hogy pl. idegbajok a vagyonosaknál gyakoriabbak); a foglalkozás, tulnépes lakások befolyását a halálokra, élettartamra, ragályos betegségek terjedését, tulnépes lakásokban; megállapítja: mily hónapokban, mely kerületekben legnagyobb a gyermekhalálozás; a vagyonosságnak, zsufolt, pinczelakásoknak, szülők korának, a házon kívüli, tejen vagy mesterségesen nevelésnek erre gyakorolt befolyását; a vagyonosság, lakviszonyok, tultömött, s magasan fekvő lakások s szülők foglalkozásának befolyását a halva s koraszülöttek számára, a mint ezt Körösi József, a fővárosi statistikai hivatal igazgatója Budapest halandóságáról irt, nagybecsü közleményeiben tette.

Ily tüzetes kimutatást az ország minden községéről, falváról természetesen nem kívánhatni, de *városaink* igenis utánozhatnák Budapest példáját. Hogy számos alföldi községünk, melynek levegője miasmás, ivóvize rosz, lakásai nedvesek, mostoha halálozási viszonyokat tüntet fel, azt már a priori is gondolhatni, s hogy Karczagon, Árokszálláson 1000 emberre 52, Kis-Kun-Félegyházán, Kúnhegyesen, Modoron 53, Nyiregyházán 55 halálozás esik, ezt az

ott uralkodó viszonyok megfejtik, de miként magyarazzuk azt, hogy az egészséges, váltóláztól ment szepesi fennsík több városa, hová a főváros nyáron üdülni, megegészségesedni jár, magasabb halálozási arányt mutat, mint Budapest, hol ma 1000 embertől 29 hal el, míg Podolinban 44, Szepes-Olasziban 51, Iglón, Poprádon 31, sőt Késmárkon, Szepesváralján is 28. Mikép magyarazzuk, hogy a halálozás táblázatában egy sorban áll a váltólázás Arad és Kassa (39), Máramaros-Sziget, Nagybánya és Zenta, Temesvár (40), a fekvéséről magyar Salzburgnak nevezett Brassó és a lápos környékű Nagy-Károly (43). Minde kérdésekre csak tüzetes orvosi statistika fog kielégítő választ adni, s a létező bajokat csak ily adatok alapján lehet felismerni s orvosolni.

Oly tüzetes adatokkal egész országokról, minők Budapestről közöltetnek, a külföldi irodalom sem bir, de igenis közöltetik a betegség neve, a halott kora, neme, vallása, a halálozás ideje stb.

A tüzetesebb közegészségügyi statistika terén az első lépést a m. k. belügyministerium tette azon jelentésekkel, melyeket az 1876. XIV. t. cz. értelmében a törvényhozás elé terjesztett; csak az kár, hogy az ezekben közölt halálesetek összege csupán 63·64 százalékát teszi az országos statistikai hivatal népmozgalmi adataiban közlött haláleseteknek.

Nézzük már most hazánk fontosabb halálozási viszonyait e részletes adatok alapján.

Meghalt	Hónapig	Esik 1000 halottra
50,548	0—1	116
16,758	1—2	39
12,844	2—3	30
19,174	3—6	44
30,794	6—12	70
130,118	0—1 évig	öszesen: 299
86,441	1—5 évig	201
216,559	0—5 évig	500.

Meghalt tehát 1000-ból egy éven alul 299. E szám elég magas ugyan, mindazáltal Bajorország, Württemberg, Oroszország százaléka tetemesen nagyobb, akár az összes halálozási esetekkel, akár a születésekkel mérjük össze. ¹⁾

¹⁾ Az összehasonlításhoz mérve, Bajorhonban 400, Württembergben 450; 1000 szülötthöz hasonlítva, nálunk 254, Szászországban 276, Bajor-

Az első éven aluli halálozás, mint láttuk, körülbelül egyforma arányt mutat nálunk, mint Ausztriában, azonban ez arány később mindig ellenünk fordul, s míg nálunk az 5 éven alul meghaltak összege 500·2, Ausztriában 481·3.

Esik 1000 halálra

Magyarországon	Ausztriában	éves
500·2	481·3	0—5
74·8	44·8	5—10
26·3	18·2	10—15
23·9	20·2	15—20
54·6	47·8	20—30
56·8	50·9	30—40
65·8	59·7	40—50
72·1	79·7	50—60
124·6	199·3	60—100
0·9	0·1	100-on felül.

Láng ¹⁾ a belügyministerium jelentésének halálozási adatait az *élőkhöz* viszonyítván, s az eredményt a Bodiónál Ausztriáról közölt adatokkal összehasonlítván, arra a következtetésre jut, hogy Ausztria, mint az itt közölt táblázatból is látjuk, már az 5—20 éves csoportokban is jóval kedvezőbb halandóságot tüntet fel, csak a 20—25 év közt mutat nagyobb halandóságot.

Nézzük már most e hivatalos adatok alapján, mily arányban lépnek fel nálunk a *gyermekbetegségek*, előrebocsátván, hogy e jelentésekben a fél milliónyi évi halálozásból csak 316,116 eset van részletezve.

Kezdjük először is a járványos betegségeken. Ezekben a halandóság — talán az egy ázsiai cholera kivételével, mely a megbetegülteknek mindig igen magas százalékát ragadja el, a járvány szelidebb, vagy veszélyes jellege szerint fölötte nagy ingadozásoknak van kitéve, azért különböző országoknak ezekben való halandóságát, ha adatokkal bírunk, csak hosszú időről szóló kimutatásokban kellene összehasonlítani.

honban 313, Württembergben 317, Oroszországban 265; míg Ausztriában előbbi esetben átlag 300, Horvátországban 270—304, utóbbi esetben Ausztriában 255, Horvátországban 240. (Láng—Bodio.)

¹⁾ Magyarország népességi statisztikája. Budapest, 1884. 411 l.

Kanyaró (morbilli).

Esett 1000 halálzásra kanyaróokozta halál:

Bajorhonban ¹⁾	(1844—50) = 6
Genfben	(1838—55) = 6.6
Magyarországon	(1878—81) = 15
Budapesten	(1874-ben) = 7
”	(1875-ben) = 14
”	(1876-ban) = 23
”	(1877-ben) = 10
”	(1878-ban) = 12
Ausztriában	(1878—81) = 16
Belgiumban	(1851—55) = 16
Angliában	(1850—59) = 18.

Legkisebb volt nálunk a kanyaróban való halálzás 1879 (3802), legnagyobb (5964) 1880-ban, 1881-ben megint alább szállt (4309).

Scárlát.

Esik 1000 halálra scárlátokozta halál:

Genfben	(1838—55) = 4.9
Bajorhonban	(1844—50) = 10.0
Belgiumban	(1851—55) = 14.0
Magyarországon	(1878—81) = 16—18
Budapesten	(1874-ben) = 18
”	(1875-ben) = 21
”	(1876-ban) = 12
”	(1877-ben) = 9
”	(1878-ban) = 26
Ausztriában	(1878—81) = 17
Angliában	(1850—59) = 42.3.

E járvány nálunk 1878-tól 81-ig mind több áldozatot szed; volt 1878-ban a scárláthalottak száma 3637, 1881-ben = 8884.

Roncsoló toroklob. Orvosainknak e borzasztó betegségről már e század elején volt tudomása, a mint ezt Rác Sámuel, pesti egyetemi tanárnak, a *magyar* orvosi tudomány első alapvetőjének 1801-ben megjelent orvosi praxisában ²⁾ megolvashatni. Lehet, hogy

¹⁾ Österlen: Handb. der mediz. Statist. 483.

²⁾ Österlen: Handb. der mediz. Statist 118—119. l.

súlyos alakok s kisebb járványok egyes megyéinkben, névszerint Csikban már régebben figyeltettek meg, azonban, hogy a súlyos kórformák Budapesten előfordultak volna, arról sem Dr. Jankovich 1838-ban megjelent műve, ¹⁾ sem Dr. Schöpf ²⁾ 1840-ről szóló kór-házi jelentése nem emlékezik. Közép-Európában az 50-es évek végén kezdett az sűrűbben fellépni, ez időből valók a budapesti súlyos alakok is, s ezóta mindinkább meghonosult az országszerte.

Esett 1000 halál közt r. toroklobra:

Angliában	(1858)	10·75
”	(1859)	22·02
Magyarországon	(1878—81)	50·60
Ausztriában torokgyikkal együtt		57
Budapesten	(1874)	16
”	(1875)	13
”	(1876)	16
”	(1877)	23
”	(1878)	26.

Látni ez adatokból, hogy a r. toroklob nálunk igen nagy százalékban lép fel, azonban tény, hogy áldozatai száma 1878-tól 1881-ig évről évre feltűnően csökken.

Meghalt 1878-ban r. toroklobban:	21,303
1879-ben	15,338
1880-ban	12,194
1881-ben	10,210.

Torokgyik. Az összehasonlításnak e betegségnél kevesebb az értéke, mint sok más bajnál, minthogy rovatozása nem egyformán történik (néhol pl. a r. toroklobbal együtt mutatják ki).

Esik 1000 halálra croupalál:

Genfben	(1838—55)	14·6
Angliában	(1850—59)	11·3
Magyarországon	(1878—81)	24
Budapesten	(1874)	7
”	(1875)	10
”	(1876)	18
”	(1877)	22
”	(1878)	25.

¹⁾ Pesth und Ofen mit ihren Eisenbahnen.

²⁾ Orvosi tár. 1841.

Valószínű, hogy e betegség előidézésénél fontos szerepet játszanak nálunk az éghajlat szélsőségei, s a szülők részéről a kevésbé gondos felügyelet. 4 év alatt a croupokozta halálozás keveset változott, 1881-ben csökkent. ¹⁾

Görcsös hurut (tussis convulsiva).

Esett 1000 halálra g. hurut okoztahalál:		
Genfben	(1838—55)	11
Angliában	(1850—59)	22·8
Londonban	(1849—53)	36·7
Magyarországon	(1878—81)	22
Budapesten	(1874—75)	4—8
Ausztriában		31
Belgiumban	(1851—55)	31
Bajorhonban	(1844—50)	27·4.

Az e bajokozta halálozás nálunk 1878-tól 9302-ről 6695-re apadt.

Himlő. Az összehasonlító statistika egy betegségnél sem oly tanulságos, mint épen a himlőnél, mert itt a más ragályos-járványos bajoknál alkalmazni szokott óvó és gyógyító rendszabályokon kívül hatalmas fegyver van az egészségügyi hatóságok kezében a védő himlőoltásban, úgy hogy az elért eredmények bizonyos határok közt egyuttal a hatóságok buzgó eljárásának bizonyítékai. Így pl. az oltás Angliában feltűnően csökkentette a himlőbeli megbetegedés és halálozás számát, mint az alábbi idézetből is láthatni, mindazáltal a halálozás a 60-as évek alatt nagyobb volt, mint 50—60-ig, noha az oltási kényszer 61, 63-ban, 67-ben szigorúbbá tétett; továbbá daczára annak, hogy az oltási kényszer nagyobb pontossággal s lelkiismeretességgel sehol se hajtatik végre, mint Angliában, a himlőbetegek és halálozás még mindig nagyobb ott, mint sok német államban vagy városban.

Esett 1000 halálra évi himlőhalál:		
Genfben ²⁾	(1838—55)	2·4
Bajorhonban	(1850—58)	3·0
Poroszországban	(1850—55)	5·0
Belgiumban	(1850—55)	6·4

¹⁾ 1878-ban 7733, 1879-ben 7843, 1880-ban 8105, 1881-ben 7222.

²⁾ Österlen: Handbuch der mediz. Statist.

Angliában	(1838—42)	26·0
„	(1847—53)	14·0
Angliában	(1850—59)	10·6
Ausztriában	(1878—80)	22·0
Magyarországon	(1879—81)	26.

Hét évről vannak kezemenél statistikai adatok a himlőbeli halálozásról hazánkban, ezek szerint legnagyobb volt az 1864-ben, legkisebb 1877—1878 és 73-ban, 1881 óta csökkent. ¹⁾

Megkísértjük e helyen Angliának, az egészségügy minta-államának 5 acút fertőző betegségbeli halálozását összehasonlítani a magyarországgal 10 évi időközben, a ragályos betegségek közé felvévén a hagymázt is, noha ez nem gyermekbaj.

Meghalt Anglia és Walesben 1861—71. évek alatt összesen :

Kanyaróban	146,999
Scárlátban	250,244
Roncsoló toroklobban	48,340
Himlőben	46,673
(1850—60)	43,987)
Hagymázban	202,356

Magyarországról csak 5 évről birunk megbízható kimutatásokat. Ezek adatait kétszer véve, meghalt 1871—81. összesen :

Kanyaróban	42,000
Scárlátban	51,660
Roncsoló toroklobban	140,000
Himlőben	83,000
Hagymázban	113,380

Láthatni e számadatokból, hogy a kanyaró, scárlát nálunk mind absolute, mind relative sokkal kevesebb áldozatot szed, mint Angliában, de a roncsoló toroklob és himlő sokkal többet; míg a

¹⁾ 1864-ben . 18,403 (Mittheilung aus d. Geb. d. St. Bécs, 1867.)
 1872-ben . 10,813 (Magyar statiszt. évkönyv. Első évf.)
 1873-ban . 5,707 („ „ „ Második évf.)
 1877 (2-ik fele) 814
 1878-ban . 3,826
 1879-ben . 7,576
 1880-ban . 13,386
 1881-ben . 12,467
) Belügyminiszteri jelentés.

hagymáz ott a halálesetek közt 40—36·4, nálunk szintén 36—38 per mille szerepelt. ¹⁾ A scárlátról tudva van, hogy Angliának fölötte veszélyes betegsége, mindazáltal lehetséges, hogy nálunk az kevesbiti a scárlát rovatát, hogy gyakoribb a kiütés nélküli kóralak: a *scárlátos toroklob* (angina scarlatinosa), mely mint roncsoló toroklob mutattatik ki, s így míg a scárlátrovat kevesbül, a roncsoló toroklob nagyobb számban jelenik meg.

Még valószínűbb, hogy kimutatásainkban a kanyarónál a himlővel rovatcsere történik. A kanyarót a nép *vörös himlőnek* nevezi, több hatóság a miniszteriumhoz tett jelentéseiben is e nevet használja s valószínű, hogy a nem orvos halottvizsgálók e két nevet gyakran összetévesztik. Legalább nem lehet érteni, mért állandóan kisebb a kanyaróban, e fölötte ragályos betegségben, a halálozás nálunk, mint Angliában, míg a himlő kétszer annyi áldozatot követel, s mért nem mutatja nálunk az oltási kényszer s országszerte nagy arányban végrehajtott — ma már fél milliónyinál több — oltás azt az eredményt, mint másutt. E nézetemben kivált a magy. stat. évkönyv 1873. évfolyama erősít meg, hol a kanyaró az 1873-i járványok közt összesen 716 megbetegüléssel s 26 halálozással szerepel, tehát oly parányi számmal, mely a valóságnak épen nem felel meg, míg himlőben 5707 halálozás s 25,522 megbetegülés mutattatik ki.

A mi már most járványos és ragályos betegségek elleni intézkedéseinket illeti, kitünő törvény s rendeletek egész sora intézkedik ellenük. Az 1876. XIV. t. cz. egész XII. fejezete a tárgyról szól; a mi sok államban még csak óhaj, nálunk be van hozva a *bejelentési kényszer*; már az említett törvény elrendeli; az 1879. XL. t. cz. 300 frtig terjedő birságot ró arra az orvosra, ki ragályos betegséget 24 óra alatt hatóságának be nem jelent; ugyanannyit a családfőre, vállalkozóra, ki a házánál kiütött ragályos bajt azonnal nem orvosoltatja; 100 frtot a bérkocsisra, ki ragályos beteg után kocsiját nem fertőtleníti; az elébbi törvény megtiltja ragályos beteg tanulóknak az iskola látogatását, esetleg elrendeli az iskolák bezáratását (l. 1873. 46569. b. m. rend.), járvány elleni működésben elhunyt orvos családjának nyugdíjat s nevelési pótlékot biztosít, végrehajtó járványbizottságok alakítását elrendeli, melynek ha-

¹⁾ Esett Budapesten 1000 halálra hagymázhalál: 1874-ben 31, 1875-ben 25, 1876-ban 23, 1877-ben 34, 1878-ban 23.

tározatai a miniszteriumhoz csak birtokon kívül felelbezzhetők, járványorvosok kiküldését elrendeli stb. A városok, megyék minden járványról azonnal kötelesek a belügyminiszteriumhoz jelentést tenni, mely rendeleteiben az elkülönítést, szükségkórházak felállítását, szegények élelmezését, a vásári rendőrség szigorú kezelését, halotti torok és virrasztások betiltását ismételten hangsúlyozza, ha kell a központból küld ki járványorvosokat, gyógyszerkészletet, a hatóságoknak megfelelő pénzsegélyt bocsát rendelkezésére, a betegség tüneteiről, lefolyásáról népszerű utasítást oszt ki, az orvoslásra nézve az országos közegészügyi tanács javaslatát közli stb.

A mi a roncsoló toroklobot illeti, erre nézve 1879 óta *utcai biztosok* vannak alkalmazásban, kiknek feladata : kipuhatolni, nem lappang-e valahol bejelentetlen beteg?

Ime egész hosszú sora a járvány elleni intézkedéseknek, melyek azonban a kívánt eredményre csak akkor fognak vezetni, ha az elkülönítés tökéletesen lesz végrehajtva. vagy hol az ki nem vihető, a beteg kényszer útján is járványkórházba vitetik, melyben az *ápolásért díjak ne szedessenek*. Sok szegényebb sorsu ember inkább elnézi, hogy egyik gyermeke a másik után kapjon himlőt, kanyarót s feküdjék hét számra szűk, alacsony, dohos pinczében, s inkább gondosan elrejtődzik a hatósági orvos elől, semmint kórházba küldje s ápolási költséget fizessen. Fájdalom, czélszerűen berendezett járványkórháza még a fővárosnak sincs, nem-hogy a vidéknek.

A mi végre a himlő elleni eljárást illeti, legyen szabad itt e fontos témánál pár sorban megemlékezni a himlőoltás fejlődéséről hazánkban. Nálunk a himlőoltásnak mindkét neme : az emberhimlővel oltás (variatio), majd a tehénhimlőoltás (vaccinatio) csakhamar elterjedt. Elsőt *Raymann János Ádám*, eperjesi főorvos, hazánkfia honosította meg a múlt század első tizedeiben ; utóbbit Bene Ferencz, dr. Streit, Csehyszombati stb. 1801-ben. Utóbbi egymaga 13 év alatt 6785 oltást végzett. Dr. Schraudt, Bene, Pfisterer, a nagy hírű Lenhossék Mihály, országos főorvosok részletes utasításokat dolgoztak ki a himlő- és védőhimlőoltás tárgyában. A m. k. helytartótanács 1852-ben 6460., 1863-ban 6965., 1864-ben 9295. sz. rendeleteket bocsátott ki.

Uj korszak kezdődik a védőhimlőoltás történetében 1876 óta, midőn a védőhimlőoltás, más előhaladt államok példájára, nálunk is

törvény által kötelezővé tétetett. E szerint szülők és gyámok gyermeküket első évükben beoltatni kötelesek; az oltást a községi s körorvosok országosan kiszabott díjért tartoznak végezni; himlőoltási körök állapíthatnak meg stb. ¹⁾)

	Oltó kerületben	Oltó-orvos	Gyermeket oltott
1878-ban	893	1,040	435,977
1879-ben	964	1,046	460,310
1880-ban	1,295	1,295	523,227
1881-ban	1,351	1,301	542,120.

E táblázat mutatja, hogy a törvény rendelete a gyakorlatban buzgón végrehajthatik, az oltó kerületek s beoltottak száma évről-évre örvendetesen szaporodik.

Dr. Dubay Miklós szóval és írásban régen sürgette egy központi tehénhimlő-nyirk regeneráló intézet felállítását. Értesülésem szerint a kormány legközelebb száüdekozik ily intézetet szervezni s a fővárosnál is tétetett ajánlat a törvényhatóság céljaira ily intézet felszerelésére. Megemlítem itt, hogy Sopronban 1881-ben magán oltó-intézet rendeztetett be.

Nézzük most már néhány fontosabb, nem fertőző gyermekbetegség előjvetelét hazánkban.

Bélhurut. A bélhurutban való halálozásnak 72—80%-a a 0—5 éves gyermekekre esik, ¹⁾) s Budapesten a 1874—75. évben a gyermekhalálozásnak csaknem $\frac{1}{4}$ -ét okozta.

A bélhurut hazánkban az 1878—80. években a halálesetek 1·84%-át képezte, míg Ausztriában 1·78%-át; Budapesten 1874—75-ben 8·1, 1876-ban 10·7, 1878-ban 10·2 százalékát.

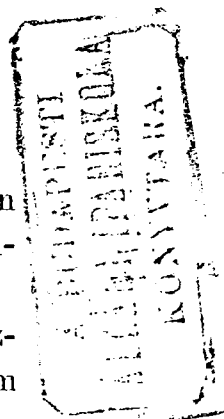
Esett Angliában 100,000 lakosra bélhurutkozta halál az ötvenes években ²⁾) évente 94·0. Ez arány szerint esnék Magyarország 13 $\frac{1}{2}$ milliónyi lakosára évente 12·690; esett pedig:

1878-ban	19,269,
1879-ben	15,984,
1880-ban	21,887,
1881-ben	20,814.

¹⁾) A himlőanyag gyűjtéséről az 1875-iki 33573., a himlőoltás körüli szakeljárásról az 1881. 10281. b. m. rendelet intézkedik.

²⁾) Österlen. Handb. der med. Stat.

³⁾) Österlen id. m.

Mily befolyással volt e betegségre a házon kívül nevelés és mesterséges táplálék, az csak a fővárosra nézve van megállapítva. Kőrösi szerint a házon kívül nevelt 23 gyermek közül egyetlen egy sem élte túl az első évet. A bélhurutban elhaltak közt a tejen neveltek 14·4%-ra, a mesterségesen neveltek 31·6%-a esett. ¹⁾

Görcsök, rángások (eclampsia).

E betegség az 1878—80. években a halálozás 10·36%-át okozta hazánkban. Ausztriáról nem bírok adatot. Budapesten 1874-ben 7·4, 1875-ben 7·1, 1876-ban 6·8, 1877-ben 5·5, 1878-ban 4·9 volt a százalék. Angliában esett az ötvenes években 100,000 lakosra 134 eclampsia okozta halál. Ez arány szerint esnék hazánk 13½ milliónyi lakosságára 18,090.

Esett tényleg:

1878-ban	31,665
1879-ben	32,223
1880-ban	35,092
1881-ben	31,136.

Világra hozott gyengeség.

E baj, a hivatalos jelentések alapján számítva, 10·08%-át idézte elő az 1878—80. évi halálozásoknak; Ausztriában 13·39 %-át; Budapesten 1874-ben 7·1, 1875-ben 6·2, 1877-ben 6·0, 1878-ban 5%-át.

Angliában esett az idézett években 100,000 lakosra 150 e baj okozta halál. Ez arány szerint esnék hazánk lakosságára 20,250.

Esett tényleg:

1878-ban	28,801
1879-ben	32,227
1880-ban	34,538
1881-ben	34,373.

Pedig Angliában e rovat alá felvették a gyermekaszályt is, mely nálunk külön rovat alatt szerepel.

A nem fertőző betegségek közül a legfontosabb gyermekbajokat az itt említett rovatok alatt szokták kimutatni. Már említettem, mennyi áldozatot szed Kőrösi szerint Budapesten évente a bélhurut, a rángások és világrahozott gyengeség meg a gyermekha-

¹⁾ Kőrösi: Budapest halandósága 1874. és 1875-ben.

lázásoknak több mint egy-egy ötödét okozza. Minthogy a rovatás különböző országokban nem egyformán történik, pl. a gyermekaszály, mint legtöbb esetben a bélhurut következménye, majd ezzel, majd a világrahozott gyengeséggel együtt mutattatik ki, legczél- szerűbb lesz e kórcsoportban elhaltak számát összegezni s ez összeget venni fel összehasonlítás alapjául.

Minthogy nálunk a világrahozott gyengeség rovatában a koraszülés miatti gyengeség is bennfoglaltatik, Angliában pedig külön mutattatik ki, vegyünk fel az összehasonlításhoz, az ottani arány szerint, hazánk lakosságára e gyengeség folytán évi 5000 halálesetet.

Meghalna tehát az ottani arány szerint évente	Meghalt a hivatalos jelentések szerint
<i>Bélhurutban</i> 12,690	20,814
<i>Rángásokban</i> 18,090	31,136
<i>Világrahozott gyengeségben</i> 20,250	34,373
<i>Koraszülés miatti gyengeségben</i> 5,000	gyermekaszályb. 15,439
Összesen 56,030	Összesen 101,762

A hivatalos jelentések szerint tehát csaknem kétszerannyi gyermek hal meg nálunk e betegségekben, mint az egészségügy mintá- államában, Angliában.

Hogy hazánkban az említett kórcsoport rovatai alatt mutatják ki a fertőző bajokon kívül a gyermekhalálozás legfontosabb okait, azt abból láthatni, hogy az e csoportban kimutatott halálokok összege 101,762,
 acut fertőző betegségekben elhunytak összege 49,518
 7 éven aluli gyermekek összes halálozása 1881-ben 226,805

A felső csoport tehát csaknem felét teszi az összes gyermekhalálozásnak, utóbbi nem egész negyedét.

Kérdés már most, mi az oka e hivatalosan konstataált nagyobb arányu gyermekhalandóságnak hazánkban, mely tényezők működnek nálunk közre azokon kívül, melyek külföldön is oly pusztítóan hatnak e zsenge szervezetekre? szóval mi okozza itt a pluszt? A gyermekhalandóság nálunk nem csupán azon körülménynél fogva is nagyobb, mint sok más államban, mert a születések száma tetemesen nagyobb. Első cikkemben említettem, hogy mig Franciaországban 1000 lélekre 25·6 születés esik, Magyarországon 42·2. A gyermekhalandóság mindenütt nagy; Österlen szerint az 5 éves

korig elhunytak a halvaszülöttekkel együtt 45%-át képezik az összes halálozásnak, Budapesten 50%-át. Nálunk több gyermek születvén, több is hal el. Küküllőmegyében, Hunyadban aránylag kicsiny a gyermekhalálozás, mert kevesebb a születés is, ellenben nagyobb születési %-ot mutató megyékben, pl. Baranyában 1000 halálra 540 gyermekhalál esik, Békésben 606—672, Bácsban 615, a Duna-Tisza közén 576, a Tisza-Maros közt 560, a Duna bal partján 536, a Duna jobb partján 551, ellenben Erdélyben 520 s ha a Láng művében közölt születési s gyermekhalálozási térképet összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy „azon megyecsoport, mely Temesnél kezdődik, azután Aradon, Békésen, Hajdumegyén, Szabolcson át éjszakra, innen Hevesen, Pesten át Esztergomig nyugatra, és onnan Fejéren, Tolnán, Baranyán át délre lenyúlik, egyformán emelkedik ki sötétebb színeivel, ugy a születési, mint a gyermekhalálozási térképen.“

A világhozott gyengeség és gyermekaszály rovatai már e körülménynél fogva is nagyobb számokat fognak nálunk mutatni, de — bár talán kevesebb mértékben — a többi gyermekbajok rovatai is.

Villermé Franciaország 8 mocsaras vidékére nézve kimutatta, hogy azokban a gyermekhalálozás $\frac{1}{3}$ -dal nagyobb. Alább részletesebben előadom, mekkora területen uralkodik nálunk a váltóláz. Lehet, hogy e kiterjedt területen a malária miasma öregbiti a gyermekhalandóságot.

Angliával szemben az is mostohább színben tünteti fel hazánk gyermekhalandóságát, hogy nálunk a törvénytelen szülöttek száma nagyobb, ezek közt pedig, mint már említettett, mindig nagyobb a halandóság. Továbbá, hogy — mint Fodor Anglia közegészségügyéről irt művében kifejti — ott a keresztelés előtt meghaltakat a statisztikai kimutatásokból kihagyják, mi által arányuk lényegesen javul.

Kétségtelenül növelik a gyermekhalandóságot hazánk éghajlati szélsőségei; áll ez kivált a légzőszervi bántalmakra nézve. Növeli az emésztő szervek betegségeit s az ezekben való halálozást tiszta, egészséges, jó ivóviz hiánya egész nagy területeken, kivált az Alföldön. Buda I. és II. kerületében a halálozás a vízvezeték építése óta $22\frac{1}{2}$ %-al javult.

A szárazon való nevelés, mely tudvalevőleg szerfölött szaporítja a gyermekhalandóságot, nálunk inkább csak a törvénytelen szülötteknél tapasztalható; köznépünk általában szoptatni szokta gyermekeit. De említendőnek tartom dr. Bergnek, a statisztikai hivatal főnökének jelentéséből, hogy Svédhonban, hol a gyermekhalandóság igen csekély, ma a gazdag osztályból is csaknem minden anyja maga szoptatja gyermekét, s nem bizza dajkára. ¹⁾

De leginkább növeli nálunk a gyermekhalandóságot köznépünk rendetlen életmódja s egészségügyi dolgokban teljes járatlansága, közönye. Csak egy példát. Általános a bal felfogás, hogy a kisdedeknél a hasmenés, mely pedig őket tizedeli, *nemcsak nem káros*, hanem, minthogy szerintük a fogzást könnyíti, *szükséges*. Hasmenés miatt parasztnő kisdedét nem igen hozza orvoshoz, csak mikor már elaszott s akkor egész naivul adja elő, hogy nem tudja, mért nem gyarapszik gyermeke? S ha az orvos a bajt felismervén, azt kérdi: mért nem orvosoltatta már régen a gyermek bélhurutját? azt feleli, hogy azt *fogzástól* származottnak vélte. A kisdedek étrendjéről a legferdebb fogalmak uralkodnak még a polgárosztálynál is; az agyonétetés, tömés napi renden van; parasztok csecsemői még pálinkát is kapnak.

A káros tényezők közt kell említenünk a babona, kuruzslás elterjedését, javas asszonyok, tapasztalatlan bábák beavatkozását gyermekbajokba; a syphilis nagyobb arányu elterjedését, kivált egyes vidékeken, pl. az Avasban. Utóbbi baj a fővárosban is fölötébb el van hatalmazva, mint ezt dr. Jurkini Emil értekezéséből olvashatni. Budapest 7 kórházában 1881-ben 4935 syphiliticus beteg ápoltatott; 10 év óta valami 12,000 egyén szenvedt általános (alkati) bujakórságban.

Öregbiti továbbá a gyermekhalandóságot az, hogy szegény, elhagyott, árva vagy törvénytelen újszülöttekről, terhes nőkről nálunk noránt sincs úgy gondoskodva, mint a gazdagabb nyugat államaiban. Másutt kitünően berendezett, terjedelmes országos szülőházak, számos lelencz-árvaház, gyermekgyarmat, telep, szeretetház, menedék- bölcsőház áll ez ügyefogyottak segélyére; nekünk ma

¹⁾ Érdekes továbbá azon adat, hogy királyi rendelet tiltja szopóedények használatát s büntetés sujtja az anyát, ki csecsemőjétől az anyatejet megvonja.

sincs országos szülõházunk s van évi 50,000 törvénytelen születésre az országban :

árvaház	52
szeretetház	3
menedékház és kisdedóvó	346
bölcsõház	3

lelenczházunk egy sincs.

Nézzük fõkép a fõvárosi viszonyokat. Születik itt évente 4—5000 törvénytelen gyermek; gondoskodik a város 420—450-rõl, tehát mintegy tizedérõl; a többinek legnagyobb része vidékre kerül dajkaságba, hol a túlnyomón nagyobb százalék elpusztul.

Van továbbá a pesti oldalon 2, a budain 1 bölcsõház, hol szegény, lakásukon kívül dolgozó szülõk kisdedei (14 napostól kezdve 4 évig, reggeltõl estig) dajkáltatnak. A pesti bölcsõház-egyesület 1852—73-ig 6565; 1878—79-ig 614 gyermeket ápoltatott; a budai egy év alatt mintegy 400-at. Van ezen kívül Budán *szegény-gyermekkert*, mintegy 50—60 4—6 éves gyermek részére, kik a Fröbel-rendszer szerint oktattatnak s ételmezést kapnak; tehát kisdedóvó ételmezéssel.

Az elsõ gyermekmenedékhely Budapesten a gróf Károlyi család aegise alatt keletkezett 1870-ben. Felvesz szegény, elhagyott gyermekeket részint a fõváros, részint az egyesület költségeire 7—14 éves korukig. Ellátott 1870—80-ig = 935 gyermeket (hatóságít 698, egyesületit 237.)

Van ezen kívül 5 árvaház, összesen mintegy 400—500 árva részére. (A 6-ik a Mayer-féle alapítványból fog építettetni.)

Ha már a fõvárosban is oly kevés a gyermek-egészségügy szempontjából fontos emberbaráti intézetek száma, nem csoda, ha a vidék szegény azokban.

A káros tényezõk közt említendõ továbbá a kisdedeknek a zordon évszak alatt hideg templomokban való keresztelése, kivált az alacsonyabb hõmérsékü felvidéken, legzsengébb korukban, 2—3 nappal születésük után. Dr. *Berg* szerint Svédhóban a kisdedek elõvigyázati szempontból, nehogy meghüljenek, késõn, néha 7—8 hónapos korukban kereszteltetnek.

Dr. Finkelnburg ¹⁾ szerint statistikai adatokkal kimutathatni.

¹⁾ *Kindersterblichkeit*. Dr. Eulenberg Hermann, Handbuch des öffentlichen Gesundheitswesens 2. k. 191.

hogy Éjszak-Némethonban az 1—7 napot gyermekek halandósága tetemesen nagyobb a tulnyomón katolikus, mint a tulnyomón evangélikus községekben, s e tény nem lehet másból magyarázni, mint hogy az új szülöttek vagy a keresztvitzől, vagy a hazulról a templomig — olykor igen távoli — uton hülési bajokat kapnak, minélfogva orvosi szempontból nem lehet eléggé sürgetni, hogy legalább a hidegebb évszak alatt a katolikus szülők kisdedeit is otthon kereszteljék. ¹⁾ Bajorhonban, Weszelovszky szerint, az egészségügyi közigazgatás a z egyházi hatósággal érintkezésbe és lépett az egyházi kereszteléseknek a zordonabb évszak alatt a házi keresztelésekkel való helyettesítése iránt.

Emlitendő végre a budapesti viszonyokra nézve mint a fővárosi gyermekhalandóság egyik legkárosabb tényezője a túltömött lakások, kivált pedig pinczelakások nagy száma. Az 1872—73 évek alatt elhalt gyermekek *egy negyed része* ily túltömött lakásokban tengődött, hol egy szobára 5—10—15 lakó jutott! ²⁾ s a bár nem túltömött, de nedves lakásoknak, a scrofula e meleg ágyainak, nagy száma.

Nézzük már most mi történt nálunk a gyermekhalandóság csökkentésére? A ragályos-járványos bajok ellen követett eljárást már ismertettük. Nézzük most e második kórcsoportot fentartó káros tényezők elleni intézkedéseket.

Hazánknak csak délnyugati részén érezteti a tenger kiegyenlítő hatását, a többi rész, kivált pedig az Alföld merőben continen-tális éghajlatu, ingadozó s mind hőmérsékben, mind légnedvességben nagy szélsőségeket mutató. A talaj, mely nyáron 40—45 C. fokra hevült a napsugarak közvetlen hatása alatt, naplement után az akadálytalan hőkisugárzás folytán az éjen át 0 fölött néhány fokra hül le (Schenzl). E hőmérsék-ingadozások számos csúzos s főkép légzőszervi bántalom okai, kivált gyermekeknél.

Már most a mennyire ily éghajlati ingadozásokon az egész ország erdőinek czélszerű ápolásával, mivelésével javithatni, azt fogja eredményezni az 1879. XXI. t. cz., mely megszüntette a ha-

¹⁾ L. erről: Dr. Weszelovszky Károly: a gyermekek halandósága Magyarországon. Budapest, 1882. 53. l. Dr. Schultz-Hencke: der Regierungsbezirk Minden 1877.

²⁾ Körösi József: Pestváros halandósága 1872 és 73-ban. Budapest, 1876.

zánkban divott erdőpusztítást, országsherte szervezte az erdővédelmet, kopár területek befásítását elrendelte stb.

A *mocsaras, váltólázás vidékek talajjavításáról*, melyek Villermé szerint a gyermekhalandóságot fokozzák, a váltóláz fejezeténél lesz szó.

A mi az *egészséges, tiszta ivóvíz hiányát* illeti, ennek megszüntetése körül öröndes mozgalom indult meg sok helyen; a főváros a jobb parti részen kitűnő vízvezetéket létesített, a pesti oldalát javítja, s definitív vízvezetés megoldása felé közeledünk. Több alföldi községben a folyó víz, házi szűrők (csurgók) által tétetik élvezhetővé, pl. Szolnokon vagy ártézi kutak furatnak, mint Debreczenben, Hód-Mezővásárhelyen stb. Eddigélé Budán mutatta a jó ivóvíz feltűnő egészségügyi hatását, a betegülési s halálozási viszonyokat 22½%-al javítván. Idegenek bélhurut nélkül aclimatizálódnak most itt, gyermekek bélhurutja ritkább, hagymáz alig fordul elő, a Dowerpornak a gyógyszerházak „kézi eladásában“ kis szerepe van.

Már az 1872. VIII. t. cz. rendelkezik az iparban, gyárakban alkalmazott gyermekek egészségéről, testi épségéről s gondoskodik, hogy munkával tul ne terheltessenek. De a legfontosabb intézkedéseket a gyermek egészségügy körül az 1876. XIV. t. cz. tartalmazza. E törvény a hatóságoknak kötelességévé teszi a gyermekek egészségi állapotára való felügyeletet; *7 éven aluli gyermekek orvoslását kötelezőnek mondja ki*; ennek elmulasztását birsággal vagy fogsággal bünteti; vagyontalan gyermek gyógyítását a hatósági orvos kötelességévé teszi; a halottvizsgálónak pedig meghagyja, hogy orvoslás hiányában meghalt 7 éven aluli gyermekek halál- esetéről a községnek mindenkor jelentést tegyen, mely esetekben orvosrendőri bonczolat szokott elrendeltetni. Ez a mi az orvoslást illeti.

A mi a *dajkálást* illeti, elrendeli, hogy a dajka köteles az előljáróságnál, kerületi- vagy járásorvosnál jelentkezni, s az engedélyt gyermektartásra csak akkor kapja meg, ha ő maga, s lakása egészségesnek találtatott. Az előljáróság a dajkaságba adott csecsemőkről jegyzéket tartozik vezetni, s azok egészségi állapotát a községi orvosokkal ellenőriztetni. Altatószereknek orvosi rendelet nélküli alkalmazását birsággal, vagy fogsággal büntetik. Legujabban a

syropus Diacodii orvosi rendelet nélküli kiszolgáltatása is betiltatott.

A gyermekegészségügyre nézve fölöttébb fontos intézkedése e törvénycikknek az, mely a *körorvosok intézményét meghonosítja*.

Nézzük most már mint hajtatik e törvény végre :

1880-ban csecsemők szoptatására	2748	esetben
kisdedek dajkálására	2836	„
1881-ben csecsemők szoptatására	2645	„
kisdedek dajkálására	3574	„

adatott engedély. Megtagadtatott 1880-ban 619, 1881-ben 565 esetben.

7 éven aluli gyermekek orvoslásának elmulasztását 1880-ban 9816, 1881-ben 5091 esetben büntették.

A körorvosok száma volt : 1878-ban 643, 1879-ben 677, 1880-ban 720, 1881-ben 771.

Fájdalom, még mindig 511 orvosi kör volt betöltetlen, s az 1881-ben nem orvosolt 7 éven aluli gyermekek száma 70,561. Még a fővárosban is 25—27%-a az elhaltaknak nem részesült orvosi segélyben.

Azonban ennek daczára a hivatalos jelentések javulást mutatnak mindkét fentebb részletezett körcsoportra nézve. Ezek szerint meghalt 1880-ban 87 törvényhatóságban ragályos betegségben 50,991, 1881-ben 49,518.

Az aszály-bélhurut csoportjában 1880-ban 108,301, 1881-ben 101,762.

A káros tényezők közt említettük, megfelelő számú, szakavatott bábák hiányát, melyen csak a bábaképző intézetek szaporítása fog segíteni. E téren is örvendetes haladást jelezhetni. Budapesten a bábák képezésére külön tanszék rendszeresített, a kolozsvári, nagyvárad, pozsonyi, szebeni bábaképzőkhöz ujabban a szegedi csatlakozik. A bábák száma volt 1880-ban 5628, 1881-ben 6018.

Azonban a legáldásosabb hatást az ország közegészségügyére az 1876. XIV. t. cz. azon §-a fogja gyakorolni, mely meghagyja, hogy az egészségtan már a népiskolában taníttassék, mint ezt orvosaink: Dubay, Weszelovszky, Fodor tanár régebben sürgették. A mű, mely kézi könyvül fog használtatni, már ki is van nyomtatva.

A tanítóképzőkben az egészségtan már is taníttatik, ez évtől

fogva azonban egy nagy szabásu terv valósittatik meg, mely míg külföldön is elismerést fog aratni, hivatva lesz korszakot alkotni egészségügyünk történetében; a közegészségtan taníttatni fog a népiskoláktól kezdve az egyetemig, az egyetem minden karánál, a gymnásiumokban, az akadémiákon, a polytechnikumban, hogy vérebe menjen a jogásznak, birónak, esküdtnak, előljárónak, ki a törvényt alkalmazza, a technikusnak, ki házainkat, vízvezetékeinket, csatornáinkat, kórházainkat, fürdő-intézeteinket építi, a papnak, a tanítónak, kik a népet oktatják, a földmivesnek, az egész nemzetnek. A jövő nemzedék orvosai nem fognak oly mértékben küzdeni a babonával, ráolvasással, kuruzslással s azzal a keleti közönynyel, melylyel népünk ma még a közegészség fontos ügyét nézi.

A mi a *syphilis nagyobb arányu elterjedését* illeti, ez ellen szükséges volna szegényebb sorsu syphiliticusok ingyenes kórházi gyógyítását behozni, a közegészségi törvényben előirt u. n. szükségkórházakon kívül minden nagyobb városban több osztályt rendezni be ily betegek részére, hogy ne helyeztessék együvé a tán először tévedt nő a javithatatlan prostibulával; végre szükséges volna a prostitutiót *országszerte rendezni*, kivált pedig a mennyire egyöntetű szigoru rendszabályokkal lehetséges, a *titkos prostitutiót korlátozni*. Budapesten épen most fogtak e nehéz feladathoz, mely ha szerencsésen oldatik meg, csökkenteni fogja a már-már nagyon elharapódzott betegséget, melynél az apák hibáiért „a fiak bűnhődnek harmad-negyediglen“. Szükséges, hogy ha a rendezés a fővárosban befejeztetett, egyöntetüleg végeztessék az egész országban, a mint ezt Olaszország tette. ¹⁾

Szükséges volna továbbá, hogy ezen közegészségi szempontból oly fontos szakmának oktatása az egyetemen azon figyelemben részesüljön, mely azt fontosságánál fogva megilleti, hogy külön tanzék állittassék számára, hogy kötelező tantárggyá tétessék, mint ezt Dr. Schwimmer Ernő emlékiratában bővebben motiválja. ²⁾

A mi a lelelenzházak kérdését illeti hazánkban, elmondhatni róla, hogy: *habent sua fata libelli!* Többször indult meg már ez ügyben mozgalom, tartott is rövid ideig, azután hosszú szünet

¹⁾ *Castiglioni*: sorveglianza sulla prostituzione e modi per impedire la diffusione della siflide 1873.

²⁾ Emlékirat a budapesti kir. egyetemen a bőr- és specificus bántalmak oktatásának rendszeresítése tárgyában. Budapest, 1881.

következett. A közönség nem birt nálunk tartósan felmelegülni a lelenczházakért, nálunk nem tudtak azok népszerűvé válni, ép úgy nem, mint Németországban.

Mióta Sándor István 1816-ban egy szülő- és lelenczház építésére 10,000 frtos alapítványt tett, számos orvos, nemzetgazda, tanító, alapnevelő, emberbarát szólott ez ügghöz nálunk is, brochurákban, hirlapi cikkekben, ¹⁾ a magyar orvosok és természetvizsgálók többször foglalkoztak e fontos tárgygyal, de a dolog csak nem haladt előre. Ennek oka leginkább az, hogy nálunk oly időben történt a kezdeményezés, midőn a lelenczházak czélszerűsége iránt külföldön is alapos kételyeket támasztott a gyakorlat. Kiváló orvosok s nemzetgazdasági írók, mint Güntner, Pappenheim, Schürmayer, Wirth Miksa, Rottek, Welker stb. pálczát törtek a lelenczházak fölött, kimutatták a társadalomra, közerkölcsre, az intézetekben összezsufolt gyermekek egészségére gyakorolt káros befolyást; külföldön a meglevőket is meg kezdték szüntetni. ²⁾

1864-ben gr. Nádasdy Lipót lelenczügyi társulatot alakított, a közönség adakozásához appellált, a ministerium, képviselőházhoz s ő felségéhez folyamodott. A belügyministerium 1869-ben alaposan tanulmányoztatta ez ügyet, de az orvosi szakértők lelenczház felállítását ellenezték. 1870-ben 19, 1871-ben 11 megye és összesen 19 város folyamodott a képviselőházhoz lelenczházért, 1871-ben Kállai Ödön képviselő e határozati javaslata fogadtatott el: „a képviselőház elhatározta, hogy a szülő- és lelenczházak felállítására szükséges költségeket már a jövő évi előirányzatban felveszi“; ellenkezően a porosz országgyűlés határozatával, mely 1860-ban a lelenczházkérdés fölött egyszerűen napirendre tért. Ma már nálunk se akar senki oly berendezésü intézeteket, minők a külföld lelenczházai voltak, hanem gyermek *menedékházakat* olyforma szervezettel, mint a fővárosi első gyermek menedékház. Budapestén 1876-ban Weisz Bernát bizottsági tag indítványára szintén szönyegre

¹⁾ Dr. Szalárdi, Dulácska, Ocsváry, Dr. Spitzer stb. L. *Rapos József*: lelenczház-e vagy teljes köznevelde? Pest, 1866. Mudrony Soma: a lelenczházak és a társadalom. „Uj korszak“ 1866. 21 és 22. sz. „Lelenczházak kérdése“ névtelen röpirat.

²⁾ L. e tárgyról bővebben: Dr. *Hügel Ferencz*: die Findelhäuser und das Findelwesen Europas, ihre Geschichte, Gesetzgebung, Verwaltung, Statistik und Reform. Bécs, 1864.

került a lelenczház kérdése, de a közegészségi bizottság lelenczház felállítását úgy közegészségi, mint gazdasági s társadalmi szempontból nem ajánlotta, hanem a budapesti első gyermek menedékház hathatós hatósági támogatását sürgette.

A belügyministerium 1880. márcz. 14-kén felszólította a m. k. orvosegyesületet, hogy az országos gyermekmenedékház felállítására részletes tervezetet készítsen, melyet az még azon év jun. 30-kán fel is terjesztett. ¹⁾ Tekintve, hogy nálunk a társadalmi tevékenység, kivált vidéken, vajmi kevés, ohajtandó volna, hogy ily intézet mentől előbb létesüljön. Legalább a fővárosban gondoskodni kellene oly intézetről, hol a rendőrség a kitett, talált gyermekeket, nemkülönbön börtönök, fogházak, tolonczházban bezárt szülők gyermekeit azonnal elhelyezheti.

A mi a fővárosi gyermekhalandóságot illeti, ennek csökkentésére: a piacok, élelmi szerek orvosrendőri megvizsgálása szigorubbá tétetett, az élelmi szerek vizsgálatára részletes ministeri utasítás adatott, a közegészségi tanács a tejvizsgálatra tüzetes normativumot dolgozott ki, az élelmi szereket a rendőrorvosok, fővárosi kerületi orvosok és vásárfelügyelőség vizsgálja stb. Azonban a főváros élelmezése még mindig nem áll a megfelelő niveaun; a kínálat több fontos cikkben nincs arányban a kereslettel. A budai oldalon pl. a tej, kivált ünnep- és vasárnapokon már a kora reggeli órákban el van kapkodva. E hiányon csak egy, a párizsi mintájára szervezett központi árucsarnok fog segíteni, mely lehetővé tegye, hogy a főváros élelmezésében ne csak a közeli községek, hanem mentől nagyobb terület versenyezzen.

Mint a gyermekegészségügy szempontjából fontosabb mozzanatok említendők itt: a mintaszerű felszerelt Stefánia gyermek-kórház, a központi tejesarnok, mely naponta 20,000 embert lát el jó tejjel; nyaraló gyermekkolonia létesítése gyenge gyermekek üdülésére; a tervbe vett gyermekparkok, minőkben London, Párizs oly gazdag; végre a tulzsufolt lakások számának apasztása. Mig 1870-ben a főváros lakosságának 39·3° a lakott tulzsufolt helyiségekben, 1881-ben 31·8° -ra apadt e százalék.

¹⁾ L. A budapesti k. orvosegyesület előterjesztése az elhagyott és szegény gyermekek megmentésére szolgáló országos intézmények ügyében. Az egyesület 1880-ki évkönyve 241—262. l.

E fejezet berekesztése előtt mellékelem az országos statisztikai hivatal kimutatását a Magyarországon 1878—81-ig elhalt 0—5 éves gyermekekről.

Meghalt 1878-ban	274,384
1879-ben	259,508
1880-ban	274,319
1881-ben	248,010

Legkisebb volt a gyermekhalálozás 1881-ben, és pedig 80-hoz viszonyítva 26,309-el, 1879-hez mérve 11,498-al kisebb.

A felnőttek közegészségügyi szempontból fontosabb betegségei közül említendők még a járványos bajoknál felhozott hagymázon kívül: a *tüdővész* és *váltóláz*.

A *tüdővész*, az emberiségnek e lassu lefolyásu borzasztó betegsége, mely d'Espine-l szólva minden járvány-pestisnél, cholera-nál több emberéletet olt ki, mindenütt tömérdek áldozatot követel, nálunk azonban a másutt tapasztalt számnál is többet. Mig Ausztriában 12'62%-át teszi az a halálozásnak, nálunk 16—18%-át; Budapesten 17'4—22%-át.

E tekintetben Pest szomorú nevezetességre tett szert; a *tüdővészt*, melyet bécsi betegségnek hívnak, (*morbus viennensis*), pesti betegségnek is nevezhetni.

Meghalt 100,000 lakosból évenként :

Londonban	1848—54-ben	290
Birminghamban	1838—40-ben	480
Glasgowban	1846—48-ban	700
Liverpoolban	1838—40-ben	640
Philadelphióban	1807—40-ben	560
Párizsban	1839—51-ben	410
Berlinben	1850—55-ben	380
Dresdában	1850—55-ben	300
Pesten ¹⁾	1865-ben	850
„	1870-ben	650

Bécsben az ottani statisztikai hivatal szerint 1873-ban 10,000 ember közt 130 halt meg légzőszervi bajokban; Budapesten ugyan-

¹⁾ Österlen, Fodor id. m.

ekkor 115. (Körösi.) E baj gyakoriságával főképp néhány rónasági megye tűnik ki, mint Pestmegye, Bács-Bodrog, Torontál.

Sok városban a lég és talaj tisztántartása, a légnak portól megóvása (futó homok megkötése, erdősítés, gondos öntözés), esatornázás, nedves talaj, nedves lakások kiszáritása által sikerült a tüdővész számát feltűnően csökkenteni. Ez irányban még a fővárosban is sok a tenni való; erre nyáron még most is rá illik egy angol utazó állítása, hogy „a por városa“ (the city of dust). A vidéknek pláne a lég tisztántartása iránt alig van érzéke. Szatmár főtere pl. (egy feltűnően nagy és szép fekvésű tér, a *piacz*) por és sárfészek; a helyett, hogy kikövezve, befásítva diszes parkká s üdülő sétahelylyé változtatnák.

A tüdővész ellen az említetteken kívül Koch óta egyéb közegészségi teendő is van. A gümőkórság ragadósága kimutattatván, ily betegek a kórházakban, éghajlati gyógyító- és fürdőhelyeken a többiektől elkülönítendők. Sajnálattal kell itt emlitenem, hogy a nagy közönség Koch bacillus-tanítása daczára még mindig nem elég óvatos a tüdőgyógyító helyek megválasztásában, s hazánkiai még mindig tömegesen keresik fel a tüdővészeselek állítólagos Mekkáját, Gleichenberget, mely nemcsak hogy nem immunis, hanem a bacillusok tenyésztő telepe, a benn szülöttek nagy százaléka gümőkórságban szenvedvén, s a szolgaszemélyzet nagy részt abban mulván ki.

A *váltóláz*. Európában — a keleti tartományoktól eltekintve — ma már csak két ország van, hol a váltóláz állandóan nagyobb kiterjedésben fordul elő: Olaszország és hazánk. A baj oka itt is, ott is a talajviszonyokban keresendő. Mindkét országban óriási a terület, mely valóságos melegágya a váltóláz bacillusainak. Folyóink nagy része szabályozatlan, az áradások vagy itt, vagy ott az évente ismétlődő csapásokhoz tartoznak, folyóinknak rendkívül nagy az ártere. Egy-egy áradás néha 60–110 □ mfdre kiterjed s minthogy sok vidék felszine alacsonyabb, mint az átszelő folyóké, a víz nehezen folyhat vissza s az áradás hetekig, hónapokig tarthat. Feltűnő az állóvizek, tavak, tócsák, locsogók, pocsolyák, posványok, mocsarak nagy sokasága, melyek nyáron át ki szoktak száradni, a talajban bomlási folyamatokra szolgáltatván alkalmat. Szárazabb években nagyobb területű tavak is, pl. a Fertő, kiszáradnak. A Hanság mintegy 50,000 holdnyi süppedő ingovány, uszó gyepek vagy zsom-

bék, turfa, nádas, mocsár. Az ecsedi láp 4 □ mértföld. Az 1872. stat. évkönyv szerint az anya Magyarországra 264,076 hold nádas esik. Hiresek az alvidék mocsarai és posványai (alubinári stb.)

Az itt vázolt viszonyoknak megfelelőleg el is van terjedve a váltóláz hazánkban. Főkép a két magyar medence buzával megáldott rónája van e betegséggel megverve, de bár kisebb mértékben, magasabb fekvésű helyek is. A belügyminiszteriumhoz beküldött jelentések közt 40 megye és 9 város jelenti, hogy lakossága váltólázban szenved. Kiemeli a betegség nagyobb kiterjedését Pozsony, Győr, Komárom, Sopron, Fejér, Somogy, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Ung, Arad, Temesmegye. Gyakran fordult az elő Kis- és Nagy-Küküllő, Maros-Torda, Udvarhely, Fogaras, Hunyad, Máramaros, Nyitra, Trencsén, Nógrád, Sárosmegyében. Fejér, Jász-Kun-Szolnok, Kis-Küküllő jelentései szerint számtalanszor utóbajok, (lép és májdaganatok) követték; Mosonmegye jelentése szerint kevés esetben halál is.

Több megyénkben a váltólázzal egyidejűleg golyva és cretinismus nagyobb számban fordul elő.

A váltóláz ily nagy arányu elterjedése országos csapás nálunk, hol a munkáskéz oly kevés.

A malária *talajbetegség* lévén, első sorban a talajt kell javítani, a folyók szabályozása által áradásoktól mentesíteni, a belvizektől drainage által megszabadítani, a mocsarakat kiszáritani s mivel földdé tenni, vagy folyvást viz alatt tartani.

Azonban bármily nagy is a terület, melyet ma még a malária dominál, tény, hogy a kultura már is nagy határt csikart ki e tájkórság kezéből s a bánás s Tisza-vidék egészségi viszonyai egészen mások Mercy és Széchenyi korszakos működése óta.

Örömmel konstatálhatni, hogy már ez évben szintén nagy szabásu munkálatok indittatnak meg, melyek nagy területek egészségi viszonyait fogják javítani: a felső Duna, Rába, a szatmárme gyei folyamok (Szamos, Túr stb.) szabályozása, az ecsedi láp kiszáritása stb. Örömmel konstatálhatni továbbá, hogy a közegészségi szempontból is oly fontos kulturmérnöki intézményt a közönség mindinkább támogatja.

Az épen tárgyalás alatt levő *vizjogi törvényjavaslat* közegészségügyi szempontból is igen nagy jelentőségű.

A maláriával szemben nagy, nehéz feladat előtt áll az állam,

megyék, városok, községek, a hatóságok, a társadalom. Csak hosszú, szakadatlan, fáradságos kulturmunka által, s tetemes pénzbeli áldozatok árán szabadulunk meg attól.

A váltóláz ellen többektől igen ajánlott *eucalyptus* ültetvények, melyek csak az olajfa határvonalaiban tenyésznek, hazánk éghajlatát nem állanak ki. Azonban más talajszáritó növényekkel kellene kísérleteket tenni, mint a *helianthus annuus*, *zizania aquatica*, *paulownia imperialis* stb.

A mondottakon kívül szükséges a váltóláz ellen : czélszerű magatartás, ¹⁾ megfelelő élet- és étrend, alkalmas ruházat ; makacs esetekben éghajlatváltoztatás. Az immunis felvidéken számos, olcsó üdülő-helyet kellene berendezni maláriás alföldi betegek számára, melyeket szegényebb sorsuak is látogathassanak.

A tényezők közt, melyek hazánk közegészégi viszonyaira káros befolyást gyakorolnak, említendő végre a túlságos gyomor-cultusz, a gyomorhurut okozó lakomák, a nép minden rétegében elterjedt alkalmi polyphagia, népünk czélszerűtlen étrendje, fölöttébb zsiros ételek evése, szeszes italok mértéktelen ivása, a meghűléstől épen nem óvó czélszerűtlen ruházat, a nép legnagyobb részének, sok megyében $\frac{9}{10}$ -nek egészségtelen lakása, mely körülményeket nagyobbrészt már Sauer tr. kiemelt. ²⁾

Az emberirtó alkoholizmus korlátozására Galicziában a korcsma-hitel korlátozása hathatós eszköznek bizonyult. Ugyanezt hozza be nálunk is az uzoratorvény egyik fejezete. E célból intéztetett valamennyi egyházmegyei hatósághoz s taufelügyelőhöz oktatás-ügyminiszteri rendelet. Azonban a mértékletességi egyesületeknek nálunk nem igen akad apostola, szószólója. Magában Budapesten 4000 pálinkamérés virágzik. Talán megváltoznak e viszonyok, ha az egészségtan az iskolákban taníttatni fog.

Nézzük már most, mint alkalmazzák a hatóságok az 1876. XIV. törvényt?

¹⁾ L. erről: *Fodor József*: a hidegtelek vidékek esti levegője. Természettudom. k6zl.

²⁾ Dr. Sauer Ignác: A népesedés akadályai Magyarhonban. M. akad. ért. 1862.

Élelmi szerek, italok stb. fölötti szemle tartatott:

1878-ban	99,472
1879-ben	62,194
1880-ban	64,198
1881-ben	70,116.

Év	Volt lefoglalás	Elkobzás	Chemiai vizsgálat
1878	2059	2570	659
1879	2953	3517	779
1880	3272	4016	2599
1881	2373	3265	1531

A gyermekegészségügy szempontjából fölötte fontos az ezekre való hatósági felügyelet, kivált, hol a gyermekápoló-intézetek száma kevés.

Év	Felügyelet gyakoroltatott	Engedély adatott		Engedély megtagadtatott			E miatti büntetések száma
		szoptatásra	dajkálásra	szoptatásra	dajkálásra	7 éven alulgyógyítás nélkül elhalt	
1879	14,739	2821	1552	297	311	55,580	5496
1880	12,681	2748	2836	357	262	69,273	9816
1881	14,591	2645	3574	320	245	76,561	5091

Az orvosi segély nélkül elhaltak száma tehát — daczára a hatósági ellenőrzésnek — szaporodik, mig az e miatti büntetések száma kevesbedik.

Iskola vizsgáltatott:

Év	T a l á l t a t o t t				Járvány miatt be- zárattott
	Szemlék száma	Zsufoltnak	Roszul szel- lőzött- nek	tisztá- lannak	
1878	13,301	933	1,112	743	535
1879	14,406	868	1,244	607	737
1880	17,663	923	1,180	703	940
1881	16,482	1,084	1,148	644	1,163

Közhelyiségek (gyárak, műhelyek, rendőri fogház, börtönök, vágóhidak, bányák, vendéglők, korcsmák stb.) vizsgáltattak:

Év	Szemlészám	H i á n y o k t a l á l t a t t a k				Ragályos baj
		Zsufoltság	Rosz szel- lőztetés	Tisztá- lanság	Ártalmas légnem	
1878	32,596	522	1,183	1,745	301	19
1879	33,326	462	1,259	2,440	222	12
1880	38,532	376	1,164	2,070	95	60
1881	37,139	447	1,372	2,212	162	28

Egészségtelen lakások megvizsgálása. Az 1876. XIV. t. cz.-nek idevágó fejezete hajtható legnehezebben végre az esetek legnagyobb számában. A lakásstatisztika nemcsak a fővárosban tüntet fel szomorú viszonyokat, hanem a vidéken is. Baranyamegye jelenti, hogy a szegényebb sorsu hegyi községek lakásai mind egészségtelenek; Hontmegye jelentése szerint a földművesek lakházai csaknem mind rozsak és egészségtelenek. Ugocsa-, Zólyommegye adatai szerint a lakások ⁹ ₁₀ része nem felel meg a közegészségi kívánalmaknak. TordajAranyosmegye jelentése szerint a törvény e nemü rendelkezéseit Torda városában sem hajthatni végre, nemhogy falun.

Vizsgáltatott 1881-ben:

	Hatósági szemlék száma	Lakhatási engedély	Tisztítás, fertőtlenítés	Kiürítés	Hatósági fi-gyelmeztetés	Átalakítás	Eltiltás	Kisajátítás
Egészségte-len lakás	3,083	173	1,674	313	1,113	199	133	1
Zsufolt la-kás	1,693	15	342	347	909	29	44	—
Pinczelakás putri . . .	867	34	253	78	261	15	120	—
Ragályos betegs. után	11,971	186	11,513	113	2,134	11	57	—
Szennyezett lakás . . .	2,199	—	947	18	350	28	11	—
Ujonnan épült ház.	2,497	1,519	27	1	54	94	46	12

Elfogulatlan szemlélő előtt az itt felsorolt adatokból világos, hogy a hatóságok működése egészségi ügyekben tetemes haladást mutat a multhoz, csak a 60-as évekhez, vagy a 70-es évek első feléhez képest is, de másfelől elvitázhatatlan tény, hogy ez eljárás igen gyakran nem felel meg a törvény szellemének, kívánalmainak. Ott, hol e törvény kellő szakértelemmel, buzgósággal, s ha a közegészségügy érdeke kívánta, anyagi áldozattal hajtattott végre, meg is termette gyümölcsseit. Példa erre a főváros maga. Meghalt itt:

1798—1807-ig ¹⁾	—	1000 lélekre	52·0
1874-ben . .	12,871,	vagyis „ „	42·9
1875-ben . .	12,046,	„ „ „	39·6
1876-ban . .	12,297,	„ „ „	40·0
1877-ben . .	12,644,	„ „ „	39·8
1878-ban . .	12,874,	„ „ „	38·6
1879-ben . .	12,139,	„ „ „	34·6
1880-ban . .	12,312,	„ „ „	33·6
1881-ben . .	13,055,	„ „ „	34·5
1882-ben . .	12,865,	„ „ „	32·6
1883-ban . .	12,300,	„ „ „	29·8

¹⁾ Schwartner: Statist. des Königreichs Ungarn 1806.

Tehát 1000 lakos után 10—13-al kevesebb hal meg ma, mint 8—10 év előtt. ¹⁾

Beköltözés nélkül, benső szaporodás folytán növekedtek: Budapest, Baja, Debreczen, Selmece, Versecz, de kivált: *Hódmezővásárhely, Kecskemét, Sopron, Szabadka, Székesfejérvár, Ujvidék* városai.

Ellenben idegenek beköltözése nélkül apadást mutatnak:

	A népszámlálás szerint	Népmozgalmi adatok szerint	Népszámlálás szerint
	1880	1880	1869
Arad	35,556	30,920	32,725
Győr	20,981	19,803	20,035
Kassa	26,097	21,096	21,742
Kolozsvár	29,923	24,983	26,382
Komárom	13,108	12,103	12,256
Marosvásárhely . . .	12,883	11,845	12,678
N.-Várad	31,324	24,500	28,698
Pancsova	17,127	16,234	16,888
Pécs	28,702	23,091	23,863
Pozsony	48,006	43,488	46,540
Szatmár	19,708	16,870	18,353
Temesvár *)	33,694	29,105	32,223

E városoknak nem lehet eléggé ajánlani, hogy előhaladottabb városok egészségügyi berendezését „*natura et diurna manu*“ tanulmányoztassák, mint azt a kis Szerbia teszi s Budapestet az egészségügy javításában utánozzák.

¹⁾ Kőrösi: Stat. füzetek 1884.

*) Láng L. id. m.

Kórházak, gyógyszerterek s gyógyító személyzet.

Volt 1881-ben 3 országos-,
 37 közkórház,
 123 megyei, városi, községi s magánkórház,
 2 országos tébolyház, (ma már 3),
 14 irgalmasrendi-,
 4 bujasenyvi-,
 84 fegyintézeti- s börtönkórház,
 5 bányakórház.

Ápoltatott ezekben összesen 118,191 beteg. A közkórházak 1877-től 31-ről 37-re, a megyei, városi s községi kórházak 96-ról 116-ra szaporodtak.

Kórházak dolgában még mindig szegények vagyunk. Összes kórházaink száma 268, Ausztria kórházaié 527; tébolyházainké 3; Ausztriának 27 tébolyháza van. Budapesten az utóbbi évek alatt diszes kórházak egész sora építettett: a Stephanie, Erzsébet, üllői uti városi kórházak, egyetemi klinikák.

Gyógyszertár volt 1881-ben 894; esett egy gyógyszerter 312·9 □ kilométerre s 15,379 lélekre.

	1881-ben	1880-ban
Orvostudor volt	2551	2473
Sebész „	1076	1053
Bába „	6018	5628

Esik 100,000 lélekre Ausztriában 36 orvos, 76 bába; Magyarországon 25 orvos (és sebész) s 58 bába.

Közegészségi szempontból fontosabb kormányi intézkedések.

A már említettekén kívül: a közegészségtan részére második tanszék (Kolozsvártt) rendszeresítése, a köztisztviselők minőségéről szóló t. cz. orvosi szakmára vonatkozó része, a gyógyszerterügy rendezése, a körorvosok helyzetének javítása, az angyalföldi tébolyház felállítása; intézkedések a hazában gyakori szembajok csökkentésére: utasítás az ujszülöttek szemlobjára vonatkozólag, orvosi biztos kiküldése a szemcsés kötőhártyalobtól látogatott Torontálba, több ez ügyre vonatkozó rendelet: a bányák és hüllyék állapota orvosok általi felvételének elrendelése. A fürdők és ásványvizek kiváló figyelemben részesültek, az új építkezésekre 20 évi

adómentesség engedélyeztetett; meteorologiai-állomások szervezése elrendeltetett, az ásványvizek töltése s dugaszolása szabályoztatott; a fürdőhelyek egészségügyi viszonyainak részrehajlatlan felvételére orvosi biztos küldetett ki; szigorú rendeletek adattak ki a Toulonban kiütött cholerajárvány megelőzése iránt; végre az idén *egészségi felügyelők* neveztetnek ki.

Ez intézmény a szomszéd Szerbiában igen életrevalónak bizonyult, csak az kár, hogy e felügyelők száma egyelőre igen kevés = 4. Legalább is 3-szor annyi kellene.

Ha már most a végeredményt vizsgáljuk, a közegészségi viszok javulása az utolsó két évben elvitázhatatlan.

Meghalt az orsz. stat. hivatal szerint:

1880-ban összesen	529,213
ebből 0—5 éves gyermek	274,319
1881-ben összesen	492,727
ebből 0—5 éves gyermek	248,010,

ugy, hogy ma már az évi szaporulat 0·80—0·88°/_o-ra tehető.

Állandó és feltűnő eredményeket azonban csak a közegészségügy államosításától, a közegészségügy fent vázolt oktatásától s a közegészségügy összes budgetjének emelésétől várhatni.

Dr. KOVÁCH IMRE.

VEGYESEK.

Lisztkivitelünk a tengeri kikötőkön át. A most megjelent kimutatások szerint lisztkivitelünk az utolsó 1884. évben a flumei és trieszti kikötőn át valamivel nagyobb volt, mint 1883-ban. Az 1884. évben a lisztkivitel mindkét kikötőn át 986,467 métermázsára rugott, míg 1883-ban 973,461 mmázsára, a kiviteli többlet tehát 13,006 mmázsa. A Fiumén át való kivitel jelentékenyen, 59,131 mmázsával emelkedett, míg a Trieszten át való kivitel 130,180 mmázsáról 84,055 mmázsára, tehát 46,135 mmázsával csökkent. Az egyes hónapok szerint a kivitel következőleg oszlik meg :

	Fiume	Trieszt
1884. január	76,593	8,014
„ február	73,531	5,525
„ márczius	68,920	7,958
„ április	65,691	6,980
„ május	88,210	7,459
„ június	72,373	8,378
„ július	63,344	5,294
„ augusztus	74,363	6,626
„ szeptember	62,593	5,528
„ október	76,500	8,014
„ november	72,758	6,858
„ december	107,538	7,417
Összesen	<hr/> 902,412	84,055
1883. január	66,320	15,742
„ február	105,503	15,518
„ márczius	81,747	21,776

	Fiume	Trieszt
1883. április	65,949	19,035
„ május	77,087	9,890
„ június	50,786	7,208
„ július	53,113	6,445
„ augusztus	66,076	3,613
„ szeptember	60,335	5,907
„ október	58,787	6,653
„ november	75,471	9,139
„ deczember	82,104	9,250
Összesen	843,281	130,180

Ausztria-Magyarország és Szerbia árúforgalma. A belgrádi konzul 1883. évi jelentéséből közöljük a következő részt, mely Szerbiával való forgalmunkat ismerteti.

Szerbia alig 50,000 négyszögkilométernyi területével és alig 2 milliónyi lakosságával egy a természettől habár gazdagon megáldott, de nem nagy és gyér népességű oly országot képez, a melynek, hogy belső anyagi erőit teljes érvényre juttassa, még sok időre van szüksége. És — bár Szerbiára nézve fönnbibi oknál fogva az új (belgrád-nisi) vasut nagy teher, — mégis remélhető, hogy általa az ország kereskedelme jelentékenyen fog emelkedni és különösen, hogy a termékeny leskováczi és nisi vidékek rendkívüli, ha nem is rohamos virágzásnak fognak indulni. Kétségtelen továbbá az is, hogy Szerbiára nézve rendkívül fontos volna, ha a vasuti csatlakozások dél (Saloniki) és kelet (Konstantinápoly) felé mielőbb létesítenének.

Szerbia földrajzi helyzeténél fogva monarchiánkra van, mint ipari szükségleteinek beszerzési forrására, utalva. A kereskedelmi összeköttetés e két ország között ez okból csakugyan mindig élénk volt, sőt utóbb élénkségében még növekedett is. Mindamellet ez idő szerint egész biztossággal föltehető, hogy Szerbiának fölötté csekély szükségleténél fogva, a külföldről és így monarchiánkból is jövő mostani bevitele annak mai tényleges szükségletét teljesen fedezi, úgy hogy a bevitele csak akkor növekedhetnék, ha az ország gazdaságilag is haladna, mi ismét csak lassan fog történni. Megjegyezhetni azonban már e helyütt is, hogy igen valószínű, hogy Szer-

bia szükséglete mezőgazdasági eszközök- és egyéb vasárútkban, főleg a déli tartományokban, jelentékenyen fog emelkedni. Ezenkívül az új vasut következtében a kőszén-bevitel is emelkedni fog, mint-hogy a belföldi kőszén eddigelé sem minőségileg, sem mennyiségileg kielégítőnek nem mutatkozott.

Hogy mily szerepet játszik monarchiánk ipara a szerbiai bevitelnél, kitünik onnan, hogy míg a monarchiánkból bevitt iparcikkek átlagos értéke az utóbbi években 21 millió forintot tett ki, addig az egyéb országoké csak 7 milliót. Ez utóbbiból ismét 2·5 millió angol árúkra esik, melyek nagyobb részét Fiume-Sziszeken át szállítatnak Belgrádba. Még örvendetesebb képét kapjuk az osztrák-magyar bevitel fölényének, ha a súly mennyiségét vesszük tekintetbe. Mert a míg monarchiánkból évenként 750,000 q. vitetik be Szerbiába, addig egyéb országokból csak 160,000 q., miből alig 8,000 q. jut Angliára. E szerint monarchiánk a Szerbiába való bevitelnél a mennyiség tekintetében 80%, az érték tekintetében 75%-kal szerepel és így teljesen uralkodik a szerb piacon. Csupán a pamutszöveteknél szerepel Anglia, mint kiváló versenytárs; a mennyiben monarchiánk bevitelére ugyane cikkből 2 millió forint értékére rug, de Angliáé is 1 milliónál többet tesz ki.

Félő azonban, hogy majd a nis-vranja-saloniki-i vasut megnyitása után az angol és pedig főleg kézműárúk bevitelére növekedni fog. Jelenleg Salonikiba érkezett évenként mintegy 4·5 millió frt értékű angol árú, miből kézmű-árúkra esik 3·5 millió, holott monarchiánkból mindössze 5 millió értékű árú, melynél a kézműárúk sokkal kisebb arányban szerepelnek. Nem számítható ugyan még pontosan ki, mekkora lesz a vasuti szállítási díj Salonikiból Belgrádig, de nem látszik alaptalannak az a feltevés, hogy ha nem is sokkal, de valamivel mégis olcsóbb lesz ezen út, mint az átrakodások által nehezített fiume-sziszek-belgrádi. Valószínű azonban, hogy tekintve a távolsági viszonyokat, a saloniki-nisi vasut folytán Szerbiának inkább csak déli részeiben fog az angol árúk bevitelére növekedni, míg az északi részekben monarchiánk továbbra is meg fogja fölényét tartani.

A szerb beviteli forgalomban szereplő államok közül ujabban Németország kezd mind nagyobb jelentőségre emelkedni és nagyon kívánatos volna, ha a mi iparosaink kellő figyelemmel kísérenék e mozzanatot. Különösen jelentékeny a német vas- és pamutárúk be-

vitelének emelkedése, számot tesz ezeken kívül a festék- és cserzőanyagok, kaucsuk, guttapercha és bőrárúk, gép, gépalkatrészek, vegyszerek, hangszerek és apróárúk bevitelének emelkedése is; mindeme cikkek kizárólag monarchiánk területén át vitetnek be Szerbiába. Mindenesetre kevésbé örvendetes jelenség ez a mi iparosainkra nézve és annál elszomorítóbb, ha tekintethe vesszük, hogy Németországnak sokszor igen távoli vidékeiről (Westfália, Berlin) jövő cikkek a magas szállítási díjak daczára is képesek a mi iparosaink termékeivel sikeres versenyre kelni. Különösen pedig a vas-, pamut- és apróárúk tekintetében nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy kívánatos volna, ha az osztrák-magyar termelők egyrészt üzletvitelüket lehetőleg az angol, német és svájci viszonyokhoz alkalmaznák, másrészt, ha a monarchia közlekedési vállalatainál termékeink számára különözeti tarifákat eszközölnének ki. Annyi bizonyos, hogy első sorban is iparosainktól maguktól függ, ha vajjon képesek lesznek-e elejét venni annak, hogy a szerb piacokról egyéb versenytársaik által ki ne szorittassanak.

Igen ajánlatos volna, ha a mi iparosaink valamely szakavatott ügynök vezetése alatt egy minta-árútelepet állítanának fel Belgrádban és egy fióktelepet Nisben. Ez által a szerb közönségnek alkalom nyílnék az osztrák-magyar iparcikkekkel könnyű szerrel megismerkedhetni. E terv megvalósulása legkönnyebben úgy történhetnék, hogy azt az egyes kereskedelmi és iparkamarák is magukévá tennék. Nagyon természetes, hogy a mintatelepe vezetője egyéb ily szolgálatokat is teljesíthetne, kereskedelmi tudósításokat stb., melyeket a konzul hivatalos állásánál fogva nem teljesíthet.

Az 1883. év Szerbiában a lakosságra nézve kedvező, ellenben a kereskedelemre nézve kedvezőtlen volt. A gabona- és szőlőtermés középserű, a szilvatermés pedig ugy minőség, mint mennyiség tekintetében igen jó volt. Csödeset 61 adta elő magát, ebből 19 esik Belgrádra, melyek azonban nem gyakoroltak semmi nagyobb visszahatást a szerb hitelügyi viszonyokra, minthogy nagyobbára csak alsóbb fokú kereskedőket értek.

Az 1883. január 6-ikáról kelt törvény a szerb nemzeti banknak adott létet; ennek alapszabályai az 1883. augusztus 17-én kelt pénzügyminiszteri rendelettel tétettek közzé. A szerb nemzeti bank részvénytársulatot képez, 20 millió dinárnyi alaptőkével.

Ha összehasonlítjuk a behozatalt Szerbiából monarchiánk összbevételével, vagyis 46.232,005 métermázsát 600,184 métermázsával, illetőleg az érték után 676.718,564 ezüstforintot 14.120,103 ezüstforinttal, az tűnik ki, hogy monarchiánk bevitele Szerbiából a mennyiség tekintetében csak 1·30%-át, az érték tekintetében pedig 1·98%-át teszi ki az összbevételnek.

A következő táblázat mutatja Szerbia bevételét monarchiánkból, valamint az átvitelt monarchiánk területén át Szerbiába az 1882. és 1883. években.

Árú neve:	Kivitel a vám- területről Szerbiába	A Szerbiába irányuló kivi- tel és átvitel
	1883-ban m é t e r m á z s a	
gyarmatárú	3	7,932
fűszer	48	671
déli gyümölcs	7	3,241
czukor	39,539	39,564
dohány	—	72
és pedig: gabona, hüvelyes, liszt, örle- mény stb.	23,675	30,141
gabona	5,626	5,631
hüvelyes	1,286	1,301
liszt és örlemény	16,652	16,658
rizs	110	6,550
főzelék, gyümölcs, növény, növényi részek	5,889	5,981
vágó- és igavonó-marha	1,145	4,791
egyéb állatok	608	608
állati termények	6,511	6,959
zsirok	864	1,430
olajok	681	12,758
italok	23,297	28,638
élelmiszerek	3,072	4,642
fa, szén és tőzeg	306,681	306,681
esztergályos- és faragott munkák	6	6
ásványok	39,815	39,819
gyógyszer- és illatszeranyag	15	51
festő- és cserzőanyagok	534	626

Árú neve :	Kivitel a vám- területről Szerbiába	A Szerbiába irányuló kivi- tel és átvitel
	1883-ban, m é t e r m á z s a	
mézőga és gyanta	1,693	2,176
ásványolaj	93	25,866
pamut- és fonalárúk	14,132	30,263
és pedig: pamut	3,740	3,740
pamutfonál	2,936	12,469
pamutárú	7,455	14,055
len, kender, juta és egyéb növényi szövőanyag	5,475	10,297
és pedig: kender, len és juta . . .	513	513
jutafonál	388	465
lenárú, jutaszövet és kötélverő-árú	4,572	9,318
gyapju, gyapjufonat és gyapjuárú	5,131	5,980
és pedig: gyapju	1,281	1,281
gyapjufonál	435	487
gyapjuárú	3,414	4,212
selyem és selyemárú	37	128
ruházat, fehérnemű és pipereárú .	794 drb	1,178 drb
kefekötő- és szitakötő-árúk . . .	552	556
szalma- és gyékényárú	1,346	1,357
papiros és papiros-árú	8,432	8,574
kaucsuk- és guttapercha-árú . . .	51	75
viaszos vászon	104	106
bőr és bőrárú	3,651	5,001
és pedig: bőr	2,749	4,011
bőrárú	902	990
szücsárú	35	74
fa- és csontárú	16,814	16,974
üveg és üvegárú	11,092	11,336
kőárú	32,024	32,302
agyagárú	79,467	79,973
vas és vasárú	33,963	84,693
vas	18,689	26,286
vasárú	15,274	58,408

Árú neve :	Kivitel a vám- területről Szerbiába	A Szerbiába irányuló kivi- tel és átvitel
	1883-ban	
	m é t e r m á z s a	
nem nemes fémek és ezekből készült		
árúk	3,771	3,948
gépek és gépalkatrészek	4,670	7,930
járművek	300	3,137
nemes fémek és érmek	360 frt	360 frt
műszerek, órák és apróárúk	1,582	2,101
főtt só	55,398	58,408
vegyi kisegítő szerek	5,432	6,474
vegyi termények, festő-, gyógyszer- és illatszerárú	2,715	3,752
gyertya és szappan	3,287	4,293
gyujtóárú	2,935	7,407
irodalmi és műtárgyak	188	299
hulladékok	4,828	4,858
összesen	<u>753,921</u>	<u>920,639</u>

Monarchiánk összkivitele volt 1882-ben 88.567,691 q. 830 millió 755,080 aranyforint értékben, és így kivitelünk Szerbiába az egésznek 0.85%-át teszi ki mennyiségben és 2.20%-át értékben.

A beviteli cikkekre vonatkozólag fölemlitendő, hogy a gyarmatárúk csaknem kizárólag Triesztből kerülnek a belgrádi piacra: a sör Budapestről hozatik, évről-évre jelentékeny gyarapodást a mennyiségben tanusítva. Gyógy- és illatszerek bevitele monarchiánkból csökkenőben van, még pedig Francia- és Németország előnyére. Épen így van ez a festék-árúkkal is, melyekből monarchiánk ugyszólván már csak a legdurvábbakat szállítja. Kőolaj Fiumén át hozatik be Amerikából, egyre növekvő mennyiségben. A pamutárúk tekintetében monarchiánk mindinkább kezd angol (Fiumén át), svájci és német árúk által kiszorítottatni. Juta, ámbár az osztrák-magyar termék igen jónak van elismerve, mégis túlnyomólag Angliából hozatik Fiumén át be; mi az angol juta-árúk rendkívüli jutányosságában keresendő. Gyapju-, bőr-, selyem- és üvegárúk tekintetében monarchiánk fölényét mindeddig megtartotta.

A kereskedelmi hajózás állapotáról az egész földön évről-évre részletes kimutatásokat közöl a francia bureau „Veritas“, mely kimutatásban azonban az 50 tonnánál kisebb vitorlások s 100 tonnánál kisebb gőzhajók mellőzve vannak, mivel ezek csak a helyi forgalomnak szolgálnak. A legutóbbi kimutatás szerint a gőzhajókról országok szerint csoportosítva, a következő képet nyerjük:

Ország	Hajószám	Netto tonnatartal.
Anglia	5,090	4.247,748
Franciaország	493	490.559
Németország	488	397,573
Egyesült-Államok	350	347,682
Spanyolország	301	224,254
Svédország	291	81,830
Norvégia	242	91,898
Oroszország	204	103,594
Dánia	160	82,673
Hollandia	145	128,693
Olaszország	143	120,633
Délamerika	118	54,757
Ázsiai államok és gyarmatok	106	59,864
Ausztria-Magyarorsz.	99	85,663
Belgium	53	64,624
Egyiptom	28	20,126
Portugál	24	15,489
Középamerika	20	13,815
Törökország	13	7,166
Hawaii	8	2,333
Románia	2	919
Tunis	1	726
Zanzibár	1	720
Összesen	8,433	6.675,230

A brutto tonnatartalom pedig 10.209,468. A kimutatás azt a mindenesetre érdekes eredményt tünteti fel, hogy Anglia gőzöseinek száma az egésznek $\frac{5}{8}$ -át s a tonnatartalom kétharmadát bírja s maga a tény eléggé megmagyarázza, miért kell a gőzhajózásnak az egyes országokban oly sok nehézségekkel küzdeni. Angliában különben a hajóépítés terén túltengés is van s a hajótulajdonosok-

nak sokszor nehezökre esik azokat értékesíteni. Minden más országban ellenben igen csekély a gőzösök száma s még a helyi forgalomnak sem volna képes megfelelni. Érdekes továbbá Spanyolország nagy fejlődése e tekintetben, mely ország most gőzhajókra nézve az ötödik helyet foglalja el, azonnal az Egyesült-Államok után. Ausztria-Magyarország hajószámra nézve a 11-ik, tonnatartalomra vonatkozólag a 10-ik helyet foglalja el. Tulajdonkép csak a Lloyd s Adria hajói jönnek számításba, melyeknél a legutóbbi kimutatás óta különösen a 4000 brutto tonna súlyu hajók száma szaporodott. — Tonnatartalom szerint a legnagyobb hajók az „Aurania“ és a „Serbia“ az ismert Cunard-vállalat tulajdonai, továbbá a rendkívül gyorsaságáról ismert „Oregon“, a liverpooli Guion czég tulajdona.

A vitorlás hajók száma volt 44,734, összesen 13.010,879 brutto tonnatartalommal. A főbb országok e tekintetben a következők :

Ország	Hajószám	Netto tonnatartal.
Anglia	15,384	4.752,059
Egyesült-Államok	6,344	2.161,490
Norvégia	4,056	1.415,795
Olaszország	3,037	890,422
Németország	2,471	864,661
Franciaország	2,343	431,495
Oroszország	2,139	467,740
Svédország	1,963	406,583
Spanyolország	1,502	299,340
Görögország	1,358	266,804
Dánia	1,158	181,733
Hollandia	965	280,880
Ausztria-Magyarország	511	207,325
Törökország	423	68,058
Portugál	374	81,513

Az összehasonlításnál megjegyezhető, hogy a vitorlás hajóknál netto és brutto tonnatartalom között nincs lényeges különbség. Jelenleg még minden országban a vitorlás hajók száma a nagyobb, bár Angliában a tonnatartalom mindkét nemű hajóknál meglehetősen egyenlő, hasonlóképen Francia- s Spanyolországban is. Németországban a vitorlás hajók tonnája kétszer oly nagy, mint a gőzösöké, Olaszországban 8-or s Ausztria-Magyarországon több mint három-

szor. 6.675,000 gőzös tonna s 13 millió vitorlás tonna összehasonlításánál tekintetbe kell venni még azt is, hogy a gőzősnél egy tonna körülbelül 4 tonnának felel meg a vitorlásnál s e szerint a vitorlás hajók nem apadtak oly arányban, mint a gőzősök szaporodtak s így a szállítási szükség szaporodásával nem áll arányban a hajók szaporodása. Még mindig sok átalakulásnak kell lennie s különösen meg kell akadályozni, hogy a vitorlás hajók gyámolittasának s így az egyensúly helyreállítását ép úgy gátolják, mint azt más tekintetben Angliában a gőzősök túltermelése okozta.

A Raffeisen-féle kölcsönpénztár-egyesületek statisztikáját most először állította össze Raffeisen. E statisztika igen hiányos ugyan, mert kizárólag a szövethozóhoz tartozó 121 egyletről szól, melyek nagyobb része (92) Poroszországban van s más hasonló egyesületekről nem emlékezik meg, sőt néhány oly, a szövethozóhoz csatlakozott egyesület is mellőzve van, melyek évi számadásai hiányosak voltak. Mindamellett még e kimutatás is elég tájékozást nyújt e közhasznú s különösen a paraszt gazdák igényeinek leginkább megfelelő egyesületek működéséről. 1881 végén az említett 121 egyesületnek összesen 13,220 tagja volt s az egyesületi vagyontett 4.990,550 márkát, melyből 3.508,440 volt kölcsönként a tagoknál. E vagyonnal szemben 4.921,482 márka üzleti adósság létezett, ebből 2.994,592 márka kölcsön s 1.519,264 márka takarékpénztári könyv. A tagoknak a passivákba számított üzleti része 130,742 márka s a tartalékalap (egyesületi tőke) 152,686 márkát tett. Az évi bevételek összege mind a 121 egyesületnél 1881-ben 4.526,140 m. volt, és pedig:

	Márka
<i>direct kölcsön</i>	1.442,185
takarékpénztári betét	871,129
a tagok üzleti része	41,542
visszafizetett kölcsön	876,042
visszafizetett ingó- s ingatlan vásárlási összeg	170,018
másnemű bevétel	1.125,224
Az évi kiadás összege volt 4.314,878 m. és pedig:	
visszafizetett kölcsön	536,107
visszafizetett takarékpénztári pénz . . .	412,044

	Márka
a tagok visszafizetett üzleti része	5,883
<i>kölcsön a tagoknak</i>	1.764,907
kikölcsönzött összeg ingók s ingatlanok vásárlására	488,292
másnemű kiadások	1.107,645

Az egyes intézetek közül a legrégebb a heddesdorfi Koblenz kerületben, melyet Raffeisen 1854-ben alapított s melynek maig is ő a vezetője. A többi egyesületek közül 11 a 60-as, 46 a 70-es s 63 a 80-as években alapított, úgy hogy a legtöbb egyesület egészen új. Több mint fele a Rajna vidékén van, a kölni kerületben 36, a koblenziben 35, az alsó-frankiban 27 egyesület működik. A Raffeisen-féle statisztika határéideje óta azonban igen jelentékenyen megszorodott az egyesületek száma s valószínűnek tarthatjuk, hogy már a közel jövőben nálunk is megkezdik áldásos működésüket.

A gabonavámok kérdésével az utóbbi időben Belgiumban is kezdenek foglalkozni. A belga mezőgazdák központi egyesületében élénk vita folyt ez ügyben, melynek eredménye az volt, hogy a többség a gabnavámok szükségessége mellett nyilatkozott. Ezzel ellentétes álláspontot foglalt el a brüsszeli közgazdasági egylet, mely nemrég foglalkozott a kérdéssel. Az egyesület elnöke, Le Hardy, azt a kérdést vetette fel, vajjon a gabnavám behozatala maga után vonná-e a gabnaárak emelkedését, és vajjon ezen emelkedés javára szolgálna-e a közönségnek? Belgium, mondá Le Hardy, évenként 9 millió métermázsa gabonát importál külföldről; ezen okból a gabnavámok pártolói hasztalan hivatkoznak Francia- és Németország példájára, mert ezen országokban a kivitel meghaladja a behozatalt és a gabnaárak Belgiumban, a hol nincsen gabnavám, magasabbak, mint a szomszéd államokban. A belga földbirtok statisztikája a következő adatokat szolgáltatja : 60,000 gazdaság, melyek területe egyenkint kisebb 5 hektárnál, külföldi gabnát kénytelen vásárolni, 8000 gazdaság, melyek területe egyenkint 5—20 hektár, csak kis mennyiségben vesznek vagy adnak el gabonát és csak 2300 oly gazdaság van, melyek területe nagyobb és a melyek a termelt gabona fölöslegét eladják. Ez utóbbiak óhajtják a

gabonavámokat. Hogy ezen gabonavám, mint a nagybirtokosok kívánják, 3 frank, vagy mint mások akarják, fél vagy 1 frank legyen, keveset nyomna a latban; mert 1847 előtt egy ilyen 60 centimes kiegyenlítő vám a gabnaárakat 1.40 frankkal emelte. Csak a gabnavámok eltörlése óta datálható az antwerpeni piacznak, mint gabnakereskedő helynek, jelentősége. Abban, hogy a gabnavámok a gabna árát felemelték, a közgazdasági egyesületnek a vitában résztvett valamennyi tagja megegyezett. Ami a második kérdést illeti, hogy t. i. minő hatással volna a gabnavámok felemelése Belgium közgazdasági viszonyaira, e tekintetben utaltak arra, hogy a vámemelés első sorban a kis gazdaságokat sújtaná. A mezei munkás napibére Belgiumban átlag 2 frank, úgy, hogy az ünnepnapok leszámításával a munkás havi keresménye 50 frankra tehető. Ezen összeg éppen elég arra, hogy a munkáscsalád nagy nehezen megéljen. Ha tehát a gabnaárak emelkednének, akkor a mezei munkások bérét a különben is megterhelt kisebb gazdák hátrányára fel kellene emelni. A népszámlálás adatai szerint Belgiumban a mezőgazdaság 800,000 munkást foglalkoztat, holott 110,000 munkás talál alkalmazást kedvező viszonyok között a kőszéniparnál. Azért a mezőgazdaságnak csak azt lehet tanácsolni, hogy bajai orvoslását társadalmi uton igyekezzék eszközölni és ne követelje azt az államhatalomtól. A gabnabehozatalt nem lehet meggátolni, főleg miután Keletindia ujabban versenyezni kezd Észak-Amerikával az európai piacok elárasztásában. A mezőgazdák tehát igyekezzenek az állattenyésztést fejleszteni és a kereskedelmi növényekre is több gondot fordítani. De ezen kívül magát a gabnatermelést is javítani kell. A vita folyamában az egyik szónok felhozta, hogy Németországban egy skót gabnafajjal tett kísérletei a hozadékot megkétszerezték. Továbbá a gazdasági szakoktatást is fejleszteni kell. Ha ezen s hasonló intézkedések létesíttetnek, akkor a belga mezőgazdaságon jobban lesz segítve, mint problematikus vámemelésekkel.

Románia árúforgalma 1883-ban a hivatalos adatok szerint 1882-el szemben 24 millió frank hanyatlást mutat; egészen változatlan behozatali állapot mellett tehát a passiv mérleg kerek számban 48 millió frankot tenne. Mivel azonban 1882-ben a kedvező aratás s nagy kivitel volt, 1883-ban a dolog természete szerint a

behozatalnak csaknem minden ágában több vagy kisebb gyarapodás mutatkozhatott volna. Legnagyobb a gyarapodás a szőtt árúknál, melyből 1882-ben 89·9 millió értékű jött be, míg 1883-ban már 117.651,579 frank értékű. A katonai reform létesítése s a vasutak kiépítése miatt az érczek s érczárúk behozatala is 47 millióról 73·16 millióra emelkedett. Az összes behozatal 268·8 millióról 360 millióra emelkedett, míg a kivitel 244·7 millióról 220·6 millióra szállott, így tehát a kereskedelmi mérleg 139·2 millió óriási hiányt mutat. A behozatalt tekintve, legnagyobb Anglia forgalmának emelkedése, mely országból 1881-ben 45·4, 1883-ban ellenben 78·4 mill. értékű jött Romániába. Ausztria behozatala 134·5 millióról 154 millióra emelkedett. Németországé pedig 13·6 millióval s Franciaországé 13·4 millióval gyarapodott. Románia kiviteléből Németországra a hanyatlás 946,819 frank; Angliánál 97·6 millióról 26·7 millióra s Franciaországnál 88·6 millióról 19 millióra sülyedt a kivitel.

Farmok az Egyesült-Államokban. Az Egyesült-Államokban a legutóbbi népszámlálással kapcsolatban részletes felvételek történtek a gazdasági kezelésre vonatkozólag is, melyek különösen arra adnak felvilágosítást, mennyire haladt előre a legutóbbi évtizedek alatt e gazdag ország nagy területének művelés alá vétele. A belügyminiszterium által kiadott „Report on the productions of agriculture“ összehasonlító adatai szerint volt:

	1860-ban	1870-ben	1880-ban
Farmok	2.044,077	2.659,985	4.008,907
Ezek területe acrekban			
(= 0·405 ha)	407.212,538	407.735,041	536.081,835
Ebből mivelt volt	163.110,720	188.921,099	284.771,042
Nem miveltetett	244.101,818	218.813,942	251.310,793
A farm átlagos nagysága acrekban	199	153	134
Egy farmon átlag volt mivelt acre	80	71	71

Különösen nevezetes e számokban, hogy a mult évtizedben mennyire növekedett a farmok száma. A növekedés 73·7%-ot tesz a nyugoti, 73·5%-ot a déli középállamokban, 72·3%-ot a déliekben, 50·9%-ot az éjszakiakban s 15·7%-ot az éjszak-atlanti államokban.

Egyes államokban a gyarapodás a száz százalékot is jóval meghaladta, és pedig Dakotában 913·7, Nebreszkában 415·3, Idahóban 355·3, Arizonában 345·9, Kansasban 262·7, Texasban 185·0, Wyomingban 161·1, Coloradoban 159·3, Floridában 128·9, Oregonban 113·7, Washingtonban 108·8, s Alabamában 101·6 volt. A farmok szaporodásával karöltve haladt az azokhoz tartozó területek művelése is, azonban az egy farmhoz tartozó terület átlagos nagysága apadt s még inkább a fel nem szántva maradt területé, ugyanis 1868-ban volt az átlag 119, 1870-ben 82, s 1880-ban 62·7 acre. A farmok nagysága s művelési módjára nézve 1880-ban a következő kimutatás található:

	A birtokot bérbe ad- mivelte	termés fejé- tott	ben műveltetett
3 aceren alul	2,601	875	876
3—10 acre	85,456	22,904	26,529
10—20 „	122,411	41,522	90,816
20—50 „	460,486	97,399	223,689
50—100 „	804,522	69,663	158,625
100—500 „	1.416,618	84,645	194,720
500—1000 „	66,447	3,956	5,569
1000 aceren felül	25,765	1,393	1,420.

A farmok túlnyomó nagy részét tehát, azaz 2.984,306-ot (74·4%) maguk a birtokosok művelték, 322,357 (8·4) pénzért s 702,244 (17·2%) terményért adatott bérbe. Nagyság szerint nem kedvezőtlen az arány, mivel 42% a 100—500, 26% az 50—100, s 18% a 20—50 aceret tevő birtokok száma, míg a nagy birtokok közül az 500—1000 aceret tevőké 2, az ezeren felül levőké 0·7%. A kisebb farmok közt 254,749 (6·5%) 10—20 acre nagyságú, tehát rendes körülmények közt még elegendő a család fentartására, míg a 10 acerenál is kisebb területű birtokokról ezt már nem lehet mondani, azonban azok összesen csak 3·5%-ot tesznek.

Khina lakosságára vonatkozó adatok nagyon eltérnek egymástól. Sacharow az 1842-iki népszámlálás alapján 414.686,994 lelket mond, dr. Williams missionarius (1883.) az 1812-iki számlálás alapján 362.447,183 lelket, míg a tengeri vámhivatal adatai 1881-re a tulajdonképi Khina lakosságát 380 m.-ra becsülik. Közelebb

a „Novaja Wrenja“ egyik írója, Mao-Men, ki Pekingben több évig tartózkodott, új számításokat tett s sikerült neki tulajdonképi Khina 15 tartományáról részint hivatalos, részint magánadatokat szerezni, s a többi három tartományról (Nganhwei, Kvangsi és Fukien) az 1842-iki számlálás felhasználásával tett számításokat. Kutatásai eredményét a következő táblázat adja, melyben az első 10 tartományra vonatkozó adatok hivatalos jellegűek.

Tartományok nevei	Lélekszám 1842-ben	Lélekszám 1879-ben	Lélekszám 1882-ben	A különbség 1842 és 1882 közt	A tartományok nagysága angol □ mértföldekb.	Lélekszám egy angol □ mértföldre
Santung	29.529,877		36.247,835	+ 6.717,958	65,104	557
Sansi	17.056,925		12.211,453	− 4.845,472	56,263	221
Honan	29.069,711		22.115,827	− 6.953,944	65,104	340
Kiangsu	39.646,924		20.905,171	− 18.741,753	44,500	470
Kiangsi	26.513,889		24.534,118	− 1.979,771	72,176	340
Csekiang	30.437,974		11.588,692	− 18.849,282	39,150	296
Hupei	28.584,564		33.365,005	+ 4.780,441	70,450	473
Hunan	20.048,969		21.002,604	− 953,635	74,320	282
Secsuan	22.256,964		67.712,897	+ 45.155,933	166,800	406
Kvang-tung	21.152,603		29.766,249	+ 8.553,646	79,456	377
Jünnan	5.823,670	11.721,576		+ 5.897,906	107,969	108
Kvei-csu	5.679,128	7.669,181		+ 1.990,053	64,554	118
Sen-si	10.309,769	8.432,193	51.171,138	− 1.877,576	67,400	126
Kan-su	19.512,716	5.411,188		− 14.101,528	86,608	62
Csi-li	36.879,838	17.937,000		− 18.942,838	58,949	304
Ngan-hwei	36.596,988	20.596,988		− 16.000,000	48,461	425
Kvangsi	8.121,327	5.151,327	51.517,871	− 3.060,000	78,250	65
Fokien	25.790,556	—		—	53,480	482
Összesen a tulajdonképi Khinában . .	413.021,452	—	382.942,592	− 30.942,592	1.297,999	234

E kimutatás szerint tehát Khina népessége 1842 óta közel 31 millióval fogyott. A számítások hiányosságától eltekintve, magyarázatul szolgálnak a taiping felkelés, mely 1850—1860 közt 13 tartományt teljesen elpusztított, a mohamedánok felkelése Jünnanban, kik 1855—1874 közt önálló szultánságot alapítottak; a Nanfaj által elkövetett rablások, melyek Khinát nyolcz éven át (1860—1868) rémületbe ejtették. Kansu tartományt a dunganok lázadása csaknem egészen pusztává tette. 1876—1878 közt végre Khina északi részében az éhség pusztított rendkívüli módon. Ellenben Sze-

csuanban, hol béke uralkodott s a föld is igen termékeny, a lakosság 40 év alatt 22 millióról több mint 67 millió lélekszámra emelkedett.

Egyiptom árúforgalma 1882-ben a háborús állapotok következtében jelentékenyen hanyatlott, mindamelllett az egyiptomi vámigazgatóság statisztikai kimutatását ez évekről, mivel a megelőző évekre is összehasonlító visszapillantást vet, figyelemre kell méltatnunk. Az 1882. évben Egyiptom összes árúforgalma a megelőző évhez képest 400.735,483 piaszterrel (egy piaszter körülbelül 10 krajczár) kisebb, mely apadásból 182.265,394 piaszter jut a behozatalra s 218.470,089 a kivitelre. Legnagyobb volt a hanyatlás július, augusztus s szeptember hónapokban, midőn a kivitel valósággal szünetelt. A kiviteli országok közt most is első helyen áll Anglia, melynek behozott árúi 291.289,762 piaszter értéket képviseltek; azután jönnek Törökország 131.205,811, Franciaország 88.811,868 és Ausztria-Magyarország 66,672,306 piaszter értékkel. A kivitelnél első helyen áll ismét Anglia 714.375,984 piaszterrel, azután Oroszország 95.552,429 piaszter értékben, majd Franciaország 94.077,513 s Olaszország 72.935,655 piaszterrel. Ezekon kívül még India, Görögország s az Egyesült-Államok árúforgalma elég jelentékeny. Más, itt meg nem nevezett országok a behozatalnál 11.281,168 s a kivitelnél 16.200,514 piaszter értékkel szerepelnek.

Összehasonlítva már most az összes árúforgalom értékét a különböző években ezredrészekben a nevezetesebb országok között, az arány következőkép oszlik meg:

	1874.	1878.	1882.	átlag
<i>A behozatalnál :</i>				
Angliára	568·04	521·05	424·00	420·72
Törökországra	—	—	190·99	225·89
Franciaországra (Algirral) . . .	194·68	181·92	129·28	138·58
Oroszországra	15·05	15·29	30·66	13·03
Ausztria-Magyarországra	91·09	111·27	97·05	90·11
Olaszországra	45·28	40·98	32·38	33·15
<i>A kivitelnél :</i>				
Angliára	755·45	607·34	649·81	663·81
Törökországra	—	—	14·23	39·85
Franciaországra (Algirral) . . .	111·66	115·74	85·58	98·25
Oroszországra	12·11	113·76	86·92	57·05
Ausztria-Magyarországra	61·50	35·94	33·72	39·72
Olaszországra	21·76	52·71	66·34	49·05

Különösen nevezetes az arányszámokban Oroszország, Ausztria-Magyarország s Olaszország kereskedelmének élénkülése, míg Anglia s Franciaország úgy a behozatalban, mint a kivitelben hanyatlást mutatnak. Az Angliából 1882-ben behozott árúk közt első helyet foglalnak el a gyapotszövetek 111½ millió s köszén 74·8 millió piaszter értékben. Franciaország főzikkei rövidárúk 14·3, finomított cukor 10·1 s italok 8·4 millió értékben. Oroszország fő-behozatali cikkei : gabona 6·5, állatok 5·6, fa 4·2 s liszt 3·8 millió piaszter. Angliába kivetített ellenben gyapot 489, gyapot-mag 106, bab 48·5 millió piaszter értékű ; Franciaországba gyapot 53, cukor 16·2, gyapot-mag 10·2 piaszter értékű. A többi országokba is gyapot volt a főkiviteli cikk (Ausztria-Magyarországba 38·4 millió p. értékű) s ezenfelül Olaszországba még 22·9 millió értékű cukor. Az Egyesült-Államokból 11 millió p. értékű petroleum hozatott be s ide kivetített többek közt 2·6 millió értékű rongy.

Oroszország ipara rendkívül gyorsasággal emelkedik, 25 évvel ezelőtt az orosz birodalom összes gyáraiban csak 241 millió rubel értékű árút termeltek, ma egyedül a moszkvai kormányzóságban van 1311 gyár s telep, melyekben 212,800 munkás 254 milliónyt termel. Van Oroszországban 141 vasgyár, melyekben évenként 405,000 tonna nyers vasat állítanak elő. Vasöntő van 119, összesen 7000 munkással; gépgyár 187, 42,000 munkással s 45 drótygyárban 4400 munkás talál foglalkozást. — 1883-ban már 272,222 dessjatin földben volt cukorrépa, melyeket 238 cukorgyárban dolgoztak fel. A gyapotgyártás is nagyon emelkedett, a gyapotfonó műhelyek által előállított árúk értéke egy év alatt 103 millió rubelről 152 m.-ra emelkedett s e mellett a gyapot behozatala 8·1 millió pudot tett ki. A gyárakban a főfűtőszert még most is a fa képezi, 7½ millió értékű tüzelőanyagból mintegy 5¼ millió jut fára. Az erdők kiirtása Oroszország déli részében, különösen a cukorgyárak által nagyon magas fokra emelkedett, de más helyeken is komoly a veszély. Más nagy hátránya Oroszország óriási termelésének abban áll, hogy az ipar a vámfelemelések által mesterségesen gyarapittatik, s így túlproductió állhat be annál inkább, mivel a belföldi vásárlási képesség a földmivelés eredményétől függ, ez pedig a nyomott gabonárak, valamint az amerikai, indiai s ausztráliai gabonaversenyek miatt napról-napra kisebb jelentőségű.

Baku világforgalmi jelentősége, mint azt már régebbi közleményünk is valószínűnek tüntette fel, most a petroleum-kincs-bányák nagyszerű kiaknázása folytán teljesen biztosítottnak látszik. 15 év előtt e helyen még csak egy kis tatárfalu volt, mintegy 30 házzal, ma legalább 5000 jól épült s részben diszes épület van itt, mintegy 6 millió rubel értékben, a lakosok száma meghaladja az 50,000-et s az üzletek száma körülbelül 3000. A petroleumforráson kívül a város rendkívül kedvező fekvése is előmozdítja a forgalmat. 1881-ben már 1.638,000 métermázsát tett a behozatal s a kivitel a petroleumon kívül 327,600 métermázsát. Naphtatermékekből évenként 5 — 6 millió métermázsát visznek ki az utóbbi években. A város jó kikötője a káspi tengernél s a perzsa határ közel volta arra látszanak mutatni, hogy e hely fogja közvetíteni Oroszország kereskedelmét a Kaukázus vidékkel s Perzsiával. A lakosok

élelmezése s ellátása jelenleg főkép a Volgán át Nisni-Novgorodból történik s bár igen rossz árúkat hoznak innen, a bakui kereskedők a hosszabb hitel miatt ragaszkodnak ehez. Jelenleg azonban már rendes vásárok tartását is elrendelték. Hazánkból még eddig jóformán semmi közlekedés sem történt e jelentékeny helyhez, holott Baku s az európai ipar által még le nem foglalt vidéke a mi kivitelünknek kiváló piacza lehetne.

Országos gyáripari kongressus összehívását határozta el az orsz. iparegyesület. A kongressus a következő iparágakra terjed ki: 1. Vas- és fémpár. 2. Vegyészeti ipar. 3. Malomipar. 4. Szeszipar. 5. Sör-ipar. 6. Faipar. 7. Bőripar. 8. Papiripar. 9. Textilipar. 10. Gép-ipar. 11. Agyagipar. 12. Üvegipar. — A kongressusra csak hazai gyártulajdonosok, gyárigazgatók s gyári részvénytársulatok igazgatóságai hivatnak meg s minden iparágra vonatkozólag külön szakbizottság készíti elő a kérdéseket. Előkészítőül Keleti Károly a gyáripar fejlődésének történetét adja elő s Mudrony Soma ez iparágak fejlődésének előnyeit s akadályait tünteti fel.

UJ KÖNYVEK.

Szolicsányi, A. Európa államainak statisztikája, kiváló tekintettel Magyarországra.	3 frt 50 kr.
Revisor, A gentry marad.	50 kr.
Biedermann, K. Die wichtigsten Bestimmungen der Patentgesetze aller Länder.	60 kr.
Lewis, N. Die neuen Konnossementsklauseln und die Stellung der Gesetzgebung denselben gegenüber.	60 kr.
Verhandlungen der am 6. und 7. October 1884 in Frankfurt a/m. abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik.	2 frt.
Ströll, M. Die Staatssocialistische Bewegung in Deutschland.	84 kr.
Singer, J. Untersuchungen über die socialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmen.	3 frt 60 kr.
Riehl, W. A. Freie Vorträge.	4 frt 50 kr.
Meili, F. Das Telephonrecht.	4 frt 32 kr.
Pigeoneau, H. Histoire du commerce de la France. I. partie.	4 frt 50 kr.
Pulszky, A. A jog- és állambölcsészet alaptanai.	3 frt.

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

M Á R C Z I U S .

III. FÜZET.

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG.

(Első közlemény.)

A hetvenes évek nem kedveztek a magyar mezőgazdaságnak. Nem voltak ezek a bőség szarui, nem hintettek áldást hazánk mezeire; ellenkezőleg egymásután határozottan rossz, vagy csak gyenge terméseket hoztak. Az 1878-iki év tesz kivételt. Ez évben bő termésünk volt. Azonban ez sem elégithette ki az igényeket azért, mivel gabonánk minőségileg nem felelt meg a kívánalmaknak. Ez évnek bő termése is tetemesen leszállt értékében.

Azt a kedvezőtlen helyzetet, melyet hazánk mezőgazdaságáról vázoltunk, ugyanazt a kedvezőtlen helyzetet és viszonyokat megmegtalálhatjuk mondhatni az összes európai államok mezőgazdaságában. Különösen áll ez a mult tized második feléről, mely Európaszerte mindenütt gyenge és rossz terméseket adott. Különösen az 1879. év termése mindenütt határozottan rossz volt és messze az átlagon alól maradt.

Európa mezőgazdasági termelése az európai fogyasztást csak oly években képes teljesen kielégíteni, melyekben az aratás határozottan jó. Az európai fogyasztás nemcsak a népszám szaporodása folytán emelkedett; hanem gyarapodott annak folytán is, mert a népesség túlnyomó részét tevő osztály: a munkás osztály jóléte nagyobbodott. A jólét gyakorolta befolyását a fogyasztási képességre. Más szóval, a fogyasztás kettős irányban szaporodott. Szaporodott annak folytán, mert a népesség általában szaporodott és mert az egyéni fogyasztás gyarapodott.

Az európai rossz termések határozottan elégtelenek voltak a fogyasztás kielégítésére. És ha az európai termelés és fogyasztás különösen 1879-ben magára maradt volna, az európai társadalmak kenyérszükségben szenvedtek volna.

Emelkedett volna az élelmi cikkek ára, határozott drágaság

következett volna be. Ez előidézte volna az inséget és nyomort; a nagyobb halandóságot, a házasságok apadását, a munkabérek leszállását, az ipar és kereskedelem pangását. S hagyján, ha a drágaság csak e bajokat okozta volna. Kérdésül marad, nem lobbantotta volna-e ez fel az aknát, nem idézett volna-e ez elő társadalmi válságot. Az éhező, a munkaszünetet élő proletariatus nem akarta volna-e erőszakosan megoldani azt a nagy kérdést, mely socialis kérdés neve alatt ismeretes és a mely alapjaiban fenyegeti mai társadalmi szervezetünket és rendünket.

Az amerikai nagy termékek megmentették az európai társadalmakat a drága évektől, a socialis válságtól, legalább annak erőszakos megoldásától.

Mig az amerikai verseny ekként hasznára volt a fogyasztóknak és közvetve maguknak a termelőknek is, a mennyiben ezek kétségtelenül érdekelvék a társadalom mai szervezetében, addig másrészt e verseny sulyosan nehezedett az élelmi cikkek termelőire, a gazdákra, a mennyiben mélyen érintette ezeknek anyagi érdekeit. A mig a multban a rosz aratást kiegyenlítették a nagyobb árak, a növekedett amerikai, nemkülönben a megjavult közlekedési eszközök folytán a világ egyéb részein is, Oroszországban, Indiában, Egyiptomban gyarapodott és terjedt mezőgazdasági termelés azon tünetet eredményezte, hogy a rosz termékek daczára a főélelmi cikkeknek : a buzának és ezzel együtt a többi gabonaneműeknek ára is hanyatlott.

A verseny sulyát legelsőbben és a legérzékenyebben Anglia érezte meg. Ez állam mezőgazdasága már a negyvenes évek vége, vagy határozottabban szólva 1846 óta, mióta szabaddá tette a gabonabevitelt, a külföld mezőgazdasági termelésének hatása alatt áll. A verseny folytán mind szűkebb és szűkebb területre szorítja gabonatermelését, mind több és több sulyt fektet az állattenyésztésre : a hustermelésre.

A szabad verseny azonban a negyvenes években még nem volt oly hatályos, nem érezte annyira befolyását, mint napjainkban, midőn a közlekedési eszközök mindinkább javulnak, midőn a vas és a gőz hatalma majdnem elenyészteti a távolságokat. Még az ötvenes években, ha rosz volt a termés, kipótolta e veszteséget a nagyobb ár.

Napjainkban a viszonyok változtak. Nem egy ország, nem is egy világrész termése szabályozza az árakat. Ebben az összes világrészek termései mérvadók. És ennek róható fel, miszerint daczára annak, hogy Angliának határozottan rossz termései voltak, a gabonaárak hanyatlottak. Az angol mezőgazdaság azonban nemcsak a rossz búzatermések és az olcsó gabonaár alatt szenvedett. Más tényezők is befolytak az angol mezőgazdasági válság előidézésére. Csak röviden kívánunk ezekre rámutatni.

Ugyanazon időjárás : a túlságos nedvesség, mely okozta a rossz termékeket, károsan hatott a fütermelésre, a legelőkre, melyeken alapul az angol mezőgazdaság. Az esőzések megrontották a legelőket, a réteket, gyengítették a füvek tápláló erejét. Ez az állattenyésztésre visszahatott abban, hogy akadályozta az állatok fejlődését, meghízását. A túlságos nedvesség és az örökös legelőszedés kapcsolatos azon tény, hogy hiányoznak az oly épületek, melyekben a jószág a rossz időjárás alatt megvonulhat, előidézték többféle állati betegségeket, melyek különösen a juhnyájakat pusztították. A juhtenyésztésre károsan hatott a gyapjuárak csökkenése. Az amerikai és ausztráliai verseny daczára felszállott ugyan a hus ára. A nagyobbodott husárak azonban nem voltak képesek helyreütni a termelésben beállt apadást.

Az angol bányászatnak és iparnak folytonos haladása és gyarapodása felemelte a munkabéreket. A bányászat, az ipar, a vasutak építése, a kivándorlás a mezőgazdaságtól elvonták a legjobb és legképesebb munkaerőket. Az iskolakényszer megfosztotta a haszonbérlelőket attól az eszköztől is, hogy a gyermekmunkát használják. A mezei munkára csak a gyenge, a képtelen munkaerők szánták el magukat.

A hetvenes évek óta határozottan emelkedett a mezei munkások bére és ezt a magasabb bért képtelen, elhanyagolt, sok részben elzüllött munkások kapták. Az emelkedett munkabér a gazdasági válság alatt nem hanyatlott.

Angliában nincs parasztság. Parasztok még csak elszórtan egyes grófságokban találhatóak. A mezőgazdaságot a földesurak, a haszonbérlelők és a mezei munkások képviselik.

A mezőgazdasági termelést a haszonbérlelő eszközli. Ezt nevezhetnők az angol gazdának. Az angol gazdákat a válság abban a helyzetben találta, hogy nagy haszonbéreket tartoztak fizetni a

földesuraknak és nagy napszámot adni a selejtes munkásoknak. E nagy kiadások ellenében rosszak voltak terméseik, pusztultak állataik, hanyatlott állataik hushozadéka, hanyatlottak a gabona- és a gyapjuárak, vagy más szóval kevesbedtek bevételeik. A nagy kiadás és a csekély bevétel csak veszteséget eredményez. Számos haszonbérő tönkre ment, csődöt mondott. Számos haszonbérő csődbejutását csak úgy előzte meg, hogy felmondta a haszonbérletet, értékesítette vagyonát és kivándorolt. Számos haszonbérő csak azért tarthatta fen magát, mert földesuraik kegyesen bántak el velük. Tetemesen leszállították a haszonbéreket a jövőre, leengedéseket adtak a multra, sőt kölcsönökkel is segítették haszonbérőiket. Kénytelenek voltak ily kölcsönök adására, mert a válság befolyása alatt a bankok a haszonbérőktől megvonták a hitelt.

Már a fentebbiekből is látható, hogy a haszonbérők kényelmetlen helyzete a földesurakat sem hagyta érintetlenül. A haszonbérek általában leszálltak. A földesurak még a hosszú időre haszonbérőiknek is haszonbér-leszállításokat tartoztak adni. A földesurak jövedelme általánosan csökkent. Már említettük volt azt, hogy a nagy és gazdag földesurak pénzkölcsönökkel is támogatták haszonbérőiket. De nemcsak ezekben határozódott a támogatás, mikben a haszonbérőket részesítették. Tetemes költségeket és kiadásokat tartoztak tenni birtokaik javítására, gazdasági és munkáslakok építésére. A tehetetlenebb földesurak számos esetben haszonbérő nélkül maradtak s kénytelenek voltak birtokaikat vagy annak egy részét önkezelésre átvenni. Nagy területek általában miveletlenül maradtak, vagy a földesurak által csak akként hasznosítottak, hogy azon néhány marhát legeltettek. A szántóföldek területe az utolsó időkben némileg rohamosabban apadt.

Anglia népességének túlnyomó része az iparban és kereskedelemben találja meg élelmét és keresetét. Az állam főként az iparos népesség jövőjét és megélhetését tartozik biztosítani. Miután Európában és az amerikai Egyesült-Államokban védvámok akadályozzák az angol ipart a szabad bemenetben, igen természetes, hogy Anglia gyarmataiban keres és talál is fogyasztókat. Nem annyira az anyaország, mint a gyarmatok mezőgazdaságát igyekszik fejleszteni. Azokban akarja a vétel és fogyasztási képességet emelni. Mert, mint ezt Giffen azon panaszokra, melyek a miatt felmerültek, hogy Angliában egyre alább száll a mezőgazdasági mi-

velés, megjegyezte volt, — míg az angol munka, az iparos-termelés a külföldön és a gyarmatokban vevőkre talál, a mezőgazdaság, a gabonatermelés hanyatlása a mindinkább fokozódó és nagyobbodó élelmiszerek behozatala nem nyugtalaníthatja az angol társadalmat. És az angol kormány kétségtelenül sokat tesz a gyarmatok gazdasági erejének, vásárlási képességének emelésére. Az anyaország felesleges népességét a néptelen gyarmatokba igyekszik terelni. A gyarmatoknak segítségére van vasutak, csatornák, közlekedési eszközök építésében. Így biztosít magának egyrészt fogyasztókat ipari cikkeire, másrészt pedig termelőket, kik fedezik szükségéit élelmi cikkekben és az iparos-feldolgozásra megkívántató nyers anyagokban. Anglia ekként törekszik magát az európai és az Egyesült-Államok mezőgazdaságától függetleníteni. S az angol irodalomban nem hiányoznak oly hangok sem, melyek az európai és az amerikai védvámok ellen a gyarmatokat akarják védvámokkal körülvenni és azoknak piacját teljesen biztosítani az angol iparnak.

Azonban téves volna azt hinni, hogy a kormány és a törvényhozás megfeledezett volna az anyaország mezőgazdaságáról. Korántsem. Ennek emelése érdekében mindinkább szabaddá teszi a földbirtokot, kezdi eltörölni a középkor maradványait. Feloldja a földbirtoknak hitbizomány kötelékeit. Egyelőre csakis a hitbizomány-birtokosnak adott szabadabb mozgást, több rendelkezési jogot.

A verseny Franciaországot sem hagyta érintetlenül. Azonban hatása nem terjedt ki az összes mezőgazdasági osztályokra, és befolyását nem érezte egyaránt az összes mezőgazdasági osztályokkal. A verseny alig érintette az öngazdálkodó kis- és középbirtokosokat; főként csakis a nagybirtokosokat és a haszonbérlőket sújtotta; ezeknek helyzetét nehezítette meg. És ez visszavezethető a munkás kéz hiányára és drágaságára, mely megint felróható az iparos fejlődésnek és a nagymérvű vasut-építkezéseknek.

A francia birtok nem nélkülözheti ugy a munkás kezét, mint az angol birtok. Míg Angliában a mezőgazdaságban a fősulyt az állattenyésztésre fektetik; Franciaország mezőgazdasága felkarolja az összes élelmi cikkeket, a gabonatermelést ugy, mint az állattenyésztést, és a mellett nem hanyagolja el a szőlőmivelést, a

kertészetet, gyümölcsstermelést, a kereskedelmi növényeket, sőt ezek némelyikében határozottan első rangra emelkedett.

Csak mellékesen akarjuk megjegyezni, hogy nem az angol, hanem a francia mezőgazdaság az, melyet nekünk mintául kell választanunk. A mi talaj és éghajlati viszonyaink megengedik, hogy csaknem mindazokat a terményeket termeljük, melyeket a francia gazdaság felkarolt.

A válság Franciaországban, mint ez többek részéről említetik, csak azt fogja eredményezni, hogy megapasztja a haszonbérleők és a földesurak számát és szaporitandja azon birtokosokat, kik maguk mivelik a földet, maguk kezelik jószágaikat.

A francziák nem tartanak a kisbirtokos, továbbá a középbirtokos osztály eltűnésétől. Nem tartanak főként azért, mert a francia paraszt rendkívül takarékos és a mellett higgadt, számító. A francia parasztot nem igen terhelik adósságok. Nem ismeri az örökösödési osztályok által való terhelést, mert a gyermekek a birtokon természetben osztozkodnak. Nem ismeri a vételár-hátralékokat, mert erején túl nem terjeszkedik, birtokát csak parcellánként szaporítja, és azt ki is fizeti. Nem ismeri az adósságtételt még javítások céljából sem. Nem szeret erején túl gazdálkodni. Használja a gépeket, a jobb mezőgazdasági eszközöket. Megszerzi azokat szövetkezés útján, vagy kibérli azokat a vállalkozótól. Szaporítja állatait; szaporítja a marha-létszámot, az apró jószágot. Termel tejet, sajtot, tojást, utóbbi oly bőven, hogy abból még a külföld fogyasztásának is juttat. És ha köt is adósságot, nem teszi azt állandóvá, hanem igyekszik azt minél előbb leróni. A francia egyáltalán nem nagy barátja az adósságtételnek. Csak mint jellemző tényt akarjuk felhozni, hogy az 1856. július 17-iki törvény talajjavítási célokra 100 millió frankot bocsátott a földbirtokosok rendelkezésére; 1875-ig azonban e hitelből csak valamivel több másfél milliónál lett igénybe véve.

A francia birtokosok nem is a jelzáloghitel kiterjesztésére és megalapítására gondolnak, hanem az ugynevezett személyes vagy rövid hitelt kívánják érvényre juttatni. Nem igen kell nekik a földbirtokhitel, hanem csak a mezőgazdasági hitelre törekszenek. Nem akarnak adósságok árán örökségeket, birtokokat szerezni, hanem csak gazdaságukat törekszenek javítani, annak hozadékát és jóvedelmét emelni. Nem a nagy, a kiterjedt birtok eszményképük; el-

lenkezőleg a kis- és középbirtok. A francia munkás, a francia paraszt nem kíván földesur lenni, hanem csakis munkás. És valóban munkás is. A francia paraszt sem érte el a mezőgazdasági műveltség elérhető legmagasabb fokát; sőt sok vidéken nagyon is messze elmaradt ez eszménytől; hanem értelmi gyengeségét nagyban és sok részben kipótolja végtelen szorgalma, pontossága és gondossága. Az utolsó harmincz év alatt, mint általánosan elismeretik, a francia paraszt teljesen átalakította gazdasági eszközeit, teljesen elsajátította a trágyakezelést és felhasználást.

A hatást és a befolyást, melyet az amerikai verseny Németország és Ausztria mezőgazdasággal foglalkozó népességére gyakorolt, igen bajos néhány rövid és biztos vonással ecsetelni. Ugy lát-szik, hogy a verseny és mindenesetre az utóbbi évek rossz aratásai a földbirtokos osztályra általán károsan hatottak. Kevésbé érezték a versenyt és a rossz terméseket azon vidékek, melyek bort, cukorrépat, kereskedelmi növényeket termelnek. És a verseny kevésbé sujtotta a kisbirtokosokat, kik maguk mivelik földeiket. Az utolsó évek súlyosan nehezettek a törpe birtokosokra, kik adósságra vásárolták birtokukat, de kik az ipar pangása folytán mellékkeresetre szert nem tehettek. Még azt is mondhatnók, hogy a verseny és a rossz termés a társadalomnak egyetlen egy rétegét sem hagyta érintetlenül; többé-kevésbé mindannyit sujtotta.

Németországban és Ausztriában volt is hallható a legtöbb panasz. A gazdák és az irodalom pessimismusa ez államokban érte el tetőpontját. Socialis válságtól tartottak. A földbirtok elveszti értékét, jövedelmezési képességét. Az adósságokkal túlterhelt középbirtokos : a parasztosztály kisajátíttatik. Eltűnend a társadalmi rendet védő középbirtokos osztály. Az ország területe latifundiumokká fog átalakulni. A parasztosztályt felváltják a haszonbér-lők, és ezekben is a törpe haszonbér-lők osztálya jut érvényre.

A német viszonyok nagyban különböznek a francia viszonyoktól. A francia földbirtok már a múlt században elhagyta a zárt rendszert. A birtokparcellizálás ott már a múlt században indult meg. Németországban a zárt birtokrendszer még napjainkban is divik. Ez a különbség kifejezésre jut a földbirtok adóssági terheiben.

A zárt birtokrendszer maga után vonja az egyéni örökösödést a kielégítésekkel. Minden örökösödés megnyilta új terhet ró a föld-

birtokra. A földbirtok megterhelhetik osztályos adósságokkal. A birtok nem parcellánként, hanem mint egész jó forgalomba. A vevő a vételárnak csak egy részét fizeti. A birtok terheit szaporítják a vételárhátralékok. Az osztályrészek, a vételárhátralékok annál nagyobb mérvben szaporodtak, minél inkább emelkedett a földbirtok értéke, vételára. S a földbirtok értéke és vételára folytonosan emelkedett. Ezzel kapcsolatban folytonosan gyarapodott az adósság is. Németország egyes részeiben a teherváltságok is hozzájárultak a földbirtok adósságainak szaporodásához.

Ez ugynevezett földbirtok-adósságokhoz járultak a gazdasági és személyes adósságok. Németország és Ausztria gazdálkodásában már nagy szerepet játszik a hitel.

A földbirtok adósságokkal volt terhelve. Az adósságok kamatait és törlesztési részleteit, esetleg a tőkét magát is fizetni kellett. S kellett e fizetést teljesíteni minden tekintet nélkül a jövedelemre. A gazdák jövedelmét pedig apasztották a rossz termékek, az alacsony gabonaárak és az emelkedett munkabérek. Sok helyütt a munkabér emelkedésével együtt járt a munkáskéz hiánya. A megapadt jövedelemmel szemben, néhol a józan határokon túl is szaporodott a fogyasztás. A parasztok közt régebben uralkodott egyszerűséget felváltotta az erőn túl való költekezés, bizonyos mérvű fényűzés. És hogy felsoroljuk az összes okokat, melyek a válságot okozták, említsük meg azt is, hogy az utolsó években aránytalanul emelkedtek az állami és a községi adók.

Midőn az amerikai verseny érte a földbirtokos osztályokat, ezeknek helyzete akként alakult volt, hogy a hanyatló jövedelemmel szemben álltak a szaporodott terhek és egyéni szükségletek.

Nem szándékozunk azonban részletekbe bocsátkozni. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy nagyban és egészben alaptalanoknak bizonyultak azon aggodalmak, azon sötét világnézet, melyeknek az újabb német agrár irodalom kifejezést adott. Kitünt, hogy a verseny nagyban és egészben nem ingatta meg sem a kis-, sem a középbirtokos osztályt. És eddigelé még legalább nagyban és egészben nem teljesedett be az, hogy a földbirtok kevés kézbe került. Sőt egyes vidékeken, melyeken a nép társadalmilag és gazdaságilag műveltebb, a birtokos osztály és ebben különösen a kis- és középbirtokos osztály jóléte határozottan emelkedett.

II.

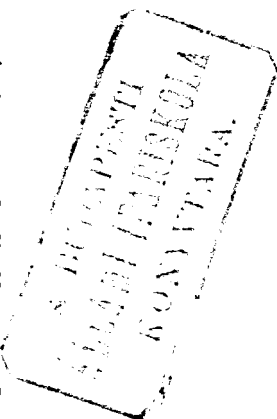
Említettük volt azt, hogy az 1879-iki év egyike volt a legrosszabb termésű éveknél Európában. Neumann Spallart Európa közép buzatermését 453·8 millió hektoliterre teszi. Ebben a mennyiségben Oroszország, Franciaország, Németország, Ausztria-Magyarország, Nagybritannia és Irland 294·9 millió hektoliterrel, vagyis 65%-al vesz részt. A most említett államok, — ugyancsak Neumann Spallart számítása szerint, — 1879-ben csak 228·8 mill. hektoliter búzát arattak. Ez államok aratása tehát 66·1 m. hektoliterrel maradt a rendes közeparatás mögött.

Ebben az évben, midőn a buza, de az egyéb gabonaneműek is messze elmaradtak a rendes középterméstől, az angol piac az 1859-iki buzaárakat fizette. A buza évi átlagos ára 1859-ben imperial-quarterenként 43 s. 9 d. volt; 1879-ben pedig a búzának évi átlagos ára 43 s. 10 d. volt. Ily alacsony, mondhatnók ugyan ennél még alacsonyabb árat az angol piac 1859 óta csak két évben jegyzett, u. m.: 1864. és 1865-ben, a mikor is a buza ára volt 40 s. 2 d., illetve 41 s. 10 d. ¹⁾

A világ legnagyobb buzapiacjának alacsony árai nálunk is éreztették befolyásukat. A gabonaár nálunk is hanyatlott. S ez felriasztotta gazdáinkat nyugalmukból. Az országos gazdasági egyesület a mezőgazdasági viszonyokat szaktanácskozások tárgyává tette. A szakértekezlet már emelkedő árakkal állott szemben és ez

¹⁾ Az angol buzaárak voltak :

Év	sh.	d.	Év	sh.	d.
1857.	56	4	1871.	56	8
1858.	42	2	1872.	57	0
1859.	43	9	1873.	58	8
1860.	53	3	1874.	55	9
1861.	55	4	1875.	45	2
1862.	55	5	1876.	46	2
1863.	44	9	1877.	56	9
1864.	40	2	1878.	46	5
1865.	41	10	1879.	43	10
1866.	49	11	1880.	44	4
1867.	64	5	1881.	45	4
1868.	63	9	1882.	45	1
1869.	48	2	1883.	41	7
1870.	46	11			

némileg megnyugtatta a felizgatott kedélyeket. A szakértekezleten általánossá lett az a vélemény, hogy a gazda a mai verseny folytán nem számíthat magas árakra. Mezőgazdaságunknak baja nem is annyira az alacsony árakban, mint a csekély termésekben rejlik.

Fokoznunk kell tehát a termés-átlagokat; azon kell lennünk, hogy szűkebb területen többet és ennél fogva kisebb költséggel termeljünk.

A szakértekezleten, mondhatni, az a tanács nyert kifejezést, melyet már gróf Széchenyi István a „Hitel“-ben adott vala a gazdaközönségnek: „Ha Odessa, Egyiptom, Sicilia gabnával eltölti az olasz, spanyol s néha a francia s angol kikötőket s a mi gabonánk árát nyomja, termesszünk idehaza többet, gondoskodjunk arról, hogy szállítása a tengerig olcsóbb legyen, vigyünk *legjobb* s így legdrágább minőségűből a külvásárookra, vagy váltsuk becsesebbre portékáinkat, mint p. o. gabnát lisztté, gyapjút posztóvá stb. S csak azt ne mondjuk, *hogy más nemzetekkel a concurrentiát nem állhatjuk ki*, hanem hogy több és jobb termékek kitermesztése, könnyebb communicatio s a portékák becsesbre változása végett legkisebbet se teszünk s csak azt várjuk, hogy a galamb sülve repüljön szánkba.“

Az emelkedett gabonaárakon kívül a kedélyek megnyugtatósára kétségtelenül befolyt az is, hogy némiben valótlannak bizonyultak azok a végtelen nagy termések, melyek az amerikai szántóföldeknek tulajdonítottak, valamint azok a végtelen nagy és olcsó, bőven termő területek is, melyekről a sötéten látók oly sokat beszéltek. Kiderült az, hogy az amerikaiaknak is kell küzdeniök az idők viszontagságaival. Másrészt a rabló gazdaságot az amerikaiak a föld termő erejének kimerülése nélkül évek hosszú során át ép úgy nem folytathatják, mint mi sem tehetjük.

Azon kis összehasonlítás, melyet az alábbiakban az amerikai Egyesült-Államok két fő gabonaneműjének: a buzának és tengerinek aratásáról az alábbiakban adunk, igazolja nézetünket, hogy nem oly rémes ellenséggel van dolgunk, a milyennek az ecseteltett és a milyennek azt némelyek — a mai árak befolyása alatt — hajlandók tekinteni.

Buza-aratás:

	Acre	Bushel	Átlag bushel
1877.	26.277,546	364.194,746	13·9
1878.	32.108,560	420.122,400	13·1
1879.	35.430,333	459.483,137	13·8
1880.	37.986,717	498.549,868	13·1
1881.	37.709,020	380.280,090	10·2
1882.	37.067,194	504.185,470	13·6
1883.	36.455,593	421.086,160	11·6

Tengeri-aratás :

	Acre	Bushel	Átlag bushel
1877.	50.369,113	1,342.588,000	26·6
1878.	51.585,000	1,388.218,750	26·9
1879.	62.368,504	1,754.591,676	29·2
1880.	62.317,842	1,717.434,543	27·6
1881.	64.262,025	1,194.916,000	18·6
1882.	65.659,546	1,617.025,100	24·6
1883.	68.301,889	1,551.066,895	22·7.

Kiegészítjük ez adatokat az utóbbi évek kiviteli adataival. Megjegyezzük, hogy a közlött mennyiségekben már betudvák azok is, melyek liszt alakjában kerültek külföldre és továbbá, hogy az évek alatt nem a szokásos polgári évek, hanem a közigazgatási június 30-ikával végződő évek értendőek, vagyis 1878 alatt értendő az 1877. július 1-től 1878. június 30-ig lefolyt év. Áttérve magukra az adatokra, volt a kivitel:

	buzában	tengeriben
	b u s h e l e k b e n	
1878.	90.167,959	87.192,110
1879.	147.687,649	87.884,892
1880.	180.304,180	99.572,329
1881.	186.321,514	93.648,147
1882.	121.892,389	44.340,683
1883.	147.811,316	41.655,653.

E kimutatásokból látjuk azt, hogy Amerika aratása és ennek folytán kivitele sem mindig egyenlő. S azok a nagy termések körülbelül a képzelet országába tartoznak. Az amerikaiak az 1877—1880-ik egymás után következő négy évet jó termésű éveknél

mondják. A jó termésű évekhez sorozhatjuk az 1882-ikit is. Tehát öt jó évvel és két gyenge évvel számolhatunk. És ez időszakban volt az átlagos termés hektáronként búzában 11·14 hektoliter, tengeriben pedig 21·92 hektoliter. Ez bizonyára nem valami nagy termés.

De ez átlagterméseket sem tarthatjuk valami nagyoknak, különösen akkor, ha figyelemmel vagyunk azon kimutatásra, mely egyrészt feltünteti a farmokat és ezek területét, másrészt az ezen területből szántásra és általában mezőgazdasági művelésre használt területeket. Tudjuk, hogy a gabonát nem ép az a terület adja meg, melybe gabonát vetnek, hanem az is, mely ugarnak vagy legelőnek hagyatik. A farmok területének mintegy fele nem kerül eke alá.

Év	Farmok száma	Összes terület	Használt terület	
		acre	acre	%
1850	1.449,073	293.560,614	113.032,614	38·5
1860	2.044,077	407.212,536	163.110,720	40·1
1870	2.659,985	407.735,041	188.921,099	46·4
1880	4.008,907	536.081,835	284.771,042	53·1

Nem tehetjük azt, hogy a jelenleg minket leginkább érdeklő amerikai verseny nagyságának és fontosságának megítélésére egy nagy horderejű tény említés nélkül hagyjunk.

Az 1882-i buza-aratás nagyobb hozadékkal végződött, semmint az 1880-iki. S e jobb aratás dacára az 1883-iki buzakivitel 38.510,198 bushellel, vagyis 13.570,270 hektoliterrel volt kisebb, mint az 1881-iki. Az amerikai mezőgazdasági statisztikus ezt a kiviteli különbözetet az 1881-iki rossz aratásnak tulajdonítja. A kivitel apadásában ez is szerepet játszhatott; de e mellett bizonyára azt is méltó oknak kell tartanunk, hogy az 1882-iki tengeri-termés kerek összegben egyszázezer millió bushellel, vagyis 35·238 millió hektoliterrel volt gyengébb az 1880-ikinál, hogy továbbá Amerikában a népszám és vele együtt a belföldi fogyasztás is szaporodott.

A népszám szaporodása pedig, mint látszik, nem annyira a mezőgazdasági, mint inkább az egyéb termelési és foglalkozási ágak javára történik. Az utolsó 1880-iki census a népszámot 50.155,783-ban, és ebben a munkás népet 17.392,099-ben állapította meg. Ezen munkásosztály az egyes foglalkozási nemek közt következőkép oszlik meg:

Mezőgazdaság	7.670,493 = 44·1%
Tudomány és személyes szolgálat	4.074,238 = 23·4 „
Ipar és bányászat	3.837,112 = 22·1 „
Kereskedelem és forgalom	1.810,256 = 10·4 „
	<hr/>
	17.392,099 = 100%

Maga a mezőgazdasági népesség következőkép oszlik meg:

Farmer	4.225,945 = 55·1%
Mezei munkás	3.323,876 = 43·3 „
Más munkás	120,672 = 1·6 „
	<hr/>
	7.670,493 = 100%

Az 1870-iki népszámlálás szerint a munkás népességnek 47·35%-a volt elfoglalva a mezőgazdaságban. A mezőgazdaságban elfoglalt népesség 1880-ra, habár abszolút kétségtelenül szaporodott, viszonylag minden esetre hanyatlott. ¹⁾

A felhozottakkal korántsem akartuk magát a versenyt kisebbíteni. Efféle eszünk ágában sincs. E tények felsorolásával a versenyt csak a maga valódi értékére akartuk leszállítani. A gabona-verseny különben sem kizárólag az Egyesült-Államokra vonatkozik. Versenyre szállnak velünk Oroszország, India, Kanada, Egyiptom, Algír, Ausztrália. De e kiviteli felesleget termelő államok ellenében vannak megint államok, melyek mind nagyobb bevitelekre szorulnak.

Ha figyelembe vesszük és emlegetjük a nagy buzatermelő államokat és országokat, nem mellőzhetjük a nagy buza- és gabona-fogyasztó államokat. Teljesen egyoldalú azon eljárás, mely mindig csak a termelést nézi és figyelmen kívül hagyja a fogyasztást. S

¹⁾ Mások a viszonyok, ha az egyes államok népességét külön vesszük. Az új földmives-államokban a mezőgazdasági népesség természetesen meghaladja az egyéb népességet. A részleteket l. Agricultural report for 1883. 289—302. l.

ezt a hibát majdnem mind azon íróknak felróhatjuk, kik e kérdéssel foglalkoztak. Egyoldalú felfogásuk természetesen hibás véleményeket és nézeteket támasztott a közönségben. Pedig mindig bizonyos az, hogy a termelés és fogyasztás együtt jár. Ez egyoldalú eljárás és szempont ellenében foglalkozunk némileg hosszabban az európai fogyasztással. Előre is bocsánatot kérünk a sok száraz számért, melylyel t. olvasóinkat untatnunk kell.

A fogyasztó, a búzát bevivő államok közt, — mert főként a búzára, mint fő gabonatermékünkre vagyunk tekintettel — kimagaslik Nagybritannia és Irland. Ez ország mindinkább abba hagyja a magtermelést. És miután nemcsak az ország népessége szaporodik egyre, hanem gyarapodik az általános jólét és ezzel együtt a fogyasztási képesség is, természetes az, miszerint élelmi szerekben folytonosan növekedő bevitelekre szorul. A következő kimutatásban feltüntetjük azon buza- és lisztmennyiségeket, melyeket ez állam az utolsó években bevitt volt.

	Buza	Liszt
	a n g o l m á z s á k b a n	
	(1 ang. mázsa = 50.802,377 kilogrammal.)	

1876.	44.454,657	5.959,821
1877.	54.269,800	7.377,303
1878.	49.906,484	7.828,079
1879.	59.591,795	10.728,252
1880.	55.261,924	10.558,312
1881.	57.147,933	11.357,381
1882.	64.240,749	13.057,403
1883.	64.138,631	16.329,312

E forgalmi adatok tanúsága szerint 1876-ról 1883-ra emelkedett a buzabevitel 44·5%-al; a lisztbevétel pedig 174%-al. Míg Nagybritannia és Irland 1876-ban búzáért és lisztért 279·19 millió forintot aranyban fizetett a külföldnek, addig 1883-ban ugyanazon ezikre már 439 millió arany forintot költött.

Ezzel kapcsolatban bir kiváló érdeklődéssel az a kimutatás, mely feltünteti, hogy Nagybritannia és Irland a világ mely államaiból fedezi óriási kenyér-, vagyis buza- és lisztszükségletét.

E viszonyt csak az 1876. és 1883-iki évekre tüntetjük fel és közöljük azon forgalmi kimutatást, mely magában foglalja a búzát és lisztet. (Egy mázsa lisztre 1 $\frac{1}{4}$ mázsa buza van számítva.) Csak

azon államokat említjük meg, melyek egy millió angol mázsánál többet szállítottak.

	1876.	1883.
	millió angol mázsákban	
Egyesült-Államok	22·223	40·217
Oroszország	8·912	13·448
India	3·297	11·249
Németország	3·488	5·281
Ausztrália	2·842	2·790
Brit-Észak-Amerika	2·777	2·428
Chili	1·013	2·301
Ausztria-Magyarország	0·562	2·201
Egyiptom	2·249	1·173
Törökország	0·866	1·129

Franciaország nagyban és egészben földmívelési államnak mondható. Népességének túlnyomó része a mezőgazdaságban, a földmívelésben találja keresetének és élelmének forrását. Szaporítja szántóföldjeit és rétjeit, különösen terjeszti a buzatermelést a többi gabonanemek rovására. Csak az utolsó két év mutat némi hanyatlást; az 1881-ben buzával bevetett 6.959,114 hektárnyi terület 6.803,821 hektárra hanyatlott 1883-ban. Míg azonban az 1881-ben aratott buza 96·81 millió hektolitert tett, addig aratott 1882-ben 122·15, és 1883-ban 103·75 millió hektolitert. A hektáronként való átlagos termés volt 1881-ben 13·91; 1882-ben 17·70; 1883-ban 15·15 hektoliter.

A múlt évtized óta az ország termelése nem képes, nem annyira a nép, mint az egyéni fogyasztás folytán szaporodott buzaszükségletet fedezni. Franciaország még az átlagot meghaladó termések alkalmával is bevitelre szorul. Az utolsó években volt a buza, tönköly, és kétszeres bevitele, a kivitel leszámítása és a lisztnek figyelmen kívül hagyása mellett, melynek forgalma a be- és kivitelben egymást majdnem teljesen fedezi, métermázsákban:

1878.	13.781,000	1881.	12.763,000
1879.	22.115,000	1882.	12.872,000
1880.	19.805,000		

Németország, mely újabb időben vámok által igyekszik határait a gabona elől elzárni és a mely állam minket — a szomszédságnál fogva — mindenestre közelebb érdekel, mint Franciaország

vagy Anglia, határozottan a gabonabevitelre szoruló államok közé sorakozik. Az alábbi kimutatás ezer métermázsákban mutatja a tiszta bevittet, vagyis a bevittet a kivittet levonásával.

	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.
Buza	2,727	3,118	493	3,085	6,212	5,564
Rozs	7,512	13,217	6,629	5,639	6,530	7,631
Árpa	1,714	618	679	1,285	2,935	2,485
Zab , . . .	1,554	2,064	1,181	2,310	2,491	2,283
Tengeri . . .	958	1,846	3,394	4,298	2,727	1,768

Némileg más tekintet alá esik a lisztforgalom. Míg az 1878—1881. években a bevittet és kivittet egymást körülbelől kiegyenlítik, addig az utolsó két évben a liszt-kivittet határozottan túlsúlyban van a bevittet felett. A bevittet búzának egy része liszt alakjában kerül ismét külföldre. A forgalom egyébként következőleg alakult.

	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.
Bevittet .	2,039	2,077	527	617	446	490
Kivittet .	1,954	2,021	806	501	926	1,363

Belgium is folytonosan emelkedő bevittetekre szorul. Gabona- és lisztforgalma az utolsó években következőleg alakult.

	Bevittet	Kivittet	Bevitteti többlet
	m é t e r m á z s á k b a n		
1878.	10.876,660	3.979,770	6.896,890
1879.	13.255,200	5.699,260	7.555,940
1880.	12.152,310	4.571,760	7.580,550
1881.	11.840,240	4.954,910	6.885,330
1882.	13.150,040	5.226,680	7.923,360.

Folytathatnók még azon államok sorozatát, melyek bevittetekre szorúlnak. De nem az a célunk, hogy töviről-hegyire kimutassuk az európai államok búzaforgalmát; csak azt akarjuk feltüntetni, hogy ha emelkedett is a gabonatermelés, ez ellenében szaporodott annak fogyasztása is. S ha vannak államok, melyek felesleggel termelnek, — ismét vannak oly államok, melyek nem képesek a maguk

szükségletét fedezni. S ennek igazolására, azt hisszük, elegendő lesz, ha kimutatjuk az utolsó 1878—1882., illetve 1883. évek adatai alapján általunk kiszámított átlagokat, melyeket a nevezetesebb európai államok évente buzában (természetben és liszt alakjában) elfogyasztásra, tehát tisztán bevisznek.

Bevisz ugyanis :

	métermázsát
Anglia	36.208,000
Franciaország	16.267,000
Svájcz	3.838,000
Belgium	3.742,000
Németország	3.189,000
Hollandia	2.269,000
Olaszország	2.024,000
Spanyolország	622,000
Összesen	<u>68.159,000</u>

A buzavásárló államok közé tartoznék még Görögország, Portugália, Svéd- és Norvégország. De ezeknek vásárlásait, a megfelelő adatok hiányában, nem valánk képesek pontosan kiszámítani. Nem mondunk tehát sokat, a midőn Európa nyugatán levő államok buzabevásárlásait 70—80 millió métermázsára teszszük. S nem esnénk túlzásba azért, mert a legnagyobb buzavevő állam, Nagybritannia és Irland fogyasztása nem 36·2 millió métermázsa, hanem sokkal több. Ez átlag, ha az 1882. és az 1883-iki éveket vesszük, mintegy 42 millió métermázsára emelkedik.

S ezt a nagy buzaszükségletet az európai termelés egyáltalán nem képes fedezni. Oroszország az utolsó 1878—1882. évek adatai szerint átlag kiszállit 19·114 millió métermázsa buzát, mely a liszttel együtt mintegy 20 millió métermázsára, tehát az európai szükségletnek mintegy negyedére emelkedik. ¹⁾

¹⁾ A „Statistical Abstract for the principal and other foreigne countries for 1872 to 1881—82“ szerint következőleg alakult Oroszország kivitele :

	buzában	lisztben
	c s e t v e r t e k b e n	
1873.	6.957,164	305,746
1874.	8.122,799	405,702
1875.	9·528,588	296,307

A buza fogyasztó államok közt eddigelé nem említettük Ausztriát. Nem is tudnók pontosan kiszámítani Ausztria szükségletét. Némi tájékoztatást nyújthat a közös vámterületen kivitt és behozott buza és liszt forgalma, mely is a múlt két évtizedben a következőleg alakult.

Buzaforgalom:

	Kivitel	Behozatal	Kiviteli többlet
		m é t e r m á z s a	
1861—70.	29.765,881	3.566,529	26.199,352
1871—80.	19.824,939	17.086,652	2.738.287
Összesen	49.590,820	20.653,181	28.937,639

Liszt- és órlemény-forgalom.

	Kivitel	Behozatal	Kiviteli többlet
		m é t e r m á z s a	
1861—70.	8.446,153	1.549,694	6.896,459
1871—80.	13.241,033	4.921,674	8.319,359
Összesen	21.687,186	6.471,368	15.215,818.

Míg az itt szemlélt két évtized elsejében feleslegeinkből Ausztria élelmezésén túl évente átlag 2.620 millió mm. buzát és 690 ezer mm. lisztet juttathattunk a külföldnek, addig a második tizedben azon rész, melyet Ausztrián túl egyéb államok fogyasztására átengedhettünk, lehanyatlott 274 ezer mm. buzára és emelkedett 832 ezer mm. lisztre. E szerint az utolsó évtizedben körülbelül 1300 mm. buzát engedhettünk át azon európai államoknak, melyeknek évente 70—80 millió métermázsza buzát kell vásárolniok, hogy

	buzában	lisztben
	c s e t v e r t e k b e n	
1876.	9.236,518	334,182
1877.	8.658,261	636,933
1878.	17.265,944	400,277
1879.	13.921,880	347,482
1880.	6.139,297	255,049
1881.	8.222,397	196,498
1882.	12.823,094	276,213

Egy csetvert = 2099 hektoliterrel. Egy hektolitert 78 kilogrammal számítottunk. Ha az átlagszámítás alapjául nem az utolsó 6 évet, hanem az egész évtizedet veszszük, igen természetes, hogy másképp üt ki a mérleg és tetemesen lepad a szállitható 19—20 millió métermázsza.

népeik kenyérszüksége fedezve legyen. A szállíthatott mennyiség az európai szükséglettel szemben oly csekély, hogy azzal a kis Svájc buzaszükségét csak mintegy harmadrész erejéig fedezhettük. Nem a verseny fogyasztotta vevőinket, hanem termelésünk csekélyisége.

S az osztrák-magyar vámvonalon felesleg buza csak akkor mehetett ki, midőn legalább is közepes termésünk volt. A hetvenes években három egymás után következő évben történt, hogy az osztrák-magyar birodalom behozatalra szorult.

Behozatalra szorult továbbá 1880-ban is. Vagyis az utóbbi tíz év alatt az osztrák-magyar birodalom négy évben csak úgy láthatta el népeit kenyérral, hogy saját termését más országokból kipótolta és csak hat évben juttathatott felesleget más államoknak. A behozatali évekre vonatkozó adatokat a következőkben közöljük.

Buza :

	behozatal	kivitel
	m é t e r m á z s a	
1872.	1.194,650	573,034
1873.	2.078,138	385,097
1874.	2.481,775	688,427
1880.	3.252,426	2.017,474

Liszt- és órlemény :

	behozatal	kivitel
	m é t e r m á z s a	
1872.	293,684	708,527
1873.	611,684	427,970
1874.	574,805	630,549
1880.	808,475	1.331,410

Különben, hogy mily kevéssé szerepelünk Európa élelmezésében és mily csekély részünk van azon óriási forgalomban, melynek a buza örvend, arról hivatalos forgalmi adataink is tanuságot tesznek. Azon két évben, melyre birjuk a hivatalos forgalmi adatokat, netto kivitelünk volt:

	buzában	lisztben
	m é t e r m á z s a	
1882.	5.274,840	2.783,715
1883.	4.348,658	3.469,500
Összesen . . .	<u>9.623,498</u>	<u>6.253,215</u>
Átlag	4.811,749	3.126,612

E két év adatai szerint, melyek közt azonban, és ez jól megjegyzendő, egy oly évünk van, melyben kitünő buza aratásunk volt, mi évente mintegy 8·72 mill. métermázsányi felesleggel rendelkezünk. És hogy ezzel általában rendelkezünk, ezt kizárólag csekély fogyasztási képességünknek róhatjuk fel. Ha nálunk a népesség azon buzamennyiséget fogyasztaná, melyet a francia fogyaszt (fekenként 2·27 hektolitert), akkor nem hogy kiviteli feleslegünk volna, hanem, mondhatni, évről-évre behozatalra szorulnánk. A mai népességünk mellett is csak az emberek élelmezésére évente 33—34 millió hektoliter buzára volna szükségünk.

A mezőgazdasági verseny, jobban mondva a buzaverseny e vázlatos ecsetelése bizonyossá teszi azt, hogy igenis vannak államok, melyek felesleget termelnek; de kétségtelenné teszi másrészt azt, hogy ezekkel szemben megint oly államok vannak, de nemcsak Európában, hanem földgömbünk egyéb részeiben is, melyeknek okvetlenül szükségük van e feleslegre.

Midőn tehát némelyek gabona-túltermelést emlegetnek, ezt csak azon az alapon vitathatják, mert csakis termelőket látnak és nem látják a fogyasztókat. Tekinteten kívül hagyják azt, hogy egyrészt folytonosan szaporodik az emberi nem és másrészt, hogy a jólét terjedésével együtt emelkedik és halad az egyéni fogyasztás is. Ebből következik, hogy mivel a fogyasztás gyarapodik, a termésnek is növekednie kell.

Gabona-túltermelésről csak az esetben lehetne szó, ha a jólét, a kereset és ezzel kapcsolatos fogyasztási képesség hanyatlanék. Mig azonban ez nem történik, sőt ellenkezőleg az történik, hogy a fogyasztás folytonosan emelkedik és halad, akkor túltermelésről szó sincs, szó sem lehet.

A verseny tehát nem eredményezett túltermelést. Eddigelé csakis az az eredménye, miszerint valószínű, hogy egyelőre és talán — mint némely optimisták mondják — évszázadokra is ki vannak zárva az éhségek és az ezekkel kapcsolatos néppusztítások. Másrészt bizonyos az is, hogy megeshetik az, miszerint egyes években a termés némileg meg fogja haladni a fogyasztást.

A versenynek eredménye az, hogy nagyban és egészben kizártnak vehetjük azon különbségeket, melyeket régebben az olcsó és drága évek okoztak. Kizártnak tarthatjuk azon nagy áringadozásokat, melyeket még az ötvenes, hatvanas években is észlel-

hetünk. Azonban másrészt bizonyos az is, hogy az áringadozások nem fognak teljesen megszűnni, csakhogy azok nem lesznek jelentékenyek, mint a milyenek a multban voltak. Vagy más szóval, ki van zárva az, hogy a gabonának nagy ára legyen, és ez ólomsúlylyal nehezédjék a munkás, a fogyasztó osztályra. Azonban azt határozottan merész állításnak kellene mondanunk, hogy a buza hosszú időre meg fogja tartani mai árát, vagy az még alább is fog szállani. A buza ára még a mai áron alól is leszállhat oly időben, midőn a világ minden részében rendkívül jó lesz a termés. Ez eshetőség azonban eddigelé teljesen valószínűtlennek látszik. A gazdának azonban kétségtelenül még a mai áraknál alacsonyabb árakra is el kell készülvén lennie. A mire azonban mindenesetre el kell készülvén lennie, az, hogy bármily csekély legyen is a mi termésünk, a gazda terményeiért inség-árakat nem remélhet.

Tudjuk különben, — és erre már itt akarunk figyelmeztetni, — hogy a buzának árában nagy különbségeket okoz a minőség. Jobb, nagyobb ára van a jó minőségű buzának, rosszabb, vagyis kisebb ára van a rossz minőségű buzának. Az ár a gabonának belső értéke, tápláló képessége szerint irányul. Erről mindenki meggyőződhetik, ha csak — bármely napon is — kezébe veszi és áttekinti a budapesti tőzsde árjegyzéseit.

Ha tehát jobb árakat akarunk elérni, azon kell lennünk, hogy általában jó minőségű búzát termeljünk. És ebből a szempontból válik különösen fontossá a jó vetőmag. Nemcsak azt kell tennie a gazdának, hogy kiválogatja a vetendő magot, hanem azt is, hogy időközönként változtatja a vetőmagot.

A kérdés, mely a viszonyok illetén alakulásával szemben felmerül, az, hogy ily olcsó ár mellett termelhet-e a gazda? E kérdésre határozott biztos számokkal nem válaszolhatunk; mert ilyenek nem állanak rendelkezésünkre. Mi a tett kérdést csak néhány inkább elméleti tétellel akarjuk megvilágítani. Első sorban kiemelendőnek találjuk azt, hogy a födbirtok jövedelme nemcsak a buza, vagy általában a gabonatermésben határozódik. A födbirtok jövedelmére elhatározó befolyást gyakorolnak az összes termelvények, és így gabona mellett még főként tekintetbe jönnek: az állattenyésztés, a gazdasági mellék- és ipartermékek.

A gabonatermelés jövedelmezősége iránt nem az ár magában véve, hanem a termés mennyisége dönt. A hetvenes (1870—1879.)

években hektáronként átlag 9·39 hektolitert termeltünk. Tegyük a búzának árát métermázsánként 10 frtra, ez a nyers jövedelem hektáronként körülbelől 73—75 frt. Vegyük azt az esetet, hogy sikerülne mezőgazdaságunkat csakis azon fokra fejleszteni, melyet Franciaország elért. Tudjuk pedig azt, hogy Franciaország mezőgazdasága még egyáltalán nem érte el a lehető legmagasabb fokot. Azonban jussunk el csak e fokra is, és termeljünk csak annyi búzát, mennyit a francziák az 1871—80-iki adatok szerint átlag termeltek, vagyis hektáronként 14·37 hektolitert. Ha ily termés mellett búzánk 10 frtos áron kelhet el, akkor a nyers jövedelem 114—116 frtra emelkedik. Nyolcz frtos buzaár mellett a nyers jövedelem 92—94 frt, vagyis a buza métermázsája ez esetben két frttal olcsóbb és a nyers jövedelem mégis 19 frttal nagyobb, mintsem a 10 frtos ár és a 9·39 hektoliter termés mellett.

S hogy helyes kezelés és gazdaságvitel mellett fokozni lehet a terméseket, azt Franciaország mezőgazdasága is bizonyítja.

Ugyanis tíz éves átlagokban volt a búzatermelés hektáronként :

	hektoliter
1821—30.	11·90
1831—40.	12·77
1841—50.	13·68
1851—60.	13·99
1861—70.	14·28
1871—80.	14·37.

Továbbá tekintetbe veendő az is, hogy nálunk az aratás, a cséplés többnyire részért történik. A gazda nem pénzben, hanem terményekben fizet. E fizetésre vagy kiadásra nincs befolyással a gabonának sem olcsósága, sem drágasága.

Az állandó cselédek bérük legnagyobb részét nem pénzben, hanem terményekben kapják.

A terményekben kiszolgáltató munkabér ugyanaz marad, akár drágán, akár olcsón kel el a gabona. Ugyan e szempont alá esik a vetőmag. Mezőgazdaságunk tehát a termelési költségeket túlnyomólag terményekben viseli. Ebből pedig az következik, hogy ha a termelési költségeket pénzben számítjuk akkor, mikor a gabona ára nagyobb, nagyobb termelési költségeket is kell számítanunk ;

ellenben akkor, mikor a gabona ára olcsóbb, a termelési költségeket is le kell szállítanunk. Mások a viszonyok ott és az oly országokban, a hol és a melyekben a munkabérek pénzzel fizettetnek.

Ezzel kapcsolatban kell foglalkoznunk azzal az állítással is, hogy hazánk, mint túlnyomólag mezőgazdasági ország, igen is érdekelve van abban, hogy a gabona jó-, vagy más szóval nagy áron keljen el.

Ez állítás magának a mezőgazdasági népességnek szempontjából is tetemes megszorítást szenved. Teljesen közömbös a gabonának ára annak a kis birtokosnak, ki ép csak a maga szükségére termeszt gabonát. Elfogyasztja azt, akár 15 frtot fizessenek métermázsájáért, akár csak 6 frtot. Közömbös a gabona ára a cselédnek, ki gazdájától ép annyi gabonát kap, a mennyit maga és családja elfogyaszt. A gabona ára nagyon keveset érdeklí az aratót, a cséplő gép mellett dolgozó munkást, ki annyi részt keres, a mennyivel magát és családját a jövő aratásig ellátja. Közömbös az ár magának a gazdának is azon gabonamennyiségek tekintetében, melyeket maga és családja elhasznál.

Az ár közömbössége csak azon gabonamennyiségeknél szűnik meg, melyeket a mezőgazdasági népesség a maga fogyasztásán túl a többi, akár belföldi, akár külföldi népességnek fogyasztásra átenged, elad.

Egyelőre vizsgáljuk a belföldi fogyasztást, mint ezen kölcsönös gazdasági műtét : a termelés és a fogyasztás legfontosabb elemét. A fogyasztók zömét nálunk is ép úgy, mint külföldön, munkások, vagyis oly egyének teszik, kiknek egyáltalán nem közönyös az, hogy a buza métermázsáját 8 frton, avagy 12 frton vehetik-e meg. Ezek határozottan érdekelve vannak abban, hogy minél olcsóbban fedezhessék kenyérszükségletüket. Érdekelve vannak ebben azért, mert ha a kenyér olcsó, már többet vehetnek magában a kenyérben is ; de másrészt a kenyér mellett még megengedhetik maguknak a tej, sajt, turó, tojás, hus, bor, sör, pálinka stb. élvezetét is. S természetesen ezekben a cikkekben is annál bővebb mennyiségeket engedhetnek meg maguknak, minél jobb a keresetük és minél olcsóbban tudják azokat beszerezni.

A gazda a fogyasztóknak jutányosan adja el a buzát, a rozsot. Károsodott-e ez által a gazda? Látszólag igen, tényleg azonban

némileg még nyert is mellette. A munkásnak a kenyér olcsóságánál fogva emelkedett fogyasztási képessége a gazdát azon helyzetbe hozta, hogy birtokán immár bőven tarthat állatot, különösen szarvasmarhát, tehenet. És tartja ezeket nemcsak azért, mert gazdaságában nem nélkülözheti az állatok munkáját és trágyáját, hanem azért, mert ezek is hasznot adnak. A gazda azon helyzetben van, hogy értékesítheti a húst, a tejet.

És minél bővebb a fogyasztás husban és tejben, a gazda annál több állatot is tarthat. Minél több állatot tart, annál több a trágyája. És minél több trágyával rendelkezik, annál bővebben trágyázhatja földjét és ez annál jobban fizet. Minél nagyobb pedig a termési átlag, a gazda annál olcsóbban is adhatja gabonáját. A gabona olcsóságánál fogva késéskivül nyert a fogyasztó; de, és ezt bátran mondhatjuk, aránytalanul többet nyert a termelő.

A külfölddel való forgalomban nem az egyes gazdaság, hanem az egész nemzetnek gazdasága áll szemben. Az egyesnek bizonyára előnyére válik, ha drágábban értékesítheti felesleges gabonáját. Bizonyára nagy különbséget tesz az egyes gazdálkodásában az, hogy 2 vagy 3 frttal drágábban, avagy olcsóbban értékesítheti-e a maga szükségletét meghaladó gabonáját. A nemzetek közt folytatott csere-üzlet azonban nem igen esik e szempont alá. Ha a külföldnek drágábban adjuk el gabonánkat, akkor a külföldről többet is fogunk behozni. A nemzetre, mint egészre, abból nem igen háramlik sem haszon, sem kár, hogy két forinttal olcsóbban, avagy két forinttal drágábban adjuk el búzáinkat. Ha drágábban értékesítjük búzáinkat, több cikket is fogunk külföldön vásárolni és itthon elfogyasztani; ha olcsóbban, akkor természetesen kevesebbet fogunk venni.

A külföldi fogyasztó különben a termelőre ugyanazt a hatást gyakorolja, melyet a belföldi. Ha a külföldi fogyasztó tőlünk olcsón vásárolhat búzát, venni fog még tőlünk húst, zsírt, tojást stb. is. Vagyis mondhatnók azt, mit elvesztünk a réven, megnyerjük a vámon. A mi kevesebb kiviteli értéket érünk el búzában, azt kipótoljuk ökörben, sertésben, apró-jószágban, zsirban, vajban, sajtban stb. Csak azt tekinthetjük valódi veszteségnek, mit általában nem termelünk, mit egyáltalán el nem adhatunk, mert nincs. Mai gazdasági viszonyaink mellett bátran mondhatjuk, hogy jó termésü

évnél kell annak lenni, melyben 10 millió métermázsza búzát adhatunk át a külföldnek. Rendesen közép termésű éveken aligha szállíthatunk többet 7—8 millió métermázsánál. Hét millió métermázsza búzának értéke 10 forintnyi ár mellett 70 millió forint. Tíz millió métermázsza búzának értéke 8 forint mellett 80 millió forint.

A külfölddel szemben is valószínűleg bizonyul tehát az, hogy termeljünk többet, adhatjuk akkor terményeinket olcsóbban és mégis többet veszünk be, több lesz a jövedelmünk.

PÓLYA JAKAB.

(Befejező közlemény az áprilisi füzetben lesz.)

A BEVÁNDORLÁS AZ EGYESÜLT-ÁLLAMOKBA.

A legutóbbi években tudvalevőleg igen nagy volt az európaiak bevándorlása az Egyesült-Államokba, oly annyira, hogy a jelen évtizedben csaknem megkétszereződik a bevándorlók száma. E bevándorlás hatása s fontossága a nagy köztársaság nemzetgazdasági viszonyaira kétségtelen s ez okból nem felesleges, ha arról Liégeard Armandnak, a párizsi statisztikai társaság közlönyében kiadott tanulmánya alapján most egy kis áttekintést nyújtunk.

Megközelítő számítás szerint 1776 óta mintegy 12 millió idegen telepedett le az Egyesült-Államokban s ha helyesnek vesszük Dr. Seybert s Tucker tanár számításait, hogy 1820-ig, midőn a bevándorlásról szóló hivatalos közlemények megkezdődtek, a bevándorlók száma 250,000 volt, a bevándorlás eredményére nézve a következő adatokat nyerjük :

Korszak (az évek jun. 30-án végződnek)	Bevándorlók összes száma	Évi átlag
1820-ig	250,000	—
1820—30	151,824	15,182
1831—40	599,125	59,912
1841—50	1.713,251	171,325
1851—60	2.598,214	259,821
1861—70	2.491,214	249,121
1871—80	2.944,696	294,470
1881—83	1.917,070	639,020
Összesen . . .	12.665,394	—

Az egyes országokra vonatkozólag az 1880-iki népszámlálás szerint az idegen országokban szülöttek száma, fontosság szerint sorozva, így oszlik meg:

Nagybritanniai	2.769,585
és pedig :	
angol	662,676
irhoni	1.854,571
skóthoni	170,136
walesi	82,202.
Németország	1.966,742
Kolumbia	717,084
Svédország	194,337
Norvégia	181,729
Franciaország	106,971
Khina	104,451
Svájcz	88,621
Csehország	85,361
Mexikó	68,399
Dánia	64,176
Hollandia	57,090
Lengyelország	48,557
Olaszország	44,230
Ausztria	38,663
Oroszország	35,722
Magyarország	11,526.

Összegezve e számokat, látható, hogy az Egyesült-Államokban a legutóbbi népszámlálás alkalmával 6.679,943 lakos volt, ki idegen országban született s mivel ez időben a lakosság összes száma 50.155,713-at tett, minden hét lélekre egy idegen esett, a már betelepetteknek az Egyesült-Államokban született gyermekeit nem is számítva.

Feltéve már most, hogy a bevándorlók életkorának átlaga 20 év s hogy 100 ily koru bevándorlásra 150 születést lehet számítani, a mi a népesség természetes szaporodásának megfelel, kiszámíthatjuk, hogy az 1882-ig az Egyesült-Államokba érkezett bevándorlók száma 50 millió népességnek felel meg, a mely szám a tényleges lakosság számával csaknem egyenlő. Ebből következik, hogy az Egyesült-Államok népességének rendkívül gyors emelkedéséhez

Európa államai mintegy felében járulnak hozzá, míg a másik fél a már betelepdedtek ivadékaira, azaz a természetes szaporodásra esik. A bevándorlások rendkívüli özöne nélkül lehetetlen lenne különösen az Egyesült-Államok városaiban, melyeknek lakossága 1776-ban még legfeljebb 20—30,000 volt, a lakosság számának oly gyorsan gyarapodnia, mint az az utóbbi években történt. New-Yorknak ma 1.200,000 lakosa van, Bostonnak 353,000, Brooklynnak 560,000, Philadelphiának 847.000, Baltimoremnek 332,000. Chicago, Buffalo, Cincinnati s Neworleans, melyek 1820-ban még csak kis telepek voltak, ma 150—500 ezer lelket számláló nagy városok. San-Francisco, hol 1848-ban még alig 300 kunyhó volt, ma 234,000 lakosu város s St.-Louisban, Missouriiban, hol ugyanez időben még csak a vadászok adtak egymásnak találkozást, ma 350,000 lakos van.

Áttérve már most a tömeges bevándorlás másnemű hatására, a következő számításokat tehetjük: Ha minden egyes bevándorló értékét átlag 200 frtra tesszük, világos, hogy az Egyesült-Államok nemzeti vagyona tisztán bevándorlás következtében az 1882-iki pénzügyi év alatt körülbelül 160 millió frttal szaporodott s ez összegbe nincs beszámítva az egyes bevándorlók által hozott vagyon értéke s továbbá az a tőke, melyet a munkás kéz gyarapodása okoz. Az előbbi összeget megközelítőleg sem lehet meghatározni, mivel a Castle Gardenben működő hatóságok még az idegen pénznemek beváltásáról sem vezetnek jegyzéket. Azonban kétségtelen, hogy ez összeg sem lehet csekély, mivel a kivándorlóknak rendes szokása, hogy elutazásuk előtt otthon levő összes ingatlanaikat pénzzé teszik s bár nagy részük igen szegény ember, akadnak különösen az angol telepedők között olyanok is, kik igen jelentékeny összegeket hoznak magukkal. Amerikai nemzetgazdák a bevándorlók által hozott értéket átlag 80 dollárra (körülbelül 180 frt) teszik. E számítást véve alapul, az 188 -iki pénzügyi évben a bevándorlók az Egyesült-Államok vagyonát több mint 130 millió frttal gyarapították.

Évről-évre számítva a bevándorlókat, 1856 óta a következő táblázatot nyerjük:

Év	Bevándorlók	Év	Bevándorlók
1830.	22,322	1868.	289,145
1842.	100,000	1869.	285,287
1847.	200,000	1870.	356,303
1850.	300,000	1871.	346,938
1854.	427,833	1872.	437,750
1856.	195,857	1873.	422,545
1857.	246,945	1874.	260,814
1858.	119,501	1875.	191,231
1859.	118,616	1876.	157,440
1860.	150,237	1877.	130,503
1861.	89,724	1878.	153,207
1862.	89,007	1879.	250,565
1863.	174,524	1880.	593,703
1864.	193,195	1881.	720,045
1865.	247,453	1882.	788,992
1866.	314,840	1883.	560,196.
1867.	293,601		

Észrevehető e számokból, hogy a bevándorlás 1847—1857 között jelentékeny nagy volt. Ennek oka részben Texas, Ujmexico s Kalifornia occupálása s az utóbbi tartományban felfedezett aranybányák voltak, részben az Irhonban pusztító éhség s továbbá a Magyarországon, valamint Francia- s Németországban lezajlott forradalmak. Számítások szerint maga az irhoni éhség 1.300,000 irlandit kényszerített arra, hogy hazáját elhagyva, idegen földön keresse a megélhetés eszközeit. Az 1857 után kitört pénzügyi krízis a bevándorlók számát a következő két év alatt ismét megapasztotta, s az Egyesült-Államok polgári háborújának kitörésekor a szám a legalacsonyabbra süllyedt, azaz 89,000-re. Midőn a háború bevérgződött, a bevándorlók száma ismét jelentékenyen gyarapodott s az emelkedés 1873-ig folytonos volt, részben összefüggésben a magas munkabérekkel, melyeket ez időben itt fizettek. 1873-ban új pénzügyi zavar támadt, melynek hatása a bevándorlásnál is érezhető volt egész 1877-ig, midőn az Egyesült-Államok teljesen kiheverte a háború s pénzügyi zavar bajait. Ezentúl a bevándorlás ismét erősödni kezdett s csakhamar oly nagyra nőtt, mint soha azelőtt. Látható azonban, hogy 1883-ban ismét hanyatlás mutatkozik a két megelőző évhez képest,

melyek okát abban kereshetjük, hogy az Egyesült-Államokban 1881-ben rossz termés volt, míg Európában átlag jobb termés létezett.

Általában szólva tehát, szabályul állíthatjuk fel, hogy az európai válságok, forradalmak, éhségek, pénzügyi zavarok s más ily bajok növelik a bevándorlást az Egyesült-Államokba, míg másrészt az amerikai bajok azokat jelentékenyen apasztják. Azonban tény, hogy az utóbbi tényezők mégis nagyobb hatással vannak. A munkásokra kevesebb szükség lévén, a bevándorlást szervező ügynökök nem fejtnek ki nagy tevékenységet s ígéreteik sem oly csalogatók, mint más körülmények között. A hatás csak úgy észlelhető e tekintetben, mint a hőmérő emelkedésénél és süllyedésénél. Így 1881 második felében kedvezőtlenek lévén a helyzetek, a bevándorlás 1882 második felében, mely már az 1883-ik pénzügyi évre esett, jelentékenyen csökkent.

Nagyban s általánosságban ugyanily eredményekre jutunk, ha az egyes nemzetiségek bevándorlásának hullámzásait vesszük tekintetbe s mivel e kép érdekes, a főbb kontingenst nyújtó államok szerint csoportosítva közöljük ez utóbbi másfél évtizedről, a mint következik: ¹⁾

A fenti táblázatból is látható, hogy a kivándorlás az egyes országokból 1873-ig, midőn a pénzügyi válság bekövetkezett, csaknem folytonosan emelkedő volt, azután 1877-ig apadt, de ismét emelkedett. Az utolsó évben — 1883-ban — a hanyatlás nem egy pár országban, de csaknem általában mutatkozik. Kivételt képez hazánk, hol az 1873-i krízis hatása meglátszik ugyan, de 1883-ban még nincs hanyatlás. Oroszországban 1875 óta van hanyatlás. Érdekes, mily gyors az emelkedés 1869-ig a két skandináviai országban, hogy egyszerre, csaknem hirtelen süllyedjen. Legnagyobb az ingadozás a khinaiaknál, kiknek bevándorlását tudvalevőleg maga amerikai nép igyekszik megnehezíteni.

A legérdekesebb eredmények közé tartozik e táblázat-adatainak összehasonlításából az a tény, hogy csaknem minden országból rohamosan emelkedik a bevándorlás 1878 óta, midőn az Egye-

¹⁾ Lásd táblázatot a 183. és közetkező oldalon.

Országok	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.
Németország	124,076	122,677	124,965	118,225	82,554	141,109	149,671	87,291	47,769
Anglia	61,730	51,759	35,673	60,957	56,530	69,764	74,801	50,905	40,130
Irhon	64,559	63,683	40,786	56,996	57,439	68,732	77,344	53,707	37,957
Skócia	—	—	7,751	12,521	11,984	13,916	13,841	10,429	7,310
Kanada	18,128	5,373	20,918	37,908	26,766	24,825	31,711	25,106	18,656
Svédország	5,919	11,253	24,224	13,443	10,699	13,464	14,303	5,712	5,573
Olaszország	1,585	1,554	1,438	2,891	2,805	4,144	8,715	7,596	3,570
Norvégia	2,510	4,296	16,068	13,216	9,418	11,421	16,247	10,384	6,093
Svájc	4,656	3,405	3,650	3,075	2,269	3,650	3,107	3,093	1,814
Magyarország	35	16	4	1	3	228	1,347	962	776
Ausztria	357	537	1,495	4,424	4,884	4,132	5,765	7,888	6,832
Dánia	2,031	1,596	3,649	4,083	2,015	3,690	4,931	3,082	2,656
Nova-Scócia	—	—	—	—	14,582	8,299	3,919	4,907	2,874
Oroszország	294	203	343	907	673	2,641	1,560	3,960	7,982
Khina	3,519	6,707	12,874	15,740	7,135	7,788	20,292	13,776	16,437
Hollandia	2,598	718	1,134	1,066	993	1,909	3,811	2,444	1,237
Franciaország	5,886	5,119	3,879	4,007	3,137	9,317	14,798	9,643	8,321
Lengyelország	324	173	184	223	535	1,647	3,338	1,795	984

O r s z á g o k	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.
Németország	31,937	29,298	29,313	34,602	84,638	210,485	250,630	194,786
Anglia	24,373	19,161	18,405	21,183	59,454	65,177	62,304	63,140
Irton	19,575	14,569	15,932	20,013	71,603	72,342	76,432	81,486
Skócia	4,582	4,135	3,502	5,225	12,640	15,168	18,937	11,859
Kanada	17,314	16,063	19,129	23,256	79,611	102,922	79,259	53,440
Svédország	5,603	4,991	5,390	11,001	39,186	49,760	64,607	38,277
Olaszország	2,910	3,143	4,131	5,759	12,237	15,387	32,077	31,784
Norvégia	5,173	4,588	4,759	7,345	19,895	22,705	29,101	23,398
Svájc	1,549	1,686	1,808	3,161	6,156	11,293	10,844	12,751
Magyarország	630	373	646	632	4,363	6,826	8,929	11,240
Ausztria	5,646	5,023	4,504	5,331	12,904	21,109	13,619	10,923
Dánia	1,547	1,695	2,105	3,474	6,576	9,117	11,618	10,319
Nova-Scócia	2,582	3,467	4,081	4,072	13,183	14,437	13,317	9,364
Oroszország	4,764	6,579	3,037	4,434	4,854	4,865	16,321	9,186
Khina	22,781	10,594	8,992	9,604	5,802	11,890	39,579	8,031
Hollandia	855	591	608	753	3,340	8,597	9,517	5,249
Franciaország	8,002	5,856	4,159	4,655	4,313	5,227	6,003	4,821
Lengyelország	925	533	547	489	2,177	5,614	4,672	2,011

sült-Államokban a pénzügyi krízis megszűnt. Ez emelkedés nagyságát a következő táblázatban mutathatjuk be :

Ország	Bevándorlók összes száma		Gyapodás %o-ban	Az 1882-ik évben bevándorolt az illető ország né- pességéből 100 ezer lakos után
	1878.	1882.		
Svédország . .	5,390	64,607	1,098	1,415
Németország .	29,313	250,630	755	554
Olaszország . .	4,131	32,077	676	112
Norvégia . . .	4,759	29,101	599	1,096
Dánia	2,105	11,618	451	589
Skóthton . . .	3,502	18,937	442	500
Oroszország . .	3,037	16,321	437	21
Irland	15,932	76,432	379	1,502
Anglia	18,405	82,394	347	315
Khina	8,992	39,579	340	11
Kanada	19,129	79,259	315	1,832
Ausztria . . .	4,504	13,619	202	64
Franciaország	4,159	6,003	44	15
Hollandia . .	608	9,517	1,465	237
Svájcz	1,808	10,844	499	380
Lengyelország .	547	4,672	752	65
Magyarország .	646	8,929	1,282	57

A fentebb említett okon kívül igen nagy mértékben hatottak e gyapodásra a vasuthálózatok rohamos fejlődése s ugy ezek, mint a gőzhajótársulatok szállítási dijainak csökkenése. A kanadai s amerikai gőzhajótársulatokon ma már 40 forintért, sőt olcsóbban is szállítanak egyes egyéneket Európából Amerikába s az amerikai vasuthálózat, mely 1835-ben még csak 1098 angol mértföld volt, ma már több mint 113,000 mértföldnyi területet ölel be. Hozzájáj-

rultak továbbá e gyors fejlődéshez az egyes országok viszonyai is, melyekről — mint igen tanulságosokról — érdemes lesz a fentebbi táblázattal kapcsolatban néhány szót elmondani.

Aránylag minden jelentékeny kivándorlással bíró ország között legnagyobb mértékben emelkedett a kivándorlás Svédországban, t. i. 1,098 százalékkal olyannyira, hogy a különben is gyér népességű országban minden százezer lakosra 1,415 esik. Dr. Brock fejtegetései szerint e körülményt főleg annak lehet tulajdonítani, hogy az időjárás nagy változatossága következtében az aratás eredménye bizonytalan, a megélhetés sokszor igen nehéz s a halászat is gyakran kevésbé jövedelmező. Az Egyesült-Államokban letelepedett svédek e mellett nagyon ragaszkodnak honfitársaikhoz s ha már megtelepedtek új hazájukban, gyakran küldenek pénzt is haza, hogy onnan szerezzenek munkásokat.

Svédország után Németországból jő a legtöbb kivándorló, úgy hogy számuk 1882-ben már túlhaladta a negyedmilliót. E nagyméretű kivándorlás oka nem lehet a szegénység, mivel a német nemzetgazdák szerint a nemzeti vagyon folytonosan gyarapodik, 1872-ben fejenként 293 márkát s 1881-ben 308 márkát tett, azaz az emelkedés mintegy öt százalék, míg az élelmi szerek ára alig emelkedett valamit. Lényegesebb oknak lehet tekinteni a „Kulturkampf“-ot, a socialista-kérdést, a dohányipar-krízist, az adók nagy emelését s az igen terhes katonai szolgálatot. Amerikai kinutatók szerint a New-Yorkba érkező német bevándorlók 30—40 százalékának nincs utlevele, mely körülmény nagyrészt onnan ered, hogy a katonaság elől szöktek meg. Hogy ezentul Németország saját gyarmatai nem fognak-e lényeges változást hozni létre? — az a jövő titka.

Nagyon jelentékeny az olaszok kivándorlása is. 1883 három első hónapjában 15,000 olasz kivándorló jött New-Yorkba s e körülmény arra bírta az olasz kormányt, hogy a kivándorlás okairól kutatásokat rendeljen el. A kutatások eredménye az volt, hogy a kivándorlás főoka a mezőgazdasági bajokban rejlik, de a mellett kitűnt, hogy sok olasz nyer alkalmazást az amerikai vasutak építésénél s a bevándorlók nagy számát jelentékenyen emelte az a körülmény, hogy a Délamerikában betelepedett olaszok egy nagy része a Chili és Peru közt folyt nagy háború következtében az Egyesült-Államokba költözött. A valódi baj, különösen Délolasz-

országban, a hiányos agrár-törvények s az az állapot, melyről Pli-nius már 18 századdal ezelőtt megírta : „Latifundia perdidere Italiam.“

A norvég s dán kivándorlás főokai lényegileg megegyeznek a svédekéivel. Oroszországban azonban egészen más okok működnek közre, és pedig első sorban az antisemita mozgalom, melyet a kormány nem képes ellensúlyozni. Csak 1882-ben 10,000 oroszországi zsidó érkezett New-Yorkba s így valóságos felekezeti kivándorlás volt, miként a hugenottáké a nantesi edictum visszavonása után.

Az európai államok közt különben aránylag legtöbben vándorolnak ki Irhomból, minden százezer lakos után 1,502, azaz másfél százalék. A szerencsétlen ország gazdasági s társadalmi viszonyai eléggé ismereteseek s e kivándorlás okait nem szükséges fejtegetnünk. Érdekesnek tartjuk különben megjegyezni, hogy az angol nemzetgazdák azzal vigasztalják magukat, hogy a kivándorlók jobb fogyasztók lesznek, mint a minők maradtak volna otthon s ezért nem arra törekeshetnek, hogy a kivándorlás nagyságát ellensúlyozzák, hanem hogy lehetőleg angol gyarmatokba tereljék. Közelebb is egy millió font sterlinget kértek a parlamenttől, hogy 10,000 mezőgazdasági napszámost szállithassanak Kanadába.

Feltűnő, hogy a khinaiak bevándorlása is jelentékenyen gyarapodik, bár ezt az amerikaiak tudvalevőleg minden eszközzel gátolni törekeshetnek. San Franciscoban, hol különben legtöbben vannak, már egy tizedrészét képezik a város lakosságának : 234,956 közül 20,519-et tevén. Innen is indult ki az agitáció ellenök, főképp abból az okból, mert a munkabért leverik. 1882. május 8-án törvényt is hoztak a khinai bevándorlás ellen, a mi e szabad államban rendkívüli feltűnést keltett. Azóta apadt is némileg a bevándorlás, azonban csak némileg, mivel a törvény csak a hajókon jövőkre nézve okoz nehézségeket s a khinai nem restelli a fáradságot, hogy most szárazföldön át hatoljon be az Egyesült-Államokba.

Nagyobb mértékben történik még a bevándorlás Kanadából, sőt valóban ez ország adja népessége arányához képest a legnagyobb kontingenst, százezer lakos után 1832-öt. Nem kell azonban felednünk, hogy a Kanadából jöttek nagyobb része csak átmenetileg tartózkodott ez országban s azután jött az Egyesült-Államokba, hol több munka kínálkozik s nagyobb a munkásbér.

Feltűnően csekély mértékben szaporodott a francia bevándorlók száma. E nép nehezen hagyja oda hazáját s különben is Algir s az argentini köztársaság sok kivándorlót fogad be, bár újabb időben a délamerikai francziák közül ép úgy, mint az olaszok, nagyobb számmal jönnek az Egyesült-Államokba. Figyelembe veendő továbbá az, hogy a francziák népessége nagyon csekély mértékben emelkedik, a francia nagyon nehezen tanul idegen nyelveket s rosszul érzi magát idegen viszonyok között, különösen oly helyeken, hol a vásárnapok pedans megünneplése divatos. Igen sok francia telepes szokott, ha elegendő vagyont szerzett, ismét visszatérni hazájába.

Mellőzve a többi országokat, melyek közül a hazánkban mutatkozó kivándorlási hajlam emelkedését külön is szándékozunk fejtegetni, most egy lényeges körülményt kell kiemelnünk. A kivándorlók számát mi az Egyesült-Államok hivatalos adatai szerint közöltük. Nem lesz érdektelen ez adatokat, legalább az utóbbi évekre vonatkozólag most egy pár ország saját hivatalos adataival összehasonlítani. Ezt adja a következő táblázat: ¹⁾

A dolog természeténél fogva az adatok különböznek egymástól; azonban lényeges s állandó különbség csak Franciaországnál mutatkozik, hol szintén valószínű, hogy nem a belügyminiszter által szerzett adatok állanak közelebb a valósághoz. (Mellesleg megjegyezzük, hogy Magyarországon a hivatalos adatok szerint a kivándorlók száma volt 1880-ban 609, 1881-ben 1,030, 1882-ben 1,161 s 1883-ban 1,249, mely adatok azonban csak az elbocsátásra vonatkoznak s igen hiányosak.) A legnagyobb különbséget a két nemű adat között mindenesetre azok száma okozza, kik bármily ok miatt utlevél nélkül távoztak el, hogy azonban a „kivándorló“ sorozatban több turista s kereskedelemmel foglalkozó egyén is lesz, nem szenved kétséget, valamint az sem, hogy nemzetiségek tekintetében sok hiba történhetett.

Az Egyesült-Államok kivándorlási bizottsága érdekes kimutatást közöl az 1882-iki bevándorlók megoszlásáról az egyes államok között. E kimutatás ugyancsak a New-Yorkba érkezőkről szól, kik az összes bevándorlóknak mintegy háromötödét képviselik, de

¹⁾ Lásd táblázatot a 189. és 190. oldalon.

Évek (december 31-ig)	Németország		Nagybritannia		Svédország		Norvégia	
	Német adatok*)	amerikai adatok	angol adat	amerikai adat	svéd adat	amerikai adat	norvég adat	amerikai adat
	1870.	76,455	91,779	153,466	151,089	15,430	12,009	14,788
1871.	73,816	107,201	150,788	143,937	12,985	11,659	12,055	11,307
1872.	120,056	155,595	161,782	157,905	11,838	14,615	13,031	10,348
1873.	96,641	133,141	166,730	159,355	9,486	11,351	9,998	18,107
1874.	42,492	56,927	113,774	100,422	3,380	4,336	4,565	6,581
1875.	27,834	36,565	81,193	66,179	3,591	6,031	3,972	4,465
1876.	22,767	31,323	54,554	42,243	3,702	5,204	4,313	6,031
1877.	18,240	27,419	45,481	35,566	2,921	4,774	3,195	4,333
1878.	20,373	31,958	54,694	40,706	4,242	6,176	4,833	5,216
1879.	30,808	43,531	91,806	78,424	12,761	16,659	7,607	9,488
1880.	103,115	134,040	166,570	164,438	36,275	46,723	19,615	23,054
1881.	206,189	249,572	176,104	165,230	40,620	55,892	25,956	26,967
1822.	189,373	232,269	181,903	161,423	?	60,413	?	27,197

*) A német adatokra nézve meg kell jegyezni, hogy ezekben 1870-re nézve Hamburgból, Brémából s Stettinből elinduló bármily nemzetiségű kivándorlók benn vannak s azontul csak a németek, kikhez még az Antwerpenből indulók is hozzászámítottak.

É v e k (december 31-ig)	Dánia				Svájc		Franciaország	
	Dán	amerikai	olasz	amerikai	svájci	amerikai	francia	amerikai
	adat	adat	adat	adat	adat	adat	adat	adat
1870.	3,264	3,041	—	2,940	2,377	2,174	439	—
1871.	3,249	2,346	—	2,948	2,729	2,824	1,192	—
1872.	5,941	3,758	—	7,322	3,288	4,031	1,499	13,782
1873.	5,926	5,095	—	7,511	3,462	3,223	1,037	10,813
1874.	2,261	3,188	—	5,877	1,631	2,436	1,100	8,742
1875.	1,678	1,951	—	3,349	866	1,641	679	8,608
1876.	1,336	1,624	1,441	2,981	1,011	1,572	426	6,724
1877.	1,374	1,617	976	3,666	1,027	1,612	550	5,127
1878.	2,300	2,688	1,993	5,392	1,602	2,051	906	4,668
1879.	2,810	3,532	3,208	9,043	2,964	3,834	1,435	4,122
1880.	5,475	8,778	5,756	12,782	5,792	8,498	2,223	4,939
1881.	7,823	8,951	11,868	20,107	9,996	11,628	2,535	5,654
1882.	11,385	12,769	18,669	29,437	10,047	11,839	—	5,560

azért megközelítő képet nyújt a bevándorlók megoszlásáról s érde-
mesnek tartjuk közölni.

Államok	Bevándorlók összes száma	Százalékokban
New-York	166,824	35
Illinois	51,331	10
Pennsylvánia	46,398	9
Wisconsin, Ohio, Minnesota, Michigan, Jova	24,000—17.000	5—3
Massachusetts	15,000	3
New-Jersey	11,849	2
Missouri	9,350	2
Connecticut	8,000	1·6
Nebraska, Indiana, Dakota .	7,000—3,000	1·4—0·6
Kalifornia	4,500	0·9
Utah	2,700	0·5
Rhode Island	2,400	0·4
Colorado	2,000	0·4
Kentucky	1,350	0·2
Louisiana	700	0·1

E számokból látható, hogy a bevándorlók egy harmada New-Yorkban marad, mintegy 20 perczent a nyugati földmivelő országokba megy, 10 százalék a gazdag s iparüző Pennsylvániába s igen jelentékeny rész a szintén iparüző Massachusettsbe. A messze nyugatra aránylag kevesen jutnak el. Megjegyezzük, hogy e megoszlás hitelességét az 1880-iki népszámlálás adatai is megerősítik. Tehát a bevándorlás főkép éjszakra s nyugatra terjed, melynek éghajlati s természeti viszonyai leginkább megfelelnek a bevándorlók többségének s a hol rendezettebb viszonyok is vannak, mint a déli államokban. A bevándorlók mintegy 60 százaléka legelőször a Castle Garden nevű nagy irodában települ le; 1883-ban volt oly nap is,

midőn ide 8000 bevándorló érkezett. E jótékony intézet, hol a bevándorlókról minden tekintetben előnyösen gondoskodnak, szintén nagy hatással volt az amerikai bevándorlás előmozdítására s nagyon valószínű, hogy a gyarmatosító államoknak általában nagy hasznára lenne, ha ily intézményeket létesítenének. Maga az intézmény nagy kórháza, hol a bevándorlók 1—2 százaléka rendszeren ápolást talál, a különböző nyelvű utasítások igen jó hatással vannak s az Egyesült-Államok nagy érdeméül tudható be, hogy nemcsak vonzza a bevándorlókat, de azok jólétéről is gondoskodik.

LIÉGEARD ARMAND után.

A MAGYAR VASGYÁRAK, HÁMOROK ÉS VASGYÁRT- MÁNYOK ISMERTETÉSE.

Vastermelésünk főbb székhelyei, úgyszólván ösfészkei, Krassó-Szörény-, Zólyom-, Gömör-, Szepes- és Hunyadmegyében vannak, újabb keletű a vasgyártás Nógrád- és Borsodmegyében, amennyiben a salgó-tarjáni és a diósgyőri vasgyárak csak 15 év előtt keletkeztek; az azelőtt Nógrád- és Borsodmegyében fönnállott egyes kisebb kohók pedig ösmertetésem szempontjából számba nem vehetők. — Kisebb kohók vannak ugyan még Mármaros, Udvarhely, Szolnok-Doboka, Arad, Bihar, Sáros és Unglmeagyében, de ezek gyártásuk csekély voltánál és sajátos minőségénél fogva, többnyire csak helyi érdekűek, s nem igen folynak be a nagyipar és az ebből folyó belső, éltető mozgalmakra, — mindamellet ezeket sem fogom egészen figyelmen kívül hagyni.

A vasgyárak tudvalevőleg foglalkozásuk szerint : olvasztók, öntőművek és finomítók; ez utóbbiak hengerművekkel vagy hámorokkal kapcsolatosak.

Az olvasztóknak feladatuk lévén közvetlenül a vaskövekből nyersvasat előállítani, e gyárak csak azon iparosokat érdekelhetik, kik maguk vasöntéssel foglalkoznak, a mennyiben a nyersvas újból megolvasztva szolgáltatja az öntésre való vasanyagot.

Nyersvasolvasztó van kisebb-nagyobb számmal majd minden vasgyárkerületünkben, de öntésre alkalmas nyersvas nem készül mindegyikében, és sok helyütt, ha készül is, nem eladó.

Krassómeagyében, például Resitzán 4 vasolvasztó van működésben, de rendszeren csak egyben készítenek öntő-nyersvasat és azt is maga a vasgyár dolgozza fel öntészeti célokra. — Aninán két olvasztó közül szintén egyet üznek öntőnyersvasra, saját öntőművek számára.

Dognátska és Bogsán, az első két, az utolsó 1 olvasztóval, finomításra való nyersvasat készítenek Resitza számára.

Nadrágon van egy olvasztó, mely nem győzi a saját öntő és finomító művének szükségletét fedezni.

Szörényben, Ruszkitzán van két nagy olvasztó, mely a gyár saját céljaira termel öntő és finomító nyersvasat.

Gömör és Szepesmegyében van sok önálló olvasztó mű is, mely többnyire árúnyersvasat, tehát úgy öntésre, mint finomításra valót termel; de nem mindegyik kohó termékei felelnek meg mindkét célnak. — A felsővidék vaskövei ugyanis tulnyomólag kemények; alkalmas öntőnyersvas pedig csak lágy érczekből olvasztható előnnyel. — Kemény érczekből való elállítás drágább, mert több tüzelőanyagot igényel és a nyersvas mindamellett sokféle öntvényre nem alkalmas.

A kemény érczekből eredő öntőnyersvas szintén kemény; az öntvények tehát kevésbé jól munkálhatók meg s ha vékonyak, épen törékenyek; feszülékes cikkek pedig maguktól hasadnak.

Kitünő öntőnyersvas készül Libetbányán, továbbá Csiznóvizen, Csetneken, a Rőcze melletti kohókban, Nyustyán, Tiszolczon; egyáltalán azon kohókban, melyek a gömöri vashegy érceit használják.

Nagyobb szilárdságú cikkek, nevezetesen gépalkotó részek, kocsikerekek és tengelyek öntésére azonban legalkalmasabb a derdői és a vajda-hunyadi nyersvas, mely utóbbi nemcsak lágy, de minden káros alkotórésztől ment érczekből és tiszta bükkfaszénnel készül. — A vajda-hunyadi nyersvas nagy tisztasága miatt azonban kissé sűrűn folyik, miért is szükséges, hogy folyékonyabb felvidéki lágy fajtákkal kevertessék.

Jó szívós öntvények válnak a szepesmegyei smizsáni, prakenfalvi, krompachi, merényi nyersvasból; ezek azonban réztartalmuk miatt kissé sűrűn folynak és e miatt a diszitett felületű cikkekre kevésbé alkalmasak.

A dobsinai, oláhpataki, henczkői, alsó-sajói, betléri, gombaszögi, sztraczenai olvasztók inkább frissítésre való keményebb nyersvasat olvasztanak; de módjukban van, különösen a sajóvölgyi kohóknak, vasköveiknek kellő megválogatása és előkészítése mellett alkalmas öntőnyersvasat is termelni.

Olvasztóműveink ezen rövid jellemzéséből az *öntőművek* székhelyeire is igen könnyen következtethetünk.

A fővárosi és vidéki gépgyári öntőműveket, mint tárgyalásom keretébe nem tartozókat, nem vehetem figyelembe.

Vasgyárkerületeink mindegyikében van majd több, majd kevesebb öntőmű is, többnyire az olvasztó-kohóval kapcsolatban.

Resitzán minden fajtájú kereskedelmi és gépöntést gyakorolnak évi 15,000 q-ig; szintugy Aninán 15,000—20,000 q-ig. Aninán különösen szép fűtőkemenczék, korlátrudak és efféle diszesebb czikkek készítésével foglalkoznak.

Nadrágon házi és mezőgazdasági czikkek készülnek évi 8—9,000 q-nyi mennyiségig. Takaréktűzhelyi részek, zománczozatlan edények, ekék és szecskavágó gépek felszereléseit elég csinosan ki vannak állítva, de szobakemenczék külső csinjára nézve sok a kívánni való.

A ruszkiezai öntőmű 6—7,000 q-nyi évi gyártás mellett csinosabb öntvényeket bocsát áruba; vízvezető csövek, oszlopok, szobakemenczék és konyhaczikkek mind meglehetősen tiszta, szép felületűek.

Gömörben a csiznóvízi és dernői öntőművek tünnek ki szép külsejü és jó minőségü gyártmányaikkal; a csiznóvízi gyár 20,000 q. évi gyártás mellett különösen izletes fűtőkemenczéivel és időszerü módszer szerint készülő öntöttvas csöveivel; Dernő gépalkotó részek, házi eszközök és 5—6,000 q. termelés mellett kemény kérgü öntvényeivel.

Csetnek 6,000 q. durvább kereskedelmi, Nyustya 10,000 q. nagyobbára gyári czikkek készítésével foglalkozik.

A Szepességen Krompach és Prakenfalva képviselik a kereskedelmi öntőczikkek gyártó műveit; az első többek között zománczozott edények öntésével, az utóbbi diszesebb, sőt alkalmilag szoborművi czikkek készítésével foglalkozik. Krompach 10,000, Prakenfalva 4,000 q. öntményt készít évenként.

Zólyom megyében kiváló helyet foglal el az öntészet terén a rónitzi és a libétbányai öntőmű; az első mindenféle gyári-, gépészeti-, vízvezeteki- és zománczozott czikkek gyártásával évi 12,000 q-ig; Libétbánya finom diszitett, apró gazdasági és edényöntéssel 2,000 q-ig.

Hunyadmegyében Kalánban van egy kitünően berendezett, mintázó gépekkel is felszerelt öntőmű, melyben angol nyersvas felhasználása mellett mindenféle és igen szép külsejű szobakemenczék és takaréktüzhely-részek készülnek. — Nagyobb szilárdságot igénylő öntvények azonban e gyárból csak óvatosan alkalmazandók. Évi gyártása 14,000 q-ig emelkedik.

Govasdián kevésbé szép külsejű, de rendkívül szívós, nagy szilárdságu gyári és gépészeti cikkek készülnek, évi 3,000 q-ig.

Finomító vasgyáraink közül rég időktől fogva kiválnak Resitzán és Brezova; utóbb pedig Anina, Salgó-Tarján, Diósgyőr és Ózd-Nádasd; figyelmet keltenek még Bujakova, Nándorhegy és Kudsir.

Resitzán vasat és aczélt készítenek kavarás útján a régi eljárás szerint, aczélt azonkívül Bessemer és Martin-Siemens újabb keletü módszerei szerint.

A kavart vasból lesznek hengerlés útján a különféle rudvas-fajták; továbbá gyámvas, szögletvas, egyáltalán alakos rudvas; nemkülönben durvább pléh és laposvas.

A kavart aczélból készül az ugynevezett nyersaczél lapos rudakban és a kévelt aczél.

A Bessemer-aczélt leginkább vaspályasínekre, vasuti kocsi-tengelyekre és kerékkoszorukra, kisebb mértékben gépalkotó részekre használják.

A Martin-aczélt kiválóan kazáupléhre, kocsi-tengelyekre, gépalkotó részekre és különben ugyanazon czélokra alkalmazzák, mint a Bessemer-aczélt.

A Bessemer- és a Martin-aczél azonban rudacsok alakjában is kerül kereskedésbe a régebben alkalmazott kévelt és tégelyaczél-fajták pótlására. — A Bessemer- és Martin-aczél illetén alkalmazása a külföldön vette eredetét; eleinte oly minőségű termékekkel, melyek még a tégelyaczél-fajtákat is némileg pótolhatták, azonban később amaz aczél-fajták minősége a nagy verseny folytán, különösen a külföldön, mindjobban csökkent, úgy, hogy a kereskedésben mai napság előforduló aczélsurrogátumok többnyire nem alkalmasak már, jelesen a tégelyaczél pótlására; különösen pedig azért nem, mert e surrogátumok nagyobbára csak a nagyobb, tömegesen készülő cikkek hulladékaiból kerülnek ki.

Bessemer és Martin-aczél hazánkban még csak Diósgyőrött készül, de e helyen majdnem kizárólag vaspályasinek gyártására szolgál. — A sinekről levágott végek csekély részét a metzenzefi hámosoknak adják el.

A resitzai és diósgyőri Bessemer és Martin-aczélművek évi gyártása $\frac{1}{2}$ millió métermázsa, ha teljesen el vannak foglalva.

Lemezre, alakos öntésre és gépalkotó részekre való Martin-aczélgyártás Brezován van épen megindítás alatt.

Tégelyöntő-aczél csak Kudsiron készül ugy rudak, mint öntött czikkek alakjában.

Többi vasfinomító gyárainkban túlnyomó a *kavaró módszer* alkalmazása, mely módszert a legtökéletesebb rendszerü gázzal való tüzelés mellett nagy tökélyre emelték Brezován, Salgó-Tarján, Ózd-Nádasd, Bujakova, Nándorhegy és Kudsiron.

Évek óta nagy küzdelmet folytatnak hazai vasgyáraink azon osztrák, különösen sziléziai, morva és cseh vasgyárakkal, melyeknek alantos minőségü termékei a minőséggel megegyező csekély áraik folytán hazai piacainkat megmértelyezték és a nagy vevőket a 2-od és 3-ad foku kisebb vevők rovására a szoliditás útjáról leterelték.

A makacs küzdelemnek azonban az az üdvös hatása volt vasgyárainkra, hogy a gyártás költségeinek csökkentésére kutatásokat, kísérleteket, tanulmányozásokat tettek és egymás után minden képzelhető javítást gyárainkban meghonosítottak.

Ma az imént nevezett vasgyárakról nemcsak azt a kopott dicséretet mondhatjuk el, „hogy a kor színvonalán állanak,“ hanem hozzátehetjük, hogy kavarási műveleteikkel más országok abbéli műveleteit tulszárnyalták.

A külföldi versenyt mindamelllett nem sikerült teljesen leküzdenünk, és a mennyire küzdelmünknek eredménye volt, azt nagy pénzbeli áldozatokkal értük el, mert iparközönségünk által fölöttébb gyengén támogattatva, jó árúinkon legalább is épen oly csekély áron vagyunk kénytelenek tultenni, mint a melyen a külföldi kétes minőségü vasfajták elkelnek.

A minőséget, mely régente a vaspiacszokon akkora mérvadó tényezőként szerepelt, a fogyasztók immár számba sem veszik. Egyedül az árak a mérvadók.

Pedig jól tudja nemcsak a nagyiparos, a gépgyáros, az építész, hanem a kisiparos is, és különösen a kézműiparos, mily különbség lehet vas és vas között.

Jól tudja mindegyikök, hogy a vas megmunkálásakor a sokféle jelenség közül különösen kettő dönti el a minőség mivoltát. Ugyanis, ha a vasat kovácstüzből izzítva lapítjuk és verjük, a míg a veres izzásig lehült, ekkor szélei megrepednek s tiszta élű lyukakat bele ütni, vagy a darab veres izzó végét épségben lehajlítani lehetetlen, a vas megmunkálás közben egyáltalában elzondródik és azonkívül rosszul is forrad. Az ilyen vasról azt szoktuk mondani, hogy izzón törő; fehér izzásban vagy hidegben jól tartja magát és különben eléggé szilárd is, de azért minősége a hideg rúd törésén is felismerhető, mert sötétszürke szín mellett fénytelen, durva és rövid rostos, élei pedig reszelősök.

Rendesen kén vagy réz van az ilyen vasban; gyakran gyorsított, felületen kavarás is okozza hiányos voltát.

Az imént említett másik jelenség abban nyilvánul, hogy a vas bármily izzásban igen jól kovácsolható; jól nyújtható, hajlítható, lyukasztható, tiszta élű és különösen jól forrad, hidegben azonban törékeny, miért is hidegben törőnek nevezzük. — Ezen vasfajta phosphortartalma, vagy szintén gyorsított kavarásból eredő. — Törete ezüstoffényű, szemcsés, s ha a vas rosszul volt kavarva, durva inakkal kevert.

A külföldről behozott vasfajták tulnyomó része mutatja a fejtegetett hiányok majd egyikét, majd másikat, majd kisebb, majd nagyobb mértékben. — Izzón törők rendesen a sziléziai és a morva, hidegen törők a cseh vasfajták. — Csak a stíriai és karintiai vasfajtákon nem észleljük a szóban forgó hiányokat; de ezen vasfajták drágábbak is, — s így velük szemben könnyen kiálljuk a versenyt — s így ezekkel könnyen versenyezhetünk.

Ösmertetésemnek utmutatás is lévén a czélja, nem hallgathatom el azon körülményt, hogy hazai gyártmányaink között is vannak olyanok, melyekben ama hiányok megvannak, de sokkal csekélyebb mértékben.

A még mindig majdnem kizárólag faszénnel gyártott hazai vasfajták egyáltalán jobbak, mint a kén-tartalmu kóksznersvasból eredő külföldi fajták. A hol tehát magyar vasnál izzóntörés mutat-

kozik, ezt rendszeren a kemény vaskövek csekély réztartalma okozza, de a réz távolról sem oly káros hatású, mint a kén; és van a vas alkalmazásának számos oly módja, melyre a rézkozta csekély hiány épenséggel nincs káros befolyással.

Hidegen törő vas még ritkább a magyar vasgyárakban, mert a verseny folyton fenyegető réme nem engedi meg a kavarási túlhajtását és a phosphortartalma nyersvasat nagyobbára öntészeti céldolgozzák fel.

Kiváló minőségű vasfajták kétségkívül azok, melyek még a kavarásnál is fatüzelés mellett készülnek. Ily vasgyártmányok tekintetében első helyet foglal el a kudsiri vasgyár Hunyadmegyében, mely a vajdahunyadi és govasdiai kitűnő faszénnyersvasat fagázzal tüzelő kavarák és fával fűlő forrasztók segélyével változtatja át kovácsvassá.

A nándorhegyi vasfajták szintén fagázzal tüzelő kavarák és forrasztók segélyével készülnek; minőségük meg is közelíti a kudsiri gyár vasfajtáit.

Brezován az első minőségű vasfajták, minők a kazánlemezek, forraló csövek, patkóvas, szállagvas, gépszerkezeteknek és közlögöröndöknek való szintén fagázzal tüzelő kemencékben és túlnyomólag vajdahunyadi nyersvas alkalmazása mellett készülnek.

Részben fa- és kőszéngázzal készül a vas Bujakován. Kizárólag kőszén alkalmaznak a kavarásnál és forrasztásnál: Resitzán, Aninán és a zólyomi lemezgyárban; kőszéngázokat pedig: Diósgyőrött, Salgó-Tarjában, Ózd-Nádasdon és Brezován azon kemencéknél, melyekből másodminőségű gyártmányok kerülnek ki.

Vasgyáraink gyártmányaira vonatkozólag fel kell még említenem, hogy a rendes méretű kereskedelmi vasfajták: lapos, gömbölyű, négyszegletű rudak és szállagvas alakjában készülnek Resitzán, Brezován, Salgó-Tarjában, Kudsiron, Nándorhegyen és Bujakován. — Gépszerkezeteknek való vasrudak 100—120 mm. vastagságig készülnek Resitzán és Brezován; drótvás és drótszeg Salgó-Tarjában; laposvas 400—450 mm. szélességig Resitzán és Brezován, 700 mm. szélességig Brezován; alakos rudvasfajták, névleg épületgýmvas, vasuti szerkezeteknek való csatornavas, szögletvas és T vas Resitzán, Aninán, Brezován és Salgó-Tarjánon; első minőségű kazánpléh Brezován és Resitzán, másodminőségű

vastag pléhfajták : Brezován, Resitzán, Ózd-Nádasdon és Zolyomban ; kereskedelmi vékony lemezek : Ózd-Nádasdon, Brezován, Bukakován, Zólyomban, Resitzán, Prakenfalván és Pohorellán ; vont és forrasztott csövek gáz-, viz- és gőzvezetésekre, továbbá sajtolt kazánfenékek Brezován ; zománczozott pléhárúk Rónitzon ; kocsitengelyek Salgó-Tarjánon.

Lehetetlen felsorolnom mindazon vaszikkeket, melyeket a fennemlitett gyárak elállítani képesek, de úgy hiszem, a felsorolt cikkek sokféleségéből és természetéből is bátran következtethető, hogy vasgyárialk berendezései és felszerelései lehetővé teszik, hogy bármily nemű és mérvű iparvállalat és nemkülönben az építészek igényeit mindenképen kielégítsék.

De még ki sem merítettem vasgyártásunk bő forrásait, melyekből iparunk és közszükségletünk czéljaira régidőktől fogva merítünk és jövőre is még egy ideig meríteni fogunk.

Van ugyanis még egy módja a vasgyártásnak, az ugynevezett *frisztűz-művelet*, mely kezdetlegesebb ugyan a többinél, de hazánkban egyes erdösebb vidékeken a többi tökéletesebb művelet mellett is teljes épségében folyamatban van. — A frisztűz-művelet ugyanis csak annyiban kezdetlegesebb a többinél, hogy napi termelése mennyiségre nézve fölöttébb csekély, csak faszénnel — legjobban lágy fából való szénnel — és sok tüzelő fogyasztásával üzhető, — szóval a frisztűz-művelet drága és ezért sem a tömeges, sem a takarékos gyártás elveivel össze nem egyeztethető. Ez eljárásnak egyáltalán csak ott van helye, a hol sok és aránylag olcsó faszénnel rendelkeznek. A külföldön még csak Svédországban, Stiriában, a Pirenäusokban és elvétve más jelentéktelen iparhelyeken található ; a hol a kőszén lépett a növényi tüzelő-anyag helyébe, a frisztűz-művelet teljesen elvesztette egykori jelentőségét. — Másként áll a frisztűzvas minőségével, mely az érette még mai napság fizetett magas árakkal teljes összhangzásban van. A stirii frisztűzvas például tulajdonképpen sajtolásra való finom pléh és vaskötelek gyártására igen keresett nagy szilárdságu drót készítésére szolgál. A svéd frisztűzvas nagyobb része Angliába megy, hol a legfinomabb cement és tégelyaczellá változtatják át.

Hazánkban vannak még frisztűzművek :

Kabolapojánán, Máramarosmegyében ;

Ruszkabányán, Krassó-Szörénymegyében ;

Boros-Sebes és Zimbrón, Aradmegyében ;

Prakenfalván és Káposztafalván, Szepesmegyében ; Vajszkován, Bujakován és Zólyomban, Zólyommegyében. Ezek közül Zólyom kizárólag, Bujakova és Prakenfalva részben finom lemez gyártására dolgozzák fel frisstűzvas-termékeiket ; Boros-Sebes, Zimbró és Káposztafalva túlnyomólag rúdvas fajtákra ; Kabolapojána, Ruszkóbánya és Vajszkova túlnyomólag mezőgazdasági szerárúkra, nevezetesen kerékabroncs, kengyel és agyvas, marokvas, szárnyvas, csorozla- és szántó-lemezekre.

A frisstűz-művek a tulajdonképeni hámorok ; ezeknél a vasnak árúczikké váló kovácsolása a frisstűz-műveletnek folytatása, s majd ugyanazon kohóban, majd a hozzátartozó, de a vizerő megosztása végett külön álló s ugyanazon vagy más völgy vizerejére támasztott hámorban történik.

De vannak Magyarországon olyan *önálló hámorok* is, melyek a vasanyagot nem maguk készítik, hanem a vasgyáraktól bizonyos alaku rudakban vagy tuskókban veszik, és különféle szerszámra feldolgozzák.

E hámorok azok, melyek tulajdonképen a *kis ipar* céljainak szolgálnak és szintén mind hegyes, erdős és forrásokban gazdag vidékeken szétszórva találhatók, erős patakok mentében, melyeknek munkaerejét felülről lefelé mindannyiszor egy-egy hámor hajtására igénybe veszik, a hányszor az alárohanó patakviz esése a szükséges hajtóerő létesítését megengedi.

Hazánk kis-vasipar kerületei közül legrégibb és leginkább ismert a jászó-metzenzéfi, mely hajdanában az egész országot és a közelfekvő külföldet látta el szép ásóival s kapáival, és még jelenben is, daczára az üzleteiben minduntalan jelentkező kórjeleknek, változó sikerrel küzd a külföldi verseny ellen.

A kezdetleges berendezésü, nagyobbára düledékes kis épületekből álló hámorok Jászónál veszik kezdetüket, elterülvén egyrészt a fővölgybeli Bódva patak mentében egész Stószig, másrészt a Sugó, Dombach, Pirring és Goldseifen mellékpatakok irányában sorakozva. A jelenben működésben álló, vízzel hajtott kisebb és nagyobb pörölyök számát 113-ra teszik, évi termelésöket 15—18 ezer métermázsa szerárúra, mely legkevesebb 500 különféle árúfajtat felkarol.

A feldolgozás alá kerülő vasanyag nagyobbrészt frisstűzvas a

Koburg-féle káposztafalvi frisstűz-művekből, kisebb mennyiséggel ugynevezett folyt-aczél (Martin és Bessemer-aczél) Diósgyőrről. A tüzelőanyag bükkfaszén. Hogy ezen hámorok. daczára annak, hogy igen szép külsejű és kifogástalan minőségű árúkat készítenek, csak úgy tengődnek, és nemcsak hogy nem tudnak lépést tartani a vasipar haladásaival, hanem iparuk az utolsó 15 évben inkább hátramaradásról tesz tanuságot, leginkább annak tulajdonítandó, hogy a bevett régi szokásokból nem képesek kibontakozni, és mai napság ép úgy, mint évtizedekkel ezelőtt, tisztán csak a drága faszénnel és az aránylag még drágább frisstűzvassal tudnak szakszerűleg elbánni.

Remélhető ugyan, hogy a kormány által életbe léptetett tanműhely elő fogja mozdítani a munkaosztás elveinek meghonosítása mellett a köszén, apró kóksz, az olesóbb kavart vas és az aczélanyag nagyobb mérvű alkalmazását, hogy termékeik árával is szembe szállhassanak a nyomasztó versenynyel; de a mellett szükséges, hogy maguk is nagyobb önállóságra törekedjenek és ne bizzák magukat egészen a kormány vagy mások gyámságára, mert mai napság szemesé a siker! A metzenzéfiek legnagyobb baja az, hogy nincs köztük igazi üzleti és tapasztalt szakember, ki a kor igényeihez képest a döntő tényezőkkel önállóan számolni tudna.

S ez a szemrehányás nemcsak a metzenzéfiekre, hanem sok más kisiparosra is reáillik.

Mert ha nem is tagadható, hogy a frissvas nagyobb keménysége miatt kitűnő anyag vágó szerszámok gyártására, még sem állitható, hogy a kavart vas szemcsés fajtái azt tökéletesen pótolni nem bírják. Van a kavart vasnak egy finom szemű, kissé phosphortartalmu fajtája, mely kapák, ásók és hasonló *vágószerszámok* készítésére kiválóan alkalmas.

A kabolapójánai vasgyár abbeli termékei ilyen vashól valók és ezek ugy a külső csin, mint pedig kemény tartós élükre nézve a maguk piaczaín nagyon kedveltek.

Az ilyen kavart vashól készült bugák most legalább 2 frttal olesóbban kaphatók métermázsánként, mint a frisstűzből valók és ha nem is pótolják egészen a folyt-aczélbugákat, a belőlök készült vágószerszámok még sem állanak mögötte a hulladék-aczélból eredő ily gyártmányoknak, a mennyiben tapasztalás szerint a Martin-

aczélból való vágószerszámok az éleket nem épen a legjobban tartják meg.

Mezőgazdasági szerszámokon kívül készül még a metzenzéfi kerületben, s nevezetesen Felső-Metzenzéfben évente vagy 15 mill. különféle vasszeg. A szegeknek kézzel való készítése, kovácsolása, bár 100—120 családnak időnként keresetet nyújt, mainapság, midőn a szegek gépekkel aránytalanul olcsóbban és a szó teljes értelmében gyárilag készülnek, régen veszítette jelentőségét. S ha a kovácsolt szegeknek, a nagyobb árak daczára még akad vevőjük, az csak azon körülménynek tulajdonítható, hogy a kovácsolt szegek bizonyos czélokra tényleg jobbak, és hogy némelyek néha csak előítéletből vagy szokásból is, egyáltalán nem biznak a gépszegek jó minőségében.

A metzenzéfi kisipar hanyatlása e szerint a kor jelenségeképen is tekintendő es annak természetes következménye a metzenzéfi kovácsoknak gyakori elköltözködése az ország más iparkerületeibe. A szegény emberek a korszellem által rájuk kényszerített ezen vándorlásokat, mint könnyen érthető, a sors nehéz csapásainak tekintik, és csak nehezen tudnak megválni szülőföldjüktől, keservesen megalapított családi tűzhelyöktől; de a mi szempontunkból ítélve, szerencsés végzetnek mondhatjuk, hogy kénytelenek a vas-kisipar ezen nemét az országnak más, és sok tekintetben alkalmasabb vidékeire is átszármasztatni.

Az országban az utolsó évtizedekben keletkezett új szerhámoroknak legtöbb, — és teljes elismeréssel mondhatjuk, — legjobb szerkovácsai Metzenzéről kerültek oda, kiknek nem csekély előnyére válik, hogy az oly helyeken tett kísérletek a helybeli fiatal munkásoknak szerkovácsokká való kiképeztetésére, még a legügye-sebb metzenzéfi szerkovácsok mellett is csak ritkán sikerültek.

A metzenzéfi kovácsok e szerint bizonyos munkástörzsöt képviselnek abbéli kisiparunk ellátására s így addig, amíg az országban a hámorárúk termelése az összmennyiségre nézve nem mutat csökkenést, nem szólhatunk a szerhámorok válságos hanyatlásáról. A hámoripar országszerte eloszlik s új gyökereket ver oly helyeken, melyeken mindazon tényezők megvannak, melyek létfeltételeit biztosítják.

Kabolapojánán, Máramarosmegyében, a szerhámorok örvendetes terjedést mutatnak; Hunyadmegyében, Szászsebesen és Zalásdon a

szerárúk készítése szép lendületet vett és Ruszkóbányán, Krassó-Szörénymegyében, csak a múlt évben iditottak meg egy 8 hámosos kapagyárt, még pedig kizárólag metzenzéfi kovácsokkal.

A metzenzéfi völgygyel párhuzamos *Göllnitzvölgyben* is akadunk számtalan apró műhelyre, melyekben majd a szeggyártást, majd serpenyők, lánczok, fejszék és más efféle vágószerszámok készítését üzik.

Legnevezetesebbek ezek közül a Göllnitzbánya alatt kelet felé terjedő Göllenseifeni völgy hámorai, melyek még pár évtizeddel ezelőtt 120 kovácstüzzel legélénkebb képét nyújtották a hazai vas-kisiparnak. Mint mai nap is tulnyomólag lánczok készítésével foglalkoztak, helylyel-közzel szerárúk és szegek is kerülnek ki műhelyeikből. A kisipar e csoportjában, fájdalom, szembetűnőbb a hanyatlás, mint bármely más iparkerületünkben. A lánczok és szegek *gyári* készítményei e hámorok tevékenységét nagyon megbénították és nagyon szűk határok közé szorították. Hozzájárult a faszénnek fokozatos fogyása és drágulása, valamint a drága frisstüznak ősi szokás szerinti alkalmazása.

Kétséget nem szenved, hogy a kézzel való kovácsolás útján készült frisstüznak-lánczok igen becses minőségűek, s hogy ezt sokan elismerik, bizonyítja a csekélyebb számú göllnitzi lánczhámorok fennállása.

Küzködésük enyhítésére ásványi tüzelőanyag és válogatott minőségű kavartvas alkalmazása ajánlható; azonkívül a kézzel való munka egyik részét megfelelő aprógépek által kellene pótolniok, és ebből kifolyólag a mostani kelletlen munkabeosztást gyökerelesen megváltoztatniok.

Ez utóbbi rendszabály ismét mindazon vas-kisiparosainknak szól, kik a *munkaosztás elvét* nem követik, jólehet kivétel nélkül tudják, hogy a versenyképesség alapját képezi. Igaz, hogy a munkaosztás az emberi munkát gépiessé változtatja, tompítólag hat a munkás esze járására, mert elszoktatja a gondolkodástól, az észszerinti alkotástól, — de másrészt aránytalanul fokozza termelőképességét és oly tökélyre engedi vinni az egyes alkotórészek készítésében, az átmeneti alakítások végzésében, a minővel szemben állunk versenyzőink sikereiben is.

A *késgyártás*, mely a metzenzéfi völgy legfelsőbb végén, Stószon, aránylag nagymérvű fejlődésnek örvend, szintén nagyrészt

a régen meghonosított munkaosztás elvének köszöni ezidő szerinti szerény sikereit.

A szászországi és a rajnavidéki szólingeni késgyárak minden törekvésüknek sem sikerült a stószai késipart teljesen elnyomni, habár, fájdalom, az egyenlőtlen fegyverrel való versenyzés késiparunkat napról-napra érzékenyebben sújtja és régibb terjedelméhez képest felére csökkentette.

Az évi gyártás mindamellet még 15—20,000 tuczat evőeszközre tehető, s e határok között továbbra is fenttartható lesz, ha a két stószai késgyár és a házi műhelyekben dolgozó munkások közötti viszony, a feldolgozandó anyagra és a termelés osztályozására, valamint elárusítására nézve, kellően szabályoztatnék.

Mindenek előtt pedig nagy gondot kellene az aczélanyag megválasztására és az evőeszközök külső kiállítására fordítaniok.

A németországi termékek között nagyon sok olyan kés, villa és olló van, melyet öntött nyersvasból készítenek és lágyító izzítás által változtatnak át kovácsvassá, ugynevezett kovácsolt öntvényenyé (schmiedbarer Guss).

Ily termékekkel természetesen nem vehetjük fel *olcsóság tekintetében* a versenyt; de a jobb minőségűekkel, melyek nagy mennyiséggel hozatnak be az osztrák tartományokból is, versenyezhetünk, ha a már érintett javítások keresztülvitetnek és a fogyasztó közönség bizalmát és megalégedését kiérdemlendők, a legalkalmasabb aczélanyagot veszszük a kések gyártására.

De korántse higyjük, hogy ily anyag megszerzése végett ismét külföldre kell fordulnunk. Kapható az idehaza is, és biztosítom, sokkal gondosabb kikészítés mellett, s azonfölül olcsóbban, mint bárhol a külföldön.

A kudsiri, hunyadmegyei, aczélgyárnak néhány aczélpróbáit lehet bemutatnom állításom igazolására, nem különben az ily aczélból a budapesti Knutzen-féle gyárban készült reszelőket, melyek a legjobb külföldi gyártnánnyal kiállják a versenyt.

Jó minőség, jó izlés és szoliditás vezérelje kisiparosainkat, és e jelszavakkal meghódíthatják hazánk fogyasztóinak mérvadó részét.

A hazai piacainkon a külföldi árúk iránt észlelhető előszereket — mely meglehető sok tekintetben igazolva is van, és a kisipar — kerületeinkben tapasztalható válságos küzködése nem épen báto-

ritók a kisipar nagyobb mérvű fejlesztésére, bármennyire is érdekében fekszik az nemzetgazdasági törekvéseinknek; mindazonáltal nem szabad hallgatással mellőznöm azon kétségbevonhatlan tény, hogy a kisipar terjesztésében nem szabad csupán a félig kimerült kerületekre szoritkozunk, hanem más, új kerületeket kell felkeresnünk, melyekben az ipar fejlesztésére teljes érintetlenségükben megvannak a megkívántató alapfeltételek, — feltéve, hogy azokat szakértelemmel és hazafiui indulattal akarják érvényre juttatni, és nem csupán a spekuláció által vezéreltetve, kizsákmányolni.

Ungh- és Máramarosmegyében, közel a vasuti vonalakhoz, sőt azoknak irányában nyiló, kitünő fekvésű völgyek vannak állandó, tetemes vizerővel, rengeteg bükkfaerdőkkel és olcsó munkaerővel.

Szolnok-Dobokamegyében, Magyar-Lápos környékén, nagy vizerő, olcsó munka és még olcsóbb faszén áll rendelkezésünkre. — Görgény vidéke, Szászsebes, a hátszegi völgy, a vág völgye Lubochna környékén, mind alkalmas helyek a kisiparnak más meg más irányban való terjesztésére.

Nem is látom be annak szükségét és célját, hogy a vas és aczél alkalmazásán alapuló gyárak a fővárosban telepíttessenek, mint az az utolsó években számtalan esetben történt. — Nemcsak, hogy a földterület drágasága a kiterjedést gátolja, de a drága munka, a munkások folytonos váltakozása is nem kis mértékben hátráltatják a vállalatok gazdasági és technikai sikereit. Az ásványi tüzelőanyagot, a vasanyagot távolról kénytelenek szállítani s műhelyeiket okvetetlenül a költséges gőzerőre berendezni. Vidéken ellenben olcsó terület, olcsó és nagyobbára állandó munkás, olcsó vizerő és a finomabb vas és aczél-munkáknak annyira előnyös fa és faszén áll rendelkezésükre. A vasutak mentében telepített vagy telepítendő gyárak csak a vasanyagot és a kész terményeket kénytelenek kisebb-nagyobb távolságra szállítani.

Hogy a fővárosban székelő gyárak üzleti összeköttetéseket könnyebben létesítenek, az a mai közlekedési eszközök mellett s az üzleti szellem mai fejlettségénél fogva nem fogadható el indítókul a vidéken való telepítések ellen. Erre nézve egyedül egy ellenérv bir szerintem némi jogosultsággal: a munkások, tanoncok és mesterek izlésének fejlesztése, melyre a fővárosban annyi alkalom nyílik.

De ezen is némileg segítve van az ipariskolák és a számos gyakori kiállítások által, melyeknek látogatására utat és módot kell a mestereknek és vezérmunkásoknak nyújtani.

Az izlés fejlesztésére, a jó minőség és az üzletbeli szoliditás, megbizhatás óvatos megőrzésére egyáltalán nagy súlyt kell fektetnünk, ha kisiparunk megszilárdítására őszintén törekszünk.

A gyártmányok jó minősége pedig az alkalmazott anyag minőségétől függ, és hogy az ilyen alkalmas anyagokat itthon legalább is ép oly biztosan és előnyösen — de sok esetben még sokkal előnyösebben — szerezhettük meg, felesleges ismételnem.

Csak néhány példát legyen szabad ennek megerősítésére felhoznom.

Vasiparunk megszilárdulása, korszerű fejlesztése egyáltalán a legszorosabb összefüggésben van a kisipar tevékenysége és sikeres működésével. Ha a kettő *egymást gyámolítva*, lépést tart hazánk folyton fokozódó igényeivel, nem fog egyike sem a nagy védvám és a folytonos gyámságos pártfogásolásra szorulni.

Dolgozzák fel és alkalmazzák mindnyájan az itthon készülő jó vas és aczélfajtákat, ha olykor drágábbak is, mint a külföldi, gyakran kétes minőségűek, — mert végre is a külföldi olcsóbb vasfajták behozatalából a nagykereskedőknek van legtöbb hasznuk a fogyasztó közönség rovására.

Tudom, hogy az üzletember kötéseit és árjegyzékeit nem a hazafiság fokmérője szerint állapítja meg; azt is elismerem, hogy oly nyilvános, hatalmas vállalatok és országos intézmények, melyek a vasipar támogatására első sorban vannak hivatva, nem jó példát mutatnak s szintén nem sokat törődnek a hazai vasipar áldozataival és szorult helyzetével, de azoknak mérvadó intézői többnyire idegenek, vagy idegenek zsoldjában álló egyének, kik iparunk fejlődését nem jó szemmel nézik és felvirágoztatását soha sem fogják előmozdítani.

Nézetem szerint a főváros vasfogyasztó iparosai vannak első sorban hivatva szövetkezni hazánk vasgyárosaival, vashámoraival és érvényre juttatni vasgyártmányainkat!

KERPELY ANTAL.

A MUNKÁSOK HELYZETE ANGLIÁBAN.

Leone Levi tanár egy újabb dolgozatban, főképp a legutóbbi népszámlálás adataira támaszkodva, folytatta tanulmányait az angol munkásosztály bére s jövedelme tárgyában. Bármily hiányosak is az alapul szolgáló adatok, a híres tudósnak sikerült azokból meglehetősen megbízható s minden tekintetben érdekes képet állítani össze. Giffennek és Jeansnak az angol statisztikai társulat ülésén bemutatott számadataival együtt e fontos kérdést most már tisztázottnak lehet tekintenünk.

Giffen kutatásainak eredményeit már ismertettük, Jeansét a következőkben közölhetjük: 1. Oly iparágaknál, melyekre nézve a különböző országok adatait megközelítőleg egybe lehet bonyolítani, az angol munkás által létrehozott mennyiséget nagyobbak vehetjük, mint más ország munkásaiét, bár tagadhatatlan, hogy a mezőgazdaság terén s igen sok iparágánál az összehasonlítás lehetetlen. 2. Oly iparágaknál, melyek az összes ipartevékenységre nézve jellemzők, Nagybritanniában a fizetett bér 45·4 százalékkal kisebb, mint a mennyit fizetnek az Egyesült-Államokban, különösen Massachusettsben, de másrészt 42 százalékkal több, mint a mennyit Németországban fizetnek s 58 százalékkal nagyobb a francia munkás bérénel. 3. Az említett iparágaknál a munkások bére 1850 és 1883 közt 40 százalékkal emelkedett; az összes mezőgazdasági s iparágaknál pedig 1860 és 1883 közt 39·9 százalékkal; Franciaországban ellenben a legtöbb iparágánál az átlagos munkabér-emelkedés 53 százalék Párizsban s 65 százalék a vidéken. Egy Pigeon által készített kimutatás szerint az angol munkás évi jövedelme átlag 60 font sterling, az Egyesült-államokban élő munkásé 99 font, azonban ez utóbbi helyen a megélhetés költségei 17 font sterlinggel, azaz 28 százalékkal nagyobbak, sőt Massachusettsben a munkás-családok

kiadása másfél annyira tehető, mint az angol munkás-családoké, úgy, hogy az angol munkás anyagi helyzetét aligha javítja meg, ha amerikai polgár lesz belőle.

Áttérve már most Levi tanár fejtegetéseire, mindenek előtt kiemeljük, hogy az ő számításaiban a 65 évet túlhaladó egyének számba nem vétettek. Ez alapon 1867-ben volt Nagybritanniában 11.018,000 munkás s 1881-ben 12·2 millió. Feltéve, hogy az összes munkásosztály az összes népességnek 70 százalékát képezné (ide számítva a kis gazdákat s tőzséreket is), ez 26 milliót vagy 5·6 millió családot tenne ki s így a kereső munkások száma, azaz a 12·2 millió lélek azt mutatná, hogy egy családra átlag 2·17 kenyérkereső jut. A családtagok száma 1881-ben Angliában s Walesben 4·61, Skóththonban 4·63 s Irlandban 5·19, így az összes Nagybritanniában 4·67 volt. A legtöbb esetben természetesen csak a felnőttek a munkakeresők; azonban tudvalevőleg sok gyárban, továbbá házi szolgálat esetén stb. 15 éven felül vagy esetleg alul levő egyének is kapnak munkabért. A házi szolgálatnál, tengerészetnél s más esetekben a kosztot s lakást is hozzá kell számítani a pénzben adott bérekhez. Ily összegeket kell még számítanunk a mezőgazdasági napszámosok esetleges földjére, az egyenruhákra s más természetben nyújtott fizetésekre.

Mindezeket tekintetbe véve, a munkások számát s jövedelmét az 1867-iki állapottal összehasonlítva, a következő táblázatok mutatják :

Foglalkozás-nemek	Kenyerkereső munkások száma		Jövedelem nagysága		Átlagos jövedelem	
	1884.	1867.	1884.	1867.	1884.	1867.
	font sterlingekben számítva					
Értelmi keresetnél	400,000	300,000	16.000,000	10.000,000	40	33
Házi szolgálatban	2.400,000	1.700,000	96.000,000	59.000,000	40	35
Kereskedelemnél .	900,000	700,000	45.000,000	39.000,000	60	55·14
Földmivelésnél . .	1.900,000	2.700,000	57.000,000	84.000,000	34·14	31·2
Iparágban	6.600,000	5.600,000	307.000,000	226.000,000	46·10	40
Összesen . .	12.200,000	11.000,000	521.000,000	418.000,000	42·14	38

Míg tehát a kenyérkeresők száma 11 százalékkal növekedett, a jövedelmi átlag emelkedése 24·64 százalékot tesz, azaz fejenként véve 38 font sterlingről 42 font 14 shillingre emelkedett a jövedelem, mely összeg 12·37 százaléknak felel meg.

Kor s nem szerint különítve el a kenyérkeresőket, az eredmény következő:

Munkások	Kenyerkeresők száma		Jövedelem összesen		Jövedelmi átlag	
	1884.	1867.	1884.	1867.	1884.	1867.
	font sterlingekben					
Férfiak 20 éven alul	1.650,000	1.200,000	29.000,000	23.000,000	18·0	19·0
Férfiak 20—65 év között	6.530,000	5.900,000	363.000,000	293.000,000	57·2	51·7
Nők 20 éven alul	1.300,000	1.300,000	30.000,000	27.000,000	22·17	20·15
Nők 20—65 év között	2.720,000	2.600,000	99.000,000	75.000,000	33·0	28·17
Összesen	12.200,000	11.000,000	521.000,000	418.000,000	43·10	38

E számításban benn foglaltatnak a koszt s lakás is; azok levonásával az összeg 470 millió font sterlinget tenne ki.

A foglalkozók számaránya az egyes országrészek között így oszlik meg:

Foglalkozási ágak	Anglia s Wales	Skóthon	Irhon
Értelmi kereset	2·49	2·57	3·84
Személyes szolgálat	6·78	4·77	8·19
Kereskedelem	3·77	3·57	1·38
Földmivelés	5·31	7·28	19·17
Ipar	24·50	25·20	13·28
Bizonytalan keresetü	57·15	56·61	54·14
Összesen	100·00	100·00	100·00

Az ügyes munkások jövedelme csaknem az egész birodalomban egyenlő. Lényeges különbség van azonban az ügyetlen munká-

sok s azután a földmives munkások tekintetében. A keresők s a jövedelem megoszlása az egyes országrészek között a következő:

Országrészek	Keresők száma	Jövedelem nagysága font sterlingekben	Átlag jövedelem fejenként
Anglia s Wales	8.500,000	401.000,000	47·3
Skóthon . . .	1.500,000	62.000,000	41·1
Irhon . . .	1.800,000	42.000,000	23·16
Nem osztályozhatók	400,000	16.000,000	40
Összesen . .	12.200,000	521.000,000	42·16

A keresők száma a népesség általános számához képest tett Angliában s Walesben 31·48 százalékot, Skóthonban 39·47-ot, Irhonban 36 százalékot s a munkásosztályok 505 millió font sterlinget tevő jövedelméből 79 százalék esik Angliára, 12 Skóthonra s 9 százalék Irhonra.

A munkások jövedelmének megoszlását az adókules alapján állapítja meg szerzőnk, alapul véve azt a körülményt, hogy jövedelmi adót fizetők azok, kiknek legalább 150 font jövedelmük van. Ezt veszi felső osztálynak, középosztálynak az ennél alacsonyabb jövedelműeket s végül a munkásokat. Az eredmény következő:

	1866'7. font sterling	százalékban	1882'3. font sterling	százalékban
Nagyobb jövedelműek (150 fonton felül)	423.000,000	44·00	613.000,000	47·70
Közép jövedelműek . . .	120.000,000	12·50	140.000,000	10·90
Napszámosok s munkások . . .	418.000,000	43·50	521.000,000	41·40
Összesen . .	961.000,000	100·00	1,274.000,000	100·00

A felső s középosztály jövedelme ezek szerint a tárgyalt időszak alatt jelentékenyebb mértékben gyarapodott, mint a tulajdonképi munkásosztályé. bár másrészt figyelembe kell venni, hogy a jövedelmi adó azóta inkább a vagyonra, mint a jövedelemre van fektetve.

Összehasonlítva a régi munkások helyzetét a maiakéval, Levi tanár idézi, hogy 1793-ban a mezőgazdaságnál alkalmazott napszámosok bére télen egy shilling 5 penny s nyáron 1 sh. 9 d. volt,

s hogy most ugyanezek ritkán kapnak 2—2½ shillingnél kevesebb munkabért. Régebben a munkabérek állandóan oly csekélyek voltak a napszámosoknál, hogy a szegényadót kellett igénybe venni. Jelenleg a szorgalmas s ügyes munkás már félre is tehet. 1834-ben egy manchesteri szövő 34 shilling hetibért kapott, 1884-ben 53 shillinget s ugyanez az arány más munkabérekre vonatkozólag is. Ha végre a munkásosztályhoz tartozó családok számát 5.600,000-re tesszük s az ő jövedelmüket 521 millióra, vagy a természetben nyújtott beszámításával 470 millióra, egy családra 32 shilling esnék hetenként, mely összeg, egyenlő megosztás mellett, elég tisztességes bevétel s mindenesetre nagyobb, mint a mennyit a munkások más országokban szerezhettek.

Nem szükséges fejtegetnünk, hogy e különben önmagukban érdekes számításoknak jelentőséget a pauperizmus s szocialismus bajaira vonatkozólag épen nem tulajdonítunk. Már maga a számadatainkban közlött tények a személyes szolgálattevők nagy számáról s a vagyonosabb osztály jövedelmének aránytalan gyarapodásáról elég érvek lehetnek a mellett, hogy ama Levi s társai által kiderített tény, hogy az angol munkás anyagi helyzete relativ s átlag kedvezőnek mondható, az angol nemzetgazdasági viszonyok rózsás színben feltüntetésére egymagában még igen csekély adat.

VEGYESEK.

Budapest főváros tiz évi háztartása. A Körösi József által szerkesztett s a fővárosi statisztikai hivatal által kiadott „Statisztikai havi füzetek“-ben érdekes összeállítását találjuk Budapest főváros fontosabb bevételeinek és kiadásainak a fővárosok egyesítése óta lefolyt évtizedben. Az összeállítás néhány adatát közöljük. 1873 óta a házi pénztár összes bevételeinél igen nagy hullámzás észlelhető. Ezen hullámzás azonban inkább csak egyes évekre szorítkozik, midőn t. i. a főváros nagyobb mérvű beruházásokra jelentékeny kölcsönöket vett fel. Ugyanez okból az összes kiadásoknál is észlelhető nagyobb ingadozás, de itt már ez ingadozás sokkal arányosabban oszlik meg az egyes évek közt, amint t. i. a beruházásokat folytonosan fogatosították. Az utolsó évek folyamában keresztülvitt nagyobb szabású munkálatok és építkezések köréből elég utalnunk a vízvezeték nagymérvű nagyobbitására, a kövezések fokozatos kiterjesztésére, a városháza, a közraktárak és elevátorok, valamint számos új iskolaház építésére. A nevezetesebb jövedelmi források közül a községi adópótlék, a fogyasztási adópótlék, a kövezetvám és regaledijak és a házbérkrajczárból 1883-ban 5.132,000 forint folyt be, s ez összeg az ez évi 7.885,000 frtnyi összes bevételnek nem kevesebb mint 65%-át teszi. Ezen négy főbb bevételi forrásnak tiz-tizezer lakosra kiszámított arányszámaiból azon következtetés vonható le, hogy a város nagyobbodó bevételei nem a rendes, hanem a közvetett adókból erednek, s így a város forgalmának, kereskedelmének, s ezzel karöltve a jólét emelkedésének is tanubizonyságai. Az egyenes államadókra kivetett 25%-nyi községi pótladó ugyanis tizezer lakos után 1874-ben 55,890 frtot tett, 1883-ban pedig csak 41,673 frtot. Ezen eredmény azonban korántsem bizo-

nyitja azt, mintha az adóteher csökkent volna, mert hisz az állam háztartása parancsoló igényeinek kielégítésére éppen az utolsó évtizedben több új adónemet volt kénytelen behozni, valamint köztudomású dolog az is, hogy az adók kivetésénél évről-évre növekvő szigorral járnak el. Ha daczára ennek, a fejenkénti számítás mégis az adóteher látszólagos csökkenését mutatja, ez csak abban található magyarázatát, hogy a főváros népessége kiválóan szegényebb elemekkel — munkásokkal, napszámosokkal stb. — gyarapodik, ezek tehát csak igen gyenge adóalapot képeznek. Így tehát csakis úgy látszik, mintha az egy-egy fejre eső adóteher könnyebbült volna; tényleg annál nehezebben sulyosodik ez azon elemekre, melyek erősebb adóalapot képviselnek. A közvetett adók nagymérvű emelkedése kedvező jelenségnek tekintendő. A kövezetvám és a regaledijakból eredő bevétel ugyanis az utolsó tíz évben igen jelentékeny emelkedést tapasztalt. Tett t. i. 1874-ben tízezer lakos után 25,352 frtot, 1883-ban pedig 33,896 frtot. Emelkedés, bár kisebb mérvű, észlelhető a fogyasztási adónál is. A házbérekrajczár az utolsó évtized első felében tetemes emelkedést, a második felében pedig csökkenést mutat. A tízezer lakosra eső hányad ugyanis, mely 1874-ben 19,968 forintot tett, 1878-ban 28,813 frtra emelkedett, 1883-ban pedig már csak 16,605 frtot tett. E körülmény a házbéreknek az 1874-ik évvel beállt leszállításában találja magyarázatát. A mi az egyes kiadási czimleteket illeti, ezek közt, mint legfontosabbakat felemlítjük: a személyi kiadásokat; továbbá az adósságok törlesztésére és kamatokra, iskolák fentartására, utcák és utak fentartására és kövezésére fordított összegeket, melyek az évi összes kiadásnak több mint felét veszik rendesen igénybe. Így például az 1883-ik évben ezen czélokra összesen 4.892,470 frt fordított, a mi az ez évi 8.235,895 frtot tevő összes kiadásnak közel 60%-át képezi. Az adósságtörlesztésre és kamatokra szükséges kiadások abszolút száma az utolsó évtizedben elég tetemesen emelkedett ugyan, a lakosság számarányához viszonyítva azonban alig változott, sőt ha csak az első és utolsó évet hasonlítjuk össze, még némi csökkenés is észlelhető. Mert míg 1874-ben a tízezer lakosra eső hányad 28,953 frtot tett, addig 1883-ban 28,581 frtot. Az iskolák fentartásának költségei évről-évre — és pedig igen nagy mérvben — emelkedtek. 1874-ben e célra csak 484,906 frt fordított, 1883-ban pedig már 1.028,301 frt. A tízezer lakosra eső há-

nyad tett ehhez képest 1874-ben 16,931 frtot, 1883-ban pedig 25,620 frtot. Az utcák és utak fentartására és kövezésére fordított kiadásoknál, aszerint, a mint az egyes években nagyobb vagy kisebb mérvű munkálatokat foganatosítottak, igen nagy hullámzás észlelhető. Így például 1874-ben az ezen kiadásokból tízezer lakosra eső hányad tett 35,334 frtot, ez évtől kezdve ezen hányad egész 1879-ig csökkent és tett ebben az évben 14,106 frtot. Az 1879-ik évtől kezdve — az utolsó év kivételével — azonban fokozatos emelkedés észlelhető.

A magyarországi rendes vágánytávlatu vasutak forgalmi eszközeinek létszáma. A magyar korona területén levő rendes vágánytávlatu 8,429 km. hosszú vasutak forgalmi eszközeinek állaga 1884. június hó 30-án 1,303 mozdony, 1,108 szerkocsi, 139 hóéke, 2,347 személy- és 28,832 teherkocsiból állott, s e szerint az 1883. év december 31-én fennállott létszámhoz képest 92 mozdony, 44 szerkocsi, 53 személykocsi és 1,376 teherkocsival szaporodott, míg a hóékék száma változatlan megmaradt. Ha a közös vasutaknak osztrák területre eső vonalrészeihez tartozó forgalmi eszközöket is számba vesszük, úgy a tisztán magyar és a közös vasutak összesen 11,517 km. hosszú vonalai forgalmi eszközeinek állaga 1884. június hó 30-án 2,102 mozdonyt, 1,736 szerkocsit, 224 hóékét, 3,917 személykocsit és 45,068 teherkocsit számlál, és így az 1883. évi decz. 31-én volt létszámhoz hasonlítva 109 mozdony, 51 szerkocsi, 82 személykocsi és 1,462 teherkocsival szaporodott, a hóékék száma pedig itt is változatlan marad. Egy-egy pályakilométerre esik a magyar korona területén levő 8,429 km. hosszú tisztán magyar vasutaknál 0·154 mozdony, 0·131 szerkocsi, 0·016 hóéke, 0·278 személykocsi, 3·420 teherkocsi és 3·699 személy és teherkocsi együtt. A 11,517 km. hosszú, tisztán magyar és közös vasutakon pedig egy-egy pályakilométerre 0·182 mozdony, 0·150 szerkocsi, 0·010 hóéke, 0·340 személykocsi, 3·913 teherkocsi és 4·253 személy- s teherkocsi.

Horvátországban a népszámlálás szintén 1880. december 31-én történt meg, mint az anyaországban, azonban a zágrábi statisztikai hivatal az eredményeket csak a múlt évben tette közre. A népszámlálás munkáját nagyrészt fizetés nélkül ajánlkozott egyének

végezték, főképp tanítók, lelkészek s birtokosok. Horvát-Szlavonországban s a megszüntetett határörvidéken e számlálás szerint 357 politikai község volt 1.892,499 lakossal s ezenkívül volt 12,796 katoná, úgy hogy a jelenlevő népesség száma 1.905,295 lelket tett, melyből 956,462 férfi s 948,833 nő volt, köztük 4·38 százalék született Magyarországon. 1869-ben 1.838,198 lelket számoltak meg, úgy hogy 1880-ig 2·96 százalék a gyarapodás. *Hitt/felekezet* szerint volt 1.346,476 (71·76%) római katolikus, 106,469 (0·56%) görög katolikus, 497,746 (26·30%) keleti görög, 23,684 (1·24%) protestáns, 13,488 (0·72%) zsidó s 456 más vallásu. *Anyanyelvre* nézve a horvát-szerb 90·48, a német 4·40, a magyar 2·19, a szloven 1·06 százalékát tette a lakosságnak, a megmaradt 1·87% cseh, lengyel, tót, bolgár, cigány, ruthen, olasz, oláh s orosz anyanyelvű volt. Az anyanyelven kívül még 13,580 férfi s 7979 nő tudott magyarul. *Műveltség* tekintetében 390,253 (20·62%) tudott írni s olvasni, 17,337 (0·92%) csak olvasni, 1.484,909 (78·46%) ellenben sem írni, sem olvasni nem tudott. Csak a hat éven felül levőket számítva, a férfi lakosságnak 31·51%-a, a nőknek 18·45%-a tudott írni és olvasni; csak olvasni tudott 0·59, illetőleg 1·62% s így analphabeta volt a férfiak közül 67·90%, s a nők közül 79·93%, míg Magyarországon a férfiaknál csak 44·34%, a nőknél 52·78%, az osztrák tartományokban pedig a férfiak közül 32·59, a nők közül 36·08 százalék nem tudott írni s olvasni. — *Hivatás* szerint a lakosságból 44·97% jutott a földművelésre s erdészetre, 0·03% a bányászatra s kohászatra, 3·47% az iparra, 1·09% kereskedelem s közlekedésre, 2·19% személyes szolgáltatokra, 0·53% polgári s egyházi tisztekre s szabad művészetekre s 47·76% különös hivatás nélkül volt. A földműveléssel foglalkozók közül 46·34% birtokos, 36·79% családtag s 16·87% másnemű segítő. A 18 iparágban, melyek csoportosítása a porosz 1875-iki iparszámlálás szerint történt, 17·50% önálló vállalkozó s 11·47% nők, köztük főképp fehérneművarrók, vendéglősök, mosónők, dohánygyári munkásnők s építési napszámosok. A személyes szolgáltatást tevők között 58·05% a férfi, s 41·95% a női nemhez tartozott, e csoportban vannak a földművelés szolgái is. Volt továbbá a 34·10 hivatás nélküliek között 0·32% nyugdíjas, 0·13% kegyadományból élő, 0·14% fogoly, 0·32% tanuló. Az egész országban 8283, azaz 0·44 százalék testi vagy szellemi hiányban szenvedő volt és pedig: vak 0·14, siketnéma 0·12,

őrült 0·07 s hülye 0·10 százalék. — A *népesség megoszlását* tekintve, a királyság területe tett 42,516 □ kilométert, egy négyszögkilométerre esett 44·8 lakos, míg Magyarországbán 50 s az osztrák tartományokban 74. Volt továbbá az országban 20 város, de ezek közül csak négynek volt tiz ezernél több lakosa, u. m.: Zágrábnak (28 ezer 388), Zimonynak, Eszéknek s Varasdnak. Volt 49 mezőváros, 4,520 falu, 219 pusztas 17 telep egészben 4,825 lakóhely 276,464 házzal s 333,420 háztartással. Egy négyszög kilométerre jutott 6·50 ház, egy házra 1·20 háztartás vagy 7·29 lakó s minden háztartásra 6·05 egyén. Az összes lakások közül 0·03 pinczére, 95·11 földszintre, 4·48 emeletre s 0·38 padlásra jutott. Minden házban 2·19 szoba volt s minden szobára 3·33 lakó esett. — A népszámlálással egyidejűleg *baromszámlálás* is volt. Találtatott összesen 712,805 szarvasmarha, 588,638 juh, 99,424 kecske és 468,053 disznó; e szerint jutott:

	Egy négyszög kilométerre	egy házra	egy ház- tartásra
Szarvasmarha	16·66	2·58	2·14
Juh	13·93	2·13	1·77
Kecske	2·13	0·36	0·30
Disznó	10·94	1·69	1·40.

A szarvasmarhák közt volt 7,130 bika, 295,985 tehén, 177 ezer 159 igás-ökör s 232,531 bornyu. 1869-ben volt 671,452 szarvasmarha, 787,177 juh, 116,651 kecske s 750,713 disznó; a szarvasmarháknál tehát az emelkedés 6·2%, míg a juhoknál 25·2, a a kecskéknél 14·8 s a disznóknál 37·7 százalék apadás mutatkozik. A szarvasmarhák közt a bikák 11·5, az igás ökrök 8·8%-al apadtak, ellenben a tehenek 5·2 s a bornyuk 23·8%-al szaporodtak.

Borkivitelünk Oroszországba, mely különben eddig is jelentéktelen volt, (legalább a hivatalos áruforgalmi statisztika szerint, mivel a magyar bor Oroszországba csaknem tisztán közvetett uton ment), a jelen év elején életbe lépett új orosz vámtariffa által még inkább megnehezítettett. E tarifa ugyan némely tárgyakra nézve kedvezményeket állapít meg, de ez árúnemek (p. thea, mazzola) a mi forgalmunkat nem érdeklik, míg a tőlünk is exportálható cikkek vámtételei jelentékenyen emeltettek. Különösen áll ez

a borról. Eddig a hordóbor pudjáért brutto csak 2 rubel 55 kopeket kellett fizetni, ezentul 3 rubel 50 kopeket; a pezsgő bor palackjáért 1 rubel 10 kopek helyett pedig 1 rubel 25 kopeket számítanak. Nem kell figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy Oroszországban mindinkább kedvelté lesznek a kaukázi borok. A bécsi borkereskedők ennek ellensúlyozásául boraikat Oroszország főbb kereskedelmi piacaira szállító által összegyűjtve küldik, mely tömeges küldemény a specialis küldeményekkel szemben jelentékeny fuvardíj-előnyt biztosít. Nálunk, kivitelünk nagy kárára, ily intézmények, de sőt a direct kereskedelmi összeköttetések is csaknem teljesen hiányoznak.

A munkabér emelkedése az osztrák tartományokban. Az osztrák „iparos-klub“ mult évi jelentésében igen érdekes adatokat közöl a munkabérek állapotáról 1851 óta, melyből átvesszük a következőket: Tizenkét kerületben (Bécs, Alsó- s Felső-Ausztria, Salzburg, Stiria, Karinthia, Krajna, Tirol s Voralberg, Csehország, Morva, Silezia s Bukovina) 1851-ben az átlagos munkabér 49 kr. volt, ez átlag 1852-ben 4, 1853-ban 2, és 1854-ben szintén 2 krajczárral emelkedett, úgy hogy az utóbbi évben már 57 újkrajczár volt. 1854—58-ig tespedés mutatkozott, némely évben leszállott egy krajczárral, másban emelkedett. Azután az emelkedés gyors lett. 1859-ben 57 krajczárról 60-ra emelkedett s 1861-ben már 66 krajczár volt. 1862—66 közt az átlagos bér ismét mintegy 3 krajczárral volt kisebb, mint 1861-ben, de azután ismét folytonosan emelkedett; 1870-ben 4, 1871-ben 7, 1872-ben már 9 krajczárral, úgy hogy ebben az évben az átlagos munkabér 91 krajczár volt. A pénzügyi válság daczára egy-két krajczárral még mindig emelkedett a munkabér 1876-ig, midőn 96 kr. volt, de azután lassanként süllyedt s csak 1881-ben emelkedett fel ismét 87 krajczárra. 1851 óta tehát az emelkedés harmincz év alatt 78 százalékot tesz, mely összeg az ország iparfejlődéséből magyarázható meg. Évszámok szerint csoportosítva, az egyes tartományokban az abszolút munkabér következő volt újkrajczárookban:

1. A tulnyomólag iparüző vidékeken :

Évesoport	Bécs	Alsó Ausztria	Csehország	Morva	Silezia	E számok átlaga	Az összes 12 terület átlaga
1851—53	69	60	42	35	32	48	52
1854—58	72	65	46	39	37	52	57
1859—61	100	73	49	39	38	60	63
1862—66	100	71	54	39	39	61	63
1867—69	100	83	61	47	49	72	68
1870—72	109	105	83	61	68	85	82
1873—76	130	111	104	63	69	95	94
1877—81	130	100	66	57	59	82	87
Növekvés az összes idő alatt . . .	88 ^o / _o	67 ^o / _o	57 ^o / _o	63 ^o / _o	84 ^o / _o	69 ^o / _o	65 ^o / _o

2. A tulnyomólag földművelést üző tartományokban :

Évesoport	Felső Ausztria	Tirol és Vorarlberg	Salzburg	Stiria	Karinthia	Krajna	Bukovina	Átlag
1851—53	57	67	61	55	57	59	39	56
1854—58	65	69	63	59	60	62	42	60
1859—61	67	74	70	72	67	62	47	66
1862—66	71	87	80	60	65	62	43	67
1867—69	73	80	75	70	67	77	46	70
1870—72	81	91	86	91	80	82	64	82
1873—76	96	127	107	88	92	92	64	95
1877—81	96	100	110	85	86	88	58	89
Növekvés az egész idő alatt .	68 ^o / _o	50 ^o / _o	80 ^o / _o	55 ^o / _o	51 ^o / _o	49 ^o / _o	49 ^o / _o	58 ^o / _o

A legnagyobb emelkedés, mint az természetes is, Bécsben észlelhető, hol a munkabér 69 krajczárról 130-ra emelkedett. Az öt iparüző kerületben az átlagos emelkedés volt 48 krajczárról 82-re, azaz 69 százalék; a tulnyomóan földműveléssel foglalkozó tartomá-

nyokban az emelkedés már sokkal csekélyebb, azaz rendszeren csak 50 százalék. A számok megítélésénél tekintetbe kell még vennünk, hogy 1877—81 közt az ipar meglehetősen pangott. Ha tehát összehasonlítással az 1870—76 közt levő időt vesszük, láthatjuk, hogy 1851—53-tól idáig Bécsben a munkabér 85, Alsó-Ausztriában 78, Csehországban 136, Morvában 78, Sileziában 113, s ez iparüző kerületekben tehát összesen 98 százalékkal emelkedett; míg a mezőgazdasági tartományok közül ugyanez időben az emelkedés összesen csak 55 százalék volt, és pedig Felső-Ausztriában 57, Tirolban 39, Salzburgban 61, Stiriában 63, Karinthiában 52, Krajnában 49 s Bukovinában 64 százalék. Az iparüző kerületekben elért legcsekélyebb emelkedés (78 százalék) még mindig jóval felülhaladja a 64 százalékot, mely a legnagyobb emelkedés a földműveléssel foglalkozó tartományokban. Míg az ötvenes évek elején az iparüző tartományokban átlag egy hatoddal kevesebb bért fizettek, mint a gazdasági tartományokban; az 1870—76 között levő időszakban a viszony már megfordítva áll.

Az egyes tartományokban 1877-től 1882-ig az átlagos munkabér krajczárokban a következő volt:

Bécs	130	Krajna	88	Bukovina . . .	58
Dalmácia . . .	127	Karinthia . . .	86	Morva	57
Salzburg . . .	110	Stiria	85	Galiczia	47.
Alsó-Ausztria	100	Brünn	73		
Tirol	100	Csehország . .	66		
Felső-Ausztria	96	Szilézia	59		

Bécs után, mely a lakás s élelmiszerek drágasága következtében igen természetesen első helyen áll, a vele részben egyenlő viszonyok közt levő Alsó-Ausztrián kívül főképp az alpesi tartományok következnek Dalmáciától Stiriáig. Már az ötvenes években is meglehetősen nagy volt itt a munkabér. E csoporttal szemben azonban Csehországban, Morvában s Sziléziában más viszonyokat találunk. Harmincz évvel ezelőtt a munkabér összege itt még félannyi volt, mint az alpesi vidékeken, különösen megváltoztak a viszonyok Sziléziában. Legutolsó helyen fordulnak elő Galiczia s Bukovina, hol az ipar még kevéssé fejlődött ki. Az alpesek sajátságos helyzetét abból lehet megmagyarázni, hogy e tartományokban a munkaerő s azok értékesítése kezdettől fogva szabad volt, míg az éjszaki államokban robot uralkodott. A mezei napszámosok ez utóbbi helyeken

most is igen csekély bért kapnak; Csehország félreeső vidékein 25—30 krajczár a napi bér. Látható ebből, hogy a munkabérek a mezőgazdasági vidékeken is a kereslet s kínálat szerint váltakoznak s oly helyeken, hol az ipari tevékenység megfészkelte magát, a munkabérek azonnal emelkedtek.

Összehasonlítás kedvéért megemlítjük, hogy a gabona- s lisztárak 30 év alatt az osztrák tartományokban mintegy 20 százalékkal emelkedtek; egyes élelmiszerek olcsóbbak lettek. Így a munkások helyzete javult. Egyes gyárakban a javulás még nagyobb. A reichenbachi gyapjuszövő-gyárban 1850-ben a 13 óráig dolgozó nők 30 krt kaptak, 1884-ben, midőn már a nehéz kézi munka helyett gépmunka jött, 11 órai munkáért 60 krt. Munkaidő szerint számítva tehát, a béremelkedés 137 százalék, bár a termelt árú jelentékenyen olcsóbb lett. Hozzá kell számítanunk még azt is, hogy 1850-ben a munkások javára semmi sem történt, míg most betegsegélyző pénztárak s más effélék sok helyen léteznek. Ha e javulás tovább is tart, a munkabér „vastörvénye“ nagyon meginog. De ily átalakulás nem történhetik meg egy pár évtized alatt.

A közuti vasutak Nagybritanniában mindinkább nagyobb jelentőségűek kezdenek lenni. Alig másfél évtizede alkalmazzák e vasutakat s már nemcsak majdnem minden nagy városban vannak ilyenek, de sok helyütt a ló helyett gőzerőt is alkalmaznak, a mi nemcsak a költségeket kisebbiti, de a forgalmat is jelentékenyen növeli. Mint vas- és aczélt s más árúkat fogyasztó intézmények, ez utak nemzetgazdaságilag is fontosak. Emelkedésüket az utóbbi két év alatt a következő hivatalos adatok mutatják:

	1883. június 30-án	1884. jun. 30-án	Gyarapodás %-ban
Befektetett tőke (font sterl.-ben)	9.929,789	11.008,121	12·7
Hosszuság (angol mértf.)	671	752	12
Lovak száma	20,122	21,784	8
Gőzmozdonyok száma .	117	207	77
Kocsik száma	2,819	3,038	7·75
Utasok száma	295.721,171	330.794,405	11·8
Tiszta bevétel (font st.)	459,613	568,716	24
Tiszta jövedelmi százalék	4 f. 14 sh.	5 f. 3 s. 4 d.	9 s. 4 d.

Nemzetiségi kérdés Oroszországban. Európai Oroszországnak 5.450,200 négyszög kilométer a területe, lakosainak a száma 85.970,700 lélek, s egy négyszög kilométerre átlag 15·9 lélek esik; Ázsiai Oroszország kiterjedése 16.206,440 km., lakosainak száma 15.371,500 és egy négyszögméterre átlag 0·93 lélek jut. Így az összbirodalomnak terjedelme : 22.096,000 km. (vagy 403,186 négyszög mfd.), lakosainak száma 101.342,242 lélek és egy kilométerre átlag 4·58 lélek jut. A panszlavok szerint a tiszta véri oroszok száma az európai Oroszországban is több mint 60 millió. A hivatalos ethnographia szerint a következőleg oszlik meg az európai Oroszország lakossága faj, vagy ha tetszik, nemzetiség szerint:

	Százalék
nagyorosz vagy más néven muszka van	52
kisorosz " " " ukráinai "	15 ¹ / ₂
fehérorosz	5
lengyel	6 ¹ / ₂
finn	6
litván	4
héber	3 ¹ / ₂
tatár	3
baskir	2
német	1
a többi nemzetiség	1 ¹ / ₂
Összesen	100%

Ha figyelembe vesszük azt, hogy az orosz birodalom felöleli a nagy Szarmát síkságot és általában sík területen fekszik, megértjük, hogy ennek az országnak roppant tere van arra, hogy assimiláljon és nem orosz fajú népeket magába olvaszson. — Hogy Oroszország minden kigondolható módon oroszosit, magától értetődik. Különösen a kisoroszok elorosztására annyi mindenféle apparatusal dolgoztak és dolgoznak, hogy volt idő, — még pedig nem is oly rég, — hogy kisorosz dalt nem volt szabad nyilvános helyen énekelni vagy zongorázni. Ahhoz, hogy kisorosz nyelvű könyv jelenjék meg Oroszországban, mai nap is különös engedély kívántatik.

De sem a kisoroszok, sem a lengyelek s finnek elorosztása nem sikerül, sőt a németek közül is minél kevesebben oroszosodnak

el újabb időben. Az orosz nemzetiség valódi hódításokat a tatár, haszkir s más ural-altáji törzsek között tesz, melyek közt több jelenleg már pusztuló félben van. Minden jel oda mutat, hogy már a közel jövőben nagy változás fog e tekintetben előállani s míg Nyugat-Oroszországban s Finnországban a nemzetiségek mindinkább élénkülnek (Finnországban a svéd műveltség is napról-napra veszti a tért), Európai Oroszország többi részében a nagyorosz nemzetiség lesz rövid idő alatt az egyedüli; legtovább fogják fenntartani önállóságukat — a helyi viszonyok gyámolítása mellett — a szamojedok, mongolok s a kaukázsi népek.

Az orosz vasutak államosítása, úgy látszik, a közel jövőben megtörténik. Poljakoff vasuti vállalkozó s több vasuti igazgatóság elnöke, ki úgy a kormánynál, mint a szakkörökben csaknem döntő befolyással bír, az orosz kormánynak tervet nyújtott be, melynek célja az orosz vasutak államosítása s ezzel kapcsolatban a közlekedési viszonyok, sőt az orosz pénzügy teljes reformja. A tervező nézete szerint az orosz vasutaknak főbaja jelenleg az egységes kezelés hiánya. Nagy baj továbbá, hogy az állam a garancziák átvállalása által magát rendkívül megterhelte, s hogy az egyes társulatok a versenyés által nagyon károsítják magukat, a nélkül, hogy akár az iparnak, akár a kereskedelemnek használnának. Poljakoff szerint sok vasut külön érdeke a védvámok hatását is ellensúlyozza s igen nagy gátja az orosz földművelő termékek értékesítésének. Az állam garancia-összege, az állam által kiadott záloglevelek kamatait nem is számítva, már 14 millió rubel évi kiadást okoz; a vasuttársulatok pedig maguknak nem képesek jó mérleget alkotni, mivel a főbaj, az orosz valuta igen alacsony állása, az ő hatáskörükön kívül esik. Míg pedig a kamatokat ércértékben (aranyban) kell fizetni, holott egy arany rubel 1·56 papír rubelnek felel meg, a bevételek bankjegyekben történnek s egy rubel bankjegy értéke ma csak 64 kopek. Az árfolyamkülönbözetten jelenleg 36 millió papír rubelt vesztenek s ez egy wersztnyi vasuti távolságra évenként 1600 rubel veszteséget jelet. Az orosz rubel árfolyamának hanyatlása az orosz-török háborúban kezdődött s ma már szükséges minden lehetőt megtenni, hogy az ország hitelét emeljék. A tervező szerint e két kérdés: a vasutak s a valuta rendezése oly szorosán összefüggnek egymással,

hogy külön-külön meg sem oldhatók. Tervének lényege az, hogy az összes vasutakat egy nagy társaságba kell olvasztani, mi által egyrészt egységes eljárás lehetséges, másrészt megtakarításokat is lehet eszközölni. Így például az orosz-török háború idejéből némely vasutnál igen sok tartalék-anyag (kocsik s gépek) van, úgy hogy ezek igen jelentékeny tőkét képviselnek, mely tőke azonban, a kicserélés hiánya miatt, használatlanul hever. A pénzügyi kérdésre nézve tervező szerint új eszközök nem volnának szükségesek, mivel az egyes vasuttársulatok által kiadott 400 millió arany rubel értékű kötelezvények s a kormány által kiadott 2100 millió rubel előlegek (részint garancia fejében, részint építésre) elegendő alapot nyújtanak erre. A jelenleg forgalomban levő vasuti záloglevelek új részvényekkel cserélthetnek ki. Az államosítást nem kellene egyszerre végrehajtani; az első 15 évben lehetne vegyes rendszer, midőn a kezelés az új társulat kezében maradna s a kormánybiztosok csak felügyeletet gyakorolnának. A vasutügyre vonatkozólag nagy előny lenne az észszerű kezelés, az a lehetőség, hogy saját eszközökkel új helyi vasutakat, közlekedő utakat s elevátorokat építhetnének s ily módon az első 10 év alatt a kiadások nem tennék a bruttó bevételeknek 45 százalékát sem, míg eddig 65 százalékra rugtak. Magától érthető, hogy a kormány az új vasutaknak nem nyújtana többé kamatbiztosítást, mert a vállalat minden új tervet felölelne s közös számadásba vonna. Az ország pénzügyei ez által jelentékenyen javulnának. 1883-ban az összes orosz vasutak bruttó bevétele 230 millió rubel volt, a kiadások pedig 65 százalék, azaz 150 millió s így a tiszta nyereség 80 millió. Jelenleg a bevételek emelkedően vannak s már 1884 első fele az előző év megfelelő szakához képest wersztenkint 4·6 százalék javulást mutat, azaz 106·4 milliót 99·5 millióval szemben. Tervező biztonság szempontjából a bevételek gyarapodását csak 2½ százalékkal számolja félévenként, a mi két évre körülbelül 11 milliót tenne. Az ujonnan épült vonalak bevételeit 9 millióra számítva, a bruttó bevétel 20 millióval szaporodnék. 1886-ban tehát már 250 millió volna a bruttó bevétel, s feltéve, hogy a kiadások csak egy százalékkal apadnak, azok 1886-ban 63 százalékot, azaz 158 milliót tennének ki s így a többlet már 92 m. volna. Ha pedig 1886-ban az összes vasuti társaságok hálózata egy társulat kezelése alá egyesülne, a tervező szerint a bevételek 2—3 százalékkal emelkednének, azaz körülbelül 262 milliót tennének,

mig a kiadások a bruttó bevételek 45 százalékára süllyedve, a nyereség 118 milliót tenne. Feltéve, hogy tíz év alatt a bevételek állandóan két százalékkal emelkednének s a kiadások egy százalékkal apadnának, tíz év múlva a bevételek 316 milliót s a kiadások 143 milliót tennének s így 173 millió nyereség állana be. E nagy összeg kétségkívül kedvező hatással volna az orosz valutára, úgy hogy akkor egy fél imperiálért csak 5 rubelt s 98 kopeket kellene fizetni. Mivel a 2 milliárd s 100 millió rubel kamatoztatása s törlesztése fejében 95 millió ércrubel szükséges, ez esetben csak 110 millió bankjegy volna követelendő, míg jelenleg 255 centime árfolyam mellett 150 millió rubel kell, a különbözet tehát 40 milliót tenne. A kormánynak így nemcsak, hogy új áldozatokat nem kellene hozni, hanem a birtokában levő vasuti részvényeken még közel 20 millió aranyrubel értéket nyerne, nem is említve a vasuti forgalom nyeresémtöbbletének felét általában. Az egyes vasuttársaságok kormány által garantírozott adóssága jelenleg körülbelül 500 millió rubel. Habár ez óriási összeg egykor valódi kiadások fedezésére fordítottatott, mindamelllett csekély reménye van a kormánynak, hogy rövid idő alatt jelentékeny visszafizetés történjék; de ha e tervet létesítik, a kormánynak jogában lesz előlegeiért zálogleveleket bocsátani ki s mivel kétségtelen, hogy az új vállalat jövedelmező lesz, nem nehéz annak valódi értékét is megállapítani. Az orosz állampénztárakban jelenleg 171½ millió arany és ezüst rubel van 706 millió forgalomban levő papírrubel biztosítására. Ha ez összeghez még egy félmilliárd jönne, az orosz papírpénz garanciája nagyobb lenne, mint bármely más országban. A tervező azonban határozottan hangsúlyozza, hogy az általa javasolt újjáalakulásnak egészen magától kell bekövetkezni, az adózók megterhelhetése nélkül s hogy annak jövedelmét ne legyen szabad semmi másra fordítani, mint a vasutügy s az orosz valuta megjavítására. Az utóbbinak jelenlegi elértéktelenedését, a tervező nézete szerint, nem lehet tovább nyugodtan szemlélni, mert következménye az orosz pénzügyek teljes romlása, az európai pénzpiaczoctól függése, s az ipar s kereskedelem pangása lenne. — Ez lényegileg Poljakoff terve, ki az új intézmény szervezeti szabályát is elkészítette. Kiemeljük ebből, hogy az ujonnan alakulandó társaság tartama 60 évre tűzetik ki, de a kormánynak joga lenne 15 év múlva a kibocsátott részvények börzeértéken visszavásárlásával s 10 százalék nyeresémpótlékkal az

egészet megváltani. Poljakoff terve általában kedvező fogadtatásban részesül s megvalósítására valószínűleg már közelebb megtörténnek az első lépések.

A cukortermelés az európai kontinensen 1884/5-ben 2 millió 550,000 tonnát tett ki, míg a megelőző évben 2.360,000 tonna volt, 1882/3-ban 2.146,534, s 1881/2-ben 1.860,974. Így az emelkedés általában igen jelentékeny, bár egyes országokban már a krízishez is közel állunk. Egyes országok szerint a termelés mennyisége quintekben a következő:

	1884/5.	1883/4.
Németország	11.000,000	9.850,000
Franciaország	4.300,000	4.250,000
Ausztria	5.250,000	4.450,000
Oroszország	3.400,000	3.100,000
Belgium	1.050,000	1.050,000
Más államok összesen	500,000	400,000
Összesen	25.500,000	23.600,000

A Viti vagy Fidzsi szigetcsoport, melyet csak 10 évvel ezelőtt occupáltak az angolok, s ez időben még a kannibalismus egyik legszilárdabb székhelye volt, rendkívül gyorsasággal emelkedett s ma már csaknem teljesen művelt tartomány, melynek, habár területe csak 20,807 □ kilométer s így kisebb, mint Pest-és Bácsmegyék együttvéve, s lakosainak száma is csak 128,000 (s köztük csak 2500 fehér ember), a világforgalomban eléggé jelentékeny szerepe van s e helyet, mint az amerikai-ausztráliai áruforgalom közbeeső állomása, valószínűleg tovább is megtartja s fejleszti. A kereskedelmi forgalom emelkedéséről a következő számok nyújthatnak tájékoztatást.

Év	Behozatal	Kivitel	Összesen
	f o n t s t e r l i n g		
1875.	118,647	94,266	212,913
1879.	142,212	169,040	311,252
1880.	185,741	229,528	415,269

Év	Behozatal font	Kivitel sterling	Összesen
1881.	276,040	174,146	450,186
1882.	303,329	190,517	493,846
1883.	450,595	351,998	802,593.

Egy főre esik átlag font sterlingekben :

Év	Behozatal	Kivitel	Összesen
1880.	1 f. 9 sh. 2 d.	1 f. 15 sh. 8½ d.	3 f. 4 sh. 10½ d.
1881.	2 f. 3 sh. 1½ d.	1 f. 7 sh. 2½ d.	3 f. 10 sh. 4 d.
1882.	2 f. 7 sh. 4½ d.	1 f. 9 sh. 0 d.	3 f. 16 sh. 4½ d.
1883.	3 f. 10 sh. 4¾ d.	2 f. 14 sh. 11¾ d.	6 f. 5 sh. 4½ d.

E nagy emelkedés még szembetűnőbb egyes árúnemeknél. Gépekből évenként több, mint fél millió vitetik be, különösen egy Sidneyben alakult részvénytársaság Viti Levuban számos cukormalmot árul fel. Igen sok szarvasmarhát visznek be tenyésztésre. A betelepített polyneziai munkások s indiai kulik számára rizst s theát szállítanak nagyobb mennyiségben. A fő kiviteli cikk eddig a cukor. 1880-ban 593 tonnát termeltek 20,921 font sterling értékben. 1883-ban már 5163 tonnát 175,566 font sterling értékben. A cukor nagyban termelése előtt fő cikk volt a kopra, melyből még 1883-ban is 6281 tonnát (egy tonnában 5500 dió van) vittek ki 81,772 font értékben. Fontos cikkek még a gyapot, bananok, kávé, tengeri, halak s destillált szesz. Az emelkedésnek megfelelően nagyobbodott a hajóforgalom is, a mint ezt a következő táblázat mutatja :

Nemzetiség	1880.		1881		1882.		1883.	
	szám	tonna	szám	tonna	szám	tonna	szám	tonna
Britföld . . .	122	24,929	129	27,023	134	32,236	159	56,496
Németország	29	6,145	26	7,115	16	6,094	23	6,618
Egyesült-Ál- lamok . .	4	1,030	4	989	6	2,089	8	1,974
Bolivia . . .	—	—	—	—	1	441	—	—
Norvégia . .	1	354	—	—	6	2,908	6	2,617
Dánia	1	475	1	244	—	—	—	—
Franciaország.	—	—	1	71	—	—	1	637
Tonga . . .	—	—	3	100	—	—	—	—
Hawaii szí- getek . . .	—	—	—	—	—	—	1	188
Összesen .	157	32,933	164	35,542	163	43,768	198	68,530

Az összes négy év alatt itt megfordult 682 hajó közül 175 gőzös volt 87,820 tonnával s 507 vitorlás 92,953 tonnával. A gőzösök mind angolokéi. Az Union Steam Ship Co. havi összeköttetést létesített e szigetek s az ausztráliai szárazföld s Ujzealand között, az Australian Steam Navigation Co. már minden 14 nap küld ide egy gőzöst Newsouthwalesből s 1884 óta „Wairarapa“ nagy gőzös e virágozni kezdő gyarmatot egyenesen Nagybritanniával köti össze. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy e szigetcsoport áruforgalma az utolsó négy év alatt majdnem kétszereződött s ma közel négyszer oly nagy, mint 1875-ben volt. Egyelőre azonban a telepítvényesek még nem rendelkeznek elegendő munkaerővel, bár a szomszéd szigetcsoportokról igen sokat hoztak be. Így a munkabér is nagyon emelkedik, 1874 előtt 5 font sterling volt, 1880-ban 10 font s 1883-ban 30 font. Igaz, hogy ez időben közel 400 új ültetvény s számos cukorgyár alakult, de az áremelkedést már főképp az okozza, hogy a betelepített polyneziaiak gyorsan elhalnak. 1878—1881 közt 7137 ember közül 1270, s 1882-ben 7973 közül 603 halt

el. Ezért hoznak be most kulikat nagy mennyiségben. 1884. majus 11-én a „Syria“ nevű nagy kuli-szállító hajó 480 kudit hozott kuttából, azonban Fidzsi közelében a korallzátonyokon hajótörést szenvedett s 50-en elvesztek közülök. — A népesség most sem mondható nagyinak s e kies s rendkívül termékeny gyarmat felvirágzása lényegileg a népesség szaporodásától függ.

Népszámlálás Algirban 1881-ről. A francia kormány az anyaországi népszámlálással kapcsolatban 1881. decz. 28-án Algirban is népszámlálást csinált, és pedig kétfélekép : a polgári kezelés alatt álló 3 departementben egyéni számláló lapok szerint s a katonai hatóság alatt álló 3 territoriumban a benszülöttek törzse szerint. Az első módon 233,937 francziát, 35,665 naturalizált zsidót, 2,415,763 benszülött mozlimot, kik francia alattvalók voltak s 189,944 idegen nemzetiségű európaiat találtak. A területeken 435 ezer 103 benszülött volt s így az ország összes lakossága 3 millió 310,412 egyént tett. Ez eredmény az 1876-iki számláláshoz képest 15·4% szaporodást mutat, főkép azért, mert az egyéni számláló lapok szerint sokkal több lélek jött ki a benszülötteknél, mint a régebbi tömeges számlálásnál. Mindenesetre érdekes, hogy az anyaország lakossága ez idő alatt csak 2·1%-al gyarapodott. A francziák Algirban 12·6, a nem francia európaiak 19·9, s általában az európai lakosság 18·7%-al gyarapodott, a zsidóké pedig 6·4%-al. Legnagyobb volt a benszülött francia alattvalók számának szaporodása. 1876-ban még csak 962,146 volt, 1881-ben 2.415,763 s így az emelkedés 151·1%, mely körülményt a le nem telepedett benszülöttek 71·3%-ra menő apadása magyaráz meg. A lakosság a három departementben következőleg oszlott meg :

	Polgári terület	Katonai terület	Összesen
Algir	1.072,762	178,910	1.251,672
Orán	674,830	92,492	767,322
Constantine . .	1.075,355	216,063	1.291,418.

A lakosok 7·8%-a Algiron kívül született s pedig 4·2% Franciaországban, úgy hogy az idegen elem az összes lakosságnak mintegy $\frac{1}{13}$ -ad részét képezte. A 189,944 idegen honosságuk közt volt 114,320 spanyol, 33,693 olasz, 15,402 angol, 4,201 német, 3,024 svájci, 2,251 török és egyiptomi s 17,053 más nemzetiségű.

Száz idegenre 123 francia jutott. A polgári állás s foglalkozás tekintetében csak a számláló lapok által kipuhatolt lakosságra vonatkozólag vannak részletek. E szerint volt 136·5 fiu 100 leányra, 244·8 nőtlen férfi, 100·2 egynejü s 25·6 többnejü férfi s 76·9 özvegy 100 nővel szemben, kik a megfelelő viszonyok között éltek. A nős férfiaknak mintegy tizedrésze élt többnejűségben s mindegyiknek átlag 4 neje volt. A férjek közt volt 10, a feleségek közt 8, az özvegyek közt 10 éves is, mely körülményt részben a lakosság korárettsége, részben az izlam házassági viszonyai magyaráznak meg. A lakosság átlagos középkora 24 év 7 hónap volt, azaz 6 évvel s 4 hónappal kevesebb, mint Franciaországban. — A betelepedett lakosságnál 117·6, a nomádoknál 101, a Franciaországban születeknél ellenben 180·4 férfi jutott 100 nőre. A férfiak e rendkívüli túlsúlyát részben a nagyszámu francia katonaság (46,775) magyarázza meg. A letelepedett lakosság közül 33·8% önálló volt, 2.794,683 személy (az összes lakosság több mint $\frac{1}{5}$ -e = 83·3%) földmiveléssel, 5·8% iparral, 5·7% kereskedelemmel foglalkozott. Az önálló iparosok száma 24·7 százalékot tett 9·1% munkással szemben. Az európai lakosság 1880-ban 1.008,656 hektár területet mivelt meg; a benszültött lakosság birtokainak nagysága 17.302,119 hektárra rugott, úgy hogy összesen 18.310,775 hektár mivelt föld volt. Az európaiak s benszültöttek marhaállománya így oszlott meg:

Európaiaknál:

Ló	Öszvér	Szamár	Teve	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Disznó
21,291	15,423	8,061	30	132,858	242,978	58,614	53,783

Benszültötteknél:

Ló	Öszvér	Szamár	Teve	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Disznó
134,506	121,159	186,124	212,259	1.030,655	6.749,240	3.234,419	12.

Azaz az európaiak birtokában 533,038, a benszültöttekében pedig 11.668,374 különféle háziállat volt.

A részegeskedés hatásáról Massachusetts államban, mely kétségkívül a földgömb legműveltebb vidékei közé tartozik, igen részletes felvételeket eszközöltek, különösen annak kiderítésére, mennyiben függ össze a büntettek s vétségek száma a részegeskedéssel. Az eredmény szerint a legutóbbi 20 év alatt elítéltek közt 60 százalék részegeskedés vagy ezzel összefüggő tettek miatt (péld. szeszes italok eladása engedély nélkül) nyerte büntetését. Suffolk megyében minden törvényszéknél külön fizetéses ügynök alkalmaz-

tatott a büntettek okának részletes kikutatására. Az ügynöknek nemcsak a tárgyalásokon kellett jelen lenni s a vádlottat négy szem közt kihallgatni, hanem egyuttal minden részletet megtudakolni felőle, családjáról, lakásáról s életmódjáról. 1881-ben 16,897 elítélt volt e megyében. Ez elítéltek büntettének oka 12,221 esetben részegség, 68 esetben szeszes italok eladása engedély nélkül volt, úgy hogy csak 4,606 esetben nem játszott szerepet a szeszes ital s ezen eseteknél is csak 1,158 volt olyan egyén, ki szeszes itallal sohasem élt. A részegesek közül elítéltetett 857 verekedés, 441 lopás, 176 csendzavarás, 86 kóborlás, 74 istenkáromlás miatt s így tovább. Gyilkosok s gyujtogatók nem fordultak elő ez évben. A kutatások egyik eredménye, hogy a részegeskedésnek nagyobb hatása van a kisebb vétségekre, mint a nagyobb bünökre, kivéven a verekedésből származó emberöléseket. Érdekes azt is megemlítenünk, hogy a a benszülött elítéltek közül csak 23 százalék volt a tett elkövetésekor részeg, míg a bevándorlók közül már 40 százalék. Általában a bevándorlók közt olyanok, kik szeszes italokkal nem élnek, csak 14 százalékot tesznek, a részegeskedők ellenben 36 százalékot. A legtöbb elítélt a férfiak közt a 19-ik életkorban állott, tehát a heves, ifju vér hatása alatt, míg a nőknél a 30-ik évben fordulnak elő leginkább a részegeskedésből származó büntettek. Ha a fentebbi számokhoz még azokat is hozzászámítjuk, kik ugyan nem részegesek, de a tett elkövetésekor részegesek voltak, akkor az egész államban elítéltek közül 84 százaléknál kell a büntett vagy vétség okát részben a szeszes italok élvezetének tulajdonítani. Massachusetts állam példája tehát, hol — mellesleg mondva — a szeszes italok élvezetére vonatkozó tövények a lehető legszigorubbak s azok végrehajtására is nagy gondot fordítanak, a legjobb bizonyítékot szolgáltatja arra, mit sokan kétségbe szeretnének vonni, hogy a szeszes italok élvezete a büntettek s vétségek tekintetében mindenesetre jelentékeny szerepet játszik s talán nagyobb, mint más társadalmi viszonyok, a szegénység s a nevelés. A büntettek mintegy hőmérői levén az emberi társadalom tevékenységének, nemzetgazdasági szempontból sem kicsinylendő kérdés a részegeskedés terjedése s elhatalmasodása ellen folytatott harc elősegítése s az egyszerű, de gyakorlatban nagyrészt hatástalannak bizonyult erkölcsi fegyverek helyett vagy mellett czélszerűbb eszközök kikutatása.

UJ KÖNYVEK.

Vuitry, A. Le désordre des finances et les excés de la spéeculation.	2 frt 10 kr.
Bouthmy, Études de droit constitutionnel. France — Angleterre — Etats Unis.	2 frt 10 kr.
Garnier, J. Le principe de la population 2. édition.	6 frt.
Stourm, R. Les finances de l'ancien régime et la revolution 2 vls.	9 frt 60 kr.
Kautz, Gy. Államgazdaság vagy Pénzügytan. 4-ik kiadás.	2 frt 50 kr.
Gr. Zichy, J. A felsőházi törvényjavaslatról.	40 kr.
Nördling, W. Die Selbstkosten des Eisenbahn-Transportes in Frank- reich, Preussen und Oesterreich und die Wasserstrassen Frage. Mit zahlreichen Tafeln.	7 frt 50 kr.
Revue de la legislation des mines Année 1884.	4 frt 80 kr.
Broglie, duc de, le libre échange et l'impôt.	4 frt 50 kr.
Hugonin, Philosophie du droit Sociale.	3 frt 60 kr.
Sachs, J. L'Italie les finances et son developpement économique 1859—1884.	12 frt.
Fournier de Flaix. La réforme de l'impôt Tome I.	6 frt.
Neymarck, A. Turgot et ses doctrines 2 vls.	9 frt.
Fournier de Flaix. L'impôt sur le pain et la réaction protectioniste	1 frt 80 kr.
Stommel, K. Die Getreidezölle.	1 frt 20 kr.
Waleker, K. Gegen Kornzölle.	36 kr.
Röser, J. A százalék és kamatszámítás szabályai, valamint a folyó számlák tana.	2 frt 50 kr.
Zeller, J. Zur Erkenntniss unserer staatswirthschaftlichen Zustände. 2. Aufl.	3 frt 60 kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

ÁPRILIS.

IV. FÜZET.

KELETI KERESKEDELMÜNK ÉS EGY MAGYAR KERESKEDELMI MUZEUM.

Mult év vége felé a budapesti nagy kereskedők között mozgalom indult meg az iránt, hogy a kiviteli kereskedelem emelésére társulatot szervezzenek, mely megfelelő központot képezzen e czélra. Néhány értekezlet után 3 tagu bizottságot küldtek ki, hogy az a megfelelő szabályzatokat dolgozza ki. Az eszme nem volt új nálunk sem. Már Gorove István minisztersége alatt is komolyan foglalkoztak vele, a mennyiben elnöklete alatt több ízben tanácskoztak egy kiviteli társulat megalakításáról. E tanácskozásokon részt vettek: Szapáry Gyula gróf, Hieronymi Károly, Korizmics László, Károlyi Sándor gróf, Matlekovits Sándor, György Endre, Dessewffy Aurél gróf, Türr István. El is határozták az eszme megvalósítását, azonban a kivitelben megakasztotta őket a kitört nagy orosz-török háboru, s miután működési tér gyanánt első sorban a keletet tüzték ki, az ottan kifejlődött viszonyok pedig legkevésbé sem voltak alkalmasak erre, a társulat szervezése elmaradt bizonytalan időre.

Nyolcz év mult el. Sok minden megváltozott azóta. A nyugoti államok közgazdasági politikája bennünket mind szűkebb zsák-utczába szorit. A nemzetközi szerződések nagy része hátrányunkra van. Retorziókra erőnk gyenge. Nyers terményeink kivitele és a behozatal között nem vagyunk képesek az egyensulyt helyreállítani, hogy az saját gyártmányaink javára essék. Megzavarta ezt a külföldi vámpolitika. Arczváltásra voltunk kénytelenek. Most már csak kelet felé tekinthetünk. Az is megváltozott nagyban. Befészkeltek magukat oda is a külföldi nagyhatalmak. Pedig egy lábbal a Balkán félszigeten volnánk már, a mennyiben Boszniát okkupáltuk. De azért, ha minden változott, mi megmaradtunk azon a ponton, a hol nyolcz

évvel ezelőtt voltunk. Azt a szükséges központot a keleti kiviteli kereskedelem emelésére még máig sem teremtettük meg.

Bécsben 1870-ben alapították meg az „Österr. ungar. Export-Verein“-t, melynek csak czimében vagyunk, de tényleg csak tisztán osztrák érdekeknek szolgál. Ez egyesület első évei az elméletnek voltak szánva, de később, bár nem valami nagyon sokat, szép eredményeket ért el. Belátta, hogy nem elég, ha valamely utazó ügynök által üzleteket kötnek messze országokban, ha az illető azután az árúk megérkezte, átvétele, szóval a legomolyításnál már nincs ott. Így főtörekvésük volt a hazai kereskedőket rábírni, hogy a tengerentúli országokban állandóan telepedjenek le s rendezzék az üzleteket, melyeket az egyesület aegise alatt különböző kereskedő és gyáros köt. Ezen az uton alapították meg kereskedésüket Perzsiában, Jávában. Az osztrák-magyar Lloyd társulat már tavalyi kimutatásában ráutalt azon tüneményre, hogy hajóik Indiából nemcsak visszajövet jönnek teljes terivel, hanem már oda indultukban is. Ezt a bécsi Export-Verein eszközölte. Ezzel nem azt akarjuk mondani, mintha e bécsi társaság teljesen megfelelné azon célnak, melyet az osztrák ipar tőle követelhetne, vagy hogy versenyezhetne a német, angol, belga, olasz hasonczélú társulatokkal, hanem igenis lassanként egyengeti az utat, s maholnap talán az igaz, megfelelő irányt megkapva, oly eredményeket fog felmutathatni, mint a többi külföldi Export-egyesület.

De fölbuzdultak nálunk is. A kereskedők érzik ily központnak hiányát. Bár jól tudjuk, hogy annyi sok bajunkat, mely egy nagyobbszabású külkereskedelem utját állja, nem szünteti meg egyetlen gyógyszer, egy megalakítandó kiviteli társaság. Ezzel a tett mezejére lépnénk legalább, oda, a hol külföldön már évek hosszú során át a legnagyobb erőfeszítéssel működnek.

A budapesti nagykereskedők által kiküldött bizottság, Weisz Berthold nagykereskedő, György Endre és Strausz Adolf, kidolgozták a szervezendő társaság alapszabályait, illetve a czélt, és az általános helyzetet ecsetelő indokolást. — Miután azon helyes elvből indultak ki, hogy az ilyen társaság a kitűzött nagy czélokkal csak akkor működhetik sikerrel, ha azt a kormány a rendelkezésére álló számos eszközökkel hathatósan támogatja, egy küldöttség által átnyújtották az indokolást és a tervezett szabályzatot a kereskedelmi miniszterium államtitkárának, Matlekovics Sándornak. Az állam-

titkár kinyilatkozta, hogy neki ez eszme ellen nemcsak hogy nincsenek kifogásai, hanem ellenkezőleg meg van győződve hasznos és üdvös voltáról, s miután az ügyet áttanulmányozta, meg fogja hívni az érdekelt szakköröket, hogy az ő nézetüket e kérdésben meghallgatva, a további intézkedések iránt a szükséges lépéseket megtegye.

Az indokolást, melyet a bizottság kidolgozott, sokkal érdekesebbnek tartjuk, mintsem azt egész terjedelmében ide ne iktassuk:

Az európai államokban soha sem volt élénkebb a gazdasági élet s a törekvés annak fejlesztésére, mint most. — A jelenkor legnagyobb államférfiai ép oly nagy odaadással és szivóssággal törekzenek országaik anyagi jólétét előmozdítani, miként azt eddig csakis nagy politikai eseményeknél tapasztalhattuk. — Az a körülmény, hogy a legnagyobb szellemek állottak a nemzetgazdaság szolgálatába, oly rendszereket és uralkodó nézeteket teremtett, melyek a két évtized előtti közgazdasági elvektől teljesen eltérnek.

Egy egészen új kép tárul szemünk elé. — Látjuk, a mint évről-évre mindinkább tünezik a szabad kereskedelmi törekvés és azon lehetőség helyébe, mely még röviddel ezelőtt megvolt, hogy a javakat állam és állam között csekély költséggel cserélhettük, sorompók állittatnak fel, mi által még a legszükségesebb s a legnélkülözhetlenebb czikkek is, mint a kenyér, hus stb., megvámolás alá esnek. — Ezen rendszerrel karöltve jár az, hogy az államok minden rendelkezésükre álló erőt felhasználják arra, hogy övéiknek minden irányban több és több alkalmat nyujtsanak fokozott munkásság kifejtésére, saját szükségletüket csakis maguk által készített czikkek által fedezni, feleslegük számára a kontinensen piacokat szerezni, a keletet előállított árúikkal előzönlenni, új fogyasztókat még eddig ismeretlen országokban nyerni, hogy ott az érintkezés elsőségénél fogva lerakodó helyeket találjanak oly iparczikkek számára, melyekre nézve a művelt államok nem nyujtanak kellő elárúsítási alkalmat.

Az említettek bizonyítására felhozzuk a Németország által követett vámpolitikát minden mezőgazdasági és nyersterménnyel szemben, mely irányban Franciaország is kezd haladni és melynek további követői még egyelőre meg se határozhatók. — Utalunk e tekintetben ama számtalan intézkedések és törekvésekre, melyek

ugy a nyugoti, mint a keleti tartományokban, de sőt Oroszországban is gyakorlatba hozatnak, hogy a polgárokat minél nagyobb ipar kifejtésére szorítsák és erre képességeket emeljék, fokozzák. — Tapasztalhatjuk külföldön, a mint az állam-követségek, konzulátusok, ügynökségek és általános diplomáciai uton a legkülönbélebb módon törekeshnek új fogyasztókat nyerni, kik még csak röviddel ezelőtt, mint olyanok, nem léteztek. — Az állam ezen működése helyes kiegészítést talál azon tevékenységben, mit magánosok egyesülten cooperatio és associatio útján, de sőt egyesek is közös érdekekben kifejtenek.

Minden felé találunk angol, német, francia gazdasági, kereskedelmi és iparegyesületek részéről missionáriusokat, kik majd kereskedelmi ügynök szerény czime alatt, majd tanulmányozó utasokként azt tűzik ki feladatuk, hogy idegen országokban hazai termények számára kelendőséget szerezzenek, majd szorgosan összegyűjtik az idegen népek szükségleteit és szokásait feltüntető adatokat, hogy azok megbizók által a productionál tekintetbe vétessenek.

Az kétséget nem szenved, hogy daczára ama nagy tevékenységnek, melyet kormányunk az utolsó években az ipar és kereskedelem érdekében kifejtett, östermelésünk képezi lakosságunknak legjövedelmezőbb bevételi forrását. — Daczára annak, hogy mezőgazdasági terményeink fogyasztása hazánkban utolsó időben nagy mértékben szaporodott, mindazáltal nem tudjuk még elviselni, ha tovább is eltart ama folytatólagos csökkenés, melyet e tekintetben a külföld irányunkban tanusít. — Az ez irányban kifejtendő törekvéseinkkel szemben talán egyrészt a kontinentális, valamint a transatlantikus földmivelő államok versenye, másrészt pedig nagy akadályt képez a külföldi kormányok, különösen Németország és Franciaország magatartása mezőgazdasági terményeink bevitelénél. — Ezen okoknak tulajdonítandó, hogy gabnakivitelünk aránytalan mértékben csökken, hogy pl. buzakivitelünk 1884. év első felében 1.710,000 mm. 15.315,757 frt értékű volt, míg az 1883. év ugyanazon időszakában 2.190,861 mm. 28.362,720 frt értéket képviselt, 1882-ben pedig kivitelünk 3.010,111 mm. 33.451,561 frtot tett ki. Hasonlóképp találjuk azt minden más gazdasági terményeinknél is, úgy hogy önkénytelenül az a kérdés merül fel, mi uton és eszközökkel lehetne ezen állapotot segíteni és a mindinkább kedvezőtlenbé váló kereskedelmi kimutatásunkon javítani. Az 1883-ik év

első felében a kivitel 185.243,205 frt, a bevétel 140.981,071 frt volt, míg 1884 első felében a kivitel már csak 178.901,712 frt, a bevétel pedig 221.153,523 frtot tesz ki. — Ennek megakadályozására két természetes remedium áll rendelkezésünkre. — Az első az, hogy a termelést oly munkásság felé tereljük, melynek czikkei kevesebb versenynyel és nagyobb eladhatási alkalommal bírnak. — A másik abban áll, hogy lehetőleg szaporítsuk a mezőgazdasági termények fogyasztását magában az országban, a mit csakis akkor érhetünk el, ha a fogyasztó abba a helyzetbe jut, hogy a mezőgazdasági termelőnek több és több új javakat adhat át csereképen, melyeket eddig külföldről vett.

Az első körülmény megbeszélésünk tárgyát nem képezheti, azoknak keresztülvitele ama hivatott kormányközegek és egyesületek feladata, melyek azzal már is foglalkoznak. — A második pont azonban magában foglalja azon teendőket, melyek egyesületek útján vihetők keresztül és ezt kénytelenek is vagyunk megbeszélésünk keretébe vonni.

Ha a javak fogyasztását, mint a meglévő termelés okozatát állítjuk oda, akkor egy circulus viciosus nyerünk, mert az előállítási képességet a termelésben csakis ama biztos kilátás fokozza, ha az nagyobb vagy ugyanoly irányu fogyasztásra talál. — Ha ezen szempontból vesszük tekintetbe iparterményeink fogyasztását Magyarországon, akkor be kell vallanunk, hogy hazai gyártmányaink versenye a külföldivel szemben nagyon nehéz, mert ama tökély, mely csakis hosszú gyakorlati működésnek és magas szellemi fejlettségnek lehet egyedüli eredménye, megvan ugyan a külföldi gyártmányoknál, de hiányzik a hazainál. — Lehetőleg olcsó pénzen izlésünknek és igényeinknek megfelelő tárgyakat beszerezni oly tulajdonságok, melyek nem igen alkalmazkodnak és nem igen veszik tekintetbe az összetartozóság érzetét. — Azonban ezt természetesen csakis azon időpontig tarthattuk elfogadhatónak, a míg a külföld részéről nem nyilvánult oly élesen azon törekvés, csakis belföldi gyártmányt fogyasztani, a mint ez a mi hátrányunkra most tényleg történik. — A Németországban egy évtized óta uralkodó mozgalomban most valóságos gazdasági bűnnek tekintenék, ha egy német ember nem német gyártmányt vásárolna, ha mindjárt egyéni igényeit is kénytelen volna feláldozni. — Ezen mozgalom ugye egyesek, mint egyesületek által élesztetik és tartatik fenn. — A

franciát bevásárlásai alkalmával az a tudat vezérli, hogy ő hazai gyártmányok vétele által hazájának lényeges szolgálatot tesz. Különösen tapasztalhatni ezt az utolsó időben, midőn a francia cikkek kivitele megcsappant, mennyire szaporodnak egyesületek oly czéllal, hogy iparuk saját erejükből és rendelkezésükre álló eszközökkel ápoltságuk. — A turini kiállítás gyakorlati módon bizonyította, mire képes az ipar, melyet a nemzeti öntudat emelt és fejlesztett, az olasz pénzügyek pedig kétségbevonhatlan módon bizonyítják, hogy mily hatással bír az állam összességére ily törekvés.

A magyar iparos azonban habozva lép műhelyének berendezésére, de hiányzik is teljesen amaz áramlat, csak azt vásárolni, a mit az országban állítanak elő, s a mely nem a nemzeti hiúságból származzék, hanem ama felfogásból induljon ki, hogy minden egyes feladatának tekintse a munkás osztályok anyagi jólétét emelni azal, hogy szükségletét első sorban hazai cikkekkel fedezze. — Az 1881. évben megalkotott 41. törvényczikk, melylyel a kormány a hazai ipart kívánja emelni, csakis akkor juthat teljes érvényre és idézheti elő a czélzott eredményt, ha a vásárló közönség ép oly értelemben képezné kiegészítő részét támogatásával, mint azt más államokban találjuk. — Ha ily mozgalom léteznék Magyarországon, mely — megvalljuk őszintén — némi elnézést is igényel gyárosainkkal szemben, akkor közgazdasági állapotunk előnyösen megváltoznék, mert egyrészt az idegen gyártmányok bevitele tetemesen csökkennék, másrészt pedig hazai iparcikkeink vételképessége ez által nem sejtett mértékben fokozatnék.

Hogy mennyire kismérvű még hazai iparunk elterjedése és mennyire szorul erélyes támogatásra még a belföldön is, kitűnik, ha néhány statisztikai adatot említünk fel 1883-ból, kiváltképen oly iparcikkeket említvén fel, melyeknek előállítására már nálunk meglehetősen kifejlett : esztergályos és faragó-anyagok behozatala : 1.091,787 frt, kivitele : 1.358,920 frt ; ruházat, fehérnemű behozatala : 20.551,064 frt, kivitel : 8.218,026 frt ; kefekötő, szitakötő árúk behozatala : 462,119 frt, kivitele : 213,118 frt ; viaszos vászon, viaszos tafota behozatala : 576,142 frt, kivitele : 47,762 frt ; bőr és bőrárúk behozatala : 28.088,767 frt, kivitele : 5.775,135 frt ; kőárúk behozatala : 2.473,818 frt, kivitele : 1.505,259 frt ; agyagárúk behozatala : 2.630,041 forint, kivitele : 409,910 forint ; gépek, gép-

részek behozatala : 11.181,301 frt, kivitele : 3.004,861 frt ; gyertya és szappan behozatala : 1.986,217 frt, kivitele : 374,085 frt.

Az iparnak a fentemlitett módon való fejlődésénél azután nagyon természetes, hogy meg kell tenni a kellő intézkedéseket arra, hogy a fokozott termelésnél a többlet számára külföldön le- rakódó piacokat biztosítsunk. — Ugyanezt tapasztaljuk Német- országon, sőt itt a kormány előrelátó is volt, a mennyiben tekin- tetbe vette azt a körülményt, hogy az ipar fejlesztésénél az kedve- zőbb viszonyok között, az előrehaladt technika befolyása alatt ter- melését óriásilag fejlesztheti, mondjuk előrelátó volt és már a het- venes években gondoskodott arról, hogy a fölös productio számára külföldön biztosítson fogyasztó piacokat.

A német iparszövetség, melynek 500 különböző iparegyesület a tagja, 1877. évben alakult. — A „Centralverein für Handelsgeo- graphie und Förderung deutscher Interessen im Auslande zu Ber- lin“ 1878. évben alakult s 1880-ban már nem kevesebb, mint 3000 rendes tagot számlált, mely egyesület kezdeményezései folytán nem- csak az Exportbureau-t és a Verein für Auswanderungen stbit köszönhetik, hanem az afrikai colonisatio dicsősége is őt illeti meg, a mennyiben azt az egyesület egyik tagja, Lüderitz, kezdeményezte. — Megemlítettük a magánosok működését is e téren, és ki kell emelni a Deutscher Handelsverein-t, mely számtalan módot és eszközt használ fel arra, hogy az összes államok fogyasztóit magá- nak megszerezze.

A hol a társadalom teljesen felfogta feladatát, ott az állam sem mulasztja el kötelességeit. A ki figyelemmel kíséri ama rende- leteket, ujitásokat és intézkedéseket, melyeket a német állam az átalakulás ez újabb korszakában a külkereskedelem emelésére te- remtett, a kinek alkalma volt tapasztalni a szomszédos dunai álla- mokban, a közép tenger mentén, hogy a németek mily erőt fejte- nek ki a gazdaság terén, és ha tekintetbe veszi a kitünő rendszerrel tagosított konzuli szolgálatot, a kereskedelmi ügynökségeket, a je- lesen szervezett informationalis irodát külföldi kereskedelmi viszonyokról, újabb hajózási vonalak teremtését, az állam részéről ki- küldött jeles képzettségű fiatal embereket, kik gyakorlatilag tanul- mányozzák a külföldet, hogy összeköttetéseket létesítsenek, a hol az állam ma kereskedelmi ügynökséget szervez Milanóban, holnap tarifa-irodát állít fel vasutak részére, s ugyanilyet vámüggekben

Berlinben; a ki tanulmánya tárgyává teszi a kereskedelmi muzeumokat, melyek Németország különböző vidékein szerveztetnek, nem azért, hogy egy pillanatnyi inspirációnak tegyenek eleget; — az nem fog csodálkozni azon, ha az európai és nem európai államok kereskedelmi kimutatásaiban a német ipartárgyakat oly rohamos emelkedőben találja. — E csudálatos jelenség okát az erélyes eljárásban és működésben találjuk. — Például csupán egy ország kereskedelmi viszonyát akarjuk fölemlíteni s ez Románia. — Mig az 1882/83. évben a magyar bevétel Romániába alig 10% emelkedett, minél megjegyzendő, hogy az általunk oda bevitt árúk nagy része idegen gyártmány, és csakis közvetítés által vittük azokat oda, az alatt a németországi árúk 1882. évi 30 millió frknyi bevétele 1883-ban 44 millió frkra, tehát közel 50%-kal emelkedett. — De ez a működés hasonlót eredményezett Franciaországon is. — Mellesleg említjük fel a röviddel ezelőtt alapított „Société de l'encouragement pour l'export des produits français“ hasonczélu társaság működését. — Arról, hogy Anglia mit tett és tesz e tekintetben, azt hisszük, fölösleges volna szólni.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a hazai ipar az egész társadalom közreműködése által fejlesztessék és emeltessék, akkor kénytelenek vagyunk az előttünk levő példákat követni, a melyek mutatják, miként lehet gazdasági téren győzelmeket aratni. — De szent kötelességünknek is tartjuk, hogy hasonló módon mi is gondoskodjunk iparunk rohamos fejlődése alkalmával az előállható részleges vagy teljes válság elhárításáról. — E tekintetben határozott és gyors működésre vagyunk utalva, mert máris vannak iparágak, mint pld. mezőgazdasági gépek, melyekre nézve külföldi piacok szerzése csakhamar égető kérdéssé fog alakulni. — Ha sikerül ezen jelzett elveinket megvalósítani, a melyek megvalósítása most annál könnyebb, mert a szomszéd Szerbia, Románia, Bulgária, egyáltalán a Balkán államok igen alkalmas lerakódó piaczul kínálkoznak iparcikkeink számára, melyeket mi kis szállítási költséggel érhetünk el; működésünk ez irányban azt eredményezné, hogy Magyarország kereskedelmi mérlege olyformán változnék meg, mely egy kultur államnak megfelel. — Mindezen körülmények előidézték azt, hogy szükségesnek tartunk egy oly egyesületet alapítani meg, mely az ipartermények értékesítését ugy a bel-, mint a külföldön tüzné ki feladatául.

Ezen társaság célja a következő volna :

a magyar termények elárusítását mind a bel-, mind a külföldi piacokon elősegíteni, az ennek útjában álló akadályokat elhárítani, s az ezzel kapcsolatos érdekeket képviselni.

Ezen cél elérésére létesítettük :

1. a központi vezetés,
2. a belföldi és
3. a kiviteli osztály.

A központi vezetés.

A központi osztály feladata :

1. Tanulmányozni úgy a bel-, mint a külföld fogyasztási viszonyait és szokásait s ezen tanulmányok eredményét közzétenni.
2. Kutatni azon okokat, melyek terményeink terjesztését akadályozzák és azok elhárítására módot találni.
3. Gondoskodni oly megbízható közegekről, kik időközönként eredeti tudósításokat küldenek be, melyek az egyesület közlönyében közzétételnek.
4. Kezdeményezni alkalmas kereskedelmi ügynökségek, valamint árúgyűjtemények felállítását, és a mennyiben lehetséges, ezeket anyagilag támogatni.
5. Az elárusítással összefüggő kérdésekre informational is irodát rendezni be.
6. Figyelemmel kísérni az egyesületet érdeklő minden mozzanatot.
7. Szabályozni és ellenőrizni a két osztály működését.

A belföldi osztály.

A belföldi osztály feladata :

1. Buzdítani belföldi termények vásárlására.
2. Alkalmat nyújtani azoknak olcsó és könnyű beszerzésére oly árúcsarnokok felállításával, melyek kizárólag magyar terményeket tartalmaznak.
3. Új iparágak honosítása.
4. A szükséghez képest fiók-intézetek felállítása és ellenőrzése.

A kiviteli osztály.

A kiviteli osztály feladata :

1. Csoportokat alakít az egyesület tagjaiból azon célra, hogy oly gazdák, gyárosok, iparosok és kereskedők, kik kivitelképes cikkeket termelnek, ezt a társulás és közös támogatás folytán kevesebb erőfeszítéssel, kisebb költséggel és kockázattal eszközölhessék.

2. Összegyűjti azon országokból, hova az egyesület tagjai kiviteli kereskedelmet óhajtanak létesíteni, a szükséges mintákat és azokat a legmegbízhatóbb adatokkal rendelkezésre bocsátja.

3. Összegyűjti a külföld viszonyait feltüntető értesítéseket, és a mennyiben lehetséges, eredeti tudósításokat szerez speciális kérdésekben.

4. A szállítási díjtételeket figyelemmel kíséri, s felvilágosítást nyújt a tagoknak.

5. Közvetíti és támogatja az egyesület tagjainak érdekét a kormánynál és külföldi képviselőinknél, és egyáltalán elkövet mindent, hogy a magyar kivitel emelésére, az egyesület kebelében alakult csoportok érdekeit hathatósan előmozdítsa.

Ez év január hó 7-ére Matlekovits Sándor egy „magyar kereskedelmi és kiviteli társulat“ alakítása tárgyában a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium tanácsstermében értekezletet hívott egybe. Ez értekezleten részt vettek az elnöklő államtitkáron kívül : Desseffy Aurél gróf, György Endre, Kochmeister Frigyes báró, Leipziger Vilmos, Weisz Berthold, budai Goldberger Berthold, Fürst Jakab, Machlup Ede, hatvani Deutsch Sándor, Heinrich Ferencz, dr. Ullmann Sándor, Neuschloss Marcell, Ordódy Lajos, Mudrony Soma és Strausz Adolf. Azért sorolom fel a jelenvoltak neveit, mert hozzá teszem, hogy e kiváló szakférfiakból álló testület sehogy sem tudott megállapodásra jutni egy megalakítandó kiviteli társulatra nézve. Egy oly rejtély előtt állunk, melyet tisztán tárgyilagos okokkal megfejtetni képesek nem vagyunk. Az értekezlet egy része mellette, egy része határozottan ellene volt, míg végre abban történt megállapodás, hogy a szabályzatok módosítva dolgoztassanak ki s a felett újabb tanácskozás hívassék egybe.

Ebből azt láthatjuk, hogy a mozgalom, mely nagykereskedőink között mult év végén indult meg, egyelőre még azt az eredményt sem idézte elő, a mit a nyolcz év előtti. Mert míg az akkori gyűlésen részt vettek legalább abban az egyben egyetértettek, hogy keleti kivitelünk emelése érdekében egy központ teremtése mulhatlan szükséges, addig a mostani értekezleten még e tekintetben is szétágazódtak a nézetek. A jelenvoltak némelyikénél az egyéni, a magánérdek annyira fölülkerekedett a közérdeknek, hogy ebből a szempontból kiindulva, egy kiviteli kereskedelmi társulat megalakítását határozottan elleneztek, s nehogy már némikép kifejlett kiviteli kereskedelmünket kénytelenek legyenek a szervezendő központnak alárendelni, inkább más módon óhajtanák a keleti kereskedelem emelését, mint a társulás vagy szövetkezés útján. Azonban teljesen elhallgatták azt, hogy melyek azok a más módok és eszközök, mint erre legalkalmasabbak. Tudtunkkal panaszt lehet hallani eleget uton-utfélen, de az alkalmazandó orvoslásról vajmi kevesen beszélnek komolyan.

Keleti kereskedelmünk hanyatlásának egyik főokaként ottani képviselőinket is emlegetik. Már évek során át lehet hallani panaszokat konzulátusaink ellen. Nemcsak egyes kereskedők és iparosok, nemcsak kereskedelmi kamarák és iparegyesületek, hanem nemzetgazdák és politikusok, de sőt a parlament részéről is hangzottak e panaszok. A cél, melyet magam elé kitűztem, keleti kiviteli kereskedelmünk emelése, megérdemli, hogy ez ügygyel e helyütt is foglalkozzam. Mindenek előtt kijelentem, hogy nem fogok visszarettenni kimutatni azt is, mennyiben vagyunk önmagunk hibásak kiviteli kereskedelmünk hanyatlásában ott, a hol azt a tények csalhatatlanul bizonyítják. Azon meggyőződésből indulok ki, hogy önhibánk felismerése és beismerése már a gyógyulás első tüneteit foglalja magában.

Külföldi képviseletünk nagyban két részre oszlik. Van egy fizetéses meg van egy tiszteleti osztály. Tiszteleti képviselőink kiváltképen nyugoton, a fizetéses rész pedig kizárólag keleten működik. Az előbbiekkal nem kívánok foglalkozni, mert a képviselet főfeladata lévén hazánkat a nagyobb érdekű és nemzetgazdaságilag fontos eseményekről értesíteni, ezt általánosságban, igen gyakran nagyobb szakavatottsággal elvégzi nyugoton a sajtó. A ki közelebből érdeklődik jelentéseik iránt, és figyelemmel kísérte az illető

ország sajtó-irodalmát, az rögtön ismeri is a forrást, melyből a mi képviselőnk jelentéséhez a szükséges adatokat merítette. Tehát nemzetgazdasági szempontból mi a hirlap-irodalom útján bővebben és gyorsabban értesülünk a nyugoti országok mozgalmairól, mint képviselőink által.

Egyet azonban rájuk vonatkozólag is meg kell jegyezni, a mit pedig nem szabad soha szem elől téveszteni, bár e tárgyat nálunk eddig alig említették, és ez az, hogy a mi nyugoti konsultusaink nagy része nem osztrák-magyar alattvaló. Miután pedig a konsul hivatásának definitiója nem más, mint nemzetközi törvények által följogosított kémkedés, s akár hogy csürjük-csavarjuk, más definíciót ennél kihozni alig lehet, úgy egy sajátságos alternatíva előtt állunk. Az illető konsulok vagy jó hazafiak és akkor rossz konsulok, vagy megfordítva, mert jó hazafi is meg jó konsul egyszerre nem lehet. Amerikában már rég tisztában vannak ez igazsággal, s csakis amerikai polgárokat neveznek ki akár fizetéstelen konsullá, nálunk ezzel keveset törődnek, a mi első sorban a konsuli képviselőlet rovására megy.

Róluk azonban nem kívánok bővebben beszélni, különben is fizetéstelen levén egész nyugoti képviselőletünk.

Másképp áll a dolog keleten. A keleti képviselőlet Mária Terézia uralkodása alatt lett szervezve. — Azóta több fontos reformon ment át. — Azonban az általános haladás és kulturfejlődés sokkal rohamosabb volt, mintsem azt alkalom adtán fizetéses keleti konzuli szervezetünk terén ennek megfelelőleg átídomítani lehetett volna. Keleten a konzuli teendő tömördek. De nem annyira a feladatok és teendők sokaságában rejlik a nehézség, mint inkább azok különféleségében. — Egy keleti konsul első sorban diplomata, politikus, azután bíró és alattvalóinak közigazgatási vezetője. — Nem akarom felszámítani mindama ezerféle alárendelt foglalkozásokat, de magából a felsoroltból is látható, hogy ezen feladatok külön-külön e célra kiképezett és teljes jártassággal bíró egyéneket igényelnek. Ha már most hozzávetem, hogy a kereskedelem és ipar, valamint a nemzetgazdaság legkülönbözőbb ágaiban kellő jártassággal kell bírnia, hogy ama várakozásokat kielégítse, melyeket ide vágó szakjelentéseihez kötnek, de sőt, hogy nemcsak a magunk működésének, hanem a külföldnek hasonló törekvéseit ellenőrizze s erről ideje-

korán kimerítő jelentéseket terjeszszzen kormánya útján az érdekelt kereskedelmi és iparkamarák- vagy társulatokhoz, akkor mindenestre be kell vallanunk azt, hogy ez egyike ama nehéz hivataloknak, melyeknek lelkiismeretes betöltése vajmi ritkán történhetik. Mig nyugoton a kifejlett hirlap-irodalom konzulaink jelentése nélkül is ama helyzetbe juttatja az érdekelteket, hogy a közgazdaság terén felmerülő minden nevezetesebb mozzanatról hűségesen értesülnek, addig keleten tisztán konzulátusainkra vagyunk utalva, jelentéseik útján ismerjük meg azon országok gazdasági viszonyait, melyekkel érintkezni óhajtunk. — Nem csoda tehát, ha kereskedőink és iparosaink panasza napról-napra mind sürűbben hangzik fel, hogy érdekeik nincsenek konzulaink részéről kellőleg megvédve. — Magyarországon különös és kétszeres okot vél látni a kereskedő panaszra az által, hogy politikai konstellatióink szerint nekünk külön képviseletünk nincs, a dualisztikus formában pedig a magyar érdeket általában háttérbe szoritottnak ismerik. — Mennyiben áll ez, későbbben lesz alkalmam erre részletesen visszatérni.

Maga a külügyminiszterium is megsokalta a sok panaszt és alig egy éve, elhatározta keleti konzulatusainkat a helyszinén alaposan tanulmányozni. E czélra Teschenberg br., meghatalmazott minisztert köruttra küldte. — Az osztrák kormány a maga részéről Janetsek Zdenkót küldte hasonló tanulmány-utra, a nevezett báró társaságában. — Nem fojthatom vissza e helyütt azt a megjegyzést, hogy bizony ez egy kicsit komikus alaku lett formájánál fogva. — Különösen Magyarországon hangzottak a panaszok; legkivált magyar kereskedelmi kamarák és egyesek emeltek gyakran igen alapos vádat a keleti konzulátusok ellen s midőn ezeknek alapos utánjárásáról van a szó, akkor a magyar kormány részéről a magyar érdekek megóvására senkit sem küldtek ki.

Az ezek által benyújtott jelentés teljesen hasonló keleti konzulaink legtöbbjelentéseivel, t. i. általánosságban mozog mint azok, részletekbe bocsátkozni nem mer, mint azok, szakavatott indokolást kerül, mint azok. — Elmondja, hogy az osztrák-magyar gyárosok legnagyobb része arra van utalva, hogy a szükséges nyersanyagot külföldön szerezze be. — Így nemcsak a belföldi magas szállítási díjtételek, hanem a külföldi vámok is nagyon megdrágítják gyártmányaikat. — Hogy gyári munkásaink értelmiség és szakképzettség tekintetében a külföldi munkások megett állanak és e körülmény

folytán az osztr. magy. gyártmány drágul, daczára annak, hogy nálunk a munkabér kisebb, mint külföldön.

A gyáros a közvetítő-kereskedelem hiányossága folytán kénytelen egyidejűleg nagykereskedő és detailista lenni.

A külföldi kereskedelem kifejlésének egy további akadályát nálunk a drága vasuti szállítás. — Nincs kifejlett külföldi bizományüzletünk, és külföldön alig találunk egy-egy nagyobb osztrák vagy magyar kereskedelmi házat. — Azt az elméletet kétségbe vonja a jelentés, hogy a kereskedelem kozmopolitikus, mert ez elmélet daczára az angol vagy francia külkereskedelem ma nem állana oly magas fokon, ha a külföldi nagyobb városokban nem léteznének angol s francia kereskedelmi házak, melyek kizárólag angol s francia árúkat vesznek s árusítanak el.

Továbbá védelmébe fogja konzulainkat. Azt mondja, igaz, miszerint kereskedőink és iparosaink nem ismerik a külföld viszonyait, de ennek oka nem kizárólag konzulainkon mulik. Egy osztr.-magyar konzul jelentése kevésbé segíthet a bajon, mert aránylag sokkal nehezebben dolgozik, mint például az angol, ki már létező összeköttetéseket fejleszt tovább. — Európa nagyobb kivitelű államai alig szorulnak konzulai jelentéseire, hanem az exportáló gyárosok és nagykereskedők egyesülten vagy külön, saját költségükön szakképzett fiatal embereket küldenek ki, kik a viszonyok tanulmányozása mellett kereskedelmi összeköttetéseket létesítenek.

Továbbá, hogy pénzügyeink kiviteli törekvéseinkkel szemben részvétlenek, csak a legritkább esetben hajlandók egy-egy külföldi váltót leszámítolni az osztrák-magyar exporterek részéről, holott az angol és francziák hazai pénzügyeiknél egész könnyűséggel helyezhetik el 4—6 havi külföldi váltóikat. — Így tehát az osztrák-magyar exporter csak készpénzfizetés mellett dolgozhat külföldre. — Egy szóval, kivitelünk szenved mindazon előfeltételek hiánya miatt, melyek más előbbrehaladott államokban talán már egy század következetes fejlődés eredményei.

Elismerjük, hogy ezen hiányok nagy része, melyek kereskedelemünk hátramaradottságának kétségkívül főokozói, nem áll szoros összeköttetésben mindenben a konzuli képviseltetés jó- vagy rossz voltával. — Már megjegyeztem azt, hogy a báró ur és adlátusának jelentése teljesen általánosságban mozog, oly általánosságban, melyeknek ismerete tanulmányi utak nélkül is könnyen

megszerezhető. — De azt már most is ki kell jelentenem, hogy bár állásánál fogva nagyon érthető, hogy konzulátusainkat védelmébe fogja, de ez a védelem, még ha az ő álláspontjára helyezkedünk is, legalább is indokolatlan. — Nem értjük ugyan itt azt, hogy konzulaink akarva nem felelnek meg ama czélnak, a melyet közgazdasági szempontból is tőlük megvárni jogunk volna, bár nekünk magyaroknak volna okunk e tételnél is sok mindenféléről panaszkodni, de a rendszerben fekszik a főhiba.

Nem akarom azt mondani, a mit némely nagykereskedő vagy nagyiparos, hogy keleti konzulátusaink hiányossága miatt nem csinálhat üzleteket. — Teljes tudatában vagyok ezen állítás helytelenségének, mert meg vagyok határozottan győződve arról, és fogják tudni mindazok, kik a kiviteli kereskedelemmel foglalkoztak, *hogy maga a konzulátus nem emelheti lényegesen bármely országnak is kereskedelmi és ipari kiviteli forgalmát. Maga a konzulátus nem teremthet kereskedelmet és ipart, legkevésbé pedig a miénk, mostani szervezétében.* Igenis, a kereskedelem emelkedése első sorban a kereskedőktől függ, — külföldön azonban nem megvetendő segédeszköze egy szolid alap megvetésére konzulátusaink közreműködése. — Igaza van Sternének, ki ugyanezen tárgygyal foglalkozott néhány évvel ezelőtt, midőn azt mondja, hogy ép úgy, mint a kereskedelmi törvényszékek még nem létesíthetnek nagymérvű kereskedelmi életet, hanem megfordítva, a kereskedelem adhat anyagot és tápot egy egészséges kereskedelmi törvénynek, úgy áll ez általánosságban a konzulokról, kik a mi kereskedelmünkre vajmi kis befolyással lehetnek, de nagy iparosaink és kereskedőinktől függ, hogy a mostani rendszer ellen küzdve, létesítsenek egy olyat, melyre gyakorlati és egészséges befolyásukat a közérdekben mindenkor érvényesíthessék.

A mi konzulaink első sorban politikusok és erre rettenetesen büszkék. Nem is lehet csodálkozni ezen, mert az a nagyon felmagasztalt keleti akadémia, melyből konzulaink legnagyobb része kikerült, nem volt ezelőtt más, mint nyelviskola. — Most már reformálták, kiegészítették ezen akadémiát, „de a régi gárda — mely onnan eddig kikerült — meghal, de nem adja meg magát.“ — Az angolok s francziák, mikor a mi konzuli nagy akadémiánk lényeges javításairól vesznek tudomást, nem nagyon ijednek meg. — Ismételtetik a nagy Napoleon mondásait, ki midőn hallotta, hogy a né-

metek nyakra-főre az ő harczmódját tanítják az iskolákban, azt jegyezte meg : „ne féljenek, az öregek, a kik parancsolnak, nem olvasnak és nem tanulnak, a fiatalok pedig, a kik tanulnak és esetleg tudnak is valamit, nem parancsolnak.“ — A mi konzulaink, a kikkel jelenleg birunk, keleten — tisztelet a kivételeknek — mindenek inkább, csak nem azok, kik kereskedelmünk és iparunk, szóval közgazdasági érdekeinket hathatósan előmozdithatnák. Ám ők lehetnek jó politikusok, habár egy század története tesz határozottan ellenkező bizonytságot, de nemzetgazdasághoz meg éppen nem értenek. — A keleti akadémia e tekintetben segít mostani ujitásai által és kiképez szakavatott konzulokat, de ez a jövő zenéje és félő, hogy míg ezen időszak beáll, addig az egész keleten oly alaposan fészkeltek be magukat az idegen nagyhatalmak, hogy nekünk ott alig marad keresni valónk. — De nemcsak a konzuloknál lehet azt tapasztalni, hogy első sorban politikusok kívánnak lenni, hanem széles ez országban nincs hivatalos szobahelyiség, a hol a főtől az utolsó díjnokig ne csinálnának első sorban politikát. Régi bajunk ez, hogy mi par excellence politikus nemzet voltunk és annyira vérünkben van, hogy még jó sokáig azok fogunk maradni. — Ha az említett tanulmányut a meghatalmazott miniszter ur részéről némi politikai szinezetet kap vala, akkor meg vagyok győződve, hogy ennek Magyarországon rendkívül nagy fontosságot tulajdonítanak és gondolni sem lehet arra, hogy Magyarország e tanulmányut alkalmával magát egy kiküldött által nem képviselteti. Ausztria Janetsek Zdenkót bizta meg, hogy neki specziális jelentést írjon, a mely az ausztriai viszonyok szemmel tartása mellett kijelöli ama irányeszméket az osztr. kereskedelem és iparnak, melyet keleten kövessenek. — Pedig csak ránk is fért volna a helyi viszonyoknak megfelelő alapos jelentés magyar ember tollából. Vagy talán azt hiszi a magyar kormány, hogy mi annyira ismerjük a keleti viszonyokat, hogy ez a jelentés teljesen felesleges volna? Lehet, hogy esetleg az abban foglalt elvi dolgok gyakorlati keresztülvitele elmarad, mint sok más; de legalább megtette volna kötelességét. Vagy annyira beleéltük magunkat a dualisztikus állameszme politikai természeténél fogva, hogy közgazdaságilag is tökéletesen mindegy, ha esetleg a szorosán vett magyarországi érdekeket Bécsben traktálják? A magyar kormány politikai tekintetben bár mindenben élénk részt vesz, de Magyarország külkereskedelmének emelésénél sok alkalmat hagy figyelmen kívül.

Akarva, nem akarva, bele kell nyugodnunk ama jelentésbe, melyet keleti képviselőünkről az említett két ur megtett. Bár tanulmányutjuk költségeihez Magyarország is hozzájárult, meg kell elégedve lennünk azon állásponttal, melyre ők helyezkednek keleti kiviteli kereskedelmünk és ottani képviselőünk bírálásánál és ez legkevésbé sem magyar szempont.

Ha kérdést intézünk előkelőbb kereskedőink és iparosainkhoz, kik időközönként fel szokták keresni leveleikkel keleti képviselőinket összeköttetés létesítése ügyében, akkor meghallhatjuk, hogy azon urak — tisztelet a kivételnek — mennyire hordják szívrökön Magyarország érdekét, a magyar kereskedelem és ipar fejlődését.

Volt eset, hogy egyes vállalkozók nem sajnálták a fáradságot, személyesen felkeresni keleti képviselőinket, hogy az ottani viszonyokról szóbeli értesítést nyerjenek, — és mi volt az eredmény? — Az illetők oly sötét színben festették az ottani összes állapotokat, igazságszolgáltatást, közlekedést, hitelviszonyt és kereskedelmi szokásokat, a mely épen elégséges volt arra, hogy kedvét szegje ama vakmerő vállalkozónak a gyakorlati működésre.

Igaz, hogy a kicsit körültekintő kereskedő ezen elszomorító informatio után arra is gondolhat, vajjon hát az idegen államok miért nem hagyják abba erőlködéseiket a kelet piacainak meghódítására, de sőt évről-évre nagyobb és nagyobb mérvű kereskedelmi ügyleteket kötnek ugyanazon keleti tartományokkal, melyeket a mi képviselőink oly setét színnel ecsetelnek. Ha ezen kérdést intézi az illető vállalkozó önmagához, úgy önkénytelen is arra kell gondolnia, hogy itt valami nagy tévedésnek kell fennforogni. Vagy az összeköttetést fentartó államok csalódnak feltevésükben oly következetesen, hogy mihamar tönkre fognak jutni, vagy a mi képviselőink nem ismerik alaposan azon tartományok viszonyait, melyről bennünket hivatva volnának fölvilágosítani, s ezen félreismerésből származik hibás itéletük. Miután látjuk, hogy a külföld évek során át folytatott működés után sem hagy fel törekvéseivel, sőt milliókkal emelkedik az összeg, melyet kereskedelmi összeköttetések útján kimutatnak, és alig tételezhető fel az, mintha ezen ügyletek kárukra volnának, úgy csak az marad hátra, hogy a tévedés ottani képviselőinkben rejlik. Ez a burokratikus szellem kifolyása, mely egy hivatalos okmány igazi értékét alábecsüli, lenne bár tartalma ki-

tünő és becses, ha véletlenül hiányosan van megléniázva. Sehol sem áll valami brillians lábon az igazságszolgáltatás, hisz ez az emberek gyarlóságának természetes kifolyása, de hogy épen a keleti tartományok igazságszolgáltatása állana olyan rettenetes rossz lábon, mint azt a mi képviselőink legtöbbször állítja, ezt az, ki személyes tapasztalásból ismeri a keleti tartományokat, nem fogja elismerni soha. Mindenki tudja, hogy az angol, francia vagy német kereskedők és gyárosok hosszabb időre hitelezik árúikat, — sőt maga a Teschenberg-féle jelentés is említi, hogy a külföldi nagyiparosok ezt tehetik, mert pénzintézeteik őket erre jobban képesítik, mint a mienket, már pedig, a hol hitel van, megvan egyuttal az eshetőség, hogy az illetők nem mindig egyenlítik ki pontosan számláikat, és így igen sűrűn per származik belőle. Ha a külföldi gyárosok, az állítólagos rettenetes igazságszolgáltatás mellett, minden igazságos pereiket elvesztenék, akkor ők a legnagyobb készséggel átengednék a teret akár nekünk is. Tényleg azonban úgy látszik, hogy egy hajszálnyit sem hajlandók önkényt átengedni, sőt a kik megpróbálták, elmondhatnák, mily nagy küzdelembe kerül a keleti tartományokban tért hódítani. Mindenki tudja, hogy a verseny a külföld gyárosai között mily élénk, mily nagy. Mint egy bájakban gazdag hajadont, úgy sereglik körül a keleti tartományokat a kérők, versenyezve egymással annak kegyéért. Nem azért, mert nem ismerik, vagy mert informatióik nem alaposak, hanem ellenkezőleg, mert fölismerték becsét, értékét. Nem akarom ezzel azt mondani, mintha a keletnek nem volnának meg a nagy árnyoldalai, de hol nincsenek azok meg? — de ez árnyoldalak is rövid idő multával ép oly mértékben fognak onnan eltűnni, a mily mértékben az előrehaladt technika ott tért fog hódítani. Annyi bizonyos, hogy azok, kik jó informatio alapján indultak gyártmányaikkal keletre, azok a fönttartott keleti üzleti összeköttetésből meg nem károsodtak, sőt ellenkezőleg még tetemes hasznot huztak.

Pedig számosan fordultak kereskedőink közül információért ottani képviselőinkhez, de lebeszélő választ nyervén, felhagytak további törekvéseikkel. De miben keresendő az ok, hogy keleti képviselőink így informálnak. Három ok lehetséges. Vagy nem ismerik az ottani viszonyokat, vagy hogy politikai teendőiket nem tudják összhangzásba hozni kereskedelmi-, ipari-, szóval közgazdasági érdekeinkkel, vagy pedig azon naiv burokratikus szempontból in-

dulván ki, hogy ha bizonyos tekintetben ajánlatosnak mondják az üzleti összeköttetéseket, s az illető vállalkozónak kedvét növelik, nemcsak öregbitik a saját teendőiket, hanem ez által mintegy kezességet vállalnak el a mi kereskedőinkkel szemben. Mind a három szempont elszomorító, s kisebb-nagyobb mértében egyik-másik eset majd mindenütt megvan, de fájdalom, vannak esetek, a hol mind a hármat együtt lehet találni. Erre még visszatérek. Itt azonban még csak azt kívánom megjegyezni, hogy más az a kelet-kormányával pénzügyi ügyleteket kötni, és más a kelet kereskedőivel lépni összeköttetésbe. Ha az előbbi lenne az irányadó elv, akkor magam volnék az elsők között, kik a keleti kereskedelmet káros hatásának hirdetik. Ezen alaptalan információk okozták nálunk ama tipikus nézetet és felfogást, hogy ezen szó „kelet“ már magában foglalja a felfordult állapotokat, hogy ott nincs rend, nincs igazságszolgáltatás, nincs vagyon- és személybiztonság.

Nyugoton sokan vannak, a kik éppen ezen hamis értesülések hatása alatt kívánják, hogy az európai Kelet és különösen Törökország eltöröltessék, hogy azt a nyugot, vagy legalább a nyugoti szellem okkupálja. Megengedem, hogy ezen a nézetten sokan vannak, s hogy ez a párt előbb-utóbb talán győzedelmeskedni fog, — de ha kereskedőink és gyárosaink várni akarnak, míg ez az idő fog beállani, akkor bizony sohasem jutunk oda, legalább ez a generáció nem, mert alig hiszem, hogy mi azt az időt megérjük. Az pedig több mint valószínű, hogy nem mi leszünk az a nyugot, hanem mások, kik már eddig is ott működnek minden erejükből s minden perczenek leszakasztják virágját.

A külföld sajtóságos módon fészkeli be magát valamely keleti tartományba. Ha az távol esik, úgy először missionariusokat küldenek ki, azután mennek a tudományos társulatok kiküldöttei, kik földet és népet tanulmányoznak, nyomban ezeket követik a különböző kereskedelmi ügynökök s így kezdődik meg az üzleti összeköttetés, mely mind szorosabbá válik. Az illető konzulok pedig azalatt küldik ama mintákat, mit a népszokás ott megkövetel. A gyárosok ezek szerint rendezik be gyáraikat, s iparkodnak az igényeket kielégíteni. Így járt el Anglia Ázsia belsejében. Azonban nagyrészt így járt el a Balkán félszigeten is. De így jár el az egész művelt nyugot is.

Mi pedig tétlenül nézzük mindezt. Sőt türjük, hogy azon szomszéd tartományokban is kifejtik tevékenységüket, melyek pedig

földrajzi fekvésüknél fogva első sorban a mi kereskedelmünk és iparunk természetes lerakódó piaczat kellene hogy képezzék.

Itt azonban oly ponthoz érkeztünk, melyet bővebben kellene tárgyalni. — Azon keret, melyet magunk elé szabtuk, nem engedi meg azt, hogy ezuttal hosszabban kiterjeszkedjem erre. Azt azonban meg kell jegyezni itt is, hogy mi — a legközelebbi szomszédai a keletnek — legkevésbé vagyunk informálva már régtől fogva annak viszonyairól. — Ez sajtóságon hangzik, de a tények igazolják. Ez nem egyesek hibája, hanem mindnyájunk büne, mulasztása. — Mi jól ismerjük és alaposan tanulmányoztuk a német, a francia, az angol és olasz népeket, azoknak anyagi és szellemi törekvéseit és ezen nagy buzgalom közepette elfelejtettük közvetlen szomszédainkat is szemmel kísérni. A vágy, hogy a nyugoti kultúr-államok körébe vétessünk fel, hogy azok intézményeit és sajtóságait felvéve, azok mellé sorakozhatunk, teljesen elfelejtette velünk igazi, természetes hivatásunkat. — Míg a németek, francziák és angolok egész irodalmat mutathatnak fel, melyek a keletet és annak egyes országait különböző időszakokban behatóan és alaposan tárgyalják, addig nálunk az utolsó ideig alig jelent meg munka, mely a keleti tartományok ismertetését tűzte volna ki főczélul. — Sem a kormány, sem az érdekelt társulatok és egyesületek, kik esetleg a szükséges anyagi erő felett rendelkeztek volna, nem ismerték fel ennek nagy szükségét. Nagy eszmék, excentrikus vállalatok, melyek a jelenben éppen kivihetetlenek, a jövőben pedig kétségesek, inkább viszhangra találtak, mint a könnyű és kivitelre alkalmas kisebb vállalatok.

Persze, hogy kelet-ázsiai expeditio szebb hangzásu, mint egy bulgár- vagy bosnyák expeditio. — Kelet-Ázsiába rendeztek is tényleg expeditiót nagy költséggel, miből a nagy közönség vajmi csekély anyagi hasznot élvez. Az egyesek hazafias áldozatkészsége, ha a kereskedelem és iparról van szó, vajmi csekély. — A magánosok mindig felfelé szeretnek tekinteni s a kormány példáját követik. Ha a kormány, jó példával előre járva, kezdeményez e tekintetben valamit, akkor bizonyára találkozik vala számos követője. — A keleti országokban bármely évben lehet találni angol, francia, német, belga utazókat, kik vagy a kormány, vagy egyes nagyobb gyárosok költségein tanulmányozzák azon országokat, csak magyart nem.

Az ez évi országos kiállítás sok minden más mellett még abban is különbözik az eddig nálunk rendezett kiállításoktól, hogy egy ráuk nézve igen fontos intézménynek fogja megvetni alapját. A kormány részéről igen szerencsés eszme volt, hogy a kiállítás alkalmával a velünk szomszédos keleti tartományok ipartermékeit, kereskedelmi czikkeit összegyűjtve, bemutassa a magyar iparosoknak és kereskedőknek. E czélból egy külön nagy pavillont állítanak fel, melyben Szerbia, Románia, Bulgária és Törökország ipara és fogyasztási czikkei rendszeresen lesznek egybeállítva. Ez kiviteli kereskedelmünkre nézve fordulópontot képez, s hivatva van nagy lendületet adni a magyar ipar és kereskedelemnek. De a felállítandó pavillon nemcsak a pillanatnyi szükségletnek kíván eleget tenni, hanem — ha jól vagyunk értesülve — a kereskedelmi miniszterium gondoskodni fog annak állandósításáról egy rendszeres kereskedelmi muzeum alakjában, melynek hiányát Magyarországon nagyban érzik.

Sajnos, hogy nagy fontosságához mérten a kormány nem rendelkezik a megfelelő anyagi eszközök felett, melylyel már a keleti pavillon felállításánál módjában volna az érdekelt közönségnek hü képet nyújtani nagy és üdvös intencziói felől. Azonban a kiállítás után a hiányzó részeket lassanként be lehet szerezni s kiegészíteni oly módon, hogy rövid néhány év alatt birjunk egy teljesen szervezett, a modern követelményeknek megfelelő kereskedelmi muzeumot, mely első sorban kiviteli kereskedelmünket fogja emelni.

Az összes művelt országok hivatott köreit utóbbi években nagyban foglalkoztatta a kereskedelmi muzeum eszméje, s mindennütt csak egy vélemény uralkodik, az, hogy a kiviteli kereskedelem érdekében nagyon fontos, de sőt nélkülözhetlen. Nálunk mult évben az országos iparegyesület kebelében lett megpendítve ez eszme, s elismervén annak szükséges voltát, a kiállítás utánra halasztották annak keresztülvitele fölött határozni.

Érdekesnek tartom ezuttal röviden ecsetelni a kereskedelmi muzeumok állapotát Európában, s ebből levonhatjuk magunk részére a tanulságot.

Angliában már régebb idő óta gyűjtöttek a kivitel számára minta-gyűjteményeket. Ilyen muzeum számos van, pl. Manchester-

ben, Belfastban, Birminghamban stb. mégis napirendre tűzték mult év október havában az angol kereskedelmi kamarák e tárgyat s kimondták, miszerint keveslik a jelenlegi muzeumok számát, s azoknak szervezését reform alá kell vetni, különösen kiemelvén, hogy e muzeumok az iparos és kereskedő technikai kiképzetésének fontos kiegészítő részét képezik, a kereskedőt pedig az árúismében gyarapítják.

Franciaországban is nagy mozgalom van, melynek élén a kereskedelmi miniszterium államtitkára, Faure áll, ki Párizs számára egy nagyszabású „kereskedelmi konzuli muzeumot“ tervez, mely részére az összes francia konzulok küldenék be egyrészt mindama nyersanyagot, mely kerületükből a külföldre vitetik, másrésztől mindamaz iparcikkeket, melyek az ő kerületükben leginkább birnak kelendőséggel. Ezen tárgyak 1—2 év múlva kicserélendők. A vezetést a keresk. miniszterium felügyelete alatt iparosok és kereskedők gyakorolják. A muzeum teljes felállítása után Franciaország több vidéki városában is hasonló intézet szerveztetnék.

A kis Belgium volt az első, mely az állam segélyével megteremtett mintaszerű központot a kereskedők részére. A belga kereskedelmi muzeumot 1883. april 21-én nyitották meg. Ama gyűjtemény, mely a muzeum alapját képezi, 60,000 frkba, a berendezés 70,000, az épület 246,000 frkba került. Mindez összeget maga az állam fedezte. Az évi kiadás 30,000 frkot tesz s a hivatalnokok száma 8. A gyűjtemény a belga ipart, valamint a konzulok által beküldötteket tünteti föl teljes rendszeres összeállításban és kimerítő adatokkal.

Olaszországban a keresk. miniszter a milanoi kiállítás alkalmával mutatta be a közönségnek egy szervezendő „Museo commerciale consolare“ alapjait. Alig mult el a kiállítás, két olasz város kérte a gyűjteményt állandó kereskedelmi muzeummá való tételre. E versengés következménye az lett, hogy most már Olaszországnak két kereskedelmi muzeuma van, Milanoban és Turinban; a kiállítás volt tárgyakat a kettő között fölosztották, s a kormány fölhivta az olasz konzulokat, hogy mindazon tárgyakat, melyek az olasz ipart és kereskedelmet közelebb érdeklik, két példányban küldjék be a gyűjtemények számára.

Németországban, hol különben is bámulatos erélyt fejtenek ki a

közgazdaság terén, nem csoda, ha oly kiváló élénk mozgalom indult meg a kereskedelmi muzeum érdekében is. Ott a kormány mellett egészséges szervezetű, hatalmas egyesületek működnek, melyek mind a német ipar bel- és külföldi elárusítást tüzték ki célul.

A „Centralverein für Handelsgeographie“ Berlinben már 1881-ben szükségesnek találta a kivitel emelése céljából az árúgyűjtemény rendezését, s ebből a német konzulok által gyűjtött anyagokkal együtt egy kereskedelmi muzeumot alakítani. Az anyag már azóta együtt van, s most már csak az épületet szemelik ki számára. A chemnitzi exportverein hasonlót állít fel Chemnitz számára.

Nürnbergben mult évben vetették meg alapját egy kereskedelmi muzeumnak, s ma már ott állnak, hogy a „Germanische Museum“ mellett ott diszeleg a „Deutsches Handelsmuseum“ is saját külön épületében. Württemberg meglehetősen szerencsével járt el. Miután országos kiállításukkal szép eredményeket értek el, 1882. év június havában felállítottak Stuttgarton egy kiviteli minta gyűjteményt, melyben minden württembergi kiviteli kereskedelmi cikkek fel voltak tüntetve. Ez teljesen magánosok érdeme, s a költségeket a kiállítók fedezik, a mennyiben az elért eredmény is csak az ő hasznukat gyarapítja. Az első évben 206 kiállító volt, most azonban már számuk 450—500-ra rug, — körülbelül Württemberg összes kivitelképes cége. A mintagyűjtemény teljes katalógusát elküldik az összes konzuloknak — s az évi folyó kiadás alig rug fel 10,000 márkára.

Igy áll a kereskedelmi muzeum ügye ma a kontinensen. Két dologgal tisztában vagyunk. Először azzal, hogy a kereskedelmi muzeum nélkülözhetlen szükségét képez, másodsor pedig, hogy annak rendszeres felállítása, ugy az egyesek, mint társulatok erejét messze túlhaladja, hanem azt vagy teljesen maga a kormány saját erejéből, vagy pedig ennek hathatós és állandó támogatásával kell szervezni és fenntartani.

A mi a külső viszonyokat illeti, ugy Matlekovits államtitkár eljárása véletlenül nagyban hasonlít az olasz kormány eljárásához, a mennyiben ott is nagyobb szabásu kiállítást tartottak alkalmasnak az e fajta gyűjtemény bemutatására. Nálunk ugyan nem lesznek külön összegyűjtve a kivitelképes magyar iparcikkek, mint olyanok, azt amugy is eléggé fogja mutatni a kiállítás, azonban

annál tanulságosabb lesz látni együtt rendszeres gyűjteményét ama fogyasztó cikkeknek, melyek a közvetlen szomszédságunkban levő országokban birnak kelendőséggel, a mely országok iparosaink és kereskedőinkre nézve jelenleg legnagyobb fontossággal birnak.

A keleti pavillon keresztülvitele céljából Matlekovits Sándor államtitkár elnöklete alatt egy végrehajtó bizottság alakított, melynek tagjai Liphay Béla báró, Herich Károly és Szalay Imre osztálytanácsosok, Balogh Vilmos min. titkár, Thallóczy Lajos, Gelléri Mór és Strausz Adolf. Az elnök értesíté e bizottságot, hogy a pavillon számára beszerzendő tárgyak számára az országos kiállítási bizottság 12,000 frtot, a kultuszminiszterium pedig, hogy a tárgyak bevásárlásánál a műipari cikkekre is tekintettel lehessenek, 3000 frtot bocsátott rendelkezésre. Elhatározottat továbbá, hogy megbizottakat fognak kiküldeni, kik mindazon tartományokat utazzák be, melyek a keleti pavillonban képviselve lesznek. Ezen utról az illetők megérkeztek után jelentést terjeszsenek a bizottság elé, melyben a beszerzés módozatát is előadnák. A kiküldötteknek a következő utasítást adták.

A budapesti országos kiállítás alkalmával egy keleti pavillon rendeztetik be a végből, hogy a szomszédos keleti tartományok, nevezetesen a Románia, Bulgária, Szerbia, Kelet-Rumélia és Törökországnak velünk forgalomban levő részei mindazon műipari és fogyasztási cikkekkel képviselve legyenek, a melyek hazai iparosainkat és kereskedőinket közvetlenül érdeklik. A keleti pavillon gyűjteményei a kiállítás után létesítendő keleti muzeumnak képezendik alapját.

A nevezett keleti országokat ott székelő konzulaink részletesen le fogják irni és ezen közgazdasági munkálathoz hozzácsatolandják az illető országok térképeit, valamint a közigazgatási és törvénykezési szervezet leírását.

A keleti pavillon két főrésze oszlik, tudniillik:

1. a műipari és
2. a kereskedelmi részre.

Milyen legyen az eljárás a műipari szempontból beszerzendő tárgyak gyűjtése körül, ez külön utasítás által szabályoztatik.

Jelen utasítás a kereskedelmi részszel foglalkozik.

Czélja a kereskedelmi résznek abban áll, iparosainkat és kereskedőinket a kelet üzletviszonyai felől felvilágosítani és egyuttal megkönnyíteni a kereskedelmi összeköttetéseket a kelet termelőivel és fogyasztóival.

A kereskedelmi rész három osztályra szakad.

Bemutatandók ugyanis minden egyes országra :

1. annak termelése, és pedig a mezőgazdaság és az ipar összes ágaiban ;

2. az illető országnak kiviteli czikkei és

3. az illető országnak behozatali tárgyai.

A keleti pavillon annyi teremre lesz felosztva, a hány keleti országnak a bemutatása czéloztatik, tehát egy szerb, román, bolgár és török teremre. Mindegyik terem közepén felállítatnak a műipari szempontból nevezetesebb czikkek. A falak mentén pedig szekrényekben kiállítatnak a kereskedelmi szempontból nevezetes czikkek és pedig mint jeleztetett, az illető országnak mezőgazdasági és ipari termelése, továbbá kiviteli czikkei és behozatali tárgyai.

A kereskedelmi résznek ezen három osztályában az illető ország termelési, kiviteli és behozatali tárgyai egyes szemelvényekben (échantillons) bemutatandók oly mennyiségben, hogy abból maga az illető cikk felismerhető legyen, tehát a gabonafajok csak egyszer, a hány különböző típus esetleg mutatkozik, az ásványok és egyéb nyers anyagok, továbbá az egyes iparczikkek egy-egy példányban. Megjegyzendő, hogy a mennyiség például szőtt tárgyagnál csak egy fél méterre terjedjen, folyadékknál néhány literre, suly szerinti forgalomba kerülő áruknál néhány kilogrammra.

A kiviteli és beviteli cikkeknel különös figyelemmel kell lenni az illető országban megkedvelt csomagolási és kikészítési eljárásra.

Fontos továbbá meghatározni, hogy az illető ország mindegyik fontosabb piacra mily mennyiséget visz ki, mi czélra értékesíthetők a kiviteli anyagok, milyen az ár és a kelendőségnek mik egyéb feltételei.

Kiválóan fontos továbbá részletesen meghatározni, hogy mily külföldi cikkek kerülnek az illető ország egyes fontosabb piacaira,

mily mennyiségben, mily árban, minő csomagolással, kikészítéssel, mekkora a vám, a szállítási költség és milyenek a kelendőségnek egyéb feltételei.

Annak megállapítása, hogy a kereskedelmi rész három osztályában minden egyes teremben felállítandó termelési, kiviteli és behozatali cikkek mikét fognak csoportosítani, későbbre hagyatik és ezuttal csak az jeleztetik, hogy külön lesznek csoportosítandók a mezőgazdasági cikkek, továbbá a kertészet, erdészet, borászat, halászat, méhészet, vadászat és bányászat. Az iparcikkekre nézve pedig a brüsszeli kereskedelmi muzeum mintájára következő csoportosítás ajánlható a kereskedelmi rész minden egyes osztálya részére, és pedig : üveg, agyag, porcellán, kések, sebészeti eszközök, szerszámok, fegyverek, hangszerek, órák, ötvösművek, drágakövek, faipari cikkek, butorok, szőnyegek, szőtt- és kötött áru gyapjuból, lenből, pamutból, selyemből, ruházat, shawlok, sapkák, fehérnemű, csipkék, paszománt-árúk, virágok, kalapok, czipők, borok, nyerges cikkek, papiros-áru, lisztfélék, olajok, cukor, szesz italok, lakatosművek stb.

A kereskedelmi rész ügyében kiküldendő megbizottainkra nézve az eljárás nagyjában a következőkben állapittatik meg :

A kiküldöttek legelőször is az illető keleti ország székhelyén székelő osztrák-magyar konzulnál és a konzulátus útján az illető ország kormányánál is mutatják be magukat. Mindkét helyen az ügynek lehető hivatalos támogatásáért folyamodnak.

Az illető országnak kormánya, valamint a mi konzulunk hivatalosan megkeresik az alárendelt hatóságokat és értesítik a nagy közönséget, hogy kiküldötteink működése mindenütt lehető támogatásra találjon.

Kiküldötteink e szerint mindenfelé ajánló levelekkel lesznek ellátandók.

Ezután a kiküldöttek a konzullal egyetértőleg megállapítják azon nevezetesebb helyeket, a melyeknek személyes felkeresése szükséges lesz. Minden ekként megállapított nevezetesebb hely részére pedig megállapítandják névsorozatát azon kiválóbb ottani termelőknek és iparosoknak, a kiknek felkeresése szükségesnek jelentkezik.

Igy tehát például a Bulgáriába kiküldöttek megállapítandják

Sophiában, hogy hány helyre kell menniök, például Sophia, Widdin, Lompalanka, Rahova, Nikápoly, Sistovo, Rustschuk, Sumla, Várna, Tirnowo, Gabrowa, Etropol, Plevna stb.

Minden egyes ilyen helyre legalább is egynehány kiváló termelőhöz vagy iparoshoz egyenes ajánlatot eszközölnék ki.

És már most a kiküldöttek megkezdik működésüket legelőször az illető ország székhelyén. Megállapítva ugyanis a főváros nevezetesebb termelőinek, iparosainak és kereskedőinek névsorozatát, azokhoz háromféle kérdőlapot intéznek. Ezen kérdőlapokban megkerestetnek az illető termelők, iparosok és kereskedők: nevezzék meg a fontosabb termelési cikkeket, továbbá a kiviteli tárgyakat és a behozatali cikkeket és nyilatkoztassák ki, vajjon egyuttal természetben egyes szemelvényeket ingyen, avagy minő árért hajlandók átengedni. Ezeket a kérdőlapokat kellően betöltve a székhelyén a konzul veszi át és a kiküldötteknek megküldi, a kiküldöttek ezen kérdőlapokat átvizsgálva és a szemelvényeket megtekintve, megállapítják az illető helynek termelési, behozatali és kiviteli azon cikkeit, a melyek a keleti pavillon számára megnyeretnek.

Az illető ország székhelyén kívül a kiküldöttek egymásután felkeresik az eleve kijelölt fontosabb helyeket, ajánlataikkal felkeresik a kiválóbb termelőket, iparosokat és kereskedőket, megállapítják velök a többi felkeresendő névsorát és azoknak is megküldik a kérdőlapokat. Ezek kellően kitöltetvén és szemelvényekkel ellátva, valamely kiszolgáltató bizalmi féfiu által összegyűjtendők és a kiküldöttek rendelkezésére bocsátandók, a kik ezeknél is megállapítják az elfogadásra ajánlott cikkek sorozatát.

Ekként eljárva, kiküldötteink néhány hét vagy hónap alatt az illető országot beutazták, mindenütt a kérdőlapokat kiosztották, az azok alapján beérkező adatokat és szemelvényeket megvizsgálták és immár visszatérve, rovatos kimutatásban minden egyes nevezetesebb helyre vonatkozólag és összefoglaltan egy nagy kimutatásba az egész országra nézve megteendik javaslataikat, hogy tehát az illető országnak egyes helyeiről miféle termelési és iparcikkek, miféle kiviteli tárgyak és behozatali cikkek fogadtassanak el a keleti pavillon kereskedelmi része számára.

Kiküldötteinknek ezen javaslatai a kiállítási bizottságban tárgyalatni fognak és azután történik a végleges intézkedés a tárgyaknak ideszállítására s a keleti pavillonba való felállítására vonatkozólag.

A tárgyak szállítási, csomagolási és egyéb költségei kívánatra a kiállítási bizottság által fognak fedeztetni.

Magától értetik, hogy kiküldötteink azon lesznek, hogy a legtöbb tárgyat, ha csak lehetséges, ingyen szerezzék be. Arra nézve hathatósan közresegíthet az illető országok kormányának támogatása, a mennyiben országos gyűjteményekből bizonyos mennyiség esetleg megkapható. De egyes kiválóbb termelők, iparosok és kereskedők is nagyon valószínűleg ingyen fognak szemelvényeket szívesen átengedni, ha egyuttal nevök itt a keleti pavillonban kifüggesztetik.

Mindezek után kívánatos, hogy a kiküldöttek a nyár és őszi hátralevő hónapjait erélyesen használják fel, úgy hogy legkésőbb 1884. évi október végeig működésük befejezettnek tekintethessék és a kiküldöttek az említett rovatos kimutatásokat a kiállítási bizottság keleti előadójának, Herich osztálytanácsosnak bemutat-hassák. Megjegyeztetik végül, hogy kiküldötteink egyebekben az országos kiállítási bizottság nevében nyerendő mindennemű további utasításnak szorosán megfelelni köteleztetnek.

Utasítás a budapesti általános kiállítás alkalmával szervezendő keleti pavillon műipari részének beszerzése ügyében.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter ur által közvetlenül s egyetértve a kereskedelemügyi miniszter urral, műipari tárgyak vásárlásával s a déldunai országok iparművészeti viszonyainak tanulmányozásával megbizandó kiküldöttek első sorban oda utasittatnak, hogy az illető országok régibb iparművészetét, s a mennyiben léteznének, jelenlegi iparművészeti mozgalmait behatóan szemügyre vegyék.

1. Jelesül meg kell látogatniok mindazon intézeteket, melyekben akár archeologiai, akár modern szempontból kiváló tárgyak őriztetnek. Így Romániában a bukaresti muzeum s egyetem collectióit, a jassyi egyetemét, Belgrádban a belgrádi muzeumot.

Egyes kiváló tárgyak fényképileg is megszerezhetők. Kipuhatólandó jelesül, Romániában mily elvek szerint szervezték a műipari oktatást, tétettek-e már kísérletek mustrák összegyűjtésére.

2. A műipari ágak közül : Romániában, Szerbiában, Bulgáriában s Törökországban a következők találhatók s érdemelnek formájuknál s diszitésöknél fogva külön említést :

a) cserépipar ;

b) ötvösművek : Bulgáriában és Szerbiában ;

c) Bulgáriában zománczos tárgyak ;

d) egyházi szerelvények bármely anyagból ;

e) gombkötő-ipar s paszomány ;

f) szőnyegek és pedig Romániában a népszötte divatos szőnyegek, Dobrudsában a kerek szőnyegek, Szerbiában a piroti és nisi macedon-szőnyegek, Bulgáriában a keleties izlésű rume-liota-szőnyegek, Stambulban antik Daghestanok s a smyrnai modernebb mintájuk ;

g) csipkék ;

h) butorok, a mennyiben jellegzetesek ;

i) szövő, leginkább házi-ipar, s a himzések ;

k) fegyverkovácsság ;

l) bőripar (nyereg s lószerszámok stb.) ;

m) rézművek.

3. Mindezen főbb ágakból jellegzetes, eshetőleg a nemzeti izlést feltüntető, avagy antik példányok választandók, lehetőleg úgy, hogy azok a kereskedelemügyi miniszterium s a budapesti orsz. m. iparművészeti muzeum már meglevő tárgyaival egy sorozatot képezzenek. A 2. g) és i) alattiakra nézve a legteljesebb mustragyűjtemény kívánatos s a kiküldöttek utasíttatnak, hogy a néphimozte régibb s újabb szegvényeket gondosan gyűjtsék, csakis így lehetővé megállapítani a hazai s a rokon népek házi-iparában mutatkozó motívumok fejlődését.

4. A vásárlásnál a kiküldött nem annyira a jutányos és tömeges, mint eredeti és maradandó becsü tárgyra tekintszen, mi nem jelentheti azt, hogy amateur-vásárlás legyen s drága áron szereztessenek be az egyes tárgyak, de igyekezzenek feltűnés nélkül és a kellő helyismerők igénybevételével eljárni.

5. A kiküldöttek felhivatnak, hogy jelentésükben a 2. a)–m)

felsorolt ipari ágak technikájára vonatkozó kimerítő tapasztalataikat adják elő, hogy erről is alapos tudomás szereztethessék.

6. Utasítvák a kiküldöttek, hogy összeköttetéseket szerezzenek egyes iparüzőkkel vagy mesterekkel, hogy esetről-esetre a gyűjtemények complettiroztathassanak ;

7. A vásárlások elszámolása tételenként történik, az ár pontos kitételével.

8. A kiküldöttek esetleges utazások közben történhető sürgős ügyekben a keleti pavillon végrehajtó bizottságával érintkeznek ; egyes, az iparművészeti muzeumot érdeklő ügyekben közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz fordulhatnak.

Fölemlítettem, hogy külső viszonyok tekintetében a mi eljárásunk a keleti pavillonnal nagyban hasonlít az olaszokéval, a mit mindenki helyeselni is fog, mert ily czélknál az általános kiállítások a legkedvezőbb alkalmat nyújtják. De bár a külső viszonyok hasonlatosságának előnyössége kétségen felül áll is, távolról sem volna helyes, ha a belső szervezet is az olasz Museo consulare commerciale mintáját követné. A mi czéljaink lényegesen különböznek az olaszokétól. Az olasz ipar egész más követelményeket igényel, mint a magyar, — a turini kiállítás gyakorlati módon megmutatta, mire képes az oly ipar, melyet a nemzeti öntudat emelt és fejlesztett. Az ipar fejlettségének ezt a fokát mi még távolról sem értük el.

Általánosságban azt tapasztaljuk, hogy a kereskedelmi muzeumokat ott, hol azt felállították, vagy most szervezik, oly társulatok előzték meg, melyek a kivitel emelését tüzték ki czélul, de sőt a legtöbb helyen egyenesen általuk lett megpendítve az eszme, s a kivitelben ők segédkeztek.

Nekünk még ily kivitei társaságunk nincs. Ha egy oly társulat alakul nálunk, mely tanulmányozná a bel- és külföld fogyasztási viszonyait és szokásait ; kutatná azon okokat, melyek terményeink terjesztését akadályozzák, s azokat elhárítani segédkezik ; kezdeményez alkalmas kereskedelmi ügynökségek, valamint árúgyűjtemények felállítását ; az elárusítással összefüggő kérdésekre informativ irodát rendez be, összegyűjti a külföld viszonyait feltűntető értesítéseket s eredeti tudósításokat szerez specialis kérdésekben ; a

szállítási díjtételeket, a vámügyeket figyelemmel kíséri s felvilágosítást nyújt: akkor ennek működése csakis úgy lehetne teljes és tökéletes, ha mint ezt látjuk külföldön is, mellé és teljes rendelkezésére egy kereskedelmi muzeumot állítunk fel. Ha azonban egy nagyobb szabásu, egészséges szervezetű társaság az említett célokkal s ennek megfelelő eszközök és erőkkel meg nem alakul, akkor a felállítandó kereskedelmi muzeumot kell ellátni egy nemcsak általános szempontból, hanem annak részleteivel is alaposan foglalkozó agenturái és informationalis központi irodával.

Meg kell jegyezni itt, hogy külföldön a muzeumok mellett maga a kormány rendezett be a vasuti tariffákat és vámokat illetőleg központi irodákat külön-külön, melyek csakis ezen specialis feladatoknak felelnek meg. Sőt néhány hónap előtt Németország már annyira ment, hogy külföldön is rendezett be kereskedői és iparosai számára ilyen irodát. Olaszországban nyolcz hét óta működik egy ily informationalis iroda a német kormány költségén a vasuti tariffákat illetőleg. Nálunk mindezt együvé lehetne, de sőt a költségek kiméltése tekintetéből együvé kellene vonni.

Most tehát önkénytelenül az a kérdés merül fel, hogy ha a kormány a kiállítás alkalmából rendezett keleti pavillonból egy muzeumot akar alakítani, azaz ha a pavillonban összehalmozott tárgyakat egy alapítandó kereskedelmi muzeum alapgyűjteményeül kívánja alkalmazni, minő legyen egész szervezete egy magyar kereskedelmi muzeumnak, hogy a specialis magyar közgazdasági viszonyoknak legjobban megfelelhessen?

A nagy közönség jelenleg arra gondol csupán, hogy a keleti pavillon, miután tárgyai a keleti tartományban gyűjtetnek össze, nem képezheti alapját másnak, csak egy keleti muzeumnak. Sok érdekes látnivalót vár, mint tizenöt évvel ezelőtt, midőn Eötvös József báró megbizta Xantus Jánost, hogy a keleti ázsiai expedició alkalmával gyűjteményt eszközöljön. A gyűjtemény, melynek költsége 38,000 frtot tett ki, 1871-ben a nemzeti muzeumban meg is nyerte a közönség tetszését. Az kétségtelen, hogy van is annak igen nagy — tudományos becse.

Azonban most egészen másról van a szó. Egy nálunk felállítandó keleti muzeumnál a praktikus czélt kell szem előtt tartani és nem a népszerűséget. A mi a nagy közönségnek leginkább tetszetős volna, az jóformán mellékes dolog, hogy ne mondjam felesleges. A

bécsiek gazdag keleti muzeumot rendeztek be. Azoknak ipara erőteljesebb, hatalmasabb, azoknak szeme a messze oceánok felé fordul. Céluk egy nagy világkereskedelem megalapítása. Ezen keleti muzeumban tehát előfordulnak Ázsia, Afrika és Ausztrália iparczikkei. A mi keletünk, mely ránk nézve fontossággal bírhat, egészen más. A mi iparunk még nem oly erős. Mi csak addig kívánkozhatunk terjeszkedni, a meddig karjaink érnek, a mit a közlekedés csekélyebb költségei mellett könnyű szerrel érhetünk el, szóval a mi keletünk a közvetlen szomszédságunkban levő Balkán félsziget országai lehetnek csak. Fejlődő iparunk, kiviteli kereskedelmünk számára jövőre csakis ezek bírhatnak főfontossággal. De már itt is erélyes intézkedésre van szükség, hogy idegenek a tért tőlünk el ne hódítsák, vagy a hol még kevésbé vagyunk, ott meg ne előzzenek, s tőlünk el ne idegenítsék.

Ha tehát összegyűjtjük a szomszédos keleti tartományok nyersterményeit és iparczikkeit, s belőle egy keleti muzeumot alakítunk, akkor az egyértelmű Magyarországon egy kereskedelmi muzeummal. Csak egy lépéssel kel tovább menni, hogy az keleti és egyuttal kereskedelmi muzeum is legyen abban az értelemben, a mint azt a külföldi minták mutatják. Nálunk keleti muzeumot, — mely nem lenne egyuttal kereskedelmi is, — képzelni nem lehet, mert különváltan mindegyik tökéletlen volna.

A keleti pavillon számára összegyűjtendő tárgyaknál a kormány már eleve nagyobb fontosságot helyez a mi közgazdaságunkat érdeklő kereskedelmi czikkekre, mint a közönségre nézve kétségkívül érdekesebb, tisztán ethnographikus részre. Ez alapvonása a keleti pavillonnak és ez kell, hogy alapját képezze a felállítandó keleti vagy kereskedelmi muzeumnak is.

Egy Budapesten felállítandó kereskedelmi muzeumnál nem annyira maga a gyűjtemény a fődolog, mint inkább az intézet vezetése és központi irodája. Tisztán a helyes és czélszerű vezetéstől függ, hogy egy kereskedelmi muzeum a magyar ipar és kereskedelemnek erkölcsi és anyagi előnyére váljék. De nálunk, hol az ipar még a saját magyar fogyasztó piaczeit is csak kis részben hódította meg, ez intézetek működését a belföldi fogyasztók emelésére is kell irányozni. Ezen a téren erélyes működés és nemcsak pillanatnyi felhevülés által, hanem következetes eljárás mellett igen sokat lehet tenni.

Németországban 1873-ban mondta ki a kormány, hogy a bronz-ipart emelni kell, mert Franciaország elárasztott ilyenmő árúval 20 millió frank értékben. — A Central-Verein aegise alatt rendeztek mindenféle árúcsarnokokat csak is német bronz tárgyakal, a németek kizárólag ezt vásárolták, s ma ott vannak, hogy nemcsak megszűnt Franciaország bronzbevitale, hanem, miként a francia kereskedelmi miniszter mult év október havában jelenté, a németek Franciaország szivében, Párizsban állítottak fel elárúsító csarnokokat, meglehetősen jövedelmezőket, — s Németország évenként átlag 35 millió márkáig exportál bronzárút. De Németországban néhány év óta valódi merényletnek tekintik a hazafiság ellen, ha valaki német létére idegen származásu iparczikket vásárol, midőn ugyanazt hazai gyártmányban is megszerezheti. Ennyire vitték a kormány, társulatok és egyesületek, de sőt egyesek erélyes és következetes intézkedései.

Franciaország észre vette, hogy utóbbi időben kivitele nagyon érzékenyen csappant meg, — azonnal megkezdték az agitatiót mindenféle, hogy legalább a belfogyasztást emeljék és fenntartsák. Nálunk, ha néha-néha utal valaki ezen példákra, intő szava elhangzik a pusztaságba, vagy mint utóbbi időben történt, magas helyről adatott ki a jelszó a hazai ipart pártolni, rövid időre, de csak rövid időre, mint a szalma, lobbót vetett a társadalom, agitáltak egy kicsit — s aztán a tűz elaludt s minden cséendes lett. A nagy középosztályt, vagy a fogyasztó tömeget nem fogják megnyerni e nagyon is fontos ügynek pusztá szóval, ha még oly magasról is hangoztatják intő szózatukat. Annak kézzelfoghatóvá kell tenni mindent, gyakorlati módon kell megragadni a dolgot, alkalmat kell nekik nyújtani a vásárlásra, mint történik Német- és Franciaországban.

Egy ily alkalom volna a magyar közönségnek a kereskedelmi muzeum, ha nem is közvetlenül, de közvetve, sőt később talán megteremtheti közvetlenül is. Ép ugy, mint az iparegyesületek a belföldi gyártást kísérik figyelemmel, ezt erkölcsileg, sőt a hol szükség, közvetetten anyagilag is támogatják, emelik és fejlesztik, ugy kísérné éber figyelemmel a kereskedelmi muzeum a belföldi fogyasztást s módokat találna annak emelése és fejlesztése körül. Ez volna az egyik hivatás, a második az, hogy egy gyűjteményben bemutasuk a külföldi vevőnek mindazon hazai ipartárgyakat, az Export

Musterlager mintájára, melyek minden tekintetben kivitelképesek, mind a két osztály hazai iparosaink és gyárosaink részéről állítandók össze az illetők költségén, ezt annál inkább hajlandók is lesznek tenni, a mennyiben a gyűjtemény által elért tetemes haszon élvezete is őket illeti első sorban.

A harmadik osztály mindazon ipartárgyak rendszeres összeállításából állana, melyeket a szomszédos keleti tartományokban termelnek, valamint mindazon czikkeket, melyeket oda a külföld szállít, ott nagyobb kelendőségnek örvendenek, szóval a Balkán félszigeti országok összes fogyasztási czikkeit alapos és kimerítő előállítási és statisztikai adatokkal.

Végül a negyedik osztály mindazon nyers terményeket állítaná össze, melyek ez országokban jutányos áron nyerhetők, és iparunk által feldolgozhatók. E két utóbbi osztályt legalább külföldön konzuli képviselőitek útján szerzik be. Nálunk is így kellene, mert ez a legegyszerűbb s a legkevesebb költséggel járó mód. Azonban meg kell itt jegyezni, hogy e tekintetben nem állunk egy vonalon Francia-, Német-, Olaszországgal vagy Belgiummal. Ezen országoknak meg van a saját francia, német, olasz vagy belga konzula. Magyar konzul ilyen értelemben azonban nincsen. Nem a politikai oldalát értjük ezuttal, azt nem is érintjük, hanem igenis fontossággal bír az, ha az illető konzul a mellett, hogy azon tartományt, a hol székel, alaposan tanulmányozta, egyuttal jól ismeri a mi hazai ipari és kereskedelmi viszonyainkat is részleteiben. Csakis ily módon lehet eljárása üdvös és célra vezető. Azonban ezt, bár némi költséggel, pótolni lehet az által, hogy szakembereket küldenek ki e célra, kik honi ismereteikkel konzulainknak eljárásukban segédkezésre lennének.

Mind e négy osztály azonban csak csonka dolgot képviselne, ha a központi vezetésre, a vele járó irodára a kellő fontosságot nem helyezik.

Mivel nálunk nincs oly intézmény, mely a kereskedő és iparosnak kellő és alapos felvilágosítást nyújt a vasuti, hajózási és egyáltalán a szállítási viszonyokról és tariffákról, — a vámügyekről s a vele járó különböző akadályokról, melyek a kiviteli kereskedelemben mindig nagy nehézségeket okoznak, tehát a kereskedelmi muzeum irodája hivatva van e hiányokon pótolni. Egy helyesen berendezett és vezetett informational is irodát tartana, melyben evidentiá-

ban lenne minden fontosabb külföldi ipari és kereskedelmi mozgalom, — rendeletek, szabványok és törvények, — úgy, hogy a magyar iparos, kereskedő és gyáros minden tekintetben bizalommal fordulhasson hozzá fölvilágosításért.

Ha a kormány a magyar iparosok es kereskedők érdekében ugyanezt szándékozza a keleti pavillonnal, úgy azt mindenki nemcsak örömmel, de lelkesedéssel fogja üdvözölni.

STRAUSZ ADOLF.

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG.

(Befejező közlemény.)

III.

A közgazdasági miniszterium költségvetésének tárgyalása alkalmával a képviselőház hosszan és behatóan foglalkozott a tanulmányunk tárgyává tett kérdéssel. Mondhatnók az összes szónokok válságosnak látták a helyzetet, aggasztóknak a viszonyokat. Az a pessimismus, az a sötétlátás, mely napjainkat jellemzi, vonult végig az egész tárgyaláson.

Csak ennek a pessimistikus gondolkozásmódnak róhatjuk fel, midőn a képviselőházban „hosszantartó, zajos, élénk, általános helyeslés“ kísérete az igazságügyminiszter következő szavait : „Nekem az meggyőződése, hogy itt e hazában és a mi viszonyaink közt egy erős földbirtokos osztálynak megállapítása és bizonyos történelmi multtal bíró magyar családok fentartása ezen országnak érdekében van.“

Más eszme és gondolatkör mondatta Nagy Pállal : „Ha ki azt hiszi, hogy egy vagy más családi név fényéhez van, nem mondom, a hon boldogsága, hanem magának az aristocratiának is virágzása csatolva ; adja be az országgyűlésnek azon családok lajstromát, melyeket e szerint az egész ország aristocratiájából kiemelni s különösen conserválni kell ; hadd tudjuk már egyszer meg, mely nevek azok, melyekben a magyar nemzet dicsőségének palladiuma rejtve van.“

Nagy Pállal szól a nemzet, melynek ereit, izmait az erőnek érzete dagasztja, kebelét az önbizalom lángja hevíti ; az igazságügyminiszter urral ért egyet az a nemzet, mely nem bizik magában és erejében és gyámoltalanságában az intézményekben keres védelmet. Ezt a csüggetettséget, ezt a reménytelenséget, bizalomhiányt nem

értjük, fel nem foghatjuk, igen természetesen nem is oszthatjuk. Nemzetünk, a magyar faj jövőjén kétségbe kellene esnünk, ha meg kellene barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy e nemzet jövőjének biztosítása érdekében okvetlenül és feltétlenül szükséges a nagynevű ősök esetleg csak névben azonos ivadékainak gyám- és gondnokság alá helyezése. Ha maga a nemzet zöme nem erős és életképes, ez a gyám- és gondnokság alá helyezett néhány nagy ur, őseinek hírével és dicsőségeivel soha sem fogja megmenteni a nemzetet.

S ha azon áramlat, mely napjaink pessimismusát okozza, egyszer csakugyan érvényre jutna, — mi legalább nem hiszszük, ha csak az erőszak, az intézmények annak érvényre jutását elő nem segítik, — ne képzeljük és ne higgyük azt soha, hogy ennek képesek volnának ellentállani és azzal diadalmasan meg is küzdeni a földbirtokos osztálynak gyám- és gondnokság alá helyezett előkelő tagjai. Az áramlat ezeket a törvény védelme daczára bizonyára elseperné. S valóban korunkban és napjainkban, midőn láttunk egykoron fényes trónokat inogni és elenyészni, egy büszke, nagy arisztokracziát legalább a birt hatalomban megsemmisített, nagyon sajátságos gondolkozásmódra mutat, midőn valaki bizodalmit az intézményekre alapítja.

Azon áramlat ellenében, melyre utaltunk volt, mely megtámadja azon alapelveket, melyeken mai társadalmi rendünk nyugszik, továbbá ép a nemzetiség haladása és fejlődése érdekében, mi is okvetlenül szükségesnek tartunk egy erős, hatalmas, képzett, a kor szellemét értő és átérző földbirtokos osztályt. Szükségesnek tartjuk, hogy e földbirtokos osztály élén álljon egy fényes, nagynevű arisztokracia. Azonban nem lelkesedünk az oly arisztokracziáért, mely meg- és fentartását az intézményeknek köszöni, hanem igenis azért, mely fényét, hatalmát, társadalmi magas állását és befolyását önmagának, önerejének, önérdemeinek tulajdoníthatja. Az arisztokracia hivatása és feladata, hogy vezére, példányképe legyen a nemzetnek a jóban és nemesben. Egykoron az vala hivatása és rendeltetése, hogy vezére legyen a nemzetnek a létért folytatott küzdelemben, a harc mezején. Ez a hivatása és feladata ma sem szűnt meg teljesen. Még jöhetnek idők, midőn a nemzetnek önfentartása érdekében sikra kell szállnia. De ma napság fő hivatása mégis az, hogy példát adjon a nemzetnek a létért való küzdelemben azon a mezőn, azon a téren, melyet a békés harc mezejének nevezhetünk. Hogy ezt te-

hesse, hogy ennek megfelelőhessen, mindenk előtt tetteiért felelősnek is kell lennie. Éreznie és tudnia kell, hogy a békés harcz terén : a versenyben mindent nyerhet, de mindent is veszthet.

Ha vajjon ez arisztokraczia csak akkor lesz-e fényes, hogy ha óriás nagy uradalmakat mond a magáénak, ha birtokainak területét ezer és ezer holdakra számítja? vagy fényes marad még akkor is, ha birtokai nem terjednek is mérföldekre? ez természetesen fel-fogás dolga. Mi ugyan azt hisszük, hogy az arisztokraczia fényét és tekintélyét nem fogja csorbitani az, ha meg fog is csorbulni birtokainak száma és területe. Mi abban a meggyőződésben élünk, hogy az arisztokraczia fényét még akkor is megtartja, hogy ha birtokai, számban avagy területben, meg is csökkennek. Megtartja fényét, ha megcsökkent birtokai az európai gazdasági művelés színvonalán állanak és megfelelnek annak, mit az életben mintagazdaságnak nevezünk. Az ily, mai fogalmaink szerint, kis gazdaságokban egyesülhetne azután az értelem fensősége a tőke bőségével. Az ily kis gazdaságokról azután igazán példát vehetnének a közép és kisbirtokosok, miként és hogyan lehet a mezőgazdaságot a virágzás elérhető, legmagasabb fokára emelni, miként lehet kis területen a mezőgazdasági technika szabályai szerint nagy mennyiségeket termelni és a jövedelmet folytonosan gyarapítani.

Az a nagy birtokos uri rend, mely fényét és virágzását a maga erejében, a maga tevékenységében, szellemi magasabb képzettségében keresi, mely élénk részt vesz a nemzet munkásságában, mint vezető és tanácsadó; az ily nagy birtokos uri rend kétségtelenül meg is felel korunk fogalmainak, korunk kívánalmainak. Az ilyen uri rend azonban nem is fogja fel az életet a könnyű végén. Az ily rend nem él egyedül és kizárólag az élet kényelmeinek, magasabb és alacsonyabb vagy igazán hitvány, erkölcstelen élvezetnek. Nem hanyagolja ugyan el az élet magasabb élvezet, örömeit, ezt nem is volna szabad tennie, mert korunk művelődése és haladása sok részben ettől függ; de kivívja elismerésünket valódi tudományos képzettsége, munkássága által nemcsak a mezőgazdasági termelés terén, hanem azért is, mert résztvesz a nemzeti munka minden ágában.

Az uri rendet látjuk fényelni a törvényhozó testületben, a hatóságoknál, még abban a községben is, melynek egykoron földesura volt vagy földesura volna, ha a földesuri rendszer még ma is fenállana. Egyaránt érdeklik őt a nagy és kis ügyek. Példája által ál-

talánossá teszi az érdeklődést. Ott diszlik a hadseregben, versenyre kel saját és az idegen nemzet fiaival. Magának vivja ki az érdemkoszorút, a pályabért. Mint gazda kiválik. Nemcsak kastélyára, a lóidomításra, a kopókra, az állatnevelésre van gondja, hanem a mezőgazdaság minden ága leköti figyelmét, felkölti érdekeltségét. Mint gazda egyszersmind iparos és kereskedő. De nemcsak saját birtokán üzi az ipart, hanem szívesen élére áll iparos és kereskedelmi vállalatoknak. Az ily vállalatokban nemcsak névleges, hanem valódi vezető. A szellemet, mely őt magát lelkesíti : a hazafiasságot, a nemzeti érzületet átviszi a vállalat minden egyes tagjába; vezető egyéniségeibe ép úgy, mint munkásaiba.

Az így alkotott uri rend nem képez kasztot, nem tekinti magát külön magasabb, kiváltságos osztálynak; hanem tekinti annak, a minnek lennie is kell, a nemzet szellemi munkásának a nemzeti foglalkozás és hivatás minden terén. S a dologban a fő az, hogy a nemzet is őket munkásoknak tekinti, kiknek példáját követni, példáján elindulni kell és lehet. Az ily uri rendre nem tekint és nem is tekinthet a nemzet egy osztálya sem ferde szemmel és irigységgel.

Ezen magasabb szelleme, nagyobb képzettsége által uralkodó osztály mellett kívánatos a középbirtokos osztály. Ha már az uri rend nem él a hiúságnak, annál kevésbé található fel ez ebben. Ez birtokának területét nem számítja száz és ezer holdakban; beelégzik sokkal kisebb holdszámmal is. De ennek művelésében versenyre kel a külföld hason birtokainak művelésével. Tanyája, melyben télen-nyáron lakik, ha művészi kivitelre nem versenyez is az uri rend palotáival, ha talán egy egyszerű sárkunyhó is, belsejében és külsejében jelképe az életvidámságnak, az életkedvnek, a tiszta családi és erköcsi életnek. A sziv-nemesség, a szellemi műveltség ezekben már versenyre kel az uri rend palotáiban található és észlelhető hason tulajdonokkal. A becsvágy sem hiányzik e kunyhóban. A magasabb műveltség és képzettség a becsvágyat okvetlenül felingerlik, felébresztik. A becsvágy ez osztályban más irányokat vesz. Ez osztály tagjai nem vágynak bejutni a törvényhozó terembe, hanem igenis azon termekbe, melyekben az autonomia gyakorolja jogait, melyekben a polgárok ítéletet tartanak polgártársaik szabadsága s élete felett.

A gazdasági életben ma ez osztálynak becsvágya, mint ez

köztudomásu, abban nyilatkozik leginkább, hogy ott, a hol csak lehetséges, terjeszteni igyekszik birtokának térfogatát. E vágyának feláldozza az élet minden kényelmét, de igen gyakran a saját öröklött birtokát is. Mert nagy, kiterjedt birtokot akar; ilyet lát az uri rendnél és vakságában, tudatlanságában azt hiszi, hogy csak ily nagy birtokon lehet megfelelőleg és okszerűleg gazdálkodni. Különben maga is szeretne ur lenni, a mi — már az általános fogalmak szerint — annyit jelent, hogy nem kell dolgozni.

Ha ez osztályban élő tudatlanságot magasabb képzettség váltja fel, becsvágya birtokát érdeklőleg bizonyynyal más irányban fog mutatkozni. Mindenek előtt talán abban, hogy jószágának központján magának kényelmes és kellemes otthont teremt. Ez otthont környező birtokot a gazdasági művelésnek lehető legmagasabb fokára hozza. Jövedelmének feleslegét első sorban birtoka javítására, jobb felszerelésére fordítandja. Birtoka tágitására, szaporítására már csak akkor gondol, ha az javításra, felszerelésre már nem igen szorul.

E két magasabb osztályt kiegészíti a kis és apró birtokosok egész serege. Ezek főleg azon mezőgazdasági művelés-ágakat üzik, melyekben a munka, az apróságig menő gondos kezelés gyakorolja a fölényt. Ezen kis és apró birtokos osztályt természetesen egész más szellem uralja, mint most. Gazdasági képzettsége nem áll azon alacsony fokon, melyen ma. A szorgalmat gondossággal párosítja, hogy az a kis jószág, melyet magáénak, melyet sajátjának mondhat, virágos kis kert legyen.

Felesleges még csak mondanunk is, hogy földbirtok-viszonyaink még nagyon is messze esnek azon eszménytől, melyet magunknak alkottunk, melyet földbirtokviszonyainkban megvalósítva szeretnénk látni, melyet megvalósítanunk is kell, ha igazán hivei vagyunk a haladásnak és a társadalmi rend mai alap-eszméinek.

Ha a mezőgazdasági válság minket közelebb hoz ez eszményhez, vajjon ez a válság nem képezne-e valódi áldást, valódi haladást? Ha ez a mezőgazdasági válság hazánk terein egészségesebb birtokviszonyokat és ezzel együtt magasabb fokú mezőgazdaságot létesítene, nem válnék-e ez javára nemcsak gazdasági haladásunknak, hanem még nemzetiségünknek és kapcsolatban korunk mai eszméinek.

A válság természetesen ellenkező irányban is hathat. Hathat akként, hogy elsöpri az apró kis tulajdonosokat és még nagyobbá teszi a birtoktömörítést, mely gazdasági és társadalmi viszonyaink egyik kiváló nagy baja. S ha ez irányban hatna a válság; akkor már nemcsak gazdasági, hanem valódi társadalmi bajjal, veszélylyel állunk szemben, melynek elhárítására közreműködnie kell társadalomnak és törvényhozásnak egyaránt.

Bajos volna megmondani, hogy e két folyamat közt melyik uralkodik birtokviszonyainkban. — Az egyik egyéni tapasztalata az, hogy a birtokmegosztás felé haladunk, míg a másik az ellenkező áramlatot észleli. A valószínűség az, hogy egyik vidéken birtokmegosztás, más vidékeken pedig birtoktömörítés mutatkozik.

Mit lehetne és mit kellene tennünk az egészségesebb birtokviszonyok létesítésére, avagy a birtoktömörítés súlyos bajának elhárítására? Némelyek intézményeket követelnek; a mult intézményeit akarnák újra életbe léptetni. Mások a menedéket nem az elavult intézményekben keresik, hanem máris mindenekben előidézni akarják az állami mindenhatóságot, az egyéni akarat teljes megsemmisítését. Az embereket gépekké akarják tenni, melyek a kormányzó akarata szerint mozognak és cselekesznek.

A közigazgatási költségvetés tárgyalása alkalmával a multak intézményei meghagyattak a lomtárba, a hova valók. Csak Schäffle javaslatai lettek, mint üdvhozók emlegetve, melyek különben a kis és középbirtokosok rendszabályozásán alapulnak. E javaslatoknak, magyar szempontból, a legelső hibája az, hogy az a középbirtokos osztály, melyet Schäffle szem előtt tart, nem felel meg a mi mai középbirtokos osztályunknak. Schäffle a parasztbirtokosokra gondol javaslataiban, kik csak századunkban szabadultak a földesuri hatalom és mondhatni napjainkban az állami mindenhatóság és beavatkozás alól. A járszalag nem igen jó mester, nem igen tanít meg önállásra, öncselekvésre. S a német parasztság csakugyan igen sok helyütt éretlennek bizonyította magát a szabadságra, az önrendelkezési jogra. Schäffle tehát a parasztságot az önrendelkezési jogtól meg akarja fosztani. A rendelkezési jogot nem az államhatalomra, hanem a parasztság által alkotott testületre akarja ruházni.

A testület szabályozza és adja is némi részben a hitelt. A tagok csak ettől a testülettől vehetnek bekebelezhető kölcsönöket; a testületnek viszont kötelessége tagjait ily kölcsönökkel el is látni

A személyes hitelt kielégítenék a hitelszövetkezetek, melyek bizonyos mérvig szintén nyerhetnek zálogjogot. A testület állapítja meg a hitel felhasználását, a hitel segítségével foganatosítandó és foganatosítható javításokat. A testületben ki vannak zárva a vételár-hátralékok, némi részben az örökösödési osztályok. Egyébként a birtokforgalom szabad. Csak a testület mégis gondoskodik arról, hogy fentartassanak a helyes birtokarányok.

Különben nem szándékozunk sem a multak intézményeivel, sem a jövő rendszabályozásaival behatóan foglalkozni. Nem akarjuk s nem is szabad az ily nagy horderejű kérdéseket és javaslatokat csak úgy mellékesen eldönteni. Azonban legyen szabad mégis azt az észrevételt tennünk, miszerint bizonyos az, hogy akár a multak szellemét idézzük fel és hívjuk új életre és ennek megfelelőleg eszközöljük a birtokkötöttséget, nem az ősiség értelmében, hanem sokkal hatályosabb módon; akár a jövő : a socialismus ábrándképét, a mindenható államot létesítsük, mindenesetre csak azt eszközöljük, hogy megörökítjük a mai viszonyokat, melyeket pedig elfogulatlan embernek egészségteleneknek, károsaknak kell tartania. Mert továbbá bizonyos az akkor, midőn körülöttünk és kedvünkért a világ kereke meg nem áll, hanem naponta halad és folytonosan halad előre, midőn az emberiség naponta új és új vívmányokat tesz a tudományban, a művelődésben, melyeknek hivatása és feladata az általános és az egyéni haladást eszközölni, mi egy bizonyos ponton meg nem állapodhatunk. Nekünk haladnunk kell. S ha van nép, van nemzet e föld kerekiségén, melynek anyagilag, erkölcsileg és szellemileg haladnia kell, az bizonyára a magyar. Nekünk haladnunk kell, mert hódítanunk kell. Nem idegen országokat kell hatalmunkba keríteni, hanem a hódítás nagy munkáját bent e hazában kell végeznünk. S végeznünk kell ezt anyagi jólétünk, szellemi magasabb fölényünk által.

Mely különös intézmények kívánatosak arra, hogy a haladás útját és azokat a helyesebb birtokviszonyokat létesítsék, melyeket kívánatosaknak mondtunk? Erre az a válaszuk, hogy ilyen intézményt csak egyet ismerünk és ez a magasabb gazdasági értelem. S ennek elérésére, ennek fokozására nem szabad a nemzetnek, a törvényhozásnak semmi áldozattól visszariadnia.

Az államnak és a társadalomnak egyaránt közreműködnie kell arra, és egyaránt áldoznia kell azért, hogy nálunk terjedjen az álta-

lános és a gazdasági műveltség. Minél magasabb műveltségre tesszünk szert, annál egészségesebbekké válnak gazdasági és társadalmi viszonyaink is. — Ezt tartjuk részünkről az első és főfeladatunknak.

Minél műveltebb valamely nemzet, annál nagyobbak is észszerű és józan szükségai. És minél nagyobb valamely nemzet józan igényei, annál nagyobb is munkavágya, törekvése, igyekezete, gondossága. A nagyobb igények okvetlenül létesítik a fokozottabb termelést. Ki minden vágyát teljesítve látja, ha magát egy piszkos kunyhóba megvonhatja, ha naponta elfogyaszthat egy darabka zabkenyeret meg néhány burgonyát, és az életnek legnagyobb örömét hiszi élvezhetni, ha jóllakik pálinkával; attól az embertől hiába várjuk azt az erő kifejtést, melyet elvárhatunk attól, ki megkívánja a tágas, szellőzött, tiszta szobát és lakást, délben a buzakenyeret, a levest és húst és az adag bort, reggel a tejet, este a szalonnát vagy sajtot és az adag bort, s e testi vágyak mellett még szellemi igényekkel is bír. És ezzel áttérhetünk a mai válsággal szemben teendőkre.

IV.

Laveley Belgium és Holland földbirtok viszonyairól irt a Cobden club által közzétett tanulmányában azon megjegyzést teszi, hogy Gröningen tartomány volt Hollandiában a legjobban művelve már akkor, midőn terményeit még nem vitte vala ki Angliába, de még nagy városa sincs.

Hivatkozik erre, midőn megemlítette volt azt, hogy a vidék és nem a város a mezőgazdasági terményeknek legjobb piacza. Termeljenek csak a vidéken sok gabonát, minden faju állatot, tejet, vaját, sajtot, gyümölcsöt, főzeléket és cseréljék ki termékeiket egymás közt és a vidék lakossága megkedveli és hozzá szokik a jobb élethez. A bő termelés alkalmat ad a vidék lakosságának, hogy eltartson egy sereg mesterembert; mert ez kényelmesen akar lakni, csinosan akar bebutorozva lenni, de még hozzá jól is öltözködni. Szükségesnek tartja azonban, hogy azok, kik a földet művelik, a mivelt földnek tulajdonosai is legyenek, és így övék legyen a földnek termése. Ha azonban a föld művelői csak haszonbérzők, és így a földbirtokban nincs állandó érdekük, akkor bizonyosan vásárt kívánnak, hogy pénzt csinálhassanak.

A mezőgazdasági válság egyik legajánlatosabb elhárítási módja a ma ugynevezett kisbirtokos osztály szaporítása, mely gazdasági terményeinek legnagyobb részét maga a körébe gyűjtött mesteremberekkel együtt elfogyasztja, mely tehát nélkülözhetővé teszi a külföldi piacokat és teljesen közönbössé teszi az államok vámpolitikáját.

Ennek a kisbirtokos osztály szaporításának természetes következménye lesz az egyes birtokok területének apadása.

Hogy ez nem kár, erre már Korizmics ur tanított bennünket „Mindjárt a tetületre nézve nagy hiba“ — mond a „Mezei gazdaság könyvé“-ben (VI. k. 10. l.) — „azt hinni, hogy minél nagyobb téren gazdálkodunk, annál nagyobbak kell lenni a haszonnak is. Teljes eredményt ugyan csak kellően felszerelt és berendezett gazdaság nyújthat, miután csak az ilyen képes az előforduló egyes dolgokat idejében végezni — jól és hamar.“

Ugyancsak az idézett munkában említi Korizmics ur a következőket: „Némelyek, azok t. i., kik megértették az időt, hozzáláttak birtokaik azonnali tagosításához, elkülönítéséhez s felszereléséhez; mihez — ha a szükséges pénzerőt nem bírták — alkalmas kölcsönzéseket tettek, vagy pedig birtokuk részbeni eladása által segítettek magukon. Kik ilyképen cselekedtek és pedig halogatás nélkül, azok aránylag a legjobban jártak, mert időközben bekövetkezett nagy gabonakivitel és magasabb gabonaárak jótéteményeit már élvezhették.“

Az idők jele ma az, hogy nem szűnt meg ugyan a gabonakivitel, sőt még többet is kivihetnénk, csak legyen; de magas gabonaárakról szó sem lehet. Olcsón és sokat kell termelnünk, ha a termelő államokkal versenyezni akarunk. A földbirtokot fel kell szerezni, és erre pénz kell. A hitelt hallhatjuk emlegetni; a tőkének nagy befolyását és szükségét a gazdasági helyzet javítására.

A hitelnél nem volna-e sokkal czélszerűbb eszköz a birtok egy részének elidegenítése? A birtokos ekként szert tehet a tőkére, melyre szüksége van, és nem kell aggódnia sem kamat-, sem tőkefizetés miatt. S ha netalán jövedelme valamely évben egy vagy más ok miatt csorbát szenvedne, nem lesznek e jövedelemben oly fogyasztó társai, kik ebből a megapadt jövedelemből ép oly nagy részt követelnek, mint a régebb nagyobb jövedelemből és ezen részüket első sorban követelik. A gazda terhes és nagy gondtól menekül, és

másrészt használt a gazdasági és a társadalmi haladásnak. *Megmaradt birtokát a kor igényeinek megfelelőleg javította; a tulajdonított birtokrész vagy birtokrészek által szaporította a birtokosok számát, kik e szerzeményüket szintén javították.* Így volna társadalmi és gazdasági haladás hitelezések, kölcsönvételek nélkül.

Sok nagybirtokos tetszését bizonyára nem nyeri meg a pénzszerzésnek sem az egyik, sem a másik módja. Elegendő a tőkéje: gazdasági leltára arra, hogy kisebb területen belterjesen gazdálkodhassék; de kevés a tőkéje arra, hogy a nagy területen gazdálkodjék belterjesen.

Itt nyílik meg a harmadik mód: a *birtok egy részének haszonbérbeadása.* A legjobb haszonbérlő a falusi kisbirtokos. S a nagybirtokos áldásthozólag működhetik ugyanakkor, midőn saját érdekeit óvja. Ez a falusi kisbirtokos fizetheti a legnagyobb haszonbért, mert a haszonbérlet által azon helyzetbe jő, hogy értékesítheti a maga és állatainak munkaerejét. Ez kétség kívül nem ellenkezik a nagybirtokos érdekeivel. — A nagybirtokos hosszabb haszonbér-időt állapíthat meg. Megszabhatja a vetésforgást, megszabhatja a felhasználandó trágya mennyiségét és minőségét. Maga vagy gazdaszítje által ellenőrizheti a szántást, vetést, boronálást, trágyakészítést. Oktatást adhat az állattartásban, nevelésben. S ha még jobban akarja érdekeit megóvni, azon haszonbérlőjét, ki legjobban és a leggondosabban mivelte a földet, bizonyos díjban is részesítheti.

Kiegészítő az elmondottakat azzal is, hogy igen helyesen cselekszik a földbirtokos, ha a haszonbérbeadás alkalmával figyelmet fordít arra is, miszerint az illető haszonbérbirtokos és a haszonbérlő saját birtoka arányban álljon a haszonbérlő tőkéjével és munkaerejével.

Az előadottakban csakis a tulajdonos érdekeit hangsúlyoztuk. Mit nyerne ezzel a társadalom? mit nyerne ezzel az ország közgazdasága? Először nyernők azt, hogy azon sok tőke, azon sok munkaerő, mely hazánkban haszontalanul elvész, elkallódik, értékesítést és foglalkozást kapna. Mennyi tőke vész el hazánkban haszontalanul és használatlanul a kis és apró birtokosok állataiban! Ki van-e ez állatoknak munkaereje úgy használva, mint ennek lennie kellene. Nem ezernyi és ezernyi, mondhatni milliónyi tőke hagyatik így kellő és megfelelő értékesítés nélkül?

Másod sorban nyernénk kis mintagazdaságokat. Ezek rövid idő alatt átalakítanak, átváltoztatnák az egész határ mezőgazdaságát. A földmives osztály nem nagy és kiterjedt gazdaságra, hanem a maga tőkájének és munkaerejének megfelelő gazdaságra fektetné a sulyt. A tulajdonosok a haszonbérlelőktől elsajátítanak a jobb szántást, vetést, boronálást, a jobb állattartást, a trágyával való bánást. A gazdasági értelmetlenséget felváltaná a gazdasági érettség.

Az efféle kisebb-nagyobb birtok haszonbérbe adásának szokásával együtt fejlődhetnék, véleményünk szerint, a legnagyobb mezőgazdasági reform, mely mezőgazdaságunkat és ezzel együtt társadalmi viszonyainkat teljesen átalakítaná. Ezt a nagy reformot kivált azon nagybirtokosok eszközölhetnék, kiknek birtoka távol esik a falutól. Birtokukat vagy birtokuk egy részét átalakíthatnák kisebb-nagyobb tanyai gazdaságokká, tanyái haszonbér-birtokokká.

Ezt tartjuk mi a legnagyobb és legszükségesebb reformnak. Ha elérhetnők azt, hogy nálunk meghonosodnék a tanyai birtokrendszer a maga igaz és valódi értelmében, akkor bizonynyal igen rövid idő alatt teljesen és igazán átalakítanók társadalmi és birtokviszonyainkat. A tanyai rendszer, ugyszólva, egybeforrasztaná, egybeolvasztaná a birtokost a birtokkal.

Ha szétmállanának a mi alföldi falvaink és városaink, melyeket különben szintén nagy falvaknak mondhatunk, ezzel csak nagy társadalmi előnyöket érnénk el. Velük együtt elenyészne egy rendkívül nagy adag erkölestelenség, tétlenség, munkakerülés és ami ezekkel jár, indokolatlan fényezés. Falvainkban, városainkban — mint a hir mondja — az erkölcsiség nem áll azon fokon, melyet általában nemesak fajunk erőteljes szaporodása, de nem korcs elszaporodása, hanem a gazdasági haladás érdekében is megkövetelnünk kell. Azt beszéli a hir, hogy az oly falvakban és városokban, melyekben az erkölcsök sülyedtek, vagy jobban mondva, még fel sem emelkedtek, legrosszabbak is a gazdasági viszonyok, legnagyobb a nyomor és inség. Nem is vagyunk képesek ott igazi erő kifejtést, igazi haladási vágyat gondolni, hol erre benső családi érzet nem ösztönöz.

Ha a hir nem volna is igaz; ha tehát nem is volna igaz az, hogy ezek a falvak, ezek a városok csak megmételtyezik az erkölcsöket, bizonyos az, hogy előmozdítják a korezmai tivornyázásokat, a

haszontalan és felesleges vendégeskedéseket. De ha még ezektől is eltekintünk, bizonyos az, hogy a tanyai gazdálkodás, jobban mondva a tanyai élet, megszüntetné Alföldünk egyik legnagyobb baját: a kettős háztartást. Elejét venné továbbá annak a mindenesetre helytelen és gyakran a családi életet és vagyont megrontó és szétromboló szokásnak, hogy alig cseperedett fel a gazda fia vagy ment férjhez a leánya, az máris nyugalomba vonul és átengedi gazdaságát a fiataloknak.

Számításon kívül nem hagyhatjuk azt a roppant sok munka-, tőke- és erőpazarlást, melyet az a ki- és bejárás a faluból a mezőre és onnan a faluba okoz. Számításon kívül nem hagyhatjuk azt a pazarlást, mely véghez vitetik azzal, hogy — kivált a módosabb parasztnál — a tanyának egész télen át nincs gazdája, és a tanya a gazdát csak munka idején látja.

Meg vagyunk győződve arról, hogy ha a nagy birtok ilyen kisebb-nagyobb tanyai gazdaságokká alakul át, és ha parasztbirtokosaink megismerik azt a különbséget, mely azon tanya gazdasági állapota közt létezik, mely gazdát ismer, és a közt, mely a gazdát csak mint vendéget látja, parasztbirtokosaink követni fogják a jó példát. És ez esetben szólhatunk hazánkban is virágzó, népes mezőkről.

S ebben megoldva látnók a telepítés kérdését is. Hazánk terei és mezői nem napszámos néppel, hanem független állásu, korunk gazdasági és szellemi haladásában résztvenni akaró polgárokkal telnének meg.

Azt hisszük, hogy ez a csere még a nagybirtokos osztálynak se volna ártalmára. Megszabadulnának az önkezelés, az önmivelés gondjaitól és fáradságaitól, és a biztos jövedelem élvezetében élhetnének magasabb feladataiknak és hivatásuknak.

V.

A közgazdasági költségvetés tárgyalása alkalmával felemlítették azt a nagy befolyást, azt az áldásos működést, melyet a mostani válság megoldásában a tőke gyakorolhat. A hitelkérdés oly értelmű megoldása, hogy az eleget tegyen a földbirtokhitelnek és másrészt gazdasági hitelnek is, állítottott fel elérendő célnek.

A mezőgazdaság megfelelő tőke nélkül bizonyára nem emelkedhetik, nem juthat el a fejlődés ama magas fokára, melyet okvet-

lenül elérnie kell. A helyes és czélszerű mezőgazdaság egyik alapelve is, hogy a tőke és a birtok egymással helyes és megfelelő arányban legyen. Vajjon azonban szükségkép a *kölcsöntőke-e* az, melytől javulást várhatunk? Vajjon nem sokkal helyesebb és czélszerűbb-e az általunk ajánlt eljárás, mely végelemzésben nem egyéb a már meglevő *gazdasági tőkék* hasznosításánál? Miért hagynók tétlen a már meglevő gazdasági tőkét, miért kellene szükségkép a pénztőkét igénybe vennünk, hogy annak segítségével szerezzük meg a máris meglevő, csak értékesítésre váró tőkét.

Különben a *kölcsöntőke* e nagy szüksége ellenében csak azt akarjuk még felemlíteni, hogy mi képzelhetünk magunknak egy oly földbirtok-szervezetet is, mely a földbirtokhitel szükségét vagy teljesen megszünteti, vagy legalább is nagy mérvben leszállítja. Kevésbithetjük a hitelszükséget mindjárt, a mint lemondunk a nagyvágás vágyairól, vagy jobban mondva hóbortjáról. Mondjunk le arról a hibáról, melyet Lavergne nekünk is szemre hány: „Az öreg Európa csaknem összes népei azon tulajdonosok hibájába esnek, kik inkább akarják növelni birtokuk területét, mint gazdasági tőküket. Vágyuk a terjeszkedés, a kikerekítés és hogy más *birtokát megszerezhessék, feláldozzák saját örökségüket.*“

S mi ennek másik következménye, már nem csak az egyént, hanem a gazdaságot, a nemzeti jólétet sujtó hatása, azt Lavergne szintén megmondja. Ennek ítéletére pedig, mint ez köztudomásu, súlyt fektethetünk.

„Midőn vizsgálat alá vesszük az osztrák birodalom kiállitását, mely magában foglalja Lombardiát és Csehországot, a világ e két gazdagabb országát, és a mely egyszersmind magában foglal oly gazdag vidékeket, milyenekkel Magyarország bir, az ember elsudálkozik azon, hogy még a közepes mezőgazdaság sem tudott magasabb fokra emelkedni. Birtokában van minden éghajlatnak, és ha a mezőgazdaság mindenütt oly virágzó volna, mint két szélső tartományában, *száz millió lakost* volna képes eltartani. De azért még sincs több lakosa, mint Franciaországnak, bár területe nagyobb.“¹⁾

Öszintén megvalljuk, egész határozottan kijelentjük, ha sikerülne a hitelnek azon szervezetet adni, mely a földbirtokhitelnek

¹⁾ L'agriculture et la population Paris, 1865. 70. és 73. l.

is megfelel, a gazdasági hitelt is kielégíti, vagy jobban mondva, ha e hiteleknek kielégítésére a megfelelő olcsó tőkék birtokosainknak rendelkezésére állának, — ezt nagy csapásnak tekintenők, nagyobbak, mint magát a mezőgazdasági válságot. Mert ha ez sikerülne, nemcsak hogy nem javulnának a gazdaságilag és társadalmilag helytelen birtokviszonyaink, hanem határozottan rosszabbra fordulnának. Bizonyosra vehetnők a már ugyis tulzott birtoktömörítés haladását. Bizonyosra vehetjük azt, hogy az értelmi fejlődésnek igen alacsony fokán álló kisbirtokosaink lassanként eltűnnének. Hazánk egyes vidékein máris uralkodó ir, siciliai, nápolyi viszonyok, vagy magyarul szólva a mezőgazdaságban elfoglalt népesség nyomora és insége általánossá lenne. Igen, még jobban terjednének nálunk a latifundiumok, még számosabbá lenne a napszámos osztály, melynek nincs állandó tanyája, hanem helyről-helyre, vidékről-vidékre vándorol munkát szerezni. Annyi más bajunkat még valódi mezőgazdasági proletariattal tetőzni nincs valami nagy érdekünkben.

Nem sokat törődnénk a hitelszervezettel, jobban mondva a hitelbőséggel, ha hazánkban nagyok volnának a *munkabérek*, ha ezeket pénzben kellene fizetni. Mert ez esetben a munkabérek nagysága akadályozná meg a birtoktömörítést és ezzel kapcsolatos népusztítást. De így, midőn nálunk a munkabér aránylag csekély, és midőn ez is többnyire terményekben fizettetik, a fejletlen hitelben látjuk azon eszközt, mely a gazdaságok kisebbedését és ezzel kapcsolatban az egészségesebb birtok, és egyszersmind társadalmi és gazdasági viszonyok fejlődését fogja eszközölni.

Midőn ezzel szemben azonban határozottan fejleszteni és kiterjeszteni kívánók a kisbirtokosok, az apró tulajdonosok hitelügyét; akkor sem a hitelre fektetjük a sulyt, hanem ezt teljesen mellékesnek, egyszerű eszköznek tartjuk a nagyobb cél: a kisbirtokosok értelmi, erkölcsi és gazdasági erejének emelésére. Más szóval nem azért kívánjuk és ajánljuk a hitelszövetkezeteket, hogy a kisbirtokosok hitelt, pénzt kapjanak, hanem azért, hogy azok ép a szövetkezés által magasabb erkölcsi és anyagi erőre tegyenek szert. A cél tehát nem a hitel, ez magában véve nemcsak hogy nem hasznos, hanem káros; hanem a kisbirtokos *osztály anyagi és erkölcsi sulyának emelése*. Ezzel kívánók főleg elérni és bizonyynyal el is érhetnők a helyesebb, a megfelelőbb birtokviszonyokat. Mert ezeknek maguknak kell erkölcsileg, vagyis értelmességben és vagyonos-

ságban emelkedniök, hogy az átalakítás nagy műve biztosan legyen foganatosítható.

Nem vagyunk tehát barátai az oly szövetkezeteknek, melyek tisztán csak a *hitelről* gondoskodnak; de nem fejlesztik egyszersmind a tagok gazdasági és gazdálkodási értelmét. Mi csak oly szövetkezeteket pártolhatunk, melyek a fősulyt a gazdasági értelem fejlesztésére fektetik és ebben segédnek, eszköznek használják a hitelt.

Mi a magunk részéről csak a szövetkezeteknek egy nemét ismerjük, melyek e kettős feladatnak megfelelnek és ezek a Raiffeisen-féle szövetkezetek. — E szövetkezetek emelik a tagok gazdasági és gazdálkodási értelmét és tehetségét. Ezek a szövetkezetek öntenek erőt, összetartást, egyetértést a kisbirtokos osztályba.

Ha valaki ajánl oly szövetkezeti alakot, mely mind ez eszméket jobban, teljesebben, határozottabban képes foganatosítani; akkor az előtt szívesen meghajlunk, mert a jobb mindenesetre kívánatos. De a mig ennél jobb, ennél czélszerűbb egy oldalról sem ajánlatik; addig csakis e szövetkezeti alakot tarthatjuk az egyedül czélszerűnek, ajánlatosnak és foganatosítandónak.

Azonban — és ezt őszintén sajnáljuk — bizonyos az, hogy nálunk igen bajos, rendkívül bajos e szövetkezeteket meghonosítani. A népben még hiányzik az erre való fogékonyság és érzék. A talaj az ily eszme meghonosítására még nincs eléggé előkészítve. S a közigazgatási miniszter ur különösen ezért érdemel köszönetet és elismerést, midőn azon czélt tűzte ki, hogy birtokába jusson oly népszerű munkának, mely megismertesse a néppel az alapelveket és ezek ismeretében a népben felébressze a szövetkezésre való hajlamot és vágyat.

De okvetlen figyelmet érdemel az a kérdés, hogy vajjon az irodalmi ismertetés és felszólalás fogja-e valaha nálunk életre hívni, működésbe hozni a szövetkezeteket? Azt hiszszük nem. Ezek életbeléptetésére tervszerű mozgalom, mondanók izgatás kívántatik. Még sok balfogalmat, álnézetet kell kiirtani, mielőtt csak szó is lehet, nem teljes, hanem csak némi sikerről. Természetes, hogy ha egyszer már legyőzve lettek a kezdet nehézségei és már eléretett valamely eredmény, akkor biztosak lehetünk abban, hogy az eszme hódítani, diadalmaskodni fog.

Ezzel szemben, a midőn bizonyos az, hogy az eszme nálunk pusztán irodalmi működéssel testet soha sem fog nyerni, azon kér-

dés merül fel, mi volna tehát a teendő? Szabadjon ez irányban is igénytelen nézeteinket lehető röviden elmondanunk.

A kormány, nézetünk szerint, csak támogathatja, elősegítheti a szövetkezetek ügyét, a szövetkezetek alapítását; de nem kezdeményezheti, nem vezérelheti a mozgalmat; ez feladata és hivatása körén kívül esik.

Mi azt tartjuk, hogy a kormány egyáltalán nincs hivatva arra, hogy valamely társadalmi mozgalmat kezdeményezzen, a mellett igazasson, különösen pedig oly mozgalmat, mely mélyen érinti az illetők anyagi viszonyait. Megeshetik, hogy egy vagy más helyütt az intézmény a vezető egyéniségek hibája vagy büne miatt rossz vagy esetleg vészthozó eredménnyel végződnek, vagy megtörténhetik az, hogy az intézmény nem hozná meg a kellő, a várt sikert, nem valószínű az ahhoz kötött túlzott reményeket. Szabadna és lehetne-e mindezekért a kormányt vagyis az államot felelőssé tenni; az egyének bűneit és hibáit, túlvérmisségét a kormánynak róni terhére? — Ha pedig a mozgalomnak élére áll, az ily eseteket ki nem kerülheti.

Ettől eltekintve bizonyos az, hogy csak oly intézmény ver erős gyökeret a társadalomban, hatja át annak minden rétegét, mely magából a társadalomból indul ki, mintegy abból fejlődik. Ebből folyik az, hogy a szövetkezetek életbeléptetése csak is társadalmi, tervszerű mozgalom által történhetik. Csak a társadalom létesítheti és fejlesztheti az intézményt, és teheti nagygyá, erőssé és hatasmassá.

S természetes az, hogy e társadalmi mozgalomnak a műveltebb, magasabb osztályokból kell kiindulnia. A nép maga soha sem fog szövetkezeteket alakítani, ha erre őt az értelmiség reá nem veszi. Így történt ez másutt is; csak is ekként történhetik nálunk is sikeresen.

A mozgalmat megindíthatja az országos gazdasági egyesület. Ebben meg van az értelmi súly, mely az ily mozgalomnak biztossítsa a sikert.

Azonban mégis czélszerűbbnek vélnők, ha a kijelölt cél valószínűsítésére, a szövetkezetek megalapítására, életbeléptetésére egy külön, országos egyesület alakulna. Az ily egyesület működhetnék és járhatna el tervszerűen, miután előtte csak egy cél lebeg. Érintkezésbe léphetne a már fenálló hitelszövetkezetekkel; érintkezésbe

léphetne a vidéki értelmiséggel; kipuhathatná a helyzetet és viszonyokat. Izgathatna az eszme mellett a fővárosi és vidéki hírlapokban, melyek bizonynyal szívesen adnának helyet közleményeinek. Izgathatna az által is, hogy felolvasásokat rendezne nagyobb vidéki városokban, ép úgy mint kis falvakban.

Az ily egyesület tanulmányozhatná és ott, a hol kívántatik el is hárihatná a szövetkezetek megalakulásának útjában álló akadályokat. Kiterjeszthetné figyelmét a társadalmi és esetleg a törvényes akadályokra, mert bizonyára ilyenek is vannak.

Azt hisszük, hogy az ily egyesületnek nem is kellene valamely nagy anyagi eszközök felett rendelkeznie. Posta és nyomtatási és utazási költségei volnának legfelebb. Tanácskozási termet bizonyosan szívesen ad annak akármely fenálló egyesületünk.

A mit azonban főnek tekintünk, az abban van, hogy mi ezt az egyesületet a mi viszonyaink, a mi gondolkozásmódunk mellett csak akkor tekinthetjük életre valónak, a kitűzött cél valóítására képesnek, ha annak hazánk legjelesebbjei állnak élére, ha az egyesület eszméje hazánk vezető egyéniségeinek köréből indul ki. Ha az ily egyesület létesül, akkor, mi legalább azt hisszük, hogy okvetlenül célzott érünk, és rövid évek alatt hazánk mindenütt be lesz hálózva apró, kis szövetkezetekkel. S pedig nem csak hitelszövetkezetekkel, hanem mindenféle szövetkezetekkel. Bizonyára lesznek akkoron tejszövetkezeteink és rizs termelő szövetkezeteink is, ott a hol a tejgazdaság haszonnal jár és ott, a hol rizst lehet termelni.

VI.

„Mi hasznosabb az embernek és a társadalomnak? a bőség, vagy az inség?”

„Mit! mondják erre, ilyesmit is lehet kérdezni? Vitatta-e valaha, állithatta-e bárki is, hogy az inség alapja az emberi jólétnek?”

Az idézett szavakkal kezdi Bastiat.¹⁾ „A bőség és inség” című kisebb értekezését. A tett kérdésre azt válaszolja, hogy a közvélemény épp a visszautasított tant vallja és megjegyzi, miszerint a közgazdaság tana valóban teljesitené hivatását, ha általánosan elismerést tudna szerezni a tannak, hogy „az emberek gazdagsága voltaképp a javak bősége.”

¹⁾ Sophismes économiques, összes művei IV. k. 5. l.

S igazolni akárván azon állítását, hogy az emberek az inség tanát hirdetik és vallják, a következőleg folytatja:

„Nem hallhatjuk-e naponta emlegetni: „Az idegen előzőnöl minket terményeivel?“ Tehát félnek a bőségtől.

Saint-Cricq nem emlegette-e a „tultermelést“? Tehát félt a bőségtől.

A munkások nem zuzzák-e szét a gépeket? Tehát megijedtek a tultermeléstől vagyis a bőségtől.

Nem mondta-e Bugeaud ur: „Csak legyen drága a kenyér és gazdag lesz a földmives“. Vagyis miután a kenyér csak akkor drága, mikor annak szükében vagyunk; bizonyos, hogy Bugeaud ur az inséget magasztalta.

Vajjon Argout ur érveit a czukor ipar ellen nem ép annak termékenységből meritette-e: „A czukorrépának nincsen jövője és művelése nem is fog elterjedni, mert annak departementonként csak néhány hektárt kell szentelni és fedezve leend Franciaország egész fogyasztása?“ Tehát nézete szerint a közjó a terméketlenségben, az inségben, a baj a termékenységben, a bőségben rejlik.

A „Presse“, a „Commerce“ és a napilapok nagy többsége nem tesz-e naponta közzé egy vagy több cikket, melyekkel a kamaráknak, a kormánynak bizonyítgatják, miszerint a leghelyesebb politika: az áruk árának vámok által való emelése? S vajjon a három hatalom nem hódol-e naponta az időszaki sajtó kívánalmainak? Vagy is a vámok bizonyára csak azért emelik az áruk árát, mert kevesbitik a piacon kínált mennyiséget! Tehát a hirlapok, a kamarák, a miniszterium, mindannyiok érvényre emelik az inség elméletét és így igazam volt, midőn azt állítottam, hogy ez az elmélet a legnépszerűbb.“

Bastiat e sorai kétségtelenül illenek a napjainkban uralkodóvá lett felfogásra. Nem állítja, nem is mondja ugyan senki, hogy az inség korát akarja. Ki is merné azt bevallani? Ezt még a hatalmas vaskanczellár sem merné megtenni. A „nemzeti munka“, „a birtokos osztály megmentése“ azon jelszavak, melyek mellett az inség elmélete ujabban becsempészttetett a gyakorlatba és a tudományba.

De igazuk van-e azoknak, kik azt hirdetik, hogy a védvámok, az ország határainak elzárása az idegen áruk, az idegen termények elől védi a nemzeti munkát? Mi azt hisszük, hogy ez a tan téves.

Mi abban a véleményben vagyunk, miszerint a védvámok nemcsak hogy nem védik a nemzeti munkát, hanem ellenkezőleg határozottan apasztják. Világos már ez azon egyszerű igazságból, hogy a termelés és a fogyasztás egymást kölcsönösen feltételezi. A hol nincs termelés, ott nincs is fogyasztás és viszont, a hol nincs fogyasztás ott nincs is termelés.

Az általunk felállított elv helyessége és valódisága teljes világításba áll előttünk, ha pillanatnyilag eltekintünk a valódi élettől vagyis attól, hogy földgömbünkön sok az állam. Ez a körülmény némileg elhomályosítja, mert bonyolultabbá teszi a gazdasági tüneteket, a nemzetek kölcsönös csereviszonyait.

A sok különböző állam helyett gondoljunk csak két államot. Az egyik iparos állam annak minden előnyeivel és hátrányaival; a másik mezőgazdasági állam, melynek természetesen szintén megvannak a maga előnyei és hátrányai. Gondoljuk hozzá azt is, hogy e két állam egymással nincs kereskedelmi összeköttetésben vagy jobban mondva a kereskedelmi összeköttetést védvámok gátolják.

A két állam képe ez. Az iparos államban sűrű a népesség. A föld azonban szűk arra, hogy eltartsa ezt a nagy népességet. A gabona ára nagy és csak némileg szűk esztendőben a szegényebb népsztyált inség és éhség pusztítja.

A mezőgazdasági államban némileg eltérők a viszonyok. Kevés a nép, sok a föld. De a nép csekélységénél, a piac hiányánál fogva ennek a bőven levő földnek legnagyobb része műveletlen marad.

A nép rendszeren nem lát ugyan kenyér szükségét; azonban mégis gyakran történik, hogy míg az ország egyik részében mindenben nagy a bőség, addig a másik részében az éhhalál követeli áldozatait. — Az alsó osztályokhoz tartozó népesség, durva, műveletlen. Nem ismeri az élet kényelmeit. Ronda, piszkos, sárfészkekben lovaival, ökreivel, teheneivel, sertéseivel, tyukjaival stb. egy szobában lakik. Öltözete durva, többnyire piszkos, rongyos is. Még a jobb osztályok is az élet élvezetét abban keresik, a minék bővében vannak, vagy is csapnak nagy áldomásokat, sokat esznek, isznak. — Habár két képzelt államot állítottunk is egymással szemben, azért azok még se tartoznak egészen a képzeleti országok közé. Megtalálhatjuk ezeket némi más vonásokkal kiegészítve a valódi életben is. Csak keresnünk kell.

Említettük volt, hogy e két állam közt a forgalmat védvámok gátolták. Abban a nagy és hatalmas iparos államban a földesurak voltak a törvényhozó hatalomnak — mondhatni — kizárólagos birtokában. Ezek hangoztatták ugyan az egyéni szabadság nagy elveit; de nem feledkeztek meg saját érdekeikről. És a drágaság — legalább azt hitték — kedvez érdekeiknek, szaporítja jövedelmüket. Ezért akadályozták meg a mezőgazdasági ország termékeinek bevitelét. A viszonyok azonban változtak. Azok a nagy és hatalmas lordok kénytelenek voltak uralmukat a többi osztályokkal megosztani és az áramlatnak martalékul odadobni a védvámokat.

A sorompók megnyitak. A mezőgazdasági államnak piacza nyílt. Ennek folytán eke alá kerültek a parlagon hagyott mezők; gyarapodott a termelés. Ez maga után vont a közlekedési eszközök javítását, szaporítását. Javitattak az országutak, épültek a vasutak, a csatornák, szabályoztattak a folyók. Ezek eredményezték azt, hogy a világ látott emberek nem akarták többé magukat állataikkal együtt megvonni egy piszkos ronda uduba, nem akartak többé rongyosan, piszkosan és durva öltözetbe járni. Megkivánták a kényelmes lakást, a jobb öltözetet. A mezőgazdasági művelés haladása is megkivánt mindenféle szerszámokat, eszközöket. Szóval a mezőgazdasági államban az új, eddig nem ismert szükségletek egész sorozata keletkezett; s e mellett eltűnt az eshetőség, hogy míg az ország egyik részében az emberek — mint mondani szokták — megfuladtak zsirjukban; addig a másik részében éhen haltak.

Felesleges még csak említenünk is, hogy a mezőgazdasági állam ez emelkedésének hasznát vette az iparos állam is. Hasznát látta abban, hogy eltűnt az inség, a drága kenyér és általában javult a munkás osztály helyzete. Javult pedig nem csak azért, mert olcsóbbá lett a kenyér; hanem javult főleg azért, mert szaporodott a munka alkalom, nagyobbá lett termékeinek piacza. Mert az új viszonyok folytán nemcsak saját hazáját kellett vala iparcikkekkel ellátnia, hanem azt a másik országot is, melytől kenyérét vette. *A nemzeti munka tehát emelkedett, mert gyarapodott fogyasztó közönsége.*

S vesztettek-e e viszonyok folytán a földbirtokosok? Igen, egy időre leszallott jövedelmük. E jövedelem apadás mindaddig tartott és tarthatott, míg gazdaságukat az új viszonyoknak megfelelőleg át nem alakították. Nagybritanniában a mezőgazdasági technika

és ezzel kapcsolatban a birtokok jövedelmének emelkedése azóta érte el a legnagyobb haladást, mióta szabaddá tette partjait; védvámokkal nem gátolta a gabona bevitelét.

Az iparos államban azonban ismét a tulsulyra vergődtek a földbirtokosok. Ezek megijedtek jövedelmüknek, bizonytalansággal csak átmeneti csökkenésétől és mivel ők voltak a törvényhozó hatalom urai, a lerombolt vámsorompók helyett, ujakat emeltek. Az iparos és munkás népeket azzal biztatták, hogy a vámsorompók által megdrágul ugyan a kenyér és a hus; de emelkedik majd a földbirtokos osztály vásárlási képessége és így közvetlen még is csak az iparos és munkás osztály fog nyerni.

A mezőgazdasági állam a vámsorompókat azzal viszonzta, hogy még súlyosabb vámokat szabott az iparcikkekre. A vámharczot első sorban az iparos állam érezte meg. A mezőgazdasági állam jövedelmének apadása folytán, apadt annak vásárló képessége is. E vásárlási képesség apadása maga után vonta azt, hogy az iparos állam kénytelen volt iparos termelését korlátozni. Ennek folytán leszállt a munkás osztályok keresete. A leszállt munkabér előmozdította a mezőgazdasági országba való kivándorlást annál is inkább, mert a mezőgazdasági állam főtörekvését oda irányozta, hogy a haladás által már is létesített ipart még jobban, még inkább fejlessze. Törekedett erre már azon érdekekben is, hogy nyers terményeinek otthon szerezzen fogyasztókat.

A mezőgazdasági állam jövedelme is, — mint ez természetes — érzékenyen szenvedett e harc alatt. Sok már is eke alá került földbirtok ismét legelővé lett átalakítva; sok oly földbirtokon, melyen már a váltógazdaság volt szokásos, ismét szokásba jött a három nyomásos rendszer. A mezőgazdasági nép azonban nem látott szükségét kenyérben, csak egy és más már megszokott kényelmi és fényüzési cikkről mondott le; míg az iparos államban mind nagyobb és érezhetőbbé lett a nyomor és inség. A végeredmény az volt, hogy míg az a mezőgazdasági állam a természetes és a bevándorlás által eszközölt népszaporodás által csak hamar visszanyerte a veszített tért; az iparos állam mindinkább súlydult.

A védvámok, a termelés és fogyasztás kölcsönös megakadályozása által a nemzetek csak vesztenek. Bizonyos az is, hogy e kölcsönös harcban az iparos államok huzzák a rövidebbet, azok fizetik meg a másik árát. Az emberek nehezen tűrik, midőn korlátozniok

kell a megszokott életmódot, korlátozniok kell a megszokott lakást és élelmi szereket; de könnyebben elviselik a korlátozásokat az iparos czikkekből.

Ki megszokta a tágas, jól szellőzött szobában való lakást, bizonyosan fájdalmat érez, ha erről le kell mondania és most meg kell vonulnia valamely setét nem is szobában, hanem oduban. Kétségtelenül fájdalmas érzet fogja el annak kebelét, ki megszokta volt azt, hogy napjában kétszer ebédre és vacsorára egyen husételt, de a ki most változott viszonyok kényszere alatt már csak egyszer napjában élvezhet huseledelt. Még természetesen nagyobb lesz annak keserve, ki megszokta volt általában a naponként való huseledelt és most arra szorul, hogy megoldassa a fazékba rakható burgonyát, mert erre is csak szűken telik. Azt hisszük azonban, miszerint az esetek nagy többségében az emberek könnyü lélekkel és szívvél viselik el, hogy ha a helyett hogy, mint eddig, minden évben, ezután csak minden másod vagy talán csak minden harmad, negyed évben vesznek új téli kabátot. Sok és számos azon iparos termék, melyről az emberek igen könnyen lemondanak a nélkül, hogy ez a lemondás nekik valamely nagy fejtörésükbe kerülne vagy nekik valamely különös szívfájdalmat okozna, keblükbe elégedetlenséget ébresztene.

S az iparos állam mezőgazdaságára nem közönyös az, hogy vajjon a munkás osztály a fazékba beszámolt burgonyával él-e? vagy ennek módjában van, kenyeret, húst, tejet, bort, pálinkát stb. is fogyasztani? Az iparos állam mezőgazdasága veszthet a buza árban, de nyer azon termények árában, melyeknek előállítására ép az emelkedett fogyasztási képesség buzdítja.

A munkás osztályok helyzete, jóléte ép korunkban — mely a jogegyenlőséget irta zászlajára, és a mely oly sokat áldoz a népnevelésre, a nép szellemi erejének emelésére, — nem közönyös. A burgonyával, a zabkenyérrel beelégzik a teljesen műveletlen, bárdolatlan ember; de bizonytal nem az, ki a jobb életetés életmódot megismerni tanulta. S különösen nem az, ki annak már is élvezetébe volt.

S a kenyér, az élelmi czikkek megdrágításával különösen veszélyes játékot űz Németország, mely így több tápot ad ép azon elemeknek, melyek ugy is elégedetlenek társadalmunk mai rendével, melyek hatalmasan ostromolják az egyéni tulajdont az azzal kapcsolatos hatalommal együtt.

Bastiatra való kivatkozás nem igen egyezik napjaink felfogá-

sával, mely az embereket törvényekkel és intézményekkel akarja boldoggá tenni, mely az állami mindenhatóságban keres orvoslást minden gazdasági, minden társadalmi baj ellen. Azonban még sem állhatjuk meg, hogy olvasóinkat ne figyelmeztessük Bastiat következő szavaira, melyről azonban ugy látszik, még honfiai sem akarnak tudni.

„Igen is, hangosan mondom, a földtulajdonosok, e tulajdonosok par excellence, azok, kik megingatták a tulajdon elvét, miután ezek vették igénybe a *törvényt* a végből, hogy mesterkélrt értéket szerezzenek birtokaiknak és terményeiknek. A tőkésék azok, ki életet adtak az elvnek, hogy a vagyonok *a törvény által* nivelliroztassanak. A védelem (protectionisme) volt előhírnöke a *communismusnak*; többet mondok, ez volt ennek első hirdetője. Mert, mit kérnek ma a szenvedő osztályok? Nem kérnek mást, mint a mit az előtt kértek és megkaptak volt a tőkésék és a földtulajdonosok. Kérik a *törvény közbenjárását* a vagyonok mérlegelésére, egyenlővé tételére. A mi ott a vámok által történt, azt más intézmények által akarják elérni; az elv azonban ugyanaz marad: *törvényesen* elvenni valamit az egyiktől és odaadni azt a másiknak; és bizonyára, miután ti tulajdonosok és tőkésék vagytok azok, kik helyet adtatok e szomorú elvnek, ne rivaljatok azon szerencsétlenebbekre, kik annak jótéteményét töletek követelik. Nekik legalább azokra oly jogczimük van, mellyel ti nem birtatok.“

Bastiat figyelmeztet arra, hogy nem a tulajdon, mint ilyen okozza az emberek szenvedését, az alsóbb osztályok nyomorát és inségét, hanem az azzal való visszaélés. Helytelenül cselekesznek azok, kik a tulajdont támadják meg, a helyett hogy ostromolnák az azzal elkövetett visszaélést. Mi azt hisszük, hogy nemcsak fonák és helytelen politika, mely privilegiumokat osztogat az egyik osztálynak a másik osztály rovására, hanem vészes is.

Bizonyos az, hogy az élelmi szerek mesterséges drágítása a nagyobb birtokos osztály érdekében — mert csak erről lehet szó, mert csak ennek van piacra kerülő feleslege — a munkásosztályok rovására nem járhat üdvös eredménnyel; még élesebbé teendi azon társadalmi ellentéteket, melyek alatt ép Németország szenved. Minket valóban igen keveset érdekelne Németország sorsa, ha mi

1) Propriété et loi. összesen m. IV. k. 295. l.

nem esnénk oly közel ez államhoz és ha nem élnök a villamosság és gőz korát, a melybe a helyes és helytelen eszme könnyen elterjed, könnyen talál hívőkre és pártolókra.

Részünkről nem csak gazdasági, hanem valódi társadalmi bajnak tekintjük e kölcsönös védekezéseket. Sajnos! hogy nekünk is hódolnunk kell majd ez áramlatnak; mi is kénytelenek leszünk a védelem terére lépni és akaratlanul is követnünk kell az inség politikáját. Az ár ellen nem uszhatunk. A rossz, helytelen és káros politika következményei alól magunkat ki nem vonhatjuk. Mí-dőn minden állam védekezik, elzárja a határait, mi nem hagyhatjuk nyitva határunkat. Nem szabad megengednünk azt, hogy a verseny államok nálunk lépjenek sorompóba.

Érdekeinknek bizonyára az felelne meg, ha az Egyesült Államok és Oroszország lemondanának az ipar védelméről. Ha ez államok felhagynának fonák védvámjaikkal, akkor bizonyára elérnök azt, hogy az iparos államok szintén lemondanának a nyers terményekre rovott védvámokról; elérnök azt, hogy csakis a versenyvel volna dolgunk és csak is ezzel kellene megküzdenünk, de nem egyszersmind nemzeti féltékenységgel és hiu védekezésekkel. Mert bizonyos végre az is, hogy ha az iparos államok fogyasztási képessége nem fog tetemesen hanyatlani, avagy az iparos államok mezőgazdasági termelő ereje nem fog nagy mérvben emelkedni, a nyers terményekre kivetett vámokat többnyire a fogyasztó állam fizeti meg. A mi helyzetünk csak annyiban válik rosszabbá, a mennyiben mi megfizetjük az iparos cikkek vámjait és ez által kétség-telenül apad fogyasztási képességünk.

Miután azonban nem remélhetjük és nem várhatjuk azt, hogy az Egyesült-Államok és Oroszország felhagyjanak védelmi politikájukkal; de teljesen kizártnak tekinthetjük, hogy az európai nyugoti államok nekünk kedvezményeket adjanak, kérdés gyanánt marad: mi volna tehát e viszonyokkal szemben a teendők?

Bizonyos az, hogy minden törekvésünket a belfogyasztás emelésére kell fordítanunk. Hazánkban kell nyers terményeinknek minél nagyobb és kiterjedtebb piacot szereznünk. A legkedvezőbb és legelőnyösebb termelés, legyen az nyers avagy iparos-termelés, mindig az marad, mely piacát, fogyasztóit a belföldön találja meg. És tények igazolják nálunk is, hogy a belföldi piac sokkal fontosabb a külföldinél. Hazánk nyers terményeinek tulnyomó része

most is nálunk fogyasztatik el, és e hazai fogyasztás jobban mozditja elő nemcsak a gabonatermelést, hanem az állattenyésztést is a külföldinél.

Sajnos, hogy részletesen nem ismerjük hazánk termelését és fogyasztását. Csakis a főváros fogyasztását állatokban ismerjük némileg. Az e fogyasztásra vonatkozó adat igazolja egyrészt azt, hogy fővárosunk fogyasztása állatokban folytonosan emelkedik és másrészt azt, hogy e folytonosan emelkedő fogyasztás állatokban — mondhatni — felér az egész kivittel. Az alábbiakban közöljük a vonatkozó adatokat.

Budapest fogyasztása :

	1880.	1881.	1882.	1883.
	d a r a b			
Vágó marha	60,619	58,906	61,148	63,656
Borju	73,424	70,065	77,743	80,623
Birka	35,552	29,903	29,147	25,558
Bárány és malacz	48,433	49,134	45,204	51,252
Süldő	4,126	4,612	5,103	5,690
Sertés	109,527	124,255	127,285	145,491
Pulyka, lud	563,390	581,128	611,053	628,896
Kacsa, kappan	338,511	474,686	331,856	387,387
Csirke, galamb	1.939,019	2.174,515	2.163,596	2.453,175

Kiviteli többlet állatokban :

	1882.	1883.
Ökör drb	67,581	58,573
Bika „	279	218
Fiatal marha „	183	167
Juh és kecske „	206,943	124,648
Sertés „	512,362	302,909
Szárnyas } „	1.108,987	471,241
	mm.	23,051
		37,509.

E kivitel ellenében azonban volt behozatali többletünk:

	1882.	1883.
Tehén drb	2,160	1,415
Borju „	2,626	5,927.

A belfogyasztás emelését kell eszközölnünk. A közvélemény azt tartja, hogy ezt akként tehetjük, ha emeljük az ipart. S közel fekszik tehát a gondolat, hogy az ipar emelése érdekében állítsunk sorompókat hazánk és Ausztria közt. S hallhatjuk is hangsúlyoztatni, miszerint közgazdasági bajainkon csak úgy segíthetünk, ha hazánk külön vámterületet alkot.

Nem szándékozunk a külön vámterület kérdésével behatóbban foglalkozni. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy mi nem vagyunk ugyan ellenei az iparosság fejlődésének, hanem nem ebben látjuk a fogyasztás emelését, szaporodását.

A fogyasztás szaporítását mi az által hiszszük elérhetőnek, ha helyesebbé, megfelelőbbé válnak birtokviszonyaink. Ha szaporodik nálunk nemcsak számban, hanem értelemben és műveltségben is a földbirtokos osztály, gyarapodni fog a fogyasztás is. S a számban és értelemben szaporodott birtokos osztály okvetlenül teremt maga körül iparos népességet is. S ez iparos, kézműves népességnek okvetlenül nagyobb a becse annál a munkás népességnél, mely a nagyipar, a gyárak körül keletkezik. A társadalomnak sokkal több érdeke van az önálló és független egyének szaporításában, semmint a függő, a máról holnapra élősködő egyének gyarapításában.

Részünkről tehát első sorban a földbirtokos osztály szaporítására fektetjük a súlyt. Mi első sorban a vidéket akarnók népességgel megtelve látni, azután szaporodhatnak, emelkedhetnek, gyarapodhatnak a városok. Első sorban az iparnak kell fogyasztókat szereznünk.

S mi tartunk attól, hogy ha hazánk külön vámterületté alakul, ha elvesztjük nyers terményeink kétségtelenül csekély feleslegének biztos piacát: Ausztriát; akkor nálunk a birtokárok okvetlenül hanyatlani fognak, és a hanyatlott birtokárok és megapadt birtokjövendelmek még inkább előmozdítandják a birtoktömörítést, melynek nyüge alatt már ugysis eleget szenvedünk.

Mivel mi abban a véleményben vagyunk, hogy a külön vámterület és ezzel kapcsolatos védvámok csakis a gyári ipart fognák előmozdítani, csakis egy tengődő munkás osztályt fognának terem-

teni és még inkább apasztani a vidék népességét, ép azért nem vagyunk barátai a külön vámterületnek és az iparos védvámoknak, és mindezekre csak akkor tudnók magunkat elhatározni, ha Ausztriával méltányos egyességre nem léphetnénk.

Ne erőszakoljuk az egészségtelen társadalmi viszonyokat, hanem inkább oda fordítsuk minden törekvésünket, hogy nálunk egészséges, életerős társadalmi viszonyok fejlődjenek. Ne a városok népének szaporításán törjük fejünket és eszünket, hanem arra nézünk, miként lehetne hazánk néptelen vidékeit, rengeteg pusztáit egy életerős, életképes birtokos- és szükség esetén haszonbérlo-osztálylyal benépesíteni. Ezt mi sokkal szükségesebbnek, sokkal hasznosabbnak és üdvösebbnek tartjuk az ipar emelésénél, melylyel nálunk oly sokat foglalkoznak, mely azonban magától és minden védvám nélkül, minden különös kedvezmény és áldozat nélkül is létesülni fog, csak kedvezzenek annak a társadalmi és gazdasági viszonyok.

PÓLYA JAKAB.

POSTA-TAKARÉKPÉNZTÁRAK.

A közlekedési miniszter ur legközelebb törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé a posta-takarékpénztárakról. Közgazdasági életünket közelről érdeklő javaslat ez : habár — kétségkívül — nem tekinthető hitelszervezetünk javítására czélzó oly organikus alkotásnak, melytől fennálló gazdasági bajaink gyökeres orvoslását várhatnók. Mindazonáltal örömmel üdvözöljük a javaslatot, s alkalmat veszünk magunknak a kérdéssel foglalkozni.

Gyakran hangoztatott állítás : hogy a magyar faj nem gazdálkodó, nem takarékos. Ezen nézethez részünkről is csatlakozunk mindaddig, míg a takarékoságot, mint különös faji ösztönt, faji tulajdonságot nem tüntetik fel, melyet a gondviselés a magyar fajtól — sok más nemzeti erénnyel felruházván azt — megtagadott. Pedig általánosságban így fogják fel a dolgot, s a magyar fajt keleti származásánál fogva fényűzőnek, a vagyonnal és a vagyoni érdekekkel nem törődőnek tüntetik fel. Az ilyes állításokhoz azonban sokkal több szó fér, minthogy azoknak — még ha nagyon általánosan elfogadottak is — apodiktikus bizonyosságot tulajdoníthatnánk. S épen azért — a nélkül, hogy a kérdés vizsgálatába mélyebben belebocsátkoznánk — álláspontunk jelzéseül csupán azon megjegyzésre szorítkozunk, miszerint részünkről a takarékoság okát nem a faji sajátságokban keressük, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyokban, melyek közé természeti törvénnyel fogva egy nemzet jutott, s melyek kérlelhetetlenül megsabták fejlődése irányát, s megalkották a keretet, melyben jelleme fejlődhetett.

S épen azért, mert a takarékoság gazdasági tényezőjének hátramaradása, s nemzetünknek takarékoság iránt való fogyatkozása általános okokra s nem a sokszor emlegetett faji jellemre vezethető vissza, vagy a mennyiben népünkben csakugyan hajlam

volna a tékozlásra és oktalan fényüzésre, ez is a jelzett általános okok tartós hatása alatt képződött s ennél fogva imminens (s megváltozhatlan ethnologiai) jellemvonásnak nem tekinthető : a mint egyrésztől biztosan lehet várni e kedvezőtlen jellemvonásnak a változott viszonyok hatása alatt leendő átalakulását, másrésztől feladatunk, minden erővel rajta lenni, hogy oly intézmények létesüljenek, melyek a takarékosági érzet kifejlődésére hatni alkalmasak. Ezen a téren a társadalmi és állami tevékenység feladatai — ugyszólván — kimerithetlennel. Társadalmi uton nagyon szép eredményt értünk el rövid idő alatt a takarékpénztárak által ; az állami feladatok közül egyike a legtöbbet ígérőknek a posta-takarékpénztári intézmény meghonosítása.

Érdemes tehát e kérdéssel foglalkozni. Részünkről e helyen a következő szempontokból fogjuk a posta-takarékpénztárak kérdését érinteni.

- I. A posta-takarékpénztári intézmény eddigi eredményei.
- II. A posta-takarékpénztári rendszer a különböző államokban.
- III. E rendszerekből vont általános következtetések.
- IV. A posta-takarékpénztár meghonosítása Magyarországon.

I.

A posta-takarékpénztárak fejlődése meglepő és tanulságos. Angolországból indul ki ez intézmény és követve a civilizáció útirányát, sorra meghonosul a kontinens államaiban, míg végre a maga során elérkezik hozzánk is. Életbe lépett 1861. szeptember 16-án Angliában, 1865. szept. 15., illetve 1870. jan. 1-én Belgiumban, 1875-ben Olaszországban, 1881. április 1-én Hollandiában, 1881-ben Franciaországban, 1883. január 1-én Ausztriában. S az eredmény mindenütt sikeresnek jelezhető. Ennek illusztrációjául szolgáljon a következő összeállítás :

	Üzleti év	A betevők száma	A betétek összege
1. Angolország . .	1883 végéig	3.105,642	41.768,808 ￼
3. Belgium	1883.	370,768	41.942,464 frcs
3. Hollandia . . .	1883.	67,922	3.217,605 frt
4. Olaszország . .	1882.	592,018	77.902,178 lira
5. Franciaország	1883.	374,970	77.430,000 frcs
6. Ausztria	1883. jan. 12-től " decz. 31-ig	409,940 betéti könyvecskére 1.820,756 betét	*) 8.176,888 o. é. frt

S ezt az eredményt Angolországban 6,016, Belgiumban 550, Hollandban 1,299, Ausztriában 3,219 felvételi hely (postahivatal) közvetítette, megjegyezvén, hogy Ausztriában 1883. december 31-ig a felvételi helyek száma 4,035-re szaporodott. Ily organizáció mellett esett egy-egy posta-gyűjtőhely Angliában 5,312, Belgiumban 9,980, Hollandban 3,000 és Ausztriában 5,488 lakosra.

Különösen figyelmet keltő a posta-takarékpénztárak által elért eredmény a szomszéd Ausztriában. Ezen államban 1881. év elején mindössze 328 takarékpénztári intézet volt s így csak minden 857 □ kilométerre, minden 68·6 községre, illetőleg minden 67,469·3 lakosra esett egy-egy takarékpénztár. Mennyire megváltoztak a viszonyok a posta-takarékpénztárak felállítása folytán 1883-ban! 1883. év végéig 4,035 postahivatal ruháztatván fel a takarékpénztári minőséggel — eltekintve a takarékpénztáraktól — minden 74·35 négyszög kilométerre, minden 5·6 községre, minden 5,488

*) Kiegészíthetjük ezen adatot az osztrák posta-takarékpénztárak 1884. évi üzleti eredményére vonatkozó újabb közleménnyel. A betétek az osztrák posta-takarékpénztáraknál 1884. évi decemberben már 11·6 millió frtra rugtak. Az egyes hónapokban a betétek következő összegeket képviseltek: 1884. évi januárban 1.526,641 frtot, februárban 1.412,222 frtot, márciusban 1.619,777 frtot, áprilisban 1.832,000 frtot, májusban 2.261,110 frtot, júniusban 2.994,031 frtot, júliusban 4.132,502 frtot, augusztusban 5.088,159 frtot, szeptemberben 6.109,616 frtot, októberben 8.436,180 frtot, novemberben 9.518,693 frtot, decemberben 11.654,925 frtot.

lakosra esett egy posta-gyűjtőhely. Megannyi felszívó erei a megtakarított s különben elkállódó apró tőkéknek! S a posta-takarékpénztárok, mint fentebb kimutattuk, 1883. év végéig csakugyan több mint 8 millió forint megbecsülését idézték elő s habár ez összegből ugyanazon év alatt 2.946,050 frtot visszavontak is a betevők a posta-takarékpénztárakból : mégis több mint öt millió frtra (5.230,838 frt) rugott a gyümölcsötetésre benhagyott összeg az 1883. év bezárultával.

S ezen eredménnyel szemben nincs jogosultsága a mi takarékpénztáraink ellen tehető azon ellenvetésnek sem : hogy a betett összegek a forgalomból, a vállalkozás haszonhajtóbb teréről vonattak el, minthogy alig szorul bővebb bizonyításra, hogy a posta-takarékpénztárakba elhelyezett összegek nem a termelésnek, hanem a felesleges fogyasztásnak rovására esnek.

II.

Fejtegetésünk másodsorban a posta-takarékpénztári rendszerek vizsgálatára terjed ki.

Mindjárt a történet kezdetén a posta-takarékpénztárok két különböző rendszere fejlődött : az *angol*, ugynevezett „*Cross-Entry*“ és a *belga* rendszer. Az egyes államok speczialis körülményei által tanácsolt kisebb-nagyobb eltérésekkel, a különböző államokban eddigél életbeléptetett posta-takarékpénztárok e két tipikus rendszer egyikéhez vagy másikához alkalmazkodnak. Egyszerűségénél s az általa felmutatott fényes eredményeknél fogva nagyobb kedveltségre az angol (*Cross Entry*) rendszer tett szert ; — ámbár a dolog természeténél fogva pusztá utánzás egy államban sem volt lehető, — míg a belga rendszer érdeme abban áll, hogy a többi államok egyben-másban az általuk mintául vett angol rendszer korrektívumául használták. Tényleg a hollandi, olasz, francia és osztrák takarékpénztárok szervezésére a *Cross Entry* rendszer volt túlnyomó befolyással, ámbár az olasz, francia, sőt a hollandi szervezetten is, a belga rendszer tüzetes tanulmányozása eléggé érezhető.

Joggal terjedhet ki tehát a vizsgálat arra is : hogy miben állanak e két tipikus rendszer főbb tulajdonságai ?

A *Cross Entry*-rendszer alapelve abban áll, hogy a betevő jogosítva van bármely gyűjtőhelyen, mely takarékbetétek elfogadására ki van jelölve, befizetéseit teljesíteni, betételeit felmondani és

fizetéseket elfogadni. A betétek minimuma 1 shilling; az évi betétek maximuma 30 sterling font. Egy betéti könyv a kamatokkal együtt 150 st. fontnál nagyobb összegről nem szólhat. 200 st. fontot túlhaladó betétek után kamatot nem fizetnek. Ha a betétek összege 10 st. fontot elér, a betevő jogosítva van tőkénének a kijelölt állami értékekben (3%-os Consolidated Annuities, Reduced Consolidated Annuities, New Consolidated Annuities) való elhelyezése iránt rendelkezni. Több mint 300 st. fontot azonban egy betevő se irathat nevére. Ellenben jogában van minden betevőnek 1 shillingnyi díj fizetése mellett minden betett 50 st. font után államadóssági aláírásról szóló igazolványt (Stockcertificate) követelni. Mind a takarékbetétekről, mind az államadóssági értékekbe elhelyezett összegekről külön könyvecskek adatnak ki. A betéti könyvecskek kiállítása szigorú elővigyázattal történik, a bekövetkező felmondások és visszafizetések érdekében gondosan ügyelnek arra, hogy a betéti könyvek a betevő személyazonosságát (aláírását, foglalkozását stb.) pontosan feltüntessék. Mindazonáltal lehetővé van téve harmadik személy nevében és javára történő takarékpénztári könyvek szerzése, kiskorúaknak, irni nem tudóknak, az üzletben való részeseknek kellő meghatalmazás, illetve igazolás alapján. A visszafizetések postafordultával történnek, mihelyt a betevő ebbeli szándékát a londoni központi hivattal a megfelelően kiállított felmondási minta beküldése útján tudatta. A postahivatalt, hol tőkét a betevő fel akarja venni, tetszése szerint jelölheti ki.

A posta-takarékpénztárak érintkezése a közönséggel lehető könnyű és egyszerű. Meg van a szervezetben a hagyományos angol fesztelenség, ámbár nem minden hiával e nemzet másik jellemvonásának, — a pedanteriának. Nem kis alkalmatlansággal jár a közönségre nézve, hogy minden betéti könyv-birtokos tartozik könyvecskéjét (és pedig minden betevő csak egy könyvet birhat) évenként a takarékpénztári hivatalhoz beküldeni. A közlekedés egyéb-iránt a közönség és a takarékpénztári hivatal közt portómentes. Az érdekeltnek azonban ügyelni kell, hogy rendelkezéseiben a lényeges dolgokra nézve szabatos legyen, különben azok figyelembe nem vétetnek. Így pl. a már említett reklamációknál nem elég, hogy valaki csupán nevét jelölje meg, pontosan ki kell tennie a betét összegét és betéti számát is. A kamatoknak a tőkéhez való csatolását a pénztár hivatalból teljesíti, míg a betétek összege 150 fontot

el nem ér. 200 fonton felül kamat nem fizettetik. A pénztári kamat $2\frac{1}{2}\%$; a kamatozás a betételre következő hó 1-én veszi kezdetét s végét a hónapnak a felmondást megelőző 1-ső napján éri.

Ezen egész takarékpénztári műveletet a „*Post office savings bank*“ teljesíti, mely a postaigazgatás egy külön osztálya, a felvételi jogosultsággal felruházott postahivatalok, a központi „bank“-nak quasi ügynökei bizonyos (5%) díjilleték mellett. Az egész szervezet legfőbb vezetője a Postmaster general, ki az intézményt a parlamenttel szemben képviseli. Az ügyvitel élén a Controller áll. A központi szervezet működésének, helyesebben a szervezet által teljesítendő munkafeladat megismertetéseül legyen szabad rövidség okáért minden megjegyzés nélkül a posta-takarékpénztárakkal egybekötött teendők következő osztályozását felsorolnunk; e teendők a következők:

1. Érintkezés a közönséggel:

- a) érintkezés a postamester és a közönség közt;
- b) a takarékpénztári hivatal és a közönség közt.

2. Érintkezés a hivatal és a postamester közt.

3. „ a Receiver és az Accountant General közt.

4. „ a Commisioners of public debt-ekkel.

5. Ügyforgalma a Post Office Savings Bank-nak.

A Post Office Savings Bank hivatalos ügyforgalma a következő ügyágakra oszlik:

1. Examiners Branch — ellenőrzés.

a) Daily Balance Section — napi mérleg.

b) Warrant Duty — a felmondásnak elintézésével foglalkozik.

c) Adjustment Section — felügyeleti osztály.

d) Stock Duty — a bevételeknek államadóssági értékekbe való elhelyezésével s nyilvántartásával foglalkozik.

2. Bookkeepers Branch — könyvviteli szolgálat.

a) Ledyer keepers section — könyvvitel.

b) General Balance section — főkönyvvitel.

c) Stock Duty — államadóssági üzlet (könyvelése).

3. Correspondence Branch, — az egész hivatal levelezési ügyeit viszi a postamesterek és a közönséggel. Alosztályai:

a) Sorters and Messengers — betéti osztály.

b) General Correspondence — általános levelezési osztály ;
a következő öt ügyágra kiterjedőleg :

α) lost book duty — elveszett könyvecskék,

β) deceased duty — elhaltak ügyei,

γ) married — házasságra lépők ügyei,

δ) minor duty — kiskorúak ügyei,

ε) miscellaneous — különfélék.

c) Error Section — számviteli, igazgatási tévedések, felmerült gyanus esetek.

d) Deposit Section — vezeti és nyilvántartja a betétek jegyzékét.

Ezen vázlatból is kivehető, hogy a Post Office Savings Bank szervezete nem a legegyszerűbb. Ezt azonban nem lehet az intézménynek bűnül felróni. Eltekintve attól, hogy a gépezet működését szerfölött megkönnyíti az, hogy minden funkcióra czélszerű minták — még a közönség számára is hivatalos érintkezésében — állanak rendelkezésre : a fent kitüntetett munkafelosztást indokolja az angol posta-takarékpénztár nagy forgalma. A gépezet nagyságáról fogalmat adhat azon egyszerű tény, hogy a központi hivatalban 836 tisztviselő van alkalmazva, s hogy pl. a deposit section 90 hivatalnokainak a nyári hónapokban 4,000, télen át 10—12,000 betétet kell naponként feldolgozniok.

Ismertetésünk kiegészítéseül fel kell még említenünk, hogy a betéteket a postaintézet csak összegyűjti és nyilvántartja, gyümölcsötetés végett azonban átadja egy külön hatóságnak, az államadóssági hivatalnak (National Debt Office). A közönség azonban közvetlenül a postaintézettel van összeköttetésben. Az egész intézmény az állam garanciája, az állami főszámszék és a parlament felügyelete alatt áll.

Az angol posta-takarékpénztárakról szólva, nem mulaszthatjuk el kiemelni fontosságát az u. n. friendly societies-k és penny-bankok kombinációjának a posta-takarékpénztárral. Amazok egyesületi uton működnek közre a takarékoság fejlesztésében, ez utóbbiak pedig lehetővé teszik, hogy a minimalis, 1 shillingnél kisebb összegek is gyümölcsötteszethetők s összegyűjthetők legyenek a posta-takarékpénztár nagy reservoir-jában.

A belga posta-takarékpénztári intézmény, természetszerűleg, az angol hason intézet hatása alatt keletkezett, a mint hogy az an-

gol Post Savings-Bank-ok sikerei adták az impulzust a belga posta-takarékpénztárak létesítésére, illetőleg az ottan már korábban fennállott állami takarékpénztáraknak létesítésére, ily való kiegészítésére.

Midőn tehát a belga rendszert vizsgáljuk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ezen állam postatakarékpénztári intézménye mai különös szervezetét a történeti előzményeknek köszöni, melyek nélkül — a közigazgatási szervezet sajátosságaitól eltekintve, e posta-takarékpénztárak valószínűleg jobban hasonlítottak volna az eredeti angol mintaképhez.

Angolországban a posta-takarékpénztárak létesítésénél főleg azon körülmény hatott közre, hogy ott — úgy mint nálunk is — a takarékpénztári intézmény magán egyesületi uton fejlődött ki. Midőn azonban tett sajnos tapasztalatok után belátták, hogy a magán takarékpénztári üzlet, épen úgy, mint más pénzügyi intézmény ki van téve a hitelválságok esélyeinek, s ettől eltekintve, nem ritkán pusztán a helytelen üzletvitel következtében a bukásnak is; s hogy ily esetekben épen a kisebb vagyonu osztály szokta szenvedni betéteinek elvesztésével a legsúlyosabb csapást: önként felmerült a törekvés, hogy az alsóbb társadalmi osztályok megtakarított tőkék számára oly gyűjtő intézetet teremtsenek, mely képes legyen ezen apró tőkék ellen az elvesztés veszélye ellen hathatósan biztosítani. E cél elérésére a legszükszerűbb módnak oly intézet felállítása találtatott, mely az állam garanciája és állami vezetés alatt működik. Ez az eszme sugalta a posta-takarékpénztárak felállítását, s ez az eszme az erkölcsi erő, mely biztosította az ily intézmény népszerűségét. S ez az eszme megvalósult Angliában az állami garancia s állami kezelés mellett létesített Post Savings Bank-ok által.

Belgiumban a takarékpénztárak kezdettől fogva állami garancia és állami kezelés alatt álltak. A posta-takarékpénztárak intézmény ezen oldalon tehát ott szélesebb alapon ki volt már fejlesztve s a postahivataloknak takaréktőkék elfogadására való feljogosítása tehát csupán az üzlet kiterjesztése volt. Miből önként következik, hogy Belgiumban a posta-takarékpénztár nem oly önálló intézmény mint Angolországban, s hogy szervezete szükségkép a korábban már fennállott Caisse d'Épargne et de Retrait szervezetével áll összefüggésben, a mint ez utóbbi megint összefüggésben áll a belga nemzeti bankkal. A takarékbetétek elfogadására jogosított posta-

hivatalok egymás mellett működnek a Caisse d'Epargne fiókjaival és a nemzeti bank ügynökségeivel — a megtakarított tőkék összegyűjtésére.

A belga posta-takarékpénztár állami intézet, a pénzügyminis-ter alkotmányos felügyelete alatt, kit a felelősség is terhel a törvényhozó testekkel szemben. Élén a Conseil général áll, s az üzletet a király által kinevezett Directeur général és a Conseil d'administration vezeti. A begyűlt tőkék elhelyezését és kezelését a nemzeti bank és a Caisse de Dépôts et Consignation teljesíti. A számviteli ellenőrzés és állami főszámvevőszék útján történik, úgy mint egyéb pénzügyi kezelésénél az országnak. — Láthatni e vázlatból is, mi-kép illesztették be a belgák a posta-takarékpénztárt alkotmányi és közigazgatási szervezetökbe.

Mindez bennünket közelebbről nem érdekel, s ha mégis megemlítettük, tettük azért, mert e körülmény magyarázza meg azon tágabb és nagyobb üzletekre is kiterjedő szervezetet, mely a belga posta-takarékpénztárt az angollal szemben jellemzi. A belga intézet nem szorítkozik oly kizárólagosan az apró tőkékre, mint az angol sajátosságos szervezete, s a legfőbb állami pénzügyintézetekkel való összeköttetése folytán nagyobb tőkéket is gyümölcsöztethet, soknemű üzleteket teljesíthet. Mert míg Angolországban az egész intézmény a posta-intézet egy ága s ennél fogva komplikáltabb üzlet teljesítésére nem lehet hivatva: addig Belgiumban külön arra alkotott igazgatási szervezettel bírván, melynek az egyes postahivatalok csak ügynökeiül tekinthetők, működését a megtakarított tőkék nagyobb mennyiségére terjesztheti ki.

Közelebbről tekintve a belga posta-takarékpénztárak üzletét, a következő főbb jellemvonások tűnnek fel:

A betevő könyvecsáját ingyen kapja. Általában minden érintkezés a Caisse és a betevő közt díjmentes. A Caisse betéteket elfogad és teljesít visszafizetéseket 22 fiókjánál, a nemzeti banknak 38 ügynökségénél és 489 jogositott postahivatalnál. Tehát meghatározott helyeken fogadtatnak el betétek és teljesíttetnek fizetések. — A betevő aláírása egy arra szolgáló jegyzékbe (registre de matricule) vezetetik be. Lakhely változtatás esetében más betevő, illetve fizető hely jelölhető meg, de ez esetben új könyvecske állíttatik ki. — A kamatozás a hónapnak a betevés utáni 1. és 16. napjával veszi kezdetét. A legkisebb betét 1 frank. Maximum megállapítva nincs. A

kamat 3 százalék. A kamatozás felmondás esetén a hónapuaka visszafizetést megelőző 1. és 16. napján éri végét. A felmondás szoros határidőkhöz van kötve, mely határidők a kifizettetni szándékolt összeg nagysága szerint fokozatosan nagyobbak. 20 franknyi összeget a posta gyűjtőhelyek legtöbbjénél hetenkint egyszer felmondási határidő kitűzése nélkül vissza lehet fizettetni; ugyanezen elbánás alá esnek 100 franknyi összegek bizonyos arra jogosított takarékpénztári fiókok és postahivataloknál. Egyáltalában a felmondási határidők 100 franktól 3000 frankig 8 naptól egész hat hónapig terjedhetnek. E határidőket azonban a Conseil d'administration leszállíthatja. — Visszafizetések meghatalmazott kezéhez teljesíttetnek, ha a meghatalmazás közjegyzőileg, vagy a polgármester által ellenjegyezve van.

A betétek államadóssági értékekre átváltoztathatók. És pedig a betevő választása szerint, vagy előmutatóra szóló kötvényeket szolgáltatnak számára ki, vagy tőkét az államadósságok főkönyvében nevére írják, vagy végre betéteiről könyvecskét kap (Carnet de Rente) a takarékpénztártól, mely jogosítva van az államadósságokra tett aláírásaira rész-aláírásokat beszerezni. — A félévi kamatok a könyvecskébe bevezetnek s az esedékesség napján felvehetőek mi ha 14 nap leforgása alatt meg nem történt, a kamatok tökesíttetnek.

Fentebb már említettük az organumokat, melyek a belga takarékpénztár intézmény igazgatásával foglalkoznak. Ezek: a (brüsseli) Conseil générale, a Conseil d'administration, és a Directeur général.

A Conseil générale, a pénzügyminister jóváhagyásának fentartásával, megállapítja a kamatlábat, a szervezeti szabályzatot, és a kormány jóváhagyásának fentartásával szerződéseket köt. Tagjait a pénzügyminister javaslatára a király nevezi ki.

A Conseil d'administration, mely hat a Conseil générale által javaslatba hozott s a király által kinevezett tagból áll, örökös az üzletek felett s vezeti azokat; kinevezi és elbocsátja a hivatalnokokat, s megállapítja fizetéseiket.

A Directeur général a törvényhozó testek tagja nem lehet. Őt a király nevezi ki, s a reá vonatkozó ügyekben a korona határoz. Ő hajtja végre a két Conseil határozatait, s jelentést és javaslatokat tesz azoknak. Képviseli a takarékpénztárt kifelé. A számadáso-

kat a Conseil générale elé terjeszti. A számadások az állami főszám-
szék ellenőrzése alatt állanak és a minister által hozatnak nyilván-
nosságra.

A Conéeil d'administration a kormánynak havonként jelentést
tesz a pénztár állásáról; ezen jelentései a hivatalos Moniteurben
közzé tétetnek. A zárszámadások évenként a törvényhozó test elé
terjesztetnek. Ezen kívül a Caisse és hatóságai még a pénzügy-
minister különös felügyelete alatt állanak.

A mi a központi hatóság szervezetét illeti, ez az angolnál
egyszerűbb beosztással bír. Az intézet három egymás melletti osz-
tályból áll, s ezek: a Bureau de Matricule, a Bureau de Caisse, a
Bureau de Contrôle. E hivatalokban teljesítetik az üzlet; a tőkék
kezelése a nemzeti bankra van bízva. Általában a belga intézetet
egyszerű és világos beosztás, s kitűnő administratio jellemzi.

A többi államokban fennálló posta-takarékpénztáraknál a fen-
tebb vázolt rendszerek közül egyik sincs tisztán alkalmazva. Hollan-
diában, Olasz- és Franciaországban, végre Ausztriában a Cross
Entry-rendszert fogadták el, ugy azonban, hogy a három első or-
szág posta-takarékpénztári szervezete, különösen az igazgatási szer-
vek elnevezése és beosztásában sokban hasonlít a belga rendszer-
hez. Leghasonlóbb ahhoz az osztrák posta-takarékpénztár, melynek
jellemvonása az, hogy a takarékpénztári üzlet a posta-igazgatás
egyik ága; s különösen figyelmet érdemel annál fogva, mert minden
valószínűség szerint (az osztrák és magyar postaigazgatás közös
multja következtében) erős hatást fog alkalmasint gyakorolni a
nálunk felállítandó posta-takarékpénztári szervezetre.

III.

Az angol és belga posta-takarékpénztári rendszerekről előző
cikkeinkben közölt vázlat talán elegendő lesz e két rendszer alább
következő összehasonlításának megértésére.

Azon már kitüntetett különbségen kívül, hogy az angol posta-
takarékpénztár az ország takarékpénztári szervezetével szorosan
össze nem függő s közvetlenül a posta-intézetből kifejlődött, s ezzel
összenőtt intézményt képez; míg ellenben a belga posta-takarék-
pénztárak az ország takarékpénztári rendszerével szerves kapcsola-
tban álló állami intézet jellegével bírnak: a fő különbség a két
rendszer között abban áll, hogy a Cross Entry rendszer mellett a

betevő jogositva van fizetéseket teljesíteni és elfogadni (minden körülményes átutalás nélkül) az egész ország bármely gyűjtő postahivatalánál; míg ellenben a belga rendszer mellett a be- és visszafizetések bizonyos meghatározott helyhez vannak kötve, minélfogva a betevő illetékessége valamely gyűjtő helyhez, mindjárt a takarékpénztári kötelekbe lépés alkalmával határozottan megállapittatik akként, hogy ezen illetékességet a betevő csak megfelelően körülírt eljárás után változtathatja meg.

Tagadhatatlan, hogy ez a körülmény a belga rendszert az angollal szemben nehezkesebbé teszi, s a népesség mozgásának jóval kisebb mértékét tételezi fel, mint az angol társadalomban, hol különösen az alsóbb néposztály jelentékeny tömege, kereskedők és munkások vagy más foglalkozást üzők egyaránt, a nélkül, hogy állandó lakhelyét megváltoztatná, üzleti viszonyainál fogva gyakrabban van arra utalva, hogy állandó lakhelyétől rövidebb, vagy hosszabb ideig távol legyen.

Ezen főkülönbség egybefügg a hatáskörök kiterjedésével az angol és belga rendszerben, melylyel az egyes gyűjtő hivatalok e két országban felruházvák.

Belgiumban az üzletre jogositott gyűjtőhivatal nagyobb pouvoir-ral van felruházva, mint Angliában; nagyobb összeget fogadhat el betétül, a pénztárak — jogosultságuk mérvéhez képest — 20—100 francs erejéig fizetéseket teljesíthetnek s általában sok más egyéb üzleti dologban meglehetősen önállósággal járhatnak el a központtal szemben, s ez utóbbival szemben mondhatni bank-fiókok állását foglalják el.

Angolországban a sajátképeni üzletet a londoni Post Office Savings Bank teljesíti; az egyes postahivatalok e bank organumai, s szerepök csupán a közvetítés, az intézkedés minden egyes esetben a központi hivatal által tétetik. S épen ezért, mert az egész takarékpénztári üzlet közvetlen nyilvántartása a központban van, s daczára a gyűjtőhelyek nagy számának, a betevővel szemben tulajdonkép egyetlen intézet áll: lehetővé van téve, hogy a betevő bármely gyűjtőhelylyel érintkezzék is, zavar nem támadhat, átutalásra (transfer) egyik hivataltól a másikra nincsen szükség.

Ily módon az angol rendszer nagyobb tért és kényelmet enged a közönségnek az üzleti érintkezésben, de viszont a belga rendszer

előnye az, hogy tőkével — legalább bizonyos összegig — gyorsabban és szabadabban rendelkezhetik.

A belga intézet bankszerű természete teszi lehetővé, hogy Belgiumban a betéteknek kötelező maximuma megállapítva nincs. A betevő tőkét ugyszólván korlátlanul szaporíthatja, vagy a megjelölt értékekbe helyezheti. Angliában ellenben szigorúan meg van állapítva az évi betétek maximumául 30 font sterling, absolut maximumul 150 font sterling, mely a kamatokkal együtt 200 font sterlinget meg nem haladhat.

A kamatláb Angliában $2\frac{1}{2}\%$, Belgiumban 3% , s tényleg 3.50% . Természetesen az értékpapír-üzlet magasabb kamatozást nyújt a betevőknek.

Messze vezetne a két rendszer közti különbségeket a részletekben vizsgálni; ámbár tagadhatatlan, hogy a két rendszer értékét csak ez uton lehetne megállapítani. A gyakorlatban mindkét rendszer megfelel céljának s a nélkül, hogy az angol posta-takarékpénztárak érdemeiből csak legkisebbet is elvenni akarnánk, el kell ismernünk, hogy a belga intézet kitünő igazgatás alatt áll. Azon körülménynél fogva, hogy a felmondási határidők Belgiumban meglehetősen hosszúra vannak szabva, hogy az üzlet egy részét a nemzeti bank ügynökségei veszik át, hogy a tőke elhelyezés kiterjedtebb, hogy a kifizetések az egész országban nem minden betevő helyen, hanem csak minden betéti könyv részére meghatározott betéti helyeken történhetnek, — a belga intézet üzletmenete egészen más szempont alá esik, mint az angol. Lényegében, úgy látszik nekünk, a Cross Entry rendszer helyesebb és célszerűbb alapokon nyugszik s általában bárhol is több sikerrel alkalmazható, de a belga intézet világos és egyszerű szervezete, könnyen kezelhető ügyviteli mintái s az administráció szoliditása, mindenha oly klasszikus minta foglenni, melyből nagyon sok tanulságot lehet meríteni.

„Ha az ember e két rendszert kevés szóval jellemezni akarja“ — ugymond a posta-takarékpénztárakról írott egy kitünő tanulmány — „elmondhatja, hogy a belga intézet hasonlít azon híres régi németalföldi kereskedő házakhoz, melyek jótékony befolyásukat az egész országra kiáraszták; csákhogy ez az intézet sokkal magasabban van szerevezve és benne minden eshetőségről gondoskodva s a kellő intézkedés meg van téve arra a célra, melyet szakadatlan nyugalommal és méltósággal követnek, hogy annyi tőkét,

a megnyit csak lehetséges, vonjanak el a tékozlástól s a takarékos-
ságot a népben, a megnyire csak lehet, elterjeszszék.“

„Az angol intézet olyan, mint egy művészi óramű. Benne minden óra be van osztva és észszerű szervezetében minden kerék a maga idején kapaszkodik a másikba, hogy teendőjét gyorsan, szolidan és biztosan elvégezze; ez intézet célja az ország lakosai közül lehető sokat kiragadni a nyomorból s a művelődés és az emberi jólét magasabb fokára emelni.

IV.

Hogy mikép lehet legcélszerűbben meghonosítani hazánkban a posta-takarékpénztári intézményt: oly kérdés, melynek nehézsége s egyuttal súlypontja is a részletekben fekszik, sépen azért részünkről sem lehet feladatunk e tekintetben javaslatot tenni, mert a dolog természeténél fogva az ily javaslat értéke attól függne: mennyire volna képes az a gyakorlati keresztülvihetőség minden kívánalmainak megfelelni. A feladat távolról sem volna megoldva a létező posta-takarékpénztári rendszerek egyikére, vagy másikára való ráutalással, mert — nézetünk szerint — nem járna helyes nyomon az, a ki az angol, belga rendszert, avagy — a mi még közelebb fekszik — az osztrák posta-takarékpénztári szabályzatot egyszerűen recipiálná. Főfontosságúnak tartjuk, hogy a posta-takarékpénztári intézmény felállításánál posta-intézetünk specialis viszonyai kellőleg figyelembe vétessenek. S így természetesen önként felmerül azon kérdés: vajjon postaintézetünk fennálló szervezete alkalmas e a posta-takarékpénztár befogadására, ellátására? A nélkül, hogy ezen egyenesen a szakkörök megítélése alá tartozó kérdésben véleményt nyilvánítanánk, nem mulaszthatjuk, el megjegyezni, hogy a feltett kérdésben igen nagy skrupulozitással nem szabad eljárni, mert pl. ha a felelet akként ütne ki, hogy posta-intézetünk a posta-takarékpénztárak életbeléptetése előtt némi átalakítást, kiegészítést, vagy a mint mondani szokták, s z e r v e z é s t igényel: tartani lehet attól, hogy ezen intézmény még sokáig az előkészítés stadiumában fog vesztegelni. Ez pedig nem válnék az ügy előnyére, sőt nem is volna indokolva. Mert hiszen meg lehet fordítani a kérdést. A helyett, hogy előzőleg a posta-intézet kiegészítése vétetnék foganatba, nem volna-e (csak feltevéskép említjük) célszerűbb a posta-takarékpénztárak szervezeténél keresni a könnyebbségeket, az egyszerűséget —

a rendelkezésre álló, virágzó állapotban lévő posta-takarékpénztári mintákkal szemben? Meggyőződésünk, hogy tetemesen lehetne egyszerűsíteni, olcsóbbá tenni nálunk a posta-takarékpénztárak szervezetét, a nélkül, hogy az intézmény életrevalóságában szenvedne; s e tekintetben attól se kellene visszariadni, ha mindjárt kezdetben nem nagy dimenzióval, kisebb keretben lehetne a posta-takarékpénztárakat életbeléptetni. Természetesen az alapelvek már kezdetben akként tüzendők ki, hogy az intézmény a posta-intézet fejlesztésével, szervezésével fokozatosan fejleszthető legyen. Önként értetik, hogy e cél feltételezi azt, hogy a posta-intézet tökéletesebb kifejlesztésére nézve átgondolt, s programmszerűleg felállított elvek állapíttassanak meg, s azokkal a posta-takarékpénztárakra nézve elfogadandó rendszer szerves összhangzásba hozassék. Ily módon, azt hisszük, a két intézmény fokozatosan nagyobb nehézség nélkül párhuzamosan a célnak megfelelőleg kifejleszthető lenne.

Ezzel tehát, alkalmasint, elejét vettük azon vádnak, mintha részünkről a műszaki részleteknek kiváló fontosságot nem tulajdonítanánk. Habár tehát mégis a következőkben csupán általános megjegyzésekre szorítkozunk, ezt nem azért teszszük, mintha a szervezet apró technikai részleteinek kidolgozását kicsinylenők, sőt ellenkezőleg elismerjük, hogy a legnagyobb fontossággal bír az, hogy a szervezeti részletek, le egészen a legkisebb ürlapig, szakszerűen legyenek kidolgozva, — hanem teszszük azt azért, mert sulyt fektetünk arra, hogy épen az általános alapelvek, melyek a részletekre döntőleg folynak be, mikép állíttassanak fel.

S ehez képest a mintakép, melyet posta-takarékpénztáraink felállításánál szem előtt kell tartani, nézetünk szerint a Cross Entry rendszerben keresendő; ez levén azon rendszer, mely a posta-intézet szervezetén nyugszik. A belga posta-takarékpénztár, az ország egész bank- és takarékpénztári szervezetével, tehát oly szervezetekkel áll szoros kapcsolatban, a milyenek nálunk nem léteznek.

Azonban az angol rendszer adoptálásánál is lényeges eltérésekre vagyunk utalva. Ugy az angol, mint az osztrák kivételével, valamennyi más kontinentális posta-takarékpénztárnál a funkciók két ága a tőkegyűjtés és annak gyümölcsöztetése, elhelyezése elvannak különítve. A betétek felvételét, nyilvántartását, elszámolását a posta-intézet végzi, azok gyümölcsöző elhelyezésével azonban

nem foglalkozik. A posta-takarékpénztár mellett ott állanak a National Debt Office Angolországban ; a nemzeti bank és a Caisse de Dépôts et Consignation Belgiumban ; a Cassa dei Depositi e Prestiti Olaszországban ; a németalföldi bank Hollandiában ; végre a Caisse de Dépôt et de Consignation Franciaországban.

Hol találunk ily intézményeket nálunk ? Mivel helyettesíthetjük ezeket ? Kéznél van a ráutalás Ausztriára, hol a tőkék elhelyezése is a K. k. Post-Sparcassenamt-ra van bízva. Kétséget sem szenved, hogy ez is megoldás ; ha Ausztriában, hol a fent elősoroltakhoz hasonló intézetek szintén nincsenek, kénytelenek voltak ezen megoldást találni a legjobbnak, nekünk se lehet majd szemünkre vetni, ha hasonlóképp járunk el. A jó példa azonban megkönnyítheti az elhatározást, de még sem némithat el némely ellenvetéseket. Részünkről nem tartjuk helyesnek, hogy a posta-intézet bankszerű teendőkkel is foglalkozzék ; s szerencséseknek tartjuk azon államokat, hol a posta-takarékpénztárt a nélkül létesíthették, hogy reá a tőkék elhelyezése és gyümölcsöztetésének feladatát, — tehát egy ezen intézmény lényegéből nem folyó feladatot róttak volna. A posta hivatásszerűleg nagy pénzösszegeket kezel, mint szállító vállalat, de ezen foglalkozás nem gyümölcsöztetés ; e célra a postának egy új szervezeti ággal kellend magát kiegészíteni, mi által a posta-intézet lényegesen más jelleget nyerend. S vajjon indokolva van-e ez akkor, midőn az államkincstár maga, nagy pénzkészleteit magán bank által kezelteti ? Vajjon nem volna-e ez tehető a posta-takarékpénztári betétekkel is, a nélkül természetesen, hogy ez által az állam szavatossági kötelezettsége a betevők iránt csak legkevésbé is csökkenne ? Avagy nem volna-e időszerű, ha valamennyi ilyen, az állam őrizetére, vagy kezelésére bízott, s kétségkívül sok millióra rúgó tőkék számára, más államok példájára, mi is egy külön intézetet állítanánk fel, oly szervezettel, hogy a reá bízott tőkéket célszerűen kezelni tudja, s a központi állampénztárt egyszerűen az állami bevételek kezelésére és elszámolására utalnánk ? Mi ezen kérdéseket csak felvetjük, de alig volna elhibázott dolog, ha ezen kérdéseket az intéző-körök, a posta-takarékpénztár felállítására alkalmából fontolóra vennék ; esetleg oly intézményt hozhatnának létre ez által, mely sok tekintetben fejleszthető lenne jövőben.

Áttérve a posta-takarékpénztár létesítésénél fontossággal bíró egyes momentumokra : mindenesetre biztosítani kell ez intézet

ügyvitele iránt a lehető legnagyobb ellenőrzést, mely állana az üzleti eredmények megfelelő nyilvánosságra hozatalában s megfelelő ellenőrző közeg felállításában. A fegyelmi ügyek, s az ügyvitel folytonos szemmel tartása természetesen első sorban az illető miniszter feladata, kit a törvényhozással szemben a felelősség terhelend. Ezenkívül azonban szükségesnek tartjuk külön felügyelő bizottság felállítását, melynek tagjai az országgyűlés, illetve a főrendi és képviselőház által az illető zárszámadási bizottságok tagjaiból választatnának az országgyűlés tartamára, s mely bizottságnak hivatalból tagja lenne az állami főszámszék elnöke, vagy helyettese. Az üzleti zárszámadást, mint a miniszterium zárszámadásának részét, az állami főszámszék vizsgálná át, s az a miniszterium zárszámadásával együtt a szokott módon terjesztetnék évenként az országgyűlés elé. — Az igazgatás vitelére legfőbb vonalban egy bizottság vagy tanács volna felállítandó a kormány által kinevezett tagokból. E tanács elnöke a főpostaigazgató lehetne. A közvetlen igazgatási apparatus élére, a posta-takarékpénztári intézet vezetésére külön főhivatalnok volna kinevezendő, ki egyuttal a posta-takarékpénztári ügyek előadója volna az igazgató-tanácsban, s a fenntartott ügyekben ezen tanács határozataihoz volna kötve. Egyszóval akként lenne a posta-takarékpénztári intézet szervezendő, hogy a posta-intézettel szükséges összefüggésének fentartása mellett, szintén szükséges különállása biztosítottassék.

A betétek minimuma, ugy mint Ausztriában, 50 krban volna megállapítandó. Maximum ellenben csupán közvetlenül a posta-takarékpénztár által kezelendő összegekre — 300 frtig, mint végső határig — volna megállapítandó; az értékpapirokba elhelyezhető tőke ellenben fix összeghez nem volna törvényileg kötendő, a maximum megállapítását az igazgató-tanácsra, illetőleg a miniszterre kellene bizni.

Szükségesnek tartunk lehető nagy könnyűséget a betétek elfogadásánál; szigoruan megállapított alakszerűséget a visszafizetéseknel, melyek alól kivételes eljárásra az igazgató-tanács csak indokolt esetekben volna jogosítva.

A kamat 3% lenne. 100 frtnyi tőke a betevő kívánatára állami értékekbe lenne elhelyezhető. A befolyó összegek elhelyezésénél, teljes garancia nyújtása mellett a betevő iránt, egyébiránt az intézet szabadon járhatna el. — Az ügyvitel szervezésénél a Cross

Entry rendszert ajánljuk, a lehető és szükséges módosításokkal. — Dijmentesség a közönséggel való érintkezésben; olcsóság a kezelésnél; minél kevesebb czopf; végre titoktartás a betevők takarékpénztári viszonyaira nézve, s adómentesség a betétek iránt: mind oly feltételek, melyeket mi sem mellőzhetünk.

Csak érinteni kívánjuk az a kérdést: vajjon alkalmas-e posta-intézetünk a takarékpénztári teendők ellátására? E kérdés eldöntésénél mi a postautalványok és utánvételek forgalmának eredményeiből indulunk ki. S ha tekintetbe vesszük, hogy posta-intézetünk postautalványi és utánvételi forgalma 1883-ban 192.145,953 frtot tett, s hogy postahivatalaink ezen tetemes forgalom ellátására alkalmasak voltak: azt kell hinnünk, hogy a takarékpénztári üzlet átvétele ez oldalról aggályosnak nem látszik. — Ha azonban azt nézzük, hogy az 1883. év végén működésben volt 3098 postahivatal közül csak 127 volt állami hivatal, s 44 mozgó postahivatalon és 89 csakis szállítással foglalkozó állomáson kívül, a többi mind magán-postahivatal volt: arra az eredményre jutunk, hogy a postatakarékpénztári szervezetet nagyon széles körre kiterjeszteni alig lehet. S ez nem kicsinylendő akadály. Mert természetesen a posta-takarékpénztári agendákkal megbízható hivatalok túlnyomólag oly helyeken fekszenek, hol magán-takarékpénztár vagy bank létezik, s épen azon helyeken, hol a posta-takarékpénztárakra legégetőbb szükség volna: a posta-hivataloknak ily hatáskörrel való felruházása ellen lényeges kifogások tehetők.

S ebből önként következik, hogy a posta-takarékpénztárak meghonosítása magának a posta-intézet szervezetének reorganizációját feltételezi; s hogy ez mennyi idő alatt, mily mérvben, mily módok mellett, s esetleg minő áldozatok árán vihető keresztül: oly kérdés, melyre a részletek ismerete nélkül feleletet adni maganhivatva nem érezhetjük.

* * *

A szükség azonban, hogy ily intézet felállíttassék, elvitathatlan. Az előnyök, melyek a posta-takarékpénztárak meghonosításával járnak, számosak.

Hazánkban 1882-ben összesen 322 takarékpénztár volt életben. Tehát minden 868 □ kilométerre, 38'6 községre és 42,701 lakosra esett egy takarékgyűjtőhely; szóval az összes népességnek mintegy $4/100000$ %-ára jutott egy-egy takarékpénztár. Összehason-

litva ez állapotot első közleményünkben közlött s a posta-takarékpénztárak által előidézett külföldi kedvező eredményekkel : a kép nagyon sötétnek látszik, melyet nem világíthatnak meg azon kedvező tudósítások, melyek takarékpénztáraink üzleti eredményeire vonatkozólag közkézen forognak. A legalsó néposztály állapota, ezen osztálynak a takarékbetétekben való részesedéstől tartózkodása : égető szükséggé teszik a posta-takarékpénztárak felállítását.

S ebből nemcsak a társadalom, hanem az állam is kivenné a maga hasznát. Nem kicsinylendő körülmény az, hogy a posta-takarékpénztárak behozatalával jelentékeny lépés tétetnék arra, hogy társadalmunk vásárlási képessége állami értékpapirjaink iránt tetemesen fokoztatnék. Az állam megnyerné a legalsóbb társadalmi köröket járadék-papirjai vevőinek ; kifejlesztetnék a bizalom és hajlam a társadalomban állampapirjaink iránt : ha rágondolunk a posta-takarékpénztárak rohamos fejlődésére, a posta-takarékpénztárak behozatala valóban kecségtető perspektivát nyújt azon rég óhajtott eredmény fokozatos elérésére, hogy állami papirjaink belföldön helyeztessenek el.

A fentebbi vázlat az előtt iratott, mielőtt a kormány a posta-takarékpénztárakról szóló törvényjavaslatát benyújtotta volna. A javaslat nagyon általánosságban van tartva, a főbb alapelvekre szorítkozik : posta-takarékpénztári intézet felépítését a szervező miniszteri rendeletekre bizza. S e természeténél fogva a javaslat *a priori* lehetlenné teszi a bírálatot. Az alap-elveket tartalmazza csak, melyek bármelyik posta-takarékpénztári rendszer egészéből levonhatók. S ezen alapelvek nagyban és egészben megegyeznek azokkal, melyeket a fentebbi vázlat helyeseknek és követendőeknek jelölt meg. A leglényegesebb vivmánya a törvényjavaslatnak az, hogy benne a kormány a posta-takarékpénztárak életbe léptetését komolyan czélba vette s mielőbbi létesítésöket tűzte ki maga elé czélul.

Hogy a magyar posta-takarékpénztár szervezete a Cross Entry-rendszer alapján fog-e felépítettetni, avagy a belga rendszerén ? azt a törvényjavaslatból meg nem tudhatjuk. Ez a szervező rendeltetből látszik majd meg. A Cross Entry rendszerre vall az, hogy a takarékpénztári intézmény a posta-intézet keretében állittatik fel. De az angol rendszertől egy némelyekben már a törvényjavaslat is eltér. A magyar törvényjavaslat nélkülözi a parlamentáris ellenőrzés

azon teljességét, mely fennáll az angol posta-takarékpénztárakra nézve. S ez annál feltünőbb, mert a begyült tőkék kezelését sem egy más módon ellenőrzött National Debt Office, sem egy nemzeti bank nem végzi, hanem maga a posta-intézet. Az igazgató-tanács is egyszerű administratív közeg lesz, s nem a kormánytól bizonyos tekintetben független szerv, mint a belga Conseil générale, Conseil d'administration, és Directeur Général. A törvényjavaslat a parlamentararis ellenőrzést azzal kívánja biztosítani, hogy a takarékpénztár évi zárszámadása jelentés kíséretében a törvényhozás elé terjesztetik és az állami számvevőszéknek megküldetik. Abban igaza van a törvényjavaslat indokolásának, hogy ezen hivatal, mint állami intézet, csak állami felügyelet és ellenőrzés alatt állhat, — de téved abban, midőn azt hiszi, hogy ily ellenőrzést csupán a miniszter és az állami számvevőszék gyakorolhat. A törvényhozás ellenőrzési joga bármely állami intézetre kétségbevonhatatlan. E jogát gyakorolja az országgyűlés a zárszámadások megvizsgálása útján. De miben áll ez a zárszámadási jog? A zárszámadási jog pendentja a budgetjognak. Egészen más ellenőrizni azt, vajjon a kormány a budgetben megszavazott tételeket valóban budgetszerűleg használta-e fel; — ezt megteheti a törvényhozás a zárszámadások útján. De más dolog ellenőrzést gyakorolni egy pénztári intézet működése felett, melynek az országgyűlés csak számadásaiba tekinthet bele, a nélkül, hogy e számadásokból nagyon sokat okulhatna. Belgiumban az alkotmányos érzék követelményének tekintették azt, hogy más, folytonos és mindig éber ellenőrzést is gyakoroljanak.

A törvényjavaslat az angol és más nyugoti rendszerektől eltérőleg, azon ujitást foglalja magában, hogy belga rendszer mintájára a betétek maximumát nem szabja meg, s a kamatozó betétek összegét elég nagy összegben — 1000 forintban — állapítja meg. Részünkről fentebbi vázlatunkban ezt szintén javasoltuk. A magán-takarékpénztárak elleni versenytől való félelem u. i. mindenütt alaptalannak bizonyult.

A törvényjavaslat és az indokolás szerint a betett tőkék gyümölcsöztetésének módja közelebbről meg nem világittatik. Ugy látszik, értékpapirokba fognak e tőkék elhelyeztetni, s ekkor a takarékpénztár nyeresége vagy vesztesége a mindenkori kamat-különbözetben fog állani. Kérdés : hogy a belga intézet mintájára, épen a mi tőkeszegény országunkban nem lett volna-e czélszerű, a tőkék gyü-

mölesztetésére oly más módozatot is gondolni ki, melynek eredménye hitelnyújtás lett volna? Valószínű, hogy ily expediens fel lett volna fedezhető a posta-takarékpénztári üzlet szoliditásának veszélyeztetése nélkül. Ismételjük azonban fentebbi észrevételünket, hogy már azt is nagy nyereségnek tekintjük, hogy állampapírjaink számára a posta-takarékpénztári betétekben új vásárlási erők teremtetnek.

Egyébiránt helyeseknek kell elismerni a törvényjavaslatban foglalt elveket, helyesnek a javaslat intenczióját. Magának a posta-takarékpénztár szervezetének megbírálása a részletes szervezet közzététele, az alkalmazandó eljárás, minták és utasítások ismerete alapján lesz eszközölhető. Az alapelvek, melyeket a javaslat magában foglal, a következőkben összegezhetők:

Az összes igazgatási teendők a takarékpénztári hivatalban összpontosulnak, mely a betéteket kezeli és elszámolja és a visszafizetéseket kiutalványozza.

A betétek be- és visszafizetésének ellenőrzése kevésbé bonyolult módon és elvek szerint teljesítettik, mint az angol vagy olasz rendszerben.

A betétekre nézve minimum meg lett ugyan állapítva, de maximum nem, ugyszintén a bizonyos idő alatt eszközölhető betét nem lett korlátozva. A betétek azonban csupán bizonyos minimalis betétösszegetől, bizonyos megszabott maximalis összeg erejéig kamatoztatnak.

A betétek, ha a megfelelő összeget elérik, a betevő kívánságára, ezen célra kijelölt állampapírok vétele által, a tőzsdeárfolyam szerint díj nélkül járadékká alakíthatók át.

A betét-könyvecske a betevő nevére szól és bárminemű fizetések csak neki személyesen, vagy törvényes képviselőjének, meghatalmazottjának és jogutódjának teljesítettnek.

Minden egyes betevő csak nevére szóló egy betét-könyvecskét birhat, ellenkező esetben a többi könyvecskékben foglalt betétek kamatélvezetétől elesik.

Betétek, fölmondások — illetve visszafizetések fölvétele — minden posta, illetőleg közvetítő hivatalnál eszközölhetők.

Rögtöni visszafizetéseket 25 frtig csak azon közvetítő postahivatal teljesíthet, mely a betét-könyvecskét kiállította.

A tőke és kamataiért az állam föltétlenül szavatol.

A betét-könyvecskék lefoglalása vagy birói zár alá helyezése 1,000 frtig ki van zárva, kivéven az esetet, ha a betevő csődbe jut. A postahivatalbeliek kötelessége a betevők neveit s betétösszegeit titokban tartani, hivatali előjáróikon kívül ezekről más személynek értesítést adniok nem szabad.

Valamely betét-könyvecskének átengedményezése csak a takarékpénztár tudtával történhetik meg, a mikor az engedményes részére új számmal más könyvecske állittatik ki.

A betétek kamatoztatása a betételt követő s a törvényben meghatározott bizonyos naptól, a visszafizetést megelőző bizonyos napig történik.

A kamatok minden naptár-év végével a könyvecskébe beíratnak és tőkésíttetnek.

A takarékpénztári jövedelem feleslege megállapított magas-ságu tartalékalap képzésére fordittatik, az ezt meghaladó része az állam tulajdonát képezi.

A takarékbetétek bélyeg- és illetékmentesek.

A betevőkkel való levelezés portomentes.

A szükséges nyomtatványok a betevőknek ingyen szolgáltatnak ki.

A posta-takarékpénztár köteles havonkint forgalmáról kezelési kimutatást összeállítani.

Évi zárszámadása jelentés kíséretében a törvényhozás elé terjesztetik és az állami számvevőszéknek megküldetik.

A posta-takarékpénztárnak a közlekedési miniszter tárczájához való beosztására indokul szolgált, hogy a takarékpénztár közvetítő hivatalai a postahivatalok lévén, a takarékpénztári szolgálat is, a postakezelés és igazgatás egy ágának tekintendő, ez által azonfelül a pénzek elszámolásának egyszerűsítése s az igazgatás egyöntetősége is elértik.

A takarékbetétek gyümölcsöző elhelyeztetésére csupán oly magyar értékpapírok lettek javaslatba hozva, melyek árhullámzásoknak kevésbé vannak kitéve, a miért is minden játékpapír ki lett rekesztve.

Kölcsönüzletek szintén mellőztettek, nehogy nagyobb tőkék hosszú időre lekötessenek és hogy az intézet tőkái felől mindenkor szabadon rendelkezessék és végre azon okból is, hogy a magántakarékpénztárak versenynek kitéve ne legyenek.

Minthogy a posta-takarékpénztár állami kezelés és szavatolás alatt álló intézet, tartalékalapra tulajdonképen szüksége nem is volna, hogy azonban az állampapiroknak nagyobb árcsökkenéséből és ennek következtében a betéteknek tömeges felmondásából eredhető veszteségek a kincstár megterhelhetése nélkül fedeztethessenek, a törvényjavaslatba ily tartalékalapnak — 1 millió forintig — képzésére vonatkozó határozatok föl lettek véve. Mindennemű nézeteltérések kikerülése céljából ki lett mondva, hogy a jövedelmi felelőségek, valamint a tartalékalap is rendeltetésének tényleges megszűntekor az államkincstár tulajdonát képezi. A kamatláb évi $3\frac{1}{2}$ százalékkal lett megállapítva. A magyar posta-takarékpénztárnál kilátásba vett kamatláb, a magán-takarékpénztárakra nézve sokkal előnyösebb, mint az Angol- és Franciaországban, de különösen mint az Olaszországban megállapított, a hol a posta-takarékpénztár a magán-takarékpénztár által nyújtott $4\frac{5}{10}\%$ kamattal szemben $3\frac{5}{10}\%$ -ban megszabott kamaton felül a betevőknek még osztaléket is ad. Ezen kamatláb felemelése az ősszminiszterium határozatától tétetett függővé, a betevők biztosítására pedig kimondatott, hogy leszállítását csupán a törvényhozás határozhatja el.

A betevő személyazonosságának igazolására oly intézkedések vétettek fel a törvényjavaslatba, melyek mellett nem kell tartani attól, hogy a kincstár nagyobb károsításnak lesz kitéve. — A tapasztalat azt mutatja, hogy ily czímen általában veszteség nem igen ered, így például Angolországban a tévedésből vagy csalásból okozott veszteség 1861-től 1868-ig átlag évenként csak 195 font sterlinget, vagyis 0.0033 százaléket tett. Olaszországban pedig 5 évi fennállás alatt veszteségek egyáltalában nem fordultak elő.

A betét minimuma, a többi államokhoz hasonlóan 50 krban van megállapítva, a minimalis betét : Angolországban 1 shilling, Belgiumban 1 frank, Olaszországban 1 lira, Németalföldön 0.25 forint, Franciaországban 1 frank és Ausztriában 50 kr. — Azonfölül, hogy a közönségnek még 5 krnyi összegek félretételére mód nyujtassék, a tiz 5 kr. levéljegyes takarékbérleti lapok behozatala is javaslatba hozatik.

A betéteknek ugy összegre, mint időre nézve bizonyos maximumra való megszorítását, mint ilyen néhány államokban létezik, — a hol u. m. Angliában az egy év alatti betét 30 livre sterlinget, az egész betét pedig 150 livrét, — Olaszországban az évi betét az

1,000 lirét, az egész betét az 5,000 lirét, — Franciaországban az évi betét a 2,000 frankot, az egész betét a 8,000 frankot, — és Ausztriában, ahol az évi betét a 300 frtot, az összes pedig az 1,000 frtot meg nem haladhatja, mivel ez a betevőket igen korlátozza s akadályozza, nem találták szükségesnek, minthogy azonban a posta-takarékpénztári intézet első sorban a kis betevőknek van szánva, ki lett mondva, hogy az egy könyvecskében foglalt betétek csupán 1,000 frt erejéig kamatoztatnak. Egyébiránt több más állam sem állapított meg ily maximumot.

Hogy a fentebb említett határozmányok kijátszása lehetlenné tétessék, egyuttal megállapított, hogy minden egyes betevő csak egy betét-könyvecskével bírhat, a többiekre nézve bejegyzett tőkék kamatját elveszti.

Más államokban fennálló azon határozat, hogy ily betevő a tőke elvesztésével büntetettik, mint túlszigoru intézkedés és azon okból nem fogadtatott el, mert a törvénynek ilyféle áthágása leginkább csak tájékozatlanságból ered.

A kamatozásnak 1,000 frt tőkére való megszorítása, valamint azon határozmány is, hogy minden egyes betevő csak egy betét-könyvecskével bírhat, a betét-könyvecskének 1,000 frtig le nem foglalhatására való tekintetből vétetett föl, hogy ez által a betevőnek lehetlenné tétessék, hitelezőit esetleg kijátszania, ami különben mindig lehetséges, ha pénzét magán-takarékpénztárba teszi.

A betét-könyvecske le nem foglalhatásának megállapítása abban találja indokát, hogy a betétek aránylag csekély összegűek és mint készpénz a bírósági eljárás alól könnyen kivonhatók; szükség volt erre különben is, mert a betevő ezen kedvezmény nélkül, a jelenleginél kedvezőtlenebb helyzetben volna, eltekintve azon számos tárgyalásoktól és aránytalan nagy munkától, mely e nélkül a posta-takarékpénztárakra háramlanék.

Különben más államok, de még a magán-takarékpénztárak is ezen elv szerint járnak el, és az ausztriai s magyar takarékpénztáraknál sem lehet foglalásokat foganatosítani, mert habár a betét-könyvecské névre szólnak, a perelt személynek azonosságát a betevővel bebizonyítani nem igen lehet.

A betétek visszafizetésére vonatkozó határidők azon okból lettek megállapítva, hogy a posta-takarékpénztári hivatal tömeges

fölmondások esetében beállható zavaroktól, vagy az értékpapírok kényszerült eladásából eredhető veszteségektől megóvassék.

Ilyen felmondási határidők másutt is léteznek, mint például: Angliában, Olaszországban, Franciaországban, Ausztriában stb.

Valamely könyvecske elvesztése esetére megállapított eljárás, a közönséges megsemmisítési eljárástól eltér, mert utóbbi sok idő-veszteséggel jár és költséges, a javaslatba hozott eljárás különben a posta-takarékpénztárnak elegendő biztosítást nyújt.

Hogy a posta-takarékpénztár jövedelme mindennemű későbbi megterheléstől megóvassék, annak minden időre való adó- s illetékmentessége lett kimondva.

Továbbá, hogy a betevőknek minden lehető könnyebbség nyujtassék, a posta-takarékpénztár és a betevők közti levelezésre nézve, az összes posta-takarékpénztári törvényekben biztosított és az üzlet sikeres vezetésének egyik alapfeltételét képező portomentesség; az előforduló jogügyletekre nézve pedig — a peres ügyek kivételével — a bélyeg- és illetékmentesség lett megadva és egyuttal a szükséges nyomtatványok ingyenes kiszolgáltatása elrendelve.

Végül felemlitendő még a takarékpénztári tanács, mely a miniszterium közegét képezi, s melynek rendeltetése a minisztert a posta-takarékpénztári ügyek vezetésében támogatni s a szervezet javítása vagy új berendezések tárgyában javaslatokat tenni.

A tanács nem csupán állami tisztviselőkből, hanem a kereskedelem és ipar köréből kiválasztandó férfiakból is alakítandó.

A posta-takarékpénztár ügykezelése fölött a tanács ellenőrzést gyakorol, a számvitelre azonban felügyeleti joga ki nem terjed, mert ezen hivatal mint állami intézet, csak állami felügyelet és ellenőrzés alatt állhat, ilyent pedig csupán a miniszter és az állami számvévőszék gyakorolhat.

MÁNDY LAJOS

VEGYESEK.

Az akadémia nemzetgazdasági bizottsága márcz. 18-án délután 5 órakor ülést tartott Kautz Gyula elnöklete alatt. Az ülés tárgyát dr. *Heltai* Ferencz felolvasása képezte, „a mezőgazdasági vámkok felemelése“ czim alatt.

Előadó érdekesen vázolván az ujabbkori vámpolitika fejlődését, átmegy azon kérdés fejtegetésére, vajjon csakugyan van-e mezőgazdasági válság. A gazdasági helyzet minden irányu vizsgálata után azon eredményre jut, hogy mezőgazdasági válságról nem szólhatni. A mezőgazdaságnak vannak bajai, de helyzete nem válságos. Jelenlegi kedvezőtlen viszonyait a gabonaárak alacsony állása idézi elő.

Azon ellenvetéssel szemben, hogy a gabonaárak állandóan oly alacsonyak fognak maradni, mint a milyenek jelenleg, mert ezeknek okát az állítólagos gabonatúltermelés képezi, részletesen foglalkozik az előadó azon kérdéssel, vajjon van-e tényleg túltermelés a gabonaneműekben?

A mezőgazdasági túltermelésre általános természetü jelenségek nem mutatnak. Bö adatkészlettel mutatja ki, hogy a gabonaneműekben a szükséglethez képest átlagos termések esetén legkevésbé sincs túltermelés. Így felhossa, hogy Európa, az északamerikai Egyesült-Államok, Canada és Ausztrália lakosságának saját terméséből s India, Egyiptom, Algir, Chile összes gabonakiviteléből 368 millió mm. buza és 255 millió mm. rozs áll a fogyasztásra rendelkezésre, összesen tehát 380 millió lakosnak 624 millió mm. kenyértermény, évenként és fejenként 179 klgramm kenyér, azaz naponként és fejenként 490 gramm kenyér-fogyasztás áll rendelkezésre. A francia városokban gyűjtött adatok szerint az évi kenyér-

fogyasztás fejenként 201·6 klgramm s e mellett a francia városi lakosság, mely még más élelmi cikkekből is többet fogyaszt, mint a vidéki, nem tartozik a legjobban tápláltak közé. A civilizált emberiség pedig átlag és fejenként 22¹/₂ kilóval kevesebb kenyeret fogyaszthat, mint a francia városi lakosság. Hogy az évi kenyérfogyasztás állandóan egy kilóval emelkedhessen, 3 és fél millió mm. kenyéreneművel kellene többet termelni, mint jelenleg, hogy pedig az egész civilizált emberiség annyi kenyeret fogyaszthasson, mint a francia városi lakosság, még 77 millió mm. gabonaneműre volna szükség, tehát még félmennyire, mint a mennyit az Egyesült-Államok a legjobb évben termeltek. És e mellett a népesség szaporodása még nincs számba sem véve. Hogy a fölvetett államok lakossága oly arányban szaporodhasson, mint az utolsó időben tényleg szaporodott, évenként, illetőleg évről-évre 6·2 millió mm. gabonaneművel kell többet termelni, mint eddig. Európa összes gabonabehozatala az összes lakosságnak fejenként átlag csak 10—12 kilogramm kenyeret juttat. És hogy mit jelent az, ha ebből a mennyiségből csak egy rész is hiányzik, azt láttuk 1881-ben, amidőn Amerika gyenge termése következtében oly magasra emelkedtek az árak.

Ezután annak vizsgálatára tér át az értekező, vajjon a magyar mezőgazdaság, illetőleg buzatermelés jövedelmezősége megszűnt-e? Az 1879-i enquête alapján kimutatja, hogy a buzatermelés, és még a jelenlegi alacsony árak mellett sem járt veszteséggel. Mert még a múlt évben is fődözte az összes üzemi költségeket és a befektetett tőkék, valamint földértékének kamatát, üzleti nyereség azonban valószínűleg nem maradt, ami jelentékeny baj. Annak daczára, hogy a gabonaárak alacsony állása csak muló jelenség, szükségesnek tartja és lehetségesnek véli értekező, hogy ugyanazon területen több búzát termeljenek. Attól, hogy az nem fog elkelni, nem kell félnünk; elkel mindig és nem is fog mindig oly alacsony áron kelni, mint jelenleg.

A francia és német mezőgazdaság helyzetének vázolója után átmegy értekező azon kérdés vizsgálatára, vajjon ártanak-e a magyar mezőgazdaságnak a francia és német vámemelések. Beható és az összes adatokat felölelő vizsgálat után azon eredményre jut, hogy mezőgazdaságunknak a jelenlegi vámemelések ép úgy nem ártanak, amint nem ártott a jelenleg fölemelendő vámok eredeti behozatala. Mezőgazdaságunknak a vámemelések csak akkor ártana-

nának, ha az illető országok szükséglete csökkenésével kapcsolatban belföldi termelésük nagyobb arányban emelkednék, mint a külföldi termelés. Ez az eset azonban tökéletesen elképzelhetetlen. Előadása végén behatóan szól értekező az osztrák-magyar monarchia vámnovellájáról. Előadását azzal végzi, hogy minél képtelenebb és tarthatatlanabb viszonyokat szül a védelmi rendszer, annál gyorsabban fog bukása bekövetkezni.

A tetszéssel fogadott értekezésért a bizottság nevében Kautz Gyula elnök köszönetet mondott a felolvasónak és tekintettel az igen érdekes tárgyra, a bizottság legközelebbi ülésére kitűzte a felvetett kérdések megvitatását.

Talajjavítások 1884-ben. A kulturmérnökség működésének hatodik évről, az 1884-dikről, kimerítő jelentést terjesztett a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumhoz, melyből kitűnik, hogy a talajjavítások legintenzívebb neme, daczára annak, hogy a legköltésesebb, örvendetesen tért hódít magának, úgy, hogy a kik kísérleteket tettek vele, sürgetik annak birtokukon való mielőbbi teljes berendezését s napról-napra szaporodik azok száma, a kik hasonló berendezésért folyamodnak.

A terjedelmes jelentésből kiemeljük a következőket: A mérnöki személyzet szellemi körének emelése szempontjából 9-en fordultak meg külföldön szakszerű ismereteik gyarapítása czéljából s hogy az ott látottakat és tapasztaltakat hazai viszonyainkhoz alkalmazva, értékesíteni iparkodjanak.

A mi az 1884-ik évben elért eredményeket illeti, azokat a következő táblázat tünteti fel:

Kerület	Befejezett munkálatok	Megkezdett vagy folytatott munkálatok	Terv készült	Helyszini szemle tartatott	Összesen	Mozgósítás 1884-ben köbméter
k a t a s z t e r i h o l d						
I.	5,503	18,260	6,444	2,900	33,107	366,380
II.	835	6,483	7,955	—	15,273	72,435
III.	4,803	14,827	9,549	—	26,179	369,398
IV.	1,200	625	1,808	4,840	8,473	238,688
V.	2,152	20,320	21,680	2,100	46,467	147,431
VI.	1,478	—	66,720	1,993	70,191	76,150
VII.	617	5,670	4,173	3,890	14,350	127,000
VIII.	15,849	28,004	5,214	—	40,067	430,800
Össz.	32,437	94,189	120,544	15,723	263,197	1.828,370

Összehasonlítva az előző évek eredményével, következő haladást tapasztalunk :

Megkezdett vagy folytatott munkálat volt :

1881-ben	35,725 hold	
1882-ben	51,320 „	
1883-ban	104,988 „	
1884-ben	94,189 „	
Terv készült 1883-ig bezárólag . . .	344,724 holdra	
1884-ben	120,544 „	
Összesen	465,268 hold.	

A mozgósított földtömeg csak 1881-től fogva mutatható ki, és pedig volt :

	köbméter
1881-ben	580,000
1882-ben	1.089,000
1883-ban	1.512,000
1884-ben	1.828,000
Összesen	5.009,000.

Ha ehhez hozzászámítjuk az 1879—80. évek ki nem vetett földmozgósítását és a műépítmények, alagcsövek értékét, akkor a lefolyt hat évben körülbelül 1.600,000 frtra becsülhetjük azt az összeget, mit a gazdaközönség a kulturmérnökség útján a talajjavításokra fordított, miből 500,000 frt esik az 1883-ik és 600,000 frt az 1884-ik évre.

Ha a talajjavításokat nemeik szerint vizsgáljuk, a következő eredményekre jutunk : a befejezett munkálatokból volt alagcsövezés 2,127 hold.

Alagcsövek a múlt évben 74 helyen készültek, tehát 5 géppel több lett beállítva, mint 1883-ban. Ezek közül 3 gőzerővel, egy vizerővel, a többi 70 sajtó kézierőre volt berendezve. A készült alagcsövek száma csak hézagosan mutatható ki ; a beérkezett adatok szerint készült 1884-ben összesen mintegy 4 millió darab alagcső. A mi a csősajtók számához képest igen csekély eredménynek mondható. Annál inkább, mert példák vannak reá, hogy a 100 frtos kis kézi csősajtóval szorgalmas munka mellett 75,000 darabot is állíthatnak elő.

A mult évben befejezett alagsövezések kerületek szerint a következőleg oszlanak meg :

Kerület	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Alagsövezés kat. hold	652	91	34	1,106	139	78	17	10

Az alagsövezés tehát, mint a talajjavítások legintenzivebb, de egyuttal legköltésesebb neme, noha mérsékletesen, de folyton tért hódít magának, kivált az ország ama vidékein, hol annak szüksége a legnagyobb, u. m. az északi, északkeleti és délnyugoti részekben.

Minél jobban tágul a kulturmurnökség működési köre, annál inkább tapasztalja, hogy mily nagy a hideg, kötött, azaz vadvizes talajok kiterjedése, melyeken csak ily módon lehet gyökeresen segíteni. S bármily elenyésző is az eddig végzett munka e téren — a még hátralevőhöz képest — annak hatása nem becsülhető fel eléggé, mert meggyőzte a magyar gazdát arról, hogy a javítás e módja nemcsak a gazdag Angliában, hanem hazai viszonyaink között is igen jól kifizeti magát. S ha a kellő tőke nem fogna hiányozni, erős meggyőződésünk, hogy az alagsövezés rohamosan terjedne gazdáink között.

A kik az alagsövezést megkísérelték, jobbára égnék a türelmetlenségtől, hogy birtokaikon mielőbb befejezzék, mert a régi módon már nincs is kedvök gazdálkodni.

A foganatosított öntözések kitétek 1884-ben 700 holdat. Az öntözés tehát még ez évben sem tudott békőiből kiszabadulni, s messze mögötte marad az alagsövezésnek, pedig hivatása a magyar mezőgazdaságban sokkal nagyobb és fontosabb. Egy nagy hátránya van azonban, és ez az, hogy igen gondos fentartást igényel és az eredmény teljesen a gazda utánlátásától, szorgalmától függ, míg az alagsövezés mintegy látatlanul, észrevétlenül érezteti hatását és csak igen jelentéktelen fentartással jár, ha kezdetben gonddal lesz elkészítve. A lecsapolások, patakszabályozások és belvizrendezések képezik ezuttal is a foganatosított és tervezett munkálatoknak túlnyomó részét, a mennyiben a 32,437 katasztrális holdból 29,600 hold esik a talajjavítás e nemére.

1882-ig a kulturmurnökség működésének sulya főképp az ország hegyes és dombos vidékeire terjedt ki, de 1883-tól kezdve a

siktség kezdett dominálni s a lefolyt évben az alföld már túlnyomólag szerepel, kivált a tervezésekben.

A kulturmérnökség kezdettől fogva oda törekedett, hogy az alföld sajátos viszonyainak megfelelőleg egyes tipikus példákat állithasson fel úgy a belvizrendezésekre, mint az öntözésekre. E tervek és munkálatok annyira felköltötték az illető vidékeken az érdekeltséget, hogy a hasonló berendezésekért folyamodó birtokosok száma napról-napra szaporodik.

Az öntözéseknek alföldünkön roppant tere és fontossága van. Ismeretes dolog, hogy töltések közé vett folyóinknál igen gyakran és hosszasan dominálja az árvíz a szomszédos területeket épen abban az időben, midőn azoknak a nedvességre igen nagy szükségük volna. De a nedvesítésnél majdnem fontosabb az árvizekben levő iszaptartalom, melylyel valóságos trágyázást végezhetünk, és így nagy kiterjedésű száraz és sovány réteket és legelőket javíthatunk; kivált a székes természetűekre alkalmazható ezen eljárás kiváló sikerrel.

Az elmúlt két évben két ily öntözés rendeztetett be, az egyik a bálvány-szakállosi primási uradalom (500 hold), a másik Zichy Nándor gróf adonyi uradalmának (400 hold) ármentesített lapos fekvésű területein. Az adonyi uradalomban a talaj székes természetű, az 1884. évi tavaszi kis vizállás miatt a szénatermés alá a területet nem lehetett elárasztani, de a szénakaszálás után a Duna felemelkedett pár napig 4 méterre és a 400 holdnyi rétségből mintegy 300 hold viz alá került és oly szép eredményt tüntetett fel, hogy a birtoknak más e célra alkalmas részén is hasonló berendezés foganatosított. A költségek mindkét helyütt holdankint 4—5 frtra emelkedtek, a meglevő árokhálózat okszerű felhasználása mellett. Száz- ezrekre menne ama holdak száma, melyeket a Tisza és mellékfolyói mentén hasonló javításban lehetne részesíteni és a takarmánytermelés számára biztosítani.

Az 1883. év végéig tervezett munkálatokból 1884. év végeig terület szerint meg nem kezdetett 40 százalék, szám szerint 27 százalék. Résztint közigazgatási, résztint pénzügyi okok miatt a terveknek még tetemes része marad el, illetve tétetik félre a jobb időkre való kilátással; a nagyobb tervek azok, melyeknek keresztülvitele a legtöbb nehézségbe ütközik és e bajon addig alig fog sikerülni segíteni, míg az érdekeltek a finanszialis eszközöket könnyen meg

nem szerezhetik, szóval, míg a talajjavítások pénzügyi oldala a talajjavító bankban, vagy más hasonnemű intézkedésben megoldásra nem talál.

A kassai rétmesteri iskolára vonatkozólag jelentik, hogy az iskolát látogató növendékek száma összesen 31, még pedig ezek közül 15 másodéves, 16 elsőéves. A megvizsgált rétmesterek száma 23 és így összesen az 1885. év folyamán 54 munkafelügyelő fog a kultur-mérség rendelkezésére állani.

A halászati ügyeket illetőleg a lefolyt évben a kezdeményező lépések megtétettek; nevezetesen az iglói állami mintahaltenyésztő intézet közvetlenül a halászati felügyelő alá helyeztetett; a kincstári erdőségekben levő számos patak halászatának emelésére a kebelbeli erdészeti osztálylyal a tárgyalások megindítottak; a már előbbi években alakult poprádvölgyi halász-szövetkezet részére, mely a Poprád völgyének majdnem összes patakjait bérelte ki, állami előleg útján költőház lett berendezve; Körmöczbánya város erdőségeiben levő patakok benépesítésére célzó intézkedésekbe a halászati felügyelő szintén befolyt; végre sikerült létrehozni a balatoni halász-szövetkezetet, mely intézkedések mind egy szebb jövő csiráját rejtik magukban s kivált a halászati törvény meghozatala után bizton remélhető, hogy nagy kiterjedésű vízterületeink kihasználása ez irányban is teljes erővel fog megindulni.

A komlótermelésről hazánkban tartott nemrég előadást a gazdakörben Kispál Sándor, Nagy- és Kis-Küküllőmegye gazdasági előadója. Hazánkat e jövedelmező termelésre igen alkalmasnak tartja. — Az a miatt beállott panikot, hogy a komló mázsája 200 frtról egy pár napig 15—20 frtra esett, s hogy a korai aratás előtti eladás az 50 frtot nem lépte túl mázsánként, nem tartja indokolt-nak, mert ennek, úgy látszik, az oka abban volt, hogy a termelők s a fogyasztók a termés iránt rosszul voltak informálva. Az értékesítés könnyítése végett felállítandó komlótőzsdéről s az Oroszországgal és Norvégiával kötendő egyezményről, valamint arról, hogy a komlótermelő vidékeken consulatesok állittassanak fel, hogy ezek a megvásárolt komlónak lepecsételése után a Németországon keresztül való vámmentes szállítást eszközöljék — nem mond véleményt, hanem e helyett utal arra, hogy iparkodjanak finomabb

komlót termelni s hogy használjuk fel azon előnyünket, hogy komlónk pár héttel hamarabb kész, mint másutt. Kivánatosnak tartja a termelők szövetkezését s az együttes eladást, mi által a vevőket magunkhoz szoktatjuk. Végre megjegyzi, hogy arra különösen kell ügyelni, hogy vadkomló az ültetvénybe ne kerüljön, mert az ezen kifejlődő himpor a nővirágu komlót megtermékenyíti s a tobozokban a magképződést elősegíti, már pedig a magvas toboz nem értékesíthető. Az értékesítési viszonyokra nézve előadja, hogy két hold komló beállítása 1000—1200 frtba kerül, mihez hozzájárul a szárasztó kamra s préselő, valamint egyéb szerszám 800 frttal. Az évi kiadások tesznek : munkára 240 forint, a befektetett tőke kamata 120 forint és 5% beruházási értéksökkenés 100 frt, összesen 460 forint. Ezzel szemben 5 mm. holdankinti átlagot véve, s a métermázsá komló átlagértékét 90 forintra téve, a nyers bevétel két hold után 900 frt, a mihez képest a tiszta bevétel holdankint 220 frt. Megjegyzi, hogy az 5 métermázsás hozamra teljes biztonsággal lehet számítani s hogy az átlagos ár per métermázsá a királyhágón túl 160 frt. Volt arra is eset ezelőtt két évvel, hogy 4 hold termése 7696 forintot jövedelmezett.

U J K Ö N Y V E K .

- Katona, M.** A pénztartozásokról jogi és közgazdasági alapon. 1 frt 20 kr.
- Röser, J.** A százalék és kamatszámítás szabályai, valamint a folyószámlák tana. 2 frt 50 kr.
- Marlo, K.** Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Weltökonomie. Erster Band. 5 frt 40 kr.
- Lentner, Fr.** Grundriss des Staatsrechtes der oest.-ung. Monarchie. 2 frt.
- Schimák, J.** Das Rechnungswesen in Doppelposten, die Ertragsbilanzirung im ganzen und der einzelnen Ertragszweige, die Revision und die Ertragsprojectirung auf Grossgrundbesitzungen. 2 frt 50 kr.
- Ruhland, G.** Das natürliche Werthverhältniss des landwirthschaftlichen Grundbesitzes. 1 frt 80 kr.
- Seidel, M.** Der Arbeitsunterricht eine sociale Nothwendigkeit. 1 frt 20 kr.
- Dictionnaire de droit internationale public et privé par Ch. Calvo.** 2 vls. 26 frt 40 kr.
- Fassbender, M.** Die Rettung des Bauernstandes aus den Händen der Wucherer. 36 kr.
- Kleser, H.** Währungs- und Wirthschaftspolitik. 90 kr.
- Weil, S.** Der Transportdienst der Eisenbahnen. 2 frt 20 kr.
- Haberer, Th.** Das oesterreichische Eisenbahnrecht. 4 frt 40 kr.
- Walcker, K.** Richard Cobden's volkswirthschaftliche und politische Ansichten. 1 frt 20 kr.
- Lioy, D.** Die Philosophie des Rechtes. 6 frt.

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

M Á J U S.

V. FÜZET.

A HALÁSZAT RENDEZÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

A halászat törvényhozási rendezése hazánkban küszöbön áll. A földmívelési miniszterium kebelében szakértők bevonása mellett enquete tartatott, s az ott folytatott tárgyalások eredménye egy halászati törvényjavaslat, mely rövid idő alatt a képviselőház elé fog terjesztetni.

A ki ismerős a halászat jelenlegi állásával hazánkban, és figyelemmel kísérte haldús vizeink rendszeres kizsarolását, bizonyára örömmel üdvözlendi az alkotandó halászati törvényt. Ha egy tekintetet vetünk a térképre, meggyőződünk arról, hogy hazánk vizrajzi helyzete a legkedvezőbbnek mondható Európában, s ennek daczára folyton tapasztalva vizeink elszegényedését, felmerül előttünk azon kérdés, mi okozta a beállott rohamos halapadást?

A baj kutforrása többféle lehet, de nem vélünk tévedni akkor, a midőn a halapadást hazánkban nem ugyanazon forrásból eredőnek tartjuk, mint az a többi európai államokban felismertetett. Ezek nagy többségében a halak fogyása lépést tartott a vizek mellett keletkező ipartelepekkel és a mezőgazdasági öntözési telepek szaporodásával. Ott legtöbb kárt az ipartelepek mosadékainak haltermő vizekbe való eresztése és a vizeknek időnként öntözésre való elvezetése okozta; nálunk ezen okok vajmi kevésbé voltak ártalmasak és vizeink meddővé váltának oka kizárólag a halászati jog rendszertelenségében és a halászat módjának kiméletlen gyakorlásában keresendő.

Az urbériség megszűnte után a halászati jog megváltás alá nem vonatván, törvényes intézkedés hiányában, hazánk különböző vizeiben a halászati jog kérdése más és más módon magyarázott.

A legtöbb esetben a halászati jog továbbra is a volt földesur által gyakoroltatott; számos esetben a volt urbéresek által igényel-

tetett és a község tulajdonának tekintetett; sok helytt a partbirtokos tartatott jogosultnak a meder középvonaláig; más helytt a vízművek tulajdonosai által maguknak vindicáltatott és végre igen gyakran uratlan dolognak tekintetett, mely mindenki által bitorolható.

Mind eme jogosultak, vagy többé-kevésbbé jogosan azoknak vélelmezettek, vetekedve üzték a halászat szabad gyakorlatát, nem tekintve az ívási időre, nem válogatva az eszközökben és módokban, nem gondolva a jövővel, vagy feláldozva azt a pillanatnyi csekély haszonért és nem gátolta őket e cselekedetökben senki, mert bár csaknem valamennyi törvényhatóság bir halászati szabályrendelettel, annak megtartásával, talán az utóbbi időt leszámítva, nem tördik senki sem.

Az elmondottakból önként következik, hogy halászatunk gyökeres ujrateremtését és virágzó fejlődését csakis úgy várhatjuk, ha a halászati jog kérdése rendezve lesz s szigoru halászat-rendőri intézkedések léptettetnek életbe.

Az enquête által elfogadott törvényjavaslat a halászati jog függő kérdését tisztán és világosan oldja meg. Kimondja, hogy „a halászati jog a földtulajdonnak elválaszthatlan tartozéka“ és hogy „a halászat joga a meder tulajdonosát illeti meg“.

Tehát a halászati jog nem a volt földesurat, nem a községet, nem is az államot, hanem a meder tulajdonosát illeti meg. De ki hát a meder tulajdonosa?! — Erről a halászati törvényjavaslat nem rendelkezik és ha ezen kérdésre határozott válasz adható nem lenne, a halászati jog kérdése továbbra is eldöntetlenül maradna, de felel a felvetett kérdésre a jelenleg bizottsági tárgyalás alapját képező vízjogi törvényjavaslat, a melyben kimondatik, hogy „a vizek partja és medre a parti birtokos tulajdona.“ — A partbirtokosé a víz medre, a meder tulajdonosát pedig illeti a halászat joga. Ez elég világos és határozott megoldása a halászati jog függő kérdésének.

Részünkről teljesen megnyugszunk az ügy illetén rendezésében, bár a parti birtokosok halászati jogának a magyar törvényekben nyomát sem fedezhetni fel és ezen megoldás a régi törvények és jogszokással homlokegyenest ellenkezik, de megnyugszunk azért, mert halászatunk fejlődését így biztosabbnak tekinthetjük, s megnyugodhatnak azon volt földesurak is, a kik jelenleg nem partbir-

tokosok, mert valódi halászati joguk az alkotandó törvény által ép-ségben fenntartatik. Ezen állításnak ellenkezője az elmondottakból ugyan inkább kimagyarázható, de ha a vizjogi törvényjavaslat hiv-
vatott szakaszát tovább olvassuk, fentebbi állításunk megerősítettik. Az illető szakasz folytatólagosan kimondja, hogy „ezen rendelkezés a telekkönyvi állapotot és az egyébként szerzett jogokat nem érinti.“ Tehát mindazon halászati jog, a mely törvényes jogczim alapján gyakoroltatik és ez ki is mutatható, továbbra is fennállónak tekintendő. Az intézkedés szabatos és világos, nem lehet félni sem jog-confiscálástól, sem megváltástól.

A törvényjavaslatban felvett halászat-rendőri intézkedések mindenben megfelelnek a külföldi hason tárgygyal foglalkozó tör-
vényeknek, meg vannak határozva az általános tilalmi idő, egyes az írásban eltérő halfajokra különlegesen, a minimalis méretek, melyen alól az illető halfajok nem foghatók, tiltva van a halikra sze-
dés, elő van írva a hálók szembősége, tilos az állandó halfogó ké-
szülékekkel vagy hálókkal a víz szélességének felénél többet átfogni, gátoknál vagy egyéb vízépitményeknél fel- és lefelé 30 méternél közelebb halászni, a halakat löni, szurni vagy ütni, azok fogására robbanó vagy elkábitó szereket használni, éjjel, napnyugtától nap-
keltéig halászni, a vizeket halfogási célból lecsapolni; feljogositta-
tik a földmivelési miniszter, egyes kártékony fogási módok vagy eszközök alkalmazását eltiltani és a hálók, halászbárkák és egyéb halászati eszközök használatát, ellenőrzési módját szabályozni; in-
tézkedve van a halikra és a fejlődő halacsokák védelméről stb.

Általában helyeseknek mondhatók az elfogadott halászat-
rendőri intézkedések, azok meg fognak felelni feladatuknak, a nél-
kül, hogy az egyéni szabadságot vagy a tulajdonjogot a szükségesen túl korlátozzák.

Egyetlen intézkedés van a törvényjavaslatban, mely minden-
esetre némi visszatetszést fog szülni, ez a kényszer-halászati szö-
vetkezetek előírása.

Ugyanis azon kisebb halászati jogtulajdonosok területei, a kik halászterületeiken a szomszédok sérelme nélkül okszerű halászatot nem üzhetnek, rendeletileg egyesítettnek fognak több más hason fek-
vésű és természetű halászterületekkel.

Az így egyesített halászterületeken a halászati jogot és fel-
ügyeletet a szövetkezet gyakorolja, a halászat bérbeadás által ér-

tékesítettik és a szövetkezeti tagok egy megállapítandó kulcs szerint részesülnek a szövetkezet bevételei és kiadásában.

Előre láthatni, hogy ezen intézkedésnek számos ellensége lesz. Sokan fogják ebben tulajdonjuk korlátozását látni és még többen egy oly intézkedésnek fogják tekinteni, a mely haszonnal nem, csak teherrel jár.

Meg kell vallani, hogy mindkét felfogás — futólag tekintve — helyesnek látszik, de ha részletezzük a kérdést, aránytalanul nagyobb az ezen szövetkezetek által eszközölhető ellenőrzés és az okszerű halászatból származandó előny, mint az egyeseknek tulajdonjogi korlátozása. A törvényjavaslat által elfogadott azon elv, mely a halászati jogot a paraszthirtokosoknak adja, a kényszer-szövetkezetek életbeléptetését parancsolólag követeli. Mikép lehetne ellenőrizni a halászat-rendőri intézkedések egész sorozatát, ha minden 2—3 ölnyi mederhosszban más-más paraszthirtokos gyakorolná személyesen vagy megbízottjai által a halászatot?

Nem vagyunk barátjai a kényszer-szövetkezet semmi alakjának, de ennél a kérdésnél el kell ismernünk, hogy a törvényjavaslat elvei alapján, ezt mellőzni nem lehet és meg vagyunk győződve, hogy bár eleinte ez az egyes halászati jogosultaktól némi anyagi áldozatokat is fog követelni, idővel biztos jövedelmet nyújtand a szövetkezeti tagoknak.

Eltételezve az egyeseknek netalán sértett magánérdekeitől, nemzetgazdasági szempontból csakis helyeselhetjük a törvényjavaslat intentióját, mert hazánkban az adott körülmények között a halászat csakis így válhatik fontos nemzetgazdasági tényezővé.

A törvényjavaslatban csak egyet nélkülözünk, a mely aggodalommal tölt el, ez a halászat állami felügyeletének kérdése. Ez egyetlen hiánya a törvényjavaslatnak. Nem szándékozunk e kérdés taglalásába bocsátkozni, de azon határozott véleményünket el nem hallgathatjuk, hogy ismerve hazai halászati viszonyainkat, az üzött romboló halászati módokat, a széles körben elterjedt rablóhalászatot és azon kicsinylő közönyt, a mely a legtöbb közigazgatósági hatóság és közeg részéről a halászat iránt tápláltatik, halászatunk felvirágzása csakis szigorú és jól szervezett állami közvetlen felügyelet mellett lehetséges. Népünket nem tartjuk eléggé érettnek arra, hogy a halászati rendőri intézkedések előtt elismerő kézséggel meghajoljon, a közigazgatási hatóságokról és közegekről pedig köztudo-

másu, hogy a felügyeletet vagy megtorlást szigoruan alkalmazni nem igen tudják.

A ki ismeri azon eredményeket, melyek a halászat rendezése által a külföld több államában aránylag rövid idő alatt eléettek, bizonyára elismeréssel fogadja a törvényjavaslatot; részünkről szivesen csatlakozunk az elismerőkhöz és meg vagyunk győződve, hogy a halászatra hazánkban egy szebb jövő virul és hogy a halászat hivatva van számos honpolgárnak közvetlen, az államnak pedig közvetett nemzetgazdasági hasznót nyújtani.

Örömmel üdvözöljük a határozati törvényjavaslatot!

BIASINI DOMOKOS.

R I C A R D O.

Jelentősége a közgazdaságtan történetében, elméleti tételeinek bírálatos magyarázata és továbbfejlesztésök áttekintése.

(Első közlemény.)

BEVEZETÉS.

E dolgozat túlnyomó része a közgazdaságtan *elméleti* igazságaival és különösen Ricardonak ezek tekintetében való jelentőségével foglalkozik. Azonban e nagy gondolkodó tanai óriási hatással voltak hazája gazdasági életének tényleges alakulására is, és így nem lesz érdektelen ezen szerepüknek is — legalább egy rövid bevezetés alakjában — néhány lapot szentelni, mielőtt tulajdonképi feladatunk megoldásához fognánk.

Ricardo első irodalmi fellépése az angol bank történetével függ össze. 1797-ben az angol parlament, először hat hónapra, később idői megszorítás nélkül (és ebben állott a rendszabály hibája) fölmentette a bankot jegyeinek beváltásától. Ezen u. n. restrictio fennállásának első három évében a bank a jegyek kiadásában oly mérsékletet tanusított, hogy értékek még valanivel parin felül is állott. A következő években azonban a bank jegyeit folyton szaporította. Evvel együtt járt mindinkább fokozódó elértéktelenedésük és a váltóárfolyamnak Anglia ellen fordulása. E körülmények tetőpontjukat 1808 és 1809-ben érték el: a jegyek diságioja 13—16 százalékra hágott, és ennek megfelelő volt a váltóárfolyam depressiója.

E tények, természetesen karöltve az aranynak külföldre özönlésével, az egész ország figyelmét felköltötték. Boyd Walter, londoni kereskedő, Thornton Henry, Fox, Moira és King lordok voltak az elsők, kik e tények okát a bankjegyek tulságos bőségében sej-

tették. De ezen okozati összefüggést tudományos szigorral és éles logikával 1809-ben először Ricardo bizonyította be, „*The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes*“ (Az aranyrudak magas ára mint a bankjegyek elértéktelenedésének tanujele) című értekezésében. Kezdetben nem volt szándéka munkáját közrebocsátani és csak hosszú rábeszéléssel lehetett a szerénységéről híres férfit rábírni, hogy a nevezett tárgyban a *Morning Chronicle*-ban leveleket közöljön. Már az első, szeptember 6-i levél is igen nagy feltűnést keltett és ellenmondó válaszokra adott alkalmat. Ez indította Ricardot arra, hogy a kérdést a nevezett dolgozatban behatóbban is tárgyalja. A munka kimutatja, hogy ha egy ország pénzforgalma csak nemes fémből vagy beváltható papírpénzből áll, a fémpénz értékemelkedésének és a váltóárfolyam hanyatlásának legszélső határát a nemesfém behozatali költsége képezi; ha azonban beválthatlan papírpénz a törvényes fizetési eszköz, a váltóárfolyam alacsony és az arany árának magas volta kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a kibocsátott bankjegyek tömege túlmegy a kellő mértéken. Ezért a banknak jegyei kibocsátásában mindig a nemesfémek értékéhez és a váltóárfolyamhoz kell alkalmazkodnia. Anglia jelen állapotában tehát nem marad egyéb hátra, mint hogy a bank a jegyek tulságos mennyiségét lassankint bevonja és a készpénzfizetéseket fölvegye.

Ricardo e munkája óriási sikert aratott; nemcsak, hogy általános föltűnést keltett, hogy maga mellett és ellen egy egész kis irodalmat támasztott, hogy két év alatt négy kiadást ért, — mindennél nagyobb diadal volt számára fentartva. A pénz értékének a fennebb vázolt állapottal együtt járt folytonos ingadozásából származó bajok ugyanis hova-tovább súlyosabban éreztették magukat, úgy, hogy elvégre a parlament sem zárkozhatott el a kövélemény követeléseivel elől és 1810-ben egy huszonegy tagból álló bizottságot küldött ki a kérdés megvizsgálására. E bizottság, mely Bullion-Committee név alatt oly nagy hirre tett szert, szakértők gyanánt kihallgatván egész tömegét a bankároknak, kereskedőknek, a kiváló szakembereknek és magukat a bank igazgatóit is, Horn, Thornton és Huskisson tagjai által az igazság elragadó világosságával irt jelentésében a kihallgatottak tulnyomó többségével és a bankigazgatók nézeteivel ellentétbe mert helyezkedni és pontról-pontra a Ricardo munkájának eredményeit és indokolását tette magáévá.

Mindaz, a mi e jelentésről mondható, még inkább áll Ricardo munkájáról, a melyből tartalmát merítette. Mondatott pedig róla, hogy „azon örök és változhatlan elveket tartalmazza, melyek szerint minden papírpénz szabályozandó, a mely az általa képviselt arany értékének megfelelni akar, és minden papírpénzre vonatkozó törvényhozásnak egyedül ezen jelentés gyakorlati alkalmazására kell igyekeznie, és a mennyiben attól eltér vagy avval egyezik, épen annyiban távozik a közgazdaságtan örök törvényeitől, vagy közeledik hozzájuk. Minden a pénzt szabályozó törvényhozásnak merőben az a feladata, hogy ezen elvek alkalmazására a legjobb gépezetet megtalálja. Az e jelentésben levezetett elvek ép oly tökéletesen vannak bebizonyítva, mint Euklides bármely tétele; a tárgyalási módszer ép oly tudományos, mint a természettudomány nagy fölfedezéseie, melyek a világ bámulatát felidéztek és lehetetlen, hogy meg ne győzzön egy józan elméjű embert, ki az érvek erejét megérteni képes.“¹⁾

Azonban az angol parlament még nem volt megérve ezen igazságok felismerésére. A jelentést egyik szerzője, Horner terjesztette be 1810. június 9-én, és a ház 1811. május 6-án vette tárgyalás alá. A vitát ugyancsak Horner nyitotta meg egy három órai emlékezetes beszéddel, melynek végén egy tizenhat pontból álló javaslatot nyújtott be a jelentés és Ricardo szellemében a készpénzfizetések fölvétele iránt. Az ellenpárt főszónoka, Vansittart, később Bexley lord, a hamis érvek egész fegyvertárával harcolt Horner és társai ellen. És sikerrel. Négy éjen át tartott vita után a ház 151 szóval 75 ellenében vetette el Horner határozati javaslatának első, 180 szóval 45 ellen annak utolsó pontját és egyhangulag a többi tizennégyet. A többség soraiban volt Peel Róbert is. De a Bullion Committee javaslatának megbuktatásával nem érték be. Vansittart rendkívül hosszú beszéd kíséretében maga is terjedelmes javaslatot nyújtott be, mely a többi közt, a valósággal teljes ellentétben, ki-mondotta, hogy „az angol bank jegyei eddig egyenértékűek voltak az ország törvényes érmeivel és jelenleg is azok.“

E javaslat, melynél — Helferich szavai szerint — nagyobb badarság még törvényhozó szájából ki nem került, megnyerte a

¹⁾ *Macleod* The Theory and Practice of Banking, Second Ed., Vol. II. 39.

parlament többségét. Az „esztelenség e saturnáliei“¹⁾ folytán a banknak megengedettett, hogy „eddig botor utján megmaradjon“²⁾; megtartotta eddigi hatalmát, kénye-kedve szerint változtatni a törvényes pénz értékén, és így minden polgár vagyona ki volt szolgáltatva szeszélyének. Ez leginkább a szilárd pénzüvédelemből élöket sújtotta, a minek tulajdonítandó, hogy rövid idő múlva King lord egy körlevélben bérlőit megállapított béröknek aranyban, vagy *avval egyenértékű* bankjegyösszegben való fizetésére szólította fel. E méltányos követelés a képviselőházban szóba kerülvén, hazafiatlansága (incivism) miatt szidalmakkal illetetett, és a ház Stanhope lord indítványára — Grenville lordnak, az 1797-iki *restrictiót kimondott kabinet egy tagjának* ellenzésével szemben, — határozattá emelte, hogy vétség (misdemeanour) az arany és papírpénz közt különbséget tenni a fizetés tekintetében; kimondotta pedig daczára annak, hogy az elértéktelenedés tényleges létezése a vita alatt igazolva és elismerve lőn.

Azonban a visszahatás a parlament határozata ellen nemcsak King lordra szorítkozott. Ellenkezőleg, a közvélemény a bankpolitika tekintetében teljesen megváltozott. Mig a szakértők közt, kiket a Bullion Committee 1810-ben kihallgatott, alig volt néhány, ki Ricardo főnnebbi nézeteit osztotta volna, és a Bullion-Committee, mint említettük, ellentétbe jutott a közfelfogással, midőn ezeket magáévá tette: addig most ama nézetek általánosakká lettek. Teljes győzelmüket más körülmények is elősegítették. 1813—1816-ig felcsigázott földüzérkedések következtében, melyekre alább, Ricardo más munkáinak tárgyalásánál, még rátérünk, a vidéki bankok egész serege fizetéseképtelenné lőn, és mi volt következménye a bankjegyek tömeges bevonásának? Az, hogy értékük folyton emelkedett, az aranyrudaké alászállott, és a váltóárfolyam javult. Ez már elég bizonyíték volt a Bullion-Committee visszavetett jelentésének igazsága mellett. Ez elől elvégre a törvényhozás sem zárkozhatott el és 1819-ben az alsóház egy huszonegy, a felsőház egy tizennégy tagból álló bizottságot küldött ki a bankügy megvizsgálása végett. E bizottságok egy egész tömegét hallgatták ki a kereskedő és pénzüvilág tekintélyeinek, és ime a tulnyomó többség a kilencz év előtt megbukott Bullion-report és Ricardo munkájának szellemében

¹⁾ U. o. 46. — ²⁾ U. o.

nyilatkozott; így Dorrein és Pole a bank kormányzói, Haldimand a bank volt igazgatója, akkori igazgatói közül Ward, Thornton Sámuel, ugyanigy a nagynevű Tooke és számosan; alig emelkedett egy hang is az ellenkező vélemény mellett. A bizottságok jelentései, melyek a készpénzfizetések fölvételét sürgették, most mindkét házban *egyhangulag* elfogadtattak. Az alsóházban a beszédek sorát május 24-én Peel nyitotta meg, bátran kimondván, hogy nézetei teljesen megváltoztak és hogy azon javaslatok mellett emel szót, melyeknek egykor ellene szavazott.

A tárgyalást, mely ezután következett, alig lehet vitának nevezni, mert egyetlen egynek, Heygate-nek kivételével, minden szónok sietett Peel-lel való egyetértését kifejezni. E tárgyalás után egyhangulag fogadtatott el a híres Peel-acta, mely a bankot a készpénzfizetéseknek 1823-ban újra fölvételére kötelezte. Így juttatta győzelemre egy nyolcz évi tapasztalat azon igazságokat, melyeket Ricardo, ki e törvényhozási tárgyalásokban, mint Pontarlington képviselője, a ház tagjainak kivánságára maga is szót emelt, már 1809-ben hirdetett. De ez Ricardo diadalát nem meritette ki. Az átmeneti intézkedések között, melyeket a törvényhozás kimondott, az is foglaltatott, hogy a bank a készpénzfizetéseknek 1823-ban való végleges fölvételéig jegyeit egyelőre aranyrudakra váltsa be. Ez is csak elfogadása volt Ricardo azon tervének, melyet ő *„Proposals for an Economical and Secure Currency, with Observations on the Profits of the Bank of England“* (Javaslatok egy olcsó és biztos forgalmi eszköz ügyében, megjegyzésekkel az angol bank nyereségeiről) című, 1816-ban megjelent és 1819-ben harmadik kiadást ért művében letett. Ha ehhez hozzá vesszük azon rövid értekezést, melyet 1811-ben *„Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion-Committee“* (Válasz Bosanquet megjegyzéseire a Bullion-Committee jelentését illetőleg) cím alatt közzétett, és mely ezen Bosanquet-nek, a Bullion-Committee egy tagjának, kisebbségi véleményét izzé-porrá törte, továbbá a halála után kiadott *„Plan for the Establishment of a National Bank“* (Terv egy nemzeti bank felállítására) című dolgozatát, ki is meritettük az alkalmi művek sorozatát, melyekkel a bankügyi irodalmat gazdagította.

A papírpénz kérdéssel egyidőben, sőt avval kapcsolatban, egy másik nagy közgazdasági kérdés foglalkoztatta Angliában a közvé-

leményt : a gabonaárak kérdése. Már a fönnebbiekben említés lőn téve az 1813—16-iki szerencsétlen földüzérkedésekről. Ezeknek eredete a rendkívüli magas gabonaárakban keresendő, melyek e század elején uralkodtak. Angliában az 1811-iki aratás rendkívül silány, és a napoleoni hadjáratok által a bevitel lehetlennitve volt. 1811 közepén a gabona ára rohamosan emelkedni kezdett és emelkedett 1812-iki augusztusig, a mikor a háboru alatti legnagyobb magasságot érte el. A tartósan magas árak — melyekben természetesen része volt a papirpénz elértéktelenedésének is — roppant földüzérkedésekre adtak alkalmat; óriási pusztaság és posványos földterületek, melyek a rájuk fordított roppant költséget megtéríteni soha sem voltak képesek, vétettek mivelés alá. A haszonbérék háromszorosára emelkedtek 1792-iki magasságuknak; minden új haszonbéri szerződés e rendkívül magas árak alapján kötött; földesurak s bérlők ezekhez alkalmazták kiadásait és vettek fel kölcsönöket földjeikre. Azonban az 1813-iki aratás oly csodálatosan bő volt, hogy a buza quarter-jének ára, mely 1812 augusztusában 155 shilling volt, 1814-iki júliusig 68 shillingre süllyedt, és ezen áralakulás természetesen következménye egy óriási válság volt. Ennek folytán a földesurak és bérlők kérvényekkel ostromolták a törvényhozás házáit, melyek angol szokás szerint bizottságokat küldtek ki szakértők kihallgatására és a baj megvizsgálására. Így született meg 1815-ben ama gabona-törvény, mely a buza bevitelét megtiltotta, mihelyt ára 80 shillingnél lejjebb száll. Ennyiben látták ugyanis a földesurak és haszonbérlők a „jutalmazó“ árt, mely mellett földjeiket nyereséggel mivelhették.

Ezen események természetesen a tudomány férfainak figyelmét is fölkelte. West ügyvéd névtelenül tett közzé egy dolgot a földjáradékról. *Malthus*, a herdfordshire-i East-India College nagyhirű tanára, három rendbeli értekezésében mutatta ki a védvámok szükségét. Ez utóbbiak ellen irt Ricardo 1815-ben egy dolgot, következő czimvel : „*An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock, shewing the Inexpediency of Restrictions on Importation, with Remarks on Mr. Malthus' two last Publications* „*An Inquiry into the Nature and Progress of Rent and the Principles by which it is regulated*“ and „*The Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the importation of Corn.*“ (Értekezés a gabona alacsony árának befolyásáról a tökenyereségre,

bebizonyítása a beviteli korlátok helytelenségének, megjegyzésekkel Malthus legújabb két „Vizsgálódás a földjáradék természete és haladása és a törvények fölött, melyek szabályozzák“ és „Egy a külföldi gabona behozatalának tilalmára vonatkozó nézet okai“ című munkáira). E munkában Ricardo a teljes behozatali szabadságért lépett sorompóba, fényesen bizonyítva be, hogy azoknak, kik a gabonabehozatalt meg akarják szorítani, ha következetesek akarnak lenni, száműzniök kellene minden haladást.

Azonban, mint mondtuk, a „landed interest“ befolyása alatt álló törvényhozás egy 80 shillingnyi minimális árt biztosított a termelőknek, melyen alul a buza behozatala tiltva volt, és így a forgalmi szabadság ama szózata, melyet Ricardo hangoztatott, még kiáltó szó volt a pusztában. De a közel jövő hivatva volt megmutatni, mily gyöngye alapokon áll az oly termelés, mely mesterségesen, beviteli tilalmak által tartatik fenn. A bérlők biztosítva tudván vagy inkább híven magukat a törvény által, mely termékeiknek az egész fogyasztó közönség rovására árt szerzett, nem szorították a kellő mértékre a termelést, sőt midőn 1817 és 1818-ban az összes őstermékek ára ismét emelkedett, a termelés újabb lendületet vőn. Azonban ép ennek következtében már ekkor kissé alászállott az ár, úgy hogy 72 shillingen állott 1819-ben. 1820-ban azonban oly rendkívül áldott volt a termés úgy mennyiségileg, mint minőségileg, hogy nemcsak azon, de a következő rosszabb évek tartamára is lenyomta az árt, mely 1821-ben 51 sh.-re, 1822-iki augusztusban 42, szeptemberben pedig 38 sh.-re süllyedt.

A „landed class“ most, mikor buzáján 38 sh.-ért kellett tulajdania, keservesen tapasztalta, mily tévedés volt egy törvényhozási intézkedés által 80 shillinget biztosítva hinni. Most is ostromolni kezdték a képviselőházat, és ez hozzá is fogott a mezőgazdasági bajok vizsgálatához, és érdekes, hogy némelyek elég nevetségesen az 1819-iki Peel-actának tulajdonították az alacsony árakat. Ekkor, 1822-ben, írta meg Ricardo utolsó remek dolgozatát, mely maga is elég lett volna, hogy neve a legkiválóbb gondolkodókéi között foglaljon helyet, és melynek czime : „*Protection to Agriculture*“ (A földmivelés védelme). Ebben a legmeggyőzőbb módon kimutatja, hogy a bankreformnak az árak alacsony voltában alig van valami része, és hogy az egyedüli helyes gabonabehozatali politika a teljes szabadság. „Minden érveink“ — így végzi be rövid dolgozatát —

„ugyanazon eredményre vezetnek, arra, hogy bár tekintettel az átmeneti érdekekre, lehető leggyorsabban be kell hozni egy lényegében szabad forgalmat a nyers termékek tekintetében. E rendszabály egyaránt jótékony a *bérlőre, fogyasztóra és a tőkésre*. És bár megengedem, hogy a pénzbeli haszonbérek átlaga magasabb lehet tilalmi rendszabályok uralma alatt, megjegyzem, hogy semmi sem biztosítja a bérlők végtelen fizetési képességét, és hogy a földbirtokosokat *valódi érdekeknek* oda kellene vinni, hogy az ingadozó árakat és a haszonbéreket, melyeknek szolgáltatása rendetlenül történik, szilárd árakkal és pontos bérekkel helyettesítsék.“

Azonban, hogy a földesurak valódi érdeküket nem ismerték, annak szomorú tanujelét képezik ama támadások, melyekkel Ricardot említett dolgozataiért már az egykorú angol irodalom is illette és a melyek még évtizedekkel később is visszhangra találtak — német munkákban. Angliában ama korban, midőn a francia háborúk bevégeztével, a folytonos mezőgazdasági bajok közepette, az ipar és kereskedelem hatalmas lendületet vőn, tetőpontjára hágott az ellentét a *landed* és a *moneyed class*, a földesurak és a tőke urai közt. Az első Ricardo iratai által megtámadva látta azon előnyöket, melyeket a törvényhozástól az egész ország rovására nyert, és ezért keltek ki közlönyei, mint például a *Quarterly Review*, páratlanul kiméretlen hangon a ricardoi iskola „gyalázatos rosszakarata“ ellen, úgy tüntetve fel Ricardot, mint a kinek tolla egyedül a tőkés szolgálatában áll. Azonban ez a lehető legméltatlanabb gyanúsítás e férfiúval szemben. Ő egész elfogulatlanul fogott a szóban forgó kérdés vizsgálatába és csak, miután azon meggyőződésre jutott, hogy az egész országnak, sőt *maguknak a földesuraknak valódi és maradandó érdeke* a gabonabehozatal szabadságát követeli, emelte föl e mellett szavát. Nem azon írók sorába tartozik tehát ő, kik valamely külön érdek vagy irányzat iránt előzetesen elfogulva, az igazság iránt vakok, hanem azokéba, kik az igazságot keresve, ellentétben találják magukat külön érdekekkel és törekvésekkel és nem ijednek vissza attól, hogy ezekkel szembe szálljanak. Ricardo e téren is megelőzte korát; csak két évtized múlva lőn Angliában megsemmisítve a földesuri osztály ama kiváltsága, hogy az egész ország kenyérének árát ő szabja meg, lőnek eltörölve a gabnatörvények és létesítettett e téren is a forgalmi szabadság, melynek Ricardo egyik legkitünőbb apostola volt.

Ezekon kívül még három kisebb munkát birunk Ricardotól, melyek összes műveinek Mac Culloch-féle kiadásában fölvéve vannak. Az elsőnek, mely 1820-ban az Encyclopaedia Britannica-ban megjelent, czime: „Funding System“ és bebizonyítani igyekszik, hogy rendkívüli állami kiadások czélszerűbben fedezhetők adók, mint kölcsönök által, és hogy az államadósság az adóssági tőkének a polgárookra való kiszabása, vagyis magánadóssággá változtatása által törleszthető. A másik két munka nem gazdaság-politikai; t. i. Ricardo egy parlamenti beszéde 1821-ből és egy értekezése a parlamenti reformról.

Az előző lapokon lehető röviden bemutatni iparkodtunk Ricardo írói egyéniségének egyik oldalát, a gyakorlat emberét, ki hazája gazdasági bajait szemlélve, azoknak orvosszereit keresi. Most már áttérhetünk tulajdonképeni feladatunk megoldására, Ricardo jelentőségének vizsgálatára a tudomány, az elméleti közgazdaságtan történetében. Ricardo írói működésének e két oldala mintegy külsőleg is szétválík; gyakorlati javaslatait az említett kisebb dolgozatokban látta kötelességének hazája javára közzétenni, tudományos buvárlatainak eredményét 1817-ben barátjai és különösen James Mill unszolásaira kiadott „On the Principles of Political Economy and Taxation“ (A közgazdaság és az adóztatás alaptörvényei) című legnagyobb munkájában rakta le.

Ricardo e jelentőségének felderítésére kétféle ut állhat előttünk nyitva. Az irodalomtörténeti kutatás útján haladva, megjelölünk lehetne a tudomány állapotát Ricardo előtt, és e korban a későbbi tanok rejtett csiráit, azután előadnunk az igazságokat, melyeknek keretét ő bővítette, és végre jellemeznünk a későbbi irodalom álláspontját Ricardoval szemközt. Azonban ennél sokkal hasznosabbnak látszik ama másik módszer, mely abban áll, hogy a Ricardo által tárgyalt minden kérdésre nézve előbb magunk törekedjünk megállapítani az igazságot, azután magyarázat és bírálat tárgyává tegyük Ricardo nézeteit és egyszersmind azok továbbfejlesztésének kísérleteit a későbbi irodalomban. Innen van, hogy e dolgozat egyes részeinek czimeit nem tartalmazzák Ricardo nevét, hanem a tárgytól vannak véve, melylyel foglalkoznak; hiszen e tárgynak, Ricardo különös nézeteitől el is tekintve, teljes elméletét kívánják adni.

Ricardo a termelés törvényeivel nem foglalkozott; tudományos kutatásai a közgazdaságtan körében csak a forgalom és megoszlás, az államgazdaságtan terén csak az adók tanára szorítkoznak. A forgalom kérdései közül ismét csak kettővel foglalkozik: egyfelől az *érték*-, másfelől a *pénz*- és *bank*-elmélettel.

Ezért jelen dolgozatot is legcélszerűbbnek látszott négy részre tervezni, melyeknek czimei: *I. Az érték elmélete. II. A megoszlás elmélete. III. A pénz- és bank-elmélet. IV. Az adó-elmélet*, és melyek közül ez alkalommal az első kettőre terjeszkedünk ki.

Azonban Ricardo tudományunk tekintetében *általános* jelentőséggel is bír. A megoszlás tanának önálló — és nemcsak, mint Smith tette, az árképződés szempontjából való — tárgyalása által kiszélesítette a közgazdaságtan *tárgyát*; szigoru tudományos gondolkodása által elválasztotta a közgazdaságtant a gyakorlati gazdasági disciplináktól és megadta annak a tiszta *tudomány* jellegét, és végre az általa elért eredményekben hatalmas bizonyítékot nyújtott azon *módszer* javára, melyet már Smith alkalmazott a közgazdaságtanra. Ez indokolja, hogy a fenn említett tárgyakat megelőzve, Ricardo ezen *általános* közvetett hatását egy önálló részben kimutassuk, mely tehát *a közgazdaságtan fogalmát, tárgyát és módszerét* vizsgálja.

ELSŐ RÉSZ.

A közgazdaságtan fogalma, tárgya és módszere.

ELSŐ FEJEZET.

A közgazdaságtan fogalma és tárgya.

1. §. A világ folyása az egyidejű és az egymást követő jelenségek mérhetlen szövevényét tünteti fel. A világ folyására vonatkozó legegyszerűbb — és ennél fogva szükségkép egyszersmind a legkülönösebb és legnagyobb számban lehető — *tételek* azok, melyek nem állítanak többet, mint hogy valamely (egyedi) jelenség létezik.

Közvetlenül ezek mellé sorakoznak azok, melyek két (egyedi) jelenségnek a térben vagy időben való viszonyát fejezik ki. Mind e tételekben semmiféle általánosítás sem foglaltatik és a jelenségek valamely csoportjára vonatkozó ily tételek rendszere képezi a leíró *isméket* (leíró, descriptiv és elbeszélő, historiai u. n. tudományokat)

Ugyanily jellegűek, de magasabb rendű tételekhez már átmenetet képeznek azok, melyek a jelenségek hasonlóságát, még pedig ennek a teljes egyezőségig terjedő számtalan fokozatait fejezik ki. Ily hasonlóságok tudatra jutása lehetővé teszi azután az egyező jelenségek elvonását, általánosítását, *jelenségtypusok* megalkotását. A legközelebbi haladás innen hasonlóság, vagy épen egyezés felismerése és kifejezése nemcsak a jelenségek, hanem a közöttük levő viszonyok tekintetében is; fölfedezése annak, hogy bizonyos jelenségtypusok minden tapasztalat szerint, mindig és mindenütt ugyanazon rendben léteznek a térben és időben. E haladás szüli a *tudományt*; azon tételeket ugyanis, melyek a jelenségek közötti állandóan egyenlő viszonyokat kifejezik, nevezzük tudományos *törvényeknek*, és az ily tételek csoportjait illeti meg a *tudomány* neve.

A ki ily állandó viszonyok létezését a jelenségekre általában, vagy azok valamely csoportjára nézve tagadja, az tagadja egyszersmind általában vagy e jelenségekre nézve tudomány lehetőségét. Az emríség által felismert állandó együttségi viszonyok a mértanban vannak összefoglalva; a tárgyi logika és a számtan egyaránt vonatkoznak az együttségi és egymás után viszonyaira; csak az egymás után állandó viszonyait, melyeket oksági viszonyoknak is neveznek, adják elő a többi tudományok.

De van a tételeknek egy harmadik rendje is. Ezek az emberi cselekvények és a világ folyása közötti viszonyra vonatkoznak; azt tanítják, mily célok érhetők el az ember által, sőt annak tanításáig is merészkednek elmenni, mily célok tűzendők ki, és előadják, hogy bizonyos célokat bizonyos körülmények közt mily cselekvényekkel valósíthatni meg. E tételek rendszerei adják a *gyakorlati tanokat* (gyakorlati bölcsészet, artes).

Ez véleményünk szerint az alaposztályozás az emberi elme termékeire nézve; és a tételek e három osztálya elég élesen válik el egymástól. A tételek, melyek csak egyedi jelenségekről állítanak valamit, élesen elkülöníthetők azoktól, melyek egyenlő jelenségek állandóan egyenlő viszonyait tárgyalják más jelenségekhez. A tételek, melyek egy cél elérésére adott körülmények közt bizonyos eszközöket mondanak alkalmazandóknak, átalakíthatók ugyan oly tudományos tételekké, melyek azt tanítják, hogy ama körülmények emez eszközökkel együtt a célt elő fogják idézni; de semmi gondolható módon sem alakíthatók át tudományos tételekké azok, melyek egy célt kitűzendőnek hirdetnek, és így ezek a tudománytól okvetlenül különválasztott csoportot képeznek. A viszonylagos célokkal vagy az eszközökkel foglalkozó gyakorlati elvek pedig végcélokat tételeznek fel, és így gyakorlati alakjukban leghelyesebben szintén e csoportba foglalhatók. Nyilvánvaló ebből, hogy ugyanazon tételek nem szolgálhatnak — mint sokan, kik megkülönböztetésünket elhanyagolják, tévesen vélni látszanak — a leírás, a tudomány és a gyakorlat feladatainak; ugyanegy tétel nem fejezheti ki azt, hogy mi van, milyen törvények uralkodnak a létező fölött és minek kellene lenni. E tévedéssel összefügg azon tény is, hogy igen sokan a tételek mind e három csoportját, megkülönböztetés nélkül, tudománynak nevezik. E veszélyes, a legfontosabb különbségeket elfedő nyelvhasználatot mi nem fogjuk követni, és a tudomány

szóval csak a fönnebbi szorosán meghatározott fogalmat fogjuk megjelölni. Ugyaníly értelmet tulajdonitunk az elmélet szónak is.

2. §. *A közgazdaságtan* a társas öszműködésben folytatott gazdaság (közgazdaság) törvényeit adja elő. Gazdálkodni annyit tesz, mint javakat termelni és szerezni. Az utóbbi a társadalmilag folytatott gazdaságban a „megosztás“ által történik. A közgazdaságtan tehát a javak termelésének és megosztásának törvényeit tartalmazza. Különböznek ennél fogva tőle a gyakorlati gazdasági disciplinák, melyen 1. *a nemzetgazdasági politika* (gyakorlati, alkalmazott közgazdaságtan), mely utmutatásokat, *szabályokat tartalmaz*, mikép kelljen *adott viszonyok közt* egy nemzet termelését fokozni, miben áll a helyes megosztás és hogyan kell ezt egy nemzet körében létrehozni; 2. az *államgazdaságtan*, mely financier-eknek az államháztartás berendezésére ¹⁾ 3. *a magángazdaságtan* (és egyes ágai, mezőgazdaságtan stb.), mely a magángazdáknek saját gazdaságuk vitelére nyújt gazdasági szabályokat. Mig mindezek a közgazdaság törvényein alapulnak, addig ellenkezőleg ezen törvények megalkotását lehetségesítik a *történet* és *statisztika*, és különösen a *gazdaságtörténet* és *gazdasági statisztika*, mint leíró ismék.

A közgazdaságtan nem fejlődhetett ki sem az ó-, sem a középkorban, és pedig nagy részben általánosan ismert okoknál fogva.

Az önálló közgazdasági irodalom kora a mercantilismussal kezdődik, és itt is érvényesíti magát az az igazság, hogy minden téren a tudományos kutatást a gyakorlati elmékedések előzik meg. A mercantilistikus írók nem a közgazdaság törvényeit adták elő, hanem a nemzetgazdaság állami gondozására szolgáltatott gyakorlati szabályokat; a mercantilismus nem tudományos rendszer, hanem csupán „gazdaságpolitikai törekvéseknek, magán és állami rendszabályok és intézményeknek rendszere“ volt, és a mercantilisták könyvei tulajdonkép „hosszasan indokolt javaslatok igazgatási

¹⁾ Az államgazdaság tekintetében az elméletnek elválasztása a gyakorlati tantól szerfölött nehéz. Az államgazdaságtan vagy pénzügytan csak túlyomólag gyakorlati utmutatás, és nem kizárólag; így például az adók hatását tárgyazó rész tisztán elméleti, ép úgy, mint akár a piaczi árra vonatkozó közgazdaságtani törvények.

utasítások számára.“¹⁾ Így például még Smith előtt 9 évvel is Steuart „Inquiry into the principles of Political Economy“-ját a tárgynak következő megjelölésével kezdi : „Oekonomia általában egy család összes szükségletei okosan és takarékosan való kielégítésének művészete. A mi az oekonomia a családban, az a politikai oekonomia az államban,“ „a politikai oekonomia nagy *művészete* tehát“ stb. „E tudomány fő tárgya, biztosítani a megélésnek egy alapját minden lakos számára, eltávolítani minden körülményt, mely azt kétséssé teheti ; gondoskodni mindenről a társadalom szükségleteinek fedezésére, és oly módon alkalmazni a lakosokat, (feltéve, hogy szabad emberek), hogy kölcsönös viszonyokat és függést teremtsen közöttük, melyeknél fogva különös érdekeik vezessék őket arra, hogy egymás szükségleteit fedezzék.“

Mint minden kezdetleges, nem tudományos kutatáson alapuló „gyakorlati utmutatás“, ugy természetesen a mercantilismus is — legalább részben — *hibás* szabályokat tartalmazott. Azonban, a mint egyszer az elmék figyelme a gazdasági jelenségek felé fordult, nem késhetett soká a *tudományos* vizsgálódás sem. Lassanként belátták a mercantilistikus politika ferde voltát és — legelőször Franciaországban — a nemzetgazdaság szervezésének egy más módját keresték. Így született a physiokratismus.

A physiokratismus is *gyakorlati* rendszer volt, azonban polemice lépven föl a mercantilismus ellenében, természetesen a közgazdaság törvényeire kellett hivatkoznia és így tudományos vizsgálódásra támaszkodnia. És főleg mint oly rendszernek, melynek szabályai merőben negatívak voltak, mely t. i. arra utasította az államférfiakat, hogy *ne* avatkozzanak a gazdasági téren semmibe, és hagyják a közgazdasági erőket szabadon működni, indokolás gyanánt, természetesen ki kellett mutatnia ezen erők miként működését.

Az átmenet a (gyakorlati) nemzetgazdasági politikától az (elméleti) közgazdaságtanhoz tehát már a physiokratáknál is mutatkozik : de viszont még a Smith Ádám könyvében sem válik szét teljesen az elmélkedés ezen két iránya, mert még ő is csak a célból adja elő a közgazdaság törvényeit, hogy kimutassa az oly kor-

¹⁾ Kautz, Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur, 245. l.

mányrendszabályok hiábavalóságát, melyek az egyik osztályt a másik rovására dédelgetik. Ez könyvének végcélja.

Másképp Ricardonál. Ő az első teljesen *elméleti* író, az első, ki teljesen öntudatosan, nem a *legjobb* gazdasági rendet keresi, hanem önmagáért is fontos és hálás feladatnak tekinti a *ténylegest* elemezni. A gyarmati politikára vonatkozó fejezetén, a szegénytörvényeket elítélő egy nyilatkozatán kívül, nagy munkájának csak itt-ott van oly helye, mely ne azt adná elő, hogy mi van, és hogy miért van, hanem azt, hogy minek kellene lenni. A „principles“ szót, melyet az homlokán visel, közgazdasági törvényeket jelent és nem nemzetgazdasági szabályokat, és maga a mű a gazdasági testnek nem therapiája, hanem physiologiája. Ricardo gyakorlati nézeteit, a hazája gazdasági életében felmerült problémák megoldására vonatkozó tanácsait, mint láttuk, egészen más szellemű dolgozatokban fejtette ki, a melyek ép oly kitünő, az adott tényekkel számolni tudó, gyakorlati férfiúnak tüntetik őt fel, mint a mily első rangu speculativ gondolkodónak nagy munkája, és a melyek ép oly előkelő helyet biztosítottak neki hazája gazdasági történetében, mint a melyet ama mű a tudományében.

Ezt különösen azért szükséges hangsúlyozni, mert Ricardo legtöbb és leghatározottabb ellenesei nem a tudomány férfainak táborában vannak, hanem a „gyakorlati férfiak“ azon seregében, mely a gazdasági téren az állami beavatkozás nagyobb mértékét óhajtja, mint a milyen ma tényleg Európa államaiban gyakoroltatik. Ezek Ricardot és az egész „angol közgazdaságtant“ azonosítják a *laisser-faire* elvével, és ezen elvvel együtt elvetik. Számtalanszor halljuk e „gyakorlati férfiak“-tól, hogy a *tudomány*, mely „előírja“ a szerződési szabadságot, és „elítéli“ az uzoratórvényt, mely „javasolja“ a földbirtok mozgósítását és „ellene van“ a minimumnak, már lejártá magát, hogy ma már a „tudomány“-nak is pártolni kell a *home-steadet* és a váltóképeség megszorítását, hogy az angol közgazdaságtan törvényei igazak és jótékonyak lehetnek Angliában, de nem Magyarországon.

Két engedményt kell e férfiaknak tennünk. Az első az, hogy ha a tudomány igazán általános és a különböző országok gazdasági viszonyait, valamint egyéb nem gazdasági érdekeiket tekintetbe nem vevő szabályokat állítana fel, és minden körülmények között javasolna vagy elítélne valamely intézményt, akkor kifakadásaik

alaposak volnának, és a mennyiben egyes írók az ily gyakorlati tanácsokat nevezik a „tudomány törvényei“-nek, annyiban igazuk is van. A második engedmény az, hogy Smith — mint magunk is kitüntettük — a teljes gazdasági szabadság barátja volt, és Ricardo is említett alkalmi dolgozataiban — kivéve azt, melyben az állami bankot javasolja — annak mutatja magát. De óvást kell emelnünk az ellen, hogy Ricardo nagy művének tudományos *törvényeit*, alkalmi irataiban kifejtett és nyilván valón csakis Angliára vonatkozó gazdaságpolitikai *nézeteivel* egy kategóriába sorozzák, vagy hogy Ricardo és követőinek *tudományos* munkái ezen vagy azon gazdaságpolitikai elv szolgálatában állóknak tüntettessenek fel. Ellenkezőleg, azon írók, kik magukat a Ricardo tanítványainak vallják, kikben Ricardo szelleme él, és kik az ő hagyatékát gyümölcsöztetik és fejlesztik, minden iratukban kitüntetni iparkodnak a nagy ürt, mely a tudományos törvények feltalálása és a gyakorlati politika közt tátong, és melyet véleményük szerint csak nagy és sajátságos tehetségek képesek áthidalni. Elég e tekintetben Mill és Cairnes munkáira ¹⁾ utalnunk. Sőt Henry Sidgwick, a „ricardoi iskola“ egyik legujabb ellenese, ugy tünteti fel a tudomány és a gyakorlati utmutatások közti különbséget, mint a mely ma Angliában — általában, de legkiválókép a közgazdaság terén — köztudomásu, senki által kétségbe nem vont és *minden író előtt szem előtt tartott* igazság. ²⁾ És valóban ép oly kevésbé szabad állítani, hogy az angol *tudomány*, vagy hogy Ricardo elmélete „manchesteri“, mint azt, hogy socialisticus vagy agrárius; hiszen ezen elméletet Ricardo után a legellentétebb gazdaságpolitikai iskolák tették magukévá.

3. §. Ricardo azonban nemcsak azért bir a közgazdaságtan általános felfogása történetében jelentőséggel, mert azt a nemzetgazdasági politikától teljesen elkülönítette, hanem azért is, mert magának a közgazdaságtannak új problémát tűzött ki.

A Ricardo előtti rendszerek figyelmüket csaknem kizárólag a javak termelésére fordították. Ugy a mercantilisták és physiokraták,

¹⁾ Cairnes. A nemzetgazdaságtan és a laissez-faire. (A nemzetgazdaságtani néhány alapkérdéseinek jelenlegi felfogása a külföldi tudományban. Három tanulmány. Fordította dr. Weisz Béla.) *Mill*. Essays on some unsettled questions (1874.). Különösen 157. l.

²⁾ The principles of Political Economy. 1883. 12 s. 13. l.

mint Smith Ádám szerint a „politikai oekonomia“ célja a „nemzetvagyon“ szaporítása, a nemzet gazdagítása, a mire könyveik czimei is utalnak. Hogy a nemzet általában gazdagodjék, ez látszott a főfeladatnak; az egyesek jóléte pedig mellékesnek tetszett ezzel szemben. Minek tulajdonítható e felfogás? Más okoknak a mercantilisták- és physiokratáknál és másoknak Smithnél.

A problémák, melyeket a mercantilisták és physiokraták a politikai oekonomia czime alatt tárgyaltak, ma jobbra a financia körébe tartozóknak tekintetnek. A finaciális kérdések t. i. a 17. és 18. század elmékedéseiben ugyanoly szerepet játszottak, ugyanoly fontos helyet foglaltak el, és ugyanugy felidéztek a legkiválóbb elmék figyelmét, mint ma a közgazdaságiak. Egész Európában, de kivált Franciaországban előtérbe tolattak azok, és pedig főleg a hódító háboruk, a fejedelmek kölcsönös irigykedése, a nagy seregek tartása és erődítések építése folytán. Ezek szülték a mercantilismust is, melynek legfőbb kérdése tehát az volt, hogy miként lehet az állam és fejedelem jövedelmeit szaporítani.¹⁾ „A nagyobb államok absolut monarchiájának, belső és kivált külső politikájuknak, az uralkodó udvara fényüzésének szolgált e rendszer. A mercantilismus általában azon absolut fejedelemség *államgazdasági* oldala, mely a történeti átmenetet képezi a feudalis államtól a liberalishoz, és mely a 16. századtól a 19-ig tartott“ — mondja Schäffle.²⁾ E rendszerek jellemét különben eléggé kitünteti megalapítóik állása. Colbert, a mercantilistikus politika megvalósítója, XIV. Lajos minisztere, Quesnay, a physiokratismus megalapítója pedig XV. Lajos udvari orvosa volt, és ez, mint mondják, maga javította orvosa kéziratát, ama kéziratot, melynek jelmondata csak azért akarta a *paysan* gazdagságát, mert abban látta a *roi*-ét is. Ily merőben finaciális célzatoktól éltetett rendszerek természetesen csak a nemzet

¹⁾ Németországban is egy finaciális disciplinából, a kameralisztikából fejlődött ki a közgazdaságtan; ott is eleinte csupán finaciális célból gondolták szükségesnek a nemzet gazdaságának emelését. Schröder például 1868-iki Fürstliche Schatz- u. Renten-Kammer-jában ezeket írja: „Nun muss ein Hausvater seinen Acker dungen u. pflügen; will er etwas davon erndten, die Teiche muss es mit guter Brut besetzen also muss ein Fürst seinen Unterthanen erst zu einer guten Nahrung helfen, wenn er von ihnen etwas nehmen will.“

²⁾ Kapitalismus und Socialismus 1870. 165 l.

összességének gazdaságára törekedtek, melyből majd a fejedelem merithessen, ellenben a javak miként megoszlása nem látszott nagy fontosságúnak.

Még Smith sem ment egészen ezen eszmeirányzattól, csakhogy ő, mint angol állampolgár, a nemzet gazdagságát csak az adó formájában teszi az állam hatalmának forrásává. „A gazdagság” — ugymond — „és a mennyiben hatalom gazdagságtól függ, minden állam hatalma arányban van évi termelvényének, az alapnak, melyből végelemzésben minden adó fizettetik, értékével. *Végső feladata pedig minden ország politikai oekonomiájának, ezen ország gazdagságát és hatalmát gyarapítani.*“ ¹⁾ De Smith-nél ez legalább nem az egyedüli cél; ép oly fontosnak találja ő, a mint könyve egész szelleméből és számos helyéből kitünik, az egyes polgárok jólétét is. „A politikai oekonomia” mondja például a közgazdasági rendszerekről szóló IV. könyve bevezetésében, „két czélt tűz ki: először bő jövedelemről gondoskodni a nép (the people) számára, vagy helyesebben képesíteni, hogy a maga számára ily jövedelemről vagy fenntartásról gondoskodjék; és másodsor ellátni az államot (the state) vagy közönséget (common wealth) egy jövedelemmel, mely elégséges a közszolgálatokra. Célul tűzi ki gazdaggá tenni mind a népet, mind a souveraint.” Csakhogy Smith csodálatosan elfelejti, hogy a „nemzet gazdagsága” még nem foglalja magában az „egyesek jólétét” is, hogy ugyanazon gazdagság ugyanazon nemzet körében igen különbözőkép lehet elosztva. Nagy munkájának igen sok helye valóban egészen úgy szól a nemzetről, mintha egy lény volna, mely egy szájjal eszik. Így mindjárt a bevezetés első két mondata:

„Egy nemzet évi munkája azon alap, mely azt az élet minden szükségleteivel és élvezeteivel ellátja, melyeket évenként elfogyaszt és a melyek mindig vagy e munka közvetlen termelvényében, vagy abban állanak, mit e termelvényen más népektől vásárol. A mint nagyobb vagy kisebb arányban van tehát e termelvény, vagy ami rajta vétetik azok számához, kik elfogyasztani akarják, a szerint lesz a nemzet (!) minden szükséglettel és élvezeti czikkel, melyre szüksége van, jobban vagy rosszabbul ellátva.” A megoszlás tehát egészen figyelmen kívül hagyatik. Két nemzet, mely egyenlő érté-

¹⁾ Wealth of Nat. V. könyv. Bevezetés.

ket termel és egyenlő számú tagból áll, Smith e mondata szerint egyenlő jól lesz mindennel ellátva, akár kevés gazdagnak kezébe gyűl e termelvény túlnyomó része, akár egyenlőbb mennyiségekben oszlik meg az egyesek közt. Ugyaníly gondolatmenetre mutat a munkamegosztás áldásait ecsetelő fejezetének következő helye is: „Épen a termelvényeknek a munkamegosztás folytán létrehozott sokszorozódása minden iparágban eszközli egy jól kormányzott társadalomban azt az *általános jólétet, mely a nép legalsóbb osztályáig nyúl le*. Minden munkás saját munkája azon mennyiségén túl, melyre neki szüksége van, még egy nagy rész fölött rendelkezik, és mivel minden más munkás is teljesen ugyanazon helyzetben van, képes saját árui egy nagy részét, amazokéi egy nagy részeért, vagy a mi egyre megy, annak áráért kicserélni. Gazdagon látja el őket avval, a mi nekik kell és ők ép oly tökéletesen megadják neki, a mire neki szüksége van, és általános bőség terjed el a társadalom minden osztályai felett.“

Az első közgazdasági író, a ki a javak megosztásának kérdését tüzetesen tárgyalta, Ricardo volt. Hogy a nemzet gazdagsága azért is fontos, mert az állam hatalmának alapját képezi, azt csak ott említi, a hol Smith fennebb idézett mondatát bírálja.¹⁾ Ellenben ő maga is úgy tünteti fel nagy művét, mint a mely első sorban a megosztás törvényeit adja elő. „Meghatározni azon törvényeket, melyek a megosztást szabályozzák, ez a közgazdaságtan fő problémája. Bármennyire előbbre is vitték ezen tudományt Turgot, Steuart, Smith, Say, Sismondi és mások iratai, nagyon csekély kielégítő felvilágosítást, adnak a járadék, nyereség és munkabér természetét tekintetében,“ — mondja előszavában; és főtörekvése kimutatni, hogy a nemzet egy adott gazdagsága mellett is mily különböző lehet az egyesek jóléte; hogy a legbőségesebb évi termelvény is mily különbözőképp oszolhatik meg a társadalom különböző osztályai, illetőleg azok közt, kik előállításához járultak; hogy így a megosztás tekintetében ezen osztályok érdekei egymással ellentétben vannak, és végre, hogy a munka adott productivitása mellett a tőke nyeresége csak a munkabér lejjebb szállítása folytán emelkedhetik.

Hányan értették félre, vagy nem akarták érteni ezen világos és megczáfolhatlan tételeket, melyek egyszerűen azon matematikai

¹⁾ Principles XXVI. fej.

igazság alkalmazásai, hogy adott egésznek egyik része csak a másik rész rovására nőhet? Careytől egészen eltekintve, a német és francia írók közül is nem egy tüntette fel ezen tételei miatt Ricardot a társadalmi gyűlölség és viszály apostolának. E kifakadás ép oly természetes, mint a mily igazolatlan. Az emberek csak nagyon nehezen fogadnak el egy oly igazságot, — bármily szembeszökő legyen is — mely érdekeikkel ellenkezik. Ricardo föllépése pedig lehetetlenné tette a munkás agyondolgoztatásának és a munkabér lenyomásának azon szokásos igazolását, hogy az a *nemzet* gazdagságának emelésére szolgál, és lehetetlenné tette a jelen társadalmi állapotban mindenütt öszhangot és békét találni, és a tőkést mindenképen a munkás érdektársának hirdetni. Másfelől azonban a munkások ellenségének és a tőkések theoretikusának is tüntették fel azt a férfit, ki emberbaráti érzelmeit és nemesszivűségét számtalan tettevel bizonyította be egész életén át, úgy fordítván meg az ő tételét, mintha azt mondta volna, hogy *kívánatos* a munkabért leszállítani, hogy a nyereség emeltessék. Azonban ez éppen csak ferdtetés.

A megoszlás tanának ez előtérbe lépése Ricardonál különben visszahatással volt a közgazdasági elmélkedésnek az előbbi szakaszban tárgyalt haladására, t. i. a közgazdaságtannak a nemzetgazdasági politikától való elválasztására is. A termelésre vonatkozólag ugyanis, mint már érintettük, ezen elválasztás nehéz; míg tehát a termelés kérdéseire fektették a főszlyt, az nem is történhetett meg. Ellenben az a kérdés, hogy *miként oszlanak meg tényleg a javak?* élesen elkülönül azon másiktól, hogy *miként kellene megoszlaniok?* Ez utóbbira nézve a legelágazóbb vélemények lehetők, és megfejtése a legvégsőbb erkölcsi „elv“-ekkel van összefüggésben. Nem elméleti, hanem gyakorlati kérdés, és a felelet reá nem állhat törvényekből, hanem szabályokból. Megfejtése tehát a leghatározottabban kirekesztendő a *közgazdaságtanból*, és Ricardo valóban még nem is érinti azt.

MÁSODIK FEJEZET.

A közgazdaságtan módszere.

1. §. A közgazdasági jelenségek törvényeit kutatva, egy ily jelenség okát egy vagy több más közgazdasági jelenségben leljük fel; ez esetben ezen jelenségek okainak keresése is a közgazdaságtan feladata, és így tovább.¹⁾ Az okok láncolatában azonban elvégre szükségképen oly jelenségekig jutunk, melyek nem közgazdaságiak; ezek okaival már más tudomány foglalkozik. E jelenségek képezik tehát tudományunkban a *végső okokat*, melyeknek kijelölésével a közgazdaságtan azon jelenségre nézve, melyből kiindult, feladatát befejezte. E végső okokat legcélszerűbb három osztályba sorozni; azok ugyanis vagy bizonyos társadalmi állapotok, vagy az emberi természetnek, vagy végre a kültermészetnek bizonyos tulajdonságai.

A világ folyásának általában, és így a közgazdasági jelenségeknek törvényeit is, csak a tapasztalatból való általánosítás által nyerhetjük; ennek azonban kétféle módszere van. Az egyik azon jelenség tapasztalatain, megfigyelésén nyugszik, a melynek törvényei meghatározandók; ez az inductio. A másik egyéb jelenségek tapasztalatából általánosított törvényt vagy törvényeket alkalmaz a kutatás alatt levő jelenség megfejtésére, azon föltevésből indulván ki, hogy ama törvény vagy törvények összehatása képezi a törvényt, mely e jelenségen is uralkodik. Az erre fordított közvetlen tapasztalat ez esetben csupán a föltételezés igazolására szolgál. E módszer a deductiv.

2. §. Az inductiv módszernek kétféle faja van: az egyszerű megfigyelés, mely a maguktól előálló jelenségeket teszi tapasztalat tárgyává és a kísérlet, a jelenségek mesterséges előállítására. A közgazdaságtanban ezeknek egyike sem vezet célhoz.

Az egyszerű megfigyelés ugyanis minden téren csak a leg-

¹⁾ Itt jelenség alatt mindig az értendő, mit az előző fejezet 1. §-ában jelenségtypusnak neveztünk, mely szót egyrészt szokatlansága miatt nem használjuk itt, másrészt azért, mivel az általa megjelölt fogalmat (általánosított jelenség) közönségesen egyszerűen a jelenség szóval fejezik ki.

szembeötlőbb törvényszerűségekre, a legalacsonyabb általánosításokra képesít. Ez uton jutott például az emberiség a nap- és évszakok egymásutánjának, a nap állása és az árnyék hossza közötti összefüggésnek stb. tudatára.

E módszer a közgazdaságtanban is csak a jelenségek legközvetlenebb összefüggéseit, a legközelebbi okokat deríti ki, a közgazdaságtani végső okokig soha sem vezethet el. A legkülönbözőbb árúk árának számos évszázadra és országra terjedő összeállítása sem lett volna képes az áralakulás azon törvényét napvilágra hozni, melyet a nagy közgazdák deductive állapítottak meg; kitűnő szolgálatot tesznek azonban amaz összeállítások, mint a deductio igazolásai.

A köszönet, melylyel a tudományok, és különösen a természettudományok az inductionnak tartoznak, annak másik faját, a kísérletet illetik. Nyilvánvaló, hogy ez a közgazdasági jelenségekre nézve lehetetlen. Azt mondják ugyan némelyek, hogy a politikai rendszabályok a társadalmi tudományokban ugyanazon szerepet játszó, mint a kísérletek a természettudományokban, de ezen állítás alaptalansága kitűnik, ha meggondoljuk, hogy valamely jelenség mesterséges előállítására csak azért hathatóssabb eszköze a kutatásnak, mint az egyszerű megfigyelés, mert amannál az előző és kísérő jelenségek egész tömegét ismerjük és változtathatjuk. Ez képezi a kísérlet lényegét és ez a közgazdasági jelenségek tekintetében ki van zárva.

3. §. A modern közgazdaságtant nem is az inductiv, hanem a deductiv módszer segélyével alapította meg Smith Ádám. Ő a mindennapi élet szemléletéből azon általánosításra jutott, hogy az emberek cselekvésökben tulnyomólag saját érdekek vezeteli, és azon föltételezésből indul ki, hogy ezen általános igazság képezi a törvényt, mely azon tömegcselekvények fölött is uralkodik, melyeket közgazdasági jelenségeknek nevezünk. A közgazdasági jelenségek tényleges alakulása valóban csak kevésbé látszott eltérőnek a törvényektől, melyek azon föltételezés alapján állapítottak meg, hogy az ember gazdasági cselekvényeit egyedül saját érdeke határozza meg és így a tapasztalat igazolja ezen érdelem tulnyomóságának föltételezését.

Későbbi irók azt állították, hogy a föltételezés, mely a modern közgazdaságtan alapját képezi, az, hogy az ember tulnyomólag vagy

kizárólag vagyon után törekszik. Szerintök „a közgazdaságtan az embert oly lénynek tekinti, mely csupán vagyon után tör.“ Azonban ez véleményünk szerint tulzott állítás. Smith például igen bőven előadta, mint egyensulyozzák a pályaválasztásban az ember vagyon utáni törekvéseit más tekintetei és vágyai. Ricardonak pedig, a legabstractabb közgazdának, egyik legfontosabb (mely egyzersmind az angol közgazdaságtannak legünnepeltebb) tana, t. i. a nemzetközi forgalom törvényeit tárgyzó, mi máson alapszik, mint annak tekintetbe vételén, hogy az emberi birvágyat más affectusok, t. i. minden ember „visszariadása attól, hogy születése és összekötetései országát elhagyja és magát minden megrögzött szokásaival idegen kormányra és új törvényekre bizza“ egyensulyozzák? „Ezen érzelmek,“ mondja Ricardo, „melyeket meggyöngítve látni nekem fájna, a legtöbb vagyonos embert arra birják, hogy saját hazájában inkább a nyereségnek egy csekély tételével megelégedjék, mint hogy vagyona számára előnyösebb befektetést keressen idegen nemzet körében.“¹⁾ A fönnebbi állítás tulzott volta azonban világosan kitetszik akkor, ha meggondoljuk, hogy *az emberi önzésnek általánosabban formulázott tétele is magában foglalja, hogy az ember minél nagyobb vagyon után tör, de csak úgy, ha az nagyobb jó feláldozását nem követeli, mint a milyen maga.* — Csak ez értelemben fordul elő e tétel a legnagyobb közgazdáknál.

De e kétségkívül jogosult formulázás gyakorlatilag egész természetlennek látszhatnék annál fogva, mivel a különböző egyének ugyanazon jókat és ugyanazon áldozatokat a legkülönbözőbben mérlegelik. Lehetetlen ez ellenvetés jogosult voltát tagadni, ámde (1) a közgazdasági viszonyokban legtöbbször nem minőségileg, hanem csak mennyiségileg különböző javak, illetőleg áldozatok közt kell és lehet választani (mint például nagyobb vagy kisebb bér vagy kamat, illetőleg hosszabb vagy rövidebb munkanap között stb. stb.); e tekintetben pedig csak nem lehet az emberek felfogásában különbség. A hol pedig nem ez az eset, hanem valódi minőségi különbségről van szó, ott (2) felveheti a közgazdaságtan az átlagembert, illetőleg az átlag-felfogást a különböző javak és áldozatok aránya tekintetében. Nem oly szabadság ez, mint midőn a számoló néhány tizedest „elhanyagol“; ez átlag egész bátorsággal és talán minden

¹⁾ *Ricardo Works*, by Mc Culloch 1852. 77.

tévedés nélkül fölvehető, mert az ez alóli kivételek a legkülönbözőbb irányuak és így egymást kiegyenlítik. Így például egész bátran föltehető, hogy az átlag egyenlő kellemeseknek itélt foglalkozások tartósan egyenlően is lesznek díjazva, daczára annak, hogy az azokra pályázók legtöbbször egyéni véleményei, illetőleg hajlamai e tekintetben valószínűleg el fognak térni az átlagtól; föltehető, mert ép úgy, mint az egyik foglalkozásra nézve, lesznek a másokra nézve is, kik azt az átlagfelfogásnál kellemesebb- vagy kellemetlenebbeknek tekintik, és így az egyéni hajlamok egymás hatását ellensúlyozzák.

Abból, hogy a közgazdaságtan az ép most megbeszélte feltételezésen nyugszik, következik, hogy törvényei csak ott, akkor és oly mértékben valósulnak meg, a hol, a mikor és a mennyiben ama feltételezés a valóságnak megfelel. Minél kevésbé ismerik az emberek érdekeiket, minél kevésbé vezettetik magukat általuk, még ha ismerik is, annál inkább fejeznek ki a közgazdasági törvények csupán *tendentiát*, melyet megvalósulásában ellenható tényezők korlátoznak. A hol a termelők csak kevésbé törődnek azzal, hol és mikor vehetnek legolcsóbban; a hol az önzést, akár tiszteletre méltó, akár nem ilyen, ellentétes érzelmek győzik le: ott a közgazdaságtan törvényei szintén csak kevésbé nyernek testet. Az érték törvényei nem valósulnak meg, a mennyiben a vevők személyi tekintetből választják meg bevásárlási forrásaikat; a földjáraadó törvény ellentétbe jön a tényekkel, a hol a földtulajdonos előítéletből csak bizonyos állásu bérlőnek engedi át földjét, ha kisebb bérért is; a munkabér és nyereség törvényei nem közelítik meg a valóságot ott, a hol a munkabér megállapításánál emberszeretete korlátozza a tökélet érdekei rideg érvényesítésében, vagy a hol a munkást a megszokás, a közöny vagy szenvedélyei visszatartják attól, hogy a legmagasabb bér lehetőségét kihasználja.

Ha pedig teljességbe megy a mai társadalmi tudomány azon következtetése, hogy az önérdek túlnyomóságát az emberi érzelmek között az idők folyamán a közérzületé fogja felváltani: a modern közgazdaságtan teljes ellentétben leend a valósággal. Ott azonban, a hol, mint a mai művelt társadalmak mindenikében, és addig, a míg a verseny képezi a közgazdasági élet kormányzó elvét, a közgazdaságtan törvényei fényes világot derítenek az ezen életet képező jelenségek összefüggésére.

4. §. Nyilvánvaló, hogy az egyéni önzés nem egyedül, hanem más tényezőkkel összehatva, határozza meg a közgazdasági élet alakulását, mely tényezők közül első helyre kell tennünk az illető társadalom berendezését. A javak termelése és megoszlása első sorban függ attól, magán- vagy köztulajdon, munkaszabadság vagy rabszolgaság, a foglalkozások választásának szabadsága vagy a kasztrendszer, költözködési szabadság vagy röghöz kötöttség létezik-e valamely országban. Az összes tényleg létező vagy képzelhető társadalmi intézményeknek befolyását a közgazdaságra, akár talán elszigetelten, akár más körülményekkel összehatásban, meghatározni, meglehet, a közgazdaságtannak szintén egyik szép feladatát képezheti : azonban e nehéz feladat megoldását tudományunk megalapítói meg sem kísérelték. Smith vizsgálja ugyan néhány, a közelmúltban általában vagy némely országban még az ő korában is létező különös intézménynek, mint például épen a földhöz kötöttségnek hatását, de úgy ő, valamint tanítványai is a társadalom berendezését adottnak tekintik, és pedig olyannak, a milyen az ma — csekély kivétellel — Európa majd minden országában. Az elmélkedés e roppant megszorítására a közgazdaságtan módszerének tárgyalásánál nem fektetnek mindig elég súlyt ; pedig csak e megszorítás folytán juthatott a közgazdaságtan az általános társadalmi tudományénál magasabb fejlettségi fokára. Ama megszorítás ugyanis azt jelenti, hogy a társadalmi jelenségeknek egy óriási tömege adottnak vétetik, és a kérdés az, mikép fog ezen esetben azoknak egy csekély maradványa alakulni ; oly mütét, melyet az általános társadalmi tudomány, melynek feladata az egymást befolyásoló egyidejű társadalmi jelenségek egész tömegének törvényeit megállapítani, nem engedhet meg magának. De e megszorításból következik az is, hogy közgazdaságtanunk törvényei csak oly társadalmakra állanak, a melyek ama föltételezett berendezéssel bírnak és azon mértékben, a mint az átalakul, azoknak is elvész talajuk.

A társadalmi berendezésnek, melyet a mai közgazdaságtan adottnak tekint, legfontosabb jellemvonásai :

1. az egyéni szabadság, kivált *a)* a költözködési, *b)* a foglalkozás választási szabadság ;

2. az egyéni tulajdon minden jószágra nézve úgy, a mint az Európa legnagyobb részében ma fennáll ; hogy

3. mások a tőke, mások a föld tulajdonosai és ezeken

kívül létezik egy föld- és tőke nélküli, tehát a munkára utalt osztály.

Különösen ez utóbbi föltételezés, mely megfelel az angol viszonyoknak, nem áll egyformán minden országra és legkevésbé azokra, melyekben a földtulajdon terén a parasztbirtok, az ipar és kereskedelem terén a kis üzletek vannak tulsulyban. Ily nemzet irodalmának, ha oly közgazdaságtant akar teremteni, mely saját közgazdasági életének törvényeit kifejezésre hozza, ama föltételezést el kell vetnie és a tényekkel egyezőbbre alapítania elméletét; hiszen ily közgazdaság körében nem a földjára, nyereség és munkabér képezik a megoszlás alakjait. A hol ellenben a termelési tényező elválasztottsága legalább tulnyomó azok egy kézben egyesítetttségével szemben, ott az angol közgazdaságtan megoszlási törvényei igen is érvényesülnek.

5. §. Ha teljesen átértettük azon módszer természetét, melylyel Smith a modern közgazdaságtant megalapította és ha ismerjük azon elméleti eredményeket, melyeket ő maga e módszer segítségével elért: könnyen ki fogjuk jelölhetni azon teendőket, melyek utána a közgazdaságtan tökéletesítése tekintetében Ricardo számára fennmaradhattak. A deductiv módszer, mint mondottuk, abban áll, hogy a vizsgálódás tárgyát képező jelenségek megfejtésére nem azokra irányzott tapasztalatból általánosított, hanem máshonnan vett törvényeket alkalmazunk, e tapasztalattól utólag csupán föltételezésünk igazolását várván. Eltekintve ez utóbbi műtétől, a deductiv módszer tehát kettőt követel: *először* feltalálását a jelenségek fölött valóban uralkodó legmagasabb törvényeknek, vagyis más szóval, hogy a kiindulás helyes föltételezésekből történjék, a mi néha csupán szerencsés ötletkép tűnik fel, de mindig föltételezi a tehetség azon legmagasabb fokát, melyet (a művészi phantasiával szemben, a melynél magasabb rendű) speculativ phantasiának lehetne nevezni, és *másodszor* e föltételezéseknek helyes alkalmazását a szóban forgó jelenségekre, vagy más szóval, azoknak, valamint alsóbbrendű törvényeiknek (axiomata media) helyes „levezetés“-ét ama legmagasabb rendű törvényekből, a mi erős logikát, matematikai éleseszséget és pontosságot igényel a gondolkodótól. A mig nincsenek *mind* megtalálva azon nagy törvények, melyek a jelenségek egy csoportja fölött uralkodnak, a mig tehát van a jelenségeknek egy residuuma, melyet a már fölfedezett törvények nem magyaráznak

meg : mindaddig a deductio nem fejezte be feladatát a jelenségek e csoportjára nézve, és ama residuum tekintetében ismét meg kell indulnia a föltételezések és folytonos igazolásuk munkájának. Ez állapotában az elmélet hiányos, de valóban hibás akkor, ha (talán helyes) föltételezésekből hamis, illogikus levezetések történtek, ha a helyesen kigondolt föltételezések rosszul alkalmaztattak a szóban forgó jelenségekre. Mind ama hiányban, mind eme hibában szenved Smith nagy munkája, és ép azért, bármily becses az számos tekintetből, szorosan elméleti része egyetlen egy sincs, mely alapjának vagy logikai építményének gyöngesége miatt ne roskadt volna össze a nagy tanítvány bírálata alatt, ki tudományunkat újból, szilárdabban fölépítette.

Ama két föltételezés, melyet Smith lángesze a közgazdaságtan élére helyezett, mint tudjuk, az egyéni önzés és a társadalom mai szervezete, mely kettőt a verseny föltételezésének neve alatt foglathatunk együvé; de ezen föltételezésből nem sikerült neki a forgalom és megoszlásnak még azon törvényeit sem egészen helyesen levezetni, a melyek pedig már ebből is folytak.

Igy mindjárt értéktana hibás. A verseny elvéből kiindulva, eljutott ugyan a közgazdaságtan azon legfontosabb központi tételéhez, hogy bármennyire ingadozzék is a javak piaczi értéke, létezik egy pont, mely körül ezen ingadozás történik : de épen e pontot nem sikerült helyesen megjelölnie. Így maradt Ricardo számára az a feladat, hogy ugyanezen alapigazságot elfogadva, kimutassa Smith tévedéseit és a normalis érték egész tanát újból és helyesebben kifejtette ; a miről épen e dolgozat következő része fog szólni. Hibás értékelméltre azután Smith nem alapíthatott igaz megoszlástant, és innen megoszlásának és különösen a nyereségre és ennek az idők folyamán való változására vonatkozó tévedései, melyeket, mint szintén látni fogjuk, Ricardo diadalmasan mutatott ki, és melyek helyett az igaz törvényekkel gazdagította a tudományt. Hasonlóképen nem ismerte fel Smith a verseny természetét, mely a nemzetközi forgalomban szerepel, és innen tévedései e forgalom használatában. Ezeket ismét Ricardo derítette ki és a nemzetközi forgalom alaptörvényének feltalálása nem kevésbé járult neve megörökítéséhez.

De említettük, hogy maguk a föltételezések, melyekből Smith kiindult, sem lehettek elégségesek az előtte állott feladat megoldá-

sára. A verseny megléte maga nem magyarázza meg a közgazdasági élet összes jelenségeit, és különösen nem a megoszlásait és ezek közt ismét a járadékát. Ennek okát először Ricardo lángesze találta fel ama tényben, hogy a földnek a szerves élet fentartására való képessége különböző területeken különböző és ugyanegy területen korlátolt, és e tényből vezette le a járadék törvényeit. Ama tényt és annak a termelés eredményére vonatkozó hatását természetesen ismerték azelőtt is, de hogy az a megoszlás összes jelenségei fölött uralkodik és hogy törvényeik földterítésénél belőle kell kiindulni, annak felismerése az ő gondolkodásának gyümölcse.

Ugyancsak a megoszlásra vonatkozó hatását ismerte ő fel azon másik ténynek, hogy az ember vágya fáját lehetőleg szaporítani egyfelől és a javak korlátoltsága, valamint az ember ragaszkodása a jólét egy bizonyos minimalis fokához másfelől, folytonos ellentétben vannak egymással. És a mi ép oly fontos, felismerte e ténynek hatását a megoszlás arányainak az idők folyamán a népesség szaporodásával beálló változására is.

Ime módszertanilag elemezve a haladás, melyet a tudomány Ricardonak köszön. E szempontból tekintve is a kevés legnagyobbak közé tartozik. Szűk volt ugyan a tér, melyre gondolatai szorítottak, a modern közgazdasági élet tere, de e téren a lángész kizárólagos munkáját végezte, *szaporította azon általános legmagasabb igazságokat*, azon nagy törvényeket, melyek ezen élet összes jelenségei fölött uralkodnak. Végezte azután a gondolkodók azon osztályának munkáját is, kik rangban mindjárt a lángész után jönnek, a pontos, erős gondolkodókét : semmiféle tudomány terén senki által felül nem mult éleseszűséggel és logikával vezette le ama kevés alapigazságból a közgazdaságtan törvényeit. A legkülönbözőbb tárgyra vonatkozó bonyodalmas okoskodásai mögött tulajdonkép mindig egy és ugyanazon mütét rejlik : *deductio az említett kevés feltételezésből*. Ő mindig csak azt határozza meg, minek kell történnie ott, a hol a verseny, a „csökkenő termékenység“, a jól számító emberi önzés és a szaporodási ösztön szabadon működnek. A forgalom és megoszlás egy nagy és bonyolódott gépezetnek tűnik fel nála, melyet ezen erők mozgatnak. Hogy mennyire tudatában van ő a módszernek, melyet alkalmaz, arra érdekes bizonyíték, hogy munkája egy helyén azon okokat, melyeknél fogva, mint egy előbbi fejezetben bebizonyította, „a legalacsonyabb rendű munka bére

sohasem lehet tartósan jóval magasabb azon tétel fölött, melyet a természet és a szokás a munkások fentartására kijelölt“ — következő szavakban foglalja össze : „azon hatáznál fogva, melyet a *népesség alaptörvénye* (the principle of population) az emberiség szaporodására gyakorol.“ ¹⁾ Ezen erők működését először egyszerű esetekben, mintegy képzeletbeli kísérletekben, szemlélteti és az ott nyert eredményeket alkalmazza azután a közgazdaság bonyolult jelenségeire. „Czélom volt“ — mondja maga egy Malthus-hoz írt 1820-iki levelében — „az alaptörvényeket földeríteni, és azért oly eseteket vettem föl, melyek alkalmasak e törvények hatását kitüntetni.“ ²⁾

Azonban, ha *túlnyomólag* az említett főtenyezők határozzák is meg a mai közgazdasági életet, mégis vannak melléktényezők, a melyek velök concurrálnak, hatásukat zavarják, sőt átmenetileg épen a túlnyomó befolyást is magukhoz ragadhatják. Így például az u. n. csökkenő termékenység hatását egyensúlyozza a gazdasági haladás; az egyéni önzés és a verseny hatását feltartóztatja az indokok azon egész sora, mely más emberi cselekvényeket is befolyásol, a szenvedélyek, a megszokás, az előítéletek, a közöny, a mások iránti tekintetek, a közérzület stb. és a tudatlanság. Ily melléktényezőket Ricardo, kinek czélja csupán az alaptörvények földerítése volt, nem vett tekintetbe. Ez nagyon természetes is. „A melléktényezők hatása“ — mondja Cairnes, nyilván Ricardora gondolva — „általában oly rejtett és gyakran oly bonyolult, hogy létök nem árulja el magát könnyen egy oly gondolkodó előtt, ki a főbb gazdasági tanok fölfedezésével van elfoglalva.“ ³⁾ Épen ezt nem tudja azonban egy német író, a neves Knies, Ricardonak megbocsátani; legalább evvel látszik összefüggni következő bírálata a nagy angol gondolkodó módszere fölött:

„Ricardo gyakran a való élet finomul megfigyelt s körültekintéssel megállapított tényeiből indul ki és azokat érvelése alapjául veszi. Ekkor azután gyakran átengedi magát a következtetések egy módszerének, milyenre az ember philosophusoknál ugyan meg van szokva, de melyet a közgazdasági kérdések elméletében meg

¹⁾ Works 93.

²⁾ *Berens*, Vers. e. krit. Dogmengeschichte d. Grundrente 128.

³⁾ *Character and Logical Method of Pol. Economy* III. §. 5.

nem engedhet. Logikai gondolat-összeköttetésekre és fogalmi evolúciókra támaszkodva, az olvasót, ki a *következtetések láncolatában semmi megakadást vagy helytelenséget nem vesz észre*, tovább-tovább előre viszi egy oly eredményig, mely — *daczára a tényeknek az alapan és a férfias logikának az okoskodásban — még mindig nincs kétségen kívül helyezve*. Minthogy t. i. elvégre is nem valami igaznak gondoltról, nem a gondolatok egy igazságáról, hanem a tények egy igazságáról van szó, csak ezen empirikus élet oki összefüggésére lehet döntő, és épen ezt és sokféle összeköttetéseit semmi emberi belátás előre és elvontan nem kombinálhatja. Akaratlanul is arra gondol az ember, mint birhat valami művészeti igazsággal és a tapasztalati igazsággal szembe állítva, mégis hamisnak jelentkezik.“¹⁾

Tényekből kiindulva, helyes logikával hamis eredményekre jutni, véleményünk szerint, teljes lehetetlen. A törvények, melyek néhány tényezőnek elvont hatását fejezik ki, e művészeti igazságok persze nem felelnek meg teljesen a valóságnak, e természetes igazságnak, melyben ama hatást számos más tényező módosítja, de azért e törvények nem kevésbé igazak, és a ki ezt tagadná, annak tagadnia kell a matematika és a physika összes igazságait is. Csak ha a jelenségek valamely csoportját meghatározó összes tényezők törvényeit birjuk, vagyunk képesek a valóságot teljesen megmagyarázni, sőt a jövőt is előre mondani. Az elvont igazságokat megvetni annyit tesz, mint elzárni az egyedüli utat a czél felé, melyet elérni akarunk.

Ricardo tehát, midőn csupán néhány tényező elvont eredményét adja elő, nem hibát követett el, hanem csupán a feladat egyik, de fontosabb részét oldotta meg, elég teendőt hagyván így utódainak még a modern közgazdasági élet szük körének elemzése tekintetében is. Nem szólunk itt arról, miről alább ugyis bőven szó lesz, hogy bármily éles volt is logikája, levezetései még sem voltak hibátlanok, hogy még járadék- és értéktanát is át kellett tanítványainak dolgozniok. De fennmaradt utódai számára a feladat, ama számos melléktényező hatását kideríteni, mely az ő nagy törvényeinek megvalósulását a tényleges gazdasági életben meggátolja. Így tüntette fel például, mint látni fogjuk, Cairnes a befolyást, a melyet a magasabb rendű foglalkozásoknak, az általuk igényelt magasabb

¹⁾ Die polit. Oek. v. gesch. Standpunkt.

műveltség folytán előálló monopolistikus helyzete az értékre és megoszlásra gyakorol; így mutatták ki például mások az államadóságek hatását a nemzetközi forgalomra. Bárhol tanusítja a tapasztalat a gazdasági jelenségeknek másképp alakulását, mint a közgazdaságtan nagy törvényei alapján várni lehetne, ott melléktényezők működnek közre, melyeket külön tanulmány tárgyává kell tenni.

6. §. A közgazdaságtan, és különösen Ricardo módszerére vonatkozó fejtegetéseink nem lennének teljesek, ha végül egy rövid pillantást nem vetnénk a Németországban ma uralkodó relativistikus, történeti vagy ethikai u. n. ¹⁾ módszerre, vagy iskolára, mint-hogy ezt igen sokan szembe helyezik a szerintök magát túlélt, elvont ricardoi módszerrel, melyet — mint mondják — felváltani van hivatva.

Ezen iskola jellemzésére legczélszerűbb lesz külön-külön szemügyre venni azt, a mi benne relativistikus, azt, a mi ethikai és azt, a mi történeti, és pedig azon munkák alapján, a melyek ezen iskola álláspontjára nézve a legilletékesebb felvilágosítást adhatják. Ezek Roscher, Knies és Kautz művei.

Ezen iskola felfogásának relativistikus volta, a mennyire én értem (és iparkodtam megérteni), abban áll, hogy (mint Roscher a történeti iskola programja gyanánt ünnepeelt „Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft nach geschichtlicher Methode“ czimü művében mondja) „a történeti módszer nem fog egykönnyen egy gazdasági intézményt egyszerűen dicsérni vagy egyszerűen gáncsolni, a mint hogy bizonyosan csak kevés intézmény létezett, mely minden nép, minden fejlődési fok számára üdvös vagy ártalmas volna.“ Ellenkezőleg, ²⁾ „ép oly kevésbé létezik egy a népekre általánosan érvényes gazdasági ideál, mint egy az egyénekre általánosan illő ruhamérték. A gyermek pórása, az agg mankója a férfi számára csak a leggonoszabb bilincs lenne. „Ész esztelei séggé, jóllét bajjá válik.“ Annak tehát, ki egy legjobb nemzetgazdaság eszményét akarná kidolgozni, — és *alapjában ezt akarta a legtöbb közgazda* — ha tökéletesen igaz és gyakorlati akarna lenni, épen

¹⁾ Itt t. i. a módszer kifejezés nem sajátképeni. hanem tágabb értelemben vétetik, melyben a tudományról való általános felfogást jelenti, s nem a kutatás módját.

²⁾ Grundlagen der Nationalökonomie. 13 kiadás. 1877. 25. §.

annyi eszményt kellene egymás mellé állítani, a mint különböző népsajátságok léteznek, sőt ezenkívül mindezen eszményekből legalább minden néhány évben egy átdolgozott kiadást kellene rendeznie, mert a nemzeteknek és szükségleteiknek változásával a nekik megfelelő gazdasági eszmény is változik.“

Nos, ha Roscher e tételeiben van a történeti iskola relativismusa megjelölve,¹⁾ úgy a relativismus kétségtelenül jogos álláspont, de akkor nem nagyon sok közigazda élt Roscher előtt is, ki ne lett volna relativista és a relativismus legkevésbé sem a (közgazdasági) történeti iskola vivmánya. *Stuart Mill*, kiről maga Roscher mondja, hogy „Ein historischer Kopf war er nicht.“²⁾ következőkép nyilatkozik önéletrajzában e kérdéstről: „Megtanultam, hogy az emberi szellem a lehető haladásban egy bizonyos rendet követ, a melyben némely dolgoknak másokat kell megelőzniök; egy rendet, melyet kormány és közigazgatás némileg igen, de korlátlan terjedelemben nem képesek módosítani; hogy minden kérdés politikai intézmények tekintetében relativ és nem absolut, és hogy az emberi haladás különböző fokai különböző intézményeket nemcsak akarnak, de szükségelnek is, hogy a politika minden általános elmélete, vagy philosophiája az emberi haladás egy elméletét föltételezi és hogy ugyane viszony megvan a történet philosophiájánál is.“³⁾ Logikájában pedig következőleg szól: „Az orvosi tudomány e tévedéseinek teljesen megfelelők vannak a politikában. Mind ama tanok, melyek absolut jószágot tulajdonítanak a kormányzat egyes nemeinek, egyes társadalmi berendezéseknek, vagy épen a nevelés egyes módjainak, tekintet nélkül a polgárosodás állapotára és a társadalom különböző jellemvonásaira, melyre vonatkoztattnak, ugyanezen gáncsot érdemlik: föltételezik, hogy a tényezőknek kizárólag egy osztálya határozza meg a jelenségeket, melyek egyenlő vagy nagyobb mértékben függnek másoktól.“⁴⁾ Sőt, ha egy *Steuart* fennebb idézett

¹⁾ Néha relativismus alatt azt a tényt is értik a történeti iskola hívei, hogy a tudomány előrehaladásával a régebben feltalált törvények rendesen megczáfoltatnak. Ez igaz; de bármennyire is csalódnék az író, ki tanai örök, megdönthetlen érvényében bizik, mégis kétségtelen, hogy tudományos törvényt másként, mint absolute, másként, mint az igazságuk iránti teljes bizalom színében formulázni nem lehet.

²⁾ Geschichte d. N. O. in Deutschland 1012 l.

³⁾ Autobiography Ch. 5.

⁴⁾ Logic, Fifth Ed. II. 362.

bevezetésében azt olvassuk, hogy „az államférfi nem arra való, hogy a gazdaság egy oly formáját létesítse, a milyen neki tetszik“ ; hogy „a politikai oekonomia nagy művészete első sorban az, hogy működését a nép szellemében, szokásaihoz, erkölcsihez és jelleméhez alkalmazza,“ nem a történeti iskola egy tanítványát véljük-e hallani? És mi, kik az előzőkben a közgazdaságtan lényegéről és módszeréről mondottakat az angol írók műveiből vontuk le, kiknek munkáit Roscher büszkén „előmunkálatoknak“-nak nevezi a történeti iskola munkálataihoz, nem hangsúlyoztuk-e hogy a nemzetgazdasági politika szabályainak a tényleges körülményekhez kell alkalmazkodniok, melyekre szólnak? Igen, de az angol írókkal együtt ezeket mindig megkülönböztettük a közgazdaság elméleti törvényeitől, melyek absolutak ép úgy, miként absolutak a mozgás physical törvényei, daczára annak, hogy más szabályok szerint kell egy vasuti vonatot a hegynek, és mások szerint a völgynek vezetni. Ellenben, ha Knies az „elmélet absolutismusa“¹⁾ által a fennebb jelzett relativismust kizártnak véli; ha Roscher „a theoretikusok különös feladatát“ abban találja, hogy az „idő követelményeit tudományos tisztasággal kimondják;“²⁾ ha Kautz szerint „a tudomány (t. i. a közgazdaságtan) törvényei és igazságai nem feltétlenül érvényesek, mindig és mindenütt egyenlőn *alkalmazhatók*, absolutak, — hanem csak feltételesek és relativak“³⁾ és „nem állandó természettörvények“⁴⁾ : úgy ezen kiváló írók törvény, elmélet és tudomány alatt a közgazdaságtanban nyilván egészen mást értenek, mint a mit más tudományban szokás.

A szóban forgó iskola felfogásának *ethikai* elemét az képezi, hogy szerinte a közgazdaságtannak nem a javak felhalmozására, hanem az emberi szükségletek kielégítésére kell a „fősulyt helyezni“, hogy a gazdasági rendszabályoknak az erkölcsi tekintetet sem szabad elhanyagolnia stb. Ugy ennek hangsúlyozása, miként az elmélet absolutismusa elleni küzdelem, az angolok s főképp Ricardo közgazdaságtana ellen irányul, mely — mint mondottuk, véleményünk szerint helyesen — csupán a javak termelésének és meg-

1) Die politische Oekonomie v. gesch. Standp.

2) Grundlagen 48.

3) Volksw. als Wissensch. 303.

4) U. o. 379.

oszlásának tényleg uralkodó törvényeit adja elő, és azon kérdést, igazságos és helyes-e a mai állapot, más elmékedésnek hagyja fönn.

A történeti iskola e harcza — szerény véleményünk szerint — rémek ellen van irányozva, melyek nincsenek. Hát igazán lehet-e, hogy az angolok nem tudják, vagy szem elől tévesztik azon elemi igazságot, miszerint minden gazdaság végcélja az ember és nem a javak; vagy hogy a gazdasági érdekeket az emberiség egyedüli érdekeinek tekintik? Erre is megfelel Mill: „A közgazdaságtan nem tart igényt arra, hogy, egyéb tekinteteket mellőzve, gyakorlati vezetőként szolgáljon és tényleg soha sem is követelte, hogy az emberiségnek csupán a maga saját világosságával adjon tanácsot, habár olyan emberek, kik semmit sem ismernek a nemzetgazdaságon kívül és így azt is rosszul, arra vállalkoztak, hogy tanácsot osszanak, természetesen csak azon világosság segélyével, mely rendelkezésükre állott. Persze a közgazdaságtan sok érzelgős ellensége, és még több ellensége érzelgős álarcban, más meg nem érdemelt gyanusítások mellett azt a hitet is sikeresen el tudta terjeszteni, hogy valóban azt czélozza“¹⁾ E tekintetben a történeti iskola is akaratlanul, sőt egészen ellenkező czélzattal, a közgazdaságtan ellenségeinek malmára hajtotta a vizet.

A történeti iskola ethikai vonása ép oly kevésé vonatkozik a tudományra, az elméletre, mint relativistikus vonása; mindkettő gazdaságpolitikai követelményt fejez ki. E téren mindkettő jogosult, de korántsem azért, mert a nemzetgazdaságtan ethikai tudomány, — mi igaz — hanem mert az embernek és államnak nemcsak gazdasági, hanem más céljai is vannak. Ugyanily viszony forog fenn a természettudományok és a nekik megfelelő gyakorlati utmutatások közt. A physika törvényei szerint például egy vasut bizonyos irányban sokkal gyorsabb, biztosabb lenne, mint a másokban; de azért az, ki vasutat épít, nemcsak ezt fogja tekinteni, de a költségeket és sok egyebet is. Lesz-e ennek visszahatása a physika törvényeire? Ép így az, hogy az államnak gazdasági törekvéseiben, a politikusnak nemzetgazdasági javaslataiban a legkülönbözőbb tekinteteket kell mérlegelnie a vagyoniakon kívül, érintheti-e a közgazdaságtan törvényeit? törődik-e ez azért az erkölcsi kérdésekkel?

¹⁾ Autobiography. Ch VII.

És most átmegyünk a történeti iskola legfontosabb jellemvonására, melytől nevét nyerte. Miben áll a történeti módszer? Erre Roscher következőleg felel:

„Minden tudományban, mely a népélettel foglalkozik, két főkérdés lehető és különböztethető meg egymástól: *Mi van?* (mi volt? hogy lett ilyen?) és *Mi legyen?* A legtöbb közgazda e kérdéseket összevegyítette, bár igen különböző arányokban (ugy, hogy például Ricardo csaknem kizárólag a dolgok létét vizsgálja, a socialisták ellenben csaknem még kizárólagosabban azt festik, hogy milyeneknek kellene lenniök), a hol azonban élesen elkülönítettnek ott mutatkozik az ellentét a (realistikus) *élettani* vagy *történeti* és az idealistikus módszer között.“ Az idealistikus módszer egy eszményét állítja fel a nemzetgazdaságnak. „Mi az elméletben (a relativitás elvénel fogva) teljesen lemondunk ily ideálok kidolgozásáról. A mit a helyett megkísértünk, az egyszerű leírása először a gazdasági természetnek és a nép szükségleteinek, másodsor a törvényeknek és intézményeknek, melyek ez utóbbiak kielégítésére rendelvek, végre a nagyobb vagy kisebb eredménynek, mely őket kísérte. Tehát mintegy a nemzetgazdaság bonczana és életana!“¹⁾

Összehasonlítások emelik ki legjobban a dolgok jellemvonásait. Ezért néhány sorban a hivatást akarjuk itt szemügyre venni, melyet a közel multban a *jogtudomány* történeti iskolája betölt.

A reformatiótól a 18. századig folyton emelkedő hatványban a tiszta rationalismusra helyezkedett a jogtudomány. Lehetőnek látszott az észből, vagy az emberi természetből egy minden időben és helyen absolut érvényű jogrendszer megalkotása (észjog, természetjog) és a különböző írók meg is állapították azt. Azonban kiderült, hogy absolut jog annyiféle állapitható meg, a hányféle egyéni nézet van arról, hogy mi jogos, és hogy valamennyi volta képen a római pandektajog kosmopolitikus leszürése. Föllépett a történeti iskola és kimutatta, hogy különböző korokban és népek-nél különböznek, sőt ellenkeznek a fogalmak a jogos és jogtalanról, hogy a jogos absolut megítélésére eszünk nem nyújt szabályt, hogy ellenkezőleg az arról való fogalmak maguk is folyton fejlődnek. Az egyetlen bölcselkedés, mely a jogról lehető, a tételes jog e fejlődé-

¹⁾ Grdlagen 22—26. §§.

sének figyelemmel kísérése (jogtörténet) és annak magyarázata (jog- és erkölcsbölcészet), de nem absolut jog felállítása. E merőben negatív eredményre jutott (mind máig) a jogtudomány történeti iskolája.

Ki nem veszi észre a hasonlóságot ezen és a közgazdaságtani történeti iskola álláspontja közt? Csakhogy van a kettő között egy lényeges különbség is. A jogtudomány a történeti iskola fellépése előtt *csakis a legjobb jog keresése* volt, és nem a tényleges jog keletkezése, módosulása és megszűnése *törvényeinek* elmélete, vagyis *nem volt tudomány*; ellenben a közgazdaságtan csak első (18. századbeli) képviselőinél, a physiokratáknál „idealistikus“, azontúl — már Ricardonál is — *valódi tudomány*, mely *törvényeket* ad elő és tényleges közgazdasági jelenségeket magyarázza; *itt tehát nincsen meg az az ok a történeti reactióra, a mely volt a jog terén.*

A történeti jogiskola, mint egész értéktelen lomot el is vetette a természetjogászok okoskodását; Grootot, Pufendorfot, Wolfot ezen iskola egy tagja sem idézi, sőt nem is olvassa; így tett-e a közgazdasági történeti iskola is? Épen nem. Daczára a fennebbi programnak, Roscher egész művén keresztül minden kérdésre nézve megtaláljuk a nemtörténeti, abstract írók által megállapított törvényeket és csak azok után, mellékletkép, a történetet és leírást. Mi szólhat ékesebben, mint ez, a mellett, hogy a közgazdaságtan nem éri be avval, a mit Roscher történeti módszernek nevez, a pusztá *leirással és történettel*, hanem *törvényeket* követel? Mi szólhat ékesebben a mellett, hogy a Roscher által kijelölt kérdések közül sem a *Mi van?* sem a *Minek kellene lennie?* nem a *közgazdaságtan* (elmélet) sajátos kérdése (amaz a leíró isme, emez a politikáé), hanem az, hogy *Miért van úgy, a mint van?* S ha a Roscher könyvében csak az volna, a mit ő maga kilátásba helyez, úgy az csak (leíró) *boncztan* lett volna; a közgazdasági törvények belevétele által lett az *élettan*.

Roschernek a közgazdaságtan körül egy örök érdeme van, nem kisebb annál, melyet azon férfiak szereztek, kik a közgazdaságtan nagy törvényeit megállapították, *de egészen más természetű*, t. i. a közgazdaságtan egy segédeszközének, egyik leíró ismájének, a gazdaságtörténetnek megteremtése. De ezáltal ő nem változtatta vagy czáfolta meg a közgazdaságtan törvényeit, csak *módot nyújtott* azoknak kiegészítésére és tökéletesítésére. És minden jel arra mutat,

hogy neki nem is volt célja — miként Kniesnek — a közgazdaságtant átalakítani, hanem csupán érdekesnek tartotta (a közgazdaságtan erős fellendülése, képességeinek és hajlamainak különös iránya és roppant ismeretei folytán) épugy megírni a nemzetek gazdaságának történetét, a mint megírták a vallások, irodalmak stb. történetét. Nem részrehajló kicsinyítése ez tudományos érdemeinek; maga Knies is ugyane nézetten van a „Grundriss“ bírálatában, a melynek elveihez pedig Roscher mindvégig hű maradt. Knies gáncsolja Roscher azon megjegyzését, hogy ő a maga által választott utat nem tartja egyedül helyesnek és csak arról van meggyőződve, hogy — az *„sajátosan szép és termékeny vidéken vezet út.“* „Valóban,“ — teszi hozzá Knies fájlalólag ¹⁾ — *„a továbbiakból ki is tűnik, hogy Roscher kiválólag a történeti anyagnak előadására irányozva figyelmét, mely egyes fejezeteknél említendő, és hogy ezek szerint a történeti módszer megvalósítását különösen azon történeti formák expositiójába helyezte, melyekben a népelet gazdasági oldala jelentkezik. Csak így nyílik a közgazdaságtan mellett is, mely talán az elmélet absolutismásának hódol, egy termékeny és szép vidék, de akkor azután inkább — és pedig nagyszerű módon — a történetírás egészített ki, mintsem a közgazdaságtan javítottott.*

Mi, a mit Knies fájlal, a Roscher mérsékletét csak helyeselni tudjuk. Csak ily határok közt, csak a deductio útján feltalált közgazdasági törvények elismerése mellett lehet a gazdaságtörténet — az ugynevezett történeti módszer — a közgazdaságtan hasznára, és a ki ennek terén Ricardo és tanítványai módszerét, az abstractiót, már lejártnak tekintené: téved és túlmegy azon, a mit maga Roscher mert.

PIKLER GYULA.

¹⁾ Die polit. Oekonomie 31 lap.

(Második közlemény a júniusi füzetben következik.)

MEZŐGAZDASÁGI FELADATAINKRÓL.

Megdöbbenve tapasztalja a magyar gazdaközönség, hogy a világesemények fejlődése válságos helyzet felé sodorja hazánk mezőgazdaságát. A pacific-vasut kiépítése, a Suez-csatorna elkészülése, a canadai, buzatermelésre kiváló mértékben alkalmas, Manitoba nagysíkság begyarmatosítása, a buzatermelésnek egyre nagyobb térfoglalása Indiában, Ausztráliában és Afrikában s ama regioknak bevonása az európai forgalomba s még számos más jelenség közelebb-közelebb viszik a magyar mezőgazdaságot ama fenyegető válság felé, mely az angol mezőgazdaságot már egy évtized óta sújtja, Franciaországban, Belgiumban s Németországban is beköszöntött s amaz államokat oly védvámok életbeléptetésére kényszeríté, a melyek monarchiánkat is megtaláló intézkedésekre birják.

Ha a válság nem köszöntött is be még nálunk, de fenyeget s itt az idő, hogy ellenében *állami* és *társadalmi* uton megtegyük mindazt, ami által a válságot vagy elhárítani, vagy súlyát legalább jelentékenyen enyhíteni lehet.

Vegyük tehát szemügyre, hogy mik lehetnek az *állami* s mik *társadalmi* feladataink a mezőgazdaság körében.

A világesemények fejlődését feltartóztatni senkinek nem áll hatalmában. A transatlanti verseny az európai piacokon évről-évre erősebb lesz. Ezen mi nem változtathatunk : ez egy oly adott helyzet, a melylyel számolni kell. Azok az európai államok, a melyek külföldi gabna-behozatalra szorulnak, Anglia kivételével, mindannyian belátják már, hogy a nagyon olcsó gabna tönkre teszi saját termelésüket és ezért *vámok emelése* által igyekeznek jobb árt szerezni a buzának, árpának stb. Ezt a politikát Bismarck hg kezdte el s most az általános utánzásra talál. Franciaországban *differenciális tarifát* akarnak megállapítani, hogy vámretorsiot ne provo-

káljanak. Ha ez az áramlat győz, akkor nem nagy baj reánk nézve, hogy Németország egész kiméletlenül felemeli a gabonavámokat. Módunkban fog állni a felemelést megtorolni és Németországot is a differenciális vámpolitikára terelni. De ha netán oly szerződést köt Franciaország Északamerikával, a mely a tarifakedvezményt az Egyesült-Államokra is kiterjeszti, akkor bizony szomorú kilátásaink lesznek nyersterményeink és lisztünk értékesítése tekintetében. Mert Északamerika olcsóbban termelhet s olcsóbban is adhatja buzáját; és kiviteli feleslege jó években oly nagy, hogy versenyével a francia piacokról majdnem teljesen leszoríthat minket. Ha tehát pillanatnyilag reménységgel lehetünk is a differenciális francia tarifa-tételek iránt: *mezőgazdaságunk jövőjét* azokra alapítani nagyon elhibázott számítás volna.

Mezőgazdaságunk egész rendszerét nem áll hatalmunkban oly gyorsan átalakítani, mint amily gyorsan a nyakunkra nő a transatlanti verseny. Az első feladat tehát okvetlen *modus vivendit* keresni és e tekintetben a már említett kedvezményes tarifák kieszközlése minden esetre nagy nyereség volna. Svájc, Franciaország és Németország jöhetnek ez irányban, mint terményeink fő vevői, tekintetbe. Ez országok közül *Franciaország* propria motu hajlandó nekünk tarifakedvezményeket adni és az esetben nem lesz okunk vele szemben a megsértettet játszani és a francia árúkra megtorló vámkokat vetni, mert ha ezt tennők, nemesak azt veszélyeztetnők, hogy a kedvezményeket elveszítjük, hanem ellen-megtorlási tételeket is provokálhatnánk, pl. a dongafára.

Svájccsal szemben a differenciális tarifakedvezmények elnyerésére nem valami nagy kilátásunk lehet, egyfelől, mivel behozatalunk onnan nem valami jelentékeny, s másfelől, mivel a transatlanti és orosz buza közvetítő kereskedés útján megy oda, minthogy Svájcznak nincsenek tengerészeti emporiumai.

A mi *Németországot* illeti, ez országgal szemben azonban nagyon jogosult az a kívánság, hogy a differenciális tarifakedvezményeket megadja számunkra. A német birodalomhoz való politikai viszonyunk is jogosulttá teszi már e kívánságot; de ettől eltekintve, mintegy 50 millió frt értékű árúk jönnek onnan directe Magyarországra évenként és az osztrák közvetítő kereskedelem még ezen kívül is jelentékeny mennyiségű árút hoz hazánkba. A behozott árúk a köszézen kívül csupa iparczikkek, melyek magas vámtéte-

lekkel megadóztathatók. És ha ezekre magas vámtételeket vetnénk, azért nem szükségkép drágítanók meg amaz árúkat, mert a Németországból hozzánk behozott árúk olyanok, a melyekből Ausztriának is nagy exportja van, azokat tehát Ausztria is szolgáltathatja nekünk s egyébként visszállitmány gyanánt megkaphatjuk azokat minden államtól, a hova gazdasági terményeinket exportáljuk. S a magas vámtételek szükségkép azt eredményeznék, hogy jövedelmezővé válnék ez árúknak benn az országban való előállítására. Az exportra dolgozó nagy németországi gyárak különösen indítatva érezhetnék magukat, Magyarországon gyárakat felállítani, a melyek innen a Balkán félszigetre is kedvezőbb conjuncturák mellett versenyezhetnének a belga, francia, angol importtal, s egyuttal az osztrák import exorbitáns követeléseit is levernék. De *Ausztriának* azért kétségtelenül nagy előnyére szolgálnának az iparczikkekre vetett vámok. És ez előnyökért cserébe megkivánhatja Magyarország, hogy mezőgazdasági terményeinknek Ausztriában ép oly kiváltságolt állása legyen, mint a mily kiváltságolt állása van az osztrák iparczikkeknak nálunk, — amit el lehetne érni az által, ha a közös vámterület határán a nyersterményekre is akkora vámtételek vetetnének, a mekkora vámtételekkel az osztrák ipart a külföldi behozatal ellen védnők.

Az ilyen tarifapolitikának az volna a következése, hogy a magyar mezőgazdaság számára biztosítva lévén az osztrák piacok, azt mindaddig nem érhetné veszély, míg feleslegünk Ausztriában fogyasztóra találhat. Igaz, Ausztriának is van feleslege némely gazdasági terményből jó években, s ezért az osztrák fogyasztás valami nagy értéket nem képvisel ránk nézve. Nem képvisel oly értéket, a melynek elvesztése valami roppant nagy csapásnak volna tekintendő. Középszerű aratás mellett, — mint a milyen az 1880-iki volt, — a monarchia mezőgazdasági terménykivitele 180 millió frt értéket képviselt, tehát körülbelül annyit, a mennyit Magyarország netto kivitt, a miből világos, hogy Ausztria mezőgazdasága nagyban és egészben véve csak rosszabb években nem fedezi az ország belszükségletét. De ha az osztrák és a magyar mezőgazdaságot a közös vámterületen a maga egységében tekintjük : akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar mezőgazdaság annak *erősebb*, az osztrák mezőgazdaság annak *gyengébb* fele. A magyar mezőgazdaság még jövedelmezőleg fennállhat, mikor az osztrák mezőgazdaság már vesz-

teséggel dolgozik. Ezt az osztrák parasztgazdák érzik legjobban. Ők sem a búzát, sem a szarvasmarhát nem képesek oly olcsón előállítani, mint a magyar gazda. S azért is intézték a 8000 aláírással ellátott ama híressé vált petitiot a reichsrath-hoz, melyben egyebek között védvámokat sürgetnek Magyarországgal szemben.

A közös vámterületnek, igaz, sok rosz oldala van Magyarországra nézve. De van egy jó oldala is, és ez az, hogy csak az osztrák mezőgazdaság testén át érheti el Magyarországot az a nagy gazdasági válság, melynek most még csak egyes symptomáit látjuk, s már is megdöbbenve tekintünk a jövőbe. Mindaddig, míg Magyarország Ausztriával vámközösségben marad, hasznunkra kell fordítani ezt az előnyt. Az eszköz e célra a *vasuti tarifa*. A mezőgazdasági termények szállítási költségeit Ausztriába a lehető minimumra kell alászállítani és akkor megverhetjük az osztrák mezőgazdaságot saját lokális centrumain, s ugyyszólván monopoliumot teremthetünk Ausztriában a magyar búzának, árpának, kukoriczának, lisztnek, szesznek, bornak. És akkor aztán az osztrák határon felállított agrár vámoknak nem az osztrák, hanem a magyar mezőgazdaság fogná hasznát látni, s mint Bismarck hg Németországban jó árt csinál a gazdasági termények számára agrár-vámokkal, jó árt csinálhatnánk mi is az osztrák piacokon a magyar terményeknek.

Azért mondjuk a magyar termények számára, mert a mi nekünk még elég jó ár, az az osztrák mezőgazdát esetleg már nem elégítheti ki. Most ugyan Ausztria mezőgazdasága a magyar verseny ellen elegendő védelmet talál a vasuti szállítás és közvetítő kereskedés magas jutalékában. De ha a magyar mezőgazda a helyzet követelte érdekei által hagyja magát vezéreltetni, akkor e jutalékot, vagyis az osztrák mezőgazdaság védelmét felényire s tán harmadára csökkentheti, s az egész megtakarítást javára fordíthatja; s az által, hogy feleslegét Ausztriának adja el, a belfogyasztásban is elég jó árt biztosíthat terményei számára.

Nagy baj azonban az, hogy a főtényező, mely tömegárúk olcsó szállítását eszközölni van hivatva, nem áll a magyar kormány fennhatósága alatt. E tényező a gőzhajózás a Dunán. A Dunagőzhajó társaság még mindig oly tarifapolitikát követhet, a mely ellenében van a magyar gazdaközönség érdekeivel. Olcsóbban szállítja a román búzát, kukoriczát Bécsbe, mint a magyart. Ezen állami linczhajózás által lehetne és kellene segíteni. De az feltételezi, hogy

az ország pénzügyei már tökéletesen rendezve legyenek. Addig tehát legalább a Dunagőzhajó társaság magyar állami verseny vonalán kellene kivételesen alacsony díjszabást életbe léptetni, még ha annak esetleg fel kellene is áldozni az osztrák magyar államvasuttal kötött kartelt. A magyar államvasutak a gazdaközönség által fizetett nagy adókból épültek főképp s ezért a gazdaközönség meg is követelheti, hogy e vasutak tarifapolitikájában is a gazdaközönség nagy érdekei játszásk a vezérszerepet.

Ez volna a transatlanti verseny folytán előttünk álló feladatok egyik csoportja.

Ismételjük a teendőket röviden: Kieszközölni a differenzialis tarifát külföldön, a hol lehet, s ha Németországgal szemben czélt nem érünk, megtorló vámtételeket alkalmazni ellenében. Továbbá le kellene szállítani a mezőgazdasági terményekre vetett vasuti szállítási tételeket, s mihelyt az állam eszközei megengedik, létrehozni a lánzhajózást állami vállalat gyanánt, a lehető legalacsonyabb tételekkel.

A vám és közlekedési politikába tartozó feladatok mellett több más téren is vannak állami feladataink. Ilyenek a *konzularis képviseletben a magyar mezőgazdasági érdekek erélyes felkarolása* az által, hogy mint az osztrák mezőgazdák kívánják, *mezőgazdasági előadók alkalmaztassanak a konzulatusoknál*, kiknek feladatává tétessék, a mezőgazdasági viszonyok fejlődését az illető országban figyelemmel kísérni és minden fontosabb mozzanatról azonnal jeteni, hogy annak alapján a vivmányokat és a piaczi conjuncturákat hasznunkra fordithassuk. A kormány feladata a *hitelviszonyok* javítása körül egy oly fejezet, mely külön rendszeres kifejtést igényelne. A *mezőgazdasági érdekképviselet* új szervezése is kívánatosnak látszik, s ebben a franciaországi új kamarai rendszer szolgálhatna mintául, olyanformán, hogy az egyes községek gazdasági képviselőiből kerületi kamarák, a *kerületi kamarák* képviselőiből *megyei gazdasági tanács* s a megyék egy-egy gazdasági képviselőjéből országos gazdasági tanács volna alakítandó. Az államnak a *gazdasági szakoktatás* terén is nagy feladatai vannak, hogy a gazdasági szakoktatás ugy elméleti, mint gyakorlati irányban hathatósabban fejlesztessék, mint fejlesztetett idáig.

De mind ezen és még számos más állami feladatok a teendőknek csak kisebb felét képezik, a nagyobb fele a *társadalomra*, vagyis a *gazdaközönségre* hárul. Az angol gazdák azt tartják, hogy a gaz-

dasági viszonyok akkor fejlődnek a legegészségesebben, ha az állam nem avatkozik mindenféle *landbillekkel* a gazdasági ügyekbe. *Let us alone* : a jelszó ott. S azért a magyar gazdaközönség se várjon mindent az államtól; hanem szervezkedjék a szükség szerint kisebb-nagyobb körben, ahhoz képest, amint az ügyek kívánják. A Conseil superieur de l'Agrikulture-t egészen jól helyettesitheti az orsz. gazdasági egyesület s illetőleg a *gazdakör* s ha ez komolyan munkához lát, társadalmi uton is létre jöhet mindaz, amit talán állami törvényhozás vagy kormányintitativa által tartunk legkönnyebben megvalósíthatónak.

S ezt a gazdakörben közelebb vitatott azon kérdésnél is ki lehet mutatni, hogy a *buza helyett az ország különböző vidékein minő termények műveltessenek*. A gazdaközönségnek, ha jól akar gazdálkodni, ismernie kell az ország *agronomiáját* : a fekvést, a fel- és altalajt. A királyi porosz orsz. geologiai intézet 1873 óta egy óriási agronomikus térképet készített 1 : 25,000 mérettel, úgy hogy 1 hektár 4 mm. hosszú és széles négyzetet képez s azon nemesak minden épület, köfal, kerítés-árok, kut, ut, gyalogut, ültetvény fel van tüntetve, hanem a talajnak tenger felszine feletti nagysága s a fel és altalaj minősége is 2 méter mélységig számos képletekkel, melyek mint a Landwirthsch. Presse f. é. jan. 24. számában foglalt leírás mutatja, igen elmés combinatioval vannak megszemlélhetővé téve. Egy-egy lap 57—60 cm. A 36 lapból eddig 11 van készen, ára egy-egy lapnak 2 m. Mindenik laphoz külön magyarázó szöveg van csatolva, úgy hogy e lapokból és az azokhoz csatolt szövegből, minden egyes parcella geognostikai, agronomiai és analitikai jellegét meg lehet tudni. Az egész munka a végből készült, hogy azt a gazdaközönség a gazdasági üzem okszerüvé tételére használhassa.

Hasonló térképre Magyarország gazdaközönségének is szüksége volna. A poroszországi térképet a porosz közmunka miniszterium készített. Ha nálunk ily munkát most még nem készített a kormány, elkészíttethetnék azt a gazdasági egyletek és körök. Az eljárás az lehetne, hogy egy-egy gazdasági egylet a maga területének felvételét rendelhetné el a porosz minta szerint, és e célra esetleg kieszközölné a kormánytól, hogy a felvételt a rendelkezésére álló szakérőkkel és pénzsegélylyel is megkönnyítse.

Ezen agronomiai térkép képezi az okszerü gazdálkodásnak ugyszólván alapját, mert a fekvés, fel és altalaj, éghajlatviszonyok

ismerete nélkül a gazdaközönség csak setétben tapogatózik. De ha földjének minden parcelláját jól ismeri a gazda, akkor a mezőgazdasági élettan tudományos vívmányait igen könnyű leendő hasznára fordítania. S mihelyt a gazda tudományos alapra helyezi gazdasági üzemtervét, a gazdaság jövedelmezővé tételének százféle módja közt szabadon és biztos számítással lesz alkalma válogatni.

A könyvből való gazdálkodásnak nagy ellensége a magyar ember, mert azok, akik így kezdtek nálunk gazdálkodni, rendszerint a praktikus elemi ismeretek híjával voltak s oly ballépéseket követtek el, hogy sok esetben nevetségessé váltak gazdatársaik előtt. De aki a gyakorlatot az elmélettel párosítva készíté el üzemtervét s rendezte be és vitte gazdaságát, az mindig nagy sikert mutathat fel — *in the long run*.

S e szempontból tekintve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy bármely jó gazdasági kézi könyv megadja a feleletet arra a kérdésre, hogy hol, mit kell buza helyett termesztetni. S itt csak azt mondhatom, hogy ha valakinek gazdaságán a buzatermelés már a jelen árak mellett nem látszik elég jövedelmezőnek, hát tessék a gazdasági tudománytól tanácsot kérni és oly üzemtervet készíteni, a mely biztosan nagyobb jövedelmet adhat.

Magyarországnak nagyobb része jó buzatermő föld.¹⁾ Hogy mely földek ezek, arra a kérdésre megfelel a mezőgazdasági térkép. Buzaföldeken oktalanság volna a buzatermeléssel végkép felhagyni, csak azért, mivel most alant áll a buza ára. De igenis fel kell hagyni az egyoldalú buzatermeléssel, mert ez a talajt hamar nagyon kimeríti és rossz időjárás mellett minden jövedelmétől is megfosztja a gazdát.

A buza az összes termények között a legnagyobb jelentőséggel bír, már csak azért is, mivel fogyasztása is a legkiterjedtebb az egész föld kerekiségén. Tavaly és harmadéve ugyyszólván az egész föld kerekiségén jó buzaaratás volt, az indus buzabehozatal azért nyomta le annyira annak árát. De ha India másfél millió angol □ mértföldnyi

¹⁾ Jó buzaföld őszi buzának a löszföld, a humusgazdag agyagos és a kötött fekete agyag föld (Humus reicher Thonboden und strenger Lehm-boden) s meleg helyen a mély humus föld (tiefgründiger Boden), ellenben a nagyon kötött sárgagyag (strenger Thonboden) és a nedves földagyag (nasser Lehm-boden), a mértföld- és a futó-homok buzatermelésre nem alkalmasak.

buzatermésre nagyobb részt alkalmas földdel bir is, ez országnak közel háromszáz millió lakosa is van s rosz rizsarátás mellett nagy lisztbevitt is igényelhet. A magyar buzatermés jövője felett tehát nincs ok kétségbe esni. Annyival kevésbé lehet erre ok, mert az egyoldalú buzatermelés az egész föld kerekiségén egyaránt megbozulja magát. *New-Seelandból*, Ausztrália egyik legjobb buzatermő vidékéről azt jelentik az amerikai Pr. Farmernek, hogy ott a nagy uradalmakat, melyek ugyszólván kizárólag buzatermésre voltak berendezve, a tulajdonosok most parcellirozzák és bérbeadják, vagy eladják, mivel a jelen buzaárak s a drága munkaerő mellett a tulajdonosoknak nincs semmi jövedelme. Északamerikából is hasonló hírek érkeznek : a gazdák kénytelenek az egyoldalú buzatermeléssel felhagyni, mert ily árak mellett nincs haszon. Dr. Thiel a berlini landwirthschaftlicher Club f. év jan. 27-én tartott ülésén kimutatta, hogy Északamerikában a buzatermelés fejlődése már majdnem elérte azon határt, a melyen túl nem mehet. Az északamerikai kontinensnek $\frac{2}{5}$ része magtermelésre egyáltalán nem alkalmas, mert a 37. é. fokon túl a buza a klíma, csapadéki és hőfoki viszonyok következtében leszáll acrenkint 6 bushelen alólra, szintugy a nyugoti 97 fokon túl Greenwichtól számítva. Az északamerikai continensnek tehát csakis a 39 é. foktól délre és 97 nyug. foktól keletre eső része alkalmas buzatermelésre. És ezen a területen az átlagos évi termés nem több, mint 12 bushel acrenként, 11·2 hl. hektáronként, 375 kgr. magy. holdanként. S a termelési költség 41 mark acrenként, holott a gazda 75 centes ár mellett csak 36 markát vesz be, tehát magy. holdankint 3 frt vesztesége volna. Thiel ennek folytán arra a következtetésre jut, hogy : „Keineswegs ist Amerika der schwarze Mann, vor dem sich Deutschland zu fürchten braucht.“

S daczára annak, hogy Magyarországon oly jó buzaföld van, a termés nagysága azért országos átlag gyanánt igen csekély. A hivatalos statisztika adatai szerint ugyanis termett egy hektáron hektoliter :

Évben	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Kukoricza
1873. . .	6·95	4·92	11·07	12·14	7·98
1874. . .	9·76	10·28	13·14	13·39	4·74
1875. . .	7·70	8·76	8·35	7·95	15·94
1876. . .	7·15	6·45	10·42	11·17	11·27
1877. . .	11·51	10·75	13·03	13·00	10·86
1878. . .	15·65	14·00	16·91	18·36	19·14
1879. . .	7·54	7·09	9·41	12·38	12·34
1880. . .	11·61	11·22	18·36	21·35	18·65
1881. . .	12·52	13·02	15·65	17·63	16·07
1882. . .	18·93	16·36	20·82	23·82	20·01
1873—82. .	10·93	10·28	13·41	15·22	13·70

A nyugoti államokhoz viszonyítva, a termés ezen átlaga igen alacsony: Franciaországon pl. a buzatermés átlaga 14·3 hl., Angliában 27·16 hl.; a rozs Franciaországon 13·3, az árpa Angliában 33·05, a zab 36·86 stb.

A magyarországi alacsony átlag onnan van, hogy a megelőző években volt jó buzaárak arra birták a gazdaközöniséget, hogy a nem jó buzaföldeket is buzával vetették be. A termelés tehát igen egyoldalú lett. Az ily földeken fel kell hagyni a buzatermeléssel. Kukoricza, rozs, árpa, zab, burgonya, de még inkább a megfelelő takarmányneműek jobban ki fogják magukat azokon fizetni. Az egyoldalú buzatermeléssel tehát fel kell hagyni, hazánkban *ép úgy*, mint *Amerikában* vagy *Angliában*. Az Egyesült-Államokból a levelek egy egész sorát idézhetem a Prairié Farmerből, melyek mind ennek szükségét emelik ki. *Iowa* államból pl. Woodburgból ezt írja egy gazda: „This is a new country and largely devoted to wheat growing, but graingrowers say there is no profit in the business. Our farmers depend too much on corn and wheat.“ *Dakota* államból Hamlinből ezt írja egy gazda: Times are very hard, owing to the low prices of wheat; in fact there is little demand for anything. I think stockraising will pay best here. *Illinois* államból Williamsouról ezt mondja egyebek közt egy levél: Some Eastern and Southern buyers are here buying stock for their market. Less wheat sown than last year. *Minnesota* államból Polk Co. ezt írják: No 1 wheat sells at 49 c p. bu. Farmers in the Red River Valley will sow less next year, hoping to reduce the supply and improve the price. *Californiából* San Franciscoból, hol az utolsó aratás 57 millió bushel buzát adott,

ugy hogy ez állam a buzatermelésben a banner State lett, ezt jelentik : The California farmer is now severely considering the question : does it pay to raise wheat. In many parts of the state the farmer is getting less than a cent a pound for it. Wheat farmers are therefore having a hardtime and many of the great farms will doubtlessly pass into the hands of small farmers. Nature is teaching the same lesson here, that she is giving in Minnesota and Dacota. The fields that gave 30 bushels per acre a few years ago, are now thought to be doing well with half that yield. In fact the lot of the wheatraiser is far from being a happy one. Angliának évi átlagos buzatermése (standard average) 28·77 b. acreenkint vagy 27·10 hl. hectáronkint, — mint fentebb is említém, — de azért az *Economist* mégis azt tanácsolja az angol gazdaközönségnek, hogy könnyebb földeken, — melyeket Angliában nem számítanak a jó buzaföldekhez, — hagyjanak fel a buzatermesztéssel s csak is a jó buzaföldeken termeszsék azt. De ezeken is két évben egymás után zöldtakarmányt s csak a harmadik évben termeszszenek buzát. A takarmánynak Angliában a mi viszonyainkhoz képest igen jó ára van, mivel amaz országban a klíma és pénzhiány folytán nagy a huszfogyasztás s a hustermelés tehát általában jövedelmező. S a *Standard* még tovább megy s a szántóföldekből még többet akar elhódítani a fütermesztésnek.

Franciaországban is azt tanácsolják a gazdaközönségnek, hogy hagyjanak fel, a mennyire csak lehet, a külterjes buzatermeléssel s tegyék lehetőleg intenzívvé a mezőgazdaságot. A *belga gazdák* f. jan. 11-én tartott nagy gazdagyűlésén, mely a gabnavámok újbóli életbeléptetésének szükségét mondta ki, hasonlóképp az volt a mondás, hogy jó lesz megszorítani a magtermelést s takarmányt, zöldséget, gyümölcsöt termesztetni inkább.

Mind ezen tények azt bizonyítják, hogy *az egyoldalu magtermesztést mindenütt megszorítani iparkodnak*. S megszorítandó az hazánkban is, és pedig első sorban — mint már említettük — az által, hogy a nem jó buzatermő földeken fel kell hagyni a buzatermesztéssel s más művelési ágakra átmenni; s másodsorban az által is, hogy a *vetésforgásba nagyobb változatosságot* kell hozni. A világhírű *rothamsteadi kísérleti* állomás kideríté azt, hogy a buza is azon növények közé tartozik, melyek nem szeretik a nagyon sűrűn egymás után való termesztést. Azon földön, mely 1852—64-ig a hamuré-

szeknek trágyával való teljes pótlása mellett 16·4 hl. termett, 1865-től 1877-ig már csak 11·8 hl. adott. Széény trágyázás mellett az évi átlag a mondott időszakban 21 hl.-ről 17·3 hl.-re, a széény és hamurészek teljes megtérítése mellett 33·4-ről 26·6 hl.-re szállt alá. Így tehát a nagyon gyakori buzatermelésnél a hanyatlás okvetlen bekövetkezik. Mindenesetre tény az, hogy a vetésforgás által kedvezőbb eredményeket lehet elérni.

Az eredménynek további fokozására a *trágyázás* bir kiváló fontossággal. A trágya által pótolni kell a széényt és a hamut, s a kísérletek bizonyítják, hogy az a föld, mely trágya nélkül 25 év alatt 12·2 hlt adott átlag évenként, jól trágyázva 30 hlt, tehát 17 hl.-rel többet hozott.

Jó buzaföldeken tehát trágyázással is kell a jövedelmezőséget fokozni, vagyis a termelést ocsóbbá tenni. De a trágyázás előfeltétele a marhaállomány növelése és annak jó etetése. Nem utánzás, hanem kétségbevonhatlan logikai követelmény tehát, hogy azt a földet, amit a buzatermeléstől elvonunk, legczélszerűbb lesz — mint a külföldi gazdák is tanácsolják — főrészből *takarmánytermesztésre* fordítani. De ez együtt jár a marhaállomány szaporításával. S arra a magyar mezőgazdaságnak csakugyan nagy szüksége is van, mert szarvasmarhaállományunk a külföldhöz képest igen kedvezőtlen arányban áll a művelés alatti földterülethez viszonyítva. Egy □ kilométerre nálunk csak 16·4 szarvasmarha esik, holott Hollandiában 20·5, Angliában 26·6, Norvégiában 68·2 szarvasmarha esik.

A *takarmánytermesztés és marhaállomány* növesztése tehát az a két feladat, a melyre a magyar gazdának okvetlen törekednie kell, ha jövedelmét növelni, vagyis a buzatermelésben helyét a külföldi versenynyel sikeresen megállni akarja.

Hogy ez a feladat gyakorlati szempontból milyen hálás lehet éppen a kis gazdaközönségre nézve, azt a németországi mezőgazdaságból vett példával akarom feltüntetni.

Egy németországi parasztgazdaságban, mely 130 morgenből, vagyis 65 magyar holdból áll, a melynek egy harmada már nagyon is ros föld, van 4 ló, 2 csikó, 4 tehén, 2 ökör, 5 fiatal marha, 12 juh és 12 sertés; s mig a gazda eladott gabonanemüekből mindössze 185 markot vesz be, addig a marhatenyésztés utáni haszna négy-szer akkora; vagyis évenkint eladott egy lóért kap 270 markát, 2 fiatal marháért 300, sertésekért 150 markát; együtt tehát 720 mar-

kát. Ez egy olyan példa, a mely Németország gazdaközönsége nagy részének jövedelmi forrásaira nézve mintául van felhozva a Köln. Ztg f. év jan. 27. számának mezőgazdasági rovatában. Egy további jövedelmi forrása a német parasztagzának a len-vászon. Mindössze csak másfél morgen, azaz 900 □ öl volt lenmaggal a például felhozott gazdaságban bevetve, és abból 10 drb vásznat 90 markán adhat el a gazda, pedig magát is ruházza és a lenmagból jószágának is jut jó takarmány. A lentermesztést a mi gazdáink is eltanulhatnak, főképp olyan helyeken, a hol kevés a buzaföld.

A takarmánytermesztés kiterjesztésének kérdésénél a mester-séges takarmányra, vagy a takarmánynövények termesztésére kell kiválóan súlyt fektetni. Százalékokban kifejezve, a művelés alatti földterületnek 1·30% van hazánkban most mindössze csak mester-séges takarmányokkal bevetve, és pedig 181,628 ha luczerna, lóhere vagy baltaczinnal, 176,121 ha bükköny-keverékkel, moharral vagy más takarmánynyal. Ausztriában ellenben a takarmánynövényekkel bevetett terület 4·64, Németországon 6·70, Franciaországban 9·67, Angliában 12·36%.

A természetes rét is aránytalanul csekély százalékot tesz nálunk a külföldhöz viszonyítva, mert az csak 18·56 százalékot tesz nálunk, Ausztriában ellenben 19·42, Németországban 28·26, Angliában 43·86 százalékot. Csak Franciaországban van aránylag kevesebb rét, 12·51 százalék.

És ha a takarmánytermesztést kiterjesztjük, ennek legelőnyösebb módját, a *zöldtakarmány-bevermelést* is czélszerű lesz meghonosítani. Az *ensilage*-al most már igen sokféle kísérletet tettek, s az angol gazdák kivétel nélkül arra a tapasztalatra jöttek, hogy a takarmánykészítés ezen módja a legháladosabb. ¹⁾

¹⁾ A svájci *Alpwirtschaftlicher Verein* pályázatot hirdetett a zöldtakarmány-bevermelés kérdésére s a pályanyertes mű a következő főbb pontozatokat tartalmazza: 1. A silokat nem kell tulságos nagyra csinálni, inkább kettőt vagy hármat kell egymás mellé készíttetni, a melyeknek közös közfaluk lehet, az alak négyszög legyen a sarkakon erős gömbölyítéssel. 2. Építési anyagul a falakra és talpra legalkalmasabb a téglá (Backsteine) cementtel, vagy kőlapok cementtel, vagy a beton. A falakat cementtel egészen simára kell vakolni. 3. A takarmányt egész nyáron és őszön át, nem egyszerre is, be lehet rakni, erre minden zöldtakarmány nem alkalmas, s legjobb a takarmányt érés előtt levágni s mindjárt azon haramtosan, vagy ahogy az eső megverte, bevermelni. Egészen száraz, vagy el-

Ujabban a *zöldtakarmánynak szabad levegőn való eltartásával* is igen sikeres kísérleteket tettek. Ezt az eljárást *Bouvière* Ansilonban Tarn departementban vette foganathá és a *Bulletin de la Société des Agriculteur de France* 1884. máj. 1. számában ismertette meg. Utána aztán *Diinkelsberg-Pappersdorf* is próbát tett és a *Deutsche Landwirtsch. Presse* 1884. 91. számában részletes leírását adja annak, hogy igazán meglepően jól el lehet tartani hosszú ideig szabad levegőn is a zöldtakarmányt. ¹⁾

hervadt takarmányt nem kell használni. Különös gondot kell arra fordítani, hogy a takarmány egyenletesen legyen berakva és betaposva. Szalmát vagy töréket gondos berakásnál nem szükséges ágyalni. 4. A silokat deszkákkal kell letakarni, melyek egészen jól beillenek a falak közé, úgy hogy könnyen fel- s leereszthetők. S a silonak legyen teteje is; vagy csűrbe, félszer alá kell azt készíttetni az istálló közelében. 5. A súly, melylyel a takarmányt le kell préselni, négyszögméterenként legyen 500 klgr. s erre téglák vagy kövek használhatók. 6. A silót akkor kell megnyitni, mikor az erjedés már megtörtént s a hőmérséklet olyan, mint a külső levegőben. De a szükséghez képest kár nélkül hetekig, hónapokig is lehet várni. A takarmányt aztán fenékgig le kell vágni s úgy kiemelni a napi használatra. A jól bevermelt takarmánynak zöldes, sárgás vagy barna színének és édeses, borszerű — nem savanyu — ízének és szagának kell lenni. Az ily takarmányt minden hulladék nélkül lehessen használni. A takarmány a verem közepén a legjobb lesz. Az erjedés a verem nagysága és a takarmány minőségéhez képest különböző. kis vermekben 6—8, nagynál 10—12 hétig tart. 7. Legjobb a takarmányt 12 órával a kivétel után feletetni, azt nem szükséges felvágni. A szénáról zöldtakarmányra való átmenetelt lassan kell eszközölni; s $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ zöldtakarmányhoz $\frac{3}{4}$ — $\frac{2}{3}$ száraz takarmányt kell eleinte adni, míg a jószág azt megszokja. Az első napokban a bevermelt takarmány a marhának nem nagyon fog ízleni, de már a harmadik, negyedik nap mohón is fogják enni. 8. A marhára a zöldtakarmánynak igen jó befolyása van, a trágya valamivel lágyabb lesz, s nem is lesz olyan szomjas a marha. A tej a legtöbb esetben igen jó minőségű és ízű, s a marha másban is inkább javulni fog. 9. A takarmány a levágás után a vermekben jól eltartható s csak igen nagy hidegben kell szalmával betakarni.

¹⁾ Az eljárás a következő. A gazda a takarmányt vízszintes téren négyszögbe rakja olyan szélesen, amilyen hosszú deszkákkal rendelkezik. A kazalt körülárkolja, hogy a nedvesség óda lefolyjon, s a vizet levezető árokkal távolítja el. A takarmány egyenlő rétegekben rakatik fel. S mikor a kazal kellő magasságot ért el, szorosan egymás mellé illesztett deszkákkal takarja be. E deszkákra még egy sor deszka rakatik, hogy a deszkaszélek is be legyenek takarva. Aztán azokon keresztbe vagy haránt még né-

Azon kérdésre, hogy minő takarmány-nemeket válasszunk, a feleletet a talaj minőségére való tekintettel kell megadni. E részben utbaigazítással szolgálni a *kísérleti állomások hivatvák*. Ez állomásokat rendszeresíteni kellene, hogy a gazdaközönség könnyen érintkezhessek azokkal. Hol mély altalaj van, ott általában meleg, napos helyeken a luczerna adja a legjobb bő takarmányt, mely — ha a föld tiszta és mélyen szántatott — 20 esztendeig is jó karban maradhat, mert a luczerna két ölnél mélyebbre is lebocsátja gyökeireit s csak időközönként egy kis lótrágyával lesz behintendő. Az egész alföldön jó zöldtakarmányt ad a csalamádé. Gazdag mész-, kréta- és márga-földeken jó takarmány a baltazzin, homokos agyag és agyagos homokföldeken a vörös lóhere, óriási sárgahere, homok-luczerna, incarnat-here; homoktalajon, lazá homoktalajon, sovány agyagföldön: a sárga luczerna, serradella, pimpinella; nehéz agyagföldön, át nem bocsátó altalajjal a vörös lóhere, korcshere, komocsin s mély talaju humosus sárga és fekete agyagföldön a vörös lóhere, luczerna baltazzin, tarackzfű (Knaulgras), üre-zab (Raigras), mohar, kömény stb. Mindezen és még számos más takarmánynemek és füvek jó megválasztásához nagy szakismeret kell s azért a kísérleti állomások utbaigazítására csakugyan nagy szükség van, főképp, miután arra is tekintettel kell lenni, hogy mivégre szükségeltetik a takarmány. S szükség van ez állomásokra a takarmánymagvak megvizsgálása végett, mert a magvakkal csakugyan nagy visszaélés történik.

Hogy azonban a gazda könnyen juthasson jó takarmánymagvakhoz a német gazdák példájára *fogyasztó szövetkezeteket* lesz czél-szerű alakítani. Ezek a fogyasztó szövetkezetek a gazdaságban elő-

hány deszka tétetik s azok leszegeztetnek és sulyos kövekkel 1 □ mre 800—1200 klgr. sulylyal megterheltetnek. Így a zöldtakarmány hónapokig eláll és csak a szélek, a melyeket a levegő járja, romlanak meg kissé. De benn a zöldtakarmány kitünő marad. A hőmérsék eleinte 48 C. fokig emelkedik, de aztán 34 fokra alászáll és így marad. Mikor a kazlat etetni kezdik, a keresztbe leszegezett deszkák felfeszítettnek s a szélességbe rakott deszkákból annyi levétetik, a mennyit a kazalból levágni akarunk. Dünkelsberg az így megkezdett kazlat egy hónapnál hosszabb ideig etette a nélkül, hogy takarmánya romlott volna. Luczernával és csillagfüvel s rendes szénának való füvel tette ezen kísérleteket s mindenik esetben egyaránt jó zöldtakarmánya volt. A proteingazdag takarmányt, mint a lóherét, ilyen eljárásra kevésbé ajánlják.

forduló minden szükségletek fedezésére vállalkoznak s minthogy a beszerzés egyszerre és tömegesen történik, rendszerint árlejtést szoktak kiírni. A tagok bejelentik, hogy kinek minő magra (trágyára vagy egyébre) van szüksége, s az egylet aztán a gazdasági lapok útján kiírja az árlejtést. Ennek az a jó oldala, hogy a gazdák közvetlenül a természetektől meghamisítlan magot kapnak s a termelők is jobban eladhatják a fü és más takarmánymagot, mintha azt kereskedőknek adnák el. A szövetkezeteknek ezen neme tehát igen gyakorlatiasnak bizonyult, s azokat kiválóan ajánlhatjuk gazdáink figyelmébe.

E szövetkezetek előnyeit aztán még jobban fel fogják fogni gazdáink, ha elkezdenek a *föld minőségének javítására is nagyobb gondot fordítani*. A mezőgazdasági tudomány most már *száznál több mesterséges trágyát* ismer, melyek mindenike kisebb-nagyobb haszonnal alkalmazható. Ezt megtanulni és gyakorlatilag alkalmazásba venni a mezőgazdasági egyletek és körök hivatvák. Azért kívánatosnak tartjuk, hogy a mezőgazdasági szervezet fejlesztésére nagy gondot fordítsanak gazdáink. *Alakuljon minden megye területén a gazdasági köröknek egy egész hálózata*, hogy egy vidék se maradjon ily körök nélkül. S mindenik kör létesítsen *szakkönyvtárt*, melyből tudományos ismereteket merithessenek gazdáink. Ezt a mozgalmat most már komolyan kellene venni. Központi intéző közeg lehetne a fővárosi gazdakör, mely felolvasásai és kiadványai által hathatna ki a vidékre.

MUDRONY PÁL.

VEGYESEK.

Keleti muzeum fölállítása ügyében a magyar földrajzi társaság emlékiratot intézett a földmivelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszterhez. Ezen emlékiratból közöljük a következőket : Nem tartozik feladatunk körébe fejtegetni, miként lehetne a tarifák rendezése s a consuli képviseletnek magyar szempontból átalakítása avagy más ily kereskedelmi s közlekedésügyi politikához tartozó eszközök segítségével hasznos szolgálatot tenni külkereskedelmünknek : mi, mint a magyar földrajzi társaság képviselői, csak egy eszközt említünk fel s ajánljuk Nagyméltóságod figyelmébe, mely eszköz külföldön nagy sikerrel alkalmaztatott s teljes meggyőződésünk szerint hazánkban is meghozza az áldásos gyümölcsöket. A kereskedelmi földrajzi muzeumokat értjük, melyek, habár csak a legujabb időkben keletkeztek, ma már a művelt világ minden részében vannak s úgy a kormányok, mint a társadalom osztatlan gyámolításában s elismerésében részesülnek. Brüsszelben a belga királyság fennállásának 50-ik évfordulója alkalmával 1880-ban létesítették az első ily muzeumot ; e kis országban ma már több is van. Párisban nemrég alakult meg az ily muzeum. Olaszországban Turinban s Milanóban létesítettek ilyesmit. Bécsben, hol az 1873-iki világkiállítás alkalmával keleti muzeumot állítottak fel, a gyűjteményt most ily kereskedelmi jellegűvé akarják átalakítani, hasonlóképp történik a harlemi gyarmati muzeummal. Hollandiában ezenkívül még Amsterdamban kezdtek meg ily muzeumot. Németországban Berlin, Stuttgart, Hamburg, Passau s München versenyeznek egymással az új eszme meghonosításán, melyet a német kereskedelmi kongressus nagy lelkesedéssel fogadott. Angliában a kereskedelmi kamarák agitációja folytán a múlt évben Londonban s Glasgowban egyszerre alakultak

kereskedelmi földrajzi társulatok oly czélzattal, hogy ily muzeumokat alkossanak. Valóban egy új, alig pár éves tapasztalatnak örvendő intézmény e hódítása méltán felkelthetné a mi figyelmünket is s hogy felkeltette, mutatja az a körülmény, hogy a kereskedelmi muzeumok fontosságát nálunk is hivatott testületek, az orsz. ipar-egyesület s a kereskedelmi csarnok hangoztatták. Az ily muzeumok megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek a hazai iparosoknak s kereskedőknek. Fő czéljuk ugyanis abban áll, hogy az iparosokkal az idegen verseny tárgyait a világ minden részéből megismertessék, hogy megtanítsák őt fogyasztó közönségének igényeire s izlésére s állandó közvetítést létesítsenek a termelők és fogyasztók között. Az összegyűjtött s időről-időre folyvást gyűjtendő minták tájékozást nyújtanak a hazai iparosnak, mily alakban s minőségben állítsa elő a czikkeket, melyeket külföldre akar vinni s vajjon oly áron képes-e azt előállítani, mint mások? A kereskedelmi muzeum egyuttal tudakozó intézet is, hol az egyes országok nyers anyagairól, iparterményeiről, nemzetgazdasági viszonyairól tájékozást nyújtanak, megismertetik az árutárgyoknak ama vidékeken divatos csomagolási- és göngymintáit, nyilvántartják a vámokra s közlekedésre vonatkozó adatokat, — egyszóval megteszik mindazt, mit különben minden egyes gyakorlati kereskedőnek külön-külön s esetleg nagy áldozatok árán kellene megismernie, hogy terményei exportképesek legyenek. A kereskedelmi muzeum nem ritkaságok gyűjteménye, hanem oly tárgyaké, melyek mindegyike gyakorlati értékkel s gyakorlati rendeltetéssel bír s az üzleti érdek szolgálatában áll, mely a hazai ipar gyarapítása s terjesztése. Ily kereskedelmi muzeumot kell nézetünk szerint Magyarországon is alapítani s mert, mint fentebb fejtegettük, a mi külkereskedelmünk legtermészetesebb piacza a Balkán-félsziget, kizárólag vagy legalább főként e vidékekre tekintettel. Az ily muzeum, melyet nálunk divatossá lett elnevezéssel mi is keleti muzeumnak óhajtanánk keresztelni, hasonlóan a bécsi kiállításához, most a budapesti kiállítás kapcsában volna legczélszerűbben létesíthető oly módon, hogy a kiállításunkban szereplő Balkán félszigetről került tárgyak e gyűjtemény alapjául megszerzettetnének. De hogy e gyűjtemény ne legyen tisztán elméleti jellegű muzeum, a minő lényegében a bécsi keleti muzeum, gondoskodnunk kell már kezdetben arról, hogy a leendő muzeum a brüsseli s más hasonló gyűjtemények mintájára gyakorlati irányban rendeztessék be. E célra nézetünk szeriut el-

engedhetlen, hogy a muzeum a tulajdonképi gyűjteményen kívül valóságos tudakozó intézettel kapcsolassék össze, oly intézettel, melynek egyes szakavatott tagjai ugy a hazában, mint a Balkán-félszigeten teendő körutazásokban megismerkedjenek a hazai kivitelre képes czégekkel s a keleti fogyasztó közönség igényeivel s a kik ennek folytán a kereskedelmi összeköttetést biztosítani óhajtó hazai gyárosoknak s kereskedőknek mindenkor képesek legyenek hasznos tanácsokat nyújtani. Szükséges továbbá, hogy e muzeumnak a Balkán-félsziget s különösen Szerbia, Románia, Bulgária s Bosznia nagyobb helyein állandó ügynökei legyenek, kik a kereskedelmi tekintetben fontos változásokat azonnal bejelentsék, az új iparcikkek mintáit összegyűjtsék s eredetben beküldjék.

Az aratás átlagáról Németországban nagyrészt hivatalos adatok alapján már Engel tett számításokat. Adatai szerint 1859—1876 közt, tehát 18 évi átlag szerint volt a termés hektárok szerint kilogrammokban búzából 1,477·6, rozsból 1,238·8, árpából 1,461·3, zabból 1,295·2, borsóból 1,135·9 s burgonyából 8,504·8 kilogramm. Dr. Kremp a Hildebrand-Conrad-féle folyóiratban most folytatja s kiigazítja e számokat s a következő eredményeket találja : Az aratások 1879—82 közt az Engel által talált átlagot nem érik el, sőt már előbb is 1872 óta gyakran alatta maradnak e számnak. Buza 1872, 73 s 1878-ban, rozs 74-ben s 77-ben, árpa 72, 73, 74 s 78-ban termett annyi, mint a mennyi az átlag, s a burgonya csak 1878-ban haladta meg az átlagot. Az ő számításai szerint az egész Németbirodalomban volt az aratás átlagos mennyisége 1846-tól 1883-ig (1000 kilogrammos tonnákban) búzából 1·516,543·7, rozsból 5.534,431·9, árpából 1.280,995, zabból 3.168,935·7, borsóból 445,858·6, burgonyából 15.989,560·9 tonna. Ez átlagot tartja szerző irányadónak mindaddig, míg az 1878 óta életbe léptetett aratási statisztika adatai ismét egy csomó évről nem nyújtanak tájékoztatást; jelenleg azonban e statisztikát a célra használni azért nem lehet, mert 1878 után öt évig rossz termés levén, abból a középátlagra következtetni céliránytalan lenne. Kutatásai kapcsában foglalkozik szerzőnk a gabonaárak kérdésével is s alapul, Conrad példája szerint, az 1851—70-iki időszakban megjelölt árak átlagát veszi. Mindenekelőtt kimutatja, hogy már 1871—75 között az árak

minden gabonanemnél jelentékenyen emelkedtek s 1876—83 közt hasonlókép magasabb volt az ár, mint a fenti husz évi átlagnál, a rozs, zab s burgonyánál, de különösen a borsónál. Poroszországban, honnan a legtöbb adat van, a buza s rozs ára átlag hanyatlík, azonban tévedés volna azt állítani, hogy e hanyatlás rendkívüli; valóban oly nagy sem volt, mint 1878 és 79-ben. A közlekedési eszközök tökéletesülése által létrejött nemzetközi forgalom igen nagy hatással volt ugyan az árak egyenlősítésére, mind a mellett a belföldi termés nagyságának, valamint az időjárásnak hatását teljesen nem ellensúlyozhatta. A két legutóbbi év e tekintetben a következő eredményeket mutatja.

Aratás mennyisége kilogrammokban hektáronként:

	őszi buza	őszi rozs	tavaszi buza	zab	burgonya
1882.	1328	987	1238	1083	6208
1883.	1147	890	1063	865	7167
+ vagy — százalék. 1882-vel szemben	—13	—9	—14	—20	+15

100 kilogramm ára volt márkában :

	buza	rozs	árpa	zab	burgonya
1882.	18·5	14·3	14·3	13·3	6·4
1883.	18·4	14·6	15·1	14·4	4·5
+ vagy — százalék. 1882-vel szemben	—0·5	+2	+5	+8	—29.

Az utóbbi évtized alatt azonban a nemzetközi forgalom oly élénk lett, hogy a belföldi aratás s árhullámozás között az összefüggés nehezen mutatható ki, bár mindenkor észrevehető, ha jelentékenyebb termővidékeket egyszerre sújt valami elemi csapás vagy a rossz termés más feltétele.

Az osztrák földmívelési tanintézetek száma a legújabb hivatalos kimutatás szerint 588-ra emelkedett (1883-ban 543 volt) s a tanulók száma 13,186-ról 14,211-re. Különösen nagy az emelkedés a Tengermelléken (108 intézetről 155-re) s Tirolban (18-ról 47-re). Ez intézetekkel kapcsolatban 540 könyvtár volt több mint 54,000 kötet könyvvel. Az iskolák számához azon elemi s polgári iskolák is hozzávették, melyekben gazdasági tanfolyam van s ezek száma igen jelentékeny. A legtöbbnél iskolai kertek is léteznek, bár ezekről mindedig csak a Tengermelléken, Stiriában s Alsó-Ausztriában történtek hivatalos felvételek. Az 588 iskola közül csak 181-ben van az egész éven át rendszeres gazdasági oktatás.

A német ipar-részvénytársulatok 1883-iki állapotáról a berlini börze évkönyve a következő táblázatos kimutatást közli:

Csoportok	Társulatok száma	Részvénytőke s elsőbbségi részvények	Tiszta nyere- mény	Osztalék	Veszteség
			márkákban		
1. Bánya- s kohó-társulatok . . .	68	438.876,400	23.805,284	19.377,852	1.680,277
2. Építészeti s föld-vásárló test. .	23	81.106,700	1.750,366	1.081,663	6.717,679
3. Építő-anyag szerző társ.	7	12.157,000	1.006,874	763,150	36,259
4. Sörfőzők	21	41.873,000	2.503,017	1.977,290	59,512
5. Vegyi gyárak . .	12	42.205,400	4.309,868	3.434,201	—
6. Vasuti anyag s gépgyár-társ. .	31	83.761,100	4.779,862	3.400,977	5.518,703
7. Gáz- és vízvez. társ.	5	24.750,000	3.047,697	2.603,000	—
8. Üveg s porcellán társ.	3	4.155,000	77,667	63,000	235,033
9. Gummi társ. . . .	5	9.410,000	1.164,938	867,800	—
10. Érczipar társ. . .	10	26.534,800	1.808,233	1.335,782	6,702
11. Papir, szőnyeg t.	5	6.250,000	805,574	486,000	—
12. Fuvarozó társ. (kivéve a gőzvasutakat)	22	71.611,771	7.699,666	5.415,430	158,012
13. Posztó társ. . . .	2	1.650,000	60,182	45,000	154,376
14. Szövő, fonó társ.	11	29.215,000	3.429,731	2.329,350	82,445
15. Czukortárs. . . .	5	13.200,000	1.369,447	1.128,000	—
16. Közhasznú társ. .	3	8.400,000	71,751	61,000	5,735
17. Vegyes társ. . . .	21	49.593,700	2.861,864	2.199,637	347,290
Összesen 1883-ban	254	994.749,871	60.552,021	46.569,132	15.002,023
„ 1882-ben	247	924.092,300	51.883,628	39.561,043	20.237,279
„ 1881-ben	243	930.430,140	38.413,419	29.179,324	37.816,683

A társulatok számának növekedésével szaporodott természetesen a részvénytőke is, de egyuttal szaporodott a tiszta nyereség s az osztalék. 1882-ben is már jelentékeny volt az iparvállalatok gyarapodása, a jelen évben az emelkedés még nagyobb lett. A rész-

letekből kiemelhetjük, hogy 1881-ben 56, 1882-ben 47 s 1883-ban már csak 38 részvénytársulat (15%) mutatott negatív mérleget. Hasonlókép azoknak a társulatoknak száma, melyek 0—3% osztalékot adtak, kevesbedett, 1881-ben volt 44, 1882-ben 36, 1883-ban 34, s 1884-ben már 27 társulat volt (az előző években 17 s 12), melyek osztaléka 10—15%-nál többre ment. Az előző években 20 százalék volt a legnagyobb osztalék, 1883-ban a sudenburgi gépgyár 30%-ot fizetett. Az átlag-osztalékok így oszoltak meg:

C s o p o r t	S z á z a l é k		
	1881	1882	1883
1. Bányá- s kohó-társulatok	2·80	3·76	4·03
2. Építészeti s földvásárló test.	0·71	1·09	1·62
3. Építő-anyag szerző társ.	2·67	3·64	5·36
4. Sörfőzők	3·72	4·05	4·75
5. Vegyi gyárak	5·79	8·48	9·31
6. Vasuti anyag s gépgyár-társ.	3·95	4·67	5·39
7. Gáz- és vízv. társ.	7·63	7·65	7·93
8. Üveg s porcellán társ.	1·33	1·40	1·66
9. Gummi társ.	7·80	9·55	9·08
10. Érezipar társ.	3·25	4·15	4·00
11. Papir, szőnyeg társ.	5·57	6·60	7·70
12. Fuvarozó t. (kivéve a gőzvasutakat)	3·52	3·48	4·57
13. Posztó társ.	1·40	1·40	2·50
14. Szövő, fonó társ.	4·35	6·33	8·24
15. Czukortárs.	8·33	8·94	8·47
16. Közhasznú társ.	0·58	1·00	1·89
17. Vegyes társ.	3·92	3·51	4·69
Összesen	3·44	4·22	5·01

Látható ebből, hogy 1882-hez képest csak a gummi- s ércz-ipartársulatoknál, továbbá a czukorgyáraknál mutatkozik hanyatlás, de még itt is nagyobb az osztalék, mint 1883-ban volt, a többi csoportoknál azonban a haladás szembeötlő, különösen a vegyi-, papir- s szövő-gyáraknál. Az iparvállalatok ez általános emelkedése folytán természetes, hogy az osztalék százalék átlaga is jelentékenyen emelkedett. Ez emelkedés 1881-el szemben 1·57%-ot, 1882-vel szemben pedig 0·79%-ot tesz. Az iparvállalatokba fektetett tőkejövedelem most már jóval meghaladja az országban szokásos kamatátlagot, mely körülmény a mult évek válságával szemben igen örvendetes haladás.

A lisztkivitel Fiumén át igen örvendetesen emelkedik. Az utolsó négy év alatt hivatalos kimutatások szerint Fiuméba s Triesztbe vasuton továbbszállítás végett a következő mennyiségek vitettek (métermázsákban számítva):

	1881.	1882.	1883.	1884.
Fiuméba . .	363,139·78	734,258·45	843,281·10	904,414·80
Triesztbe .	86,077·30	147,756·09	130,179·79	84,059·15.

Braziliába s Jávába vitetett Fiumén át 1879-ben 2,585, 1880-ban 677, 1881-ben 41,036 hordó liszt, 1882-ben 26,064·28 s 1883-ban 28,384·73 métermázsas liszt.

A német kereskedelem Olaszországgal a Gotthard vasut megnyitása óta érezhető lendületet vett, főkép a francia forgalom rovására. 1883-ban a megelőző évihez képest a német kivitel Olaszországba 84½ millió frankról 113 millióra emelkedett, míg a francia kivitel ugyanez időben 200½ millió frankról 176½ millióra szállott alá. 1881-ben, a Gotthard vasut megnyitása előtt, a francia forgalom még 210·2 mill. frankot tett ki s így 33·6 millióval apadt. Másrészt Németország kivitele 1881-ben csak 66·5 millió volt s így az emelkedés 47·4 millió. Hogy ez emelkedésben a Gotthard vasut játszik főszerepet, a svájcezi forgalmi kimutatások is mutatják, melyek szerint 1882-ben a svájcezi határon 165,603 tonna áru jött Németországból s ebből 64,180 tonna Olaszországba volt szánva. A német árúcikkek forgalmát Svájcban a következő táblázat mutatja :

	1880.	1881.	1882.	1883.
		t o n n á k b a n		
Behozatal a német határról	101,742	101,680	165,603	298,241
Kivitel az olasz határ felé	4,719	6,293	64,182	184,360
Ezzel szemben volt a francia átviteli forgalom	65,873	43,765	41,095	35,406

Az olasz kimutatások szerint a német árúbevitel szaporodása különösen a következőkben tűnik fel:

	1881.	1883.	növekedés
		f r a n k o k b a n	
Szesz, sör s olaj	1.510,000	2.258,000	748,000
Vegyí szerek s gyógy- szerek	2.363,000	5.356,000	2.993,000
Selyem	2.544,000	3.665,000	1.121,000
Bőr és bőráruk	3.838,000	5.740,000	1.902,000
Érczárúk	11.015,000	38.789,000	27.774,000
Gabona s liszt	1.960,000	3.997,000	2.037,000
Összesen volt másokkal	66,497,000	113,910,000	47.413,000.

Nemzetközi statisztikai egyesület felállítását tervezi az angol statisztikai társaság, mely e célból, de egyuttal alapításának 50 éves évfordulója megülése végett ez év június havára meghívta az összes statisztikai egyleteket s hatóságokat, felkérvén őket arra is, hogy eddigi működésükről jelentést készítsenek, hogy ez össze-jövetel alkalmával a statisztikai működés egyöntetősége s az esetleg ezentul teendő munkálatok tárgyában tanácskozásokat lehessen tartani. A tekintélyes egyesület által mult év december végén Granville nevében kibocsátott felhívás nemcsak Európában, de a művelt világ minden részébe rokonszenvesen fogadtatott s nagyon valószínű, hogy az össze-jövetel a statisztikai tudományok érdekében nagy jelentőségű lesz, annyival inkább, mert ugyanez időben a párizsi statisztikai társaság is megüli fennállásának 25-ik évfordulóját. Magyarország mindkét ünnepen képviselve lesz.

Anglia élelmezése tudvalevőleg évről-évre mindinkább a bevételre szorul. E nemzetgazdasági szempontból egészen rendkívüli tünemény, melyhez csak némileg hasonlót lehet még a római birodalom fénykorában is találni, igen érdekesen s áttekinthetőleg van megvilágítva a londoni „Journal of Statistical Society“ egy kis táblázatában, melyet mi is érdemesnek tartunk közölni. A táblázat következő:

Évek	B e h o z a t a l				Nagybri- tannia la- kossága (a gyarmatok nélkül)	Érték a lakosság egy lé- lek szá- mára		
	Élőszarvas- marha, juh és disznó	Gabona, liszt, ten- geri főzelék	Husneműek, tojás, vaj, sajt, burgonya stb.	Összes érték		ft.	sh.	d.
1871	5.663,150	42.691,462	16.593,668	64.948,282	31.513,442	2	1	3
1872	4.394,850	51.228,816	18.604,273	74.227,939	31.835,757	2	6	8
1873	5.418,584	51.737,811	23.854,967	81.011,362	32.124,598	2	10	5
1874	5.265,041	51.070,202	25.224,958	81.560,201	32.426,369	2	10	4
1875	7.326,288	53.086,691	25.880,806	86.293,785	32.749,167	2	12	8
1876	7.260,119	51.812,438	29.851,647	88.924,204	33.093,439	2	13	9
1877	6.012,564	63.536,322	30.144,013	99.692,899	33.446,930	2	19	7
1878	7.453,309	59.064,875	32.636,877	99.155,061	33.799,386	2	18	8
1879	7.075,386	61.261,437	32.835,911	101.172,734	34.155,126	2	19	3
1880	10.239,295	62.857,269	38.744,593	111.841,157	34.468,552	3	4	11
1881	8.525,256	60.856,768	35.760,286	105.142,310	34.929,679	3	—	2
1882	9.271,956	63.539,315	31.992,680	104.803,951	35.289,950	2	19	5
1883	11.983,754	67.622,367	37.236,612	116.842,733	35.611,816	3	5	7.

Anglia kőszén fogyasztása már régóta foglalkoztatja a szak-
tudósokat, mivel nemzetgazdaságilag kétségtelennek tartják, hogy
e birodalom nagysága részben kőszéntermelésének mennyiségétől
függ. Egy 1871-ben e célra kiküldött bizottság azt találta, hogy
Nagybritannia kőszéntelepjei mind egy lábnál kisebb terjedelműek
s 4000 láb (1200 m.) mélységig (eddig csak 819 méterig hatoltak)
146,480 millió tonna kőszént tartalmaznak. 1884-ben e számítások
szerint még 144,700 millió tonna van kiaknázatlanul. A termelés
nagysága volt:

1854—63 közt	736·1	millió tonna ; ebből kivitetett:	66·9
1864—73	1085·9	„ „ „	110·8
1874—83	1413·1	„ „ „	174·0.

Egy millió lakosra esett 1801-ben 8·89, 1841-ben 15·91, 1881-ben 25·97 millió tonna. Feltéve, hogy a kőszénfogyasztás évenként rendszeresen $3\frac{1}{4}$ százalékkal emelkednék, az említett 144,700 millió tonna 106 év alatt, azaz körülbelül 1990-ben fogyna el. Valósággal azonban úgy lesz, hogy a kőszénfogyasztás aránylag rövid idő alatt eléri tetőpontját, s aztán lassanként apadni fog.

Anglia hajói. Az angol Lloyd titkára, Hozier Henrik kapitány, a mult évre vonatkozólag igen terjedelmes s tanuságos évkönyvet adott ki a társaság működéséről s egyuttal Nagybritannia hajózási ügyéről. Bevezetés gyanánt elmondja a társulat történetét. A név, mint az a nemzetgazdaság történetével foglalkozók előtt már ismeretes, Lloyd Ede kávéházától ered, mely a Tower streetben a 17-ik században a tengerészek gyülekező helye volt. 1692-ben e kávéházat a Lombard street és Abchurch Lane szegletére helyezték át, hol csakhamar nagy virágzásnak örvendett, ugyannyira, hogy már 1696-ban „Lloyd's News“ s később „Lloyd's List“ név alatt lapja is lett, a „London Gazette“-n kívül a legrégebb lap az angol fővárosban. A kávéházban naponként tanácskozásokat s összejöveteleket tartottak a tengerészek, de ez összejövetelek egészen magánjellegűek voltak s csak 1770 óta igyekeztek azt megszilárdítani a kalandorok kizárásával. Az éjszakamerikai függetlenségi harcz idején már Lloyd név alatt tekintélyes biztosító társaság is alakult s az egyesület értesülései csakhamar oly hirnevesek lettek, hogy e század elejétől fogva már a miniszterek is innen nyertek információt. 1804-ben állandó irodája lett az egyesületnek s csakhamar ügynökei támadtak a világ minden részében. A társulat nemcsak az angolok, de más nemzetek hajózásáról is valóságos leltárt vezet. E leltár szerint Nagybritannia szigetének hajózása 1884. december 31-én a következő állapotot mutatja :

	Vitorlás hajók	tonna	gőzösök	tonna	összes hajók	tonna
Az 1884-ki állapot volt	18,055	3.465,000	6,600	3.944,000	24,655	7.409,000
A jegyzékbe ujlag felvétetett	495	180,000	605	373,000	1,100	553,000
A jegyzékből kitöröltetett	855	229,000	265	157,000	1,120	386,000

A brit tengeri kereskedelmi hajók tulsúlyát más nemzetekével szemben, melyről különben nemrég szintén közöltünk egy kimutatást, a következő 1884-re vonatkozó táblázat tanusítja:

	Vitorlás hajók		Gőzhajók	
	száma	netto tonnatartalom	száma	netto tonnatartalom
Angolország	15,384	4.752,059	5,090	4.247,748
Amerika	6,344	2.161,490	350	347,682
Ausztria-Magyarország . .	511	207,325	99	85,663
Belgium	30	8,859	53	64,624
Dánia	1,158	181,733	160	82,673
Hollandia	965	280,880	145	128,693
Franciaország	2,343	431,495	493	490,559
Németország	2,471	864,661	488	397,573
Görögország	1,358	266,804	52	31,684
Olaszország	3,037	890,422	143	120,663
Norvégia	4,056	1.415,795	242	91,698
Portugália	374	81,513	24	15,489
Oroszország	2,139	467,740	204	103,594
Spanyolország	1,502	299,340	301	224,254
Svédország	1,963	406,583	292	81,830
Törökország s Egyiptom . .	423	68,058	41	27,292

Összevonva az egészet s összehasonlítva az 1870-ki állapottal, a következő táblázatot találjuk:

	Az összes hajók tonnatartalma	
	1870-ben	1884-ben
Angoloké	8.094,331	8.999,807
Más országoké	9.647,563	10.326,639.

Mig tehát az angol hajók tonnatartalom szerint csaknem teljesen megközelítik a többi országok összes hajóit, még azt is tapasztaljuk, hogy a haladás az utóbbi másfél évtized alatt Angliában nagyobb volt, mint az összes többi országokban. Legközelebb áll Angliához az Egyesült-Államok s itt is azt tapasztaljuk, hogy 1870-ben a tonnatartalom 2.743,135, mig 1884-ben csak 2.509,172, tehát

jelentékeny hanyatlás mutatkozik, míg ugyanaz időben az angol hajók tonnatartalma csaknem egy millióval emelkedett. Az angol tengeri kereskedelem nagyságát azonban nemcsak az egyszerű tonnatartalom mutatja, hanem az is, hogy a vitorlás hajók száma itt folyvást apad s a gőzösöké gyorsan emelkedik. A „Lloyd's List” kimutatásából láthatjuk továbbá, hogy a tengeren járó hajók száma ez évszázadban mily óriási mértékben gyarapodott. Ugyanis volt ily tengeren járó hajó:

1800-ban	12,688
1820-ban	22,880
1830-ban	40,560
1840-ben	72,303
1850-ben	94,213
1860-ban	144,919
1870-ben	199,381
1880-ban	252,904
1884-ben	281,700.

A Lloyd egy másik működése, a hajóépítés Angliában s a világ más részeiben, szintén igen nevezetes emelkedést mutat. Így csak a legutóbbi öt évet véve, a társaság felügyelete vagy segédkezése mellett készült:

1879-ben	501	hajó	521,338	tonna	tartalommal.
1880-ban	480	„	517,664	„	„
1881-ben	582	„	757,802	„	„
1882-ben	682	„	989,002	„	„
1883-ban	848	„	1.116,555	„	„

Olaszország áruforgalma 1884-ben a hivatalos kimutatás szerint 2,440.885,374 lirát képviselt, melyből a behozatalra 1,344 millió 745,099, a kivitelre pedig 1,096.140,275 lira esett. 1883-al összehasonlítva, az összforgalom 139.353,152 lira apadást mutat, és pedig a behozatalnál 102.313,312, a kivitelnél 37.039,840 lirát. Ez összegben bennfoglaltatnak a nemesérczek is; ha ezeket kihagyjuk, a bevétel értéke tesz 1,318.659,699 lirát, a kivitelé 1,065.530,050 lirát s az összforgalomé 2,384.183,749 lirát. Ez összeg a megelőző évhez képest a bevételben 31.882,039 lira emelkedést mutat, a kivitelben 114.811.614 lira csökkenést s így a bevételi többlet

146.693,703 lírával emelkedett. 1883-ban a beviteli többlet csak 106.435,946 lírát tett, 1884-ben 253.129,549 lírát.

Hajózási összeköttetésünk az Egyesült-Államokkal még most sincs rendszeresítve s kereskedelmünknek nem csekély hátrányára szolgál, hogy e fontos helyre szabályos hajómenetek hiányában még mindig idegen lobogók segítségét kell igénybe vennünk. Mindamellett az élénk összeköttetés következtében hajóforgalmunk e helyre is folyvást jelentékeny. A mult évben Newyorkba osztrák-magyar lobogó alatt 78 hajó érkezett meg összesen 50,884 tonna tartalommal s 91 ment el 60,674 tonna tartalommal. E szám azonban a mult évben aránylag igen csekély volt s bizonyos hanyatlást mutat. 1883-ban 131, 1882-ben 145, 1881-ben 173, 1880-ban 237, 1879-ben 247, 1878-ban 240, 1877-ben 161, 1876-ban 162, 1875-ben 126, 1874-ben 219, 1873-ban 166, s 1872-ben 86 hajó fordult meg Newyorkban. Volt eset, midőn e kikötőben egyszerre 20—30 osztrák-magyar hajó volt látható, ma rendszeren 3—5 a legnagyobb szám. A nagy s rendes közlekedést folytató új gőzösök versenye mellett ez könnyen megmagyarázható. A verseny oly nagy, hogy ma már gabonát sem igen érdemes vitorlahajón szállítani s a vitorlahajók száma e kikötőben általában apad. Így a gabonaszállító hajók közt 1879-ben még 1056 gőzös s 1798 vitorlás hajó volt, 1881-ben 1302 gőzös s 554 vitorlás hajó, 1883-ban 1190 gőzös s 166 vitorlás hajó s 1884-ben 1220 gőzös s csak 101 vitorlás hajó. S mig néhány évvel ezelőtt az európai gőzösök tonnatartalma 2—300 között ingadozott, ma a hajók számának rendkívüli megsaporodása daczára, 6—10,000 tonnatartalma is sok van. A verseny általában oly nagy, hogy történnek esetek, midőn a hajótulajdonosok prae-miumot fizetnek, hogy díjmentesen szállítsanak gabonát, mint hajóterhet. Az osztrák-magyar hajók ennél fogva ma főkép petrolumot szállítanak, azonban erre a hajó berendezése kevésbé alkalmas s így a hajóknak gyakran hónapokig kellett heverni a kikötőben. Most már innen gőzös alig jár Amerikába, csak vitorlás hajó. Nagyon óhajtandó volna e bajon segíteni.

Lovak kivitelét Indiába ajánlja Stockinger Ferencz konzulunk Bombayban 1884-ről szóló jelentésében. Nézete szerint a magyarországi borral s lóval itt, különösen Bombayban, rendkívül nagy üzletet lehetne létesíteni, mivel mindkettő megfelel az izlésnek s olcsóbb, mint a helyben kapható. A lovakra vonatkozólag Indiában a drága arab s perzsa lovak használatnak jelenleg. Egy 15 markos fiatal arab lónak, mely nehéz lovast is elhordhat, az ára 1000—1200 rupia, de jó paripáért a benszülöttek kétszer annyi árt is fizetnek. Mivel Magyarországon a jó ló ára 250—300 forint, Indiában 600—700 rupiát örömezt megfizetnének érte s így a magyar gazdának jelentékeny nyeresége lenne.

Az indiai buza kivitelére nézve a következő hivatalos adatok nyujtanak tájékoztatást. Kivitetett :

Évben	mázsa	rupia értékü
1880. . . .	2.195,550	11.210,148
1881. . . .	7.444,375	32.779,416
1882. . . .	19.863,520	86.040,815
1883. . . .	14.144,407	60.689,341
1884. . . .	20.956,495	88.775,610.

Az utóbbi évben kivitt mennyiség egyes országok szerint következőkép oszlott meg : Angliára esett 10.508,210, Franciaországra 3.397,908, Egyiptomra 3.305,999, Belgiumra 2.593,577, Olaszországra 445,522, Hollandiára 192,752, Maltára 124,413 s más európai országokra 185,729 mázsa. Mivel azonban Indiában a termelési költségek nem csekélyebbek, mint az Egyesült-Államokban, a szállítási költségek azonban lényegileg nagyobbak, az indiai buzakivitel virágzása esetleges külső körülményektől függ, a mint azt ők maguk is elismerik s ezért ugy a termelés, mint a vasutvonalak tulságos terjeszkedésétől óvakodnak. Az indiai buza áráról Bombayban candy s rupiák szerint a következő táblázat ad felvilágosítást :

	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.
Január . . .	37·6	30	33·8	29·10	29·2
Február . . .	36·2	27·8	33·2	32·8	29·1
Márczius . . .	35	27·9	30·13	30·8	28
Április . . .	33·3	27·8	31·8	31·2	27

	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.
Május	31·4	28	32·11	31	26·8
Junius	31·2	28·10	32·10	30·14	25·6
Julius	29·2	30·8	33·2	32·14	26·1
Augusztus	30·4	32·4	32·6	32·8	26·6
Szeptember	30·10	33·8	31	32·14	28·3
Október	31·12	33·12	32·4	31·2	24·2
November	31·6	33	31·11	30·6	23·14
Deczember	31·11	29	30·10	30·2	23·4.

Portugália áruforgalmáról 1883-ban a következő, — az 1882-kivel lényegileg megegyező, — táblázat ad felvilágosítást:

	Kivitel	Behozatal	Különbö- zet
	mill. reis-okban		
Szarvasmarha	2·90	1·00	+ 1·90
Állati termények	0·49	1·76	— 1·27
Halak	0·68	1·46	— 0·78
Gabonaneműek	0·34	5·73	— 5·39
Gyümölcs és olaj	1·52	0·77	— 0·75
Bor	11·16	0·13	+ 11·03
Gyapju s szőr	0·26	2·31	— 2·05
Selyem	0·03	0·96	— 0·93
Len	0·03	0·76	— 0·73
Fa s parafa	2·63	1·06	+ 1·57
Ásványok	1·53	2·37	— 0·84
Gyarmati árúk	0·09	3·08	— 2·99
Gyapot	0·07	3·92	— 3·85
Érczárúk	0·67	6·12	— 5·45
Üveg- s agyagárúk	0·02	0·29	— 0·27
Papir	0·05	0·47	— 0·42
Vegytermények	0·44	0·33	+ 0·11
Vegyes	0·35	2·64	— 2·29
Összesen	23·26	35·16	— 11·90

India gyapotipara különösen Bombay környékén virágzik. E hely gyapotgyárai hivatalos kimutatás szerint 45.084,305 rupiát képviselnek. A gyárakban 1.251,726 orsó van, melyeken naponként 36,071 munkás foglalkozik s a legutóbbi évben 1.218,419 m. gyapotot használtak fel. Bombay környékén ezenkívül még 19 gyár van 9½ millió rupia törzstökével. India más részeiben 20 gyapotgyár van 14.149,500 rupia tőkével, mely gyárakban évenként mintegy 400,000 mázsa gyapotot használnak fel. Bombay város gyapotiparának fejlődését a következő táblázat mutatja :

Év	Gyárak száma	Orsók száma milliókban	Gyapot-fogyasztás
1884. . . .	61	1·5	1.454,425
1883. . . .	51	1·3	1.232,000
1882. . . .	49	1·2	1.102,000
1881. . . .	41	1·1	1.061,000
1880. . . .	42	1·1	900,000
1879. . . .	42	1·1	741,000
1878. . . .	42	1·0	794,000
1877. . . .	41	1·0	—

Az indiai vasutak, melyek ez ország kiviteli képességére vonatkozólag oly nagy fontosságúak, az óriási félsziget területéhez képest még igen csekélyek, azonban folytonosan s igen gyorsan szaporodnak. 1883 végén 10,834 angol mértföld hosszú vasut volt forgalomban, melyből azonban 549 mértföldnyi valóban csak 1884 kezdetén készült el. A vasutak háromnegyed része széles vágányu, egynegyed része keskeny. 1883-ban az összes vonalakon 65.098,953 utazó (1882-ben 58.875,918) fordult meg s a bevételek tettek 1883-ban 4.606,900 font sterlinget (1882-ben 4.644,000 fontot). Az árúforgalom 1883-ban 16.999,264 tonnát tett (1882-ben 14.833,243 tonnát), melyért a bevétel 11.288,861 font sterlingre (1882-ben 10.159,674 font) rugott. 1884 kezdetén 3755 angol mértföldre terjedő vasut volt építés alatt.

A bulgár szesziparról. *Strausz* Adolf a „Nemzet“-ben többek közt a következőket írja: Bulgáriába ez idő szerint szesz és egyéb szeszes italokban évenként 2.800,000 okát, vagyis 35,000 hlttert importálnak külföldről. Magában az országban működő szeszgyárak 10—12,000 hektolitert állítanak elő. Tehát Bulgária egész fogyasztása 45—47,000 hektoliterre tehető. A bevitel következőképp oszlik meg: 19,000 hktl. Magyarországra, 3,500 hktl. Oroszországra, 2500 hktl. Szerbiára, (mely többnyire szilvorium és e fajta termény), 500 hktl. Franciaországra és 500 hktl. Törökországra; a fennmaradt rész pedig feloszlik Európa többi államaira. E kimutatás világosan mutatja, hogy a bolgár szeszipar bevitelénél Magyarország játszsza a főszerepet és helyes képviselő mellett az összes külföldi versenyzőktől kevés erőlködés mellett könnyű volna a tért kizárólag elhódítani, — Oroszország destilált szeszen kívül, mely többnyire M. A. Popof özvegye, moszkvai cég gyártmánya, még 3 qualitású votkát (tisza gabonából) és az Oroszországban annyira kedvelt gyomorliqueurt szállít; — Franciaország cognacot, chartreuset és benedictinert; Hollandia curacaot és más finom liquört szállít.

Szesziparról Bulgáriában még alig lehet szó. Nagyobb szeszgyár éppen csak Knazsevo (Bali Effendi) és Trnovoban létezik. Csekélyebb fontosságú van még Vladaján. Berendezés tekintetében a mai kor színvonalán annyira, a mennyire csak az első kettő áll. A Bali Effendi szeszgyár, mely jelenleg Hermann Wagner et comp., ezelőtt Bergier et comp., cég alatt dolgozik, egy részvénytársaság tulajdona, és 900,000 franknyi nominalis tőkével indult meg. Ebből alapítási célokra (?) 250,000 frkot költöttek. A gyár körülbelül 2000 négyszögölnyi területen van elhelyezve, 2 főépületből áll, melyek egyike a nyersanyag raktárául, másika pedig tulajdonképi gyárhelyiségül szolgál. Rendes körülmények közt 1000—1200 liter szeszt égetnek havonta. Berendezésök folytán azonban ezt állítólag egészen 2500 literig fokozhatják. Eladási ára a budapesti piacz szerint igazodik és kedvező javulás áll be akkor, ha az importált árúk nem fedezik a szükségletet. A mai viszonyok között, midőn Lompalánkára szállítva 21—22 frkra rug a magyar szesz ára, ezzel szemben már a Bali Effendi gyárnak igen nehéz az álláspontja.

Egy másik nagyobb szeszgyár a Mondseffet Fils (Karajozoffs) féle Tirnovoban. Ezen gyár már régibb eredetű, de a mai kor igényeinek megfelelően még csak ujabbán lett berendezve a bécsi

Prick-féle czég által. — A készülékek olyanok, hogy nem működnek folytonosan. A destilálásra szolgálók a Pistorius-félére emlékeztetnek, a finomítás pedig külön rectificatorban történik. Malátapörkölő és élesztő kamara van, még pedig a többi helyiségtől elkülönítve. A berendezés 80,000 frkba került. Már a Bali Effendi gyárban sem dolgoznak úgy, a mint kellene, itt azonban ott létünk alkalmával semmit sem dolgoztak. A gyár már huzamosb idő óta beszüntette munkásságát. Olcsó és kellő mennyiségű nyersanyag, a tüzelőanyag hiánya oly tényezők, melyek a bevitt magyar és orosz szeszszel a versenyt egyszóval lehetetlenné teszik.

Vladajában, nem messze Szofiától és Bali-Effendi szomszédságában, Szerafini nevű vállalkozó birtokában van szintén malom és szeszégető. A szeszgyár készülékei a régi Pistorius-félék, retificatorról nincsen szó itt. Ezen szeszégető működése 5—6 hónapra, vagyis az őszi és téli időre szorítkozik, a midőn a környék parasztságának szükséges pálinka előállításával foglalkozik. Szükségesnek tartom még megjegyezni azt, hogy Bulgária minden falvában fel lehet találni az egyszerű rézüstös pálinkaégetőt, mely a helyi fogyasztást kívánja fedezni.

Központi statisztikai bizottságot állítottak fel Franciaországban is a köztársaság elnökének ez évi márczius hó 19-én kelt rendeletével. E rendelet főbb pontjai a következők : 1. A kereskedelmi miniszteriumban központi statisztikai bizottság (Conseil supérieur de statistique) állittatik fel. 2. E tanácsadó közeg véleményt nyújt : *a)* a források választásáról, a módszerekről, a kérdőívekről s tervekről, melyeket a nyilvános közigazgatósági hatóságok beterjesztenek, valamint azokról az intézkedésekről, melyek alkalmasak, hogy a hivatalos kiadványok lehetőleg egyöntetűek legyenek ; *b)* a francia statisztikai évkönyv berendezéséről s szerkesztéséről ; *c)* új statisztikai munkálatok fogamatba vétele s közrebocsátásáról ; *d)* a belföldi statisztika összeköttetéséről a külföldivel ; *e)* nemzetközi statisztikai könyvtár létesítéséről a kereskedelmi miniszteriumban ; *f)* a bizottság saját kiadványainak közzétételéről ; *g)* oly kérdésekről, melyek a közoktatásügyre s a statisztika más általános érdekű tárgyaira vonatkoznak. 3. A bizottság 37 tagból áll, kik közül 12-öt a parlamentből s tudományos testületekből küldenek ki,

25-öt pedig az egyes miniszteriumok neveznek ki. 4. A bizottság elnöke a kereskedelmi miniszter, azonkívül van két alelnök s két titkár. 5. A bizottsághoz nem tartozó, de a statisztika terén tekintélylyel bíró egyének egyes esetekben szintén meghivandók az ülésekre. 6. A bizottság rendes üléseit június s november hónapok első felében tartja, de a kereskedelmi miniszter rendkívüli üléseket bármikor hívhat egybe.

Az építészeti s butorfának Szerbiába vitelét nagyon ajánlatosnak tartja a nisi osztrák-magyar konzul. A vasut kiépítése folytán erősen megindult e vidéken az építkezés, azonban, bár tölgy, fenyő, bükkfa jelentékeny mennyiségben terem, részint a nehézkes közlekedési eszközök, részint szakismeret s szükséges tőke hiánya s az ebből eredő hiány a technikai felszerelésekben megakadályozza, hogy a termékekhez olcsón jussanak s célszerűen felhasználják. A fapiacz még leginkább élénk Krusevác környékén, hol mintegy 20 vízi fűrészmalom van. De ezek is csak megrendelésre dolgoznak s a pontosság nem tartozik erényeik közé; másrészt épen nem tudnak elegendő mennyiségű s kívánt nagyságu fákat előállítani. Szakférfiak becslése szerint az építészek s asztalosok a szerb fánál 40 százalékkal nagyobb munkaerőt kénytelenek felhasználni, mint a Magyarországból eredő fáknál. Ezért ezek nagyon kerestetnek; Nisben magyar faraktár felállítása valószínűleg igen jövedelmező vállalat volna. A lágyszárú s kemény épületfa s deszkák ára köbméterenként 70—80 frank. A bükkfa 25 százalékkal olcsóbb. Erdei s veres fenyő Szerbiában épen nem fordul elő s így nagyon kapós volna.

A hollandiai vasutak hossza 1882-ben 2,024·95 kilométer volt, 1883-ban 2,068·35 kilométer. Ez utóbbiak közt volt 614·42 kilométer kettős vágányu. Az összes vasutakat öt társaság kezelte, u. m. : 1. Az államvasuttársaság (1,269·22 kilométer); 2. Hollandi vasuttársaság (356·86 kilométer); 3. Holland-rajnai vasuttársaság (240·18 km.); 4. Holland központi vasuttársaság (101·09 km.); s 5. Éjlszak-brabanti német vasuttársaság (101 km.). 1883-ban az állami vasutakból, melyeket a két előbb említett társaság kezelte, 1,106·909 kilométer volt üzemben s 204·438 kilométer épülőben; ezenkívül Rotterdam-Hoeck között 158 kilométer hosszú vasut tervelte-

tett. A vasutak állományát és forgalmát a következő számok mutatják:

	1882.	1883.
Mozdonyok	527	- 583
Személykocsik	1,431	1,524
Árú- s baromszállító kocsik	7,105	7,599
A szállított utasok száma összesen .	15.826,600	16.024,208
Ezek közt első osztályban	1.268,250	1.319,261
„ „ másodosztályban	3.651,242	3.731,921
„ „ harmadosztályban	9.374,428	9.328,861
„ „ kedvezményes jeggyel	1.532,680	1.644,165
Az összes árúk, barmok, podgyászok sulya	6.484,283	6.591,812
A személyszállításból bevételetett forin- tokban	10.928,394	11.558,003
Az árúforgalomból bevett összeg forin- tokban	8.622,004	8.917,949
Egy kilométerre esett a személyforga- lomból forint	5,585	5,777
Az árúforgalomból	4,406	4,457.

A vasutakon kívül 1883-ban 34 közuti vaspálya volt 587·207 kilométer hosszúságban, melyből 308·721 kilométer gőzerőre. Szállított ezeken 24.269,067 utas s 78,293 tonna árú (1882-ben 70,465 tonna), nem számítva a kocsiterheket s a szarvasmarhákat. A lóvasutak bevétele volt 1883-ban forintokban:

a személyforgalomból	2.535,224
a teherforgalomból	108,389
más bevételekből	12,150

Összesen 2.655,763.

Norvégia árúforgalmáról 1883 végeig a következő adatok állanak rendelkezésünkre:

	Átlagos behozatal —	Átlagos kivitel +	Különbség
1874—78	172·1	108·7	— 63·4 millió korona
1879—83	155·0	116·6	— 43·4 „ „

A behozatali czikkek közt az utóbbi öt év alatt a legfontosabbak voltak : iparczikkek átlag 24 s gyarmatárúk 17·8 millió korona értékben. A belföldi termékek kivitele millió koronákban számítva, átlag következő volt :

	1866—70	1871—75	1876—80	1881—83
Erdészeti tárgyak s faipar	31·04	44·95	38·80	44·87
Halászati tárgyak	33·33	41·79	43·14	46·65
Más tárgyak	8·07	16·92	19·12	25·80

Ez utóbb említettek közt 1883-ban a legfontosabbak voltak : bőrárúk (3 millió), gyapjuárúk (2·2 millió), érczek (1·8 millió), apatit (1·2 m.), szegek (1·2 millió), papir (1 m.), jég (közel egy millió).

A rabszolgák felszabadítása Braziliában lassan halad előre. 1873-ban 1,542,230 rabszolga volt s 1882-ben 1,272,355. Legtöbb rabszolga van Minas Geraes (279,010), Rio de Janeiro (268,831), S. Paulo (139,500) és Bahia (132,200) tartományokban ; a többiekben nem éri el számuk a százezeret s négy tartományban igen kicsiny : Paranában 7,668, Goyazban 6,899, Matto Grossoban 5,600, Amazonasban 1,716. 1871. szept. 28-án lépett életbe Rio Branco törvénye, mely szerint rabszolga nem születik többé s a rabszolgák gyermekei nagykorúságuktól fogva szabadok lesznek, s így az apadás jelentékenynek nem mondható. 1882 óta azonban jelentékeny mozgalom van Braziliában ez ügyben, számos emanczipationalis egyesület alakult s sok rabszolgát önkényt felszabadítanak. Legélénkebb e mozgalom Rio Grande do Sul tartományban, hol 1882-ben még 68,703 rabszolga volt, de pár év múlva valószínűleg egy sem lesz. A hirtelen felszabadításból e tartományra nézve semmi viszály sem származik ; az éjszaki tartományokban azonban munkáskézben nagy hiány lehet. Brazília társadalmi s nemzetgazdasági viszonyaiiban ennél fogva igen jelentékeny forduló pont van a küszöbön.

Ausztrália gabonakivitele. A dél-ausztráliai gyarmatok 1884. évi gabonakiviteléről egy adelaidei kereskedői cég kimutatást állított össze, melyet eléggé hitelesnek tekinthetni. E szerint kivetetett : buza 8,276,425 bushel (egy bushel = 35 liter), ezenkívül 83,496 tonna liszt, a mi 45 bushel búzát számítva egy tonna

lisztre, 3.757,320 bushelt tesz. A kenyérneműek összes kivitele ezek szerint 12.033,745 bushelt tesz, vagyis $37\frac{1}{2}$ bus hel számítva egy tonnára, 322,332 tonnát. Más oldalról a kivitel rendelkezésére álló gabonamennyiséget 1884-ben 293,283 tonnára becsülték, ezt tehát az előbbi becslés 29,094 tonnával felülmulja. Ezen kivitel az egyes államok között következőleg oszlik meg : Nagybritannia 198,776 tonna, ausztráliai gyarmatok 67,716 tonna, Dél-Afrika 41,314 tonna, Mauritius és Bourbon szigetek 5,237 tonna, Uj-Kaledonia 1,851 tonna, Batávia és Jáva 2,012 tonna, Franciaország 2,925 tonna, Belgium 780 tonna, Callao 1,094 tonna, más helyek 600 tonna. Hogy mennyire a termés minőségétől függő és így mily szabálytalan Ausztrália kivitele, azt mutatják a következő számok : Volt Ausztrália kivitele 1880-ban 280,895 tonna, 1881-ben 152,468 tonna, 1882-ben 151,896 tonna, 1883-ben 105,330 tonna, 1884-ben 322,332 tonna.

UJ KÖNYVEK.

Launhardt, W. Mathematische Begründung der Volkswirtschaftslehre. Mit 16 Holzschn.	3 frt 60 kr.
Morley, J. La vie de Richard Cobden.	4 frt 80 kr.
Del Mar, History of money in ancient countries.	7 frt 56 kr.
Carpmael, J. Patent laws of the world, collected, edited and indexed.	18 frt — kr.
Faviers, H. La pair publique selon la logique et l'histoire.	2 frt 10 kr.
Grandeau, L. La production agricole en France. Sont présent et sa avenir.	1 frt 80 kr.
Magyarország iparosainak és kereskedőinek czim és lakjegyzéke. Az orsz. m. k. statisztikai hivatal felülörködése alatt szerkesztette dr. Jekelfalussy J.	15 frt — kr.
Elfert, P. Bevölkerungsverhältnisse von Mittel-Europa. Mit 3 Tafeln und einer Karte.	2 frt 40 kr.
Kleines Staatshandbuch des Reichs und der Einzelstaaten. 3-ter Jahrgang.	1 frt 50 kr.

(Közli **Killán Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

JUNIUS.

VI. FÜZET.

A LEGÚJABB BIMETALLISTA AGITATIO.

„Semmit sem teszünk Anglia nélkül!“ így határoztak 1882-ben a német bimetallisták az 1882-ben Kölnben tartott kongresszusokon. „Mig Anglia fentartja az aranyértéket, addig Németországnak is így *kell* cselekednie, addig Németországon sem a kormány, sem a közvélemény nem fogja megengedni az ezüst szabad veretését és így minden fáradozás a bimetallismus behozatalára felesleges volna.“ Így szólt egyik thesis az akkori kölni resolúciónak. Két évre rá, a múlt év július havában, mint azt épen e lapokban volt már alkalmam részletesen megírni, Gibbs, az angol bimetallista agitatio vezére letette a fegyvert, kijelentette, hogy ez idő szerint nincs remény arra, hogy a bimetallista agitationak fogantja legyen és a bimetallismus hivei Németországon, hiven a kölni határozathoz, nem folytatták a mozgalmat. Csend és nyugalom volt az egész táborban. Az aranyvalúta hivei nem dicsekedtek győzelmükkel, „beati possidentes“ lévén Németországon, épugy hallgattak, mint a hogy elcsendesedtek elleneik, kiknek elég bátorságuk volt még a német országgyűlésen is nyíltan kimondani, hogy miután Anglia abbanhagyja az agitációt, ők sem fognak többé — legalább egyelőre nem — a praktikus téren izgatni s a bimetallismus újra életbe léptetését jobb idők számára tartják fenn. A német szövetség tanács képviselője az országgyűlésen köszönettel vette tudomásul a bimetallismus főszószólóinak e kijelentését s a maga részéről is kifejezte, hogy Anglia nélkül lehetetlen minden törekvés a kettős valutára való áttérésre, a mennyiben a német tengerentuli kivitel sürgősen követeli, hogy valuta dolgában ne legyen különbözőség Németország és Anglia között. — A szövetség tanács képviselője e kijelentésének volt is haszna és másfél éven át mitsem hallattak magukról a bimetallisták.

Az imént lefolyt télen azonban ismét megszólaltak. A múlt év december havában ugyanaz a Kardorff, Leuschner és Arendt, a ki 1882-ben résztvett a fentebb említett resolutio meghozatalában, egész váratlanul új felhívással lépett elő, melyben az ajánltatik, hogy a bimetallista agitatio Anglia nélkül kezdessék meg. Miért léptek ki ép mostan tartózkodó magatartásukból? ki tudja. Azért tán, mert nem akarnak semmiért sem dolgozni s minden áron el akarnak valamit érni Angliával vagy a nélkül is? vagy azért, mert kiválóan alkalmasnak találják a mai reactionarius irányzatot az ily agitatio sikerrel kecsegtető megkezdhetésére? — Ugy látszik ez az utóbbi volt indító oka a mozgalom megindításának. A legujabb német párttöredék, az alig egy éve megalakult „szabad gazdasági egyesülés“ („Freie wirthschaftliche Vereinigung“) kebeléből indult az ki és a vezetőket nem rettentette el semmi akadály. Nem bánták, hogy a valuta-bizottság első ülésén senki, a másodikon pedig csak három tag jelent meg, komolyan hozzáfogtak a dologhoz. És miután nem mentek semmire, ha zajt csaptak, elkezdtek csendesen működni.

Az országgyűléshez a jelen év elején Allenburgból, Poroszország nyugati részének egy kis városából az ottani gazdasági egyesülettől kérvény érkezett, melyben kifejtetik, hogy a német mezőgazdaság összes bajainak az okozója egyes-egyedül a németországi pénzérték. Az aranyvalúta emelte a pénz becsét s lassankint értéktelenné tette az ezüstöt; ezáltal az árak folytonosan csökkentek, a mi Németország egész gazdasági életét, de különösen a mezőgazdaságot és az ipart érzékenyen károsítja. Az allenburgi egyesület tehát azt kéri, hogy térjen át Németország a „szerződéses kettős valutára“, mert hogy a viszonyok egészségesekké váljanak, el kell háritani az értékelkedést gátló akadályt, át kell térni a kettős valutára, hogy a pénz értéke csökkenjen, az ezüst értéke emelkedjék és egyuttal az árak is nagyobbodjanak.

Az allenburgi kérvényt a petitiók egész sora követte. Majdnem minden német kisebb gazdasági egyesület ugyanazzal a kéréssel járult a kancellárhoz, vagy a szövetségi tanácshoz vagy országgyűléshez, úgy hogy ez utóbbihoz magához mintegy három—négy száz az allenburgival szóról-szóra megegyező kérvény érkezett.

A széles medrű mozgalom, mint az eddig mondottakból ki-

tetszik, nyilvánvalólag a „szabad gazdasági egyesülés“ köréből indult ki. Leuschner, birodalmi gyűlési képviselő kezdte az agitációt, megküldvén a kérvénymintát elfogadás és aláírás végett a fentebb jelzett egyesületeknek. Jól megválasztotta az időt, jól megválasztotta a jelszót s az egyesületek lépre kerültek. És ez természetes is. A német termelők ma minden eszközt jónak látnak arra, hogy a mezőgazdasági termények ára emelkedjék és mindent megragadnak, a mi táplálja azt a reményt, hogy ez megtörténik. A bimetallista mozgalom megindítói tehát jól számítottak, midőn a gabonavám felemelését célzó agitatio sikerességén okulva, ismét a gazdák önzését keltették fel s az árak újabb emelkedését ígérve, megostromoltatták a német aranyvalúta bástyáit.

Midőn aztán ilykép meg volt teremtvé az alap, midőn ily módon elő volt készítve a közvélemény, mely ma Németországon mindent felkarol, a mi az új államsocialismus kedvencz jelszavát — a gyenge segítségét az erősebb elleni küzdelemben — hangoztatja, a gazdasági egyesülés maga lépett a sorompóba és a legutóbbi német költségvetés tárgyalásakor indítványt nyújtott be a német országgyűlésen. A határozati javaslat alakjába öltöztetett indítványt Schorlemer-Alst, Kardorff, Frege és Leuschner tették meg és negyven képviselő támogatta azt a conservatívek, szabad conservatívek és a clericalis pártok köréből. A javaslat szerint felszólítandó volt a birodalmi kancellár, hogy vegye kezébe a kezdeményezést arra nézve, hogy az 1881-ben félbe szakított valútaértekezlet újra egybe hívassék s az Egyesült-Államok a latin pénzszövetség, a német birodalom és az ez országokhoz csatlakozó államok újra megkezdjék a teljes értékű ezüstpénzek veretését.

Az indítvány, midőn írásban beadatott, mivel sem volt indokolva, csak annak tárgyalásakor a folyó év márczius hatodikán léptek elő nyílt sisakkal az agráriusokká lett bimetallisták és Kardorff hosszú, talán tulságosan is hosszú beszédben adta elő az indítvány beadásának okait. Az országgyűlés e napi vitája egyébiránt egyike a legérdekesebbeknek, melyek a valutakérdés dolgában valaha folytak. Felülmulja még a német országgyűlés 1871-iki nagy valutavitáját is, a midőn a német birodalom az aranyértéket elfogadta. Akkor egy férfi dominálta a vitát: Bamberger, a ki ez időtájt is már évek óta folytatta a küzdelmet, hogy az apró német országok számtalan különböző pénzegysége egy egységes, általános valutának adjon he-

lyet, és a kinek a német valuta rendezése körül hervadhatatlan érdemei vannak. Most a bimetallisták új, hirtelen és váratlan támadását szintén ő verte vissza; és az egy egész ülést betöltő vitában csakis az indítványozó Kardorff és a Bamberger beszédei azok, melyek számbavehetők és melyek mellett eltörpül, kicsinynyé lesz a többi felszólalás. Kardorff és Bamberger beszédeiből összeállítható a valuta-kérdés története a legutolsó három lustrum lefolyása alatt. Kardorffból úgy, a mint a bimetallismus, Bambergeréből úgy, a mint az aranyvaluta hívei e mozgalmakat felfogják.

A bimetallisták a győzelem biztos reményével léptek a küzd-
térre. Nem is csoda, ha hitték az indítvány elfogadását. Azok a jelszavak, melyekkel felléptek, már az országgyűlésen is képesek hivatkozni. És valóban, midőn Kardorff az érintett emlékezetes ülésben felemlíté, hogy az ezüstérték csökkenése agrárius kérdés, az egész jobboldal tetszésével találkozott. De tulajdonképen hogyan is vonható bele az agrarismus a valutakérdésbe? mi módon lehet a modern reactio e kedvencz jelszavát belevonni az ezüst és az aranyérték ügyébe? Ha meggondoljuk, hogy csak nem is oly rég a socialismust vonta egyik éles elméjü, szellemes közgazda a valutakérdésbe és az aranyértéket a tőkés, az ezüstértéket a munkás valutájának declarálta: nem fogunk csodálkozni azon, ha az igazságosság látszatával lehet az agrarismus értékévé tenni a bimetallismust és a liberalismusévá az aranyértéket. Ha nem tartanók meddőnek ez osztályozást, nem volna okunk boszankodni rajta, sőt örvendhetnénk, hogy a bimetallisták abba a táborba sorozzák magukat, mely — reméljük — nemsokára be fogja látni tévedéseit és melynek uralma az európai közvéleményben — bizva bizunk benne — nem soká fog tartani.

Különösnek látszik, hogy a német bimetallisták épen az agrárius reactióra helyezik a fősúlyt, és nincsenek tekintettel az ipari reactióra. Pedig ép oly joggal felhasználhatnák ezt a mozgalmat is a maguk javára, mint a hogy felhasználják a gazdákét. Vagy talán az iparosokat az iparszabadság megszorítása által kárpótoltaknak vélik? Ez nem lehet, mert hisz a gazda is részesül védelemben a magas gabona- és lisztvámok útján, és így fölösleges még jobban segíteni az „erősek“ ellenében? Nem tudom, mi lehet az oka, de a bimetallisták e legujabb mozgalmukban tisztán agrárius szempontokból indultak ki és nem vették tekintetbe az iparosok jajveszék-

lését, hanem csakis a gazdának ígérik nagybecsü pártfogásukat, nem gondolva arra, hogy ha ez így tart és a „gyenge“ gazda folyton védelemben részesül, nemsokára ő lesz az „erős“ és akkor az államsocialismus tana szerint ellene kell fordítani azt a fegyvert, mely előbb védő fedélt képezett feje felett.

De végre is, miért agrárius kérdés az ezüst újra pénzzé tételének kérdése és miért nem kívánja azt az iparos létérdeke is? Aból az egyszerű és közelfekvő okból, — így érvelnek a német bimetallisták, — mert az iparos az alacsony árakat átháríthatja a munkabérekre s a munkásnak meg kell adnia magát, ha meg akar élni. A gazdánál máskép áll a dolog. A gazdának nem lehet leszállítani a béreket, a gazdasági munkabér állandó, folytonos, az áthárítás itt lehetetlen. Az aranyvalúta behozatala óta a gazda a kamatot az ezüstben felvett tőkéért aranyban fizeti, ugyszintén a munkabért is, míg terményeit csakis 20 — 24%-kal olcsóbban adhatja el. Ezen a védvámval akartak segíteni. A bimetallisták megvallják, hogy nagyon szükségeseknek tartják a gazdasági védvámokat, de ez nem elégséges, ha az ezüst értéktelen. A védvám csak palliativum, állandóan nem segít, eltekintve attól — és ez valóban nem várt őszinte nyilatkozat épen azoktól, a kik győzelmük reményét ép abba helyezik, hogy osztály- és érdekkülönbözőségeket teremtsenek, — hogy a városi és falusi népesség között egészségtelen választó falat állít, és agitatókra ad okot. Ehhez még kell, hogy az ezüst újra értékke válják. Mert ha ez meglesz, akkor a gazdasági jószágok értéke emelkedni fog és a gazda könnyebben kap jelzáloghitelt, eltekintve attól, hogy nem fog szenvedni az ezüst elértéktelenedése által Oroszországnak a papirvalúta és Indiának az ezüstérték által rendkívül megkönnyített gazdasági versenyében.

Ezek azok, a miket a bimetallisták felhoznak a végből, hogy agitatójuknak a siralommal tele német mezőgazdaságot megnyerjék. Nem akarok ez érvelésük részleteivel foglalkozni. Alaptalanságuk kitüntetéséhez elégséges e nagyjából való felsorolás. Csak két az agrarismus szempontjából felhozott érvre terjeszkedem ki néhány szóval. Szálka a bimetallisták szemében az, hogy Oroszország és India, mint érintettem is, gazdasági terményeik kivitelében exportpraemiumban részesülnek. Előbbi azzal, hogy papirvalútája lévén, az aranyban felvett gabonaárért több értéket kap papirban, a másik pedig azzal, hogy ezüstértéke mintegy 18%-kal értéktele-

nebb az aranynál. Eltekintve a közgazdasági élet nivelláló hatásától, mely okvetetlen szintén figyelembe veendő és mely a pénz közéletben való becsét elválasztja a gazdasági értékkülönbségektől, megdől ez állítás azzal, hogy a mily praemium e különbözőség az exportra, ép oly súlyos vám az a behozatalra és fejletlen államoknál pedig — *veria sit verbo* — a valuta rendezetlensége rendszerint a gazdasági fejletlenség jele, nem lévén ipar, az ipari szükségletek külföldről szerzendők be s a mit a gazda nyer terményei eladásánál, ugyanannyit, sőt gyakran sokkal többet veszít az iparcikkek bevásárlásánál. Így tehát koránt sincs jobb helyzetben, mint a jobb valutájú országban élő kartársá.

Mindez azonban csak oly indokolása a bimetallista agitatio újból való felvételének, mely lép a közönség s különösen a jelenleg reakcióra igen hajlandó gazdaközönség megnyerésére. Természetes, hogy oly alapos tudósok, mint a német bimetallisták, pusztán ezekkel nem léphettek a küzdelem terére, nyomós, erős és tudományos érveket kellett felhozniok. Nem is fukarkodtak ilyenekkel és mindent felhasználtak, hogy indítványukat az országgyűlés többsége által elfogadtassák.

Nem terjeszkedve ki arra, vajjon változtak-e 1881 óta a viszonyok és a kormányok nézetei, vajjon van-e most már remény arra, hogy az egybehivandó pártértekezletnek lesz sikere, nem is véve tekintetbe azt, hogy Angliában felhagytak a bimetallista agitatioval és lehet-e, szabad-e a kontinensen Anglia nélkül ily mozgalmat győzelemre juttatni : a határozati javaslat indokolása főleg arra terjeszkedik ki, hogy az aranyvaluta behozatalakor táplált remények nem teljesültek, hogy az ezüst elértéktelenedvén, Amerika megkezdte az ezüstveretést, Németország megszüntette az ezüst-eladást, mert egyikök sem akarta még gyarapítani azt a nagy veszteséget, melyet már addig is szenvedett. E veszteség azonban még elviselhető lett volna, ha ennek ellenében szilárd pénz- és valutaviszonyok állnak be. De a jelen valutarendszer mellett Németországon meg van az aranyérték hátránya és nincs hozzá ércalap. Az arany Németországon az utolsó tíz év alatt 400 millió márkával kevesbedett és jövőben még többel fog kevesbedni. Pedig a valuta teljes értékének megtartásához szükséges az aranynak az országban való megtartása s mig jelenleg a német birodalomban az értéket nem az ércfedezet, hanem a hadsereg tartja meg a tőzsdei pari-ponton.

A fedezet szükségességét érdekesen fejtegeti az indokolás és felhozza, hogy hibája a banktörvénynek, hogy a német bank alapját nem gyarapítja. Az aranyérték és a bimetalismus különbségét élénken illusztrálja azzal, hogy mióta Anglia az aranyértékre áttért, 196 izben változtatta meg a bankrátát s a discontó 2—10% közt ingadozott. Franciaországban ugyanez idő alatt csak 97 változás volt, tehát nem is félannyi és az ingadozás 3—7% között történt. Pedig Angliában az igen elterjedt checkrendszer mellett a discontó-változás crisei rendszerint tartósabbak és veszedelmesebbek.

Az actualis politika egyik népszerű és csaléteknek az agrarismus mellett szintén alkalmas tárgyával, a gyarmatügyi politikával való agitációt sem felelték el a bimetalisták. Legelső érvük a mellett, hogy ha gyarmatügyi politikát akar Németország folytatni, át kell térnie a kettős valutára, az : hogy Bamberger, az aranyvalúta e régi hive, ellenzi a coloniák megszerzését, a mit természetesen a bimetalisták a maguk hasznára aknáznak, azt mondván, hogy Bamberger maga is belátja, hogy az afrikai kereskedelem csak a kettős valuta mellett lehetséges és hogy annak legnagyobb akadálya az aranyérték nehézkessége. Ezt állítja legalább O'Swald Zanzibar királya és neki csak tudnia kell.

Érdekesnek mondhatnók, ha nem volna annyira nevetséges, azt a megjegyzést, hogy Amerika, a mig ezüstpénzt nem vert, gátolta a bevándorlást és hogy a Bland-bill óta, a mily mértékben jő ezüst az Egyesült-Államokba, oly mértékben tolul oda a bevándorlók tömege, miért is Amerikának érdekében áll a korlátlan, szabad ezüstpénzverés, mert ezáltal Európa elszegényedett népei oda jönnek „élvezni a szabad alkotmányt és a kettős valuta áldásait“ ; úgy hogy Amerika népessége annyira fog szaporodni, hogy az állam még az Európából kiszorult ezüstöt is mind fel fogja használhatni. Fel nem foghatni, hogy a német bimetalisták miért verik a nagy dobot az amerikai kivándorlás mellett. Mert ha igazak állításaik, minden szegény német ember kivándorol Amerikába, a kettős valuta „áldásait élvezni.“ Pedig ép maguk a német bimetalisták erősen tiltakoznak amaz insinuatio ellen, hogy amerikai pénzzel agítálnak Németországon a bimetalismus mellett. Felhozzák azt a jelenetet az amerikai congressusból, midőn a Kelley-féle indítványra a Bland-bill felfüggesztése tárgyában, — mely azzal indokolta a felfüggesztést, hogy az ekkép támadt újabb ezüstelértéktelenedés rá-

szoríthatná Németországot a kettős valutára való áttérésre — Bland pénzügyminiszter azt felelte, hogy Amerika épen nem szorult idegen államok segítségére s nincs is érdekében, hogy Angliával és Németországgal karöltve oldja meg az ezüstkérdést, mert akkor ezekkel közösen fogja élvezni a kettős valuta jótéteményeit, — és felhozzák azt, hogy a bimetallista egyesület kész könyveit megvizsgáltatni annak a bebizonyítására, hogy nem kap pénzt Amerikából.

De hát akkor miért beszélnek az egyesület vezérei az Amerikába való vándorlás előnyei mellett?!

Legyen szabad felhasználni az alkalmat arra, hogy erre az amerikai „ezüstáldásra“ itt egy megjegyzést tegyek. Miért van az, hogy ha azok, a kik azért mentek ki Amerikába, mert ott az ezüst is pénz, odaérve a boldog országba, ép úgy vonakodnak az ezüstöt pénzül elfogadni, mint maguk az amerikaiak? Vagy talán nem tudják a német bimetallisták, hogy a Bland-dollárokat az amerikai közönség nem fogadja el? Kár, hogy Soetheer jeles cikke e tárgyban csak a német országgyűlés vitája után két héttel látott napvilágot. Ez az indok talán elmarad a Kardorff-féle beszédből, ha csak tizenhat nappal előbb jelen meg az említett cikk. Mert, mint látszik, a bimetallistákkal lehet szóba állani, s ők hajtanak is az okos beszédre. Jellemző bizonyossága annak az, hogy abból a jelentésből, melyet a szabad gazdasági egyesüléshez Leuschner képviselő a valutakérdésről beterjesztett, vajmi kevés van a Kardorff beszédjében idézve, a minek nyilván nem lehet más oka, mint az, hogy Nasse tanárnak e jelentés tévedéseit s ferditéseit felsoroló kitünő értekezése a beszéd megtartását megelőző napon került a könyvpiacra.

De talán elég is lesz ennyi a bimetallisták indítványának indokolására felsorolt érvekből, melyre a hivatalos választ a szövetségtanács asztalától Schraut titkos tanácsos, szövetségi biztos adta meg röviden, legkivált arra fektetve érveléseit, hogy az aranyforgalom Németországon nem kevesbedett és a bimetallisták erre vonatkozó téves vagy elferdített adatait Haupt Ottomárnak, a híres bimetallistának statisztikai számaival, melyekről már volt alkalman e lapokban kimerítően szólni, czáfolta meg. Beszéde végén érdekes nyilatkozatot tett, kijelentvén, hogy az aranyforgalom Németországon nincs semmi veszélynek kitéve, a mennyiben a kereskedelmi

mérleg oly kedvező, hogy mindig megvédi az ércpénz fennmaradását.

A bimetallista vita legjobban kimagasló pontja a Bamberger, az aranyérték e híres hívének nagy, közel két óra hosszát tartó beszéde volt. A nekem rendelkezésre bocsátott tér nem engedi, hogy hosszasabban foglalkozzam e nagy beszéddel és így csak egyes részeit fogom röviden és szárazon megismertetni. E kis kivonat is eléggé meg fogja győzni olvasóinkat arról, hogy nem üres phrasis, ha azt mondjuk, hogy ez a beszéd is hozzájárult ahhoz, hogy a Schorlemer-féle indítvány elvetetett. Valóban így áll a dolog. A bimetallisták meg voltak győződve teljes győzelmükről. Lehet, hogy e reményt megdöntötte már Nasse említettem értekezése, vagy néhány nagyobb hirlap czikkezése, de annyi bizonyos, hogy Bambergernek a tényállást feltűntető világos előadása sok szavazatot nyert meg az indítvány elvetésére.

Beszédének elején utalt Bamberger arra, mily veszélyes a külfölddel való kereskedelemre nézve, ha a bimetallisták Németország valutaügyeit oly desolatus színben tüntetik fel és mennyit ártanak ezzel az országnak. A bimetallisták úgy tesznek, mint az az angol, a ki évekig utazott az állatsereglettel, várva azt a szép pillanatot, mikor az oroszán az állatszelistő fejét leharapja. Azt mondják mindig, hogy Németország tönkremegy, ha az aranyvalúta mellett megmarad és folyton várják, mikor fog ez megtörténni; az oroszán, melynek ez a megrontás a feladata, az amerikai Bland-bill felfüggesztése és a bimetallista írók e percztől jósolják a végromlást. A jelen perczen is ezért léptek ki a bimetallisták tartózkodó magatartásukból, mert azt remélték, hogy az új elnök felfüggeszti az ezüst tovább való verését s azt hitték, itt az idő, hogy Németország valutáját megváltoztassa. De a pillanat nem kedvező. Az amerikai ezüsttermelők, kiknek az volna érdeke, hogy a Bland-bill felfüggesztését követő bajok által kényszerítve, az európai országok áttérjenek a kettős értékre, nem tudni mi okból, keresztülvitték, hogy az ezüst tovább is veretik. Bizonyára tudják, hogy Németország nem dobja el magától az aranyértéket a Bland-bill felfüggesztéseért és jobban biznak a németek józan eszében, mint a német bimetallisták. A németek dolga a megszüntetett ezüstverés mellett jobban áll, mint az amerikaiaké a folytatott mellett. Mutatja ezt az ország és a nemzet hitele, a kamatláb alacsony volta és a német pénzláb külföldi fizetési

képessége. Theoretikai eszmék helyességének beh bizonyítására tehát nem szabad most a jónak bizonyult térről lelépni és állandó erős meglevő pénzérték helyett ingatag alapu, bizonytalan értéket elfogadva, talán roszabb helyzetet teremteni. Az a bimetallicus ellenvetés, hogy csak a német hadsereg tartja fenn Németország hitelét, meg nem állhat, mert bizony senki sem fog Németországnak és Németországba hitelezni, ha pénz és kamat helyett csak ágyu- és puskalövéseket fog kapni.

Kifejté azután, hogy kikerülhetetlen kettős érték mellett az, hogy az egyik ércnek ne legyen ágiója, mint az Franciaországban és jelenleg Olaszországban is időről-időre megtörténik és kikerülhetetlen az áttérésnél az is, a mi Romániában történt, hogy egyik érték — Romániában az arany — elégtelen lévén, rövid időn hatalmas ágiója keletkezett.

Azt pedig, vajjon jövőben, ha a checkrendszer kifejlődik, kell-e majd annyi készpénz, mint most, és helyes-e az ércpénznek esökkenése miatt — még ha alaptalanul is — panaszkodni, azt az idő fogja megmutatni.

Rendkívül érdekes az, a mit Bamberger a bimetallicusok által felvetett, állítólag az aranyérték okozta árcsökkenésre nézve mond. Mindenekelőtt kimutatja, hogy az árcsökkenés nem történt minden cikknél az ezüst értékének esökkenése arányában, hanem soknál még alacsonyabbra estek az árak; azután azt veszi alapul, hogy épen a mostani csökkenő árak a normálisak és a hetvenes évek elején a tulságos papírpénzkibocsátások által felrugtatottak voltak az egészségtelenek; végre pedig a tultermelést hozza fel, megjegygyezvén, hogy az ipar, a technika és a mezőgazdaság terén annyi tőke halmozódott fel, hogy a készletek a keresletet tetemesen felülhaladó mértékben megszorodtak. Legjobb bizonyosága annak, hogy az aranyérték csak hasznára van a kereskedelemnek, az, hogy az 1879-iki nagy fellendülés, melynél a legfontosabb tényező Amerika volt, arra az időre esett, a mikor az Egyesült-Államok a papírpénzforgalmat megszüntették.

A bimetallicusok által hangoztatott agrarius momentumra nézve megjegygyzi Bamberger, hogy az ezüst árának a buza behozatalára semmi hatása sincsen és ez állításának beh bizonyítására egymás mellé helyezi az ezüst árhullámzását és az indiai buzakivitel

számadatait. Ebből kitűnik, hogy egy uncia ezüst átlagos ára 1877-ben $54\frac{3}{4}$ pence volt és a kivitel Indiából $6\frac{1}{4}$ millió mázsa; a jövő évben az ezüst ára $52\frac{5}{8}$ pence lett, tehát mintegy 5%-al csökkent, a buzakivitelnek tehát emelkednie kellett volna, pedig tényleg egy millió mázsára szállt le. 1879-ben az ezüst ára $52\frac{1}{4}$ pence, és a buzakivitel mégis csak $2\frac{1}{4}$ millió mázsára emelkedik. 1881-ben az ezüstöt $51\frac{1}{10}$ pence-en lehet venni, s a buzakivitel $2\frac{1}{4}$ millióról $7\frac{1}{2}$ millió mázsára emelkedik. 1882-ben megint $51\frac{5}{8}$ pence-re emelkedik az ezüst és a kivitel 20 millió mázsa. Világosabb példát arra, hogy az ezüst árának ingadozása az indiai buzakivitelre nincs befolyással, nem lehet találni. A kivitel nem az ezüst értékcsökkenése miatt emelkedett, hanem azért, mert Indiában vasutak épültek s oly helyekről szállítanak most búzát, a honnan azelőtt közlekedés híján nem lehetett. A mezőgazdák tehát e részben ok nélkül panaszkodnak. Másutt sincs jobb dolguk, mint Németországon. Hanem ha valami nem sikerül az embernek, keres olyat, a kire ráfoghassa, hogy ő az oka. Így vannak a gazdák is. Nekik most az ezüstérték az a gonosztevő, a ki miatt semmi sem sikerül. Még ha az ezüst pénzül újra elfogadtatnék is, ez nem használna a gazdáknak csak ideig-óráig, mert az árak csökkenése általános és megvan Indiában épügy, mint Németországon és az ezüst verése legkevésbé sem fogja csökkenteni az indiai buzakivitelt.

Egyik legfőbb érv az ellen, hogy Németország áttérjen a kettős valutára, ezüstjének csekély volta. Az a 400 milliónyi ezüst csekélység Franciaország 3 milliárdjához és ahhoz az ezüstteherhez képest, mely Angliának Indiában évenként 80—90 millió veszteséget okoz. Ez utóbbi országnak már lehetne áttérni a kettős valutára, de Németországnak soha sem szabad a kezdeményezést kezébe vennie.

A Kardorff-féle indítvány, miután még néhány szónok a kérdéshez hozzászólt, nagy többséggel elvettetett s ezzel a bimetallisták, kik győzelemittasan kezdték meg újabb agitációjukat, ismét újabb, de talán minden előbbinél érzékenyebb vereséget szenvedtek. Növelte e vereség kellemetlen érzetét az, hogy másnap, márczius 7-én, a francia kamarában hasonló csatát vesztek.

A bimetallisták internationalis együttműködésének ismét jelét adták, a mennyiben a francia kamarában Soubeyran tett indít-

ványt az iránt, hogy miután Indiával szemben az új 3 frankos gabonaadó nem lesz hatályos az ezüst értékének a két országban való különbözősége miatt, a pénzforgalom szilárd alapra fektetésék és az arany és ezüst értéke közti arány megállapítása végett a valuta-konferencia egybehivassék. Ugy látszik, Soubeyran ugyanaz nap értesült a német bimetallisták vereségéről, de már nem volt ideje a tárgyalás előtt visszavonni indítványát. A tárgyalás napján azonban Tirard pénzügyminiszter néhány rövid, az indítványt elutasító szavára és látván, hogy a többség ellene van, visszavonta azt.

Csak felemlitem az incidenst, mint érdekes jelét annak, mily solidarisak a bimetallisták nemzetközi érdekei és mily szorosak internationalis összeköttetések, de fontosnak nem tartom a francia kamarában történeteket. Annál nagyobb súlyt kell fektetni a német országgyűlés határozatára. Mert az nemcsak a német valuta fenntartására nézve fontos, hanem egyébként is messze kiterjedő hatálylyal bír. Mióta a német ezüsteladásokat 1879. május havában megszüntették, az ezüstkérdés ügyében semmi történik. Minden állam vár, mit fog tenni Németország és senki sem hiszi, hogy Németország, ha más államok is csatlakoznak hozzá, át nem tér a kettős valutára. E vélemény volt nagyrészt oka az 1881-iki valutaértekezlet eredménytelenségének is. A Kardorff-féle indítvány elvetésében nyilvánuló határozat e véleményt teljesen és végleg megdőnti és a bimetallisták most már Franciaországban és az Egyesült-Államokban lesznek kénytelenek agitációt folytatni. Különb is, a mint a dolgok jelenleg állnak, a valuta-kérdés megoldása most Északamerika kezében van és attól függ, veretnek-e az Egyesült-Államok még évenként mintegy 28 millió ezüst dollárt, vagy egyszersmindenkorra abbahagyják a veretést.

A német bimetallisták nincsenek ebben a véleményben. A minthogy Kardorff is Bismarckra hivatkozik s őt kéri arra, hogy az ezüstöt régi jogaiba visszahelyezze (a mit Bismarck, mint láttuk a márczius 6-iki ülésen meg nem tenni jobbnak látott) így dr. Arendt Ottó is a Kardorff-féle indítvány elvetése után irt cikkében Bismarck kezében levőnek látja az ezüst jövőjét és kifejezi azt a reményét, hogy a mint a kancellár évekkal ezelőtt sem kedvelte a gabonavámot és a gazdák mozgalma mégis rávette a vámemelé-

sekre, úgy a gazdák agitációja most is rá fogja bírni arra, hogy a kettős valuta hiva legyen belőle.

Legyen szabad e reményt csalókának hinni. Mi és az aranyvaluta összes hivi sokkal messzebb hatónak véljük a német országgyűlés fenti határozatát, semhogy elhinnők, hogy ha Németországban talán lehet is mesterséges agrarius agitációt kifejteni a bimetallismus érdekében, annak a mozgalomnak internationalis jelentősége lehetne. *)

Dr. FEKETE IGNÁCZ.

*) Közvetlenül a czikkem nyomdába adása előtt veszem a Conrad-féle közgazdasági évkönyv legújabb számát, melyben dr. Lexis tanár, a bimetallismus tudományos támogatói között a legjelentékenyebb és a czikkem bevezetésében említett kölni határozat szerzője, kijelenti, hogy Anglia nélkül biztos sikerre a bimetallista agitatio számot nem tarthat s hogy jobb mitsem tenni, mint egy hibás lépéssel mindent elrontani. Lexis tanár azt hiszi, hogy az ezüst érdekében a közel jövőben mi sem fog történni s hogy a Bland-bill felfüggesztése nem fog valutacrisist okozni. — E nyilatkozat újabb jele annak, hogy épen a bimetallisták legjobbjai ismerik fel leginkább ügyük reménytelenségét. F. I.

R I C A R D O.

Jelentősége a közgazdaságtan történetében, elméleti tételeinek
bírálatos magyarázata és továbbfejlesztésök áttekintése.

(Második közlemény.)

M Á S O D I K R É S Z.

Az érték elmélete.

„Különben az, a ki a tudományban a tömeg fölé akar emelkedni, restelhetné, hogy a nép szólásmódjaiban keres alkalmat a kételkedésre.“ Descartes. (Ford. Alexander B.)

„Unsere wissenschaftliche Nationaloekonomie, wie sie heute in Deutschland sich gestaltet hat, braucht schwerlich zu fürchten, dass sie durch Ricardo's Abstractionen über die unendliche Mannichfaltigkeit des realen Menschen, realen Staates, überhaupt realen Lebens verblendet werden könnte. Um so heilsamer wird ihr eine gründliche Anwendung der Ricardo'sehen Methode für ihre jeweiligen Vorarbeiten sein, da (Hand auf's Herz!) gerade die heutzutage bei uns vorherrschenden Richtungen, die historisch-statistische und die praktisch-politische, nur allzu sehr zu einer gewissen Verschwommenheit der theoretischen Analyse hinneigen. Eben hiergegen ist die beste Cur eine liebevolle Vertiefung in Ricardo,“
Roscher.

ELSŐ FEJEZET.

A természetes érték tana.

1. §. Az értékelmélet, melyet Smith és Ricardo kifejtett, ma is az uralkodó elmélet az angol, francia és olasz irodalomban. Alig van egyetlen számot tevő közgazda e nemzetek irodalmában, ki azt lényegében, alapjaiban magáévá nem tenné; sőt egy nem kisebb ember, mint J. St. Mill (mint később bebizonyult, kissé túlozva) következőkép nyilatkozott e pontra nézve: „Szerencsére az érték törvényei tekintetében sem a magam, sem valamely jövődöbeli író számára nem maradt, a mit még felderíteni kellene. E tárgy elmélete le van zárva.“¹⁾

¹⁾ Pr. of. Pol. Econ. III. 1. 1.

Ezen elméletnek egyedüli ellenzékét a német közgazdasági írók képezik. Nem beszélhetünk ugyan *egy* német értékelmétről úgy, miként egy angolról, mert positiv eredmények tekintetében a német írók távol vannak az egyetértéstől, de csaknem mindnyájan egyetértenek abban, hogy az angol értékelméletet — és különösen a Ricardo-ét — el nem fogadják. A pontok, melyekben tőle eltérnek, a különböző íróknál különbözők, vagy legalább különbözőknek vannak feltüntetve, de mind visszavezethetők a német elméletek egy közös jellemvonására, t. i. arra, hogy a hasznosságnak az értékkel való összefüggését erősebben hangsúlyozzák, mint az angolok.

Érzem e kifejezés kétes és határozatlan értelmét, és magam is kérlelhetlen ellensége vagyok minden oly jellemzésnek, mely szerint az egyik író erősebben kiemeli, hangsúlyozza stb. ezt, vagy azt, mint egy másik, mert ha a tudomány a jelenségek összefüggését adja elő, úgy két író közt csak abban lehet valódi eltérés, hogy az egyik ezen összefüggést másnak állítja, mint a másik. De kénytelen voltam azon kifejezést használni; mert a német értékelmélet eltérése az angoltól maga is határozatlan és kétes. Határozatlan és kétes annak a hasznosságnak a fogalma, melyről állittatik, hogy az értékkel bizonyos összefüggésben van, de, mi több, még határozatlanabb és kétesebb, hogy minő az összefüggés, melybe a hasznosság az értékkel hozatik.

Mindazonáltal két főágát vagy főirányát lehet megkülönböztetni e tannak.

Egyszer ugyanis az mondatik, hogy a hasznosság (néha közönséges, néha kvalifikált értelemben véve e szót) az érték egyik faja, és mint ilyen neve használati érték, míg az érték másik faja a csereérték; és

másszor az mondatik, hogy a hasznosság (ugyancsak különböző értelemben) a csereérték egyik eleme és tényezője.¹⁾

Mindkét tétel ugyanazon íróknál egymás mellett is előfordul, kiknek osztályozását tehát legvilágosabban a következő képlet fejezi ki.

¹⁾ *Elemé*, a mennyiben meglétéhez szükséges; *tényezője*, a mennyiben nagyságát meghatározza.

É r t é k

Fajai:

1. *Használati érték.*2. *Csereérték.**Elemi, tényezői:*

a) használati érték,

b) megszerzés nehézsége.

A hasznosságnak azon viszonyát a csereértékhez, melyet e képlet 2. pontja kifejez, minden irányadó közgazda, német és angol egyaránt elismeri, és véleményünk szerint is ezen ponthoz kétely nem férhet; az első pontot csak a német közgazdasági irodalom tartotta fönn a legujabb ideig, és azt hisszük, hogy az abban foglalt tételt el kell ejteni.

A mondottaknál fogva szükséges lesz a két kérdést külön-külön, egymástól elválasztva, vizsgálat alá venni. Legelőször meg fogjuk kísértetni indokolását azon nézetünknek, miszerint az értéknek használati és csereértékre való osztályozása hibás; azután át- térünk azon tan vizsgálatára, mely szerint a hasznosság a csere- érték egyik eleme, nem a czélból, hogy ezen kétségbe nem vont igazságot bebizonyítsuk, hanem hogy kimutassuk, hogy azok téved- nek, kik azt állítják, hogy az angolok, és kivált Ricardo, ez igazság- ról megfeledeztek, vagy azt egyenesen tagadták volna, mely téve- désnek kutforrására is reá kell utalnunk, a mi tulajdonképeni tár- gyunkra, a természetes és piaczi érték megkülönböztetésére, a közgazdaságtan legfontosabb és legtermékenyebb tanára fog vezetni. E tan egyszersmind Ricardo rendszerének középpontja.

2. §. Smith Ádám az értékre vonatkozó fejtegetéseit e sza- vakkal vezeti be: „Meg akarom most vizsgálni, melyek azon sza- bályok, melyeket az emberek a javaknak pénzzel, vagy egymással való kicserélésénél szem előtt tartanak. E szabályok határozzák meg azt, a mit a javak viszonylagos, vagy csereértékének (exchan- geable value) lehet nevezni.“ E bevezetés után egy közbevetett be- kezdésben Smith jónak látta visszautasítani és a tudományból kikü- szöbölteni e szónak nem tudományos, közönséges értelmét, mely sze- rint az hasznosságot jelent, és olvasóit arra figyelmeztetni, hogy az értékről ő más értelemben beszél. „Az érték szónak“ ugymond „két különböző értelme van; némelykor kifejezi valamely különös dolog

hasznosságát, és máskor a képességet, más javakat megvásárolni, melyet azon dolog birtoka nyújt. Az egyiket a használat tekintetében való értéknek (value in use) lehetne nevezni, a másikat a cserében való értéknek (value in exchange)“. És hogy még jobban kitüntesse, hogy a közgazdasági érték mennyire különbözik a mondott másik értelemben vett értéktől, folytatja : „A javaknak, melyeknek legnagyobb értékük van a használat tekintetében, gyakran kevés vagy semmi értékök sincs a cserében, és ellenkezőleg azoknak, melyeknek a legnagyobb értékök van a cserében, kevés vagy semmi értékök sincs a használat tekintetében. Semmi sem hasznosabb, mint a víz, de alig lehet rajta valamit venni : majdnem semmit sem lehet érte a cserében kapni. Ellenben a gyémántnak majdnem semmi értéke nincs a használat tekintetében, és mégis gyakran egész tömegét lehet más javaknak érte cserébe kapni.“ E rövid, a fogalom tisztázására szánt kitérés után visszamegy a *kitűzött tárgyra*, a közgazdasági értelemben vett, a viszonylagos vagy csereérték törvényeinek megállapítására. (In order to investigate the principles which regulate the exchangeable value of commodities, I shall endeavour stb.).¹⁾

Smith honfitársai valódi értelmének megfelelőleg fogták föl műve idézett helyét. Az érték (value) szóval ők kivétel nélkül a cserében való értéket jelölik és csak, ha attól félnek, hogy előadásuk nem egész világos, vagy pedig jellemzetesség kedvéért, ragasztják elébe az exchange szót. Az értéktől szorgosan megkülönböztetik a hasznosságot — utility — mialatt ők²⁾ egészen úgy, mint Smith, az *abstract, objectiv* hasznosságot értik, t. i. valamely jószágnak általában (nem egy határozott mennyiségének) képességét emberi szükségleteknek fedezésére általában (és nem egy bizonyos hely, idő, vagy embercsoportra nézve), mely értelemben például a víznek nagyobb a hasznossága, mint a gyémántnak. De bár — ismételjük — a hasznosságot az értéktől megkülönböztetik, *eszökben sincs tagadni azt, hogy amaz ennek okvetlen szükséges föltétele* (a mit tagadni képtelenség volna), csak azt tagadják, hogy a hasznosság az érték fokát is meghatározza. Így például Ricardo művét épen Smith fennebbi mondatának magáévá tételével kezdi és utána teszi : „A

¹⁾ Wealth of Nations I. ch. 4.

²⁾ Kissé másképp Mill és Jevons.

hasznosság tehát nem mértéke a kicserélhető értéknek (exchangeable value), habár feltétlenül lényeges arra nézve.* Cairnes pedig a hasznosságot az érték essentialis feltételei közé számítja, de kizárja azon feltételek sorából, „which determine value“. Ép oly élesen — még előbb — Mac Culloch. Ismételve megjegyzem, hogy hasznosság alatt az *abstract, objective hasznosság* értetik.

A mi az angolok előtt oly egyszerű és könnyűnek tetszett, további elmélkedésre adott okot Smith német tanítványainak. Ők nem ejtették el a Smith által — teljesen ellenkező szándékkal — említett „value in use“-t és az angol írókkal ellentétben behozták ezt is a tudományba. Keletkezett egy tan, mely szerint *az értéknek két faja (neme, Arten) van, az egyik a használati, a másik a csereérték*. Megkülönböztetnek tehát értéket általában, használati és csereértéket. A csereérték meghatározását könnyű volt adni, nehezebb volt már az „érték másik fajáé“ és a legnehezebb kérdés volt, hogy mi az „érték általában“? Azonban az osztályozás mégis megszületett a használat fogalmának kitágítása folytán. Azt mondták:

Érték általában a jószág használhatósága.

Használati érték szükségleteink közvetlen kielégítésére való használhatósága (vagyis szintén az *abstract* hasznosság, „utility“)

Csereérték más jószágok megvásárlására való használhatósága.

Ezt az osztályozást (legtöbbször szószerint) megtaláljuk az *összes régebbi német íróknál*, így például Hufeland-, Fulda-, Soden-, Hermann-, Bernhardi- és Raunál. Azok, akik ezen osztályozást felállították, valamint a későbbiek is, kik a használati és csereérték formulájához ragaszkodnak, úgy tüntetik azt fel, mint a mely már Smith Ádámnál is megvan, és közdivat Smith Ádámot megdicsérni, hogy ő a figyelmet az érték mindkét fajára felhívta. Ez azonban Smith teljes félreértése. Emlékezzünk csak vissza a fennebbi idézetre! Ő csak arra figyelmeztetett, *hogy egy szót kétféle értelemben használnak*, és nem beszélt *egy fogalomnak kétféle neméről*. Az eset, melyet ő felhozott, igen gyakori. Ugyanaz áll például a jog, a tulajdon, a nap és óra szókról is, melyek közül az első jogszabályt és az abból eredő jogositványt, a második egy ily jogositványt és a

dolgot, melyre az vonatkozik, a harmadik egy jelenséget és az annak feltűnte által megjelölt időszakot, a negyedik a nap egy részét és az eszközt, mely azt mutatja, jelenti. És még számos ily eset van, melyekben a nyelv *az egymással összefüggő fogalmakat jelöli egy szóval*, ép úgy, a mint hasznosság és „csereérték“ is tagadhatlanul szoros és lényeges összefüggésben vannak egymással. De következik-e ebből, hogy a jog, tulajdon, nap és óra egy általános fogalmat jelent, melynek azon két értelem alfaja?

Vizsgáljuk csak meg, mily jelenségek lépnek ott fel, a hol ez utóbbinak esete forog fenn. A gerinces állatok például emlősök, madarak, hüllők, kétélűek és halakra oszlanak. Mit tapasztalunk itt? Azt, hogy ép úgy, a mint az öt alosztályról, lehet a gerinczesekről általában is tudományos igazságokat, törvényeket felállítani, *melyek azután állanak azon osztályok mindnyájára is*. Olyannyira igaz ez, hogy minden (tudományos berendezésü) állattanban legelől van az állatokról általában, azután a gerinczesekről általában és ezt követve a gerinczesek egyes osztályairól szóló rész. Szóval, a hol egy fogalom több alfajáról van szó, ott ezeknek közös jegyekkel kell birniok, melyek azon általános fogalomnak tartalmát képezik.

Eleget tesz-e ezen logikai követelménynek a fennebb felállított osztályozás? Nem is kérdjük, van-e tényleg az abstract hasznosságnak valamije, a mije közös a (csere) értékkel? Csak azt kérdjük, van-e azon íróknál, kiktől ama felosztás származik, egyetlen szakasz, vagy egyetlen sor is írva „az értékről általában“ a fennebbi meghatározáson kívül? *Meghatározták-e azon törvényeket, melyek az érték mindkét fajára közősek?* Nem, sőt annyira megfélekedtek arról, hogy a hol az értéknek több faja van, ott kell értéknek általában is lennie, hogy az érték szóval, ha minden hozzátétel nélkül használják, nem egyszer a csereértéket jelölik a nélkül, hogy kétértelmüségtől félnének.

Érezték is később ezen osztályozás helytelen voltát. Tudomásunk szerint Schäffle volt az első író, a ki — először egy 1862-iki dolgozatában, mely azután 1865-ben a tübingeni Zeitschriftban is megjelent, majd Gesellschaftliches System-jé 1867-iki II. kiadásában, annak tarthatatlanságát a mienktől eltérő uton kimutatta és azt elvetette. A bírálat már ama kisebb „Die ethische Seite der Lehre vom Werth“ című dolgozatban is, oly köztetszésben

és feltűnésben részesült Németországban, hogy szerzője indítatva érezte magát rendszeres műve második kiadásának előszavában a következőket mondani: „Ausdrücklich bemerke ich, dass die eingehende und *theilweise veränderte* Darstellung vom *Werthe*, vom Kredit, und vom gemeinschaftlichen System der bürgerlichen Gesellschaft älteren eigenen Arbeiten aus dem Jahre 1862—64 entnommen ist und nicht in der geringsten Gedankenuance *auffallend ähnlichen neueren Arbeiten* Anderer entstammt, von welchen ich — da sie meine diessfälligen Ausführungen ignoriren — dahingestellt sein lassen will, *ob sie meine Arbeiten nicht gekannt hatten, oder nicht kennen wollten.*“ Schäffle munkája azonban még csak főleg negatív bírálatát tartalmazza a német értéktanak. Positív eredményei csupán az érték új meghatározásában állottak, mely szerint az a „jószág jelentősége a gazdálkodó ember számításaiban“¹⁾ és abban, hogy a használati érték alatt határozottan és kifejezetten csak a concret hasznosságot érti, minélfogva szerinte „*a víznek nemcsak csereértéke, hanem használati értéke sincs*“²⁾ és *helytelen* azt mondani, hogy „*vannak javak, melyeknek nagy használati értékük, de csekély csereértékük van* (Rau)“.³⁾ De még szerinte is ezen használati érték az érték egyik faja. mert mint mondja „az értéknek több faja van“ és „a tudomány főkülönbségei a használati és csereérték.“

Az egykoru német írók, kik régebbi műveikben a fönnebb vázolt osztályozást tették meg és azt a német tudomány nagy vívmányának hirdették az angollal szemben, most némi kis változtatással elfogadták a Schäffle értéktanát. Az uralkodó elmélet most következőkép lett construálva:

Érték általában a jószág jelentősége a gazdálkodó szempontjából.

Azon gazdálkodó szempontjából, ki a jószágot maga akarja használni, a jószág jelentőségét a *használati érték* adja meg.

A *csereérték* a jószág jelentősége azon gazda szempontjából, ki rajta más javakat akar szerezni.

¹⁾ Ges. System II. kiad. 51 l. V. ö. a köv. l. is.

²⁾ U. o. 55.

³⁾ U. o. 122.

Ezenkívül már hangsúlyozzák azt, hogy a használati érték különbözik a hasznosságtól, a mennyiben ez a gazdálkodó által megbecsült hasznosság. De még mindig nem értik alatta egész világosan és következetesen a concret hasznosságot.

Ezen osztályozásban az hívja ki támadásunkat, a mit azon gazdáról állitanak, a ki maga akarja a jószágot használni és kit a folyó okoskodásokban „magángazdának“ fogunk nevezni, t. i. hogy ennek szempontjából a javak jelentőségét azok használati értéke szabja meg. Kérdés, igaz-e ez?

Ha e kérdésre megfelelni akarunk, legelőször is azon másik nehéz kérdés merül fel, hogy vajjon miből ítélhetjük meg azt, hogy egy jószág a magángazdára nézve milyen jelentőséggel bír. Cseregazdaság mellett, tudjuk, a vevőre nézve a jószág jelentősége a maximális árban mutatkozik, melyet érte adni kész. Egy kis gondolkodás után a magángazdára nézve is megtaláljuk a csere analogonját: ez 1. a termelés, mely (mint megjegyezték) nem egyéb, mint vásárlás saját munkánkon, a legközvetlenebb jószágon, a melyért valamit cserébe kapni lehet és csere analogonja áll elő, 2. a magángazdára nézve akkor, ha két jószága közül választania kell. *E két esetben nyilvánul a magángazda szempontjából a gazdasági javak jelentősége.* Mi történik e két esetben?

1) A magángazda mindig azon javakat fogja termelni, melyek reá nézve a legnagyobb jelentőséggel bírnak. Mi döntő reá nézve e tekintetben? Talán a használati érték, t. i. *a jószág abstract, általános hasznossága?* Legtávolabbról sem, hanem 1. a jószágnak reá nézve concret hasznossága és 2. *az áldozat, melybe megszerzése kerül* (a termelési költség). Legelőször is élelmi és ruházati cikkeket fog termelni, melyek reá nézve feltétlenül szükségesek. De ha ezekkel már ellátta magát, egy (abstracte) kevésbé hasznos jószág termeléséhez fog, és lelkében összeveti az ingert (concret hasznosság), melylyel reá nézve a jószág, bir az áldozatokkal, melyekkel megszerzése jár. Ha e mérleg kedvező, előállítja; ellenben nem. Ha még mindig marad termelő ereje, még kisebb (abstract) hasznossággal bíró jószágot termel, mindig összevetve az általa nyerhető élvezetet az áldozattal. Ugy, hogy esetleg drágaköveket, ezen Smith szerint majdnem semmi használati értékkel sem bíró javakat fogja kutatni, pedig ugyane fáradsággal az (abstracte) sokkal hasznosabb állatok

százait lőhetné le. Igen, *de ha táplálékkal a kellő mennyiségben már el van látva, ennek concret (egyéni) hasznossága reá nézve megszűnik és a drágakövek oly magas concret hasznosságot nyernek szemében, mely a nagy áldozatot, melybe megszerzésük kerül, ellensúlyozza.*

2) Ha bizonyos (például elemi) szükség következtében vagy éléskamráját, vagy drága köveit kellene odahagyni, mi fogja választását befolyásolni. Ha az abstract használati érték : ugy feltétlenül az ékszerek esnének áldozatul. De nem ez az eset. Mert ha 1. még egy éléskamrája van (a mi a veszélyben forgónak concret hasznosságát csökkenti), és 2. ha új drágakövek szerzése megfelelőleg nagyobb áldozatába kerülne, mint új élelmi cikkeké, ezeket vetné oda.

Tehát annak szempontjából is, a ki a jószágot maga akarja használni, annak jelentőségét concret hasznosságának és termelési költségeinek mérlegelő összevetése határozza meg.

E tant szintén legelőször Schäffle fejtette ki 1870-ben „Kapitalismus és Socialismus“ czimü dolgozatában és részletesen 1873-ban „Gesellschaftliches System“-je 3. kiadásában.

E munkákban történik először, hogy a német iskola egy írója a használati és csereértéket nem mint az érték két alfaját tárgyalja. Ő él ugyan a használati érték szóval, de az alatt a concret hasznosságot érti, és szerinte az sem az érték egyik faja, hanem egy lényeges alapföltétele. A csereértékkel szemben nem a használati, hanem az „individualis, vagy magángazdasági érték“ áll, mint az általunk ugynevezett magángazdára irányadó. Ellenben a használati értékkel (individualis concret hasznosság) szemben a költségérték (individualis concret költség) áll, mint a mely kettőnek mérlege határozza el az értéket általában, ugy az individualis, mint a csereértéket.

De szóljanak helyettünk könyveinek jellemzőbb helyei annak feltüntetése végett, hogy mennyire átalakította ő az eredeti német értékelméletet :

„Egy jószág gazdasági értéke alatt“ ugymond ¹⁾ „értem a jelentőséget, melyet a gazdálkodó a jószágnak tulajdonit, tekintettel a megszerzésével összekötött kellemetlenség és életáldozatra és tekintettel

¹⁾ Kapitalismus 31.

a fogyasztásával összekötött élvezetre és életfenntartásra. AZ érték tehát költségérték és használati érték.“ És itt „még nem gondolkunk a csere által közvetített közös vagy nemzetgazdasági termelés- és fogyasztásra, tehát még a csereértékre sem. Robinson Crusoë, a nemzetgazdasági elemi elmélkedésnek ezen elkerülhetlen statistája, minden jószágot úgy munkaköltség, mint használati jelentősége szerint fog a maga számára becsülni. Azon jószágokat fogja legkészségebben termelni, melyeknek használati értéke az ő becslése szerint a költségértékét túlhaladja. A gazdasági érték a költség és használati jelentőségre irányul“¹⁾ „A valódi gazdasági érték költség- és hasznossági értékből összetett mérlegmennyiség (Bilanzgrösse) Csak a költség és használati érték bilanxa (mérlege) dönt a gazdasági cselekvés tekintetében Világos, hogy hasznosság és költség, tehát a kettő közötti quantitativ viszony is, — a szükséglet-irány és a termelési föltételek szerint — különböző személyek-, helyek- és időkre nézve igen egyenlőtlen. A költség-, hasznosság- és gazdasági értékek tehát változnak, helyről-helyre, időről-időre és egyénileg igen különbözők.“²⁾ „Ezt“ — így folytatja Schäffle — „éle- sebben kifejtettem „Kapit. u. Soc.“-omban, valamint kiemelttem akadémiai felolvasásaimban is. Mivel ugyanezen felfogás újabban másoktól kiinduló pontul vétetik, indittatva érzem magam e hivatkozást megtenni, de egyszersmind kiemelni, hogy még legujabb első rangú dolgozatokban is a használati érték, mint egy jószág constans, objectiv hasznossága tekintetik.“ És miután ezt „Brauchbarkeit“-nak, a konkrét hasznosságot „Gebrauchswerth“-nek nevezi, megrója Roschert és Hermannt, kik ez utóbbi alatt az elsőt értik és kiválólag Hermannt, mivel azt állítja, hogy „gabonadrágulások alkalmával a csereérték a használati érték változatlan maradása daczára emelkedik.“

A következményeket e történeti áttekintésből könnyen levonhatjuk. Az értéknek használati- és csereértékre való osztályozását régibb értelmében a német irodalom maga feladta; újabb értelmében pedig, melyet Schäffle alkotott meg, legujabban maga Schäffle

¹⁾ Kap. 34.

²⁾ Geselsch. System III. kiad. I. V. ö. Lassalle Bastiat-Schulze 104. 105.

megtagadta és már ő is a használati értékről csak mint minden értéknek eleméről, tényezőjéről szól. ¹⁾

Ezek után nem tarthatjuk a magunk részéről vakmerőnek azon nézetet, hogy a tan, mely a használati és csereértéket, mint az értéknek (egy fogalomnak) két fajtát megkülönbözteti, helytelen.

Most még csak arra kívánunk figyelmeztetni, hogy e tant könyve újabb kiadásaiban már Roscher is feladta. Lesz talán Roschernek nem egy olvasója, ki elvakítottva a terminologia által, ezt észre nem veszi; de valamint Schäfflénél, úgy Roschernél is azon osztályozásból csakis a terminologia maradt meg, egész más elmélet rejtőzvéen alája. Meggyőződhetünk róla, ha könyve (Grundlagen) különböző kiadásait összehasonlítjuk, pld. a II. VII. és XIII. kiadást.

A II. kiadásban (4. s k. §§.) Roscher következőleg szól az értékről:

„Azon hasznosságnak (Brauchbarkeit), mely egy tárgyat jószágga emel, fokát nevezzük értéknek. (1) Annak álláspontjából tekintve, ki egy jószágot közvetlenül akar használni (bizonyára a legeredetibb álláspont!), az érték mint használati érték jelentkezik.“ „A használati érték annál magasabb, minél több szükséglet elégített ki a jószág által, minél általánosabbak és sürgősebbek a szükségletek, minél teljesebben, biztosabban, tartósabban, könnyebben és kellemesebben elégíti ki vele az ember azokat.“ „Tárgyak, melyek a szükséglet meghaladó mennyiségben léteznek, teljes használati értékeket megtartják a szükséglet határáig (2); azontul egy, a szükséglet nagyobbodásával lehető, jövőendő értéknek elemei maradnak, de

¹⁾ Az ő értékelméletének képlete a következő:

É r t é k

Fajai

Individualis érték <i>Elemei, tényezői:</i> 1. Költség (költségérték) 2. Concret hasznosság (használati érték)	Csereérték (társad. érték) <i>Elemei, tényezői:</i> Ugyanazok, mint az individualis értékre nézve. *)
---	---

*) Hogy miben van mégis eltérés az individualis és csereérték tényezői közt Schäfflénél, arról alább.

értéktelenek a jelenlegi használatra nézve.“ „(5. §.) Egy jószág csereértéke, vagy képességének foka más javakkal kicseréltetni, természetesen használati értékén alapszik. De korántsem megy azzal párhuzamban. (3) Sok jószág van, még a nélkülözhetlenek közt is, melyek cserére nem is képesek : ugynevezett szabad javak, mint a nap fénye és melege, a levegő, a nyílt tenger. Más javaknak azért nincs csereértékek, mert fölösleges mennyiségben vannak meg, tehát minden viszonzszolgálat és fáradság nélkül szerezhetők meg ; így például a jég télen, a fa némely őserdőben. „A csereérték nem a termelés gazdagságától, hanem nehézsége vagy könnyűségétől függ.“ (Ricardo)“

„Az abstract és concret érték közti különbséget legelőször *Rau* figyelte meg. Az abstract vagy faji érték a viszonyon alapszik, mely a javak egy egész faja és az emberek szükséglete közt általában létezik. Így például a bükk mint tüzelő anyag nagyobb használati értékkel bír, mint a fenyő.“

„A concret vagy mennyiségi érték pedig azon érték, melylyel egy józágnem határozott mennyisége, egy határozott személyre, nemzetre stb. nézve, határozott körülmények között bír.“ (4) „Minél nyersebb egy nemzetgazdaság, kivált pedig minél elszigeteltebbek a magán-háztartások, annál inkább áll előtérben a használati érték a csereértékkel, a concret érték az abstract értékkel szemben“

E kiadásra nézve megjegyzéseink :

Ad (1) : Schäffle bírálatát, *Gesellsch. System-je* II. kiadásában, e meghatározás elítélésével kezdi : „Und wass sollte denn, wenn schon der Werth der Grad der Brauchbarkeit ist, der Grad des Werthes selbs sein?“ ¹⁾

Ad (2) : Helytelen, mert ha concret használati értéket gondol szerző, úgy e mondatnak következőleg kellene hangzania : „használati értékkel általában csak a szükséglet határáig bírnak“ ; ha pedig abstract használati értéket, úgy a használati értékre a szükséglet terjedelmének semmi befolyása.

Ad (3). Ebből s a felhozott példákból kitetszik, hogy szerző az abstract hasznosságot érti használati érték alatt.

¹⁾ 121 lap.

Ad (4). Itt az értékről általában, tehát mind a csere, mind a használati értékre kiterjedőleg mondatik, hogy az vagy abstract, vagy concret. Pedig a megkülönböztetés csak a hasznosságra, a használati értékre vonatkozhatik.

A munka VII. kiadásában, mely 1868-ban, tehát egy évvel Schäffle Gesellsch. System-jének II. kiadása után megjelent, csak egy lényeges változtatás van az előzőhöz képest, t. i. az érték új meghatározása ¹⁾):

„Egy jószág gazdasági értéke a jelentőség, melylyel az a gazdálkodó ember céltudatára nézve bír.“

Olvassuk el most munkája legújabb XIII. kiadását, melyet már Schäffle Gesellsch. System-jének III. kiadása és Kapitalismus und Socialismus-a is megelőzött. Az érték meghatározása megegyez a fennebbivel.

„Annak álláspontjából tekintve, ki a jószágot közvetlenül használni akarja, (bizonyosan a legeredetibb álláspont!) az érték ELSŐ SORBAN mint használati érték jelentkezik. Azonban az elszigetelt gazdára nézve sem merül ki egy jószág gazdasági becslése, használati értékének pusztá megállapításával. Minthogy minden eszélyes gazdaság tervszerűsége arra van irányozva, hogy az életgyönyör és életerő lehető legkisebb áldozataival az életszükségletekben való lehető legnagyobb kielégülés eléressék: egy Ádám és Robinsonnak is gazdálkodásánál nemcsak arra kell ügyelni, a mit a szerzendő javak nyújtanak (használati érték), de arra is, a mibe kerülni fognak (költségérték). A legnélkülözhetlenebb jószágnak, például a légköri levegőnek sem tulajdonítunk gazdasági értéket, ha tetszés szerinti mennyiségben minden áldozat nélkül áll rendelkezésünkre. (7) (Schäffle N. Oekonomie 10.). Nyelvünk ezenkívül magát a hasznosságot, néha a hasznos tárgyakat (ugynevezett értékeket) is e szóval jelöli. De használati értéket (Gebrauchswerth) és hasznosságot (Brauchbarkeit) élesen meg kell különböztetni. A hasznosság maguknak a javaknak egyik tulajdonsága, persze vonatkozással szükségletünkre; a használati érték emberi mérlegeléseknek eredménye, mely a dolgoknak tulajdonítatik. Így például egy ostromolt városban az élelmi

¹⁾ Hivatkozással Schäfflére.

szerek hasznossága nem nagyobbodott, de igen használati értékök. V. ö. Schäffle System III. kiad. I. 170“.

(5. §.) „Egy jószág csereértéke, vagyis jelentősége azon czél tekintetéből, hogy más javakkal kicseréltessek, a használati értéknek a költség-értékkel való combinációján alapszik, a mint azt az emberek a forgalomban egymás közt eszközlik. (8)“

A concret és abstract érték közti különbség e kiadásban már fel van adva. (9)

„Minél nyersebb egy nemzetgazdaság, kivált minél elszigeteltetek az egyes magánháztartások, annál inkább előtérbe lép a használati érték a csereértékkel szemben.“

Ad (7). Míg az előző kiadások szerint csakis a használati érték határozza meg a javak értékét az elszigetelt gazdára nézve, addig ez újabb kiadás szerint nemcsak ez, hanem ennek mérlegelő összevetése a költségértékkel. Mivel pedig a csereértéket szintén ez határozza meg (8 szerint), Roscher voltakép ugyanazon állásponton van, mint Schäffle; t. i. elismeri, hogy az érték általában, vagyis minden érték használati és költségérték és így a HASZNÁLATI ÉRTÉK SZERINTE SEM LEHET AZ ÉRTÉKNEK (ÁLTALÁBAN) EGY FAJA.

Megjegyezzük még különben, hogy Roscher e tételeivel öszeegyeztethetetlennek látszik előttünk, ha ő az elszigetelt gazdára és a nyers nemzetgazdaságra nézve a használati értéket első sorban irányadónak mégis meg akarja menteni (10), mert ha ezekre nézve is a használati érték és a költségérték mérlegelő összevetése határozza meg az értéket, akkor sem az egyik, sem a másik „nem lép előtérbe“, hanem mind a kettő egyenrangú tényező.

Ad 9. V. ö. Schäffle : Wir kennen keinen abstracten, sondern bloß concreten Gebrauchwerth.

3. §. Ha tehát az értéknek használati és csereértékre való osztályozása nem állja ki a bírálatot, úgy egyszerűen mellőzhetjük azon gyakori vádat, hogy „Ricardo és az angol közgazdaságtan az értéknek csak egyik faját, a csereértéket vette figyelembe és elhanyagolta annak másik faját, a használati értéket“. Most át kell térnünk azon másik állítás igazságának vizsgálatára, hogy Ricardo a csereértéket meghatározó tényezőknek is csak egyikét, a termelési költséget jelölte volna meg ilyenül, megfelelkezve a csereértéknek másik tényezőjéről, a hasznosságról.

Előbb azonban egy terminologiai nehézséget kell elhárítanunk. A „csereérték“ szó használatának nyilván csak akkor van értelme, ha az érték egy másik fajtát is elismerjük. Ilyennek mi — mint kifejtettük — az ugynevezett használati értéket nem tartjuk. Az individualis értéknek, mint az érték egyik fájának a csereértékkel való szembeállítását (Schäffle) helyesnek, sőt nyereségnek tekintjük ugyan, ¹⁾ de minthogy e tan még nem hatotta át a közgazdasági irodalom zömét, minthogy továbbá az olvasó, ha egy dolgozatban a csereértékkel találkozik, mindig hajlandó avval gondolatban a használati értéket szembe állítani, *ezentul a csereértéket egyszerűen az érték szóval fogjuk jelölni*. Czélszerű ez különben azért is, mert e terminologia megegyezik azon írókéval is, kikkel legtöbbit kell foglalkoznunk, t. i. Ricardo és tanítványaiéval, és a kétféle terminologia legyőzhetlen zavart idézne elő. Hasonló okokból *az ár szó alatt kizárólag a pénzbeli árt fogjuk érteni*.

Azon Ricardo elleni vádban, melynek igazságát most akarjuk kutatni, a hasznosság vagy használati érték valamennyi irónál, kik azt támasztják, nem az abstract, objectiv, constans hasznosságot jelenti, hanem a concret objectiv hasznosságot, mely a *keresletben* nyilvánul. A fennebbi vádban tehát a hasznosságot a kereslet kifejezéssel helyettesíthetjük, hogy annak minél határozottabb értelmet adjunk. ²⁾

Ily értelemben mondja már a francia Say, Ricardohoz irt jegyzeteiben : „Ricardo, ugy látszik, itt azt a hibát követi el, hogy a dolgok értékét meghatározó tényezőknek csak egyikét veszi tekintetbe, t. i. a munkát, vagy hogy pontosabban szóljak, az áldozatok terjedelmét, melyeket termelésök végett ki kell fejteni. Elhanyagolja *az érték első elemét, tulajdonképeni igazi alapját, a hasznosságot*, mely egy dolog iránt a keresletet felidézi.“ ³⁾ Csaknem ugyane szavakkal Hermann : ⁴⁾ „Ha el is akarnánk tekinteni az ár-

¹⁾ Nem annyira dogmatikus, mint inkább methodikus szempontból, t. i. mert, mint egyszerű és elemi alakulat, kitünően alkalmas arra, hogy a bonyolultabb társadalmi értékalakulást megmagyarázza.

²⁾ Hisz az abstract hasznosságnak — utility — helyét az angol értékelméletben fönnebb már kijelöltük.

³⁾ Oeuvres complètes de David Ricardo 1882. Collection Guillaumin p. 4.

⁴⁾ Staatswirthschaftliche Untersuchungen I. kiad. 94 l.

meghatározások nagy számától, melyeknél semmi vonatkozás sem gondolható a termelési költségre, mégis világos, hogy a rendesen és tetszés szerinti mennyiségben a piacra jövő javaknak ára is *semmikép sem határoztatik meg egyedül a költségek által, mint Ricardo s tanítványai tanítják*. Sőt inkább *az ár legelső s legfontosabb tényezője minden esetben a kereslet, melynek főbb gyökerei a használati érték és a fizetés-képesség.* Ugyanezt fejtegeti negyven lapon keresztül Bernhardi.¹⁾

Sőt így e vádat Schäffle is emeli, első sorban ugyan a socialisták, Marx és Lassalle ellen fordulva, de vonatkozással Ricardora is, mert tőle vették azok át azon tant, mely szerint a javak értéke a termelésökre fordított munka mennyiségével van arányban, és melyből azt következtették, hogy minden termelvény csak „megaludt, leverődött munkaidő“, „álczázott, abstract munkamennyiség“, és így az egész nyereség, a melyet a vállalkozó szerez, a munkásnak köszönhető, és csak abból származik, hogy a tőkés nem adja a munkásnak egészen oda, a mit ez termelt, a vállalkozó ellenben a termeléshez semmivel sem járul. E tan ellen Schäffle a következőket hozza fel:

A csereértéket ugyanazon körülmények határozzák meg, melyek az individualis értéket: a költségérték és a (concret) használati érték közti különbség, csakhogy itt „a vevőnek a maga individualis használati értékével nem a maga egyéni megszerzési értékét (Schaffungswerth), hanem a társadalmilag elérhető legkisebb megszerzési értéket kell szembe helyeznie, és az eladónak a maga egyéni megszerzési költségeit a társadalmilag elérhető legmagasabb használati értékmennyiséggel lehet szembe helyeznie.“ A termelvény csak akkor értékes és csak úgy hoz nyereséget, ha másokra nézve nagyobb hasznossági értékkel bír, mint a mily áldozatba a termelőnek került. A vállalkozó feladata meghatározni, hogy mely jószág bír adott pillanatban társadalmilag legnagyobb használati értékkel, és melyik állitható elő általa legkisebb költséggel. „Mint-hogy a gazdasági érték nem csupán mint költségérték, hanem mint használati érték is jó tekintetbe, úgy *hamis egyenlő költségű javakat gazdasági érték tekintetében egyenlőknek állítani. 100 frt költséghasználat értéktelen* jószágformába dugva, tapasztalat szerint nagyon is

¹⁾ Grosses und kleines Grundeigenthum. 7., 8. és 9. §§.

kevesebb értékű, mint 100 forint költség használatértékes *termelvényekre változtatva*. Az érték a termelvény-formának a kereslethez való viszonyánál fogva épen úgy eltérhet a munkaáldozat nagyságától *fölfelé*, ha a kereslet magas, mint *lefelé*, ha a munka használatértéktelen formába vettetett. A socialistikus bírálóknak, mely, a *régibb liberális iskolát szarvánál fogva, az értéket csupán a munkára vezeti vissza*, véleményem szerint — a tőkehasználmány áldozatának tekinteten kívül hagyásán túl — az a hibája, hogy a második . . . „értékpólust az első értékpólussal szemben, a hasznoságtól jól megkülönböztetendő használati értéket a költségértékkel szemben ignorálja.“¹⁾ „A nemzetgazdaság feladata abstract munka egyszerű lerovása által nincs megoldva“ . . . „szükséges a munkaelhelyezés formáját a használati érték mennyiségi-, minőségi-, helyi- és idői változásnak megfelelővé tenni. E nagy feladatot jelenleg és csupán az annyira elítélt nyereségnek indító ereje alatt a vállalkozó teljesíti.“ . . . „Az *effectiv*²⁾ költségérték termelvénymennyiségei, az *effectiv* használati érték szükségletmennyiségei“ . . . „a nemzetgazdasági csereforgalomban“ . . . „a keresletben és kínálatban lépnek föl.“³⁾

Ha az ember Say, Hermann és Schäffle e fejtegetéseit, melyek az előbbieknél nyíltan Ricardo ellen, az utóbbinál „a régibb liberális iskola“ ellen irányulnak, olvassa: igazán hajlandó azt hinni, hogy ezen iskola és kivált Ricardo azon véleményben voltak, miszerint egy jószágért már csak azért is lehet valamit cserébe kapni, mert előállítására költségbe került, a nélkül, hogy a vevőknek arra szükségök volna. De szerencsére Ricardo és összes tanítványai oly távol voltak e képtelen véleménytől, hogy nekünk meg sem kell kísértanünk őket e vád ellen és Ricardo jellemzőbb helyeinek pusztá idézetére szoritkozhatunk ennek ledöntése végett.

Mindenek előtt nem is szükséges, hogy Hermann eltekintsen „az ármeghatározások nagy számától, melyeknél semmi vonatkozás sem gondolható a termelési költségre“: maga Ricardo eltekintett ez ármeghatározásoktól: „Vannak dolgok,“ ugymond mindjárt munkája első soraiban, „melyeknek értéke egyedül ritkaságuk

1) Kapitalismus u. Soc. 47 l.

2) L. Schäffle System I. 98 §.

3) Schäffle System I. 171 és 172. l.

által határoztatik meg. Semmiféle munka sem növelheti az ily javak mennyiségét és azért értékök nem csökkenthető megnövelt kínálat által. Némely ritka szobrok, könyvek és érmek, kiváló minőségű borok, melyek csak különös, korlátolt kiterjedésű földön termő szőlőkből készíthetők, mind e nemhez tartoznak. Értékök egész független a termelésökre eredetileg szükséges munka mennyiségétől és azoknak, *kik birtokukra vágynak, gazdagságával és hajlamaival változik.* E javakra nézve tehát Ricardo nemcsak nem tévesztette szem elől a keresletnek érték meghatározó voltát, de legélesebben kiemelte azt. „De ezen áruk csak nagyon csekély részét alkotják az áruk azon tömegének, melyek a piacon naponta keresetnek. Azon javaknak, melyek a kívánat tárgyai, sokkal-sokkal nagyobb része munka által termeltetik; és ezek sokszorozhatók nemcsak egy országban, de igen sokban, csaknem minden megjelölhető határ nélkül, ha csak képesek vagyunk a megszerzésökre szükséges munkát kifejtteni. Ha tehát javokról, kicserélhető értékekről és a törvényekről szólunk, melyek viszonyos árukat szabályozzák: *mindig csupán oly javakat értünk, melyek mennyiségükben emberi tevékenység kifejtése által növelhetők és melyeknek termelésére a verseny korlát nélkül működik.* Csak ezen javak értéke határoztatik meg Ricardo szerinta termelési költség által; de ezeké sem általában, hanem csupán természetes értékök, míg piaczi értéket Ricardo szerint is a kereslet s kínálat mérlege állapítja meg. Hogy tehát a fennebbi állítások igazságát megvizsgálhassuk, szükséges, hogy tisztába hozzuk, mit kell az egyik, mit kell a másik alatt érteni. Meg fogjuk ezt tenni a magunk útján, és csak azután fogjuk Ricardo azon fejezeteit ismertetni, melyek e kérdéssel foglalkoznak.

4. §. Természetes érték létrejöttéhez a különböző foglalkozások közötti verseny szükséges, melyet (az ugyanazon iparágat üzök közötti kereskedelmi versenynyel szemben) ipari versenynek fogunk nevezni. Tegyük fel, hogy ezen ipari verseny korlátlan, a mi tulajdonkép két föltevést foglal magában:

1. hogy mindenki minden pillanatban elhagyhatja foglalkozását és termelő erővel másra mehet át, a mi alatt nemcsak a jogi lehetőséget értjük, hanem a lehetőséget általában, és

2. hogy e lehetőséget mindenki azon foglalkozás választására használja fel, mely tényleg a legnagyobb előnyöket nyújtja.

E két föltevéshez csatoljunk még egy *harmadikat*, t. i. azt, hogy a társadalom szükségleteinek, keresletének irányai nem változnak, hanem állandóan ugyanazok. Annak vizsgálatát, hogy e három föltevés mennyiben felel meg a valóságnak, későbbre hagyjuk.

Azt kérdezzük, vajjon e feltevések mellett mily arányban fognak a társadalom termelő erői a különböző foglalkozások között eloszlanak? Mielőtt e kérdésre azon feleletet adnók, mely véleményünk szerint a helyes, először gyöngeségeit akarjuk kimutatni egy válasznak, melyet ezen kérdésre igen gyakran adni szoktak. E válasz úgy hangzik, hogy „a különböző termelvények utáni *kereslet* arányában“, hogy t. i. legtöbben azon iparágakat fogják választani, melyeknek termelvényei iránt legnagyobb a kereslet és viszont. E válasz, véleményünk szerint, nem oldja meg a kérdést. Mit értünk ugyanis kereslet alatt? A vásárló erővel párosult szükségletet. És miben találjuk a kereslet mérvét? A keresett jószágmennyiségben. A kereslet tehát nem egy határozott, adott nagyság, hanem változik az illető jószág árával, nagyobbodik, ha a jószág ára alábbszáll, kisebbedik, ha a jószág ára emelkedik. Az adott válaszszal tehát semmit sem mondtunk, ha nem mondjuk meg azt is, hogy a mily ár melletti kereslet arányában oszlanak meg a termelő erők az egyes foglalkozások között. Ép e határozatlansága következtében azon választ ad absurdum is lehet vezetni. Aranyórák iránt például igen nagy lesz a kereslet, ha azok potom áron kaphatók; de fog-e ezen kereslet aranyórák előállítására csábítani?

A helyes felelet a következő: Oly arányban fognak az adott föltevések között a termelő erők, a különböző foglalkozásokban eloszlanak, mely mellett a termelt javak a termelésükre fordított áldozatok arányában fognak kieserítettetni. ¹⁾ E felelet a felállított feltevé-

¹⁾ Itt — és ezt fontos megjegyezni — egyelőre fölteszszük, hogy az egész mennyiségnek, mely valamely jószágból a piacra hozatik, minden egysége egyenlő áldozattal termeltetett. E föltételezés egyelőre egészen jogosultan csatlakozik a fönnebbiekhez. Az *őstermékek* tudvalévőleg igen különböző áldozattal termeltetnek ugyan, de ennek folyamányait értékökre, valamint a megoszlásra nézve a járadéktan — alább III. Rész II. fej. — fogja előadni. A mi az átalakító *ipar* termékeit illeti, ezeket is bármily korlátlan legyen a verseny, nem egészen egyenlő áldozatokkal állítják elő a különböző termelők — különös tehetségök és helyzetök sze-

sekből egyenesen következik. A korlátolt ipari verseny egyenes folyománya ugyanis az lesz, hogy minden termelő azon foglalkozást választandja, mely áldozatait legjobban megjutalmazza. Ha e törekvés minden termelővel közös, úgy ebből szembeszökőleg annak kell következnie, hogy egyenlő áldozatok minden foglalkozásban egyenlő jutalmazást fognak maguk után vonni. Miben áll pedig e jutalmazás? Azon javakban, melyeket a termelvényért cserébe kaphatni. Mindaddig tehát, míg létezik egy foglalkozás, melynek termelvényeiből egy csekélyebb áldozattal előállított mennyiség más javaknak nagyobb áldozattal előállított mennyiségeit megvásárolni képes: a termelő erőik ezek termelésétől el fognak vonatni és azon előnyös helyzetbe vitetnek át. Az adott föltevés mellett tehát elvégre is be kell következnie azon állapotnak, melyben a javak épen a termelésükre fordított áldozatok arányában cseréltetnek ki. Ez arány az, a mit *természetes értéknek* nevezünk és a közgazdaság ezen egész állapotát *természetes állapotnak* nevezhetjük. ¹⁾

E fejtegetésekből következik, hogy a fennebbi válasz, melyet helytelennek mondtunk, szintén megoldja a kérdést, de csak úgy, ha megszorítva értelmezzük. Az ipari verseny a termelő erőket valóban a kereslet arányában viszi az egyes foglalkozásokba, de nem bármely keresletnek, hanem csupán annak arányában, mely hajlandó a természetes értéket megadni. Oly igazság, melyet már Smith Ádám is belátott, és melyet ujabban Cairnes következőleg fejezett

rint, — de ennek folyományait a javak értékére és a megoszlásra szintén alább — egyrészt a termelési költségek Cairnes által kifejtett elmélete, másrészt a járadék fogalmának általánosítására történt kísérletek ismeretése alkalmával — fogjuk tárgyalni. Fejtegetéseink e szakában ezen körülményektől még el kell tekintenünk és *ugyanazon cikk termelési költségeit általában egyenlőknek kell feltételeznünk minden termelőnél*. Továbbá elég itt jegyzetben felemlitenünk, hogy nem a *productio*, hanem a „*reproductio* költségei“ ér-tendők a termelési költségek alatt; a mi csak akkor bir fontossággal, ha a termelési költségek a termelés és az eladás időpontja közt változást szenvedtek.

¹⁾ Helyesebbnek tartjuk ugyan a *normális* elnevezést (Cherbuliez), mert a természetes szóhoz a méltányos, jogos, helyes fogalmát is fűzik (V. ö. alább III. Rész 3. fej. 1. §.), melyet mi — épügy, mint Ricardo — nem akarunk a természetes szó alatt értetni. Ha mégis a „természetes“ kifejezés mellett maradtunk; úgy ennek oka egyfelől, hogy a normális szó idegen, másfelől, hogy meg akarjuk tartani Ricardo terminológiáját.

ki : „The supply of a commodity always tends to adapt itself to the demand at the normal value.“

A közgazdaság *tényleges* állapota azonban még a legkorlátlanabb ipari verseny mellett sem egyezik meg ezen *természetes* állapottal és pedig azért, mert fönnebbi harmadik föltevésünk nemcsak nem felel meg a valóságnak, de teljes ellentétben van avval.

A társadalom szükségletei nemcsak nem maradnak meg állandóan ugyanazon irányokban, de szüntelenül, pillanatról pillanatra és előreláthatatlanul változnak úgy minőségileg, mint mennyiségileg. Bármennyire is igyekeznek tehát a verseny következtében a kínálat a (természetes érték melletti) keresletet követni, ez igyekezetét teljes siker sohasem koronázhatja : némely iparágakban mögötte marad, másokban meghaladja.

Ennek következménye kettős : egyrészt a javak értékében, másrészt az ipari áldozatok jutalmazásában, vagyis a megoszlásban mutatkozó. (1) A javak tényleg nem fognak a termelésökre fordított áldozatok arányában kicseréltetni, vagyis a tényleges, a piaci érték el fog térni a természetestől, és (2) ugyanazon áldozatok a különböző iparágakban tényleg különböző mértékben lesznek jutalmazók.

Azonban egyet különösen ki kell emelnünk, azt, hogy egy jószágnak a kereslet és kínálat játéka folytán bekövetkező magas ára csak a többi jószágok rovására, és egy bizonyos iparágban való magasabb nyereségek csak a többi iparágak veszteségével lehetők. Ki kell ezt emelnünk azért, mert a megoszlásnak a pénz által való közvetítése e tényt eltakarja. Ugy látszik, hogy a nagyobb kereslet elővarázsolja a magasabb árakat és a magasabb nyereségeket a nélkül, hogy más avval ne veszítene. Azonban a javak ára végső sorban nem pénzben áll, hanem más javakban ; egyik iparág termelvényeinek csak azért van nagyobb értékök, mert mások természetes értékökön alól adatnak el. Hasoulókép a nyereségek sem állanak pénzben, hanem más javakban ; az előnyösebb iparágak üzőinek nem azért van nagyobb nyereségök, mert áruikért több pénzt kapnak, hanem mert bizonyos áldozatok árán más javak nagyobb mennyiségét kapják, mint a mely ugyanoly áldozattal állítottatott elő, — s viszont.

A kereslet és kínálat mozgása az értékalakulásnak s a javak megoszlásának tehát igen hathatós s folyton működő tényezőjét

képezi. A közgazdaságtannak kétségkívül feladata e tényező hatását megállapítani. *Azonban ez a közgazdaságtannak csak egyik csekély feladata*; az erre vonatkozó törvények foglalatja — mondhatnók a *piaczi közgazdaságtan* — az egész közgazdaságtannak csak egy rövid fejezetét képezi. ¹⁾ Mihelyt magasabb szempontra emelkedünk, mihelyt nemcsak egy adott pillanatban tekintjük a közgazdaság állapotát, hanem egy hosszabb időszakon át: okvetlenül szemünkbe tűnik, hogy a kereslet s kínálat e folytonos hullámzása mögött magasabb törvények működnek, és hogy a javak értékének a természetes magasságon alul és felül való hullámzása hosszabb idő alatt kiegyenliti magát.

Valamint így az értékalakulást, úgy az *ennek formájában végbemenő* megoszlást is kétféle szempontból lehet tekinteni. Ha tekintetünket egy adott időpontra korlátozzuk, a megoszlás leghatalmasabb, sőt egyedüli tényezőjének a kereslet és kínálat hullámzása látszik. Ez határozza meg, miért magasabb rövid időre az egyik foglalkozásban a nyereségtétel és ugyanolyanmü munkának bére, mint a másikban, sőt a földjáraadék is az egyik östermelési ágban, mint a másikban. Azonban e tényező hatása muló, és mivel felváltva majd az egyik, majd a másik foglalkozási ágat emeli és sujtja: a közgaz-

¹⁾ „A piaczi árra, mint a normális ártól különbözőre, vonatkozó kérdések nem olyanok, melyekkel gyakran találkozánk a gazdasági vagy társadalmi bölcselkedés mezején. A körülmények, melyek az árakat az *utóbbi* értelemben kormányozzák, a melyek szabályozzák a kölcsönös arányokat, melyekben a javak különböző osztályai *RENDESEN* kicserélődnek; a melyek okozzák, hogy a fogyasztás némely legfontosabb czikkeinek ára *TARTÓSAN* magasabb az egyik országban, mint a másikban; — ezek igen nagy súlylyal bírnak és szoros összefüggésben vannak a nemzeti és osztálybeli jólét némely igen fontos kérdésével. De azon feltételek pontos meghatározása, melyek döntők a *folyó* árra egy bizonyos piacon, egy bizonyos napon, és a melyek uralkodnak a piacz napról-napra történő hullámzásai felett — bármily fontos legyen is azoknak ismerete a gyakorlati kereskedő, vagy üzérre nézve — csak csekély segílyt nyujthat, a mennyire én látom, valamely széles vagy tartós érdekü kérdés megoldásában. Azért nem hiszem, hogy a tökéletlenség és befejezetlenség, mely elég nyilvánvaló a gazdasági elmélet e részében, nagyon siratni való volna. A piaczi ár tekintetében, úgy tetszik nekem, a társadalombölcsészeti szempontjából elégséges, ha képesek vagyunk megállapítani az összeköttetést a piacz hullámzásai és a mélyebben rejlő tényezők között, melyektől termelés és csere függ.“ Cairnes Some leading Principles I. IV. 4.

daság tartós állapotának megítélése szempontjából fontossága csekély. A megoszlás legfőbb kérdése nem az, miért magasabb mulólag az egyik termelési ágban a munkabér, a nyereség és a földjáradék, hanem, hogy mely tényezők határozzák meg az arányt *ezen három jövedelmi ág között* általában és tartósan. E tényezők függetlenek a kereslet és kínálat esetelt hullámzásától és már azért is indokolt, hogy azok kutatásánál ennek működésétől eltekintsünk, és a közgazdaságot természetes állapotában tekintsük. De ez azért is elkerülhetlenül szükséges, mert csak így jutunk a munkabér, a nyereség, a földjáradék kategoriáihoz; tényleg ezeknek, a különböző termelési ágak pillanatnyi helyzete szerint, a legkülönbözőbb magasságai léteznek egymás mellett. Ezért, ha a megoszlás ama főkérdését akarjuk megoldani, képzeletben a közgazdaság állapotát a természetesre kell visszavezetni.

Van Millnek e pontra nézve egy nagyon szép hasonlata, melyet ő csak az értéktanra vonatkoztat ugyan, de mely azon egész kérdést megvitathatja, melyről most szólnunk. „A tenger“ ugymond „mindenütt egy sikra törekszik, de sohasem képez tökéletes sikot, felületét mindig rezgésben tartják a habok és gyakran felkavarják a viharok. De tény, hogy legalább nyílt tengeren egyetlen pont sincs folytonosan magasabban a másiknál. Minden hely felváltva emelkedik és süllyed, de az óceán sik felületét megtartja.“ E hullámzáshoz hasonlítja Mill igen találóan a javak értékének ingadozását a termelésökre fordított aránya körül; de a hasonlatot tovább is fűzhetjük. Valamint a tenger felszínének folytonos hullámzása és egyenetlensége nem akadályoz meg bennünket abban, hogy a hegyek magasságát a tenger felszínétől számítsuk, mert a *tényleg* folyton hullámzót nyugvónak *képzelhetjük*: úgy *kell* a közgazdaságtan említett főproblemái megoldása céljából is a folyton mozgó közgazdaságot képzeletben oly állapotban levőnek felfogni, mely körül e folytonos mozgás történik. A ki e termékeny elvonást megteszi, époly kevésbé tagadja az egész közgazdaság hullámzását a kereslet folytonos változásainak megfelelőleg, mint a hogy nem tagadja a tengersiznek hullámzását a szél csapásai alatt, a ki azt magasság megjelölésére használja.

5. §. E fejtegetések, azt hiszem, megadják a mértéket Ricardo értékelmélete és az ellene felhozott ellenvetések méltatására. Ez ellenvetések — mint a Ricardo elleniek legnagyobb része —

félreértéséből származnak. Ő nagyon jól tudta azon szembeszökő és egyszerű igazságot, hogy a mindenkori kereslet határozza meg azt, hogy mi termeltesék, valamint a már termelt javaknak értékét. „Nem termelnek egy árut“ mondja „csak azért, mert termelhető, hanem mert kereslet létezik iránta.“¹⁾ Csakhogy ő a kereslet és kínálat változásának befolyását az értékre és a megoszlásra egy rövid fejezetben merítette ki, és annak, mint muló, időleges és részleges tényezőnek a maga szerény helyét jelölte ki a közgazdaságtanban. Midőn azután a megoszlás főkérdését, a három jövedelmi ág arányát meghatározó *állandó hatású* tényezők működését, a közgazdaságtan „nagy törvényeit“ kutatta : mint szabatos gondolkodó eltekintett a kereslet és kínálat rezgéseitől. Így történik azután, hogy egész munkájában a közgazdaságtan piaczi tételei többé felszínre nem kerülnek ; de hiszen ő maga figyelmezteti erre olvasóit, mielőtt a megoszlás tárgyalására átmenne. Fölösleges tehát, hogy őt Hermann, Say, Bernhardi és még sokan arra tanítsák, hogy „az érték tulajdonképi, első alapja a kereslet“, vagy hogy Schäffle kiemelje, hogy az érték nem fog megfelelni a költségnek akkor, ha ez oly jószág termelésére fordított, mely iránt nincs, vagy nincs oly mértékben kereslet, a melyben termeltetett : Ricardo ezen igazságokat maga is megállapítja és kifejti. De miután ezt megtette, eltekint a kínálat és kereslet folytonos, kisebb-nagyobb eltéréseitől és fölteszi, hogy mindig az és annyi termeltetik, a mire és a mennyire épen a (természetes érték melletti) kereslet irányul. Ily föltevés mellett a javak tagadhatatlanul a termelésökre fordított áldozatok arányában fognak kicseréltetni ; e föltevés pedig — ismételjük — elkerülhetlen kiinduló pontja a megoszlás kérdéseinek és a közgazdaság főtörvényei vizsgálatának.

A természetes érték föltevésének e jellege oly világosan van megírva Ricardo IV. fejezetében, hogy azt csaknem teljesen közöljük :

„Jóllehet a munkát tüntettük fel — így kezdi műve IV. fejezetét — a javak értékének alapja gyanánt és a comparativ munkamennyiséget, mely termelésökre szükséges, a szabály gyanánt, mely meghatározza a javak viszonylagos mennyiségét, mely egyikből a másikkért cserébe adatik, mégsem szabad föltenni, hogy mi az áruk tény-

¹⁾ Pr. Ch. XXX.

leges vagy piaczi árának esetleges és időleges eltéréseit ezen elsődleges és természetes ártól tagadni akarnók.“

„A dolgok rendes menetében nincs jószág, mely az idő egy bizonyos hosszán át folyton épen azon mennyiségben kiálltatnák, melyet az emberiség szükségletei, kívánatai megkövetelnének, azért egyetlen egy sincs, mely ne volna alávetve esetleges és időleges árváltozásoknak.“

„Hiszen csupán ily változások következtében fordittatik a tőke pontosan a szükségelt mennyiségben és nem nagyobbban a különböző áruk termelésére, melyekre a kereslet épen irányul. Az ár emelkedése és esésével emelkednek feljebb, vagy szállanak lejjebb a nyereségek az általános magasságnál és a tőke vagy arra bátorittatik, hogy belépjen azon különös ágba, melyben a változás történt, vagy arra figyelmeztettetik, hogy azt elhagyja.“

„Ha minden embernek szabadságában áll tőkét ott alkalmazni, a hol neki tetszik : természetesen azon alkalmazást fogja számára keresni, mely legelőnyösebb ; természetesen nem lesz megelégedve 10% nyereséggel, ha tőkét onnan elvonván, 15% nyereséghez juthat. Ez a fáradhatlan vágy minden vállalkozó részéről, elhagyni egy kevésbé nyereséges üzletet egy előnyösebb kedvéért, hatalmas erővel arra irányul, hogy mindenki nyereségtételét egyenlősitse, vagy hogy azt oly arányokban megtartsa, mely képes kiegyenlíteni azon előnyt, melylyel az érdekeltek becslése szerint egyik a másik fölött bír, vagy birni látszik . . . Ha egy nagy város piacaira tekintünk és látjuk, mily szabályosan vannak ellátva ugy hazai, mint külföldi árukkal azon mennyiségben, a melyben kívántatnak a változó keresletnek minden körülményei között, származzék az akár az izlés szeszélyeiből, akár a népszám változásából, a nélkül, hogy akár a tulságos kínálatból eredő tultermelés következményei, akár tulságos árak idéztetnének elő az által, hogy a kínálat nem felel meg a keresletnek : be kell vallanunk, hogy az erő, mely minden ágba épen a szükséges mennyiségben viszi a tőkét, hatályosabban működik, mint közönségesen hiszik.“

„Egy tőkés, ha vagyona számára nyereséges befektetést keres, természetesen tekintetbe veszi mindazon előnyöket, melyekkel az egyik foglalkozás a másik felett bír. Kész lehet tehát pénzbeli nyereségének egy részét feláldozni, a biztosság, tisztaság, könnyűség,

vagy más való vagy képzelt előny kedvéért, melylyel egy befektési mód a másik fölött bir“

„Minden tőkésnek e vágya tehát, tőkését egy kevésbé nyereséges alkalmazásból egy nyereségesebbe átvinni, akadályozza meg, hogy az áruk piaczi ára hosszabb időn át sokkal fölötte vagy alatta legyen természetes áruknak. E verseny ugy intézi az áruk értékét, hogy a termelésökre szükséges munkabérnek és minden más költségnek lefizetése után, mely szükséges, hogy az alkalmazott tőke hatályossága eredeti állapotában megtartassék, a fennmaradó érték, vagy többlet minden iparágban az alkalmazott tőke értékéhez arányban legyen.“

„A „Wealth of Nations“ 7. fejezetében mindaz, ami e kérdést illeti, igen helyesen tárgyalva van. *Miután így teljesen megismertük az időleges hatásokat, melyek a tőke egyes alkalmazásaiban a javak árára, valamint (ezen keresztül) a munkabérekre és a tőkenyereségekre esetleges okok által gyakoroltatnak, a nélkül, hogy a javaknak árát, a munkabéreket vagy nyereségeket általában befolyásolnák, mivel ezek hatások, melyek a társadalom minden korszakaiban egyenlőkép működnek : egészen figyelmünkön kívül akarjuk őket hagyni, mialatt a törvényeket tárgyaljuk, melyek a természetes árakat, a természetes munkabéreket és a természetes nyereségeket szabályozzák, oly eredményeket, melyek egészen függetlenek ezen esetleges okoktól.* Ha tehát valamely jószág értékéről vagy vételerejéről szólok : annak mindig azon erejét értem, melylyel birna, ha nem zavartatnék időleges vagy esetleges októl és a mely természetes ára.“

6. §. Az ipari verseny azon erő, mely eszközli, hogy a különböző javak a termelésökre fordított áldozatok arányában cseréltesenek ki. Előző fejtegetésünkben az ipari versenyt korlátlanak tettük fel az összes foglalkozások között. Meg kell vizsgálnunk, mennyire igazolja a valóság e föltevésünket.

Mindenekelőtt constatálnunk kell, hogy léteznek oly javak, melyek a verseny hatása alól ki vannak véve. Ezeknek, mint láttuk, már Ricardo is két fajtát említette fel, 1. azokat, melyek épen nem szaporithatók és 2. azokat, melyek csak szerfölött korlátolt, és így monopoliumot képező természeti erők segítségével szaporithatók. Előbbiek közé tartoznak például, mint megjegyzé, némely ritka képek és szobrok, utóbbiak közé némely kiváló borok. De meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak kiváló kültermészeti erők képezik egye-

sek monopolumát, de kiváló tehetségek is, és az ezek segélyével termelt javak értéke is „csak azok gazdagságától és hajlamaitól függ, kik azokat birni óhajtják.“ Azonban a javak azon sokkal nagyobb tömegére nézve, mely az ipari versenynek alája van vetve, sem működik ez oly korlátlanul, mint mi föltettük. Föltevésünkben t. i. az foglaltatik, hogy a tőke és a munka mindenkor azon foglalkozásokba fog áramlani, melyekben ugyanazon áldozatok legjobban jutalmaztatnak. De ha a választás a különböző iparágak közt korlátlanul lehető is volna, föltevésünk megvalósulásához oly magas fokú gazdasági belátás volna szükséges, mely tényleg a legelőrehaladottabb nemzeteknél sem létezik. Hol az a tőkés, a ki a valamennyi iparágban elérhető nyereségeket pontosan ismerné? Egyrészt a verseny folytonos ébersége miatt, másrészt hitele kedvéért minden óvatos üzletember eltitkolni iparkodik üzlete állását, akár előnyös az, akár nem; a különböző iparágak nyereségeinek összehasonlítása tehát igen nehéz feladat. Még kevésbbé szabad természetesen a munkásosztályról föltennünk, hogy mindenkor teljesen tájékozva volna a különböző foglalkozások súlyossága és bére tekintetében. E körülmények azonban távolról sem teszik lehetetlenné az ipari versenyt és legfőlebb azt okozzák, hogy annak erői csak akkor lépnek fel, ha az áldozatok és jutalmazások közötti aránytalanság a különböző foglalkozásokban már bizonyos magasabb fokra emelkedett és hosszabb idő óta fennáll.

De ezen subjectiv akadályoktól eltekintve, sem lehető az ipari verseny teljes mértékében. Némelyek lehetőségét egészen tagadják. Felhozzák azt, hogy a tőke, mely épületekbe, gépekbe, nyersanyagokba van fektetve, nem vonulhat át egyik iparágból a másikba, és ép oly kevésbé hagyhatja el és fogja elhagyni a munkás is azon foglalkozást, melyre költséggel és tanulmánynyal képezte magát. E tények igazságát el kell ismernünk, de abból nem következik, a mit belőle következtetni akarnak. A mi először a tőkét illeti, nem szükséges, hogy az alkalmazott egész tőke mozgósítható legyen, hanem csupán annak egy része; a tőke egy jelentékeny része pedig valóban mindig ily állapotban van. „Minden gazdag országban“ mondja Ricardo „van az embereknek egy száma, mely az ugynevezett tőkepénzes osztályt képezi; ezek nem működnek valamely iparágban, hanem pénzök kamatjából élnek, mely váltók leszámítolásában, vagy a közönség iparüző részének adott kölcsönökben van elhelyezve.

Ezenkívül a bankárok is nagy tőkét alkalmaznak így. Az ekkép elhelyezett tőke nagy mennyiségű forgó tőkét képvisel, és kisebb-nagyobb összegekben az ország valamennyi különböző iparágai által alkalmaztatik. Alig létezik talán iparos, bármily gazdag legyen is, a ki üzletét csak oly terjedelemben folytatja, a melyet saját vagyona neki megengedne: mindig van nála e folyó (floating) tőkének is egy része, mely nagyobbodik vagy csökken az áru iránti kereslet élénkségéhez képest. Ha a kereslet a selyem iránt megnő és a posztó iránt csökken, a posztógyáros nem megy át tőkéjével a selyemiparra, hanem elküld egynéhányat munkásai közül, megszakítja keresletét a bankárok és tőkepénzesek kölcsönei iránt; míg a selyemkészítő helyzete az ellenkező: ő több munkást kíván alkalmazni, tehát a kölcsönvétel iránti indokai emelkedtek, többet vesz kölcsön és így a tőke át van vive egyik befektetésből a másikba, a nélkül, hogy egy iparosnak is rendes foglalkozását megszakítania kellett volna. ¹⁾

Az ipari verseny nagyobb nehézségét a munka „átvitele“ képezi. Mikor minden munkás csak egy iparágra van kiképezve és tényleg abban már működik: igazán nehéz elgondolni, mint lehessen a munkaerő elhelyezését a javak iránti kereslethez alkalmazni? Erre azt lehet felelni, hogy valamint a tőkének, úgy a munkaerőnek egy része is mindig folyékony és kész azon iparágba nyomulni, mely a legelőnyösebb helyzetben van. E munkaerőt ama munkás-ujoncok képezik, a kik először választanak foglalkozást, természetesen első sorban a különböző iparágak jutalmazóságára való tekintettel. Azonban ezen ujoncok nem özönölhetnek a különböző foglalkozásokba tetszés szerint, és ebben van *a teljes ipari verseny főakadálya*. A társadalom mai állapotában a népesség minden tagja számára egyaránt csak a legközönségesebb, a semmi vagy csak csekély előkészületet megkövetelő foglalkozások állanak nyitva; a népességnek csak egy kis része képezheti ki magát a magasabb műipari munkára; és — fájdalom — nagyon csekély töredéke azon pályákra, melyek behatóbb szellemi képzést is igényelnek.

A foglalkozások e különböző fokozatai, rendjei közt tehát a verseny ép annyira nem hatályos, mint a mennyire hatályos az

¹⁾ Works 47. Igen érdekes e tekintetben Bagehot, Lombard-Street p. 13.

ugyanazon rendű foglalkozások közt. Mi következik ebből az érték alakulására nézve? Az, hogy míg az ugyanazon rendű munka termelvényei tartósan a rájuk fordított áldozatok arányában cseréltetnek ki, addig a különböző rendű munkával előállított javak közt nem ez az eset. Pénzben kifejezve : míg az ugyanazon rendű foglalkozások egyenlő áldozattal előállított termelvényei egyenlő árúak, nem ez az eset a különböző rendű foglalkozások tekintetében. És mi a következése az ipari verseny e hiányának a megoszlásra nézve? Az, hogy míg az ugyanegy fokozatba tartozó különböző munkák bére körülbelül egyenlő lesz, nem ez lesz az eset a különböző rendű munkákra nézve. A szabó- és a czipész-munka hosszú időszakon át nem jutalmazhat különbözőkép, ép úgy az órás és ékszerész, valamint az orvos és ügyvéd munkája sem ; de mily óriási a különbség a foglalkozások e különböző rendjeinek díjazása közt. ¹⁾

Az a törvény tehát, mely szerint a „javak a reájok fordított áldozatok arányában cseréltetnek ki“, nem működik a gazdasági élet egész terén. Ugyanazon javak egyszer hatása alatt állanak, másszor nem, a szerint, a mint „hasonrendű“ javakkal cseréltetnek ki vagy nem. A pénz közbejövetele ezt csak eltakarja, de meg nem változtatja. A mennyiben azonban egy országban a vagyon vagy a műveltség netaláni egyenletesebb kiterjedésével a magasabb rendű foglalkozások is nagyobb tömegnek megnyílnak és az eddig nem versenyző iparág-csoportok közt a verseny megindul : annyiban a magasabb rendű foglalkozások monopolistikus helyzete megszűnik és a termelési költségek törvényének működési tere nagyobbodik. ²⁾

¹⁾ Igen, fogja talán az olvasó mondani, de az orvos és ügyvéd sokkal hosszabb, költségesebb és fáradságosabb előtanulmányokat tett, mint a czipész vagy asztalos. Mi ezt nem tagadjuk, csupán azt állítjuk, hogy az elsők magasabb díjazása, mely kétségtelenül magasabb annál is, a mi azon előtanulmányoknak megfelelőne, csak annak oka, hogy állásuk és az alsóbb rendű állások közt nincs ipari verseny. és hogy ennek oka megint a társadalom mai állapota, a vagyon különböző megoszlása. Ha minden ember választhatna a közt, vajjon napszámos vagy orvos legyen-e, bizonyára nem volna az orvosi pálya oly fényes, mint ma, daczára az előtanulmányoknak, melyeket megkövetel. Ezért van például, hogy új gyarmatokban is, a hol a vagyon megoszlása nem oly aránytalan, mint Európában, a magasabb rendű foglalkozások sem azon nagy jutalmazottsággal, sem azon magas társadalmi állással nem járnak, mint itt.

²⁾ Két kérdés merül föl ezen elmélettel szemben. Először : mi határozza meg a különböző rendű iparágak termékeinek egymással szemben

7. §. A természetes érték törvényét rendesen úgy szokták formulázni, hogy: „a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki.“ Mi a „termelési költségek“ kifejezése helyett „a termelésre fordított áldozatok“ kifejezést használtuk, mert az első alatt az írók legnagyobb része, a francziák és németek, néhány socialista kivételével, csaknem mindnyájan, az angolok közül legkiválókép Mill, csupán a tőkés (vállalkozó) áldozatait értik, vagyis (mint mondani szokták) a termelés költségeit a tőkés szempontjából tekintve. Egy különösen fontos megjegyzést szükséges erre tennünk. Ha így formulázuk a természetes érték törvényét, és ha így értelmezzük a termelési költségek kifejezését: akkor *e törvény működése nemcsak az általunk kijelölt területre szorítkozik, t. i. az ugyanazon rendű termelvények közötti cserére, hanem általában az egész forgalomra, a monopolisált árukat kivéve.* Ama megszorítás ugyanis, a mint épen láttuk, azért volt szükséges, mert a különböző rendű foglalkozások között a munkások versenye nem működik és így azokban ugyanazon munkaáldozatok különbözőkép is lehetnek jutalmazva. De ha a munkaáldozatot is csak mint a tőkés áldozatát tekintik, t. i. a munkabér alakjában, és a termelési költség alatt csupán a tőkés áldozatait értik, — akkor azon megszorítás elesik, mert a tőke versenye teljesen szabad és ugyanazon áldozatok a tőkés részéről tartósan nem lehetnek az egyik iparágban sokkal jutalmazóbbak, mint másokban. Így értelmezve tehát a természetes érték törvénye még kiterjedtebb fontosságot nyer.

való értékét, ha ezek közt az ipari verseny nem működik? Minthogy itt a termelési költségek törvénye nem hat, csupán a kereslet és kínálat. De az egyes iparágak termékei iránti kereslet csak mulólag, mert ennek nagyobbodása azon iparágba belevonná a többi vele versenyző (hasonrendű) iparágak termelő erőit és viszont. Ha például egy országban az ügyvédek iránt a kereslet, és így az ügyvédek díjazása szerfölött emelkednék, ez rövid idő múlva maga után vonná az ügyvédekkel hasonrendű összes foglalkozások díjazását is. Tartósan, maradandólag határozó tehát a különböző foglalkozási vendeknek, mint egészeknek, egymás termékei iránti kölcsönös kereslete. E kereslet csak hosszabb idő alatt, culturális tényezők hatása folytán változik. Másodsor felmerülhet a kérdés: Mi a következménye azon ténynek, hogy sok iparczikk különböző rendű foglalkozások együttes termelvénye? Nyilván a termelési költségek törvényének és a kölcsönös kereslet törvényének összehatása azon czikkekre nézve. V. ö. Cairnes Some leading principles P. I. Ch. III.

A mi Ricardot magát illeti, nála a természetes érték törvénye úgy hangzik, hogy „a javak a termelésökre fordított munka arányában cseréltetnek ki.“ Ő tehát a termelési költségeket csupán a munkában látja. Tanítványai két irányban fejlesztették tovább e tételét. Némelyek, mint Mac Culloch, azt egész teljében fenntartották, sőt (elhagyván a kivételeket, melyeket a mester maga felállított) tulságba is vitték. Mások magát a természetes érték nagy tételét átvették, de abba a termelési költségek teljesebb és pontosabb felfogását vitték be, mint Torrens, Senior, Mill és Cairnes. Így e tan az angol tudományban egy hosszabb fejlődésen megy át, melyet a következő fejezetben kívánunk elmondani.

Azonban e tan, mely szerint „a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki egymással“, élesen megkülönböztetendő egy másiktól, mely szerint „a természetes érték a termelési költségek összegével *egyenlő*.“ Az elsőt, melyet először Ricardo fejtett ki, a *relativ*, a másodikat, melyet először Smithnél találunk, és mely a francia és német irodalomban máig az uralkodó, az *absolut* termelési költségek elméletének nevezzük. Csak az elsőnek fejlődését vizsgáljuk a következő fejezetben, ellenben egy harmadik fejezet fogja Smith és követői elméletének méltatását adni.

MÁSODIK FEJEZET.

A relativ termelési költségek fogalmának története.

1. §. Azon kérdésnek, hogy mi a termelési költség? azaz melyek azon áldozatok, melyek a természetes értéket meghatározzák, nehézsége abból ered, hogy ezen áldozatok ma két részről hozatnak, t. i. a tőkés (a vállalkozó) és a munkás részéről. Ricardo ezen kérdés megoldásánál azon, bonyolult jelenségek vizsgálatában igen czélszerű, eljárást követé, mely abból áll, hogy az ily jelenségeket egyszerűbb elemeikből szemünk előtt genetice előállani hagyjuk. Ezért vizsgálja ő a termelési költségek kérdését először azon esetre, ha a tőkebeli áldozat még oly csekély, hogy egészen elhanyagolható, másodszor azon esetre, ha a tőkét és a munkát ugyanazok szolgáltatják, és csak végül, atársadalom azon állapotában, a melyben mások a tőkésék és mások a muukások. Csakhogy e genetikus fejlődés, mely csupán az ő agyában megy végbe, nála (épügy mint Smithnél) hamisan történeti tény színét ölti magára; és a képzelt egyszerűbb társadalmi állapotot mindig mint korai állapotot tünteti föl, minden történeti alap nélkül.

A társadalom korai állapotában, mondja, a javak csereértéke, vagyis a szabály, mely meghatározza, mennyi adandó a cserében az egyikből a másikért, kizárólag a rájuk fordított aránylagos munkamennyiségtől függ. „Ha például“ — idézi Smith-t — „egy vadászokból álló népnél egy hódnak elejtése rendszerint kétszer annyi munkába kerül, mint egy szarvas elejtése, ugy egy hód természetes két szarvasért fog kicseréltetni, vagyis két szarvast fog érni.“ Világos, hogy egy vadásznépnél — például az amerikai indiánoknál — nem létezik rendszeres forgalom, állandó verseny és így természetes érték sem : e historizálását tehát csak genetikus okoskodásnak kell tekintenünk.

Valóban vizsgálódásait a termelési költség második elemének tekintetbe vételével folytatja.

„Épen azon korai állapotban, melyről Smith beszél, némi

tőke, habár talán a vadász által készítve és gyűjtve, szükséges, hogy a vad elejtése lehető legyen. Fegyver nélkül sem a hódot, sem a szarvast nem lehetett megölni, és azért ezen állatok értékének nemcsak a megölésre szükséges munka és idő, hanem a vadász felfegyverzésére, a fegyvernek, melylyel a vad megöletése történt, elkészítésére szükséges munka és idő által is meg kell határoztatnia. Föltéve, hogy a fegyver, mely a hód elejtésére szükséges, sokkal több munkával készítettett, mint a mennyit igénybe vesz azon fegyver összeállítása, mely a szarvas megöletésére szolgál, „akkor egy hódnak természetesen nagyobb értéke lesz, mint két szarvasnak, és csupán azon okból, mivel *mindössze* több munkát követel meg annak elejtése.“

Ezután átmegy a legbonyolultabb alakulat vizsgálására, t. i. ha mások a tőkések és mások a munkások :

„A hód és a szarvas elejtésére szükséges összes eszközök az emberek egyik osztályáéi lehetnek és az elejtés munkája egy másik osztály által lehet ellátva ; és ennek daczára comparativ áraik a valósággal rájuk fordított egész munkával lesznek arányban, mely a tőke képzésére és az állatok elejtésére szükséges. A szerint, a mint a tőke a munkához képest bővebb vagy csekélyebb mennyiségben van, a szerint, a mint bősége vagy hiánya forog fenn a tápszereknek és más lényeges életszükségleteknek : azok, kik az egyik vagy másik üzletben bizonyos értékű tőkét alkalmaztak, a termelvénynek talán felét, talán egy negyed vagy egy nyolczad részét fogják lefoglalhatni, és a maradék munkabér gyanánt azoknak fog fizettetni, a kik a munkát szolgáltatták ; de ezen megoszlás nem folyhat be ezen javak relativ értékére, mert a nyereség és munkabér mindkét foglalkozásban ugyanazon hatással lenne, akár magasabb, akár alacsonyabb a nyereség — 50, 20 vagy 10% — akár magas, akár alacsony a munkabér.“

A nyert elvet végre a mai társadalom szövevényes termelési módjára alkalmazza.

„Ha mármost a társadalom foglalkozásait kiterjedtebbeknek képzeljük, a mint némely tagjai csolnakokat vagy halászeszközöket készítenek, mások a vetést látják el és kezdetleges földművelő szerszámokról gondoskodnak, mégis ugyanazon törvény fog érvényesülni, hogy a javak értéke egyenes arányban van az előállítási munkával, mely közvetlenül a termelésre, de avval is, mely

az eszközökre és gépekre fordított, melyek szükségesek azon munka hatályosabbá tételére, melynél használatnak. Ha pedig a társadalom egy oly állapotára pillantunk, melyben nagyobb mérvű haladások történtek és ipar és kereskedelem virul, ismét azt fogjuk találni, hogy a javak értéköket szintén ezen törvény szerint változtatják. Ha például a harisnyák értékét mérjük, be fogjuk látni, hogy az más dolgokkal szemben az elkészítésökre és a piacra hozatalukra szükséges munkától függ. Itt van először a föld miveltetésére szükséges munka, a melyen a nyers pamut terem; másodszor a pamut elküldésére azon országba, a hol a harisnyát szövik, oly munkamennyiség, mely magában foglalja azon munkamennyiségnek is egy részét, mely szükséges a hajó építésére, melyen elküldetnek és a mely a szállítási díjban fizettetik meg; harmadszor a fonó és szövő munkája; negyedszer a gépgyáros, a kovács és az ács munkájának egy része, a kik a műhelyeket és gépeket előállítják, melyeknek segélyével a harisnyák készülnek, ötödször a kiskereskedő és némely más személyek munkája, kiket fölösleges egyenkint tovább is felsorolni. Mind e különböző munkanemek öszmennyisége határozza meg más dolgok azon mennyiségét, melyért a harisnyák kicserélhetők, míg a különböző munkamennyiségeknek ily vizsgálata, melyek ezen más dolgokra fordítottak, épen úgy szabályozza a más dolgok mennyiségét, melyet a harisnyákért adni lehet. A munkában való minden megtakarítás csökkenti az illető áru értékét, akár történjék az magának a jószágnek elkészítésére szükséges munkában, vagy abban, mely a tőke képezésére szükséges, melynek segélyével az előállítatik“ „Az a rész (a termelvényből), mely mint munkabér fizettetik ki, legnagyobb fontossággal bír a nyereség kérdésére nézve; mert szembeszökő, hogy a nyereségeknek teljesen azon arányban kell magasaknak vagy alacsonyaknak lenni, a mint a munkabér alacsonyabb vagy magasabb; de ez a halak és a vad relativ csereértékét legkevésbé sem érintheti, mert a munkabér mindkét iparágban egyszerre magas vagy alacsony. Ha a vadász azt, hogy a vad egy nagy részét, illetőleg egy nagy részének értékét kell munkabérben fizetnie, oknak tekintené arra, hogy a halász neki több halat adjon vadjáért, ugy ez azt felelné, hogy ő e körülmény által épugy van érintve, mint a vadász; és ép azért a nyereségek és munkabérek minden változásai közt, a

tőkegyűjtés minden hatásai alatt, mindaddig, míg az egyik egy napnyi munka által ugyanannyi halat, és a másik ugyanannyi vadat szerez, a csere természetes viszonya is ugyanaz marad, t. i. egy szarvas két lazaczért. Semmiféle változás a munkabér nagyságában nem képes a javak relatív értékében változást előidézni.“¹⁾

Azon tételnek, mely szerint a javak előállítására szükséges munkamennyiség adná a természetes érték egyedüli szabályát, a mai közgazdasági állapotra való alkalmazása képezi a Ricardo értékelméletének tetőzetét, és ebben rejlik annak merészsége. Az első érzet, melyet ezen elmélet bennünk kelt, a meglepetés érzete. Bámulva halljuk, hogy a kapitalistikus termelési szervezetben is, a melyben a tőke vezérlete alatt folyik a termelés, a melyben a tőkés érdekei és nyeresége határozzák meg a termelés irányait, és a melyben a munkás csak mint a tőkés eszköze szerepel, nem a tőkés áldozata, nem a munkabér nagysága határozza meg a javak értékét, hanem egyedül az előállításban működő munka mennyisége. Csak-hogy ezen elmélet, a mily mértékben genialis és merész, egyszerűsmind hamis is.

Némelyek hibáját abban találják, hogy „a tőkehasználmányt, mint az érték egyik tényezőjét figyelmen kívül hagyja.“ Ezt azonban nem lehet mondani. Igenis, tekintetbe veszi, csak-hogy munkára visszavezetve, mint felhalmozott, előző, közvetett munkát, és az elméletnek hibája onnan ered, hogy *e reductio nem felel meg a tőkebeli áldozat természetének.* A tőkés áldozatának nagysága ugyanis (a kockázat mérvétől eltekintve) nyilván két körülménytől függ: 1. az általa a termelésre fordított tőke nagyságától, és 2. az idő hosszúságától, melyen át azt nélkülözni kényszerül. *E második körülmény hanyagoltatik el a tőkeáldozatnak munkára való visszavezetése által.* Kitetszik ez a következő esetek elemzéséből:

a) Ha két áru ugyanazon közvetlen munkamennyiség által állíttatnék elő, és oly tőkék segélyével, melyek szintén egyenlő munkamennyiségek eredményei: mégsem lehetne természetes értékek egyenlő, ha az egyik előállításában a tőke még egyszer annyi ideig van igénybe véve, mint a másikéban; mert különben ott a

¹⁾ Principles Ch. 1.

tőkeáldozat csak félannyira jutalmaztatnék, mint itt, a mi tartósan nem lehetséges. A példa, melyet a mondottak megvilágítására felhozni szoktak, a következő: Két fajta borból ugyanazon mennyiség ugyanannyi munka, például 100 ember évi munkája által állíthatatnék elő; a termelésökre szükséges tőke szintén ugyanannyi munka termelvénye. Az egyik bor azonnal a szüretelés után kerül a piacra; ellenben a másik még egy évig a pinczében marad, hogy jobb minőségűvé váljék, a nélkül, hogy újabb munka járulna hozzá. Ricardo elmélete szerint mindkettő ugyanazon áron fogna eladatni, a mi a tőkések ipari versenye mellett lehetetlenség. Azon tétel tehát, hogy egyedül a javak előállítására fordított munkamennyiség határozza meg azok természetes értékét, hajótörést szenved azon javak közti cserére nézve, melyek termelésében a tőke nem egyenlő ideig van igénybe véve.

b) Azonban e tétel még azon javak tekintetében is felmondja a szolgálatot, melyek egyenlő munkamennyiséggel állíthatatnak elő, de melyek termelésében e munkamennyiség nem oszlik ugyanazon arányban közvetett és közvetlen munkára. Egy jószágot például 200 munkás egy év alatt állít elő egy adott nyers anyagból; egy másik jószágot 100 munkás ugyanannyi idő alatt, de oly gép segélyével, mely maga is 100 ember egy előző évben kifejtett munkájának eredménye. Mindkét jószág egyenlő munkamennyiséggel állíthatott elő. Ricardo szerint tehát egyenértékűeknek kellene lenniök. De ez (tartósan) lehetetlen, mert ez esetben egyik tőkés tőkéje egy évi nélkülözéseért ugyanoly nyereséget huzna, mint a másik annak két évi befektetéseért, mit az ipari verseny nem tűr meg. Minthogy pedig a különböző iparágakban a munka a tőkével és különösen a gépekkel a legkülönbözőbb arányokban párosul, Ricardo törvénye alól a forgalomnak egész területén el van véve a talaj.

c) Ugyancsak a felhozott körülményekből folyik, és a felhozott példákkal világítható meg Ricardo azon tételének tévessége is, mely azt mondja, hogy „a munkabér és nyereség magasságában való változás semmi befolyással sincs a természetes értékre.“ Ha két jószág közül „A“-nak termelésében nagyobb arányban vesz részt a munka, mint a tőke semmint a „B“ termelésében, akkor a munkabér emelkedésével vagy csökkenésével „A“ értékének „B“-éhez képest emelkedni vagy csökkennie kell, „B“-ének pedig megfordítva, hogy a tőkések áldozatai mindkét ágban egyenlően jutalmazók maradjak

nak. Pénzben kifejezve, ha a munkabér emelkedik vagy csökken, emelkedik, illetőleg csökken mindazon javak ára, melyek termelésében nagyobb mérvben vesz részt a munka, mint a tőke, semmint a pénzanyag termelésében, ellenkezőleg csökken, illetőleg emelkedik mindazon javak ára, melyeknél az ellenkező az eset.

d) A Ricardo értékelmélete ellen e három pont alatt felhozott ellenvetések, ismételjük, abban foglalhatók össze, hogy a tőkeáldozat természete annak munkára való visszavezetését nem türi meg. De van ezen elméletnek még egy utolsó gyöngesége, t. i. hogy figyelmen kívül hagyja azon körülményt, hogy ugyanazon munkamennyiség, illetőleg munkaidő ¹⁾ nem minden foglalkozásban egyenlően terhes és kellemetlen, és így — épen hatályos ipari verseny mellett — nem is szülhet egyenlő értéket.

A ki Ricardo értékelméletének e fogyatkozásait először feltárta, az — maga Ricardo volt. Az általunk ismertetett és megbírált elmélet ugyanis nem meríti ki könyvének az értékről szóló fejezetét; ellenkezőleg annak jelentékeny része az előzőkben elmondott ellenvetéseket tartalmazza, melyeket lényegökben onnan kölcsönöztünk. Az előadás e módja először azért volt szükséges, mert Ricardo könyve egész folyamában ezen ellenvetésektől eltekint ²⁾ és a maga által is helytelennek felismert elméletet tartja fenn, és *másodszor* azért, mert az egész irodalom (az ép mondottak szerint jogosan) Ricardo értékelmélete alatt azov mondatot érti, hogy „a javak értéke az előállításukra szükséges munkamennyiségtől függ, de független a munkabér magasságától“, és így figyelmen kívül hagyja a megszorításokat, melyeket ő maga arra nézve felállított.

¹⁾ A munkamennyiséget Ricardo a munkaidővel méri. Smith szerint ellenben — kinek e helyét különben Ricardo idézi — „több munka lehet egy órának nehéz, mint kettőnek könnyű működésében; vagy egy iparnak, mely 10 évi tanulmányt igényel, egy órai foglalkozásában több, mint egy közönséges könnyű foglalkozás egy havi teljesítésében.“

²⁾ Az általunk (a) és (b) alatt adott ellenvetésektől minden indokolás nélkül tekint el; a (c) alattitól, mert „annak nem igen nagy a jelentősége“ és a (d) alattitól, mert a különböző munkanemek egyenlőtlenül terhes volta nem okoz változásokat az érték tekintetében „minthogy a fokozat, mely“ a különböző rendű munkák jutalmazásában „egyszer már kiképeztetett, csekély változásnak szokott alávetve lenni, legalább egy emberöltő alatt.“

Annak okát pedig, hogy Ricardo az elméletet, melynek hibáit belátta, mégis fenntartotta, véleményünk szerint abban kell keresnünk, hogy minden áron kiindulási pontot akart magának szerezni a megosztás tanára nézve, mely — mint részben már láttuk és alább bővebben látni fogjuk — csak a természetes érték lehet. Azonban ma, miután Ricardo elmélete már tovább lett fejlesztve és a termelési költségek mivolta teljesebben kifejezésre juttatva azt a tételt, hogy „a javak a termelésükre fordított munkamennyiség arányában cseréltetnek ki“ *meghaladottnak kell nyilvánítanunk*. Mielőtt azonban ama továbbfejlesztés előadására átmennénk, Ricardo elméletének egy gyakori félreértésére kell utalnunk.

2. §. Kiemeltük, hogy Ricardo és tanítványainak elmélete a *relativ* termelési költségekről szól, vagyis azt mondja, hogy a javak termelési költségeik ARÁNYÁBAN cseréltetnek ki és nem hogy egy-egy jószág értéke termelési költségei összegével EGYENLŐ. Ezt Ricardo már azért sem mondhatta, mert szerinte a termelési költség egyedüli eleme az előállítás *munkamennyiség*. Félve a félreértéstől, mondja az értékről szóló fejtegetései végén : „Még szükséges lesz megjegyeznem, hogy én nem mondtam, hogy mert egyik jószágra annyi munka fordított, a mennyi 1000 £-be kerül és egy másikra annyi, mennyi 2000 £-be kerül, azért amannak értéke csak 1000 £, emezé 2000 £ lesz ; én csupán azt mondtam, hogy értékek egymással szemben úgy fog *aránylani*, mint 1 a 2-höz, és hogy ezen arányban fognak kicserélteni. E tan igazságára nézve nem bir fontossággal, vajjon az egyik 1100 £-ért adódik-e el, és a másik 2200-ért, avagy az egyik 1500-ért és a másik 3000-ért. E kérdést most nem vizsgálom ; én csak azt állítom, hogy *relativ* értékek a termelésükre fordított munka *relativ* mennyiségei által lesz szabályozva.“

Daczára, hogy a nagy mester ily tisztán emelte ki tana jellegét : oly félreértéssel találkozott a legtöbb írónál, mely páratlan a közgazdaságtan történetében, és a mely — nem merjük az illetők hibájának tulajdonítani — csakis a közgazdaságtani terminológiának — az összes tudományok közt szintén páratlan — határozatlanságából magyarázható ki. A legtöbb író, *hozzá lévén szokva Smith-nél az absolut termelési költségek felfogásához*, Ricardot vele egy kalap alá hozza és ennek tanát úgy adja elő, mint a ki szerint „a jószágok értéke *egyenlő* termelési költségökkel.“ Már *Malthus* is

ugy fogja fel Ricardot, de ez műve egy későbbi kiadásában visszautasította e felfogást. Mindamellett ujabban is, különösen a francia és német írók közül sokan ugyane tévedésbe estek. Csak a legkiválóbbakat akarjuk idézni.

Rau (Lehrbuch d. pol. Oekonomie, I. Volkswirtschaftslehre 1868; 166. §. 2. jegyzet) a következőket állítja: „Ricardo (Princ. Ch. 1.) és J. Mill (Elements 92. 99.) csak a munkabért tekintik termelési költségnek.“ Óriási tévedés; Rau azt a véleményt tulajdonítja Ricardonak, melyre nézve ez előre óvást emelt, hogy „nem mondta“, és melyet már Malthus ellenében visszautasított.

Roscher, miután a termelési költségek fogalmát Ricardótól egész eltérően kifejtette, a nélkül, hogy ezen eltérésre figyelmeztetne, jegyzetben ezeket mondja: „Meglehetősen pontosság nélkül nevezi Smith és Ricardo a termelési költségek összegét (Betrag!!) natural price-nak.“ Az olvasó, ki az előző fejtegetéseket csak át is futotta, tudni fogja, hogy Ricardo távolról sem a „termelési költségek összegét“ nevezte a természetes értéknek; szerinte termelési költségek összege nem létezik. Smithre nézve persze Roschernek igaza van; ellenben Ricardo azt, a mit Roscher „Productionskosten“-nak nevez, sem natural price-nak, sem cost of production-nak, hanem *expense of production* ¹⁾ *charge of production*-nak, ²⁾ *outgoing*-nak ³⁾ nevezte.

Véleményünk szerint *Kautz* azon mondata is hamis színben tünteti fel Ricardo értékelméletét, mely szerint ez azt tanította volna, hogy „a javak ára irányul a termelési költségek után a szokásos nyereséggel együtt.“ ⁴⁾ Ricardo szerint, tudjuk, a javak ára (értéke) a relativ előállítási munka után irányul, és ő a *Kautz* által idézett kifejezést csupán azon egy helyen használja, a hol saját tanát a *Malthus terminológiájába* akarja öltöztetni, a kire a *Kautz* mondata igenis illik. ⁵⁾

¹⁾ Princ. V.

²⁾ Works 460

³⁾ U. o. 371

⁴⁾ Geschicht 504.

⁵⁾ Lásd például *Senior* P. E. 98. 1. *Mr. Ricardo who originally introduced the term „cost production“ uses as an equivalent expression „the quantity of labour which has been bestowed on the production of a commodity.“*

Még *Hermann* sem adja vissza egész hiven *Ricardo* elméletét *Staatswirtschaftliche Untersuchungen* című munkájának 131—136. lapjain (I. kiadás), a mit talán abból magyarázhatunk ki, hogy ő ezen elméletet nem azon alakjában bírálja, melyben magánál *Ricardonál*, hanem abban, melyben *Mac Cullochnál* előfordul. Ezt azonban elégnék tartjuk csupán említeni, mert *Hermann* félreértése más irányu, mint az előző iróké. De talán szabad itt végül egy újabb magyar könyvnek *Ricardo* értékelméletére vonatkozó, véleményünk szerint nem egész szabatos helyére rámutatni. *Láng* Lajos *Cairnes* ismertetésében ennek „Some leading principles“ című munkáját kivonatolva,¹⁾ ezeket mondja: „Tegyük fel azonban, hogy a munkabér egyforma csökkenése a különböző foglalkozásokban nem okoz egyenlő nyereséget a tőkéseknek, vagy vállalkozóknak, mert egyik foglalkozás aránylag több munkát igényel, mint a másik. Az a foglalkozás, melyben az álló tőkék nagyobb szerepet játszanak, aránylag kevesebb hasznot huz az ilyen munkabérsökkenésből. *Erre az esetre Ricardo figyelmeztet.*“ Ha — mint reméljük — jól értettük e helyet, úgy annak értelme, hogy a munkabér csökkenése folytán minden iparágban emelkedik ugyan a nyereség, de egyikben jobban, a másikban kevésbé a szerint, a mint az illető iparágban az álló tőkék kisebb vagy nagyobb arányban vesznek részt a termelésben. Ez az állítás — szerény véleményünk szerint — távolról sem foglaltatik *Cairnes* azon helyében, melyet *Láng* az előzőkben visszaadni akar, és (mi fő) *Ricardo* sohasem mondotta azt, a mit neki a fennebbi mondat tulajdonít. Ellenkezőleg, *Ricardo* szerint azért kell a munkabér változásának a különböző javak értékét különbözőkép érinteni, hogy a nyereség minden ágban egyenlő maradjon. Elég e tekintetben a mester *Principles*-ei I. fejezetének IV. és V. Sectiójára utalnunk.

3. §. Az elméletnek, mely egy jószág termelési költségei alatt az annak termelésére fordított munkamennyiséget érti, mint kimutattuk, két hibája van: 1. a tőkeáldozatot nem képes helyes és teljes kifejezésre juttatni; és 2. eltekint attól, hogy ugyanegy munkamennyiség (munkaidő) különböző terhes és kellemetlen lehet. E hiányokat pótolni volt feladata *Ricardo* tanítványainak, de e feladatot nem oldották meg egyenlő sikerrel.

¹⁾ Nemzetgazdas. Szemle 1876. (Közgazdaság Elmélete 148. l.)

Mac Culloch, Ricardo leghivebb tanítványa, nem előhaladást, de hátramenetelt jelent e kérdés tekintetében, mert ő magának a tanítónak megszorításait is mellőzte és a főelvet bámulatos erőszakos magyarázattal még azon esetekre is kiterjesztette, a melyekre nézve Ricardo feladta. Így a fennebbi példában, a bornak egy évi fekvés, illetve erjedés következtében beálló értékemelkedését szintén abból magyarázza, hogy munka fordítottatott rá, t. i. a természet munkája. Ha — ugymond — 1000 font sterlingért új bort veszek, és azt egy évig állani hagyom, másik 1000 fonton pedig bort vásárlók és munkásokat tartok feldolgozására : ugy egy év múlva mind az elkészített czipők, mind a megérett bor egyenlő, például 1100 font áru lesz, ha az átlagos nyereségtétel 10%. Mindkét értéktöbblet pedig munka eredménye; az egyik természeti, a másik emberi munkáé! Ricardo — mint „earnest a lover of truth“ — elmélete ily csüört-csavart értelmezésébe bizonyosan sohasem egyezett volna bele. A tanítvány e tulzása természetesen megmagyarázza — bár ki nem menti — a mester elleni igaztalan bírálatokat.

Torrens ¹⁾ főkép az abszolút termelési költségnek Smith és Malthus által vallott elmélete ellen fordul, mely a szokásos nyereséget is befoglalja a termelési költségbe. Evvel szemben azt a tételt állítja fel, hogy a mai kapitalistikus termelési mód mellett a termelési költség a „jószág előállítására fordított tőke összegéből“ áll. Javak, melyeknek előállítására „egyenlő tőke“ fordítottatott, csak akkor lesznek különböző értékűek, ha az egyikben a tőke kevesebb ideig volt elfoglalva, mint a másikban, ha „az egyik hamarabb hozható piacra, mint a másik.“ Nyilvánvaló, hogy evvel keveset, vagy éppen semmit sem nyertünk Ricardohoz képest. Igaz, hogy az „előállítási tőkeösszeg“ eleme, mely *Torrens* által az „előállítási munkamennyiség“ helyébe tétetik, ennél határozottabb, mert minden foglalkozásban egynemű : de van egy lényeges, az egész elmélet becsét megsemmisítő hibája, t. i. az, hogy értéket értékkel magyaráz. Azon javak egyenlő értékűek, mondja, melyek termelése egyenlő értékű tőkét igényel, csak hogy ekkor meg az a kérdés támad, miért van egyenlő értékűk az alkalmazott tőkéknek? Mi az érték végső oka? ²⁾ melyek a nagyságát meghatározó tényezők végelemzésben

¹⁾ On the Production of Wealth 51 l. — Hasonlókép *Read*.

²⁾ V. ö. fennebb I. R. II. Fej. 1. §.

ott, a hol a verseny szabadon működik? Hallottuk, hogy Ricardo azt felelte, hogy a jószág előállítására szükséges munka, és ez valóban egy végső ok; ámde úgy találtuk, hogy ez nem fejezi ki teljesen azt, a mit kifejezni *akar*, t. i. az előállítási áldozatot. Ezen áldozat másik elemének, a tőkés áldozatának megjelölésére Torrens sem tudta a helyes szót megtalálni.

Senior-nak sikerült ez. Ő kifejti, hogy valamint a munkás, úgy a tőkés is egy testi és lelki áldozattal járul a termeléshez, t. i. avval, hogy vagyona meddő elfogyasztásától, mit pedig neki a jog megenged, tartózkodik. A tőkés ezen áldozatát abstinence-nek nevezi, „nem mintha ezen kifejezés minden ellenvetésen felül állana, de mert mások ellen még nagyobb ellenvetéseket lehet felhozni.“¹⁾ Valóban a socialisták — Marx és Lassalle — a legélesebb gunynyal fordultak e kifejezés ellen, és természetesen sikerült is nekik bebizonyítani, hogy egy milliomos bankár részéről nem nagy abstinence, nem nagy nélkülözés, ha, miután magának minden, ember által elérhető élvezetet biztosított, hátralevő milliót értékpapírok vásárlására fordítja. Azonban nem ez a kérdés; nem azt mondta Senior, hogy a tőkést *erkölcsileg* épügy megilleti a maga nyeresége, mint a munkást bére, vagy hogy abstinence-e erény, és hogy érte a világ elismeréssel tartozik neki;²⁾ bármennyire is zavarja össze más nemzetek tudománya ezen erkölcsi kérdéseket a közgazdaságtan törvényeivel, Angliában Ricardo óta minden a tudomány színvonalán álló író kirekeszti őket a tudományból.³⁾ A *közgazdaságtan* csak azt kérdi, van-e tényleg befolyása a tőkés ezen áldozatának az értékre és képes-e az *tényleg* magának jutalmat kieszközölni: és a közgazda igennel felel, akár helyesli és tudja erkölcsi világnézetével megegyeztetni e tényt, akár nem; igennel kell felelnie, mert a tapasztalás és az emberi természetből vont következtetések azt tanítják, hogy a tőkés csak annyiban veti magát ezen áldozatnak alá, a mennyiben termelvénye értéke, illetőleg annak egy része, a nyereség által megjutalmaztatik. Hiszen a munkás is nem azért és nem

¹⁾ Pol. Ec. 59 s. k. 1. és 100 s. k. 1.

²⁾ Mondta ezt némely közgazda, pl. Faucher. Lásd Lassalle, Bastiat-Schultze-Delitzsch 89.

³⁾ Ez nem áll Thorntonra, és ez ezen nemes gondolkozású író nem csekély számú tudománytalanságainak egyike.

oly mértékben kapja bérét, mert és a melyben az őt ezen vagy azon moralista felfogása szerint megilleti, hanem mert és a melyben azt magának kikényszeríteni tudja. „Az abstinence szó által“ mondja Senior „mi azt a tényezőt kívánjuk kifejezni . . . mely ugyanazon viszonyban van a nyereséghez, mint a munka a bérhez.“

De térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz. Senior szerint „termelési költség alatt értjük a *munka és megtartóztatás összegét*, mely a termeléshez szükséges,“ és javak, melyek előállításához egyenlő munka és egyenlő megtartóztatás szükséges, egyenlő értékűek (ha termelőik közt az ipari verseny fennáll). Senior ezen újítását sikerültnek kell tartanunk Ricardo *egyik fogyatkozásának* kiigazítása tekintetében, mert a „megtartóztatás“ kifejezi a tőkés áldozatának mindkét tényezőjét, úgy a magától megvont tőke értékét, mint az időt, melyen keresztül azt magától megvonja és nincs alávetve azon megrovásnak sem, melyben Torrens elméletét részesítettük. Az egy évig erjedt bor azért kényszerít ki magának nagyobb értéket, mint az új, mert nagyobb megtartóztatás gyümölcse. De Ricardo tételének másik hiányát, hogy t. i. figyelmen kívül hagyja a különböző munkaáldozatot, melyet ugyanegy munkamennyiség magába zárhat, Senior nem pótolja.

J. St. Mill elmélete a termelési költségekről visszaesést képez, a mennyiben ő — épügy mint Torrens — a termelési költséget csupán a tőkés szempontjából tekinti.

„A termelési költségek a szokásos nyereséggel együtt jelölhetők meg mindazon dolgok *szükséges* ára vagy értéke gyanánt, melyek munka és tőke segítségével termeltetnek“ „Általános szabály gyanánt áll tehát, hogy a javaknak meg van a törekvésök (tendency) oly értékben kicseréltetni egymással, hogy minden termelőnek a termelési költségek a szokásos nyereséggel együtt visszatérüljenek, más szóval oly értékben, mely mellett minden termelőnek egyenlő kiadásaiért egyenlő nyereség jut részül. *Hogy pedig a nyereség egyenlő legyen, a hol a kiadások, azaz a termelési költségek egyenlők, a javaknak termelési költségeik arányában kell kicseréltetniök*; javaknak, melyeknek termelési költségei egyenlők, egyenlő értékkel is kell birniok. Csak ily módon nyújt egyenlő kiadás egyenlő jövedelmet. Ha egy mezőgazda 1000 mérő gabonát érő tőkével 1200 mérőt termelhet, a mi neki 20%-nyi nyereséget szerez, úgy mindennek, a mi ugyanezen idő-

ben 1000 mérőnyi tőkével termelhető, 1200 mérőt kell érni, azaz ennyiért kicserélhetőnek lenni, mert különben a termelő vagy többet, vagy kevesebbet nyerne

„A termelési költségek elemei vizsgálatunk első részében meg lettek jelölve. Legfőbb, csaknem egyedüli elemöket a munkában találtuk. A mibe egy jószág termelése termelőjének, vagy termelői sorozatának kerül : az a termelésre fordított munka. Ha termelő gyanánt a tőkést tekintjük, a ki az előlegeket nyújtja, a „munka“ szó a „munkabér“ szóval helyettesíthető; a mibe neki a termék kerül, az a munkabér, a mit fizetnie kell. Első pillanatra, igaz, ez kiadása csupán egy részének fog látszani, minthogy nemcsak bért fizetett munkásának, hanem el is látta őket szerszámokkal, anyaggal és talán épületekkel. Azonban szerszámok, anyagok s épületek munka és tőke által állítottak elő, és értékek épügy, mint azon árué, melynek termelésére szolgálnak, a termelési költségtől függ, melyek megint munkára oldhatók fel. A posztó termelési költségei nem állanak csupán a szövők *munkabéreiben*, melyek az egyedüliek, melyeket egyenesen a posztógyáros fizet. Állanak egyszersmind a fonók s gyapjufésülők *munkabéreiben*, és hozzá lehet tenni a juhászokéban, kiknek mindnyájuknak munkabérét a posztógyáros a fonal árában megfizette. Állanak továbbá az építészek és téglagyárosokéban, melyeket ő visszatérített, gyára felépítésének szerződési árában stb.

„Bizonyára feltűnt, hogy Ricardo úgy fejezte ki magát, mintha a munkamennyiség, melybe egy jószág előállítása és piacra hozatala kerül, az egyetlen volna, mitől értéke függ. Minthogy azonban a tőkésre uézve a termelési költségek nem állanak munkában, hanem munkabérben és mivel ez kisebb vagy nagyobb lehet, míg a munkamennyiség ugyanaz marad : következik, hogy a termelvény értéke nem lehet egyedül a munkamennyiség által meghatározva, hanem e mennyiség által annak díjazásával együtt, hogy tehát az érték részben a munkabéren alapszik

„Jóllehet a munkabér általában, akár magas, akár alacsony, az értékre nincs befolyással, mégis ha a munkabér egy iparágban magasabb, mint a többiekben, vagy bizonyos ágakban tartósan emelkedik vagy süllyed, anélkül, hogy másokban is ez lenne az eset, ezen egyenlőtlenségek az árra hatással vannak

„Ebből látszik, hogy azon néhány legjobb közgazda által

felállított tétel, hogy a munkabér nem eleme az értéknek, nagyobb terjedelemben van kifejezve, mintsem a való tények igazolják és mintsem saját nézetökkel egybehangzik. A különböző javak termelésére szükséges munkának *relativ díjazása* azok értékére épügy befoly, mint *a relativ munkamennyiségek*. Igaz, hogy az abszolút munkabérnek semmi befolyása sincs az értékre, de az abszolút munkamennyiségeknek sincs. Ha ez minden árunál egyenlőképp megváltoznék, az értékek nem lennének általa érintve

„Ennyit a munkáról vagy a munkabérről, mint a termelési költségek egyik eleméről. Azonban a termelés követelményeinek elemzésénél az első könyvben azt találtuk, hogy a munkán kívül ezeknek még egy szükséges eleme létezik, a tőke. Minthogy a tőke megtartóztatás eredménye, a termelvénynek vagy értékének elégségesnek kell lenni, hogy ne csak az összes szükséges munkát, hanem mindazon személyek megtartóztatását is megjutalmazza, kik a munkások különböző osztályainak díjazását előlegezik. A megtartóztatás jutalma a nyereség. *Ez pedig* mint láttuk, *nem csupán a felülség*, mely a tőkésnek marad, *miután kiadásaiért kártalanított, hanem* a legtöbb esetben, *nem csekély részét képezi magának a kiadásnak*. A lenfonó, kinek kiadásai részben len és gépek megvételében állanak, e cikkek árában nemcsak azon munka bérét fizeti meg, mely által a len természetett, és a gépek készítették, hanem a földmives, a lenkészítő, a bányász, a vas- és gépgyáros nyereségét is. Mind e nyereségek pedig a fonóval együtt a szövő által anyaga, a lenfonal árában lettek előlegezve és avval együtt a gépgyárosok, valamint a bányászok s vasgyárosok egy újabb sorának nyeresége, kik amazokat a szükséges fémekkel ellátták. *Mindez előlegek* a vászon termelési költségeinek alkatrészét képezik. A nyereség tehát csak úgy tartozik a termelési költségekhez, melyek a termelvények értékét meghatározzák, mint a munkabér.

„Mivel az érték azonban egészen relativ minőségű, nem függhet az abszolút nyereségtől, époly kevésbé, mint az abszolút munkabértől, hanem csak a *relativ nyereségtől*. *Általánosan magas nyereség* ép oly kevésbé lehet magas értékek oka, mint általában magas munkabér, mert általában magas értékek belső ellentmondás. *A mennyiben a nyereség* minden jószág termelési költségeinek

alkatrésze, egyiknek értékére sem folyhat be; csak az által, hogy némely javak termelési költségeinek nagyobb mértékben alkatrésze, mint másoknak, lehet befolyással az értékre. Láttuk például, hogy vannak okok, melyek némely iparágakban szükségkép tartósan magasabb nyereséget idéznek elő, mint másokban. A nagyobb koczkázat-, fáradság- és kellemetlenségért kártalanításnak kell nyújtatnia E nagyobb nyereség természetes föltétele pedig, hogy az áru magasabb értéken adassék el, mint munkája és költsége után tulajdonkép megilletné.“

Ez a termelési költségek Mill által adott elemzésének egy része. Oly hosszuvá vált ezen idézet, hogy szükséges annak tartalmát a következőkben röviden összegezni:

A termelési költségek a közvetlen termelő által *előlegezett nyereségek és munkabérek*. Két jószágnak, melyek tekintetében ezeknek összege egyenlő, egyenlő értékűnek is kell lenni, hogy termelőik nyeresége is egyenlő legyen. Ezen összeg nagysága pedig 1. attól függ, hogy mily nagy azon különböző munkák összes mennyisége, melyek a termelésre közvetve s közvetlenül fordítottak; 2. attól, hogy mily magas e munkák relativ díjazása, 3. attól, hogy mily nagy az összes előzők nyeresége.

Szembeszökő, hogy ez az elmélet lényegében azonos a Torrenséval, melyet fönnebb láttunk. Mindkettő szerint a termelési költség a jószág termelésére előlegezett tőkeösszeg, csak hogy Mill jónak látja ezt elemeire, a nyereségekre és munkabérekre felbontani. Ámde, mivel ezen elméletre nézve teljesen mindegy, akár mint nyereség, akár mint munkabér előlegeztessék a közvetlen termelő által egy bizonyos összeg, minthogy ez már az által költség, hogy előlegeztetett: Mill elemzése semmivel sem változtatja meg azon elméletet.¹⁾ Így Mill ellen is ugyanazon aggályunk támad, mint fönnebb Torrens ellen, t. i. hogy a jószágok értékét avval magyarázza, hogy azokra érték fordított, a mi nem lehet végső magyarázat. Azon körülmény, hogy valamely jószág termelésére, nagyobb nyereség és munkabérösszeg előlegeztetett, voltaképp csak sympto-

¹⁾ Természetes, hogy Mill elmélete szerint a földbér (földjára-
dék) is termelési költség; mert azt a vállalkozónak tőkájából szintén előlegeznie
kell, a miért azután azt is bele kell foglalni a termelési költségek közé.
Mill ezt a következő fejezetben meg is teszi.

mája annak, hogy az nagyobb munka és megtartóztatás, szóval nagyobb áldozatok eredménye, és csak ez az érték valódi, lényeges belső oka.

Az előzőkből kétségkívül minden olvasó kivette, hogy Mill nem foglalja be a termelési költségbe magának a *közvetlen* vállalkozónak nyereségét; ez szerinte magától előáll, ha a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki. Azonban a Mill elmélete nemcsak eddig van. Az olvasó vissza fog talán emlékezni arra, hogy Torrens is kénytelen volt tételét, mely szerint a javak a rájuk fordított tőkeösszegek arányában cseréltetnek ki, módosítani oly javakra nézve, melyeknek előállítása a tőkét nem egyenlő ideig veszi igénybe. E tekintet Millt arra kényszerítette, hogy magának a közvetlen termelőnek nyereségét is a termelési költségek közé felvegye, ellentétbe és meghasonlásba jutván elméletének első részével, melyet eddig ismertettünk.

„A nyereség“ ugymond „egyik áru termelésének föltételei közt nagyobb mértékben foglalhat helyet, mint a más áruk termelési föltételei közt, és pedig akkor is, ha nincs különbség a nyereségtételben (magasság) a két iparág közt. Az egyik áru olyan lehet, hogy hosszabb időszakon át kell nyereséget hoznia, mint a másiknak. A példa, melylyel ezen esetet rendesen megvilágítani szokás, a *bor* példája (Lásd fennebb) „Ez tehát egy eset, melyben két áru természetes értéke arányban egymáshoz nem irányul *csupán termelési költségeik* után, hanem termelési költségeik után *plus még valami*; ha csak nem akarjuk a kifejezés általánosítása kedvéért a nyereséget, melyet a borkereskedő az öt év alatt“ (ennyi időt engedett Mill a bor erjedésének) „felszámít, a bor termelési költségei közé foglalni, úgy tekintvén azt, mint a járulékos kiadás egy nemét, más előlegein túl és felül, mely kiadásért végül kárpótoltatnia kell.

„A gépek segélyével termelt áruk mind azon helyzetben vannak, vagy legalább közel állanak ahhoz, a melyben van a bor az előző példában; oly árukkal szemben, melyek egészen közvetlen munka által állíttatnak elő, a nyereség termelési költségeik nagyobb alkatrészét képezi“ „Ebből következik, hogy még a munkabér általános emelkedése is“ „bizonyos mértékben hat az értékre, de nem a közönségesen föltett módon, t. i. az értékek általános elmélkedése folytán.“

Mig tehát fönebb nem, ezen esetekben már szükségesnek látja Mill a közvetlen termelő nyereséget is *részben* termelési költségnek mondani és így e ponton elmélete legalább érintkezik az abszolút termelési költség elméletével. De e ponton látszik legjobban, hogy ő a lényegét a symptomával, az okot az okozattal összetéveszti. Világos, hogy a bor, mely hosszabb ideig feküdt, nagyobb értékét és ebben *s evvel együtt* a bortermelő nagyobb nyereségét annak köszönheti, hogy hosszabb ideig vonván meg magától tőkáját, nagyobb megtartóztatásnak vetette volt magát alá, mint más termelők, vagyis mind a nagyobb érték, mind a nyereség egy közös oknak eredménye. ¹⁾

A relativ termelési költségek legjobb elmélete az angol irodalomban, véleményünk szerint, a Cairnes-é. Ő a költségeket ²⁾ nem egyoldaluan csupán a tőkés, hanem egyszersmind a munkás szempontjából is tekintetbe vevén : szükségszerűen felosztja a foglalkozásokat különböző rendekbe, fokozatokba (groups), melyek mindegyikén belől a munkásokra nézve is van hatályos ipari verseny, de melyek között nincs, mely gondolatot fennebb az előző fejezet 4. szakaszában mi is átvettük. A termelési költségek tehát csak ugyanazon renden belől szabályozzák az értéket.

A termelési költségek szerinte három elemből állanak : *munka, megtartóztatás és koczkázatból*.

¹⁾ Az olvasó, ki Cairnes „Some leading principles“ czimű munkáját ismeri, azt fogja találni, hogy annak ragyogó bírálatát Mill elmélete fölött nem vettük át és nem használtuk fel. Tettük azt azért, mert e bírálat legnagyobb része előttünk célvesztettnek látszik. E bírálat ugyanis mindenütt úgy fogja fel Mill elméletét, mintha az a közvetlen elért nyereséget is általában befoglalná a termelési költségbe; ez azonban, mint az olvasó Mill fönebbi helyeiből — melyeknek véleményünk mellett különösen bizonyító részét Cairnes idézeteiből elhagyta — kivehette, nem áll. Ép ezért véleményünk szerint Cairnes bírálata egészen helyén van az abszolút termelési költségek elméletei, például a Smith-é és dr. Hancock ellen — a kit említ — de Mill ellen csak részben. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a termelési költségek azon elmélete, melyet Cairnes Millnek tulajdonít, egészen ellenkezik a ricardoi iskola szellemével, melylyel pedig Mill csak nem jutott ezen alaptan tekintetében ellentétbe. Mill Essay-inek IV-éből is kitűnik, hogy Cairnes nem egészen helyesen értelmezi.

²⁾ A fentebbiekből tudva lesz, hogy ezen elmélet *magva* már *Senior*nál is megvan. Csakhogy Senior következtelen lesz hozzá, és az abstinence helyett nem egyszer profit-ot, a labour helyett wages-t visz beleatermelési költségek elemei közé.

A *kockázat* abban áll, „hogy a termelők a *rendes és kiszámítható áldozatokon felül és túl* bizonyos bajoknak vannak kitéve, melyek foglalkozásukkal esetleg járnak.“ A kockázat közös ugy a tőkészel, mint a munkással, csakhogy másféle az egyikre és másféle a másakra nézve, amannak tekintetében tőkénének, utóbbi tekintetében testi és szellemi tehetségeinek és életének kockázata.

A *megtartóztatás* áll azon élvezetnek legalább egy időre való önkénytes elvonásában, a melyre a vagyon képesítene. Annál nagyobb tehát általában — tekintet nélkül egyelőre az egyéni áldozatra, mely benne foglaltatik — minél nagyobb a vagyon, melyre vonatkozik és az idő, melyen át tart.

A *munka* áll a testi vagy szellemi fáradságban, mely a termelés művében kifejtetett. Ennek nagysága, a munkaáldozat mérve, függ nemcsak a munkamennyiségtől, illetőleg munkaidőtől, hanem egyszersmind a munka súlyosságától (terhétől) is. Fel szokták hozni, hogy az ügyesség, mely valamely munkanemhez szükséges, egyenrangú e tekintetben a munka súlyosságával. Ámde az ügyesség, mint ilyen, nem termelési költség és nincs befolyással az értékre; termelési költség csak a munka és megtartóztatás, mely egy ügyesség megszerzésére kifejtendő. Igaz ugyan, hogy ugyanazon munkát végezők közül az ügyesebb jobban fog díjaztatni, mint a kevésbé ügyes, de itt, a hol az értéket meghatározó tényezőkről van szó, nem ez a kérdés (hisz ugyanazon egy munka termelvényei nem cseréltetnek ki egymással), hanem az, vajjon a különböző foglalkozások munkásainak díjazása megfelel-e az ügyesség különböző fokozatainak, mely azokban kifejtetik. Erre határozottan nemmel felelünk. Egy üveg vagy porcellán-festő, bár végtelenül ügyesebb, mint a napszámos, ki ugyanazon gyárban dolgozik, mégsem fog ügyességével arányban jobban díjaztatni.¹⁾ De a mennyiben azon ügyesség nagyobb tanulmánynak eredménye, annyiban fog magának nagyobb díjazást, vagyis termelvényeinek nagyobb értéket kikényszeríteni — *az ipari verseny hatalmánál fogva*. Persze egy építész, vagy orvos sokkal nagyobb díjt kap munkájáért egy asztalosnál, semmint az kiképzésök munkája és költségei arányának megfelelően: ámde ezek különböző rendű foglalkozások, melyek közt nincs ipari verseny, és így az aránytalanul nagyobb díjazás itt nem

¹⁾ *Láng* Lajos példája (Közgazd. Elm.)

a foglalkozáshoz megkivánt nagyobb ügyesség, hanem a monopolistikus helyzet következménye.

Egy nehézséggel kell még ezen elméletnek leszámolni.¹⁾ Ez az, hogy a megtartóztatásnak ugyanegy ténye, valamint ugyanegy munka is igen különböző áldozat lehet különböző egyénekre nézve. A gazdag alig érzi meg, ha milliókat von el élvezetétől a termelés számára, a kisiparosra nézve egynéhány forint megtakarítása is igen nagy önmegtágadás. Ugyanazon munka sokkal súlyosabb a gyöngébb, mint az erősebb munkásra nézve. A termelési költségek ezen egyéni különbözete azonban nem hathat az értékre, a mi világos lesz előttünk, ha meggondoljuk, hogy az ipari verseny, azaz a foglalkozások közötti választás lehetősége az, a mi az értéket a termelési költségtől függővé teszi. Minden tőkés és minden egvén, ki valamely ipari pályára lép — vagy pedig helyette szülői, gyámja — összevetik ugyan a különböző pályákkal *reá nézve egyénileg* összekötött áldozatokat azok jutalmazóságával. Ámde, ha ezt a mérlegelést minden egyes a maga különös szempontjából teszi: világos, hogy a termelő erők elhelyezkedése elvégre sem lesz olyan, hogy a jutalmazás minden egyesnek különös áldozataihoz alkalmazkodják, hanem az *átlagos* áldozatok lesznek irányadók²⁾

„Ezen pont is meg lévén világítva“ így fejezi be Cairnes elméletét „nincs semmi nehézségünk a tekintetben, hogy hogyan kell a költséget fő elemeiben kiszámítani. A munkát illetőleg egy adott jószág termelési költségei képviselve lesznek a termelésben alkalmazott átlagos munkások száma által, tekintettel egyszersmind a munka súlyosságára és a kockázat fokára, melylyel jár, sokszorozva munkájok tartalmával. A megtartóztatást illetőleg a tétel analog: az áldozat méretik a megtartóztatás tárgyát képező vagyon összege által, összeköttetésben az elvállalt kockázattal és sokszorozva a megtartóztatás tartamával.“

4. §. Ez, röviden összefoglalva, Cairnes a termelési költségről szóló elméletének lényege, és azon elméletek közül, melyeket látunk, ez fejt meg, véleményünk szerint, legteljesebben a természetes érték jelenségét, és e dolgozatban a „termelési költségek“

¹⁾ V. ö. fönnebb az előző fejezet 4. §-ának jegyzetét.

²⁾ Másképp Leone *Wollemborg* (Di relativo costo di productione), ki szerint a legnagyobb áldozattal termelők költségei az irányadók.

kifejezést mindig a Cairnes értelmében fogjuk használni. Egy közgazdasági jelenség megfejtése alatt értjük ugyanis annak visszavitelét azon végső okokra, melyeket tudományunk tekintetbe vesz.¹⁾ Cairnes elméletében ez megtörténik. Azon jelenségnek, mely abból áll, hogy két jószág állandóan egymásért kicseréltetik, okát ezen elmélet azon tényben jelöli meg, hogy azok egyenlő megtartóztatásnak és munkaáldozatnak eredményei, és hogy minden ember áldozatainak lehető legnagyobb megjutalmazására tör, mely tények már a közgazdaságtan határain vannak, mert megfejtésök a lélektanba és természettudományokba tartozik. Igaz, hogy a természetes értéknek ezen végső tényezőktől való függése már az előző, általunk idézett, írók elméleteiben is implicite bennfoglaltatik, csak hogy azok nem hozzák azt oly szabatos kifejezésre, mint a Cairnesé.

És mégis, Cairnes elmélete egy csekély igazításra szorul. Ha ő ugyanis nyereség (profit) alatt azt érti, a mit az angol tudomány egyáltalában, — és nincs okunk mást fölteni — t. i. azon vállalkozó jövedelmét, a ki saját tőkéjét kezeli, mely jövedelem tehát a tőkéből és a vállalat vezetésének munkájából együttesen ered (v. ö. alább III. R. 1. fej. 1. §.), akkor nem áll, hogy a nyereség csupán a megtartóztatás jutalma, és csupán a tőke nagyságával, az idővel, melyen át a tulajdonos azt magától elvonja, és a kockázattal van arányban, hanem arányban kell lennie a vállalat vezetésére szükséges munkával, gondnal és másféle kellemetlenséggel is. Hiszen különben nem volna különbség a nyereség és a kölcsönkamat (interest) nagysága között, mely utóbbi igenis tisztán a Cairnes által felsorolt tényezők által határoztatik meg. Ezen tényezőkön (Abstinence, Risk) kívül tehát a profit nagyságát meghatározó tényezők közé még a vállalkozó fáradságát és gondját (Trouble) is fel kellett volna vennie. Ha azonban ezen utóbbi áldozatokat a „munka“ áldozata alá foglalja, és a vállalkozó jutalmát ezen áldozatok kifejtéseért szintén munkabérnek nevezi, úgy elméletének a fennebbi igazításra nincs szüksége; csak hogy ezen értelmezés nem látszik előttünk helyesnek.

Egy újabb angol munkának szerzője, *Sidgwick*, a termelési költségek meghatározásában tisztelettel mellőzi Cairnes elméletét, és ismét Millhez tér vissza:

¹⁾ L. fennebb Első Rész 1. fej. 1. §.

„Bizonyára fontos“ ugymond „figyelemmel lenni a különbségre, mely van a termelés által igényelt megerőltetés és áldozat s a jutalmazás összege közt, melyet ezen megerőltetés és áldozat nyer : és ha elméletünknek tárgya csupán azon okok minőségének meghatározása volna, melyek az értéket meghatároznák, megengednők Cairnes nézetének nagyobb világosságát. De ha a költség kifejezést mennyiségi exactsággal kívánjuk használni — és bizonyára ily szándék van kifejezve Cairnesnek saját tételében, mely szerint, ha a verseny tökéletes „az áruk termelési költségeik arányában fognak kicseréltetni“ — nyilván közös mértékre van szükségünk a termelési költségek különböző elemei számára: mivel semmikép sem gondolhatjuk valamiről, hogy az „arányban van“ összemérhetleneknek egy aggregatumával. Nos, mi közös mértéket találhatunk a munkások és tőkésök heterogen áldozatai számára? Például, hogy vagyunk képesek arányt találni a) 20 tanulatlan munkás és egy 10,000 £-t befektető tőkés, és b) 10 tanult munkás és egy 20,000 £-t befektető tőkés áldozata közt? Az egyedüli mérték, melyet fel tudok fogni, az, melyet Mill elmélete elfogad: t. i. az ár, mely fizetendő ezen fáradsalmak és áldozatokért És a nyereségekbe bele kell foglalnunk azon tőkés nyereségeit is, ki az árut végül a piacra hozza.“¹⁾

Sidgwick nézetét nem tudjuk magunkévá tenni. Igaz ugyan, hogy sem a tőkésök áldozatait a munkások áldozataival, sem egyik jószág különmemű termelési költségeinek egész „aggregatumát“ a másik jószág különmemű termelési költségeinek aggregatumával nem lehet egy közös mértékre hozni, és így összehasonlítani sem lehet; de ez nem is szükséges. Az összehasonlítás, melyet a Cairnes elmélete igényel és föltételez, csupán a tőkésök áldozatainak összehasonlítása egyfelől, a munkások áldozatainak összehasonlítása másfelől.²⁾ Hogy pedig ezeknek nagysága a különböző foglalkozá-

¹⁾ Pr. of P. E. 201.

²⁾ A ki eziránt talán kételyeket táplál, legjobban teszi, ha gondolatban két-két jószágot vesz fel, melyek termelésében a tőke és munka a legkülönbözőbb arányokban vesznek részt. Még azon esetben is, ha az egyik jószág termelésében a tőke óriási tulsúlyban van a munka felett, a másikban pedig megfordítva, lehetséges az összemérés. Csak azon esetben nem volna lehető, ha léteznék egy jószág, mely csupa munkával és tőke nélkül termeltetik. Ennek költsége a többi jószágok költségével nem volna

sokban összemérhető, azt épen az ipari verseny léte bizonyítja, mely nem egyéb, mint azoknak folytonos összemérése. A tőkés, ki azon gondolkozik, hogy mely vállalatba fektesse tőkéjét, a fiatal ember, ki arról tanácskozik övével, hogy melyik pályát válassza, megtalálja az egyéni mértéket a különböző foglalkozások áldozatainak összevetésére. A számos egyéni mértékből pedig az áldozatok átlagos mértéke áll elő, a mint fennebb Cairnesből idéztük. Ha pedig Sidgwick még a közvetlen termelő nyereségét is egészen s általában belefoglalja a termelési költségekbe, ugy hűtlen lesz magához Millhez és akkor elmélete az abszolút termelési költségek elméletei közé tartozik, melyeknek bírálata legközelebbi fejezetünk tárgyát képezi.

5. §. Előbb azonban, hogy a relativ termelési költségek elméletének történetét teljessé tegyük, annak még egy hajtására utalunk a német tudományos socialistikus irodalomban. A német socialismus közgazdasági *elmélete*, a mint az először Rodbertusnál, azután az ő alapján *Marx* és *Lassalle*-nél megjelenik, lényegében Ricardo elméletének *átöltözése*.

Marx szerint is a javak értékét a termelésökre — társadalmilag (átlag) — szükséges munka mennyisége határozza meg. Csak-hogy ő e tételt nem — mint Ricardo — az ipari versenyből vezeti le; hanem dialectikus alapon jut reá. „Ha két árut — ugymond — melyek anyagilag, testileg különbözők, csereértékekre nézve egyenlőnek vagy különbözőnek mondunk, ugy azokat hallgatag egy valami mindkettővel közösré vonatkoztatjuk, melyből mindegyik áru több vagy kevesebb. Hogy a csereérték substantiája valami az áru természeti — kézzelfogható, használati értékül — lététől teljesen különböző, azt csereviszonya első pillanatra mutatja. E viszonyt épen a használati értéktől való abstractio jellemzi Mint hasznos tárgyak vagy javak, az áruk testileg különböző dolgok. Értékek ellenben egységek. Ezen egység nem a természetétől, hanem a társadalomtól származik. *A közös társadalmi substantia*, mely a különböző javakban különbözőkép jelentkezik — *a munka*.”

összemérhető és értéke a munkások ipari versenyé folytán valóban a munkabér magassága által lenne meghatározva. Ily jószág azonban tényleg nem létezik (v. ö. Smith, *Wealth of Nations* B. I. Ch. VI.) és így e megjegyzésnek gyakorlati jelentősége nincs.

Az olvasó, ki a termelési költségek tanának történetét az angol tudományban áttekintette : könnyen megezáfolhatja Marx következtetését. Egész dialectikus levezetése helyes, épen csak az utolsó mondat téves. Az érték fogalma valóban követel egy közös substantiát, de ez nem a munka, hanem általában a *termelési áldozat*, mely kettős, munka és megtartóztatás.

De menjünk tovább értékelmélete előadásában. Marx Ricardonak „munkaelvét“ még abstractabbá és exactabbá teszi. Valamint *kettős* az áru, t. i. hasznosság és érték, ugy kettős szerinte a munka is : *egyfelől* valamely hasznosság termelésére czélzó különös, hasznos munka, és e tekintetben a munka minőségileg különböző, például szabó-, czipésmunka, *másfelől* egyszerű, minőség nélküli, abstract munka, mely nem egyéb, mint emberi munkaerő kiadása és mint ilyen, a különböző munkák közt csak mennyiségi különbség van, a magasabb rendű munka csak többszöröse a közönséges, egyszerű emberi munkának. A munka előző értelmében a természettel együtt alkotja a különös hasznosságokat, második értelmében substantiája az értéknek. ¹⁾

Ez csak tökéletesítése Ricardonak. Elmélete leglényegesebb pontján azonban Marx egyenes ellentétbe jő Ricardoval és a közgazdaságtan összes mestereivel. Szerinte ugyanis a termelésből eredő *új érték* (Mehrwert) nem áll arányban — mint Ricardo állítja — a termelésre fordított egész, akár közvetett, akár közvetlen munkával, hanem csak a közvetlennel. Épen azért az anyagokba és munkaeszközökbe fektetett tőkét constans, a munkabérekre előlegezett tőkét variabilis tőkének nevezi, és azt állítja, hogy az új érték csupán a variabilis tőkével van arányban, hogy ellenben a constans változatlanul, a nélkül, hogy az értékalakuláshoz járulna, megy át a termelvénybe ! E szerint az, ki egy millió értékű gépezet segélyével egy millió értékű nyers anyagot egy munkással dolgoztat fel, ugyanannyi nyereségre fogna szert tenni, mint a ki ezen egy munkással 100 frt értékű nyers anyagból készített czipőt.

„E törvény“ mondja Marx „nyilván ellenmond minden szemmel látható tapasztalatnak E látszólagos ellenmondás megoldására még számos közbeeső tag szükséges, a minthogy az elemi betűszámtan sok közbeeső tagra szorul, hogy megértesse,

¹⁾ V. ö. Das Capital I. kiad. 41 l. 27 jegyz.

hogy $\frac{9}{10}$ egy való mennyiség. A classicus oekonomia“ (értsd Ricardot!) „bár sohasem formulázta e törvényt, ösztönszerűen csügg rajta, mert az szükségszerű következménye az értéktörvénynek általában. Később (a IV. könyvben) látni fogjuk, hogy a ricardoi iskola e botránykövön megbotlott.“

Ricardo, mint tudjuk, nemcsak hogy mind a közvetlen, mind a közvetett munkának enged befolyást az értékre; de sőt oly javak tekintetében, melyek termelésében nem egyenlő arányban hat közre a „constans“ és „variabilis“ tőke, ¹⁾ *kivételt enged értéktörvénye alól.* Marx a maga meglepő tétele bizonyítását műve több helyén annak következő könyveire halasztja, azonban ezek tudvalevőleg nem jelentek meg.

¹⁾ Ricardo leggyakrabban teljesen ily értelemben használja az álló és forgó tőke kifejezéseit. V. ö. Marx: Das Kapit. 559 lap 1 jegyz.

PIKLER GYULA.

(Harmadik közlemény a szeptemberi füzetben következik.)

A G R Á R - B A N K .

I.

Közgazdasági kérdéseink legfontosabbjai közt első helyet foglal mezőgazdasági viszonyaink javítása. A kérdés ma valóban napi-rendre is került. Fenyegető jövő panaszával találkozunk gyülekezetek tanácskozásaiban, a sajtó hasábjain, és megnyugtató nyilatkozatok csillapító szavát halljuk tekintélyes helyekről. Nem e küzdelem az, melynek zajába vegyülni akarunk. Nem e pillanatnyi szempont az, melyből kiindulunk.

Földmivelési termékeink újabb időben érezhető árcsökkenést szenvedtek, kivitelünk a felemelt vámok által újabb próbáltatásnak lehet kitéve, küzdelmes időknek nézünk elébe. Hogy ez árcsökkenés mulandó-e, hogy a vámháboru tartós lesz-e, hogy küzdelmünk minő arányokat ölt majd, nem tudhatjuk. De tudjuk azt, és nem ez újabb események bekövetkezte az, mi e meggyőződésünket érlelte, hanem a külföld mögötti elmaradottságunknak folyton tapasztalt érzése, hogy ha a mai kor feladataival tovább is sikeresen megküzdeni akarunk, okvetlenül szükséges, hogy mezőgazdasági tekintetben ezen-tul gyorsabb és nagyobb mérvű haladást tanusítsunk, mint azt eddig tettük. Mert egész közgazdasági létünk alapját mezőgazdaságunk képezi, és csak ezzel párhuzamban, ennek alapján fejlődhetik kereskedelmünk, iparunk. Mert ipar, mely nem nyers termelésünkre támaszkodik, kereskedelem, mely erőit nem emezekből meríti, felvirulásunk hathatós tényezői nem lehetnek. Legelső, legszükségesebb teendők tehát mezőgazdasági viszonyaink javítása és mezőgazdasági fejlődésünk gyorsítása, és nem alaptalan a nagy figyelem, nem túlzott a nagy fontosság, melylyel e kérdés országszerte tárgyalatik. — Kétféle teendő vár reánk ez irányban, anyagi és szellemi. Csupán az anyagi teendőkre szorítkozunk a következőkben, mert e

téren égetőbb a szükség és a haladás itt némileg haladást feltételez és szül amott is.

Vita tárgyát nem képezi és az egész ország egyhangu véleménye, hogy a földmivelő osztály anyagi küzdelmein enyhítenünk kell. Nem teszünk itt, az általános elveknél, különbséget az ugynevezett kisbirtok és középbirtok között. A bajok, melyekben szenvednek, a nehézségek, melyekkel küzdenek, ha más alakban vagy más arányban is nyilvánulnak a kettőnél, okban, lényegben mindkét osztálynál azonosak. A szükséglet mindkét osztálynál állandóan növekedett, a jövedelem pedig a helyett, hogy állandóan növekedett volna, utóbbi időkben ingadozóbbá vált, sőt némely helyütt még csökkent is. A segély lényege is tehát csak ugyanaz lehet mindkét osztálynál: *a szükségletek csökkentése és a jövedelem szaporítása*. A szükségleteken némileg csökkenhetünk. Nem ugyan az állami és közterheken, de igenis az egyéni szükségleteken. Sőt a felesleges és számba nem vett kiadásokbani megszorítkozás: *a komoly takarékosság első és alapfeltétele a javulásnak*. Ezen túl pedig *a jövedelemnek bizonyos állandósítása és lassankéinti emelése* az, mire teljes erővel törekednünk kell.

Gazdáink jövedelmét kell tehát emelnünk, állandóbb és biztosabb alapra fektetnünk. Ennek módjait is jól ismerjük — a theoriában. Belterjesebb gazdálkodás, gyümölcsöző beruházások, új, jövedelmezőbb termelési ágak meghonosítása, mezőgazdasági iparágak fejlesztése, talajjavítás, és a mezőgazdasági teendők hosszú sorozata, melyek üdvös hatását más boldogabb országok szemünk láttára élvezik, és melyek érdekében mi is annyit beszélünk, de oly keveset — cselekszünk. Szóban forognak ugyan más eszközök is, melyeket némelyek a gazdaközönség érdekében foganosítani óhajtanának. Középeurópai vámunió, vagy pedig mezőgazdasági védvámok volnának például ilyen eszközök. Ilyen rendszabály értékének vitatásába itt nem bocsátkozunk. Ámde, feltéve a kivitel lehetőségét, és feltéve üdvös voltát is a mezőgazdaságra nézve, vajjon czélszerű, vajjon okos és lelkiismeretes eljárás volna-e a gazda támogatása révén harcot üzeni amugy is fejlődése zsengejében lévő csekély iparunknak? Mert ne gondolja senki, hogy mit az egyik oldalon nyernénk, drágán, tán nagyon is drágán meg ne kellene fizetnünk a másik oldalon. A vámpolitika nem az az eszköz, mely oly könnyen keresztülvihető; oly kétségtelen, oly egyetemes és állandó sikerü

volna, hogy azt a mezőgazdaság emelésére első sorban tekintetbe vehetnők.

Még kevésbé egyezhetünk azokkal, kik az osztrák-magyar banknál keresik a segílyt. Azt követelik ez intézettől, hogy működése ezentul nagyobb mérvben mint eddig ölelje fel a gazdaközönység érdekeit. A részletezett kívánságok közül kevés az, mit helyeselhetünk. E kevés valószínűleg meg is fog történni. De e jegybanktól e kevésnél többet követelni nem szabad és nem lehet. Ne feledjük, hogy ez intézet egészen más rendeltetéssel bír, hogy más óriási fontosságú érdekeknek képviselője, ne feledjük, hogy bármit is, mi a legcsekélyebb bizonytalanságnak csak látszatával is bírna, ez intézettől követelnünk nem szabad. Különben e tekintetben teljes megnyugvással tekinthetünk az osztrák-magyar bank élén álló férfiakra; káros vagy czélszerűtlen kívánság megvalósulni nem fog.

A váltóképeséget megszorítani, a kötelezvényeken az adósság eredetének felemlítését követelni, ez is egyikét képezné a javulás eszközeinek. Vagyis más szóval: újabb rendszabály az uzsora ellen. Ámde segílyt ebben sem láthatunk. Mert feltéve — de határozottan tagadva — e rendszabályok célirányos voltát, eredményük előrelátható volna. Ez által összesen is egyesek arra szoríttatnának, hogy a hitelt, mely eddig számukra, tegyük fel, hogy drágán, nyitva állott, ezentul másutt keressék, — ha kapják. És mi azt kívánók, hogy mindenki önmaga legyen független bírója annak, vajjon az általa igénybe vett kölcsön gazdaságilag jogos-e, mi azt kívánók, hogy ne az eddigi utak nehezítettessenek, hanem inkább új, könnyebb utak nyiljanak meg.

És itt önkénytelen eljutottunk ama ponthoz, melyben nézetünk szerint a segíly lényege valóban rejlik: *a hitel kérdéséhez.*

A mezőgazdasági hitel szervezetének fontossága több alkalommal eléggé hangsúlyozva lett már. Legutóbb a földmivelési tárca költségvetésének országgyűlési tárgyalásán is. Ha mást nem is, de mindenesetre azt eredményezte e tárgyalás, hogy a mezőgazdasági hitel kérdése előtérbe lett helyezve. Habár még ma sem eléggé, úgy véljük. *Mert a mezőgazdaság terén okvetlenül szükséges átalakulásnak első és nélkülözhetlen kelléke éppen a pénz, vagyis a hitel.* E nélkül sem a terheket könnyebben viselni, sem intensivebb gazdálkodást üzni, sem az állattenyésztést emelni és nemesbiteni, sem talajt javítani, sem mezőgazdasági ipart megbonosítani, egyáltalán a teendők bár

melyikét is foganatosítani nem lehet. *Asért legelső teendőnek mezőgazdaságunk érdekében : a mezőgazdasági hitel kérdésének megfejtését tekintjük.*

De „létezik már mezőgazdasági hitel, a rendezett gazda bir már hitellel,“ mondják némelyek. Igaz ugyan, hogy eddig is állnak hitelforrások a mezőgazdaság rendelkezésére. Itt van a jelzálogbankok- és takarékpénztárak-, és itt van a magánszemélyek által nyújtott hitel. De a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ezen eddigi hitel mint birtokhitel (jelzáloghitel) nehezen és költségesen hozzáférhető, hogy visszafizetési módozatai nehézkesek és nem tartják kellően szem előtt a kölcsönvevő viszonyait, hogy általában a jelzáloghitel egész merev szervezete nem idomul eléggé az élő mezőgazdaság szükségleteihez. Mint személyhitel pedig — ha szabad így neveznünk az eddigi hitelmódozatok egy részét, — az uzoráról nem is szólva, oly hitelezők belátására, sőt kénye-kedvére bizza az adóst, kiknek teljes és biztos tudomása az adós által nyújtott anyagi és erkölcsi garanciákról nincs és nem is lehet; kiknek célja nem az adós érdekeit figyelembe venni, hanem saját előnyüket minél inkább biztosítani; kik legtöbbször maguk is változó esélyek szerint kénytelenek eljárásukat változtatni, és kik ennél fogva legjobb esetben is ugy anyagi, mint erkölcsi tekintetben károsan ható bizonytalansághoz és ebből folyó könnyelműséghez szoktatják gazdaközönségünket. De még ezen kétes előnyöket is, miket az eddigi hitelszervezet nyújt, csak ugy élvezheti a gazda, ha vagy birtokát köti le oly összegért, mely annak felével is alig ér fel, és e tény által végzetesen szenved további hitelképességében, vagy pedig két, néha három kezes jótállását veszi igénybe, kikkel szemben természetesen a jövőre nézve oly erkölcsi kötelezettséget vállal, melynek lerovása nagyon gyakran nagyon is sokba kerül. Ezen hitelmódozatok tehát a hitel engedményezésénél az adós által nyújtott garanciát kellően nem mérlegelik és a hitel föltételeinél az adós viszonyait kellően tekintetbe nem veszik. Az előbbi körülmény okozza annyi kölcsöntőke elvesztését, ¹⁾ az utóbbi körülmény pedig annyi adósnak pusztulását.

Az eddigi hitelforrások e szerint nem elegendők és a mezőgaz-

¹⁾ Ausztriában, statisztikai adatok szerint, csupán jelzálog-kölcsönök behajtásánál öt év alatt 113.725,163 frt tökeveszteség lett kimutatva. (G. Ruhland: Agrarpolitische Versuche vom Standpunkt der Socialpolitik. 12. l.) Mennyit lehet e számból tanulni!

daság természetében rejlő speczialis igényeknek meg nem felelnek. Teremtendő tehát más új hitelszervezet, mely az említett hátrányoktól lehetőleg ment, és mely jobban alkalmazkodik a mezőgazdaság jellegéhez. ¹⁾

A hitelszervezet, melyet óhajtunk, röviden kimondva : *mezőgazdasági hitelszövetkezetek országszerte és egy központi agrár-bank.* ²⁾

Az annyiszor vitatott hitelszövetkezetek feladata volna a mezőgazdaság terén mindenütt jelentkező *gyakori* hitelszükségletek kielégítése. E hitelszövetkezetek jogosultságának és hasznosságának részletes fejtegetésére itt nem terjeszkedhetünk. De kérjük fontolóra venni azt, hogy éppen a hitelszövetkezetek, és különösen ezek, vannak hivatva a mezőgazdasági hitelt egészségesebb alapokra fektetni. Mert a hitelnél tekintetbe veendő nemcsak annak fedezete, hanem biztossága is. A hitel fedezete csak az adós vagyonára szorítkozik, de a hitel biztosságának megítélésénél számba jő az adós személye is. E biztonság lényege, hogy a kölcsönadott tőke észszerű beruházásra fordíttatik, hogy mirefordítása folytán nem szenved csorbulást, hanem inkább produktív jelleget ölt. *A hitelnek úgy fedezete, mint biztossága tekintetében pedig legjobb fejlesztője, legbizalomraméltóbb közvetítője a hitelszövetkezet, mely minden egyes, legcsekélyebb kölcsönnél szigorú birálatot tart az adós anyagi és erkölcsi viszonyai fölött.* Ezért ki merjük mondani azt is, hogy a jelzáloghitel, mely nem keresi a tőke hovaforrásában fekvő garanciát, nem lehet oly üdvös a mi mezőgazdaságunkra nézve, mint a hitelszövetkezetek által nyújtandó személyhitel, mely a hitel fedezete mellett megbirálja az adós személyében fekvő biztosságot is. Mellőzve azonban minden hosszabb indokolást, ez alkalommal egyszerűen azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy mezőgazdasági hitelszövetkezetek, oly alakban, mint mi azokat, kívánjuk, felette hasznosaknak fognának bizo-

¹⁾ Nem tisztán új, és nem rendkívüli dolgokat szándékozunk az alább következőkben előadni. Sőt reméljük, hogy az elmondandók egy része előző eszmecserék alapján már birja is az illető körök megfontolt hajlandóságát; sőt e helyen örömlüknek adhatunk kifejezést a felett, hogy oly kiváló egyéniségnek, mint a minőt Keglevich István gróf urban tiszteletünk, alapos tanulmányozásról tanuskodó országgyűlési felszólalásában saját felfogásunk főbb eszméivel találkozhattunk. Annál inkább bizunk benne, hogy elmondandó nézetünkkel egyedül állni nem fogunk.

²⁾ Ezt az elnevezést rövidség okáért választottuk.

nyulni. Irányadó helyről azt hallottuk ugyan hangsúlyozni, hogy e hitelszövetkezeteket nem kell erőszakolni, mert hasznos voltukat illetőleg, a vélemények meg vannak oszolva. Valóban, vélemények lehetnek és vannak ellenükben, de hogy a tények bizonyossága mellettük van, az tagadhatlan. Nem a mi, már létező hitelszövetkezeteinkre utalunk itt, ezekről alább még lesz szó, hanem fényes bizonyosságul felhozzuk a Németországban működő szövetkezeteket. Mindama nehézségek és hátrányok, melyeket e szövetkezetek ellenében felsoroltak, ott a valóságban elkerültettek vagy semmivé enyésztek, és mindama előnyök, melyeket mellettük felhoztak, tényleg he is bizonyultak. Azért igenis, erőszakolni hitelszövetkezeteket nem lehet, nem kell, nem szabad, de mindent elkövetni, hogy az annyira tájékozatlan közvélemény ez irányban alaposabban ítélhessen, azt igenis szabad és kell. És akkor hitelszövetkezetek fognak majd önmaguktól alakulni!

Ez alakulandó hitelszövetkezeteknél, alább kifejtendő okból, szükségesnek látjuk, hogy ugyanazon elveken alapuljanak, illetve azonos alapszabályokkal bírjanak. Némely főelveiket, illetve nálunk a gyakorlat által még el nem döntött vitás kérdéseket azért tán nem lesz felesleges itt röviden érintenünk.

Fontos kérdés, vajjon a mezőgazdasági hitelszövetkezet tagjainak befizetendő üzletrésze csekély vagy nagyobb legyen-e, és ezzel összefüggésben, vajjon egyáltalán mily mérvű legyen a tagok anyagi felelőssége.

Az üzletrész, úgy véljük, a részvénytársulatok teréről ide importált oly eszme, mely itt egészen más jelleget ölt. A részvénytársulatok tulajdonképen a tőkepenzesek oly egyesületei, melyekben egyeseknek másutt nem szükségelt készpénze a célból van egyesítve, hogy így minél kevesebb veszélylyel, minél biztosabb vagy nagyobb nyereségre tegyenek szert. A hitelszövetkezet ellenben oly egyének társulata, kik maguk folyó tőkével nem bírnak, sőt inkább idegen tőkét directe saját használatukra óhajtanak szerezni. *A mily természetes tehát a részvénytársulatok megalakításánál a nagy befizetett tőke, oly kényszerített dolog volna ugyanaz a hitelszövetkezeteknél.* Sőt ezeknek bajos csak oly összeget is összehozniok, mely már önmagában, számhavelhető nagyságánál fogva, elegendő volna irányukban az idegen tőke bizalmát felébreszteni. *A szövetkezeteknél tehát már természetszerűen is nem a létező tőke-alap, hanem a szer-*

vezet és működés vannak hivatva a kívül állók bizalmát kivívni. De nagyobb üzletrész befizetését tényleg követelni valóban csak ok nélkül nehezené a szövetkezetek keletkezését és terjedését. Jelentékeny befizetett üzlettöke nem is szükséges, mert aránylag nagy tőkével, az alább következők értelmében, rögtön megalakulásuk után birni fognának a szövetkezetek, a nagy közönség tőkéit illetőleg pedig bizalommal várhatnók a további fejlődést.

A szövetkezet tagjainak vagyoni felelősségét illetőleg megvalljuk, hogy részünkről a hazánkban annyira idegenszerűnek mutató korlátlan felelősségnek volnánk szószólói. Mert a korlátlan felelősségnél is, értvén ez alatt, hogy a tagok egymás közt egyenlő arányban szavatosak, veszteség körülbelül ki van zárva. Alig is származhatnék valamely tagra nézve veszteség ott, hol a szövetkezet csak oly kis körre terjed, melyben minden egyes tagnak anyagi és erkölcsi viszonyai köztudomásuak, hol csak bizalomra méltó tagok és szigoruan bíralt kölcsönök vannak, de még ezenfelül minden egyes kölcsönnél egy másik tag kezessége vagy zálogbiztosíték, hol a szervezet tévedéseket kizár és az ellenőrzés roszakaratot meghiusít, hol költségek nem léteznek és hol majdnem az egész jövedelemből rögtön tartalékalap lesz teremtve, melynek reudeltetése első sorban helyt állni az amugy is valószínűtlen veszteségekért. Nincs tehát sem szegénynek, sem gazdagnak oka ilyenmü szövetkezetekbe való belépéstől tartani; a vagyonosabbnak annál kevésbbé, mert már az élvezett tekintélynél fogva, de különösen a szövetkezetnek magának érdekében is mindenütt, hol szövetkezet létesül, a tehetősebbek fognak élére jutni, és önmaguk eléggé óvhatják érdekeiket. Félelem tehát nem jogosult sem a korlátolt, sem a korlátlan felelősség miatt. Ez utóbbit azonban azért óhajtanók, mert különösen kezdetben gyakorolna a szövetkezeteken kívül álló körökre kedvező befolyást, midőn az ezen társulatok által nyújtott anyagi és erkölcsi biztonság tudata nálunk még nem győzte le teljesen a kételyeket. És pártolnók a korlátlan felelősséget már csak azért is, mert az ezen alapuló hitelszövetkezet működése okvetlenül élénkebb és hatásosabb volna.

Különben e kérdés eldöntése nem tartozik e sorok keretébe; azon kellékeket, melyeket a hitelszövetkezettől mi követelünk, megtaláljuk ugy a korlátlan, mint a korlátolt felelősségen alapuló szövetkezeteknél. A praktikus keresztülvitel könnyebbitése czéljából *állapodjunk meg oly hitelszövetkezetekben, melyek csekély és lassanként*

befizetendő üzletrészen és ez üzletrész többszöröséig viselt felelősségen alapulnak.

Azt azonban nem lesz felesleges megemlítenünk, hogy az alakulandó hitelszövetkezetektől megköveteljük, miszerint a tagoknak befizetések után nem tetszés szerinti osztalékot, hanem csak bizonyos meghatározott nagyságu kamatozást nyujtsanak. Mert az osztalék lehetősége könnyen magával hozhatná az osztalékra való törekvést, ez pedig megakadályozná a szövetkezet tulajdonképeni célját és ezzel együtt járna a tőke jogosult bizalmatlansága a szövetkezet irányában. Az üzletrészek kamatain felül szerzett tiszta jövedelem csupán a szövetkezet tartalékalapját illetné, illetve ez uton a szövetkezet további céljainak megvalósítását eszközölné. Elvárjuk továbbá a szövetkezetektől azt is, hogy működésük gyors és olcsó és a gondosan összeállítandó alapszabályoknak megfelelő legyen, mely alapszabályoknál fogva már saját szervezetükben és működésükben meg legyen a kellő ellenőrzés.

A szövetkezetek érdekében elmondottakra látszólag jogos ellenvetésül felhozható volna a kisbirtokosok földhitelintézetével már évek óta összeköttetésben álló mezőgazdasági hitelszövetkezeteknek majdnem mindenütt aránylag csekély eredményeket szült működése. De ez ellenvetés elesik. Mert a kisbirtokosokkal kapcsolatban lévő hitelszövetkezetek a központi intézetnek nem egyszerű adósai, kik a kölcsönvett tőkét saját belátásuk és helyi ismeretük szerint a földmivelő osztály érdekeinek megfelelőleg használhatják, hanem e szövetkezetek inkább csak mint a központi intézetnek üzletközvetítői és kezesei szerepelnek, kiknek működése ennél fogva nem a kívánatos alapon nyugszik. A központi intézetnek egyszermindenkorra lekötött ügynökei e szövetkezetek, és nem önálló társulatai önálló gazdáknak. Ama jogosult személyes hitel meghonosítása és fejlesztése, melyet a mezőgazdaság érdekében annyira szükségesnek tartunk, e szövetkezetek keretében ki nem fejlődhetik. Kizárják ezt az anyaintézetnek erre vonatkozó alapszabálypontozatai, és bizonyára még azonfelül ama külön szerződések is, melyek minden egyes szövetkezettel kötendők. Mindazonáltal nem hiszszük, hogy még ezen szövetkezetek is ne gyakoroltak volna mindenütt, habár szerény mérvben, előnyös befolyást az illető hely mezőgazdasági viszonyaira. Csakhogy bezzeg kevés ily szövetkezet részesülhet az anyaintézet áldásaiban, midőn ennek alapszabályai (II. Rész 17. §.) azt mondják

hogy : (a mezőgazdasági hitelszövetkezet) „*Üzletműködését azonban csak akkor kezdheti meg, ha, tekintet nélkül a tagok számára, a tényleg befizetett összeg legalább 2000 frtot tesz.*“

Bizony nem csoda, hogy kevés helység akadt nagy Magyarországon, melyben e 2000 frtot ki tudja hányan és ki tudja hány hónapon vagy éven át lassan-lassan összegyűjtötték. Mert számolnunk kell azon körülménnyel, hogy míg ily szövetkezet tényleg működésben nincs, és míg jótékony hatása szemmel láthatólag és kézzelfoghatólag nem mutatkozik, addig a mi népességünk körében bárhol is csak kevesen fognak akadni, kik már az eszmét is felfogják és saját példájukkal utat törnek. — A kisbirtokosokkal összefüggésben levő hitelszövetkezetekre vonatkozó ellenvetést tehát a szövetkezetekre általában érvényesnek el nem ismerjük, mert, ismétljük, az említett szövetkezetek kellő számban életbe nem léphetnek, és a hol életbe léptek, sem szervezetük, sem működésük nem olyan, hogy a tulajdonképeni célnak kellő módon megfelelhessenek.

Azon hitelszövetkezetek, melyeket mi óhajtunk, a főntebb tárgyalt elveken alapuljanak, és lehetőleg a mi viszonyainkhoz alkalmazott utánezatai legyenek a Németországi Raiffeisen-féle szövetkezeteknek. Ha ezek útján nem lesz képes a magyar kisbirtokosság önnönmaga saját állapotán javítani, nincs az a törvény, nincs az a segély, mely helyettök ezt véghez vigye.

A mezőgazdasági hitelszövetkezetek egymagukban véve azonban nem nyújthatják az óhajtott segélyt. Mert eddigi viszonyaink között ily hitelszövetkezetek csak elenyésző csekély számban és csak nagy nehezen alakulhatnak meg. A hol alakultak, csak hosszú idő múltával kezdhetik meg működésüket. Ha már működnek is, nem áll rendelkezésükre elegendő tőke. És végre szigoruan helyhez lévén kötve, csak az illető hely érdekeinek és kisebb igényeinek felelhetnek meg. Ezen hiányokon kellene tehát segítenünk.

A hitelszövetkezetek keletkezését, mint már említettük, nagy mérvben előmozditaná az eszme nagyobb publicitása. Szigoruan vizsgálva a dolgot, azt találjuk, hogy mindeddig csupán a szövetkezetek neve, mely alatt egyik képzel egyet, a másik mást, de legkevesebben a valót, csak a pusztá név hatolt a nagy közönség körébe. Ezen bajnak orvoslása közeli kilátásban van már ugyan. A földmi-

velési miniszterium a mezőgazdasági hitelszövetkezetek kérdését illetőleg a múlt évben pályázatot hirdetett. Reméljük, hogy a számos beérkezett mű között akad egy, mely érdemes leendő, hogy ezernyi példányokban kinyomatva az ország minden vidékeire, törvényhatóságoknak, községeknek hivatalból megküldve, a szövetkezetek lényegét az ország intelligenciájával alaposabban fogja megismertetni. De szükséges, hogy a szövetkezetek eszméje a nép tömegébe, az alsóbb osztályok körébe is behatoljon. Szükséges, hogy a szövetkezetek nem mint idegen szervezet felülről létesíttessenek, hanem a nép maga legyen az, mely átértve ez intézmény horderejét, önmaga buzgólkodjék alapításukon. A gazdakör és hazánk gazdasági egyletei számára nyílik itt a tevékenységnek szép tere. Azok terjeszszék az eszmét mindenütt, fejtegetssék népszerű előadásokban a szövetkezetek elveit, és eszmecserére buzdítva a hallgatókat, mutassák ki a szövetkezetek jótévő hatását. Azok segítsenek gazdaközönségünket öngondolkodásra és öntevékenységre ébreszteni. És azok keressék ki és buzdítsák fel mindenütt ama néhány vezérlő egyéniséget, kik az életbeléptetés szép, de nehéz feladatának idejüket és tevékenységüket szentelnék.

Mindez azonban csupán az előkészítés stadiuma. Midőn azután valamely helyen a mezőgazdasági hitelszövetkezet megalakítására elegendő számú gazda és földmives egyesült, ama többi, fent elsorolt hiányok leküzdésére okvetlenül szükséges egy újonnan létesítendő szervezet. E szervezet alatt, mint mindjárt kezdetben kimondtuk, *egy nagy központi bankot*, agrár-bankot, ha úgy tetszik, értünk.

Ezen banknak köteletségében állna a hitelszövetkezetek végleges megalakítását könnyíteni, t. i. akár gazdasági egyesületek, akár egyesek kívánatára az összes szükséges utmutatásokat és mintázatokot megküldeni, mindennemű felvilágosításokkal bármikor is szolgálni. E banknak kilátásba vett működése megköveteli azt, hogy a szövetkezetek valamennyien ugyanazon elveken és ugyanazon formában alakuljanak; ennél fogva e szövetkezetektől megkivántatik, hogy a bank által megállapított alapszabályokat fogadják el. Az így megalakult szövetkezet a bankkal azonnal üzleti összeköttetésbe lép. A bank először is hiteles és részletes kimutatást nyer a szövetkezet tagjainak száma és vagyoni helyzete felől (telekkönyv, adókimutatás stb. útján). Azután a szövetkezet helyére egy közegét küldi, nevezzük ezt felügyelőnek, kinek feladata a beküldött adatok

helyességéről meggyőződést szerezni, a szövetkezetek vezetőinek és tagjainak erkölcsi megbízhatóságáról jelentést tenni, és az illető hely mezőgazdasági és közgazdasági viszonyaival alaposan megismerkedni. (E felügyelő egyszersmind a kezelés és könyvelés dolgában alapos utmutatást adhat a szövetkezet közegeinek). *A hiteles okiratok adatai és ezen felügyelő bizalmas jelentése alapján a bank a szövetkezetnek bizonyos nagyságu nyílt folyószámlai hitelt engedményez,* és ez által lehetővé teszi a szövetkezet azonnali sikeres működését. E hitel valószínűleg eleinte mindenütt mérsékeltbb lesz, és a szövetkezet fejlődésének arányában nagyobbodik. A szövetkezet érdekében kívánatos, hogy a bank e hitelt be ne szüntethesse vagy jelentékenyen ne csorbithassa, kivéven oly eseteket, midőn erre különös, a szövetkezetek működéséből eredő okok merülnének fel.

A felállítandó banknak ilyszerü működése sokat ígérő jövőt kezdeményezne a szövetkezetek terén, mert buzdítást adna az egész országban ily szövetkezetek létesítésére, megkönnyitené az alakulást, lehetővé tenné működésük azonnali megkezdését és alapját vetné a szövetkezetek hitelének a nagy közönség körében.

A bank és a szövetkezetek közti viszonyra vonatkozólag kiemeljük, hogy a szövetkezetek érdekében kerülnie kell a banknak minden fölösleges beavatkozást a részletekbe. Viszont saját érdeke megköveteli azt, hogy minden a szövetkezet lényegében, vagy annak tagjai körében előforduló változásról azonnal hivatalos értesítést nyerjen, és hogy a bank a szövetkezet tagjai közül egy bizalmi férfit annak igazgatóságába kijelölhessen, ki a szövetkezet többi igazgatóival szemben egy speczialis joggal: „veto“-joggal lenne felruházandó. Mindazon esetekben t. i., midőn valamely üzlet megkötése által ezen igazgató véleménye szerint a szövetkezetet valószínűleg veszteség érné, jogában és kötelességében állana, a többi igazgató egyhangu véleménye ellenében is az üzlet fogamatosságát elhalasztatni és a banknál ugy saját, mint a többség véleményének közlése mellett haladéktalanul jelentést tenni. A bank érdemleges elhatározásától *tétetnék függővé az illető kölcsönügy sorsa.* — Ez igazgatótól eltekintve, a bank által kiküldött, illetve legalább évenként egyszer kiküldendő felügyelőnek pedig jogában álljon a szövetkezet minden ügyeibe betekinteni és mindenről személyes meggyőződést szerezni.

A bank által a szövetkezeteknek kölcsönzött tőkék biztonságát alább behatóbban fogjuk vizsgálat alá venni.

Az ily módon alakult és az agrár-bankkal ily viszonyban levő szövetkezetek a nagy közönség körében is bizalommal fognak találkozni, hitelben hiányt szenvedni nem fognak és idővel nagy állandó betét-állományra is szert tehetnek. Sőt a szövetkezetek azon része, mely pénzbőséggel rendelkezik, felesleges tőkéit az agrár-bank útján más, kevésbé szerencsés vidékek rendelkezésére bocsáthatja. Az ország különböző részein ma még oly rendkívüli különbségeket mutató kamatláb így némileg kiegyenlíthető is volna. — A szövetkezet tartalékalapjának növekedtével pedig mindinkább könnyebíthetők a szövetkezeti adósokra rótt terhek.

A szövetkezetek működésének látszólagos korlátoltsága dacára ez intézménynek igen nagy horderőt tulajdonítunk. Megalakításukat ép oly fontosnak tekintjük, mint a mezőgazdaság terén sürgetett többi teendők bármelyikét.

A szövetkezeteket illetőleg felemlítjük még, hogy az agrár-bank kiterjeszthetné hitelezését a hitelszövetkezetek kebelében alakult termelési és fogyasztási alszövetkezetekre is, de sohasem közvetlen hitelezés útján, hanem mindig csak az illető hitelszövetkezet kérelmezése és kezessége folytán. Az érintett alszövetkezetek a mezőgazdaság terén rendkívüli előnyöket nyújtanak, de létesíteni és gyümölcsözővé tenni ezeket is csak akkor lehet, ha már létezik egy intézmény, melyre támaszkodhatnak. Mindaddig pedig, míg népünk nagy része szegény és indolens, legészszerűbb támaszuk a helyi mezőgazdasági hitelszövetkezet, illetve az agrár-bank volna.

II.

A mezőgazdasági hitelszövetkezeteknél kifejtett feladatnak csupán egy nagy központi intézet, a már említett agrár-bank, felelhetne meg, melyet e célból meg kell teremteni. Mert hogy egy ily bank sikeresen működhessék, kell, hogy egész szervezete a célnak megfelelő legyen. De külön új bank létesítését kívánjuk azért is, mert ezen intézetnek feladata a hitelszövetkezetek tárgyában elmondottak teljesítésével még nincs betöltve. A szövetkezetek támogatásán kívül ez intézet célja volna saját részéről is önállóan közreműködni a mezőgazdasági fejlődés előmozdításán. Ez önálló működés kiterjedne mindama teendőkre, melyeket a közép- vagy

nagybirtoknál, vagy egyes kisbirtokosok összességénél a mezőgazdaság haladása megkíván. E teendőket alább, a bank üzletkörének részletezésénél kellőképp méltányoljuk. Itt csupán hangsúlyozni akarjuk, hogy a létesítendő intézetnek nagy anyagi és erkölcsi erővel kell rendelkeznie, mert feladata volna az összes mezőgazdasági hitelezést tevékenysége körébe vonni. Nem mindennapi célok azok, mikre törekednék, nem mindennapi eszközök azok, mikkel szükséges, hogy fel legyen ruházva. Már ez is elegendő ok arra, hogy a mondott célok elérésére ne alapittassék nehány, vagy ki tudja hány ugynevezett „megyei takarékpénztár“, mint azt kívánni hallottuk. Mert ily különös segédeszközökkel több intézetet felruházni nem tanácsos. De egynél több intézet fölösleges és nem is ajánlható, mert egy ily központi intézet a célnak teljesen megfelel, mert egynek működése könnyen áttekinthető és könnyen ellenőrizhető, míg ha több ily intézet létesítették, egyik-másik nem a kitűzött cél eszközévé, hanem politikai vagy nemzetiségi eszmék ápolójává válnék — a cél rovására.

A szóban forgó intézet határozottan és kizárólag a mezőgazdaság érdekében létesülne, és mindig csupán e célú tartva szem előtt, sem más állami törekvéseknek, sem a magánosok nyereségvágyának eszközévé sülyednie nem szabadna. Ez okból ez intézet létesítését a következő alapokon ajánlanók :

Ne részvénytársaság, hanem szövetség legyen. Nem korlátlan, hanem a befizetett üzletrészek erejéig terjedő felelősségen alapuljon. Alapszabályainak azon megszorítást kell tartalmazniok, hogy tagjai csak befizetett üzletrészeikre való méltányos kamat élvezetére vannak jogosítva, az ezen felül elért összes tiszta nyereség pedig a tartalék erősítésére, illetve később országos érdekű mezőgazdasági célokra fordítandó. E megszorítás szükséges az intézet soliditásának és az irányabani bizalomnak emelése, valamint a minél sikeresebb működés könnyítése céljából. — De ne ámitsuk magunkat. Az intézet megalapítása ez egyszerű módon nem igen volna keresztülvihető. És azért minden más megbízható módzat hiányában okvetlenül közre kell működnie az államnak ez intézet létesítésénél. Az államtól ugy ezt, mint bizonyos, alább felemlitendő előjogok megadását is joggal követelhetjük. Nem csak azért, mert hazánk legjelentékenyebb néposztályának érdekei ezt sürgősen kívánják, hanem azért is, mert csupán oly dolgot követelünk, mi a

többi osztályok érdekeit nem sérti, sőt közvetve ezeket is előmozdítja.

Az állam megfelelő összegnek kamatmentes kölcsönzése által megteremti az intézet alapját, és e kölcsönt vissza nem vonja, míg a bank tartalékalapja bizonyos összegre nem rug. Ezen eljárást követte az állam a földhitelintézet megalakulásánál is; nem lehet jogtalan, ha — feltéve a jelen intézet hasznos voltát — ugyanolyan módozat mellett ennek számára is legalább fél milliót követelünk. (Ez összeg rendeltetéséről alább szólunk.) Viszont az intézet részéről az államnak az alapítókéval azonos, de mindenesetre csak bizonyos korlátolt számra terjedő szavazati jogot adnánk egyszermindenkorra. Ez állami szavazati jognak méltányos és előrelátó kiszabását kiemeljük, mert viszonyainkat tekintetbevéve, czélszerű az államot bizonyos mérsékelt jogokkal felruházni az intézet vezetését és felügyeletét illetően, de czélszerűtlen volna az intézetnek állami jelleget kölcsönözni.

Az állam közbelépése folytán némi részben meglévén a sikeres működés alapfeltétele: a pénz, illetve a veszteség elleni tartalék, fog akadni a társadalom körében elég alapító; annál is inkább, mert az említett kamatélvezeten kívül minden egyes alapítványt egy szavazatra jogosítanánk, és így az alapítók lennének azok, kik a bank ügyeit közgyűlés útján vezetnék. Az alapítványokra vonatkozólag megjegyezzük még, hogy azok vissza nem vonhatók és csupán az intézet beleegyezésével volnának másra átruházhatók, mely beleegyezést azonban az intézet mindenkor tartoznék megadni, ha megtagadására különös ok fenn nem forog.

Az agrár-banknál (rövidség okáért maradjunk e névnél) a felsorolt alapelveket alkalmazva, jogosultnak hiszszük azon várakozást, hogy ez intézmény biztos és bizalomgerjesztő alappal bírva, kitűzött céljának teljesen megfelelhet.

Ezen létesítendő bank üzletköre magában foglalná:

1. *Mezőgazdasági hitelszövetkezeteknek nyílt folyószámla-hitelt nyújtani.*

A banknak e téren kifejtendő tevékenységét, a szövetkezetekről szólva, már érintettük. Hiszszük, hogy ha az illetékes körök és a bank kellő módon karolják fel a hitelszövetkezetek ügyét, a tevékenység bő ága nyílik majd e téren. Az nem is szenved kétséget, hogy a bank ezen üzletága a szövetkezetekre nézve megbecsülhetlen előnyökkel járna. De kérdés az, vajjon szabad-e ezen agrár-banknak

ez üzletágot ily módon cultiválni, illetve nyujtanak-e majd a hitel-szövetkezetek elegendő biztosságot a bank tőkének visszafizetése iránt? Igenis nyujtanak. Ha ehhez kétely férne, hitelszövetkezetek alakítása egyáltalában szóba sem jöhetne. De kételyre itt nincs ok.

A szövetkezeteket tárgyalva, kimutattuk, hogy maguknak a szövetkezeti tagoknak sincs okuk saját üzletrészeiket megtámadó veszteségtől tartani. Annál kevésbbé szenvedhet veszteséget a szövetkezet egészénél a bank. Mert a bank a szövetkezettel szemben teljes tudatában van mindama körülményeknek, melyek hitelezését indokolják és korlátozzák, és azon helyzetben van, hogy a hitelét igénybe vett szövetkezetnél a szünetlen ellenőrzés oly mérvét és oly módját gyakorolja, mely károsodását kizárja. Midőn kiszabja a bank a szövetkezetnek nyujtandó hitelt, hiteles okiratok alapján ismeri a tagok számát, minden egyes tagnak vagyoni helyzetét, és ismeri saját kiküldött, *megbízható* közegének jelentése alapján a szövetkezet vezetőinek erkölcsi mivoltát is. A bank hivatalos értesítést nyer a szövetkezet tagjainak számában és az azok által nyujtott anyagi garantiában előforduló minden változásról, és e szerint emelheti és csökkentheti az engedményezett hitelt. A bank által esetleg felmondott hitel visszafizetési határideje hamarabb jár le, mint a szövetkezet kilépő vagy elhaló tagjainak szavatossági kötelezettsége, tehát szövetkezeti tag a bankkal szemben ki nem vonhatja magát oly kötelezettség alól, melynek életbeléptetésénél esetleg az ő anyagi viszonyai is tényezőkép szerepeltek. A szövetkezet rendelkezésére bocsátott tőke hovaforditása felett pedig minden egyes és minden legcsekélyebb esetben is előzetes ellenőrzést gyakorol a bank az általa külön kinevezendő igazgató útján, kinek beleegyezése feltételeztetik a szövetkezet minden egyes üzleténél. Ez említett igazgató és a külön kiküldött felügyelő által folytonosan ellenőrzi a bank az alapszabályok minden pontjának szigoru betartását és a szövetkezet összes működését. Már pedig a szövetkezeti alapszabályok olyanok, hogy azok pontos betartása mellett kezelve a tőkét, alig kerülhet arra a dolog, hogy bármi csekély veszteség is pótolandó lenne. És ne feledjük, hogy ha a szövetkezeteknél veszteségről van szó, ez, tekintetbe véve a mondottakat, csupán egyes, rendkívüli, előreláthatlan okokból folyó veszteséget jelent, melynek fedezete legalább is részben kitelnék a folyó év jövedelmeiből. Csekély tehát a valószínűség, hogy veszteség pótlása miatt a szövetkezet a tartá-

lékalapra leend utalva, mely alap pedig e társulatoknál gyors arányban növekedik. Továbbá a bank, jogosult aggodalom esetében, bármikor is felmondhatná a szövetkezetnél elhelyezett tőkéit. És e felmondás, az anyagiakon kívül, hatalmas erkölcsi fegyver a bank kezében, mert jól vigyázna minden szövetkezet, nehogy a bank felmondása folytán az összes addig élvezett bizalom elforduljon tőle, és így működése egyszerűen végét lelje. De még ezeken felül, bár az elsorolt erkölcsi és anyagi biztosítékok ezt feleslegessé tennék, a hitelszövetkezeti üzletág iránti bizalmat még jobban megszilárdítani óhajtjuk a következő módon. Mondja ki a törvényhozás, hogy azon mezőgazdasági hitelszövetkezeteknél, melyek ezen agrár-bankkal a már körülírt összeköttetésben állnak, az agrár-bank követelése elsőbbségi joggal bír bárki másnak bárminő követelése ellen. E törvény az agrár-banknak nagy hasznára válnék és a szövetkezeteknek sem volna ártalmára. Mert e törvény daczára a közbizalom a szövetkezetekkel szemben nem csökkenne; mert a közbizalom eredetét nem azon körülményben lelné, hogy az agrár-bank a szövetkezetnek bizonyos összeget hitelez, hanem folya azon tudatból, hogy az agrár-bank egyáltalán csak oly szövetkezetnek hitelez, mely e hitelt szervezeténél és kezelésénél fogva megérdemli.

Bizvást állithatjuk tehát, hogy a hitelszövetkezeti üzletág az agrár-banknak felette hasznos és mitsem kockázatos tevékenységre nyújt teret.

2. Talajjavítási, öntözési és alagszövezési célokra jelzálogi biztosítás mellett kölcsönöket adni.

A bank a mondott célra bárkinek kölcsönt ad a jelzálog-kölcsönöknél eddig is szokásban levő fél birtok-értékig. E szabály alól kivétel teendő azonban mindenütt, hol az adósért a jelzálogi bekebelezésen felül hitelszövetkezeti is kezeskedik. E pont felvilágosítására szabad legyen rövid kitérést tennünk. Ez eseteket lehetőknek, sőt valószínűeknek is tartjuk, mert a hitelszövetkezetek feladata éppen az legyen, hogy azon tagjaikat, kiket anyagi és erkölcsi viszonyaik erre méltóvá tesznek, az eddig szűken szabott birtokhitel mértékén felül is részesítsék a solid hitel áldásában. Természetesen a hitelszövetkezetnél az illető adósért még egy másik tag is kezeskednék, és a szövetkezeti ügyelni fog arra, hogy ama kölcsönvevő tag összes kötelezettségei a szövetkezettel szemben meg ne

haladjanak bizonyos, a körülmények által igazolt mértéket úgy, hogy a szövetkezet kárt ne szenvedhessen.

Ezen utóbbi esetekben, midőn tehát az adós mellett hitelszövetkezet is kezeskedik, az agrár-bank ezekkel egyetértésben állapítja meg a nyújtandó kölcsön nagyságát. A felsorolt célokra engedélyezett kölcsön erejéig, miután a jelzálogi bekebelezés eszközölve lett, folyószámlai hitel nyitattik a félnek, melyet ez a munkálatok előrehaladása mértékében vesz igénybe. A munkálatoknál lehetőleg tekintetbe veendő az állami kulturmérnöki intézmény alkalmazása, sőt ha ezt a körülmények lehetővé teszik, a munkálatok szellemi vezetőit és anyagát is a bank útján vegye igénybe az illető, a banknak tehetségében állván nagybani szerződések által olcsóbb és jobb munkálatokat véghezvitetni. — Kiemeljük e kölcsönöknél, hogy csupán a felsorolt célokra adatnak, hogy lehető olcsók legyenek, és a visszafizetésre nézve mindenik előforduló esetben a legcélszerűbb feltételek állapíttassanak meg. A törlesztési módozatra nézve vezérelvül szolgáljon, hogy a kamatfizetési és törlesztési részletek oly évenkénti összegekben kombinálандók, melyek a beruházás valószínű gyümölcsözésének megfelelnek, a félnek azonban szabadságában állván bármikor nagyobb összeget törleszteni, mely rendkívüli törlesztés mindenkor nem a következő, hanem a legutolsó részletek kiegyenlítésére fordíttatik. Előre nem látható körülmények fennforgása esetében a fél okadatolt kérelmére a bank bárhány részlet esedékességét mérsékelt kamat ellenében mindig csak legfeljebb egy évre, meghosszabbíthatja.

A jelen pont alatt említett kölcsönök biztonságát illetőleg a szigorú becslés alapján létesült jelzálogi bekebelezésen, illetve szövetkezeti kezességen kívül figyelembe veendő, hogy ezen kölcsönök oly beruházásokra fordíttatnak, melyek az illető ingatlan értékét növelik; ennél fogva a banknak lehető vesztesége ki van zárva.

3. *Mezőgazdasági beruházásokra és mezőgazdasági iparvállalatok létesítésére kölcsönöket adni községeknek vagy hitelszövetkezeteknek, vagy pedig egyeseknek községi vagy hitelszövetkezeti kezesség mellett.*

A bank ez üzletága hivatva volna a mezőgazdaság olyan ágain lendíteni, melyek az előbbi két pont keretében nem foglalják. Oly nagyobb beruházásokról van itt szó, melyek nem valamely egyes, hanem mindig egy nagyobb közösség érdekében történnek. Nemesebb tenyészállatok beszerzése, nagyobb mezőgazdasági gépek vá-

sárlása, tejgazdaság stb. megtelepítése, mezőgazdasági iparágak meghonosítása stb. stb. a nagyobb teendők egész sorozata, melyek hivatva vannak a gazdasági üzemen változtatni, vagy a sovány nyerstermelés helyett gazdagon gyümölcsöző gazdasági ipartermékek előállítását lehetővé tenni — — mindazon teendők a bank ezüzetágában foglalvák. Ily kölcsönt csak akkor engedményez a bank, ha az adós, illetve a kezességet nyújtó község vagy bank amugy is hitelképességgel bír a szóban forgó összeg erejéig, és ekkor is, ha a kölcsön ingatlan beruházásra fordittatván, ez ingatlanra a kölcsön erejéig a zálogjog a bank javára reávezetendő, ha pedig ingó beruházásra, ugy ez ingó jószágot illetőleg a bank szerepel mint tulajdonos mindaddig, míg a kölcsön törlesztve nincs. — Ezen kölcsönök a banknál szintén, mint folyószámlai követelések szerepelnek, a visszafizetési módozatok esetről-esetre a beruházás természetének megfelelőleg állapítandók meg.

Az egyesek által felveendő kölcsönöket, melyekért község vagy hitelszövetkezet szavatos, lehetőeknek és kívánatosaknak tartjuk. Vannak oly természetű beruházások, melyek üzeme fáradhatlan egyéni buzgalmat, a vezető szüntelen örködését igénylik, melyek gyümölcseit élvezné ugyan a közösség, de a munka terhét és felelősségét nem viselheti csak egy. Ily beruházást, ha az összesség eszközöl, az üzem vitelét valamely egyesre kell bizznia, kit ilyen esetekben fix javadalmazáson kívül czélszerű perzentualis haszonban is részesíteni. Ha azonban az összesség nem hajlandó sem az esetleges kockázatot, sem pedig az ellenőrzés terheit magára vállalni, és ha akad egyes, ki hajlandó a dolgot saját veszélyére fogatosítani, de ki elegendő tőkével nem bír, akkor a község vagy hitelszövetkezet az egyessel szemben elvállalva bizonyos kötelezettségeket (a használat vagy forgalom mérvét illetőleg) és kikötve tagjai számára megfelelő előnyöket, ezen egyesért a banknál annál is inkább kezeshedhetik, mert a kölcsönzött tőkének tisztán a czélba vett beruházásra való fordítását ellenőrizheti és e beruházási tárgy tulajdonjoga, míg a kölcsön törlesztve nincs, az egyest ugy sem illetvén, a kölcsön fedezetére az eredeti beruházás bármikor megvan. Veszély és kár tehát csak csekély mértékben háramolhatik a közösségre és ki van zárva a bankot illetőleg.

4. *Az ugynevezett bankszerű üzletek köréből mindazokat művelni, melyek a bank mezőgazdasági tevékenységének előmozdítására al-*

kalmasak, de feltétlen soliditását és actioképességét nem veszélyeztetik.

Ide tartoznának betétek elfogadása, váltóleszámitolás és visszleszámitolás, és a kellő óvatossággal kezelt lombard-üzlet. Feles tőkét a bank csak feltétlen biztonságú érték papirokban helyezhetné el. A szükséges elővigyázatossággal kezelve ez üzletágakat, veszteség a bankot e téren sem érheti.

Ezek volnának a bank főteendői, röviden vázolva.

Az elsorolt mezőgazdasági hitelágak művelése azonban jelentékeny tőkét igényelne. Természetes, hogy a bankkezelés alapelvei értelmében azon tőkét, melyeket a bank mobilitása érdekében csak könnyen mozgósítható üzletekbe szabad fektetni, az 1—3. pont alatt elmondott üzletekre felhasználni még ideiglenesen sem fogjuk. Az ezen üzletágakra szükségelt tőkét a bank a következő tényezők segélyével nyerné:

Első sorban számba veendők az alapító tagok alapítványai. Az alapító tagok számát korlátozni nem akarjuk. Sőt minnél többen jelentkeznének, annál jobb szeretnők. De több rendbeli ok folytán egy alapító részt legalább is 1000 forintban, és az okvetlenül szükséges alapítványi összeget legalább is az állam által engedményezett összeggel egyenlőnek óhajtanók megállapítani, melynek egy része a jegyzésnél fizetendő, a többi rész befizetési módozatai pedig a körülmények szerint állapítandók meg. Mint említve volt, az alapítványokhoz a kamat élvezete és a közgyűlésen való szavazati, activ és passiv választási jog lévén fűzve, hiszszük, hogy fog akadni Magyarország vagyonos osztályai körében annyi alapító, a mennyi okvetlenül szükséges. Annál is inkább, mert itt nyilik majd alkalom nem csupán nagy szavakat hangoztatni, hanem nagy horderejű tevékenységet tényleg kezdeményezni is. *E befizetett alapítványok alkotnák azonnal a bank tartalékalapját.*

Másod sorban tekintetbe jő ama, mondjuk, fél millió, melyet a kormány bocsátana a bank rendelkezésére. Ez összeg külön rendeltetéséről alább lesz szó.

A befizetett alapítványok azonban, egyetemben az állam fél milliójával, távolról sem volnának elegendők a bank sikeres működésére. *A szükséges tőkét nézetünk szerint a bank adóssági kötvények, agrár-kötvények, kibocsátása által nyerhetné, melyek 100, 500 stb. frtról szólnának, és melyek a jelzálog-intézetek zálogleveleinek mintá-*

jára bizonyos meghatározott arányban kisorsolandók és teljes névértékkel beváltandók.

Ezen agrár-kötvények sikeres kibocsátását lehetőnek tartjuk. Mert mindazon kellékekkel, melyek a zálogleveleknek létjogot kölcsönöznek, ezen agrár-kötvények is birni fognának.

A záloglevelek kelendősége azok fedezetének biztonságából ered. Ezen fedezet rendszerint egy a záloglevelek beváltására alkotott törlesztési alap, egy külön biztosítási alap, továbbá az intézet tartalékalapja, és végre a jelzálogilag lekötött birtok a bekebelezett követelés erejéig. Ezekhez járul még egy, az adósok által képezett kölcsönös biztosító alap.

Az agrár-kötvények biztonsága pedig a következő tényezőkön alapulna:

Az agrár-bank birna az alapítók által befizetett alapítványi tőkével, és a kormány által kamatmentesen rendelkezésére bocsátott fél millióval. E két rendbeli tőkét szövetkezeti vagy mezőgazdasági hitelezésre nem szabadna fordítania, hanem mindkettő a tartalékalapok elhelyezésénél szokásos szigorú elvek szerint legyen befektetést. *Az alapítványok szolgáltatóknak a bank általános tartalékalapját, az engedélyezett fél millió pedig a kibocsátandó kötvények külön biztosítéki alapját.* — A törvény értelmében a kibocsátott agrár-kötvények névértéke ama külön biztosítéki alap huszszorosát meg nem haladhatná. — A tartalékalap a bank tiszta nyereségyéből növekedik és bizonyos összeg elérte után a kormány által előlegezett fél millió belőle részletenkint visszafizetendő. A külön biztosítéki alap a nyereségyből perczenualis részesedés utján szintén növelendő. — A tartalékalapra vonatkozólag még szükségesnek véljük az alapszabályokba felvétetni, hogy célja lévén a bank esetleges veszteségeinek pótlása, azon esetben, ha valamely év üzleti eredménye az alapítóknak a teljes kamatokat fizetni nem engedné, a hiány sem a tartalékalapból, sem a következő évek jövedelméből nem pótolható. Ellenben, midőn a tartalékalap bizonyos nagyságot elért, foganatba vehető az alapítványok részletes visszafizetése.

A kibocsátott agrár-kötvények beváltására, ép úgy, mint a zálogleveleknél, törlesztési alap képezendő, melynek javára külön kezelen-dők az illető adósok tőketörlesztési részletei. Ez alapnál azonban lényeges eltérés fog mutatkozni a záloglevelektől. Ezeknél ugyanis az adósság törlesztése az összes kölcsönökre nézve előre kiszabott

arányban történvén, a záloglevelek kisorsolása is ennek megfelelő arányban történik. Az agrár-bank adósaira nézve azonban, kik a kibocsátott agrár-kötvények által beszerzett tőkét veszik igénybe, ily előre meghatározott visszafizetési szabályok meg nem állapíthatók. Mert az 1. alatti felek, a mezőgazdasági hitelszövetkezetek egyszer kisebb, másszor nagyobb mérvben fogják igénybe venni hitelüket. Hisz éppen azért adtuk e hitelezésnek az egyszerű folyószámlai formát, hogy mindenkor helyzetük szerint a legkényelmesebben rendelkezessenek tőkéikkel vagy hitelükkel. A 2. és 3. alatti mezőgazdasági kölcsönök pedig esetről-esetre a legkülönbözőbb törlesztési módokat mellett fognak folyósíttatni. Mert hiszen a bank működésének egyik legjótékonyabb oldala az is legyen, hogy kölcsönei visszafizetési módzatait minden egyes esetben a kölcsön segélyével eszközölt beruházásra való tekintettel állapíthatja meg. Előre kiszámítható törlesztési részletek tehát nem vehetők kombinációba. Azért az agrár-banknál is előre megállapítandó ugyan az évenként kisorsolandó agrár-kötvények névértéke, de a megfelelő tőkék, melyek az adósok által még vissza nem fizetvék, mint visszafizetett és újonnan adott kölcsönök tekinthetők, melyek összege erejéig természetesen új agrár-kötvények bocsáthatók forgalomba. Vagyis : az agrár-kötvények törlesztési alapja javára folynak be az adósok tőketörlesztési részletei, valamint azon összegek, melyeket nem új üzletek fogantatására, hanem a kisorsolt kötvények beváltási összegének kiegészítésére kibocsátott agrár-kötvények eladásából a bank bevételez. A mondottakból önkényt következik, hogy a banknak jogában áll kötvényeinél rendkívüli kisorsolásokat is eszközölni, illetve azokat szabadkézből visszavásárolni, sőt kötelességében álljon ezt tenni, valahányszor a tőkék jelentékenyebb visszafizetése ezt megköveteli. További részleteknek ez irányban itt nincs helye, az eddig mondottakból kitűnik, hogy az agrár-kötvényeknél e szerint azon összegek, melyek a kikölcsönzött tőkék visszafizetéseké befolyanak, tényleg a törlesztési alapba jutnak, illetve, hogy mindenkor csupán annyi kötvény lenne forgalomban, a mennyi a tényleg kikölcsönzött és a bank által tényleg követelt tőkének megfelel.

Hogy maga a bank tartaléktőkéje azonban veszteség ellen látszólag is óva legyen, az 1—3. alatti adósok hitelük igénybe vételénél a kikölcsönzött összegnek legföllebb egy százalékát egy kölcsönös

biztosító alapba befizetik, melyből volna első sorban fedezendő az illető üzletágakban minden előrelátás daczára a lehetőség köréből ki nem zárható veszteség; ezen alap ily veszteség esetében az illető adósok által újból a befizetés eredeti nagyságáig volna pótolandó. Ez alapba fizetett összeget a tőke teljes visszafizetése után a bank az illető félnek visszaadja, illetve azt az utolsó törlesztési részletbe betudja.

Az agrár-bank 1—3 alatti követelései képeznék végre az agrár-kötvények eredeti, illetve végső fedezetét.

Mindazon szükséges tényezők tehát, melyek a jelzálog-intézetek zálogleveleinek biztonságukat kölcsönzik, az agrár-kötvényeknél is szerepelnének. E kötvények fedezetét képeznék a zálogleveleknél szokásos elvek szerint alkotott tartalékalap, külön biztosítékalap, törlesztési alap, kölcsönös biztosító alap, és végre a tulajdonképeni adósok fizetési kötelezettsége. E fizetési kötelezettségénél mutatkozik a tulajdonképeni és valóban fontos eltérés a záloglevelektől.

A zálogleveleknél az illető fél birtokára eszközölt jelzálogi bekebelezés nyújt biztonságot. Az agrár-kötvényekre vonatkozólag vegyük egyenként szemügyre az adósok által nyújtott biztonságot.

Az 1. alatti kölcsönöknél egyszerűen nyílt hitelt engedményezünk a mezőgazdasági hitelszövetkezetnek. Igen, de min alapul e nyílt hitel? Az illető helyeken (a szövetkezetek tárgyalásánál és 1. alatt) már eléggé kimutattuk, hogy a hitelszövetkezetek a banknak tökéletes biztonságot nyújtanak a rendelkezésükre bocsátott tőkét illetőleg. Itt még egyszer röviden kiemeljük, hogy a bankot e szövetkezetekkel összekötötésből folyólag veszteség nem érheti, mert magának a szövetkezetnek szervezetéből és működéséből folyólag már ezek körében is lehetőleg ki van zárva a veszteség, mert a bank, bár legkevésbé sem gátló, de mégis szünetlen hatályos ellenőrzést gyakorol a szövetkezet minden ügyletére vonatkozólag, még mielőtt az megkötötetett volna, és végre, mert még ama valószínűtlen esetben is, hogy a szövetkezetet egyik vagy másik üzletéből folyólag csekélyebb vagy nagyobb veszteség érné is, ott van fedezetül a szövetkezet tartalékalapja, és a tagoknak befizetett üzletrészei, illetve azok további fizetési kötelezettsége, melyek mindannyian az érintett elsőbbségi jog folytán első sorban a bank követelésének fedezésére szolgálnának. Már pedig oly veszteségeket,

melyeket mindezen fedezet nem pótolhatna, a kifejtett mezőgazdasági hitelszövetkezetek szabályszerinti működése keretében képzelni sem lehet. És azt sem lehet elképzelni, hogy előfordulhatna a banknak roszakaratu károsítása valamely hitelszövetkezet részéről, hogy előfordulhatna csak egy eset is, midőn a szövetkezeti szervezetnek és a bank megbízottja és külön kiküldöttje ellenőrzésének daczára az összes tényezők, egy egész helység legjóravalóbb és legkomolyabb lakói (mert ezek fogják a szövetkezetek tagjait képezni) és a szövetkezetnek jómódu és vagyonos vezetői egyesülnének abban, hogy a bankot — saját vesztükre — károsítsák, megsejlik.

Nemcsak, hogy ezt el nem képzelhetjük, hanem ellenkezőleg, ki merjük mondani, hogy *oly követelést, mely egy ily hitelszövetkezet ellenében áll fenn, még biztosabbnak szabad tekinteniünk, mint általában a jelzálogi bekebelezés által biztosítottat*. Mert, eltekintve magának a szövetkezetnek bekebelezett követeléseitől, a szövetkezettel szemben nincs ugyan meg, mint a jelzálog-követeléseknél az egyes adósnak birtokára jegyzett tárgyi jogunk, de megvan az, mi az egyes jelzálog-adósnak birtokával szemben sokkal előnyösebb és többre becsülendő biztosíték: sok egyénnek (jómódu és törekvő egyénnek) együttes anyagi és erkölcsi kezessége.

A szövetkezeteknek nyújtott nyílt hitel tehát nem okozhat a banknak veszteséget.

Szintezen hitelszövetkezetek vagy egész községek kezessége szerepel a 2—3. alatti üzleteknél mindazon esetekben, midőn a jelzálogi bekebelezés nem nyújt elegendő biztonságot. Alaposan vizsgálva tehát a dolgot, állithatjuk, hogy *azon egyéni fizetési kötelezettségek, melyek az agrár-kötvények létalapját képeznék, biztonság szempontjából teljesen egyenrangúak a jelzálogintézetek adósai által nyújtott anyagi biztosítékkal*, és az összes tényezőket tekintetbe véve, ki mondhatjuk, hogy *agrár-kötvény nyújtana ugyanoly mérvű biztonságot, mint a záloglevelek*.

De, pour combler le bien, mint a szövetkezeteknél törvény útján elsőséget akarnánk biztosítani az agrár-bank követelésének, ép úgy az agrár-banknál a kötvények tulajdonosainak elsőbbségi jogot óhajtánánk biztosítani az agrár-bank minden egyéb hitelezői ellenében. Egy szolid alapokon nyugvó és jól szervezett agrár-banknál a 4. alatti bankszerű üzletek szükséges mértéke e miatt csökkenést nem szenvedne.

Az elmondott alapokon kibocsátott agrár-kötvények biztonságáról meg vagyunk győződve. Meg vagyunk győződve róla, hogy az agrár-bank, azon üzleteket és azon módon cultiválva, mint azt kifejtettük, ritkán jönne azon helyzetbe, hogy követelése biztosítása czéljából ingatlanokat leane kénytelen megvásárolni, még ritkábban, mint a jelzálog-hitelintézetek egy része.

Az agrár-kötvények biztonságában culminálnak, véleményünk szerint, létfeltételei egy ilyen agrár-banknak, melynek működése nem holt birtokra, merev szabályok szerint, hanem az élő mezőgazdákra a gazdálkodás változó szükségletei szerint terjeszkednék ki. Egy általánosságban említett agrár-bank eszméjével kapcsolatban hallottuk ugyan több oldalról is megpendíteni állami kötvényeket vagy a kötvények kamatainak állami garanciáját. De ha maguk e kötvények nem oly üzleteken és nem oly szervezeten alapulnak, melyek önmagukban elegendők e kötvények iránt jogos bizalmat ébreszteni, ugy bárminemű állami garanciáról csak szólni — furcsa meggondolatlanság. Mi részünkről az állami garancia bármi nemét, ha csak lehet, mellőzzük, hanem magában a bankban, magukban a kötvényekben keressük és találjuk azok biztonságát.

Ezek volnának a létesítendő agrár-banknak alapelvei. Elsoroltuk az üzletágakat, melyek művelését a bank körébe vonná és elmondtuk a létesítés és működés észszerű megalkotási módját.

Hogy nagy követelményekkel lépnénk egy ily agrár-bank elé, az természetes. Lehető czélszerű szervezetet, olcsó és gyors működést, és nagyon szakavatott, nagyon lelkiismeretes vezetést követelnénk. Mindez azonban nem tartozik a lehetetlenségek közé. Ámde ez uj tér, melyet ma csak futólag szándékunk érinteni.

A bank *olcsó működését* megkönnyitené azon körülmény, hogy csupán meghatározott nagyságu kamatélvezetben részesülnek az alapítók, és hogy csakhamar a folyton növekvő tartalékalap is tekintetbe veendő, de szükséges e szempontból, hogy a bank összes bekebelezései, okiratai stb. bélyeg- és adómentességben részesüljenek.

A bank *gyors működésének* pedig feltétele az egyes osztályok ügyes szervezése, valamint okmányainak, számláinak stb. bizonyos jogerővel való felruházása, a bank által eszközözendő törvényes lépéseknek (szövetkezetek bejegyeztetése, bekebelezések, perlések stb.) soronkivüli elintézése.

Ha ily agrár-bank eszméje keresztülvihetőnek bizonyul, lesz

alkalom ez irányban is részletekbe bocsátkozni. Csak annyit még, hogy ez agrár-bank közgyűlését az alapítványaik arányában, de a kormánynak kölesönzött szavazati joga alul bizonyos határok közé szorított szavazati joggal felruházott alapítók, egyetemben a bizonyos meghatározott számú szavazattal rendelkező kormánnyal alkotnák, mely közgyűlés bizonyos előre megjelölt korlátok között saját tagjai köréből választaná azon közegeket, melyek az alapszabályok értelmében a bank ügyeit vezetnék. Ama jogok ellenében pedig, melyeket a törvényhozás a banknak engedményezett, az állami ellenőrzés bizonyos pontosan körülírt mértékét indokolva látjuk.

Szabadjon remélnünk, hogy az elmondott eszmék, daczára annak, hogy némileg újak, sőt tán éppen ezért, komoly megfontolásra méltatni fognak. Ha e terv egyes részeinél a megvalósítás nehézségei tulságos nagyoknak látszanának, ha a befejezetlenség és hiányosság egyik-másik pontnál nagyon is szembeötlő volna, szabad legyen arra utalnunk, hogy a teljesen kifejtett részletek azok, miknek hivatása e hiányokat elenyésztetni.

PARLAGI FERENCZ.

VEGYESEK.

A török vasutak, melyek kiépítését már az 1878-ki berlini szerződés elrendelte, s melynek tárgyában 1881 tavaszán a bécsi külügyminiszteriumban a hires Conférence à quarte tartatott, a hol a kiépítés határideje 1886 okt. 15-ére tüzetett ki, most már megvalósulásokhoz közelednek. Valószínű, hogy mind a Budapeستől Konstantinápolyig vivő, körülbelül másfélezer kilométernyi vasut, mind a sokkal rövidebb vonal, mely Salonichiban, az aegai tenger hires kikötőjében végződik, még ez évben munka alá kerül. Mindkét vonal valósággal nemzetközi jelentőségű lesz, az előbbi a Balkán félszigetet hozza közelebb hozzánk, a salonichi-i pedig különösen azért nevezetes, mivel azt a személy- s postaforgalmat, mely most főképp Brindisin át megy keletre s Indiába, mintegy másfél nappal megrövidíti. Az előbbeni a mi kereskedelmünkre nézve elsőrangú fontosságu, sőt valóban életbevágó lenne, — ha elég erőnk s ügyességünk lesz felhasználni azt a rendkívüli nagy előnyt, hogy ez által a kelettel egészen közeli, sőt szoros összeköttetésbe jövünk s kereskedelmünk számára egy végtelenül hálás s rendkívül becses területet nyerhetünk meg, mely maga is ez összeköttetés folytán sokkal inkább fogyasztóképes lesz, mint eddig volt. Mindkét végállomás már régóta jelentékeny forgalmu s teljesen alkalmas arra, hogy a levantei kereskedelem egyik emporuma legyen. Salonichiban 1868-ban a bevitel körülbelül 8 millió forint értéket tett, ma már több mint tiz millió értékű s ebben kézi-ipartárgyak, czukor, kávé, bőrök képezik a főszerepet. A kiviteli összege 1868-ban 17 milliót, 1880-ban ellenben, főképp a nyers gyapot s gabona kivitelét gátló háborus idők miatt csak 7 milliót tett. E két árunemen kívül selyem s gyapju is nagy mennyiségben vitetik ki. Salonichi lakossága ma közel százezer lélek s a kereskedelmet nagyrészt a spanyol zsidók s az igen élelmes örmények közvetítik. Konstantinápoly forgalma még fontosabb, habár itt az átviteli forgalom is rendkívüli nagy. A főkiviteli czikkek : gabona,

olajmagvak, dohány, kender, tajték, bőr, gyapju, brussai selyem, rózsaoaj, opium s különböző fűszerek. Beviteli czikkek : kőszén, vas, aczél, kávé, építési anyagok, kikészített bőr, szövetek, papir, liszt, bor, sör, czukor, szesz, gyujtószeres, üvegárúk, fezek, svájcei apró-árúk, köteles munkák, orvosi szerek, illatszerek, butorok, fegyverek, ruhák, divatczikkek. A hajóforgalom e helyen most emelkedőben van, 1871-től 1880-ig $5\frac{1}{2}$ millió tonnáról $7\frac{1}{2}$ millióra, azaz 35 százalékkal emelkedett s ebből 5·7 millió a gőzösökre jut, úgy hogy a vitorlás hajók már jóformán csak a parti hajózásra használtatnak. Az itt megforduló hajók közt 50 százalék angol, 11 százalék osztrák (Lloyd), 8 százalék orosz, 7 százalék francia, a többi jelentéktelen. Nagy hiány, hogy Konstantinápolyban nincs valóságos kikötő s így a ki- és berakodás (leginkább a hamalok közvetítésével) igen drága. A bank- és hitelügy is igen gyenge lábon áll, bár fejlettebb, mint a Levante nagy részében, még Smyrnában is, — s a Banque impériale Ottomane újabb időben külföldön is kezd némi hitelt élvezni. A kereskedelmet itt görögök s örmények közvetítik, meglehetősen primitív eszközökkel, melyekben az árucseré s a hosszú hitel nagy szerepet játszik, de azért oly sikerrel, hogy már kezdenek kinőni az európai kereskedelem közvetítő hatása alól. — A két végponton kívül még nagy jelentőséggel bír Philippopol, Keletrumélia fővárosa, hol az élénk földmivelés mellett már némi ipar is kezdődött, többek közt szeszgyár, gőzmalom s papirgyár. Drinápoly, e százezres város, sokkal jelentéktelenebb, bár selyemtenyésztése következtében eléggé fontos. Általában a tengerparton s Duna torkolatán kívül, hol az angol kereskedelem már szilárd talajt nyert, a Balkán-félsziget kereskedelmi szempontból még jóformán ezután meghódítandó terület, hol igen sok nyereség várható. Mert, habár szegények is a Balkán-félsziget lakói, ez inkább csak a készpénzre vonatkozik, de másrészt földjük rendkívül termékeny s a nép is munkás s termelésre képes. Jelenleg igényei csekélyek s sok tekintetben bizalmatlan is a hosszú tapasztalat folytán, melyet az eddigi kereskedelmi életről szerzett, de ha solid, nyelvüket értő s ügyes kereskedők jönnek közéjük, a bizalmatlanság megszűnik s fogyasztási kedvük s képességük nagy arányokban fog gyarapodni. Ügyelnünk kell azonban, hogy a tért idejekorán elfoglaljuk, mert az oroszok a Duna mentén már hódítanak s a németek a belföldön is erős állást biztosítottak maguknak.

A **sinai thea kivitele** a mult évben előleges számítások szerint a megelőző évhez képest mintegy 10 millió fonttal süllyedt, a legjelentékenyebb kikötőben, Fucseuben, 77.631,997 font volt 81.100,875 fonttal szemben. E hanyatlás főképp a sinai thea minősége romlásának tulajdonítható. Fukien tartományból, honnan régebben kitünő minőségű thea jött, újabban a nagy kereslet miatt jó theát alig lehet kapni. Más oka e hanyatlásnak, hogy új theatermelő országok kezdenek előtérbe lépni. Angliába most már főként indiai theát hoznak. Kalkuttából a mult évben már 62.773,187 font thea ment Angliába, míg 1883-ban 58.830,470 font s 1882-ben 51.579,740. Ausztráliába s Újzeelandba 1883-ban 696,479 font, 1884-ben már 1.029,463 font theát vittek Indiából. Czeylon theatermelése és kivitele is folyton növekszik s jelentékeny jövőnek néz elébe, mivel minősége kétségkívül jobb a sinainál. Délafrikában is van már egy jelentékeny theatermő telep, Natal, mely rövid idő múlva valószínűleg egész Délafrika szükségleteit fedezni fogja.

UJ KÖNYVEK.

Wlassics, Gy. A bűnvádi eljárás alapelvei. Válaszul a szaktanácskozmány elé terjesztett kérdőpontokra.	1 frt — kr.
Herczegh, M. Magyar családi és öröklési jog. 2. kiadás.	3 frt 50 kr.
Pesty, Fr. Száz politikai és történeti levél Horvátországról.	3 frt — kr.
Földes, B. Magyarország statisztikája, összehasonlítva egyéb államokkal.	4 frt — kr.
Gumplovicz, L. Grundriss der Sociologie.	2 frt 40 kr.
Jellinek, G. u. J. Pliveriè. Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn.	— frt 70 kr.
Quarek, M. Zwei verschollene staatswirthschaftliche Abhandlungen von Rodbertus.	— frt 60 kr.
Wintzingeroda-Knorr, L. Die deutschen Arbeitshäuser, ein Beitrag zur Lösung der Vagabonden-Frage.	1 frt 50 kr.
Barral, A. Étude sur l'histoire diplomatique de l'Europe. 2 vls.	9 frt — kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

SEPTEMBER.

VII. FÜZET.

A VILÁGFORGALOM FŐBB ÁRUCZIKKEL. *)

A viláfgorgalom tapasztalás szerint nem sok árúczikkre terjed ki, melyek elsőrendű és főszükségleti tárgyát képezik az embereknek. Ha közelebről vizsgáljuk ezeket s azon országokat, a melyekből származnak, vagy a hová rendelve vannak: akkor azon helyzetbe is fogunk jutni, hogy felismerhetjük a helyet, melyet köztük az osztrák-magyar monarchia elfoglal.

A viláfgorgalom az általánosításra törekedvén, a feleslegest oda szállítja, a hol reá leginkább szükség van, a gyártmányokat kicseréli nyers terményekért, s a mely terményeket az égalji viszonyok az egyik országtól megtagadtak, azokat elhozza onnan, a hol otthonosak. Ilyen egyengető törekvésnél nem csoda, ha azon intézményeket és eszközöket is egymással összhangba hozni igyekeznek, melyek hivatva vannak a viláfgorgalom utját egyengetni. Egynéhány intézményt a főbbek közül már sikerült is létrehozni, mint a *nemzetközi vasutierrezületi egyletet*, a *világp posta egyletet*, mely létrejött 1874-ben, a *nemzetközi táviró szövetség*et, mely 1880-ban alapított, az 1875 óta megállapított *mérték- és súlyegységet*, az egyes államesoportok

*) Mutatvány Telkes Simonnak „Árúforgalmunk“ című legközelebb megjelenendő könyvéből, mely röviden magában foglalja mindazt, a mit az áruforgalmi statistika jelenleg nyújt. A könyv a következő hét fejezet-czímre oszlik, u. m. I. Vámszövetségünk. II. Vám- és kereskedelmi szerződéseink. III. Tengeri kereskedelmünk. IV. Az osztrák-magyar monarchia áruforgalma. V. Magyarország áruforgalma. VI. A viláfgorgalom főbb czikkei. VII. Áruforgalmunk főbb adatai 1882-től 1884-ig. Felhívjuk olvasóink figyelmét e műre, mely most, a vámszövetség megújítása küszöbén, különösen alkalmas arra, hogy annak megkötésére helyes kiindulási pontul szolgálhasson.

által behozott *pénz- és értékegységet, a nemzetközi jogügyek egyöntetűségét*, melyek közül *a váltó és kereskedelmi jog, a tőzsde és hitelintézeti ügyek* már létrejöttek, míg mások csak most vannak az előkészítés állapotában; ilyen például a nemzetközi *jogvédelem javulása*, a kölcsönösség elismerése által, mely egyszersmind *a tőke és a hitel* nagyobb kihasználását teszi lehetővé, tekintet nélkül az országra és a nemzetiségre. Még nem létezett eddig oly időszak a világgazdaságtan történetében, midőn tőke és hitel oly nagy tömegben és oly gyorsan vándorolt volna egyik gazdaságból a másikba és oly könnyen és olcsón, mint épen napjainkban.

A) Élelmiszerek.

1. Gabona és liszt.

A világkereskedelem legfontosabb tárgyai kétségkívül az élelmiszerek, az élvezeti cikkek s az ipari nyers anyagok. Az *élelmiszerekhez* tartoznak a gabonafélék és kenyértermények, a burgonya, az állatok és az ehető állati termékek; az *élvezeti cikkekhez* számítjuk a cukrot, kávé, teát, dohányt, a bort és a sört; végre az *ipari nyers anyagok* alatt értjük itt a szénét, vasat, pamutot, gyapjút, selymet és a többi ruházati cikkek nyers anyagait (len, kender és juta).

A nemzetközi gabonakereskedelem mai nagyszerű szervezete igazi humanistikus haladásnak tekinthető, a mennyiben a még e század közepéig is, különösen a népre rettegés tárgyát képező éhínség és nagy drágaság, ma, emberi számítás szerint, egyáltalában lehetetlen. Ezen nagyszerű szervezet következtében bizonyos viszonyosság is fejlődött földgömbünk termékeny részei és ipari államai közt, melynél fogva az utóbbiakban előfordulható rosz termékek, nagyban és általában már alig érezhetőkké válnak és gyöngítik azon befolyást, melyet rosz termékek a születések, házasságok és halálozások számára és az erkölcsi állapotokra gyakorolni szoktak.

A gabona és liszt világgorgalmának értéke osztrák értékű forintokban az utolsó három évben, azaz 1879-től 1881-ig, országok szerint, Neuman-Spallart kimutatása után, millió forintokban a következő volt:

Az országok nevei	1879.		1880.		1881.	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
Nagybritannia és Irland	612·6	13·3	628·6	18·7	608·6	18·1
Egyesült észak-amerikai államok	18·0	604·8	21·5	567·7	39·6	383·4
Oroszország	—	584·9	—	367·7	—	387·7
Franciaország	342·9	17·5	318·3	24·0	209·3	35·2
Német birodalom	327·0	148·2	145·8	60·6	171·1	32·5
Belgium	134·7	54·2	134·2	48·4	126·6	51·9
Osztrák-magyar monarchia	46·5	154·3	78·5	106·9	61·0	113·7
Brit-Keletindia	5·0	98·6	0·2	122·6	1·2	168·5
Németalföld	97·8	49·0	88·4	49·7	83·6	43·6
Canada	21·6	48·4	25·4	57·7	27·8	55·1
Románia	0·8	69·9	0·6	62·2	1·4	59·0
Olaszország	89·0	23·8	63·4	28·0	28·8	27·6
Ausztrália	16·5	23·8	10·6	45·0	10·9	35·6
Dánia	10·4	27·8	12·2	32·4	12·9	25·4
Helvetia	38·0	1·0	39·1	0·6	36·9	1·2
Svédország	15·4	23·1	13·7	23·2	21·2	13·5
Algéria	3·4	14·1	2·2	28·5	13·1	10·6
Norvégia	17·5	0·6	21·4	0·9	21·2	0·6
Egyiptom	1·4	25·7	1·5	23·6	1·8	7·8
Portugallia	18·7	0·8	13·6	1·1	14·6	1·0
Chile	—	12·0	—	16·9	—	12·9
Finnország	?	?	?	?	11·3	1·3
Spanyolország	25·0	7·4	11·8	7·7	3·0	8·5
Görögország	11·1	—	11·1	—	11·1	—
Argentini köztársaság	—	6·5	1·8	1·0	1·0	1·4
Összesen	1,858·3	2,009·7	1,648·9	1,695·1	1,517·6	1,496·1

Összehasonlítva az évi behozatali és kiviteli adatokat egymás közt, látjuk, hogy az 1879-iki évet kivéve, a többi évek forgalmában valami nagy eltéréseket nem igen vehetünk észre. Ezen eltéréseket pedig leginkább az aratások minősége okozza. Az értékek az öt utolsó évről a következők voltak:

	Behozatal	Kivitel
1877-ben	1,530·8 millió forint,	1,576·6 millió forint
1878-ban	1,613·3 " "	1,768·4 " "
1879-ben	1,853·3 " "	2,009·7 " "
1880-ban	1,648·9 " "	1,695·1 " "
1881-ben	1,517·6 " "	1,496·1 " "

1877-ben Nagybritanniában és Franciaországban rossz termések voltak, tehát ezen országok a behozatalra voltak utalva; Oroszország, a török háború következtében, el lévén zárva a kivitel-

től, helyette az észak-amerikai egyesült államok, valamint Magyarország látták el azokat a szükséges gabonával és liszttel. 1878-ban a viszonyok részben változtak ugyan, de a forgalom ennek daczára emelkedett. 1879-ben az európai rosz termések összeestek az észak-amerikai egyesült államok kitünő termésével s a forgalom ebben az évben érte el tetőpontját. 1880-ban a termés ugy az ó- valamint a új-világban viszonylagosan jó volt, 1881-ben pedig az európai jó termések az itteni szükségletet meglehetősen fedezték, míg az észak-amerikai kivitel a rosz termés következtében nagyon korlátozva volt.

A gabonakereskedelemben az első és legnagyobb helyet a buza foglalja el, mint legfontosabb kenyértermény, reá esvén 43 százaléka az egész gabonaforgalomnak; utána következnek a rozs, zab és tengeri körülbelül 14, az árpa 9 és a többi gabonanem 6 százalékaival az összes forgalomnak.

Fel kell itt említeni még azon körülményt, mely első pillanatra különösnek tetszik ugyan, de azért mégis úgy van, hogy a kiviteli összegek rendesen mindenütt nagyobbak mint a behozataliak, pedig rendes körülmények közt, ezeknek együttvéve egymással egyenlőknek kellene lenni, miután azon mennyiségeket, melyeket egy helyről kivisznek, valahol egy másik helyen okvetlen ismét be is kell vinni. Ezen különbségek részben onnan is vannak, hogy igen nagy kiterjedésű beviteli országokról, mint Dél-Amerika (különösen Brazília), Közép-Amerika, Nyugat-India és még másokról, az adatok ezen kimutatásokban nem foglaltatnak, mivel azokat egyáltalában nem lehetett megkapni; részben pedig onnan ered a különbség, hogy egynéhány igen nagy kiviteli ország, mint az észak-amerikai egyesült államok, Keletindia és Ausztrália, adataikat nem a naptári, hanem az úgynevezett kincstári évek szerint mutatják ki, (az észak-amerikai egyesült államokban június 30-án, Brit-Keletindia és Ausztráliában pedig márczius 31-én végződik a kincstári év, és e szerint a bőtermelésű évek a kelleténél nagyobb számmal szerepelnek; végre pedig a különbségre befolyással bírnak még a rakományok, melyek a tengeren úsznak és azok, a melyek átmenetben vannak. Ezeket szükségesnek láttuk itt felemlíteni, nehogy az adatok helyessége iránt kételyek támadjanak.

Az összes államokat két főcsoportra oszthatjuk, a szerint t. i. a mint azok gabonakiviteli vagy gabonabehozatali országok.

Gabonakiviteli országok, a kivitel nagysága szerint a következők, u. m.: Észak-amerikai egyesült államok, Oroszország, Osztrák-Magyar monarchia, a Délunai országok, (és pedig Románia, Bulgária, a többi részei Törökországnak, Szerbia), Brit-Keletindia, Dánia, Algéria, Egyiptom, Canada, Chile, Tunis és az Argentini köztársaság.

A világkereskedelem egy ága sem emelkedett oly rövid idő alatt a nagyság oly magas fokára, mint a gabonakereskedelem, és ezt illeti az elsőség a világkereskedelmi áruczikkék közt. Alig 5—6 esztendeje még Oroszországot tekintették a nemzetközi gabonakereskedelemben az elsőnek, melynek mind kiterjedése, mind pedig termelése következtében a legtöbb gabonája volt a kivitelre. Azonban Északamerika legyőzte őt, és most az európai gazda az amerikai nyomasztó versenyről szól, és Oroszországot csak másodrendű tényezőnek tekinti. Köszönheti pedig Északamerika ezen gyors felülemelkedését főképp nyugati részének, melyben a buza és a tengeri termelés oly gyors és nagy kiterjedésű művelést nyert, mely méltó bámulatunkra; köszönheti továbbá szűz földjének, mely oly bő terméseket ad, a melyeket nálunk csak fokozott, mesterséges uton lehet elérni; köszönheti még azon kitűnő eszközöknek és gépeknek, melyek ott használtatnak, és a melyek készítésében és használatában felülmulják valamennyi többi nemzeteket; köszönheti végre azon igazán nagyszerű szervezetnek, melylyel a gabona gyűjtése és szállítása történik, valamint mindazon technikai és kereskedelmi intézményeknek, melyek a gabonakereskedelmet hathatósan előmozdítják. Ehhez járul még az amerikai gazdák (farmer) vállalkozó szelleme, a mérsékelt munkabérek, a legjobb szerkezetű gépek nagy kiterjedésben való használata, valamint a gyér népesség különösen a nyugati államokban, mely természetesen nem képes az óriási termést elfogyasztani, s így a bő terméseket szükségképen ki kell vinnie a külföldre.

Legnagyobb buzatermelő országok az észak-amerikai egyesült államokban Ohio, Minesota, Indiana, California, Illinois, Michigan, Missouri, Kansas, Wiskonsin, Pennsilvánia és Jowa államok; tengerire nézve pedig Illinois, Jowa, Missouri, Indiana és Ohio államok. A legnagyobb mennyiségű buza és liszt kivitel a következő tengeri kikötőkből történik, és pedig ezek közül a legelső helyen áll New-York, melyre az egész kivitel fele esik, azután a kivitel nagy-

sága szerinti: Baltimore, Philadelphia, Boston, Montreal, melynek nagy jelentősége mindinkább fokozódik, New-Orleans és Portland; a kivitel ezekből már is nagy, de még nem érte el tetőpontját, miután évről-évre még most is folyton emelkedik. Általában pedig tény az, hogy Amerikának óriási gabonakivitele sokkal több hasznot hoz, mint a mennyire a túlságos nagy reményeket keltett arany- és ezüsttermelése képes volt.

Az amerikai buza, liszt és tengeri főfogyasztója Anglia, melybe a bevétel azon természetes okból még mindig fokozódik, mivel ez utóbbi országban a buzatermelés mindinkább veszt kiterjedésben; hasonlóképen növekedik lisztbehozatala, mely az amerikai kitűnően berendezett malmokból kerül ki, és a mely már is veszélyes versenytársa a magyar lisztnek. Továbbá fogyasztói Belgia, Canada, Brazília és újabb időben különösen Franciaország is.

A hatvanas évek közepén *Oroszország* gabonakivitelének még oly nagy jelentősége volt, hogy Nyugot-Európa nagy részében a gabonaárak képződésének az orosz termés szabott irányt és Oroszország bevételi főforrása, gabonakivitele volt. Azonban Amerika fellépése az oroszországi kivitel fontosságát lepassztotta, úgy hogy most Amerika buzatermésétől van függővé téve, hogy a termés Oroszországban sikerültnek tekinthető-e vagy sem. A legtöbb gabona az *odessai* kikötőn át kerül kivitelre és pedig azért, mivel Bessarabia, Cherson és Taurus, Poltawa, Chiew és Charkow gabonatermelő tartományok közelében vannak, és mert Odessa nagyszerű berendezéssel bír, mely a kivitel emelésére szolgál. Legnagyobb jelentőségűek még a kivitelre a fekete és az azowi tenger kikötői, valamint buzára, rozsra és árpára nézve a keleti tenger kikötői. A kivitel Oroszországból első sorban Angliába történik, azután Francia- és Németországba buzából, Anglia és Hollandiába rozs-ból, végre Törökországba, Svéd- és Norvégiába lisztből.

A gabonakiviteli országok közt harmadik helyen áll az *osztrák-magyar-monarchia*, melynek nagy része gazdag termőföldből áll; egyrészt ez, másrészt pedig a monarchia keleti részének (Magyarországnak) aránylag nem sűrű népessége ezen monarchiát a gabonakiviteli országok sorába helyezi, mely kivitelről elég bőven szólottunk az előbbeni fejezetekben.

A keletindiai brit tartományokban eddig kevés gondot fordítottak a tulajdonképeni kenyértermények termelésére és minden

figyelem csak a rizstermelésre irányult. Még a hatvanas években is csak csekély mennyiségű buza került kivitelre a keletindiai brit tartományokból, és ez is csak a legközelebbi országokba szállítottott. Csak 1873 és 1874 óta kerül mindinkább nagyobb és nagyobb mennyiségű buza kivitelre, még pedig az angol piacokra, és az utolsó idő tapasztalatai szerint kétséget nem szenved, hogy Kelet-India ezután évenként rendszeren meg fog jelenni gabonájával a világ piacain is, kivált akkor, ha az amerikai árakkal győztesen ki fogja állani a versenyt. Erre mutatnak azon nagyszerű befektetések, melyeket angol tőkepénzesek és az állam tesznek vízi és vasutakra, valamint általában a bátorítás is, melyet ezen gyarmat anyaországától nyer.

Dánia buzakivitele, az amerikai és orosz verseny következtében, mindig kisebb lesz, ellenben az árpa, maláta és örlemények kivitele mindig nagyobb lesz.

Algéria, francia gyarmat, mint versenytárs csak legujabban jön tekintetbe és állandó szerepe függ úgy a gyarmatosítás sikerétől, valamint azon tervek kivitelétől is, melyek legujabban a francia kormány által igen kedvezőleg támogattnak. Azonban eddig egy-néhány jó termését több rossz követte, az ott uralkodó szárazság miatt, s így ezen ingadozás rossz befolyással bír arra, hogy a gabonakiviteli országok közt állandóan helyet foglaljon.

A földművelés *Ausztráliában* sokkal lassabban halad, mint azt sokan hitték volna, és a kivitelnél is csak a buza jöhet tekintetbe.

Egyiptomből, bár az utolsó évekről hiányoznak a megbízható adatok, miután a Khedive a már működött statisztikai hivatalt, takarékosági szempontból, ismét beszüntette, nem lehet még számitani rendszeres kivitelre, miután az ottani árak és termékek igen változnak s a Nilus folyam áradásától függnék.

Canada előbbeni fontosságát a buzatermelésben visszaszorította az északamerikai egyesült államok versenye. Különben legujabb időben a buzatermelés kezd ismét terjedni és nagy jövőt jósolnak neki, eddig azonban hiányoznak még a vasutak és a telepítvényesek.

Chile, *Tunis* és az *argentini köztársaság* is kezdenek mint versenytársak fellépni, különösen buzával, de a változó termékek nekik eddig még igen kis helyet adnak a nemzetközi gabonakereskedelemben.

Rendes *gabonabehozatalra* a következő országok vannak utalva, u. m.: Nagybritannia és Irland, Franciaország, Németország, Belgia, Svajcz, Hollandia, Olaszország, Spanyolország, Svéd- és Norvégország, Finnország, Portugallia és Görögország.

Nagybritanniában a népesség szaporodása, az ipar és kereskedelem élénksége s az ezekkel arányban levő fogyasztás, már évek óta azon arányban növekednek, mint a minőben a buzatermelés fogy. A növekedő hiány, melyet a beltermelés nem képes fedezni, a nemzetközi gabonatermelés mai szervezeténél fogva a külföld által tökéletesen kipótoltatik. Hogy a külföldről behozott gabona az angol piacokon most olcsóbb, mint volt azelőtt a belföldi termés, arról már most nem kételkedik senki, sőt bizonyos, hogy most Nagybritannia a drágaságok ellen jobban van biztosítva, mint volt bármikor az elmúlt félszázadban saját aratásai által. Nagybritannia átlagos évi buzafogyasztása 68·5 millió hektoliterre tétetik; ebből a belföldi termelésre esik a felénél kevesebb, úgy hogy közönséges években Nagybritanniának 35 millió lakossága közül körülbelül 16 millió ember a saját beltermelésből, 19 millió ember pedig a külföldről behozott kenyérből él, rossz esztendőkből pedig az utóbbi szám még nagyobb. Gabona és liszt a világ minden földművelői államaiból vitetik be Nagybritanniába, azonban ezek közt az első helyet 1869 óta Amerika foglalja el, mely a legutolsó években már az összes gabonának és lisztnek a felét vitte be.

Franciaország sem képes szükségletét saját kenyérterményeiből fedezni, és szintén a behozatalra szorul. Főbehozatali országai buzára nézve Oroszország és az északamerikai egyesült államok, mely utóbbiak behozatala újabb időben majdnem kiszorította Oroszországét. Mint behozatali ország legújabb időben jelentkezett Brit-Keletindia is.

Az utolsó tíz év tapasztalatai bizonyítják, hogy *Németország* kenyérszükségletét a saját belföldi termeléséből szintén nem képes fedezni, és hogy annak egy részét külföldről kell behoznia. A gabonavámok Németországban 1880-ban hozattak be, és mégis emelkedik ott a bevitel, ellenben apad a lisztbehozatal. A gabonabevitel Németországba a következő hullámzást mutatja: bevitetett 1876-ban 19·16, 1877-ben 18·17, 1878-ban 14·23, 1879-ben 20·81 (vámbehozatal előtti év), 1880-ban 12·50, 1881-ben 16·56 és 1882-ben 19·10 millió métermázsá. Tehát a vám daczára 1882-ben

a gabonabevitel Németországban ismét elérte azon fokot, melyen állott 1876-ban. És miután a legfontosabb gabonaneműekkel bevett terület 1879-től 1881-ig, habár lassan, de folytonosan kisebb lett: következképen a behozott gabonavám nem bizonyult hasznosnak, csak annyival drágította a kenyérterményeket.

Belgium, Svajcz és Hollandia szintén kenyértermények behozatalára szorulnak, minek oka, hogy a kenyérnek való terményektől a terület elvonatik és más művelési ágakra fordítatik, melyek nagyobb hasznot hajtanak; továbbá a népesség emelkedése s az ezzel járó nagyobb fogyasztás; végre pedig a külföldi gabonák olcsósága.

Olaszországban és Spanyolországban a termés szintén nem képes a szükségletet fedezni, és Spanyolország, az utolsó 8 évi aratási statistika eredményei szerint, többé már nem számítható azon országok közé, melyek gabonát kivisznek, hanem most már azok sorába tartozik, melyek gabonabehozatalra szorulnak, a mi ezen országra nézve szomorú tény és a hanyatlás állapotát jelenti.

Svéd- és Norvégországok szintén a kenyértermények behozatalára vannak utalva. Svédország ugyan rendesen tetemes mennyiségű zabot (különösen Angliába) és kisebb mennyiségű árpát visz ki, de rozst és lisztet kénytelen bevinni; Norvégia pedig már e század közepe óta kénytelen több mint felét a kenyérterményeknek a külföldről pótolni.

A finn nagyhercegség, mely égalji viszonyainál és földjének alkotásánál fogva, szintén nem képes népének kenyérterményszükségletét fedezni, rendesen a külföldről hoz be rozst, de még nagyobb mennyiségben lisztet, melylyel szemben zab és rozskivitele igen csekély, úgy hogy kereskedelmi mérlege minden évben rendesen nagy hiánynyal záródik le. Így az utolsó 1881. évi behozatal értéke volt 28.219,801 márka, a kivitelé pedig csak 3.257,688 márka az ottani statistikai hivatal kimutatása szerint, mely adatait Oroszországtól függetlenül állítja össze és teszi közzé.

Portugallia és Görögország szintén a behozatalra szorulnak, még pedig úgy a buzából, mint a lisztből, Görögország még rizsből is. Portugallia szükségletét az északamerikai egyesült államok fedezik; Görögországról pedig hiányoznak az újabb statistikai adatok.

2. Burgonya.

Európában a gabonaneműek mellett mind nagyobb befolyást nyer a burgonya, bor, gyümölcs, cukorrépa, selyem, len stb. termelése.

A *burgonya*, mely mint tápszere a nép számára, fontos szerepet játszik, és a melynek úgy termelése, mint fogyasztása szoros kapcsolatban áll a gabonaneműekkel: megérdemli, hogy e helyen külön emlékezzünk meg róla. A termelési statistika adatai szerint, a burgonyával bevetett terület évről-évre növekedik, és így maga a termés is mindig nagyobb és nagyobb mennyiségben nyeretik. A forgalmi adatokból itt csak a legfőbbeket említjük fel, melyek szerint Nagybritannia és Irland burgonyabevitelének értéke 1881-ben volt 10·10 millió forint, az északamerikai egyesült államoké 9·78, Belgiumé 1·5, Hollandiáé 1·35 és Svajczer 1·0 millió forint; a kivitel értéke pedig tett ugyanakkor Németországból 5·76 és Franciaországból 5·71 millió forintot.

Ezekből látjuk, hogy a burgonya forgalma aránylag nagy összegeket képvisel és hogy Nagybritannia és az északamerikai egyesült államok nagymennyiségű burgonyát visznek be, valamint hogy Német- és Franciaország azt nagy mennyiségben viszik ki.

3. Állatok és hús.

Az általános jólét emelkedése a népesség nagy tömegénél, valamint a népszám folytonos szaporodása, magukkal hozzák az állati tápszerek nagyobb mérvű fogyasztását egyfelől, másrészt a folyton terjeszkedő városi és ipari elem, mely sűrű népességű országokban nagy területeket foglal el és a mezőgazdákra nézve az állattenyésztést mindinkább drágítja, mely, állítólag nem is fizeti ki úgy magát, mint a magtermelés: e körülmények mozgalmat idéztek elő termelő és fogyasztó közt, mely az utóbbi javára részben kedvezőleg dőlt el, miután a nemzetközi forgalom minden műszaki és kereskedelmi segédeszközt e célból mozgásba hozott.

Az eledelül szolgáló szarvasmarha, juh és sertések száma Európában, kevés kivétellel, általában fogy, noha nem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy a számot némileg ellensúlyozza az állatok átlagsúlyának javulása. Így p. o. Franciaországban tett

mérések szerint, az állatok által szolgáltatott tápanyag súlya 50 százalékkal nagyobbra becsültetik jelenleg, mint 1856-ban. Hasonlók lehetnek az eredmények Anglia, Belgium és Németországban is.

Nagybritanniában és Irlandban 1874-től 1881-ig a húzállatok számának csökkenését tapasztalták. Franciaország szarvasmarha állománya csekély szaporodást mutat ugyan, ellenben a juhok és sertések száma ott is fogy. A német birodalomról hiányzanak az újabb összehasonlításra alkalmas adatok, úgyszintén Magyarországról is, miután mind a kettőben az állatszámolás most történik, de az eredmény még nem közöltetett. Ausztria szarvasmarha- és sertésállománya kedvező emelkedést mutatnak, ellenben juhállományának 1869 óta egy negyedrészt elvesztette. Hollandia szarvasmarha és sertésállománya szintén gyarapszik, míg juhállományának fogy. Hasonlóképp van az Dániában és Svédországban. Oroszország, melynek állatállománya oly nagy befolyással van a nyugot-európai országok húsfogyasztására, húzállatállományában gyarapodást mutat.

Csak ezek előrebocsátása után lehet megérteni a következő kimutatást, melyet a gabona és lisztfogyasztáshoz hasonlólag, az állatok fogyasztásáról adunk, még pedig csak az európai államokról. Ezekben a forgalom az 1881-ik évben a következő volt:

Az országok nevei	Behozatal			Kivitel		
	Szarvasmarha	Juh és kecske	Sertés	Szarvasmarha	Juh és kecske	Sertés
	d a r a b s z á m			d a r a b s z á m		
Nagybritannia és Irland	319,374	935,144	24,283	2,132	5,023	489
Németország	152,376	56,291	1.365,006	239,269	1.250,808	396,910
Osztrák-Magyar monarchia	83,208	73,025	360,050	91,728	449,381	415,925
Franciaország	150,342	1.727,700	249,481	76,088	35,988	56,234
Helvetia	111,659	62,132	74,633	76,199	11,343	15,856
Belgia	120,864	221,628	139,545	42,911	90,453	98,078
Olaszország	39,887	55,768	18,908	65,944	198,639	41,529
Hollandia	275	29,574	33,751	144,436	282,649	60,400
Dánia	2,126	16,998	17,438	84,586	72,487	253,294
Norvégia	7,931	1,775	10,586	720	801	—
Svédország	1,817	99	3,459	19,006	21,844	24,341
Oroszország	—	—	—	23,812	120,226	530,440
Szerbia	—	—	—	27,752	64,935	328,902
Románia	6,909	23,137	715	20,792	114,857	178,430
Összesen	996,768	3.203,261	2.297,855	915,375	2.719,434	2.400,828

Nagybritannia saját állatállománya már rég nem képes fedezni a jólétnek örvendő és húsfogyasztáshoz szokott angol népesség szükségletét. Franciaország már inkább képes lakosainak húsfogyasztási szükségletét fedezni, de mint fent említve volt, juh- és sertésállománya mindinkább fogyván, kénytelen, különösen juhokból, nagy mennyiséget bevinni. Belgium és Helvetia ujabban szintén az állatbehozatali országok sorába léptek, melyekhez Norvégia már régebben tartozik. Állatkiviteli országok pedig Németország, azonban ez nagy részét a tőlünk vásárolt állatoknak adja csak tovább, Osztrák-Magyarország, nagy mennyiségű sertéssel is, Hollandia, különösen sok szarvasmarhával, Dánia szarvasmarha és sertéssel, Oroszország, melynek sertéskivitele a legnagyobb valamennyi államé közt, Szerbia nagy sertéskivitellel és Románia juh- és sertéskivitellel.

Az állatforgalom nagyságáról felvilágosítást adnak még a következő adatok a multról, mely szerint a behozatal és kivitel együtt volt:

	Szarvasmarhából	Juh- és kecskéből	Sertésből
	d a r	a b s z	á m
1871-ben . .	2.136,563	5.884,753	3.841,274
1877-ben . .	2.545,806	6.671,357	5.183,410
1879-ben . .	1.922,472	6.673,597	4.504,242
1881-ben . .	1.884,442	5.784,701	4.519,538

A kereskedés állatokkal az európai államokban, ha az utolsó évtől eltekintünk, folyvást emelkedik. A kisebb forgalom 1881-ben szoros kapcsolatban van azon, sokszor méltánytalan zaklatással, melyet állategészség-rendőri szempontról elkövetnek, továbbá a most állatokra is alkalmazott behozatali vámokkal, végre pedig a nagy fris húsbehozattal, mely sok élő állatot, a forgalomból kiszorít. A fris hús behozatala mindinkább előtérbe lép, de jelenleg még csak a tengermellékre szorítkozik, melynek alsóbb néposztályai ez által olcsó és jó tápanyagot nyernek, de a mely behozatal később valószínűleg a beljebb fekvő országokra is ki fog terjeszkedni.

Azon két földrész, mely jelenleg Nyugat-Európa államai állat- és húsfogyasztásának igen tekintélyes részét látja el: első sorban Amerika, és a második Ausztrália. Ezen világrészek óriási állatállománya, melyeknek könnyen tudnak elegendő tápszert adni, valamint Nyugat- és Dél-Amerika, úgyszintén egynéhány ausztraliai

gyarmat gyér népességének csekély fogyasztása: csak növelik ezen két világrész fontosságát, mely különösen a szállítás műszaki nehézségeinek legyőzése által kilátást nyert, hogy a jövőben még fokozódni fog Nyugot-Európa élelmezésében, ha ugyan közben új akadályok fel nem merülnek.

Az amerikai államok közt Nyugot-Európa húsfogyasztási szükségletének fedezésében részt vesznek első sorban az *Észak-amerikai egyesült államok*, melyekből az állat- és húskivitel értéke volt az 1880—1881-ki évben 207·6 millió forint. Ez eddig a legmagasabb összeg, melyet elérni tudott, és az amerikaiak maguk állítják, hogy a kivitel az Egyesült államokból alig fog már magasabbra emelkedni, miután az ottani húsárak is folyvást drágulnak, s így a nagyobb veszély, melyet már sok európai gazda emleget, alig fog bekövetkezhetni.

Nyugot-Európa húsfogyasztási szükségletének fedezésében második helyen áll *Dél-Amerika*, melynek nyájai még számosabbak mint az Unioé, kiváltképp azon gazdag államokban, a melyek a La-Plata folyó mentén terülnek el, mint az argentini és az uruguai köztársaságok. Ide sorozható még *Venezuela* is, melynek szintén gazdag állatállománya van.

Állat- és húskiviteli fontosabb országok még Canada, Algéria és Ausztrália. *Canada*, az angolok északamerikai gyarmata, nagy részt vesz az élelmiszerek nemzetközi forgalmában és pedig úgy a saját állatállománya alapján, valamint azon közvetítő szerep következtében is, melyet az Unio és Angolország közt foglal el. A múlt és a jelen században az angol anyaországból Canadába behozott fajállatok oly jól tenyésznek az utóbbi országban, hogy azok a versenyt az anyaország állatjaival Liverpool és London piaczaiban bátran kiállják.

Algéria a francia anyaország hússzükségletének fedezésében tekintélyes részt vesz.

Valamint az amerikai prairieken, úgy a gyér népességű Ausztráliában is az állatállomány igen nagy, melynek húsa, a legújabb időkig, kivonat alakjában került Európába, de különösen Angliába. A húskivonat azonban mindinkább tért vesz, miután az az angol ízlésnek sem tud többé megfelelni, és a jégkamarákba hűtött friss hús behozatala azt mindinkább kiszorítja.

A tengerentúli állat-, hús- és húskivonat-forgalmat az angol,

francia, németalföldi és belgiai kikötők közvetítik. Nagy mennyiségek kerülnek ezeken át Európába, de a hús fogyasztó közönség eddig még nem igen tudta az idegen terményt megszokni és az államok is mindenféle akadályt gördítenek annak terjedése útjába, a mi állítólag a belföldi gazdák érdekeinek megvédésére történik.

B) Élvezeti cikkek.

1. Cukor.

A tulajdonképeni élelmezési tárgyak mellett néhány élvezeti tárgy oly általános kereskedelmi cikké vált a jelen időben, hogy azokkal közelebbről megismerkedni szükségesnek tartjuk, mert úgy termelésük mint fogyasztásuk az egyes országok és idők anyagi jólétének és szellemi irányának állapotára engednek következtetni. Ilyen cikkek főképen a cukor, kávé, tea, dohány és még bizonyos szeszes italok, melyek használata a mai nemzedék szokásaival szoros kapcsolatban áll.

Az európai répacukor-ipar, daczára gyors emelkedésének, jelenleg mennyiségileg még kisebb az Európán kívüli nádcukor-iparnál. A két cukornem közötti verseny azonban évről-évre a répacukor javára hajlik; e viszony azonban nem olyan, mintha az egyik a másik elnyomásával fogna végződni, ellenkezőleg mindkettőnek termelése még nagyobbodni fog, miután a cukorfogyasztás is folyvást emelkedik. Azonban be fog következni az, hogy nád- és répacukor osztozkodni fognak a fogyasztási területekben, még pedig földrajzi fekvés szerint, és ha az elsőt illetőleg a munkáskérdés célirányosabban fog megoldatni, mint eddig, akkor a nádcukortermelés kiterjedésének nagyobbodása, nyers anyagának kitünő jó tulajdonságai mellett, közeli kilátásban van.

*A nádcukor termelésére nézve egy ország sem oly fontos, mint Cuba szigete, mely társai közt az első helyet foglalja el. A rabszolgaság eltörlése óta (1880. márczius 12.), a termelés ugyan kiterjedéséből veszített, de ha sikerül a munkáskérdés helyes megoldása, különösen sinaiak betelepítése által: akkor a termelés nemcsak vissza fogja nyerni előbbeni kiterjedését, hanem még nagyobbodni is fog. A spanyol gyarmatok közt még említendő *Portorico*, melynek nádcukortermelése azonban a munkabér, tőke és gépek hiánya miatt veszélyeztetve van. A többi ázsiai szigetek közül még Brit-*

Nyugotindia, Francia-Nyugotindia, névszerint Martinique és Quadeloupe szigetek, és San-Domingo birnak újabb időben nagyobb jelentőséggel.

Az *amerikai* szárazföldön a nádcukor-termelés, mely a rabszolgaság eltörlése előtt oly fontos és nagy szerepet játszott az északamerikai egyesült államokban, kezd kiterjedésben ismét nyerni, még pedig ugyszólván kizárólag Louisiánában, míg Texas, Florida, Georgia, és a többi államok termelése egészen jelentéktelen. Azonban az összes cukortermelés, hivatalos adatok szerint, a szükségletnek 11%-át képes csak fedezni, a többire nézve pedig az északamerikai egyesült államok a behozatalra vannak utalva, mely leginkább Nyugotindiából, Dél- és Közép-Amerikából történik. A nádcukor mellett felmerült sorghum-cukor termeléssel Amerikában alább hagytak, a cukorgyártás tengeriből pedig egészen abban maradt, és a Californiában létezett egyedüli répacukorgyár 1882-ben működését, nyers anyag hiányában, beszüntette. Brit-Honduras szintén cukortermelő gyarmat; Mexiko is nagy kiterjedésű cukortermelést űz, különösen Morelos, Veracruz-Leave és Michoacau de Ocampo tartományokban. Braziliában a cukortermelés nem bir oly kiterjedéssel, milyennel különben égalj- és talajnál fogva birhatna. Peru, hol a cukoripar nagy lendületet vett, munkáskéz hiányában kénytelen azt elhanyagolni. Az argentin köztársaságban a cukortermelés emelkedik; Brit-Guyánában szintén termelnek nádcukrot; Francia-Guyánában a cukortermelés, a rabszolgaság eltörlése óta, munkáskéz hiánya miatt, majdnem egészen megszűnt, noha égalj és talaj különben ott is erre kedvezők; ellenben Holland-Guyanában a cukortermelés emelkedik.

Amerika után a nádcukortermelésre legfontosabb *Ázsia* az ő szigetesoportjaival. Java szigeten 1871 óta, a hollandiai gyarmatkormány által keresztülvitt agrarpolitikai reform következtében, a nádcukor-termelés és műszaki feldolgozása, lényegesen emelkedett, hasonlóképen a philippi szigetek spanyol gyarmataiban. Sinában is a nádcukortermelés mindinkább nagyobb jelentőségre vergődik, úgy hogy onnan a cukorkivitel, érték szerint, az összes kiviteli cikkek közt a harmadik helyet foglalja el. Formoso szigetéről szintén emelkedik a cukorkivitel. Noha Japan égalji viszonyai igen kedveznek a cukortermelésnek, az ott még maig sem üzetik elég nagy kiterjedésben, és a termelés a belföldi szükségletet sem

képes fedezni, hanem rendszeren ugyanannyi cukrot hoznak be, mint a mennyi a belföldi termelés. Brit-Kéletindia cukortermelése sem nyert eddig oly nagy kiterjedést, mint a milyent ott létesíteni akartak, hogy ez által a gyarmat új bevételi forrást nyerjen, és jelenleg még Mauritius szigetről és Sinából több finomított cukrot visznek be, mint a mennyi nyers cukrot Európába kivisznek. Ezen jelentékeny bevétel szorosán összefügg nagyszámu lakosságának jelentékeny cukorfogyasztásával. Végre a cukortermelés Siamban nem igen terjed, miután az ott ki nem fizeti magát.

Afrikában a legfontosabb cukortermelő ország Mauritius szigete. A Reunion sziget is fontos, de az utolsó időben sokat szenvedett a rossz aratások és a verseny által. Egyiptom és Natal francia gyarmat termelése szintén jelentékeny.

A cukortermelésre nézve legkevésbé fontos földrész *Ausztrália*, melynek néhány brit gyarmata, különösen Queensland és New-Südwales, valamint a Fidschi szigeteken is kezd fejlődni a cukortermelés. A polynesiái szigetek közt legfontosabb a *Hawai* szigete, melynek cukortermelésre különösen kedvező talaja és égalji viszonyai vannak és a cukortermelés fő bevételi forrása az ottani lakosságnak.

2. Kávé.

A kávékereskedelem világpiacjai az utolsó években mindinkább *Dél-Amerikától* válnak függővé, melynek talaja és égalji viszonyai igen kedvezők ezen növény termelésére. Főtermelő országok Brazília, Nyugat-India és Dél-Amerika, melyekkel szemben az afrikai és keletindiai kávétermelő országok sokáig már nem fognak tudni versenyezni, miután ezek, és különösen Keletázsia, erre kevésbé alkalmasak. Valamennyi kávétermelő országok közt leggazdagabb Brazília, mely birodalomban a kávéfa ezelőtt egy századdal Rio de Janeiro fővárosa mellett fekvő zárdakerthen csak két példányban volt képviselve, ma pedig *Brazília a föld valamennyi kávéfogyasztójának felét maga látja el kávéval*. Legfontosabb kávétermelő tartománya S.-Paulo, utána következnek Minas-Geraes, Bahia és Espirito-Santo. Dél-Amerikának legfontosabb kávétermelő országai Venezuela, Columbia, Ecuador és Guyana. Közép-Amerikának, mely a kávétermelésre szintén igen alkalmas, fontosabb kávétermelő országai: Costarica, Guatemala, San-Salvador, Nicaragua és Honduras közép-amerikai köztársaságok és Mexiko köztársaság; a Nyugat-Indiai

szigetek közt Hayti, Dominica köztársaság, Portorico, Cuba, Jamaica angol gyarmat, Grenada, Martinique és Guadeloupe francia gyarmat, továbbá Java hollandiai gyarmat, Keletindia, Brit-India és a Philippi szigetesoporton.

Afrikában a kávétermelésre különösen alkalmas a Liberiai köztársaság, Egyptom, Darfur, Abyssinia és Reunion szigete, melyek Afrika főkávétermelő országai. Az úgynevezett „Mokka“ kávé, azaz azon valódi fajták, melyek Yemen tartomány dombjain és völgyein teremnek, valamint Arábia belsejében, még csak nem rég óta Aden tengeri kikötőn át érkeztek Európába, Adenbe azt tevéken szállították és e kávé átlagos évi értéke kerekszámban 3 millió forintra becsültetik. Jelenleg Hodeida a valódi és hamisított mokka főkiviteli piacza. Az utóbbiakhoz tartoznak a Suakin-on át forgalomba jövő nubiai és abessyniai kávémagvak.

A kávétermeléssel arányban a kávéfogyasztás is emelkedett, csak hogy az utóbbi nem tudott lépést tartani az előbbenivel, úgy hogy jelenleg sokkal több kávé termeltetik, mint a mennyi elfogyasztatik, s ezen túltermelés következtében a kávéárak hanyatlának. *A kávéfogyasztást* évi és fejenkénti átlagokban a következő számok mutatják:

	Métermázsa évenként	Kilogramm fejenként
Németalföld	288,110	7·20
Belgia	237,340	4·34
Észak-amerikai egy. áll. .	1.811,460	3·66
Norvégia	67,070	3·53
Capgyarmat	30,000	3·50
Svajcz	84,720	3·01
Svédország	121,020	2·66
Dánia	48,080	2·45
Német birodalom	1.009,020	2·29
Franciaország	547,600	1·45
Algéria	25,000	0·90
Osztrák-Magyarország . .	320,100	0·85
Görögország	10,000	0·75
Argentini köztársaság . .	16,700	0·63
Olaszország	133,700	0·47
Portugallia	20,750	0·47
Átvitel	4.770,670	

	Métermázsa évenként	Kilogramm fejenként
Áthozat	4.770,670	
Nagybritannia	147,800	0·44
Canada	2,000	0·26
Spanyolország	32,290	0·19
Románia	8,890	0·16
Oroszország	76,250	0·10
Chili, Peru, Uruguay stb. .	10,000	—
Ausztrália	10,000	—
Perzsia	10,000	—
Összesen	5.067,900	—

Az országok azon sorrendben vannak a mint a fejenkénti kávéfogyasztás szerint egymásután következnek. Ezek szerint Németalföld az első, az osztrák-magyar monarchia pedig a 12-ik helyet foglalja el. Továbbá kitűnik ezekből, hogy az *északra fekvő államokban a fejenkénti kávéfogyasztás nagyobb mint a délre fekvő államokban*. Kivételt csak egynéhány állam képez, mint Nagybritannia és Canada, ezekben azonban a tea pótolja a kávé, mely különösen Nagybritanniaiban általánosan kedvelt és elterjedt ital.

3. Tea.

Még rövid idővel ezelőtt Sina volt az egyedüli forrás, melyből magát az egész világ teával ellátta; Sinával mintegy tíz évvel ezelőtt sikeresen kezdett versenyezni Japán, azonban eddig az akkor táplált remények nem teljesültek. Ellenben Brit-Keletindia az utolsó három évben annál nagyobb eredménnyel lép fel a világpiaczkon és a sinai teát láthatóan leszorítja úgy Angliában valamint a szárazföldön, úgy hogy Sina egyedáruai felsőbbsege e téren lényegesen gyengítettett. A nagyobb termelés következtében a szállítmányok Európába is nagyobbak lettek, ez pedig az árak csökkenésére és ez ismét a termelés leszállítására visszahatott, a mi az 188²/₃-iki termelési évben már meg is látszott. Sina összes teakivitelének súlya volt 1871-ben 113·5 millió kilogramm, 1881-ben 136·9 és 1882-ben 124·6 millió kilogramm, mely utóbbi mennyiség értéke 90 millió o. é. forint volt. Az 1882-ik évben Sinából kivitt teamennyiség 56 százalékát Anglia fogyasztotta, a többit pedig Oroszország és az északamerikai egyesült államok.

A tea-termelés Brit-Keletindiában igen gyorsan terjed, hisz alig 15 esztendeje, hogy Indiában a teanövénynyel kísérletet tettek, és ma már nagy jelentőségű kereskedelmi cikké nőtte ki magát. Japánban a teatermelés az utolsó három évben keveset változott, és ezt főleg a kezelés fölületességének lehet tulajdonítani, (különösen a levelek szárítását illetőleg a levegőn), s azért egyidejűleg a tea-termelés értéke is csökkent. A többi országok, melyekből valódi tea kerül a világkereskedelembé, aránylag csekély jelentőséggel bírnak, ezek Java és Ceylon szigetek, mely utóbbinak égalja és talaja különösen kedvez e növénynek.

Az összes valódi tea mennyiség, mely az utolsó három évben kivitelre került, a következő volt:

	1880-ban	1881-ben	1882-ben
	millió kilogrammokban		
Sinából	133·3	136·9	124·6
Brit-Keletindiából	20·9	21·9	26·2
Japánból	17·5	16·4	17·0
Java és Madurából	2·5	2·5	2·5
Ceylon és más területekről	0·1	0·2	0·3
Összesen	174·3	177·9	170·6

Ezen számokból kitűnik, hogy a teakivitel csak Brit-Kelet-Indiából mutat emelkedést, a többi államokból pedig nagy visszaesést, mint Sinánál, vagy csak igen csekély hullámzást, mint Japán, és Ceylonnál. Megjegyzendő még, hogy az utolsó időben igen sok gyengébb minőségű tea érkezett Sinából és Japánból.

A teafogyasztás Európa és Amerika lakosságánál igen gyors és nagy elterjedést nyert, úgy hogy az emelkedés 1872-től 1881-ig közel 50 százalékra tétetik. Ezen mennyiség a főbb országokban, több évi átlag szerint, úgy általános mint viszonylagos számokban, a következő volt:

	Tiszta súly	Átlag fejenként
	kilogrammokban	
Ausztráliai gyarmatokban	7.567,000	2·900
Nagybritannia és Irlandban	72.107,250	2·072
Canadában	6.352,440	1·985
Északamerikai egy. államokban	32.540,357	0·644
Németalföldön	2.060,774	0·502
Dániában	395,981	0·203

	Tiszta súly kilogramokban	Átlag fejenként
Európai Oroszországban	13.298,676	0·136
Portugalliában	260,456	0·062
Helvetiában	125,075	0·044
Norvégiában	75,491	0·039
Német birodalomban	1.392,000	0·034
Svédországban	55,843	0·012
Osztrák-Magyar monarchiában	416,680	0·011
Belgiumban	58,313	0·011

Az átlagszámok világosan mutatják, hogy az angol-szász néptörzs fogyaszt legtöbb teát és pedig úgy Nagybritanniában, mint az ausztráliai gyarmatokban, Canadában, a Cap-gyarmatban és Natalban, valamint az északamerikai egyesült államokban is. A teafogyasztás az osztrák-magyar monarchiában igen csekély, úgy hogy az elősorolt államok közt az utolsó előtti, vagyis a 13-ik helyet foglalja el. Aránylag csekély mennyiségeket fogyasztanak Olaszországban is, a melynek lakossága általában igen mértékletes a nélkülözhető élvezeti tárgyokban; még csekélyebb a teafogyasztás Spanyol- és Finnországokban, a Balkán félsziget államaiban, ázsiai Oroszországban, egész Közép- és Dél-Amerikában, Algériában stb.

4. Dohány.

A dohánytermelés legfontosabb helyei Amerikában és a nyugotindiai szigeteken vannak. Amerikában ismét az északamerikai egyesült államokban üzetik az aránylag a legnagyobb kiterjedésben, a hol ezzel 20 állam foglalkozik, még pedig a legnagyobb dohánynyal beültetett területek vannak Kentucky, Virginia, Missouri és Tennessee, azután Ohio, Maryland, Nord-Carolina és Indiana államokban. A nyugotindiai szigetek közül Cuba, Portorico és San-Domingo foglalják el az első helyet, úgy a mennyiséget mint a minőséget is tekintve. Cuba dohánytermelése, a tíz év óta folyvást tartó felkelések miatt sokat veszített, hasonlóképen a Havanna-szivar gyártás is. Nyers dohánylevelek közül kivitetik a „Vuelta Abajo,” a dohánynemek legnemesbiké, aztán Partidos és Remedios; ezek ára 50 kilogrammonként 300 és 1000 forinton felül váltakozik. A dohánytermelés Portoricóban is, a rabszolgaság eltörlése

által, átmenetileg szenvedett, végre fontos dohánytermelő ország Domingo köztársaság. Kisebb fontosságúak — bár elég jelentékenyek — Jamaica, Trinidad, Barbados, az angol gyarmatok stb., melyekről azonban hiányoznak az adatok, továbbá a francia gyarmatok Martinique és Guadeloupe, melyek azonban saját szükségletöknek egy ötöd részét fedezik csak. Hasonlóképp Mexiko, melynek behozatala sokkal nagyobb mint kivitele, és végre ugyanígy van ez a középamerikai államoknál is. Dél-Amerika fontosabb dohánytermelő országai: Columbia, Venezuela, Paraguay, az argentini köztársaság, Brazília, Peru, Ecuador és Bolivia. Brazília, az Unio és Cuba után, a legfontosabb dohánytermelő állam úgy nyers dohányban, valamint annak feldolgozásában szivarra és szivarkákra.

Ázsiában Japán, Sina és Keletindia mindig több és több dohányt termelnek. Ezeknél azonban sokkal fontosabbak a dohánytermelés tekintetéből a spanyol és holland gyarmatok, melyek közül különösen említést érdemel Manilla spanyol gyarmat, mely sok dohányt szállít Európába és Java hollandiai gyarmat, mely szintén igen sok dohányt termel kivitelre. Brit-Keletindia minden részében sok dohányt termelnek, legtöbbször azonban a lakosság által fogyasztatik el, kik aránylag több dohányt fogyasztanak, mint a többi ázsiai országok lakossága. Nyugat-Ázsia dohánytermelő országai közt első helyen áll Perzsia, (különösen Tombaki), melynek igen kiterjedt termelése és kivitele van, még pedig leginkább Törökországba, Oroszországba, India és Egyiptomba. Törökország dohánytermelése szintén nagy, de erről nincsenek adataink. Az 1882-ik évben kivitt dohány mennyiségének súlya 12.265,809 kilogramm volt.

Afrikában Egyiptom dohánytermelése igen alacsony fokon áll és a belszükségletet sem elégíti ki; hasonló áll Tunis és Tripolisról; ellenben Algériának nagy kiterjedésű dohánytermelése van.

Ausztráliában is tétettek kísérletek a dohánytermeléssel, de eredményt nem tudtak felmutatni és így nem csoda, ha a dohánybevétel oda évről-évre emelkedik.

Európának dohánytermelését, a mi a minőséget és a termény értékét illeti, nem lehet egy sorba helyezni az égalji viszonyok által arra különösen alkalmas gyarmatokkal és a keleten fekvő

országokkal. De mennyiségre nézve a fogyasztásra szükséges mennyiségnek egy igen tekintélyes részét állítja elő, mely még sokkal nagyobb lehetne, hogyha egyedáruság és magas adózás nem szabnának szűk határt ezen igen értékes kereskedelmi növénynek, melynek termelése egyes országokban teljesen tiltva van.

A dohánytermelés és fejenkénti fogyasztás az európai államokban Törökország nélkül, a melyről adatok egyáltalában nem léteznek, a következő volt:

		Nyersdohány termelés	Fogyasztás fejenként
kilogrammokban			
Osztrák-Magyar monarchia	1882	72.698,100	2·4
Német birodalom	188 ¹ / ₂	61.353,000	1·7
Oroszország	1881	47.300,000	1·0
Franciaország	1882	17.053,500	0·91
Görögország	középtermés	6.000,000	?
Olaszország	1882	5.498,639	0·6
Németalföld	1881	3.128,308	2·8
Románia	középtermés	3.000,000	0·2
Bulgária	1880	2.320,000	?
Szerbia	középtermés	1.500,000	?
Bosnia-Hercegovina	—	600,000	?
Helvétia	—	500,000	?
Finnország	átlagtermés	200,000	0·1
Svédország	1880	144,700	1·14
Dánia	átlagtermés	126,000	1·55
Összesen		221.422,247	—

Európa dohánytermelő országai közt első helyen áll, a fentebbi kimutatás szerint, az osztrák-magyar monarchia és pedig ezen első helyet a Magyarországon nagy kiterjedésben üzött dohánytermelés következtében foglalja el. Mert a fent kimutatott 72.698,100 kgr nyersdohányból Magyarországon termeltetett 70.201,600 kgr., Ausztriában pedig csak 2.496,500 kgr. Azonban az itt termesztett dohány sem mennyiségileg, sem pedig minőségileg nem elégíti ki a szükségletet, és a kincstári dohánygyárak számára évenként nagy mennyiségű nyers dohány és szivar hozatik be a külföldről, és pedig leginkább Amerikából, Keletindiából és Törökországból. Mutatják ezt a következő számok külforgalmunkról, melyek szerint nyers dohány és dohánygyártmány

	Behozatott		Kivitetett	
	Métermázsa	Érték ezer forintokban	Métermázsa	Érték ezer forintokban
1878-ban . . .	155,173	21,913	51,990	8,729
1879-ben . . .	124,131	21,970	71,493	8,275
1880-ban . . .	154,339	27,702	71,852	7,321
1881-ben . . .	127,507	23,879	76,173	4,564
1882-ben . . .	133,918	23,578	70,718	6,618

	Tehát behozatali többlet	
	métermázsaiban	ezer forintokban
1878-ban	103,183	13,184
1879-ben	52,638	13,695
1880-ban	82,487	20,381
1881-ben	51,334	19,315
1882-ben	63,200	16,960

De nemcsak a dohánytermelésben, hanem annak fogyasztásában is elől áll az osztrák-magyar monarchia, s ebben csak a kis Németalföld által szárnyaltatik túl, a többi országokat mind messze hagyván maguk mögött.

A német birodalom a termelést illetőleg a második, a fogyasztást illetőleg pedig a harmadik helyet foglalja el Európa dohánytermelő országai közt. Azonban ennek természeténye sem elégíti ki a szükségletet, miután az utolsó tíz évi átlag szerint az évi termés 40·64 millió kilogramm volt, az átlagos évi fogyasztás pedig 71·22 millió kilogramm s így a Német birodalom is tetemes behozatalra szorul. Utána következik Oroszország, melyben a dohány minősége még sok javítást igényel, a mennyiség pedig szintén ki nem elégítő, miután lényeges behozatali többlete van. Franciaország dohánytermelése sem elégíti ki a szükségletet, noha az átlagos fogyasztás fejenként ott felényinél még jóval kisebb mint minálunk. Olaszország dohánytermelése, tekintve az égalji és talajviszonyokat nagy fontosságu lehetne, azonban termelése még jelenleg ötszörte kisebb annál, a mit a külföldről évente behoz. Hollandiában a dohánytermelés mintegy harmincz év óta alig változott, noha azóta fogyasztása nagyban növekedett és ma a dohányfogyasztó államok közt az első helyet foglalja el, esvén nála átlag egy fejre 2·8 kilogramm dohányfogyasztás.

5. A bor.

Ugy a bortermelés valamint a borkereskedés újabb időben, anyagi fontosságánál fogva, növekedő figyelem tárgyát képezi. Ezt előidézik az abból eredő jövedelem, mely néhány államban igen tetemes és a melyet a tengerentuli versenytől féltetni nem kell; a sok munkás kéz, mely úgy a művelésnél mint a pinczekezelésnél foglalkozást nyer, és végre ama viszony, melyben a borfogyasztás más szeszes italok fogyasztásához áll.

A bortermelés legnagyobb fontosságul Franciaországban bír, és pedig nemcsak azon nagy számu lakosságra való tekintetből (közel 8 millió ember), mely a szőlőművelésnél alkalmazva van, hanem a bornak további értékesítése miatt is a nemzetközi kereskedelemben. Újabb időben Franciaországban, épen azon vidékeken, (Bordeaux, Bourgogne és Champagne) hol a legnemesebb és legdrágább borok teremnek, nagy pusztításokat tett a phylloxera és ennek következtében a bortermelés Franciaországban hanyatlott. Azonban a legújabb időben, a szőlősgazdák igyekezete folytán, hogy szőlőiket újra termőképessé tegyék, sikerült is számos vidéken az amerikai vesszőültetés által ismét jobb termést elérni s így remény van, hogy Franciaországban a szőlőművelés újra régi virágzó állapotába visszaáll.

A francia régtől fogva borisza nemzet és termelése a belföldi szükségletet mégis nemcsak fedezni tudta, hanem abból tetemes mennyiséget szállított a külföldre. Azonban 1879. óta a belföldi termés nem képes fedezni a belföldi fogyasztást, s a hiány egyrésztől behozatal által a külföldről pótoltatik, másrésztől pedig kezd a nemzet lassanként hozzászokni a söriváshoz, de ennél még fontosabb kezd lenni a sok mübor és a nagymennyiségű almabor, melyek szintén pótolják a természetes borból való szükségletet.

A francia boroknak fogyasztója volt az egész világ és most is az. A kivitelnél a legnagyobb mennyiségű bor palaczkokban és hordókban Angliába vitetik ki, továbbá Németországba, Svajczba, Dél-Amerikába és Európa nyugoti országaiba. Azonban Franciaország be is visz sok bort, melyből legkevesebb fogyasztatik Franciaországban, hanem francia borral keverve, vagy francia mód szerint kezelve, kerül ismét, már most mint valódi francia bor, (legalább) ezt akarják elhitetni a nagy közönséggel, mely elég naiv azt el is

hinni) a külkereskedelemben. Azon országok, melyekből a francziák bort bevisznek: Spanyolország (1882-ben 6·2 mill. hekt.), Olaszország (1882-ben 780,000 hekt.), Portugallia (körülbelül 230,000 hekt.), Magyarország (csak 100,000 hekt.) és rövid idő óta Algéria is, mely utóbbi gyarmatban az anyaország fiai igyekeznek szőlőt ültetni és bort termelni, hogy így a belföldi fogyasztást némileg függetlenítsék a külföldtől. Azon körülmény pedig, hogy Magyarország borbevitelére Franciaországba oly csekély, hogy csak negyedik helyen áll, onnan eredhet, hogy borbevitelünk oda nem történik közvetlen, hanem csak más nemzetek és országok közvetítésével, mert különben lehetetlen volna, hogy mi csak oly kis bevittel szerepeljünk Franciaország külkereskedelmi statisztikájában.

Franciaország belfogyasztásában nagy szerepet játszik még a mübor, mely kiterjedésben még mindinkább növekedik. Ennek készítéséhez Cyprus, Smirna és még más országokból nagy mennyiségű aszalt szőlőt hozatnak, mely 1878-ban 29·7, 1879-ben 51, 1880-ban 65, 1881-ben 68 és 1882-ben 63·8 millió kilogrammot tett ki; ezen aszalt szőlőt meleg vízben szétzuzzák és erjesztik, és ebből 12 egész 20 nap leforgása alatt 7 egész 9 szeszfoktartalmu fehér bort nyernek. Egy más módja a mübor készítésnek pedig abban áll, hogy a törköly, azaz a szőlő kocsánya, kétszer, háromszor is meleg cukorvízzel leöntetik és erjesztetik és a lehuzott italhoz szesz adatik hozzá. Ily módon is sok mübor készül.

Ezen két eljárás által nyert *borpótló*, hivatalos adatok szerint, de a melyeknél a való bizonyára jóval nagyobb, a következő volt:

	Borpótló aszalt szőlőből	Borpótló törkölyből	Összesen
	H e k t o l i t e r		
1880-ban	2.320,000	2.130,000	4.450,000
1881-ben	2.500,000	1.700,000	4.200,000
1882-ben	2.500,000	1.700,000	4.200,000
1883-ban	2.681,000	1.049,000	3.730,000

Még a francia pezsgőbor gyártásáról és ennek folytonos emelkedéséről akarunk itt egynehány adatot felhozni, melyek a rheimsi kereskedelmi kamara szerint a következők:

Termelési időny	A forgalomnak átadott	Ezekből kivitetett
	p a l a c z k o k s z á m a	
1849—50	20.499,192	5.001,044
1854—55	20.922,959	6.895,773
1859—60	35.648,124	8.265,395

Termelési időny	A forgalomnak átadott p a l a c z k o k	Ezekből kivitetett s z á m a
1864—65	33.298,672	9.101,441
1869—70	39.272,562	13.858,939
1874—75	52.733,674	15.318,345
1879—80	68.450,668	16.524,593
1880—81	54.505,964	18.220,980

E szerint tehát a pezsgőborgyártás Franciaországban harmincz év alatt majdnem megháromszorosodott, míg a kivitel közel megnégyszeresedett és remélni lehet, hogy a francia pezsgő kivitele, általános kedveltségénél fogva, még folyvást emelkedni fog, persze Magyarországnak is nem csekély kárára, mely újabb időben szintén jeles és nagymennyiségű pezsgőbort készít és hozna forgalomba, ha az előítélet nem tenné elfogulttá a belföldi fogyasztót, ki inkább az idegennek, habár az sokkal drágább, ad előnyt a hasonló jó minőségű és olcsó belföldi készítmény fölött, csupa megszokásból és divatból.

Tekintettel úgy a szőlővel beültetett terület kiterjedésére, valamint az ezekből nyert bor mennyiségére: *Olaszország a bortermelő országok közt a második helyet foglalja el.* Az olasz borok közt is vannak nemesebb fajok, de a nagy mennyiség könnyű vörös borokból áll, melyeknek ára, tekintettel az általánosan ismert rossz kezelésre, melyben az olasz borok legnagyobb részt részesülnek, alacsony. Az olasz borok kivitele csak újabb idő óta kezd nagyobb kiterjedést nyerni, 1879-ig az még jelentéktelen volt. Csak legújabbban, mióta Franciaország a behozatalra van utalva, és mióta a szt.-gotthardi vasut által közelebb jutott Svajczhoz, élénkült az olasz borkivitel, melyet az ottani kormány hathatósan előmozdít, különösen olcsó vasuti vitelberek által.

Spanyolország minden részében a szőlőművelés nagy kiterjedésben üzetik. Catalonia és Valencia szolgáltatják legnagyobb részét azon bornak, mely ugyan nem oly becses, de színe és erejénél fogva igen alkalmas a bordóival való keverésre és azért Franciaország által vásároltatik meg annak nagy része. Az andalusiai borok ellenben, melyek közt vannak a híres tüzes és nemes xerezi (Sherry) és malagafajták, többnyire Angliába vitetnek ki. Különben Spanyolország borkivitele oly nagy, hogy összes kivitele értékének fele a borkivitelre esik.

Az *osztrák-magyar* monarchiában az égalji viszonyok, a földtani alakulás és a fekvés, nagykiterjedésű területeken annyira kedveznek a szőlőművelésnek, hogy ez által meg van adva a lehetőség nemcsak a belföldi szükségletet bőven fedezni, hanem a kivitelre is nagymennyiségű közép minőségű, ugyszintén nemes és drága borokat termelni (legalább így kellene ennek lenni). A földművelői népesség nagy tömegének értelmisége azonban még nincs eléggé fejlődve arra, hogy a szőlő jobb művelése, nemesebb fajták ültetése és a helyesebb készítés és pinczekezelés által a természetadta előnyöket úgy kitudná használni, mint akár Német-, Francia- vagy Spanyolország. E tekintetben legtöbb javítani való lenne a leggazdagabb bortermelő vidékeken, a hol, el kell ismerni, újabban a helyesebb és rendszeresebb kezelés kezd magának utat törni.

Magyarország évi bortermelésének értéke, az utolsó tíz évi átlag szerint, kerekszámban 34 millió forint, az egész monarchiáé pedig 67·2 millió forint. Az utolsó 1882-dik évben a monarchiába behozatott 1.510,000 és kivitett 9.151,000 forint értékű bor s így borkivitelünk többletének értéke ez évben 7.641,000 forint volt. A kivitel legnagyobb része 1879 óta Franciaországba és Svajczba történik; ezeken kívül még kiviszünk bort Dél-Németországba, Angliába és Észak-Amerikába.

Az eddig elősorolt bortermelő országokhoz csatlakozik *Portugália*, a mi a termés mennyiségét és a kereskedelem fontosságát illeti. Sajnos, hogy éppen azon terület, a hol a híres Portói-bor terem a phylloxera által ellepetett, a melynek kipusztítására eddig tett kísérletek nem sok eredményt mutatnak fel. Hasonló fontosságú a bortermelés Madeira szigetén is; ez, miután a phylloxera által pusztított területeket amerikai és afrikai venyigékkal újra beültették, melyek ezen rovar pusztításának ellentállani képesek, ismét nagyobb szerepet kezd vinni a borkiviteli országok közt. A portugalli borok, kivált a Portói, Franciaországba vitetnek ki.

A *német birodalom* bortermelése nem annyira a szőlővel beültetett terület nagysága, mint inkább borfajainak magas értéke által tűnik ki. Azon bormennyiség, mely a Rajna, Mosel és a Neckar-völgy alsó részén, valamint a Schwarzwald kezdődombjain stb. termeltetik, aránylag kevés; csak Elzász-Lotharingiában nagyobb a bortermelés, de a minősége ennek nem oly becses mint azon boré, mely a rajnamelléki Poroszországban, Hessenben és a bajor Pfalz-

ban terem. A borkereskedelem a Német birodalomban ennél fogva passiv, mert a nagyszámu lakosság, habár aránylag mérsékelt borfogyasztó, nem képes a belföldi termeléssel a szükségletet kielégíteni. A német birodalom forgalma borokkal az utolsó 5 évben a következő értékeket képviselte:

	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
	o. é. f o r i n t	t o k b a n	
1878-ban	25.1	10.1	15.0
1879-ben	46.8	11.0	35.8
1880-ban	18.1	7.5	10.6
1881-ben	17.4	7.5	9.9
1882-ben	19.0	8.8	10.2

Görögországban a szőlővel beültetett terület az utolsó években mindinkább nyer kiterjedésben. A borkivitel is nagyon emelkedett az utolsó években, mióta Francia- és Németország a görög bort saját borokkal keverik vagy egészen tisztán is fogyasztás alá bocsájtják. Újabb megbízható adatok Görögország borforgalmáról hiányoznak.

Azon országok közül, melyek égalji viszonyaiknál fogva bortermelésre alkalmasak volnának, említendő *Románia*, mely azonban belső szükségletének jelentékeny részét behozatal által fedezi; *Szerbiában* a bortermelés az ország egyik jelentékeny bevételi forrását képezi; ott az az égalji és talajviszonyoknál fogva rendkívüli előnyekkel bír, s ehhez járul még, hogy újabb időben jobb fajta szőlővesszők ültetése és a bor helyesebb kezelése által igyekeznek régi elmaradottságukat helyre pótolni. Szerbia szőlővel beültetett területe 35,000 hektárra, az évi átlagos termés 600,000 egész 660,000 hectoliterre tétetik; 1879-ben 33,451 és 1882-ben 43,077 méter-mázsa bor vitetett ki, mely utóbbi mennyiségnek értéke kerekszámokban egy millió forintra becsültetik. Következik *Svajcz*, melynek egy részében jó bor terem, de a belfogyasztásra korántsem elegendő, ugyszintén *Oroszország*, melynek évi átlagos bevitele 19.2 millió forintra becsültetik, végre pedig *Belgia*, melynek egészen jelentéktelen bortermelése van és a bort a belfogyasztásra, mely meglehetősen nagy, külföldről szerzi be.

Azon tengerentuli országok közül, melyek a mezőgazdaság egyéb ágaiban Európa hatalmas versenytársai, eddig még egy sem tudott a bortermelést illetőleg nagyobb jelentőségre vergődni, noha

az égalji és a talajviszonyok ezt a jövőre nézve egyáltalában ki nem zárják. Mint ilyen legelől említendőek az *északamerikai egyesület államok*, a melyekben eddig ugyan a bortermelés csak gyermekkorát éli, de népességének ismert erélyétől és munkásságától kitelik, hogy ebben is nem sokára versenyezni fognak velünk, még pedig talán előbb, mint sokan gondolnák. Az Unió kormánya, miután szakértő által tanulmányoztatta a gyakorlati és elméleti bortermelést és pinczekezelést Francia- és Olaszországban, a mezőgazdáknak utmutatást ad, hogy előbb csak olcsóbb, az egészségnek hasznos, asztali borokat termeljenek a nagy közönség fogyasztási szükségletére, és csak később és fokozatosan menjenek át a nemesebb fajokra és a pinczekezelésre francia mód szerint. Eddig az Unio borszükségletének nagy részét behozatal által Európából fedezte, mely az utolsó 5 évben évenként átlag 14.3 millió forintra tétetik. Ezen aránylag csekély behozatal csak a rendkívüli magas vám által magyarázható meg, mely 12 palack pezsgőbornál 6, közönséges bornál pedig 12 palack után 1.3 dollár, minek következtében a borok ott nagyon drágák és így csak az igen drága borok bevitele fizeti ki magát.

Ausztrália sem képes eddig az európai borokkal versenyezni, noha a brit gyarmatokon az anyaország által nagy erőfeszítések történtek nemesebb szőlőfajták ültetésére, de eddig az eredmény igen csekélynek mutatkozik, noha az égalji és talajviszonyok ott is igen kedvezők a bortermelésre. A phylloxera pusztításai ott is akadályozzák a haladást a szőlővel beültetett terület kiterjesztését illetőleg. A *Cap* gyarmatról újabb adatok hiányoznak. Fontosabb ezeknél a szőlőterület fokozatos terjedése *Algériában*, mely összefügg a francia kormány azon igyekezetével, hogy a phylloxera által Franciaországban tett károk következtében beállott borhiány egy részét gyarmatából fedezhesse.

6. A sör.

A sörtermelés valamennyi európai államban 1868-tól 1873-ig eddig nem sejtett magasságra emelkedett; azonban a válságos esztendő óta megállapodás történt, néhány államban pedig a sörtermelés azóta hanyatlott. Csak Franciaországban, hol a helyi viszonyok rávezettek a bor pótlására sör által és az északamerikai egyesült államokban, mutat az jelenleg is gyors emelkedést. A fontosabb sörtermelő országok Nagybritannia és Irland, a német birodalom,

Osztrák-Magyarország, Belgia, Franciaország, Oroszország, Dánia, Németalföld, Svédország, Svajcz és Norvégia, melyekben a sörfogyasztás általános és viszonylagos számokban a következő volt:

	Fogyasztott sörmennyiség:	
	általában hectoliterekben	fejenként literekben
Nagybritannia és Irland	44.384,540	126.2
Német birodalom	38.400,000	84.7
Osztrák-Magyarország	11.876,560	30.9
Belgium	9.347,570	166.0
Franciaország	9.193,430	23.0
Oroszország	7.206,000	8.8
Dánia	1.600,000	81.0
Németalföld	1.741,000	42.6
Svédország	1.700,000	37.0
Svajcz	1.012,100	35.5
Norvégia	620,000	34.3
Olaszország	180,000	0.6

A sörtermelés tehát legnagyobb az egyesült királyságokban, noha a termelés 1876 óta nem csekély hanyatlást mutat, mely közel 10 egész 12 százalékra becsültetik. A német birodalom sörfogyasztása is 1875 óta hanyatlott és ezzel karöltve sok kisebb sörgyár megszűnt, a megmaradt nagyobbak pedig központosításra és az üzletkör kiterjesztésére törekszenek. A sörtermelés legnagyobb Poroszországban a mennyiséget és Bajorországban a mennyiség és minőséget illetőleg. Tizenegy évi átlag számítás szerint az évi sörbehozatal tett a német birodalomba 97,414, az évi kivitel pedig 610,911 hectolitert és pedig leginkább Franciaországba, Angliába, Belgiumba, Svajczba, tengerentuli országokba, és újabb időben Dél-Németországból az osztrák-magyar monarchiába is. Noha az osztrák-magyar monarchiában a csehországi és az alsó-ausztriai sörgyártás minőségileg is nagy haladást tett, mégis itt is mutatkozik az a jelenség mint a német birodalomban, hogy a sörgyárak száma hanyatlik és a sörtermelés máig sem tudta elérni azon magaslatot, melyen 1873-ban állott. Belgiumban a sörtermelés folyvást emelkedik és a sörfogyasztás igen nagy, a legnagyobb valamennyi itt felsorolt államok között. Franciaországban a sörgyártás csak a legújabb időben részesül figyelemben, mióta t. i. annak bortermelése hanyatlott, minek következtében valamely pótlékról kellett gondoskodni, és ez a sör.

melynek fogyasztása azonban még nem nyert oly nagy kiterjedést, minőre sokan gondoltak. Végre *Oroszország* következik, melyből azonban nincsenek adataink.

A sörgyártás az *északamerikai államokban* már e század elején figyelemben részesült; nagy fejlődést azonban csak a hatvanas évek óta bir felmutatni. A sörtermelés jelenleg ott a tökély oly magaslatán áll, hogy az európai legjelentékenyebb államokkal ki tudja állani a versenyt e téren is, sőt egyes városokban, mint Milwaukee és St. Louisban, oly kitűnő sör termeltetik, hogy abból még Európába is hoznak, azonban másrésről sok sört is visznek oda ki Európából, nevezetesen Dél-Németországból és Csehországból. Ezeket mindösszevéve azt következtethetjük, hogy az északamerikai egyesült államokban a sörfogyasztás általában nagy és még folyton emelkedik.

C) Nyersanyagok a világipar és a tömeges fogyasztás számára.

1. Szén.

Bármily roppant nagy a nyersanyagok és a gyártmányok száma, melyek ma a világpiacokra jutnak, mégis művelődésünk anyagi szükséglete aránylag csak kevés főáruczikkre terjed ki. A szó szoros értelmében vett „világi javak“ egynéhányát fogjuk csak itt elősorolni, a melyek épen úgy, mint a megelőző élelmezési és élvezeti áruczikkék, minden országban az emberek nagy többségétől nagyobb vagy kisebb mértékben használtatnak, s azért minden egyes állam kereskedelmében nagy mennyiségben és nagy értékkel fordulnak elő. Ilyenek a *szén*, *vas* és a *ruházati ipart* alkotó cikkek.

A *széntermelés* rövid idő alatt óriási emelkedést mutat. Csak példaképen hozzuk fel Angliát, mely ország legelső ismerte fel ezen tüzelő anyag becsét, és a melynek széntermelése a 18-dik század kezdetén 2½ millió tonna volt; innét tovább a széntermelés csak lassu emelkedést mutat és a 19-dik század kezdetén még csak 10 millió tonna volt, míg 1845-ben, midőn az angol vasuti hálózat még csak kevésbé fejlődött volt, már is 35 millió tonnára emelkedett a termelés; 1860-ban a termelés már 80 millió tonnán felül emelkedett, míg végre ma az nagyobb 160 millió tonnánál. Hasonlóképen volt ez Franciaországban és az északamerikai egyesült államok-

ban is. A széntermelés emelkedett az utolsó három évtizedben, azaz 1851-től 1880-ig Nagybritanniában 272, Belgiában 322, Franciaországban 432 és Poroszországban 835 százalékkal. Ezen gyors emelkedést előidéztek a gőzgépeknek, melyek az emberi kezet pótolják, a vasuti és a hajózási forgalomnak terjedése, a vaskohók szaporodása és a szénnek, mint házi tüzelő eszköznek, használata. Ezek következtében a széntermelés az utolsó 22 évben 136-ról 382 millió tonnára, azaz 3822 millió métermázsára emelkedett, mely összegnek 96 egész 97 százalékát a következő hat ország szolgáltatta, u. m. Nagybritannia 159.0, az északamerikai egyesült államok 87.6, Németország 65.4, Franciaország 20.6, Belgia 17.5 és Osztrák-Magyarország 17.6 millió tonnát.

Ha megfontoljuk, hogy a szénfogyasztás közvetlen összeköttetésben áll azon gőzmotorok és munkagépek elterjedésével, melyek a különböző iparágaknál alkalmazásban vannak, továbbá a vas- és gépiparral, a közlekedési viszonyokkal és a világítás kérdésével: akkor bátran állíthatjuk, hogy a szénfogyasztás mennyiségét művelődésünk anyagi fokmerőjének tekinthetjük. Legtöbb szenet az iparos Anglia fogyaszt, vele csak Belgia hasonlítható össze, míg a többi államok messze mögöttük állanak. A saját termelést és az illető ország be- és kivitele közti különbséget összevéve a *szénfogyasztásról* a következő számokat nyerjük:

	1882-ben millió méter tonnák	Fejenként méter tonnák
Nagybritannia	138.07	3.911
Belgia	13.17	2.351
Északamerikai e. á.	87.34	1.654
Németország	62.53	1.364
Franciaország	30.28	0.809
Osztrák-Magyarország	16.37	0.427
Oroszország	5.47	0.066

Innen kitetszik Nagybritannia tulságos magas szénfogyasztása, különösen az alacsony fokon álló Oroszországgal szemben, valamint az Éjszakamerikai e. államok előre törő ereje, Belgia és Németország magas fejlettségű ipara, valamint Franciaország és az osztrák-magyar monarchia nagy haladása. Érdekes még tudni, hogy Nagybritannia összes szénfogyasztásából esett egy harmadrész (32.4%) a

vasiparra, több mint egy ötöd rész (21·8%) a többi nagy iparágakra, több mint egy hatodrés (16·4%) a háztartásokra és a maradékból 6·5% légszeszgyárakra és vízművekre, 6·4% a bányákra, a többi gőzhajókra, vasutakra stbre összesen 4·6%.

Az 1881-dik évben termelt kőszén értéke volt Nagybritanniában 655·3, Németországban 145·2 és Belgiában 65·4 millió forint. Megjegyzendő azonban, hogy ez értékek a termelési helyre vonatkoznak, s így tehát még sokkal nagyobbak lennének, ha azon értékeket vennők, melyeket a fogyasztási helyen képviselnek. A termelési költség legnagyobb része (legalább 55 egész 60 százalék), tapasztalás szerint is, a munkások bérére esik, miután a széntermelés kerekaszámában 1.200,000 embernek ad mindennapi kenyeret és élelmezést.

2. Vas.

Valamint a szénfogyasztás, úgy a vastermelés is lépést tart anyagi művelődésünk fejlődésével. És valamint egyes időszakok gazdasági állapota, úgy egyes népek kereseti képessége is, a szénfogyasztás mellett, a vasfogyasztás által is nyer kifejezést. Így p. o. a vas közép-fogyasztási mennyisége az összes e földön élő lakosság egyes feje szerint átlag 15 klgramm, melytől felfelé a legmagasabb eltérést, fejenként 120 klgramm Anglia mutatja, lefelé 11½ klgramm Oroszország és a legkisebb vasfogyasztást ¾ klgramm Brit-Keletindia, mindezek egyszersmind oly számok, melyek legjobban jellemzik azon országok ipari és kereskedelmi szellemét. A vastermelés és fogyasztás oly rendkívüli fejlődést mutat, minőt előre jósolni senki sem mert volna. Így p. o. Nagybritannia nyersvastermelése 1788-ban még csak 68,000 tonna volt, és alig egy század után 8·6 millió tonnára emelkedett. Ennél gyorsabb fejlődést csak az északamerikai egyesült államok tudnak felmutatni, melyekben a vastermelés 1850-től 1880-ig, tehát három évtized alatt, közel tízszer akkorára emelkedett. Hasonlóképp nagy fejlődést mutatnak a vastermelésben Poroszország, Franciaország, Belgium és Osztrák-Magyarország, mely utóbbiban 1829-ben 82,200 méter-tonnától 611,000 méter-tonnáig emelkedett a legkedvezőbb esztendőben.

A vasfogyasztás, úgy általában, valamint fejenként, legnagyobb a következő öt államban, u. m.:

	1878-tól 1882-ig vagyis öt évi átlag szerint	Átlagos vasto- gyasztás fejenként
Nagybritanniában	4·139 mill. tonna	120 klgr.
Az ész. am. egy. áll.	4·859 „ „	97 „
Német birodalomban	2·003 „ „	44 „
Franciaországban .	1·897 „ „	52 „
Belgiumban . . .	0·448 „ „	81 „

Ezen óriási vasfogyasztást előidézik a gépek, eszközök és szer-
számok készítése és nagy kiterjedésben való használata, továbbá a
legújabb időben épített óriási nagy vasuthálózatra használt vasuti
sínek, gőzmozdonyok és közlekedési eszközök, valamint a számos
híd és a nagyszámu hajó építésére fordított vasmennyiség stb., me-
lyek mind az előre haladt országokban nagyobb mennyiségben lé-
teznek.

3. Gyapot.

A gyapottermelés legnagyobb kiterjedésben az északamerikai
egyesült államokban üzetik; utána következnek Brit-Keletindia és
még Egyptom. Az Unióból az 188^{2/3}-diki kincstári évben kivitt
nyers pamut mennyisége volt 2,282·4 millió font, melyből több mint
a fele (1,374·7 millió font) Angliába szállított; utána következnek
Franciaország (213·8 m. f.), a német birodalom (269·3 m. f.), Orosz-
ország (173·7 m. f.) és a többi államok kisebb-nagyobb mennyisé-
gekkel. Brit-Keletindiában az 188^{2/3}-diki kincstári évben termelte-
tett 6·16 millió angol mázsa, melynek fele Angliába, másik fele
pedig Olaszországba, Ausztriába, Franciaországba és még más álla-
mokban szállított. Egyptom szintén fontos helyet foglal el a gya-
pottermelő országok közt, de Braziliában a termelés az utóbbi időben
hanyatlott és még alább száll most is, miután a termelés szemben
az Unió nagy versenyével, nem fizeti ki magát. Említést érdemelnek
még mint gyapottermelő országok Törökország, melynek termel-
vénye legnagyobbbrészt kivitetik, bent az országban csak kevés
kerül feldolgozásra, továbbá Japán, mely a belföldi ipar számára
termel, néhány nyugotindiai sziget, végre Peru, Surinam és Co-
lumbia.

Az összes egész világon termelt nyers pamutnak, melynek egy
évi értéke körülbelül 925 millió fontra becsültetik, egy része An-
gliába vitetik, második része pedig az európai szárazföldre, harma-

dik része az Unio déli részeiből az éjszakibb tartományokba szállítatik feldolgozás végett; végre a negyedik rész a keletindiai, közvetlen a termelési hely közelében fenálló gyárakban fonallá és szövetté dolgoztatik fel. Utóbbi időben azon általános tapasztalás tétetett, hogy az európai szárazföld, mely eddig Angliából vagy azon keresztül kapta a gyapotot, attól mindinkább függetlenebbé igyekszik magát tenni és közvetlen a termelő országoktól vásárolni, valamint, hogy az Unio gyapotfogyasztása évről-évre tekintélyes összegekkel gyarapodik.

A gyapotipar szolgálatában levő orsók száma Európában, Amerikában és Keletindiában 1881-ben 75 millióra becsültetett. Újabb becslések szerint a gyapot-orsók száma volt 1882-ben 76·47 és 1883-ban 78·86 millió. Az orsók száma, az 1881-dik évi becslés szerint, következőkép oszlott még, és pedig volt:

Nagybritanniában . . .	40.600,000	orsó
Északamerikai e. áll. . .	11.375,000	"
Franciaországban . . .	5.000,000	"
Németországban . . .	4.815,000	"
Oroszországban . . .	3.640,000	"
Svajczban	1.850,000	"
Spanyolországban . . .	1.835,000	"
Osztrák-Magyarországban	1.765,000	"
Brit-Keletindiában . . .	1.496,300	"
Olaszországban	985,000	"
Belgiumban	800,000	"
Svéd és Norvégiában . .	310,000	"
Hollandiában	245,000	"

Valamennyi állam közül tehát Nagybritannia óriásilag kiemelkedik és az angol gyapotfonál és gyapot-szövet fogyasztói a világ minden részében vannak. A második helyet Éjszakamerika foglalja el, mely 1830-ban még csak 77 millió font gyapotot dolgozott fel, ellenben 188⁰/₁-ben már 1012 millió fontot, és ennek következtében a függőséget Angliától és Franciaországtól magáról mindinkább lerázza. A pamutszövet behozatali értéke, mely 1872-ben még 30·8 millió dollár volt, 1879-ben már leszállott 7·6 millió dollárra, míg ellenben az amerikai pamutipar kivitelének értéke 1872-ben 2 millió dollárról, 1882-ben 13 millió dollárra emelkedett. A többi álla-

mok közül, tekintve az orsók nagy számát, említendő Francia- és Németország, mely előbbiben az orsók száma, bár lassu de folytonos emelkedést mutat. Végre Brit-Keletindia említendő, melyben a ruházati ipar valamint általában az új gyárak száma folyton és gyorsan emelkedik.

4. Gyapju.

Az európai gyapjutermelés a tengerentuli országok termelése által mindinkább háttérbe szorittatik. Tény, hogy a juhállomány Angliában, Franciaországban, Osztrák-Magyarországban mindinkább fogy, és hogy a gyapjutermelés legjobb esetben megmaradt azon a fokon, melyen ezelőtt tiz esztendővel volt. Ellenben tiz év óta a gyapjubehozatal a tengerentuli országokból 40%-kal emelkedett és még azon előny is, hogy az európai gyapju minősége jobb és finomabb, lassanként elveszti jelentőségét, mert úgy az angol gyarmatok, valamint Dél-Amerika e tekintetben is nagy haladást tettek.

A tengerentuli államokból Európába behozott gyapjumennyiség az utolsó öt esztendőben a következő volt:

1879-ben . . .	290·88	mill. klgr.
1880-ban . . .	317·34	" "
1881-ben . . .	309·60	" "
1882-ben . . .	345·78	" "
1883-ban . . .	330·12	" "

Ehhez legnagyobb mennyiséggel járultak: Ausztrália, az északamerikai egyesült államok, a Jóreményfok az angol gyarmatokkal, Canada és Brit-Keletindia. Már ezen számokból is kitetszik, hogy az európai gyapjuipar évről-évre nagyobb mennyiségű nyersanyagot dolgoz fel. De kitetszik ez még inkább a következő adatokból, melyek az európai egyes államok behozatalát és kivitelét mutatják az utolsó két esztendőben; még pedig volt

	a behozatal		a kivitel	
	1881-ben	1882-ben	1881-ben	1882-ben
	millió kilogramokban			
Nagybritannia . .	207·09	227·67	125·84	125·00
Franciaország . .	138·33	144·76	14·01	29·55
Németország . . .	81·86	89·44	13·35	14·08
Átvitel	427·28	461·87	153·20	168·63

	a behozatal		a kivitel	
	1881-ben	1882-ben	1881-ben	1882-ben
	millió kilogrammokban			
Áthozat	427·28	461·87	153·20	168·63
Belgium	45·51	57·00	2·51	3·08
Osztr.-Magyarorsz.	21·09	23·86	9·46	9·70
Németalföld . . .	8·30	8·95	6·94	7·39
Oroszország . . .	6·64	8·23	18·69	28·28
Olaszország . . .	9·53	7·50	0·90	1·16
Svajcz	2·68	2·90	0·92	0·93
Összesen:	521·04	570·33	192·62	219·19

A felsorolt államok tehát — az egy Oroszországot kivéve — több gyapjút hoznak be, mint a mennyit kivisznek, és pedig nemcsak Franciaország, Nagybritannia és Németország, hanem az osztrák-magyar monarchia is, s e szerint a monarchia gyapjutermeleése nem elégíti ki a gyapju gyáripar szükségletét; nagyobb mennyiségű gyapjút visz be még Olaszország, kisebb mennyiséget pedig Svajcz és Hollandia.

Saját termelésükön kívül, az európai nevezetesebb gyapjuiparos államok a következő gyapjumennyiségeket vitték be:

1872-ben	kerek számban	250	millió klg.
1876-ban	"	295	" "
1878-ban	"	296	" "
1880-ban	"	320	" "
1881-ben	"	328	" "
1882-ben	"	351	" "

A nyers gyapju nagyobb behozatala évről-évre mutatja, hogy Európában ezen iparág még mindig emelkedik. Ez emelkedéssel szemben a posztó ára mindinkább alacsonyabb, a munkásoknak fizetett bér pedig mindinkább magasabb lesz, a mi azt jelenti, hogy a gyárosoknak most kisebb haszonnal kell beérni, mint ezelőtt. *A legnagyobb gyapjuiparos államok Nagybritannia, Franciaország és az Éjszakamerikai egyesült államok.* Különösen az utóbbi tett nagy haladást a nyersgyapju feldolgozásában, úgy hogy most a saját gyapjutermeleése már nem elegendő a gyáraknak és nyers gyapjuból sokat visznek be, különösen a La-Plata államokból. Hasonlókép haladást tüntetnek fel a gyapjuiparra nézve Franciaország, Németország és az osztrák-magyar monarchia, melyek mind nagyobb

mennyiségben visznek ki gyapjuipar-czikkeket, mint a mennyit behoznak. Nagybritannia gyapjuipara nemcsak elérte már kiterjedésének legnagyobb fokát, hanem visszaesés is mutatkozik. Ennek oka főképp, hogy a fogyasztó államokban szintén támadt e fajta ipar és ez lassanként nemcsak kiszorítja, hanem versenyez is az angol gyapjuiparral más külállamok piaczaín.

5. Selyem.

A nyers selyem, valamint az abból készült ipar-czikkek értékét Európában, nagyon lenyomta azon nagymennyiségű nyers selyem, melyet Európán kívüli államokból behoznak. Ehhez járult azon körülmény is, hogy a selymet más olcsóbb anyagokkal pótolni tudják, valamint, hogy más anyagokkal keverik. *Európában a legnagyobb nyersselyem termelő állam Olaszország*, 1883-ban 3.200,000 kilogrammot termelt, utána következik Franciaország 611,000, az osztrák-magyar monarchia 180,000, európai Törökország 110,000, Spanyolország 95,000 és Görögország 20,000 kilogrammal; az Európán kívüli államok közül mint *első* említendő *Sina*, utána Japán és Keletindia; kevesebbet de elég tekintélyes mennyiséget termelnek: Syria, Perzsia és Európán kívüli Törökország. Ezenkívül említést érdemelnek még Európában: Portugallia, Oroszország, a német birodalom, Svajcz és Belgium; az Európán kívüli államok közül pedig ázsiai Oroszország és Siam. *A nyers selyem feldolgozására nézve első helyen áll Franciaország*, utána következnek: Anglia, Olaszország és Svajcz, mely utóbbinak jelentékeny selyemipara van, míg ellenben Olaszország selyemipara még nem áll a tökély azon fokán, melyet különben természeti viszonyainál fogva elfoglalhatna. A mi pedig az északamerikai egyesült államokat illeti, ezekben a nyersselyem feldolgozása az utolsó három évtizedben gyorsabban haladt, mint azt európai versenytársai kívánnák. Így az utolsó időben a belfogyasztásnak 40 százalékát voltak képesek már maguk fedezni, míg 1860-ban ennek csak 13, 1870-ben pedig 23 százalékát birták előállítani. Amerika tehát lassanként felszabadítja magát e tekintetben is Európa gyámsága alól, ami által ott sok vevőt vesz Anglia, Francia- és Németország.

6. A többi szövő-fonó-anyagok.

A növényország azon sokféle szövő-fonó-anyagai közül, melyek iparilag feldolgoztatnak, csak három bir a világkereskedelemben

nagyobb jelentőséggel, u. m. a len, kender és a juta. Ezen kívül számos rostos növény nyer feldolgozást a szövőiparban, u. m. a Coïr (Kokusdiórost) a Sunn-kender, Aloërost (Hennequen), Sinafü, Rhea-fiber stb., melyek azonban többnyire csak egyes vidékek különleges termékét képezik, és melyekkel bővebben itt foglalkozni nem akarunk.

Az európai államok közül több *lent* termelnek, mint a megnyit saját iparuk feldolgozni képes : Oroszország, Belgium és Hollandia. Nagy a lentermelés Brit-Keletindiában, az északamerikai egyesült államokban és még néhány Európán kívüli államban, de ezekben többnyire a termelés inkább a mag mint a rost kedvéért üzetik. Németország, Ausztria, Franciaország és Hollandiában a lenmaggal bevetett terület fogy, csak Irland és Oroszország mutatnak fel nagyobb kiterjedésű területeket, melyek lenmaggal vannak bevetve és különösen az orosz termelés mind nagyobb szerepet visz a brit és német lenipar nyers anyagának szállításában. Az Éjszakamerikai egyesült államokban ugy a lentermelés, valamint a lenipar jelentéktelen és az Unio évenként nagymennyiségű lent visz be különösen Oroszországból és Canada angol gyarmatból.

A legfontosabb *kendertermelő* országok Európában : Oroszország, Olaszország, Magyarország, Ausztria, Francia- és Németország ; az Európán kívüli országok közül pedig a Philippini sziget-csoport, melyből a hatvanas évek kezdete óta „Manilla“-kender név alatt nagy mennyiségű kender kerül kivitelre. A Manilla-kender meg is érdemli ezen nagy elterjedést, miután egyesíti magában a valódi kender simaságát az aczél szívósságával, és termelése igen könnyű és egyszerű, csak a rost kikészítése igényel sok munkát.

A *jutának*, ezen az európai forgalomban aránylag fiatal szövőfonó-anyagnak termelésére természeti kiváltsággal bir *Bengalia*, talajviszonyai és nedves égaljánál fogva. Ez nemcsak *Brit-Keletindiában*, hanem az egész világon is az *egyedüli tartomány* hol említésre méltó mennyiség termeltetik ezen növényrostból, miután a jutatermelés Siamban, Anamban és déli Sinában egészen jelentéktelen. A juta, midőn az orosz kender és szösz kivitele a krimiai háboru következtében megakadt, mint póttanyag nyomult előtérbe, melyből jelenleg óriási mennyiség vitetik szét a világ minden részébe. De nemcsak a jutatermelés nagy Indiában, hanem annak feldolgozása is évről-évre emelkedik a Bengáliában angol czégek által felállított

gyárakban, melyekben nagymennyiségű *zsákok és gönnyölő jutavásznak* készülnek. A nyers juta legnagyobb fogyasztói Nagybritannia és Irland, különösen pedig Dundee, London és Glasgow szövőgyárjai, azután az északamerikai egyesült államok (Massachusetts és Rhode Island, a hol a legnagyobb szövőgyárak léteznek), végre az európai szárazföldi államok és ezek közt különösen Németország és Ausztria.

Ismeretes dolog, hogy az európai szövő-fonó-gyárakban a juta részint tisztán, részint pamuttal, lennel és selyemmel keverve dolgoztatik fel szőnyegnek, függönynek, butorszövetnek stb. A jutazsák pedig el van terjedve az egész világon és Indiából kivitetik Ausztráliába, Amerikába, Egyiptomba, Sinába stb. helyekre, a szerint a mint ezen országok termése és lisztipara ezt megkívánja, azonkívül még a saját terményeinek kivitelére mint göngytárgy szintén igénybe vétetik. A fiatal juta-ipar kiterjedésre a régi lenipart már tulszárnyalta.

TELKES SIMON.

R I C A R D O.

Jelentősége a közgazdaságtan történetében, elméleti tételeinek
bírálatos magyarázata és továbbfejlesztések áttekintése.

(Harmadik közlemény.)

H A R M A D I K F E J E Z E T.

Az absolut termelési költségek elmélete.

1. §. Az értéknek (a csereértéknek) törvényeit csak a csere szemléletéből vonhatjuk le. A mai közgazdasági állapotnak is a csere a lényege, csakhogy e lényeg a legkülönbözőbb formákban mutatkozik, a legkülönbözőbb közvetítések által van álcázva. Már magának a pénznek közbejövetele is megnehezíti a csere természetének vizsgálatát. Épen azért az érték törvényeinek vizsgálata céljából a mai közgazdasági állapotot vissza kell vezetni egyszerűbb alakjára, melynek magasabb fejleménye. Ricardo és tanítványai, mint láttuk, meg is teszik ezt. Ha egy jószág értékéről beszélnek, mindig szembe helyeznek vele egy másik jószágot, és a természetes érték törvényét abban találják, hogy „a javak termelési költségeik *arányában* cseréltetnek ki egymással.“

Smith Ádám, midőn a társadalom azon egyszerű alakulatáról szól, melyben nem volnának külön földtulajdonosok, tőkésék és munkások, szintén mindig a cserét tartja szem előtt az érték törvényeinek kutatásánál. „A társadalom első nyers korszakában,“ mondja „mely a tökefelhalmozást és a föld tulajdonbavételét megelőzi, a különböző javak előállítására szükséges munkamennyiség az egyedüli, a mi szabályt ad azok kicserélésénél.“ De a mint a mai társadalmi alakulat vizsgálatába fog, egyszerre megfelelkezik a cseréről és egy-egy jószág árát, mint absolut mennyiséget elemzi.

„Minden társadalomban vagy minden vidéken létezik egy közönséges, vagy átlagtétel a munkabér és a nyereségre nézve, a munka és a tőke minden foglalkozásában. E tétel, mint alább majd megmutatom, természetesen részint a társadalom általános helyzetétől, gazdagságától vagy szegénységétől, haladásától, előre vagy hátramenetelétől és minden foglalkozás különös természetétől függ. Ép így létezik minden társadalomban vagy vidéken egy közönséges vagy átlagos tétel a földjára nézve, mely hasonlóképp, mint alább majd megmutatom, részint a társadalom vagy azon vidéknek általános helyzetétől, részint a föld természetes vagy mesterséges termékenységétől függ. E közönséges vagy átlagtételeket lehet azon idő és helyre nézve, a hol uralkodnak, a munkabér, a járadék és a nyereség természetes tételeinek nevezni. Ha egy jószág ára sem magasabb, sem alacsonyabb, mint a milyennek kell lenni, hogy *a földjára nézve, a munkabért és a természet, készítés és eladásra fordított tőke nyereségét természetes tételében* megfizesse, úgy az áru azon árért adatik el, melyet természetes árának nevezünk.

„A természetes ár maga, alkatrészeinek, a munkabérnek, nyereségnek és földjára nézve természetes tétele szerint változik.“

2. §. Ezen elméleten egy csorbát már Ricardo földjára nézve ütött. Tudvalevő mindenki előtt, ki a közgazdaságtan elemeiben járta, mint szokták kimutatni, hogy a földjára nézve magassága, tétele nem határozza meg a javak értékét, de ellenkezőleg ez által meghatároztatik. Ha a földes urak — így hangzik ezen érvelés — lemondanának járadékaikról, az östermelvények értéke nem szállana lejjebb, csak az következnek be, hogy a bérlők földes urak gyanánt élhetnének. Nem a járadék teszi tehát az értéket, de ellenkezőleg az értékből és az érték szerint fizettetik a járadék.

Ámde a nyereségekre és munkabérekre is ugyanez áll. Tíz munkás például bizonyos tőke segélyével 500 cipőt, más tíz munkás ugyanoly tőkével 1000 kalapot készít; az 500 cipő tehát ¹⁾

¹⁾ Szükségtelennek tartjuk minduntalan említeni, hogy csak a természetes értékről s a közgazdaság természetes állapotáról szólunk, melyben egyenlő áldozatok egyenlőképp jutalmaztatnak, melyben minden jószágból ép annyi termeltetett, mely a természetes ár melletti keresletnek megfelel.

1000 kalapot fog érni. Tegyük föl, hogy a nyereség és a munkabér akkori állása szerint a termelt czipőkből 300, a kalapokból 600 fog a munkásoknak jutni, illetőleg az előlegezett munkabér visszatérítésére szolgálni, 200 illetőleg 400 pedig a tőkésnek marad. Smith szerint, ki az értéket, mint valami abszolútát tekintí, a czipő ára külön azért lesz annyi, a mennyi, mert a tőkésnek a maga szokásos nyereségét és a munkásnak a maga szokásos bérét meg kell kapnia. Valóban, ha felületesen nézzük a közgazdasági jelenségeket, ha elképzeljük a vevőket, a mint egy-egy termelőhöz jönnek és áruért bizonyos pénzösszeget felajánlanak, úgy tetszhetnék nekünk, mintha a tőkés nyeresége szabná meg az árt, mintha neki csak le kellene mondania nyereségéről, vagy kevesebbet „felszámítania nyereség gyanánt,” hogy áruja értéke alább szálljon. De ez az okoskodás, melyet tényleg a laikusok szájából ezerszer hallunk, és a mely azon írók könyveiben, kik a Smith utáni klasszikus angol közgazdaságtant nem tanulmányozták, vagy kellőleg át nem értették, ma is olvasható, a lehető legfelületesebb. Ha, mint Ricardo tanítványai, a forgalmat folyton két-két áru cseréje gyanánt tekintjük, be fogjuk látni, hogy hármennyire szállítják le önkényt a vállalkozók nyereségeiket vagy a munkások béreiket, ez semmit sem változtathat a dolgok értékén. Ha a fennebbi példában a kalapgyáros is, a czipőgyáros is lemondának nyereségökről, vagy a munkások bérökről, még sem változtathatnának azon, hogy 500 czipőért 1000 kalapot lehessen kapni; csakhogy ez esetben az egész érték csak a munkások, vagy csak a tőkésék zsebébe folya. Ugyanazon okok tehát, melyek kibuktatták a földjáraadékat az érték meghatározó tényezői, a termelési költségek közül, állanak a nyereségre és a munkabérre is.

Nem mintha a nyereség és a munkabér magasságának semmi befolyása sem volna az értékre; ellenkezőleg — a mint Ricardo bizonyította — a nyereség vagy munkabér emelkedésével, illetőleg csökkenésével, némely áruk értéke emelkedni, másoké csökkenni fog. De a Smith föltevése, mely szerint a munkabér vagy a nyereség emelkedésével vagy csökkenésével egyszersmind minden áru árának is emelkedni vagy csökkenni kellene, minthogy azok az ár alkatrészei, olyannyira ellenkezik a forgalom minden alaptörvényeivel, hogy az a legkülönbözőbb módokon megegyezhet. Hiszen már az, hogy minden áru ára egyszerre emelkedjék vagy csökkenjen — ha a pénz értéke ugyanaz marad — lehetetlenség. De ha ezt nem is

tudnók, akkor is kimutathatnók, hogy ama föltevés magamagának ellenmond. Világos, hogy a mennyivel a három jövedelmi ág egyikének magassága alászáll vagy emelkedik, ugyanannyival kell a másik kettőnek együtt emelkedni, vagy csökkenni, ha az ipar productivitása nem változik. Ha a fennebbi példában a munkások több vagy kevesebb kalapot czipőt kapnak, mint a mennyit föltettünk, okvetlenül kevesebbet vagy többet kell kapniok a gyárosoknak, ha ezentul is ugyanannyi állittatik elő, mint eddig. Már most, ha, mint Smith állítja, a munkabér minden csökkenésének csökkentenie, a nyereség vagy földjáraadék minden emelkedésének emelnie kellene az árakat: ugy azok árának a munkabér csökkenésével egyszerre csökkenni és emelkedni kellene.

De tovább megyünk és Smith elméletének egy oly oldalát világítjuk meg, melyre tudtunk szerint eddig még távolról sem történt utalás. Ha Smith azt állítja, hogy a három jövedelmi ág magassága határozza meg a javak értékét, ugy ezzel szemben azt állithatjuk, hogy a jövedelmi ágak magasságáról beszélni sem lehet, hogy e fogalom „a jövedelmi ágaknak magassága“ nem is létezik, ha nincs előzetesen és ettől függetlenül meghatározva a javak értéke. Ha ma azt mondjuk, hogy egyik iparágban a nyereségek vagy munkabérek nagyobbak, mint a másokban, ugy ez alatt azt értjük, hogy nagyobb összeg pénzből állanak, vagyis, a mi ugyanazt jelenti, nagyobb értéket képviselnek. Minden termelő jövedelmét, tőkés, munkás és földtulajdonosét egyaránt, eredetileg azon jószág egy bizonyos mennyisége képezi, melyet termelt; a kalapgyáros és munkásai jövedelme bizonyos számú kalapokban, a czipész és legényeié bizonyos számú czipőkben áll. Nos, a gyáros maga sem tudja, milyen magas az ő nyeresége, a munkás nem, hogy milyen magas az ő bére, a mig nem tudja, hogy termelvényéért mennyit kaphat más javakból. Jövedelmének magassága termelvényei értékétől függ és nem megfordítva. Smith tehát az okot és okozatot fölcserélte, és a közgazdasági jelenségek legfontosabbikának elemzésénél elvakította magát a mai közgazdasági állapot külsőségeitől. Így hagyott tenni és javítani valót nagy tanítványa számára. Ricardo volt az, ki először kimondta, hogy a javak értéke a rájuk fordított áldozatoktól és nem termelőik jutalmazásától függ.

3. §. A német irodalom, a mint egyszer Smithtől fejlődése alapját megkapta, bizonyos önállósággal fejlődött tovább, a nélkül,

hogy a későbbi angol tudománynak, bár róla mindig tudomást vett, nagyobb becsét tulajdonított volna. Innen, hogy ott a Smith érték-elmélete kezdettől fogva maig az irányadó¹⁾; innen, hogy a legnevesebb írók könyveiben is, annyi évvel Ricardo Principles-jai után, a javak értékének (árának) kutatásánál — pedig csak a németek használják a csereérték szót — nem tételeztetik fel két-két jószág közötti csere, hanem mindig egy-egy jószág ára vizsgálódik. Világos, hogy ez itt is csak azon eredményre vezethetett, mint Smithnél, t. i. hogy „a szokásos nyereség, *der übliche Gewinn*“ helyet nyert az árt meghatározó tényezők között. Pedig oly közel voltak a helyes formulázáshoz: valamint az angol tudomány az *abstinence* szóban, úgy a német is igen helyes formuláját találta meg annak, hogy a tőkés áldozatát mint áldozatot s ne mint jutalmazást vigye be a termelési költségek közé, a *Kapitalnutzung* kifejezésében. Mily egyszerűen lehetett volna mondani, hogy javak, melyek egyenlő munka és egyenlő tőkehasználat gyümölei, egyenlő értékűek. De mivel mindig egy-egy jószág értékét — árát — külön keresték, kénytelenek voltak ezen tőke használatnak egy veleszületett jutalmazását fölteni, és így jutottak relativ értékelmélet helyett absolutra, azt mondva, hogy minden jószág értéke meghatározatik a benne foglalt munkamennyiségek és tőkehasználmányok *értéke* által.

Igy például *Hermann* felismeri ugyan, hogy „a nyereség az árral változik,“ de mivel (Smitht követve) először „*Die Preisbestimmung im Einzelnen*“ vizsgálja, kénytelen magával tudva ellenmondásba jönni és „a nyereség magasságát csak úgy, mint a munka bérének egészben változatlanak,“ mint „szokásos nyereséget“ adottnak tekinteni²⁾; tehát azt, a mi — mint kimutattuk — még gondolatban sincs adva.

Egy Roschernél a termelési költségek elemzése a következő:

„Mínt hogy senki sem akar veszíteni, minden eladó azon értéket, melybe áruja neki magának került (vétel-, előállítási

¹⁾ Csakhogy többnyire mint árelmélet. Ellenben Schäffle az árelméletet visszahelyezte értéktanába. Nézetünk szerint helyesen. Ha ugyanis „az ár a csereérték kifejezése,“ úgy nem lehetnek a csereértéknek más és az árnak is más meghatározó tényezői és az ár okvetlenül attól függ, mitől az érték.

²⁾ I. m. 81. l.

költségek), árkövetelése minimumának fogja tekinteni. Azonban e fogalom: termelési költségek, habár mindig azt foglalja magában, a mi a termelés végett a termelő vagyónából első sorban eltűnik, igen különböző a szerint, a mint magán-, nemzet- vagy világgazdasági szempontból tekintik. Egy adókötelezett magánvállalkozónak, ki földeket, munkásokat s tőkét bérelt a termelés céljából, persze, az általa felhasznált tőkén kívül, minden kiadását kamat-, bér- és járadék fejében termelési költségeknek kell neveznie, mert ha ezek a termék árában vissza nem térülnek, az egész vállalat veszteséggel járt volna reá nézve. Természetesen egy méltányos vállalkozói nyereséget is hozzá fog számítani, mely nélkül sem megélni, sem termelni nem bírna, vagy pedig tőkét kellene elfogyasztania. A mint az országos kamat-, munkabér- és járadékmagasság vagy az adóztatás megváltozik, a termelési költségek fogalma is megváltozik a magángazdára nézve, bármennyire is ugyanaz maradt legyen a technikai eljárás.“

Íme, Roscher a termelési költségek tekintetében még ugyanazon állásponton van, mint Smith; szerinte a jószágok ára ugy határozta meg, hogy a termelő magának nyereséget felszámít, és még hozzá a méltányos nyereséget, mely szó értelme iránt teljesen kételyben maradunk. Ha valóban azt a terminológiát használnák a termelők, melyet Roscher nekik tulajdonít, akkor a vállalkozó, ki éppen a méltányos nyereség mellett adja el áruit, azt mondhatná, hogy csupa költséget termelt, és ha az élelmi szerek ára s ezzel a munkabér alább száll és az országos nyereség minden ágban egyaránt emelkedik, az összes termelőknek ezen rájuk oly örömdetes eseményt — egészen Roscher nomenklaturája szerint — ugy kellene kifejezniök, hogy mindnyájok termelési költségei emelkedtek vagy legalább is azonosak maradtak. Ezen elmélet semmikép sem fér össze az angol tudomány azon tételével, mely szerint „a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki,“ és a hol Roscher ennek is helyet akar adni ártanában, ott mutatkozik legjobban az elsőnek tévessége. „Javak“ — mondja munkája 107. §-ában — „melyeknek termelési költségei egyenlők (von gleichen Reproductions Kosten) szabály szerint egyenlő csereértékkel bírnak.“ Ha a termelési költségek alatt a vállalkozó összes kiadásait és *nyereségét* is értjük, akkor az ár *voltaképp* azonos a termelési költséggel, és a fennebbi tétel csak azt jelenti, hogy javaknak, melyeknek ára

egyenlő, ára valóban egyenlő, vagy legfőlebb hogy mennyiségek, melyeknek részei egyenlők, egyenlők egészökben is.

A termelési költségek ezen abszolút elmélete van elfogadva, a socialisták kivételével, csaknem minden német, sőt a legtöbb francia író által is és Roschert s Hermannt csak kiváló nevök miatt idéztük különösen. A legújabb monographiákban, mint például a Neumannéban (Tübinger Zeitschrift), melyet annyiszor dicsérnek, sincs ez különben. Sehol sem olvassuk, hogy a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki, hanem azt, hogy minden egyes jószág árának termelési költségei összegét fedezni kell.

Ezt az elméletet itéli el a kevés, helyesebben gondolkodó német közgazdák egyike, Rodbertus, midőn képtelenségnek nevezi, „hogy míg a munkabér és járadékrészek (t. i. földjáradék és nyereség) a termék értékéből vezetnek le, mégis a jószág értéke megint munkabér- és járadékrészekből vezetnek le, és így kölcsönösen az egyik a másikra alapittatik. Némelyiknél¹⁾ e képtelenség annyira napfényre jő, hogy két egymásra következő fejezetben „a járadékok befolyását a termelvényárakra‘ és „a termelvényárak befolyását a járadékokra‘ igyekszik kimutatni“ „E felfogás „nemcsak minden következtetés azon legmegrontóbbikára vitt, hogy a termelvény árát a munkabér magassága is meghatározza, hogy magas munkabér a világpiaczon a versenynek hátrányára van és így a nemzeti kereskedelem a munkásosztályok jólétével természetesen ellentétben áll, hanem lehetlenné tesz minden elméletet a munkabér és földjáradék természetes magasságáról.“ Ellenben Ricardo „az, a ki először — és ebben fekszik rendszere rendkívüli jelentősége — kísérte meg, a termelvényérték és az előállítási munka egyenlőségének tétele mellett, a mai közgazdasági jelenségek egész teljét megmagyarázni és a ki azért, habár ama kísérlet teljesen hajótörést szenvedett is, először jutott azon következményterhes mondathoz is, hogy még egy magára hagyott forgalom alaptörvényei szerint is a javak ára nem érintetik a munkabér és nyereség magassága által,²⁾ hogy ellenkezőleg például a munkabér változásai nem a fogyasztókat, hanem csak a vállalkozókat találják, kiknek nyereségei a

¹⁾ Ez Hermannra vonatkozik.

²⁾ Itt, mint az olvasó látja, Rodbertus Ricardonak tételeit túlozza.

munkabér esése által csak emeltetnek, emelkedése által leszállítottak. E két tételhez fűződnek pedig véleményem szerint“ mondja Rodbertus „a közgazdaságtan minden további haladásai, és bármily végtelenek is legyenek ezek, tudományunk jövőbeli történetének nem szabad elmulasztania forduló pontjainak egyik legfőbbikét Ricardo munkájától keltezni.“ ¹⁾

¹⁾ Dritter Brief an Kirchmann 163. 166. 181.

N E G Y E D I K F E J E Z E T.

A nemzetközi forgalom.

1. §. Fejtegetéseink kezdetén az ipari versenyt korlátlanak tettük fel; később előadtuk azon körülményeket, a melyek működését megszorítják és lassítják. Bármennyire is legyen különben az ipari verseny hatályos, annyi bizonyos, hogy ezen hatályossága területileg korlátolt. Az ipari verseny ugyanis föltételezi a tőke és munka mozgását az egyik helyről a másikra; e föltétel pedig legfőlebb csak ugyanegy országon belül érvényesül teljesen és nem különböző országok között is. Nem akarjuk ezzel a termelő erők költözködését egyik országból a másikba egészen kizártnak mondani; hiszen egyfelől azon körülmény, hogy a gazdagabb országok tőkéinek egyrésze a szegényebbeknél keres elhelyezést, másfelől a munkások sűrű kivándorlása az újabb időben, eléggé szólanának e föltevés ellen. Csupán azt állítjuk, hogy a termelő erők e mozgása az egyik országból a másikba nem elég jelentékeny és élénk arra, hogy azok között oly ipari versenyt létesítsen, a milyen egyes országokon belül működik. Ezen állítást nem igen nehéz bizonyítani. A hatályos ipari verseny elkerülhetlen következménye és így meglétének leghatalmasabb, sőt talán egyedüli bizonyítéka az ipari jutalmaknak az áldozatokhoz való arányosulása a különböző foglalkozásokban; és valóban ugyanazon országon belül a nyereségek minden foglalkozásban, a munkabérek pedig legalább az ugyanazon rendű foglalkozásokban egyenlő magasságra törnek. Nem ez az eset a különböző országok között. Mert igaz ugyan, hogy a tőke egyik országból a másikba átfolyik, de nem oly bőven, hogy megakadályozhassa a nyereségtételnek állandón különböző voltát a különböző országokban. A nemzeti tőkének csak egy része kész más országokban is elhelyezkedni, t. i. az, melyet tulajdonosai nem akarnak maguk kezelni, ellenben azon sokkal nagyobb része, melynek tulajdonosai nemcsak kamatot, de nyereséget is kívánnak tőkéjük után

huzni, nem megy túl az ország határain, mert a nagyobb nyereség nem elég arra, hogy a tulajdonosokat hazájok elhagyására csábítsa. Ép oly kevésbé elegendő a munkások kivándorlásának mai foka is a munkabérnek a különböző országokban való egyenlősítésére. E körülmények kétségen kívül helyezik, hogy a termelőerőknek egyik országból a másikba való vonulása sokkal csekélyebb, semhogy azok között hatályos ipari versenyt előidézhetne, és e tény okozza, hogy a nemzetközi forgalom más törvényeknek van alávetve, mint a belföldi.

A „nemzetközi“ szót természetesen nem szabad szigorú jogi értelemben venni. Ugyanazon országon belül is működhetnek oly tényezők, melyek a tőke és a munka átvonulását annak egyik részéből a másikba meggátolják, viszont képzelhető az is, hogy két önálló ország között a tőke és munka vándorlása ugyanoly élénk, mint azok mindegyikén belől. A közgazdaságtan nemzetközi forgalom alatt érti a forgalmat oly területek közt, melyeknél nem ez az eset. Minthogy pedig ma főleg a különböző országok képeznek ily területeket, az ebből eredő jelenségeket legcélszerűbb a nemzetközi forgalom czime alatt tárgyalni.

2. §. Mielőtt azon törvényeket előadnók, melyeknek a nemzetközi forgalom alá van vetve, szükséges lesz rámutatni azon körülményre, mely e forgalomnak tulajdonképeni létoka. Ez röviden abban áll, hogy nem minden ország képes egyenlő mértékben minden jószág termelésére. Ha nem ez volna az eset, ha minden ország gazdasági állapota és termelő ereje teljesen egyenlő volna, ugy a nemzetközi forgalomnak meg kellene szünni.

A forgalom czélja ugyanis a foglalkozások megosztását lehetővé tenni. Már most igaz ugyan, hogy e megosztás egy bizonyos minimalis területet megkövetel: de alig van ország, mely oly területtel ne rendelkezne, mely a foglalkozások megosztása azon fokának kifejtésére ne volna elegendő, melyre ma képesek vagyunk. Ha mégis azt látjuk, hogy nagy és a gazdasági műveltség magas fokán álló országok is forgalomba lépnek másokkal, ugy ezt — a kizárólag bizonyos helyeken termelhető javaktól eltekintve — csak azon említett tény magyarázhatja meg, hogy nem minden ország képes egyenlően minden jószág előállítására, a munkamegosztás pedig legnagyobb előnyeit csak ugy nyújtja, ha minden foglalkozás azon helyen üzetik, mely arra legalkalmasabb. A különböző országok

különböző termelési képességeiből kell tehát minden elméletnek kiindulni, mely a nemzetközi forgalom jelenségeit meg akarja fejteni. ¹⁾ E különböző képességek főleg a műveltségi, társadalmi és természeti viszonyok különbözőségéből, esetleg a faji különbségből származnak.

3. §. A forgalom két ország között mindkettőre nézve előnyösen létrejöhet oly feltételek mellett, melyek mellett nem jöhetne létre ugyanazon ország részei között.

Tegyük föl, hogy egy ország két vidéke közt két áru kicseréléséből állana a forgalom. Ez csak úgy lehetséges, ha az egyik vidék az egyik, a másik a másik áru termelésében bir fölényvel. Ha nem ez volna az eset, ha az egyik vidék olcsóbban volna képes termelni mindkét árut: akkor a tőke és munkaerő a rosszabb helyzetben levő vidékről szükségkép átvonulna ebbe. Hisz ez érdekében volna a fogyasztóknak, vagyis az egész országnak, mely így képes volna élvezeteit szaporítani; és a termelők érdeke, mely abban áll, hogy áldozataik ne legyenek rosszabbul jutalmazva, mint másoké, szintén összhangzásban lenne a közérdekkel. A mit így két áru forgalmáról mondtunk, azt általánosíthatjuk is. Ha egy országnak valamely vidéke az iparágak tulnyomó számának üzésére más vidékekhez képest alkalmatlan: úgy ezen iparágak nem is fognak azon vidéken üzetni és az népesség és tőke tekintetében szegényebb lesz más vidékeknél, hacsak a termelő erőknek elvonulása onnan más okokból feltartóztatva nem lesz.

Nem ez az eset különböző országok közt. Tegyük föl, hogy két ország forgalmát is csupán két áru kicserélése képezné. Nincs

¹⁾ Épen ez az egyik oka, hogy Ricardo előtt a nemzetközi forgalom valódi törvényei nem lettek földerítve. A míg a nemzetközi forgalom előnyét és célját minden másban látták, mint a belföldiét — mely tévedés a forgalom általános törvényeinek félreismeréséből eredt —: addig nem volt meg az alap, melyre a nemzetközi forgalom elméletét építeni lehetett volna. A mercantilisták tévedéseitől eltekintve, maga e tévedések megdöntője, Smith Ádám is még abban látta a nemzetközi forgalom hasznát, hogy az, a nemzeti tőke egy részének a belfogyasztási cikkek termelésétől való elvonása által, az országos nyereséget emeli. Ricardo ezen, Mill szerint „a gazdasági jelenségek tiszta felfogásával össze nem egyeztethető“ nézet megczáfolásával kezdi a külkereskedelemtől szóló fejezetét és azon eredményre jut, hogy a külkereskedelem azért „jótékony az országra nézve, mert a fogyasztás tárgyainak mennyiségét és fajait szaporítja.“

kizárva, hogy az egyik ország az egyik, a másik a másik áru termelésében előnyben legyen, csakhogy ez itt nem föltétlenül szükséges; a forgalom megtörténhetik akkor is, ha az egyik ország mindkét árut kisebb áldozattal termeli mint a másik. Itt is az volna a fogyasztók és a termelők gazdasági érdeke, hogy mindkét áru az első országban termeltessék, ámde a másik ország lakosai inkább lemondanak ezen érdekek kielégítéséről, mint hogy hazájokat ott hagyják. Azonban ebből még nem következik okvetlenül, a mint első pillanatban látszhatnék, hogy mindkét ország mindkét árut fogja előállítani. Ez csak azon — alig előforduló — esetben állana be, ha a különbség a két ország helyzete, illetőleg termelési költségei között mindkét cikkben teljesen egyenlő lenne, mert akkor egyik országnak sem volna érdeke csak az egyik cikket termelni és a másikat annak átengedésével megszerezni. De ha e különbség nem teljesen egyenlő, akkor mindegyik országnak érdekében áll azt a jószágot termelni, melynek tekintetében előnye nagyobb, illetőleg hátránya kisebb, mert így a másik cikket még mindig olcsóbban fogja megszerezhetni, mintha maga termelné. E föltevést itt is általánosíthatjuk. Ha egy ország minden iparág tekintetében hátrányosabb helyzetben van is másoknál: mégis előnyösen léphet ezekkel forgalomba, föltéve, hogy legalább egy iparágban kevésbé van hátrányban, mint a többiekben.

Ha a termelési költségek különbségét, mely két ország közt egy áru tekintetében fennforog, az *absolut* termelési költségek különbségének nevezzük; ellenben a különbséget, mely az absolut termelési költségek különbsége tekintetében különböző áruk között fennforog, a *comparativ* termelési költségek különbségének nevezzük: akkor felállíthatjuk a következő törvényt:

Nemzetközi forgalom előidézésére a comparativ termelési költségek különbsége szükséges, de elégséges is.

Világos, hogy e tételnek csak második része áll különösen a nemzetközi forgalomra; mert hisz belforgalom előidézésére — mint láttuk — az kívántatik, hogy mindegyik fél előnyös helyzetben legyen legalább egy áru tekintetében, a miben a comparativ termelési költségek különbsége befoglaltatik. De a nemzetközi forgalom lehetővé tételére ez nem szükséges, hanem a comparativ termelési költségek különbsége egymagában, vagyis annak minden alakulata elegendő.

Az absolut valamint a comparativ termelési költségek különbségének meglehetősen bonyolult fogalma, nem különben a nyert törvény értelme világosabb lesz a következő betűszámítási képletekből. Legyenek a forgalomban lévő országok A és B, az áruk M és N; M termelési költségei A-ban x , B-ben x_1 , tehát az absolut termelési költségek különbsége M-re nézve $(x - x_1)$; N termelési költségei A-ban y , B-ben y_1 , tehát az absolut termelési költségek különbsége N-re nézve $(y - y_1)$; ennek következtében a comparativ termelési költségek különbsége lesz: $(x - x_1) - (y - y_1)$.

Ha A és B ugyanazon országon belül feküdnék, akkor forgalom létrejöttére szükséges volna, hogy $x > x_1$ és $y_1 > y$ legyen, vagy hogy $x < x_1$ és $y_1 < y$ legyen; ellenben, ha A és B közt nem mozognak szabadon tőke és munka, akkor a forgalom létrejöttéhez *csak* az szükséges, hogy $(x - x_1) > (y - y_1)$ legyen.

4. §. E törvény határozza meg a nemzetközi forgalom feltételeit, és Ricardo volt az az író, a ki először mutatott rá azon tényekre, melyeknek az következménye és először is fejtette azt ki. E törvény felderítése képezi az ő módszerének legfényesebb sikerét és egyszersmind e módszer erejének leghathatósabb bizonyítékát. Nem mintha talán a legfontosabb tétel volna, melyet segélyével feltalált, de mert a közgazdaság azon legbonyolultabb jelenségeire vonatkozik, melyek felől évszázadokig a legnagyobb tévedéseket és ellenmondásokat táplálták, és maig is táplálják azok, kik e módszert megvetik. Ámde egy előző helyen idéztük egy német írónak (Knies) azon állítását, hogy (Ricardo) „gyakran átengedi magát a következtetések egy módszerének, milyenre az ember philosophusoknál ugyan meg van szokva, de melyet a közgazdasági kérdések elméletében meg nem engedhet. Logikai gondolat-összeköttetésekre és fogalmi evolúciókra támaszkodva, az olvasót, ki a következtetések láncolatában semmi megakadást vagy helytelenséget nem vesz észre, tovább s tovább előre viszi egy oly eredményig, mely — daczára a tényeknek az alapan és a férfias logikának az okoskodásban — még mindig nincs kétségen kívül helyezve. Minthogy tudniillik elvégre is nem valami igaznak gondoltról, nem a gondolatok egy igazságáról, hanem a tények egy igazságáról van szó, csak ezen empirikus élet oki összefüggése lehet döntő és épen ezt és sokféle összeköttetéseit semmi emberi belátás előre és elvontan nem combinálhatja. Akaratlanul is

arra gondol az ember, mint birhat valami művészeti igazsággal és a tapasztalati igazsággal szembe állítva, mégis hamisnak jelentkezik. “Kérdés, nem ez-e az eset itt is? Lehetséges volna-e, hogy a nemzetközi forgalom tényleg azon tételek uralma alatt álljon, melyeket egy író ezen forgalom közvetlen szemlélete nélkül, *puszta okoskodás által* levezetett? Igazolja-e ezen tételeket a tapasztalat? Igennel felelhetünk. Cairnes két esetre figyelmeztet, melyek Ricardo elméletét igen kitűnően igazolják.¹⁾

Az egyik azon változás, melyen Ausztrália külforgalma az aranymosások fölfedezése folytán keresztül ment. E fölfedezés előtt Ausztrália nem termelvén aranyat, kénytelen volt azt külföldről behozni cserében gyapju, hus, gabona, faggyu és bőrkért, melyek kivitelének jelentékenyebb tárgyai voltak. Az aranymosások fölfedezése által ezen czikkék termelési költségei nem változtak meg, de Ausztrália birtokába jutott egy cikknek, melynek tekintetében előnyösebb helyzetben volt, mint összes többi termelvényei tekintetében, vagyis a comparativ termelési költségek változtak meg. Ricardo elmélete szerint ennek okvetlenül változást kellett előidéznie Ausztrália külkereskedelmében, és épen ez meg is történt. Ezen időtől fogva mindaddig, míg részben a gazdagabb aranytelepek fokozatos kimerítése, részben a külpiacok árainak emelkedése folytán, a forgalom feltételei ismét meg nem fordultak, vagyis egy négy-öt évig tartó időközön át, Ausztrália külföldről hozott be minden árut, melynek természete ezt megengedte, olyanokat is, melyeket kisebb áldozattal termelhetett volna, mint azon országok, melyektől vásárolta. Fát például a balti tenger vidékéről hozott be, habár az ausztráliai erdők elegendő és elég jó fát szolgáltathattak volna azon czélokra, melyekre ott leginkább keresték. Vajat nagy mennyiségben vitt be Irlandból, sőt Angliából és Hollandiából is, habár Ausztrália helyzete tej termelésében páratlan legelői és marhában való gazdagsága folytán szerfölött előnyös volt. Hasonlóképen végtelen terjedelmű kitűnő szántó föld birtokában, mégis csaknem minden gabonáját kívülről szerezte, és bár sokkal olcsóbb nyersanyag felett rendelkezett, mint a világ bármely más részre, minden czipőjét is külföldön vásárolta be. Mi volt ennek oka? Egyszerűen a comparativ termelési költségek különbsége. Ausztráliának jelentékeny fölénye volt más

¹⁾ Some leading pr. 376. s. k. 1.

nemzetek fölött fa, vaj, gabona és czipők tekintetében, de még nagyobb fölénye volt arany tekintetében és így érdekében volt azon javakat külföldről beszerezni.

A másik eset, melyet Cairnes a comparativ termelési költségek törvénye működésének megvilágítására felhoz, a New-York állam (s némely szomszédos területe) és a Barbadoes sziget közötti forgalom. Amannak kivitele főleg liszttermékekre és husra, emezé tropikus termékekre irányul, daczára annak, hogy Barbadoesnak helyzete mindkét árucsoport termelésében előnyösebb. Igen, de nem egyenlő előnyös.

A nagyobb termelő képesség mind e két esetben minden iparágban a forgalomban álló országok egyikének részén volt, de mint kifejtettük, ez nem okvetlenül szükséges nemzetközi forgalom létrejöttéhez. Azonban viszont azt sem szabad fölteni, hogy ezen eset egészen kivételes; ellenkezőleg úgy látszik, hogy ugyanez áll fenn a mérsékelt és a forró égövi tartományok, valamint az Egyesült-Államok és Europa közötti forgalomban is.

„Ricardot“ — e szavakkal kíséri Cairnes az általa felhozott tényeket — „némelyek álmok álmodójának és elvont ábrándok szövőjének tekintették és tekintik; de az ő álmai és elvonásai — a mint az lángeszű emberek álmaival és elvonásaival közönségesen megtörténik — a tapasztalat világánál sokkal gyakorlatiabbaknak, a tényleges eseményekkel megegyezőbbeknek mutatkoznak, mint az ugynevezett „gyakorlati férfiak“ prognostikonjai, melyek isten tudja mily gondosan gyűjtött statisztikai táblázatokra lettek alapítva. Hasonlitsuk össze a tényeket, melyeket az ausztráliai forgalom tekintetében Ricardo „comparativ költségekről“ szóló tanának megvilágítása végett fölemlítettem, vezérbankáraink és üzletembereink némelyeinek speculatioival az arany fölfedezések idejében, melyek arra vonatkoznak, hogy mik lesznek ezen eseményeknek valószínű hatásai a pénzpiacra nézve. Egyik író bizalommal jósolja, hogy az arany megsaporodott mennyisége árának esésére kell hogy vezessen; a másik, hogy a kamatláb esésére fog vezetni; a harmadik, hogy az arany kivitele Ausztriából meg fog szünni nyereséggel járni, és ennek következtében nem is fog folytatatni, mihelyt az arany ára Sidneyben a londoni magasságra emelkedik! Mindezen és még sok más, nem kevésbé ékes badarságot lehet találni röpiratokban, sőt nagyszabásu kötetekben, melyek csakhamar az arany fel-

fedezések korszaka után tétettek közé, kereskedő szakemberek által, kik hüszkék voltak a gyakorlati üzletet illető ismereteikre és megvetéssel eltelve az elvont okoskodás iránt.“

5. §. A törvény, melyet Ricardo a nemzetközi forgalomra nézve feltalált, annak csak egyik oldalát világítja meg, tudniillik meghatározza a föltételeket, melyek mellett a forgalom két nemzet között gazdaságilag előnyös lehet. Azonban a nemzetközi forgalom összes jelenségei még ezzel megmagyarázva nincsenek. A gazdasági előny ugyanis, melyet a nemzetek az egymással való forgalomból meritenek, mint tudjuk, abban áll, hogy kisebb költséggel jutnak így bizonyos javakhoz, mint ha azokat maguk termelték volna, és ezen előny minden nemzetre nézve annál nagyobb, minél több költséget takarít meg. Hátra van még az a kérdés, vajjon mindkét nemzet ugyanannyit nyer-e valamely cserénél, vagy ha nem, *mi határozza meg a közös előnyben való részesedés mérvét?* Első pillanatra világos, hogy e kérdés azonos azon másikkal, hogy *mi határozza meg a nemzetközi forgalomban a javak értékét?* Hiszen a nemzetközi forgalomban is, csak úgy, mint minden cserében, a költség, melybe a jószág a vevőnek kerül, az, melylyel azon jószágot termelte és piacra viszi, melylyel vásárol. Adva lévén a vásárló nemzet munkájának productivitása, vagyis az, hogy bizonyos költséggel mennyit állít elő a kivitelét képező cikkből, nyilvánvaló, hogy annál több költséget fog megtakarítani, vagyis annál nagyobb lesz előnye a forgalomból, minél jobban kél el ama cikk. A feltett kérdés tehát — mint mondottuk — összeesik az ugynevezett „nemzetközi érték“ kérdésével. E kérdésre Ricardo nem ad helyes feleletet, azt először tanítványa J. St. Mill oldotta meg.

„A bor mennyisége,“ mondja Ricardo „melyet Portugália az angol posztóért cserébe adni fog, nem határoztatik meg a megfelelő munkamennyiség által, mely a két áru termelésére fordittatik, a mint volna, ha mindkét áru Angliában vagy Portugáliában készítették.“

„Anglia oly körülmények közt lehet, hogy a posztó előállítása ott 100 ember évi munkájába kerülne; és ha a bort maga akarná termelni, 120 ember ugyanannyi idejü munkájára volna szüksége. Angliának tehát érdekében volna bort bevinni és azt posztó kivitele által vásárolni.“

„A bor termelése Portugáliában csak 80 ember évi munkáját követelhetné meg, és a posztó előállításá ugyanazon országban csak 90 ember ugyanannyi idejű munkáját követelhetné meg. Portugáliára nézve tehát előnyös lesz bort kivinni cserében a posztóért. E csere létrejöhet daczára annak, hogy a Portugália által bevitt áru ott kevesebb munkával állitható elő, mint Angliában. Habár 90 ember munkájával készíthetné a posztót, mégis behozná azt egy oly országból, hol annak termelése 100 ember munkáját követelné meg, minthogy előnyösebb lenne rá nézve tőkét bor termelésében alkalmazni, melyért több posztót kapna Angliától, mint a mennyit termelhetne az által, hogy tőkéje egy részét a szőlőműveléstől a posztókészítésre viszi át. Így Anglia 100 ember munkájának eredményét 80 ember eredményéért adná oda. Ily csere nem jöhetne létre ugyanazon ország egyénei között. 100 angol munkája nem adható 80 angol munkájáért, de 100 angol munkája igen is 80 portugáli, 60 orosz vagy 120 keletindiai munkájának eredményéért.“¹⁾

Ricardo tehát, úgy látszik, abban a nézetben volt, hogy a föltett esetben a 100 angol évi munkájával készített posztónak *szükségképen* 80 portugál bortermékével kell kicseréltetnie. Ennek bizonyítására azonban semmi mást nem mond, mint azt, hogy a csere mindkét nemzetre nézve előnyös lesz. Ámde ez csak azt bizonyítja, hogy e csere *lehető*, annál is inkább, mivel könnyen kimutatható, hogy még igen sokféle más oly arányban cserélhető ki a két ország terméke, mely mindkét országra nézve előnyös. Így Anglia még akkor is nyerne, ha a portugál bor nevezett mennyiségét nem 100, hanem 110 vagy 115, szóval, ha kevesebb, mint 120 ember munkáján vásárolná, melylyel maga is előállithatná; viszont Portugália akkor is nyer, ha az angol posztót nem 80 ember munkáján vásárolná, hanem 80 és 90 közt bármennyi. Ricardo feltevése tehát nem oldja meg a kérdést.

E kérdés, ismételjük, kettős szövegezésében így hangzik: 1. Milyen arányban cseréltetnek ki egymással a nemzetközi forgalomban a javak? 2. Mily arányban oszlanak meg e forgalom előnyei az azt folytató nemzetek közt? Nos, e kérdésre Ricardo bírálatában éppen most adtunk egy megközelítő választ; meghatároztuk mind-

¹⁾ Works 76, 77.

egyik áru maximalis értékét, mindegyik nemzet maximalis előnyét. Ha a kérdés első szövegezését tartjuk szem előtt, feleletünk: oly arányban, hogy mindegyik nemzet kisebb költséggel kapja meg a másiknak termelvényét, mint a milyennel maga előállithatná, vagyis mint Cairnes mondja: a nemzetközi cserében a termelési költségek meg nem határozzák ugyan, de ellenőrzik az értéket. A kérdés második szövegzésére megközelítő válaszuk: Az összes lehető előny, azaz¹⁾ a comparativ termelési költségek egész különbsége, sohasem eshetik egészen csak az egyik nemzet javára. A jelen példában: 100 napi posztótermék okvetlenül kevesebbet fog érni 90 napi borterméknél, ép úgy 80 napi bortermék kevesebbet 120 napi posztóterméknél. Más szóval: egyik nemzet sem takaríthat meg a másikkal folytatott forgalom által 30 napi munkát, vagy annál többet. De mi határozza meg azt, hogy a kijelölt két határpont között mily arányban fognak a javak egymásért kicseréltetni, vagyis, hogy a 30 napi munkamegtakarításból mennyi válik az egyik és mennyi a másik nemzet javára?

Épen e kérdést oldotta meg először J. St. Mill. Nem lehet célunk közölni az okoskodást, melynek révén a megoldást megtalálta, és csupán az eredmény megjelölésére szoritkozom, melyhez eljutott. Ez a következőkép hangzik: „Az érték, melyen egy ország termelvényeit más nemzetekével kicseréli, két körülménytől függ: először idegen áruk iránti keresletének nagyságától és kiterjeszthe-tőségétől, összehasonlítva a külföld keresletével saját cikkei iránt; és másodszor, a tőkétől, melyet a saját fogyasztására szánt belföldi áruk termelésétől elvonhat. Minél inkább túlhaladja a külföldi kereslet az ő áruiránt az ő keresletét külföldi cikkek iránt, és minél kevesebb tőkét vihet át kiviteli áruk termelésére, összehasonlítva a tőkével, melyet a külföldiek az ő piacza számára szánt termelésre átvinni képesek, annál kedvezőbbek rá nézve a kicserélés föltételei, az az annál több külföldi cikket fog terményei bizonyos mennyisé-geért kapni.

„Valójában azonban e két meghatározó körülmény egyre ve-zethető vissza. A tőke, melyet egy ország a saját fogyasztására szánt

¹⁾ Ez megfelel fennebbi algebrai képleteinknek is. Láttuk, hogy a nemzetközi forgalom létrejöttéhez az szükséges, hogy $(x-x_1) \geq (y-y_1)$ legyen, vagyis, hogy $(x-x_1) - (y-y_1)$, a comparativ termelési költségek különbsége ne legyen 0!

belföldi áruk termelésétől elvonhat, arányban áll saját keresletével külföldi czikkek iránt: ugyanazon része valamely ország egész jövedelmének, melyet idegen árukért kiad, az, a melyet a belpiacz számára való termeléstől elvonhat.“ Vagyis röviden, annál nagyobb előnyt fog egy ország a nemzetközi forgalomból huzni, minél nagyobb a termelvényei iránti kereslet más nemzeteknél és minél kisebb az ő kereslete más nemzetek termelvényei iránt. És e törvény tulajdonkép azonos azon másikkal, melyet a nemzetközi kereslet kiegyenlítésének lehetne nevezni, és mely abból áll, hogy „egyik ország termelvényei más országok termelvényeiért oly értékarányban cserélhetők ki, hogy bevitele egész kivitele által pontosan megfizettetik.“

6. §. E tételeket ujabban statisztikai táblázatokkal akarták megczáfolni, melyek kimutatták, hogy nem egy ország kivitele és bevitele tartósan s rendszeren, és pedig állandóan ugyanazon irányban eltért egymástól. Így például Nagy-Britannia bevitele évről-évre jelentékenyen meghaladja kivitelét. Azonban e statisztikai adatok nem döntenek meg a helyesen levezetett törvényt, hanem csak azt bizonyítják be, hogy tényleg a nemzetközi forgalomban oly tényezők is közreműködnek, melyeket az elmélet még figyelembe nem vett. Valóban, minden nemzet kivitelének vagy behozatalának van egy oly része, mely nem tételezi fel a megfelelő visszatérítést a behozatalban, illetőleg kivitelben. Így ha egy ország lakosai személyes, például fuvarozási, szolgálatokat tesznek más nemzeteknek, az azért járó díj nála behozatali többletként fog mutatkozni; épugy a tőkék, melyeket más nemzetektől kölcsön vesz, vagy a kamatok, melyeket neki más nemzetek a náluk levő tőkék után fizetnek, nemkülönben az értékek, melyeket az országokban tartózkodó idegenek után külföldről küldenek stb.; ellenben a többi nemzeteknél mindezen értékek kiviteli többletet eredményeznek. E fizetések ugyanis, mint a következő §-ból kitetszeni fog, nem eszközölhetők pénzben, hanem csak árukban, ha az illető országok ki- és bevitele *különben* kiegyenlítik egymást, illetőleg az illető országokban épen oly nagy pénzmennyiség van forgalomban, mely az árakat erre alkalmassá teszi.

A nem az áruforgalomból eredő nemzetközi fizetések e befolyását az áruforgalomra Goschen és Cairnes tüntették ki legjobban, de röviden már J. St. Mill is utalt rá.¹⁾

¹⁾ Cairnes azzal is bővítette a nemzetközi értékek tanát, hogy e téren is figyelembe vette azon ténytet, hogy ugyanazon országon belül is a

7. §. A comparativ termelési költségek törvénye, melyet Ricardo állapított meg, és a nemzetközi értékek törvénye, melyet Millnek köszönhetünk, határozzák meg a nemzetközi forgalom alakulását. Azonban e törvények azon föltételezés mellett lettek levezetve, hogy a nemzetközi forgalom a közvetlen csere formájában történik; a kérdés már most az, vajjon a mai, pénz és váltók által közvetített nemzetközi forgalomban szintén helyt állnak-e. E kérdésre jogosultságát Ricardo igen találóan következőkép indokolja: „Minden kereskedelmi ügylet független ügylet. A mig egy kereskedő Angliában 45 £-ért posztót vehet és azt Portugáliában a szokásos nyereséggel eladhatja, folytonosan ki is fogja vinni. Az ő üzlete egyszerűen angol posztót venni és azt egy váltóval megfizetni, melyet portugál pénzen vásárol. Egészen közönyös rá nézve, mi lesz ebből a pénzből; ő adósságát egy váltó átküldésével leróttá. . . . Ő nem kutatja az okokat, melyek a váltók piaczi árára, vagyis a váltóárfolyamra befolyással vannak.“ Valóban, ha meggondoljuk, hogy minden kereskedő csak azt vizsgálja, milyen az ő cikkének ára²⁾ a két országban, és ügyleteit csakis a szerint rendezi be, a mint az árkülönbség kedvező, vagy nem, ellenben a comparativ termelési költségekkel, vagy a különböző, az ő üzleti tárgyát nem képező áruk iránti kereslet állásával legkevesebbet sem törődik: nem hihetjük el egykönnyen, hogy e tényezők mégis működnek. Mindenesetre bizonyos annyi, hogy csak az árakon és a pénz értékén, illetőleg a váltóárfolyamon keresztül működhetnek, vagyis akkor, ha ezek mindenkor ugy alakulnak, hogy működésüket lehetővé tegyék. Épen ez utóbbit állítják Ricardo és Mill és azért terjesztik ki elméleteiket a pénz és váltók által közvetített nemzetközi forgalomra is. Az okoskodás, melyre ezen állításukat építik, oly ismeretes, hogy csupán néhány idézetre vélünk szorítkozhatni.

1. Hogy a comparativ termelési költségek minden változásával megfelelőleg változnak az árak is, következőleg bizonyítja be Ricardo:

„Portugáliába nem vihető be posztó, ha ott nem adatik el több aranyért, mint a mennyibe azon országban kerül, a honnan

különböző rendű foglalkozások termékei nem cseréltetnek ki termelési költségeik arányában. Elégségesnek tartjuk ennek pusztá fölemlítését.

²⁾ Kérjük az olvasót, ne feledkezzen meg arról, hogy ár alatt a pénzért értjük.

behozott; és Angliába nem vihető be bor, ha ott több aranyért nem adható el, mint a mennyibe Portugáliában kerül. Ha a forgalom csak csereforgalom volna, úgy csak addig tarthatna, a míg Anglia oly olcsón bírja a posztót készíteni, hogy a posztókészítés mellett ugyanazon munkamennyiségért nagyobb bor mennyiséget kaphat, mint ha a bort maga termelné, és következésképp csak addig, a míg Portugália ipara az ellenkező eredménnyel jár. Föltéve már most, hogy Anglia a bortermelés oly módját találná fel, hogy rá nézve előnyösebb lenne bort termelni, mint behozni, akkor tőkéje egy részét a külforgalomról természetesen a belforgalomra vinné át; megszűnnék a kivitel számára posztót készíteni és a helyett a maga számára bort termelne. Megfelelőleg alakulna ezen áruk pénzbeli ára: a boré ott leszállana, míg a posztó eddigi ára az maradna és Portugáliában egész jószág árában sem történék változás. Még egy ideig kivinnék a posztót hazánkból, mert ára Portugáliában magasabban állana, mint itt; de bor helyett pénzt adnának érte, míg a pénz felhalmozódása itt, és a pénzmennyiség csökkenése ott, ugyan hatna a posztó relativ értékére a két országban, hogy kivitele megszűnnék előnyös lenni. Ha a bortermelésben való javítások igen nagymérvűek volnának, esetleg mindkét országra előnyös lehetne iparágaikat fölcserélni. tudniillik úgy, hogy Anglia minden bort és Portugália minden posztót mindkét ország számára termeljen; de ez csak a nemes fémek új megoszlása által jöhetne létre, mely a posztó árát Angliában fölemelné, Portugáliában leszállitaná. A bor relativ ára Angliában a készítésében beállott javításból származó valódi előny következtében, azaz, természetes ára leszállana; a posztó relativ ára pedig ott a pénz felhalmozódása folytán emelkednék.¹⁾

2. Hogy a comparativ termelési költségek minden változásával megfelelőleg változik a váltóárfolyam is, következőleg mutatja ki ugyancsak Ricardo.²⁾

„Föltéve tehát, hogy a bortermelés javítása előtt Angliában egy hordó bor ára 50 £ és egy bizonyos posztómennyiség ára 45 £,

1) Works 78.

2) A váltóárfolyam muló, esetleges, talán épen nem gazdasági okokból származó hullámzásaitól itt természetesen eltekintünk, ép úgy a hatástól, melyet elértéktelenedett papírpénz a váltóárfolyamra gyakorol. Továbbá mindig feltételezzük, hogy az illető ország a nemes fémeket kívülről hozza be.

mig Portugáliában ugyan e bormennyiség ára 45 £ és ugyanazon posztómennyiségé 50 £; akkor Portugáliából a bort 5 £ nyereséggel és Angliából a posztót ugyanannyival vinnek ki. Tegyük fel azonban, hogy a bor ama javítás után Angliában 45 £-re esnék és a posztónak ára ugyanaz maradna . . .

„Ha a piac a borkivitelre Portugáliából Angliába kedvező, akkor a bor kivivője egy váltó eladója lesz, melyet vagy a posztó behozója vagy azon személy fog megvásárolni, a ki neki váltóját eladta; és így a kivivők mindkét országban ki lesznek fizetve áruikért a nélkül, hogy szükséges lenne a pénznek az egyik országból a másikba folyni. Minden közvetlen kölcsönös tárgyalás nélkül a posztó-behozó által Portugáliában kifizetett pénz a portugál borkivivőnek fog kifizettetni; és Angliában ugyanazon váltóüzlet által a posztó-kivivő felhatalmaztatik értékét a borkivivőtől átvenni.

„Ha azonban a bor ára ugy állana, hogy Angliába nem vitethetnék bor, a posztó bevivő mégis váltót venne; de a váltó ára magasabb lenne, mert eladójának tudomása lenne arról, hogy a piacon nincs ellenváltó, mely által a két ország közti üzleteket végül bezárhatná, tudhatná, hogy az aranyat és az ezüstpénzt, melyet a váltóért cserébe kap, angol üzletfelének valóban el kell küldenie, hogy őt képessé tegye a megkivánt összeget, melynek követelésére valakit felhatalmazott, kifizetni és azért a váltó árába az összes kiadásokat méltányos és szokott nyereségével együtt beszámíthatná.

„Ha már most az Angliára szóló váltókért járó praemium a posztóbehozatal nyereségével egyenlő lenne, akkor a behozatal természetesen megszűnnék; de ha a váltó praemiuma csak 2 százalékot tenne; ha a végett, hogy Angliában 100 £ kifizettessék, Portugáliában 102 £-t kellene fizetni, — míg a posztó, mely 45 £-be kerül, 50 £-ért adatnék el, akkor posztót hoznának be, váltókat vennének és pénzt vinnének ki, míg a pénzmennyiség csökkenése Portugáliában és növekvése Angliában az áraknak egy oly állását nem hozta létre, hogy többé nem lenne előnyös ezen üzleteket folytatni.

„De a pénzmennyiség e csökkenése az egyik országban és szaporodása a másikban, nem hat csupán egy áru, hanem mindannyinak árára és azért a bor és posztó ára Angliában emelkedni és Portugáliában esni fog. A posztó ára, mely azelőtt 45 £ volt az egyik és 50 £ a másik országban, valószínűleg 49 vagy 48-ra fog Portugáliában esni és 46 vagy 47-re Angliában emelkedni és a

váltópraemium fizetése után nem fog elegendő nyereséget nyújtani, hogy egy kereskedőt ezen áru kivitelére indítson. Innen van, hogy minden országnak csak oly mennyiségben jut a pénz, a mely előnyös csereüzlet szabályozására szükséges.“¹⁾)

3. Hogy a nemzetközi kereslet változásai is maguk után vonják az árak megfelelő változását, Mill bizonyította be (Principles. B. III. Ch. XXI. §. 1.)

Az eredmény tehát abban áll, hogy a nemzetközi forgalomnak pénz és váltók általi közvetítése a fönnebbi törvények érvényén semmit sem változtat. Ezt Ricardo a következő híres tételben fejezi ki: „Arany s ezüst, miután általános forgalomközvetítőkké választottak, a kereskedelmi verseny folytán oly arányokban oszlanak meg a különböző országok közt, hogy a természetes cserehez alkalmazkodnak, mely létrejött volna, ha ily fémek nem is léteznének és a nemzetközi forgalom egyszerű csereforgalom volna.“ — „Jóllehet Ricardo“ mondja Mill „e törvényt, mely következményekben oly termékeny, és melynek felállítása előtt a külkereskedelem elmélete egy érthetetlen chaos volt, minden elágazásaiban nem is követte, mégis annak tulajdonképi szerzője. Ugy látszik, hogy előtte egyetlen író sem birt róla sejtelemmel és csak kevesen fogták fel azóta teljes mértékben e mondat jelentőségét.“

8. §. A z elmondottakból a következő fontos tételt vonja le Ricardo:

Minél előnyösebb helyzetben van egy ország a nemzetközi forgalomban, annál alacsonyabb lesz benne a pénz értéke.

Láttuk ugyanis, hogy minden változás a comparativ termelés költségek vagy a nemzetközi kereslet tekintetében maga után vonja a nemes fémek új eloszlását a különböző országok közt. Kiözönlenek oly országokból, melyeket e változás hátrányosan érint és mindaddig beömlenek azon országokba, melyek e változás által előnyös helyzetbe jutottak, míg a nemzetközi csere egyensulya be nem áll. Az utóbbi országokban tehát a nemes fémek értéke csökkenni, az előbbieken pedig emelkedni fog, és oly országokban, melyek a nemzetközi forgalomban tartosan uralkodó szerepet játszanak, tartosan alacsonyabb lesz és viszont.

¹⁾ Works 79. 80. lap.

A nemes fémek értékének e különbözősége a különböző országokban azért bir jelentőséggel, mert hatást gyakorol a javak értékére. Egyszerűség kedvéért csak két országot vegyünk figyelembe. Ugyanazon országon belül a pénz értéke semmi befolyással sincs a javak értékére. Ha a fönnebb említett változás folytán az egyik országban a pénz értéke emelkedett, a másokban csökkent: akkor ugyan az elsőben az összes javak árának csökkenni, a másodikban emelkedni kellett, de ez az értékre semmi befolyással sincs. Ezentul az egyik országban bizonyos pénzösszegezen több, a másokban kevesebb kalapot vagy czipőt fog lehetni vásárolhatni, mint az előtt, de a czipők száma, melyet bizonyos számú kalapért kapni lehetett, nem szenvedett változást. De nem ez lesz az eset a két országban *egymás* áruai tekintetében. Az egyik országban a pénz vásárlóképessége csökkent, a másokban emelkedett; az első tehát bizonyos pénzösszegezen most többet vehet ennek termelvényeiből, mint azelőtt, ellenben emez azéből kevesebbet. De így amaz kétszeres előnyt élvez, emez kétszeres hátránnyal lesz sújtva. Az elsőnek ezentul több pénze van, és e pénzből minden darab többet is vásárolhat a másik országnak termelvényeiből, ez utóbbinál megfordítva. Ez a következménye annak, ha az országok helyzete a nemzetközi forgalomban megváltozik, és ez lényegében teljesen azonos avval, a mi ily változás folytán csereforgalom esetén is beállana.

Midőn a különböző országok által a nemzetközi forgalomban elfoglalt helyzetnek befolyását a pénz értékére vizsgáljuk, czélszerű lesz az olvasónak eszébe juttatni, hogy egy áru termelési költségei alatt nem csupán a legszorosabban vett termelési költségeket értjük, de a piacra vitel költségeit is. Ha két nemzet teljesen egyforma termelő képességgel birna, a nemzetközi forgalom tárgyát képező czikkek tekintetében, de távolságuk a piactól nem volna egyenlő, helyzetök sem volna teljesen megegyező a nemzetközi forgalomban és a nemes fémek értéke — *caeteris paribus* — alacsonyabb volna abban, mely a piacához közelebb fekszik. Ez különösen oly árukra nézve bir fontossággal, melyek nagy tömegben csekély értéket képviselnek, és kivált a közlekedési eszközök még csekély fejlettsége mellett. Néhány évtizeddel ezelőtt, tudjuk, Magyarországon a gabona és minden hazai termény ára sokkal alacsonyabb volt, mint ugyane czikkek Angliában, a külföldi iparczikkek tekintetében pedig a megfordított arány állott fenn; ma ellenben sokkal cse-

kélyebb a különbség e tekintetben a két ország között. Legfőbb kiviteli czikkünknek a közlekedési eszközök fellendülése folytán forgalomképesebbé vált és a csökkenés, mely ennek következtében a nemes fémek értékében nálunk beállott, egyik jelentékeny okát képezi az említett változásnak.

Sokan azt hiszik, hogy a pénznek különböző értéke az ipari fejlettség különböző fokain álló országokban váltóárfolyamuk különbözőségében is mutatkozik. E nézet téves. Épen ellenkezőleg, ha a pénz értéke egyszer hozzá alkalmazkodott az országok különböző gazdasági helyzetéhez, akkor beáll az egyensúly, megszűnik a pénz hullámozása az egyik országból a másikba és a váltóárfolyam al pari helyezkedik el. A váltóárfolyamra nem azon arány döntő, melyben a pénz a különböző országokban a javakkal, hanem az, melyben egyik hely pénze a másik hely pénzével kicserélődik. Ha Londonban 200 rőf posztót lehet 1000 arany forintért kapni, míg Budapesten csak 150-et, az arany még sem fog Budapestről Londonba tódulni és a váltóárfolyam még sem lesz különböző, ha a fönnebbi arány a két ország gazdasági helyzetének megfelel. De ha az arany, melynek Budapestről Londonba kellene folynia, hogy a nemzetközi forgalom egyensúlyát létrehozza, erőszakosan az országban feltartóztatnák: akkor Budapest váltóárfolyama okvetlenül lejjebb szállana Londonéhoz képest. Az első esetben bármily nagy is lett volna a különbség a pénz vásárlóereje közt a két országban: egy 1000 aranyra szóló magyar váltó mégis csak annyit ért volna Londonban, mint 1000 arany és viszont; de nem úgy a második esetben, és pedig még akkor sem, ha a pénz vásárló ereje mindkét országban ugyanaz lenne.

Az állíthatná tán valaki, hogy a mondottak a pénzre nézve egy kivételes értékelméletet állapítanak meg; hogy, míg minden más árunak természetes értékét termelési költségeitől tettük függővé, a nemes fémek értékét egészen idegenszerű tényezőkkel hozzuk összeköttetésbe. Ez állítás nem volna igazolt. *Minden* külföldről behozott árunak termelési költségeit azon javak termelési költségei képezik, melyeket érték cserébe adunk, és értékek minden országban a szerint lesz kisebb vagy nagyobb, a mint kisebbednek vagy nagyobbodnak ezen utóbbi javak termelési költségei, vagy a mint emelkedik vagy csökken az ez utóbbiak iránti kereslet külföldön azon kereslethez képest, a melyet az ország más országok javai

iránt támaszt ¹⁾ Nos, ugyanazon okok, melyek minden külföldi áru értékét meghatározzák, vonják maguk után a pénz be- és kiözlését és így kisebb-nagyobb értékét is a különböző országokban.

9. §. A nemzetközi forgalom tanának még egy utolsó kérdésére kívánunk egy pillantást vetni, tudniillik az összefüggésre, mely a munkabérek magassága és a nemzetközi forgalom közt van. A közönségesen, kereskedők és iparosok által elfogadott nézet szerint a magas munkabér akadály, az alacsony előmozdítója az ország külkereskedelmének.

Azok, a kik e nézetet vallják, többnyire maguk sem tudják, hogy e szó „magas vagy alacsony munkabér“ mennyire kétértelmű. Magasnak vagy alacsonynak nevezhetjük a munkabért a szerint, a mint a termelvény nagyobb vagy kisebb részét veszi igénybe, vagyis a mint a nyereséget nagyobb vagy kisebb mértékben csorbitja, vagy pedig a szerint, a mint a munkásnak több vagy kevesebb jószágot bocsát rendelkezésére, több vagy kevesebb szükséglet kielégítését biztosítja. Az első értelemben relative, a második értelemben absolute magas munkabérekéről szólhatni (V. ö. alább III. R. I. fej. 3. §.) A munkabérek magasabbak lehetnek az első értelemben ott, a hol a második értelemben alacsonyabbak s viszont. A fönnébbi nézet javára fölteszszük, hogy kifejezéseit az első értelemben használja. Azonban így is különböztetnünk kell általánosan és csak részleg, bizonyos ágakban, vagy vidékeken, magas illetőleg alacsony munkabérek között.

Hogy általánosan magas munkabérek nem okoznak a nemzetközi forgalomban változást, azt rendesen következőleg bizonyítják: Ha a munkabér minden ágban egyformán emelkedik, akkor a nyereség *minden ágban egyformán* csökken. Épen azért a kiviteli iparágakkal foglalkozóknak ép oly kevéssé lesz érdeökben foglalkozásukat elhagyni és másokba átmenni, mint megfordítva. Nincs tehát ok, miért csökkenne az ország kivitele a munkabér emelkedése folytán. Így érvel Mill és Cairnes és ezen érvelés megfelel Ricardo nézeteinek is. Azonban bár az eredményben egyetértünk e kiváló írókkal, az érvelést, melylyel ezen eredményhez jutnak, nem tarthatjuk *kielégítőnek*. Maga Ricardo tanit meg bennünket arra (L. fennebb III.

¹⁾ Ez utóbbi tényezőket mindig pótolva a nemzetközi fizetések mérlegével. (L. fennebb 6. §.)

fej. 1. §. c.), hogy a nyereségnek a munkabér emelkedése folytán való egyforma csökkenése minden ágban csak úgy jön létre, hogy azon áruknak, melyeknek termelésében nagyobb arányban vett részt a (közvetlen) munka, mint a tőke, vagyis a melyek termelésében a tőkés kiadásai kisebb arányban fordítottak munkaeszközök és anyagok vásárlására, mint munkabérekre, értéke emelkedik azokkal szemben, melyekben nem ez az eset. Ricardo, mint fönnebb említettük volt, e körülménytől eltekint és a munkabér magasságában történő változásoknak semmi befolyást sem enged az értékre. De nem így tesz Mill és így a nemzetközi forgalomról szóló fejezeteiben sem lett volna szabad e körülményt elhanyagolnia. Annál kevésbé, mert az őstermelők és általában oly czikkeknak előállítói, melyeknek termelése legnagyobb részt munkások és nem gépek segítségével üzetik, könnyen azt mondhatnák, és pedig Ricardora hivatkozva, hogy a magas munkabér az ő áruik árát emelvén, lehetlenné teszi kivitelüket. Ez persze nem bir fontossággal Angliában, melynek legfőbb kiviteli áruai épen a gépipariczkek körébe tartoznak, de igenis hazánkban, melynek kivitele főleg őstermelvényekben áll. Tényleg halljuk is földbirtokosainkat panaszkodni, hogy magas munkabérek miatt nem birnak a külfölddel versenyezni. Cairnes jegyzetben érinti e kérdést és így szól:

„A mint Ricardo és mások kifejtették, nem egészen igaz, hogy az általános munkabérekben való esés vagy emelkedés minden iparágat egyformán fog érinteni. Iparágak, melyekben álló tőke bőven lett alkalmazva, kevésbé lesznek érintve a változás által, mint azok, melyekben a kiadás főleg munkabérekben áll, és az eredmény az illető iparágak termelvényei relativ értékének változásában fog nyilvánulni. De ezek oly részletek, melyekbe alig szükséges belemenni, midőn a munkabérek által a külforgalomra gyakorolt hatás kérdését tárgyaljuk. A mennyiben azonban hatással vannak, a *külforgalom menete kétségkívül nagyobb vagy kisebb módosulást fog általuk szenvedni*, de nem szükségkép azon irányban, melyet a közönséges vélemény föltesz. *A munkabérek csökkenése például könnyen csökkentheti egy áru kivitelét,¹⁾ a helyett, hogy előmozdítsa, ha az épen olyan, melynek termelésében álló tőke bőven alkalmaztatott; míg másrészeről a munkabérekben való emel-*

¹⁾ Mivel tudniillik árát emeli.

kedés egy oly jóság kivételére vezethet,¹⁾ melyet előbb nem volt előnyös kivinni.“

Ezt mondja Cairnes munkája azon helyén, melyen bebizonyítani igyekszik, hogy a magas munkabér nem akadály a kivitelnek és ezen nézetet magáévá tette Láng Lajos is „A közgazdaság elmélete“ czimű művében. A magyar földbirtokos vagy bérlő egészen egyszerűen következőkép fordíthatná meg a mondottakat: „A munkabérek csökkenése előmozdítja az oly áru kivitelét, melynek termelésében közvetlen munka bőven alkalmaztatik, míg másrésről azok emelkedése megakadályozza azt.“ Láng, Cairnes mondata után, hozzá teszi: „és épen a finom iparcikkekben szokott a kivitel állani.“ Ezt Láng természetesen csak Angliára érthette, de kétségkívül nem értette hazánkra nézve, és a magyar földbirtokosok épen Cairnesre és Lángra hivatkozva, mondhatnák munkabéreink magasságát gabona kivitelünk egyik akadályának. Ezért tartjuk szükségesnek azonoszerény nézetünknek kifejezést adni, hogy Cairnes és vele együtt Láng is téved, és hogy tévednének a földbirtokosok is, kik okoskodásukat a maguk javára akarnák fordítani. A tévedés nyilvánvaló lesz előttünk, ha szemelött tartjuk, hogy azon javaknak, melyeknek értéke a munkabér emelkedése folytán emelkedik, csak azért kell értékökben emelkedni, hogy termelőinknek ne legyen tőkék után alacsonyabb nyereségök, mint a többi termelőknél az országban, és így csak azon árukkal szemben emelkednek, melyek ugyanazon országban termeltetnek kevesebb munkával és több tőkével, ellenben a külföldről behozott árukkal szemben értékök nem változik és így kivitelök csökkenésétől ezen oldalról félni nem lehet. Ha nem ez volna az eset, ha értékök a külföldi árukkal szemben is emelkednék, akkor ezek értékének velök szemben csökkenni kellene; a mi képtelenség. Mert hisz a behozott áruk értéke azon áruk értékétől függ, melyeket értök kiviszünk, és ha ez utóbbi emelkedik, az elsőnek is emelkednie kell, nem hogy még csökkenne, és így a kettő között az értékaránynak ugyanannak kell maradni. Legyen például Magyarországnak legfőbb kiviteli czikke a gabona, egyszersmind az, melynek termelésében, valamennyi jóság közül, legnagyobb arányban mulja felül a közvetlen munka a tőkét; legyen egy másik termelvényünk például a papir, mely ellenkezőleg, legnagyobb mérvben termeltetik, épületek

¹⁾ Az által tudniillik, hogy annak árát leszállítja.

és gépek segélyével, és legkisebb mérvben közvetlen munkával. Ha nálunk a munkabérek emelkednek, a gabona értéke minden termelvényünkkel szemben emelkedni fog, és legjobban ép a papírral szemben. De fog-e a külföldről behozott francia vagy angol posztóval szemben is emelkedni? Korántsem, erre nincs semmi ok, ellenkezőleg, a posztó értéke ugyanoly arányban fog itt nálunk emelkedni minden más termelvénynyel és legjobban a papírral szemben, mint a gabonáé.¹⁾

Szükségtelen lenne még szót vesztegetni azon nézet megczáfolására, mely az ország gazdasági helyzetét a munkabér emelkedésétől félti, ha nem hallanók gyakran termelőink azon panaszát, hogy a magas munkabérek folytán *saját piacainkon* sem állíthatjuk ki a külföld versenyét. Szintén egy oly pont, melyet a nevezett írók nem érintenek. Valóban, ha van egy oly nyers termékünk,²⁾ melynek előállításában nincs oly nagy előnyünk, hogy azt kivihessük, de melyet a magunk számára mégis előnnyel termelhetünk, egész alapos azoknak az aggodalma, kik attól félnek, hogy a munkabér emelkedése ennek értékét emelvén, a külföldet annak behozatalára fogja csábítani. De csak egy föltétel alatt, ha a külföld azért cserébe iparcikkeinket viszi, mert hiszen csak ezekkel szemben emelkedett annak értéke és így csak e föltétel alatt van a külföldnek most nagyobb előnye azon nyers termék behozatalából. Ámde ekkor ugyanazon arányban, melyben csökken termelésünk a nyerstermékek terén, emelkedik termelésünk és kivitelünk az iparcikkekben; és világos, hogy a munkabér említett változása folytán ez felel meg az ország érdekeinek.³⁾

Röviden összefoglalva tehát, a munkabér általános emelkedése és magas volta *sehogy sem* árt az ország külkereskedelmének, hanem

¹⁾ Csak ha a munkabérnek és a gabona értékének emelkedése és a papír és más ipari cikkek értékének csökkenése oly nagy mérvű, hogy ezentul ránk nézve még *előnyösebb lesz* például papírt kivinni, mert ezen még olcsóbban szerezzük be magunknak a francia vagy angol posztót, vagy még előnyösebb lesz, ha magát a posztót itthon állítjuk elő, fog megszűnni gabona kivitelünk, de az egész ország javára

²⁾ Azon cikkek helyett, melyeknek értéke a munkabérek emelkedése folytán emelkedik, egyszerűen *nyerstermékeket* fogunk mondani, a mi nagyjában megfelel a valóságnak; az ellenkező természetű áruk helyett röviden az *iparcikkeket* fogjuk említeni.

³⁾ Ez tulajdonképp már benne foglaltatik a fenti ¹⁾ jegyzetben.

csupán a tőkések nyereségét csökkenti; viszont tehát a munkabérek alacsony volta *semmikép* sem használ az ország külkereskedelmének, hanem csak a tőkések nyereségét emeli.

A munkabérek magasságában történő *részleges* változásoknak befolyását a nemzetközi forgalomra Ricardo és Mill nem méltatták figyelemre, mert ily változások az ipari verseny megszakadottságát tetelezzik fel a munkások közt. E kérdéssel csupán Cairnes foglalkozik behatóbban (Lásd *Some leading principles* 396—400). Az eredmény, melyre jut, a következő: „Részleges változások a munkabérekben érintik az ország külkereskedelmét, de lehetetlen a priori megmondani, milyen irányban, vajjon kiterjesztőleg vagy összehúzólag-e. Hogy ezt tudjuk, szükséges tudni, mi lesz a végleges eredmény a relatív árak tekintetében az országban, melyben a munkabérek változása történt, és azokban melyekkel kereskedik. Ha ez általában növelné a relatív árak különbségét a két helyen, a nemzetközi kereskedelem kiterjesztése lenne a következmény; de ellenkező esetben, mely egyenlőképp lehető és valószínű, az ellenkező eredmény — a kereskedelem összehúzódása — fogna létrejönni.“

Mindeddig, mint eleve megjegyeztük, a magas és alacsony szóval a munkabér viszonyát jelöltük meg az egész termelvényhez, mert csak így van egyáltalában valami értelme azon véleménynek, hogy a magas munkabér a termelés és külkereskedelem akadályos viszont. Ha ellenben a szerint nevezzük a munkabért magasnak vagy alacsonynak, a mint több vagy kevesebb pénzből és más javakból áll: úgy *caeteris paribus* azon országban lesznek legmagasabbak a munkabérek, melynek legvirágzóbb a külkereskedelme. Ezt Cairnes hosszasan bizonyítja, de egyenesen Ricardoból is kiolvasható.

ÖTÖDIK FEJEZET.

„*Absolut*“ és „*relativ*“ érték.

1. §. Az előző fejezetekben egészében iparkodtunk kifejteni azon értékelméletet, melyhez Smith az alap gondolatot megadta, melyet Ricardo megalapított, tanítványai tovább fejlesztettek és melyet tovább fejlesztett alakjában a legjobb és legteljesebb elméletnek kell tekintenünk, melyet e tárgyban felállítottak.¹⁾

Lezárhatnók már most e Részt; de czélszerű lesz még előbb rámutatni bizonyos terminologiai nehézségekre, melyek az előadott elmélet tiszta felfogását könnyen megakadályozhatnák.

E terminologiai nehézségek Ricardo elmélete ellen számos ellenvetést, sőt mondhatnók, egész irodalmat támasztottak, kivált francia részről: a *szóharczok* irodalmát. Szükséges lesz ezért előzetesen azon kérdésre megfelelnünk, hogy miben különböznek e szóviták az általunk előadott elmélet elleni *tárgyi* bírálatoktól? Felelet: abban, hogy az érték általa adott *meghatározásának* helytelenítéséből indulnak ki. E szóviták annak bizonyítgatásával kezdődnek, hogy érték alatt mást kell érteni, mint a mit ezen elmélet ért, és azután annak kimutatására mennek át, hogy az érték (tudniillik az, a mit ők e szóval jelölnek) más törvények által szabályoztatik, mint a melyek alatt állónak azt (tudniillik a maga értelmében) ezen elmélet mondja.

Bár távolról sem akarjuk kicsinyelni azon előnyöket, melyeket valamely fogalomnak a legmegfelelőbb szóval való jelölése a tudo-

¹⁾ Behatóbban azonban csak a természetes értékkel foglalkoztunk, mert a jelen munka sajátlagos céljánál fogva ránk nézve kizárólag ez fontos. A piaczi értékre csak annyiban véltük szükségesnek utalni, a mennyiben azt Ricardo és iskolája a természetes értékkel szembe helyezi; ellenben a reá vonatkozó újabb irodalom, Thornton és Cairnes fejtegetései méltatását nem tartottuk e munka keretébe illesztendőnek.

mánynak nyújt és a tudományos eredményeket, melyekre a leghelyesebb meghatározás *keresése közben* jutni lehet, és tényleg sokszor jutottak is; bár azt is tudjuk, hogy az *ily szóviták mögött mindig, vagy legalább legtöbbször tárgyilagos eltérés rejlik* és hogy azok magának a tárgy tisztázatlanságának jelei: mindazonáltal arra kell figyelmeztetnünk az olvasót, hogy az ily szóviták, a fogalomhatározás tekintetében való ilyen eltérések, önmagukban még nem jelentenek eltérést a nézetekben.

Mi *érték* alatt értettük az arányt, melyben két jószág egymással kicserélődik; és ehhez — még ha talán ellentétbe is jutottunk volna általa a közönséges nyelvhasználattal — kétségtelenül jogunk volt, vagy helyesebben mondva (mivel itt jogról szólni nem lehet), a közgazdaságtanra, annak igazságára nézve teljesen közönyös, akár milyen szóval jelöljük meg a jelenséget, melynek törvényeit kikutatni akarjuk, ép úgy, a mint a matematikára nézve is teljesen közönyös, hogy mely betűvel jelöl meg valamely mennyiséget, ha csak ugyanazon okoskodásban következetesen ugyanazt értjük alatta. Mindazt tehát, a mit mi az értékről mondtunk, úgy kívánjuk értelmezni, hogy azon arányra vonatkozik, melyben a javak egymással kicserélődnek. Senkinek sem akarjuk kétségbe vonni jogát ahhoz, hogy egy más fogalmat jelöljön meg az érték szóval, mint az általunk elfogadott elmélet, sőt ez lehet czélszerű és hasznos is: ámde tagadnunk kell, mintha abban, ha valaki ilykép az érték más törvényeihez jut mint mi, a tárgyban való eltérés rejlenék.¹⁾ Ily eltérés csak akkor forogna fenn, ha a jelenség tekintetében, melyet elméletünk az érték kifejezése alá foglalt, nem volnánk egy nézetben; minden más ellentét szóbeli.

2. §. A határvonalat a tárgyi eltérések és a szóharcok közt különösen azért láttuk czélszerűnek meghuzni, mert ha az utóbbiakat amazokkal egy rangba helyezzük, úgy nincs a kifejtettük érték-elméletnek nagyobb és makacsabb ellenese, mint Ricardo. Ő tudniillik azt, a mit mi — a mai angol, francia és olasz terminológiával egyezően — értéknek neveztünk, RELATIV értéknek mondja, és munkája első fejezete, mely értékelméletét tartalmazza, mint az olvasó idézeteinkből kivehette, mindig relativ értékről szól; ellenben érték

¹⁾ Rejlhetik, és legtöbbször rejleni is fog az eltérő meghatározás *mögött* egy érdemleges eltérés is.

alatt minden hozzátétel nélkül (néha realis, néha absolut érték) más valamit ért, mint mi. Épen ez forrása azon számos támadásnak, mely Ricardo értékelmélete ellen — mint mondtuk, leginkább francia oldalról — intéztetett. Igen sok oknál fogva, különösen némely közgazdasági babonának, mint az általános értékcsökkenés vagy válság tanának megezáfolása végett, czélszerűnek látszott az érték szónak használatát csupán a javak csereviszonyának megjelölésére szorítani; tehát azt nevezni értéknek, a mit Ricardo nem nevezett annak. Természetes, hogy ezen alapon azután könnyű volt bebizonyítani, hogy Ricardo elmélete az 'érték'-ről helytelen és hogy realis vagy absolut érték képtelenség. Mi azonban helyesebbnek tartottuk ugyancsak a javak csereviszonyát meghatározó értékelméletünket úgy feltüntetni, mint a mely lényegében a Ricardoé, és csak most, utólagosan, hozzátenni, hogy ő azt nem érték, hanem a *relativ* érték neve alatt tárgyalja, ellenben *érték* alatt minden minősítés nélkül (realis, absolut érték) mást ért.

3. §. Annak a fogalomnak, melyet Ricardo e névvel jelöl, megértése nem könnyű, meghatározása pedig még sokkal nehezebb. A mi annak elemzésénél első pillanatra feltűnik az, hogy míg Ricardo a relativ érték törvényeinek kutatásánál mindig két jószágot hasonlít össze: addig *egy-egy* jóság (realis, absolut) értékéről szól, mintegy valamennyi más jósággal szemközt. Ugy látszhatnék tehát, hogy ő valamely jóság értéke alatt annak általános (tudniillik nemcsak egy bizonyos jóságra vonatkozó) vásárló erejét érti. Azonban, ha kifejezéseit behatóan vizsgáljuk, más meggyőződésre jutunk. Ő valamely jóságról akkor is azt mondja, hogy értéke csökkent, ha valamennyi más jóságból — az ezek termelésében beállt költségmegtakarítás folytán — többet képes vásárolni, mint azelőtt, föltéve, hogy ugyanakkor az első jóság termelési költségei is, ha nem is oly nagyon, mint a többi jóságokéi, kisebbedtek.

Hogy Ricardo értékfogalmát meghatározzuk, czélszerű lesz először meghatározni, hogy mit ért ő ezen (realis, absolut) érték *változása* alatt. E célra figyelembe kell venni, hogy két jóság értéke (a mi értelmünkben, vagyis a mit Ricardo relativ érték nek nevez) mindig két körülménytől függ: a viszonytól, melyben a szóban levő egyik, és attól, a melyben a másik jóság az értéket meghatározó tényezőkhöz áll. Két jóság (relativ) értéke változhatik, akár az egyik, akár a másikra nézve változik e viszony, és ellenkezőleg vál-

tozatlan maradhat, habár az mindkettőre nézve megváltozott. Ha már most az egyik jószág viszonyát az értéket meghatározó tényezőkhöz *állandónak* gondoljuk, akkor a kettő közötti érték csak akkor fog változást szenvedhetni, ha e viszony a másakra nézve megváltozik, és ezen esetben mondja Ricardo, hogy e *második* jószág (realis) *értéke* megváltozott. *Valamely jószág értéke alatt tehát Ricardo annak nem egy más határozott jószághoz vagy a javakhoz általában való viszonyát érti, hanem viszonyát az értéket meghatározó tényezőkhöz.* Ezen utóbbi viszonyban való változásokat nevezi ő a jószág értéke változásának, akár mutatkozzék az a csereviszonyban, akár fedessék el más javakra nézve beállt hasonló változás által. Ha azonban az abszolút érték fogalmát mégis a relatív érték formájában, a javak csereviszonyában akarnók kifejezni, úgy azt csak körülírva tehetnök, mondva, hogy Ricardo szerint valamely jószág *értéke* akkor változott meg, ha arra nézve oly változás történt, mely értékét megváltoztatta *azon javakkal szemben, melyekre nézve semmi változás sem állott be.*¹⁾

Az értéket meghatározó tényezők, tudjuk, 1) a piaczi értékre nézve: a kínálat és kereslet és 2) a természetes értékre nézve: a termelési költség. Valamely jószág realis, abszolút piaczi értéke tehát akkor változott meg, ha annak tekintetében a kínálat és kereslet viszonyában állott be változás, — realis, abszolút *természetes értéke akkor, ha termelési költségeiben állott be változás.* Minthogy pedig Ricardo csak a természetes értékkel foglalkozik, minthogy ő továbbá a termelési költséget teljesen munkában fejezi ki: szerinte valamely jószág 'értéke' csak a termelésre szükséges munkamennyiségtől függ és azzal együtt változik. Azért mondja, hogy „egy millió ember munkája az iparban mindig ugyanazon értéket fogja termelni.“ Ez magyarázza meg például következő helyét is: „Say szerint, ha a posztótermelés nehézsége megkétszereződik és következésképp posztó kétszer annyi jószágért cserélődne ki, mint az előtt, megkétszereződött volna értéke, a miben én teljesen egyetértek. De ha valamely különös könnyűség volna a javak előállításában és semmiféle nagyobbodása a posztógyártás nehézségének, és következésképp a posztó kétszer oly mennyiségét vásárolná az áruknak, mint azelőtt:

¹⁾ Ha a pénz termelési, illetőleg eloszlási viszonyban sem állott be semmi változás, úgy a pénz is ily jószág, és így a javak realis értékváltozásának meg fog felelni árváltozásuk is.

Say mégis azt mondáná, hogy a posztó értékében megkétszereződött, holott az én nézetemnek megfelelőleg, azt kellene mondani, hogy *a posztó megtartotta értékét és azon egyes áruk szállottak le értékek feléig.*⁴

A mondtak, azt hisszük, megmagyarázzák, hogy mit nevez Ricardo értéknek és értékváltozásnak.¹⁾ Azonban most természetesen fölmerül a kérdés, hogy mely szóval jelöli meg a modern — angol, francia és olasz — tudomány e fogalmat, ha az érték szót csupán a csereviszony kifejezésére foglalta le.²⁾ E kérdés ténykérdés és azért, hogy arra megfeleljünk, a közgazdaságtan mai nyelvhasználatára kell hivatkoznunk.

Gyakran olvassuk a közgazdaságtani művekben, hogy valamely jószág *értéke* ezen és ezen évben, ezen vagy azon esemény folytán emelkedett, vagy például még gyakrabban, hogy az östermékek értéke idő folytán mindig magasabbra tör. Mit értünk ez alatt? Hogy hiven a fogalom határozásához, melyet e könyvek adnak, érték alatt a csereviszonyt érthessünk (a relativ értéket), adva kellene lennie egy másik jószágnak, melylyel szemben a szóban levőnek értéke emelkedett volna. Ilyen azonban nem neveztetik meg. Talán azt jelenti tehát (még mindig hiven a relativ meghatározáshoz) a fönnbbi kifejezés, hogy *valamennyi* áruval szemben emelkedett a megnevezettnek értéke? Nem, az írók korántsem ezt értik alatta, mert ha például a rozs értéke rossz aratás folytán minden áruval szemben emelkedett volna, kivéve a burgonyával szemben,

¹⁾ A következő matematikai formulázás talán tanulságos. Legyen a jószág, melynek abszolút és relativ értékét kifejezni akarjuk, m ; a többi jószágok a, b, c, d stb.; a relativ érték e_1, e_2, e_3, e_4 stb.; az abszolút érték E ; m viszonya az értéket meghatározó tényezőkhöz u , ugyanaz a, b, c, d -re nézve u_1, u_2, u_3, u_4 ; akkor :

$$e_1 = m : a = f(u) : f_1(u_1)$$

$$e_2 = m : b = f(u) : f_2(u_2)$$

$$e_3 = m : c = f(u) : f_3(u_3)$$

$$e_4 = m : d = f(u) : f_4(u_4) \text{ stb.}$$

Ha már most a, b, c és d változókat állandóknak vesszük fel, akkor az abszolút érték képletéhez jutunk, e_1, e_2, e_3 stb. abszolút mennyiségekké lesznek.

$$e_1 = \varphi(u) = E_1$$

$$e_2 = \varphi(u) = E_2 \text{ stb.; vagyis általánosítva: } E = F(u).$$

²⁾ Marx megtartotta a Ricardo terminológiáját; *érték* vagy abszolút érték nála ugyanaz, a mi Ricardonál; ezzel szemben áll a relativ érték. L. pld. Kapital 13 l.

mert ebből szintén gyöngé termés volt, mégis a gabona értékének emelkedéséről szólanak. E kifejezésnek nincs másképp értelme, ha csak vissza nem térünk az abszolút érték fogalmához; és ezt teszi, kisebb-nagyobb pontossággal, gondolatban legtöbb író. Itt tehát az érték szónak Ricardo-ellenes használata feladatik és Ricardo elvetett nyelvhasználata fogadtatik el. De a szónak e kétértelműségében nem rejlik semmi veszély, mert önkényt érthető, hogyha valamely jószág értékéről egy másik jószággal szemben beszélünk, a közönséges értelemben vett, vagyis relatív értéket gondoljuk alatta, ellenesetben az abszolút vagy 'realis' értéket. E terminológiát fogjuk mi is használni. Így például, ha azt mondjuk, hogy az őstermékek értékével a földjáraadék is emelkedik, az érték szóval az abszolút értéket kívánjuk jelölni.

Dr. PIKLER GYULA.

(Folytatása az októberi füzetben lesz.)

VEGYESEK.

Áruforgalmunk az 1884. évben. Az országos statisztikai hivatal által kiadott áruforgalmi statisztikáról legközelebb megjelent az 1884-iki áruforgalom eredményeit tartalmazó kötet. A kimutatott főösszeg 484.439,478 behozatali, 393.694,495 frt kiviteli érték s így a behozatali érték több 90.744,988 frt.

Az eredmény mindenekelőtt az, hogy külkereskedelmünk jelentékeny mértékben passiv jellegű, a mennyiben a behozatal becsértéktöbblete 90·7 millió forintot tesz. Igaz, hogy kivitelünk többlete az egyes árucsoportoknál igen jelentékeny, a 200 millió forint becsértéket jóval túlhaladja: de az 50 főcsoport közül aránylag igen kevésnél mutathatunk fel kiviteli többletet s hogy épen e miatt lesz a behozatali többlet 90·7 millióval nagyobb, mint a kimutatott kiviteli többlet. Ha e pár rovatot is megtekintjük, külkereskedelmünk másik jellemző, évről-évre ismétlődő vonása tűnik szemünkbe, az t. i., hogy a külkereskedelem főkiviteli cikkei a mezőgazdasággal állanak összeköttetésben. A legelső helyet — az összes kiviteli többlet felénél nagyobb összeggel — a hatodik főcsoport foglalja el, melyben gabona és hüvelyesek, továbbá a liszt szerepelnek, utána következik a vágó- és igásmarhák csoportja, majd a fa, szén és tőzeg, továbbá a főzelék, gyümölcs stb., de általában láthatjuk, hogy a 13 főcsoport közül, melyekben kiviteli többlet mutatkozik, csak három — a 16-ik, 19-ik és 42-ik — áll az őstermeléssel lazább összeköttetésben s az ezekhez tartozó kiviteli cikkek mennyiségét összforgalmunkhoz képest jelentékenynek nem tarthatjuk s összegük a gabonaneműek s szarvasmarhák csoportjaival szemben elenyésző.

Összehasonlítva a főeredményt a megelőző évek adataival, úgy találjuk, hogy kereskedelmi forgalmunk összege a következő volt:

Év	Behozatal értéke osztr.	Kivitel értékü forintban	Becsértékre nézve több a behozatal (b.) vagy a kivitel (k.)
1882-ben . . .	438.973,702	446.539,034	7.565,332 (k.)
1883-ban . . .	475.830,568	454.578,278	21.252,290 (b.)
1884-ben . . .	484.439,488	393.694,494	90.744,993 (b.)

E számok azt mutatják, hogy 1882-ben még volt, bár nagyon jelentékenynek nem mondható, kiviteli többletünk, 1884-ben a behozatali többlet igen jelentékeny. Ennek megfelelően a behozatalnál úgy a súly, mint az érték általában emelkedőben van, míg a kivitelnél megfordított arány fordul elő. Kivételt csak az egyes, darabszámra vett áruknál tapasztalunk, hol a változást részben egyes felvételi ingadozások (p. o. a donga számítása darabszámra vagy súly szerint), részben a postai felvétel magyarázzák meg, de a hol az ingadozás különben sem oly jelentékeny hatása, mint az a becsérték megállapításánál lenne. Összehasonlítva a két utóbbi évnek becsértékre vonatkozó adatait, láthatjuk, hogy a behozatalnál 1884-ben 8.608,919 frt értéktöbblet, azaz 1·81% emelkedés mutatkozik az 1883-ki állapothoz képest, a kivitelnél ellenben már 60.883,784 frt, azaz 13·40% az — értékcsökkenés. Bármily nagy hatása volt is az 1882-iki rendkívül kedvező termésnek a végösszegek alakulására, a mint azt az 1883-iki összegezés is mutatja, csaknem kétségtelen, hogy tisztán ez a körülmény, mely az 1882-ki kiviteli többletnek talán egymagában is elegendő magyarázata, alig ha volt oly lényeges hatással, még az 1883-iki áruforgalomra is, hogy kizárólag ez okból a behozatali értéktöbblet 21·2 millió frtot tehetett, míg 1884-ben már 90·7 millióra emelkedett fel. Kereskedelmi mérlegünk e jelentékeny változását ennél fogva csak úgy magyarázhatjuk meg, ha az 1882-iki aratásnak kétségkívül még 1883-ra is kiterjedő hatása mellett más tényezőket is szemügyre veszünk, melyek kiválóan hatottak az 1884-iki mérleg alakulására.

Ezen változott arányt részben, sőt talán legnagyobb részben a postaforgalom bevonásának tulajdoníthatjuk, mely szállító eszköz hazánkban mindez ideig tulnyomólag a behozatalnál használható. Az áruforgalmi nyilatkozatok óriási különbsége a postai behozatalnál s a postai kivitelnél, továbbá a most közlött táblázatnak a postai forgalomra vonatkozó végösszegei is azt mutatják. Postán ez adatok szerint 14,787 métermázsa súlyu áru vitetett ki, de a behozatali cikkek sulya 99,833 métermázsa, tehát közel hétszer annyi. Beho-

zatalunk és kivitelünk aránya 1884-ben tehát nem változott meg oly nagy mértékben, mint a behozatali többletnek e két évre vonatkozó számai (21·2 és 90·7 millió) mutatják, a különbséget legalább részben formai ok, a postaforgalom adatainak bevonása idézte elő.

E formai ok azonban azt látszik mutatni, hogy nemcsak 1883-ban volt jelentékenyen nagyobb a behozatali többlet, mint a mennyit statistikánk a postaforgalomnak ez időre ki nem terjesztése miatt tényleg kimutatott, hanem valószínűvé teszi azt is, hogy még 1882-ben, a jó aratás évében sem volt oly nagy kiviteli többletünk, a mit akkor ilyenül jegyeztünk fel, csak azért szerepelhetett ott akkora összegben, mivel külkereskedelmünket egész teljességében nem ismerhettük fel.

A buza a nemzetközi piacon. Egyik legtevékenyebb közgazdasági előadónknak Rác Vilmosnak tollából a fönt említett cím alatt mű jelent meg.

Rác Vilmos munkája a buzatermelésnek egyes országokban jelentkező helyzetét tárja elénk, meggyőző adatokkal, s így igen használható és tanulságos olvasmányul jelentkezik. Tartalmasságát legjobban jellemeztük, ha követjük a szerző gondolatmenetét.

A szerző Amerikával kezdi, mint a honnan az első impulsust nyerte Európa, hogy mezőgazdasága fenyegetett érdekeinek megóvása végett a kellő intézkedéseket tegye. Látjuk, mily óriási mértékben fejlődött itt a gabonatermelés s ennek alapján a kivitel; míg 1860-ban a gabonakivitel 5 millió hektoliter volt, 1881-ben folytonosan emelkedő arányban fölrugott az 65·6 millió hektoliterre, a mi értékben 1860-ban 90 millió és 1881-ben 1,095·6 millió frankot képviselt. 1882-ben a mezőgazdasági termékek kiviteli értéke 2,843·9 millió frankot tett ki; az arány pedig az ipari termékek kiviteléhez így alakult $70\cdot30\% = 24\cdot70$. S nem kevésbé kedvezők a népesedési viszonyok is, a minek következménye a buzaterület nagyobbodása lön, mely egy évtized alatt (1871—80.) $6\frac{1}{2}$ millió hektárral nagyobb lett. A népesség rendkívüli gyarapodásából természetesen sok nemzetgazda azt következteti, hogy az csak csökkenteni fogja a kivitelt, miután az Egyesült-Államok termése később a lakosság szükségének fedezésére nem lesz képes. E nézetnek azonban ellent mond a tapasztalat, mely mutatja, hogy minél több lesz a munkás kéz, annál nagyobb szüzterületek fognak művelés alá

vétetni, s ha számba vesszük a buzaterület óriási emelkedésével a gabonaszállítás rendkívül olcsóságát, továbbá azt, hogy a népesedési viszonyok daczára az Unio gabonakivitele roppant arányban növekedett, világos hogy még közepszerű termelés mellett is Amerika a kontinens nyerstermelési és árviszonyaira irányadó befolyást gyakorolhat. S nem lehet vigasztaló az a kilátás sem, mely szerint — s ez kifejezést nyert az orsz. magyar gazdasági egyesület által vezetett országos értekezlet véleményében — a gabonatermelés tulcsigázása nem terjedhet a végtelenségig, s hogy be fog állni az idő, midőn a szüzföldek lassanként fogyván, határ fog szabatni az amerikai buzatermelésnek. Ezek ellenében szerzőnk hivatkozik Dodge véleményére.

Téves, ugymond — azt tételezni fel, hogy a keleti gabonatermelő földek ki vannak zsákmányolva; sőt ellenkezőleg a keleti földek bőségesebben teremnek, mint a nyugatiak, s alagsövezés, vetésforgás s egyéb mívelési módok által javittatnak; és nem a talajkimerülés oka a nyugatamerikai termés csökkenésének, hanem az évek hosszú során át szakadatlan gabonatermelés, a felületes megmunkálás és az elgyomosodás. Hanem a mely mértékben szaporodik az állam lakossága, oly mérvben emelik a föld jövedelmezőségét észszerűbb gazdálkodás és szarvasmarhatenyésztés által stb. És ezen átmenetben, a terület megszorítását a belterjes kezelés — nagyobb hozam követi.

Amerika után a szerző Indiára hívja föl a figyelmet. Monarchiánk indiai consulainak jelentéseiből kitűnik, hogy az indiai gabonakivitel, tekintve, hogy a termelés aránytalanul olcsóbb s a talaj alkalmasabb a buzatermelésre, mint Amerikában, tán még fenyegetőbb, mint az amerikai. Mig Indiában a kezdetleges mívelési mód mellett a hold átlagos hozama 10 bushelre rug, addig Amerikában a technika és tudomány felhasználása mellett az átlagos termés nem sokkal több. Hozzá járult a buzára kivetett kiviteli vámnak megszüntetése, a Suezben nyert kedvezmények, melyek érthetővé teszik az indiai kivitel óriási emelkedését. 1878-ban kivetett 6.373,138 mm. 2.873,765 font sterling értékben s 1883-ban kivetett 31.429,964 mázsa 13.226,864 font sterling értékben. Az óriási emelkedés az első tekintetre szembeszökő, s mi sem jellemzőbb, mint a genfi consul jelentése, mely szerint az indiai buza nemcsak a külföldi gabonát szoritja ki a középeurópai piacokról,

hanem még a helybelit is. S a termő föld gazdagságát fokozni fogják az angol kormány intézkedései, melyekkel a közlekedési viszonyokon javítani igyekeznek.

Anglia nem exportál, sőt a szükséglet fedezésére 1885-iki termési becslés szerint mintegy 17 millió quarter buzát kell importálnia. De mily kevésbé örvendetes kilátás nyílik itt a magyar mezőgazdákra nézve. Ha pl. az 1883-iki buza- és lisztbevittet tekintjük, tapasztaljuk, hogy buza és liszt egyben 40.832,498 mm. vittetett be Angliába. És ebben Magyarországnak nincs semmi része! Lisztet mintegy 550,000 mm. vittünk ki (ebben Budapest 500,000), vagyis Anglia lisztbehozatalának $7\frac{1}{2}\%$ -át; Anglia összes (buza és liszt) behozatalát tekintve pedig Magyarország nem egész $1\frac{6}{10}\%$ -al szerepelt!

Hazánknak a gabonatermelés terén az európai államok közül egyik leghatalmasabb vetélytársát Oroszország képezi. S méltán. Ha az előbbi adatokat Oroszországhoz viszonyítjuk, mit találunk? Azt, hogy Oroszország 1877-ben egyedül Angliába 10.828,236 mázsa buzát szállított (ugyanakkor Amerika 21.386,980 mm.); 1878-ban pedig az orosz gabonakivitel összege már 37.05 millió hektoliterre emelkedett $204\frac{1}{2}$ millió rubel értékben. Az 1880—1881-iki évek gyengébbek, ujabban ismét rohamos az emelkedés.

Oroszország kivitele buzában 1883-ban 1,240.000 csetverttel több volt, mint 1882-ben, és rozsban ugyanazon idő alatt 2.026,450 csetverttel több.

A kivitel egy harmada Angliába: mintegy 20—22% egyformán Francia- és Németországba (főrozsfogyasztója) s a többi Olasz, Belgium, Hollandia, Ausztria stb. államokba. Odessában a terménykivitel 1881-ben 7.583,940 métermázsára ment, mihez még az azowi forgalom 6.100,000 is számítandó: egymaga 12—20 millió hektolitert exportál.

Ily viszonyok közt nem csoda, hogy Franciaországban, a hol pedig Magyarország buzakivitele egykoron nem állott utolsó sorban, ma már csak a lisztre nézve szólhat Magyarország kivitelről.

E tekintetben Franciaország a negyedik helyet foglalja el. Ugyanis 1883-ban liszt kivitelünkben legtöbb esett Ausztriára, azután Anglia, Németország következnek, s utánuk Franciaország 193,916.88 mm.-val. Gabonaneműekben 1883-ban, a 8 első hónapban 275 millió frank értékű importáltatott, kevesebb a múlt évinél

55 millió frank értékkel és az 1881-nél 30 millióval, az 1880. évinél pedig 236 millióval kevesebb, a mi elég szomorú tünet. S csakis a lisztkivitel érdekében lehet még tennünk valamit Belgiumban és Hollandiában is. Az amerikai gabona fellépése óta e két piacunkat is egészen elveszítjük, pedig itt jelentékeny az import.

A buzakiviteli verseny káros hatását különben már is érzékenyen érezzük főpiacainkon is, nevezetesen Németországban és Svajczban. A német piac már ezelőtt négy évvel több búzát fogyasztott Amerikából, s azóta többet Oroszországból, mint a miénk. A német vámterületre bevitetett 1883-ban Oroszországból 2.486,057 métermázsa, monarchiánkból 2.041,446 métermázsa, Belgiumból 602,352 métermázsa, Egyesült-Államokból 373,730 métermázsa stb.

Összes bevitel 6.872,411 ; félmillió métermázásával több bevitel volt Németországba mint 1882-ben. Lisztben ellenben mi voltunk az elsők, főleg Svajczban, a melynek 344,000 mm. lisztbeviteléből 172,501 mm. ránk esett.

A szerző fejtegetései folyamán rátér a keleti tartományokra s méltán utal Románia kivitelének emelkedésére. E tekintetben igen bő és érdekes adatokat sorol föl. Kifejti, hogy azon kísérletek, hogy pl. a galatzi kikötőben eladásra kerülő gabonamennyiségek a Dunán felfelé Budapestre irányoztassanak, eddigelé eredményre nem vezettek, a jövőre csakis úgy sikerülnének, ha a Dunagőzhajózási társaság viteldijai a tengerentuli szállításnál olcsóbbak lennének. A brailai consul is hangsúlyozza, hogy — általában kivitelünkről szólván — Romániába való kivitelünk fejlődésének egyik legjelentékenyebb akadály a osztr.-magyar szállítási vállalatok magas díjtételei. Ugyanezt találjuk a keleti viszonyok tanulmányozására kiküldött bizottság jelentésében. Romániába lisztkivitelünk 1883-ban 25,330·78 mm. volt.

A török birodalom tartományaira nézve kevés adat az, a mi hazánkat illetőleg elmondható. Monarchiánk a bevitel tekintetében fölötte csekély részt vesz, az meg sajnos jelenség, hogy Konstantinápolyban monarchiánk lisztbevitel csökkent, a mi onnét magyarázható, hogy az ottani malmok gyártmányai mind nagyobb keletnek kezdenek örvendeni. Triesztből 62,799 kilogramm és Fiuméből 52,275 kilogramm liszt vitetett be. Szerbiára nézve csak röviden constatáljuk, hogy búzában több kivitelt képes felmutatni, mint

importot, ez évről-évre kifejezettebben nyilvánul. Lisztet azonban ugy ide, mint Bulgáriába szép mennyiségben szállítunk. Érdekes a fölemlítésre, hogy Bulgáriának csak egy nagyobb malma van, melynek gyártási képessége naponta 2—3000 klg.

Még Spanyolországnak és Olaszországnak szentel egy rövid fejezetet a szerző; az előbbiről constatálja, hogy mezőgazdasági termények közül a bab az, mely monarchiánkból, Fiuméből és Triesztből jelentékeny mennyiségben szállittatik, ellenben azon kísérlet, hogy a magyar lisztet nagyban szállítsák, kedvezőtlenül ütött ki; az utóbbiról elmondja, hogy a sok természeti calamitások daczára Olaszország termés-átlaga magasabb számot ért el, mint a mienk. Lisztet 1883-ban 6,495'05 mm. exportált hazánk, s nagyon kétséges, hogy ez a mennyiség fentartja-e magát, növekszik-e jövőre?

Az egyes országokról adott tanulságos áttekintés után a szerző áttér saját helyzetünk ecsetelésére.

Kimutatja, hogy iparilag fejlett államokban a mezőgazdasági hozam mindig magasabb. Hazánk átlagos termését buzában $9\frac{1}{2}$ hektoliterre becsülhetni, mely összeg jóval alól áll más államok hozamán. A szerző constatálja továbbá, hogy hazánk buzaterülete gyarapodott. 1884-ben volt összesen ö. és t. buza 2.751,020 hektár, tehát több mint 1883-ban 145,543 hektárral és több mint 1869-ben 804,166 hektárral, azaz közel egy millió hektárral szaporodott a buzaföld. De kimutatja mindjárt a szerző azt, hogy a magyar gazda drágán termel és drágán él. Mezei gazdálkodásunk általán véve még külterjes, s annál súlyosabban nehezedik ránk azon körülmény, hogy a termelés drága, drágább, mint a legtöbb államban. Ez a drága termelés terheli az árt, s míg az amerikai olcsóbb ár mellett nyer, mi ugyanazon mérték mellett veszítünk.

Ezzel kapcsolatosan termelésünk átlagos hozama szintén csekélyebb, a helyett, hogy évről-évre nagyobb lett volna. Pedig nagyon megfontolhatnánk, hogyha termésünket hektáronként csak 1 hektoliterrel emelnénk, ugy átlag két és félmillió hektárt véve, s hektoliterjét 7 frtjával számítva, mintegy 18 millió forinttal több jövedelmet eredményezne; ha pedig képesek lennénk az átlagot 12 hektoliterre felvinni, ugy mintegy 40 millió forinttal nagyobb jövedelmet producálnánk. Ezen normalis állagot azonban, leszámítva a rendkívüli rossz éveket, a jelenlegi extensiv állapotok nem hozzák

meg. A quantum pedig sokat ellensúlyozna alacsony árakkal szemben.

De buzánk minősége is csökkent, melynek horderejét ne téveszsze szem elől egy termelő se!

Kivitelünket megnehezíti nemcsak a verseny, hanem a szállítás drágasága. Kifelé a vasuti szállítás ránk nézve a versenyt megnehezíti, Budapest fővárosunkra pedig nagy hátrányt képez az, hogy a keleteurópai gabonakereskedelem nem irányulhat oda az osztrák szállítási árak magassága miatt. Pedig ezen a réven némileg kárpótolva lennénk az előrelátható (kiviteli) veszteségért. A mire annál inkább jogosulva lennénk, mert a román gabona vám nélkül jön be. 1882-ben, a jó termésü esztendőben részt vettünk a szerbiai gabona kivitelének közvetítésében. Ez azonban, s az igen jelentéktelen al-dunai transito országos jelentőséggel nem birnak. Oda kell minden áron hatni, hogy a dél-orosz is — szóval az egész kelet-európai kereskedés fővárosunk felé vegye útját.

A szállítási ár olcsósága lehetővé teszi az olcsóbb termelést, azaz aránylag több tiszta hasznot hoz. A szállítási árnak közvetlen befolyása van a gabonaár alakulására, de szintén feltételezi az olcsóbb mezei termelést, hogy az áru jövedelmezőleg versenyképes legyen. Mert minden állam természetszerűleg onnét vásárol, a honnét olcsóbban kap. Ez a körülmény is világot vethet kivitelünk jövőjére.

Buzánk kivitele ma már nem tisztán tarifa-kérdés, noha az olcsóbb szállítás a forgalomnak s így a kivitel előmozdításának is egyik életfeltétele marad.

Hasonlót mond szerző a magyar lisztre vonatkozólag. Vegyük itt is figyelembe, hogy nekünk olcsóbb termelőkkel kell versenyezni. A ki olcsóbban termeli a buzát, olcsóbban producálhatja és adhatja a lisztet. A kifejlett közlekedési viszonyok mellett a kereslet tehát első sorban az aránylag olcsóbb és jó lisztnek kedvez. Világos tehát, hogy a magyar liszt jövője érdekében nemcsak külső, hanem belső tényezőkkel is kell számolni.

Lelkes zárszó fejezi be az érdekes könyvet, melyet ajánlunk az érdeklődők figyelmébe.

A magyar pénzüzetekről a „Magyar Compass“ 1884-iki évfolyama a következő főbb adatokat közli: Az 1884-ik évben Magyarországon összesen 1050 pénzüzetet működött, 1883-ban

986, a szaporulat 66. Az egyes vállalatok a következőleg oszoltak meg: 1. Bank és hitelintézet 1884-ban 121 (1883-ban 121). 2. Takarékpénztár 372 (1883-ban 353) + 19. 3. Szövetkezet 385 (349) + 36. 4. Iparos részvénytársaság a) gőz- és mőmalom 39 (39), b) építő- és építőanyaggyár 11 (12) — 1. c) iparostermészeti részvénytársaság 116 (105) + 11, biztosítóintézet 6 (7) — 1. Ezekon kívül még ötvenhárom közlekedési vállalat és osztrák, valamint külföldi vállalatoknak 46 fiókintézete. Magyarországon létező 121 bank, hitelintézet és a 372 takarékpénztár, tehát összesen 493 hitelintézet 1884. évi összesített főmérlege a következő:

Vagyon	1884. Deczember 31. forint
Készpénztári készlet	13.537,036
Bankváltókban	220.555,591
Hitelegyleti váltókban	3.000,685
Jelzálogi kölcsönök	227.310,959
Kötvénykölcsönök	39.668,496
Előlegek és kézzizálogok	31.505,404
Értékpapírok	93.114,555
Ingatlanok	18.222,416
Adósok	91.851,418
Vegyeseekben	16.532,696
Összesen	755.289,316
Teher	forint
Befizetett részvénytőke	83.428,897
Általános tartalékalap és kamata	12.037,150
Különleges tartalékalap	27.711,403
Nyugdíjalap	2.112,589
Takarékbetét és tőke kamata	373.662,741
Folyószámlában	13.360,783
Kamatkozó pénztári jegyek	6.177,156
„ jelzálogi levelek	129.540,750
„ kötvények	9.980,000
Visszleszámított váltók	24.825,905
Hitelezők	45.840,865
Vegyeseekben	14.843,184
Nyereményegyenleg 1884-ben	11.767,893
Összesen	755.289,216

A hitelintézetek üzleti forgalma e szerint az 1884. évben is jelentékenyen emelkedett. A bankváltók összege 191.429,441 frtról 220·5 millióra emelkedett, a jelzálogkölesönök állománya 217·5 millióról 227 millióra; a takarékbetétek 359·6 millióról 373·6 millióra, a jelzáloglevelek 120·1 millióról 129·5 millióra.

Ausztria szesztermelése és szeszadózolgáltatására érdekes világot vetnek az 1884—85-iki főzési szakasz első két hónapjára vonatkozó statisztikai adatok, melyekből az osztrák szesztermelésre s az adóbevételre nézve következtetéseket vonhatunk. Az adóbejelentések szerint az előírás következő volt:

	hectoliterfok	adóbevétel
1. A termény mennyisége és szesz- tartalma szerint adózó gyáarak	4.461,971	490,818 frt.
2. Átalányozás szerint	6.726,066	739,866 „
3. Megváltás szerint	75,000	8,254 „
Összesen	11.263,076	1.238,938 frt.
1883. szept.—október hónapokban	13.369,383	1.470,631 „
1882. szept.—október hónapokban	13.218,072	1.453,988 „
1881. szept.—október hónapokban	23.977,362	1.537,500 „

Ezen számadatok szerint az előző évek hasonló időszakához képest ez idén a termelés nem lényegtelen csökkenést mutat. Az 1884. évi terméseredmények s a gabnatermények olcsó ára folytán épen az ellenkezőjét lehetett volna a dolognak várni. Érdekes még azt is tudni, hogy habár a szesztermelés egészben véve csökkent, a termelés módja és az adózás tekintetében lényeges változás állt be, a mennyiben az átalányozás szerint adózó termelés csökkent, a termény mennyisége és foktartalma szerinti pedig nevezetes mérvben növekedett. Az adóbejelentés az említett 2 hónapban millió hektoliterfokban kifejezve, volt:

	1881	1882	1883	1884
a) a termény mennyisége és fok- tartalma szerint	2·71	2·88	3·08	4·46
b) átalányozás szerint	11·18	10·27	10·21	6·73
Összesen	13·89	13·15	13·29	11·19

A kötelező terményadónál tehát a 2 millió hektoliterfoknál nagyobb termelési csökkenés daczára bizonyos emelkedés mutat-

kozik, a mi ép úgy következménye az új adótörvénynek, mint az, hogy az átalányozás szerinti terhelés megcsökkent. — Megemlítjük még végül, hogy az új szeszadótörvényben életbeléptetett vámfel-
emelés az élesztőre nézve máris érvényesíti befolyását, a mennyiben 1884 október havában mindössze 4 mm. élesztő hozatott be mou-
archiánk területére.

A föld vasutai. A föld vasuthálózata az „Archiv für Eisen-
bahnwesen“ szerint következőképen oszlik meg: Az 1883. év végén 442,192 kilométer vasut volt a földön, tehát valamivel több mint a föld területének tizenegyszerese s egészben 35,000 kilométerrel több a föld és hold közti távolságnál. E hálózat 118 milliárd márkába került. 1880-tól 1884 végéig a vasutak hossza 350,031 kilométerről 442,199 kilométerre szaporodott, tehát 92,168 kilométerrel nagyobbodott. Ebből az Egyesült-Államokra 56,227 kilométer esik. Amerika többi államai abban az időben építettek és pedig: Mexiko 2727, Brazília 2050, Kanada 2160, kilométert. A 92.168 kilométerből Indiára 2788, Ausztráliára 3006, Afrikára 1166 kilométer esik. Európa csak 18,233 kilométerrel szerepel, miből Franciaországra 4500, Németországra 2716, Ausztria-Magyarországra 2263 kilométer esik. A brit hálózat 1394 kilométerrel nagyobbodott. Százalékokban kifejezve a terjedést, kitűnik, hogy Anglia hálózata 5, Belgiumé 6^{1/2}, Hollandé 12^{1/2}, Svajczé 12, Poroszországé 18, az Egyesült-Államoké 42, Braziliáé 60, Mexikóé 335 százalékkal terjedt. A világrészek szerint volt 1883 végén Európának 182,913, Amerikának 224,564, Ázsiának 18,622 Afrikának 5566, Ausztráliának 10,524 kilométer vasutja.

UJ KÖNYVEK.

Deutsch, J. Der commerciale Werth amerikanischer Canäle	1 frt — kr.
Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausg. von Prof. Dr. G. Schanz II. Jahrg. 1. Heft	7 frt 20 kr.
Adler, Dr. G. Geschichte der ersten socialpolitischen Arbeiterbewe- gung in Deutschland	5 frt 40 kr.
Roscher, W. System der Volkswirtschaft II. Bd. Nationalökonomik des Ackerbaues und der Urproduktion 11. Aufl.	6 frt — kr.
Schroeder, E. A. Die politische Ökonomie 2. Aufl.	1 frt 44 kr.
Seidler, G. Budget und Budgetrecht im Staatshaushalte	2 frt 50 kr.
Voigt, J. F. Das deutsche Seeversicherungs-Recht	2 frt 10 kr.
Wunderlich, Osk. Über Wiedereinführung der Erbpacht	72 kr.
Lohren, A. Eine Kritik des Bimetallismus	24 kr.
Les colonies nécessaires. Tunisie. — Tonkin. — Madagascar. — Par un marin	1 frt 20 kr.
Barni, la morale dans la démocratie	3 frt -- kr.
Charmes, Gabr. Politique extérieure et coloniale	2 frt 10 kr.
Manesse, L. les paysans et leurs seigneurs. (Féodalité. — Ancien régime)	1 frt 53 kr.
Keleti, Károly, a Balkán-félsziget némely országai- és tartományainak közgazdasági viszonyai	2 frt — kr.
Félegyházy, Ágost. A budapesti áru- és értéktőzsde új áruüzleti szokásai	2 frt — kr.
Gubernatis, Angelo. La Hongrie politique et sociale	3 frt 60 kr.
Kuncz, Ignác Dr. A demokratia eszméje és szervezete	40 kr.
Schwicker, J. H. Die ungarische Landes-Ausstellung. Übersichtlich geschildert	60 kr.
Stein, Lorenz v. Lehrbuch der Finanzwissenschaft. II. Theil. Die Finanzverwaltung Europa's 2. Auflage	6 frt — kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

OKTÓBER.

VIII. FÜZET.

„HALADÁS ÉS INSÉG.“ „TÁRSADALMI KÉRDÉSEK.“

Chevalier Mihály, a francziák egyik legtekintélyesebb közgazdasági írója, azon beszédében, melylyel 184¹/₂ évi közgazdasági előadásait a Collège de France-ban megnyitotta, felveti azon kérdést: Miféle ok tartja nyugtalanságban Franciaországot és az összes népeket? Válasza e kérdésre az, hogy a művelődés napjainkban a szabadság megteremtésén, terjesztésén fárad. „Ez óriás munka egy félszázad óta már három korszakon ment át, melyek mindegyike elhasznált egy-egy kormányt. E három korszak elseje: a köztársaság kora az előjogok eltörlésének volt szentelve; a császárság kora azzal volt elfoglalva, hogy részletesen törvényekbe iktassa a polgári egyenlőség elvét és ennek lobogóját győzelmesen körülhordja egész Európában; az utolsó, a restauráció kora arra szolgált, hogy a polgárságot (bourgeoisie) képessé tegye a polgári szabadság gyakorlására és hozzászoktassa azt az államügyek viteléhez. 1830-ban egy új korszak kezdődött, mely a munkát befejezendi. A feladat ugyanis az, hogy a mostani békés kilátások alatt emancipáltassék a harmadik rend (tiers état) másik fele, vagyis hogy szabaddá tétessenek a mezei és városi munkások osztályai¹⁾“. -- A megoldandó feladat azonban más természetű. A polgárság vagyonos és művelt volt. Hogy tehát szabaddá legyen vagyis hogy szabadon érvényesíthesse tehetségeit, csakis arra volt szüksége, miszerint biztosíttassék neki a kormányban való részvét. A munkás osztályok felszabadítása más jellegű; „a legsúlyosabb rabszolgaság, melynek ez osztályok alávetvék, a nyomor; első sorban tehát ettől lesznek megszabadítandók.²⁾“ — A munkás osztály nyomora és insége az,

1) Cours d'économie politique 1842. 35. l.

2) Id. m. 39. l.

mely — mint Rodbertus mondja — a földbirtok- és tőketulajdonosnak megadja korunkban a hatalmat, — habár nem is arra, hogy a munkásokat ostorral szorítsák munkára — hanem arra, hogy azoknak azon rövid szerződést diktálhassák: Ti munkások átengeditek nekünk munkátok egész termékét és ti jövedelmül megkapjátok annak egy részét.¹⁾ — E rész, mint Ricardo nyomán az összes socialistikus irodalom tanítja, azon minimum, mely okvetlenül megkivántatik ahhoz, hogy a munkások együttvéve magukat és nemüket szaporodás és apadás nélkül fentarthassák.²⁾ Ezt a törvényt nevezte el Lassalle a munkásokat szabályozó ércztörvénynek, melynek el nem ismerése csak a tudatlanságnak róható terhére. Mig a szabad verseny fenáll és mig minden egyén önállóan szabott ár mellett vállal munkát, a munkabér soha sem haladhatja meg azon összeget, mely a munkás életének fentartására feltétlenül szükséges; mert ha felebb szállana, millió éhes egyén csakhamar leszállítaná azt, és ha még alacsonyabbra esne, a munka válnék lehetetlenné.³⁾

A munkások tehát Chevalier szerint is nyomasztó helyzetben vannak s annál fogva nem szabadok. Ki kell őket szabadítani a nyomorból a termelés szaporítása által. „E nélkül“ — mint mondja — „a baj nem orvosolható; minden egyéb ábránd és a munkás osztályok legjobb és legőszintébb barátjai kénytelenek tehetetlenségüket bevallani. A termelés nagyobbitásához kell magukat tartanunk. A termékek megoszlása miatt ne aggódjunk. Lehetetlenség, hogy ez az egyenlőség nagy elvénél fogva ne méltányosan történjen.“⁴⁾

Franciaország ugy mezőgazdasági mint iparos termelése azon négy-ötödfél évtized alatt, mely Chevalier érintett felolvasása óta lefolyt, nagy mértékben haladt. A polgári egyenlőség nagy elve sem sértetett meg. A nép józanságát, szorgalmát, takarékoságát az idők nem változtatták rosszabbra. A nép fogyasztási képessége

¹⁾ Zur Beleuchtung der socialen Frage 1875. 87 l.

²⁾ Ricardo ezt a munka természetes árának nevezi, mely azonban különbözik a piaci ártól. Különbözik maga Ricardo nem tartja a természetes árt valamely adott, változatlan mennyiségnek, hanem szerinte is változik népek és kor szerint. V. ö. Baumstark fordításában 1877. 66. és 69. l.

³⁾ Lavollée. Les classes ouvrières en Europe. 1882. I. köt. 175. l.

⁴⁾ Id. m. 49. l.

is haladt, sokkal jobbra fordult. Megoldatott-e azonban a munkáskérdés? Megjött-e a társadalmi béke? Megszűnt-e minden nyomor és inség? Képes-e általában a termelés növekedése egymagában a nyomort megszüntetni? A termelés aránytalan kiterjesztése nem hoz-e az emberekre új nem ismert csapásokat: iparos válságokat, melyek ezer és ezer, de mondhatnók milliányi munkást dobnak ki a kövezetre és teszik ki a nyomornak és az inségnek. A termelés egymagában nem ér semmit, ha nincs megfelelő fogyasztás. A fogyasztás pedig szorosán összefügg a vagyon és jövedelem miként való eloszlásával, a társadalom egész tagolatával. Ez voltakép a kérdés, melyet a közgazdaság tudományának még megoldania kell, melyben még nagy vívmányokat tehet s visszaszerezheti azon nagyrabecsülést, melyet általában, mondhatni mindenütt, elveszített.

Korunknak igen is hivatása e nagy kérdés megoldása, mert ezt megoldva, elintézte az egész társadalmi kérdést, mely ónsulylyal nehezedik még ma is nemcsak az európai, hanem az összes világ népeire, melyeket a társadalmi bajok mellett még nemzetiségi, faji gyűlölködések és viszályok is marczangolnak. Hová visz mindez? Laveleye mondja: „Ha a keresztényi szeretet és a társadalmi igazság valamely új szelleme nem enyhítendi mind e gyűlölségeket, az osztályok és fajok e harcza azzal fenyegeti Európát, miszerint elsüllyed a chaosba.“¹⁾ Hány gondolkozó osztja e nézetet. Hányan vélekednek akként, hogy mai európai társadalmaink ép úgy el fognak enyészni, ép úgy meg fognak semmisülni, mint elenyésztek, megsemmisültek a régi társadalmak, a mint elérték a virágzás legmagasabb fokát.

Mi nem osztjuk e sötét világnézetet. Nem hiszünk e baljóslatokba, mert nem hiszszük azt el, hogy a mai társadalmak is végre oda fognak jutni, hogy míg néhány család, néhány ember a bőségben dőzsöl, az óriás nagy többség nyomorban és inségben teng. Sőt azt hiszszük, hogy van elég mód e folyamat megakadályozására. sőt ellenkezőjének létesítésére t. i. arra, hogy a vagyon és jövedelem arányosabban oszolják meg az emberek közt s a társadalom oly tagolatot vegyen, melyben az egyes foglalkozások egymással kellő és megfelelő arányban álljanak.

A mint bizunk az emberiség haladásában és a mostani népek

¹⁾ De la propriété et de ses formes primitive, II. kiad. 1877. IV. 1.

és nemzetek fenmaradásában, úgy nem hiszszük el azt, hogy léteznék vagy létesíthetnék valaha oly társadalmi szervezet, mely minden nyomort és inséget kizárjon. Kiknek szemében a társadalmi kérdés ily alakot ölt, kik azt ily alakban fogják fel, azok előtt e nagy kérdés mindig megoldhatlan rejtély fog maradni. Az ily értelemben való megoldás lehetetlensége szembeötlik, ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy ép úgy mint a vagyonosság, a nyomor és inség is viszonylagos fogalmak és tények. A ki vagyonos, gazdag ember a faluban, szegény vagy legfőlebb csak módos ember a városban. A nálunk vagyonos és tehetős polgár Angliában alig fogna tudni jövedelméből megélni. A mit ma nyomornak és inségnek tartunk és mondunk, az a mult századokban még bőségnek is megjárta.

Nem szándékozunk azonban ezuttal részletesebben kifejtteni a társadalmi kérdést, vitatni, hogy meddig jogosult az és hol kezdődik az, nem mondjuk ép teljesen jogtalan, hanem valósíthatlan ábránd lenni. Nem fogjuk ezuttal fejtegetni azon utakat és módokat, melyek által elérhetőnek hiszszük a vagyon és jövedelem helyesebb és arányosabb megoszlását, mely létesíti és eredményezi azt, hogy míg egyrészt általában nem létezne egy sem vagy legalább nagyon kevés létezne, ki minden munka, minden társadalmi feladat teljesítése nélkül, pusztán birtoka folytán élhetné és dözsolhatné el napjait, mint a socialisták mondják, a munkások zsirján, véres verejtékén, addig másrészt aránytalanul kevés volna azok száma, kik a pusztá megélhetés miatt idegenek segítségére, támogatására szorulnának, vagy kik a meg nem élhetés miatt szaporítanak azon szerencsétlenek számát, kik idő előtt vesztik eszüket vagy egyenesen berohannak a halálba, vagy kik — mi talán még rosszabb és kegyetlenebb — legalább az önérzetes emberekre, elsülyednek a bűn örvényébe. Ily nagy és széles feladatra ezuttal nem vállalkozunk.

Most és ezuttal csak a referensi tisztet végezzük. Két munkát mutatunk be olvasóinknak, mely az érintett nagy horderejű kérdéssel és annak miként való megoldásával foglalkozik. „Haladás és inség“, „Társadalmi kérdések“ azon művek, melyeket megismertetni akarunk és melyek roppant nagy hatást gyakoroltak Amerikában, hol azok szerzője: George Henry él és Angliában, melynek közgazdasági írói és viszonyai vétetnek éles bonczkés alá. Érdekesekek e munkák, mert számos és sötét árnyoldalt mutatnak be oly állam viszonyairól, melyet a közvélemény, a felületes szemlélők „Eldo-

radó"-nak tekintettek, hol nincs szegénység, nincs nyomor, nincs inség, hol mindenki könnyen meggazdagodhatik vagy legalább megélhet, és pedig tisztességesen, emberhez illő módon, ha csak dolgozni akar. Kik azonban mélyebben betekintettek a dolgok menetébe s nemcsak a felszín után itéltek, tapasztalhatták és láthatták azt, hogy ez új állam, melyben még „tengernyi“ a szűz föld, oly kevésbé ment azon bajoktól, melyek a társadalmi kérdést alkotják, mint az európai társadalmak. Amerikában ugyanazt a folyamatot látjuk, melyet Európában egyes államokban és főként Angliában észlelünk. A népesség mindinkább összetömörül, óriás nagy városokat, óriás ipartelepeket alkot. A városi, az iparos s kereskedelmi népesség már ma meghaladja a mezőgazdasággal foglalkozó népességet. A mezőgazdaságban már ma több és nagyobb a napszamosok száma semmint a tulajdonosoké vagy farmereké. A bérlők, a felesek nagy részét teszik a farmereknek. Óriás, a szoros értelmében néptelen birtokok — hisz csak az aratás lát azon embereket, aratáson kívül pedig csak egy felügyelő lézeng rajtuk egy pár cseléddel, — apró, kis törpe jószágok, melyeken az adósságokkal tulterhelt farmer csak teng-életet él s bizonytalan jövőnek néz elébe egymással szomszédságot élnek. Ha csak a chinai kérdést, ha csak azon bánásmódot tekintjük, melyben tót kivándorlóink részesülnek, melyek kizárólag a kenyéririgységnek folyományai, aligha fogjuk és tarthatjuk az amerikai viszonyokat teljesen rendben levőknek. A munkásmozgalom ép úgy divik Amerikában, hol még sok a szűz föld, még óriási területek műveletlenek s az állam tulajdonát képezik, mint nálunk Európában, hol ugyan szintén van még elég műveletlen vagy rosszul művelt földbirtok, de hol már az erdőséget kivéve, nagyon kevés van az állam kezén. Azonban nemcsak ez teszi e munkákat érdekessé, hanem bizonyos érdekességet kölcsönöz azoknak maga az író személyisége is. Igazi self made man. Nem az iskola padjain nőtt nagygyá és emelkedett világhirre, hanem tudományát az öntanulásnak, az önművelésnek köszönheti. Maguk a munkák nem szárazak és majdnem emésztetlenek, mint például Marx műve a tökérről, hanem könnyű, élvezetes olvasmányt képeznek, mint akár valami ragyogó iránylyal írt, érdekfeszítő regény. A munkák különös hatásukat talán ennek is köszönik. A két mű közt, nézetünk szerint az első érdemel több figyelmet, s ez is gyakorolta a nagyobb hatást. Ennek igazolására

elég lesz annak felemlítése, hogy azzal nemcsak az amerikai, hanem a francia és a német irodalom is behatóan foglalkozott, sőt az amerikai tanodákban tankönyvül lett elfogadva illetve ilyenül kijelölve.

Századunkban az emberiség bámulatos haladást tett oly találmányokban, melyek hatályosabbá tették a munkaerőt, előmozdították a termelő képességet. Ennek, legalább a nagy, az emberiségért forró érző szellemek hiedelme szerint, azon eredménnyel kellene járnia, hogy az emberek erkölcsileg és anyagilag emelkedjenek, a nyomor és inség valamely teljesen ismeretlen dologgá legyen. A nagy haladás ép az ellenkezőt létesíti. Az új erők egy oly óriási ékhez hasonlíthatók, mely nem alólról felfelé, hanem a társadalmon keresztül hajtatik. Azok, kik a választvonalon felől vannak, felemeltetnek, az azon alól levők pedig lesujtatnak.“ Más kifejezéssel az annyit jelent, hogy a gazdagok mindinkább gazdagodnak, a szegények pedig mind nagyobb nyomorba jutnak. A haladás és inség ikertestvérek. Inkább érezhető ez az új, fejlődő államokban, semmint a régiebbekben, hol a szegényebb osztályok nyomora már oly mérveket vett, hogy az azon való sülyedés már lehetetlenség. Ez az irány világosan fekszik előttünk az Egyesült államokban. „A pizok és nyomor, valamint az ezekből eredő szenvedélyek és bűnök mindenütt szaporodnak, a mint falu várossá növi ki magát és a fejlődésmentet létesíti a termelés és a csere javított módjait. Az Unio régibb és gazdagabb részein a legfájdalmasabban látható a munkás osztályok közt a pauperismus és az inség. Ha San-Franciscóban még nincs oly nagy szegénység mint New-Yorkban, nem azért van-e ez, mivel az első még messze mögötte marad a másodikkal mindazokban, melyekre mindkét város törekszik? Ki kételkedhetik azon, ha San-Francisco egyszer elérte azon pontot, melyen New-York ma áll, utcáin szintén láthatók lesznek a lerongyollott, mezitlábás gyermekek?“ A városi élet a maga pompájával és nyomorával sokszor ecseteltetik élénk színekkel szerző munkáiban. Korunk tendenciája pedig ép az — ezt a törekvést megtaláljuk Nagy-Britanniában, hol a földbirtok néhány kézben van összetömörítve s a mezőgazdasági népesség nemcsak viszonylag, hanem általában hanyatlik valamint Franciaországban is, hol a földbirtok némelyek szerint már tulzottan is megoszlott — hogy a nép óriási nagy városokba tömörül össze, hol egymásnak kezét nyújt, egymással naponta összeütközik a pazar fény a legnagyobb nyomorral

és inséggel. A városok egyre terjeszkednek, egyre emelik a fényes palotákat és a paloták árnyékában ott leskelődnek a kiélt, kiéhezett alakok, a csavargók, kiknek nincs otthonuk, nincs hajlékuk. Nem kell sem Londonba, sem Párisba, sem New-Yorkba vagy akármi más nagy világi városba mennünk, hogy mind azt az erkölestelenséget, bünt, piszkot, nyomort és inséget egy csomóban lássuk, melyekre a mélyebben gondolkozó emberek aggódva tekintenek, melyeket az izgatók még a valónál is rikítóbb szinekkel ecsetelnek, megtaláljuk itthon magunknál is a mi Budapestünkön, melynek haladására, emelkedésére oly büszkén, oly megalégedetten szoktunk gondolni, mikor azokat a fényes palotasorokat látjuk s figyelmen kívül hagyjuk azt a végtelen sok nyomort, piszkot és elerkölestelenedést, melyeket ez óriás kaszárnyák keblükben rejtjenek. Mikép lehetne ez áradatnak, e népcsődülésnek egy kis szűk pontra elejét venni vagy legalább ezt mérsékelni? ez a társadalmi kérdés egyik kimagasló része.

Az első munka azon kérdést fejtegeti: „Minek tulajdonítható az, hogy a nagy haladás dacára vagy jobban mondva ezzel együtt növekedik a nyomor is?“ Miután ez általános, nem lehet azt helyi okokra visszavezetni, hanem ebben egy általános nagy oknak kell működni. Ez ok alig kereshető másban, mint csakis abban az általános elismert tényben, hogy a munkabéreknek meg van az a hajlamuk, hogy leessenek azon minimumra, mely ép elegendő a megélésre, az életfentartásra. S mi okozza ezt? A közgazdaság elmélete ezt két tényre vezeti vissza. Az egyik elmélet azt akkép magyarázza, hogy szoros kapcsolat áll feü, mint Ricardo mondja, „a munkát folyamatba tevő és hatályosító tőke“ és a munkás népeség közt.¹⁾ — Ha kevés a tőke, vagy szorosabban meghatározva a

¹⁾ „A tőke a nép vagyonának azon része, mely a termelésre fordítatik és áll élelmiszerekből ruházatból, munkaeszközökből, nyers anyagokból, gépekből stb. melyek szükségesek a munka megindítására és hatályosítására (68. l.). A tőke Ricardo szerint a „profit“nak eredménye és ennek rendkívül nagy barátja.“ „Nagy nyereségek kedveznek a tőkegyűjtésnek. A munka kereslete még inkább növekednék és végelemezésben, miután a földbirtok kereslete is szaporodnék, a földesurak huznák a hasznót.“ (301. és 302. l.) A nyereség természetes folyamata, hogy alább szálljon „Ez irányt szerencsére időről időre ellensúlyozza a szükségletek termelésével összefüggő gépezetekben történt javítások, valamint a gazdasági tudományban történt felfedezések, melyek minket abba a helyzetbe

munkabértőke (Wages-funds) arányban a munkát kereső népességhez, az eredmény okvetlenül elszegényedés leend.¹⁾

George visszautasítja ugy azt, hogy a tőke és munka közt ellentét állna fenn, valamint azt, hogy a tőke tenné folyamatba s tartaná fenn a munkát. Nem bocsátkozhatunk annak részletezésébe hogy mi mindennel igyekszik czáfolni ez elméleteket; csak néhány évrre utalunk. A tapasztalat igazolja, hogy ott a hol nagy a kamat, nagy a munkabér is. Mikor keresett és jól fizetett a munka, nagy a kamat is. A mint hanyatlik a munkabér, egyszersmind hanyatlik a kamat is. A tőke, mely alatt „csere alatt levő javakat“ vagy más szóval a termelésre szánt javakat érti, megkülönböztetve azoktól, melyek fogyasztásra szánvák és már a fogyasztók kezében vannak, sem folyamatba nem teszi a munkát, sem fenn nem tartja azt. A tőke nem előlegez semmit a munkásnak, inkább a munkás előlegez a tőkésnek. Mert azt, mit munkás a tőkéstől bérben kap, azt már előbb új értékben átadta vala a tőkésnek. Más szóval a munkabérek rendszerint nem fogyasztják a tőkét, hanem ellenkezőleg a munka növeli azt, a munkabér tehát csak megtérítése a már termelt új tőkeértéknek. A termelőnek mint munkaadónak soha sincs szüksége tőkére; ha erre szüksége van, akkor már nemcsak munkaadó, hanem

hoznak, hogy feladhassuk az előbb szükséges munka egy részét és ekként leszállíthassuk a munkások első szükségleti cikkeinek árát.“ A „profit“-ra, melyen a társadalom szerencséje alapszik, tehát előnyös az alacsony földjáraadék és az olcsó munkabér. A tan következményeit aztán levonják egyrészt az agráriusok, másrészt a munkások. — Az egyoldalú „profitos“ rendszer Ricardot sok helytelen következtetésre juttatja, mely szivtelen-ségre visz. Például szolgálhat azon indokolás is, mely a szegényadó eltörlése mellett felhozatik, mert ez végeredményben elviszi az ország mindazon tiszta jövedelmét, melyet az adó fenhagy. A munkás Ricardo szerint csak ballast, mely apasztja a tőke jövedelmét, mely az egész termelést vezeti és irányozza. Maga Ricardo igen kegyes, adakozó ember lehetett; de tanai, ezek az ő gazdasági elvei, egyoldalúságukban az önzés netovábbjai.

¹⁾ Cairnes három tőkét különböztet meg u. m. fix tőkét, nyers anyagot és munkabértőkét, mely utolsó van a munkások fizetésére szánva. A munkabér nagysága az ennek fizetésére rendelt tőke nagyságától függ. A műveltség haladásával aránylag szaporodnak a fix tőkek és a nyersanyagok, ellenben hanyatlanak a munkabértőkék. Ezért nagyok a munkabérek a kezdetleges államokban s alacsonyak a művelt államokban. (Some leading principles of political economy 1883. 175. l.)

kereskedő vagy üzér. Az sem szükséges, hogy előbb termeltessenek a munkások életfentartására szükséges javak. Csak az szükséges, hogy ezek egyidejűleg termeltessenek s meglegyen a hajlam ezeknek azon tárgygyal való kieserelésére, melyre munka fordított. Ha az ujonnan telepített országban a termelésnél és cserénél csak kezdetleges eszközök használtatnak, ez nem a tőke, hanem az értelem hiányának az eredménye. A legjobb munkaeszközök, a legnagyobb tőke értelmetlen, műveletlen emberek kezében. csakhamar elvesztik tőkeképességüket, vagyis azon erőt, melyet a tőke tényleg gyakorol a termelésben. A tőkének csak azon egy hivatása van, hogy hatályosabbá teszi a munkát. Igazolja a kamat jogszükségét. Konstatálja, hogy a nagy kamatok — mert vállalkozási nyereséget szerző nem ismer, hanem ezeket is munkabéreknek tekinti, — melyet némely ugynevezett tőkék húznak, nem a tőke természetéből folynak, hanem monopoliumok, visszaélések eredményei. — Miután tehát a tőke sem folyamatba nem teszi, sem fen nem tartja a munkát, hanem a munka gyakorlása egyedül attól függ, hogy hozzá lehessen férni a természethez, mely a nyersanyagokat adja, folyik az, hogy az elszegényedést a tőke elégtelenségére visszavezetni nem lehet.

A tőkére alapított érv tulajdonkép folyománya egy másik közgazdasági Malthustól eredő tannak, mely szerint a népszaporodás mindig oda törekszik, hogy meghaladja az emberiség fentartására szükséges szereket.¹⁾ Szerző élesen támadja meg Malthus népesedési tanát, azonban bizonyos irányban egyoldalulag. Malthus sehol sem állítja, hogy a népesség tényleg bárhol is geometriai arányban szaporodott volna. Ez csak példakép említi fel. Csak illusztrálni akarja azzal a gondolatot, mely tulajdonkép Malthus tanának magvát képezi, hogy a népességben meglevő szaporodási hajlam,

¹⁾ „Biztosan állítható, hogy akadályok nélkül a népesség minden 25 évben a kétszeresre emelkedik vagyis geometriai arányban szaporodik.“ „Tehát bátran kimondhatjuk, hogy a föld jelen átlagos állapotában a fentartási eszközök a legjobb esetben az emberi munkásság javára csakis arithmetikai arányban szaporodhatnak.“ Ebből a két mondatból van konstruálva a tankönyvekben gyakran olvasható azon népesedési törvény, hogy az emberiség geometriai, míg az életfentartási szerek csak arithmetikai arányban szaporodnak. (Malthus Versuch über das Bevölkerungsgesetz stb. ford. F. Stöpel 1879. 6. és 9. l.)

ha az teljesen szabadon, a jövő iránt minden aggodalom és gond nélkül érvényesülhetne, szükségkép túlnépesedésre visz, mely ellen az egyetlen orvosság a nyomor és inség rideg törvénye, mely a népességet visszaszorítja a kellő korlátok közé, az életfentartási eszközök határvonaláig.¹⁾ A tan magvát különben George maga is elismeri abban, midőn mondja, hogy a bizonyítékul felhozott tények csak azt igazolják, hogy ott, a hol az új országok csekély népessége folytán vagy a hol a vagyon egyenlőtlen felosztása folytán, mint a régebb országok szegényebb osztályai közt, az emberi élet felolvad a természeti ösztönökben, a szaporodási hajlam oly terjedelmet nyer, mely ha korlátlanul folytatódik, időnként meghaladná a lét-fentartási eszközöket.“ Ha tovább folytatja „De ebből még jogosan nem lehet azt következtetni, hogy hason erővel jelentkeznék a szaporodási hajlam, ha a nép eléggé sűrű és ha a vagyon eléggé egyenlően van megosztva arra, miszerint az országot kiemelje a szükségből, hogy a pusztá létharcznak szentelje erőit.“ — akkor oly eredményre jut, mely azonos Malthus óhajávala socialis állapotokról. Végre is Malthus programja az, hogy valódi javulás csak akkor várható, ha a középosztályok jutnak tulsulyra és minél kevesebbre olvad le azok száma, kik nehéz munkával vannak elfoglalva. Ez állapotokban nem lehet tartani a tulszaporodástól és az ez által okozott nyomortól.²⁾ Held igen helyesen jegyzi meg:³⁾ „A népesedési tan elmélete a Malthus-féle tételeken, ha azokat helyesen fogja fel, csak lényegtelen részeket némi megszorítások és pótlások által módosíthat. Másképp áll a dolog, ha vizsgáljuk azon világnézeteket, melyekből Malthus kiindult; hatekintetbe vesszük a gyakorlati, politikai és társadalmi czélokat, melyeknek szolgált.“

Ha a Malthus-féle tan folytán minden a túlnépesedésre háritatnak, vagy ha Malthus maga más reformot nem ajánl, minthogy javasolja a szegényadók eltörlését, mert ezek a népet korai és meg-gondatlan házasságokra viszik, és a munkásoknak azt tanácsolja, hogy ne nősüljenek addig, míg egy hat gyermekes családot eltar-tani nem tudnak és ha ezekkel akarja létesíteni azt az emelkedő folyamatot, mely végre az ő czélja is, az efféle gondolkodásmódot és eszközt lehet és szabad is ostromozni az ész és a guny minden

¹⁾ V. ö. id. m. 3. és 10. l.

²⁾ Id. m. 759. l.

³⁾ Zwei Bücher zur soc. Geschichte Englands. 1881. 211. l.

fegyverével, de azért a tan maga szilárdan áll, hogy a tulnépesedés által előidézett nyomor ellen nincs társadalmi óvszer. Másrészt tény az, hogy a tulnépesedés örökös nyomort nem létesíthet. A tulnépesedési baj csak ideiglenes és átmeneti rázkodást okozhat. Tény az is, hogy sok állam, mely mint a tulnépesedés rémképe hozatik fel, nem ez alatt szenved, hanem áldozata a helytelen és igazságtalan társadalmi viszonyoknak, a rossz kormányzatnak, a rablásoknak és fosztogatásoknak. Teljesen igaz és bátran oszthatjuk azon francia véleményt, hogy ép napjainkban nincs mit tartanunk a tulnépesedés rémétől, midőn a mezőgazdasági tudomány, a közlekedési eszközök annyira haladtak. Ha napjainkban van nyomor és inség, ezt a tulnépesedésnek csakis vakság, a tények teljes mellőzése tulajdoníthatja. Hiszen nálunk, de máshol is az emberek az élelmi szerek tultermelését vitatják. Ha ez igaz, akkor nem tulnépesedésről lehet szó, hanem ép annak ellenkezőjéről. Az élelmi szerek termelése meghaladja az emberek fogyasztási képességet. Aránylag sokal több az élelmi szer semmint az azt fogyasztó ember. Mégis mennyi az éhezõ ember.

George vizsgálataiban azon eredményre jut, hogy a társadalmi bajok, vagyis mint a kérdést ő tette fel, a munkások alacsony bére sem a tőkehiányban, sem a tulnépesedésben nem kereshetők, az ok tehát másutt rejlik. A munkabér alacsony fokának oka keresendő abban a törvényben, mely a jövedelem megoszlást szabályozza. A jövedelem megoszlás törvényét a következőkben mutatja be ellentétben az általa czáfolt elméletekkel.

A közönséges alakban.

A földjáraadék függ a termelés határától, emelkedik a mint az utóbbi hanyatlik és hanyatlik, a mint ez emelkedik.

A munkabér függ azon aránytól, melyben áll a munkások száma azon tőke összegéhez, mely foglalkoztatásukra van rendelve.

A kamat függ a tőke keresletétől és kínálatától vagy, mint a vállalkozási nyereségről, a munkabérről (a munka áráról) állíttatik, emelkedik, ha a munkabér esik; és hanyatlik ha a munkabér emelkedik.

A helyes alakban.

A földjáraadék függ a termelés határától, emelkedik a mint az utóbbi hanyatlik és hanyatlik a mint ez emelkedik.

A munkabér függ a földmivelés határvonalától, hanyatlik a mint az utóbbi hanyatlik és emelkedik ha ez emelkedik.

A kamat(miután viszonya a munkabérhez a tőkében rejlő netto szaporodási képessége által határozottatik meg) a termelés határától függ, hanyatlik a mint az utóbbi hanyatlik, és emelkedik a mint ez emelkedik.

Tagadhatlan és ezt Georgenek készséggel megengedjük, hogy az általa formulázott megoszlási törvény egy pont körül forog, hogy tételei egy kerek egésznek képeznek és ugyanazon eszme láncz szemei. Uj-e ez az általa formulázott törvény. Az alak az övé. A gondolat, az eszme már Ricardoé. Smith a földesurakat sem kiméli ugyan. Egy és más helyütt ugy szól róluk, mint ezt rajongó socialistikus sem tehetné különben. A földesurakat mégis jobban szereti a „profit“-ból élő embereknél. Habár szerinte a tőkés az, kinek szüksége van munkásokra, és a ki azokat foglalkoztatja, tehát nekik — a közönség nyelvén szólva — a kenyeret adja, mégis az tartja, hogy a földesurak és a munkások érdekei nagyban és egészben ugyanazonosak. Mindkét osztály érdekelve van a társadalom haladásában, habár a földesur huzza is a nagyobb hasznot. Nem így a tőkés. „A nyereség nem emelkedik vagy esik akként, mint a földjára és a munkabér a társadalom virágzásával vagy hanyatlásával. Ellenkezőleg az szegény országokban nagy, gazdagokban kicsiny; és sohasem nagyobb, mint midőn az országok gyors lépésekkel sietnek az enyészet felé.“¹⁾ — Erre körülbelül szolgál válaszul, midőn Ricardo Smithtel a földjára iránt polemizálva mondja: „Eltekintve a felhozott javításoktól, melyekben az összességnek közvetlen és a földesuraknak közvetett érdeke van, a földesur érdeke *mindig ellentétben van* a fogyasztók (értsd munkások) és a vállalkozók érdekeivel.“ Helyettesítsük a földjára e jövedelmi ág birtokosaival és abban megtestesítve látjuk Ricardo gondolatát.

Általában az angol elméletben kevés kivétellel a földesur a szerencse fia. Ha emelkedik a jólét, a földesur veszi ennek hasznát; midőn az emberiséget éhhalál fenyegeti, a földesur mégis boldogul. Jó és rossz időkben az ő jövedelme: a földjára mindig emelkedik. Ha csökken vagy megállapodik is, ez csak rövid ideig tarthat, mert az emberi nem különösen ép a jó időkben siet szaporodni az életfentartási szerek véghatáráig. Itt játszik bele Malthus tana a földjára elméletébe.

Mily szerencse gyermeke, mint mi mondanók a földtulajdonos, végre Amerikában nemcsak földesurak, hanem ilyenek is vannak — arra George például hoz fel egy keletkező várost, és ecseteli mint lesz mindig gazdagabb és gazdagabb az első telepes a népszapor-

¹⁾ Wealths of nations. I. k. X. záradék.

dás folytán. „Telepesünk vagy az, ki jogaiba lépett, ma már milliomos. Mint egy második Rip van Winkle lefeküdhett és alhatott, mégis gazdag, nem azért mivel valamit tett, hanem pusztán a népszaporodás folytán.“ Vagy egy másik kép. A kereskedő azon az alapon, hogy ebből a rongyos faluból tiz esztendő mulva virágzó város leend, tanácsolja a telekvásárlást. „Ki ily körülmények közt megfogadja tanácsát, annak semmit sem kell tennie. Leülhet és szivhatja pipáját, vagy lustálkodhatik mint a nápolyi lazzaroni vagy a mexikói lepero; felszállhat a léghajóval vagy elbujhat a földbe; és anélkül hogy bármi munkát végzett volna vagy csak egy jotával is hozzájárult volna a közjóléthez, 10 év mulva gazdag ember lesz! Az új városban majd lehet látni pompás épületeket; a nyilvános épületek közt pedig ott lesz a szegényház.“

A kép a földtulajdonos szerencséjéről felizgathatja ugyan a képzeletet, be is illik valami regénytárgyba. Megfelel-e azonban a való életnek? Próbálja csak meg minden földtulajdonos azt az örökös alvást vagy tétlenséget és a várt nagy vagyon helyett, éhen halhat meg. Igaz és való tény, ha bizton lehet arra számítani, hogy valami elhagyatott ronda fészek tiz esztendő mulva virágzó nagy város leend, a legbölcsebb dolog minél nagyobb telket szerezni és azt megtartani. Teljesen igaz, hogy Amerikában, hol hirtelen, alig észrevehetőleg, nagy városok alakultak, egyesek ily telekvásárlás folytán nagy vagyont szerezhettek. De ép az amerikai viszonyok arra is szolgáltatnak példát, hogy nemcsak emelkedtek, nemcsak hanyatlottak, hanem a szó szoros értelmében a mint jöttek úgy el is tűntek városok, még csak nyomuk sem maradt.¹⁾ Ez elpusztult

¹⁾ Egy ily keletkező és rövid alatt el is tűnt város példányául szolgálhat Pithole Pennsylvaniában. Egy hónap sem telt le az első ház felépítésétől, s a városnak már is volt távirdája s vendégfogadója, mely 22,000 frtba került. A második hónapban már volt napi lapja, s a harmadik hónapban színháza. A negyedik hónapban már felépítették a második színházat s a zeneakadémiát. Mikor hat hónap letelt a városban volt 74 fogadó és étterem (boarding-house). A hetedik hónapban a város elérte virágzása tetőpontját. Számlált 15,000 lakost. Volt vízvezetéke, városháza és drága municipális hivatala. A nyolczadik hónapban vasut épült, mely a petroleumnak szállítását megkönnyítette. 4000 munkás vesztette kenyerét, 2000 ház lakó nélkül maradt. Mindenki pakolt s sietett tovább. A nagy lakosságból megmaradt 9 család és a Pithole-Oleopolis vasut tulajdonosa. (Block. De quelques résultats du dernier recensement des États-Unis. Journal des Economistes 1875. 37. köt. 360 l.)

városokban is milliommossá lett a telektulajdonos? Vagy nem megfordítva áll-e dolog, hogy mindazok, kik az ily látszólag emelkedő városban telket vásároltak, azon házat emeltek, óriás vagyont vesztek. De talán nem kell oly messze mennünk, Amerikába sem kell kivándorolnunk, hogy azt a tapasztalatot tegyük, miszerint egyesek telekvásárlás által alapították meg nagy vagyonukat, míg mások, talán a többség? óriás vagyont vesztek s magukat teljes életükre tönkre tették, vagy vagyonuk foszlányaival kezdhettek új életet. Tudjuk, hogy a főváros alig két évtized alatt már kétszer látott emelkedést és hanyatlást. Különösen a hetvenes évek kezdetén terv tervet szőtt és vont maga után. Emelkedtek a házbérek, a telkek árai. Az emberek magukat a telkek, a házak vásárlására vetették. Jött 1873-ban az u. n. „krach“ s a kik közvetlen előtte vásároltak telket és házat sorba buktak, kik vagyonuk egy részét, kik minden vagyonukat veszítették el. De egy más jelenségre akarunk utalni. A népszám szaporodása a 70-es évek óta itt a fővárosban nem akadt meg soha, sőt folytonosan emelkedett, mind a mellett a házbérek folytonosan lejjebb és lejjebb szálltak, csak az országos kiállítás várakozásai és reményei kezdték azokat újra emelni. De ma körülbelől megint ott vagyunk, hogy a házbérek szállnak lefelé. Házbér, telekár tehát a földjáradék fokmérőjének hanyatlását látjuk együtt a szaporodó népességgel. Ebből az a tanulság, hogy a földjáradék emelkedése vagy hanyatlása összefügg az általános már akár képzelt, akár valódi jólét emelkedésével vagy hanyatlásával. Az Isten háta megett fekvő, elhagyatott falu vasut által bevonatik a világforgalomba. Az eredmény lesz a földjáradék emelkedése. Tévedés volna azonban ezt tisztán csak a vasutnak, a szállítási költségek leszállításának javára irni. A forgalom vagy az eladás lehetősége szaporította a termelést. A falu ép ennek folytán többet termel és oly termelési ágakra is gondot fordít, melyeket eddig teljesen elhanyagolt. A falu birtokosainak emelkedő jólétét, emelkedett járadékát megérzi a falu szatócsa, iparos, munkása, tanítója, lelkesze. Ebből a járadék-emelkedésből mindenki kiveszi a maga hasznát.

Hol van itt az ellentét a különböző osztályok és hivatások közt. A mily egyoldalú Smith felfogása a vállalkozókról, ép oly egyoldalú Ricardo nézete a földesurakról vagy helyesebben a földbirtokosokról. Bocsánat ha egy magánbeszélgetést a Smith-féle állításra

felhozunk. Egy családi összejövetel alkalmával szóba hozatott, hogy mily jobb világ volt husz-huszonöt évvel ezelőtt a falusi kereskedőre. Ötven-hatvan krajczárt nyert egy köből buzán, most egy métermázsza buza után kap öt, ha sok tiz krajczár ügynöki díjat. A dolog vele ugyanaz maradt. Meg kell venni, rostáltatni, szállíttatni stb. — Igazatok van, régebben sokkal többet nyert a kereskedő a köből buzán, de ha jól emlékszem a falusi kereskedő egy éven át alig vásárolt többet 4—500 köbőlnél, nyeresége tehát legfőlebb 300 frt volt. Ma az a kereskedő vásárol 10—20 ezer métermázsát. Legkisebb jövedelme tehát 500 frt. Ez a legkisebb jövedelem 200 frttal haladja meg azt a régi maximalis jövedelmet. Melyik előnyösebb az az akkori nagy vagy a mostani kis jövedelem. A családi kör belenyugodott s igazat adott. — Smith okoskodására alkalmazva ezt, melynél ma se emelkedik magasabbra a nagy közönség gondolkozása, — megengedjük azt, — hogy az uzsorásnak érdekében áll a nyomor és inség, mert csak itt szedhet óriás kamatot. A kereskedő, az iparos, a gyáros mindig jobban szereti a kisebb hasznot csak nagy legyen forgalma és kevés a koczkázata. Minél élénkebb, minél nagyobb forgalmat esinál, annál kisebb is lesz haszna az egyes üzleten, de azért összjövedelme mégis sokkal nagyobb, mint a csekély és bizonytalan forgalom mellett.

Nem osztjuk és józanul nem is oszthatjuk azt a nézetet, hogy a nyomor és az inség elvontan és általánosan a járadéknak róható terhére. Ez igen is áll, ez teljesen igaz bizonyos társadalmi viszonyok uralma alatt. Igaz és teljesen elfogadható oly társadalmi állapotokban, minők Angliában vannak vagy az Egyesült-Államok egyes államaiban, hol néhány család, egy pár ember kezén van az egész földbirtok, egy pár család rakja zsebre az egész emelkedő földjáradékot. Az tény, hogy ily viszonyok és ily körülmények közt a társadalom egy nagy részének inségre kell jutnia vagy szegénység és dologházakba kerülnie, mert nem képes munkája után megélni, mert munkája, termelése nem akad fogyasztókra. Egy pár ember végre sem fogyaszthat el annyi iparczikket, mint mikor a földjáradék sokak közt oszlik meg. Nem a földjáradék emelkedése önmagában okoz bajt, hanem az, ha ez nem ad alkalmat megfelelő keresletre más foglalkozási ágakban. A jövedelem tul egyenlőtlen megoszlása káros az emberiségre, nem pedig a járadék emelkedése. Nyomort és inséget okoz az is, ha a foglalkozási ágak nem arányo-

sak. Amerikának egyik főbaja és számos nyomor okozója, hogy a népesség városokba tolul, hogy a népesség, különösen a benszülöttek, a yankeek magukat magasabb lényeknek tekintik, nem szeretik az erős mezei munkát, hanem inkább szeretnek üzérkedni. Sok nyomort és inséget, sok társadalmi visszaélést, bünt, elvetemedettséget teremt a nagyvárosi hóbort, a félreértett, balul magyarázott egyenlőség és függetlenség.¹⁾

Különben George sokkal okosabb s józanabb gondolkozásu, semhogy azt maga is be nem látná s maga is arra reá nem jönne, hogy a hiba a vagyon és jövedelem aránytalan megoszlásában, a földbirtok néhány ember kezén való összetömörítésében rejlik. Midőn tervének: a földbirtok közössé tételének meg akarja nyerni az amerikai farmereket, ezekkel szemben úgy okoskodik, hogy úgy is el fognak pusztulni, birtokuk néhány gazdag kezébe kerülend. Angliában mint mondja nem annyira a földesurak visszaélései, rablásai és fosztogatásai, semmint inkább a szabad adás-vevés eszköztek az óriás birtok tömörítést, melynek járma előtt nyög az egész társadalom, mely hogy még több nyomort s inséget nem okozott, kétségtelenül annak tulajdonitható, miszerint Anglia egy óriás nagy világbirodalom központja. A mint a vételárak emelkedtek, a parasztok sokkal helyesebbnek tartották, ha eladták birtokaikat és a kapott vételár segítségével nagyobb bérleteket vehettek. Itt elfogadja az angol konszervatívek felfogását. A mit azonban figyelmen kívül hagyott az az, hogy míg az angol törvényhozás kedvez a birtoktömörítésnek, nem gondoskodik egyszersmind az ellenkező folyamatról. A szabad forgalomban megszerzett birtok többnyire el is vészett a szabad forgalomra, az azonnal kötött birtokká lesz. A földbirtokban az egyéni örökség divik, az örökös legalább a törvény értelmében, még a földbirtok értékéből sem tartozik semmit sem juttatni testvéreinek. A tulajdoni viszonyokban teljes bizonytalanság létezik. Egy sincs, ki magát az általa birt föld tulajdonosának tarthatná. Teljes bizonytalanság létezik a jelzalog terhek iránt. Az angol birtokviszonyok talán még nagyobb chaost képeznek mint a mieink képeztek vala az ősiség fenállása alatt. Ép ez a chaos okozza azt, hogy a kisbirtok megszerzése aránytalanul sokkal több költséggel és teherrel jár semmint a

¹⁾ V. ö. Block fent id. m. kül. II. és III.

nagy birtok vétele. E bizonytalanság okozza azt is, hogy a kis tőkés nem igen hajlandó tőkéjét és szerzeményét birtokba fektetni, miután egy szép napon arra ébredhet, hogy se birtoka, se tőkéje. Mindenütt ott, hol rendezett telekkönyvek s nyilvánkönyvek vannak, az emelkedett vételárak a birtok megoszlást létesítik. Ez a folyamat Franciaországban, ez a folyamat Németországban, nálunk sincs különben. A munkás birtokossal nem versenyezhet a vállalkozó, annál kevésbé a földesur. Franciaországról tudva van, hogy a birtokok kisebbedésére sokkal több befolyást gyakorolt a szabad forgalom, semmint az örökösödés. Az a rendszer, mely napjainkban Franciaországban mondhatni az összes társadalmi osztályokat áthatotta, a gyermek nemzés korlátolása, már rég óta divik a felsőbb osztályokban, a régi privilegiáltak és a bourgeois körében. A birtokok mégis mindig kisebbednek és ép a nagy birtokok területe apad folytonosan. A szabadság tehát nem a birtok tömörítésnek, hanem a birtokmegoszlásnak kedvez.

Georges maga is, mint jeleztük, a főbajt a vagyon és jövedelem aránytalan megoszlásában találja. Mennyi visszaélést szül, mily helytelen eredményekre vezetnek e tények, ezeknek megmutatására van szentelve második munkája. Miként eszközöltessék az arányosabb megoszlás, e tekintetben számosak a javaslatok. Minden pártnak vannak ez irányban tervei, liberálisoknak úgy mint sociálistáknak, kommunistáknak avagy államsociálistáknak. Birálat alá veszi a különféle javaslatokat. Mindannyiról azon véleményben van, hogy nem czélszerűek, a létező bajokat meg nem orvosolhatják vagy az embereket általános rabságba döntenék. A valódi orvosság a földbirtok közössé tétele, de nem azon értelemben mint ezt a kommunisták és sociálisták követelik. Közössé akarja tenni a földbirtokot az által, hogy az összes adók eltörültenek, s csakis a földbirtok adóztatik meg akként, hogy ez adó lehetőleg absorbeálja az egész földjáraadékat. E ténnyel teljesen átalakulnának a termelési, a gazdasági és a társadalmi viszonyok. Mind a termelésben, mind a társadalmi viszonyokban általános volna az emelkedés, a haladás. Az egyének is átváltoznának műveltebbekké, erkölcsösebbekké iennének. Nem léteznék többé az a meggazdagodási hajsza, mely számosakat tesz szerencsétlenné és sodor a bűn örvényébe, míg másokat még a késő vénkorban sem hagy nyugodni, midőn már kincset kincsre halmoztak, mert még mindig gyötörtetnek a gondolattól,

hogy vagy maguk vagy gyermekeik nem fognak tudni megélni. Az üzérkedés, a tulspekuláció, a könnyű meggazdagodási vágy, az oly pályákra való tolakodás, melyek leginkább biztatnak e vágy kielégítésével, s melyek sok részben szülik az aránytalanságokat az egyes foglalkozási nemek közt, e szenvedélyek meg fognának szünni, mert minden ember biztos volna abban, hogy önmaga ép úgy mint gyermekei, ha igyekeznek, ha dolgoznak, boldogulni is fognak. Se szegény- és dologházak, se börtönök nem fogják elélteleníteni a társadalmat. Szóval valódi eszményi állapotok léteznének. Minden ember dolgozna, hatna és működne, de minden ember élhetne nemcsak a testi munkának, a tiszta anyagiságnak, hanem a magasabb szellemi élvezeknek is. Oly társadalmi állapotokat ecsetel, melyek eszményként lebegnek mindannyiunk előtt, melynek elérésén tör mindenki, kinek szívében, lelkében nemesebb tűz, magasabb érzet lobog; de mely, valljuk meg őszintén, örökké elérhetetlen marad mindaddig míg e földön emberek és nem angyalok laknak. Legkevésbé hiszszük pedig azt, hogy ez eszményi viszonyok és állapotok az egyetlen földadó által volnának elérhetőek vagy csak megközelíthetőek is. Maga George is felemlíti azon nehézségeket, melyek az ily egyetlen adó utjában állanak. De lehetséges-e a biztos határvonal meghúzása azon jövedelem közt, mely a tőkére és a munkára esik, melynek megadózatlanul kell maradnia és azon jövedelmi rész közt, mely földjáraadékat képez. Ha családok fordulnak elő a mai adórendszerben, ezek a földjáraadékadónál se fognak elmaradni. Azt a nézetet se igen oszthatjuk, hogy a földjáraadékadó nem volna áthárítható a fogyasztókra. Minden adóban megvan az a törekvés, hogy végelemezésben a fogyasztóra háríttassék. A földadónál sincs különben. A házbéradókat, melyek nálunk meglehetősen nagyok, bizonyynyal nem a háztulajdonosok, hanem a lakók fizetik. A mint emelkednek az adók, még nagyobb mérvben emelkednek a házbérek. Azt a járadékat, mit a munkás ma a házi urnak fizet, megfizetné az államnak. Miben javult volna tehát sorsa? Más kérdés továbbá az, hogy az ily egyetlen adó, föltéve azt, hogy a járadék tényleg hanyatlana, s ez előmozdítaná a tőke és munka jövedelmének emelkedését, fedezné-e mindazon óriási költségeket és terheket, melyeket ma az államoknak viselniök kell nemzeti féltékenységből és irigységből. Míg a nemzetek ép úgy mint az egyesek a nagyravágyásnak, a hatalom tágitásának és terjesztésének élnek,

addig nagy hiba volna pusztá idealismusból a hadi költségeket eltörölni, melyek a súlyos adóterhek nagy részét teszik.

Mi egyáltalán sem nem hiszünk sem nem bizunk csodaszerekben. Ily általános szer nem is létezik. A mily egyoldalú Malthus tanácsosztogatása, ugy teljesen egyoldalú azon hiedelem, melyben némely angol közgazda él, hogy a „free trade“ egymagában meg fogja törni az angol latifundiumokat, ha megfelelő örökösödési törvények át nem alakítják az angol társadalmi nézeteket. Ha az Egyesült-Államok ma konfiskálják az összes földjáraadékat, de meghagyják vámjaikat, melyek teremtettek ugyan ipart, de előmozdították a néptömörülést is kicsiny szűk helyre, akkor még sem eszközölnék a népesség helyesebb és megfelelőbb eloszlása, s miveletlenek maradnának azon nagy földterületek, melyekhez a hozzáférést a magántulajdon kizárja. De töröltessenek el a vámok is, s az amerikai ladyk maradjanak meg abban a véleményben, hogy jobb férjhez menni a gyári munkáshoz, mint a farmerhez s nem fog megtelni népességgel az az óriási birtok, melyet egyesek tartanak elfoglalva. Egy kis népnevelés is szükséges. Sok kicsinyesnek látszó eszköz együtthatása, együttműködése kívántatik ahhoz, ha eredményt akarunk elérni. A társadalom igaz és gyakorlati barátjának kerülnie kell az egyoldalúságot. A nagyszerűnek látszó tervek, csak a képzeletet izgatják, de a gyakorlatban, az életben eredménytelenek maradnak.

PÓLYA JAKAB.

R I C A R D O.

Jelentősége a közgazdaságtan történetében, elméleti tételeinek bírálatos magyarázata és továbbfejlesztésök áttekintése.

(Negyedik s befejező közlemény.)

HARMADIK RÉSZ.

A m e g o s z l á s e l m é l e t e.

ELSŐ FEJEZET.

A megoszlástan kiinduló pontjai.

1. §. Nagyjában egyetértés uralkodik az írók között arra nézve, hogy mi képezi a közgazdaságtan a javak megoszlásáról szóló részének tárgyát. Az általánosan elfogadott nézet szerint e rész feladata meghatározni, hogy mily törvények uralma alatt oszlanak meg a társadalmilag termelt javak a társadalom tagjai közt. Mindazonáltal e meghatározást kissé tágnak kell mondanunk. A javak megoszlásának ugyanis két köre van. Az egyikben belül tulnyomólag a verseny az uralkodó tényező, a másikon belül a szeretet, részvét, nagylelkűség stb. A közgazdaságtan csupán az első körrel foglalkozik, a nélkül azonban, hogy az abban működő melléktényezőket figyelmen kívül hagyná. Bár e melléktényezők közül nem egynek hatását tették a közgazdák elmélkedéseik tárgyává, mi itt a megoszlást csupán a versenynek kizárólagos hatása alatt fogjuk vizsgálni, a mint azt Ricardo tette.

E föltevés mellett a megoszlástannak alapvető és szembeszökő, de egyszersmind legnyersebb igazsága, hogy a rész nagysága, mely a társadalom valamely tagjára a társadalmilag termelt javakból esik, attól függ, hogy mivel — és így első sorban attól, hogy mely termelési tényezővel — járult a termeléshez. Ez oka, hogy a megoszlástan *külön* foglalkozik a földtulajdonos, a munkás és a tőkés jövedelmével.

Minden közgazdaságtani munkában meg is találjuk a földjáradék és a munkabér kategóriáit, azonban a tőkés és a vállalkozó

jövedelmei tekintetében egy kis eltérés van a német irók egy része ¹⁾ és az angolok közt. Amazok, épugy, mint a földnek és munkának, *külön* veszik figyelembe a tőkének jövedelmét is, a *kamatot*, és ettől ismét elválasztva a vállalkozóét, a vállalkozói nyereséget. Ellenben az angolok *nyereség* (profit) név alatt összefoglalják a *vállalkozó tőkés* egész jövedelmét és azután meghatározzák, hogy mitől függ azon arány, melyben e jövedelem azon esetben, ha a vállalkozó idegen tőkét gyümölcsöztet, közötté és a tőketulajdonos között megoszlik. Véleményünk szerint mindkét uton helyes eredményre juthatni. Ha a következőkben mégis az angolok eljárását követjük, ugy ennek oka először, hogy minden országban a tőke legnagyobb részét ma is a tulajdonosok gyümölcsöztetik és így a vállalkozó és a tőkés rendszerint egy és ugyanazon személy, másodsor, hogy mind a munkabér, mind a földjáradék az *egész* profit-tal, a tőkés és a vállalkozó összjövedelmével egy sajátságos viszonyban van és végre, harmadszor, hogy Ricardo is a két jövedelmi ágat együtt tárgyalja. Persze, a megoszlástan rendszere csak ugy lehet teljes, ha a földjáradék, munkabér és nyereség fejtegetése után még a kamatra is kiterjeszkedünk. Minthogy Ricardo a tiszta kamatot csak melleleg érinti, ²⁾ mi annak tárgyalását egészen mellőzzük.

2. §. *Azon kérdés megoldásánál, hogy mily arányban oszlanak meg egy országon belül ³⁾ a javak földjáradékra, munkabér- és nyereségre, a természetes értékből kell kiindulnunk.* Hogy miért, egy másik helyen már kifejtettük, de szükséges lesz itt röviden ismételnünk és részben kiegészitenünk az ott mondottakat.

A természetes értékből kell kiindulnunk, más szóval azon feltételezésből, hogy a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki, és hogy egyenlő áldozatok minden foglalkozásban egyenlőn jutalmazók. E föltételezés nem egyez meg a tényekkel. Talán soha és sehol sem cseréltetik ki két jószág tényleg épen termelési költségei arányában és jutalmazza két különböző foglalkozás ugyanazon áldozatokat egyformán. Ezen különbségek — mint tudjuk — részben időlegesek, tudniillik azon körökben, melyeken belül az ipari verseny hatályos, részben tartósak, tudniillik a különböző rendű foglalkozások tekintetében, mert és a mennyiben ezek között az

¹⁾ Hermann és Schäffle pl. e tekintetben az angolokkal tartanak.

²⁾ Principles ch. XXI.

³⁾ Tudniillik az ipari verseny egy területén belül.

ipari verseny hiányzik. Az elsők a kereslet folytonos hullámzásából erednek és a foglalkozásoknak majd ezen majd azon részét érintik előnyösen (és pedig úgy a nyereségek, mint a munkabérek tekintetében) a másik rovására. E hullámzások s a nyomukban járó eltérések megvannak minden országban, megvannak például éppugy Magyarországon, mint Angliában. Mégis azt mondjuk, hogy a nyereség és a munkabér magassága különböző e két országban. Miért? Mert a középpont, mely *körül* e jövedelmek hullámzanak, a két országban különböző. Ha tehát a megoszlás kérdését megoldani akarjuk, e hullámzástól el kell tekintenünk és csak azon középpontra szabad figyelmünket irányítanunk.

A különböző rendű, egymással nem versenyző, foglalkozások termelvényei *tartósan* nem cseréltetnek ki egymással termelési költségeik arányában, és az egyikben a munkabérek ugyanazon munkáldozatra nézve *tartósan* magasabbak, mint a másokban. *Hogy mennyivel*, attól függ, *hogy mily mértékben van az illető foglalkozási csoport tényleg monopolizálva a kereslethez képest*, melyet termelvényeire az alsóbb rendű foglalkozások támasztanak. E körülmény tehát az arányt, szabályozza, melyben a különböző rendű foglalkozásokban elérhető munkabérek egymással állanak. Ezen arány csak azon esetben változik meg, ha valamely foglalkozás jobban nyílik meg vagy még jobban zárkozik el az általános ipari verseny elől, mint eddig, vagy pedig termelvényei iránt, a kereslet tartósan megváltozik. De azért az összes foglalkozások jutalmazósága alá van vetve azon tényezők uralmának, melyek a nyereséget és munkabért általában, tehát minden foglalkozásban egyaránt emelik, vagy nyomják, a nélkül, hogy az említett arányt megváltoztatnák. Ezen arányt tehát szintén állandónak tekintjük, midőn a tényezőket keressük, melyek a jövedelmi ágak magasságát általában meghatározzák.

Midőn így az ÁLTALÁNOS és a RÉSZLEGES hatású tényezőket (akár muló, akár állandó ez utóbbiak hatása) elválasztjuk, a Smith és Ricardo szellemében és módszere szerint járunk el, és egyszersmind azon módszer szerint, mely összetett jelenségek vizsgálatánál egyedül célra vezető. Smith és Ricardo távolról sem hitték, hogy a nyereség, és még kevésbé, hogy a munkabér minden foglalkozásban tényleg egyenlő, midőn azon tényezőket keresték, melyek valamely országban a nyereség vagy munkabér átlagos magasságára

döntök.) És mi sem feledkezünk meg az alábbiakban arról, hogy egy ily magasság tényleg egy országban sem létezik. Ez azonban ki nem zárja, hogy a megoszlást meghatározó általános tényezőket a részlegesektől külön tanulmányozzuk. Ha a tényezők e két osztálya egymással kombináltatik, a mint hogy tényleg összehat, meg vannak fejtve a megoszlás tényleges jelenségei. Mindazonáltal ily kombinációk alakítása jelen munka keretén kívül esik.

3. §. Hogy Ricardo megoszlástanának szellemét földerítsük, még egy pontra kell világot vetnünk, mely Ricardo félreértetésének mindenkor egyik főforrása volt.²⁾

A megoszlás tanában természetesen lépten-nyomon találkozunk azon kifejezéssel, hogy a földjáraadék, a munkabér, a nyereség, magas vagy alacsony. Mit kell a jövedelmi ágak *magassága* alatt érteni? mi szerint kell azt mérni?

Erre háromféle felelet lehet: 1. a szerint, hogy mily nagy részét képezi az illető jövedelmi ág az ország ösztermelvényeinek (relativ magasság, *proportional, wages, profits*); 2. a szerint, hogy különböző javaknak milyen nagy mennyiségét nyújtja (realis magasság, *amount of wages, profits*) és végre 3. a szerint, hogy mily nagy pénzüsszezből áll (pénzbeli magasság). Ricardo — és legelőször ő — az első értelemben használja e kifejezéseket³⁾ és ez

1) V. ö. *Ricardo* (Works 372. Influence of a low price of corn stb.) következő jegyzetét: „Nem mondom, hogy pontosan ugyanaz lesz a földművelés és ipar nyereségtétele, hanem, hogy bizonyos arányban lesznek egymáshoz. Smith Ádám kifejtette, miért kisebbek valamivel a nyereségek a tőke némely alkalmazásaiban mint másokban, biztonságukhoz, tisztaságukhoz és felelősségökhöz képest stb. stb. Hogy milyen ezen arány, nem fontos tárgyam tekintetében, mert én csak annak bebizonyítására töreksem, hogy a földművelési tőke nyereségei nem változhatnak nagyobb mérvben a nélkül, hogy az hasonló változást okozzon az ipar és kereskedelembe fektetett tőkére nézve.“

Hasonlókép *Principles* ch. VI. „Miután megmutattuk, hogy a nyereségek a különböző üzletágakban arányban vannak egymással és ugyanazon fokban és ugyanazon irányban törekszenek változni . . .“

2) A kérdés, melynek tárgyalásába most fogunk, egyike a legtisztázatlanabbaknak, melynek létéről nem egy író számot sem ad magának. Sok könyv magas, alacsony nyereségről stb. szól, a nélkül, hogy megmondaná, mit ért alatta.

3) „Valamely egyes földbirtok egész termékének megoszlása szerint a három osztály, a földes ur, a tőkés és a munkás között kell itélnünk a járadék, a nyereség és a munkabérek emelkedéséről vagy eséséről. . . ,

okból igen sokat irtak ellene, a mit azonban következő két ellenvetésben lehet összefoglalni a) hogy e terminologia ellentétben van a közönséges nyelvhasználattal (Senior) és b) hogy a jövedelmi ágak relativ magassága sokkal csekélyebb fontossággal és érdekekkel bír, mint a realis.¹⁾ Az első ellenvetést, mint a mely a terminológiára

„Nem a termék absolut mennyisége után, melyet mindegyik osztály kap, ítélhetünk helyesen a nyereség, a járadék és munkabérek magasságáról, hanem a munkamennyiség után, mely ama termék előállítására szükséges. A gépekben és a földmivelésben való javítások által az egész termék kétszerezhető; de ha a munkabérek, a járadék és a nyereség szintén meg lesznek kétszerezve, e három *ugyanazon arányban lesz egymáshoz*, mint azelőtt, és *egyikről sem lehet mondani, hogy relative változott*. De ha a munkabérek nem vennének részt ezen öregedés egészében; ha a helyett, hogy megkétszereződtek volna, csak egy féllal nagyobbodtak, ha a járadék a helyett, hogy megkétszereződött volna, csak három negyeddel nagyobbodott, és a hátramaradó öregedés a nyereségnek jutna: véleményem szerint helyesen azt kell mondanom, hogy a járadék és munkabérek estek, míg a nyereségek emelkedtek; mert ha volna egy változhatlan mértékünk ezen termék értékének mérésére, azt találnók, hogy kisebb érték esett a munkások és földesurak osztályára és nagyobb a tőkészek osztályára. Azt találnók például, hogy bár a javak absolut mennyisége megkétszereződött, az teljesen az eddigi munkamennyiség eredménye. Ha minden termelt 100 kalapból, ruhából és quarter buzából

a munkásokra esett ezelőtt	25
a földesurakra	25
és a tőkésekre	50
	<hr/>
	100

és ha ezen javak megkétszereződése után minden 100-ból

a munkásoknak jut csak .	22
a földesuraknak	22
és a tőkéseknak	56
	<hr/>
	100

ezen esetben azt kell mondanom, hogy a munkabérek és a járadék estek, és a nyereségek emelkedtek; habár a javak bősége folytán a munkásoknak és földesurnak fizetett mennyiség oly arányban növekedett, mint 25 a 44-hez“. Works 31. 32.

¹⁾ Ez például a Roscher megjegyzése. Szerinte az, „hogy az össztermelvény hányadrésze jut a munkásnak, tőkésnek stb. a legtöbb nemzetgazdaságtani kérdésre nézve kétségtelenül a *kevésbé érdekes* oldal“. — Teljesen *ellenkező* nézeten van művei számos helyén Rodbertus: „A munkabér állása“ mondja „ezen vonatkozásban („aránylagos része a nemzet jövedelmében“) egyike a legfontosabb nemzetgazdaságtani viszonyoknak, melynek figyelmen kívül hagyásából a munkás osztály egész mai szenvedése szár-

vonatkozik, figyelmen kívül hagyjuk; de bebizonyítani kívánjuk azt, hogy a jövedelmi ágak relativ magasságának kérdése nemcsak fontos és érdekes, de egyszersmind azon kérdés, melylyel a *megosztástan*nak első sorban, sőt ha szorosán feladata körében akar maradni, egyedül foglalkoznia kell.

A jövedelmi ágak említett háromféle magassága közül ugyanis az első a másodiknak és a második a harmadiknak elemét, tényezőjét képezi. Hogy mily mennyiségét a javaknak nyújtja valamely jövedelmi ág, attól függ 1., hogy rá az ösztermelvény hányadrésze esik és 2., hogy mily nagy maga ezen ösztermelvény. A földjáradék, munkabér és nyereség realis magassága tehát függ 1. relativ magasságuktól és 2. a termelés egész eredményétől. Pénzbeli magasságuk függ e két tényezőtől és még 3. a pénz értékétől. Tekintsünk el egyelőre ez utóbbtól és vizsgáljuk csupán a relativ és realis magasság egymáshozí viszonyának folyományait a megosztástan feladatára nézve.

A jövedelmi ágak realis magasságának egyik elemét a termelés tana tárgyalja, a mely megállapítja a tényezőket, melyektől a termelés eredményessége, bősége függ. Nem lehetséges tehát máskép, minthogy a közgazdaságtan második része csak a másik elemmel foglalkozzék, tudniillik avval a kérdéssel, hogy mitől függ az adott termelvény relativ megosztása a jövedelmi ágak között? Midőn amott meghatároztuk a tényezőket, melyektől az osztandó nagysága függ, itt csak az „*arányszámokat*“ állapíthatjuk meg, melyek szerint az osztandó megoszlik; hiszen minden rész absolut (realis) nagysága attól fog függni, hogy milyen nagy először az egész osztandó és másodsor arányszáma. Midőn a megosztást vizsgáljuk, adottnak kell tekintenünk azt, a mi megosztandó. Csak így fűződik a megosztástan rendszeresen a termelés tanához.

A jövedelmi ágak reális magassága különben is igen határozatlan egy fogalom. A földjáradék, a munkabér, a nyereség e terminologia szerint annál magasabb, minél nagyobb mennyiségét biztosítja a javaknak a földbirtokos, a munkás és a tőkés számára, minél több szükségletét, kényelmét és élvezetét az életnek, minél több

mazik, és Ricardonak tehát teljesen igaza van, e vonatkozást különösen kiemelni“. — *Rodbertus-Jagetzow's social-ökonomische Ansichten*. Dargestellt von Theophil Kozak. 154. lap. jegyz.

ruhát, ételt, szobát, lovat stb. Tegyük fel, hogy *A* jószágnak termelési költségei, és ezekkel együtt ára is felényire leszállana. *Caeteris paribus*, ezentul mindenki még egyszer annyit vásárolhat jövedelmén e jószágból, mint eddig. Változott-e ez által a jövedelmi ágak realis magassága? Ez attól függ, hogy milyen jószág *A*. Ha olyan, melyet a munkás nem fogyaszt, mert leszállított árán is túlhaladja vásárlási képességét, akkor azt kell mondanunk, hogy a munkabér nem emelkedett. És a földjáraadék és nyereség? Ez attól függ, vajjon a földbirtokosok és tőkésék fogyasztják-e az illető árut. Világos, hogy erre nem lehet absolute felelni. Egy drága jószágot a nagyobb földbirtokosok és tőkésék fogyasztanak, a kisebbek nem. Ha tehát a jövedelmi ágak realis magasságát értjük a magasság szó alatt, azt kellene mondanunk, hogy amazok járaadécai és nyereségei emelkedtek, ezeké nem! Épugy, ha a bor ára alább szállott, azt kellene mondanunk, hogy a borivó munkások bére emelkedett, míg a sörivóké változatlan maradt! De ez még mind hagyján; mit mondjunk azonban, ha — *caeteris paribus* — a munkások fogyasztási cikkei közül egyiknek ára emelkedett, a másiké alábbszállt? Milyen változás állott itt be a munkabér realis magasságában? Ugyanaz maradt, emelkedett, vagy csökkent-e? A felelet e kérdésre attól függ, vajjon a munkások jólléte jobban emelkedett-e az egyik jószág olcsulása, mint a mennyire alábbszállott a másiknak drágulása által; a mi egyéni becsléstől függő körülmény.¹⁾

Nem akarunk több példát felhozni annak bizonyítására, mily határozatlan az a fogalom, a mit a jövedelmi ágak realis magasságának nevével jelölnek; nem fektetünk sulyt e negativ érvre.

Fönnebb láttuk, hogy *logikai követelmény*, miszerint a *megosztástan* a jövedelmi ágak relativ magasságával foglalkozzék, ha ugyan a közgazdaságtan első része azon tényezőket tárgyalja, melyek a termelés eredményességét meghatározzák. Nem szándékunk evvel a

¹⁾ A gazdasági társadalom minden egyes tagja vagy földtulajdonos, vagy tőkés, vagy munkás és *ezenkívül még fogyasztó*. Valahányszor — a productivitas emelkedése folytán — a földtulajdonos, a tőkés, vagy munkás jövedelmének ugynevezett realis magassága változik, a nélkül, hogy relativ magassága változnék: nem mint földbirtokos, tőkés vagy munkás érintetik, hanem mint fogyasztó. Ilyenkor azt mondani, hogy a földjáraadék, a nyereség, a munkabér emelkedett, annyi, mint összezavarni e két kategóriát.

jövedelmi ágak, és különösen a munkabér, realis magasságának fontosságát tagadni; sőt ellenkezőleg, tudjuk, mily fontos kérdés, vajjon a munkást munkabére mivel képes ellátni és mivel nem. De hiszen e kérdést mi nem hanyagoljuk el. Midőn ugyanis a jövedelmi ágak relativ magasságát vizsgáljuk, egyuttal meghatározzuk realis magasságukat is ugyanazon össztermelvényre nézve, mert minél nagyobb hányadát kapja valaki ugyanazon összegnek, annál többet kap absolute is.

Fennmarad még azon kérdés, hogy mivel mérjük meg a jövedelmi ágak relativ magasságát? Mi mutatja meg, hogy azok mind-egyikére milyen része esik az össztermelvénynek? Erre azt felelhetjük, hogy egy adott időpontban és helyen pénzbeli magasságuk. Ha a bérlőnek az általa felhasznált anyag, épületek és munkaeszközök árának visszatérítése után fennmaradt jövedelme minden 100 forintjából 50-et földjáraadék és 20-at munkabérre kell kiadnia, és csak 30 marad meg neki nyereség gyanánt, világos, hogy a földjáraadék az össztermelvények felét, a munkabér két- és a nyereség három tizedét képezi. Ha a pénz értéke időközben nem változik, akkor bizonyos, hogy minden jövedelmi ág pénzbeli magasságának változása külön-külön híven feltünteti relativ magasságának változását is. De minthogy a pénz értéke idő és hely szerint különböző: azért különböző időszakok és helyek összehasonlításánál nemcsak az egyik időszak vagy hely pénzbeli földjáraadékát, munkabérét s nyereségét kell összehasonlítani a másikéval, hanem mindkét helyen a különböző jövedelmi ágak pénzbeli magasságát egymással, hogy relativ magasságukat megállapítsuk.

MÁSODIK FEJEZET.

A földjáradék.

1. §. Azon tanok közül, melyekkel Ricardo tudományunkat gazdagította, egyetlen egy sem tette szerzője nevét oly széles körben ismeretessé, mint a földjáradékra vonatkozó elmélete. Azonban talán nem csalódunk, ha e tény okát nem az elmélet különös tudományos becsében látjuk, hanem egyrészt a politikai következtetésekből, melyeket hozzá fűztek, másrészt azon számos támadásban, melyeknek kitéve volt. Ezeknek benyomása alatt egészen háttérbe szorult az elmélet objectiv tudományos jelentőségének kérdése. E jelentősége csak akkor tűnik ki, ha Ricardo többi tanaival való összefüggését tartjuk szem előtt. Mint tudjuk, Ricardo egész rendszerének kiinduló pontja a természetes érték, vagyis annak föltételezése, hogy a javak termelési költségeik arányában cseréltetnek ki. E föltételezéssel összeegyeztethetetlennek tűnik fel a földjáradék létezése. Éppen azért tér rá Ricardo, miután munkája első fejezetében értéktanát kifejtette, a második fejezetben azonnal a járadékra, következő bevezető szavakkal: „Még hátra van megvizsgálni, vajjon okoz-e a föld tulajdonba vétele és az abból folyó járadékképződés változást a javak relativ értékében, függetlenül az előállításra szükséges munkamennyiségtől“. A járadék természetének vizsgálata után Ricardo e kérdésre a következőképp felel: Nem; a föld termékeinek értékét is az előállításukra szükséges munkamennyiség szabályozza, csak hogy azon munkamennyiség, mely előállításukra a legkedvezőtlenebb körülmények közt megkivántatik, hogy a kereslet fedeztessék. Ricardo elmélete tehát a földjáradék létezését a természetes értékkel összeegyezteti, sőt egyenesen abból vezeti le, s ebben fekszik tudományos jelentősége. Kitűnik ez azon szavakból is, melyekkel elméletét befejezi. „Smith Ádámnak tehát“ mondja „nem lehet igaza, midőn azt állítja, hogy a szabály, mely által a javak értéke meghatározottatik, tudniillik a relativ munkamennyiség, melylyel

termeltetnek, a föld tulajdonba vétele és a járadék fizetése folytán teljesen megváltozik“.

Egy dolgozattól, mely Ricardoról czimezi magát, az olvasó hajlandó elvárni, hogy a hires földjáradéktant hosszasabban és részletesebben fogja tárgyalni, mint bármely más kérdést. Ép azért, midőn ezt nem tesszük, okait vagyunk kötelesek adni. Ilyen először azon körülmény, hogy Ricardo minden tételét pusztán tárgyilagossággal tudományos becse szerint mérlegeljük; és e tekintetben a földjáradék-elmélet nem áll a többi tanok fölött. Ha van Ricardonak egy tana, mely valamennyi közül kiválik, úgy az a természetes érték föltételezése, mert az tartja össze és éltei Ricardo egész rendszerét, mely avval áll és bukik. Ricardo minden más tétele, és főleg megoszlástana, csak ennek folyománya, és nincs ok a földjáradékról szóló elméletét például a nyereségre vonatkozó tanai fölé emelni, melynek legalább is ép olyan nagy haladást jeleznek Smithez képest és a tudománynak legalább is oly nagy vivmányát képezik, mint amaz.

De van még egy okunk arra, hogy a földjáradéktannak csak olyan, ha nem kevesebb, helyet adjunk jelen dolgozatunkban, mint a megoszlás többi kérdéseinek, tudniillik az, hogy e tárgynak már csaknem minden — úgy dogmatikus, mint irodalom történeti — mozzanatát kimerítették, úgy, hogy alig lehetne róla valamit írni, a mi ne lenne pusztán ismétlés. Ma már mindenki, a ki csak egy-két közgazdaságtani munkát is olvasott, ismeri e tárgyban a physiokraták nézetét, épúgy mint a Smith, Say és Malthus tévedéseit, tudja, mit köszönhet Ricardo az utóbbinak és talán Andersen és Westnek, mily viszonyban van Ricardo elméletéhez Thünen, mivel támadta azt meg Carey és Bastiat és végre mit lehet e támadásokkal szemben felhozni. Mindezeket újra leírni nem tetszik előttünk méltó feladatnak. Azonban Ricardo elméletével szemközt egy más — bár szintén nem egészen új — feladatunk nyílik. A legsikeresebb támadások ugyanis, melyek ezen elmélet ellen intézve lettek, sem irányultak tévességének közvetlen kimutatására, hanem csupán azon érvek egyikének ledöntésére, melyekre Ricardo elméletét építette, vagy talán inkább csak építeni látszott. Azonban, ha a bizonyítékokat megczáfoltuk, melyekkel valamely tan támogatatik, még nem czáfoltuk meg magát a tant is, mert az igaz lehet más okon. Hasonló eset forog fenn Ricardo földjáradéktana tekin-

tetésben is; egy tétel, mely ezen tannal kapcsolatban felállított, meg lett czáfolva, csak hogy nem olyan, mely magának a földjáradék törvényének igazságára lényeges volna; a mi ellenben ilyen, az véleményünk szerint megczáfolhatlan. A földjáradékban lényeges elemeinek a lényegtelenektől való elválasztására fogunk törekedni.

2. §. Ricardo földjáradék-tanának kiinduló pontja azon tétel, hogy nem minden földön hajt ugyanazon munka- és tőke-befektetés egyenlő hozadékot, sőt ugyanazon földön is — *a művelésmódot adott-nak vevén* — minden későbbi befektetés aránylag kisebb hozadékot eredményez.¹⁾ E tétel első részének igazságát kimutatni fölösleges, második részét egyszerűen avval szokták volt bizonyítani, hogy ellenkező esetben egyetlen hold föld elégséges lenne az egész világnak gabonával való ellátására, és nem volna megmagyarázható, miért művelik az emberek a jobb földek mellett a rosszabbakat is. Ujabban pedig e tétel igazságát Liebig természettudományi alapon mutatta ki, és az ma már kétségen kívül áll.

E megczáfolhatlan tételből Ricardo és tanítványai Mill, Mac Culloch, Senior és mások is azon következtetést vonták le, hogy az emberiségnek szaporodásával arányban folyton növekvő szükségletet a föld termékei iránt csak mindinkább aránytalanul fokozottabb munkával lehet kielégíteni, az az — más szóval — hogy a földművelés idő folytával szükségképen improductivabbá lesz. E következtetés azonban csak akkor folynék a fönnebbi tételből, ha bizonyos volna, hogy az emberiség a földművelés terén már nem tehet nagyobb mérvű haladást, hogy a földművelési technika már nem tökéletesedhetik nagyobb arányokban, hogy oly földek, melyek eddig megművelhetők nem voltak, ezentul a termékenységnek magasabb fokára nem emelkedhetnek, mint az eddig művelés alatt állók, egy szóval, hogy a fönnebbi tételben foglalt tények hátrányos hatását ellensúlyozó tényezők nem működnek. Mindazonáltal korántsem szabad hinnünk, hogy az említett írók e tényezőket nem ismerték, vagy figyelmen kívül hagyták, ellenkezőleg nagyon részletesen kifejtették hatásukat.²⁾ Hogyan juthattak tehát mégis azon eredményre,

¹⁾ Az oly földek járadékáról, a melyeken valamely jószágot *kizárólag* termelhetni, Ricardo nem szól, mert ily javaknak értéktörvényeivel egyáltalán nem foglalkozik.

²⁾ *Ricardo*: Improvements in Agriculture; *Mill*: Progress of Civilization; *Senior*: Increase of Skill of Agriculture.

hogy a földmivelés termékenységének csökkenése szükségszerű? Ugy, hogy azon tényezők erejét csekélyebbnek tekintették, semmint, hogy azok a csökkenő termékenységet ellensúlyozni képesek legyenek. E gondolatot néhol egész határozottan fejezik ki, másutt önkénytelenül előtérbe lép okoskodásaikból és általában keresztül vonul elméleteik egész folyamán. Így például Ricardo a földmivelés folyton improductivabbá válását a természetes társadalmi fejlődés következményének mondja, ellenben a földmivelés tökéletesedését mindig csak kivételes és csak időközönként ható erőnek látszik tekinteni.¹⁾

Valahányszor egy tudományos igazság mögé gyakorlati politikai czélzatok rejtőznek, mindannyiszor meg van a hajlam annak tulságba vitelére. Ugy látszik, hogy itt is ez volt az eset. Ricardo a gabona-törvények ellen irányozta a csökkenő termékenység tételét és azért önkénytelenül is élesebb formulázást adott annak, mint a milyen az igazságnak megfelel. Mert semmi sem lehet világosabb, mint az, hogy mi legfőlebb csak a csökkenő termékenység és az emberiség haladása közti ellentétet és harczot konstatálhatjuk: de mai ismereteink mellett nem állapíthatjuk meg, hogy a két tényező ereje milyen arányban fog a jövőben egymással állani. Annyi bizonyos, hogy az emberiség szaporodásával az ujkorban eléggé lépést tartottak a földmivelés tökéletesedése, illetőleg azon tényezők, melyek annak előidézésére alkalmasak; nincs ok ezt, vagy egy még kedvezőbb állapotot a jövőben szükségkép kizártnak tekinteni.

A tulásra, mely Ricardo tételében foglaltatik, leghatályosabban Carey figyelmeztetett, azonban — a mi a tudomány történetében nem ritka eset — az ellenkező tulságba esve. Ő ugyanis azt állítja, hogy az emberiség szaporodásával arányban, a földmivelés

¹⁾ Eddig megvizsgáltuk a gazdagság és népesség *természetes* szaporodásának hatását egy oly országban, melyben különböző termékenységű földek vannak, és láttuk, hogy minden újabb tökemennyiséggel, melyet kisebb hozadékkal kell alkalmazni, a földjára emelkedni fog. *Works* 40.

„Vannak körülmények, melyek többé-kevésbé minden időben működésben vannak, késleltetve vagy siettetve a gazdasági haladás természetes hatását, a nyereségek emelése vagy csökkentése, által, azáltal, hogy növelik vagy csökkentik az élelem mennyiségét, melyet ugyanazon tőkebefektetéssel termelhetni. — Mi azonban föltesszük, hogy nem történik haladás a földmivelésben.“ *Works* 372 l. V. ö. ugyanott 377 l. 1. jegyz.

szükségszerűen folyton termékenyebbé lesz. Ebben nyilván ép annyi az igazság, mint Ricardo állításában.

A csökkenő termékenység tanával összefügg a vita a fölött, vajjon az emberek először a jobb földeket vették-e művelés alá és fokozatosan mindig a rosszabbakra mentek-e át, vagy ellenkezőleg. Ricardo az első állította. Összefügg ez az ő áltörténeti — általunk genetikusnak nevezett — előadási módjával, melylyel már értéktana ismertetésénél találkoztunk. Szemléltetővé akarván tenni olvasói előtt, hogy a földjáradék a művelés alatt álló földek különböző minőségéből ered, szemeik előtt véteti eke alá egymásután e különböző minőségű földeket. Nem törekszik e tekintetben történeti hűségre, hanem egyszerűen átviszi a mai kor érdekeit, jogrendjét, társadalmi osztályait, földbirtokosát, bérlőjét és szabadmunkását, járadékát, nyereségét és munkabérét a társadalom legrégebbi korára, és ugyanazon uton jut azon állításra is, hogy a népek, mikor mai lakhelyeiket elfoglalták, szükségszerűen először a jobb földeket vették művelés alá, és azután a népesség szaporodtával fokozatosan mentek át a rosszabb földek művelésére, mely állítást teljesen történeti tény színébe öltözteti.¹⁾ Mint ilyen az kétségtelenül hamis, akármily értelemben vegyük a jó és rossz föld kifejezéseket. Mert ezen állítás föltételezi, hogy azok, a kik valamely területet először birtokukba vettek, e terület minden részének összes, a földművelés productivitását befolyásoló, körülményeit ismerték, hogy lakhelyeik választásában más mint gazdasági, például önvédelmi érdekek által nem vezették magukat és így tovább. De különben is Ricardo állítása megerősítése végett sem történeti, sem a földművelés természetéből vett bizonyítékokra nem utal, hanem minden igazolás nélkül áthelyezi mindentudó és csak vagyoni érdekét követő emberét a múltba, mely azonban szintén szakasztott a jelen, csak hogy a föld még res nullius benne. Ricardo e föltevésének önkényes voltára szintén először Carey mutatott rá, de szintén túlozva, tudniillik azon állításra ragadtatva magát, hogy az emberek szükségszerűen mindig és mindenütt a legrosszabb földeken kezdték a földművelést, fokozatosan a jobbakra menvén át, a mi természetesen ép oly hamis, mint az ellen-

¹⁾ Nem annyira a Principles-ben, a hol a fennebbi állítás csak föltevészerű jelleggel bír, mint inkább az *Influence of a low price of corn* stb. című alkalmi iratában.

kező nézet. Az egyedül helyes álláspont e vitában mindkét nézet tagadása.

3. §. De most jövünk a punctum salienshez. Carey nem maradt egyszerűen a fönebbiek kimutatása mellett, hanem azt is állította, hogy avval egyszersmind Ricardo földjáradék-elméletét is ledöntötte. Hogy lássuk, mennyire csalódott e tekintetben, egyszerűen ismeretnünk kell ezen elméletet. Ez röviden a következő:

A különböző földek különböző hozadék-képességgel birnak. Egy bizonyos termékmennyiség kisebb költséggel állitható elő ¹⁾ oly földön, mely termékenyebb vagy mely közelebb fekszik a piaczhoz; ²⁾ ugyanazon földön pedig egy bizonyos ponton túl minden további termékmennyiség az aránylagosnál nagyobb költségbe kerül. E ponton túl a számító termelők addig fognak elmenni a hol —, és a rosszabb földek közül is végső sorban azokat fogják mivelés alá venni, a melyeken számukra még a szokásos nyereség kinálkodik. E leghátrányosabb helyzetben levő tőkebefektetések tehát járadékot nem hajtanak; minden járadékot adó föld járadékát pedig a hozadéka és e legkedvezőtlenebb befektetések hozadéka közötti különbség képezi.

Ez Ricardo törvénye a földjáradékról. E törvényre nézve egészen közönyös a különböző földek mivelés alá vitelének sorrendje és a földmivelés concret haladása az idők folyamában. E törvény csupán két föltételezésen nyugszik 1., hogy az egy piacon eladó őstermékeknek ugyanazon mennyisége és minősége nem állittatik elő egyenlő költséggel és 2., hogy mégis egyenlő áron kel el.

E két tételből Ricardo törvénye egyenesen következik és megczáfolásának más módja nincs, mint ama két föltevés helytelenségének kimutatása.

4. §. A fennebbi törvényből folyik, hogy minden körülmény, a mely az őstermékek azon részének, mely a legkedvezőtlenebb viszonyok közt állittatik elő, termelési költségeit emeli vagy csökkenti, emeli vagy csökkenti egyszersmind a földjáradék magasságát is. Ezért egy oly országban, melyben a mivelés alatt állókéval egyenlő, vagy azokénál nagyobb termékenységgel megáldott földek

¹⁾ Az előállítás alatt értjük a piacra hozatalt is.

²⁾ Roscher szerint Grdl. 344. „Ricardo a földbirtok helyzetének járadékszerző befolyását még teljesen figyelmen kívül hagyta“. Ez teljesen ellenkezik a valósággal. L. pld. *orks* 371 és 376.

ujjonnan eke alá nem kerülnek, a mely továbbá kívülről olcsóbb élelmi szereket be nem hoz, a mely végre a földmivelés terén haladást nem tesz, a tőke, a népesség és az élelmi szerek iránti kereslet növekvésével együtt a földjáraadék is emelkedik. Viszont az ép most elősorolt körülmények egy részről, a népesség számának csökkenése más részről — caeteris paribus — a földjáraadékot csökkenteni fogják, mert a legkedvezőtlenebb viszonyok közötti tőkebefektetéseknek az östermékek előállításától való elvonását idézik elő. A népességnek idő folytával ismét beálló szaporodásával a járaadék természetesen visszamehet előbbi színvonalára.

Különösen a mezőgazdasági javítások kérdésével foglalkozik Ricardo bőven. Ezek kétfélék, 1. olyanok, melyek következtében ugyanazon költséggel ugyanazon földön nagyobb hozadék lesz elérhető, mint eddig 2. olyanok, melyek a föld hozadékképességét ugyan nem emelik, de e hozadék előállítási költségeit csökkentik. Az első osztályba tartoznak például helyesebb forgási rendszer, jobb trágya használata, mélyebbre szántás, a marhatenyésztésben való javítások; a második osztályba sorolható például mindenféle mezőgazdasági eszközök tökéletesítése vagy kisebb költséggel való előállíthatósága, a közlekedési eszközök javulása. A javításoknak mindkét osztálya kisebbiti a földjáraadék magasságát és pedig még azon esetben is, ha a földjáraadék az illető föld hozadékának ugyanoly hányada maradna mint eddig, mert csökkentik e hozadék értékét. De az első osztályba tartozó javítások, mivel a legkedvezőtlenebb tőkebefektetéseknek a földmiveléstől való elvonását elkerülhetlenné teszik, e hányadot is csökkentik; ellenben a javítások második osztályánál ez nem szükségszerű következmény, nevezetesen, nem akkor, ha mindenik föld, illetőleg befektetés hozadéka ugyanazon mennyiséggel növeltetik a javítás által. Ellenben valahányszor az eddigieknél kedvezőtlenebb tőkebefektetésnek is hely adatik, a földjáraadék magassága két okból emelkedik: *egyszer*, mert ez által a föld hozadékának nagyobb része válik földjáraadékká és *másodszor*, mert e hozadék értéke is emelkedik a termelési viszonyok kedvezőtlenebbé fordul-tával.

5. §. Csak most térhetünk a földjáraadék Ricardo által adott meghatározásának birálatára, a mely szintén nagymérvű vitát idézett elő. Ricardo szerint a földjáraadék csupán „azon része a föld hozadékának, mely a földes urnak a föld eredeti és kiirthatatlan erőiért

fizettetik“. Ettől szerinte elválasztandó a haszonbérnek azon másik része, mely a föld telekítésére és hozadékképességének emelésére fordított, és a földdel állandó kapcsolatban levő tőke kamatoztatása fejében fizettetik. Ezen elválasztást nem tartjuk helyesnek. Talán következetlenséggel fogunk ezért vádoltatni, mert e ponton a viták azon nemébe látszunk bocsátkozni, melyet fennebb elítéltünk, t. i. szóvitába. Azonban csak látszunk, mert megállapítván az előzőkben Ricardoval egyértelműleg a földjáradék törvényeit, mi most nem arról vitatkozunk, hogy mit kell földjáradéknak nevezni, hanem azt állítjuk, hogy azon törvények nemcsak a föld eredeti és kiirthatatlan erőiért fizetett bért szabályozzák, de a földből eredő jövedelemnek egy ennél nagyobb részét. Ricardo is azért választja el a haszonbér e két részét, mert „a törvények, melyek a földjáradék előre haladó képződését szabályozzák, teljességgel különbözök azoktól, melyek a nyereségek fejlődésén uralkodnak és ritkán hatnak ugyanazon irányban. Minden előre haladott országban néha az, a mit évenként a földbirtokosoknak szolgáltatnak, minthogy úgy a földjáradék, mint a nyereség tulajdonságait és lényegét rejti magában, egymást ellensúlyzó okok által változatlanul tartatik, és azután máskor előre vagy hátrafelé megy, a szerint, a mint ezen okok egyike vagy másika válik tulnyomóvá“.

Ricardo úgy látszik nekünk, következőkép jutott a földjáradék főnnebbi fogalomhatározásához. Mint minden ponton, úgy itt is alkalmazta a tudományos kutatás leghatályosabb eszközét, a különböző elemek elválasztását. Csakhogy e ponton ezen eszközt nem alkalmazta a dolog — itt a földművelés — természetének megfelelőleg. Ő úgy látszik, azt tételezte fel, hogy minden föld *eredetileg* egy bizonyos nagyságu hozadék létrehozására bir képességgel, melyet ugyanazon tőkemegkötés minden földön egyaránt ugyanazon többlettel növel. Ama eredeti hozadékképesség pl. az egyik földnél 100, a másiknál 90, a harmadiknál 80; ha már most mind a három föld ugyanazon eljárásnak vettetik alá, és mind a háromra ugyanazon költség fordittatik, mindegyiknek hozadéka — mondjuk — 25-tel emelkedik. Így látszik ezt képzelni Ricardo, csak így érthető a földjáradékról adott meghatározása, *mert csak, ha e feltevés igaz, igaz az is, hogy a földbe fektetett tőke hozadéka nem a földjáradék, hanem a kamat, illetőleg nyereség törvényeit követi.*

Azonban Ricardo feltevése egészen önkényes és a tényeknek

meg nem felelő. A földnek emberi munka és tőke alkalmazása előtti eredeti termékenysége nemcsak meg nem határozható nagyság, de egyáltalán nem is létezik. Egy bizonyos föld, ha a rajta levő tő lecsapoltatik, vagy ha túlbő nedvessége alagcsövezés folytán eltávolittatik, vagy ha ellenkezőleg túlságos szárazsága csatornázás által elhárítottatik, szóval, ha bizonyos telekítési, javítási költséget fordítunk reá, esetleg ötször annyit teremhet, mint egy másik, melyre semmi vagy csak nagyon csekély költség volt fordítandó, bár az elsőt azelőtt talán általában megmivelní sem lehetett. Mi volt ama földnek eredeti termékenysége? Vajjon semmi és így hozadékában nem fog-e *járadék* foglaltatni? A ráfordított költség folytán előállott termékenységből eredő jövedelmet ne nevezzük-e földjáradéknak? *Nem fogja-e az ugyanazon törvényeket követni, melyeket fennebb a földjáradékra nézve megállapítottunk?* Nem lesz-e reá nézve irányadó a legkedvezőtlenebb tőkebefektetésnek hozadékképessége? Nem fog-e emelkedni és süllyedni az őstermékek iránti keresletnek fokozódásával és alábbszállásával? Nyilvánvaló, hogy igen. A bérlőre nézve teljesen mind egy, vajjon a bérelte föld termékenysége eredeti-e, avagy emberi munka szülöttje, és így egyenlő viszonyok között egyenlő bért fog azért fizetni mindkét esetben. Ugyanazon törvények uralkodnak tehát mindkét jövedelem felett és a kettőt elválasztani nem szabad. Persze ismételjük, ha minden föld hozadékképességét ugyanannyival növelné meg ugyanazon tőkemegkötés, akkor ezen tőkemegkötésből eredő jövedelem teljesen a nyereség illetőleg kamat törvényeit követné. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi áll az összegről, mely a haszonbérben a jószághoz tartozó gazdasági épületek felszerelése stb. fejében foglaltatik.¹⁾

6. §. Ricardo magáévá teszi Buchanan azon nézetét, hogy a földjáradék „nem növelése a nemzet vagyonának, hanem az egyik osztályról a másikra átvitt jövedelem“. Evvel szemben azon, különben szembeszökő, igazságot hozták föl, hogy a nyereség és a munkabér sem növelései a nemzetjövedelemnek, hanem csupán a forgalom alakjai, melyekben e jövedelem az egyesek között megoszlik. Ezen igazságot senki jobban nem tudta mint Ricardo; mi tehát mégis forrása a fönnebbi sajátságos nézetének? Azon, mondhatnók, naiv

¹⁾ Hasonló eredményre jut, de más uton *Mill Pr. B. II. Ch. XVI. L. 5.*

felfogás, melyet Ricardo a társadalom multjáról táplálni látszik. Ő a mai társadalmi szervezetet örök idők óta létezőnek látszik vélni; beléhelyezi a tőkést és a szabad munkást a rég elmúlt századok szürke ködébe. Munkabér és nyereség az ő felfogása szerint tehát öröktől van, és csak ezek, illetőleg csak az utóbbi rovására születik és nő meg a népesség szaporodásával a földjáraadék. Ezért tűnik fel nála a földjáraadék úgy, mint a mely a nyereségtől vétetik el. „A földjáraadék“ ugymond „minden esetben része a nyereségeknek, melyek előbb (previously) a földből nyertek. Sohasem ujonnan teremtett jövedelem (a new creation of revenue), hanem mindig egy már megteremtett jövedelemnek része“. ¹⁾ „Csak ha (a föld) erői alább szállanak, és csekélyebb a munka hozadéka, *tétetik félre* (is set apart) a termékenyebb földek *eredeti* hozadékanak egyrésze járaadék gyanánt“. ²⁾ „A gabona és az áruk értékének egyrésze az előbbi birtokosoktól a földesurakra vitetik át“. ³⁾ E felfogás természetesen nem felel meg a tényeknek.

7. §. Mielőtt a földjáraadék tárgyalását bevégeznők, még egy pillantást kell vetnünk a járaadék fogalmának azon általánosítására, melyet néhány közgazdasági író — mint Senior, Mill és Cairnes. ⁴⁾ Angliában, Hufeland, Hermann, Mangoldt és különösen Schäffle Németországban — megkísérett.

Ezen írók szerint a termelés minden ágában fordul elő járaadék, és ők egész csoportját jelölik meg a járaadékszerű, vagyis oly jövedelmeknek, melyek a földjáraadékéival azonos törvények uralma alatt állanak. Mellesleg megjegyezve, e gondolatra igen könnyen volt lehetséges jutni, rá vezethetett egyszerűen azon — *soha senki által nem tagadott* — tény, hogy nemcsak a földmivelésben, hanem az iparban is, a különböző vállalatok nem egyenlő költséggel termelik ugyanazon javakat. Magában Ricardóban is meg van a járaadék általánosításának csirája. „Minden jószágoknak — mondja — úgy az ipar, mint a bányászat vagy földmivelés termékeinek értéke, nem azon munkamennyiség által határozottatik meg, mely előállításukra *szerfelett kedvező* és oly körülmények között szükséges, melyeket csupán azok élveznek, kik a termelésben kitünő *ügyességgel* bírnak,

¹⁾ *Works* 375. l.

²⁾ U. o. 39.

³⁾ U. o. 244.

⁴⁾ *Method and Logical Character of Political Economy.*

hanem azon nagyobb munkamennyiség által, melyet előállításukra azoknak kell fordítani, kik nem birnak ily különös ügyességekkel és előállításukat a legkedvezőtlenebb körülmények közt folytatják. Legkedvezőtlenebb körülmények alatt azokat értjük, melyek közt az előállítás munkájának folytatását a termelvények iránti kereslet megköveteli¹⁾ Ricardo a tehetségek és körülmények különbözőségét itt egy rangba állítja a földek különböző termékenységevel, a nélkül azonban, hogy e gondolatot tovább fejleszteni. A fönnebb említett írónál e gondolat kedvezőbb talajra talált, és ők a járadék fogalmát a legkülönbözőbb jelenségekre terjesztik ki. Szükséges ezeket egyenként szemügyre venni.

Első helyen áll a nagyobb *képességből, tehetségből* eredő magasabb jövedelem, (Extragewinn), mely a mi véleményünk szerint is teljesen a földjáradékot szabályozó törvényeket követi. A verseny ép oly kevésbé képes azt megszüntetni, mint emezt; és magassága attól fog függni, minél inkább válik ki ama tehetség a közönséges képességek köréből, minél korlátoltabb mennyiségben fordul elő, és minél keresettebb a szolgáltatás, melyet teljesít. A hasonlóság különben nagyobb, ha a magasabb tehetség mennyiségi, mint ha minőségi kitünőségben nyilatkozik.

Járadéknak nevezik az említett írók a találmányok, illetőleg ipari titkok, tényleges vagy szabadalom alapján való monopolisatiójából eredő extra-jövedelmet is. Ez ellen nincs kifogásunk azon esetben, ha a találmány vagy titok kizsákmányolása a jogositott által csak egy bizonyos korlátolt mennyiség termeléséig lehető, melyen a kereslet tulterjed, és ha ennél fogva a feltaláló mellett még a nagyobb költséggel termelők is folytatják üzletöket; azonban nem nevezhetjük — a mint azt Mill, Senior és Cairnes teszik — járadéknak e magasabb jövedelmet akkor, ha a feltaláló leszorítván a többi termelőket, maga marad a piacon,²⁾ és nem nevezhetjük járadéknak a bért, melyet a feltaláló találmánya alkalmazásának megengedéseért másoktól kap. Mert míg a földmivelés terén a termelvények kedvezőbb körülmények közt előállított része után élvezett járadékot a termelvény másik részének nagyobb termelési költségei okozták, melyek a *társadalomra* nézve valóságos áldozatot képeznek:

¹⁾ Principles Ch. II.

²⁾ Ez alkalmazandó a kiváló tehetségek esetére is.

addig az utóbb említett esetekben a termelvény minden egysége után fizettetik ugyan egy extra ár, de ennek nem felel meg nagyobb költség, áldozat a társadalom egésze részéről, e nagyobb ár nem vész el, hanem a vevő zsebéből átmegy a termelőébe. Szabadalmazott vagy titkot képező ipari találmány esetén azok, kik annak birtokából ki vannak zárva, rövid idő alatt rendszeren le is szoríttatnak a piacról. Hogy lehetne akkor a monopoliumot élvezőnek jövedelmét a földjáraadékkal egy sorba helyezni, midőn csupán az ő tetszésétől és kegyétől függ, hogy a jószág ára annyival lejjebb szálljon, mint a mennyivel az ő extranyeresége a közönséges nyereség felett áll? Teheti-e ezt a járadékot élvező földbirtokos? Nem, mert az ő földjének termékenysége nem terjeszthető ki tetszés szerint, mint az ipari vállalaté; ő nem akadályozhatja meg, hogy a kereslet emelkedésével a nagyobb költség alkalmazása is szükségessé váljék. A földbirtokos járadéka nem oka a magas árnak, de a feltaláló szabadalma illetőleg titoktartása igen.

Járadéknak (Rente, Prämie, Extragewinn) nevezi végre Schäffle azon vállalkozónak az átlagoson felül álló nyereségét, a ki egyes spekuláció, helyes számítás, vagy épen csak véletlen szerencse folytán épen oly cikket termel, melyre kiváló nagy foku kereslet irányul, vagy a kinek általában egy jószágot az átlagosnál kisebb költséggel sikerült előállítani; a mivel szemben azon vállalkozóknak az átlagosan alul maradó nyeresége (Einbusse) áll, a kik ellenkező helyzetbe jutottak.¹⁾

„A legalacsonyabb egyéni költség és legmagasabb egyéni használati értékek társadalmi kiegyenlítése a piaczi forgalom játéka által a nemzetgazdaságnak a magánforgalmat körülzáró félgömbjében egy önálló, a legnagyobb mértékben érdekelt vivot talál a tőkevagyonban (a „tőkében“, a „tőkékben“ vagy „vállalkozókban“). Ezek minden jószágnem- és minden jószágmenyiségre nézve kiérzik a legcsekélyebb költség- és a legmagasabb használat-értékeket, hogy a maguk számára a kiegyenlítésből tőkenyereséget (profitokat) huzzanak. Épen ez a kikémlése a nyereségnek egy a legolcsóbb termelés és legkivánatosabb fogyaszt-

¹⁾ Fennebb (II. Rész 1. fejj. 4. §.) kimutattuk és a forgalom helyes felfogásából következik, hogy az egyik rentéje szükségszerűleg feltételezi a másik veszteségét, vagy helyesebben azonos azzal.

tás közötti forgalom kieszközlése és előidézése által, a spekuláció.¹⁾

..... „A járadék, ezen általánosságban, oly termelő erők következménye, melyek a polgári társaság mennyiségileg és minőségileg folyton változó keresletét leghelyesebben kiszámítják és kormányozzák (beherrschen) tehát a leggazdaságosabban kielégítik“.....

„Mi azonban azon hatalmas erő, mely e milliomszerű elemi jószágokat, minden nap munka-szolgáltatásainak és productiv vagyonalkalmazásainak (tőkehasználmányok) eredményeit úgy combinálja, hogy azok a faj, hely és terület szerint a közszükségletnek megfelelő jószágnemeket előállítják, különösen pedig a gazdaság törvényeinek megfelelőleg előállítják ?

„A nemzetgazdaság (a polgári társaság magángazdasági rendszerének szűkebb értelmében) nem mint az állam (az emberek jogi társasága) egy egyetlen, vagy kevés uralkodó középpontból van vezetve. Minden egyes ember a nemzetgazdaságban magá teszi magát középponttá, naponként saját kockázatára működik a maga és mások számára.

„És miért nincsen még sem chaos, zavar, babyloni torony-építés e téren? Mely láthatlan, mindenütt jelen való erő vezeti ezen millió akaratot és jószágelemet azon termelvényekre és azon forgalmi csatornába, melyeken keresztül, és pedig a leggazdaságosabb módon, az egész emberi társaság változással teljes szükséglete mennyiségileg és minőségileg minden időben kielégítetik ?

„Ez a gazdálkodó emberben mindenütt jelen való erő a törekvés a legnagyobb nyereség, a járadék után, és a félelem a veszteségtől (Rente, Einbusse).²⁾

„A személyi szolgáltatások és vagyonhasználmányok speculativ szervezete naponként újból megállapodik (stellt sich täglich aufs Neue fest) az eddigi spekuláció változó eredményei szerint, a járadék és veszteség változása, a rentabilitás szerint.

„A vállalatok alapítása és föloszlására, a bérmunka és kölcsöntökének azokhoz vonzódása és a bérmunka és kölcsöntökének

¹⁾ Das gesellschaftliche System. Második kiadás. II. kötet.

²⁾ Ausschliessende Verhältnisse (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Tübingen 1867).

tőlük való elhuzódására nézve a járadék, illetőleg a veszteség dönt.“

„A vállalkozó a legfelelősebb módon odadobja tőkeerejét (ott „alapít“) a hol a legmagasabb járadék várható. A hol profit-járadék szerezhető, oda nyomul a vállalkozók versenyé.“

Ez Schäffle „új“¹⁾ felfogása a járadéokra vonatkozólag. Hogy e felfogást kellőleg méltányoljuk, ki kell hámoznunk a benne foglalt tételeket, állításokat a csillogó ruhából, tudniillik a nyelvezetből, a terminológiából, melybe öltöztetvük; mellesleg mondva, oly eljárás, melynek elmulasztása, mint már az értéktanban is láttuk, nem egyszer tette meddővé a közgazdasági polemiákat. Ha tehát a Schäffle szavaiban foglalt tételeket, e szavaktól elválasztva vizsgáljuk, be fogjuk látni, hogy azok igazságához ugyan kétség nem férhet, de semmikép sem újak. Többet mondunk, teljesen ugyanezen tételek előfordulnak Ricardonál is, és pedig szintén eléggé kiemelve, a mint azt munkája fönnebb²⁾ csaknem egészen idézett negyedik fejezetéből láthattuk, melyből itt czélszerű lesz egyes helyeket ismételni.

„A dolgok rendes menetében nincs áru, mely az idő edy bizonyos hosszán át folyton épen azon mennyiségben kínáltatnék, melyet az emberiség szükségletei, kívánatai követelnek.

„Csupán ily változások következtében fordittatik a tőke pontosan a szükséges mennyiségben és nem nagyobbban a különböző áruk termelésére, melyekre a kereslet épen irányul.

. „E fáradhatlan vágy minden vállalkozó részéről, elhagyni egy kevésbbé nyereséges üzletet egy előnyösebb kedveért stb.

. . . „Ha egy nagy város piaczaire tekintünk, és látjuk, mily szabályosan vannak ellátva ugy hazai, mint külföldi árukkal azon mennyiségben, melyben kívántatnak, a változó kereslet minden körülményei közt, származzék az akár az izlés szeszélyeiből, akár a népszám változásából, a nélkül, hogy akár egy tulságos kínálatból eredő válság következményei, akár tulmagas árak idéztetnének elő

¹⁾ Elmélete előadása után Schäffle így kiált fel: „Das ist die Bedeutung der Rentenlehre, die bisher von der National-Oekonomie mehr geahnt, als klar erkannt wurde“, sőt egy irodalom-történeti visszapillantás után igen nagy önérzettel vindicálja magának, hogy „az előadott járadéktan egy általa felállított elmélet“.

²⁾ Második Rés. I. Fejezet. 6. §.

az által, hogy a kínálat nem felel meg a keresletnek, be kell vallanunk, hogy az erő, mely minden ágba ép a szükséges mennyiségben viszi a tőkét, hatályosabban működik, mint közönségesen hiszik.

. „Nemcsak a nyereségek, hanem a munkabérek is érintve vannak ezen“ (nagyobb vagy kisebb kereslet alatt álló) „foglalkozásokban. Az „Inquiry on wealth of Nations“ VII. fejezetében minden a mi e kérdésre vonatkozik igen helyesen van tárgyalva“. ¹⁾

Ime néhány mondat Ricardoból, melyekben ugyanaz foglaltatik, mint Schäßle fönnbbi helyein. Azonban úgy látszik, hogy itt csak „a használatérték“ helyes eltalálásának törekvése és hatása van jelezve, ellenben a gazdasági jutalmazásoknak „a költség érték“ különbségéből eredő különbözősége nincs érintve. De erre nézve elég eszébe juttatni az olvasónak Ricardo azon helyét, melyet e §. elején idéztünk, hogy az idézetek számát szerfölött ne szaporítsuk.

Honnan van tehát mégis, kérdezhetné az olvasó, hogy Schäßle, ezen oly kitünő író, azon ismert dolgokat annyira hangsúlyozza, hogy azokat úgy az érték, mint a megosztás elméletében annyira előtérbe tolja? Ezt úgy hisszük csak munkáinak gyakorlati irányzata magyarázhatja meg, törekvése megerőtleníteni a socialisták (kivált Marx és Lassale) azon tanait, melyek szerint a tőkés a közgazdaságban egy teljesen haszontalan és terméketlen szerepet játszik. Ellenkezőleg — igyekszik ő kimutatni — a tőkés, és pedig saját érdekében eszközli, hogy a társadalom mindenkori szükségletei a leggazdaságosabban kielégíttessenek, és a forgalom jutalmakkal és büntetésekkel kényszeríti őt arra. „Vajjon a patriarchák, főpapok, munkáspróféták, vajjon phalansteriumok és jószágközösségek többre lesznek-e képesek a költség kimelésében és a kereslet kiszámításában, mint a tőkés, és kevesebbet fognak-e elpazarolni és elszikkasztani?“ kiált fel Schäßle.²⁾

Vajjon mennyire harcolnak e tények a socialismus ellen, annak megítélése az elmélet körén és evvel együtt a magunk elé kitűzött körön túl esik. De annyit kétségtelennek tartunk, hogy Schäßle említett tételei távolról sem tartalmazzák a közgazdaságtan egy új törvényét, hanem csupán általánosan ismert tényeknek erősebb

¹⁾ L. még az alább (IV. Fejezet. 2. §.) idézett helyet.

²⁾ Kapit. u. Soc. I. kiad. 50.

hangsulyozásai; oly munka, mely valóban leginkább csak gyakorlati elmélkedés alapja gyanánt birhat jelentőséggel.

Most áterünk Schäßle terminológiájának vizsgálatára, annak megvitatására, lehet-e a fennebb jellemzett extrajövedelmet járadéknak nevezni, a mi előttünk azonos avval a kérdéssel, ugyanazon vagy hasonló törvények uralma alatt áll-e ama jövedelem, mint a földjáradék? E kérdésre nemmel kell felelnünk. A hasonló feleletet e kérdésre avval szokták indokolni, hogy „a földjáradék tartós, a Schäßle rentéje ellenben csupán muló felülség“. Indokolásunk hasonló ehhez, de mélyebbre nyul be a rendszer szellemébe, melyben a földjáradék megszületett. A földjáradék szükségszerűen létezik a közgazdaság általunk természetesen nevezett állapotában is, ellenben ennek ép az a jellege, hogy a speculationalis rentét megszünteti. Más szóval a földjáradék a legkorlátlanabb és *leghelyesebben* számító verseny mellett is fennáll, a speculationalis rente ennek hatása alatt megsemmisül.¹⁾ A járadékképesség nem száll évről-évre az egyik földről a másikra; de hol van az a kereskedő vagy iparos, bármily számító legyen is, kinek szakadatlanul csupán jó évei legyenek? A dolgok természetében épen az ellenkező fekszik. Ennek igazságát maga Schäßle kénytelen elismerni, midőn a megoszlás tanában ama rentét, legalább a kereskedelemre nézve, „tekinteten kívül hagyni“ és megengedni kénytelen azt, hogy „a kereskedelemben a vásárlási források és eladási piacok körüli élénk verseny következtében a járadékképződés muló és a nyereségnek „országos“ „átlagos“ „társadalmi“ nagysága tulajdonképen mérvadó; a szabály, melyet a veszteségek és járadékok (Einbussen und Renten) csak mulólag hágnak át.

¹⁾ Figyelmeztetjük az olvasót, hogy a nagyobb tehetség járadékáról itt nincs szó; ennek megadtuk a maga helyét a földjáradék mellett. Itt csupán azon extrajövedelemről szólunk, mely a kereslet és kínálat hullámzásainak és a conjuncturáknak következménye.

HARMADIK FEJEZET.

A munkabér.

1. §. „Mint minden más dolognak, melyet adnak vesznek és melynek mennyisége szaporitható, vagy csökkenthető, a munkának is meg van természetes és piaczi ára“. ¹⁾ E mondattal kezdi Ricardo művének a munkabérről szóló fejezetét. Mielőtt e tárgy elemzésére átmennénk, a fönnebbi mondatnak egy téves értelmezésére kívánunk figyelmeztetni. Némely írók ugyanis úgy fogják fel az idézett tételnek értelmét, mintha abban a „természetes ár“ a jogos, a méltányos, a munkást megillető (a mint mondani szokás : a természet-szerű) árt jelentené. Ezen értelemben kiált például fel, hogy más írókat ne emlitsünk, méltatlankodva Thünen, hogy „Ricardonak meg volt a bátorsága egyenesen kimondani : „A munka természetes ára az, mely a munkásokat a megélésre és fajuk fenntartására képesíti“. ²⁾ Ezen értelemben a természetes munkabér kérdése kívül esik

¹⁾ E fejezetben az ár és érték szókat felváltva fogjuk használni, a pénz értékét állandónak véve.

²⁾ Der naturgemässe Arbeitslohn 1850. 52 l. Csak nevetséges lehet Ricardo elfogulatlan ismerője előtt *Bernhardi* annyi igazságtalan helye között (i. m.) a következő : „In welcher Grösse ist, wenn wir uns so ausdrücken dürfen, der Canon für den Lohn der Arbeit zu erkennen, der *angemessene, dem Recht nach genügende* Preis derselben? -- Sehr characteristischer Weise suchen die Engländer, selbst Adam Smith, besonders aber Ricardo und seine Schüler diesen Canon lediglich in dem Bedürfniss des Arbeiters. (Csak egy helyet erre Ricardóból!) „Das ist allerdings ganz folgerichtig, und passt ganz vollkommen zu der bei ihnen vorherrschenden Ansicht vom Wesen des Staates und der Gesellschaft denen der arbeitende Mensch als blosses Werkzeug dient. (!) Es kann hier gewissermassen gar keinen anderen Maasstab geben, wenn auch freilich der Arbeiter auf diese Weise unvermehrt in die Reihe der nützlichen Hausthiere gestellt wird, deren Futter ebenfalls nicht nach einem etwaigen Recht, nach dem Werth ihrer Arbeit, zu bemessen ist, sondern nach ihrem Bedürfniss, und es wäre ganz vergebens die Herren an Eines und das Andere zu erinnern, dass

a tudomány és különösen az elméleti közgazdaságtan körén, és ezen kérdéssel, valamint ily kérdésekkel általában Ricardo teljességgel nem foglalkozott. Művének egy helye sincs, mely a fennebbi értelmezésre támaszt nyujtana és a természetes értékre vonatkozó törvényeinek egyetlen bizonyítéka sem halad ezen irányban. Ellenkezőleg, utalása a dolgok természetes értékére, arra mutat, hogy ez alatt a munka tekintetében is ugyanazt érti, mint a mit az érték-tanban.

Igy felfogva, a fennebbi mondat csupán azt jelenti, hogy a munkabérnek minden különös helyen és időben van egy tényleges magassága, és hogy van egy pont, mely körül e tényleges magasság folyton ingadozik. Ricardo e tételét a közgazdasági írók nagy része el is fogadta, azonban nem mindnyájan fejtették ki egyenlő szerencsével. Némelyek a természetes munkabér törvénye bebizonyítása-kép elégségesnek tartották egyszerűen folytatni Ricardo hasonlatát következőképen: „Valamint minden jószágnak, ugy a munkának természetes értéke is termelési költségeitől függ. Ezek a munkára nézve a munkás és családjának, bizonyos tágabb értelemben vett életfentartási költségei.“ Ámde, ha el is fogadnók, hogy ezek a munka termelési költségei, vagyis, hogy így nevezhetők, hol van az első mondatban foglalt állítás bizonyítéka? Ezt legfőlebb magában a hasonlatban találhatnók, de abban csak akkor, ha ugy értelme-zük, hogy ugyanazon okokból, melyeknél fogva minden jószágnak, függ a munkának természetes értéke is termelési költségeitől. Azon-ban épen így hamis a tétel. Azt, hogy a javak termelési költségeik arányában cserélődnek ki (vagy helyesebben törekszenek kicseré-

z. B. Fichte in seinem „geschlossenen Handelsstaat“ geltend gemacht. Was soll deutsche Metaphysik den Engländern, die sich mit grossen Stolz praktisch nennen?“ Elég Bernhardival szemben *Roscherra* utalnunk: „So dass Ricardo fast ausschliesslich, das SEIN der Dinge untersucht, die Socialisten hingegen fast noch ausschliesslicher das SEIN SOLLEN ausmalen.“ Grundlagen 46. l. Ugyanez áll e pontra nézve is. Ricardo nem mondta, hogy erkölcsi, jogi követelmény, hogy helyes, kívánandó, megfelelő (angemessen), hogy a munkás szükségletei képezzék a munkabér canonját, hanem csak, hogy tényleg ma azok határozzák meg magasságát, a mit utána mond Lassalle is, a ki pedig csak volt oly meleg védője a munkásoknak mint Bernhardi. Valaminek constatalása csak egészen más, mint annak helyeslése. Ricardo megírta a főbb pontokban a közgazdaság ELMÉLETÉT, de nem a néhai ter-mészetjog compendiumát.

lődni), az ipari verseny okozza, vagyis azon tény, hogy a tőke és a munka a kevésbé jutalmazó foglalkozásból a jutalmazóbbba ömlik át. Ez hat a munkabérrre is, tudniillik a különböző foglalkozások munkásainak egymásközi harcában, mert ha egy foglalkozásban a munkások kevésbé jutalmaztatnak, mint a másikban, legalább is az újoncz munka kerülni fogja amazt, és tömegesen fel fogja keresni ezt, míg az egyensuly helyre nem áll. Ennyiben az ipari verseny, mint az értéktanban kifejtettük, befoly a munkabérrre. De ipari verseny vagy valami azt pótló, nem működik azon másik harcban, melyet a munkások összessége a tőkével folytat. Átmehet-e a munkás a tőkés foglalkozására, ha a magáénak jutalmazósága nem felel meg az általa árult jószág ugynevezett termelési költségeinek? A kérdés szinte nevetséges. Más részről meg, miből következik, hogy a munkabér azon ugynevezett termelési költségeknél magasabb nem lehet? ¹⁾

Nem áll tehát, hogy valamint minden dolognak, ugy a munkásnak értéke is termelési költségeitől függ.

De azt vethetné valaki ellen, hogy a munkának productiója és a piacra hozatala nem pusztán a már élő munkások munkára ki-nálkozásából áll, hanem munkások productiójából is, és hogy ennyiben a munkás a munkabér magassága szerint választhat, vajjon termelje-e a maga cikkét vagy nem. Azonban, épen ha így magyarázzuk a fönnebbi mondatot, mutatkozik legjobban a benne foglalt hasonlat üressége bizonyító erő tekintetében, ²⁾ mert kétségtelenül különbözők a tényezők, melyek az embert a (szoros értelemben vett) termelésben vezetik, azoktól, melyek a gyermekek nemzésére és fölnevelésére viszik. Így már egészen más tényezőkre kell utalnunk, mint a melyek a javak értékének meghatározásában működnek.

2. §. Ezt teszi Ricardo is. Szerinte a munkások által átlag megszokott és elengedhetlennek tekintett életmód szabályozza szaporodásukat és így béröket is. A munkások — véleménye szerint — mindig oly arányban fognak családot alapítani és szaporodni, hogy ezen életmódot folytathassák. Ezért a munkabérnek azon magas-

¹⁾ Hogy az életfentartás (szük értelemben vett) költségei a munkabér *minimális* magasságát meghatározzák, az természetes.

²⁾ Ricardo különben maga is használja e hasonlatot egy helyen, de mellékesen.

sága, mely ezen életmódot biztosítani képes, lesz a természetes magasság, vagyis azon pont, mely körül a munkabér folyton mozog.¹⁾

„Bármennyire térjen el a munka piaczi ára természetes árától, mégis, csakugy mint az áruké, feléje törekszik.

„Ha a munka piaczi ára a természetes árt meghaladja, akkor a munkás helyzete viruló és szerencsés, akkor az életszükségletek és élvezetek nagyobb mennyisége felett képes rendelkezni és azért egészszéges és nagyszámu családot fentartani. Ha azonban a népesség szaporodása folytán, a melyre a magas munkabér bátorít, a munkások száma megnövekedett, a munkabér ismét természetes magasságára száll vissza és a visszahatás következtében néha alája is.

„Ha a munka piaczi ára a természetes alatt áll, akkor a munkások helyzete a legnyomorubb, akkor a szegénység megfosztja őket azon kényelmektől, melyeket a szokás elengedhetlen szükségletekké tesz. Csak ha a nélkülözések számukat lejjebb szállították, vagy ha a munka utáni kereslet emelkedett, emelkedik a munka piaczi ára megint a természetes ár magasságáig, és csak azután él a munkás megint azon mérsékelt jóllétben, melyet a munkabér természetes magassága nyújtani fog.

„Az emberiség barátjainak óhajtaniok kell, hogy a munkásokosztálynak minden országban érzéke legyen a kényelmek és az élvezetek iránt, és minden törvényes eszközzel bátorittassék törekvéseiben, magának azokat megszerezni. Nem lehet jobb biztosíték tulnépesedés ellen“ E sorokban foglaltatik Ricardo törvénye a természetes munkabérről. E törvény három föltevésen nyugszik :

1. hogy az emberek törekesznek fajukat lehetőleg szaporítani;
2. hogy e törekvéssel szemben a kényelem utáni vágy működik; és
3. hogy a munkások számának csökkenése a munkabért emelni képes. E feltevések közül az első kettő azon általánosított tapasztalati tények közé tartozik, melyekből a közgazdaságtan kiindul (l. fennebb Első Rész. II. Fej. 5. §.); a harmadikat alább fogjuk vizsgálat alá venni.

¹⁾ Az átlag megszokott életmód értetik itt; egyénenként természetesen igen különböző az életmód, melynek biztosítása mellett valaki család alapítására hajlandó. Csakhogy ezen egyéni mértékek, ellensúlyozván egymást, épen az átlagban olvadnak fel.

3. §. Ricardo távolról sem hitte, hogy azon életmód, mely a munkások szaporodására és a munkabérre nézve mérvadó, minden országban és minden időben egyforma. Ellenkezőleg szerinte „nem szabad azt gondolni, hogy a munka természetes ára, a mint azt tápszerekben és más szükségleti tárgyakban becsülik, változatlanul van megállapítva és állandó. Ugyanegy országban is változik az különböző időben, és a különböző országokban igen nagy mérvben különböző. Lényegileg a nép erkölceitől és szokásaitól függ. Egy angol munkásnak bére a természetes tétel alatt állónak és családjá fenntartására szüknek tetszenék, ha rajta burgonyán kívül más tápszert nem vásárolhatna és nem lakhatnék érte jobb szállásban, mint egy piszkos kunyhóban; és mégis oly országokban, melyekben az élet olcsó, a természet e mérsékelt kivánságai gyakran elégségeseknek és a munkás szükségletei általuk kielégítetteknek tartatnak. Azon kényelmek némelyike, melyeket ma egy angol munkáskunyhóban élvezhetni, történelmünk korábbi időiben fényezésnek tartatott volna.“ Azonban Ricardo nem vette észre, hogy épen mivel a szaporodásra mérvadó életmód a megszokástól, a felfogástól, a miveltségtől és a tényleges életmódtól függ, maga azon életmód, mely szerinte a munkabér magasságát meghatározza, viszont épen ezen utóbbtól határoztatik meg. Erre Mill utal.

Szerinte nincs kizárva, hogy a munkabérnek jelentékenyebb emelkedése esetén a munkások egy ezen emelkedés által lehetővé váló magasabb életmódot szokjanak meg, mielőtt még számuk megszorodnék. Így az ujonnan megszokott életmód válik mérvadóvá. De viszont meglehet az is, hogy e munkabér jelentékenyebb sülyedésének sulya alatt a munkásosztály elveszítse a ruganyosságot régibb életmódjának visszakényszerítésére és a csekélyebb munkabér által meghatározott alsóbbrendű életmódba törődjék bele, ehhez képest alapítva családot és szaporítva számát.

E lehetőségek, bármily fontossággal birjanak is különben, nem rontják le Ricardo munkabértörvényének igazságát, mert hisz nem bizonyítanak az ellen, hogy a mindenkori szokás, illetőleg életfelfogás dönt a munkabér természetes magassága felett, hanem csupán arra utalnak, hogy az e felfogást magát meghatározó távolabbi tényezők között helyet foglal maga a munkabér tényleges magassága is.

4. §. Tegyük fel, hogy a természetes munkabér „a mint élet-

szükségletekben és élvezetekben megbecsültetik“, változatlanul marad; kérdés, mitől függ magassága?¹⁾ Nyilván azon javak előállításának költségeinek magasságától és így értékétől, a melyek a munkások fogyasztásának tárgyait képezik. Ha bizonyos mennyiségű gabonát, czipőt, butort stb. kell a munkabérnek szolgáltatni: természetes, hogy az annál nagyobb részét fogja elnyelni a nemzet évi termelvényeinek, minél nagyobb költségbe kerül ama tárgyak termelése. A munkás fogyasztása mindenütt tulnyomólag az elsőrendű szükségletekre és nem a kényelem vagy élvezet tárgyaira irányul, tehát a tápszerekre és általában az őstermékekre sokkal nagyobb mértékben, mint az iparcikkre, vagy épen a finomabb ipar termékeire. A mennyiben ezen két utóbbi csoportnak termelési költségei változatlanok maradnak, annyiban azon körülmények között, a melyek az előbbi fejezet 4. §-a szerint a földjáraadékat emelik, a munkabér magassága is emelkedni fog. De természetes, hogy e körülmények (másképp mint a földbirtokosra nézve) nem okozzák a munkás helyzetének javulását; ellenkezőleg lassítván a tőke szaporodását, könnyen lehetővé teszik a munkabérnek időközileg a természetes magasság alá süllyedését és evvel a munkabérre mérvadó életmód alábbszállását is. A polgárosodás haladtával más részről az iparcikkek termelési költségei rendszerint csökkennek, a mi — az e §. elején tett feltételezés mellett — maga után vonja a munkabér magasságának csökkenését is. Világos, hogy ez nem jelenti a munkás kényelmeinek megfogyatkozását, ellenkezőleg ily körülmények között a munkabérre mérvadó életmód fölemelése — legalább az ipari cikkekre nézve — könnyen lehető, a mint hogy az az újabb időben az egész mivelte világban be is következett.

A gazdasági fejlődés korai szakában levő országokban, például új gyarmatokban, melyekben a népesség és tőke szaporodásával, mind az őstermékek, mind az iparcikkek termelési költségei alászállanak, a munkabér magassága mindkét oldalról csökken és e mellett e körülmények a munkást nagyon képesítik arra is, hogy életmódját emelje.

Ezek Ricardo munkabér-törvényének folyamányai.

¹⁾ Itt az olvasónak sohasem szabad megfeledkeznie arról, hogy mit nevezünk e Rész I. fejezetének 3. §-a szerint valamely jövedelmi ág magasságának.

5. §. Menjünk most át a piaczi munkabér kérdésére. Erre nézve Ricardo csak annyit mond, hogy az a munka iránti kereslettől és kínálatától függ. E ponton kell megbeszelnünk az ugynevezett *munkabér-alap* kérdését.

E kérdés megértetése végett legelőször is arra kell utalnunk, hogy a természetes munkabér ricardoi törvénye, mely szerint a munkabér azon magasságra tör, melyen a munkásoknak az általuk igényelt életmódot biztosíthatja, csodálatosan sokkal nagyobb körben terjedt el a continentalis, mintsem az angol tudományban. Ennek legalább egyik oka, ug v látszik előttünk, azon körülmény, hogy Ricardo tanai sokkal ismeretesebbek és sokkal nagyobb hatást gyakoroltak Angliában azon alakban, melyet Mill adott nekik, mint Ricardo általi eredeti kifejtésekben. Mill pedig nem tette magáévá mestere nézetét a természetes munkabérről. Valószínűleg azért, mert — mint láttuk — felismerte, hogy a munkabérré mérvadó életmód mennyire változékony csekély nyomás alatt is, és így nem tulajdonított fontosságot az azon alapuló törvénynek. De bármi is legyen oka, annyi tény, hogy Mill könyvében a munkabér törvénye egyedül az, hogy magassága a munka iránti kereslettől és kínálatától függ.

Feladatunk már most meghatározni, hogy mily viszonyban van a Mill nézete a Ricardoéhoz. Felelet : ugyanabban, melyben a piaczi érték törvénye a természetes értékéhez. Azok, a kik azt állítják, hogy a javak értéke a termelési költségek aránya felé tör, távolról sem tagadják azt, hogy az érték a kereslet és kínálattól függ. Nem valami evvel ellenkezőt állítanak, hanem ezt és még *valami mást*, t. i. azt, hogy a kínálat a keresletet a termelési költség színvonalán követni igyekszik. Teljesen ugyanez forog fenn a munkabérré vonatkozólag ismertetett nézetekkel is. Ricardo maga is azt állítja, hogy a munkabérré a munka iránti kereslet és kínálat határozza meg, csak hogy még ezen felül azt is állítja, hogy a kínálat a keresletet akkép követi, hogy a munkabérré a munkás igényeinek megfelelő életmód kikerüljön. E további tétel a kereslet és kínálat törvényén alapszik. Mill a levezetett tételt elhanyagolja és egyszerűen az alaptörvénynél marad. Őt követték tanítványai is, és a munkabérré vonatkozó újabb irodalom ezen alapon áll.

6. §. Megállapítottnak vétetvén egyszer, hogy a munkabér magassága a munka iránti kereslet és kínálattól függ, föl kellett

merülni azon további kérdésnek, hogy mitől függ maga e kereslet és kínálat.

A munkakínálatot csaknem az egész közgazdasági irodalom azonosnak veszi a munkások számával. Csak a socialisták utalnak az újabb időben arra, hogy a munkások ugyanazon száma mellett is, mily különböző lehet a munka kínálata, a munkanap hosszúsága és a munka erélye szerint. A nemsocialisticus közgazdaságtan e tényt nem vette eléggé figyelembe és így ezen oldalról is kiigazításra szorul a munkabérre vonatkozó elmélete. Mindazonáltal mi a kínálat kérdésével e dolgozatban foglalkozni nem akarunk, mint-hogy a munkabérialap-elméletre vonatkozó vita tulajdonképen csak a keresletet érinti.

E vitát nem Ricardo indította meg; ő nem kereste a munka iránti kereslet nagyságát meghatározó tényezőket. Előfordul ugyan nála az a tétel, hogy ha az ország tőkéje nagyobb arányokban szaporodik, mint a népesség, akkor a munkabér tartósan *a természetes magasság felett állhat*, és viszont; behatóbban azonban csakis a természetes magasságot vizsgálja. A munkakereslet pontos mennyiségi meghatározása utáni törekvés legelőször Benthamnél, azután James Mill és Mac Cullochnál merül föl és az u. n. munkabér-alap elmélet ezen íróktól indul ki. Azonban általánosan ismert formulázásában csak *J. St. Mill* fejtette ki. Szerinte is a munka iránti kereslet az ország tőkéjének nagyságától függ, de nem az egész tőke nagyságától. Hiszen már Ricardo is kimutatta, hogy az ország tőkéjének változatlan maradása esetén is csökkenhet a munka iránti kereslet, ha a tőke egy része, gépek alkalmazása folytán, állóvá convertáltatik.¹⁾ Mill még óvatosabb e tekintetben. Ő az egész tőkét álló és forgóra osztja fel és az utóbbit ismét két részre választja, melyeknek csak az egyike fordítatik közvetlenül munkások tartására, a másik természetesen nyers- és segédanyagok alakját öltvén fel. Csak azon része a tőkének, mely közvetlenül a munkások fizetésére használtatik, határozza meg szerinte a munkások iránti keresletet, s így a munkabér magasságát is. Adva lévén a munkások száma, „a munkabér csakis ezen munkások bérlésére fordított alap nagyságával emelkedhetik és csakis ennek csökkenésével szállhat alá.“²⁾ A tőke ezen része az u. n. munkabér-alap.

¹⁾ Princ. Ch. XXXI.

²⁾ Princ. B. II. Ch. XI. §. 1.

A legfőbb ellenvetés, mit e tannal szemben felhoztak, nem az, hogy nem igaz, hanem hogy nem fejti meg a jelenséget, melynek megfejtését feladatul tűzte ki maga elé. Mi volt a kérdés? Hogy mitől függ a munkabér magassága egy országban. És mi feleletet kaptunk e kérdésre? Azt, hogy a munkások számától és a munkabér-alap nagyságától, tehát csakis az utóbbtól, ha az első adva van. Igen, de mit nevezünk munkabér-alapnak? Azon összeget, melyet munkabérek fizetésére fordítanak, vagyis a munkabérek összegét. Mit mond tehát ezen egész elmélet? Csupán azt, hogy bizonyos számu, egyenlő nagyságu részek összege elosztva a részek számával, hányadosul ismét egy-egy ily részt ad. Ügyesen gunyolja is ki Marx: „Hogy az átlagos pénzbeli bért, melyet minden munkás kap, kiszámítsuk, ezen tőkét (a munkabér-alapot) egyszerüen osztjuk a munkás népesség számával. Azaz először egy összegbe számítjuk össze a valóban fizetett egyéni munkabéreket, akkor azután azt állítjuk, hogy ezen összeg az isten és természet által octroyált „munka-alapot“ képezi. Végre elosztjuk az így nyert összeget a munkások fejszámával, hogy megint fölfedezzük, mennyi eshetik minden egyes munkásra egyenként. Rendkívül furfangos eljárás!“¹⁾

7. §. Jelentékeny továbbfejlesztést nyert a munkabér-alap elmélet *Cairnes* részéről. Ő felismerte, hogy arra a kérdésre: „mitől függ a munka iránti kereslet“, nem elég azt felelni, hogy a munkabér-alap nagyságától, (szerinte ebben áll a munka iránti kereslet) hanem tovább azt kell megfejtteni, hogy mitől függ maga a munkabér-alap nagysága. Erre a következőleg felel:

„A munka bérbevétele a tőkebefektetés egy mozzanata. A tőkés körülbelül ugyanazon okokból fogad fel és fizet munkásokat, a melyek őt nyersanyag, gyár vagy gépek vásárlására indítják. Ha tehát az okokat keressük, melyek a vagyon összegét szabályozzák, mely munka bérlésére fordítatik, figyelembe kell vennünk a tekinteteket, melyek az emberekre nézve irányadók, midőn vagyonukat productiv vállalatokra szánják. Miért fekteti pl. A. B. vagyonát productiv vállalatba? És miért ennyit és nem többet? A felelet e kérdésekre közelebb fog bennünket vinni célunkhoz.

„Ugy látszik nekem, hogy a megfelelő válasz a következő:

¹⁾ Kapital I. kiad. 559. l.

A. B. a célból helyezi el vagyonát productiv módon, hogy nyereséget huzzon vagyona így elhelyezett része után; és annyit és nem többet helyez el, mert összes vagyona annyi lévén, a mennyi és tekintettel egyfelől magánszükségleteire és jótékonyság iránti érzékére, másfelől vagyona szaporítása utáni törekvésére, végre az alkalmakra, melyek őt erre nyereség nyújtása által képesítik, ez azon összeg, mely körülményei között befektetés céljából rendelkezésére áll. Más szóval A. B. befektetésének összegét a következő körülmények határozzák meg: Először vagyonának egész összege; másodsor jelleme és elhatározása, melyre hat egyfelől közvetlen élvezet utáni vágya és másfelől a jövő gyarapodás kilátása; harmadsor a nyereségre való alkalom. . . .

„Alkalmazva e tekinteteket egy közület esetére, jogositva vagyunk a következő tétel levonására: Adva lévén a vagyon összege egy országban, e vagyon azon része, mely nyereség céljából üzleti vállalatokba fog fektettetni, függ először azon tulajdonságok erejétől, tagjainak átlagos jellemében, melyek productiv befektetésekre vezetnek — a mit Mill „a vagyongyűjtés effectiv vágyának“ nevez; és másodsor az ipari befektetés alkalmaitól, melyek a közület számára nyitva állanak és a nyereség egy oly tételét nyújtják, mely elégséges ama vágy felköltésére — egyszóval a „befektetés terének kiterjedtségétől“.

„Ezek lévén a föltételek, melyek a tőkebefektetést meghatározzák, világos, hogy ha minden tőke munkabérekben állana, vagy ha a munkabérek mindig ugyanazon arányban lennének a tőke adott mennyiségéhez, a kérdés, melyet utolsó sorban tárgyalunk, meg lenne oldva, és a szóban levő jelenséget, — nevezzük azt, a mint tetszik, akár a munka iránti kereslet terjedelmének, akár a munkabér-alap összegének — egyszerűen és egyenesen az ép megállapított feltételekre vezethetnők vissza, azaz — a nemzeti vagyonosság adott állapotában a vagyongyűjtés utáni effectiv vágy erejére, összeköttetésbe hozva azt a befektetés terének kiterjedtségével. Tényleg azonban, a munkabérek a tőkének csak egy részét alkotják és a mi a kutatást nagyon bonyolítja, e rész nincs állandó arányban az egész összeghez. Hátra van tehát még meghatározni a körülményeket, melyektől függ a tőke megosztása munkabérek és azon többi elemek között, melyekből a tőke áll.

„E többi elemek összegezhethők az „álló tőke“ és a „nyersanyag“ czime alatt. Álló tőke, nyersanyag és munkabér-alap képezik tehát a tőke három alkatrészét; és a megfejtendő kérdés: Mik az okok, melyek az ipar egy adott terén meghatározzák e három alkatrész arányát?

„Vegyünk fel ismét egy egyént, A. B-t a ki befektetést óhajtott tenni. Elhatározta, mennyit fektessen egész vagyonából productiv vállalatokba, de miután ezt megállapította, meg kell neki vizsgálnia, mily arányokban oszssa meg ezen összeget álló tőke, nyersanyag és munkabérek között. Mi szabja meg az illető hányadokat? Nyilván első sorban a gazdasági ág természete, a melyben tőkét elhelyezni kívánja. . . .

Nos, a tekintetek, melyek az egyes tőkésre irányadók, irányadók a tőkések közületére is; és azért jogosítva vagyunk azt következtetni, hogy a főköörülmény, mely a munkabér-alapnak a nemzet általános tőkájével való arányát szabályozza, a nemzeti iparágak természete.“¹⁾

Ime egy közgazdasági jelenségnek, a munka iránti keresletnek megfejtése. E megfejtés alakilag a lehető leghelyesebb és leg-tökéletesebb, mert hisz visszavezeti a szóban levő jelenséget, az ember bizonyos lelki tulajdonságaira, és egy kültermészeti körülményre, az iparágak természetére. De kérdés tartalmilag helyese-e a fönnebbi megfejtés? E tekintetben igen nagy kételyeink vannak.

Cairnes megfejtése ugyanis föltételezi:

1. hogy minden munkabér a vállalkozó tőkájéből előlegeztetik;
2. hogy a productiv czélokra fordított tőke nagysága a munkabér magasságától független;
3. hogy az iparágak természete egy technikailag adott, vagy legalább gazdasági körülményektől független körülmény. E három feltételezést valónak el nem fogadjuk. De ha e három feltételezés megfelelne is a valóságnak még akkor sem áll szerintünk az,
4. hogy a munkások iránti kereslet — és így a munka adott

¹⁾ Some lead. pr. 196 s. k. l. — Cairnes ezt főköörülménynek nevezi; azonban a másik — mellékes — körülmény, mely szerinte a munkabér-alap arányát a tőke többi elemeivel meghatározza, csak e főköörülmény corollariuma, és ezért avval külön foglalkoznunk nem kell. Ha — mint reméljük — sikerül megczáfolnunk az előbbire vonatkozó tételt, az utóbbira vonatkozó önkényt elesik.

kinálata mellett a munkabér magassága is — a munkabér-alap nagysága által határoztatik meg. Czélszerű lesz ezen ellenvetéseinket megfordított sorrendben előadni. ¹⁾

8. §. Föltéve, hogy a munkabér mindig a vállalkozó által előlegeztetik és hogy a munkabér-alap nagysága valóban azon tényezők által határoztatik meg, melyeket Cairnes megállapított, még akkor sem igaz, hogy a munka iránti kereslet — és így a munka adott kínálata mellett : a munkabér magassága — a munkabér-alaptól függ. Szerintünk a munka iránti kereslet és a munkabér magassága függ azon idő hosszúságától is, mely a termelés megkezdése és a termelvények értékesítése közt lefolyik, vagyis a tőke forrásának gyorsaságától.

Vegyünk fel — Cairnes példáját követve — két tőkést. Az egyik A. B. cipőgyáros, ki a legényei által egy hét alatt elkészített cipőket minden héten a heti vásáron eladja; a másik N. N. haszonbérlő, ki egész évi költségeit csak az aratás után értékesíti. Mind-egyik, tegyük fel, egész éven át 10 munkást foglalkoztat, kiknek bérét — fejenként 10 frtot — hetenként előlegezi. Mindkét tőkének munkabér-alappal kell birnia, de vajjon egyenlővel-e? Távrolról sem; a cipésznek 100 forint, a bérlőnek 5200 forinttal. A cipész ugyanis minden hét végével értékesítvén termelvényét, annak árában visszatérítve kapja 1. nyersanyaga árát; 2. álló tőkéi egy heti romlásának, illetőleg helyreállításának díját s 3. a munkabért. Egyik hét termelvényeinek árával ő tehát a jövő héten az üzletet folytathatja. Nem úgy a haszonbérlő. Az ő termelvénye csak egy hosszú év lefolyása alatt készül el és vihető piacra; neki tehát egész éven át a múlt évek jövedelméből kell munkásait fizetni. Természetes, hogy a mennyiben ezért nagyobb tőkét von meg magától, annyiban, az ipari verseny hatalmánál fogva, nyeresége is nagyobb lesz; de mi csak azt akartuk bizonyítani, hogy az egyik tőkés 52-szer oly nagy munkabér-alappal, mint egy másik, csak annyi munkást foglalkoztathat ugyanazon bér mellett, illetőleg csak oly magas bért fizethet az alkalmazott munkások adott száma mellett, mint ez utóbbi. Miért? Mert tőkéje 52-szer annyi idő alatt fordul meg mint ezé.

A mi áll „egy tőkésre“, az áll „a tőkések közületére is.“

¹⁾ Tudtunkkal Cairnes elmélete legelőször e helyen tétetik bírálat tárgyává, és ha a munkabér-alap elméletnek ezen legtökéletesebb fejleményét megczáfoltuk, maguktól elesnek régebbi formulázásai.

Valóban ugyanaz, a mi a bérlőre és a czipészre, igaz két oly nemzetre is, melyek közül az egyik tulnyomólag oly czikkeket termel, melyek csak hosszú idő lefolyása után értékesíthetők, míg a másik megfordítva cselekszik. Az elsőnek sokkal kevesebb tőkét fog kelleni előzetesen a termelés folyamára munkabér-alap gyanánt fenntartani, mint az utóbbinak ugyanazon népesség eltartására.

Ezen szembeszökő igazságot Cairnes, úgy látszik, nem is sejti; szerinte ugyanazon munkabér-alap mindenütt ugyanazon munkabér-összeget jelenti. Szinte attól félnénk, hogy művének valamely, e pontra vonatkozó helye elkerülte figyelmünket, ha következő sorai az ellenkezőről nem győznének meg :

„Napnál világosabb, hogy a tőke egy adott összege, Észak-Amerika nyugati államaiban elhelyezve, nagyobb munkás népességet tart fenn, mint ugyanazon összeg az új angol államokban befektetve. Oka nyilvánvaló. Az előbbi államok külterjesebb mezőgazdaságot üznek, mint az utóbbiak és ennek következtében kevésbé bőven alkalmaznak álló tőkét és nyersanyagot legfőbb gazdasági ágaikban; ebből folyik, hogy az egész befektetésnek munkabérek fizetésére fordítható része megfelelőleg nagyobb azon államokban. Ép úgy ha összehasonlítunk egy átlagos befektetést az Egyesült-Államokban — akár mely részökben — és Nagy-Britanniában, hasonló különbségek derülnének ki. Álló tőke bővebben lévén alkalmazva Nagy-Britannia gazdasági ágaiban, a tőke egy adott összege ezekbe fektetve kisebb munkabér-alapot szolgáltatna, mint ugyan e tőke az Egyesült-Államokban befektetve, és ennek következtében — eltekintve a munkabér különböző magasságától a két országban — egy kisebb munkás népességet tartana el.“¹⁾

Azt, hogy egy bizonyos tőkebefektetés Angliában — gazdasági ágai természeténél fogva — sokkal kisebb munkabér-alapot fog szolgáltatni, mint Amerikában, megengedjük, de határozottan tagadjuk, hogy szükségképen megfelelőleg kisebb munkás népességet is fog fentartani. Tegyük fel Cairnes érvelése javára, hogy az amerikai befektetés egészen munkabérekre fordíttatik, míg az angol befektetésnek $\frac{11}{12}$ -e álló tőkék beszerzésére és csak $\frac{1}{12}$ -e munkabérek fizetésére. Ekkor ugyanazon befektetésből Amerikában

¹⁾ J. m. 205. 1,

12-szer oly nagy munkabér-alap kerülne ki, mint Angliában; de azért „napnál világosabb“ hogy ha az amerikai befektetés mezei munkások bérlésére fordított, kiknek munkája csak egy év múlva lesz értékesíthető, míg az angol oly iparczikkék termelésére, melyekből minden hónap végén adatik el az azon hónapban előállított mennyiség, — például épen Amerikában, — az angol $\frac{1}{12}$ ugyanannyi munkást fog egész éven át foglalkoztatni, illetőleg a munkások adott száma mellett ép oly nagy munkabéreket fog szolgáltatni, mint az amerikai $\frac{11}{12}$.

A különböző iparágakban, melyeket valamely ország üz, természetesen különböző idő alatt fordul meg a tőke, de minden országban létezik e forgási időnek egy átlaga, mely kisebb vagy nagyobb a szerint, hogy mily iparágak tulnyomók az országban. Minél nagyobb vagy kisebb ezen átlag, annál kisebb, illetőleg nagyobb népességet fog az ország ugyanazon munkabér-magasság mellett fenntartani, vagy annál magasabb munkabért fog az ország a munkások adott száma mellett fizethetni.

9. §. Az előző szakaszban feltettük, hogy valóban a Cairnes által megjelölt lelki tényezők határozzák meg, hogy az ország vagyonának mily nagy része fordittassék productiv vállalatokra és hogy az „iparágak természete“ határozza meg, hogy e rész mily arányban oszoljék meg a munkabér-alap és — talán szabad e kifejezést használnunk — a dologi tőke között. E föltételezés mellett sem találtuk igaznak, hogy a munkások iránti kereslet és evvel a munkabér magassága a munkabér-alap nagyságától függ, hanem azt találtuk, hogy e mellett még a tőke forgásának gyorsaságától is. Azonban ez csak *kiegészítését* vonja maga után Cairnes elméletének; most azonban annak azon sarkpontjait akarjuk bíráló alá venni, melyeket előbb igazaknak tettünk fel.

Cairnes szerint azt, hogy az ország vagyonának mely része fordittassék productiv vállalatokba, azon körülmény határozza meg, hogy mily erővel harcolnak egymással a tőkések jellemében 1. a közvetlen élvezet utáni vágy és 2. a vagyongyűjtési hajlam, ha a tőke alkalmazásának terét adottnak vesszük. „A. B.“ mondja Cairnes „a célból helyezi el vagyonát productiv módon, hogy nyereséget huzzon vagyona így elhelyezett része után és ennyit és nem többet helyez el, mert összes vagyona annyi lévén, a mennyi, és tekintettel egyfelől magánszükségeire és jótékonyág iránti érzé-

kére, másfelől vagyona szaporítása utáni törekvésére, végre az alkalmakra, melyek őt nyereség nyújtása által erre képesítik, ez azon összeg, mely körülményei között befektetés céljából rendelkezésére áll.“ Tegyük fel, hogy A. B. a folyó év végével 100,000 frttal nagyobb nyereséget tett fére, mint a mennyi üzletének és háztartásának az eddigi terjedelemben továbbvitelére szükséges. Egyéni jellemében a Cairnes által kijelölt tulajdonságok olyanok lévén, a melyeknek, elhatározza, hogy vagyona szaporulatából 50,000 frtot üzletének kiterjesztésére, ugyanannyit pedig közvetlen élvezeteire fog fordítani, például nyaralójának szépítésére, lovainak és kocsijainak szaporítására stb.; azonban szerencsétlenségére kivándorlás, ragály vagy — ha tetszik — általános munkafelmondás folytán a munkabér minden ágban fölemelkedik. Ennek folytán vagy élvezeteinek, vagy üzletének szándékolt kiterjesztéséről fog kelleni lemondania. A választásban a Cairnes által kijelölt tényezők fogják vezetni. Ha élvezetvágya nem enged, üzletét nem fogja kiterjeszteni; ha nyereségvágyát teljes mértékben ki akarja elégíteni, úgy többet fog kelleni üzletébe befektetnie, mint a mennyit eleve szándékolt, hogy a most alacsonyabb nyereségtétel mellett a szándékolt nyereséghez jusson. Ime tehát ezen esetben is látjuk, hogy a munkabér-alap nagyságát a Cairnes által felsorolt tényezők fogják meghatározni; de látjuk azt is, hogy e lelki tényezők effectiv ereje, mely Cairnes szerint a munkabér magasságát meghatározza, *épen a munkabér magasságának nyomása alatt változik*. Ez a circulus vitiosus egész elméletét értéktelenné teszi. Nem az a dolgok rendje, a mit Cairnes képzel, hogy t. i. a tőkések jelleme határozza meg, hogy mily nagy tőke fordítottassék productiv vállalatokba, és hogy e tőke nagyságától függ azután a munkabér magassága, hanem ellenkezőleg, a munkabér magassága gyakorol lényeges befolyást arra, hogy mily nagy legyen a productiv vállalatokba fektetett tőke.

Ennek tekinteten kívül hagyásából a legferdebb következmények folynak, például az, hogy a munkások semmi szövetkezése sem képes a munkabér magasságát emelni, mert ha a productiv vállalatokba fektetett tőke nagysága a tőkések jelleme által megváltozhatlanul adva, ennek a munkabér-alapot képező része pedig az iparágak természete által meghatározva van, úgy valóban a munkásoknak semmiféle eljárása sem képes ezt megváltoztatni.

Azonban azt hisszük, sikerült kimutatni, hogy a dolog nem így áll. ¹⁾

De áttérünk Cairnes elméletének második sarkpontjára. Adva lévén már egyszer a productiv czélokra fordítandó tőke nagysága, szerinte az, hogy belőle mennyi fog munkabér-alapul és mennyi álló tőke és nyersanyag megszerzésére fordítatni, az „iparágak természeté“-től függ. „Vegyünk fel — ugymond — ismét egy egyént, A. B-t a ki befektetést óhajt tenni. Elhatározta mennyit fektessen be egész vagyonából productiv vállalatokba, de miután ezt megállapította, meg kell neki vizsgálnia, mily arányokban oszssa meg ezen összeget álló tőke, nyersanyag és a munkabérek között. Mi szabja meg az illető hányadokat? Nyilván első sorban a gazdasági ág természete, a melyben tőkét elhelyezni kívánja.“ Nos, vegyük fel A. B. bérlőt, a ki jónak látja 500,000 frtot befektetni az általa kibérelt lati fundiumba. Az ő gazdasági ága a földmivelés. Az 500,000 forintot tehát a szerint fogja dologi tőke és munkabér-alap között megosztani, a mint azt a földmivelés természete megkívánja. Már most azt kérjük Cairnestől, a „földmivelés természete“ azt kívánja-e, hogy a buzát géppel, vagy munkásokkal csépeltesse, és így tőkéje egy bizonyos részét dologi tőkévé változtassa-e át, vagy munkabér-alappá? Világos, hogy a földmivelésnek e tekintetben egy adott „természete“ nincs. Ha a munkabér oly magas, hogy előnyösebb reá nézve gépet használni, ugy meg is fogja azt tenni, ellen-

¹⁾ Azon vélemény ferdeségét, mely szerint a munkások semmiféle szövetkezése sem volna képes a munkabér magasságát általában emelni, egy más oldalról is kimutathatjuk, melyre még szintén nem történt utalás, és a mely szintén szerfölött érdekes. Azok kik, mint például *J. St. Mill*, e nézetet táplálják, a munkabér emelésének egyetlen eszközét abban látják, ha a munkások, a szaporodástól tartózkodva, számukat csökkentik. Ők tehát nem tagadják a munkabér emelésének lehetőségét, hanem másban látják annak eszközét. Ámde ezen esetben is, ugy mint minden esetben, a munkabér emelkedése — caeteris paribus — a nyereség lejjebb szállását fogja maga után vonni. A tőkés tudniillik ugyanoly összeget fog munkabérekre költeni, mint eddig, de kevesebb ember munkájának eredményeit fogja kapni, minek folytán élvezetei meg fognak csappanni. Mi más történék akkor, ha a munkások száma ugyanaz marad, mint eddig, de más uton kényszeritene ki maguknak magasabb bért. A tőkés ugyannyi munkát kap, mint azelőtt, csakhogy nagyobb áron, melyet csak élvezetei csökkentésével fog fizethetni. Miért szenvedjen ez utóbbi eljárás hajótörést a *tőkés jellemén*, ha az előbbi nem szenvedett?

kező esetben munkásokkal fog csépeletetni. A mi áll a földművelésre nézve, az kisebb nagyobb mértékben áll minden iparágra; és a hol az emberi erő nem látszik pótolhatónak gépekkel, ott igen sokszor állati erővel pótolható. A dolgok rendje tehát itt sem olyan, a milyennek azt Cairnes képzei, a ki szerint „az ipar természete“ meghatározván, hogy mily arányban működjék össze a dologi tőke az emberi erővel, ha egyszer a dologi tőke kellő mennyisége beszereztetett, a productiv vállalatokba fektetett tőke hátralevő része munkabérekben fog kiadatni. Ellenkezőleg, a munkabér minden emelkedése a munkabér-alap aránylagos összevonására tör s viszont, és a dologi tőke és a munkabér-alap folytonos versenyben vannak egymással.

Tegyük fel azon feltehető esetet, hogy az ország gazdagsága és avval együtt productiv tőkéje folyton nagyobbodik, a nélkül, hogy a munkás osztály is szaporodnék, mely e módon akarná bérét emelni. Mi lenne ennek következménye Cairnes szerint? Minthogy a dologi tőke és a munka aránya az iparágak természete által adva van, szerinte minden tőkeszaporulatnak csupán a munkabér-alap javára kellene esnie, a nyereség rovására. Ámde nem ez fog bekövetkezni. Munkások helyett minden lehető ponton állatok, gépek és természeti erők fognak felhasználtatni, hogy a munkabér emelkedése és a nyereség csökkenése feltartóztattassék; minek folytán a munkabér-alap legalább oly arányokban nem fog növekedni, mint azt Cairnes elmélete feltételezi. Azonban bizonyos, hogy a munkások ezen helyettesítésében van egy határ, melyen túlmenni — valóban a gazdasági ágak természeténél fogva — nem lehet. Azt mondhatná tehát Cairnes elméletének valamely védője, hogy itt kezdődik annak érvényesülése és ezentul minden tőkeszaporulat valóban a munkásoknak fog javukra esni. Ámde ha ez bekövetkeznék és a tőkéseknek takarításukból már semmi hasznuk sem volna, ugy természetesen a takarítás is megszűnnék, a mint ezt épen ezen esetre nézve Senior ¹⁾ és Mill ²⁾ felismerték.

10. §. Ha mindezen ellenvetéseink a munkabér-alap elmélet azon legtökéletesebb alakja ellen, melyben az Cairnesnél fellép, helytelenek lennének is, ezen elméletet még sem tehetnők magunkévá, mert az föltételezi, hogy minden munkabér a tőkéből előlegeztetik, oly föltételezés, mely a tényeknek nem felel meg. Midőn e

¹⁾ Political Economy (1858.) p. 193, 194.

²⁾ Princ. B. V.

föltételnek helyességét tagadjuk, korántsem teszszük ezt azon értelemben, a mint az némely német írók részéről történt, kik avval lépnek fel a munkabér-alap elmélete ellen, hogy „a munkás nem eszi a vállalkozó kenyerét, hanem a maga munkájával állítja azt elő“, hogy „a vállalkozó tőkés csak reservoir, melyen keresztül a bér a munkához folyik és nem annak forrása“ (*Roscher*), hogy „a bér tulajdonkép a vevő által fizettetik, mert a tőkés csak akkor alkalmazhat munkásokat ha áruira vevők vannak“ (*Hermann*). Mindez kétségtelenül igaz, de talán soha senki által kétségbe nem vonatott és a munkabér-alap elmélettel semmi összefüggésben nincs. Másfelől azon újabb követelést sem vagyunk képesek megérteni, hogy „a munkabért úgy kell tekintenünk, mint a mely a hozadékból és nem a tőkéből fizetetik“, mert *a tőkés az elvégzett munkát díjazza*; hiszen nem az a kérdés, hogy mi hogyan tekintjük a dolgokat, hanem tényleg hogy vannak. Mi egyszerűen akkor nevezük a munkabért a hozadékból fizettettnek, ha a vállalkozó a hozadéknak (természetben) vagy árának egy részével díjazza vagy még helyesebben díjazhatja a munkást, *mert ezen esetben a vállalkozónak munkások fizetésére rendelt tőkével vagyis munkabér-alappal birni nem kell*; ellenkező esetben a munkabért a tőkéből fizettettnek mondjuk, mert akkor a tőkésnek valóban kell e célra tőkével — munkabér-alappal — birni. Így értelmezve a dolgot — és csak e körülmény a döntő — mi távolról sem állítjuk, hogy semmiféle munkabér sem fizettetik a tőkéből, és hogy a munkabér-alap egyáltalán nem létezik, hanem csak azt, hogy ez nem a kizárólagos eset, és hogy a munkabérek egy része a hozadékból kerül ki.

Az ellenkező nézet, mely az angol irodalomban az általános, összetévesztéséből ered a munkabérnek, melyet a munkás a termelésben való közreműködéseért kap és az élelmi szereknek, melyeket ez alatt megeszik. Nyilvánvaló, hogy a munkás a termelés folyamában még nem táplálkozhatik e termelés eredményeiből, de honnan következik, hogy e tápláléka előlegezett munkabér és nem az előző időszakban kifejtett munkájának a hozadékból fizetett bére? Azonban *J. St. Mill* azt követeli, hogy azon esetben, ha a munkás utólagosan fizettetik, úgy tekintsük a dolgot, mintha ő maga volna a tőkés, ki magának a munkabért előlegezi. De hogyan tekinthetjük a dolgot másnak, mint a milyen? Hiszen a munkás a hozadékból esetleg sokkal nagyobb bért kaphat, mint a mennyit „magának elő-

legezett⁴; a Mill elmélete pedig azért határoztatja meg a munkabér magasságát oly vaskövetkezetességgel a munkabér-alap által, mert lehetetlen több munkabért *előlegezni*, mint a mily tőke e célra *előzetesen* létezik.

Hogy — miként mi állítottuk — a munkabér néha a tőkéből, néha meg a hozadékból fizettetik, az nem valami közgazdasági törvény, melyet hosszasan bizonyítani kellene, hanem egyszerű tény, melyről a mindennapi tapasztalat győz meg bennünket. A gyáros például, ki minden hét végével fizeti munkásait, de munkájuk gyümölcsét rendszeren csak bizonyos hosszabb időszakokban adhatja el, nyilván a tőkéből fizeti munkásait és neki e célra tőkéje egy részét, valóságos munkabér-alap gyanánt, félre kell tennie. Ellenben a vendéglős, ki minden hét vagy akár mindennap végén fizeti személyzetét, de munkájuk gyümölcsét mindennap értékesíti is, a hozadékból rója le munkabéreit, és neki egy krajczárnyi tőkével sem kell e célra rendelkezni. Azt gondolná az ember, hogy a földmivelő minden esetben a tőkéből fizeti munkásait; de hogy ez nem áll, bizonyítja a nálunk divó szokás, mely szerint az aratóknak a termék egy hányadában jár ki a bér része. Ez az eset másutt is, hol a munkás tantièmet kap; ily esetben munkabére nemcsak a munkabér-alap által adva nincs, de a termék értékesítése előtt összege egészen ismeretlen. A megrendelésre dolgozó iparosok és a kis-kereskedők munkásaikat mindig a hozadékból fizetik.

Ha tehát nemcsak az eleve meglevő tőkéből kerül ki a munkabérek összege, hanem a hozadékból is, világos, hogy ezen összeg nem áll szükségképen csupán azon — úgy a hogy — meghatározott munkabér-alapban, hanem annál nagyobb is lehet.

E tény a munkabér-alap elméletet végleg ledönti.

11. §. Az eredmény, melyre az előző szakaszokban eljutottunk, tisztán negatív. Elismervén hogy a munkabér magassága a munka iránti kereslet és a munkakinálat által határoztatik meg, arra az eredményre jutottunk, hogy a munka iránti kereslet nem függ attól, a mitől függőnek a munkabér-alap elmélet állítja. Mitől függ tehát? E kérdésre jelen dolgozatban nem adunk feleletet, és bár egyfelől a tudomány alapföltételeivel ellentétesnek kell mondanunk Thornton⁴) azon állítását, hogy a munka iránti kereslet nem

⁴) On labour B. II. Ch. I.

áll semmiféle törvény uralma alatt, sőt ellenkezőleg lehetőknek hisz-
szük e törvény feltalálását, másfelől mégis elismerjük azt, hogy a
kereslet, annak nagysága, ereje, azon sokszerű tényezők befolyása
alatt áll, melyeknek szemléleténél fogva Thornton a kereslet szót a
„munkaadók versenyé“-vel cserélte fel. Ép úgy a munkakinálat
nagysága nemcsak a munkások száma, de más körülmények által is
meghatároztatik; talán czélszerű lenne tehát a munkások kínálatát
is a „munkások versenye“ kifejezéssel pótolni.

Ámde kérdésbe jöhet, vajjon ilyenkép Ricardo törvénye a
természetes munkabérről megtartja-e helyességét, mely törvény
mint tudjuk, azt tételezi föl, hogy a munkások számának csökke-
nése a munkabért emelni képes? E kérdésre igennel válaszolha-
tunk, mert ha a munkások száma versenyöknek (kínálatuknak
tágabb értelemben) nem is egyedüli, úgy mégis kétségtelenül leg-
hatalmasabb tényezője. Azonban a munkások számának csökkenése
csak bizonyos pontig fogja — a tőkések coalitiójától egészen elte-
kintve — a munkabért emelhetni, t. i. a melyen a gépek vagy ter-
mészeti erők alkalmazása az ipar tulnyomó részeiben előnyössé
váltván, vagy talán a nyereség egy bizonyos, a takarítási hajlamra
többé nem ható minimumig lenyomatván, épen az ellenkező ered-
mény jönne létre.

NEGYEDIK FEJEZET.

A nyereség.

1. §. Nyilvánvaló, hogy ha azon tényezőket megállapítottuk, a melyek valamely adott egész minden részének, egynek híján, aránylagos nagyságát meghatározzák : közvetve azon tényezőket is megtaláltuk, a melyek ezen egy rész aránylagos nagyságát meghatározzák. Ugyanazon tényezők, melyek a földjáradék és munkabér magasságára döntök, ellenkező irányban hatnak a nyereségre. Minél magasabb az első kettő, annál alacsonyabb ez és viszont.

Ámde nem minden tőkebefektetés hoz járadékot, és az ilyen tőkebefektetések hozadékán a tőkés csakis a munkással osztozik, ezeknek nyeresége tehát csakis a munkabér magasságától függ és nem a járadék magasságától is. Minthogy pedig a járadékot nem hajtó tőkebefektetések nyereségei irányadók a többi befektetések nyereségeire is (lévén a földjáradék nem egyéb mint a különbség a kedvezőbb és kedvezőtlenebb befektetés különbeni nyereségei közt), következik, hogy a munkabér magassága határozza meg minden tőkebefektetés nyereségének magasságát, és a földjáradék magasságától egészen eltekinthetünk. Minél magasabb a munkabér, annál alacsonyabb a nyereség és viszont. A munkabér minden változása hat a nyereségre és „semmi más sem érintheti a nyereségeket, mint a munkabér változása.“¹⁾

2. §. E tétel képezi a nyereség törvényét és határozza meg a nyereség magasságát, ha a másik két jövedelmi ág magasságát már meghatároztuk ; oly tétel, melynek igazsága napnál világosabb, de a mely mégis Ricardo összes tanai közül legtöbb megtámadásban részesült. Mi magyarázza meg e csodálatos tényt? Megfelel e kérdésre épen e pontot illetőleg Cairnes.²⁾ „Ricardo nem volt szeren-

¹⁾ Ricardo. Princ. Ch. VI.

²⁾ Some I. pr. 281.

csés gondos tanulmányozók találásában, és az íróknak egész csapatja, kik arra vállalkoztak, hogy az ő tanát megczáfolják, tényleg annak csak a maguk által való félreértését (their own misconceptions of it) czáfolta meg.“¹⁾

A támadások nem annyira Ricardo tanának azon első része ellen irányultak, mely szerint a munkabér minden emelkedése a nyereség ellentétes változását vonja maga után, mint inkább azon másik ellen, mely szerint a nyereség emelkedése csakis a munkabér csökkentése által következhetnék be. Azonban a támadások, mint ily szembeszökőleg igaz tételre nézve másképp nem is lehetséges, kivétel nélkül Ricardo félreértéséből származtak.

Felhozták ellene azt,²⁾ hogy a mikor egy iparág föllendül vagy pang, *egyszerre* magas vagy alacsony benne mind a nyereség, mind a munkabér. Az olvasó, ki bennünket követve behatolt Ricardo szellemébe, erre könnyen meg fogja adhatni a választ. Tudni fogja, hogy maga Ricardo szerint is, ha valamely iparág termelvényeinek piaczi ára fölemelkedik, „nemcsak a nyereségek, de a munkások bérei is érintve lesznek ezen ágakban“; ³⁾ de tudni fogja azt is, hogy Ricardo, mielőtt még a munkabér és nyereség törvényeinek tárgyalásához fogott volna, művének általunk már többször idézett IV. fejezetében, kijelentette, hogy „miután teljesen megismertük az időleges hatásokat, melyek a tőke egyes alkalmazásaiban ugy az áruk árára valamint a munkabérek- és nyereségekre esetleges okok által gyakoroltatnak, anélkül hogy a javak árát, a munkabéreket vagy nyereségeket általában befolyásolnák, mivel ezek hatások, melyek a társadalom minden korszakában egyenlően működnek, egészen figyelmen kívül akarjuk őket hagyni, mialatt a törvényeket tárgyaljuk, melyek a természetes árakat, a természetes munkabére-

¹⁾ A szóban levő elméletnek gyakorlati politikai tendenciákból, vagyis azért el nem fogadását „mert abból a socialismus nagy nyereséget huzhat“, „mert a socialismusnak hatalmas fegyvereket ad kezébe“, stb. (Roscher) tekinteten kívül hagyjuk, mint a mely tudományos igazságokat *oly mértékkel mér, mely a tudomány feltételeivel ellenkezik*. Pedig ezek voltak igen, igen gyakran — majd hallgatag, majd kifejezetten — az indokok Ricardo tanainak el nem fogadására.

²⁾ L. például Fonteyraud a Ricardohoz (Oeuvres complètes de David Ricardo 1882.) irt jegyzetekben 76. stb. l.

³⁾ Princ. Ch. IV.

ket és a *természetes nyereségeket* szabályozzák, hatásokat, melyek egészen függetlenek ezen esetleges okoktól“.

De az olvasó talán hibának fogja tekinteni, hogy Ricardo elégségesnek tartotta ezt csupán munkájának elején kimondani, és nem juttatta eszébe olvasóinak minden egyes tétele alkalmával. Maga Senior mintegy előadásbeli hibának tartja Ricardonál, hogy „éleseszűsége visszatartá attól, hogy engedményeket tegyen olvasói értelmetlensége és gondatlanságának; és hogy sokkal komolyabb barátja volt az igazságnak, semhogy szándékos félreértéseket megelőzött volna.“¹⁾ Ámde, hogy gondatlan és értelmetlen olvasókkal szemben minden eszköz hiába való, arra épen a szóban forgó tan a legjobb bizonyíték. A nyereségről szóló fejezetében Ricardo a nyereségre nézve teljesen ismétli azt, a mit fennebb munkája IV. fejezetéből idéztünk. *„Jól meg kell érteni, hogy én a nyereségről általában szólok. Már megjegyeztem, hogy valamely áru piaczi ára meghaladhatja természetes vagy szükséges árát, a mennyiben csekélyebb mennyiségben állítatott elő, mint a mennyiben az új kereslet megkívánja. De ez csak időleges hatás. Az ezen áru termelésére fordított tőke magas nyereségei természetesen tőkét fognak vonni ezen ágba, és a mint a szükséges tőke megszerезtetett, és az áru mennyisége kellőleg megnövekedett, ára le fog szállani és az iparág nyereségei az általános magassághoz fognak alkalmazkodni. A nyereség általános tételének esése épen nem összeegyeztethetlen a nyereségek részleges emelkedésével egyes iparágakban. A nyereségek egyenlötlen-sége folytán helyeztetik át a tőke az egyik iparágból a másikba. Mialatt tehát a nyereségek eső félben vannak és a munkabér emelkedése folytán fokenként alacsonyabb tételre süllyednek, a bérlő nyereségei csekély időtartamra az előbbi tétel fölött állhatnak. Épugy rendkívüli föllendülés adható egy bizonyos idő tartamára a kül- és gyarmati kereskedelem egyes ágainak; de e tény megengedése semmikép sem erőltetni meg azt az elméletet, hogy a nyereség a munkabér magas vagy alacsony voltától függ.“* Persze, oly tudományos érvekre, hogy a munkás és tőkés érdekeinek ellentétes-sége az isteni világrenddel ellenkezzenek, Ricardo nem volt elkészülve.

Felhozták Ricardo ellen azt is, hogy a nyereség a munka productivitasától is függ, hogy oly országokban, melyekben legmaga-

¹⁾ Pol. Ec. 118. 1.

sabb a munkabér, ¹⁾ rendszeren a munka is productivabb (uniform cost of labour) hogy a munka productivitásának emelkedésével a nyereség is emelkedik, anélkül, hogy a munkabér csökkent volna. Ez igaz azon esetben, ha valamely iparág épen nem áll a verseny befolyása alatt, vagy igaz azon átmeneti időre, mely alatt a verseny magát egy föllendülő iparra veti; de nem igaz azon — Ricardo által egyedül szem előtt tartott — állapotra, midőn a verseny az illető iparágra egészen szabadon működik. Ha a selyem ára eddig 10 forint volt és termelési költségei felényire szállanak le, ugy a verseny hatása alatt ára ezentul 5 forint lesz. Mikép hatna ez a selyemgyártó nyereségének emelésére? Ipara kétszerte productivabb lesz, de ennek ő reá egyedül az lesz hatása, hogy a mit eddig egy rőf selyemért kapott, ezentul két rőfjébe fog kerülni. Hogy változott volna ezáltal nyereségének magassága? Az igaz, hogy ezentul minden tőkés ugyanazon pénzen kétszer annyi selymet fog fogyasztani, mint eddig és így élvezetei nagyobbodtak, ha véletlenül selyemfogyasztó; és azok, kik a jövedelem magassága alatt az absolut magasságot értik, mondhatják, hogy a nyereség emelkedett. De akkor ezeknek, ha következetesek akarnak lenni, azt is kell mondaniok, hogy a selyemgyártás productivabbá válása által a földjáradék, sőt azon munkások munkabérei is emelkedtek, kiknek nejei selyemkendőt viselnek. Sőt azt is kell mondaniok, hogy a franczia selyemipar productivabbá válása által az egész világon mindenütt, a hol franczia selymet viselnek, fölemelkedtek a nyereségek, munkabérek és a földjáradék. Ricardo ezt a hibát nem követte el. Ő minden emberben elválasztotta a földtulajdonost, a tőkést, a munkást egyfelől, a fogyasztót másfelől, és valamely jövedelmi ág magassága alatt csak a relativ magasságot érti. A nyereségnek ez a magassága *csak* a munkabérek magasságának rovására emelkedhetik, ép ugy a mint a munkabér magassága csakis a nyereség magasságának rovására. ²⁾

¹⁾ Attól egészen eltekintünk, hogy azok, kik ezen ellenvetéseket támasztják, a munkabér magassága alatt az absolut magasságot értik, a mit Ricardo nem értett.

²⁾ De azt lehetne kérdezni, mi indítja tehát a tőkések iparuk productivitásának emelésére? Felelet: semmi más mint azon időközi haszon, melyet addig élveznek, míg áruik árát a verseny hatása alatt megfelelőleg leszállítani nem kénytelenek. (De l. még a köv. §-t.)

3. §. Az előző fejezetekből (II. fej. 4. §. és III. fej. 4. §.) tudjuk, hogy minden országban bizonyos körülmények között a földjáradék *magasságának* és a munkabér (természetes) *magasságának* emelkednie kell, t. i. akkor, ha egy országban a tőke és a népesség folyton szaporodik, az östermékek pedig ennek folytán mindinkább kedvezőtlenebb tőkebefektetésekkel termeltetnek. E körülmények között tehát — melyeket Ricardo „a társadalom természetes fejlődése“ czim alatt foglal össze — a nyereségnek folyton alacsonyabbra kell süllyednie. Ez az, a mit „a nyereségnek egy minimumra való törekvése“ alatt értenek és ez teszi fontossá a tőkésre nézve, még a bérlőre nézve is, hogy az östermékek értéke tartósan alacsony ¹⁾ és a — csupán — földbirtokosra nézve hogy tartósan magas legyen. Az östermékek ára, más szóval *a mezőgazdaság productivitása* e szerint egyik legfontosabb tényezője az összes jövedelmi ágak *magasságának*.

„A NYERESÉG A MUNKABÉREK MAGASSÁGÁTÓL,

„A MUNKABÉREK MAGASSÁGA AZ ÉLETSZÜKSÉGLETEK ÁRÁTÓL,

„AZ ÉLETSZÜKSÉGLETEK ÁRA AZ ÉLELEM ÁRÁTÓL

függ, mert a többi életszükségleti tárgyak csaknem határ nélkül szaporíthatók“ mondja Ricardo. ²⁾ De jól meg kell jegyeznünk, hogy Ricardo szerint a nyereség süllyedése csak a munkabér emelkedésének következménye. E tétel igen nagy haladás volt Smithhez képest, ki szerint már maga a *tőkeshaporodás* lenyomja a nyereséget, a munkabér emelkedésétől függetlenül. E nézet az általános tultermelés és az általános értékcsökkenés téves képzeteivel függ össze, és Ricardo hosszasan és győzelmesen czáfolja meg e pontra nézve Smitht.

Ha az e szakaszban mondottakat, továbbá a fönnebbi II. fej. 4. §-át és a III. fej. 4. §-át összekapcsoljuk, megkapjuk Ricardo összes törvényeit a társadalom „természetes“ gazdasági fejlődéséről, a mit megoszlástana dynamikájának lehetne nevezni, szemben a bizonyos adott időpontra vonatkozó statikával.

4. §. A socialistikus közgazdaságtan a munkabér és a nyereség közti viszonyt — egészen Ricardo szellemében — a munkanap felosztása által tünteti fel. A munkanap egyik része (fizetett, szük-

¹⁾ A munkás szükségleti tárgyait termelő iparágak nagyobb productivitása tehát érdekében van a tőkésnek. (V. ö. a fennebbi jegyzetet.)

²⁾ Works p. 66.

séges munkaidő) fordittatik szerinte a munkabér productiójára, a másik (fizetetlen, surplus munkaidő) a nyereség előállítására. Minél hosszabb vagy rövidebb a munkanap, ha az első rész adva van; minél rövidebb vagy hosszabb ezen első rész, ha a munkanap adva van, annál magasabb lesz a nyereség. Ezen elméletet föltétlenül aláírjuk és aláírná, véleményünk szerint, Ricardo is.

Nem tartjuk igaznak a socialistikus elmélet azon pontját, hogy a javak természetes értéke csak a rájuk fordított munka mennyiségétől függ; szerintünk függ a tőkés megtartóztatásától és kockázatától is, és a nyereség mindig *arányban* van a megtartóztatás és kockázat fokával, mely a tőkés által a termelésnél gyakoroltatott. De a nyereség *magassága* mindig csak a munkabér magassága, vagyis a munkanap fennebbi megoszlásának aránya által határoztatik meg.

Azon tőkés nyereségének magassága, a ki bort, szivart, sajtot, stb. vásárol, és azt minőségének emelése végett több évre elteszi, ¹⁾ szintén a munkabér magasságától fog függni daczára annak, hogy ő egyetlen munkást sem foglalkoztatott; mert az ipari verseny hatalmánál fogva a többi iparágak nyereségeihez fog alkalmazkodni, melyek pedig a munkabér magassága által határoztatnak meg. Így hat vissza a munkanap fennebbi megoszlásának aránya a többi foglalkozásokban, még azon tőkés nyereségére is, a ki munkást nem alkalmazott.

¹⁾ E példát hozza fel a socialistikus elmélet ellen *Roscher* Grundlagen 433.

VEGYESEK.

Nemzetközi statisztikai intézet. A londoni Statistical Society ez évi jubilaris ülése alkalmával Neumann-Spallart szemlét tartva az eddig tartott statisztikai kongresszusok eredménye felett, azoknak új alakban létesítését proponálta, oly módon, hogy létesítsék nemzetközi statisztikai társulat, mely ne legyen hivatalos jellegű, azonban lehetőleg biztosítsa magának az összeköttetést az egyes államok statisztikai hivatalaival. Több óráig tartó tanácskozás után nemcsak ez eszmét, de az általa vázlatosan elkészített alapszabályokat is elfogadták. E szerint a „nemzetközi statisztikai intézet“ nemzetközi társulat oly célból, hogy a hivatalos s tudományos statisztika fejlődését előmozdítsák. Az intézet e célból: 1. Igyekezni fog a statisztikai felvételek módszerét, mintáit s feldolgozását lehető egyöntetűvé tenni, a statisztikai közlemények egyforma közlésére hat, hogy a különböző országokban szerzett adatok egymással összehasonlíthatók legyenek. 2. Tanácskozásai s határozatai által igyekezni fog, hogy a kormányok figyelme felhívassék oly kérdésekre, melyeket statisztikai észleletek által lehet megoldani s olyanokra, melyek a statisztika által eddig épen nem vagy csak kevésé érintettek. 3. Nemzetközi kiadványokat készít, melyek célja lesz az egyes országok statisztikusai között állandó összeköttetést létesíteni. 4. Igyekezni fog iratok s esetleg alkalmas oktatás, előadások s általában bármely más megfelelő módon terjeszteni a statisztikai ismereteket, valamint élnkíteni a kormány s a nagy közönség figyelmét a társadalmi jelenségek kikutatása iránt. Rendesen minden két évben lesz egy ülés, midőn a legközelebbi sessio idejét s helyet megállapítják valamint az elnök, két alelnök, főtitkár s pénztárnok két évre megválasztatnak. Az intézet rendes, levelező s tiszteleti tagokból fog állani. A rendes és levelező tagok fejenként egy font sterlinget = 20 márkát = 25 frankot fizetnek. Az intézet költségeihez járulnak továbbá a statisztikai bizottságok, hivatalok s statisztikai egyletek, kik ez által az intézet kiadványainak egy-egy példányát nyerik.

Igyekezni fognak további külön alapot gyűjteni, melynek kamatja a titkári költségek, a kiadások, ülések s más az intézet rendes működésével összeköttetésben levő kiadások fedezésére szolgálnak.

Az administratív statisztika állapotáról az „Annali di Statistica“ Európa különböző országaiból részletes adatokat közöl, melyek összehasonlításokra nem mindig alkalmasak ugyan, mivel p. Franciaországban s Belgiumban a hivatalos statisztika az egyes ministeriumoknál decentralisált állapotban van, s az itt felhasznált költségek nem mutattatnak ki, mind a mellett egészben véve tanulságos képet nyújt e fontos közigazgatási segédeszköz műveléséről, melyre nézve Lord Granville angol miniszter egykor azt a nyilatkozatot tette, hogy nem messze van az idő, midőn a kulturállamok rangfokozatát a szerint fogják mérlegelni, hogy mily mértékben ápolják a közigazgatási statisztikát. Ha e tétel állana Magyarország már nemesak Ausztriát haladta volna meg, mely e tekintetben csaknem a legutolsó helyen áll, hanem Európa több más országát is. A főbb adatokat a következő táblázat mutatja:

Államok	Rendes kiadások				Rendkívüli felvételek	
	Év	Hivatalnok és segéd-személyzet száma	Kiadások összege forint o. é.	1000 lakosra esik	Év	Kiadások összege o. é. forint
Csaszország	1884 ^{1/2}	153	208,400	7·30	1881	322,600
Németország	1883 ^{3/4}	204	329,800	7·30	1882 ^{3/3}	1.109,500
Poroszország	1883 ^{3/4}	c. 200	214,700	15·20	1882 ^{3/3}	368,000
Bajorország	1883	15	49,400	16·60	1880	45,000
Szászország	1884 ^{1/2}	39	84,200	35·60	—	—
Württemberg	1883 ^{3/4}	6	34,500	24·80	1880	13,500
Ausztria	1883	52	145,700	6·60	—	—
Magyarország	1884	130	150,140	9·15	—	—
Nagybritannia	1883 ^{3/4}	211	679,000	19·20	1881	2.174,000
Franciaország	1883	41	163,100	4·30	—	—
Svájcz	1883	20	30,500	10·70	1883	13,500
Belgium	1883	?	25,700	7·70	1880	345,400

Kiviteli kereskedelmünk Szerbiába a legfontosabb hazai nemzetgazdasági kérdések közé tartozik. Ez ügyben közelebb Stephani Albert konzul érdekes emlékiratot terjesztett be a kereskedelmi ministeriumhoz, melynek főbb eredményét maga a következőkben összegezi: 1. A kivitelképes osztrák-magyar czégek főnökeinek vagy tagjainak a Szerbiába való utazás és az egyes főbb városokban rövid ideig tartó időzés melegen ajánlható. Az utazás Bécsből Belgrádba a keleti villamvonaton körülbelül 13 óráig, Belgrádból Nisbe 6—8 óráig tart. Belgrádban elégséges három, Szendrőben és Nisben pedig egy-egy napig időzni. 2. Ugy a nagy-, mint a kiskereskedés számára egy önálló raktárnak Belgrádban létesítése minden egyéb eladási módnál többre becsülendő. 3. Üzleti képviselőknek vagy ügynököknek levél útján felfogadása nem ajánlható. 4. Az üzleti utazók, képviselők vagy ügynökök által közvetített megrendelések csak újabb felvilágosítások után, melyek közvetlenül az áruk elküldése előtt szerzendők be, eszközöltessenek. 5. A követelések behajtásával sem üzleti utazók, sem ügynökök, hanem csakis bankok vagy bankárok bizassanak meg. 6. Az áruk szállításánál emelt furfangos kifogások, vagy nem pontos fizetés esetében azonnal ügyvéd vétessék igénybe s minden halasztás kerülendő. 7. A Szerbiába küldendő üzleti utazóknak a szerb nyelvet okvetetlenül birniok kell.

Ugyanő egy magyar-szerb kereskedelmi egyesület tervezetét is elkészítette, mely főbb vonásaiban a következő: 1. Az aláírók a magyar készítmények kelendőségének Szerbiában való előmozdítása czéljából egyesületet alakítanak. 2. Az egyesület czime: „Magyar-szerb kereskedelmi egyesület“ s mint egyesület, saját számlájára üzleteket nem köt s így önálló saját nyereségre nem számít. 3. Az egyesület tagjai közé mindenki beléphet s egyéb kötelezettséget nem vállal el, mint hogy a tagsági díjat 5 éven át fizetni tartozik. 4. A tagsági díj évenként 100 forint, mely összeg előlegesen, minden év január 1-én lefizetendő. 5. Az egyesület Belgrádban üzleti helyiséget bérel ki; elárusítót és szolgát alkalmaz. A nagyobbodó szükségletnek megfelelőleg ily üzlethelyiséget Szerbia egyéb városaiban is kibérelhet és a személyzet számát szaporíthatja. 6. Az üzlethelyiség bérlete és a személyi illetmények az egyesület vagyonából fedeztetnek és ezen üzlethelyiség használata és a személyzet igénybevételeért szabály szerint külön díj nem fizetendő. Azon esetben pedig, midőn

egyik tag által beküldött cikk különös nagy tért foglalna el, vagy pedig ezen cikk forgalomba hozatalánál külön munkaerő (elárusító, utazó, háziszolga stb.) alkalmazása válnék szükségessé, az illető tag a felszaporodó többletkiadást az egyesületnek köteles megtéríteni. 8. Minden tagnak jogában áll, de nem köteleztetik arra, hogy oly árukat, melyek termeléseért vagy forgalomba hozataláért Magyarországon adót fizet, az egyesület raktárába saját számlájára és veszélyére elárusítás végett küldjön. A beküldő ezen beküldés folytán felmerülő összes szállítási, vám, biztosítási és egyéb költségeket előre tartozik fedezni. Az utólag támadt kiadások megtérítését az áru maga, az abból befolyó összeg és a beküldő biztosítja. 8. Az egylet vagyonából, vagy a beküldött áruk terhére a tagoknak előleg nem nyújtható. 9. A számlák negyedévenként lezártnak és az elszámolás a beküldőkkel megtörténik. 10. Az egyesület raktáraiban csakis a tagok küldeményei helyezhetők el és bocsáthatók forgalomba. 11. A raktárak nagyban való elárusítások közvetítésére csak a budapesti üzletvezető különös meghagyására és esetről-esetre meghatározandó feltételek mellett jogosítvák, illetőleg kötelezvék. 12. Minden beküldő áru eladási árát saját maga véglegesen megállapítja, mely ár a raktárakban az elárusításkor sem nagyobbra nem vehető fel, sem alább nem szállítható. Szabályszerűleg, az egyesület czéljaira való tekintettel, az eladási árak helyben, a raktárakban ugy számítandók fel, hogy azok, beleszámítva a szállítási és vámköltségeket is, magasabbak ne legyenek, mint a budapesti kiskereskedésben. 13. Az egyesület és ennek raktárai egy üzletvezető felügyelete alatt lesznek, a ki a közgyűlés által az egyesület iparos és kereskedő tagjai közül 5 évre választatik. Ezen üzletvezetői állás fizetés nélküli, hazafias, tiszteletbeli hivatal.

Az osztrák egyletek statisztikája az 1881 végén levő állapot szerint 17,115 egyesületet mutat ki, 1792 fiókegyesületet nem számítva s így csaknem négyszer annyit, mint 1867-ben volt, mely rendkívüli szaporodás leglényegesebb magyarázata, hogy az első felvétel nagyon hiányos volt. Egyes részletek közül kiemeljük, hogy a részvénytársulatok száma 1867-től 1872-ig négyszer annyi lett, de azután 1881-ig négy hetedrészre szállt alá. Hasonló körülmény észlelhető a fogyasztási s iparegyleteknél, míg másrészt a beteg-

segélyző, továbbá ipart s földmívelést előmozdító egyletek száma folytonosan szaporodik. A főbb hullámzást a következő adatok mutatják :

	1868	1870	1875	1880	1881
Részvénytársulatok	154	361	572	438	429
Fogyasztási egyletek	63	402	399	246	233
Előleg-pénztárak	358	635	1,162	1,142	1,141
Productiv társulatok	12	41	110	101	110
Iparszövetkezetek	1	51	166	170	177
Kereskedelem s iparpártoló egyletek	28	49	92	135	156
Földmívelési egyletek	61	222	326	481	522
Takarékpénztárak	135	193	292	328	335
Takarék s sorsjegy-vásárló egyletek	349	485	554	594	795
Veteranok segélyző egylete	156	273	705	1,078	1,177
Betegsegélyző egyletek	762	940	1,365	1,710	1,818
Nyugdíj-egyletek	91	99	115	128	128
Kölcsönös biztosító-egyletek	185	273	297	338	340
Jótekmény egyletek	239	491	880	1,177	1,253
Gyorsirási egyletek	24	28	36	45	49
Szépíró egyletek	8	25	61	169	199
Politikai egyletek	—	339	532	429	438
Lövész-egyletek	185	214	279	349	360
Torna s hasonló egyletek	151	261	322	355	388
Társas-, művészeti stb. egyletek . .	1,369	2,651	4,501	6,417	7,067
Összesen	4,331	8,033	12,766	15,830	17,115

A helyi érdekű vasutakra vonatkozólag a brüsszeli nemzetközi vasuti kongresszus kimondotta: 1. hogy a helyi érdekű vasutak fővonalak szivócsatornáinak, tehát nem ezek versenypályáinak tekinthetők és helyi jellegüknek megfelelő egyöntetű minta szerint létesítendőek; 2. hogy ezen vasutak azon fővonalak által, melyekhez csatlakoznak, a lehető legnagyobb támogatásban

részesítendők, különösen a mi a közös pályaudvarok, és a műhelyek használatát illeti. 3. Kimondotta a kongresszus, hogy a keskeny vágány takarékosági szempontból nagyobb előnyöket nyújthat, mint a rendes vágányszélesség. (Nálunk eddigelé, kevés kivétellel, a fővonalakkal egyenlő vágánytávval építették a helyi érdekű vasutak, mert a síkságban a költségkülönbség nem jelentékeny s nálunk legtöbb esetben kiviteli forgalomról levén szó, igen előnyös, ha a fővonalak járművei, vagy esetleges kölcsön-kocsik a helyi érdekű vasutra átmehetnek.) 4. Azon véleményben volt a kongresszus, hogy a másodrendű vasutak árudijszabásai a helyi viszonyokhoz képest jelentékenyen magasabbra szabhatók meg, mint a nagy vasutakon és e részben azon vonalaknak, létrejövetelök és fennállhatóságuk érdekében a legszabadabb tér engedjék, mely elv a mi helyi érdekű vasutaink engedélyokmányaiban szintén kifejezést nyert, a mennyiben azokban jóval nagyobb maximális díjtételek vannak megszabva, mint a fővonalokra nézve. Megemlítjük egyuttal, hogy az egész művelt világban mintegy 34,000 kilométer helyi vasut létezik, Magyarországon pedig kerek számban 1,500, a mi eléggé jelentékeny hányad, kivált ha meggondoljuk, hogy azon kívül még mintegy 500 kilométer van építés alatt.

A réztermelés mennyiségéről a földgömbön a legutóbbi hat év összes megszerezhető adataiból a következő érdekes táblázatot állította össze Merton Henrik londoni cég:

	1884	1883	1882	1881	1880	1879
	T o n n á k b a n s z á m i t v a.					
Algír	260	600*	600*	600*	500*	500*
Argentín köztársaság .	159	293	800	307	300*	300*
Ausztrália	13,300*	12,000*	8,950*	10,000	9,700	9,500
Ausztria	400*	500*	455*	455	470*	245
Bolivia-Coroco	1,300*	1,680	3,259	2,655	2,000*	2,000
Chili	41,648	41,099	42,909	37,989	42,916	49,318
Jóreménység foka Cape Copper Co.	5,000	5,000	5,000	5,087	5,038	4,328
Canada	236	329	221	50	50*	50*
Nagybritannia	2,500*	3,000*	3,464	3,875	3,662	3,462
Németország (Mansfeld)	12,582	12,643	11,516	10,999	9,800	8,400
Más német bányák .	5,500*	4,500	3,000*	1,743	1,000	600
Magyarország	500*	660*	976*	976	976*	976*
Olaszország	1,325	1,600*	1,400*	1,480*	1,380*	1,440*
Japan	6,000*	5,600*	2,800*	1,900*	1,900*	1,900*
Mexico	291	489	401	333	400*	400*
Uj fundland Betts Cove	668	1,053	1,500	1,718	1,500*	1,500*
Norvégia-Vigsnaes . .	2,390	2,340	2,300	2,350	2,040	2,000
Más norvég bányák	316	290*	290*	290	386	412
Peru	362	395	440	615	600*	600*
Oroszország	4,000*	4,000*	3,000*	3,000*	3,081*	3,081
Svédország	662	732	798	995	1,074	800
Spanyolország és Portu- gália:						
Rio Tinto	21,564	20,472	17,389	16,666	16,215	13,751
Tharsis	9,800*	9,800*	9,000*	10,203*	9,151*	11,324*
Mason et Barry	7,500*	8,000*	8,000*	8,170*	6,603	4,692
Sevilla	2,000	2,026	1,885	1,340	1,705	1,360
Portugueza	2,300*	2,357	1,700	1,410	1,000	770
Poderosa	500*	1,000*	800*	800*	800*	800*
Amerikai Egyesült ál- lamok	63,950	52,080	39,300	30,882	25,010	23,350
Venezuala (uj Quebrada)	4,600	4,018	3,700	2,823	1,800	1,597
Összesen :	211,613	198,556	175,853	159,711	151,057	149,156

E, táblázat azt mutatja, hogy a réztermelés a földgömb különböző részeiben s különösen Amerikában jelentékeny lendületet nyert. A legfőbb termelő helyek az Egyesült-Államok, Chili s a

*) A csillaggal jelzett számok csak becslés szerint mutattatnak ki.

pyrenei félsziget (a Rio-Tinto s Tharsis bányák). Az Egyesült-Államokban a Lake Superior környékén levő rézbányák hatalmas fejlődése figyelemre méltó; az egész termelés 1879-ben 23,350 tonna volt, 1884-ben már 63,950 tonna. Jelentékeny a spanyol Rio Tinto bányák termelésének emelkedése is 13,751 tonnáról 21,564-re. Chili legutóbbi termelése csekélyebb, mint volt a múlt évben. Az összes termelés hat év előtt közel 50%-kal emelkedett, azaz 149,156 tonnáról 211,613 tonnára.

Az ausztráliai brit gyarmatok újabb időkben szokatlan gyors lendületet vettek s a különféle hivatalos adatok minduntalan újabb örvendetes jelenségekről tesznek tanuságot. Dr. Jung legújabb összeállítása szerint 1884-ben a helyzet a következő volt:

	Lakosok száma	Bevétel	Kiadás	Államadósság	El nem adott föld acre (0·4 hectár)
		font sterlingekben számítva			
Uj-Dél-Wales	869,310	7.410,737	6.347,810	18.721,219	158.484,233
Victoria	931,785	5.611,253	5.651,885	26.132,275	42.716,724
Délausztrália	304,515	2.060,140	2.330,079	13.891,900	569.759,700
Queensland	287,475	2.583,441	2.242,971	14.917,850	421.909,229
Ny.-Ausztrália	31,700	284,364	240,566	607,791	638.280,500
Tasmania	126,220	562,189	533,036	2.385,600	12.446,330
Uj-Seeland	540,877	3.871,267	3.924,005	31.385,311	49.815,310
összesen	3.091,882	22.383,394	21.270,352	108.042,046	1893.412,026

Mindenekelőtt feltűnő e táblázatokban a bevételek nagysága, mely a lakosság számához képest sokkal nagyobb, mint bárhol másutt, bár nem kell feledni, hogy az ausztráliai kormányok néha a kölcsönök eredményét is a bevételek közé számítják. A bevételek nagy része beviteli vámokból származik. Az államadósság is igen nagy, egy fejre 36 font sterling jut, Uj-Seelandban plane 58, holott pl. Franciaországban egy főre 26, Nagybritanniában 22, nálunk csak 11 font esik. Ily nagy adósság csinálása különben a sok befektetés miatt szükséges volt, s részben fedezi ezt a rengeteg államvagyon, melynek egy részét a táblázatunkban kimutatott el nem adott földek képezik. Ezek nagy része azonban pusztán s használhatatlan s a többi is inkább baromtenyésztésre alkalmas, a föld-

művelésre alkalmas részt már nagyjában lefoglalták. A földművelés állapotát a következő táblázat mutatja:

	Buza	árpa	zab	tengeri burgonya	bor
	Bush eleekben számitva			tonna	gallon
Uj-Dél-Wales	4.042,395	133,050	617,465	4.057,635	543,596
Victoria	15.570,245	1.069,803	4.717,624	117,294	723,560
Délausztrália	14.649,230	187,806	80,467	—	358,606
Queensland	142,842	3,190	1,112	1.619,140	119,295
Ny.-Ausztrália	373,984	88,768	23,715	812	—
Tasmania	732,718	81,962	634,354	—	—
Uj-Seeland	9.827,136	964,456	9.231,339	—	—
összesen	45.338,550	2.529,035	15.306,076	5.794,881	1.745,057

A bortermelés a kedvező éghajlat daczára igen csekély, sőt egyes helyeken ujabban hanyatlott is, mivel Európában nem talált piacot; így Délausztráliában 1870-ben 6131, 1883-ban ellenben már csak 4280 acre volt beültetve. Másrészt Victoriában a phylloxerának egyes helyeken jelentkezése sem gátolta meg, hogy a szőlőtermelés bámulatos haladást tegyen. A gazdasági termények kivételét az amerikai s indiai verseny nagyon hátráltatja, a legjobb keresetforrás a baromtenyésztés, különösen a juhoké. Igaz ugyan, hogy a Laplata államok, hol 1882-ben mintegy 93 millió juh s 22 millió szarvasmarha volt, bizonyos tekintetben fölülhaladják őket, de gyapjutermelesük nagyobb, mert 1883-ban 182 millió kilogramm volt a kivitel, mig a délamerikai államokból csak 130. A huskivitel azonban csekély. A marhaállomány 1884 elején a következő volt:

	Lovak	Szarvasmarhák	Juhok	Disznók
Uj-Dél-Wales	328,026	1.859,985	31.796,308	154,815
Victoria	386,779	1.297,546	10.739,021	233,525
Délausztrália	164,360	319,620	6.677,027	108,714
Queensland	236,154	4.246,141	11.507,475	51,009
Nyugotausztrália	32,184	64,558	1.315,155	18,512
Tasmania	26,840	130,525	1.831,069	55,774
Uj-Seeland	161,736	698,637	13.384,075	200,083
összesen	1.236.779	8.597,012	77.250,130	822.432

A főforgalmi tárgy a gyapju. A forgalmi statisztika e tárgyról ugyan hiányos, a meunyiben a gyapju gyakran több gyarmaton

átmegy s mindenkor külön számíttatik, azonban még e körülmény leszámításával is igen jelentékeny, sőt impozáns e forgalom, 3 millió lakost véve tekintetbe. A hivatalos adatok a következők:

	Behozatal	Kivitel	Gyapju- kivitel	Hajóforgalom
	font sterlingekben		angol fontok- ban	tonnákban
Uj-Dél-Wales	21.281,130	16.716,961	146.221,182	3.296,665
Victoria	17.743,846	16.398,863	93.074,623	2.964,331
Délausztrália	6.310,055	4.883,461	41.119,043	1.504,765
Queensland	6.233,351	5.276,708	43.231,606	1.880,591
Nyugotausztrália	516,847	447,010	3.861,927	389,102
Tasmania	1.832,637	1.731,599	8.257,765	471,122
Uj-Seeland	7.977,038	7.095,999	68.149,430	1.002,491
összesen	61.891,904	52.550,601	403.915,576	11.509,067

Hogy a benső forgalom fejlődéséről is nyujtsunk némi fogalmat, közöljük a bankok s közlekedési eszközök jelen állapotának kimutatását, megjegyezzük, hogy tíz évvel ezelőtt csak 1499 angol mértföld volt forgalomban, 1883-ban már 6555 s e mellett 1400 építés alatt s több más között egy transkontinentális vasutat is tervelnek, mely Adelaideot az indiai oceánnál fekvő Palmerstonnal kötné össze:

	Vasutak	Táviratok	Adósság	Vagyon
	angol mértföldekben		font sterling	
Uj-Dél-Wales	1,313	9,013	25.089,892	31.714,134
Victoria	1,562	3,660	25.856,709	31.742,507
Délausztrália	991	5,278	5.306,594	11.868,024
Queensland	1,038	6,654	7.494,705	10.310,640
Nyugotausztrália	95	1,585	604,463	879,329
Tasmania	167	1,273	3.735,242	3.512,618
Uj-Seeland	1,389	4,074	9.766,700	17.792,761
összesen	6,555	31,537	77.854,305	107.822,013

U J K Ö N Y V E K .

György, E. A kisbirtoki hitelszervezet hiányai.	— frt 80 kr.
Annuaire de l'économie politique et statistique pour 1885.	5 frt 40 kr.
Gaál, J. A mezőgazdasági válság kérdése.	1 frt — kr.
Neurath, W. Grundzüge der Volkswirtschaftslehre.	2 frt — kr.
Huber, F. C. Das Submissionswesen.	6 frt — kr.
Benedek, S. Bélyegilleték a peres eljárásban.	— frt 80 kr.
Seebold, Fr. Die englische Dorfgemeinde in ihren Beziehungen zur Gutsherrschaft. Mit 14 Tafeln.	6 frt — kr.
Marchet, G. Studien über die Entwicklung der Verwaltungslehre in Deutschland.	5 frt 40 kr.
Stamm, Th. Die socialpolitische Bedeutung der Bodenreform,	— frt 36 kr.

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

NOVEMBER.

IX. FÜZET.

MAGYARORSZÁG HÁZIIPARA 1884-ben. *)

Midőn az orsz. m. kir. statisztikai hivatal a háziipar statisztikáját közrebocsátja, tudatában van a mű számos hiányainak, melyek úgy a felvétel alapjául szolgáló foglalkozás természetéből, mint az ilyen felvétel tökéletlenségéből folynak. S ha ezen már eleve is számba vett nehézségek daczára foganatosította a hivatal a háziiparral foglalkozók statisztikáját, tette ezt nemcsak azért, hogy megfeleljen a statisztikai kongresszusokon kifejtett kívánalmaknak, hanem főleg azért is, hogy a háziipar emelését és fejlesztését célzó kormányzati és társadalmi törekvéseknek legalább némileg megbizható alapot nyújtson.

A felvétel maga, kiegészítő része az 1884. év elején végrehajtott iparstatisztikai adatgyűjtésnek s az orsz. m. kir. statisztikai hivatal kezdeményezésére történt, mely a kinálkozó kedvező alkalmat nem akarván elszalasztani, jó előre javaslatot tett, hogy az iparstatisztikával egyidejűleg a háziiparral foglalkozók is számbavétessenek és javaslata úgy az orsz. statisztikai tanács, valamint az ügy megvitatására összehívott szakértekezlet osztatlan helyeslésével találkozott.

Eleve sem szenvedett kétséget, hogy e felvétel eredményei nem lehetnek feltétlenül megbizhatók, hiszen még annak megállá-

*) Az országos m. kir. statisztikai hivatal 1884 elején külön iparstatisztikai felvételt eszközöltetett, mely felvételnek egy része a háziiparról Dr. *Jekelfalussy* József miniszteri titkár feldolgozásában a napokban elkészült s a fentebbi cím alatt közelebb külön is megjelenik, mint a „Hivatalos Statisztikai Közlemények“ egyik kötete. Az orsz. statisztikai hivatal főnöke s a szerző szivességéből közöljük e mű bevezetését, mely nemcsak ez érdekes munkát ismerteti, de egyuttal a hazai nemzetgazdaságilag oly fontos háziipar állapotról először nyújt tudományos alapon nyugvó tájékoztatást. Szerk.

pitása is, mi tekintessék háziiparnak, és ki vétessek számba, felette sok nehézségekbe ütközött. Köztudomásu dolog ugyanis, hogy háziipar alatt tulajdonképen kétféle foglalkozást kell értenünk. Az egyik az ősi, az elődöktől átszármazott háziipar, melynek rendeltetése nem más, mint a család ipari szükségleteit vagy azoknak legalább egy részét a család munkaerejével fedezni. Ez az osztálya a háziiparnak azonban tulajdonképen nem nevezhető iparnak, e szó helyes értelmében, mert a háziipar ezen osztálya nélkülözi a *kereseti jelleget*, inkább *házimunkának* kell azt neveznünk, és így annak számbavétele nem bir ipari érdekekkel, sőt igen sok esetben lehetetlen is. Hátramarad tehát a háziipar másik ága, melyben a nép főfoglalkozása által igénybe nem vett idejét és munkaerejét egyes iparágak gyakorlásában értékesíti és gyártmányait a piacra is viszi. Ezen háziipar, vagy helyesebben *népipar*, jellemző sajátysága tehát a *kereseti jelleg*. Nemzetgazdasági szempontból mindkettő egyaránt fontos, s bár az előbbi a kultúra haladtával sokat vesztett jelentőségéből, kétségkívül több millióra megy az érték, melylyel a háziiparnak azon igénytelen ága, melyet fentebb csak házimunka névvel jelöltünk meg, a nemzeti termelést évenként gyarapítja. Az előbb érintett okoknál fogva azonban jelen felvétel csak azon háziiparosokat kívánta számbavenni, kik nem pusztán saját szükségletükre, hanem egyuttal a piacra is dolgoznak, a kiknek tehát a háziipar üzése létfontosságuk egyik forrását képezi. Ugyancsak számon kívül maradtak és a rendes iparnál, mint a gyártelepen kívül dolgozó munkások, vétettek számba, az újabb értelemben vett azon háziiparosok is, kik gyárak vagy vállalkozók részére egyes munkaszakokat tökéletesen, de saját lakásukon végeznek.

Noha tehát a statisztikai hivatal csak a tulajdonképeni népipar összeírását czélozta és a felvételnél eljáró hatóságok ekként voltak utasítva, mégis kétségtelenül kitünt a begyűlt adatokból, hogy oly háziiparosok is számba vétettek, kik a háziiparnak nem az említett második, hanem első osztályába tartoznak. E két osztály szigorú elkülönítése azonban a lehetetlenséggel határos, és ez, valamint a foglalkozásnak nehezen meghatározható jellege az oka annak, hogy a statisztika ezen ágában nem nyerhetni teljesen megbízható adatokat.

E felsorolt nehézségek tekintetbevételével mellőzte a hivatal ezen foglalkozásra nézve az egyénekenkénti számbavételt is — a

pontos adatok beszerzésének ezen egyedül megbízható módját — csakis azt kívánta, hogy minden egyes háziipari foglalkozásra nézve községenként töltsék ki a következő felvételi minta :

Iparstatisztika.

D.

H á z i i p a r

(Népipar.)

Megye.....
Járás.....
Község.....
A házi (nép) ipar megnevezése.....
.....

1. Hányan foglalkoznak a községben a fent nevezett házi iparral, és pedig :
hány férfi?.....
hány nő?.....
2. Foglalkoztatnak-e családtagokat is, és pedig :
hány férfit?.....
hány nőt?.....
16 éven aluli hány fiut?.....
16 „ „ „ leányt?.....
3. Alkalmaznak-e a házi iparhoz valamely munkagépet, és pedig :
hány szövőszéket?.....
hány varrógépet?.....
hány egyéb gépet és minőt?.....
4. Mennyire becsülhető eme házi ipar évi termelésének értéke az egész községben?.....forint.....kr.
5. Az év mely szakában foglalkozik a nép ezen házi iparral, és pedig :
(télen? tavasszal? nyáron? ősszel?).....

A felvétel, mint a fentebbi mintából látható, nem szorítkozott pusztán a háziiparral foglalkozók személyi viszonyaira, hanem számbavétettek az iparüzésnél használt különféle munkagépek és bekivántatott az évi termelés értékének becslése is. Mind ez adatok kiegészítik a háziiparosainkra vonatkozó számokat és együtt véve eléggé tájékoztató képet nyújtanak házi iparunkról.

A nemzet erejének jelentékeny része az, mely a háziiparban foglalkozást talál, adataink szerint 801,588 személy foglalkozik háziiparral, vagyis az összes népességnek 5·67%-a. Megyék szerint ezek száma következően alakul :

A megye megnevezése	A háziiparral foglalkozók összes száma	Az összlakosságnak hány %-át képezik
1. Szilágy megye	43,785	25·06 ⁰ / ₁₀₀
2. Árva „	19,715	23·46 „
3. Kis-Küküllő megye	19,435	20·59 „
4. Csik „	22,142	19·77 „
5. Besztercze-Naszód megye	16,307	16·80 „
6. Torontál „	86,966	15·66 „
7. Hunyad „	37,330	14·90 „
8. Udvarhely „	15,935	14·63 „
9. Ugocsa „	9,686	14·53 „
10. Nagy-Küküllő „	18,060	13·32 „
11. Fogaras „	11,450	13·26 „
12. Krassó-Szörény „	48,985	12·64 „
13. Zemplén „	33,057	11·79 „
14. Alsó-Fehér „	19,956	10·94 „
15. Szeben „	15,726	10·81 „
16. Szepes „	18,728	10·55 „
17. Máramaros „	22,185	9·48 „
18. Sáros „	16,134	9·26 „
19. Zólyom „	9,624	9·09 „
20. Kolozs „	17,964	8·91 „
21. Gömör „	13,450	7·81 „
22. Ung „	9,782	7·47 „
23. Szatmár „	21,431	7·19 „
24. Hont „	8,244	6·93 „
25. Arad „	20,386	6·59 „
26. Torda-Aranyos „	9,496	6·73 „
27. Liptó „	4,876	6·39 „
28. Nógrád „	11,898	6·02 „
29. Maros-Torda „	9,825	6·00 „
30. Bereg „	8,627	5·44 „
31. Temes „	20,432	5·07 „
32. Heves „	10,675	4·94 „
33. Brassó „	4,118	4·74 „
34. Csanád „	5,371	4·67 „
35. Komárom „	7,044	4·53 „
36. Esztergom „	3,326	4·48 „
37. Turóc „	1,922	4·09 „

A megye megnevezése		A háziiparral foglalkozók összes száma	Az összlakosságnak hány %-át képezik
38.	Háromszék megye . .	4,411	3·45 ⁰ / ₁₀₀
39.	Veszprém „ . .	7,358	3·44 „
40.	Abauj-Torna „ . .	5,879	3·18 „
41.	Békés „ . .	7,418	3·09 „
42.	Somogy „ . .	8,918	2·81 „
43.	Szolnok-Doboka „ . .	5,281	2·65 „
44.	Zala „ . .	9,507	2·55 „
45.	Bács-Bodrog „ . .	15,572	2·32 „
46.	Baranya „ . .	6,982	2·32 „
47.	Bars „ . .	3,353	2·28 „
48.	Szabolcs „ . .	4,878	2·28 „
49.	Hajdu „ . .	3,898	2·18 „
50.	Trencsén „ . .	5,303	2·13 „
51.	Borsod „ . .	4,272	2·12 „
52.	Pozsony „ . .	5,211	1·61 „
53.	Nyitra „ . .	5,258	1·38 „
54.	Csongrád „ . .	2,521	1·06 „
55.	Tolna „ . .	2,539	1·05 „
56.	Pest-P.-S.-K.-Kún „ . .	9,916	0·97 „
57.	Vas „ . .	3,271	0·87 „
58.	Sopron „ . .	1,701	0·67 „
59.	Győr „ . .	653	0·59 „
60.	Moson „ . .	426	0·51 „
61.	Bihar „ . .	2,045	0·44 „
62.	Fejér „ . .	812	0·37 „
63.	Jász-Nagykun-Szolnok megye .	132	0·05 „

Ezen kimutatás szerint a 63 megye közül 8 megyében a háziiparral foglalkozók az összes népességnek egy százalékát sem ütik meg, 24 megyében 1—5⁰/₁₀₀-át képezik, 15 megyében 5—10⁰/₁₀₀-át 10 megyében 5—10⁰/₁₀₀-át, 3 megyében 14—20⁰/₁₀₀-át s végre ugyancsak 3 megyében 20—25⁰/₁₀₀-át. Leghátul áll e tekintetben Jász-Nagykun-Szolnok megye 0·05⁰/₁₀₀-kal, legelől pedig Szilágy megye 25·06⁰/₁₀₀-kal. Van azonban egy körülmény, mely előtt nem hunyhatunk szemet, s mely nem engedi, hogy az összehasonlításban tovább menjünk, az a körülmény t. i., hogy a felvételnél az egyes megyék nem követtek egyöntetű eljárást, s néhol a tisztán háziszükségre dolgozó

kézimunkát is háziiparnak vették, mint ezt alább bővebben is lesz alkalmunk kimutatni.

A fentebb kimutatott 801,588 háziiparos a következő elemekből alakul:

	férfi	nő	együtt
önállóan foglalkozó	26,469	497,951	524,420
16 éven felüli családtag	7,094	176,543	183,637
16 éven aluli	4,409	89,122	93,531
összesen	37,972	763,616	801,588

Önállóan üzi a háziipart 524,429 egyén, mint kiegészítő családtag pedig 277,168 személy lel alkalmazást a háziiparban. A foglalkozás neme különben csak természetessé teszi az önálló és alkalmazottak aránytalan megoszlását, de feltűnő ez adatoknál a háziiparral foglalkozó férfiak csekély száma, a fentiek szerint 37,972 férfi foglalkozik háziiparral szemben 763,616 nővel. Ez adat is arra látszik mutatni, hogy a felvételnél eljáró közegek sok helyt számbavették a háziipar első osztályát is, mert csak ez, kapcsolatban a szorosabb értelemben vett háziiparnak hazánkban való csekély fejlettségével, magyarázza meg a nők eme nagy számát, mely feltevésünket csak megerősítve látjuk, ha a háziipart üzök egyes csoportonként való megoszlását vizsgáljuk.

Hazánkban a felvétel adatai szerint 71 iparág üzetik háziiparilag, melyek könnyebb áttekintés végett a következő hat főcsoportba sorozhatók, ugymint:

	Az összes háziiparosok száma			%
	férfi	nő	együtt	
agyag- és kőipar	1,970	391	2,361	0·30
fonó- és szövőipar	10,259	670,776	681,035	84·96
vessző-, gyékény- és szalma- fonás	13,988	9,846	23,834	2·97
faipar	8,784	556	9,340	1·17
nőipar	357	81,022	81,379	10·15
egyéb háziiparágak	2,614	1,025	3,639	0·45
összesen	37,972	763,616	801,588	100·00

Az összes háziiparral foglalkozók 84·96%-a fonó- és szövőiparra esik, ezen főcsoport keretén belül, a kender, len-fonás és szövés alcsoportra 70·28% jut és pedig a férfiaknál 0·84%, a nőknél 69·44%. Nem szenvedhet tehát kétséget, hogy főleg a nőknek túlnyomó részét a háziipar első osztályába (házimunkások) tartozók

alkotják, a miről meggyőződhetünk, ha ezen háziiparcsoporthoz meggyőzően való megoszlását tanulmányozzuk. Torontál megye 47,923, Szilágy megye 35,411, Krassó-Szörény megye 34,417, Hunyad megye 27,546 kender-, lenfonás és szövással foglalkozó nőt mutat ki, a mi csak úgy magyarázható meg, hogy felvétettek mindazok, kik ezen foglalkozást, habár nem is a kereset céljából gyakorolják. Ezen jellegüknél fogva az adatok úgy tekintendők, mint a melyek, legalább részben, a háziipar mindkét osztályára vonatkoznak.

Ezeknek előrebocsátása után már most áttérhetünk az egyes főcsoportok részletes ismertetésére. Első főcsoportként az *agyag- és kőipar* van feltüntetve. Az itt foglalkozók száma csak 2361 egyénre rug, mely csekély számot különben annak kell tulajdonítanunk, hogy épen ezen iparágban nagyon nehéz meghuzni a határvonalat, mely a mesterségszerű iparüzést a háziiparszerűtől elválasztja és így az ezen iparágban elfoglaltak nagy része a rendes iparosok közé került. Ez különben legjobban szembetűnik, ha e főcsoport egyes alcsoportjait vesszük szemügyre. *Tégla- és cserépezéssel* ugyanis a jelen kimutatás szerint, háziiparszerűleg csak 807 egyén, rendes iparszerűleg pedig 6,028 egyén foglalkozik, jóllehet az ezen iparágban foglalkozók nagyrészt földmivelők, kik a földmivelés által igénybe nem vett idejükben üzik ez iparágat és így nagy részük inkább háziiparosnak volna tekintendő. *A fazekasságra* vonatkozólag, mely hazánk több vidékén szintén elterjedt népipar jellegével bir, hasonlólag tökéletlenek az adatok. Gömörmegye mindössze 232 fazekassággal foglalkozó háziiparost és 359 egyént, mint rendes iparost tüntet elő, holott nagy részük szintén inkább háziiparosnak tekintendő. Csik, Kis-Küküllő, Kolozs, Komárom, Bereg, Borsod, Győr és Baranya megyékben, hol a fazekasság többé-kevésbé jelentékeny népipar jellegével bir, az összes ezen iparban elfoglaltak a rendes iparnál vannak felvéve. De e főcsoportbeli adataink hiányosságát semmi sem mutatja inkább, mint hogy *mészégetéssel* foglalkozó háziiparos gyanánt csak 40, rendes iparosként pedig 661 egyén van kimutatva, holott a mészégetés tudvalevőleg az ország legtöbb vidékein majdnem kizárólag háziiparilag üzetik. *Köszörükőfaragással* adataink szerint csak Nógrád megye Romhány községének 14 lakója foglalkozik.

A második és kétségtelenül a legjelentékenyebb háziiparunk a *fonó- és szövőipar* főcsoportja, különösen pedig ennek két alcso-

portja a *kender-len-fonás és szövés* és a *gyapjufonás és szövés*. Kender-lenfonás és szövéssel ugyanis 6,772 férfi és 556,659 nő foglalkozik; az ország minden megyéjében divik ezen iparág és ősrégi időktől fogva főleg a nők téli foglalkozása. A felvételi lapok megjegyzéseiből azonban sajnosan győződünk meg, hogy ezen iparág hanyatlásnak indul. Hol alig egy pár évtized előtt a vászonszövés állandó keresetforrást képezett, ma már csak legfeljebb a saját szükségletük fedezésére szőnek és ha a saját részükre készült szövet egy részét olykor-olykor — ha pénzre van szükségük és megszorulnak — el is adják, az természetes, ez azonban haszonnal nem jár a háziiparosra, nem is azért dolgozott; ép ez oknál fogva az itt kitüntetett nagyszámu háziiparosok legnagyobb részét csak házimunkásoknak kell tekintenünk.

Ujabb lendületet ez iparág különben ma már csak oly vidékeken nyerhet, hol megfelelő vállalatok létesülnek és a háziiparosok állandó munkaadónak dolgoznak. Az ilyen háziiparosok száma azonban még alig éri el az ezret, mi onnan ered, hogy a gyárak és vállalatok száma is csekély, a meglévők is első sorban a gyári munkás személyzet képezésével kénytelenek megküzdeni és csak azután foglalkoztathatják a háziiparosokat is.

A fonó-szövő iparnak másik fontos ága a *gyapju-fonás és szövés*, mely már nem oly általánosan elterjedt, mint a vászonszövés, és inkább csak bizonyos vidékekre szorítkozik, amennyiben az a kisgazdaságilag üzött juhtenyésztéssel van kapcsolatban. Itt azt tapasztaljuk, hogy főleg Erdélyre és az azzal szomszédos megyékre esik, hol némely vidékeken igen virágzó. Így pl. Brassó megyében hol egyedül Hosszufalu községben 1,078-an foglalkoznak posztószövésel és 22,600 frt értékűt termelnek, továbbá Szeben megyében (N.-Disznód, Resinár), Torontál és Krassó-Szörény megyében.

Készül a köznép által használt fehér és színes posztó, továbbá katrinczák az oláhoknál, Torontálban az u. n. opregye és pregácsa, subák, gyapjuharisnyák stb. A halina posztószövés különösen felső Magyarországon jelentékeny Trencsén, Máramaros, Nyitra megyében, ez utóbbiban Privigye község említendő, hol 300-an foglalkoznak halina szövésel és ezeknek évi termelése 45,500 forintot tesz ki.

Szintén ide számítható a *pokróczzövés*, mely leginkább gyapjuból készül, ritkán marhaszörből vagy rongyokból, különben mint háziiparág a pokróczzövés nem jelentékeny.

A *szőnyegszövés* leginkább Bács-Bodrog, Temes megyékben üzetik, de kivált Torontál megyében virágzik, hol tyilim helyi elnevezés alatt szines fali és lábszőnyegek és szines ablak függönyök szövetnek. Torontál megyében 7000-en foglalkoznak ez iparággal és a termelési érték 69.450 frt.

A többi iparágak már jelentéktelenebbek. — Igy a *pamutszövés*, ez azonban most, külön nem igen lett kitüntetve, valószínűleg a különféle pamut- és gyapotfonatokkal együtt a vászonszövéshez csatoltatott. Különben is nagyon csekély mérvben üzetik Háromszék és Torontál megyékben.

A *hálófonás* halásznati czélra, különösen a Balaton mellékén és Komárom megyében üzetik, hol csak Gutta községben 2450-en 13,000 frtnyi értékűt állítanak elő. A *bojtkészítés, kötélverés és tarisznyaszövés* igen csekély mérvű, mint háziiparág, legjelentékenyebb e három között a tarisznyaszövés, de a nép életmódjának átalakulásával mindinkább pusztúl. — A *selyemfonás*, mint ilyen, nem volt felvehető a fonó-szövőipar és egyáltalán a házi ipar keretébe, csak a legújabb időben kezd újból terjedni, — mégis megemlítendő, hogy selyemfonás is üzetik Pécs városában, habár csak kis mértékben.

A harmadik főcsoportot a *vessző-, gyékény-, háncs-, szalma és káka-ipar* képezi. Ide vétettek minden vessző-, gyékény-, szalmából stb. készült cikkek. Az alcsoportok közül legjelentékenyebb a *kosár- és kasfonás*. Ide soroztattak a különféle helyi elnevezés szerinti mindenféle kézi és háti kosár, méhkas, szekérkas, cserény, szotyor, zsompor, szakajtó, véka, tutyi stb. A kosárfonó háziipar nemcsak háztartási szükségletek fedezésére szolgál, hanem igen sok esetben piaczi árukat is állít elő. Igy nevezetesen Sopron, Maros-Torda, Gömör és Szatmár megyékben. A *gyékényfonás* (sáskötés) különösen mocsáros vidékeinken divik, a hol a nyers anyag bővében van. Igy a Fertő tó környékén Sopron megyében (Sárród községben), Csongrád megyében (Tápé község), az alibunári mocsár mellett Torontálban (Tót-Aradác községben), továbbá Maros-Torda megye Harasztkerék községben (800-an), az említett helyeken nagy mennyiségű gyékény-takarók és kötelek készülnek eladásra. A *szalma kalapfonás* leginkább Szeben, Szilágy, Udvarhely és Bereg megyékben és itt is majdnem kizárólag saját szükségletre üzetik. Nagyobb mérvben és eladásra üzve csak Hajdu-Nánás városában találjuk, hol 2900 nő 20,000 frt. értékű szalmafonást készít, 1000 simitó-

gépet is használnak. A *seprűkötés* nyirfavesszőkből és czirokból csak szórványosan üzetik; ugy szintén csak elvétve üzetik a *lókefekötés* és *palaczktokkészítés*. A *székfonás* is csak elszórtan üzetik és különösen csak azért említjük fel, mert ez iparágnál is kezd meghonosodni a háziiparnak azon legegészségesebb formája, midőn vállalatok részére, tehát biztos megrendelésre dolgoznak az illetők. Így csak a tömören hajlitott néhány fabutorgyárnál a székbefonás 417 egyénnek ad biztos keresetet. Ezek különben, mint a gyártelepen kívül dolgozó munkások, a rendes iparnál vétettek fel.

E főcsoport tehát szintén jelentékeny és elterjedt az országban és a mennyiben ehhez semmiféle komplikáltabb munkagép, sem nagyobb tőkebefektetés nem szükségeltetik, kívánatos volna ezen iparág nagyobb felkarolása, bár alig szenved kétséget, hogy adataink a felsorolt iparágak legtöbbjénél jóval a valóság mögött maradnak.

Ha az imént vázolt főcsoport adatai teljeseznek nem mondhatók is, legalább megközelítő képet nyújtanak; a negyedik főcsoportról, a *faiparról* azonban az ellenkezőt kell állítanunk. A faipar köréből ugyanis csak 9340 egyén van kimutatva, a mi ellentétben áll azzal, hogy mindazon vidékeken, melyekben erdőségek vannak, háziiparilag üzött faipar is fejlődik. Hazánk erdőben dús vidékein tényleg létezik is faipar, mely bizonyára több egyénnek ad foglalkozást, mint az itt kimutatottaknak. Hogy mást ne említsünk, Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód megyék egy faiparral foglalkozót sem mutatnak ki, Szeben megye csak 4, Fogaras és Liptó 6, Nagy-Küküllő 25, Maros-Torda 40 és Mármaros 103 famunkával foglalkozó háziiparost mutatnak ki, ugy látszik tehát, hogy az ezen háziiparral különben nagy számban foglalkozó háziiparosok kihagyattak, illetve a rendes iparnál tüntették fel. Tekintve az egyes alcsoportokat, első helyen említendő a *gazdasági eszközök* készítése, u. m. favilla, gereblye, lapát, borona, járom, eketartó, kaszanyél stb. A háziipar ezen ága minden erdős vidéken honos és az iparág maga igen jelentékeny, mert a mezőgazdaság általános szükségletének kielégítésére szolgál. Azon vidékeket, a hol erdők nincsenek, jelentékeny részben ezen háziiparosaink látják el ilyen iparcikkekkel, részben házalás útján, főleg azonban a vásárokon. Ez mondható majdnem az egész alföldről, a hol háziiparunk ezen készítményei annyira uralják a tér, hogy ezen cikkek előállításával

foglalkozó mesterségszerű ipar nem is fejlődött ki. A többi alcsoportok szintén vagy gazdasági, vagy háztartási eszközök előállítására szoritkoznak és jelentőségük sokkal nagyobb, mint a fölvetel alkalmával begyűlt nem teljes adatokból következtethetni lehetne. Az ország jelentékeny részeinek faedény és gazdasági eszköz szükségleteit az erdős vidékek háziiparosai fődözik. A *kerékgyártás*, mely talicskák, kocsik és kocsialkatrészek előállításával foglalkozik, valamint *kádárság*, mint háziiparág nincs a maga jelentősége szerint föltüntetve, mert a szakbeli munkásokat nagyobbára a rendes iparhoz sorozták, holott tudjuk, hogy az erdős vidékeken úgy a kerékgyártás, mint a kádárság jelentékeny mérvben üzetik mint háziipar, különösen a kádárság, illetőleg ennek egyik ága, a dongakészítés rendkívül el van terjedve és legjelentékenyebb értékesítési módja erdeinknek. A dongát nagy vállalkozók készítették ugyan, de alkalmazott munkásokat nem tekinthetni napszámosoknak, azok házi, illetőleg népipari munkások.

A *zsindelfaragás* különösen Szepes, Árva, Zólyom, Gömör és Kolozs megyékben nagyobb mérvű. — A többiek alig érdemelnek említést, mint a faczipő készítés u. n. klumpa Tolna és Bereg megyében, és fanyereg-készítés Háromszékben. A finomabb faragászati munkák közül megemlítendő az orsó, orsógyűrű, fonókerék és egyéb szövészeti kellékek készítése, továbbá gyermekjátékszer készítés Brassó városában és Bánffy-Hunyadon.

A tulajdonképi műfaragászat és finomabb lombfűrészlet, mely tükör- és képkeretek, ékszer tartók, albumtáblák, finom dobozok és szelenczék és egyéb fényüzési cikkek előállítására vonatkozik, csak kevés helyütt található, mint Beszterczebányán, Kolozsvártt, Szász-Kézd (N.Küküllő m.) és Mencshely (Veszprém m.) Megemlítendő Kis-Disznód községben (Szeben m.) bronzirozott finom virágállványok készítése és Hasznos községben (Heves m.) dusan faragott fokosok és u. n. czifra botok készítése.

Az ötödik főcsoport a *nőiipart* öleli fel, mely tág fogalom tulajdonképen minden női kézimunkára terjedne ki, azonban ezen feldolgozásnál csak az alábbi csoportok vétettek fel, u. m. a *varrás* (fehér- és ruhanemű varrás) és itt is csak azok, kik háziiparszerűleg foglalkoznak varrással, míg különösen a nagyobb városokban a varrónők a rendes iparosokhoz soroztattak. Különösen örvendetes jelenségnek mondható a varrógépek mind nagyobb elterjedése a vidéken.

mert csak házi szükségletre szolgáló varrógép, — a nagyobb városok adatait leszámítva — 4,152 számláltatott vidéken. A *himzés* különösen Észak- és Dél-Magyarországban kiterjedt, hol kivált a tót és szerb nőknél divó dusan kihimzett ingek és ruhák készíttetnek, ugyanitt találjuk helyenkint az aranyhimzést is. A *harisnyakötés*, *fejkötőkészítés*, *horgolás* s egyéb női kézimunkák rendesen csak saját szükségletre készülnek s mint háziiparág is nagyon csekély jelentőségűek. Ezen csoportnak fontos ága még a *csipkeverés*, mely kivált Zólyom megyében virágzó, hol 1,700 nő foglalkozik, az évi termelés értéke pedig 56.000 frt. A nyolcz község közül különösen Urvölgy és Óhegy említendő, melyek mindegyikében 580 nő foglalkozik csipkeveréssel. 20—22,000 frt értékű termelvényt állítva elő. Hont, Bars és Sáros megyékben már csak csekély mérvben üzetik.

A hatodik és utolsó főcsoportba soroztattak mindazon iparágak, a melyek a fentebbiek keretébe nem voltak illeszthetők és azért itt a legkülönfélébb iparágakkal találkozunk, a melyek leginkább a rendes iparnemek közé tartoznak, és azért nem is bírnak valami különös érdekekkel.

Megemlítendő: a *sajt és juhturó-készítés* (505-en foglalkoznak, 20,154 frt), különösen Gömör megye Klenócz községében az ismert klenóczi sajt; továbbá Árva, Liptó és Csik megyékben. A *drótosok* (1,181-en) a felső megyékben, Trencsén, Árva, Turócz, Szepes, Liptó. *Olajsajtolás* (527-en) kender- és lenmagból, Brassó, Pozsony és Zemplén megyékben. *Kenyer- és kalácsütés* (511-en), különösen nagyobb vásárok alkalmával, a *bocskorkészítés* (245-en), a *tapló munka* Udvarhely megyében, ebből kalapok, diszkosarak, óratartók és hasonló cikkek készülnek.

Jelen felvétel alkalmával bekivántatott a háziipart üzők által használt különféle *munkagépek* kimutatása is. Ezen adatok kétségkívül távol állanak a valóság mögött, mégis eléggé érdekesek, tekintve azt, hogy ezen viszonyokról eddig semmit sem tudtunk. A megyék szerinti kimutatásoknál az egyes iparágaknál használt munkagépek részletesen vannak feltüntetve és itt elégséges azok főeredményeit bemutatni. E szerint hazánkban az összes háziiparnál használatban volt:

293,195 szövőszék,
4,822 varrógép,
24,421 rokka,

55 eszterga,
 536 fonógép,
 6 kötőgép,
 22 korong,
 10 ványoló gép,
 4 olajsajtó,
 1,000 simitógép és
 2 fodorító gép.

Meglepően nagy a szövőszékek száma, 443.390 a fonó- és szövőiparral önállóan foglalkozó személyre 291,754 (1,441 szövőszék a vessző-, gyékény- stb. iparágnál van kitüntetve) szövőszék esik; az ezen ipart üzöknek tehát 66%-a saját szövőszékkel bír.

Ha jelen felvétel már a háziipar-statisztika személyi részénél is hiányos adatokat nyújtott, természetesen még hiányosabbak azon adatok, melyek a *termelt érték* feltüntetésére szolgálnak; különben is minden ipar-statisztika leggyengébb oldalát az előállított érték megállapítása képezi, annál kevésbé merünk jelen esetben kiválóbb súlyt fektetni a termelés értékére. Megközelítő becslés szerint, adataink az évi termelés értéke gyanánt 3.791,364 frt 39 krt mutatnak ki, mely összegben az egyes iparágak következőleg részesülnek, ugymint:

Az évi termelés értékéből esik átlagosan

		egy önálló háziiparosra	egy háziiparral foglalkozó személyre általában
agyag- és kőipar	57,018 frt — kr.	40·8 frt	24·6 frt
fonó- és szövőipar	2.648,165 „ 62 „	5·9 „	3·9 „
vessző-, gyékény-, szalmafonás . . .	158,962 „ — „	10·3 „	6·7 „
faipar	105,875 „ 50 „	14·7 „	11·3 „
női ipar	661,554 „ 77 „	12·3 „	8·1 „
egyéb háziipar . .	159,788 „ 50 „	54·5 „	43·9 „
együtt	3.791,364 frt 39 kr.	7·2 frt	4·7 frt.

Hogy e számokat kellőleg méltathassuk, ismernünk kellene az illető értékek előállítására fordított munkanapok számát, sőt azon nyers anyagok értékét is, melyek a háziipar által nemesített alakot nyertek. Minderről azonban megközelítő adatok felett sem rendelkezünk s egy háziiparosra eső átlagos értékből nem határozhatjuk meg az egyes iparágak többé vagy kevésbé jövedelmező voltát, inkább arra nézve vonhatunk következtetést, hogy mely iparág közelíti meg a főfoglalkozás jellegét és mely üzetik egészen

mellékesen. Adataink azt mutatják, hogy az „egyéb háziipar“ czim alá foglalt iparágak s az agyag- és kőipar munkásaik jelentékeny munkaerejét és idejét igénybe veszik, a fonó- és szövőipar ellenben nagyon is mellékesen üzetik. Ez teljesen összevág a fentebb elmondottakkal. A főösszeget tekintve, közel négy millió forintra rug az érték, melyet a háziipar hazánknál előállít. Nem megvetendő összeg ez sem, de mennyire lehetne ez értéket fokozni, ha a háziipar népünk foglalkozásában elfoglalná azt a helyet, mely megilleti s az a sok heverő idő, melyet népünk főfoglalkozása be nem tölt, productiv háziipari foglalkozással értékesítenék.

Ez irányban még igen sok a teendő, de a jelen statisztikai felvétel alkalmával nyert számok által is igazolva látjuk, hogy a háziiparnak hazánknál van alapja s lehet jövője és hogy a pártolás, melyben kormány és társadalom vállvetve részesíti, nem vész kárba. Ezen adatok is megerősítik azt, hogy nagy közgazdasági szükségnek felel meg az a törekvés, mely a háziiparágak fejlesztésével és új ágak meghonosításával munkát ad a népnek. Az ősi háziiparokat a nagyipar kifejlődése tette tönkre, mely a munkafelosztás elvén alapul. Népünk előbb jórészt maga állította elő ipari szükségleteit és a munkamegosztás elvének gyakorlati következménye nálunk, sajnos, a munka elhanyagolása, a tétlenség fokozása lett a nélkül, hogy az az idő, melyet előbb a háziipar töltött be, másnemű productiv munkára fordíthatnák. A népnek újból ipari, népipari munkára való nevelése, közgazdasági politikánk egyik sürgős föladata. A mint ezen, magukban tökéletlen adatok, melyek összegyűjtésére ez alkalommal történt az első kezdeményezés, bizonyítják, az alap a melyre építhetni, még megvan.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

A NEMZETKÖZI GAZDAKONGRESSZUS.

I.

Fontos és kétségtelenül nagy horderejű kérdések azok, melyeket a Budapesten ülésezett nemzetközi kongresszus tárgyalt. Kiválólag fontosak ezek a kérdések nálunk, mert nagyban és egészben még földmivelő állam vagyunk. Még csak egy emberkor, hogy nálunk megoldódtak a hűbéri kötelek, szabaddá lett a föld, polgárjogot nyert a munkásosztály. Birtok és társadalmi viszonyaink nagyban s egészben még magukon hordják a régi viszonyok bélyegét. Gazdasági viszonyainknak, társadalmi rendünknek csak most kellene átalakulniok, magasabb, európai színvonalra emelkedniök. Az átalakulás e művében akadályt képezend-e az u. n. mezőgazdasági válság? Vagy esetleg rohamosan fogná ez az átalakítást eszközölni? Ezek a főfontosságú kérdések. Ez ment bennünket, ha a kongresszuson tárgyalt kérdésekkel, jobban mondva a mezőgazdasági válsággal ismételve foglalkozunk. Ezuttal azonban nehogy ismételjünk a már elmondott dolgokat, inkább is csak arra szoritkozunk, hogy némi megjegyzéseket tegyünk *Gaál* előadói munkálatára s javaslataira.

Mezőgazdasági válsággal állunk-e szemben vagy sem? Ez az első kérdés. Mezőgazdasági válság az esetben forogna fenn, ha a termelés túlhaladná a fogyasztást vagyis a mezőgazdasági terményekben tultermelés léteznék. Midőn azonban a termés évről-évre elfogyasztatik s majd semmi felesleg sem marad a jövő évre, akkor szó sincs tultermelésről. Mert ha az csakugyan fenforogna, akkor nem a termelés fokozását szabadna ajánlanunk, mint ezt *Gaál* s a kongresszus teszi, hanem ellenkezőleg javasolnunk kellene annak megszorítását. Mert ha már ma van tultermelés, akkor a termelés fokozása által csak növeljük a bajt, még akutabbá tesszük a krízist, még inkább siettetjük azon időt, midőn nagy területeket kellend miveletlenül hagynunk s a munkát azokon beszüntetnünk.

Mezőgazdasági krízis tehát nincs. Lesz-e a közel jövőben?

Igenis lesz, ha megszűnik a népszaporodás vagy hanyatlik a népek fogyasztási képessége. Mig azonban az ellenkező tüneteket észleljük, mig azt látjuk, hogy nemcsak a népszám szaporodik folytonosan s már ennek folytán emelkedik a szükséglet mezei terményekben, hanem tapasztaljuk azt is, hogy maga az egyéni fogyasztási képesség is gyarapodik, tehát mindaddig, mig ezek a viszonyok fenforognak, egyáltalán nem tarthatunk tultermeléstől, mezőgazdasági krizistől. A mezőgazdasági válság igazolására felhozott, hogy Nagybritannia és Irland mindinkább felhagy a gabonatermeléssel, a földmiveléssel. Ez tény. De e folyamat nem az utolsó években, nem is századunkban indult meg, hanem még a 16-ik században. A juhtenyésztés jobban kifizette magát a gabonatermelésnél. A földesurak a jobb és nagyobb jövedelem kedvéért átalakították szántóikat rétekké, legelőkké, épugy mint századunk ötödik tizedében a jobb járadék miatt visszaváltoztatták Skócziában a legelőket vadász területekre. Ha Anglia mindinkább megszorítja gabonatermelését, ez nem a mostani mezőgazdasági krizis folytán történik, hanem azért, mert Angliában a munkások keresetének és ennek folytán anyagi viszonyainak javulása s általában a vagyonosodás terjedése folytán nagy mérvben emelkedett a huszfogyasztás. Az angol mezőgazdaság e szükségletet igyekszik kielégíteni. Teszi ezt azért is, mert a távolabb fekvő országok nehezebben elégithetik ki a husszükségletet s ennek folytán az állattenyésztés sokkal jövedelmezőbb. Így tapasztaljuk ugyancsak Angliában, hogy évről-évre nagyobb területeket foglal el a kertészet. Ha tehát valaki azt mondja, hogy Angliában hanyatlott a földmivelés, ezt megengedjük. De a földmivelés, különösen a szántott terület hanyatlása még magában véve nem jelenti a mezőgazdaság hanyatlását s különösen akkor nem, midőn ez más jövedelmezőbb ágakat karolt fel. Csak azt mondhatjuk, hogy Angliában a mezőgazdasági termelés más irányokat vett. Vajjon ez helyes-e s különösen alkalmazható-e az angol gazdasági irány Európa kontinensén s mennyiben, az más kérdés. Magában Angliában is van elegendő szakember, ki helyteleníti azt az örökös legelős gazdaságot, mely elnéptelenít széles nagy vidékeket. A legelős gazdaság terjedése Angliában inkább az ottani birtokviszonyoknak róható terhére, mintsem a mezőgazdasági krizisnek.

Bizonyos az, hogy eddigelé nincs tultermelés. Hogy nincs,

azt maga Gaál Jenő ur nemcsak javaslataival, hanem azon egyetlen adattal is, melyben nemcsak a termelést, hanem a fogyasztást is figyelembe vette, beigazolta. A buzaszükséglet volt 1883-ban 375 millió buschl, a fedezet ugyanannyi. A rozsszükséglet volt 124·5 millió buschl, a fedezet csak 124 millió buschl. A nagy területeket felölelő termelés daczára a rozsszükséglet nem vala teljesen fedezhető. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az előadói munkálat egyik kirívó hiánya ép abban van, mert nem veszi figyelembe a fogyasztást s nem a termelés s a fogyasztás párhuzamba tételével vonja le a következtetést.

Ha nincs tultermelés s mégis mezőgazdasági válságot emlegetünk, akkor ezt nem a mezőgazdaságban, mint ilyenben, hanem másutt kell keresnünk. Meg is találjuk a termelés tényezőiben. Mint azt a közgazdasági elméletből tudjuk, a mezőgazdaságban három tényező szerepel, u. m. a földbirtok, a tőke s a munka. A közgazdasági elmélet e tényezők jövedelmét: járadék, kamat s munkabér neven nevezzi. A járadék alatt mi általában csak azt a jövedelmet értjük, mely egyszerűen az előnyös és kedvező helyzet folyománya. Munkabér alatt pedig nemcsak a napszámot, hanem az u. n. vállalkozói nyereséget is értjük. A szavak jelentőségét így fixirozva, átmehetünk tulajdonképi tárgyunkra, annak feltüntetésére, hogy miben jelentkezik tulajdonkép a válság.

A mezőgazdasági válság abban jelentkezik, hogy a mezőgazdaságban osztozkodó jövedelmek viszonyai módosultak. A kamatot teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk, mert ez az utóbbi időkben mit sem változott s ma lényegesen be nem folyik az osztályra. A multa emlithetjük, hogy a kamat hanyatlás nagyobb osztályrészt engedett a járadéknak s másrészt a járadékot tőkesítve nagyobb összeget eredményezett vagy más szóval a kamat hanyatlása emelőleg hatott a birtok-vételárakra. De miután a kamatviszonyok az utóbbi időben nem változtak, ez a járadékra és a munkabérre mi befolyást sem gyakorolt. Egy más tényező azonban nagy mérvben befolyásolta a járadékot. A gőzerő s a sinek vagy más szóval a javított közlekedési eszközök újabb és újabb területeket vontak be a forgalmi körbe s hoztak közelebb a piaczhoz. Ez a tény szükségkép nyomást gyakorolt a járadékra s annak hanyatlania kellett. — De a járadék hanyatlásának nem ez az egyedüli indoka. A közlekedési eszközök nemcsak azt eszközölték, hogy tágitották a piaczhoz termelési vidékét,

hanem szabadabbá is tették a munkát, ez arra a piacra mehetett, hol a legjobban fizették. A munkabér emelkedett, a mezőgazdasági jövedelemben nagyobb részt és osztályt követelt. Ez a tény idézte elő főleg a járadék hanyatlását.

Miben jelentkezik tehát a válság? A földjáradék hanyatlásában. A válság alatt szenvedett a földbirtokos, mint járadékélvező. Természetesen szenvedett a bérlő, ki a régebbi járadékot fizette a földtulajdonosnak. Szendvedett az a földbirtokos, ki a régibb járadék alapján vett birtokot. Ezeket a viszonyokat látjuk Angliában, Franciaországban, Németországban. De a válság teljesen érintetlen hagyta s hagyja a gazdát, a vállalkozót. A mezőgazdaság ma ép oly nyereséges vállalat, mint volt annak előtte, sőt még nyereségesebb, mert emelkedett a munkabér. Ez is fog maradni, ha a mezőgazdasági terményekben való szükséglet még sokkal több és nagyobb vidékeket is vonna be a termelési körbe. Ha a szükséglet nem fogna emelkedni, akkor meglehetünk győződve arról, hogy a termelési vidékek sem fognak szaporodni. Nem azért termelnek Amerikában, Indiában, Aegyptomban, Ausztráliában búzát, vagy általában gabonát, huszt stb., mert ott sok a szűz föld, hanem azért, mert arra szükség van itt nálunk Európában s más világrészeken is, hol a termelés nem fedezi a szükségletet, hol több az ember, mint az ott megtermő kenyér és hus. Mi bizony annak idején nem azért törtük fel a legelőket, hogy búzánk legyen, s az a nyakunkon maradjon, hanem azért, mert azt keresték. Ha ez a nagy termelés nem volna, mi itt Európában éhen halnánk vagy legalább bizonyos az, hogy Európa népessége tizenkét év alatt (1868—1880 közt) nem emelkedett volna 296 millióról 324 millióra akkor, mikor gabonatermelése jóformán mit sem haladt. Ez a 28 millió ember élni akart.

A tény tehát az, hogy szó sincs mezőgazdasági válságról, hanem igen is földjáradék-válságról. Vagyis nem mezőgazdasági válsággal állunk szemben, hanem, mint már ezt mult fejtegetésünkben is mondtuk, nagy horderejű társadalmi ténynyel, s az a kérdés, mily befolyást fog ez gyakorolni a mi társadalmi és birtokviszonyainkra, mert végre is Európa többi államai minket csak annyiban érdekelnek, hogy az ott kifejlődő társadalmi állapotok hazánkra is befolyást fognak gyakorolni. Az előadói munkálatban ennek semmi nyoma. Ebben rejlik a mű egy másik nagy hibája. Nem emelkedik fel arra a magas álláspontra, melyből ezt a válságot szemlélni

és megítélni kell. A mai válság nem termelési kérdés, hanem socialis kérdés. Magasabb társadalmi és politikai szempontokból kell azt megítélni és felfogni. Már e szempontból fogták fel és fejtegették a kérdést Brentano és gróf Apponyi. Erre a szempontra utalt Kautz is. E három kivételével egyetlen egytől se hallottuk e kérdést ez oldalról feltüntetve s így helyes világításba helyezve.

II.

Clavé a „Revue de deux mondes“-ban 1880-ban közzétett azon értekezésében, melyben a francia mezőgazdasági válságról 1879—1880-ban tartott enquêtet ismerteti, azon eredményre jut és azon véleménynek ad kifejezést, hogy ime már lejárandó a járadék ideje. Szünőfélben van azon idő, melyben a társadalom számos tagja minden munka nélkül pusztán jogcziménél fogva megélhetett. A mostani válság oda fejleszti a viszonyokat, hogy a földtulajdonosnak egyszersmind földmivelőnek is kell lennie, mert másként nem fogná birtokát értékesíthetni. Korunk tendenciája kétségkívül az, hogy a munkának biztosítsa a fölényt a birtok és a tőke felett. Ez a cél, melyet a francia forradalom szem előtt tartott. A munkás osztályokat akarta emelni a privilégiált osztályok rovására. Tudjuk azt is, hogy a par excellence privilégiált osztály: az egykori földesurak már jóval a forradalom előtt megszűntek Franciaországban államfentartó elem lenni. De különösen a földbirtok már jóval a forradalom előtt demokratizálódott. E folyamatot vissza lehet vinni a feudalismus virágzó korára: a tizenegyedik századra. Ha Franciaországban a rente megszűnte maga után vonná is azon nagy anyagi előny elestét, mely nekik mint földbirtokosoknak a multból fenmaradt, és ha ez a folyamat gyorsan, hirtelen történnék is, ez ott semmi különös megrázkodást nem okozna, sem az állami sem a társadalmi életben, minden tovább folya a régi kerékvágásban, a művelt, munkás osztály tovább is megmaradna a birt állásban.

A mi azonban Franciaországban illik, az koránt sem helyes nálunk. Nékünk még nincs is középosztályunk. Nálunk a vagyon és birtok nagyon is aránytalanul van megosztva, még nagyon is magán hordja a régi viszonyok bélyegét. Ennek természetesen megfelelnek művelődési és miveltségi állapotaink. Ha nálunk a ma

uralkodó osztály hirtelen eltűnne, még mielőtt megalakult a másik állam- és nemzetiségfentartó elem — kétségtelenül megzavartatnék az egyensúly. Ennyiben teljesen egyetértünk Brentano és gróf Apponyi felfogásával. Azonban nem osztjuk aggodalmukat s nem értünk egyet azon felfogással, hogy a ma uralkodó elemet az áradat ellen védeni kell. Ez a védelem nagyon is kétélű fegyver. Mert vagy hatalmas az áradat vagy sem. Ha hatalmas, akkor az áradat elsöpörné az uralkodó osztályokat a védelem daczára: a védelem csak ellenhatást, ellenszegülést szülne. Az erőszak létesítené azokat a viszonyokat, melyeknek letesülniök kell. A magasabb osztályok sokkal józanabban cselekednék, ha a védelemre való hivatkozás helyett, maguk közreműködnek azon, hogy azon állapotok létesüljenek, melyeket a kor követel. Különösen nálunk nagyon is módjában van a ma uralkodó osztálynak: a nagybirtokos osztálynak, (mert középbirtokos osztályunk a szó európai értelmében alig van) hogy közreműködjék egy a kor igényeinek megfelelő középbirtokos osztály alakulására. Mi megvagyunk győződve arról, hogy ezzel tekintélyük miben sem csorbulna, anyagi helyzetük pedig kétségtelenül s nagy mérvben javulna.

Nem osztjuk azt a felfogást, hogy a mostani válság el fogná söpörni a mai felsőbb és közép birtokos osztályokat vagyis azon osztályokat, melyek tisztán a járadékból vagy főleg a járadékból élnek vagy a melyek jövedelmében a járadék lényeges tényezőt alkot. Nem osztjuk pedig ezt azért, mert az az intenzív, áradatszerű mezőgazdasági válság, miről a kongresszuson is sokat beszéltek, nem létezik, és mert a járadék nem függ egyedül s kizárólag a gabona áráról, hanem arra, egyéb tényezőktől eltekintve, mint például a távolság, melyet egészen eltüntetni nem lehet, befolyást gyakorol az egész termelés, az összes termelési ágak. Ép az 1879—1880-iki francia enquête-munkálatoiban, melyre pedig *Gaül* is hivatkozik, olvastuk azt, hogy már a 60-as években is számos gazdának az állattartás csak terhet képezett, a gazdasági termelésben csak mint kiadási tényező szerepelt, míg az ma Franciaország minden részében hasznot hajtó gazdasági ág s szaporítja a jövedelmet s kétségtelenül a járadékot is. Téves az a felfogás, mely a járadék teljes eltűnéséről beszél vagy álmodozik. Csak annyit engedhetünk meg, hogy bizonyos mérvű kiegyenlítetttség fog a járadékban létesülni. Hazai szempontból tehát mondhatjuk azt,

hogy a járadék nálunk emelkedni, nem pedig hanyatlani fog. Még pedig emelkedni fog azon mértékben, a mely mértékben gyarapodni fog fogyasztási képességünk, az általános jólét, nem pedig egyesek vagyona és jövedelme.

Kifejezést adtunk e nézetünknek már mult cikkünkben is. Meg is jelöltük a módot, melylyel nagybirtokosaink elérhetik járadékuk emelkedését. Most csak arra szoritkozunk, hogy néhány adattal kimutassuk, mennyire alaptalan Clavé reménye, mi természetesen Brentano és gróf Apponyi aggodalmát képezi. S a midőn ezt teszszük egyszermind beigazoljuk azt is, hogy az igen is helyes ut és mód volt, melyet mi ajánlottunk. Csak a napokban jelent meg a hivatalos jelentés és munkálat a Belgiumban 1880. foganatosított agrár statisztikai felvételtől. Innen vesszük át az adatokat, melyek nézetünk szerint kellő világításba helyezik a mai válságot és annak befolyását a járadékra. — Első sorban szemléljük azon viszonyokat, melyek az önművelés és a bérleti művelés közt fenforognak.

Ez irányban ad kellő felvilágosítást a következő kimutatás, mely különböző korszakokról szembeállítja a tulajdonos által művelt birtokokat a bérlő által műveltekkel.

	1846.	1866.	1880.
Tulajdonos által művelt birtokok . .	337,586	320,971	293,524
Bérlő " " " . .	234,964	423,036	616,872
Összesen	572,550	744,007	910,396

Apadtak tehát s folytonoson apadtak a tulajdonos által művelt birtokok, ellenben szaporodtak a bérleti birtokok. Más az eredmény, ha a területet tekintjük s ennek alapján vizsgáljuk az önművelés és az idegen művelés közt fenálló viszonyt. Sajnálatusunkra csak két évre állnak rendelkezésünkre az ebbeli adatok. Ezek szerint

	1866.	1880.
tulajdonos által műveltetett . . .	642,722 ha.	713,059 ha.
bérlő " " . . .	1.323,958 "	1.270,511 "
összesen	1.966,680 ha.	1.983,570 ha.

A viszonyok magyarázatára szolgál az, hogy a belga nem szeret napszámos lenni, hanem oda törekszik, hogy magának egy piczi birtokot vásároljon, melyet kiegészít bérlett földdel vagy hogy legalább egy kis bérletre tegyen szert. Annak megjegyzésével, hogy ép ugy mint a tulajdonos által művelt birtokban fordul elő bérlett

birtokok közt van saját föld is, megemlitjük azt is, hogy a birtokok számának szaporodása nemcsak új területek művelés alá vételének eredménye, hanem folyománya a birtok kisebbedésének. Ennek illusztrálására emlitjük fel, hogy 1846-ban volt a 2 hektárig terjedő gazdaságok száma 300,514, 1866-ban 527,715 s 1880-ban 710,563. A kis és apró birtok e nagymérvű szaporodása daczára a földbirtok még sem törpült el, mint azt egy alább közlendő adatból is láthatjuk.

Szaporodtak tehát a haszonbérbirtokok. Miként alakult a járadék, mely kifejezésre jő a vételárakban és a haszonbérekben? Ez irányban felvilágosítást ad a következő kimutatás, mely feltűnő frankokban a hektáronként fizetett vételárt és haszonbért.

	A vételár hektáronként	A haszonbér frankokban
1846.	2,421	68
1850.	2,715	70
1856.	3,171	82
1866.	4,173	108
1880.	3,975	107

Tudjuk azt, hogy Belgium mezőgazdasága már régen ki van téve a versenynek. Ennek daczára a multban a járadék folytonosan emelkedett, csak az újabb verseny hatása alatt szállt némileg alá, de nagyon csekély mérvben. És látjuk, hogy inkább a vételárak estek, semmint a haszonbér. Annál örvedetesebb az itt mutatkozó tünemény, mert együtt járt a járadék emelkedésével, mi illusztrálja azt a fejtegetést, hogy végelemzésben a jövedelmi ágak s társadalmi osztályok közt nincs ellentét. A napszám volt 1836. 1.08 frank, 1840. 1.14 frank, 1856. 1.36 frank, 1874. 2.05 frank, 1880. 2.4 frank.

Magát a mezőgazdasági válságot illusztrálja, ha azt látjuk, hogy be volt vetve

	gabonával s h e k t	ebben búzával	rozsszal á r
1846.	878,101	233,452	283,369
1856.	947,578	267,366	292,103
1866.	967,135	283,542	288,966
1880.	934,663	275,932	277,640

A járadék tehát hanyatlott. Ez kétségtelen. De oly aggasztó mérvben hanyatlott-e, mint azt különösen Brentano akarta feltűn-

tetni? A járadék e csekély hanyatlása képes-e felforgatni az egész társadalmi viszonyokat? Mi azt hiszszük, hogy nem. A kis apadás nagyon könnyen helyrehozható némi csekély megtakarítás által a háztartásban, az életmódban. De talán enez sem kell folyamodni. *Neustadt Zsigmond* figyelmeztette a kongressust arra, hogy nemcsak a gabona, hanem az iparos termékek ára is hanyatlott, mióta az arany lett Németországban egyedüli értékmérőnek, pénznek elfogadva s az arany termelése nemcsak hogy nem oly bő, mint az vala azon időben, mikor a kaliforniai aranybányák felfedeztetek, hanem határozottan leszállt. Az arany ára emelkedett s lenyomta a többi áruk árát. Mennyi befolyást gyakorolt az arany árának emelkedése a gabonaár hanyatlására, s ezzel a jövedelem kisebbitésére, ezt nem keressük. A jövedelem apadása s nagymérvű apadása azonban csak akkor káros s hozhat létre módosulást az egyének és társadalmak viszonyaiban, ha a jövedelem és a megszokott fogyasztás közt aránytalanság létesül. De ha képesek vagyunk a megapadt jövedelemmel ugyanannyi fogyasztási cikket beszerezni, mint beszereztünk vala a nagyobb jövedelemmel, a helyzet semmiben sem változott, a viszony teljesen ugyanaz maradt. Ebből következik az, hogy a magasabb osztályok védelme nemcsak hogy czélszerűtlen s káros, hanem egyáltalán nincs is indokolva.

Egy védelmet ismerünk el jogosultnak. Ez a fogyasztási képesség emelése, melyre az előadói munkálat is sulyt fektet, de mint mindenekben, ugy itt is egyoldaluan jár el. Az előadói munkálat a fogyasztás emelését az ipar terjesztésében keresi. Hát hol vannak azok a tőkék, hol vannak azok a képes munkaerők, melyek ezt az ipart, a fogyasztás ez emelését létesítsék? Ha chinai falakkal veszszük is körül hazánkat, még akkor sem teremthetünk mindjárt ipart, gazdasági termékeinknek fogyasztó közönséget. Tegyük fogyasztó képessé azt a népességet, azt a közönséget, melylyel birunk. Tegyük fogyasztóképessé a mezőgazdasági népességet a birtokviszonyok helyesebb alakulása által.

A kit meg nem győztek a mezőgazdasági válság czim alatt e folyóirat hasábjain közlött cikkünkben felhozott érveink, azt meggyőzhették azon adatok, melyeket Belgiumról közlöttük, de a kongresszus tárgyalásai is. Itt felhozta volt *Tisserand* azt a körülményt, hogy a francia mezőgazdaság a mai ár mellett a gabonán 500 millió frankot veszít. *Brentano*, ha nem is ezen szavakkal, de ez

értelemben megjegyezte volt erre, hiszen ezen egész veszteség csak képzeleti, mert Franciaországban milliókra megy azon birtokosok száma, kik gabonát nem visznek piacra, hanem a mit abban termelnek, el is fogyasztják. E veszteség csak Németországban és nálunk okoz bajt, hol a nagy- és középbirtok van tulsulyban (rólunk bátran mondhatta volna a latifundium) s ennek folytán a gabonatermés nagy része piacra kerül. — Mi akadályoz minket abban, hogy apaszszuk a mi óriás birtokaink területét? Mi akadályoz minket abban, hogy szaporítsuk az apró kis birtokokat, melyek maguk fogyasztják el a termelt gabonát s úgy csökkentjük a kínálatot s ezzel emeliük a tényleg piacra kerülő áruk árát? — Természetes, hogy szükséges volna, mi szerint ez irányban az intéző körök véleményében ott fent, de ott lent is a földmivesek közt szerencsés átalakulás történék. Mindenek előtt fel kellene hagyni azzal a beszéddel, hogy nálunk a birtokok eltörpülnek. Nem törpülnek el azok sehol sem, nálunk még legkevésbé. Egy német író Lindwurm nagyon is helyesen jegyezte meg az efféle állításokra és panaszokra: Es ist der Grundherr und nicht Landwirth, der aus ihnen spricht. A földesúr vágyik nagy uradalmakra, de a gazda, a józanon gondolkozó gazda csak oly birtokot akar, mely megfelel a kor igényeinek, a maga munkaerejének s tőkájének. Az uradalmak, a nagy birtokok dicsérgetésével s példányképűnek való feltüntetésével kellene már egyszer felhagynunk. Természetesen nem is lett volna szabad afféle felsőházi törvényt alkotni, mely a birtok-összetartásra, nagybirtokok alakítására ösztönöz.

III.

Még csak a kongresszuson sokat feszegetett közép-európai államok vámszövetségéről akarunk némelyeket elmondani. Mely akadályai vannak ez eszme létesítésének gazdasági, közjogi s a mi fő nemzetiségi szempontból, azt nézetünk szerint Kautz Gyula a kongresszuson egészen helyesen és meggyőzőleg fejtegette. A dolog e részével tehát nem foglalkozunk. Egész más szempontból tartjuk mi ezt az egész vámszövetségi eszmét és különösen azon alakban, melyben azt az előadói javaslat tervezi, mely tehát abból kizárná Romaniát, Szerbiát, általában az aldunai országokat, képzeletinek s hiu reménynek, melyre kár gazdasági tervet építeni. *Knauer*, ki előadásával jól mulattatta a kongresszust, a maga sajtóságos modorában

egy szót ejtett el : Sie können uns kein Brod geben, — mely e kérdésben nagyon is fontos. Tény az, hogy a mi termelésünk csekély arra, hogy Ausztriát, meg Németországot is ellássuk kenyérrel. Ha pedig erre nem képes, Németország a gazdasági terület hazánkra való kiterjesztésével mit sem nyert.

A marciusi füzetben közölt s az 1878—1883. évekre vonatkozó adatok szerint, Németország belfogyasztása fedezetére bevisz

buzában	3.189.000	mmázsát
rozsban	7.860.000	"
árpában	1.619.000	"
zabban	1.981.000	"
tengeriben	2.497.000	"

Említsük mindjárt azt is, hogy az a tény, miszerint Németország csak ennyi bevételre szorul, jó részben még csekély gabona fogyasztási képességének tulajdonítható. Broch számítása szerint ¹⁾ Németország fogyasztása fejenként buzában 0·81 hektoliter, rozsban 1·80 hektoliter. Franciaországban, Belgiumban a gabonafogyasztás fejenként 3 hektoliter. Ha Németország fogyasztási képessége ezen a fokon állana, akkor 45 millió népessége mellett még 14 millió hektoliter búzát és rozst kellene bevinnie vagy is mai bevétele körülbelől a kétszeresre emelkednék.

Ezzel szemben lássuk Ausztria-Magyarország forgalmát. Részletesebben ismertetjük ezeket, mert nemcsak a középeurópai vám-szövetkezet, hanem az Ausztriával való vámszerződés és általában vámügyi politikánk iránt is szolgálhatnak tájékozásul. Kimutatásainkban nemcsak a gabonaneműek, hanem az állatkivitelre is súlyt fektetünk. A buzaliszt és az állatforgalomra hosszabb időt, t. i. 25 évet vettünk fel.

Buzaforgalom.

	Behozatal m é t e r m á z s a	Kivitel	Kiviteli többlet vagy kevesebbet
1860/64	1.548.586	9.033.792	+ 7.485.206
1865/69	1.742.777	20.192.155	+18.449.378
1870/74	6.868.600	6.417.207	— 451.393
1875/79	7.464.224	13.360.966	+ 5.836.942
1880/84	11.023.482	12.345.788	+ 1.322.296
Összesen	28.647.669	61.349.898	+32.902.229
Átlag évente	1.145.907	2. 53.996	+ 1.308.089

¹⁾ Journal de la société de statistique de Paris 1885. januári füzet. La crise agricole en Europe. 31 l.

Lisztforgalom.

	Behozatal m é t e r m á z s a	Kivitel	Kiviteli többlet
1860/64. . . .	711,766	1.924,305	1.212,539
1865/69. . . .	762,596	5.358,679	4.596,073
1870/74. . . .	1.876,782	5.020,163	3.143,381
1875/79. . . .	2.439,702	8.364,448	5.924,746
1880/84. . . .	1.811,745	7.893,303	6.081,558
Összesen	7.602,591	28.560,898	20.958,307
Átlag évente	304,104	1.142,436	838,332

Rozsforgalom.

	Behozatal m é t e r m á z s a	Kivitel	Kiviteli többlet (+) vagy keveslet (-)
1880.	1.046,327	642,181	— 404,146
1881.	493,203	612,520	+ 119,317
1882.	645,861	746,256	+ 100,395
1883.	784,264	266,327	— 517,937
1884.	1.236,991	81,789	— 1.155,202
Összesen	4.206,646	2.349,073	— 1.857,573
Átlag évente	841,329	469,815	— 371,514

Árpaforgalom.

	Behozatal m é t e r m á z s a	Kivitel	Kiviteli többlet
1880.	348,578	2.231,746	1.883,168
1881.	369,294	1.775,124	1.405,830
1882.	485,480	3.922,317	3.436,837
1883.	517,340	2.241,260	1.723,920
1884.	363,891	2.714,634	2.350,743
Összesen	2.084,583	12.885,081	10.800,498
Átlag évente	416,913	2.577,017	2.160,103

Zabforgalom.

	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
	m é t e r m á z s a		
1880. . . .	179,077	711,046	531,969
1881. . . .	232,994	1.236,958	1.003,963
1882. . . .	433,881	658,665	224,784
1883. . . .	352,283	614,207	261,924
1884. . . .	389,609	706,527	316,918
Összesen	1.587,844	3.927,402	2.339,558
Átlag évente	317,569	785,480	467,911

Tengeri forgalom.

	Behozatal	Kiivitel	Kiviteli többlet
	m é t e r m á z s a		
1880. . . .	2.856,904	520,370	2.336,534
1881. . . .	2.657,840	750,030	1.907,810
1882. . . .	2.467,937	664,983	1.862,954
1883. . . .	1.726,964	758,319	968,645
1884. . . .	2.096,004	338,607	1.757,397
Összesen	11.805,649	3.032,309	8.773,340
Átlag évente	2.361,120	606,462	1,754,668

Miután ismerjük s pedig hosszabb időközökre a forgalmat, megis vonhatjuk a mérleget, azaz megállapíthatjuk kiviteli s ezzel kapcsolatos behozatali képességünket. A mérleget azonban csak az utolsó öt évre vonjuk meg. E szerint az osztrák-magyar monarchiának van kiviteli feleslege átlag évente

buzában	264,459	métermázsa
lisztben	1.216,312	"
árpában	2.160,103	"
zabban	467,911	"

ellenben behozatalra szorul

rozsban	371,514	"
tengeriben	1.754,668	"

Ez a mérleg azt bizonyítja, hogy Ausztria-Magyarország mint egységes vámterület közel van ahhoz az időhöz, melyben Franciaország volt az 50-es évekig, hogy vitt ugyan ki jobb ter-

mésü években gabonát, de csak némileg rosszabb években már behozatalra szorult. Ausztria-Magyarország, ha a termelési viszonyokban lényeges javulás be nem áll s ez nem igen várható, mert a termelést nem lehet máról holnapra fokozni s átalakítani, vagy a fogyasztási képességben hanyatlás nem történik, ez pedig talán csak nem valami kívánatos állapot, igen rövid idő múlva nem a kiviteli, hanem a rendes fogyasztó államok közé fog tartozni. Csekélység, egy csepp a nagy tengerben az, mit az osztrák-magyar közös vámterület Európa élelmezésére gabonában átengedhet. A buzakivitelt 107,055 métermázásával haladja a rozsb hozatal. Tehát csak 1.216,312 métermázsa lisztfeleslegünk van, mely megfelel 1.520,390 métermázsa búzának, melyből azonban lemegy a rozs. Marad tehát mintegy 1.400,000 métermázsa buza annak az Európának rendelkezésére, melynek évente 70—50 millió métermázsa búzára van szüksége.

Vonjuk meg a mérleget Németország szükséglete és Ausztria-Magyarország szállítási képessége közt. Ausztria-Magyarország a német birodalom főszükségleti cikkére: a rozsra nem szállíthat semmit. Ugyanez áll a tengerire. Marad tehát a buza, az árpa, a zab. Az árpát teljesen fedezheti, a búzának körülbelől felét, a zabnak pedig mintegy egy ötöd részét. Ennyi erejéig vásárolhatna tőle Ausztria-Magyarország is. Ennyi erejéig biztosítana Ausztria-Magyarország a maga termésének, viszont Németország a maga iparának fogyasztót. De ez a piac Németországot ki nem elégítheti, mert még nagyobb piacra, vagy más szóval több munkára s ennek értékesítési lehetőségére van szüksége, ha fedezni akarja kenyerét. A szövetségbe tehát bevonatnának még az aldunai országok. Ha ezek bevonattak, még mindig nincs fedezve a rozsszükséglet. Tehát még valami államot kellene bevenni a rozsszükséglet kielégítése céljából. Ez nem lehet más, mint Oroszország. Ha Oroszország is bevonatik a középeurópai államok vámszövetségébe, tehát szövetkezik Svájc, Franciaország meg Olaszország is, még mindig marad deficit, melyet valahonnan csak kell fedezni. A „gazdasági terület“ terjesztésének legmegfelelőbb módja a szabad kereskedelem vagyis a szerződéses vámrendszer. Ebben és ez által nyer a termelés ép úgy mint a fogyasztás s nem keletkeznek közjogi és nemzetiségi akadályok.

Ha általában Ausztria-Magyarországnak kevés szerepe jut az európai nyugoti államoknak kenyérral való ellátásban, talán még

kevesebb szerepe van a hússal való ellátásban. Ez irányban csak a szarvasmarha- és sertésforgalomra szoritkozunk.

Szarvasmarhaforgalom.

	Behozatal d	Kivitel a r a	Kiviteli többlet b
1860/69. . . .	1.151,281	1.391,010	239,729
1870/79. . . .	1.552,134	1.600,529	48,395
1880/84. . . .	314,878	546,784	231,906
Összesen	3.018,293	3.538,323	520,030
Átlag évente	120,732	141,533	20,801

Sertésforgalom.

	Behozatal d	Kivitel a r a	Behozatali többlet b
1860/69. . . .	4.701,369	1.849,387	2.851,982
1870/79. . . .	6.174,679	2.476,089	3.698,590
1879/84. . . .	1.452,922	1.204,461	248,461
Összesen	12.328,370	5.529,937	6.729,033
Átlag évente	493,159	221,197	271,962

Ebből világos, hogy a mi hust szolgáltatunk szarvas-marhában, az bőven ki van pótolva sertésbehozatalban. Csak az utolsó öt évben változott és fordult jobbra a viszony. Emelkedett a szarvas-marhakitelt és nagy mértékben megapadt a sertésbehozatal. Az utolsó évben átlag és évente szarvasmarhában kivitett 46.381, tehát kétszerannyi, mint a mennyit a 25 éves átlag eredményez. A sertésbehozatal pedig leszállt 49.692 darabra. A szakértő gazdák ítéletére kell biznunk azt, hogy vajjon az a huszonöt és félezernyi szarvasmarha, melylyel a kivitel az utolsó években gyarapodott s az a 320,000 sertés, melylyel a behozatal csökkent vagy is az állattenyésztés emelkedése, mert e számok erre vallanak, nem pótolta-e ki a gabonaárban bekövetkezett csökkenést? Mi még sokat tehetünk e téren.

Végre is nem vagyunk Ausztriához kötve. Minden áron és körülmények közt nem lehetünk hajlandók vele vámszövetséget kötni. Ekkor fenforogna az eset, melyek azon feleslegek, melyek-

nek mi kénytelenek volnánk piacot keresni. Összesítve mutatjuk a három évre szóló forgalmi adatokat. Volt pedig az 1882/84 években

	kiviteli felesleg			
	a behozatal	a kivitel	általában	évi átlagban
buzában mm.	2.370,400	15.463,088	11.092,688	3.697,563
lisztben „	259,857	9.925,821	9.665,964	3.221,955
rozsbán „	111,226	3.851,927	3.740,705	1.246,902
árpában „	563,696	7.676,726	7.111,030	2.371,010
zabban „	208,960	2.835,312	2.626,352	875,451
tengeriben mm.	2.015,334	3.440,263	1.424,930	474,977
szarvasmarha drb.	83,038	266,537	183,499	31,166
sertés „	594,240	1.602,328	1.008,088	336,029
juh és bány „	177,806	664,341	486,535	162,178

A buza és a rozs az, melyből tulajdonkép szállítunk jelentékeny mennyiségeket. Ép e gabonanemek azok, melyek leginkább vannak a versenynek kitéve. Önkénytelenül felmerül a kérdés, mely viszony áll fen ma a hazai termelés és fogyasztás közt. E viszony keresésében szoritkozunk az utolsó öt év termelésére annál is inkább, mert az utolsó években határozottan jobb aratásaink voltak semmit a mult évtizedben. Lássuk a termelést. Az utolsó öt évben volt az aratás :

	b u z á b a n		rozsbán és kétszeresen	
	terület hektár	termés hektoliter	terület hektár	termés hektoliter
1881. . .	2.533,613	31.326,859	1.292,615	16.759,327
1882. . .	2.494,442	46.430,618	1.292,632	21.476,806
1883. . .	2.605,477	31.908,998	1.292,117	16.677,408
1884. . .	2.751,020	37.782,731	1.303,667	18.106,309
1885. . .	2.740,691	40.107,651	1.316,424	17.242,197
Összesen	13.125,243	187.556,857	6.497,455	90.262,047
Átlag	2.625,049	35.511,371	1.299,491	18.052,409

Mai termelési képességünk e szerint kerek összegben buzában 35.5 millió hektoliter, rozsbán 18 millió hektoliter. Ebből levonandó vetőmagnak (mi viszonyaink közt bizonyosan alacsony számítás) buzában 5.3 millió, rozsbán 2.6 millió hektoliter. Továbbá kiviszünk buza és liszt alakjában 10.1 millió buzát, 1.7 millió hektoliter rozst. Belföldi fogyasztásra tehát visszamarad 20.1 millió hektól. buza és 13.3 millió hektol. rozs. A rozs egy része mint szesz kerül ki. Némi

kétszerest is kiviszünk. De végre is nem számtani pontosság az, mit elérni akarunk, hanem a valószínűség. Hazánk Dráván inneni részének népességét ma 14 millióra tehetjük. Ennyit talán megüt mai népességünk annak ellenére is, hogy nálunk nagy mérveket vett a kivándorlás, a születési többletek 65% veszi igénybe. Az egyéni fogyasztási képesség ma 14 millió népesség mellett búzában 151 liter továbbá rozsban és kétszeresben 95 liter. Az egyéni fogyasztás tehát nálunk 246 liter. Fogyasztásunk e szerint nemcsak a francia és belga (fejenként 3 hektoliter), hanem a német (2·61) sőt az európai közepes (2·5) gabona fogyasztás mögött marad. Nem mondjuk, hogy népünk éhezik, hanem már e számokból is bizonyos, ha az életből magából nem tudnók a tényt, hogy népünk nagy része tengeri, sőt zabkenyéren él. — Ha fogyasztási képességünk búzában és rozsban csak a német mértékét éri is el, az oly években, minők valának az 1881. és 1883. évek, legfőlebb 3—4 millió hektoliter gabonafeleslegünk volna. A francia fogyasztás fedezetére mai termelésünk a mai népesség mellett is határozottan csekély.

Hagyjuk az egyéni számítást és lássuk más irányban a különbségeket. Franciaország átlagos évi termése az 1876—1882-iki adatok szerint 99·5 millió hektol. buza, 6·2 millió hektol. kétszeres, 25·3 millió hektol. rozs. Összes e nemű gabonatermelése tehát 135 millió hektoliter. Franciaország népessége 37 millió. A fejenként való termelés tehát 365 liter. De ez a termelés nem képes fedezni a francia szükségletet, évente még bevisz 15·5 millió hektol. búzát. De hagyjuk tekinteten kívül a bevitelt, maradjunk az öntermelés mellett. Átlagos termelésünknek francia mérték szerint kellene lennie búzában, rozsban és kétszeresben 51·1 millió hektoliternek, melyet mai átlagos termelésünk csak 2·4 millió hektoliterrel halad meg. Ha nálunk a fogyasztási képesség csak annyira menne is, mint a mennyire megy Franciaországé a tiszta öntermelésre szorítva, akkor a számadási alapul vett öt évben két évben behozatalra szorultunk volna s csak három évben maradt volna feleslegünk. Ha tisztán a búzatermelést vesszük, akkor az Franciaországban fejenként 2·69, nálunk 2·53. Franciaország, hogy búzaszükségletét fedezhesse kénytelen fejenként 42 litert bevinni, mi pedig daczára, hogy kevesebbet termelünk, kiviszünk fejenként 72 litert.

Mindezekből folyik az, mit már sokszor hangoztattunk, hogy nekünk inkább szükségünk van arra, hogy hazánk fogyasztási

képességét emeljük, mint védvámokra. A ki azt mondja, hogy Franciaországban azért oly nagy a fogyasztó képesség, mert ott ipar van, annak kénytelen volnánk azt felelni, miszerint Franciaországban azért oly nagy a fogyasztási képesség, mert a földbirtok el van aprózva, nagy uradalmaknak ott se hire sem hamva. S a mint Franciaországból jövünk keletnek s azon mértékben a mint nő a birtokok terjedeleme, azon mértékben hanyatlak is a fogyasztási képesség. Angliára lehetne ugyan az ellenkezőnek igazolására hivatkozni, hol óriás terjedelműek a birtokok s még is nagy a fogyasztási képesség. Erre azt mondók volnánk: Anglia egy óriás birodalom központja, sőt ha szabad e szót használunk: fővárosa és ipartelepe. Az angol viszonyokat nem szabad a szárazföldi államok viszonyaival még csak össze sem hasonlítani, annál kevésbé azokból következtetéseket levonni.

Ausztriával való viszonyunkra visszatérve, azt kell mondanunk, hogy csak csekély fogyasztási képességünk, helytelen birtokviszonyaink azok, melyek minket arra kényszerítenek, hogy nem ugyan minden áron, hanem áldozattal is megújítsuk a vámszövetiséget. Mig ha birtokviszonyainkban helyesebb és megfelelőbb arányok léteznének s fogyasztási képességünk nem csak azért, mert a vagyon és jövedelem arányosabban volna megosztva, hanem annak folytán is emelkedett volna, mert a természetes szaporodás szerint ma népességünk nem 14, hanem legalább is 14·5 millió volna,¹⁾ semmiféle áldozatra sem volnánk kényszerítve Ausztria irányában. Mi tehát a magunk részéről nem választanók jelszól, hogy emeljük az ipart s így hozzuk be helyes arányokat a termelés és a fogyasztók között.

PÓLYA JAKAB.

¹⁾ Lang Lajos számítása szerint Magyarország népességének Horvátország nélkül a népszámlálás alkalmával lennie kellett volna 14.041,744. Ehhez hozzáadva a természetes népszaporodást, mely is volt 1881-ben 111,5351 1882-ben 111,446 és 1883-ban 189,168, nagyon is megkapjuk a 14·5 milliót. Népességünk mint tudjuk a népszámlálás alkalmával tényleg csak 13.728,622 volt s így kivándorolt tőlünk 313,122 ember. Az 1881—1883-ban beállott szaporulat ellenében felhozható, hogy kivándorolt tőlünk csak magába Amerikába 1881-ben 6,758, 1882-ben 11,602, 1883-ban 12,308. 1884-ben némi hanyatlás állott be, mert ekkor csak 10,708-ra ment a kivándorlók száma. Az idei év azonban úgy látszik, helyreüti a múlt év hiányát, mert január—márczius havakban nem kevesebb mint 2577 keresett Amerikában új hazát s e szám meghaladta az osztrák-cseh kivándorlókét.

BUDAPEST EMELKEDÉSE.

A jelen évben Budapesten tartott országos kiállítás nemzetgazdasági szempontból is igen tanulságos eredményeket mutathat fel. Sokkal jelentékenyebb azonban társadalmi hatása, mert apróbb, az ily kiállításokkal természetszerűleg összeköttetésben álló hiányoktól eltekintve, jelentékenyen emelte a magyar nemzet öntudatát s ha mást nem eredményezett is, a magyar főváros tekintélyét s hírnevét kétségkívül gyarapította. Mielőtt magáról e kiállításról s annak eredményéről elmondanánk nézetünket, Budapest főváros emelkedéséről akarunk megemlékezni, mint a mely nemcsak hazai viszonyaink között első rangu fontosságú tény s a hazai nemzetgazdasági vishonyokra döntő hatással van, de egész Európában is a szokatlanabb jelenségek közé tartozik s méltán megérdemli a figyelmet.

Budapest gyors emelkedéséről, mely különben e füzetek olvasói előtt általában ismeretes, a legjobb s leghitelesebb adatokat nyújtja a Körösi József igazgatása alatt álló fővárosi statisztikai hivatal kiállítása s az azok mellett megjelent katalog.

A kiállított graphikai rajzok feltüntetik a főváros népességének növekedését az utolsó évszázad alatt, az európai nagyvárosok népességének szaporodását a XIX. században, Budapest lakosságának származását szülőhely szerint, a születések, esketések és halálozások hónaponkénti ábrázolását 1874—1883-ig, ezeknek ingadozását az említett évtized alatt, a különböző betegségek által hónaponként okozott haláleseteket, a vízvezeték befolyását a budai kerületek halandóságára, a főváros bevételeit és kiadásait 1000—1000 lakosra számítva, az egyenes adók és fogyasztási adók növekedését, az iskolai rendes kiadások emelkedését (1874-ben 484,906 forint és 1883-ban 1.028,301 forint), az építkezéseket, a túlnépes lakások fogyását, az áruk bevitelét és kivitelét és végül a gabonaárak havonkénti ingadozásait 1791-től 1884-ig.

Az *építkezéseket* feltüntető táblázat szerint 1884-ben az építkezések költségei megközelítették a tizenkilenc millió forintot. A lefolyt tizenegy év alatt Budapesten 744 földszintes, 196 egyemeletes, 107 kétemeletes, 152 háromemeletes és 29 négyemeletes ház épült és keletkezett 29,028 szoba.

Az összes építkezési költség, a telek ára nélkül, ugy lakkázak, mint nyilvános és egyéb épületek után 84.905,586 forintot tett. Ezen összegből az Andrásy-utat magában foglaló VI. kerületre 28.813,791 frt jutott, a Józsefvárosra 11.969,089 frt. Budán az első évek alatt az építkezési költség évenként 300,000 és 1.300,000 közt ingadozott, az utolsó évben pedig két millióra emelkedett.

A táblázatok közt kiválóan érdekesek az I. és II. számúak.

Az első feltünteteti Budapest *népességének növekedését* az utolsó évszázad alatt.

Fővárosunk népessége e szerint:

	Pest	Buda
1686-ban	2,000	56,000
1720-ban	2,600	8,500
1782-ben	18,000	23,000
1812-ben	36,153	34,066
1830-ban	64,137	38,565
1851-ben	127,935	50,127
1870-ben	200,476	70,000
1884-ben	331,141	85,333

A táblázat feltünteteti Prága, Trieszt, Lemberg és Grátz lakosságának növekedését is.

A II. számú rajz feltünteteti nem kevesebb mint 61 európai nagyvárosnak e század folyamában való növekedését és pedig külön-külön, két évtizedet magában foglaló szakaszokban, t. i. 1800—1820 (zöld), 1821—1840 (szürke), 1841—1860 (kék), 1861—1880 (piros). A rajz ugy értendő, mintha e század elején minden városban egyformán 10,000 ember élt volna. A zöld szín magassága mutatja már most, mekkora volt ezen 10,000-nyi tömeg növekedése az első két évtizedben, míg a szürke szín ugyanezt fejezi ki a második két évtizedre vonatkozólag stb. Látjuk, hogy Pest városa — mely csak tizenegy évvel ezelőtt olvadt Budával és Ó-Budával Budapestté — az összes 61 európai nagy város közt igen kiváló rangot foglal el, a mennyiben a negyedik helyen áll; Budá-

nak lassubb növekedése folytán az egyesült testvér-fővárosok rangfokozata természetesen változik, de még így is tizenkettedik helyen találjuk.

A feltüntetett négy korszakról a következőket jegyezhetjük meg:

Századunk első tizedében leggyorsabban fejlődtek az angol városok, míg a szárazföldön a kis Trieszt tűnik ki. A reá következő két évtizedben leginkább növekedtek a következő városok: Brighton, Bradford, Salford, Liverpool, St.-Etienne, Manchester, Lüttich, Drezda, Marseille, Blackburn, Genua, Leeds, Bolton, Bordeaux, tehát ismét tulnyomólag angol városok. Budapest növekedése ez időszakban meglehetősen csekély. Az ötödik és hatodik évtizedben feltűnnek gyors növekedésük által az angol közép és kisebb városok. Franciaországban Havre, az európai nagy városok családjának legfiatalabb szülöttje St.-Etienne, továbbá Lyon és Páris. Ez időszakba esik Budapest gyors emelkedése is.

Az utolsó két évtizedben a kis Krisztiánia válik ki, mely a jelenleg ismét gyorsan haladó angol városok mellé sorakozik. Igen figyelemre méltó továbbá azon nagy bevándorlás, mely a német városoknál észlelhető: Berlin, Stuttgart, Lipcse és Boroszló egyaránt kitűnnek gyors növekedésük által. Budapest szintén ama nagy városok közé tartozik, melyek az utolsó két évtizedben meglepő gyors növekedést tüntetnek fel.

A rajz azonban még azon nevezetes körülményt is engedi felismerni, hogy egyes nagyvárosok már is a telítés pontját érték el, a mennyiben az utolsó két évtized alatt épenséggel nem, vagy csak igen kevésbé szaporodtak. Ez tapasztalható pl. Manchester és Brüsselnél, továbbá az olasz városoknál.

A világvárosok növekedésének jellemzésére érdeklő birhat annak fölemlítése, hogy Berlin, mely e század első huszadában London és Páris által megelőztetett, az utolsó husz év alatt oly rohamosan fejlődött, hogy jelenleg növekedés tekintetében a most már utána következő Párist aránylag háromszor meghaladja. A kisebb és így növekedésre képesebb Párisnak az óriási London is alig enged e tekintetben valami előnyt. Végül Bécs is igyekezett az 1820—1860. évek alatti lassu növekedését az utóbbi időben élénkebbé tenni.

Egyes városok nemcsak népességük növekedése, hanem az

által is szaporodtak, hogy szomszéd városokat és falvakat magukba kebeleztek, mely körülmény magyarázza pl. Krisztiániának gyors növekedését. A rajz kiterjeszkedett mindazon városokra, melyek jelenleg 100,000 lakóval bírnak, tehát melyeknek jó része a század elején meglehetősen jelentéktelen volt és így könnyebben volt azon helyzetben, hogy néhány tizezer főnyi lakosságát 50, 100, 200%-kal szaporítsa, mint Európának azon világvárosai, a melyek már e század elején is százezerrel számlálták népességüket. Így jövőre is, London 4·8 millió lakosságával alig lesz képes egy század alatt lakosságát megháromszorosítani, míg ez (61 város közt növekedés tekintetében jelenleg első helyet elfoglaló) Brighthon fürdőhelynek 100,000 főnyi népességével, természetesen inkább sikerülhetne.

Budapest e gyors emelkedésének egyik *kulcsa*, mint Pizzala a „Stat. Monatschrift“ egyik újabb füzetében érdekes számadatokkal bizonyított kimutatásokban közli, a kedvező *fogyasztási adó rendszer*.

Míg ugyanis Bécs város kapitól mintegy 200 czikk után szednek fogyasztási adót, köztük a legfontosabb élelmi czikkek után is, Budapestén csak négy tárgyra van városi fogyasztási adó kivétve, u. m. borra, szarvasmarhára, husra s továbbá vadállatra s baromfira, minden más árucikk teljesen szabadon vitethetik be. Ennek köszönhető, hogy az élelmi czikkek Budapestre aránylag sokkal nagyobb mértékben hozatnak be s mindamelllett a díjtételek alacsonyabbak. A fogyasztási vám tételek ugyanis a két városban így viszonylanak :

	Mérték	Bécsben	Buda- pesten	Bécsben több	
		krajczár		krajczár	%-ban
Bor	hectol.-ként	509	300	209	69·7
Must	„	340	163	177	108·6
Vágómarha . . .	darabonként	945	500	445	89·0
Borju	„	168	84	84	100·0
Juh	„	63	32	31	96·9
Bárány	„	44	21	23	109·5
Malacz	„	126	63	63	100·0
Disznó	„	252	126	126	100·0
Friss marhahus .	100 kilogr.	330	188	142	75·5
Másnemű hus s kolbász	„	589	188	401	213·3

Bécsben tehát a fogyasztási adó a különböző élelmezési cikkeknel 69·7—213·3 százalékkal nagyobb mint Budapesten. Összehasonlítva már most az egyes beviteli cikkek forgalmát a két városban azok népességi arányával, Budapest emelkedését Bécs rovására az ugyancsak Pizzala által közölt következő tanuságos táblázat tünteti fel :

	Mennyiség	1860-ban			1883-ban			1860— 1883-ig különbség Bécs javára	
		Bécsbe	Buda- pestre	Bécsbe több (+) vagy kevesebb (—)	Bécsbe	Buda- pestre	Bécsbe több (+) vagy kevesebb (—)		
Bor . . .	hl.	213349	137707	+ 75642	273854	304322	— 30468	— 106110	
Must . .	„	13952	13062	+ 890	15571	14747	+ 824	— 66	
Szarvasm.	db.	107573	47356	+ 60217	84454	64111	+ 20343	— 39874	
Borju . .	„	123784	45258	+ 78526	148249	80058	+ 68191	— 10335	
Juh . . .	„	29206	25107	+ 4099	25361	29847	— 4486	— 8585	
Bárány .	„	40538	41120	— 582	43516	51351	— 6835	— 7417	
Malacz .	„	14042	5720	+ 8322	8988	5719	+ 3269	— 5053	
Disznó .	„	106784	88886	+ 17898	155560	145623	+ 9937	— 7961	
Hus . . .	mm.	15852	10479	+ 5373	152649	11555	+141094	+ 135721	
Lakosok száma		1 8 5 7.			1 8 8 0.				
		476222	186495	+ 289277	680361	370767	+309594	+ 20317	

Különösen kiemelendő még, hogy 1883-ben a borbehozatal Budapestre 30,468 hektoliterrel absolute véve is több volt, mint Bécsbe, habár tudvalevőleg Budapesten is jelentékenyen emelkedett a serfogyasztás. E mellett még a baromfiak behozatala is absolute nagyobb Budapesten, de ez adatokat itt nem lehetett feltüntetni, mivel baromfiakra fogyasztási adó Budapesten csak 1876 óta vették ki. 1882-ben azonban így állott az arány. Behozatott darab számra :

	Budapestre	Bécsbe	Ennélfogva több	
			Buda- pestre	Bécsbe
Lud, kacsza, kappan . . .	943,606	674,253	269,353	—
Tyuk s galamb	2.163,398	1.924,850	238,548	—
Szarvas	227	1,689	—	1,462
Vaddisznó, őz stb.	1,131	11,591	—	10,460
Nyul	37,631	216,715	—	179,084
Fácán, fajd	4,553	33,549	—	28,996

Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy Budapest fogyasztása 1876-ról 1883-ig egyes árucikkeknel jelentékenyen magasabb arányban emelkedett, mint Bécsben; így a nyulak behozatalánál 27·4 százalékkal, a szarvasok s vaddisznókénál 138 százalékkal több az emelkedési arány, habár Budapesten a vadpecsenyékre nagyobb fogyasztási adó vettetik ki, mint Bécsben.

A fogyasztási adóból Budapesten befolyt összeg a következő:

1869—1873-ig évenként átlag	1.224,020	forint
1874—1878-ig „ „	1.333,526	„
1879—1883-ig „ „	1.622,514	„

Az 1873-ki válság után ugyan ez emelkedés kissé alább hagyott, azonban 1876-tól fogva, midőn a baromfiakra s vadpecsenyére is kivettetik az adót, az emelkedés folytonos. 1860—1883-ig a bevétel 115 százalékkal emelkedett, Bécsben csak 63 százalékkal. Budapest 1860-ban még csak 798,533 forintot fizetett a városi vámnál fogyasztási adóban, míg Bécs ugyanakkor már 4.189,999 forintot, azaz ötször annyit. Jelenleg Budapesten 1873-ban ez adóból 1.719,184 forint folyt be, Bécsben 6.824,529 forint s még csak oly tárgyakért is, melyek Budapesten is megadóztattak, 3.685,359 forint, azaz kétszeresnél több s mivel Bécs lakossága csak 77 százalékkal nagyobb, mint Budapesté, világos, hogy ez utóbbi város lakossága a fogyasztásért kevesebb adót fizet s így ez a körülmény is jelentékeny hat a magyar főváros gyors fejlődésére.

Nem tartozik körünkbe a magyar főváros emelkedésének más — politikai és társadalmi — okait fejtegetni. Tény, hogy Budapest halad s oly gyorsan, mint Európában kevés város s tény az is, hogy hazánkban praedomináló helyzetét ma már bármily politikai változások sem lennének képesek egyhamar megváltoztatni. Hogy e város kereskedelmi s nemzetgazdasági viszonyai elég szilárdak-e már arra, hogy kedvező helyzetét a külkereskedelemre, különösen a Balkán félszigetre is érvényesíteni tudja, oly fontos kérdés, mely külön tanulmányt érdemelne meg.

VEGYESEK.

Magyarország 1885. évi aratásának eredményéről érdekes statisztikai kimutatást közöl a „Közgazdasági Értesítő“. A táblázatokat egy szépen kiállított térkép kíséri, a melyben minden egyes megyében nyári terményekkel bevetett és learatott terület katasztrális holdankénti bruttó jövedelme van föltüntetve. A buza, rozs, árpa, zab és tönköly és repce termésének értékét 414.719,115 frtra becsüli. Vidékenként ez a következőleg oszlik meg:

Felvidék	88.188,280	frt
Dunántul	106.088,460	„
Alföld északi része	81.199,771	„
Alföld déli része	108.163,342	„
Erdély	31.079,262	„
Főösszeg	414.719,115	frt

Átlag egy kataszteri holdra esik

a Felvidéken	36	frt	54	kr.
Dunántul	46	„	49	„
Alföld északi részén	33	„	81	„
Alföld déli részén	40	„	95	„
Erdélyben	28	„	05	„

Az egyes vidékek megyéi között nagy eltéréseket tapasztalunk és pedig: a felvidéken a kat. holdankinti legnagyobb bruttó jövedelem Pozsonymegyére esik 57.51 frttal; a legkisebb egyszerűen az egész országban legcsekélyebb bruttó jövedelem: Árva megyére 17.73 frttal. Dunántul a kat. holdankinti legnagyobb egyszerűen az egész országban legnagyobb bruttó jövedelem Esztergom megyére esik 66.27 frttal, a legkisebb Vas megyére esik 33.27 frttal. Alföld északi részében a kat. holdankinti legnagyobb bruttó jövedelem Aradmegyére esik 49.09 frttal; a legkisebb Hajdu

megyére 26.62 frttal. Alföld déli részében a cat. holdankinti legnagyobb brutto jövedelem Békés megyére esik 48.96 forinttal, a legkisebb Krassó-Szörény megyére 27.48 frttal. Erdélyben a kat. holdankinti legnagyobb brutto jövedelem Szeben megyére esik 38.91 frttal, a legkisebb Szolnok-Doboka megyére 20.32 frttal. Miután az egész országban a learatott terület 10.844,708 kat. holdat tesz ki, az össztermés értékéből kat. holdjára 38.24 frt jut.

A m. k. államvasutak üzletei 1884-ben 27.152,986 forint összbevételt eredményeztek. Ebből esik a szállítási bevételekre, a különféle megtérítések levonása után 26.797,150 frt, mely következőleg oszlik meg : személyszállítás 5.914,116 frt, katonaszállítás 333.013 frt., podgyászsállítás 207,648 frt, gyorsáru 324,826 frt., teheráru stb. 20.500,868 frt. A bevételek az összhálózaton az előző évvel szemben 2.131,213 forint 14 krral, vagyis 8.52 százalékkal, pályakilométerenként pedig 40 forint 15 krral, vagyis 0.54%-kal emelkedtek.

A pályakilométerenkénti bevételek százalékszerű emelkedése e szerint 1884-ben is aránylag csekély, minek oka azon tényben keresendő, hogy a vonalszaporulat csekélyebb forgalma a pályakilométerenkénti bevételre csökkentőleg hatott. Az 1884-ik év folyamán ugyanis az állami vasutak hálózata oly vonalak által nagyobbított, melyeknek forgalma igen csekély, milyenek a piski-vajdahunyadi és besztercebánya-brezovai vasutak. Ezenkívül az ezen évben már állami kezelésben állott duna-drávai és első erdélyi vasutak üzletbevételei sokkal kedvezőtlenebbek a magy. kir. államvasutak régiebb vonalainak bevételeinél, mert a míg az előbbiek pályakilométerenkénti bevétete 1883-ban 3712 forint 22 krt, illetőleg 5085 frt 35 krt tett, addig az 1883-ik évben állami kezelésben állott vasuti vonalak bevételeiből egy-egy pályakilométerre 7845 frt 53 kr esett, mely eredmény azonban az említett két társulati vasut üzletbevételeinek az államvasutakéival való egybevonása által pályakilométerenként az 1883-ik évet illetőleg 7402 frt 86 krra olvad le. A teheráruforgalom utáni bevétel azonban már említett és a következőkben még előadandó körülmények folytán a forgalom e neménél is csökkent. A vonatkilométerenkénti, az 1000

tiszta- és 1000 elegytonna kilométerenkénti bevételek 6·6 százalék, illetve 2·8 és 4·2 százaléknyi apadást mutatnak.

A bevételeknek a forgalom különböző ágaiban mutatkozó pályakilométerenkénti növekedése, illetve apadása százalékokban kifejezve, következőkép oszlik meg: személyszállításnál emelkedés 8·9%, katona-szállításnál apadás 8·30%, podgyász-szállításnál emelkedés 6·9%, gyorsáru-szállításnál emelkedés 28·8%, teher-áru-szállításnál apadás 1·0%, különféle bevételeknél apadás 36·5%, a polgári utasok száma az összes vonalokon 828,576 fővel, vagyis 21·2%-kal, a szállított katonai személyeké pedig 20,625 fővel, vagyis 10·8%-kal emelkedett. A katonaszállításnál észlelhető azon körülmény, hogy míg egyrésről a forgalom növekedett, addig másrésről az abból származó bevétel csökkent, a megtett ut távolságának különféleségében leli magyarázatát, mert egy katona által megtett átlagos út 1883-ban 113 kilométer, 1884-ben csak 99 kilométer volt.

A személyforgalom fentebb említett emelkedése első sorban azon körülményben leli okát, hogy a hálózat 1884. évi átlagos hossza 268 kilométerrel növekedett, de a személyforgalom absolute is örvendetesen emelkedett.

Az előző évvel szemben a forgalom ugy gyors- és személyvonatokkal, mint vegyes, illetőleg omnibusvonatokkal minden kocsiosztályt illetőleg növekedett s e szerint alakultak az elért bevételek is. A bevételi szaporulatból esik: személy- és gyorsvonatokra 64·5%. Vegyes vonatokra 34·4%. A gyors- és személyvonatoknál a forgalom nagyobb mértékben növekedett, mint a bevétel, míg a vegyes vonatoknál ellenkező eset áll fenn. Ezen jelenség abban leli magyarázatát, hogy tekintve a vegyes- és omnibus-vonatoknak már amugy és igen alacsony szállítási díjait — díjmérséklések csakis a gyors- és személyvonatokra engedélyeztettek.

Az átlagos bevétel egy polgári utas után az 1883-ik évi 128·5 krajczárral szemben 1884-ben 124·6 krt tesz, míg a polgári utas és kilométerenkénti átlagos bevétel 1884-ben 203 krra rug az 1883. évi 230 krral szemben. Az egy polgári utas után elért átlagos bevétel — az átlag megtett hosszabb ut daczára — általában csökkent, mert az egy utas és egy kilométerenkénti átlagos bevétel nagyobb mérvben alább szállt. Pályakilométerenként egy napra a megtett személy kilométerekből 234, a szállított személyekből 3·7 esik.

Kedvezményes jegyekből összesen 546,797 frt 24 kr. bevétel éretett el, mely a polgári utasok forgalma egész jövedelmének 9·25°/_o-át teszi ki. Szemben a megelőző év hasonló bevételével 1884-ben 164,853 frt 04 krral, vagyis 43°/_o-al több vétetett be, jeléül annak, hogy a kedvezmények kitűzött céljuknak megfelelnek s hogy a közönség a részére nyújtott kedvezményeket mindinkább nagyobb mérvben veszi igénybe.

Az előbbi években tett tapasztalatokkal egybehangzólag a lefolyt üzleti évben is constatálható, hogy a személyforgalom állandó növekedésben van s hogy a gyors- és személyvonatok, valamint a magasabb kocsiosztályok használatának emelkedése folytán a személyforgalom jövedelmezősége is örvendetesen gyarapodik.

1884-ben szállított podgyász 15,307 tonna, gyorsáru 26,514 tonna, teheráru 6.013,773 tonna. Szemben az 1883. évi eredményekkel következő növekedés mutatkozik: podgyásznál 1730 tonna vagy 12·7°/_o, gyorsárúnál 7,305 tonna vagy 38°/_o, és teherárúnál 502,137 tonna vagy 14·6°/_o. A teheráru-forgalom növekedéséből esik: a helyi forgalomra 386,910 tonna, más pályákkal való és átmenő forgalomra 219,247 tonna. Összesen 606,157 tonna, a külföldi pályákkal való forgalom azonban 104,020 tonna csökkenést tüntet fel.

Tonna és kilométerenként a bevétel volt:

	1883.	1884.
podgyász után . . .	10.59 kr.	10.60 kr.
gyorsárukért . . .	8.23 „	8.11 „
teherárukért . . .	2.08 „	2.04 „

A tonna- és kilométerenkénti átlagos bevétel gyors- és teherárunknál és a tonnánként elért bevétel a teherárunknál csökkent, mert hasonló átlag megfutott ut mellett a tonna- és kilométerenkénti átlagos bevétel kisebb volt. Ez oka annak is, hogy a teherárúk után a pályakilométerenkénti bevétel az 1883. évi eredménnyel szemben csökkent, jöllehet a teheráru-szállításból ezért bevétel 1.298,809 frt 70 krajczárral emelkedett. A tonna- és kilométerre levezetett bevételi egység csökkenésének oka első sorban a dijszabások mérséklése ott, hol azt közgazdasági érdekek megkivánták, vagyis hol az említett érdekek érvényesítése által elért előny felülmulta a pénzügyi érdekek fontosságát. További oka ezen csökkenésnek, hogy a helyi érdekű vasutak építéséhez szükséges anyag önköltségen szállítottat-

ván, ezen felette nagy mennyiségben szállított anyagok utáni bevétel is természetszerűleg csekély volt. De e mellett még tekintetbe veendő, hogy az 1884-ik évben azon árunemek egy részének forgalma, melyek szállítására nézve igen olcsó tételek vannak érvényben, növekedett, mint például nyers vas, építési anyagok, tűzifa stb., mely körülmény a tonna és kilométerenkénti bevételre szintén csökkentőleg hatott.

A szállított tonnából pályakilométer és napra 4.8 tonna esik.

Árunemek szerint a következő cikkeknel találunk emelkedést tonnákban: gabona 164.797, trágyaneműek 76.389, nyersvas 53,232, szesz 47.585, haszonfa 41.776, örlemények 32.804, zsiradékok 32.555, dongák 23.819, építési és házikészletek, butor 15.407, tűzifa 14.838, sör 11.019, kőolaj 9.969, fakéreg 7.038, gépek 4.005, rövid áruk 2.269; ellenben apadás mutatkozik tonnákban: szén 37.695, vasárúk 26.221, fogyasztási cikkek 17.170, dohány 16.625, érczek 12.062, gyapju 7.780, élő állatok 7.344, bor 4.896, olajpogácsa 4.705, papir 4.233.

A budapesti összforgalom mintegy 2 millió métermázsával, vagyis 5.5 százalékkal gyarapodott.

A magy. kir. államvasutak budapesti pályaudvaraira érkezett gabonamennyiség, mely 1883-ban 2.759.811 métermázsát, 1884-ben pedig 2.582.617 métermázsát tett, 177.264 métermázsával csökkent. Ily csökkenés azonban nemcsak az említett pályaudvarokra, hanem a többi Budapestre beágazó vasut pályaudvaraira, valamint a hajóállomásokra érkező gabonamennyiségeknél is tapasztaltatott.

A főhálózat állomásairól származó gabona kivitel 1884-ben csak 576.380 mm-t. tett, mi az 1873-ik évi 1.165,579 mm. kivitellel szemben 589,189 mm. csökkenést eredményez.

A központi hálózat állomásairól a külföldre irányuló összkivitel, mely következő cikkekéből állott: gabona 576.380 métermázsa, haszonfa 229.742, örlemények 160.449, kőszén 67.320, fakéreg 49.311, olajpogácsa 37.354, élelmi szerek 35.402, zsiradékok 23.492, papir 21.669, sertések 18.773, csontliszt 15.347, bor 14.431, dohány 12.384, egyéb áruk 88.111 métermázsa, összesen 1.350,065 métermázsa az 1883-ik év eredményeivel szemben — mely évben az összkivitel 2.690,633 mm-t tett — 1.340,571 métermázsával, vagyis 50%-al csökkent; megjegyeztetik azonban, hogy a fentebb kimutatott kiviteli mennyiségekben a Fiumén át, tengeren külföldre

szállított áruk bennfoglalva nincsenek s hogy Fiume, mint m. kir. államvasuti állomás le- és feladási forgalma a belföldi forgalom statisztikájában van kimutatva.

A külföldről való behozatal, mely állott : gabona 291.483 métermázsa, kőszén 107,198, kőolaj 61,546, sertések 26,372, gépek 19,392, építési anyagok 11,299, gyarmatárúk 10,111, vasárúk 9,481, hulladékok 8,230, bőrneműek 7,791, szarvasmarha 7,135, göngyöletek 6,626, egyéb áruk 43,462, összesen 610,126 métermázsa, az 1883-ik évi 309,749 mm-t tevő bevittel szemben, 300,387 métermázásával, vagyis 97%-kal emelkedett.

A kivitelnél legnagyobb visszaesés tapasztaltatott gabona, örlemények és sertés küldeményekben, míg a behozatal emelkedéséből legnagyobb rész gabonaneműekre esik.

Daczára annak azonban, hogy a gabonakivitel, valamint e cikknek a budapesti pályaudvarokra való szállítása csökkent, a gabonaforgalom általában 164,797 tonnával emelkedett, mert egyrészt jelentékeny mennyiségek lettek osztrák állomásokra szállítva, s másrészt a gabonamennyiségeknek élénk helyi forgalma arra enged következtetni, hogy a gabonaáraknak rendkívüli olcsósága sok üzlet létrejöttét idézte elő. Így 42,473 tonnával nagyobb mennyiség lett Budapesten túl fekvő állomásokra rendelve, mint 1883-ban, továbbá a helyi forgalomban továbbított és a csatlakozó hátpályákról érkezett gabonamennyiségek összege ez évben 165,245 tonnával multa felül az 1883-ik évben hasonló viszonyok között mozgósított gabonamennyiséget.

A postakezelés pénzügyi eredményéről a világpostaszövetkezethez tartozó államokban a Bernben székelő nemzetközi postahivatal a következő főbb adatokat közli: A legnagyobb bruttóbevétel a postaforgalomból az Egyesült-Államokban mutatkozik, 188²/₃ pénzügyi évben 240.259,847 frank; utána jönnek: Németország 222.440,219 frank (188³/₄), Nagybritannia 194.121,375 frank (188³/₄), Franciaország 160.727,556 frank, Oroszország 62·7, Ausztria 50, Olaszország 35·5, India 25·1, Magyarország 19·77, Svájc 16·99 millió frank összes bevétellel. Az összes kiadások tekintetében is legelől áll az Egyesült-Államok kormánya 229.170,623 frankkal; Németországban 193·13, Franciaországban 141·91

Nagybritanniában 128·87, Oroszországban 68·5 millió frank volt a kiadás. Egyes kisebb gyarmatok kivételével legnagyobb volt a postakezelési jövedelem Nagybritanniában (65.250.650 frank), utána jönnek Németország 29·3, Franciaország 18·75, Ausztria-Magyarország 13·5, Egyesült-Államok 11·1, Spanyolország 8·4. Olaszország 5·3, Belgium 5·1, Hollandia 2·8, Oláhország 1·25, Svájc 1·24 millió frankkal; Svéd, Norvég, Dán, Görögországokban, továbbá Luxemburgban, Egyiptomban s Perzsiában a többlet egy milliónál kevesebb volt, három európai államban (Oroszország, Bulgária s Portugal), továbbá Algir, Tunis, India, Japán, Kanada, Argentín, Chili, Guatemala, Honduras és Haiti államokban rá is kellett fizetni. Legtöbb felülfizetés volt Oroszországban 5.764,988 frankkal, azután következtek Kanada 2·1, Japán 1·8, Bulgária 0·69, India 0·4, Algir 0·3 millió frankkal. A világ postaszövetkezethez tartozó Hawai és Nicaragua államokból nincsenek adatok.

A kereskedés rövidárukkal Bécsben s környékén már egy századnál régibb idő óta virágzó. Messze országokból hozzák a nyersanyagokat s az azokból előállított áruk nagy része ismét kimegy, gyakran épen a nyersanyagot termelő országokba. Az osztrák áruforgalomban gabona, cukor, fa s vágómarha után egyenesen a rövid áruk következnek, sőt némely években épen ez dönti el a kereskedelmi mérleget. A rövid áruk, mely név alatt számtalan, nagyobb részt fényüzési iparcikkek értetnek, különösen 1878 óta, midőn a nagy válságot már kiheverték, folyvást jelentékeny helyet foglalnak el a kimutatásokban, habár az árulajstrom ingadozása miatt összehasonlítás alig eszközölhető. 1883-ban e czim alatt 34,512 métermázsa volt a kivitel 42·1 millió forint értékben. A legjelentékenyebb csoport e nemben az esztergályosáruk s faragványok, melyek között ismét borostyán, tajték, gyöngyház stb. készítmények értékesebbek, míg diók, szarvak, csontok, kagylók, spanyolnád s más anyagok feldolgozásai kevésbé értékesek. Világhirűvé váltak különösen a borostyánkőből s tajtékból készült pipaszerek, melyek az egész világon elterjedtek; már az 1841—50-iki években a borostyánból 710 métermázsa s a tájékból 4120 métermázsa hozatott be. Az utóbbi években a forgalom nagysága a következő volt métermázszakban:

	Borostyánkő			Tajték		
	Behoz.	Kiv.	Fogyaszt.	Behoz.	Kiv.	Fogyaszt.
1873—77 közt átlag	533·0	28·0	505·0	3,182	782	2,400
1878—82 közt átlag	588·6	32·8	555·8	2,830	553	2,277
1883-ban	871·0	33·0	838·0	3,313	711	2,602
1884-ben	809·0	95·0	714·0	3,351	520	2,831

A tajték kivitel különben az utóbbi években jelentékenyen apad, mivel a tajték pipák s szipkák most már kezdenek kimenni a divatból s az amerikai piacokon, e cikkek honi gyártása is lendületet véve, a kereslet többé nem oly nagy. A gyöngyházat különösen Egyiptomból hozzák be nagy mennyiségben, a feldolgozott áruk mennyisége a divat szerint ingadozik, de azért az emelkedés rendkívüli, a behozott gyöngyház mennyisége 1858-ban, 3,584 métermázsát volt, 1884-ben már 25,604 métermázsát. A kiviteli cikkek csak 1882 júniusától kezdve jelöltnak külön az áruforgalmi statisztikában, 1883-ban a mennyiség 1,828·56 métermázsát, 1884-ben 3,438·28 métermázsát tett, mely adatokhoz különben sok szó fér. A kevésbbé értékes esztergályosművek közt legtöbb figyelmet érdemelnek a gombok készítésére használt kókusz s más diók; 1858-ban ily anyagokból még csak 124 métermázsát hoztak be, 1884-ben ellenben már 31,392 métermázsányit, melyből azonban csak 256 métermázsát vittek külföldre, a többi itt dolgoztatott fel. Jelentékeny szerepet játszanak továbbá az állatfogak, nádpálczák, nádszékek is, mely utóbbiak különben az áruforgalomban nem annyira a rövidáruknál, mint inkább a butorgyártásnál soroltatnak fel. A legtöbb nyersanyagnál különben, mely rövidáruk készítésére használtatik, 1884-ben a megelőző évhez képest behozatali apadás mutatkozik és pedig:

Borostyánkőnél	62 métermázsát azaz	7·1 százalék
Gyöngyháznál	4,486	29·4
Elefántcsontnál	34	27·4
Gombkészítéshez szükséges dióknál	5,190	14·2
Nyers széknádnál	1,003	20·0
Spanyol nádnál	675	38·4

1885 kezdetén, a mennyire a kimutatások addig megkaphatók, szintén hanyatlás mutatkozik s ez mindenesetre összefüggésben lesz

a rövidárak termelésének hanyatlásával, bár ez a készlet nagy mennyisége miatt a kivitelnél észre nem vehető. Ausztriának, hol más igen fontos kiviteli cikkeknel, különösen a gabonánál s czukornál is mutatkozik hanyatlás, kereskedelmi mérlege egyensúlyának érdekében szüksége volna rövidárui számára új piacok szerzéséről már most gondolkozni.

A németek kivándorlásának a Bismark által inaugurált gyarmati politika nem adott új tápot, ellenkezőleg a kivándorlás 1881 óta folyton hanyatlóban van. 1881-ben Európából 210,547 német vándorolt ki, 1882-ben 193,369, 1883-ban 166,119 s 1884-ben már csak 143,586. Ez utóbbiak közt volt 81,089 férfi s 62,497 nő. Brémán keresztül ment 75,776, Hamburgon át 49,985. Stettinből 750 s Antwerpenből 17,057. Az összes kivándorlók közül az Egyesült államokba ment 193,339, Columbiába 728, Mexicoba s Középamerikába 39. Nyugotindiába 20, Brasiliába 1253, Argentínba 692, Peruba 59, Chilibe 306, más délamerikai államokba 219, Afrikába 230, Ázsiába 35 s Ausztráliába 666. Látható ebből, hogy legalább az első években még a kivándorlás irányában sem történt lényeges változás.

Anglia posta s távirda forgalmáról az 1885. márcz. 31-én végződött pénzügyi év alatt a postaminiszterium által kiadott jelentés a következő fontos főadatokat tartalmazza: Egy lélekre átlag 1884-ben 38 levél esett, míg 1864-ben 22 s 1854-ben csak 15. A levelezőlapokat is hozzászámítva egy lélekre jut 42 postaküldemény, sokkal nagyobb arány, mint más országokban. A postahivatalok száma 16,434 (szaporodás 483) s ebből 919 főposta. A levélgyűjtő szekrények száma mintegy 33,000 volt, 773-mal több, mint a megelőző évben. A hivatalnokszemélyzet száma volt 48,000, köztök 2.919 nő. A főpostahivatalhoz nem kevesebb mint 5.626,875 levél, levelezőlap, hírlap stb. érkezett vissza, mint kézbesíthetlen, s ebből 512,636 levelet nem is lehetett visszaküldeni. A postautalvány forgalom a belföldön 23½ millió font sterlinget tesz ki, 1.475,418 font sterlinggel kevesebbet, mint az előző évben. A táviró hivatalok 434,000 sürgőnyel többet küldtek szét, mint 1883-ban s mind

amellett az osztály kiadási többlete most is 36,000 font sterling volt. A postahivatalokkal összeköttetésben álló postatakarékpénztárak nagy gyarapodást mutatnak. A betétek összege 1884 végén 44.773,773 font sterling volt, azaz 3.004,965 font sterlinggel több, mint a megelőző évben. Ehez járul még 1.916,325 font sterling, melyért letétemények fejében consolokat vásároltak. Kamatok fejében a betevők javára 1884. decz. 31-éig 1.025,117 font sterlinget irtak, 67,207 font sterlinggel többet, mint a megelőző évben.

Anglia mezőgazdasági helyzetéről a földművelési miniszterium jelentést adott ki, mely Anglia, Wales s Skóthon 1884-ki termésére vonatkozik; a megbízható becslések száma volt ez országokban:

	müvelt terület (acre = 0.405 hektár)	termésmennyiség
buzából	2.677,038	80.215,877 bushel
árpából	2.168,820	73.912,739 „
zabból	2.915,363	109.397,129 „
borsóból. . . .	229,645	5.657,347 „
babból	446,824	11.518,284 „
burgonyából . .	565,048	3.743,203 tonna
takarmányrépából	2.027,610	27.073,322 „
czukorrépából .	327,364	5.557,662 „

A müvelt terület nagysága a legutóbbi évtized (1874—1883) állapotához képest 1884-ben a buzánál 380,793, az árpánál 265,405, a borsónál 43,367, a babnál 30,426, a takarmányrépánál 38,100 s a czukorrépánál 17,905 acreval *kisebbedett*, a zabnál ellenben 147.767, a burgonyánál 32,765 acreval emelkedett. Ennek megfelelőleg a termelés is kisebb volt s pedig a tíz évi átlaghoz képest a buzánál az apadás 7.756,231 bushel = 8.82%, az árpánál 8.889,644 bushel = 10.74%, a babnál s borsónál 2.939,359, illetőleg 2.103,544 bushel = 20.33 és 27.10%, a répánál 4.565,052 és 1.295,883 bushel (14.43 és 18.91%). Az átlagos termést meghaladó mennyiségben szerepelnek a zab (1.385,307 bushel = 1.28%) s a burgonya (többlet 498,843 bushel = 15.09%). A megbecsült termés átlaga holdankint buzánál 29.96, árpánál 34.08, zabnál 37.52, borsónál 24.64,

babnál 25·78 bushel, továbbá burgonyánál 6·62, takarmányrépából 13·35, cukorrépánál 16·98 tonna, egy tonnát 1016 kgra számítva.

A városi lakosság szaporodása Franciaországban, miként a kulturállamokban általában, a vidék rovására történik. 1861-től 1881-ig a tizezer lakosnál többet számláló városokban a népesség 28·96, Párisban épen 33·16 százalékkal gyarapodott, míg a tizezer-nél kevesebbet számláló községek népessége ugyanez időben 0·28 százalékkal kevesebb lett, holott az egész ország népessége 5·13 százalékkal emelkedett. 1861-ben Franciaországban a 10,000-nél kisebb népességű községekben még a lakosság 82·7 százaléka lakott, 1881-ben már csak 78·5 százalék. A népesség megoszlásának ez aránya Franciaországban különben már régebben is mutatkozik s folytonosan állandó. 10,000 lakos közül ugyanis lakott Franciaországban

Év	vidéken	városban
1851.	7,448	2,552
1856.	7,269	2,731
1861.	7,114	2,886
1866.	6,954	3,046
1872.	6,888	3,112
1876.	6,756	3,244
1881.	6,524	3,476

Mig tehát harmincz év előtt a francia városokban az összes lakosságnak csak 25·52 százaléka lakott, 1881-ben már e lakosságból 34·76 százalék, tehát egy harmadánál több jutott a városokra.

Oroszország európai kereskedelméről az orosz vámhivatal a jelen évben 102 táblázattal ellátott nagy kimutatást készített, melyben az európai határon levő forgalomról, s az 1884-ki vámjödvelemről vannak kimutatások, összehasonlítva a megelőző évvel s itt-ott még a régiebbekkel is.

Az összes orosz birodalom vámjödvelme, az ázsiai birtokokat is ide értve, 1884-ben 99·545,114 rubelt tett, 2·386,088 rubellel (2·4%) kevesebbet, mint a megelőző évben. Ez összegből jutott:

Az európai határokra	93·540,934 rubel azaz	94·0 százalék
Astrachanra s Transkaukaszra	1·398,808 „ „	1·4 „
Irkutzk kormányzóságra	4·414,839 „ „	4·4 „
A turkesztáni kerületre	190,533 „ „	0·2 „

Összesen: 99·545,114 rubel azaz 100·0 százalék

A vámjövedelem hanyatlása főképp az európai forgalomra esik; a turkesztáni apadás (46,396 rubel) aránylag szintén jelentékeny. Csaknem fele az összes jövedelemnek a két fővárosra (Moskva 30, Sz. Pétervár 12 millióval) esett, utánok Odessa 9, Reval 7, Irkutzk 4, Riga 4 millió rubellel következnek; a többi vámhivatalokra összesen csak négy millió jut. Az európai határ vámforgalomról az utolsó 10 év adatait a következő számok mutatják:

Év	Rubel	százalék
1875	62·093,898	7·8
1876	67·067,984	8·4
1877	46·692,924	5·8
1878	76·383,162	9·6
1879	87·550,198	11·0
1880	97·071,228	12·1
1881	80·201,286	10·0
1882	93·082,576	11·6
1883	96·148,396	12·0
1884	93·540,934	11·7
Összesen:	799·832,586	100.

A vámjövedelem tehát a háborus 1877-ki év kivételével nagyjában emelkedő volt, azonban az emelkedés nem minden vámhivatalnál egyenlően történt. Különösen nagyon emelkedtek Odessa és Sebastopol, mely körülmény a Fekete tenger hajózási viszonyainak megváltozásával függ össze. A vasuti hálózat s a libai kikötői építkezések folytán hasonlóképp emelkedett a Balti tengeri kikötők fontossága, részben a félreeső Sz. Pétervár rovására Libau, mely nem rég kis város volt, az utóbbi tíz év alatt kétszer akkora lesz. Sz. Pétervár kereskedelme alighogy változatlan maradt, míg Reval s Libau vámjövedelmei rendkívül emelkedtek; Riga, a hajdan oly tekin-

télyes kikötő, hanyatlást mutat. Irkutzk aranybányáival az orosz Ázsia főpontjává emelkedett; hasonlóképp emelkedik Sossnowitz, melynek rendkívül kedvező fekvése van az orosz-porosz s osztrák-magyar kereskedelem gyupontján. — Az összes európai áruforgalom vámértékekben a következő volt:

	1883	1884
Kivitel	607·787,000 rubel	550·505,000 rubel.
Behozatal	513·709,000 „	486·249,000 „
Összforgalom:	1121·496,000 rubel	1036·754,000 rubel.

1883-al összehasonlítva tehát az apadás 84·742,000 rubel (7·5%) s az 1879—1883-ki öt éves átlaghoz képest 42·640,000 rubel (4%), míg az 1874—1878-ki átlaggal szemben 139·463,000 rubel (13%) az emelkedés. Az árutárgyak nemei szerint a megváltolt áruk értéke a következő volt:

	K i v i t e l n é l			
	absolut számokban		százalékokban	
	1883	1884	1883	1884
Élelmi szerek	373·862,000	332·470,000	61·5	60·5
Nyerstermények s félgyártmányok	211·024,000	196·936,000	34·7	35·8
Élő állatok	15·899,000	13·751,000	2·6	2·5
Iparczikkek	7·002,000	6·848,000	1·2	1·2
Összeg:	607·787,000	550·505,000	100·0	100·0

	B e h o z a t a l n á l			
	absolut számokban		százalékokban	
	1883	1884	1883	1884
Élelmi szerek	123·146,000	122·291,000	24·0	26·6
Nyerstermények s félgyártmányok	288·631,000	262·659,000	56·2	54·0
Élő állatok	401,000	324,000	0·1	0·1
Iparczikkek	101·531,000	93·975,000	19·7	19·3
Összeg:	513·709,000	486·249,000	100·0	100·0

	Ö s s z f o r g a l o m b a n			
	absolut számokban		százalékokban	
	1883	1884	1883	1884
Élelmi szerek . . .	497'008,000	462'261,000	44'3	44'6
Nyerstermények s félgyártmányok . . .	499'655,000	459'595,000	44'5	44'3
Élő állatok	16'300,000	14'075,000	1'5	1'4
Iparczikkek	108'533,000	100'823,000	9'7	9'7
Összeg :	1121'496,000	1036'754,000	100'0	100'0

E táblázat szerint az állatok kivitele alárendelt helyet foglal el, az iparczikkéké még inkább; ezzel szemben az élelmi cikkek kivitele az összkivitelnek három ötödét s a nyersterményeké s félgyártmányoké egy harmadánál többet. Az élelmi cikkek behozatala Oroszországba az összes behozatal negyedrészt, a nyersterményeké s félgyártmányoké felénél többet, az iparczikkéké egy ötödét teszi, a házi állatok behozatala jóformán nem is számít.

Europa különböző államainak szereplését ez áruforgalomban a következő táblázat mutatja:

Államok	Absolut számok (ezer rubelekben)			Arány számok			Az összforgalomból Oroszországnak volt o/ó-okban
	Kivitel	Behozatal	Összforgalom	Kivitel	Behozatal	Összforgalom	
Németország .	171,658	167209	338867	31'2	34'3	32'7	50'6
Nagybritannia .	152,113	123117	275230	27'7	25'3	26'5	55'2
Franciaország.	39,203	18691	57694	7'1	3'9	5'6	67'7
Ausztr. - Magyarország	30,883	20511	51394	5'6	4'2	5'0	60'0
Törökország .	8,226	9812	18038	1'5	2'1	1'8	45'7
Belgium . . .	22,881	9598	32479	4'2	2'0	3'1	70'4
Más országok .	125,541*)	137391	262932	22'7	28'2	25'3	47'7
Összesen :	550,505	486329	1'036,834	100'0	100'0	100'0	átlag 53'1

*) Ebből jutott Norvégiára s Svédországra 18'405,000 s Hollandra 47.039,000 rubel.

Látható e táblázatból, hogy Oroszországnak Europa összes államai közül Németországgal s Nagybritanniával van a legélenkebb összeköttetése, míg Ausztria-Magyarország s Törökország a távolabb eső Franciaország mögött állanak, Törökországot Belgium is jelentékenyen megelőzi. A behozatal csaknem minden irányban csekélyebb a kivitelnél, mely körülménynél azonban nem szabad elfelednünk, hogy a behozatal tárgyaiként szereplő iparcikkek az itt nagyon virágzó csempészet által nagy mennyiségben hozatnak be.

A főkiviteli cikkek: gabona, len, fa, kender, magvak, disznók, lovak, fehérnemű, prémárak, hálók. Fő behozatali cikkek: tea, szőlő, félselyemárak, festékek s festőanyagok, gyapjuk, olaj, kőszén, vas, aczél- s pléhárak, gőzgépek, tüzoltó szerek, vasuti s gazdasági gépek, gyapotárak stb. A jelen évben 1883-al szemben a behozatal a kőszén, só s félselyem áraknál apadást, a nyersvasnál s besózott heringnél gyarapodást mutat. A *nemes érczek* forgalma az utóbbi években a következő volt:

	Átlag 1864--1868 közt		Átlag 1869--1873 közt		Átlag 1874--1878 közt	
	ezer rubelben	száza- lékban	ezer rubelben	száza- lékban	ezer rubelben	száza- lékban
	Kivitel	16,488	49·92	14,451	61·9	35,022
Behozatal	16,501	50·08	8,926	38·1	10,546	23·1
Összforgalom :	32,989	100·0	23,377	100·0	45,568	100·0

	Átlag 1879—1883 közt		Átlag 1864—1883 közt	
	ezer rubelben	százalékban	ezer rubelben	százalékban
Kivitel	38,829	79·8	26,180	96·6
Behozatal	9,845	20·2	11,454	30·4
Összforgalom :	48,674	100·0	37,642	100·0

1864-től 1883-ig ezüst rubelekben számítva az ércpénzki-
vitel Oroszországból 523·754,000 rubel s az ércpénzbehozatal

Oroszországba 229·092,000 rubelt, az összforgalom tehát 752·846,000 rubelt tett, azaz a nemes érczek kivitele ez idő alatt átlag kétszer oly nagy volt, mint a behozatal, bár egyes években (1867, 1868, 1872, 1873, 1878, 1879 és 1884) a behozatal volt több. Legnagyobb volt a kivitel (101·896,000 rubel) 1876-ban s a behozatal (38·835,000 rubel) 1868-ban. A kivitel a legutóbbi két évben 1883—1884-ben 19·632,000-rol 3·458,000-re s a behozatal 5·927,000-ről 5·320,000-re apadt. A táblázatban látható öt éves cyclusok között az elsőben a kivitel s behozatal körülbelől egyenlő, azontul a behozatal folyvást apad, nemcsak a relativ, hanem az abszolút számokban is.

Az áruforgalom közvetítésénél Oroszország tulnyomólag és pedig csaknem az összforgalom három negyedrézéig, a viziszállítást használja, míg az európai államokból Oroszországba jövő áruk-nál a tengelyen szállítottak értéke valamivel meghaladja a vizen szállítottakét. A Fehér tengert a behozatalnál épen nem, a kivitelnél kevéssé használják, leginkább még Nagybritannia s Franciaország felé. A legnagyobb forgalom van a Balti tengeren, hol a behozatal csaknem háromszor annyi, mint a Fekete tengeren s a kivitel is csaknem egy negyedrészzel több. Még Ausztria-Magyarországgal s Németországgal szemben is gyakran használják a vízi utat a kivitelnél.

A hajóforgalomról a következő táblázat nyújt tájékoztatást:

	É r k e z e t t h a j ó k			
	Hajók száma		Tehermennyiség	
	1884	1883	1884	1883
	Á r u v a l t e r h e l t :			
Fehér tenger	696	737	30,921	33,391
Balti tenger	7,066	7,204	1·093,811	1·083,406
Fekete tenger	13,487	12,938	1·769,777	1·642,928
Általában	21,249	20,879	2·894,509	2·759,725
	B a l a s t t a l t e r h e l t :			
Fehér tenger	691	667	—	—
Balti tenger	3,142	3,515	—	—
Fekete tenger	7,355	7,813	—	—
Általában	11,188	11,995	—	—
Főösszeg :	32,437	32,874	—	—

	E l m e n ő h a j ó k.			
	Hajók száma		Tehermennyiség	
	1884	1883	1884	1883
	Á r u v a l t e r h e l t :			
Fehér tenger	1,135	1,225	106,875	103,149
Balti tenger	8,575	8,662	1,456,091	1,531,338
Fekete tenger	15,477	15,420	2,336,210	2,239,185
Általában	25,187	25,307	3,899,176	3,876,672
	B a l a s t t a l t e r h e l t :			
Fehér tenger	218	194	—	—
Balti tenger	1,881	2,168	—	—
Fekete tenger	5,394	5,388	—	—
Általában	7,493	7,750	—	—
Főösszeg :	32,680	33,057	—	—

Összesen tehát 1884-ben 65,117 hajó 6,793,685 tonna árut szállított, melyből a hajók számára vonatkozólag mintegy kétharmad esik a parti hajózásra, s az árumennyiségben elenben csak 44,2 százalék. A külföldre menő hajók közt csak 12,7 százalék ment orosz lobogó alatt, s ezek az áru 10,8 százalékát szállították. A parti hajókat is ideszámítva az orosz hajók által szállított áruk mennyisége az összforgalom 49,6 százalékát teszi.

Az Egyesült államok bányászata 1884-ben a megelőző évhez képest hanyatlást mutat. Így vasból 1883-ban 4.592,519 tonna termeltetett 91.910,200 dollár értékben, 1884-ben már csak 4.097,868 tonna 73.761,624 dollár értékben. Az aranytermelés csaknem ugyanannyi maradt, az ezüsté ellenben 35.733,622 unciáról 37.744,605 unciára emelkedett. Az összes bányászati termék értéke 1883-ban 203.116,852 dollár volt, 1884-ben már csak 186.097,899. Néhány ércz ára különben az utolsó évben jeleutékeny változást szenvedett, így a vas, ólom s különösen a réz, mert míg két évvel ezelőtt 117.151,795 font réz árát 18.064,807-re tették, 1884-ben 145.221,124 font réz értéke már csak 17.789,087 dollár volt. A nem ércznemű bányatermékek értéke az utóbbi évben 220.007,021 dollár volt, melyben természetesen a kőszén áll legelől, bár a vasgyártás hanyatlása s a kiadások gyarapodása folytán a

köszétermelés is hanyatlott. A petroleum régi helyét megtartotta. A naphtából, melyet pár évvel ezelőtt még egyáltalán nem használtak fel, most 1.460,000 dollárt vettek be. Jelentékeny lendületet nyertek a Délkarolinában levő phosphattelepek, melyek értéke 2.374,784 dollárt képvisel. Ujabban Északkarolinában, Floridában s Alabamában is találtak phosphattelepeket.

Az indiai buzatermés az 188⁴/₅-iki évszakban, mely ez év márcz. hó 31-ével végződött, 27.620,223 hold buzaföldön 7.713,096 tonna eredményt mutat. Az utóbbi években az átlag 26 millió holdon 7.135,000 tonnát tett. A gyarapodás Punjab, Bombay tartományokban s Középin Indiában mutatkozik, míg északnyugaton, Rajputanában s más helyeken a termés csekélyebb volt, mint a megelőző években. A buza kivitel nagyságát az utóbbi négy év alatt a következő táblázat mutatja:

Országok	188 ¹ / ₂	188 ² / ₃	188 ³ / ₄	188 ⁴ / ₅
	t o n n á k			
Anglia	468,961	328,758	525,413	372,249
Belgium	131,261	72,944	129,678	86,934
Franciaország	265,403	178,385	169,895	165,748
Hollandia	35,619	28,912	9,637	4,627
Olaszország	17,966	8,806	22,276	35,045
Egyiptom	45,954	39,977	165,299	110,575
Más országok	28,012	49,438	25,626	17,536
összesen	993,176	707,220	1.047,824	792,714

A kivitel gyarapodását Olaszország felé annak tulajdonítják, hogy az indiai buza macaroni készítésre igen alkalmas. A buza árának ingadozását az imperial quarter (= 496 angol font) fejében számítva, átlag árjegyzések alapján a következő táblázat mutatja:

Év	Indiában		Angliában		Év	Indiában		Angliában	
	s.	d.	s.	d.		s.	d.	s.	d.
1870.	33	7	46	11	1878.	35	11	46	5
1871.	22	7	56	8	1879.	37	2	43	10
1872.	24	2	57	0	1880.	26	5	44	4
1873.	25	0	55	8	1881.	22	3	45	4
1874.	22	9	55	9	1882.	23	4	45	1
1875.	19	11	45	2	1883.	23	5	41	7
1876.	19	7	46	2	1884.	22	8	35	8
1877.	25	11	56	9					

A táblázat tanúsítja, hogy a buza árára Indiában sokkal inkább hatott az aratás, mint az európai gabonapiacz ingadozásai. A hivatalos tudósítások igazolják ezenkívül, hogy a buzakivitel által a lakosság élelmezési viszonyai csorbát nem szenvedtek, sőt inkább a buza magasabb ára következtében a buzakivitelből jelentékeny hasznot nyertek, holott különben olcsóbb gabonát vagy semmi más élelmi czikket nem tenyésztettek volna. Oudhban például még mindig elegendő mennyiségű alsóbb fajú búzát termelnek a benszülött lakosság számára, holott a gabnakivitel értéke a gabnakereskedés kifejlődése folytán csaknem kétszer annyi lett. Hasonló tapasztalatokat tehetünk az északnyugati s központi tartományokban. Punjabban, az egyedüli tartomány, hol gabona képezi a lakosság főélelmet, a gabonakivitel által a jólét jelentékeny mértékben emelkedett.

A jelenlegi évszakra (188^{5/6}) vonatkozólag a kilátások kedvezők, úgy a termés nagyságát, mint minőségét illetőleg. Junius közepéig teljesen kinőtt s egészséges magvakat hoztak a piacra s az a kereskedelmi pangás, mely az afghán zavarok által kilátásba vett angol-orosz háboru által előidézett élénkség után következett, most szünni kezd. A kormány a vasutak folytonos építésén kívül külön törvényhozási intézkedéseket létesített, különösen jó magot nagy meunységben oszt ki a lakosok között. Az Indiában eddig szokásos tisztogatási mód káros hatással volt az indiai buza árára s azonkívül a régi szokás, hogy egy ugyanazon földön különböző gabonafajokat tenyésztének, vegyes aratást eredményezett, azonban ezek a bajok is tünedezni kezdenek s az indiai buza hazánkban sok aggodalmat keltő versenye a közel jövőben valószínűleg még erősebb lesz.

Középfrika, mint olajtermő ország már most az afrikai kereskedelem kezdetleges korszakában is, igen jelentékeny helyet foglal el s kétségtelennek látszik, hogy e földrész nemzetgazdasági fontossága e tekintetben már a közel jövőben igen nagy lesz. Növényi olajban Afrika igen sok része rendkívül gazdag s különösen sok Guineában s más helyeken az olajpálma, *Elais guineensis* s már is sok piacz jött létre e czikk közvetítése által. Magában Ejeurinben (Jabu) hetenként 60—70 angol gallon olajat vittek ki s a kereskedéssel több mint száz kereskedelmi telepen mintegy 400 fehér ember foglalkozik két annyi fekete közreműködésével. Blanco foktól San Paolo de Loandaig az egész nyugoti partot olajfaerdők borítják s Fernando Poban annyi a pálmafa, hogy a talajt egészen elfedik az olajbogyók, melyek nagy része használatlanul hever. Eddig évenként 4—500 tonnát vitték ki innen, holott tizszer annyit is lehetne kivinni, ha a lakosság szorgalmasabb lenne. Legtöbb helyen azonban a férfiak munkája csak abból áll, hogy a fára mászva azt megrázzák, a lehullott bogyókat nők s gyermekek szedik össze s a gödrökbe összegyűjtött bogyókat ismét csak nők tapossák, vagy nagy kövekkel törik össze. A héjakat trágyának, tüzelőanyagának, néhol lámpabelekeknek használják fel, a magvat, melyben az olaj 30 százalék, marhahizlálásra s gyertyakészítésre is használják, de többnyire eldobják. Európában e magvakból külön olajat készítenek, mely a kokuszdió olajhoz igen hasonlít. Némely tartományokban az olajtermelés már monopolium lett. Dahomey császára évenként mintegy 20,000 forintot vesz be; ugyanitt a piaczi árak fejvesztés büntetése alatt szigoruan meg vannak állapítva. A Niger torkolatánál az olajkereskedés legnevezetesebb helye a Bonnyfolyó, melynek partján vannak a hires „olajfaluk”: Talifer, Fishtown, Snaketown, Bonny. Az utóbbi a főpiacz. 1870-ben még csak körülbelül 8000 font sterling értékű olaj jött Afrikából Európába, ma már legalább kétszázszor annyi. Anglia 1818-ban Afrika nyugoti partjairól csak 1464 tonna olajat hozott be, ma százezer tonnánál többet. A pálmaolajon kívül azonban még számos olajtartalmu növény van Afrikában, melyek közt a Tulonkuma-olaj (*Carapa guineensis*ből) s a Galamolaj vagy Bambukvaj (*Bassia Parkiiból*) a legnevezetesebb. Az előbbit lámpaolajnak, a test bekenésére s Dél-Francziaországban szappan s olajkalács készítésére használják: magában Afrikában az ételek elkészítésére is. Szenegambiában

sok a ricinus olaj, továbbá az olajtartalmu földi mogyorók. Zanzibár környékén nagy erdőségekben tenyészik a kokuszdió (*Cocos nucifera*), a melyből készített olajat különösen stearingyárakban használják fel. Ujabban is sok olajtartalmu növényt s fát fedeztek fel, melyek még nincsenek felhasználva, így Dr. Kirk a Nyassa tó nyugati részén egy magas pálmafajt, melynek rendkívüli gazdagságát olajban még a benszülöttek sem ismerik. Maga az olajfa s lenolaj is oly nagy mennyiségben terem Afrikában, hogy pl. Algir olajtermelése képes volna egész Európát ellátni; Kabylia majdnem tisztán olajerdő s olajfája oly gazdag, hogy gyakran egyetlen fa képes egy ember szükségletét fedezni. 1880-ban már 17 millió frankra ment innen a kivitel értéke, de ezt igen könnyen mesés összegig lehetne emelni. A lenolaj valódi hazája Egyiptom, de Algirban is emelkedőben van. Az afrikai olajkereskedés felvirágzásának legfőbb akadályát eddig az éghajlat kedvezőtlen volta s továbbá a munkáskéz hiánya képezte; de mivel ez áruszállítás s termelés igen könnyű s e növények tenyésztésénél nemcsak olajat, de más árucikkeket is nagy számmal kapni, kétségtelen, hogy e forgalom már a közel jövőben rendkívülivé lesz s az olajkereskedés szintén közre fog működni, hogy a természeti kincsekben oly gazdag Afrika teljesen bevonassék a világforgalom kötelékébe.

A Panama csatorna részvénytársaság legutóbbi ülésén Lesseps a vállalat sikerét egészen örvendetesnek mondta, habár egyes részletekben kénytelenek voltak az eredeti terveken némi változtatásokat létesíteni. Jelenleg a munkálatok főirányai a következők: 1. Panamától Colonig a tenger színe alatt 9 méter mélységű csatornát ásnak. 2. A csatorna szélessége a talajban 22 méter lesz. 3. Alagut nem lesz sehol, a csatorna mindenütt nyílt marad. 4. Panamánál zsilipet készítenek, hogy az árdagály erős betolulását meggátolják. 5. Feleuton egy 5 kilométer hosszú kitérő állomás lesz. 6. Ha Gamboa mellett a Rio Chagres vizének levezetésére óriási gátat építenek. A munkálatok felerészben már készen vannak, s a csatorna 1888 január elsejére egészen elkészülhet. 1884 ápril havában 17,881, októberben már 20,368 egyén volt alkalmazva az építésnél s valószínű, hogy ez utóbbi számnál maradnak.

Délország petrolumtermelése, melynek nagy jelentőségét már többször kiemeltük, a kaspi tenger környékén már e század elején kezdődött. Baku elfoglalása után ugyanis az orosz kormány állami monopoliommá tette a petrolumot s általános bérletbe adta. Az évi termelés akkor 2—3000 tonna volt s 1860-ig lassankint mintegy 3500 tonnára emelkedett. 1859-ben az első petrolum finomító gyár felállítása által nagyobb lendület támadt, 1872-ben már 24,800 tonna volt a termelés. Ez évben a monopoliomot megszüntették s így az ipar új lendületet nyert, mely 1877-ben még emelkedett, midőn az adót is megszüntették. 1863-ban a termelés 5,500, 1865-ben 8,900, 1867-ben 16,100, 1869-ben 27,180, 1871-ben 22,200, 1873-ban 64,000, 1875-ben 94,000, 1877-ben 242,000 s az utána következő években 320, 370, 420, 490, 680 s 1883-ban 800 ezer tonnára ment. Az orosz kormány czélszerű intézkedésein kívül e lendületet főkép a dynamit feltalálójának, Nobel svéd mérnöknek, itt letelepedett fiai idézték elő rendkívüli vállalkozásukkal s sok czélszerű javítással úgy a termelés s tisztítás, mint szállítás tekintetében. Müködésüket a világító gázra vonatkozólag a következő táblázat teszi világossá. Az utóbbi tíz év alatt világító gázban nyeretett tonnákban:

É v	Nobel testvérek által	más czégek által	összesen
1872.	—	16,400	16,400
1874.	—	23,600	23,600
1876.	100	57,000	57,100
1878.	4,550	93,000	97,550
1880.	24,000	126,000	150,000
1881.	50,000	133,000	183,000
1882.	72,000	130,000	202,000
1883.	106,000	100,000	206,000

A Nobel testvérek által termelt mennyiség tehát 1883-ban túlhaladta az összeget, a mennyit más czégek termeltek. Hogy a termelés először magában Oroszországban találjon fogyasztásra, a szállítás Bakutól a Volga torkolatáig tengeri hajókon, onnan az orosz vasutak alsó volgai végállomásáig, Zaritzynig, folyami hajókon történik, innen külön e célra szerkesztett vasuti kocsikon. Mivel azonban télen a folyóvíz befagy, a piaczkellő ellátása végett meghatározott állomásokon petrolumraktárak alkottattak, melyek

közt egyik nevezetesebb a zaritzyni, hol az öntött vasból készült reservoirek öt millió gallont képesek befogadni. Legnevezetesebb raktár van azonban Domnino állomásnál 18 millió gallon számára. Sz. Pétervárt és Moskvában 2·3—2·3 millió, Varsóban 1·8, Saratowban 3·6 más kisebb állomásoknál összesen 2·8 millió gallon petroleum tartható el. A Nobel czég, mely újabban részvénytársasággá alakult, a kaukazusi petroleum szállítását bassinkocsikon igyekszik kiterjeszteni Németország s monarchiánk felé s mivel ott a termelési viszonyok jelenleg igen kedvezők, csak a közlekedés még fennálló nehézségeinek elhárításától függ, hogy a kaukázsi petroleum Közép-Európából az amerikai petroleumot teljesen kiszorítsa.

A zsidók Oroszországban. Az orosz központi statistikai hivatal az antisemitikus mozgalom folytán szükségessé vált törvényhozási intézkedések előkészítéseül felvételeket eszközölt a zsidók kezében levő nagy birtokokról. Tizenhat kormányzóságban, hol a felvételek eszközöltettek, 25¹/₂ millió lakosság között 2.930,639 zsidó találtatott, azaz 11·5 százalék. Legsűrűbben laknak a zsidók Minszk kormányzóságban (20·1 százalék) s általában a litván s fehéroroszországi vidékeken, legritkábban — a felvett vidéken — a kisorosz kormányzóságokban, Csernigow, Poltawa, Jekaterinoslaw kormányzóságokban 3—4·4 százalék. Mindenütt főkép a városokban huzódnak össze, hol néha az összlakosságnak 86 százalékát képezik; falukon csak 10—15 százalék fordul elő. A délnyugati vidékeken 6.518,373 lakosra 1.048,235 zsidó jut = 16 százalék, Podoliában 18·7, Kiewben 14·6, Wolhyniában 14·9. A Dnieperen túl Poltawában csak 3·5, Csernigoffban 4·4 százalék a zsidóság. A zsidók kezében levő birtokok adatai 12 kormányzóságra vonatkoznak. Zsidók csak 1861 óta szerezhetnek birtokot s mégis Wolhyniában s Kiewben 0·3, Podoliában pedig 0·2 százaléka az összes területnek az övék, mely terület a nemesség által 1861 óta elvesztett területnek $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{10}$ -ét képezi. Groduo kormányzóságban az összes birtokoknak 10·6, Bessarabiában 9·1, Chersonban 8·4 százalékát zsidók tartják bérben; az előbbieken a bérjóság, az utóbbiakban a földbirtok képezi a nagyobb részt. Finnországban kevesebb a zsidó, Helsingforsban 400, Aboban 162, Tammerforsban 18, Tawastehusban 8.

Konstantinápoly népességét most új népszámlálás által állapították meg, mely népszámlálás ugyan oly primitív módon történt, hogy a valóban tudományos feldolgozás daczára megbízhatónak épen nem mondható, mindamellett egyelőre elég tájékoztatást nyújt. Régebben a török főváros lakosságát 1—1½ millióra tették, a népszámlálás 870,000 lelket tüntet ki, bár ez összegben az összes külvárosok lakói is befoglaltattak. Az ittlakó idegenek száma 112,000. Hitfelekezet szerint a lakosság felerésze mohamedán, másik fele több hitfelekezetű. Különösen nevezetesek a Pera emelkedésére vonatkozó adatok. Ez európai városrész lakossága kerek-számban 270,000, tehát az összes lakoságnak közel egy harmadát képezi. A Konstantinápolyban tartózkodó idegenek három negyed-része férfi s csak egy negyedrésze nő. Érdeemes továbbá kiemelni, hogy az államhivatalnokok s katonák között van 23,500 mohamedán, 300 görög, 450 örmény, 150 római katolikus, 3 protestáns.

Tengeralatti alagut Kanada s Eduardherczeg sziget között. A kanadai part s Eduárd sziget közt vasuti összeköttetés létesítése végett a Cumberlandsund alatt alagutat tervelnek s az engedély már ki is adatott. Az alagut terv szerint 8400 meter lesz. Kilenczven méter hosszú vascsöveket sülyesztenek a tengerbe, azonban csak a parton egészen a tenger mélyére, míg beljebb a csövek legfeljebb 10½ méter magas mintegy száz oszlopon fognak nyugodni.

UJ KÖNYVEK.

Dobozi, J. A községi közigazgatás kézikönyve. 4-ik kiadás. 2 kötet.	8 frt — kr.
Scherzer, K. Das wirthschaftliche Leben der Völker. Ein Handbuch über Production und Consum.	12 frt — kr.
Gaal, J. A mezőgazdasági válság kérdése.	1 frt — kr.
Cohn, G. System der Nationalökonomie. I. Band.	7 frt 20 kr.
Holtzendorff, Fr. Handbuch des Völkerrechts. I. Band.	9 frt 60 kr.
Annuaire de l'économie politique et statistique 1855.	5 frt 40 kr.
Hertzka, Th. Das Personen-Porto.	1 frt 50 kr.
Meyer, R. La crise internationale de l'industrie et de l'agriculture.	1 frt 80 kr.
György, E. A kisbirtoki hitelszervezet hiányai.	— frt 80 kr.

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IX. ÉVFOLYAM.

1885.

DECEMBER.

X. FÜZET.

A KELETI PAVILLON.

Kétségkívül kitűnő gondolat volt Matlekovits Sándor államtitkártól, hogy a kiállítási alkalmat felhasználja a ránk nézve oly kiváló fontossággal bíró szomszédos keleti tartományok iparának és fogyasztó czikkeinek bemutatására. Ismerje meg, tanulmányozza alaposan a kivitelképes magyar iparos és nagykereskedő e tárgyakat, s nyerjen alapos tájékozást, ha összeköttetésbe kíván lépni ez országokkal, melyek különben természetes lerakodó piaczat képezik hazánknak. Fájdalom, mi a legközelebbi szomszédok, eddig legkevésbé voltunk informálva a keleti tartományok igazi szükségletei felől, s míg a sokkal távolabb eső iparos országok ott befészkeltek magokat s iparkészitményeikkel elárasztják azokat, addig mi alig vagyunk még képviselve.

Külföldön már évek óta lázas tevékenységet fejtenek ki úgy a kormányok mint az egyes nagyobb iparkamarák, hogy mindazon országok iparáról mintagyűjteményeket eszközöljenek, melyekkel kiviteli kereskedelmet kívánnak létesíteni, fenntartani. Nálunk ez az első alkalom, hogy a szomszéd keleti tartományok iparát, kereskedelmét összegyűjtve törekvő iparosainknak bemutassuk, bár államférfiaink legjelesbjei már évtizedekkel ezelőtt hangoztatták, hogy: keletre magyar!

A keleti pavillon berendezésének nehéz mukáját maga a kormány vette a kezébe. Hogy nem vált teljesen azzá a mint azt tervezte és óhajtá, hogy a helyes vezéreszme, melyből a tervezés alkalmával kiindult, a gyakorlatban lényeges változásokat szenvedett, arra rajta kívül eső számos okok hatottak, a mire ismertetésünk során ugyis visszatérünk, ezuttal csupán azt jegyezzük meg, hogy a legkedvezőbb és legszerencsésebb viszonyok között, a mik

fölött a kiállítási elnökség nem igen rendelkezett, sem lett volna lehetséges ezt a fontos eszmét gyakorlatilag oly mérvben létesíteni a mint azt Matlekovits államtitkár óhajtotta volna, mert hiányzott hozzá a szükséges idő. Hisz a keleti pavillon tervezete egyidejű a kiállítással, már pedig minden szakértő tudni fogja, hogy az e fajta gyűjtemény összeállítása nagy munkát, hosszú és alapos tanulmányt, körültekintő óvatosságot és mindenekfelett időt és pénzt igényel.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Magyarországon mily kevés ember foglalkozik szakszerűen a Balkán félsziget országaival, s míg másutt már nagy eredményeket mutathatnak fel e terén, nálunk alig történt valami, hogy az ily mű létesítésénél aránylag igen kevés szakértő erő felett rendelkezik a kormány: ugy azzal a mit a keleti pavillon nyújt, kiváltképen, ha kezdetnek vesszük, melynek tovább fejlesztését célozza a kormány, teljesen meg lehetünk elégedve. Ha az irány sok tekintetben eltért az eredeti céltól, az a mit nyújt, több mint a mennyit aránylag e rövid idő alatt joggal várhattunk.

A keleti pavillon hivatva van pótolni sok évi mulasztásainkat. Fel fogja kelteni általában az érdekeltséget a szomszéd tartományok iránt, mely pedig nagyon érezhetően hiányzott, ugy annyira, hogy mi, a legközelebbi szomszédok, legkevésbé vagyunk informálva már régtől fogva azok viszonyairól. Ez sajtóságon hangzik, de a tények igazolják. Sőt ma a politikai viszonyok megváltozása s a vasuti összeköttetések létesülése óta sem állunk e tekintetben jobban. Ez nem egyesek hibája, hanem mindnyájunk büne, mulasztása. A németek, francziák és angolok egész irodalmat mutathatnak fel, melyek a keletet és annak egyes országait különböző időszakokban behatóan tárgyalják, nálunk az utolsó időig, fájdalom, alig jelent meg munka, mely a keleti tartományok ismertetését tűzte volna ki célul. Bármely évben lehet találni a keleti országokban német, angol, franczia, belga utazókat, kik vagy a kormány, vagy egyes nagyobb gyárosok költségein tanulmányozzák azon országokat, csak magyart nem. Ennek azután természetes következménye hogy a „keletről“ nálunk oly ferde fogalmak fészkeltek le magukat általánosságban, hogy bizony időre van szükség míg ezt elenyésztetni képesek leszünk.

A keleti tartományok ismertetésére a kormány e kiállítás alkalmával megtette az első döntő lépést. Még föl sem épült a nagy és diszes pavillon a gyűjtemények befogadására, már is mozgalmak indultak meg országszerte, melyek e gyűjtemények kiegészítését és állandósítását egy keleti vagy a mi nálunk egyértelmű egy kereskedelmi muzeum alakjában czélozzák. Több kereskedelmi és tudományos társulat memorandumokat intézet ilyen értelemben a kormányhoz, s a nagykereskedők, kik tudják, hogy e gyűjtemény magában csak csonka intézmény volna, melléje kiviteli társaságot akarnak szervezni, mely kizárólag a keleti tartományokat még pedig a közvetlen szomszéd országokat tüznék ki működésük teréül. Szóval a jelszó kimondatott, az érdekeltek pedig azt felfogták, megértették.

Ha végig jártuk a kiállítás fényes palotáit, melyeket nagyrészt a nyugot stíljében emeltek, kétségkívül kellemesen lepett meg bennünket az a nagy pavillon, mely minden izében keleti izlésben épült. A délszlávok specialis motivumai ép úgy mint a mohamedanizmusé, gondos tanulmányt elárulva, izlésesen összeolvadtak egy harmoniában. Bukovics Gyula műépítész kiváló tapintatot és ügyességet árult el ez épületével.

Amott a félszázat meghaladó épületben a nyugoti művelt népek színvonalára emelkedett magyar ipar fejti ki ünnepi pompáját, itt a kelet tünteti föl őskori házi és kézi valamint modernebb gyári iparát. A látogatót mindkét helyen kellemes meglepetés érte. A magyar iparos láthatta a keleti pavillonban, hogy a keleti népek szükségleti tárgyai utóbbi politikai átalakulásuk óta nagyon megváltoztak, hogy ott a nyugot iparától nem idegenkednek már, s azt nagy mértékben hajlandók igénybe venni, keleti vendégeink pedig az iparnak emelt nagy palotában meggyőződhetnek arról, hogy a magyar ipar áll már azon fejlettségi fokon, hogy szükségleti tárgyaikat megfelelő jó minőségben geographiai fekvésénél fogva esetleg jutányosabban szállithatja mint más távolabb eső ország.

A román osztály aránylag legkisebb mértékben van képviselve, bár a legjobb uton haladt, a mennyiben mind az a mit ott látunk meg lett véve, de a mi meg lett véve, legkevésbé sem alkalmas arra, hogy Románia viszonyait valójában feltüntesse. Ezen csodálkoznunk nem lehet ha tekintetbe vesszük, hogy a kiállítás megnyilta előtt lettek e tárgyak nagy sietséggel bevásárolva,

és hogy a kormány által e célra kiküldött biztos ott a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok között volt kénytelen működni. Ha a Szathmáry aquarelle képei, s néhány paraszt öltöny nem lógnának a falon, úgy alig akadna valaki, ki ráismerne e gyűjteményben Romániára.

Sajnálattal kell tapasztalni, hogy az *ős* és *nyers* termelés a gyűjteményből teljesen hiányzott, holott pedig Románia nemcsak saját szükségletét fedezi e tekintetben, hanem tekintélyes kiviteli kereskedelmet is üz, és e cikkekben hazánknak egyenes versenytársa. Mintegy 300 millió frank értékű az évi kivitel, melyből hozzánk több mint 30 millió kerül gabna, szarvasmarha és egyéb nyers terményekben. A gabonakivitel főjövedelme az országnak. Daczára annak, hogy a földmivelés igen kezdetleges és közlekedési utak sincsenek kellő számban, mindazáltal már több mint 6 millió hektár terület van mivelés alatt. Szépen megterem a buza, árpa, kukoricza, rozs, rizs, repce, len, kender, dohány stb. Az eke alatt levő földnek fele részét kukoriczával vetik be, melyből évenként több mint 18 millió hliter termelnek. Átlagos évi kivitel 6 millió hliter kukoricza, 5 millió buza, 2 millió hliter árpa, mely többnyire Angliába, Franciaországba, Belgiumba, Svájcba, egy része hazánkba is kerül. Románia *gabna*-termelése mind-mind jobban emelkedik, s állami intézkedések annak javulását mozdítják elő. Az utolsó évben csupán tőlünk több mint fél millió frank értékű *gazdasági gépet* szállítottak Romániába, a mi az általános produkeziót már jóval képes emelni.

A *dohány*-termelést illetőleg Romániában is ugyanazt lehet tapasztalni, a mit a Balkán országok legtöbbszörénél, hogy mióta behozták a monopoliumot, azóta a termelés hanyatlásnak indult. Ugy látszik *egy* közös oka van ennek, és ez a monopoliummal járó komplikált eljárás, mely nem egy kellemetlenséggel van összekötve, a mi a dohányt termelők kedvét nagyban alászállította. Azonban Romániában még így is tekintélyes dohánytermelést kell konstatálni, a mennyiben az államnak a dohánygyártás körül évenként 18 millió frank tiszta jövedelme volt. A román dohány kiviteli cikket képez.

Ép úgy nélkülöztük a keleti pavillonban a *sót* és az *erdészeti* termékeket. Tudvalevő dolog, hogy a román só nagy kiviteli cikket képez. Közel egy millió m.-mázsát termelnek, s a román só az Aldunán a magyar só teljesen kiszorítja. Tavaly a bulgár kikötővárosokban már egy csepp magyar só nem tudtam fölfedezni, mind

román volt. Maga az állam évenként 7—8 millió frank tiszta jövedelmet hoz a só után.

Kivéve egy palaczk gubacsot, nem láttunk mást Románia erdőiből sem, holott két millió hektárra terjedő gazdag erdősége van az országnak s kivéve a legmagasabb pontokat, hol a tülevelűek uralkodnak, megterem nagy bőségben a tölgy, bükk, hárs, kőris, nyárfa stb. A fa szintén kiviteli cikket képez, s most alig találunk a Levantén kikötőt, hol román fát ne látnánk forgalomban. Egy külföldi társaság gőzhajtotta fűrészmalmot állított fel nagy tőkével, mely főképp kivittel foglalkozik.

A bort sem láttuk, holott 30 millió értékűt természet az ország, mely a kezdetleges kezelés következtében csak helyi szükségletre alkalmas, hosszan el nem tartható, s így kiviteli kereskedelmi cikket nem képezhet. Mint mindenben úgy itt is mutatkozik a törekvés javításra. De Romániába is nagyon befészkelte magát a filoxera, úgy hogy az egész szőlő - mivélés nem nagyon kecsegtető jövőnek néz elé. Ép így vannak a *selyemtermesztéssel*, mely pedig régebben nagyon virágzott. Külföldről behozott beteges gubók a selyemtenyésztést majdnem teljesen tönkre tették. A *méhészet* is meglehetősen elterjedésnek örvend, évenként 6—700000 oka mézet és mintegy 60—70,000 oka viaszt termelnek. Csakis ez utóbbit látjuk képviselve néhány nagy gyertya képében, melyet istentisztelet alkalmával használnak. Ezek gyárilag lesznek előállítva Galatzban.

Különösen feltűnik, hogy a nyers termények között a bőrt nem láttuk. Románia állattenyésztése egyike a legnagyobbaknak a kontinensen. Rövid néhány évvel ezelőbb csupán szarvasmarha-állománya meghaladta a három milliót. Az állandó marhavész azonban rendkívül lepassztotta e számot, úgy hogy tavaly már csak 1.882,900 szarvasmarhát számláltak, de a mi még mindig tekintélyes nagy szám. A juhok számát Romániában öt millióra teszik. Különben a mi a bőrt illeti, az egész keleti pavillonban csupán a bulgár vargák jeles készítményei vannak egy szép gyűjteményben képviselve. Utóbb alakult Romániában egy nagy timár- és cserzőtelep, s a bőripart meglehetősen emeli.

A mi a *bányászatot* illeti, úgy a román hegység csak olyan természetű mint a mi erdélyi hegyeink, azonban még teljesen kiaknázatlan. Kivéven a sót és *petroleumot*, melyek még kiviteli cikket is képeznek, a többi alig kerül bányászati mivélés alá. Petro-

leum bányászat primitív mértékben leginkább Bacau, Dambovita, Prahova, Buzen stb. környékén üzetik. Fedeztek föl újabb időben *barna szenetis* és a román vasutak már is a Bahna vidéki szénbányákból látják el szükségletüket. Bányászat útján még kis mérvű *réz*, a folyókban *arany*, s a kőbányákban még *malomköveket* is fejtenek. A román *úsványvíz* források leginkább kéntartalmuak, s csak utóbbi időben kezdik behatóan tanulmányozni.

Bár a pavillonban levő *agyagelelmények* nem igen kiváló példányok, sőt határozottan a legprimitívebb fajtából valók, tudjuk, hogy Románia számos vidékén meglehetősen kifejlett agyagipar üzetik. Különösen fölemlitendők Bacon és Gorj környékei, de sőt *porcelángyár* is működik kegy Sinajában a király birtokán, a hol *üveghuta* is van. Van ezenkívül még egy üveghuta, melyet egy külföldi rendezett be, azonban ez szomszédainak folytonos ellenségeskedései folytán, valószínűleg kénytelen lesz rövid idő múltán működését beszüntetni.

Romániában különben meglehetősen számú modern berendezésű gyár működik, a melyek különösen az ország két központján emeltettek, t. i. Bukarestben és Galatzban. E két városban összpontosul teljesen az egész ország ipari- és kereskedelmi élete. Bukarest az kormány és ipar, Galatz a kereskedelmi forgalom központja.

A gyári ipar termékeül ott látjuk az állványon a galatzi *tésztagyár* czikkeit; ez a gyár évenként 35,000 kilogrammot állít elő. Ugyancsak Galatzon működik 2 *serfőződe*, melyek évenként 110,000 vedro sört termelnek. Bukaresten megemlítendő a *műbuzalt* társaság, valamint a 6 millió frank alaptőkével rendelkező *gázgyár*. A nagyobb gyárak közül felsoroljuk a három *téglagyárt*, négy *fagygyertya-gyárat*, (évi termelés 48,000 kilo), *viaszgyertya-gyárat* (18,000 kilo termeléssel), 4 *szeszgyárat*, 5 *szappangyárat* (évi termelés 735,000 kilo), a már említett *gőzfűrész*t (Société anonyme pour l'exploitation de forets, et de scieres à vapeur), mely 10 millió alaptőkével alakult és tekintélyes külkereskedést üz, két *szódavíz-gyárat*, két *vas- és fémöntődét*, papírgyárat stb. Látunk román gyufát, stearin gyertyát és szappant.

Romániának összes *iparterméke* azonban nem haladja meg a 70 millió frankot, a mi természetesen azt tetelezi föl, hogy a legtöbb szükségleti tárgyat külföldről kénytelenek megszerezni. A házi-ipar, mely ugyan megtalálható az országban mindenütt, távolról sem vetekedhetik akár a bulgár, akár a szerb házi-iparral. Bár

a román házi-ipart nem ítéljük meg azok után, a mit a pavillonban találunk, ép úgy miként czikkünk eddigi folyamán sem e gyűjtemény volt irányadó a román gazdasági viszonyok ismertetésénél, mert arra e gyűjtemény épen nem alkalmas, de azt meg kell vallani, hogy Romániában a házi-ipar minden ágazatában meglepő hanyatlás mutatkozik. Az a falon lógó himzett *börködmen* is kétséges, vajjon ez Romániában készült-e, mert az utolsó években Erdélyből nagy mennyiségben viszik e ködmeneket Romániába. A ködmen szomszédságában látható egy tarka és egy hófehér *szűr*. Ezek izlésesen vannak előállítva és meglehetősen olcsók. A falat ellepő néhány *szőnyeg* bukaresti gyártmány s egészen bulgár mintázat után készültek.

A faiparból néhány kanalat és egy hangszer (kobzát) láttunk.

A nagy üvegszekrényben voltak a *szövő-ipar* finomabb tárgyai. Mig a falon a durva szövésű *katrinczák* és egyéb *darócz* öltönydarabok lógnak, addig itt szépen *himzett ingek*, *szoknyák* és *kendők* vannak. Mind megannyi házi-iparilag előállított tárgy, de a melyek nagy ügyességre vallanak. Látunk itt fémszálakkal átszött fehér *szövetet*, *félselyem szövetet*, egy gyönyörűen himzett mellényt, vörös sávós *pamutszövetet*, selyem övet, mely a román nemzeti színeket tünteti föl, ugyancsak más övet gyöngyökkel kivarrrva stb. Egy része jó izlést, ügyességet és a színek alkalmazása iránt kiváló érzeket tanusít.

De a házi-ipar rohamosan hanyatlik. A polgári elem Romániában nem karolja föl az ipart. A gyári ipart is idegenek honosítják meg, s idegen munkásokkal dolgoznak. A tehetős román szegényli gyermekét iparosságra tanítani. Mindnyájan hivatalos pályára készülnek. Az ipariskolákban a legszegényebb parasztok gyermekeit nevelik. Pedig az ipar emelésére a kormány megtesz tőle telhetőleg mindent. Nemcsak ipariskolákat emelt, hanem a különböző kerületekben évi kiállításokat rendez, melyeken a jelesebb ipartermékeket díjakkal tünteti ki; ép így jár el a mezőgazdaság terén is, ahol a legjobb ekerendszert mutatják be próbaszántásokkal s a legjobb házi állatokra jutalmakat tűznek ki. Szóval az állam részéről üdvös intézkedések történnek a mezőgazdaság és ipar terén, csupán a kereskedelemben lépi túl a határokat, s oly aprólékos részletekbe avatkozik, mely annak csak hátrányára válik, s e kereskedelmet ugyyszólván szoros békókba veri.

A szabad kereskedésről szó sincs és még sokáig nem is lesz, a minek okát abban kell keresni, hogy Románia csakis nyers terményeket szállit kifelé, s az ipari czikkeket mind külföldről kénytelen behozni. E miatt protekcionális szellem kapott lábba, a mi nekünk is nem egy kellemetlenséget okozott. Mindez addig fog tartani, míg a román ipar bölcsőjében hever.

De nemcsak a kormány, magánosok is kifejtének oly tevékenységet, melyet Romániában eddig sohasem tapasztaltak, úgy az ipar mint a kereskedelem emelésére. Nem egy ipartelep, melyet fentebb említettünk, e társadalmi mozgalom behatásának köszöni létrejöttét. Legujabban egy társaság azt a czélt tűzte ki, hogy az elhanyagolt selyemtenyésztést újból a régi virágzó állapotba fogja visszahelyezni, a miből számos vidék jólétét merithetné. Ép ily célból alakult társaság a bányászat és a bőripar érdekében. Ez utóbbi már szép eredményeket is tud fölmutatni. A hitelintézetek üdvös befolyása pedig mindenfelé már is mutatkozik.

Szóval, ha Románia összes intézményeit, és viszonyait szemügyre vesszük, úgy azt tapasztaljuk, hogy e fiatal állam lerázta magáról a századokon át viselt keleti jelleget, s a Balkán országai között nincs egy is, mely az európai nyugoti civilizációt annyira feltüntetni képes volna, mint Románia. Minden átmenet nélkül egyszerre az európai színvonalra vetette államiságának alapját, s épen ez az oka, hogy a kutató szem a külszin és mázban sok kezdetleges, ferde és oda még nem illő dolgokat lát, azonban a talaj jó, az anyag egészséges, s ha nem is oly rohamosan, mint azt a vezetők hitték, de lassanként meg fognak érlelődni a viszonyok ott is, s a művelt civilizáció intézményei meg fogják teremni a várt gyümölcsöt.

Mindazt a mi szép és jó a nyugoti államokban, dióhéjban föl lehet találni Romániában is, de első tekintetre lehetetlen föl nem ismerni, hogy különösen Franciaország példája lebegett mintaképül szemek előtt. A gazdagabb románok gyermekeiket előszere-tettel Franciaországba küldik iskolázásra. Usaládi körben, társaságban francia szokásokat honosítanak meg. A francia nyelv ugyszólván általánossá vált Romániában, a mi nagyban hozzájárult a közönségesen lábrakapott nagyzási mániához. Csak a jövő fogja megmutatni, vajjon Románia államalkotása elégséges-e arra, hogy a népnek csekély általános miveltsége mellett megbinja a

leghaladottabb alkotmány formákat, ahhoz simulni fognak-e, vagy csak a külalakzatot kívánják csupán utánózni.

A szerb gyűjtemény két főosztályt képezett. Egyrészt azon import cikkek voltak, melyeket külföldről oda visznek, s az országban nagy kelendőségnek örvendenek, másrészt pedig a szerb iparcikkek.

A keleti népek kiváló érzékkel bírnak a színek vegyítésére, ez egy velük született tulajdonság, ebben maguk is gyönyörködnek s szeretik, ha másokat is gyönyörködtethetnek. Legjobb alkalom kínálkozik erre a szőnyegeknél, és valóban bámulatos az a kifoghatatlan alakító tehetség, melyekkel azokat a szebbnél szebb formákat elérni képesek. A színek ugyanazok, s ha ezer szőnyeget nézünk is meg, mindegyik más. A szerb terem falain mintegy száz darab szőnyeg volt, s ezen kívül számos čaršave (asztalkendő), zelena basta (zöld takaró), zavosa (függöny) ubrus (kendő), jastuci (vánkos), de ez mind valamennyi más más ornamentikával bír, más motivumokkal ékes, és oly szellemes, ügyes változatot tüntetnek elő, melyet csak is az oly kiváló gazdag fantáziával bíró nép képes produkálni, mint a szerb. Azt mondja egy szerb író: „Ha a szerb nép jellemét akarod ismerni, úgy ismerd meg népdalait,“ — ezt ki lehetne egészíteni azzal, ha pedig a szerb munkás ügyességét akarod ismerni, úgy nézd meg szőnyegeit. És ezek valóban rendkívül gazdagon vannak képviselve. Az ország majdnem minden vidékéről, a hol szőnyeget nagyban készítenek, volt itt egy-kettő. Nemesak a közigazgatási miniszterium, hanem számos magános küldött be néhányat.

Mindjárt a bejáratnál két óriási szőnyeg volt kifeszítve, minőket különben csak nagy ritkán s határozott megrendelésre készítenek akkor, ha a szőnyeg árának egy nagy részét előre kifizetik. Ennek oka abban rejlik, hogy egy egy szőnyegkészítő háznál nincs annyi munkás kéz, mely azt készíthetné, s így a szomszédból kölcsönöznek ki maguknak kisegítőket. Ezen szőnyegek egy darabból állanak, saját maguk által készített vegetabilis színekkel vannak festve, és az utolsó rongyfoslány is megtartja eredeti üde színét. Gyönyörű szép a krusevatzi kerületből Radoičić által küldött borzas szőnyeg (piros, kék, fehér, zöld), ennél nagyobb és művészi gonddal van előállítva a kragujevaczi kerületből Pannovits hasonlókép borzas szőnyege (fehér, sárga, zöld, kék, fekete). Ez különben egyike a

drágább szőnyegeknek (150 frc) de a kiváló ügyességről tesz tanubizonyyságot.

Szeretnénk fölemlíteni még számos szőnyeget, így a Thoma Petrovič, a Gyorgyevic, s még számosét, mert megérdemelnék, de a cikk kerete azt meg nem engedi. Azonban meg nem állhatom, hogy még a szőnyegek között levő más szövészeti tárgyat meg ne említsek. Ilyenek a gazdagon himzett vánkosczihák. Megjegyzem, hogy ezek nem oly vánkások, melyeket talán ágyban használnak, mert ágy nyugoti értelemben igen kevés van Szerbiában. A nagyobb városokat leszámítva, a vidéken úgy szólván sehol sincsenek alkalmazásban. Ezek azon párnák, melyeket a szobát körülfutó falóczára szoktak rakni. Igen szépeket küldött a piroti vidékről a kormány, de magánosok is. Továbbá felkölti a figyelmet a katrinczák egész választéka. Utóbbi időben délszlávjaink ezt nálunk már meglehetősen divatba hozták, s az itt levő szép minták csak még jobban fognak hatni annak minél nagyobb elterjedésére. Pavlo Mikič egy nagyon izlésesen himzett „jeleket“ (női mellény) küldött, minőt Grabovaczon a paraszt leányok viselnek. Vannak még azonkívül kendők, harisnyák, szövetek stb.

Egyáltalán. a szerb osztály szövő ipara első tekintetre meggyőz bennünket, hogy ez a nép értelmes, munkabíró s a természetadta szép tehetséggel van megáldva, s a ki ismeri törekvési hajlamaikat, az bizvást sokat vár e néptől a jövőben. A szerbet eddig csak mint önérzetes, hazafias népet ismertük, a hol jeles képességeiknek már számos fényes jelét adták, de most egyszerre két helyen, nálunk és Antwerpenben bizonyítják be, hogy a béke csendes munkájánál is ép úgy megállják a sarat. Nem csoda, ha a királyné annyira védelme alá fogta országának ezt az iparát, nem csoda, ha egész odaadással buzgólkodik a szegényebb iparos nép ügyében, ez a nép, mely ilyen érte mesterségét, megérdemli egy királyné pártfogását.

Meg kell említeni az ott függött képeket is, melyek a szerb viseletet egész szingazdagságában tárták élénk. Ezek közül tiz aquarellet jelenleg a román udvarnál élő hazánkfia Szathmáry készítet, ki hosszabb ideig tartózkodott Szerbiában, s természet után készíté e képeket. A másik két olajfestményt a belgradi muzeum igazgatója Valterovič küldé be, hogy bemutassa az újabb generációból egy fiatal festő két oly képét, mely kiváltképen szépen és hiven fejezi ki a szerb női typut. Jelenleg Krstič, a két kép festője, kül-

földön tanulmányozza a nagy mesterek művét országos költségen. Kár, hogy az öregebb szerb festőktől nincs itt semmi, pedig aránylag ők sok és szép tehetségeket mutathatnak fel nemcsak a festészet, hanem a képzőművészet minden terén.

Az oldalfalat körül futó baloldali állvány Szerbia őstermelését tüntette fel ritka szép gyűjtemény alakjában. A szerb kereskedelmi miniszterium valóban nagy hálára kötelezett le bennünket, hogy a bányaipart és a gabonatermelést ily rendszeres módon ismertette meg velünk. Az a vidék Alexinacztól Paraćiuig érczekben gazdag, s hivatta van még egykoron, ha a vasutak déli csatlakozásai is elkészülnek, az ország gazdasági viszonyainak nagy lendületet adni. Még csak sejteni, de ismerni távolról sem képesek ama temérdek kincset, melyet a föld méhe itt magában rejt.

A jobboldali állványon a különféle szerb ipartermények voltak elhelyezve. Ott a ruhaneműekből a híres pamuklia (vattával bélelt szépen kistepelt téli mellény) és a čitajka (ugyanilyen hosszukás kabát) mind a kettő még mohamedán korból maradt, szabása, színe ugyanaz, s óriási szükségleti tárgyat képez. Itt van a szerb fekete loden szövet, melyből minden szerb parasztember és asszonynak van legalább is egy rövid köpenye kevés piros vagy fehér himzéssel, mellette látható a paraćiu nagy állami posztógyár készítménye is. Megjegyzendő, hogy most már az egész szerb hadsereg ruhakészletét ez a gyár képes fedezni, s az előállított minőség teljesen megfelel a táplált igényeknek. Ott van a vranjai kender, mely nemcsak szépségével, de hosszúságával is méltán föl fog tűnni mindenki szemében, mellette a különböző vásznak a legdurvábbtól a fél és egész selyemig. Selyem ezelőtt nagy mennyiségben készült Szerbiában, különösen Miloš fejedelem hatott erre, különböző díjaival, és a szederfának tömeges bevitele által. Azóta áll a szederfa rendkívül nagy tiszteletben a szerbek előtt.

A jagotini késkovácsok kitűnő gyártmányait számos nő (kés) képviselte, melyek különben már nálunk általánosan ismertek, különösen a fővárosban házalnak sokan ezzel. A rézművesség nagyon kevésbé, úgy szólván semmikép sincs képviselve. Az agyagipar néhány török minta után készült korsóból áll, melyek Sabacz és Alexinacz vidékéről valók. Főzőedényeiket többnyire Mohácsból szerzik be.

A szerb gyűjtemény értékes műipari része a terem közepén

külön szekrényekben volt elhelyezve. Az itt összehalmozott tárgyak meglepték még azon látogatót is, ki a keletet különben jól ismeri. Csak egy csekély részt leszámítva ezek szemenszedett műtárgyak voltak, melyek, ha mind Szerbiában készültek, úgy az az ottani iparosoknak bizony nagy becsületére válik.

Az első szekrény felső része a legszebb peskireket (kendők) tartalmazta, miket csak egyáltalán még keleten is találni lehet. Azok a szegélyhimzések, melyek az alakító tehetség mind meg annyi remekei az a színezés valóban megérdemli, hogy minta gyanánt használtassanak fel Nyugot-Európában. A szőnyegeknel nyilatkozik a szerb nép műprózája, a peskireknél pedig romlatlan lelkük igazi tiszta költészete, s valóban úgy ragyognak egyszerű keresetlen formáikkal ép úgy hatnak, miként népköltészetük. Megérdemli mind-egyik peskir, hogy hosszan nézzük, és tanuljunk.

Ugyan-e szekrény alsó részében néhány nemzeti szabásu ruhadarab volt elhelyezve, melyek kápráztató fényük és gazdag ékitményeikkel méltán lekötik a szemet. Középen volt egy hófehér selyem szövetből művészileg sodrott ezüst zsinórokkal gazdagon kivarrt női kabátka. Ámulattal nézzük a szabómesterség e remeklését. Az egész olyan mint a hab, mint a lehelet. A tartozó diskreció tiltja, hogy tulajdonosnőjének nevét ide iktassam. E kabátka magas, nemes izlésre vall. Jobbról és balról is két majdnem teljesen egy forma női zeke van piros bársony szövetből arany paszománttal gazdagon ékitve. Ezek a két Zichy gróf tulajdonát képezik. A többi diszes ruhák magas rangu belgrádi hölgyek küldeménye. Vannak még itt övek, csattok, melyek leginkább kolostori munkák.

A mellette álló szekrény szintén ruhaneműeket és kendőket tartalmaz. Alatta az ezüst és arany filigran munkák remekei díszlettek. Különösen feltűnt egy kávé servis, gyertyatartók, erőszközök stb. mind tiszta arany és ezüst. Megemlítendő még itt Sakeraides belgradi kereskedő tárgyai, kendők, terítők és arany himzésű czipők.

A harmadik szekrényben St. Popovits, az ismert szerb nemzetgazda, valamint a muzeum és Marko Flič diszes tárgyai foglaltak helyet ez utóbbi részéről valóban igen szép és értékes fegyverek, handzárók stb.

A keleti pavillon jobboldali termében volt a *bulgár* gyűjtemény, mely hasonlóképen két részre oszlott, a specialis bulgár ipar-

czikkre és az importtárgyak összeállítására. Ha a bulgár osztály külső diszre, fényre a szerbtől tulszárnyaltatott is, ennek változatossága azonban bőségesen kárpótolt bennünket, s lehet mondani, hogy a bulgár gyűjtemény az egész pavillonban legjobban közelíté meg azt a czélt, a mit a kiállítási elnökség akkor tűzött ki, midőn a szomszédos keleti tartományok fogyasztási és ipartermékeinek bemutatását elhatározta.

Hogy Bulgária sincs teljesen képviselve számos iparágaival, annak első sorban a rövid idő az oka, mely e gyűjtemény összeállítására rendelkezésre állott. Maga az ország kevés nehézséget gördített a vállalat elé. Sándor bolgár fejedelem nagy érdeklődést és jóindulatot tanusított az eszme iránt. A bolgár fejedelem teljes odaadással és fiatal fenkölt lelke egész hevével karol fel minden olyan dolgot, a mi országának közgazdaságára fontossággal birhat, a mi azt emelhetné, vagy népének munkakedvét fokozhatná.

De ez a gyűjtemény nem annyira válogatott hivatalos példányokból állt, mint inkább egyes iparosok és kereskedők keresetlen egyszerű tárgyaiból, s ránk nézve azért is bir nagyobb becsesél.

Vegyük első sorban az őstermelést, mely a fal mellett elhuzódó állványon volt képviselve. Bulgária termékeny talajánál fogva mindenha a Balkán félsziget egyik leggazdagabb tartományát képezte. Itt az őstermelés nemcsak a helyi szükségletet fedezi, hanem tekintélyes kiviteli cikket is képez, s még inkább fog képezni akkor, ha a szükséges közlekedési utakat kiépítették, ha az ország szivében a vasuti hálózat kiépül, ha a jelenlegi nagy forgalmi utaktól most eleső vidékeken is érdemes lesz nagyobb szerű mezei gazdaságot üzni. Daczára annak, hogy a bulgár nép most csak a Duna és a főbb országutak mentén műveli meg rendszeresen földjét, még is nagy kiviteli kereskedelmet tart fenn Anglia, Schweiz sőt Osztrák-Magyarországgal is.

Az aldunai állomásokon számos nagykereskedői czégeket lehet találni, kik kizárólag gabnakivitellel foglalkoznak. Sístowon évenként 3—400,000 mm. gabona rakódik hajókra, a mi Galatz-Brailán át nagyrészt Angliába szállittatik. Megemlítésre méltó czégek itt M. Hgyeff, F. Marinoff, A. Dulgeroff, J. Jordanoff, M. B. Jacob stb. De a kisebb állomásokon is nevezetes forgalom van. A kis Nikápolyból tavaly 32,000 mm. tengerit, 36,000 mm. rozst, 24,000 mm. buzát, 30,000 mm. árpát szállítottak külföldre. Majd-

nem hasonló mennyiséget szállítottak el Rahovából, a hol nevezetesb terménykereskedők: Athanas F. Karakatoff, Petco Katranoff, Peter Diloff, Christo Vasiloff.

Ezen néhány adatot azért hoztam fel, hogy az őstermelés nagy fontosságát Bulgáriára nézve némiképp illusztráljam.

Ha már most egy pillantást vetünk a beküldött mintákra, úgy látjuk, hogy Bulgáriában Közép-Europa majdnem minden terménye képviselve van. A gabnaneműek, hüvelyes vetemények leginkább Plevna, Vidin, Sumla és Selviből valók. A gabna mellett találunk egy igen szép gyűjteményt a legkülönbélebb borokból, mely Bulgáriában rendkívül olcsó czikk. Az anyag kitűnő, csak hogy kezelni nem tudják, s ez az oka, hogy kiviteli czikket nem képezhet. Ős időktől fogva a bort rendszeren a seprőn hagyják, ezáltal bizonyos szappanos izt kap s három évnél tovább el nem áll. Csupán helyi szükségletet fedez. A bulgár kormány a jobb bortermő vidékeken mintapinczéket szándékozik fölállítani, s e czélra külföldről, különösen Magyarországból szakembereket alkalmaznak. A gyűjtemény Vracza, Dubnicza, Küstendil, Plevna, Vidin, Selvi és Rustcsukból mutat fel bormintákat. Az utóbbi városban már jól kezelik a bort, s borkereskedőket is lehet találni, ilyen: Jordan Ganeff, St. Draganoff, Simionoff stb.

Elteltekintve néhány nagyobb szeszgyártótól, az ország minden falvában lehet találni a rézüstös pálinkaégetőt, ki a helyi szükséglet fedezésére törekszik. A leggyakoribb a rakija, a matic és a szilvorum. A szilva kitűnő minőségben és meglehetősen mennyiségben található, és belőle egy nálunk egészen ismeretlen áruczikket készítenek, az ugynevezett szilvaizt, melyet rőfszámra mérnek. Küstendil vidékének aszalt szilváját a Balkán legjobb fajának tekintik, miről a beküldött minták fényesen tanuskodnak.

Dohányt is több vidékről küldtek, s bár utóbbi időben a termesztés némi hanyatlásnak indult, azért az előállított mennyiség még mindig óriási. Látunk itt mintát Provadia, Rustsuk, Drencova Gabrovo s Küstendilből, mely utóbbi az europai hírü jenidzei dohány fajt termeszt.

A selyemtenyésztés is meglehetősen otthonos Bulgáriában. Különösen Trnovo és Vraczában foglalkoztat ez sok kezet. Aron Benjamin Heskije-Berkovicából küldött be szép mintákat, nemcsak

selyemből, hanem lenből, kenderből is. Ép úgy képviselve van itt különböző vidék fehér és fekete gyapja is.

Kár, hogy Bulgária erdészete és bányászata nincs képviselve. Ez utóbbiból egy igen szép és gondos gyűjteményt volt alkalma látni e sorok írójának Sofiában a pénzügyminiszteri palotában. Karavelov miniszteri elnök az ő szeretetreméltó modorában, de a büszkeség érzetével magyarázta meg az egyes ásványok lelethelyét. Ez az ásványgyűjtemény nálunk feltűnést keltett volna. Csupán Samakovból küldöttek vasport, melyet ott a parasztok lapátokkal szekerekre hánynak, hogy a primitív szerkezetű samakovi vaskohóban nyers vasat nyerjenek. Valaha itt 30–35 kohó működött, most alig egy-kettő.

Ebből áll a mit nyers termény alakjában a bulgár osztály feltüntet. Elégséges arra, hogy ez ország gazdagságát csak sejtsük, de távolról sem elégséges, hogy azt valójában feltüntesse. De térjünk most át a bulgár iparra.

Legjobban volt képviselve a szövőipar. Van itt szőnyegkendő, kötény, vánkoscziha, szövetruha, stb. nagy választékban.

Kevés ház van Bulgáriában, hol az asszony szövőszékekkel ne birna. Némely helyen télen-nyáron folytonosan dolgoznak rajta. Legtöbb helyen azonban csak télen dolgoznak, a mikor a mezei munka szünetel. Akár a férfi, akár a nő mindennapi öltözékét veszszük, az összes ruhacikkek háziiparilag lesznek előállítva. A nő szorgos keze látszik meg mindenben, nyomát találjuk az összes ruhafelszerelésnél.

Ha a bulgár határt bárhol átlépjük, rögtön szemünkbe ötlük az asszony szorgossága, mert mialatt férjét kikiséri a mezőre, hogy vele versenyt végezze a nehéz mezei munkát, addig hogy idejét tisztán járkálással ne töltse, az orsót forgatja.

Bulgáriában a férfi hűséges kísérője a csibuk, a nőé az orsó. Orsó nélkül az asszony nem lépi át háza küszöbét sem. A szövőszéken kétféle vásznat készítenek, fehérműeknek, mely oly erős, hogy örök időkre szól és vékony finomat törölközőnek vagy a nagyon elterjedt peskireknek (kendők). A peskirek nagy szerepet játszanak Bulgáriában. Minden asszony iparkodik férjének, gyermekeinek minél szebb, diszesebb peskireket készíteni, melyek egyuttal himzett szélekkel is birnak. A panajovok ezelőtt tele voltak rendkívül szép és gyakran műbecsessel bíró peskirekkel, melyeket a

szegény asszonyok potom áron adtak el. Ujabb időben azonban már igen csekély becsű kendőket lehet látni a heti vásárokon, a miket különösen az idegenek vásárolnak össze. Készítenek ugyan egy harmadik fajtát is, de ez most már csak ritkán fordul elő. Ez a török időben annyira használt és keresett csalánszövet volt, melyet szintén asszonyok állítottak elő, és igen gyakran közbe arany és ezüst szálakat alkalmaztak, vagy az egészet selyemszálakkal vegyítették.

Azonban ha a szövőiparról, mint rendszere s iparágról szólunk, akkor első sorban két cikket kell fölemlíteni: a szőnyeget és a sajakot (posztó).

A szőnyegipar Bulgáriában daczára annak, hogy miként futólag említettük, most sokat veszített régi nagyságából, még mindig tekintélyes és figyelemre méltó. Mindenekelőtt szemünkbe ötlenek a bulgár szőnyegek, melyek a falat ékítik. Vannak Travná-tól, Berkovezeből, Cziproviczából, Elenából, Viddinből stb.

A mostani bulgár helységek, hol főleg szőnyeg-készítéssel foglalkoznak, csak mintegy uszályát képezték Pirótnak, mely azonban most szerb terület lévén, kénytelenek veltak maguk számára újabb központot teremteni. Ez Cziporovicza lett, mely Bulgáriában most azon szerepet játszsza mint azelőtt Pirót.

Valamennyi helység, mely Cziporóvicza körül elterül, szőnyegkészítéssel foglalkozik.

Minden helységnek majdnem minden háznak meg van a maga formája, szokása a színek keverésében, a szövésben és a nagyságban, melyet a gyakorlott szem képes csak egyszeri látásra megkülönböztetni.

A Bulgáriában előállított szőnyegek száma igen nagy. Ezelőtt azonban még nagyobb volt, a mennyiben a fogyasztás benn az országban is nagyobb volt a mostaninál, mikor több 100,000 török lakója, kik első sorban használták a szőnyeget, kivándorolt. Tudva levő dolog, hogy a töröknek nemcsak házi szükségleteihez, de vallási szertartásaihoz is okvetlen megkivántatik a szőnyeg. E nélkül nem kel utra, e nélkül nem végzi ájtatosságát. De azért a fogyasztás most is meglehető. A parasztnál kiegészítő butor-darab a mennyiben a szobájában a fal mellett végig huzódó falóc-zán kívül alig van valami. De a falóczát szőnyeggel borítják, melyet nemcsak ülőhelynek, hanem ágynak is használnak.

Ha a bulgár szobáját ünnepi napon diszbe ölti, azt a házban levő szebb szőnyegekkel idézi elő. Mindebből látható, hogy a szőnyeg Bulgáriában ép úgy, mint bármely keleti országban nagy szerepet játszik, s a szükséglet általános.

Azonban Bulgária sokkal több szőnyeget állit elő, mint a mennyit maga igényel. A fölösleget kivitelre szánja, és meg kell jegyezni, hogy ez egyike ama kevés ősjellegű iparának, mely mindenkor kelendőségnek örvendett a külföldön.

Leginkább Rumelia és Románia volt főbb lerakó helyük. Utóbbi időben Konstantinápolytól is érkeztek egyes nagykereskedők, kik összevásároltak nagyobb mennyiségeket olcsó áron, hogy azokat jó nyereséggel 150—200%-kal értékesitik a stambuli bazárban. Még általánosságban meg kell jegyezni, hogy Bulgáriában most már kétféle szőnyeget kell megkülönböztetni. A tiszta szolid munkát, mely úgy a szövésben, mint a színekben hamisítatlan s ezek leginkább a most említett helyeken készülnek, és azokat, melyek Berkoviczában és annak környékén lesznek előállitva. Mig az előbbieket csakis növénysszínekkel lesznek festve és örök időkre megtartják eredeti üde színüket, addig a berkoviczi szőnyegeket már anilinnal festik, mely pedig rövid néhány év mulva színét hagyja. Ez utóbbi festési módnak valószínűleg azaz oka, mert a nagykereskedők így olcsóbban kapják s a nyereség mellette nagyobb. Azonban az meglehetősen csorbát ejt a szőnyeg jó hírnevén. Tény, hogy a berkoviczi szőnyegek aránylag sokkal olcsóbbak a ciporavicziéknél, de azokhoz hasonlítva teljesen értéktelenek.

A szőnyeggyártásnál lép leginkább előtérbe a bulgár nők nagy alakító képessége, mely úgy látszik örökségül marad ivadékról ivadékra, anyáról leányra. Nincs verseny, nincs irigykedés köztük, csendesen és nyugodtan élnek egymás mellett, holott közvetlen szomszédságban gyakran néhány száz ház semmi mással nem foglalkozik, mint kizárólag szőnyegkészítéssel.

Ép oly fontos, sőt mondhatni fontosabb, mert általánosabb a szőnyegiparnál a „sajak“ posztó szövése. Kivévén a magasabb intelligenciát az egész ország lakossága a saját maga által készített „aba“ és sajak szövetből készíti ruháját.

Mig a legtöbb iparág sokat szenvedett a politikai átalakulás következtében, addig az „aba“ és „sajak“ készítés még nyert is általa, a mennyiben a nemzeti öntudat, mely a bulgár népben

fölbredt, büszkeséggel tölti el, hogy ruházatát teljesen a saját erejéből állithatja elő ur és pór számára egyaránt.

Az aba és sajak előállítása oly iparág, mely a legáltalánosabban terjedt el az országban. Alig van ipart űző város, de alig van egyáltalán város, a hol kisebb-nagyobb mértékben a sajakszövés ne honosodott volna meg. Vannak azonban vidékek, a hol ház ház mellett kizárólag készítésével foglalkozik férfi: nő, még a gyermekek is egyaránt. A kolostorok lakói, különösen a női kolostorok lakói szabad dejektet előszeretettel a sajak készítésének szentelik. És azt meg kell adni, hogy vannak kolostorok, melyek azt nagy haszonnal üzik, és az épület, ha a templom vagy kápolnától eltekintünk, inkább formális gyárnak tetszik, mint más egyébnek.

A legszebb bulgár szőnyeget Milenica Piceva, Ilia Bopčev, mindkettő Elenából, az Abadziska Esnaf (szövő ezéh) Viddinből. Ivan Tomina Barkoviczából küldték. A szőnyegek között, különböző butorszövetek vannak. Ezek között feltűnő szép a dubnicai Maria Mikalova krapp piros szövete. Van ezeken kívül néhány példány Cziporovecz és Tirnovóból.

Bár Bulgáriában általánosságban négy jellemzőleg megkülönböztethető népviselet van, mindazáltal ha szemügyre vesszük a beküldött számos öltönyöket, mindegyiken sajátos vonást lehet megkülönböztetni, a mik ismét alkalmat nyújtanak a bulgár nőknek, hogy kiváló alakító tehetségüknek adjanak fényes tanubizonyosságot. De bárminő legyen is a ruhadarab, gondoskodnak róla, hogy festői legyen mindig. Küldtek be uri viseleteket, fodros rokolyát, katrinczát, keztüüt, harisnyát stb.

Hogy a kovács, lakatos, bádogos és késes mesterségek Bulgáriában otthonosak, mutatta az a gyűjtemény, mely az őstermelés mellett volt elhelyezve. Ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a mesteremberek mily primitív eszközökkel dolgoznak, s hogy a rendelkezésükre álló nyers anyag (leginkább samakovi) sem valami kitűnő, úgy csodálnunk kell, hogy ilyen eredményt tudnak felmutatni. Látunk itt különböző vidékekről lakatokat, kopogókat (kapukra) lánczokat, szögeket, fűrészkes sarlókat, sulymérlegeket, baltákat, harapófogókat, széles, tányéralaku patkókat. A bulgár késesek híresek és nagy kivitelnak örvendenek. Kiváltképen Gabrovóban van számos késes, (nosi kovaci).

A rézművesek mosdótálak s mangálok által voltak képvi-

selve. Tudjuk, azonban, hogy a bulgár edényei nagy részét rézből készítették. A vörös réz többnyire féltermény, félig kikészített állapotban Anglia, Magyar és Bajorországból való. A bádigosok (leginkább stambuli zsidók) lámpákat és ürmértékeket küldtek.

A cserép-ipar rendkívül elterjedt és virágzó Bulgáriában. Szép, antik formáikkal ez edények kellemesen lepnek meg. Vannak ritka ügyességű mesteremberek, mint a samakovi fazekas Jilok, kinek műhelyét, raktárát a Konsti Pazar utcában valóban érdemes fölkeresni, ha Samakovot már meglátogattuk. Sajnos, hogy ez iparág nincs oly mértékben képviselve a pavillonban, mint a hogy ezt megérdemelné. De az a kevés, a mi Berkovicából, Samakovból itt volt, szintén elég ügyességre vall.

A faipart csupán néhány kulacs, fapohár, szék és berakott kanál jelzé.

A bőripar szépen volt képviselve a bulgár osztályban, de hazájában is kiváló fontossággal bír, miután fogyasztása is igen nagy. A merre viz van, hogy iparcélokra fel lehessen használni, ott nemcsak nodenicákat, (malmok) hanem cserző vargákat lehet látni. A cserző vargák tekintélyes czéheket (kozsohari esnaf) képeznek, ilyen van Gabrovoban, Samakovban, Vráczában, Berkovicán, Tetevenben stb. helyeken. Gabrovóban 3—4 utcát foglalnak el. Még Mithad korában a gabrovói nagy köhidat egy ottani cserző varga építette sajátjából. Általában nagy vagyonra tesznek szert. A Vinkoff & Co., a Benkoff czégek nagyon szép választékot küldtek be. Van itt talpbőr, korduan, szattyán stb.

A bőrökön látjuk a czipőket elhelyezve, Czipészek (saradzi, pabudži) minden helységben vannak, sőt a čarsían 1—2 utcát töltenek be. Leghiresebb a lofcasaiak, kik már régen állapították meg országos híruket. Lehet azonban a minták között meglehetősen drészes modern czipőt is látni, a mi ugyan nem azt jelenti, hogy az ott már szükségleti tárgy lett. Az ily czipők készítéséhez a munkást úgy szerzi a bulgár mester, hogy vagy külföldön tanult bulgár munkást, vagy pedig egyenesen külföldi czipészt alkalmaz.

A szijgyártás Ali Toslum viddini nyergével volt képviselve, s meg kell jegyezni, hogy ez az iparág egyike a kifejlettebbeknek. Török időben a külső fény és diszre adtak sokat, mert azt a gazdag törökök nagyon kedvelték. De most inkább a nyugodt, szolid munkára fektetik a fősulyt, s meg kell adni, hogy munkájokat valóban

lelkiismeretes pontosság jellemzi. A szijgyártó, ki szintén a čarsian dolgozik, az ő Takimját (himzéssel ellátott nyereg) vagy a dizagit (a hord, vagy lovagló paripákra alkalmazott kettős bőrzsák) ritka ügyességgel állítja elő. Munkája tiszta és jó.

Még meg kell említeni a bécsi keleti muzeum gyűjteményét, melyet annak igazgatója Scala rendkívül szépen és szakavatottan rendezett. Emellett volt az *N. G. Zacchiri* cég hatásosan rendezett kiállítása. Ez a jóhírű cég ezuttal először vett részt egy kiállításon, s be kell vallani, hogy gyűjteménye, valamint az izléses és gazdag összeállítás, a keleti pavillonak diszére vált. A részéről összehalmozott értékes tárgyak többnyire Konstantinápoly, Kisázsia, Bukhara és Taskendből valók voltak. Az egész építészeti szempontból oly képet nyújtott, mintha egy nyílt bazárt ábrázolna Kairo utcáján. Azonban voltak berendezett fülkéi és keleti izlésben tartott dohányzó és lakó szobák.

STRAUSZ ADOLF.

LONDON NÉPESSÉGE.

A tekintélyes „Journal of the Statistical Society“ legújabb füzetét nagyrésztben Price-Williams R. terjedelmes tanulmánya foglalja el London népességének gyarapodásáról s megoszlásáról. A hatalmas világváros nemzetgazdasági viszonyaink egyik legjellemzőbb kifejezése csaknem minden téren, s így nem vélünk felesleges dolgot csinálni, midőn e különben is igen érdekes tanulmányból legalább a legfőbb adatokat s táblázatokat olvasóinkkal is közöljük.

London ma 29 városrészből áll, mely 75,334 hold földön terül el (hold alatt mindig angol acre értendő), vagy, ha a viz által borított területet leszámítjuk, 74,427 hold. E területen 1801-ben 958,863 lélek lakott, azaz egy holdon mintegy 13. Azóta a lakosság 2.857,620 lélekkel szaporodott, és pedig következő arányban.

Évek	Népesség	Szaporodás százaléka	Szaporodás összege	Ház egy holdon	Népesség egy holdon	Népesség egy házban
1801	958,863	—	—	—	12·88	—
1811	1.138,815	18·78	179,952	—	15·30	—
1821	1.378,947	21·07	240,132	—	18·53	—
1831	1.654,994	20·02	276,047	—	22·24	—
1841	1.948,417	17·73	293,423	3·37	26·18	7·42
1851	2.362,236	21·24	413,819	4·11	31·74	7·72
1861	2.803,989	18·70	441,753	4·83	37·67	7·80
1871	3.254,260	16·06	450,271	5·61	43·73	7·79
1881	3.816,483	17·28	562,223	6·53	51·28	7·85

Szerző számítása szerint az arányt megtartva harminczhat esztendő befolyása alatt London népessége mintegy 7 millió lélekre fog emelkedni, a midőn minden holdra 94·57 lélek fog esni. E szám

tulságos nagynak látszik, azonban tekiutetbe kell venni, hogy London külvárosaiban, melyeknek népessége jóformán csak az utolsó évtized alatt emelkedett, még mindig 43,000 holdnál nagyobb terület létezik, hol a lakosság átlaga holdankint csak 9 lélek s így itt még legalább 4 millió lélekre van hely a jelen megoszlás szerint.

A nagy világváros népességének gyors emelkedése 1841 óta igen feltűnő. A vasutak főbb vonalai azóta épültek ki s a következő évtizedben mutatkozó nagy szaporodási százalék tanusítja, mily nagy vonzó ereje volt a közlekedés e megkönnyítésének a munkakereső osztályok bevonására. Bátran el lehet mondani, hogy London mai nagysága a gőzerő alkalmazása nélkül elképzelhetlen s ma egyetlen hét elegendő volna arra, hogy ez oriási néptömeget éhezésre szorítsa, ha a gőz által megkönnyebbitett közlekedés valami módon megszűnnék. London élelmezése ma tényleg az egész világ nagy gabonapiaczeit foglalkoztatja többé-kevésbé s így épen e város nyujthatja Malthus ismert elméletére vonatkozólag a legtanuságosabb példát.

Összehasonlítva a jelenlegi lakosságot a harminczhat év múlva valószínű lakossággal városrészenként a következő táblázatot nyerjük: ¹⁾

Látható e számításokból, hogy azok nagyon valószínűek. Igen sok kerületnél a becslés által megállapított népesedés összege változatlanulak tüntettetik fel a jövő számlálásra nézve is s egyetlen esetben sincs oly maximum felvéve, mely az egyes kerületekben már jelenleg tényleg elért számot felülhaladná, s hét millióval London még aránytalanul tulnépesnek nem tartható. Igaz, hogy egyetlen világvárosban sem foglalnak el oly nagy helyet a nyilvános s magán parkok, mint a brit birodalom fővárosában s a helyes összehasonlításánál az egy holdra eső lélekszám teljesen méltányos megállapításánál nemcsak a vízzel borított területet, hanem a köztereket, parkokat, sőt talán a nagyobb terjedelmű nem lakásra szánt középületeket is le kelleni számítani, de még így is látható, hogy Londonban, mely az ország lakosságának (kerekszámban 36 millió) 9½ százalékát foglalja magában, tehát sokkal nagyobb arányban, mint a minő Europa más fővárosa népességénél észlelhető, elegendő tér van, hogy e szám jóformán megkétszereződjék. Csak egyetlen össze-

¹⁾ Lásd táblázatot a 759. oldalon.

Sorszám	Kerület	Terület (viz nélkül)	1881-ki népesség	Népesség holdankint	Legnagyobb ki- számított né- pesség holdan- kint	Kiszámított jövő népes- ség
1	Kensington	3,418	270,369	79·10	—	270,369
2	Fulham	3,996	114,839	28·74	80	319,680
3	Chelsea	793	88,128	111·13	—	88,128
4	St. George, Hanover Square	1,895	149,748	79·02	—	149,748
5	Westminster	216	46,549	215·51	200	43,200
6	Marylebone	1,499	154,910	103·34	—	154,910
7	Hampstead	2,248	45,452	20·22	80	179,841
8	Pancras	2,653	236,258	89·05	100	265,300
9	Islington	3,092	282,865	91·49	150	463,800
10	Hackney	3,834	186,462	48·63	100	383,400
11	St. Giles	245	45,382	185·23	150	36,750
12	Strand	403	33,582	83·33	—	33,582
13	Holborn	812	151,835	187·00	150	121,800
14	London City	668	51,439	77·01	—	51,439
15	Shoreditch	634	126,591	199·67	—	126,591
16	Bethnal green	738	126,961	172·03	200	147,600
17	Whitechapel	372	71,363	191·84	—	71,363
18	St. George-in the East .	213	47,157	221·40	200	42,600
19	Stepney	421	58,543	139·06	200	84,200
20	Mile End Old Town . .	673	105,613	156·92	200	134,600
21	Poplar	2,117	156,510	73·93	100	211,700
22	St. Saviour, Southwark .	1,119	195,164	174·41	200	223,800
23	St. Olave, Southwark . .	1,331	134,632	101·15	200	266,200
24	Lambeth	3,942	253,699	64·36	100	394,200
25	Wandsworth	11,392	210,434	18·47	80	911,360
26	Camberwell	4,450	186,593	41·93	80	356,000
27	Greenwich	3,417	131,233	38·41	80	273,360
28	Lewisham	11,377	73,327	6·45	80	910,160
29	Woolwich	6,459	80,845	12·52	50	322,950
	Főösszeg	74,427	3,816,483	51·28	94·57	7,038,631

hasonlítást véve fel, Londonban jelenleg 51 lakos jut egy hold földre, Párisban ellenben már 118, holott másrésről itt egy háztartásra csak 3 személy jut, tehát sokkal kevesebb, mint Londonban.

Hogy a népesség emelkedése főkép a külvárosok bevonása

Sor- szám	V á r o s r é s z	1801	1811	1821
1	Kensington	10,437	15,495	20,904
2	Fulham	10,028	13,296	15,301
3	Chelsea	11,604	18,262	26,860
4	St. George, Hanover Square	64,323	71,504	85,787
5	Westminster	46,099	46,381	49,034
6	Marylebone	63,982	75,624	96,040
7	Hampstead	4,343	5,843	7,263
8	Pancras	31,779	46,333	71,838
9	Islington	10,212	15,065	22,417
10	Hackney	14,192	18,920	25,164
11	St. Giles	36,502	48,536	51,793
12	Strand	50,854	51,334	55,152
13	Holborn	84,895	99,574	121,244
14	London City	128,833	121,124	125,065
15	Shoreditch	34,766	43,930	52,966
16	Bethnal green	22,310	33,619	45,676
17	Whitechapel	57,202	62,672	68,932
18	St. George-in the East .	21,170	26,917	32,528
19	Stepney	25,061	27,552	29,413
20	Mile End Old Town . .	9,848	14,465	22,876
21	Poplar	8,278	13,548	18,932
22	St. Saviour, Southwark .	62,669	78,219	99,562
23	St. Olave, Southwark . .	46,281	49,397	57,148
24	Lambeth	27,985	41,644	57,638
25	Wandsworth	17,648	22,372	27,490
26	Camberwell	7,059	11,309	17,876
27	Greenwich	32,621	36,780	41,530
28	Lewisham	6,085	9,019	10,899
29	Woolwich	11,797	20,441	21,093
	Főösszeg . .	958,863	1.138,815	1.378,947

által történt, köztudomásu dolog, de szerzőnk ezt részben táblázatokban is kimutatja, azokat a városrészeket, melyek e század folyamán kapcsolhatnák Londonhoz, szintén beszámítván. A főbb eredmények városrészenként a következők:

1831	1841	1851	1861	1871	1881
35,442	52,007	90,358	115,892	217,112	270,369
17,539	22,772	29,646	40,058	66,041	114,839
32,371	40,179	56,538	63,439	71,089	88,128
106,386	123,264	138,839	155,984	155,936	149,748
52,653	53,878	53,741	52,752	51,181	46,549
122,206	138,164	157,696	161,680	159,254	154,910
8,588	10,093	11,986	19,106	32,281	45,452
103,548	129,763	166,956	198,788	221,465	236,258
37,316	55,690	95,329	155,341	213,778	282,865
34,527	42,261	58,429	83,295	124,951	186,462
52,907	54,292	54,214	54,076	53,556	45,382
50,385	52,209	51,765	48,242	41,339	33,582
136,972	151,046	165,454	167,616	163,491	151,835
123,608	124,717	129,128	113,387	75,983	51,439
68,564	83,432	109,257	129,364	127,164	126,591
62,018	74,088	90,193	105,101	120,104	126,961
64,141	71,765	79,759	78,970	76,573	71,363
38,505	41,350	48,376	48,891	48,052	47,157
38,544	45,379	54,173	56,572	57,690	58,543
33,898	45,308	56,602	73,064	93,152	105,613
25,066	31,122	47,162	79,196	116,376	156,510
116,006	134,225	152,371	173,900	175,049	195,164
62,637	68,701	85,308	101,913	122,398	134,632
87,856	115,888	139,325	162,044	208,342	253,699
33,090	39,855	50,764	70,403	125,060	210,434
28,231	39,868	54,667	71,488	111,306	186,593
45,903	55,212	66,998	85,975	100,600	131,233
12,896	16,946	21,184	31,979	51,557	73,327
23,191	31,853	46,018	75,473	73,380	80,845
1.654,994	1.948,417	2.362,236	2.803,989	3.254,260	3.816,483

Látható e táblázatból, hogy míg a régi városrészek jelentékeny apadást mutatnak (az ő City, melyből állott egykor London egészen, már több mint felére olvadt le népesség tekintetében részint az üzletek szaporodása, részint a lakások drágasága s czélszerűtlensége folytán), a parkokban gazdag Kensington, Islington s más városrészek népessége rohamosan emelkedik. A földalatti vasut s a közlekedés más nemű megkönnyítései lehetővé teszik, hogy nemcsak a vagyonos kereskedő, de a kissé jobb módu munkás is foglalkozásától távol eső vidékeken szerezhethet magának kényelmes s egészséges lakást. Price Williams diagrammokban s térképen mutatja a változást, melyekből látható, hogy míg az átlagos emelkedés 1871—1881 között 17.28%-ot tesz, a régi városrészekben az apadás csaknem következetes egész 30%-ig, míg az újabb városrészekben az emelkedés egész 150%-ig halad.

Valóban megtörténik-e azonban, hogy London népessége aránylag rövid idő alatt csaknem kétannyira emelkedjék, mint a jelenlegi?

Price Williams valószínűségi számításait a statisztikai társaság ülésén kifejlődött vita alkalmával több tekintélyes szakférfiu, köztük Dr. Longstaff, Leone Levi s mások vérmeseknek tartották. London ma már valósággal egész ország népességével bir. Nemcsak a hozzá legközelebb álló Párist haladja rendkívül felül, de nagyobb népessége van, mint Svájcznak, Ausztraliának, csaknem annyi, mint Dániának, míg Norvégia, Szerbia s Görögország népessége felét sem éri el s ez egyetlen városban több ember lakik, mint Párisban, Berlinben s Brüsszelben együttvéve. Ily nagy tömeg physikai ellátása — különösen élelmezése — rendkívül nehézségekbe ütközik, melyek London nem eléggé kedvező ködös éghajlata miatt nagyon megátolhatják a természetes haladást. De ez a haladás is kisebb, mint más kevésbé nagy városokban észlelhető. A születések aránya 1871-ben 34.5 százalék volt, 1880-ban 36.2 százalék, de ez idők óta némi visszaesés mutatkozik. 1881-ben már csak 34.6, 1884-ben 34.7 százalék tapasztaltatott, úgy hogy a népesség természetes gyarapodása ez idő óta százezerrel is alig lesz több. Másrészt azonban London közigazgatási viszonyai általában kedvezőknek mondhatók. Párisban a halandóság 25.30 százalékot tesz, Londonban csak 21.73-at, Párisban a törvénytelen szülöttek száma is sokkal nagyobb s a

közművelődés tekintetében különösen az 1870-ki Education act hatása óta szintén örvendetes változás történik. A nagy kaszárnyaszerű épületek száma ugyan az angol fővárosban is folytonosan szaporodik, mindamellett a lakások itt mégis aránylag olcsók. Míg ezek a viszonyok fennállanak s az egyes városrészekben a túltömöttség kevésbé lesz észlelhető, London népessége kétségkívül jelentékenyen fog szaporodni, de talán már most is eljött az az idő, midőn a gyarapodás nem oly rohamos többé s ezentúl a decentralizáló irány működése kezdődik meg.

GYÜMÖLCSKERESKEDELMÜNK JÖVŐJE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ALFÖLD VISZONYAIRA.

Közgazdasági viszonyaink jelenlegi helyzete sürgős cselekvésre készítet bennünket, hogy a minden téren hatalmasan növekedő külföldi verseny által egyrészt a már elfoglalt térről le ne szorítottassunk, más részből pedig oly termelési ágakra fordítsuk figyelmünket, melyek hivatva vannak bevételeinket fokozni. A mezőgazdasági válság fokozott tevékenységre ösztönzi úgy az egyeseket mint az illető szakköröket s így nagyon természetesen, a gyümölcs-termelők és az e téren működő szakemberek sem maradhatnak el azon mozgalomtól, mely hivatva van a termelés ez ágát is oly fokra emelni, a melyre geographiai fekvésünknel fogva nemcsak hivatva vagyunk de a mely téren kétségtelenül oly jövőnek nézhetünk elébe, hogy az ezen termelési ágból eredhető haszon egyik hatalmasabb tényezőjét képezheti bevételeinknek.

A gyümölcskiállításal kapcsolatban midőn kiváló pomológusaink a köztelken országos értekezletet tartottak, hogy megvitasák azon tennőket, melyek a gyümölcs-termelés és annak kellő értékesítésére nézve szükségesnek látszanak, nagy feladat teljesítését tüzték ki czélul: mivel nem egy meglevő termelési ág hanyatlásának az orvoslása, hanem egy még a kezdeten levő termelési ágnak ugyszólván a megteremtése az előttük levő feladat. Igaz ugyan, hogy a kiviteli statistika több millió bevételt tüntet ki a gyümölcs kivitelből, de ha tekintetbe vesszük azt, hogy ezen bevétel legnagyobb részben az aszalt szilva kivitelből ered, melynek mellesleg megjegyezve egy jó része bosnyák- és délvidéki szilva, s a bevétel másik részénél csak egyes megyerészek és városok a főtényezők: meg kell győződünk a felől, hogy összehasonlítva területünk és talajviszonyunkhoz arányított termelésünket a nyugotiak hasonlólag arányított termelésével a gyümölcs-termelés és főleg a kereskedés megteremtésének jóformán még csak küszöbén állunk. Ezen

helyzet alapja azonban nem a gyümölcsstermelés iránti indolentia. Vannak egyes területek, ahol a gyümölcs-termelés iránt nagyon csekély vagy talán semmi hajlam sem mutatkozik, de azon területeink legnagyobb részén, hol a talaj és égalji viszonyok erre kedvezőek, már századok előtt előszeretettel foglalkoztak és jelenleg is foglalkoznak ezen termelési ággal. Mindez ideig azonban a gyümölcs csak élvezeti cikknek tekintetett, melynek kereskedelmi értéke ismeretlen volt, vagy legalább mint kereskedelmi cikk oly csekély mennyiségben hozatott forgalomba, hogy az számba alig jöhet. Már pedig ha a gyümölcs nagybani termelése csakis a bel-fogyasztásra irányul, habár ennek is meg van a nemzetgazdasági értéke és hordereje, felhasználása nem felel meg azon magasabb célnak, a melyet egy országnak a gyümölcs nagyban való termelése által el kell érnie.

A gőz korszakának kezdete azonban e téren is hatalmas változást idéz elő, mert míg azelőtt a gyümölcsnek csak keményebb fajai és aszalványok jöttek kereskedelmi forgalomba s azoknak is — kivéve a szilvát — csak igen kevés része, az ország nyugati részéből, szállított külföldre, ma már a messzebb való szállítást kibíró fajok és aszalványokon kívül, melyek a nyugat sok piacán megfordulnak, már a könnyen romló nyári gyümölcseink és elvitetnek egész Pétervárig, sőt azoknak Moszkva és Pétervár egy-egy elsőrangú piaca. A vasutak építése adta meg tehát a rugót ezen ág fokozott termelésére; s így mivel a vasutak építése nem messze időre vihető vissza, a gyümölcsnek mint kereskedelmi cikknek termelése ezen körülmények folytán áll most még csak a kezdeten, de kezdetében is — tanulmányozva az idei gyümölcskiállítást — arra a meggyőződésre vezethet már most bennünket, hogy e téren Magyarországnak fényes jövője van.

Pessimismusnak kell tehát tartanunk azon nézetet, hogy Magyarországon a nagyban való gyümölcs-termelés iránt nincs érzék és hogy ezen termelési ág fejlesztése az indolentián törik meg. Miért fejlettebb a nyugati termelés és kereskedelem? Egyszerű az ok. A nyugat nagy fogyasztó levén, a fogyasztás fokozódása előmozdítja a termelés fokozódását, és mivel a népességi számarány folytán a gyümölcsmiveléshez szükséges munkaerőben nincs hiány, annak értékesítésére pedig már régtől fogva megvannak a legkittünbb szállítási eszközök, de megő maguk az egyes kormá-

nyok megtesznek mindent, a mi annak fokozására szükséges, a természetes következmény az, hogy itt fokról-fokra óriás léptekkel halad a gyümölcsstermelés, még pedig úgy, hogy a jelenlegi viszonyok mellett az ott levő és a mieinknél rosszabb anyag a mienknél versenyképesebb. Mindezekből a logikai tanulság az, hogy szerezzük meg mi is ugyanazon eszközöket, a melylyel a nyugat a saját gyümölcs termelését előmozdította, s akkor a természet adta előnyünkön fogva velünk nem bírhatja ki egy is a versenyt.

Azoknak, kik gyümölcsstermelésünk hátramaradásának alapját az indolentiában keresik azt a kérdést vethetjük fel, hogy ugyan nálunk mi lelkesíthette eddig a termelőt, hogy fokozott tevékenységét ezen termelési ág fejlesztésére fordítná? Hisz nem volt meg a mód, a mi által a termést kellőleg értékesíthette volna. Már pedig megdönthetetlen igazság az, hogy azon termelési ág, mely nem értékesíthető, soha nem haladhat, és a népnek csak akkor fokozódhatik kedve a gyümölcsstermelésre, ha bizton számíthat arra, hogy szorgalmát kellőleg is értékesítheti. Van hazánkban több hely, ahol meg van a kellő anyag, azaz vannak szép gyümölcsösök, de a viszonyok olyanok, hogy az illetők nyers gyümölcsüket értékesíteni nem tudván, annak legnagyobb részét jószággal etetik meg, vagy értéktelenül fáján hagyják rothadni.

Mindezen állapotok megszüntetése és a helyzet javítása azonban nemcsak a szaktestületek és törvényhatóságoktól függ, hanem ismerve viszonyainkat hátrározottan állíthatjuk, hogy míg a kormány maga nem viszi e téren a vezérszerepet, addig a legbuzgóbb törekvésnek is csak kevés eredménye leend.

Az amerikai nagy fejlettségű gyümölcsstermelés ismertetője, Semler, egy szakmunkában ad Németországnak tanácsot, hogy mit cselekedjenek gyümölcsstermelésük érdekében.

Ezen tanács a mi viszonyainkra is teljesen alkalmazható lévén, midőn most a kiállítás alkalmával meggyőződhattünk arról, hogy anyagunk kitűnő, kísértsük meg kifejteni azon módokat a melyek közvetítésével azokat legkönnyebben teljesíthetnők.

Semler azt mondja: „Sorakozzatok szövetkezetekbe, alapítatok gyümölcészeti egyleteket, hanem ezeket szervezzétek úgy, hogy ezek nemcsak a termelésre tanítsanak benneteket, hanem különösen terményeitek eladásáról is gondoskodjanak és érdekeiteket minden irányban képviseljék.“ Semler tehát ajánlja azon rendszert.

a mely által Wilder 20 év alatt kifejlesztette Amerika gyümölcs-termelését és kereskedését annyira, hogy ma e téren 20 év alatt Amerikáé az elsőség.

Az első kellék tehát a gyümölcsészeti egyletek és szövetkezetek alakítása. Gyümölcsészeti egyletek meglehetősen számban vannak hazánkban, s lehet reményünk, hogy számuk most már növekedni is fog. De a meglevő egyletek eddigi működése csak egyoldalú, azaz, csak a termelési oktatásra irányul, sőt maga a kormány is egyoldalulag működik ezen irányban.

Mint előbb említém, eddig a gyümölcs nálunk csak élvezeti cikknek tekintették s a termelők a fősúlyt a különböző fajok meghonosítására fordították, tekintet nélkül arra, vajjon, a meghonosított fajok kereskedelmi értéket képviselnek-e vagy nem? A közönség még ma is a termelésnél főzélnek a több faj termelését tartja, s így az egyesek abban versenyeznek, hogy ki tud több fajt produkálni? Ez a jelenség, mely a kiállításon nagyon észlelhető volt, már magában baj, mert az egyes helyeken levő fajok legnagyobb része mint kereskedelmi cikk figyelembe se jöhet, tehát vagy mint inproductiv termelés szerepel, vagy pedig csak mint élvezeti cikk jöhet számba. Már pedig a gyümölcstermelésnek nem ez a célja, hanem az, hogy a helyesen kiválasztott faj termeltetvén tömegesen, egyes fajoknak állandó piacz teremtsék, mi által egyes vidék megteremtheti a maga specialis faju kereskedelmét.

A gyümölcsészeti egyletek legnagyobb része belátta e bajt s minden eszközzel oda iparkodott hatni, hogy a fajkiválasztásra serkentse a termelőket, de ezen egyletek legnagyobb része csakis erre törekedett, míg a másik fontos részt, a gyümölcs értékesítés kérdését vagy egészen elhanyagolta, vagy nem foglalkozott vele annyira, mint ez a kérdés megérdemelte volna; más a gyümölcs értékesítésre alakult számba vehető szövetkezet pedig ez idő szerint hazánkban még nincs.

Mellözve ezuttal a fajkiválasztás kérdésének, mint szaklapba vágó kérdésnek bővebb tárgyalását, egyszerűen csak azon helyes irány felemlítésére szoritkozom, a melyet e téren az egyes társulatok követni kezdenek; nevezetesen meghatározván egyes tájak tenyészképes fajait, azok nagybani termelését ajánlják. Ha tehát a működésnek ez oldalát tekintjük, az kifogástalan. Nem teljesen

eredményre vezető azonban a kormánynak ez irányban való működése.

El kell ismernünk, hogy úgy a jelenlegi, mint az azelőtti gazdasági miniszterünk buzgalommal iparkodik mezőgazdasági bajainkon segíteni, de a kivitelben és az eszközökben a gyümölcstermelés terén nem mondhatók elég szerencséseknek. A gyümölcstermelés és helyes kezelésének előmozdítása végett az ország különböző részeibe a kormány által vándor-tanárok küldetnek, a kiknek kiküldetése ellen elvileg nem lehet senkinek kifogása, csak hogy az a baj, hogy ezen tanárok gyakran oly tájakra küldetnek szakoktatásra, a mely tájnak viszonyait absolute nem ismerik. Ha már most ismerve népünk azon természetét, hogy minden újítás iránt tartózkodók és látják, hallják azt, hogy egy a kormány által kiküldött egyén nem egyszer oly magyarázatokat ad és oly tanácsokat osztogat, a melyek az ő viszonyaikhoz egyáltalában nem alkalmazhatók, tanulás helyett kinevetik az illetőt és nem bírhatók rá, hogy a második vándor-tanárt meghallgassák. Ez pedig többet árt a gyümölcstermelésnek, mint ha egyet sem küldenének ki.

Igy hát miután a gyümölcstermelés mint nemzetgazdaságilag is számítható termelési ág előmozdításának első tényezője az, hogy a faültetés, kezelés és fajkiválasztás nagy arányokban és czélszerűen mozdittassék elő, a gazdasági egyletek szaporításán kívül, melyeknek első sorban kell ez irányban működniök, a kormánynak is kötelességében állana az oktató szakembereket különösen megválasztani, és oda törekedni, hogy minden különös sajátssággal bíró területnek külön szakembert neveljen, a ki alaposan ismerve saját tájéka viszonyait, tanulmányait azokhoz alkalmazkodva lenne képes értékesíteni.

Ezek előre bocsátása után térjünk át a gyümölcstermelés tulajdonképeni főcéljára, a gyümölcs-kereskedelemre s az erre vonatkozó azon intézkedésekre, melyet az egyes egyletek és a kormánynak követnie kellene.

A gyümölcsészeti egyletek és létesülendő szövetkezeteknek második kötelességük volna gondoskodni a gyümölcsértékesítésről, azaz kötelességük kutatni a módot, a mely által a termés forgalomba hozatik akár mint nyers, akár mint különböző alakban feldolgozott gyümölcs. Ezen cél elérésére a következőkről szükséges gondoskodnunk:

1. Egyes fajok tömeges termelése.
2. A termelésnek bizonyos előnyök nyújtása általi fokozása.
3. Piaczok teremtése és az eladás közvetítése.
4. A gyümölcs feldolgozása.

A gyümölcskereskedelem tényezői e négy pontban foglalvák össze, melyek mindegyike oly fontos, hogy ha azoknak csak egyike nem vétetik figyelembe, a valódi gyümölcs-kereskedelemtől szó sem lehet. A gyümölcsstermelés- és kereskedelemre vonatkozó ezen tényezőket legcélszerűbben illusztrálhatjuk az által, ha az ország oly területének viszonyait ismertetjük, a hol a gyümölcsstermelés és kereskedelem figyelemre méltó arányokban üzemel, hogy így szembe-tűnőbbek legyenek a hiányok és előnyök, melyek a termelés ezen ágát befolyásolják.

Az országos kiállítás alkalmával Magyarország első gyümölcsstermelő és kereskedő városának Kecskemét ismerttetett el. Legcélszerűbb tehát, ha ezen város, valamint a kereskedelem és termelésre nézve aránylag hason rangú Kőrös, továbbá Halas mint hason talajjal s szinte nagy gyümölcsstermelő város gyümölcstermelési viszonyait állítjuk fel például.

Kecskemét és Kőrös gyümölcstermelése igen régi korra vezethető vissza. Hazánkban már a XIV-ik században ismert levén a gyümölcstermelés, valószínűleg e két város már akkor foglalkozott vele, mivel a XVI-ik században már kifejlődött gyümölcstermelések voltak, amennyiben a budai török kormányzásnak kedvencz eledelét képezte a kőrösi és kecskeméti gyümölcs. Különösen almái bizonyítják, hogy a gyümölcstermelés régibb keletű, mivel néhány oly ősfajta van, a mely más tájon ismeretlen, vagy legalább nem rég ideje hogy ismertté vált. Ezen tény azt igazolja, hogy az itt élő fajban meg van a hajlam a gyümölcstermelésre. De ha a Duna Tisza között levő szomszéd községeit tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a többi hason talajjal községekben is, a melyek bár újabb telepítvények és népeik is különböző fajta, aránylag meglehetősen területük gyümölcstermelésére alkalmas, a mely példa azt igazolja, hogy ezen különböző fajta nép belátva azt, hogy talajuk a gyümölcstermelésre kedvező s előttük levén Kőrös és Kecskemét mint e tájon legrégebb városok példája, eltanulták azoktól a gyümölcstermelést. De fényesen megcáfolja ezen példa azon téves nézetet is, hogy a gyümölcstermelés iránti hajlam a nép jellemvonásaiban gyökeredzik, mert

ime J.-Kerekegyháza község, mely Kecskemét mellé az ötvenes évek utolján telepítettett s melynek lakói, legnagyobbára tótok (most ugyan már megmagyarosodva) ma már igen szép előmenetelt tanusítanak a gyümölcsstermelésben, sőt annyira előre is vannak, hogy a falu utcáit is gyümölcsfákkal kezdik beültetetni. Azt állítják pedig, hogy a tótság általában nálunk nem szeret a gyümölstermeléssel foglalkozni. Lehet hogy ez is áll, annyi azonban tény, hogy van az országnak számtalan tót, német és magyar községe, a hol a gyümölcsstermelésre semmit sem adnak, de viszont tény az, hogy mindazon községek, a melyek Kecskemét és Kőrös mellé települtek, utánozták e városok példáját s még a kunok is, a kik tudvalevőleg pusztáikon ugyszólván semmi fának nem voltak s nagy részben most se barátai, községükben meglehetősen gyümölcsösökkel birnak. Nem az irás, nem a szavak, hanem a példa volt itt a buzdító, a mely nemesak nálunk, hanem a világ minden részében a főtényező. Ha van a népben munkahajlam, tartozék az bármely fajhoz, mihelyt azt látja, hogy valamely munkájának van gyakorlati haszna azt a munkaágot miveli is. Nem lehet ugyan azt állítani, hogy maga a gyümölcsstermelés a régibb időben az alföldnek nagy hasznot nyújtott volna, de hasznot adott akkor a bortermelés. Ezzel kapcsolatban fejlődött a gyümölcsstermelés is, a mi azonban akkor mint kereskedelmi cikk kevésbé volt értékesíthető, ámbár nem lehetetlen, hogy 1605-ben, midőn Bocatius a pesti Dunaparton árult almák szépsége és sokasága iránt lelkesült, hogy a kőrösi és kecskeméti polgárok élelmes kofái lepték el a pesti piacot.

A Duna Tisza között Kőrös, Kecskemét és Halasnak volt és van legnagyobb területe gyümölcsösökkel beültetve. A gyümölcsnemesítés azonban bár a történelmi adatok szerint a század elején néhány ügybuzgó polgár által elő is mozdítottatott, csak pár évtized előtt kezdett nagyobb arányokban fejlődni, midőn nevezett városok törvényhatóságai belátva ezen termelési ág fontosságát, nagyobb kiterjedésű gyümölcsös kerteket alakítottak, mely kertek szakavatott kertészekre bízván, azok kötelességévé tétetett a lakosságot a gyümölcsnemesítésre oktatni és azokat különböző fajú oltóvesszőkkel ellátni. Ennek az intézkedésnek meg volt az az eredménye, hogy a gyümölcsstermelés sokkal nagyobb lendületet nyert és a régi ősfajok mellett kezdettek a kiváló új fajok is tért hódítani, úgy hogy mire Kőrös és Kecskemét határán a vasutvonal megnyílt, már

akkor ezen városok nagy mennyiségű és kiváló minőségű gyümölcs-csel rendelkeztek.

A vasutvonal megnyitása után rohamos léptekkel haladt a gyümölcskereskedelem is s a vasut megnyitása után pár évvel már nemcsak a közönséges ismert fajok, hanem finomabb fajok is forgalomba jöttek s elkezdődött a nyári gyümölcs-csel való kereskedés is. Mig azelőtt csak a téli vagy a jobban szállítható fajokkal kereskedtek, az alkalom arra készítette őket, hogy a nyári és romlékonyabb fajokkal is kísérletet tegyenek. Az első kísérlet sikerült, mivel Kőrös kitünő cseresznyéje és meggye, valamint Kecskemét kajszibarackja nemcsak Budapesten volt jól értékesíthető, hanem Bécsben vált keresett czikké, a minek főoka abban is rejlett, hogy a nagy gyümölcsfogyasztó Bécsnek akkor szállították különösen a barackot, mikor ebből Olaszország már kifogyott és az izre jobb alföldi barack olcsóbbért volt adható az olasz baracknál. Hasonlóan, nyári vörös szilvájukat meg azért értékesíthetik, mert az a galicziai és morva szilvát 2 héttel megelőzi. A Béccsel való kereskedelem fokról fokra fejleszté a távolabb vidékekkel való kereskedést, a mely ma oly arányokat öltött, hogy Kecskemét és Kőrösnek többet nem Budapest, hanem a nyári gyümölcsökre nézve Bécs, Krakkó, Varsó és Pétervár, a téliekre pedig Berlin és Hamburg a fő piaczuk, sőt a külföldi kereskedő egyfajú gyümölcsöt nagy mennyiségben vásároltatván, az idén olasz kereskedők szállíták a gyümölcsöt New-York, Alexandria, Bombay és Calcuttába. A mily mérvben fokozódott a gyümölcstermelés, oly módon fokozódott a kereskedelem, de sőt a termelés bár nagy arányokat öltött, a kereskedelem fejlettsége azt mégis megelőzte, mert a kecskeméti piacon ma nemcsak a kecskeméti gyümölcs értékesítetik, hanem az egész környék oda hordja az oda hordható gyümölcskészletet. Van rá eset, hogy sokszor messze tájról elhozzák Kecskemétre a gyümölcsöt, hogy ott értékesítsék. Sőt a budapest-zimonyi vonal mellett fekvő több község, a melyeknek meg vannak jó közlekedési eszközei, az idén a kecskeméti piacra hordta be gyümölcsét, a hol azt bizton értékesíttette. A kereskedelem kezdetével, habár még nem birt Kőrös és Kecskemét annyi kiválón finom fajú gyümölcs-csel, a mely által piacza hiressé válhatott volna, de mivel szépen kifejlett s egy fajban nagy mennyiségű gyümölcsöt volt képes piaczára vinni, az idegen kereskedők figyelme is oda irányult s ma már e két város neve legtöbb külföldi

gyümölcskereskedő előtt ismeretes. Ez bizonyítja legjobban azt, hogy a hol egyfajú gyümölcsből van nagy mennyiség, csak ott fejlődhet ki a gyümölcskereskedelem, s csak nagy mennyiséget produkáló helyek képesek oly piacot teremteni, a melyet érdemesnek tart a külföldi kereskedő felkeresni. De hogy világosabb példát lássunk, figyeljük meg ez idei kereskedelmet. Legnagyobb almapiacunk Berlin és Hamburg. A kecskeméti közönséges minőségű pogácsa és Török-Bálint alma igen nagy mennyiségben szállittatik ki, míg a többi fajok nem kelnek úgy, bár faj tekintetében felette állanak a pogácsa és Török-Bálintnak. És nem azért nem kelnek, mert tán ezt a fajt a külföldi nem szereti, sőt ellenkezőleg. A külföldi folyton a finomabbat sürgeti. A berlini és hamburgi kereskedő kétszer annyi árt adna a finomabb fajokért, ha azokat is tömegesen kaphatná. Mivel azonban tömegesen csak pogácsa és Török-Bálint kapható, a többi számtalan faj pedig részben eloszlik, részben pedig az ár alacsony volta miatt a termelők által jobb reménység fejében visszatartatik, a külföldi kereskedő egyedül a nagyobb mennyiségben kapható s külföldön csak 3-ik osztályba sorozott fajokat szállittatja s a habár finomabb, de különböző fajú almákat kis mennyiségben és összekeverve egyáltalában nem veszi.

Ezen példák eléggé bizonyítják azt, hogy nem a különböző faj, hanem a kiváló fajnak nagybani termelése a fődolog s ha a fő-törekvés oda irányul, hogy a közönséges fajokat hason termettségi jobb és a külföldön is keresett fajokkal váltják fel, akkor nem fog megtörténni az a képtelennek látszó dolog, hogy míg Botzenben a Profanter czég a finom faj almának ládáját, melyben 500 drb van, 75 ftért adja, addig a körösi meg kecskeméti örül, ha métermázsájáért ma 3 ftot kap, s nincs rá eset, hogy 500 db. válogatott almáért átlag 25 ftnál többet kapna, kivévén ha képes azt karácsonyig el-tartani. Ekkor is azonban csak egyesek próbálhatják meg a szerencsét, de tömeges kereskedésről ily alakban szó sem lehet.

A gyümölcsstermelés előmozdításának második kelléke a termelésnek bizonyos előnyök általi fokozása. A termelés részére nyújtott előnyök egyrésztől olyanok, melyek a szoros értelemben vett gyümölcsstermelésre irányítvak, másrésztől pedig olyanok, melyek a gyümölcskereskedelmet vannak hivatva könnyíteni. Nagy-Körös gyümölcsészeti egyesülete által kiadott s a kiállításon szétosztott „Vázlatok” rövid, de teljes igazságot tartalmazó szavakban

ecseteli gyümölcstermelésünk hanyatlásának akait a következőkben: Körös tájékán a szőlő birtok (az az gyümölcsös is, mert e tájon a két ág mivélése együtt történik) jelenleg a megmunkálására szükséges költséget és igen terhelő adót átlagosan alig képes egész jövedelmével fedezni, mivel az adó emelkedése mellett a mezőgazdaság kifejlődése folytán már a gyümölcsös megmunkáltatási költségei is hétszeresen emelkedtek. Kell-e nyomasztóbb befolyás valamely termelési ágra, mintha az érték szaporodása nélkül szaporodik az előállítás költsége s fokoztatik a megadóztatás? Még oly helyek mint Körös és Kecskemét is, a melyek határozottan első helyen állanak érzik e nyomasztó helyzetet.

De ez ellen se város se gyümölcsészeti egyesület nem tehet, e tekintetben a kormány kezében van a hatalom és eszköz, hogy a létező nyomasztó állapotokon segítsen. Hogy fejlődhetnék Magyarországon a gyümölcstermelés, ha a hatósági közegek közönyösségénél fogva még azon helyek gyümölcsészete is csökken, a mely helyek már mint tényezők szerepelnek? Az általános hit az, hogy a Duna-Tisza közén levő városoknak s főleg Halas, Körös és Kecskemétnek kiváló jövedelme van a gyümölcstermelésből. A közönség ezen hite jogosult, mert ezen városok minden kiállításokon mint elsők szerepelnek s kereskedelmük, főleg a két utóbbinak, eléggé ismeretes. Pedig, ha a viszonyokat alaposan tanulmányozzuk, azon eredményre jutunk, hogy igaz, hogy e városok bevétele a gyümölcskereskedelem folytán jelentékeny, de ha leszámítjuk a ráfordított kiadásokat, összehasonlítjuk az évi kivitt a beültetett terület nagyságával, végre figyelembe vesszük, hogy a termelés nem biztos, hanem ki van az esélyeknek annyira téve, hogy climaticus viszonyaink (és a hiányos kezelési rendszer) folytán csak minden 8-ik évben lehet jó termésre számítani, azt tapasztaljuk, hogy a netto jövedelem aránylag igen csekély. Kevesbiti a jövedelmet az is, hogy e városok hozzászokván ahhoz, hogy nyersgyümölcstermésüket mindig értékesíthették, nem fejlődött ki náluk a gyümölcs feldolgozásának mestersége, mivel arra szükségük nem volt s így az esetben midőn a kivitt — habár csekély időre is valami előre nem látható esemény folytán szünetelni kénytelen, mint az idén is, a termés nagy része feldolgozatlanul vesz el; minek következtében az ország is nemzetgazdaságilag veszít, mert már meglevő és értéket képviselő termények válnak értéktelenné, vagy legalább is kellőleg nem értékesíttetnek. Valóban bá-

mulatos, hogy a gazdasági ministerek, a kik nagy áldozatokat hozatnak a nemzettel a versenylovak tenyésztésére, a kik sok üdvös intézkedéssel emelni iparkodnak a marhatenyésztést, a kik gondoskodnak a szőlőtermelés bajainak orvoslásáról és roppant összegeket költenek az erdők fenntartása és fejlesztésére, a gyümölcsstermelés bajainak kérdését eddig oly kevéssé vették számba. Annak orvoslását rábizzák a szakegyletekre, néha-néha itt-ott csekélyebb horderejű dolgokat létesítenek, de önállóan komoly törekvéssel nem foglalkoznak e kérdés támogatásával s a gyümölcsstermelés, bár szintén nagy horderejű, a többi termelési ág között a mostoha gyermek szerepét játsza. Mert az, hogy a kormány a vándortanárok és egyes faiskolák létesítése által már megtenné kötelességét, legkevésbé sem ismerhető el. Egy franciaországi vagy csehországi gazdasági egyesület többet tesz a saját területének gyümölcstani érdekében, mint a mit tesz összesen a mi kormányunk, sőt Oroszország is magasabb gyümölcskereskedelmi politikát űz, a mit beigazolt a legközelebbi multban is az által, hogy 1883. aug. 13-tól kezdve felemelvén a beviteli gyümölcsvámot saját délvidéki gyümölcsstermelését ezáltal, iparkodott fokozni. Az alföldi városok, majdnem elmondhatjuk, kormánysegély nélkül emelkedtek oda a hol vannak. Mit bizonyít ez? Azt bizonyítja, hogy először az ott levő homoktalajban a gyümölcs kitünően tenyészik, másodszor az ott levő népben hatalmas munkaerő és iparkodás van és végre azt, hogy az ott termelt gyümölcs jelentékeny kiviteli cikket képez. A viszonyok egyszerű ismeretének fel kellene kelteni a közgazdasági ministerben azon gondolatot, hogy „mindent elkövetni elhárítására azon bajoknak, melyek a Duna-Tisza közének gyümölcsstermelését elnyomják és mindent elkövetni arra, hogy azt nagyobb fokban emeljék”.

Mellőzve azon fontos körülményt, hogy az alföldi szőlők tulságosan megadóztattak, a gyümölcsstermelés hanyatlásának fő baja a munkás kéz hiánya. Ezen két tényező azt az állapotot teremtette meg, hogy habár Körös és Kecskemét gyümölcs piacza jelentékeny és az is marad ezután is, főleg Kecskemét piaczat a szomszéd helységek gyümölcsei szaporítják, a mely mellett a tulajdonképeni eredeti városi gyümölcskertek pusztulnak. Különösnek látszó dolog, de úgy van, mert míg a szomszéd helységek olcsóbb munkáltatás mellett megelégszenek csekélyebb árral, a két város termelőinek ugyanaz az ár nem elegendő, nem elegendő pedig azért, mivel

munkáltatásuk a munkás kéz hiánya miatt drágább és így pusztulnak a gyümölcsösök és a már meglevő cultivált helyekből lesz burgonyaföld vagy újra sivár homok. Látszólagosan ellenérveket lehetne ez ellen felhozni, ha az állíttatnék, hogy a drága munkáltatás mellett lehet a gyümölcs értékét észszerű kezelés által fokozni. Ez igaz. Igaz az, hogy p. o. Illinois államban $3\frac{1}{2}$ millió emberre esik 250,000 hold gyümölcsös, tehát 14 emberre egy hold és azok holdanként átlag 5000 frt hasznot producálnak. Nálunk az alföldön 9 emberre esik egy hold és egy holdnak az értéke sincs $\frac{1}{5}$ -résznyi is, mint ott a jövedelem. Illinoisban a napszám felnőtteknek 1 frt 50 kr., gyermekeknek 1 frt, nálunk középátlag szerint felnőtt 70 kr. — 1 frt, asszony 40—60 kr. Csakhogy van egy lényeges különbség. Nálunk csak a nyersgyümölcs árultatik, gyakran potom árért, Illinoisban pedig a nyers és feldolgozott gyümölcs adatik a miénkhez képest óriási árban, mert Amerikában maga New-York évente elfogyaszt annyi értékű gyümölcsöt, a mennyit a mi egész országunk gyümölcsértéke jelenleg képvisel, mivel ott a gyümölcsnek van oly értéke, hogy p. o. a melegházban termelt földi eper literjéért télen 12 frtot adnak. Majd ha nálunk is létesül a gyümölcsfeldolgozás ha a föld teljesen kihasználják és lesz a nyersgyümölcsnek is a new-yorkihoz vagy csak a párisi árhoz is megfelelő ára, akkor nem lesz panasz a jelenlegi napszám ellen, de míg gyümölcseinket a mostani árban adhatjuk, addig nem előre, hanem visszafelé fog fejlődni a gyümölcstermelés. Tekintsük csak legelőször is a jelenlegi adózási rendszert. A kecskeméti szőlő a következő 6 adóosztályba van beosztva.

1-ső osztályu szőlő után	24 frt
2-ik " " "	20 "
3-ik " " "	15 "
4-ik " " "	10 "
5-ik " " "	5 frt 50 kr.
6-ik " " "	4 frt 50 kr.

Az ötödik és hatodik osztály, mint termelés tekintetében egészen silány, figyelembe nem jöhet. Az első 4 osztályu szőlő adóját átlagosítva egy holdra esik 17 frt 25 kr. Ezen minőségű szőlőket jól mivelve az évi művelési költség átlag 50 frtra tehető holdanként. Ha ehhez még hozzáadjuk a trágyázási, gyümölcszedési és szüretelési költséget, az egyes felszerelésre fordított kiadá-

sokat és a csöszbért, ez ismét mintegy 40 frtra rug s így egy hold jó minőségű szőlőre fordított évi kiadás felül esik 100 frton. E számításnak természetesen csak is jó karban tartott szőlők képezik alapját, mert rossz karban tartott szőlő ily számításnál irányadó nem lehet. Az idén a gyümölcs és szőlő teljes termésében levén, hogy volt értékesíthető a termés? A kajszin barack métermázsája átlag 4 frt, a finom meggy métermázsája 10—13 frt, a szilva 1—2 frt, az alma 2—3 frt s a bor hectoliterje 4 frt 50 kr., 5 frt. Hol van itt a kiadás és termés értéke közti arány? Vegyük most már tekintetbe azt, hogy ha nagyobb ára van a gyümölcsnek, akkor rendszeren kevesebb terem és igen ritka eset az, hogy csak nálunk van termés és a külföldön nincs; de mivel a termés is igen bizonytalan, el lehet mondani, hogy a gyümölcsnek ára nincs arányban a ráfordított kiadás- és utánjárással. Mi ennek a természetes következménye? Az, hogy a gazda szűkebbre vonja a gyümölcsösre fordítandó kiadást, a mi a termelő képesség rovására esvén, a termőképesség évről évre csökken, a növény fejlesztése egészen a természetre bízatik vagy azon az emberi szorgalom igen keveset lendít, és így el lehet általánosságban mondani, hogy a szőlők és gyümölcsösök el kezdenek vadulni és lassanként pusztulni s a helyett, hogy az államnak egy adóalapja fejlődne, az fokról fokra pusztulásnak indul. Ha pedig a kormány méltányos adót róna e termelési ágra, ha Amerika és a külföld példájára az ujonnan ültetett szőlőt több évre adómentesítené, ha a szállítás könnyítése és kereskedelem fokozására megtenne minden tőle telhetőt, ha foglalkoznék a telepítés kérdésével s a Duna-Tisza közötti óriás homokpusztákra telepítené községeket, a melyek által nem volna annyira érezhető a munkás kéz hiánya, ha a műborgyártást betiltaná és a kis szeszfőzőket nem ölné el tulságos rendszabályokkal, akkor igen is fejlődne az alföldön az a termelési ág, a melynek alapja megvan s csak egy erős kéz, egy erős akaratu kormány kell, a mely rendkívüli eredményeket volna képes elérni.

Hogy mily hordereje volna különösen a telepítésnek és a több évi adómentességnek, példák- és számadatokkal lehet beigazolni. A 6 adóosztályt egybevéve az összes szőlők átlagos adója holdanként 13 frt 60 kr. A szőlők mellett elterülő vagy más helyen levő oly földek adója, melyek mint homokok most legelőnek is rosszul használhatók, de melyekben a gyümölcs és szőlő kitünően tenyésznek,

holdanként 9 kr. De ha tekintetbe vesszük, hogy épen az ezen homokbuczkák mellett levő szőlők ma a legjobbak, tehát azok a 4 első adóosztályba sorozhatók s így azok átlagos adója 17 frt 25 kr. holdanként, látjuk a nagy különbséget. Mig ugyanis a homokbuczka adója holdanként 9 kr., a jobb minőségű legelőé 14 kr., addig a belőle készült gyümölcsös holdjáért 17 frt 25 kr. adót kap az állam.

De tegyük fel, hogy ezen szőlők a 6-ik osztályban lennének, akkor is ötvenszer több adót kapna értök az állam, mint a homokbuczkaért jelenleg fizetnek. Tehát az állam megadóztatja a szorgalmat és nem gondol arra, hogy ha a cultivált területre 20 évi adómentességet engedélyezne és oda működnék, hogy az alföldi községek határában levő homokbuczkák betelepíttessenek, elérné először azt, hogy majdnem hasznavehetetlen területekből teremtené adóalapot, és szaporítván a munkás kezét, közvetve nagy előnyökben részesítené a mezőgazdaságot is. Hisz ott vannak a példák az alföldön. Oly helyeken, a hol csak sivár homok volt az előtt, ma több helyt kisebb-szerű telepítvények léteznek. Ezen telepítvényekben van az első minőségű gyümölcs, és ezen telepítvények lakosai nagy mértékben fokozzák a körülötte levő földek értékét, a minek egy magasabb politikát üző kormányban fel kellene kelteni azon gondolatot, hogy ha a régi korban tele volt a Duna-Tisza köze virágzó községekkel nem-e volna nemzetiségi és közgazdasági szempontból is nagy horderejű dolog az, ha az alföldnek jelenleg hasznavehetetlen területei kisebb szőlő- és gyümölcs mivelő községekkel telepíttetnének be. Az adómentesség és adóleszállítás, továbbá a munkás kéz szaporítása volna tehát első sorban azon előny, a melyet a gyümölcsstermelésnek közvetlenül lehetne juttatni. E mellett azonban a gyümölcsstermelés csak úgy létesülhet és jövedelmezhet, ha megteremtjük a szállítási eszközöket is, ha a szállítás gyorsasága és olcsó dijszabás által valamint a vámszerződések által lehetővé tesszük azt, hogy a külföldi ár mellett gyümölcsünk haszonnal legyen termelhető.

A gyümölcsértékesítésnek első főkelleke tehát a gyors és olcsó szállításban keresendő. Az alföldi gyümölcsstermelésnek fontosabb része a nyári gyümölcsstermelés, mivel a nyári gyümölcs mint ujdonság a külföldi és különösen északi piacokon jól értékesíthető és a termelőnek ez az első segélyforrása, a melyből az évben leghamarább képes pénzt teremteni. A nyári gyümölcs azonban

gyors szállítást igényel, mivel csak 24 órai késedelem is képes az összes szállitmányt tönkre tenni.

Magyarország jelenlegi fő gyümölcskereskedő helyei mind az osztr. magyar államvasut társaság vonalán vannak. Ott Kecskemét, Körös, N.-Maros, Galgóc-Lipótvár, Puchó stb. Nem a véletlen szüleménye sem nem tervszerűség az, hogy ezen vonal épen a legnagyobb gyümölcskereskedő városokon halad keresztül, hanem annak a bizonyítéka, hogy a gyümölcskereskedelmet csakis a vasut képes megteremteni. Belátva ezen társaság a gyümölcskereskedelem fejlesztéséből eredő hasznot, első sorban gondoskodott a díjtételek kedvezővé tételéről, másodsor intézkedett arról, hogy a gyümölcs akadálytalanul és lehető leggyorsabban szállittassék rendeltetése helyére. Ez által elérte azt, hogy nemesak a vonalán levő városokban kifejlesztette a gyümölcskereskedés iránti hajlamot, hanem még azon községek is, a melyek vonalától távol vannak, de jó útjaik folytán képesek vonalával érintkezésbe lépni, áruikat a már nagyobb gyümölcskereskedelemmel bíró városok piacaira hordják és évről évre lényegesen szaporítják Magyarország kivitelét; minden további illusztrálás nélkül belátható, hogy ezen városok a közlekedési eszközök hiánya esetén egyetlen egy métermázsza gyümölcsöt nem volnának képesek külföldre szállítani. Halasnak p. o. oly gyümölcse van, a mely a kiállításon is méltó feltűnést keltett. Gyümölcsös területe szinte nagy s mégis mielőtt a budapest-zimonyi vonal határán nem ment keresztül, gyümölcsét nem tudta értékesíteni csak úgy, hogy kocsin vitte egy részét a fővárosba, más részét pedig Kecskemétre. De sőt még most is oda viszi egy részét, mivel a kereskedelem náluk csak gyermekkorát éri, bár az idén már vasuti összeköttetése folytán Kecskemét és Körösnek a bécsi barackpiaczon első concurrens volt.

A közelebb való szállításnak nincsenek oly nagy akadályai, hanem a messzebb való szállítás akadályainak elhárításáról kelle gondoskodnia a fentnevezett társaságnak. Midőn tehát látta azt, hogy a gyümölcsárut távolabbi külföldi helyre is iparkodnak szállítani és nem elégszenek meg a bécsi piacczal, úgy rendezte tehervonatait, hogy azok gyorsaságuk és összeköttetésük folytán a gyümölcsöt a legtávolabb helyre épen szállithatták. Midőn tehát Körös és Kecskemétnek a nyári gyümölcs-idény alatt naponta külön tehervonat áll rendelkezésére, a mely kizárólagosan gyümölcsöt szállít-

ván, fennakadás nélkül megy Ausztriába s ott a Nándor vasut által átvétetvén azonnal személyvonati sebességgel továbbittatik, lehetővé van téve az, hogy a baraczkot és szilvát, valamint a meggyet nemcsak Drezda vagy Berlin, hanem Moszkva és Szt. Pétervárott is élvezhetik. Ez az intézkedés szüli azt az eredményt, hogy míg Kőrös és Kecskemét azelőtt Halas város mintájára csak tengelyen volt képes termésének egy részét olcsó árban értékesíteni, ma már olyanok a viszonyok, hogy 1883-ban Kőrös 794 tonnát, Kecskemét 2135 tonnát, az 1884-ik rossz esztendőben Kőrös 624 tonnát, Kecskemét 1057 tonnát és végre 1885-ben október 15-éig maga Kecskemét már 4022 tonnát szállított ki a külföldre és szállít még most is nagy mennyiségben.

Szatmár megyének főpiacza Galiczia és Lengyelország, Szolnok-Doboka megye Bukovinában értékesíti gyümölcsét. Erdélynek Oláhországban van nagy jövője. Ha gondoskodnak ezen a határ felé közelebb eső helyek közlekedési eszközeinek javításáról, akkor az ország azon része mindenesetre képes lesz más irányban értékesíteni gyümölcsét épen úgy, mint a hogy az ország közepén levő Kőrös és Kecskemét képes értékesíteni ma már a legtávolibb vidéken.

A közlekedési előnyök mellett, a melynek előmozdítására a kormánynak van legtöbb befolyása, magának a kereskedelemnek is magas színvonalra kell emelkednie, hogy tekintve a számtalan akadályt, megadhassa a gyümölcsnek jó értékét.

A termelési módszer, a jó közlekedési eszközök már meg lehetős fokot értek el nálunk, de maga a kereskedelem el lehet mondani, hogy ehhez arányitva is hátra van.

Legrégibb és állandó külföldi piacra van az aszalt szilvának ez azonban nem aszaltatik kellő mennyiségben és a kivitel legnagyobb részét a déli vidékeken és a Boszniában aszalt szilva képezi. Ezen gyümölcs kiviteléről mint főkiviteli cikkről az „Egyetértés“ hasábjain alkalmilag szakszerű ismertetések szoktak megjelenni s ez alkalomból egyedül csak azt emlitem fel, hogy gyümölcsaink közül egyedül az az egy volt az, a mely eddig Európa határain túl szállított és az az egy gyümölcs az, a melylyel szakszerű kereskedelem üzetik.

Más faj gyümölcsünk mint aszalvány nem kerül piacra, sőt a régi időben híres soproni aszalványok is teljesen letűntek a piacról.

Sokkal több nehézséggel kell küzdenie a nyers gyümölcs

kereskedőnek s valóban elismerés illeti azon férfiakat, a kik ezen a téren uttörők és kezdeményezők voltak Magyarországon. A statisztikai adatokból határozottan be lehet igazolni, hogy a nyers gyümölcskivitelben ma Kőrös és Kecskeméttel nem versenyez Magyarország egyetlen városa sem, sőt megye sincs, a mely terményeiből annyit és annyifelé szállitana, mint e két város. A hatvanas években tette meg az első kísérletet Handtel Károly kecskeméti gyógyszerész és Pataky Vilmos kecskeméti pékmester, hogy Oroszországba küldtek gyümölcsöt és dinnyét. Ezek voltak az uttörők s ma már lassanként oda fejlődött a dolog, hogy nemcsak a lengyel, német és olasz nagykereskedők tartózkodnak állandóan a gyümölcsérés ideje alatt Kecskeméten, hanem a kecskeméti kereskedő is összeköttetésben van Lengyel, Orosz, Német, Bajor és Szászországgal is. Tehát nem egészen három tized alatt tekintélyes gyümölcskereskedő várossá fejlődtek, mert a mint látták azt, hogy a gyümölcs értékesíthető, azonnal nagyobb gondot fordítottak a tömeges termelésre.

Nyári gyümölcs tekintetében jelenleg legnagyobb versenytársunk Olaszország, mivel ez a barackot egész Németországig viszi, mindazonáltal mivel a baracknak főfogyasztója Bécs és a mi barackunk minőség tekintetében jobb és Bécsben olcsóbbért értékesíthető, de meg hogy későbbi érése folytán tovább tartható a piacon, ez ideig Olaszországgal kibírhhatja e versenyt. A barack után következő gyümölcs, a nyári vörös szilva bár nem első rangu gyümölcs, rendes körülmény között különösen Galiczia- és Lengyelországban valamint Oroszországban is jól értékesíthető, mivel az ott termő hason fajta érés tekintetében 2—3 héttel megelőzi, úgy hogy mire ott a hason gyümölcs élvezhető, akkorra a miénk érési ideje már befejeződött. Ezek után következnek a nyári alma fajok, a melyek dacára annak, hogy a pomologusok nagy része által haszontalan gyümölcsnek tartatnak, lényeges kiviteli cikket képezik főleg Kecskemétnek, honnan nem csak az előbb említett országokba szállitvatnak, hanem az idén Tuiss testvérek nagy olasz kereskedő cég által már Amerikába, Alexandriába és Bombayba is kivitettek. Állandó és huzamosb időig tartó kereskedelmi cikket végre a téli gyümölcs, a melynek ez idő szerint határozottan legnagyobb piacza van a külföldön. Kőrös és Kecskemét jelenlegi főpiaczai Bécs, Prága, Krakó, Lemberg, Kottovitz, Boroszló, Ratihor, München, Berlin, Hamburg, Grätz, Triest stb. Franciaországgal

még csak most kezdődik a kísérlet, de Angliával ez ideig nem sikerült összeköttetésbe lépni, bár Angliának helfogyasztása oly óriás mérvben szaporodik, hogy míg Angolország 1869-ben 10 millió márka értékű gyümölcsöt vitt be, 1879-ben már a bevétel 81 millió márkát képviselt, és folyton érkeztek Angliából a legfényesebb ajánlatok a körösi és kecskeméti gyümölcs bevételére.

De hát ezen kiterjedt piac daczára meg van a kereskedelemnek a nagy baja, a mimiatt nem lehet úgy értékesíteni gyümölcseinket a mint azok értékesíthetők volnának.

A nyers gyümölcsessel való kereskedelem nemcsak nagyobb tőkét igényel, hanem a jelenlegi viszonyok között sokszor kockázatos vállalat is, és még nem fejlődött oda, hogy kereskedőink képesek lennének a külföldi adatokat pontosan megszerezni és a külföldi piacon magoknak saját üzlethelyiséget tartani. Ennélfogva a gyümölcsöt közvetítés útján szállítják ki, minek következtében leggyakrabban a negyedik kézből jutván az a fogyasztóhoz, nagyon természetesen ez által a gyümölcs eredeti ára szerfelett leszállított; holott ha nekünk is volnának oly kereskedőink vagy egyleteink, a melyek magok árulnának kinn a gyümölcsöt, akkor jól ismerve az ottani viszonyokat nem volnánk a külföldi kereskedők kénye-kedvének kitéve és az a haszon, a mi most a külföldi kereskedő zsebet szaporítja, a mi gyümölcsünk árának rovására, a mi termelőink zsebeit telitene. A tőke és a viszonyok ismeretének hiánya tartózkodóvá teszi kereskedőinket és nem mernek kockázatosnak hitt vállalatba belebocsátkozni. Ez okozza azt, hogy bár Franciaországban a finomabb alma értékesíthető volna, és bár Angliából ismételt felszólítást kaptak, mivel egy kocsirakomány tetemesebb összeget képvisel, nem merték az üzletet elkezdeni. De hogy visszatérjek a magyarországi gyümölcs jövődöbéli piacaira, fontos dolognak tartom tanulmányozni azt, hogy az olaszok által az idén megkezdett idegen világrészekbe való szállítás vajjon kifizeti-e magát? Hogy Alexandriában és Bombayban hogy értékesítették a nyári almát, azt nem tudjuk, de annyit tudunk, hogy az amerikai szállítmányon körülbelül 2000 frt veszteségük volt. Ezen egyszerű dologból azonban igen nagy a tanulság.

Előbb említett olasz kereskedő cég 8 testvérből áll, a kik a világ különböző részeiben elszórva vannak és egymással folyton levelezésben állanak. Ha már most az az olasz Kecskemétről több

ezer frt értékű gyümölcsöt szállított azon idegen világrészekbe, ez annak a jele, hogy ott a gyümölcsnek van piacza, és ott a beltermelés nincs arányban a belfogyasztással. Hogy azonban vesztett rajta, ez nem bizonyítja azt, hogy azért ott más faj gyümölcs, vagy hason faj, de máskor és másképp szállítva nem volna-e értékesíthető? Az illető olasz ugyanis nyári pogácsa és tüköralmákat vett össze nagyobbára, de nem ismervén a fajt, azt teljesen érett korban vásárolta, a mely fajok pedig a mi tapasztalatunk szerint teljesen érett állapotban még a közelebbi szállítást is sokszor nem bírják ki, s főleg az ideai nagy hőségben nem is bírták ki. Kérdés azonban, hogy ha az a gyümölcs fél érett állapotában vitetik, a mely esetben ugyan 15% súlytöbblet lenne, nem bírta-e volna-e ki a szállítást? De feltéve hogy e faj nem szállítható, nincs-e olyan fajunk, a mi haszonnal szállítható lenne? A piacz megvan, csak tanulmányoznunk kell. Tanulmányoznunk kellene azt, hogy a hamburgi kereskedő hova szállítja tovább a mi gyümölcsünket? Mert ha Triesten keresztül szállították tengeren, Hamburgból nem-e úgy továbbítják egy általunk még ismeretlen piacra?

Nem merül-e fel e bennünk ezek után önkénytelenül az a kérdés, hogy ha abban a kecskeméti kofában van annyi érzék a gyümölcskereskedelemre, hogy gyermekét németül tanítani elküldi cserébe és idővel Bécsben árultatja vele a gyümölcsöt, ha azok a kecskeméti kis gyümölcskereskedők saját élelmességök és szorgalmuk folytán oda vitték, hogy ma már önmaguktól Európa számtalan piacaira küldik az árukat, mi történhetnék, ha a kormány közegei is buzgón közreműködnének, ha a konzulok minden év kezdetén részletesen referálva tartózkodási helyeiknek állapotáról, ismertetnék az ottani viszonyokat, nevezetesen tudósitanának bennünket arról is, hogy mily faj gyümölcs és hogy lenne ott értékesíthető? Ha ezekről lelkiismeretes jelentést kapna a kormány és ezen jelentéseket közhírré tenné, az az ismertetve a direct szállítási irányt, a díjtételeket és összeköttetéseket, megszerezné a piacokat és czégeket, időnként közhírré tenné a folyó árakat, akkor igen is fejlődnek a gyümölcskereskedelem, mert nagyobb tőkével bírók is kedvet kapnának rá és buzdításul szolgálna szövetkezetek alakítására is, a mi utóvégre is a legfontosabb, mert habár örülnünk lehet hogy egyesek is nagy mértékben üzik a gyümölcskereskedelmet, felő, hogy soliditás tekintetében egyszer csak oda

jutunk, mint a hova jutottunk a Svájcba szállított borokkal és a hol már egyes egyének visszaélései folytán a gyümölcs kereskedelemben is érezzük ennek az átkát.

Hogy a tőke mellett a viszonyok teljes ismerete is szükséges, azt egy rövid példával illusztrálom. Felszöllittatott az idén egy tekintélyes kecskeméti szőlőbirtokos, hogy szállítson szőlőt Londonba. Az illető kísérletképen küldött is Antwerpenen keresztül pár kosárral Londonba. Mivel azonban a szőlő a vámkezelés miatt többször felbontatott, mire Londonba ért, teljesen hasznavehetlenné vált és így az üzlet nem sikerült. Ha már most egy tőkével rendelkező szövetkezet egy egész kocsi rakományt vám ólomzárral küldött volna Antwerpenbe, akkor nem bontatott volna fel minden kosár és teljesen épen érkezhetvén meg a szállitmány, kaptak volna érte fényes árt, mivel az angol czég előre kijelenté, hogy hajlandó a legmagasabb árt adni, még pedig a legnagyobb mennyiségű szőlőért. Sőt ezt megelőzőleg egy másik angol czég a barackra nézve tette azt az ajánlatot, hogy azt bár mily mennyiségben hajlandó volna a legmagasabb árban átvenni. Ez a példa is elegendő arra, hogy fokozott buzgalommal iparkodjunk megalakítani a szövetkezeteket és hogy jelenlegi ügybuzgó gazdasági ministerünk ez irányban is kiterjeszsze figyelmét.

Ezek után még az utolsó fontos tényező a gyümölcsfeldolgozás. Tagadhatatlan dolog, hogy a gyümölcsfeldolgozás szinte főtényezője a gyümölcskereskedelemnek, és fájdalommal kell rá gondolnunk, hogy míg Kalifornia határozottan rosabb minőségű almáinak aszalványával Németországot elárasztja, addig nálunk értéktelenül rothad az alma. Fájdalmasan érinthet bennünket a hátramaradottság tudata, hogy míg Németországban az aszalt almának métermázsája sokszor 200 márkaért kel és Németország bevitelének felét az aszalvány képezi, mi nem tudjuk gyümölcsünket kellőleg értékesíteni. Pedig ha Németország 1878-ban is 302,609 métermázsa aszalt gyümölcsöt vitt be, a szilván kívül mennyi aszalt gyümölcsöt szállithattunk volna mi e nagy fogyasztó országnak? Ezen kérdés azonban jelenleg még annyira a kezdet kezdetén van, hogy bővebben tárgyalni alig lehet, mindössze csak annyit constatálhatunk, hogy speciális viszonyaiaknál fogva a házilag kezelt aszalás soha nem fejlődhetik oda, hogy keres-

kedelmileg értéket képviseljen, és csakis a gyári feldolgozásnak van és lesz is nálunk jövője.

Mindezekből következtetve midőn most bezárultnak a gyümölcskiállítás kapui, remény és bizalommal tekintünk a szakemberek működése elé. Bizunk abban, hogy a komoly irányu kezdet támogatásban részesül a gazdasági minster részéről is, és e kérdés tanulmányozása a kellő hévvel elkezdődvén, a közgazdasági minster e téren is fogja érvényesíteni azon ügybuzgalmát, a melynek már egyes téren tanujelét adta, s figyelme fokozott mérvben fog irányulni arra az alföldre, a melynek ős magyar lakói kiváló szorgalom és igyekezettel megteremtői, vagy legalább uttörői voltak Magyarország gyümölcskereskedelmének, a mely oda fejleszthető, hogy jövedelmeinket óriás mértékben megszoríthatná.

KADA ELEK.

A KÖZSÉGEK KÖZVETETT FOGYASZTÁSI ADÓZÁSAI.

(Első közlemény)

I.

Hildebrand „Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik“ czimű folyóiratában Reitzenstein F. bárótól nagy terjedelmű tanulmány jelenik meg a községek közvetett fogyasztási adóiról. A tanulmány beható tárgyismeretről tanuskodik és nagy részletességgel foglalkozik a községi adók állásával a különféle országokban, kifejti történeti fejlődésüket: mostani állásukat fejtegeti és bírálgatja az elmélet szempontjából, és általában véve adalékul akar szolgálni a községi adók reformjához. A nagy terjedelmű tanulmány még eddig csak részben jelent meg, de tekintve az eddig megjelent részeket és kidolgozása tervét, nincs kétség benne, hogy nagyszabású munkával van dolgunk, mely behatóbb tanulmányozásra érdemes. Tekintve azt, hogy a községi adók hazánk adórendszerének azon ágát képezik, mely eddig a törvényhozás rendszeres intézkedéseinek tárgyát még nem képezte, bár az adóteher arányos kivetése szempontjából már nagyon is ráférne a reformáló kéz: nem vélek haszontalan munkát cselekedni, ha a következőkben Reitzenstein munkáját kivonatossan ösmertetem. Az ösmertetésben szigorúan követem szerző előadása fonalát és legfőbb súlyt fektetem a kimagasló eszmék és adatok természetes levezetésére. A kit a részletek részletei érdekelnek, megtalálhatja az eredetiben, noha megjegyzem, hogy az eredetibe való áthatalás nem történhetik minden nehézség nélkül, mivel szerző igazi német szakember, a ki az olvasót adatok roppant utvesztőjén keresztül szokta vezetni és tárgyát a tudományos német irány göröngyösségével és szárazságával kezeli. Miután keresztülhaladtam az ösmertetendő munkán, szándékom a magyar községi adózásra áttérni és végül némely következtetést kockáztatni.

A gazdasági fejlődés iránya a decentralisatio szellemében történik és ez által a községeknek szükségletei napról-napra szaporodnak. A szükségletek fedezete nem érhető el a fennálló községi adók formai szabályozásával, hanem szükséges a tartalom tágítása, a mennyiben egyrészt az államnak kell a községi terhekben terjedelmes részt vennie, másrészt az önálló községi adókat kell tökélyesíteni. Tehát az orvoslás a községek pénzügyi erejének szaporításában és fokozásában keresendő. Ez pedig kettős uton történhetik. Vagy az állam engedi át a községeknek a rendelkezésére álló jövedelmi források egy részét; vagy a községek önálló jövedelmi forrásai jövedelmezőbbekké tételnek, illetőleg újakkal szaporíttatnak. Az állam eszközeinek átengedése ismét kétféle módon történhetik: vagy történik az átengedés korlátlanul, az alkalmazási cél specialis megjelölése nélkül, egyszerűen fokozván a községek teljesítő képességét; vagy az állam határozottan megjelölt községi functiók fedezésében részt vesz. Az előbbi a dotationalis elv, az utóbbi a részesülési elv.

A dotatio eszméje először azon tárgyalásokban lépett fel, melyek a porosz országgyűlésen az őrlési- és a husadó (Mahl- und Schlachtsteuer) megszüntetése felett folytak. A nagyobb városok képviselői az urak házában azon javaslatot tették, hogy az őrlési- és a husadó megszüntetéséből keletkezett hiányt az épületadó felének és a földadó egy hányadának a községekre leendő átruházása által kell fedezni. 1874-ben Berlin fővárosa 879 várossal egyetértve kérelmet terjesztett a kormány elé, melyben az épületadó hozadéka felének átengedését kérték és kérelmüket azzal indokolták, hogy a törvényhozás és a gyakorlat a községi kormányzat tevékenységét mindinkább állami functiók teljesítésére veszik igénybe, hogy továbbá a közgazdasági nézetek fejlődése a községi bevételek nagyobb részét már megszüntette s hogy különösen a közoktatási ügy folyton szaporodó kiadásokat igényel, de másrészt a megszüntetett őrlési- és husadó hozadéka elmaradt. A városok sürgetésével párhuzamosan a földadó hozadékának átengedése iránt foly az agitatio, amennyiben számos mezőgazdasági egyesület a földadó hozadéka felének a községek önálló rendelkezésére leendő átengedését sürgeti.

A dotatio ezen módjaival a problema nem lenne kellően megoldva. A föld- és épületadó egy részének mechanikai átengedése

czélszerűtlen és hátrányos, a mint azt az irodalmi és parlamenti discussio eléggé kimutatta. A felosztás következménye lenne, hogy a nagy adóerővel bíró községeknek sok, a kis adóerővel bíróknak pedig kevés jutna. Az arányos felosztás lehetővé tétele végett, a kerület egységét igyekeztek középtagul közbetenniés ezzel a dotationalis javaslatot lefogadhatóbbá tenni. Csakhogy a kerületen belül is hiányzik a mérték a segélynek a községek részére leendő igazságos felosztása iránt. Az utépités szükségletét is igyekeztek a felosztás mértékeül felállítani, csakhogy ez sem szolgálhat igazságos mértékül és a kerületi szervek könnyen személyes községi érdekek által vezettethetnék magokat. Különben a kerületek kerületi kiadásai közt is nagy különbségek vannak. Sok kerületben a kerületi kiadások nagyobbak lévén a föld- és épületadó felénél, a községi háztartás könnyebbitésére mi sem maradna fenn. A községek felmentése pedig a kerületi kiadások alól nem lényegesen könnyitene terhükön és az átengedés előnyei nem felelnének meg az államhozta áldozatok nagyságának.

A valódi kiegyenlítést inkább megközelítik azon javaslatok, melyek azt czélozzák, hogy az állam, illetőleg a magasabb kötelek a közigazgatás egyes ágainak kiadásait közvetlenül fedezzék. Ilyen a szegényügy és az elemi iskolák kiadásainak részbeni átvétele az állam által. Különösen az elemi iskolák költségei tekintetében Reitzenstein az államra szeretné róni első sorban az építkezés költségeit, másod sorban a tanítók fizetését.

A részesülési elv (Betheiligungsprincip) közelebbi meghatározása a községek functióinak megkülönböztetésén sarkal. A községek functiói kétféle természetűek, a minthogy állami és tulajdonkép községi érdekből folynak. Ezen megkülönböztetésnél fogva az állam csak az előbbieket fedezésében vehet részt. Állami czélúak az elemi iskolák, a szegényügy és a katonauügy. A határon vannak a rendőri ügy és az utak költségei. Tulajdonkép községi érdekek a viz- és gázvezetés, csatornák, parkok, ültetvények stb. De az állam részvevésének szabályozása ezen könnyűnek látszó osztályozás daczára, sok nehézségbe ütközik. A részvevés elvének az a célja, hogy a felosztás egyenlő elvek és egyenlő mérték alapján történjék. De a különféle városi és vidéki községek más-más intézményekkel bírnak és így a méltányos részvétel gyakran a külsőleg egyenlőtlennek látszó részvételben fog nyilvánulni. A részesülési

elvnek nehézségét képezi az is, hogy az következetesen csak tervszerű és mindent átölelő törvényhozási intézkedésekkel vihető keresztül, nem lévén elégséges egyes törvényhozási rendelkezések, egyes pénzügyi és más kérdések megoldása alkalmából. Tény ugyan, hogy az állam részvétele által a községeken nagyon lehet könnyíteni, de az is tény, hogy az aránytalanság megszüntetése a községek szükségletei és pénzügyi szolgáltatási képessége közt ezen az úton, tartósan nem biztosítható. A reform nagyságát bizonyítja az, hogy az állami részvétel keresztülvitelét előbb meg kellene előznie a szegényügy, az utak kérdése és az elemi iskolák törvényhozási reformjának. Ez pedig arra mutat, hogy a reform nem valósítható meg a közeli jövőben.

Az állami részvétel különbözőleg hat a kis vagy falusi és a nagy vagy városi községekre. Előbbiekre a részvétel előnyei hamarabb érezhetők és kevesebbe kerülnek. Kis községekben a functiók olcsóbbak. Az utak kevesebb költséget igényelnek és a természetbeli adózásoknak nagyobb a terük. Kisebb községek bizonyos intézményeket, mint pl. világítás, esatornázás stb. nem vagy kevésbé ösmernek. Az egészségi ügy sem igényel akkora költsékezést kis községekben, mint a nagyokban. Ezen körülményeknél fogva kis községekben az állami részvétel előnyei is könnyebben érezhetők. Nagyobb községekben az állami részvétel nem elégséges, azért más eszközök összeműködésére is szükség van. Ebben van az állami adórendszert kiegészítő községi adóknak gyökere. Kisebb vagy falusi községekben többnyire elegendő a törzsvagyon jövedelme, az államtól és a magasabb kötelekektől kapott segély, a természetbeli adózások és ingyenes szolgáltatások. Nagyobb községekben másként áll a dolog. Itt helyén vannak az állami adókhoz csapott pótlékok, de főképen az önálló községi adók. Az önálló községi adók közt pedig elül állnak a közvetett adók, különösen a közvetett fogyasztási adók.

II.

A közvetett fogyasztási adók leginkább Franciaországban vannak a községek részére kifejtve. A francia egyenes állami adók kevésbé mozgó és ruganyos természetűek, úgy hogy pótlékokkal nehéz volt hozadékkat szaporítani. Így az octroi folyton terjedt, daczára az ellene intézett támadásoknak. Más úton haladt Belgium és Holland: itt az octroi elleni küzdelemből az fejlett ki, hogy ezen

adóztatási forma megszüntetett és az más egyenes és közvetett adókkal helyettesített. Középuton haladt Németország; itt a községi fogyasztási adók elleni agitáció alkalmazásukat csökkentette ugyan és helyettök az egyenes állami adókhoz pótlékokat csaptak és részben önálló adókat hoztak be, de még sem sikerült a községi fogyasztási adókat egészen mellőzni, sőt úgy látszik, ezek számára most kedvezőbb tér nyílik.

Az 1864. német nemzetgazdasági kongresszus egyhangulag az őrlési- és a husadó ellen volt; csupán Grumbrecht, hamburgi főpolgármester akarta állami adó minőségében fenntartani. A szavazattal kapcsolatosan az octroi ellenfelei polemikákat mindennemű belföldi vámok ellen is intézték és az ellen, hogy a szabad árképződés bármily mesterséges korlátozással meggátoltassék. Kiemelték hogy a korlátozás által a forgalom város és vidék közt olyképen szoríttatnék még, hogy a hatás a védvámokéval azonos lenne. Az 1865. kongresszus az octroit szintén egyértelműleg ítélte el és az a nézet, hogy a községi háztartás kivalólag föld- illetve bérlési adókon alapuljon és hogy a jövedelmi adó első sorban községi adó legyen, sok védőre talált. Az 1873. porosz törvény tárgyalásánál minden nézet találkozott az őrlési- és husadó elítélésében. Csak Reichensperger képviselő fejezte ki aggodalmát az iránt, hogy ezen adó megszüntetése miatt a községek egyenes adókkal fognak tulterheltetni. Az urak házában ez aggodalom még inkább kifejezésre jutott, különösen a nagyobb városok polgármesterei részéről.

Az ellenhatás nem maradt el. 1876-ban a social-politikai egyesület véleményében kedvezőbb felfogás nyilvánult a községi fogyasztási adók iránt. Zürn, würzburgi polgármester a Bajorországban lisztre, husra, borra és malátára vetni szokott adókat helyeselte. Ezen egyesület 1877. évi kongresszusában Wagner A. tanár a közvetett fogyasztási adókat, az illető állami adókhoz csapott formában, védte; az önálló községi adókat, a hol ilyenek már léteztek, nem tartotta elvetendőknék, de új adók behozatalát nem tartotta tanácsosnak; a hol pedig új adóforrás látszik szükségesnek, a jövedelmi adó nagyobb progressióját javasolta. Wegner, duisburgi polgármester határozottabban új fogyasztási adók behozatalát is ajánlta, a hol ilyenek ezélszerűsége mutatkozik. A kongresszus nagy részét szabad kereskedés pártjabeliek képezték, kiknél az ilyes javaslatok rokonszenvre nem találtak: ők egyes reáladókat

hoztak javaslatba, u. m. a föld-, épület- és személyes adókat, kivette a gazdasági tekintetben önállókra.

A szakemberek körében a fogyasztási adók terjedelmesebb alkalmazása hódításokat tett. A westfáliai és a hannoveri 1881-iki Städtetag italokra, levágandó állatokra és husra javasolt községi fogyasztási adót.

A délnémet államokban az octroi iránt kedvező hangulat kap fel. Bajorország a liszt, hus, sör és maláta megadóztatásához ragaszkodik. Würtemberg az egyenes adókon felül mutatkozó szükséglet fedezését, az 1877. július 23-iki törvény óta, a sör, hus és gáz megadóztatása által megengedi. Badenben tekintélyes városok az octroi tarifáinak meghosszabítását, illetve kiterjesztését határozták el. Hessen nagyhercegségben az octroit szedő városokhoz csatlakozott Worms.

III.

Franciaország a octroik klasszikus hazája, azért fejlődésök különös figyelmet érdemel. Az octroi intézményei nagyobbára még a régi monarchia alatt, az u. n. ancien régime korában nyertek kifejezést, bár bennök a vezető elv hiányzott. Az intézmények az egyes városoknak nyújtott szabadalmakon alapultak, melyek tartalmára a helyi körülmények és érdekek, valamint az érdekeltek nézetei voltak befolyással. Az octroi, a mint neve mutatja, régi időkre nyulik vissza. A 14. században lett szokássá, hogy az egyes városok magokat kir. szabadalmakkal felhatalmaztatták octroik szedésére. Lyon szabadalma már 1295-ben adatott ki.

A francia octroik nemcsak a községeknek, hanem az állam céljaira is szolgáltak. Behozva lőnek hosszabb időre, vagy csak több évekre. Sőt a körülményekhez képest, bizonyos célokra is, u. m. várak erősítésére, a közrend fenntartására, a közigazgatás céljaira, a város szépítésére, tanügyi és szegényügyi célokra. Sőt magánügyének részére is engedtek octroit, különösen olyanok részére, a kik a városoknak kölcsönt adtak.

A megadóztatás tárgyai fölötté változatosak az ancien régime korában; itt szinte csak az érdekelt testületek kívánságai voltak döntők. Főképen élelmi szerek és italok: gabna liszt, vágómarha, hus, vaj, sajt, só, bor, sör: továbbá tüzelő anyag, olaj, az ipari termelésre szánt nyers termékek; vas, bőr, len, kender, posztó, rövidárúk; sőt a szabadalmak nemcsak a behozott és a lakosok

fogyasztására szolgáló, hanem a kivitelre szánt kereskedelmi árukra is kiterjedtek.

A törvényhozás minden eszközt felhasznált arra, hogy az octroit az állami háztartás növekvő szükségleteivel szemben bő jövedelmi forrássá tegye. Nem ritkán az állam a szabadalom adományszakoskor bizonyos részre való jogosultságát tartotta fenn magának. Az állami részesülés gyakori módja az is volt, hogy az octroi kezelése körül állomásokot szervezett, melyeknek eladásából az állam jövedelmet szerzett. A fiskalizálást nagyobb erővel XIV. Lajos kísérelte meg. Az 1647-iki államtanácsi határozat következtében az octroi hozadékának fele az államot illette. De ez sem volt az államnak elég. Tocqueville számítása szerint 84 év alatt 7 ízben vették el a községek által megvásárolt jogot, hogy azután ismét eladhassák.

A tényállás, a hogy a forradalom az octroit találta, a legnagyobb mérvben átnézhetlen. Az octroit terhelőnek tartották, de terhelősége nagyobbrészt az intézmények hiányosságának róható fel. 1791 május 1-én a nemzetgyűlés megszüntette az octroit és utasította az adók bizottságát, hogy javaslatot tegyen az állam és a községek részére ezen rendszabályból folyó veszteségek pótlása iránt. Ily javaslatok azonban nem következtek. Az octroi megszüntetését Párisban a nép örömének nagy kitörése követte, jeléül, hogy a megszüntetés nem józan pénzügyi rendszabály, hanem csapongó politikai ömlengések eredménye volt.

Az octroi megszüntetése leginkább a nagy községekre, különösen Párisra és Lyonra hatott kedvezőtlenül és leginkább a szegényügy érezte hiányát. Az octroi megszüntetése által keletkezett hiányt az egyenes állami adókhoz csapott pótlékokkal igyekeztek fedezni. A nemzetgyűlés 1791. márczius 29-iki decretummal megengedte, hogy a mig fogyasztási adók hozatnak be, három hónapra a föld- és az ingósági adóhoz pótlék vetendő ki, a helyi és a községi szükségletek, valamint a jótékonyági intézmények kiadásainak fedezésére. Az 1791. aug. 5-iki decretum ezen pótlékokat rendes és tartós természetű intézmények érvényével ruházta fel.

A pótlékok elégtelenek voltak a szükségletek fedezésére. Oka, hogy az állami adók a fenforgó zavaros viszonyok közt lassan kerültek elosztásra, kivetésre és beszedésre. Az eredmény pénzügyi hiány volt és számtalan esetben az állam volt kénytelen a közsé-

geknek előlegeket adni. Az előlegek daczára a községi ügyek, még Páriséi is, zavarba jöttek. Bizonyos ágakban, kövezés, világítás, utcztisztítás dolgában évekig nem történt semmi. A szegényügy összebonyolult. A koldusok elszaporodtak és a jótékonyági intézetek segély hiányában nem működhettek. Majd minden község az octroi visszaállítását sürgette. Párisban VII. év 27. vend. törvény hozatott, mely *taxe d'octroi municipal et de bienfaisance* nevű községi adót létesített. Ugyanezen év 11. frim. hozott törvény általános rendeli el az octroi behozatalát a *departements*, *cantons* és községek számára. Mennyire megfelelő volt ez az általános szükségletnek, mutatja, hogy kevéssel később a párisi octrois mintájára, külön törvényekkel behozatott az octroi a nagyobb községekbe. A XIII. évben az octroit szedő községek száma 3262-re szaporodott.

IV.

A directorium alatti törvényhozás jellege az ancien regime-től előnyösen attól különbözött, hogy egységes természettel birt. Az új octroiabeli törvényhozás jellege nagyjában ebben központosul:

1. az octroi oly adó, mely a nagyobb községek szükségletei fedezésére elégtelen jövedelmek kiegészítésére szolgál és célja a helyi kormányzat feladatának teljesítése:

2. az octroi oly adó, mely a helyi fogyasztás tárgyai után szedetik; és

3. oly adó, melynek szedése és szabályozása elvileg a községi kormányzat attributumait képezi. Ezen utóbbi jellemvonás még korlátolt volt, mivel a tarifa és a szabályrendelet (*reglement*) a kormánytól függött. A kormány nevezte ki a szedésre szükséges tisztviselőket, mindazáltal a községek hármass ajánlatára. A tisztviselők számát és fizetésök nagyságát is a kormány állapította meg. A kormány utasításai hiányosak voltak és a nagyobb községek az octroit bérbeadták. Ebből vexatiók keletkeztek, úgy hogy szükségesnek mutatkozott az adót részletesebben szabályozni.

Az octroiszedés részletes szabályozását három törvényhozási cselekvény tartalmazza: 1. az I. Napoleon által 1809. május 17-én Schönbrunnban decretum formájában hozott *reglement*; 2. a restauratio által 1814. évi december 9-én hozott rendelet (*ordonnance*), melybe átment I. Napoleon rendelkezéseinek nagyobb része;

és 3. az 1816. évi ápril 28-án kelt pénzügyi törvény, mely a közvetett adók, különösen az italdók rendszeres törvényének tekinthető. E három cselekvény egymást kiegészítő egész, mely az octroi szedésének még most is, csak lényegtelen részeiben módosult alapját képezi.

Az octroi tartalmára három elem elhatározó: a terület meghatározása, melyre az adó kiterjed; az octroi tárgyainak megjelölése; és az adó tételei.

Az octroi területe rendszerint összeesik a helység határaival, belétartozván a külvárosok és a telepek is. Kivétetik a terület alól, ha a telep az octroi élvezetében nem osztozik, vagy ha a községnek kizárt területe lényegileg csak mezőgazdaságilag kihasznált területet képez. A község területen túl vonul a határ, ha az octroi kihasználása lehetetlenné válnék ezen terület befoglalása nélkül, vagy ha nélküle a csempészetnek tág tere nyílne.

Az octroi tárgyainak megválasztása a községi tanácsokra van bízva. Öt fajta tárgyak megválasztása van megengedve, u. m. italdok és folyadékok, élelmi szerek, tüzelő anyag, állati eleség és építőanyag. Ezekon kívül más tárgyak után octroit szedni, csak a kormány előzetes megvizsgálása után volt szabad.

A tarifátétel nagysága tekintetében is meg volt hagyva a községeknek a szabad rendelkezés joga, azon föltételezésből indulván ki, hogy a községek ösmervén leginkább a helyi viszonyokat, érdekekben és tehetségökben áll a túlterheltetést távol tartani. Mindazáltal a községek szabad rendelkezési joga a kormány helybenhagyási jogában talált orvoslást.

A három említett törvény formai jogot is tartalmaz, mely az eljárást és a szolgálat szervezetét szabályozta. Az eljárás célja biztosítani, hogy mindazon fogyasztási tárgyak, melyek az octroi területére hozatnak, megadóztatás alá kerüljenek. Kivétetnek azon tárgyak, melyekről a behozatalnál az bizonyítottatik, hogy nem fogyasztásra szánvák. Az ezen célra szolgáló eszközök: a declaratio kötelezettsége és a revisio vagy az ellenőrzés joga, mely az octroit szedő tisztviselők jogköréhez tartozik.

Az octroi szedése négyféle eljárás szerint történt: az egyszerű regie, az érdekelt regie, a bérbeadás és az indirect adók kezelőségével való önkéntes egyezkedés rendszere szerint. A községi tanács szabadságára bízott a kezelés módjának választása. Az egyszerű

regiet követte a nagyobb városok többsége. A kezelést vezeti a polgármester vagy, nagyobb városokban, egy préposé en chef. Ez szervezi a személyzetet, ellenőrzi a szolgálat kezelését és eldönti a nem birói eldöntés alá tartozó kérdéseket. Az érdekelt regie (regie interessée) már kiment a divatból; abban állott, hogy egy vállalkozó bizonyos összeget vagy a hozadék bizonyos hányadát volt köteles a községnek fizetni. A bérbeadás rendszere igen szokásos és kis községben szinte tulnyomó. Az egyezkedés rendszere szerint (abonnement avec la regie des droits réunies, most contributions indirectes) a kezelés a közvetett adók tisztviselőire van bízva. A közelebbi föltételeket az egyesség okmánya szabályozza. Az egyezkedés rendszerével össze nem tévesztendő u. n. octrois per abonnement, mely abban áll, hogy az adókötelessel bizonyos átalányösszegben történik megállapodás. Ez elvben el van ugyan törölve, de a pénzügyminister beléegyeztével esetről-esetre létesíthető.

A pénzügyi hatóságok tulkapásai ellen a polgári bíróság utja nyitva áll; a mennyiben a büntető szabványok megállapítása a bíróság által történik és a mennyiben magán feleknek vélt sérelmeik miatt tág terjedelemben meg van engedve a polgári eljárás útjára lépniök.

V.

A francia törvényhozás, az octroi tekintetében, hármas irányban fejlődött tovább; a mennyiben először a községek kizárólagosabb és tágabb módon nyertek jogot a jövedelem fölött rendelkezni, amennyiben másodszor a községi közegek jogköre az octroi szedése körül határozni is terjesztést nyert és a mennyiben harmadszor a törvényhozás egységesebb elveket vett fel formai és anyagi tekintetben. A tartalom fejlesztése szintén három szempontból indult ki: a tarifa tételeit, a helyi különbségek fölött eltekintőleg, nagyobb mérvű egyenlőségre állapították és a kereskedés és ipar akadályait elhárították, továbbá a nyomást, melyet az octroi a szegényebb osztályokra gyakorolt, szűkebb körre szorították, végre a fogyasztás megadóztatását az octroi által lehetőleg a közvetett állami adók határain belül hagyták.

A községek anyagi rendelkezési jogának kiterjesztésére vonatkozik az 1832. évi ápril 21-iki törvény, mely szerint a megyefőnök a községtanács kívánságára a személyes- és az ingósági adó-

nak a községre eső kontingensét az octroi hozadékából pótolhatta. Az 1846. évi július 3-iki törvény a községtanács rendelkezési jogát még jobban kiterjesztette, ennek elhatározására bizván, vajjon az octroi hozadékából nem fedezhetett ingósági adóbeli hiányt az adókötelesek adó tartozása arányában, vagy pedig a bérösszegek magassága szerint felmenő fokozat szerint hajtsa-e fel? kisebb bérösszegek szabadon hagyása megengedve lévén. A személyes- és az ingósági adót az octroiból Páris pótolta legnagyobb mértékben.

A községek határozási joga az octroi formai kiterjesztése tekintetében az 1864. évi július 24-iki törvénnyel lőn kimondva. Ámbár az octroi kiterjesztése a helyi tarifában nem foglalt tárgyakra, valamint általában octroik behozatala, reglementek megállapítása vagy megváltoztatása, a terület határainak megszabása vagy átidomítása még miúdig az államfő dekretumától függött, az államtanács véleménye következtében : de azért a községeknek esetek bizonyos számában megadatott a jog önálló és kötelező határozatokat hozniok. Az állam és a községek közti viszony meghatározása tekintetében fontos az ugyanazon törvénnyel behozott főtarifa.

Az 1870. február 12-iki főtarifa a reglementtal együtt legfontosabb és a legmesszibbre terjedő törvényhozási szabvány. Megelőzőleg 1867-ben és 1868-ban a főtanácsok véleményezőleg nyilatkoztak felőle és az 1866. évi mezőgazdasági enquête bizottsága is foglalkozott vele. Általa az octroi egységes szabályozására és észszerű alakulására irányuló törekvések bizonyos lezárást nyertek. Nem vonatkozik Párisra, melynek octroi intézményei külön határozmányokkal nyertek szabályozást.

A reglement által kihirdetett főtarifa a cikkeket egyes tételekben sorolja fel, melyek a szokásos kategoriák szerint rendezvék, u. m. italok és folyadékok, élelmi szerek, tüzelőanyagok, állati eleéség és építő anyagok. Ezen öt osztályhoz egy tágabb osztály van csatolva, objets divers czim alatt, melyben azonban csak két cikket szappant és firnászt, sorol fel a főtarifa. Minden cikkre nézve a községek lakosainak száma szerint fokozódó maximáltételek állítvák fel, melyek a tizedes rendszer súlyai és négyzögméretei szerint, vagy darabszám szerint vannak kivetve. A községek helyi tarifáikban kötelesek a főtarifában foglalt elnevezéseket használni, de az egyes tételeket eloszthatják vagy részletezhetik. A mérték elfoga-

dása szintén kötelező a községekre nézve; de ahol a főtárfifa a mérték, a súly- és a darabszám egységi tételeinek meghatározását vagylagosan megengedi, ott a községek a módozatok közt választhatnak.

A főtárfifa jelentősége abban áll, hogy a községek megterhelése közt egyenlőséget szándékozik létesíteni, nemcsak az egyes departementokon belül, hanem az egész állam területén. Az alapelvek, melyek a főtárfifa tételeinek megválasztásánál és a megterhelés magasságánál mérvadók voltak, háromféle irányban ismerhetők fel.

Először a főtárfifából mindazt el akarták távolítani, a mi a kereskedelem és az ipar szabad mozgását akadályozhatná. Előbb sok oly cikk volt megterhelve, melyek inkább az ipari termelésre vonatkoztak, mint a személyes fogyasztásra. Továbbá elvül kitűzött, hogy az octroi területére kívülről bejövő cikkek ne legyenek súlyosabban megterhelve, mint az octroi területén termeltek. Ezáltal az entrepot intézménye nagyobb tért nyert és az ebbeli jog nemcsak a nagykereskedőknek lön megengedve, hanem a félnagykereskedőknek is, ha üzletökben a kis eladással foglalkoznak is. És vonatkozott a raktározási jog nemcsak oly árukra, melyek változatlan állapotban vitetnek tovább, hanem nyersterményekre és oly cikkekre is, melyek az octroi területén belül az ipari termelésnek anyagul szolgálnak.

A főtárfifa második alapelve, hogy a szükséges elelmi és léteszközök tételei korlátolva, amennyiben teljes kizárásuk lehetséges nem volt. A tarifából hiányzanak: friss gyümölcs, tej, zöldség, mindenek fölött gabona és liszt, és némely vidéken az ezeket pótló gesztenye. Némely élelmiszer magasabb megterhelése maximáltételek felállítása által történhetik, ilyenek vaj, sajt, tengeri- és édesvizi halak, marha- és ürühús. Magasabb tételű a luxusfogyasztásra szolgáló szárnyas, vad, osztriga, becsinált és szárazgyümölcs, táblaolaj, narancs, citrom. Nem alacsony az égető- és világítóanyag maximáltétele, ugyszintén az állati eleség. Különösen részletezett az építő anyag maximáltarifája, ezul lebegvén a luxusépítkezést jól megterhelni. Szem elől nem tévesztendő, hogy a maximáltételeig tér nyilt a szegényebb osztályok kimelésére.

A főtárfifa harmadik alapelve odatörökenni, hogy az octroi rendszere a közvetett állami adókhoz csatlakozzék, még pedig oly

módon, hogy a két rendszer adótárgyai egymástól elkülönüljenek. Octroi tárgyainul legalkalmasbak azok, melyeknek termelése vagy melyeknek behozatala külföldről adómentes vagy melyekre nézve, ha a behozatalnál elvámolás alá esnek, a behozatal a fogyasztás teljes mennyiségéhez csekély arányban áll. Csak egy rovatra nézve nem volt lehetséges a két adórendszer egymásba vágását mellőzni, t. i. az italok tekintetében: mert ezekből, tekintve Franciaország nagy fogyasztását, mind az állami adóknak, mind az octroinak nagy jövedelme van. De itt az állami adók hozadékának biztosítása érdekében szükséges volt az octroit határok közé szorítani. Már az 1816. ápril 28-iki törvény fejezte ki az elvet, hogy az italok bevonása az octroiba az állami adók adta hozadék bizonyos arányára szoríttassék. Ez maradt a későbbi intézkedések kiinduló pontja; minthogy az octroi arányszáma az állami adóhoz mindig változott. De a változás csak látszólagos volt, mivel az állami adó szükséglete időközönként változván, az octroi tételeinek állandósága érdekében szükséges volt az arányszámot mindig változtatni.

VI.

Érdekes néhány statisztikai adatot felhozni, melyek a francia octroi-intézmények mostani állapotára világosságot vetnek.

A statisztikailag megvilágítandó pontok ezek: 1. az octroi-szedő községek és lakosaik száma; 2. az octroi tárgyai és tételei; 3. a hozadék; 4. a szedési költségek nagysága és 5. a viszony, melyben az octroi hozadéka az egyebünnen szerzett bevételekhez és a kiadásokhoz áll.

1831 óta, a mikor a statisztikai megállapítások megkezdődtek, az ily községek száma lassan, de folyton emelkedett. 1831-ben 1467, 1862-ben 1530, 1869-ben 1543, 1871-ben 1510, 1879-ben 1546 és 1880-ban 1536 volt az octroit szedő községek száma. — 1861-ben 37.382.225 lakos közül 10.121.131 volt az octroinak alávetve, 1880-ban 11.194.433 lakos.

1862. éven alapuló fölvételek alapján Migneret az 1866/70-iki mezőgazdasági enquêten jelentést tett, mely szerint 1530 octroit szedő község közül 131 csak italokat, 291 csak élelmi szerezket adóztatott meg. A kisebb községek rendszeren csak egyes tárgyakra vetnek octroit.

Az összes octroiközségek, valamint az octroi tárgyait felölelő összeállítás sohasem készült, azért az átnézet hiányzik. A bulletin de statistique et de legislation comparée (1882) összeállítást foglal magában a 20,000 lakost meghaladó helységekről, az italok, a marha és a hús megadóztatását tárgyzó tételek tekintetében. Az 1870. évi főtartifa maximáltételei nagy mozgási tért engedvén, a tételek közti különbség is nagy. A borra és a sörre nézve áll, hogy bortermelő vidékeken a bor tételei alacsonyak, a söréi ellenben magasak; ellenkezőleg áll a dolog oly országrészekben, melyek a bortermelő vidékektől többé-kevésbé távol vannak. A gyümölcsbor szegényebb osztályok itala lévén, mindenütt alacsony tételekkel van érintve. Az alkohol és a szeszesitalok tételei közt a különbségek csekélyebbek; a tételek nagyjában az irányzatot tanusítják a lakosság számával süllyedni. A vágómarha és a hús tételeinél nem látszik a süllyedés a lakosság számának apadása szerint; azokra más helyi körülmények bírnak befolyással.

Az összes octroi hozadéka az 1831-től 1880-ig terjedő időben több mint megnégyszeresült. A hozadék 1831-ben 54 millió franknyi volt, 1880-ban 254 és félmilliónál többre rugott. A hozadék három irányban érdemel figyelmet: 1. azon arány tekintetében, melyben a tárgyak részesülnek az összes hozadékból; 2. az arányra nézve, melyben a községek lakosaik száma szerint részesülnek; és 3. a tekintetben, mennyi esik az octroiból egy-egy fejre. 1880-ban 275 milliónyi nyershozadékból a folyadékokra esett 122 milliónál több, élelmiszerekre majdnem 75 millió, tüzelőanyagokra szinte 30 millió, állati elesésre 14 $\frac{1}{2}$ millió, építőanyagra 30 millió, egyebekre 3 $\frac{1}{3}$ millió frank. — A községek participálása növekszik a lakosság számával, de a lakosság számát jóval meghaladó progressióban. A hozadék emelkedésének leglényegesebb tényezőjét mindig Páris képezte. Páris aránya az összes hozadékból 1831-ben $\frac{1}{3}$ -nyi, 1880-ban már felényi volt. — A fejszerinti tétel apad a helység lakosságának száma szerint. Párisban 1879-ben egy fejre esett 68·56 frank; három város, Rouen, Marseille és Nizza körülbelül ennek felét érik el. A többi helységek fejszáma kisebb.

A beszédési költségek arányszáma a nyers jövedelemhez igen különböző. Párisban 5·01%, Lyonban 7·67%, Marseilleben 11·52%, Bordeauxban 14·65%, Toulonban 15·34% stb. A községek többségében a százalékos tétel 9 és 13 közt ingadozik. A százalékos tétel

nagyságára több mozzanat bir befolyással: a szervezet czélszerűsége, a helységek zártabb vagy nyiltabb volta, az octroi tárgyai kiterjedése stb. A kedvező mozzanatok összejátszásából magyarázható meg Párisban a kezelési százalék alacsonysága. Párisban a kezelési költségek folyton apadnak; 1831-ben $\frac{1}{9}$, 1850-ben $\frac{1}{10}$, 1860-ban $\frac{1}{11}$, 1870-ben meg 1880-ban $\frac{1}{10}$ -ed részét képezték a nyers jövedelemnek.

Az octroi hozadékának a községek összes bevételeihez és kiadásaihoz való aránya megítéléséhez hiányzik a pontos anyag. Csak Párisra nézve léteznek megbízható adatok. Mellőzve a hosszas számokat, tény, hogy Párisban a rendes bevételeknél, a rendes kiadásoknál és az octroi bevételeinél egyaránt emelkedés létezik. Csakhogy az octroi bevételeinek emelkedése nem tartott lépést a rendes bevételekkel. Mégis, ha a rendes kiadásokból levonatik az adósságok amortizációja és kamatja, mondhatni, hogy az octroi bevételei megközelítőleg fedezik a rendes kiadásokat.

VII.

Reitzenstein a francia octroi intézményeit részletesen vázolván, a kérdést tudományos oldalairól világítja meg. Fejtegetései általános elvi jelentőséggel birnak és messzire tulerjednek Franciaország helyi viszonyain. Azért nem mellőzhetem, hogy erről külön fejezetben szóljak.

Az octroi a tudományban mindig megosztott véleményekkel találkozott. A vita régi időkre megy vissza. Turgot és a physiokrata iskola a fogyasztási adókat elítélték. Arthur Joung, a korában divott francia iskolával ellentétben, a fogyasztási adók határozott előharczosaként lépett fel. Szerinte előnyeik nemcsak a beszedés és a fizetés könnyüése, hanem az adóteher arányos elosztása és a szerző szorgalom serkentése. Joung nézetei tulmentek a Smith Ádáméin, aki ugyan nem volt ellensége a fogyasztási adóknak, de a nélkülözhetlen létfenntartási czikk megadóztatását ártalmasnak találta, azt vallván, hogy ezek megadóztatása drágítja az árukat, feljebb rugtatja a munkabért és drágítja az ipari termékeket.

A vitát nem elméleti uton döntötték el, hanem eldöntötte az államok szükséglete, mely a fogyasztási adókat kényelmes és dús jövedelmi forrásoknak találta. Az elméleti vita 1847-ben újra megújult, a mikor a 25 milliós kölesönt a párisi községtanácsban tár-

gyalták. Ekkor Say Horác. „Paris, son octroi et ses emprunts” című értekezésében, az octroit a szabad kereskedelmi iskola szempontjából világítván meg, mellőzését javasolta és helyette a bértörvények megadóztatását indítványozta.

Az octroi kérdésével az 1869/70-iki mezőgazdasági enquete is terjedelmesen foglalkozott, azt még elméleti részében is felkarolván. A végeredmény az octroira kedvező volt. Alapelvekül elfogadták, hogy az octroi mérsékelt legyen, hogy a járulékos taksák és a kivételes emelések (surtaxes) successive korlátoztassanak, hogy a városi községek kerületei, amennyiben a falusi annexek hátrányára szolgálnak, orvoslást nyerjenek, és hogy a réglement lehetőleg egyforma legyen és olyképen alakítandó át, hogy a bezedés nehézségei csökkenjenek.

Tágabb körű megvitatást talált az octroi az irodalomban. Ösztönzésül szolgált erre az octroi megszüntetése Belgiumban és Hollandban. Frederik Passysnak 1866-ban megjelent röpirata hozta folyamatba a vitát.

Általában az octroi ellen voltak a szabad kereskedés előharcosai; mellette a községi kormányzat gyakorlati emberei, de csak általában, mert az octroinak a szabad kereskedés emberei közt is vannak hívei, viszont ellenfelei a községi emberek közt. A vita az irodalomban sem nyert befejezést.

Az ellenvetések csoportosítása háromféle szempontból történhetik: politikai, általános gazdasági és pénzügytani szempontból.

Politikai szempontból azt az ellenvetést tesszik az octroi ellen, hogy a beszéd könnyüségé, melynel fogva az az adókötelesek által nem igen érezhető, az adókötelesek érdekét sérti és a kiadások megszavazását tulságosan könnyűvé teszi. Ezen ellenvetés nem egészen indokolatlan ugyan, de a sérelem csökkenthető a községi szervezet helyes átalakítása által, kívánatos lévén, hogy a kiadások megszavazására azon társadalmi rétegeknek is legyen befolyásuk, melyek az octroi által legérzékenyebben érintvők.

Áll, hogy az octroi a forgalom és a szabad kereskedés érdekeit sérti. De a sérelem csökkenthető lenne az ellenőrzési rendszabályok egyszerűsítése által és az által, hogy a legszükségesebb élelmi cikkekre vetett fogyasztási adó az érték legkisebb töredékére szoríttatnék. elérhető lévén ez úton, hogy az octroi a fogyasztást és az elárusítást

nem bénítja. Az octroi az átviteli forgalomra is gátlólag hat, de az átviteli nehézségek az ujkor közlekedési eszközei mellett, a vasutnál és a gőzhajónál, napról-napra inkább alárendelt szerepet játszanak. A nehézségek többnyire a kocsiközlekedésnél állanak, fölmerülvén az octroi területére való bemenetelnél és a beraktározásnál. Csak-hogy ezen is tetemesen segíteni lehet az ellenőrzési rendszabályok egyszerűsítése, a kezelő egyének ügyessége és tapintatossága által.

Az octroi tarifája kétféle irányban hathat hátrányosan: először a mennyiben a községben üzött kereseti tevékenységnek használ, de a községen kívülnek árt és másodsor amennyiben az egyes cikkek megterhelése által a kelendőségnek és általában a termelésnek ártalmára szolgálhat. Az első irányban a tarifa Franciaországban sohasem volt nagyon érezhető; mert a francia kormány politikája kezdettől fogva az volt, hogy a védvamos célzatokat kizárja. Épen oly kevésbé mondhatni, hogy a tételek nagysága által az ipari fejlődés hátrányt szenvedett volna. Az 1869/70. évi mezőgazdasági enquêten nem panaszkodtak tultermelésről, hanem ellenkezőleg arról, hogy a termelés a keresletnek nem bír megfelelni. Az 1879/80-iki enquête meg épen azon ágbeli termelés állandó emelkedését konstataálta, melyek legmagasabb octroival érintvék, ilyen a bor és a hus. Tény, hogy nagyobb községekben magasabb octroi hozható be a nélkül, hogy a termelésnek vagy a fogyasztásnak ártalmára szolgálna.

A pénzügytani szempontból tehető ellenvetések két csoportra oszthatók: olyanok, melyek kiinduló pontja a pénzügytani czélszerűség és olyanok, melyek az adómegosztás igazságosságára vonatkoznak. Az első csoportba tartozik azon ellenvetés, hogy az octroi a csempészetet idézi elő, tehát hátrányosan hat a közerkölcsiségre és hogy beszédése költségeket okoz, melyek magassága a hozadékkal arányban nem áll.

A defraudatióról statisztikai adatok nincsenek; bár tagadhatlan, hogy az adóalap megrövidítése egyaránt divik az egyenes adóknál úgy, mint a közvetett adóknál. Az egyenes adóknál a csekély bevallás által történik a defraudatio, — ellenben a közvetett adóknál a csempészés által. E különbség okozza, hogy a közvetett adóknál a defraudatio szembeötlőbb és nagyobbbnak látszik, mint az egyenes adóknál. Az egyenes adóknál még sehol sem találtak kielé-

gitő eszközöket a defraudatio megakadályozására: ellenben a közvetett adóknál vannak eszközök, melyekkel a csempészetet csökkenteni lehet. Erre szolgálnak: lehetőleg alacsony tarifa, az octroi szoritkozása egyes feltűnő tárgyakra, állandóság a tarifátételekben, viszonylag magas büntetések, a kerület czélszerű megvonása és szigorú felügyelet.

A beszédési költségek nagysága ellen tenni szokott ellenvetések nem állják ki egészen a bírálatot. A beszédési költségek napról-napra inkább mérsékelt hányadát képezik az összes hozadéknak, minthogy a közigazgatási intézmények mindinkább tökélyesednek. A beszédési költségek arányszámára két tényező hathat kedvező: első, hogy az octroi csak oly tárgyakra vettessék ki, melyek sűrűbb fogyasztást föltételeznek és oly tárgyak hagyassanak ki, melyek nagyobb nehézségeket okoznak és második, hogy octroi csak oly helységeiben szedessék, melyek lakosaik számánál és vagyonosságánál fogva nagyobb fogyasztást biztosítanak.

Az octroinál az adótehernek az adóképesség szerinti felosztása keresztül nem vihető. Az adó felosztásában mutatkozó aránytalanságot a többi adókkal, az egész adórendszer czélszerű szervezésével kell kiegyenliteni. Az aránytalanságot, mely az adófizetés és az adóképesség közt létezik, az octroin belül, leginkább az octroi tárgyainak helyes megválasztása és a tételek méltányos megszabása által lehet enyhíteni.

Habár az octroi az egyenlő adómegosztás szempontjából sok kívánni valót hagy, pótolja azt az adó jövedelmezősége, melylyel a gyakorolta nyomás semmi arányban nem áll. Nagy előnye az octroinak, hogy a kiskereskedésben a fogyasztási cikkekre vetett pótlék formájában fizettetik. Előnye (és ez tartja fenn leginkább az octroit), hogy helyette más jövedelmi forrást találni nehéz; kísérletek ezen irányban meghiusultak. A helyettesítő módok a létező adórendszeren belül kerestettek. Meniers minden létező adót meg akar szüntetni és a hiányt pótolni a tőke utáni egységes adóval. Jules Martins, tekintve az egyenes adók utáni pótlékoktól, az általános jövedelmet akarja 2%-kal megadóztatni. Magnero a butorokra és lakásékitési tárgyakra, továbbá az örökségekre vetett pótlékkal, jövedelmi adóval és börzebérlési adóval (helypénzféle) akarja az octroit pótolni. Ezek és ilyes tervek kivihetlenség. Több tért hódítottak azok, a kik a létező adók fölemelése és módosítása által akarják az octroit pó-

tolni. Horace Say a mobiliar- és a pátensadót mostani formájában meg akarja szüntetni és helyettök egy más, bérleti adót behozni; ez az octroit is pótolná. Leroy-Beaulien a föld-, ajtó-, ablak- és mobiliár-adókra vetett egyforma pótlékkal akarja az octroit pótolni és a pátensadót is megszüntetni. Ezáltal, Leroy-Beaulien számítása szerint, a nagyobb városok többségében, a földadó 15%-ról 20-ra, a mobiliáradó 18-ról 24%-ra, az ajtó- és ablakadó 7%-ról 10%-ra emelkednék, ami tetemes terhet képez és épen nem lenne a szegényebb osztályok érdekében. — Látni való, mily szétágazó javaslatok tehetők az octroi helyettesítése tekintetében és mekkora nehézségekkel jár az. Franciaországra nézve különösen áll, hogy a francia egyenes adók tökéletlensége oka annak, hogy az octroi kiegyenlítése és helyettesítése keresztül nem vihető.

Az octroi állása az adórendszerben két nézőpont alá fogható:

I. Tökélyesíti a községi adórendszert oly módon, hogy az egyenes adóknak állandó és merev pótléka mellé mozgó és a szükségletekhez képest fokozható elemet ad. Az octroi hivatása általában a nagyobb községek természetéből következik, melynél fogva számos együttlakó egyén szükségletei és kényelme nagyobb mérvű kielégítést, tehát tetemes pénzüsszegek előteremtését igényli; de következik különösen a francia egyenes adórendszer sajátos merevségéből, mely pótlékok után nagyobb jövedelmezőséget lehetővé nem tenne.

II. Az octroinak az a sajátosága van, hogy a nagyobb községek adóképeségének részben önálló, az állami adók átalakulásától és változó kezelésétől független alapot ad. Az octroi tárgyai (kevés kivétellel) rendszeren olyanok, melyekre az állam adót nem vet ki, vagy olyanok, melyek tömeges külföldi behozatalnak lévén alávetve, a vám kivétele csak alárendelt fontossággal bír. A tárgyak ezen kettéoszlása lényeges tényező az adóképeség megosztására és arra, hogy a községek is az őket megillető fontosságra vergőd-hessenek.

VIII.

Azon ténynyel, hogy Franciaországban az octroi megszüntetése a lehetetlenséggel határos, szemben áll az a tény, hogy az octroi Belgiumban és Hollandban megszüntetve lett. S ez méltán beható tanulmányozást igényel.

Az octroi törvényhozása Belgiumban és Hollandban sohasem érte el a kiképzés azon fokát, melyet Franciaországban. Mindazáltal anyaga kiegészíti a francia octroiadta anyagot és megtanít azon eredményre, melyre az octroi helyettesítése más bevételi források által vezethet. Mind Belgiumban, mind Hollandban a fogyasztásra, különösen a helyi fogyasztásra vetett adók a középkorba, sőt azontul is visszanyulnak. Belgiumra nézve Nothomb minister 1845-ben jelentést szerkesztett, mely bő anyagot tartalmaz. Hollandra nézve az anyag nem oly teljes, habár áll, hogy a múlt században itt fogyasztási adók, különösen örleési adók fontos szerepet játszottak és ezen adók oly magasak voltak, hogy általok a kenyér ára megkét-szeresült.

A mikor Belgium és Holland a francia köztársaságba bekebelezve lett, octroiintézményeik a francia törvényhozásnak lőnek alávetve. A directorium 24. brum. V. kelt decretummal az octroit megszüntette. Később, amikor az octroi Franciaországban helyreállított, Belgiumban és Hollandban is helyre lőn állítva. 1814-ben Belgium és Holland visszanyervén önállóságát, az octroi kezelése ismét a községek kezébe került. Az orániai herczeg 1814. szept. 30-iki rendelettel az octroik revisióját rendelte el, de azok azért később is francia törvényeken alapáltak.

IX.

Belgiumban az octroi hozadéka 1820-tól kezdve 1858-ig folyton emelkedett; de a községek kiadásai is szaporodtak. Az octroinak alávetett lakosság száma az összes népesség egynegyedét meghaladta, épen ugy Belgiumban mint Franciaországban; de az octroit szedő községek töredékszámára Belgiumban elmaradt Franciaország mögött, minthogy Belgiumban a községeknek csak $\frac{1}{30}$ -a, ellenben Franciaországban $\frac{1}{24}$ -e szedett octroit. A mikor Belgium elszakadt Franciaországtól sok panasz emelkedett az octroi terhessége ellen.

Az 1860. évi július 18-iki törvény, melyet Frère-Orban hozott be, az octroit végleg megszüntette Belgiumban. Frère-Orban javaslatának az volt lényeges előnye, hogy a községeknek az octroi el-esése által okozott hiányért oly pótlást indítványozott, melynek kivihetősége kétséges nem lehetett. A javaslat magva, hogy az állam feladatává tette. eszközeiből pótlást nyújtani, még pedig olyképen.

hogy az állam a községeknek oly bevételeket és regalékat, illetve egyedáruságokat és adókat engedjen át, melyek nemcsak az octroik elesése által előállt hiányt fedezzék, de melyek a jövőre nézve is a növekvő szükségletnek megfelelő gyarapodást biztosítsák. Az octroi hozadéka 1858-ban 10.876,085 frankot tett; tehát ezen összeget minden körülmények közt be kellett hozni. De minthogy az octroi pótlására szolgáló és átutalandó bevételek nem csupán az octroiközségekben folynak, az igazság követelménye volt, hogy azon bevételek hozadékából az octroit nem szedő községeknek is, a hozzájárulások arányának körülbelől megfelelő pótlás nyújtassék. Frère-Orban azt hitte, hogy kárpótlásul eleintén 3 millió franknyi évi járulék elegendő lesz: a felhozandó összes tétel tehát 14 millió frankra tétetett. Fődolog volt az ezen összeget behozó állami bevételeket megtalálni. Hogy a teljes pótlás rögtön biztosítva legyen, többféle jövedelmi átutalások kombinációjára volt szükség. Részből átutalta az állam a postaregale és a kávévámok jövedelmét; részben az államszedte importált borok és szeszek adóját. A belföldön előállított szeszek, sör, bor, eczet és cukor után szedett adókat az állam oly mérvben emelte fel, hogy a hozadék tetemes részét a községeknek ruházhatta át. Ezen alapokból kihozták a szükséges 14 millió frankot.

A községek kárpótlására szánt bevételek egy külön alap, a fonds communal, teremtésére lőnek egyesítve. Fontos volt azon elv megállapítása, mely szerint a bevételek a községek közt felosztandók voltak. A Frère-Orban javasolta repartitionalis módozat szerint a községek azon arányban voltak részesülendők a községi alaptól, a melyben a múlt évi adókönyvek szerint az épület-, a személyes- és a pátens-adót fizetni tartoztak. Ugyanis abból indultak ki, hogy az ezen adókhoz való hozzájárulásból következtetést lehet vonni a vagyonossági állapotokra.

Ritka törvény lőn oly kevés ellenzéssel elfogadva mint ez; az észrevételek csak kevésbé fontos pontokra vonatkoztak. A képviselőház 65 szavazattal 25 ellen, a senatus 37 szavazattal 17 ellen fogadta el a törvényjavaslatot.

Az 1860-iki törvény hatásáról több mint 24 évi érvénye tanuskodik. Ez kritikát enged meg. Általában elismerik, hogy a reform hozzájárult az octroiintézmények alkotta forgalmi nehézségek elhárításához. Részből elestek alkalmatlan formaiságok; részben oly

korlátozások, melyek addig a városok építkezési fejlődésének útját állották. Kevésbé mutatkozott a reform hatása az árak leszállása tekintetében. Általános tapasztalatként észleltetett, hogy a kisforgalomban a csekély octroi-törédék megszüntetése előnyt nem hozott, mivel a kis fogyasztók, a szegényebb osztályok az árut olcsóbban nem kapták. Előny csak a vagyonosok részére mutatkozott, akik az árukat nagyobb mennyiségben közvetlenül a termelőktől vagy kinnlakó nagykereskedőktől hozatták.

Mint hogy a megszüntetett octroi kárpótlása az államtól jött, melyekre az adóköteleseknek közvetlen befolyásuk nem volt: azért az érdeklődés a közigazgatás iránt lényegesen csökkent és nem mutatkozott a kellő óvatosság a közterhek, illetőleg a kiadások szaporítása érdekében. Valóban a községek kiadásai 1860 óta lényeges szaporodást mutatnak; különösen 1865 és 1875 közt a szaporodás 120%-ot tett.

A fonds communallal kapcsolatban 1860-ban credit communal szerveztek. Ez oly pénzügyi intézet, melynek célja a községek és a tartományok kontrahálta kölcsönök közvetítése és szabályozása. Formája a részvénytársaságé; tagjai a kölcsönzők. Az intézet a községeknek $4\frac{1}{2}\%$ -ra ad kölcsönt, mely a törlesztési részletet is tartalmazza. A pénzt $3-4\frac{1}{2}\%$ -on szerzi be a társaság. A kölcsön 5% -át kezelési költségek czimén visszatartják, de ezzel a község részvényessé is válik és a nyereségben is részesül. Az üzlet biztosításaul szolgál a község hányada a fonds communalból. — Ezen pénzügyi intézet az adósság csinálását növelte a községek részéről. Megjegyeztetik azonban, hogy nagyobb községek nem belőle, hanem bankházak útján szokták kölcsöneiket szerezni.

Azon községek pénzügyeire, a melyek octroival nem bírtak, az 1860. évi július 18-iki törvény kedvező hatást gyakorolt. Ezen községek participáló összege, mint hogy a részarány többnyire állandó volt, erősebb arányban növekedett, mint a fonds communal tiszta jövedelme. A nem octrois községekre eső összeg 16 év alatt megkétszerezült, 21 év alatt megnégyszerezült. De ezen kedvező eredmény nem eo ipso következménye az octroi megszüntetésének; a községek dotatiója az octroi megszüntetése nélkül is megtörténhetett volna. A nem octrois községek kedvező pénzügyi helyzete a kedvező általános pénzügyi viszonyok eredményének tekinthető, mely lehetségessé tette, hogy az állam jövedelmei egy részéről a községek

javára lemondjon. Kétes, ha vajjon a dotatio módja a kulturális fejlődésre és az általános jólétre azt a hasznot hozta-e, mely más elvek alkalmazásával elérhető lett volna. Különösen a communal fonds felosztása az egyenes adók kulcsa alapján, találhat ellenzésre; nagyobb eredményeket lehetett volna elérni, ha a repartitio kulcsául a kiegyenlítés elvének inkább megfelelő módot fogadtak volna el és ha a községi alapot a szükséglet szerint fokozódó és épen a fogyasztékos adóképességet kiegészítő subventiók formájában osztották volna fel. A most elért eredményekhez, a subventio rendszere szerint, sokkal kevesebb pénzre lett volna szükség, mint a mennyi tényleg kiadásra került.

Az octrois községek, az octroi megszüntetése által, veszteségeket szenvedtek. Az octroi jellemvonásaihoz tartozik, hogy az általános jólét növekedésével arányosan növekvő hozadékot szoktak adni. A községek részére átutalt egyenérték rövidebb hosszabb ideig állandó maradt, azért az octrois községek az általános fellendülés hatását nem érezték. Ez annál érzékenyebben esett, mert az octroi megszüntetését követő korszakban a községeknek változatos és szapora közigazgatási követelményeknek kellett megfelelniök, ilyenek voltak a törvényeknek megfelelő iskolai építkezések, egészségügyi intézkedések, csatornázási és vízvezetési munkák stb. Ezzáltal a községek háztartásában hiány keletkezett, melyet főképen az egyenes adókhoz csapott pótlékokból, a törzsvagyon erősebb kihasználásából és mindenféle helypénzekből és taksákból fedeztek.

A válság, mely a nagyobb városok pénzügyeiben az octroi megszüntetése által bekövetkezett, még nincs leküzdve. A mostani helyzet átmeneti. Az eszközök, melyek az octroi megszüntetése következtében beállott hézagot pótlandók, csupán palliativ eszközök. Az e feletti elégtelenséget bizonyítja Brüsszel és Lüttich példája, melyek polgármesterei írásbeli jelentésben hangsúlyozták az ujabban behozott községi adók terhes voltát, és a községi adósságok szaporodását az octroi megszüntetésének tulajdonították.*)

DR. JOÓB LAJOS.

*) Reitzenstein jegyzetben igéri, hogy ezután a holland viszonyokra, majd később a németországi törvényhozási viszonyokra fog áttérni. Előadása ismertetését alkalmilag folytatni fogom.

IRODALOM.

„A hazai közmunka és közlekedési ügyek története és fejlődése.“ Szerkesztette *Dékány* Mihály. Budapest 1885.

„A hazai közmunka és közlekedési ügyek története és fejlődése“ czim alatt a közlekedési ministerium által kiadott mű kétségkivül igen figyelemre méltó és becses gyűjtemény. Rég óta érzett hiányt pótol a szakirodalomban, s becses forrásul fog szolgálni mindazoknak, a kik közgazdasági fejlődésünk történetét fogják tanulmányozni, — még becsesebb anyagul azoknak, a kik annak vezetésére befolyással birnak.

Valóban csodálatosnak mondható, hogy épen ezen a téren egész e jelen gyűjteményig nem mutathatott fel semmit szakirodalmunk. Öszintén mondva, ez első sorban a ministerium mulasztása volt. Mig a többi szakministeriumok egymásután jelentek meg a közönség előtt számot adni működésükről: a közlekedési ministerium soha együttes jelentésben nem foglalta össze az általa teljesített nagyföntosságú munkálatokat. Nem is említve a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumnak egymás után gyorsan következő számos publikációit, a melyeket már *Gorove István* megkezdett volt Ő felségéhez, a királyhoz intézett jelentések alakjában; nem is említve pl. a kultusministerium vagy a belügyministerium rendes évi jelentéseit a közoktatás és a közegészségügy állapotáról, ott van a pénzügyministerium működéséről szóló jelentés világos például, s ott van más államoknak pl. Belgiumnak gyakorlata, melyek normalis időkben is szükségesnek tartották polgáraikat a legfőbb administratív hatóság működéséről részletesen és kimerítően értesíteni; — mig nálunk az átalakulás legkényesebb viszonyai s előbb a lázas tevékenység, majd a kétségkedő visszaesés nehéz idejében nem

voltak a minden részletet természetesen nem ismerő közönség számára sehol, semmi alakban összegyűjtve a közlekedésügy fejlesztését feltűntető mozzanatok. Nem csoda, hogy annyi igaztalan ítélet képződött közvéleményünkben az ügykezelés körül, annak daczára, hogy a fejlődés talán sehol sem volt gyorsabb, s az öntudatos vezetés másutt sem volt kevésbé hiányos, mint épen itt.

Évekkel ezelőtt merült ugyan fel az eszme, hogy a ministerium története megírassék. Tudtunkkal Északy Károly ur, abban az időben a ministerium egyik főmérnöke, volt megbizva az összeállítással, ki huzamos időn át dolgozott is azon. Miután a munka nem jelent meg máig sem, s az Északy ur által összegyűjtött becses anyagnak elveszése kétségkívül nagy kár volna, mert azokat jövőre, — s annál inkább, mennél inkább ritkul azok sora, kik ama nehéz években is teljes ismeretével bírtak az ügyeknek, — összeszedni felette nehéz dolog lenne: azt vélem, csak hasznos szolgálat volna a közügynek, ezen gyűjtött adatok kiegészítése, s a ministerium működésének rendszeres összeállítása.

Mert az még a jelen gyűjteményen túl sem volna felesleges dolog. Sőt inkább, épen a jelen gyűjtemény, — mely főleg a nagy közönségre van számítva, — mintegy maga felkölti a kiegészítettség iránt való óhajt. Az általános áttekintések a dolog természete szerint általános képet nyújtanak ugyan, de oly momentuosus dolgoknál, mint a minők a közlekedési kormányzat ügykörében megfordultak, valóban nem lehet elégséges, sem kielégítő az általános kép. Bármily részletesen, — és művének ezen része felette becses is, — és bármily szerencésen rajzolja is például Mándy Lajos ur a magyar vasuti politika fejlődését Széchényi előtt és Széchényi után, mennyivel érdekesebb lett volna e rajz, ha az 1867 óta követett garancia-rendszer utóbajai, pl. a keleti vasutnál, vagy az építkezési túlkövetelési bajok részletesen tárgyalatnak, a beruházási kölcsön, az üzleti deficitek kérdése, a hirhedt szelvénykérdés stb. részletesen is bemutatott volna. Vagy mily érdekes lett volna a vízszabályozási dolgok keretében olvasnunk a budapesti dunarész szabályozásának érdekes történetét kezdettől végig, vagy pl. a Kőrös-Maros-Tiszavölgyi kérdések fejlődésének egész történetét?

Ismételjük, hogy szerintünk a jelen összeállítással, — bármily becses is az, — egyáltalában nem látjuk kimerítve e téren a feladatot, s hogy mindenesetre kívánatosnak tartjuk az egyes szol-

gálati ágak történelmi fejlődésének részletes leírását, mert épen ezen a téren haladt legtöbbit 1867 óta Magyarország, s e ténycsoportozat minden egyes részletének oly nagy befolyása volt, van és lesz az egész ország közgazdasági viszonyaira, hogy minden egyes részlet kellő és teljes világításba helyezése már csak az utókor szempontjából is, hogy kellőleg tudhassa méltányolni a nehézségeket, melyeken át kellett esni, felette szükséges és hasznos munka leend, s melynek megtörténte annál nehezebb lesz, mennél messzebb távozunk azon időktől, s mennél inkább ritkul azok száma, a kik az akkor történeteknél az akták tanuságán felül saját emlékezetökre is bizton számíthatnak.

Körülbelől így lehetne összefoglalni Magyarország közlekedési viszonyaiban a haladást feltüntető számokat egymásmellé állítva 1848 vagy 1850 évet, mint a mely két év egymással csaknem teljesen azonos e tekintetben, mint az abszolútizmus végét, és 1883 végét.

Kész köút volt Magyarországon :

	1848—50.	1865.	1883.	
kilométer	1990	4096	5955 1205 horvát	} 7160

Ehhez hozzáadandók, hol az arány majdnem ugyanaz; a megyei utak kiépített részei is.

	1848-50.	1865.	1883.
Vasút volt megnyitva kilométerekben	178	2,158	8,459
Postahivatal volt	520	941	3,468
Távirda-huzal volt, kilométerekben	17	14,018	59,109

Ezen arányoknak felel meg a teljesítmények értéke is, sőt még többre megy az. Eltekintve ugyanis a nagy kiterjedés szaporulatától, hozzájárult az intenzív fejlődés természetes szaporulata is: úgy hogy bátran mondhatjuk, miszerint ez arányok jogosan tekintethetők úgy, mint a magyar közgazdaság fejlődésének arányai. Mily haladás ahhoz képest, a midőn — mint Nádor Vincze ur összeállításában olvassuk, — Budapest és Bécs közt még 1848 elején is csak hetenként háromszor közlekedett a posta, a mai viszonyokhoz képest, a mikor a fővárosban naponként 236 pályaudvari és helyi kocsipostajárat közlekedik, s ennyivel is nehéz a közönség igényeinek megfelelni.

Nagy kár és nyomról nyomra érezzük hiányát, hogy a mul-

takra vonatkozólag meglehetősen hiányosak e feljegyzések. Még talán legtöbb adat áll csodálatosan rendelkezésünkre a vízi ügyet illetőleg. Dékány Mihály urnak azon szépen és tiszta világossággal írott terjedelmes tanulmánya, a mely részben a párisi kiállítás alkalmából íratott, részben a Nemzetgazdasági Szemlében jelent meg, s utána a tiszavölgyi társulat központi bizottsága tiszta fényt vet a vízvédelmi dolgokra. A vizszabályozási dolgokra egy egész terjedelmes monografia-irodalmunk van. A Dékány ur által is idézett Mokry, Bodoky-féle jeles műveken túl, ott van Andrássy Gyula tanulmánya a Ferencz-esatornáról: Tisza és Duna technikai kérdéseiről Vásárhelyi, a külföldi szakértők, Paleocapa, Hieronymi irtak kimerítő tanulmányokat; a Donau-Verein által újabban eszközölt kiadványok, a régi Lám, Beszédes, az újabb Lanfranconi tervek csak gazdagíták ez irodalmat. Csodálatos e tekintetben a folytonos összeköttetés, mely az eszmék fejlődésében nyilvánul. A szerző ur maga nem ok nélkül hivatkozik őseink bölcseségére akkor, a midőn bemutatja 1825-ből gr. Zichy Ferencz akkori királyi biztos jelentését, a melyben bámulatos módon tisztán és világosan le vannak fektetve az akkori Sárviz-esatornánál Beszédes József hírneves technikusunk részéről keresztül vitt szabályozási elvek, a melyek, mint a legpraktikusabbak és legigazságosabbak, követtetnek ma is, s a melyek, hogy mást ne említsünk — újra felvételtek az idej vizjogi törvénybe is. Ez elvek alkalmazása mindenekfelett pedig Széchenyi lánglelke itt is felállította az irányt, s vizeink administratiójának egészséges fejlődése ez irányban történik ma is.

Nagy kár, és kétségkívül nagy hiány, hogy a hajózás itt is mostoha gyermeke a ministeriumnak. Az összes közlekedési ügyek közt pedig ez a legfontosabbak egyike. A ministerium alig véli szükségét részletesen tárgyalni ezt. Valóban nincs is e tekintetben adat. A vasuti és hajózási főfelügyelőség régebbi évi jelentéseiben nyújtott ugyan némi sovány adatokat e tekintetben; de huzamos évek óta most már ez sincs. A közvéleményt pedig már ma is jelentékeny mérvben uralják e kérdések. Terjedelmes munkálatok, s még inkább a hazai termelő közönség ismételt felszólalásai, pl. a Gazdaköré; az Országos gazdasági egyesületé, a gróf Károlyi Sándor ismeretes röpirata, „Terménykereskedésünk és a vízi utak“, valóban igénybe vették, — és szerintünk teljesen jogosan, — a közfigyelmet. Herrich Károly ismert röpirata tapintattal figyelmeztet a vízi utak fontossá-

gára. Ismételve utalnak a lapok és röpiratok, felolvasások és kérelmezések ezen ügy fontosságára. S a különben igen becses jelentés elégnék véli e tekintetben utalni a dunagőzhajó-társaság ismeretes emlékiratára, a mely a dolog természeténél fogva egyoldalú, de a mely ezen felül még természetesen nem is foglalkozhatott más-sal, csupán a dunagőzhajó-társaság történeti fejleményeivel, a mely vállalati kétségkívül első rendű fontossággal bír, de — hála istennek! — nem egyedüli, a melyen kívül más vállalatok és a magán hajók egész nagy serege is jogosan követel figyelembe vételt.

Ez a becses összeállítás főhiánya, a mi annyival szembeötlőbb és érezhetőbb, mert adatok hiánya miatt magános egyén által nem pótolható soha, és mert épen ezen kérdések kerülvén a legközelebbi jövőben napirendre, felette sajnálatos, hogy a vélemények tisztázásához szükséges anyag most sem szolgáltatott, s így a kérdés elitélése könnyen ki lesz dobva úgy az üzletiérdekek, mint a chauvinizmus veszélyeinek. Ha csak annyi adat bocsáttatott volna a közönség elé ezen kérdésben, mint a mennyit a Galánffy S. érdekes összeállításai nyújtanak a közutak fejlődéséről, kétségkívül nagy hála lett volna lekötelezve a szakközönség.

Tagadhatatlanul legbecsesebb része a terjedelmes kötetnek a Mándy Lajosé a vasutakról. Történeti visszapillantása részben egészen új. Fenyvessy Adolfnak van ugyan egy becses tanulmánya az első magyar vasut történetéről, de az ezt követő korszak egészen betöltetlen volt. Mándy összeállítja az egész történetet. Az 1825-ki országgyűléstől lejön Széchenyiig, az abszolút korszak kísérletein s hibáin az 1867-ki kiegyezésig, s a vérmes remények tévedésein túl a helyzet tisztázásáig. Biztos szemmel jelöli meg a vezérelveket, a melyek az eszméket uralták, s bár azoknak keresztülvitele aztán csak oda van dobva, kétségkívül az első rendszeres összeállítás az ő művének érdeme. Mert esodálatos, hogy terjedelmes vasuti irodalmunk e tekintetben felette hiányos. Hieronyminek egy becses értekezésén a vasutak pénzügyi jövőjéről a Nemzetgazdasági Szemlében Tolnaynak temesvári felolvasásán, az Akadémia pályázatánál nyertes Tóth-féle művön, Lánicz M. egy kis röpiratán, és Szabó Jenő értekezésein, alkalmi röpiratok és többé-kevésbé kétes becsü értekezéseken kívül, melyek a vasutpolitika minden felmerülő kérdéseit tárgyalták, alig van magán forrás ezen kérdésekben, s így kétszeresen becses egy lelkiismeretes összeállítás még akkor is, ha a létező

állapotok kifejtése nem kevés kibővíteni valót hagy hátra. Nem kevésbé heces a statisztikai anyag feldolgozása, a melyre lesz még alkalmunk visszatérni.

Mind a posta, mind a távirda anyagának feldolgozása — az előbbi Nádor Vincze, az utóbbi Szabó Béla tollából, — igen érdekes olvasmányt ad. A kezdet nehézségei mindenütt ki vannak tűntetve, a fejlődés természetes menete mindütt jelezve, s az igények mindenütt részletezve.

Valóban, ha végig olvassuk az egész művet, bizonyos megnyugtató önérzettel tesszük azt le kezeinkből. Alig van közéletünknek egyetlen ága is, a mely annyit köszönhetne az 1867-ben beállott politikai átalakulásnak, mint a közlekedésügy. S habár Széchenyi sasszemei az ő prófétai lelkének apodiktikus biztosságával ki is a nagy feladat megvalósításában; mégis nem volt talán nehezebb feladatkör sem annál, a mit az újraéledő nemzet a közlekedésügy terén tűzött ki magának.

És e nagy feladatot — bizvást mondhatjuk — főbb részeiben megoldotta. A fejlődésnek ma viszonylagosan állunk azon fokán, mint bármely kulturnép. A nagy nehézségekből nagy romok váltak, a melyek nehezítik haladásunkat, de meg nem gátolhatják többé. S ha ily összeállításokban látjuk a múlt nehéz küzdelmei után a kétségkívül biztató jelent, bizonyos megnyugvást érzünk a jövő iránt.

Hogy a képet összetartozó egészében állította elénk a kormány: mindenesetre köszönetet — az, hogy az egyes részleteket kidolgozóik az összeállításba kellő összhangot hoztak: mindenesetre elismerést érdemel.

GYÖRGY ENDRE.

VEGYESEK.

A világforgalom megoszlása. Dr. Schwarzer Károly legújabb művében „Das wirtschaftliche Leben der Völker“, (Lipce. 1885. Dürr Alfonz) fáradságos számításokat tesz a világforgalom emelkedéséről a legutóbbi félszázad alatt s kimutatja, hogy míg 25 évvel ezelőtt a világforgalom értéke alig tett 30 milliárd márkát. jelenleg kétszeresénél is nagyobb, bár azóta a legtöbb árucikk értéke rendkívül csökkent. A külkereskedés nagyságát millió márkákban számítva a következő táblázat mutatja:

O r s z á g	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1882
Nagybritania	1,760	2,260	3,380	6,360	9,180	12,122	12,658
Franciaország	740	1,320	1,500	3,340	4,540	7,414	7,326
Németország	660	1,120	2,100	3,200	4,240	5,976	6,409
Oroszország	400	500	640	920	2,000	2,420	2,140
Ausztria-Magyarország	320	440	580	1,020	1,660	2,688	3,015
Olaszország	220	340	520	920	1,480	1,322	2,000
Spanyolország	220	280	400	600	820	1,080	840
Portugália							280
Németalföld	320	540	880	1,120	1,420	2,420	2,520
Belgium	280	400	700	960	1,280	2,320	3,380
Svéd- és Norvégország	160	240	340	600	840	1,100	1,080
Egyesült államok . . .	500	860	1,280	2,740	3,420	6,180	6,150
Délamerika	280	440	760	1,240	1,700	2,020	2,020
Brit gyarmatok	580	1,240	1,860	3,800	4,820	7,240	7,520
összesen	6,440	9,980	14,540	26,810	37,420	54,302	57,338

E számok valódi értékét különben csak akkor kapjuk meg, ha azokat az illető államok népességével összehasonlítjuk s akkor az összes külforgalomból fog esni márkákban egy lélekre:

O r s z á g	1830	1850	1870	1882
Nagybritania	72	122	312	355
Franciaország	22	43	124	195
Németország	24	63	106	141
Oroszország	9	11	27	30
Ausztria-Magyarország	13	19	47	75
Olaszország	13	26	61	70
Spanyolország és Portugália	15	23	42	53
Németalföld	114	296	388	602
Belgium	78	166	252	421
Svéd s Norvégország	32	57	115	131
Egyesült államok	40	53	98	120

Egy pár kisebb ország kivételével, melyeknek külforgalma aránylag rendkívül nagy, e kimutatás szerint is Nagybritaniá-é a praedomináló hatalom. Medley W. György számítása szerint a világ jelenleg 1500 millió font sterlinggel adós Nagybritániának, melyből évenként ez országnak mintegy 75 millió font sterling jövedelme van.

Még egy más szempont is fontos a megítélésre, tudniillik a behozatal s kivitel megoszlása. E tekintetben az eredményt (az összforgalom százalékainak kitüntetésével) a következő táblázat mutatja:

O r s z á g	Behozatal százaléka			Kivitel százaléka		
	1860	1870	1882	1860	1870	1882
Nagybritania	57.2	56.5	58.5	42.8	43.5	41.5
Franciaország	57.4	?	57.1	42.7	?	42.9
Németország	53.1	45.8	47.8	46.9	54.2	52.2
Oroszország	54.4	57.0	55.1	45.6	43.0	44.9
Ausztria-Magyarország	49.1	51.9	44.9	50.9	48.1	55.1
Olaszország	58.7	54.3	53.8	41.3	45.7	46.2
Spanyolország	50.0	48.8	47.7	50.0	51.2	52.5
Portugália			57.2			42.8
Németalföld	64.2	55.0	53.2	35.7	45.0	46.8
Belgium	60.4	56.2	56.3	39.6	43.8	43.7
Svéd és Norvégország	?	?	56.4	?	?	43.6
Egyesült államok	47.3	46.5	48.0	52.6	53.5	52.0

A halálozások Európában azt a feltűnő körülményt mutatják, hogy az éjszaki tartományokban a legcsekélyebbek, míg Közép-Európában az arány már jelentékenyen nagyobb. Ezer lakosra jutott ugyanis :

Ország	Évköz	Haláleset
Norvégia	1871—80.	16·9
Svédország	1861—80.	19·2
Dánia	1861—80.	19·7
Finnország	1870—79.	21·6
Anglia	1861—80.	21·9
Belgium	1861—80.	22·8
Franciaország	1861—80.	23·6
Svájc	1870—80.	23·6
Németalföld	1861—80.	24·6
Poroszország	1861—80.	26·8
Németország	1872—80.	26·9
Spanyolország	1861—70.	29·7
Olaszország	1863—80.	30·0
Ausztria	1861—80.	31·1
Magyarország	1866—80.	38·7

Finnországban, hol 1880 végén a legutolsó népszámláláskor 2.060,782 lélek volt, a szaporodás 1881-ben 20,830 főt tett ki s ez csaknem kizárólag a születések többletéből eredt. Nevezetes az is, hogy ez országban 1816-tól maig az egy éves gyermekek elhalálozási aránya csaknem állandó (18·6 százalék) maradt s hogy a halandóság az éjszaki tartományokban 125 év óta folytonosan kisebb lesz ; Finnországban ezer lakos közül azelőtt meghalt 27·0, jelenleg 21·6, Svédországban 28·4-ről történt az apadás 18·3-re s Norvégiában 26·2-ről 16·4-re.

A budapesti Duna-rész szabályozására volt az 1881. évi L. t. cz. alapját képező ministeri javaslat és előterjesztés szerint az 1871. évben elfogadott számítás 7.605,223 frt 11 kr., az érintett törvényezikben pótlólag 5.330,000 „ — .

összes költségszámítás . . . 12.935,223 frt 11 kr.,

	erre megszavaztatott	tényleg kifizettetett		
1870. évben	— frt	5,196 frt	—	kr.
1871. „	2.060,000 „	91,721 „	93	„
1872. „	2.060,000 „	1.404,905 „	—	„
1873. „	3.531,340 „	1.886,884 „	91 ¹ / ₂	„
1874. „	1.620,000 „	2.033,854 „	51 ¹ / ₂	„
1875. „	1.230,000 „	1.021,551 „	56	„
1876. „	606,000 „	945,232 „	93 ¹ / ₂	„
1877. „	560,000 „	563,623 „	45	„
1878. „	537,018 „	249,582 „	22	„
1879. „	442,000 „	587,750 „	71	„
1880. „	85,992 „	470,289 „	49	„
1881. „	1.030,000 „	682,511 „	80 ¹ / ₂	„
1882. „	1.349.000 „	1.011,797 „	04	„
1883. „	1.245,000 „	991,974 „	52	„
1884. „	1.091,000 „	1.139,440 „	04 ¹ / ₂	„
összesen . .	17.447,350 frt	13,086,315 frt	32 ¹ / ₂	kr.

A dohányjövedék eredményei 1884-ben. A dohányjövedék 1884. évi nyers jövedelme Magyarországon 40.003,405 frt 55 kr. volt, a költség 19.878,818 frt 68¹/₂ kr., a tiszta jövedelem 20.124,586 frt 86¹/₂ kr., a múlt évi tiszta jövedelemnél (20.019,401 frt 69 kr.) 105,185 frt 17¹/₂ krral több. Több folyt be ugyanis: belföldi eladásból 2.610,841 frt 57 kr.-ral, termelési és behozatali illetékekből 17,687 frt 71¹/₃ krajczárral, az ausztriai kezelőség költségtérítvényéből 27,973 forint 24¹/₂ krral, dohánykivitelből 409,991 frt 53¹/₂ krral, boszniai eladásból 35,396 frt 22 krral, különféle bevételből 77,424 forint 76¹/₂ krral, a cselekvő hátralék gyarapodott 558,001 frt 80¹/₂ krral a leltári érték gyarapodott 67,731 frt 68 krral. Kevesebb adatott ki: dohánybeváltásra 2.472,636 frt 26¹/₂ krral, csempészett dohányra 1373 forint 40 krajczárral, beváltási és üzemi költségekre 34,294 frt 39¹/₂ krral, fuvarozásra a dohányvételnél 30,097 frt 88 krral, kármentesítékre 1418 frt 30 krral, jövedéki visszatérítésekre 2020 frt 29¹/₂ krral, határvémtisztek illetményeire 35 frt 70 krral, együtt 6.436,914 frt 77 krajczárral. Ellenben kisebb volt a bevétel: a termelési előlegeknél 603,886 frt 21 krral, az anyagkészlet értéke

fogyott 3.406,644 frt 40¹/₂ krral, az osztrák kezelőség anyagterítmenyénél 836,159 frt 7¹/₂ krral és több adatott ki: személyi járandóságok és dologi kiadásoknál 26,978 frt ¹/₂ krral, termelési előlegeknél 25,900 frt 88¹/₂ krral, külföldi dohányvásárlásra 1.020,409 forint 23 krral, gyártmányok vételére 111,276 frt 5¹/₂ krral, gyártási költségekre 143,964 frt 34 krral, fuvarozási költségekre a gyártásnál 12,507 frt 36¹/₂ krral, fuvarozási költségekre az eladásnál 26,025 frt 82¹/₂ krral, büntárgyalási költségekre 371 frt 91¹/₂ krral, eladási járandóságokra 33,334 frt 88 krral; a terhelő hátralék szaporodott 84,271 frt 40¹/₂ krral, együtt 6.331,729 frt 59¹/₂ krajczárral, vagyis egészben több volt a jövedelem 105,185 frt 17¹/₂ krral. Az átfutó kezelés eredménye szerint tartozásunk Ausztria irányában 1884. végén volt 911,914 frt 66¹/₂ kr., melynek fedezésére azon 1.832,440 frt 91 kr. szolgál, mely a valódi kezelésnél, mint a természetők részéről a magyar kincstárnak megtérítendő összeg követelésül van előírva. Magyarországon 1884-ben 94,273 katasztrális holdon 43.495,822 klgrm. dohány termesztetett, vagyis az előző évhez képest a területnél 1376 holddal, a termelvénynél pedig 3.803,496 kilogrammal kevesebb. A gyári üzlet eredménye:

feldolgoztatott:

	1883-ban:	1884-ben:
külföldi dohány	2.992,916 kg.	3.518,400 kg.
belföldi „	11.488,960 „	11.516,322 „

gyáratott:

burnót	84,321 „	74,836 „
pipa- és szivar-dohány	13.369,716 „	14.657,792 „
szivar	749.493,037 „	799.135,845 „

külföldről behozatott:

dohány	3.679,483 „	3.486.595 ¹ / ₂ „
szivar	1.125,550 „	2.018,350 „

eladatott:

burnót	112,509 „	106.532 „
pipadohány	11.599,188 „	12.497,343 „
szivar	806.442,571 „	877.179,660 „

A flumei kikötő építése az 1871. évi XIX. törvénycikkkel
13.120,000 frtban állapított meg:

	erre megszavaztatott:	tényleg kifizettetett:
1871. évben	1.000,000 frt	4,949 frt 49 kr.
1872. „	2.500,000 „	74,325 „ 70 „
1873. „	— „	358,022 „ 88 „
1874. „	— „	813,662 „ 60 ¹ / ₂ „
1875. „	300,000 „	821,041 „ 98 ¹ / ₂ „
1876. „	830,000 „	885,617 „ 45 ¹ / ₂ „
1877. „	940,500 „	938,898 „ 29 „
1878. „	880,000 „	892,638 „ 51 „
1879. „	880,000 „	839,963 „ 26 „
1880. „	700,000 „	296,480 „ 39 „
1881. „	476,000 „	517,216 „ 62 „
1882. „	566,000 „	710,057 „ 91 „
1883. „	556,000 „	308,003 „ 56 „
1884. „	577,802 „	743,484 „ 29 ¹ / ₂ „
összesen	10.206,302 frt	8.205,352 frt 35 kr.

A selyemtenyésztés előmozdítása hazánkban az országos selyemtenyésztési felügyelőség létesítése óta (1880) nagyon örvendetes képet nyújt. Ez öt év alatt a szegszárdi intézetben tartott gyakorlati oktatáson kívül 69 helyen volt selyemtenyésztési előadás 2212 hallgató részére; kiosztatott 4847¹/₄ liter szedermag 6272 községben, kiültetett 225,409 szederfa 824 községben s selyempete volt 15,072 mázsa. Termeltetett 2047 községben 23,861 termelő részéről 273,897 kilo gubó 291,724 forint értékben. A selyemgubó megállapított beváltási ára az első osztályért 1 frt 20 kr., a második osztályért 50 kr. kilogrammonként a gubók élő állapotában. 1885-ben Újvidéken s Pancsován 120 orsónál alkalmaztatott 165 olasz s 100 magyar munkásnő; az előbbi évben sokkal kevesebben voltak, de már 52,229 kilogramm gubót dolgoztak fel 4116 kilogramm kész selyemmé. Az üzleti kiadások fedezése után, a jelentékeny mennyiségű befektetéseket leszámítva, öt év alatt 29,103 frt 12 kr. volt a tiszta nyereség s még örvendetesebb, hogy a felügyelőség a lefolyt

öt év alatt 446,118 frtnyi keresetet nyújtott azoknak, kik e működésben résztvettek s a vagyron 176,839 frtot tesz. Mindez azonban még csak kezdet s a selyemtenyésztésnek nagy jövője lehet, mivel a jelenlegi mintegy 10 millió kilogrammot tevő évi selyemszükségletből Europa még csak mintegy 3 millió kilogrammot képes fedezni. Az előállított magyar selyem jó minőségét tanusítja az a körülmény, hogy selymünk Lyonban mindeddig a napi árfolyamnál magasabb áron kelt el. Az ügy fejlesztése mindeddig a buzgó felügyelő Bezerédj Pál tevékenységének köszönhető, de újabban már sokan foglalkoznak e fontos kérdéssel s a magyar avatott munkások száma is folyvást szaporodik.

Szerbia külkereskedelme 1884-ben a következő főbb eredményeket mutatja: A behozatal értéke a legutóbbi évben 51.087,148 frank, a kivitelé 38.742,916 frank s az átviteli 580,501 frank volt, az összforgalom tehát 90.410,556 frankot tett. A behozatali többlet ez évben tehát 12 millió franknál nagyobb volt, míg az előbbi években mindig kiviteli többlet mutatkozott. Ugyanily jelenség észlelhető Romániában s Bulgáriában is s mindez főképp annak tulajdonítható, hogy az alduai tartományok szükséglete növekvőben van s azt a honi ipar nem képes fedezni, míg másrészt a kivitelt az amerikai verseny megnehezítette, különösen Szerbiánál, mely mint tisztán földművelő állam. a gabnakivitelre van utalva. A külkereskedelem felvirágzását különösen a vasutak megnyitásától s nemzeti bank életbeléptetésétől várják. Az első vasut már megnyílt, de csak októberben s így hatása még alig látszik, annyival kevésbbé, mivel díjtételei igen magasak. A bank sem sokat használt eddig, különösen mivel szabályai szerint nem állíthat fiókokat az iparközpontokra. Egyelőre ugy igyekeznek a bajon segíteni, hogy a mezőgazdasági terményeknek nyújtandó előleg által függetleunné akarják azokat tenni a budapesti s trieszti közraktáraktól. A behozatali cikkek közül egyes országok szerint ilyen arány volt; Ausztria-Magyarországból 32·7, Angliából 4·3, Németországból 4·1, Amerikából 2·3, Törökországból 1·5, Bulgáriából 1·2, Olaszországból 1·2 millió forint értékű, a többi mintegy 1 millió értéket képviselő összeg a többi országokból. Ausztria-Magyarország tehát az összes bevételben 63 százalékkal szerepel. bár kétségtelen, hogy mintegy

5—7 millió értékű áru nem itteni provenienciája. Franciaország e lajstromban csak a tizedik helyet foglalja el, holott körülbelül $1\frac{1}{4}$ millió frank értékű áru, különösen italok, gyarmatárak s divatcikkek innen kerülnek. Az olajbehozatal értéke mintegy 2 millió frank volt. Németország összeköttetései nagyon erősödnek, most már teljesen kiszorította az osztrák-magyar vasat és aczelt is. A kivitelnél Ausztria-Magyarország 32·8, Törökország 2·5, Bulgária 2·2 millió frank értékben szerepel, a többiek jelentéktlenebb összegekig. A legfőbb kiviteli cikk a disznó, melylyel Északnémetországot látják el, de Kőbánya közvetítésével; szilvából kivisznek Németországba s az Egyesült-Államokba, bőrökből Német- s Franciaországba. Az állategészségügyi intézkedések Magyarország s Bulgária részéről a múlt évben nagyon megnehezítették a kivitelt. Sulyos baj volt a szilva rossz száradása, melynek következtében 20—25 millió helyett csak 11 millió kilogrammnyit vittek ki; ez iparágban javítások vannak tervben. Nándorfehérvár forgalmában a behozatal 38·1, a kivitel 7·7 millió frankkal szerepel. A múlt év nevezetes eseményei közé tartozik a népbankok szaporodása; ezek közül a belgrádi 216,000 frank befizetett tőkével 7·5 millió frank értékű üzletet csinált. Sok befektetést tettek kő- s vasutakba. A nis-vranjai vonal 1886. májusban nyílik meg együtt az üsküb-salonichival s közelebb megkezdik a nis-piroti vonal építését is.

Salonichi forgalma monarchiáinkkal. Monarchiánk salonichi-i főconsulának most közzétett évi jelentéséből közöljük a következőket:

Az 1884. év folyamán Salonichi kikötőjébe érkezett 5439 vitorlás és gőzös 573,088 tonnatartalommal, elindult pedig innen 5373 hajó 570,127 tonnatartalommal. Ezek közt sulyteherrel érkezett 4 vitorlás 2464 tonnatartalommal, elindult 6 vitorlás 2501 tonnatartalommal. Az érkezett vitorlások száma 4966, 103,956 tonnatartalommal, az elindult vitorlásoké pedig 4904, 103,567 tonnatartalommal. Az érkezett gőzösök száma 473. 469,142 tonnatartalommal, az elindultaké 469, 466,560 tonnatartalommal.

Azon csekély tonnatartalmu, parthajózást közvetítő vitorlások azok, melyek ezen kikötőbe érkező hajók számát emelik és nagyobb-részt török vagy görög lobogójuak. Egy ily török lobogóju parti

hajó alig 13'66, míg a görög lobogóju átlag 43'35 tonna hordképességü. A vitorlások között az osztrák-magyar lobogójuak azok, melyek a legnagyobb tonnatartalommal bírnak, hordképességük átlag 439'15 tonna. Tonnatartalomra nézve első sorban a török lobogó említendő fel, melyre az összes tonnatartalom fele esik.

Az osztrák-magyar lobogó alatti vitorlahajózás igen korlátolt. Az 1884. évben csak 14 vitorlás hajó vetett itt horgonyt, mely hajók tonnatartalma összesen 6148 tonna volt. Mindannak daczára ezen hajók, néhány olasz és görög vitorlással, ezen kikötő egyedüli hosszujáratu vitorlásai voltak; továbbá annak daczára, hogy az ezen kikötőben megfordult osztrák-magyar lobogóju hajók száma csekély, mégis meglelégedéssel utalhatunk ama körülményre, hogy salonichii és egyéb makedoniai kikötőkben, hosszabb utra feladott áruknál, az osztrák-magyar lobogóju vitorlások előnyben részesülnek.

Salonichi kikötőjéből tengeri uton a következő áruk vitettek ki:

Az áru megnevezése	Ért. frk.
buza (puha, vörös)	1.610,000
„ (fehér)	265,000
„ (kemény)	325,000
árpa	1.985,000
zab	1.040,000
tengeri	3.540,000
rozs	2.830,000
a gabnaneműek összesen . .	11.595,000
liszt és dara	540,000
dohány	14.150,000
nyers és tisztított gyapju . .	320,000
pamut (9600 bál)	2.210,000
mák	550,000
ópium	2.150,000
selyemgubó	2.730,000
aszalt szilva	320,000
építőfa	340,000
„ az ország fogyasztására	900,000
tüzelőfa	300,000
faszén	825,000

Az áru megnevezése	Ért. frk.
juh bőr	1.062,000
báránybőr	180,000
kecskebőr	975,000
gödölyebőr	1.875,000
nyulbőr	250,000
vadak bőrei	850,000
juhbelek	25,000
<hr/>	
A kivitel összértéke	42.147,900

Behozatott az 1884. évben az egyes országokból a következő értékű áru.

Az osztrák-magyar monarchiából:

Az áru megnevezése	Érték frankokban
süvegcukor	38,000
darabos cukor	3.020,000
gyújtó (2000 láda)	72,000
szesz (7000 hordó)	109,200
rum (3500 hordó)	83,000
írópapiros	110,000
csomagoló papiros	60,000
szivarka papiros	80,000
kávé (3000 zsák)	198,000
posztó	1.250,000
fez (török sipka)	520,000
aranyfonadékok	325,000
gyapju- és pamutszövetek	305,000
könnyű selyemszövetek	110,000
sör (5000 hordó)	80,000
vörös fonál (3000 csomag)	27,000
kénolaj (50 láda)	2,200
gyógy- és fűszerek	70,000
díszműáruk és különféle cikkek	2.850,000
<hr/>	
A monarchiába a behozatal értéke frankokban összesen	9.309,400

Ezen tartomány földje termékeny; a termés általában véve bőséges és jó minőségű, a mezőgazdaság azonban alacsony fokon

áll. A mezőgazdasági eszközök kezdetlegesek, egyszerűek és többnyire fából való és csak kevés készül vasból. A 1884. év folyamán néhány mezőgazdasági gép Amerikából is behozatott és miután azokkal kedvező eredmény éretett el, remélhető, hogy ezen gépek használata terjedni fog. Az osztrák és magyar mezőgazdasági gépgyárak gyártmányainak e tartományban kedvező kelendősege volna, minthogy a mezőgazdasági gépek behozatala Makedoniába folyton emelkedik. Az eddigi közlekedési eszközök és utak igen rossz karban voltak, minélfogva a Szalonichi-Mitrovitza közti vasut kiépítése az ország belsejével való kereskedelemre, valamint Salonichi kereskedelmére jó hatással volt. Ezen vasut személy- és áruforgalma igen jelentékeny; az 1884. évben összes személyforgalma 9152, áruforgalma pedig — tonnákban — 9,339 volt.

A vasut összes vonalain az áruforgalom az 1884. évben következő volt: Gabonanemű 58,251 tonna, eblől Salonichibe érkezett 57,996 tonna. Só 13,842 tonna, ebből Salonichiből elszállított 13,586 tonna. Építőfa 7,919 tonna, ebből Salonichibe érkezett 6,410 tonna. Faszén 6,226 tonna, ebből Salonichibe érkezett 6,219 tonna. Vas, acél és vaskézműáru 3,278 tonna, ebből Salonichiből elszállított 3,083 tonna. Kövek 2,613 tonna, ebből Salonichibe érkezett 2,177 tonna. Czukor 2,587 tonna, ebből Salonichiből elszállított 2,489 tonna. Gyümölcs 2,283 tonna, ebből Salonichibe érkezett 1,415 tonna. Olajos magvak 2,165 tonna, ebből Salonichibe érkezett 2,085 tonna. Rizs 1,525 tonna, ebből Salonichiből elszállított 979 tonna. Kézműáruk 1,425 tonna, ebből Salonichiből elszállított 1,299 tonna. Egyéb áru 21,293 tonna.

Általában véve a mezőgazdasági termények, valamint a kivitelre szánt állatok Salonichi irányában, míg a külföldi iparcikkek az ország belseje felé vitetnek. Salonichi kikötőjében a vasut áruforgalma összpontosul, mi által folyton jelentékenyen emelkedik, úgy, hogy néhány év előtt terjedelmes raktárhelyiségek építettek; az az előtt rossz karban volt utak kiköveztettek, a kikötő mentén rakpart építettett, stb.

Salonichi kikötője és réve a hajóknak biztos oltalmat nyújt; ellenben a rakodási műveletek, különösen az áruknak partra szállítása még nem biztos; különösen oly árunemek, melyek a nedvesség folytán gyorsan károsodnak, mint például a czukor, gyújtó stb., a hajóról a vámraktárig való szállítás alkalmával romlásnak vannak

kitéve. A rakodó csolnakok az árut a hullámok becsapása ellen nem védik meg; továbbá a rakpart, a kikötőhidak igen alacsonyok és oly rosszul vannak építve, hogy a tenger hullámai azokra felcsapnak. Ennek folytán a biztosítótársulatok jelentékeny díjakat követelnek.

A salonichi vasutnak a szerb vasuti hálózattal való összeköttetése, a tervezett és már épülő félben levő üsküb-nisi vasut által, mely egy év múlva meg fog nyitni, a belső kereskedelmi forgalmat még inkább emelni fogja. Ezen vasut építésével szemben a kedvezően fekvő ingatlanok ára és egyszersmind a különböző fogyasztási cikkek ára is rendkívül emelkedett, mely utóbbi a népesség folytonosan nagyobbodó beözönlésének tulajdonítható, mely abban a reményben, hogy itt munkát és nyereséget talál, ide jön, de csalatkozik.

A vasuti csatlakozás az osztrák és magyar kereskedelemre csakis kedvező befolyást gyakorolhat; a kereskedelmi összeköttetések monarchiánk és a vasut által érintett tartományok közt jelentékenyen fognak emelkedni. Már a mostani közlekedési utak mellett is a hazai ipar a külföldivel sikeresen versenyez. Ha iparunk bizonyos különlegességek tekintetében a versenynyel fölhágy, sok egyéb árunál a külföldi versenyt kiállja, sőt vannak áruk, melyeket a nélkül, hogy versenynyel kellene küzdenie, szállit piacra, mint például: cukor, sör, papiros stb. és a melyek mint használati cikkek nagy mennyiségben fogyasztatnak.

Ha tehát a szállitási eszközök jobbak lesznek, ha az új és meg nem szakított ut Belgrádból-Salonichiig meg lesz nyitva: kereskedelmünk előreláthatólag ezen előnyből hasznot fog huzni és a külföldi versenynyel szemben meg fog erősödni. Ezen eredményhez azonban az is szükséges, hogy Salonichi és Makedonia különböző helyi iparának fejlődését figyelemmel kísérjük, ilyenek például a pamutfonodák, gőzmalmok, szappangyárok és egyéb ipari telepek, melyek, miután ezen iparágak külföldre nem szorulnak, egyuttal az ország gazdaságát és jólétét emelik, ennél fogva néhány fényüzési tárgyak fogyasztását előidézik, melyeket hazai iparunk szállit.

Az utak iránya mellett, melyeken a beviteli cikkek piacra kerülnek, különböző okok merülnek fel, melyek egyik-másik ut megválasztását előnyösnek tüntetik fel.

Mindenekelőtt megemlítendő, hogy Salonichi azon központ, melyből a fentemlített tartományok piacjai szükségletüket fedezik,

hogy itt van a fontosabb kereskedelmi czégek székhelye, hogy a salonichii kereskedelmi czégek, az ország belsejében levő városokban fiókjaik és ügynökeik által képviselve vannak, hogy külföldi áru egyszersmindenkora 8%-os vámot fizet és azután az egész török birodalomban szabadon kerül forgalomba és hogy e végből Salonichiban egy jól berendezett és nagy raktári helyiségekkel ellátott vámhivatal létezik, hogy az érkezett áruk csekély költségek mellett hosszabb időre beraktározhatók, míg ezen beraktározás Vranja mellett a határon csak jövőben létesíthető, s hogy a külföldi kereskedelem ennél fogva évek óta utját Salonichin át veszi, hol annak gyupontja van. Ennél fogva figyelembe veendő, hogy különben egyenlő feltételek mellett a kereskedelem a trieszt-fiume-salonichii utat a bécs-belgrádival szemben mindig előnyben fogja részesíteni. Azon pont, mely a beviteli czikkek utjának megválasztásánál irányadó lesz, attól függ, hogy melyik uton lesznek a szállítási és egyéb költségek a legolcsóbbak. A külföldi verseny is élénken foglalkozik ezen vasutcsatlakozásnak befolyásával kereskedelmünkre s hajózásunkra. Mindenesetre nagyon fontos volna, ha úgy a vasut, mint a Duna-gőzhajózási társaság viteldijait leszállítanák.

Még egy szó a termelési költségekről.

Ricardo című dolgozatomban ¹⁾ a termelési költségek különböző elméleteinek bírálata után némi pótlással (472. lap) *Cairnes* tanát fogadtam el. (470. l.) Ujabb meggondolás azonban arról győzött meg, hogy *Cairnes* elmélete ugyanazon hibába esik, melyet *Torrens* és *Mill* elméleteiben feltalálhatni véltem (462. és 467. l.), hogy „értéket értékkel magyaráz“. E hiba ugyanis nem kerültetik ki azáltal, hogy a tőkés áldozata a *megtartóztatás* szóval fejeztetik ki, hiszen *Cairnes* szerint a megtartóztatás mértéke, az időtől eltekintve, a vagyon nagysága, *vagyis értéke*, a mely a megtartóztatás tárgya. Ezért véleményem szerint közelebb szükséges visszatérni *Ricardo*hoz és a *munkába*, mint a termelési költségek egyik elemébe beleszámítani a *közvetett*, a tőke előállítására fordított munkát is; a megtartóztatás mértékeül pedig veendő *azon idő, mely a munka illetőleg egyes munkák teljesítésétől a termelvény értékesítéséig lefolyt, sokszorozva e munka, illetőleg munkák nagyságával*. Ha az kérdeztetnék, mire volt a megtartóztatásnak közbetolása és miért nem mondom egyszerűen, hogy a természetes érték meghatároztatik a termelési munka nagysága és a termelvény értékesítéséig szükségkép lefolyó idő tartama által, erre az a feleletem, hogy ama szóval ki akarom fejezni a tényt, hogy ezen idő csak azért bír az értékre hatással, mivel mértéke a tőkés áldozatának. — Ekkor meg az a kérdés merülhetne fel, miért nem mondom: „*azon idő, mely a munkabér előlegezése óta lefolyt*,“ de e kifejezést azért kerülöm, mert ha valamely esetben, vagy iparágban a munkabér utólag fizetetik ki, a munkás részben a tőkés szerepét játszsza önmagára nézve és ezért, bár előlegezés nem történt, itt is forog fenn megtartóztatás, mely, ha teljes a verseny, okvetlenül jutalmazást fog magának kikényszeríteni nagyobb munkabér alakjában.

Hogy ebben jelentékeny mértékben van visszatérés *Ricardo*hoz és a „munkaelmélet“-hez, az a szakértőre nézve szembe-
szökő lesz.

PIKLER GYULA.

¹⁾ „*Nemzetgazdasági Szemle*“ f. é. májusi-oktobéri füzeteit.

UJ KÖNYVEK.

Donnat, L. La politique experimentale	3 frt — kr.
Löll, I. Die Goldwährung	— frt 75 kr.
Letourneau, Ch La Sociologie	3 frt — kr.
Véron, E. La Morale	2 frt 70 kr.
Schling, Die Schenkung auf den Todesfall	1 frt — kr.
Blaschke, E. Die Gruppenrechnung bei der Bestimmung der Prämien-reserve zur Bilanz einer Lebensversicherungs- Gesellschaft	— frt 60 kr.
Guyot, la science économique	2 frt 70 kr.
Aschroth, J. Das englische Armenwesen	6 frt 20 kr.
A budapesti társaság	3 frt — kr.
Memor, Tíz esztendő 1875—1885	1 frt 50 kr.
Handbuch der politischen Ökonomie. Herausg. von dr. G. Schönberg 2. Aufl. I. Band.	8 frt 70 kr.
Rüdiger, A. Die Rechtslehre vom Lebensversicherungs-Vertrag.	8 frt 40 kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

TARTALOMJEGYZÉK

a „Nemzetgazdasági Szemle“ kilenczedik (1885-iki)
évfolyamához.

I. Önálló dolgozatok.

	Lap
<i>Biasini Domokos</i> : A halászat rendezésének kérdéséhez	329
<i>Courcelle-Seneuil</i> után: A köztisztviselők helyzete, kinevezése, előléptetése és nyugdíja	9
<i>Dr. Fekete Ignác</i> : A legújabb bimetallista agitatio	409
<i>Giffen Rikárd</i> után: A nemzetközi czukorkereskedelem	38
<i>György Endre</i> : Az angol és francia adórendszerről	65
<i>Dr. Jekelfalussy József</i> : Magyarország háziipara 1884-ben	673
<i>Dr. Joób Lajos</i> : A községek közvetett fogyasztási adózásai	795
<i>Kada Elek</i> : Gyümölcskereskedelmünk jövője	768
<i>Kerpely Antal</i> : A magyar vasgyárak, hámorok és vasgyártmányok ismertetése	193
<i>Dr. Kovách Imre</i> : Közegészségügyünk állapotáról I., II.	1, 98
<i>Kőrösi József</i> : Európai nagyvárosok háztartása	84
<i>Liégeard Armand</i> után: A bevándorlás az Egyesült Államokba	178
<i>Mándy Lajos</i> : Posta-takarékpénztárak	295
<i>Muirony Pál</i> : Egy amerikai mezőgazdasági- és iparögyetem	28
„ „ Mezőgazdasági feladatainkról	371
<i>Névtelen</i> : A munkások helyzete Angliában	208
— Budapest emelkedése	705
— London népessége.	757
<i>Parlagi Ferencz</i> : Agrárbank	477
<i>Pikler Gyula</i> : Ricardo I., II., III., IV.	334, 422, 545, 612
<i>Pölya Jakab</i> : A mezőgazdasági válság I., II.	153, 268
„ „ „Haladás és inség“, „Társadalmi kérdések“	593
„ „ A nemzetközi gazdakongressus	687
<i>Strauss Adolf</i> : Keleti kereskedelmünk és egy magyar kereskedelmi muzeum	233
„ „ Keleti pavillon	727
<i>Telkes Simon</i> : A világforgalom főbb árucikkei	504

II. Irodalom.

	Lap
<i>Rácz Vilmos</i> : A kender nemzetgazdaságunkban	44
<i>Dékány Mihály</i> : A hazai közmunka és közlekedési ügyek története és fejlődése. <i>György Endré-től</i>	818

Kilián Frigyes: Uj könyvek 64, 152, 232, 328, 408, 504, 592, 672, 736 és 838 lapon.

Az akadémia nemzetg. bizottságának ülése	320
Még egy szó a termelési költségekről. <i>Pickler Gyulá-tól</i>	837

III. Vegyesek.

A kereskedelmi hajózás állapota az egész földön	140
Országos gyáripari kongresszus	151
Nemzetközi statisztikai egyesület terve	393
Nemzetközi statisztikai intézet	662
Az adminisztratív statisztika állapota	663
Rézttermelés mennyisége a földgömbön	667
A föld vasutai	591
A buza a nemzetközi piacon	583
A postakezelés pénzügyi eredménye a világposta szövetkezethez tartozó államokban	717
A világforgalom megoszlása	834

Dohánykivitelünk 1875—1882-ben	48
Fiume forgalmának emelkedése	51
Gyümölcsaszalás hazánkban	53
Liszt kivitelünk a tengeri kikötőn át	133, 392
Budapest főváros tiz évi háztartása	213
A magyarországi rendes vágánytávlatu vasutak forgalmi eszközeinek létszáma	215
Horvátországi népszámlálás	215
Borkivitelünk Oroszországba	217
Talajjavítások 1884-ben	322
A földrajzi társaság emlékirata keleti muzeum felállítására tárgyában	386
Hajózási összeköttetésünk az Egyesült Államokkal	398
A komló-termelésről hazánkban	326
Áruforgalmunk az 1884. évben	581
A magyar pénzügyintézetekről	588
Kiviteli kereskedelmünk Szerbiába	664
Magyarország 1885. évi aratásának eredményéről	712

M. k. államvasutak üzlete 1884-ben	718
A budapesti Dunarész szabályozása	826
A dohányjövedék eredménye 1884-ben	827
A fumei kikötő építése	829
A selyemtenyésztés előmozdítása hazánkban	829

Jégkárok az osztrák tartományokban	54
Ausztria-Magyarország és Szerbia áruforgalma	134
A munkabér emelkedése az osztrák tartományokban	218
Osztrák földművelési tanintézetek	389
Osztrák egyesületek statisztikája	665
Ausztria szesztermelése és szeszadószoigálatása	590
Kereskedeés rövid árukkal Bécsben	718

Románia áruforgalma 1883-ban	144
Bolgár szeszipar	402
Az építészeti- s butorfa kivitele Szerbiába	404
Szerbia külkereskedelme 1884-ben	830
Salonichi forgalma monarchiánkkal	831

Raiffeisen-féle kölcsönpénztár egyesületek	142
Német parasztbirtokok helyzete	56
Aratás átlaga Németországban	388
Német iparrészvénytársulatok 1883-ban	390
Német kereskedelem Olaszországgal	392
Németek kivándorlása	720

Közuti vasutak Nagybritániában	221
Anglia élelmezése	394
Anglia kőszénfogyasztása	394
Anglia hajói	395
Anglia posta- s távirdaforgalma	720
Anglia mezőgazdasági helyzete	721

Idegen lakosság Svájcban	60
Agramenkereskedés Sziciliában	61
Gabonavámok kérdése Belgiumban	143
Oroszország ipara	150
Baku világforgalmi jelentősége	150
Nemzetiségi kérdés Oroszországban	222
Orosz vasutak államosítása	223
Olaszország áruforgalma	397

Portugália áruforgalma	400
Központi statisztikai bizottság Franciaországban	403
Hollandi vasutak	404
Norvégia áruforgalmáról	405
Városi lakosság szaporodása Franciaországban	722
Oroszország európai kereskedelme	722
Dél-Oroszország petroleumtermelése	733
Zsidók Oroszországban	734
Konstantinápoly népessége	735
Török vasutak kiépítése	502
Selyemkereskedés	60
Czukortermelés Európában	226
Helyi érdekű vasutak	666
A halálozások Európában	826
Az Egyesült Államok vasuti hálózata	63
Farmok az Egyesült Államokban	145
A részegeskedés Massachusetts-ben	230
Egyesült Államok bányászata 1884-ben	728
Távvidék hossza a Fokföldön	62
Khina népessége	146
Egyiptom áruforgalma	148
Viti szigetcsoport	226
Népszámlálás Algírban	229
Lovak kivitele Indiába	399
Indiai buza	399
India gyapotipara	401, 729
Indiai vasutak	401
Rabszolgák felszabadítása Braziliában	406
Ausztrália gabonakivitele	406
Khina theakivitele	504
Ausztráliai brit gyarmatok	669
Közép-Afrika, mint olajtermő vidék	731
Panama-csatorna részvénytársaság	732
Tenger alatti alagut Kanada- s Ednard herczeg-sziget között	735

